

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 127

Кіровоград – 2014

ББК 81.2(3)

Н 34

Наукові записки. – Випуск 127. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) –
Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – с.

До Наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань загального мовознавства – мови, мовлення, мовної політики, а також мовних картин світу та граматики слов'янських і германських мов.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, а також учителів-словесників.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 7 від 27.01.2014 року).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Олег Семенюк	– доктор філологічних наук, професор
(відповідальний редактор).
2. Григорій Клочек	– доктор філологічних наук, професор.
3. Болеслав Кучинський	– кандидат філологічних наук, професор.
4. Василь Лучик	– доктор філологічних наук, професор.
5. Володимир Манакін	– доктор філологічних наук, професор.
6. Василь Марко	– доктор філологічних наук, професор.
7. Володимир Панченко	– доктор філологічних наук, професор.
8. Валентина Паращук	– кандидат філологічних наук, професор.
9. Василь Ожоган	– доктор філологічних наук, професор.
10. Олег Поляруш	– кандидат філологічних наук, професор.
11. Олена Семенець	– доктор філологічних наук, професор.
12. Олександр Білоус	– кандидат філологічних наук, професор
(відповідальний за випуск).

Статті подано в авторській редакції.

**© Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка, 2014**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА: МОВА, МОВЛЕННЯ, МОВНА ПОЛІТИКА

ОСНОВНІ МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ДІАХРОНІЧНОМУ РОЗРІЗІ

Ярослава БЕЛЬМАЗ (Горлівка, Україна)

Стаття присвячена питанню методології історії англійської мови. Автор відзначає, що провідну роль у дослідженні мови в діахронічному розрізі відіграє порівняльно-історична лінгвістика. Наводяться головні прийоми порівняльно-історичного методу. На конкретних прикладах автор демонструє втілення зазначених прийомів на практиці.

Ключові слова: історія англійської мови, діахронія, порівняльно-історична лінгвістика, метод, прийом, реконструкція, хронологія.

The article deals with the issue of methodology of the English language history. The author mentioned that the leading hand in the diachronic study of a language belongs to the comparative- historical linguistics. The main techniques of the comparative-historical method are given. The author demonstrates application of the mentioned techniques by particular examples.

Keywords: history of the English language, diachrony, comparative- historical linguistics, method, technique, reconstruction, chronology.

Вивчення мови в історичному розрізі надає можливість зрозуміти сучасну англійську мову як результат складного процесу розвитку та взаємодії різних факторів. Усвідомлюючи особливості фонетичної, граматичної, лексичної систем мови на різних історичних етапах, ми маємо змогу пояснити незрозумілі з сучасної точки зору лінгвістичні явища. Вивчення історії конкретної мови дозволяє визначити її місце серед інших мов.

Учені-лінгвісти (наприклад, С. Лерер) виділяють три головні інструменти для дослідження мови в історичному контексті: артикуляційна фонетика, соціолінгвістика та порівняльна філологія (або історична лінгвістика) [6].

Артикуляційна фонетика вивчає звуки мови, використовуючи спеціальні символи з метою опису функціонування мовленнєвого апарату людини в процесі вимови того чи іншого звуку. Такий підхід дозволяє описати та проаналізувати зміни в мові на фонетичному рівні.

Вільям Лабов визначає соціолінгвістику як науку, що вивчає мову в її соціальному контексті. При соціолінгвістичному підході до вивчення мови об'єктом є її функціонування [1]. Дане вчення також зосереджує увагу на різноманітних соціальних варіаціях мови, їхньому вживанню в контексті різних ситуацій, змін відповідно до історичних і соціальних факторів. У контексті вивчення історії мови соціолінгвістика також досліджує писемні пам'ятки, які можуть слугувати зразками мови того чи іншого історичного періоду, тієї чи іншої соціальної групи.

В основі досліджень історії будь-якої мови, в тому числі й англійської, лежить історична лінгвістика. Історична лінгвістика вивчає зміни, що відбуваються в мові.

За допомогою зазначених інструментів дослідження англійської мови в діахронічному розрізі вивчаються фонетичні зміни, граматична та морфологічна структури у різні періоди розвитку мови, семантичні зміни, екстралінгвістичні фактори, що впливають на розвиток мови.

Отже, як вже було зазначено, історична лінгвістика має справу зі змінами у мові. Іноді історичну лінгвістику називають діахронічна лінгвістика (від грец. *dia* – «через» + *chronos* – «час» + *is*). У цьому контексті діахронічній лінгвістиці можна протиставити синхронічну лінгвістику, яка має справу з вивченням мови конкретного періоду. Наприклад, дослідження граматики сучасної англійської мови – це синхронічний підхід, як і спроба представити граматичну структуру давньоанглійської мови. Про діахронічний підхід можна говорити,

коли вивчаються історичні зміни в мові, наприклад, від давньоанглійської до сучасної англійської мови, або порівнюють давньоанглійську мову з ранньоніованглійською (причому це може бути як мова в цілому, так і окремий аспект: фонетика, синтаксис, морфологія тощо) [3, с. 4].

Вивчення в історичному розрізі може також торкатися змін, які простежуються у порівнянні з іншими мовами, у такому разі мова йде про порівняльну лінгвістику [3, с. 4].

Таким чином, вивчення історії англійської мови ґрунтується на порівняльно-історичній (генетичній) науковій парадигмі. Згідно з твердженням О. О. Селіванової, порівняльно-історична наукова парадигма сформувала напрям мовознавства, якому належить розробка процедур реконструкції походження мов від прамов, установлення еволюційних змін і закономірностей розвитку споріднених мов шляхом їхнього порівняння на різних етапах формування [2, с. 22].

Порівняльно-історичний метод – це набір прийомів, що дозволяє виявити загальне та особливе в історичних явищах, тенденції їхнього розвитку. Даний метод спирається на закони фонетичних змін, на закономірності та тенденції змін морфологічного, словотвірного, синтаксичного та лексичного рівнів мови. Застосовуючи порівняльно-історичний метод, учені-лінгвісти порівнюють між собою цілі мовні системи (фонетичну, морфологічну, синтаксичну, лексичну тощо), окремі елементи даних систем (фонеми, морфеми, слова тощо) або правила, умови функціонування мовних систем. Системне порівняння генетично споріднених слів і форм надає можливість відновити їхні архетипи, або праформи [7, с. 183].

Кауфман стверджує, що центральним завданням порівняльно-історичної лінгвістики є ідентифікація груп генетично споріднених мов і реконструкція їхніх прамов [7, с. 183].

З-поміж головних прийомів порівняльно-історичного методу можна виділити такі:

- визначення генетичної приналежності мовних даних;
- установлення системи відповідностей та аномалій на різних рівнях у мовах, що порівнюються;
- моделювання вихідних прамовних форм (архетипів);
- реконструкція початкових та проміжних мовних станів;
- хронологічна та просторова локалізація мовних явищ та станів.

Відновлення першоджерела (архетипа) здійснюється за допомогою зовнішньої та внутрішньої реконструкцій.

Зовнішня реконструкція передбачає порівняння мовних одиниць споріднених мов.

Деякі лінгвісти, наприклад Р. Хікей (Hickey), розглядають дану методику як окремий метод – порівняльний (Comparative Method). Ілюструючи використання зовнішньої реконструкції при дослідженні англійської мови, він наводить приклад співвідношення англійського приголосного [t] і німецького [s]. Аналізуючи власні слова, можна простежити зазначену відповідність: Eng. water – Germ. Wasser, Eng. better – Germ. besser, Eng. fot – Germ. Fuss. З наведених прикладів стає зрозуміло, що [t] відповідає [s] у непочаткових позиціях. Питанням залишається те, який із зазначених звуків є оригінальним, а який «виник» під впливом певних факторів. Це можна встановити, порівнявши зазначені слова в інших германських мовах, наприклад шведський: vatten, betra, fot. Це свідчить про те, що оригінальним у даному контексті був звук [t], який в німецькій змінився на [s] під впливом певних факторів [4].

За допомогою зовнішньої реконструкції встановлюють також морфологічні особливості давніх мов, виникнення етимологічних дублетів тощо.

В основі внутрішньої реконструкції лежить порівняння фактів однієї мови на різних етапах її розвитку. Основний принцип даного підходу полягає в аналізі лінгвістичних фактів у межах однієї мови з метою встановлення її ранніх форм. Такі докази (лінгвістичні факти), як правило, доступні у формах, які ілюструють непродуктивні процеси у певний, більш пізній період, але які були продуктивними у більш ранній період. Типовим прикладом є морфологічне чергування при утворенні множини деяких іменників: *wife* – *wives*, *life* – *lives*. Таке чергування є наслідком аллофонії звуків [f] і [v] у давньоанглійській мові та одзвінчення фрикативних звуків у інтервокальній позиції.

Р. Хікей пропонує декілька способів реконструкції ранніх форм англійської мови:

1) за допомогою вивчення вживання рими у віршах:

Fear no more the frown of the great

Thou art past the tyrant's stroke

Care no more to clothe and eat

To thee the reed is as the oak.

Якщо слово, вимова якого у ранній період є відомою, римується з іншим словом з сумнівною вимовою, то можна зробити припущення про подібність звуків у цих словах. Приклад ілюструє, що у часи В. Шекспіра слово *eat* вимовлялося з таким самим голосним, що і сучасне слово *great*.

2) шляхом порівняння форм запозичених слів та їхніх слів-оригіналів;

3) шляхом спостереження рефлексій (залишків) ранньої вимови в сучасній англійській мові. Наприклад, дзвінка вимова фрикативних приголосних у міжголосній (інтервокальній) позиції: *hoof* – *hooves* (закон Вернера), форми множини деяких іменників: *foot* – *feet*.

4) за допомогою дослідження споріднених слів різних діалектів або мов. Наприклад, в Шотландському варіанті англійської мови спостерігається варіанти ранньої вимови деяких слів.

5) шляхом аналізу правопису слів можна відновити фонетичні зміни, що відбувалися на різних етапах розвитку мови [4]. Наприклад, OE *write* – ME *wright* – NE *write* ілюструє зміни у правописі та вимові на певних етапах розвитку англійської мови.

Для історичної лінгвістики не останню роль відіграють і загальні знання про лінгвістичні процеси. Наприклад, коли ми спостерігаємо відповідність звуків [t] та [k] у споріднених мовах і в межах однієї мови в споріднених словах, то зрозуміло, що перехід був від [k] до [t]. Дане припущення ґрунтується на знанні процесу палаталізації. Також загальновідомим є процес ротацизму, що теж можна застосувати для аналізу фонетичного розвитку мови [4].

Ще однією особливістю дослідження мови в історичному розрізі є так звана «відносна хронологія». Дуже рідко можна встановити точну дату появи чи зникнення того чи іншого лінгвістичного явища. Як правило, дати є приблизними і коливаються в межах століть. Саме тому більшість лінгвістів, що займаються проблемами дослідження історії мови, застосовують підхід «відносної хронології», тобто встановлюється не точна дата змін, а встановлюється послідовність тих чи інших змін.

Проілюструємо такий підхід на прикладах.

1. Палаталізація та і-умлаут у давньоанглійській мові. Зазначені процеси часто зустрічаються разом, причому палаталізація завжди супроводжується і-умлаутом, коли для і-умлаута не є обов'язковою умовою наявність палаталізації.

Cæster [kæster] – *ceaster* [t]easter]: [k]-[t] – палаталізація приголосних; [æ]-[ea] – і-умлаут.

Cunning [kuning] – *cynning* [kynin]: [u]-[y] – і-умлаут.

Вищезазначені приклади свідчать про те, спочатку відбулася палаталізація приголосних, а пізніше – і-умлаут. У іншому випадку в другій парі слів також спостерігалась би палаталізація приголосних.

2. Зміни в системі голосних в англійській мові. Протягом розвитку англійської мови спостерігається тенденція до укорочення довгого звуку [u:]. Даний процес відбувався у різні періоди, і в залежності від того, коли це відбувалося, сьогодні ми маємо різні результати:

Blood: [blo:d] – [blu:d] – [blud] – [blʌd];

Took: [to:k] – [tu:k] – [tuk];

Broom: [bro:] – [brum] / [bru:m].

Аналіз даних приладів дозволяє стверджувати, що укорочення голосного звуку [u] перед літерою **k** відбулося пізніше, ніж перед літерою **d**. У іншому випадку слово *took* вимовлялося б на кшталт [tʌk]. Найпізніше спостерігалось укорочення голосного звуку [u] перед літерою **m**, оскільки сьогодні нормативна вимова має два варіанти.

3. Велике пересування (зсув) голосних (Great Vowel Shift) та французькі запозичення. Нагадаємо, що велике пересування (зсув) голосних – це фонетичний процес, який розпочався наприкінці середньоанглійського періоду та мав вплив на всі довгі голосні звуки. Сутність

даного процесу полягає у звуженні довгих голосних або їхній дифтонгізації (наприклад, *feet* [fe:t] – [fi:t], *take* [ta:ke] – [teik]). Проте деякі французькі запозичення не підлягають загальному правилу.

Отже, аналізуючи вимову французьких запозичень, можна встановити період їхнього запозичення: до Великого пересування голосних чи після:

- *divine*: [di`vi:n] (ME) – [di`vain] (after GVS);
- *doubt* [du:t] (ME) – [daut] (after GVS);
- *machine* [mæ`ʃi:n];
- *rouge* [ru:ʒ].

У перших двох прикладах спостерігається вплив Великого пересування голосних, що означає більш раніше запозичення, а у двох останніх прикладах не відбулося пересування голосних, оскільки запозичення було вже після даного фонетичного процесу [5].

Таким чином, для вивчення мови в діахронічному розрізі іноді не стільки важливо встановити точну дату того чи іншого мовного процесу, скільки їх співвідношення один з одним.

Отже, порівняльно-історичний метод є найпоширенішим при дослідженні розвитку мови. Він надає можливість установити зміни в історії мови, розкрити закономірності та тенденції її розвитку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Беликов В.И. Социолінгвістика : Учебник для вузов. – М. : Рос. гос. гуман. ун., 2001. – 439 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
3. Cambell L. Historical Linguistics : an introduction / L. Cambell. – Edinburgh University Press, 1998. – 398 p.
4. Hickey R. How does one reconstruct older stages of a language? / R. Hickey – Available at : www.uni-due.de/SHE_Reconstruction.htm.
5. Hickey R. Relative Chronology / R. Hickey – Available at : www.uni-due.de/SHE_Relative_Chronology.htm
6. Lerer S. The history of the English language, 2nd Edition / S. Lerer – The Teaching Company, 2008.
7. The handbook of historical linguistics / Ed. By B. D. Joseph and R. P. Jande. – Blackwell Publishing, 2003. – 881 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ярослава Бельмаз – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри практики мовлення та інформаційних технологій Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Наукові інтереси: історія англійської мови, порівняльно-історичне мовознавство, професійний розвиток викладачів вищих навчальних закладів, порівняльна педагогіка.

SPRACHPOLITIK: ABRISS THEORETISCHER GRUNDLAGEN VON DER SICHT WESTLICHER SPRACHFORSCHER

Олександр БІЛОУС (Кіровоград, Україна)

Питання мовної політики належать до сфери соціолінгвістики. Для цього предмету досліджень притаманні свої об'єкти взаємозв'язки між політичною складовою та мовною реальністю в усьому її розмаїтті. Політичне регулювання статусу мови, а також її вжитку в кожній конкретній державі є ключовим питанням у межах існуючих зв'язків між мовною спільнотою та її державно-міжетнічними відносинами.

Ключові слова: мовна політика, міжетнічні відносини, меншини, взаємопорозуміння, мовна компетенція, двомовність, мовне планування.

The issue of the language policy belongs to the sphere of sociolinguistics. This subject of research can be characterized by its extensive interrelations with political component proper and lingual reality in all its diversity. Political regulation of the language status as well as its usage in every single nation is a key issue to be defined within existing ties of the speakers' communities and their relations with state and different ethnic groups.

Keywords: language policy, interethnic relations, minorities, mutual understanding, lingual competence, bilingualism, lingual planning.

Die Sprachpolitik zählt man zu den Bereichen der Soziolinguistik. Diese Disziplin charakterisiert man durch sehr aufwendige Wechselbeziehungen zwischen politischen Inhalten und sprachlichen Gegebenheiten. Die politische Regelung des Status von Sprachen sowie ihrer

Verwendung in Staaten ist ein Schlüsselbereich im Rahmen der Existenzbeziehungen von Sprachgemeinschaften sowie ihrer staatlich-interethnischen Beziehungen. „Zielsetzungen von Sprachen- und Sprachpolitik sind in vielen multinationalen Staaten, wo überhaupt Politik im Bezug Sprache(n) und Sprachgemeinschaften betrieben wird, wechselseitig voneinander abhängig“ [3: 1661]. Das führt oft zu Konfliktsituationen. Viele Sprachkonflikte finden ihre Wurzeln in Widersprüchen zwischen sprachpolitischer Theorie und Praxis /*Aktualität*/. Daher ist es nicht verwunderlich, wenn in vielen Staaten ideale Sprachgesetze existieren und trotzdem Sprachkonflikte zum gesellschaftlichen Alltag gehören [vrg.: 3: 1661; 17: 3].

Die Sprachpolitik /*Gegenstand*/ lässt sich in mehrere Bereiche gliedern, wobei nur einige in diesem Aufsatz untersucht werden, und zwar: die Sprachplanung, die Sprachverbreitung und die Politik gegenüber den verschiedenen Formen sprachlicher Minderheiten /*Objekt*/.

Ein vierter auch relevanter sprachpolitischer Bereich ist die Fremdsprachenpolitik. Sie umfasst solche politischen Institutionen, Entscheidungen und Maßnahmen, die sich mit der Auswahl und Lehre von Fremdsprachen in Bildungseinrichtungen beschäftigen. Diese Form der Sprachpolitik konnte am Ende des 20. Jahrhunderts vor allem in Osteuropa „[...] angesichts der stark gestiegenen Nachfrage nach Fremdsprachenunterricht besonders des Englischen und des Deutschen an Bedeutung gewinnen“ [16: 9].

Da die drei oben genannten Bereiche der Sprachpolitik viel mehr in direktem Zusammenhang mit Nationalstaaten und ihren Sprachen stehen als die Fremdsprachenpolitik, wird die letzte in diesem Aufsatz außen vorgelassen.

Betrachten wir vor allem die wissenschaftlichen Darlegungen der sprachpolitischen Grundbegriffe /*Aufgabenstellung*/.

Die Begriffe, die vor allem zu definieren sind, sind von der großen Bedeutung für den ganzen Aufsatz. Es handelt sich dabei um die Begriffe „Sprachpolitik“, „Sprachenpolitik“, „Sprache“, „Nationalsprachen“, „Standardsprache“ und „Sprachsituation“.

Zu klären ist zuerst der Unterschied zwischen den Begriffen „Sprachpolitik“ und „Sprachenpolitik“. Die Kombination mit dem Bestimmungswort „Sprach-“ bzw. „Sprachen-“ konkretisiert den hier gebrauchten „Politik“-Begriff, der sich auf die Inhalte bezieht, die das Bestimmungswort benennt: auf Sprache bzw. auf Sprachen.

An dieser Stelle wird ein wichtiges semantisches Problem eindeutig. Man hat es hier mit zwei Politiken zu tun, die zwar auf das Engste zusammenhängen, aber aus inhaltlichen Gründen zuerst voneinander getrennt werden sollen. Da bei der „Sprachenpolitik“ das Bestimmungswort im Plural steht, ist es offensichtlich, dass es sich dabei um eine Politik handelt, die sich mit mehreren Sprachen beschäftigt.

Allgemein kann man sagen, dass die Sprachenpolitik diejenige Politik ist, die „[...] das Verhältnis zwischen mindestens zwei Sprachen in funktionaler, politischer und territorialer Hinsicht zu regeln sucht“ [16: 26].

Dementsprechend ist die Sprachpolitik diejenige Politik, die sich genau mit einer Sprache beschäftigt und deren politische Eingriffe in der Sprachverwendung nur eine Sprache betreffen. „Was aber, wenn sich Sprachpolitik und Sprachenpolitik nicht trennscharf unterscheiden lassen oder sowohl Sprachpolitik als auch Sprachenpolitik gemeint sind? Die Literatur spricht in diesem Fall oft [...] von ‚Sprachpolitik,‘“ [16: 26]. Deswegen wird im Folgenden der generalisierende Terminus „Sprachpolitik“ benutzt.

Aber was ist eigentlich Sprache? „Sprachen sind Schlüssel zur Verständigung in der Welt von heute und morgen“ [14: 1]. Mit diesen Worten beginnt *Scharnhorst* sein Buch über die Sprachkultur. Und wirklich, die Sprachen sind Schlüssel der gesellschaftlichen Kommunikation zwischen den einzelnen Personen, Gruppen und Völkern. „Der Begriff von ‚Sprache,‘ der einer Arbeit über Sprach(en)politik zu Grunde gelegt wird, muss zusammenfassend folgendem Umstand Rechnung tragen: die politisch Handelnden – welche Sprache auch immer – haben eine bestimmte Vorstellung davon, was eine bestimmte Sprache ist, was sie von anderen Sprachen unterscheidet und welche Sprachsysteme und Idiome ihr zugeordnet werden“ [16: 27].

Das Kriterium der Zuordnung ist das entscheidende. Deshalb wird von uns im Weiteren unter dem Begriff „Sprache“ jedes Sprachsystem verstanden, das von politisch Handelnden eines Staates, seinen Sprechern und von Außenstehenden als eigenständig angesehen wird.

Mit dem Begriff der Sprachpolitik sind Nationalsprachen sehr eng verbunden. Sie sind historisch gesehen ein genauso junges Phänomen wie die Nationalstaaten selbst. Nationalsprachen stellen ein Bindeglied zwischen Staat und Nation dar, sie erfüllen ideologisch-normative und praktische Funktionen, die untrennbar miteinander verbunden sind, da beide darauf beruhen, dass eine Sprache eine große Zahl von Menschen erreichen kann. Nationalsprachen werden als Symbol für die Identität und Einheit der jeweiligen Nation angesehen. Gleichzeitig genießen die Nationalsprachen den Status einer offiziellen Sprache.

Aus diesem Grund müssen die Nationalsprachen immer Standardsprachen sein. Für die politischen und rechtlichen Institutionen, moderne Kommunikationsmittel und Medien ist es sehr vorteilhaft, wenn die sprachliche Verständigung innerhalb eines Territoriums standardisiert wird [16: 27].

Was versteht man unter einer Standardsprache? *Hentschel* [8] definiert Standardsprachen anhand von mehreren Kriterien. Standardsprachen sind *polyfunktional*; d. h. sie können allen Bereichen des Lebens einer Nation dienen und verschiedenste Funktionen in einer modernen Gesellschaft übernehmen: von der Sprache der Literatur über die der Medien, der Politik, der staatlichen Ämter, der Schulen und Hochschulen bis hin zum alltäglichen privaten Umgang der Menschen miteinander.

Außerdem sind die Standardsprachen *stilistisch differenziert*; sie sind für den überwiegenden Teil der Sprecher eines geografischen Raums *verbindlich*. Und sie sind *kodifiziert* und *normiert*, aber nicht nur in der Orthografie, sondern auch in der Grammatik und in den Wörterbüchern [8: 158].

Unter anderem soll erklärt werden, was man unter „Sprachsituation“ versteht, die unmittelbar mit der Sprachpolitik verbunden ist. Unter dem Begriff der „Sprachsituation“ versteht *Scharnhorst* [15] „[...] die allgemeine gesellschaftliche Lage, in der sich die Sprache in einem bestimmten Land oder Territorium während eines bestimmten Zeitabschnitts unter gegebenen politischen, sozialen, ökonomischen und insbesondere kulturellen Verhältnissen befindet“ [15: 19].

Nach dieser Definition enthält der Begriff Sprachsituation etwas Statisches und ist somit der Gegenstand der synchronen Sprachwissenschaft. Aber die Sprache enthält auch etwas Dynamisches. Die Sprache durchläuft wie die Gesellschaft, in der sie gesprochen wird, verschiedene Stadien, wobei eine Sprachsituation in eine andere überläuft. Vollziehen sich die Veränderungen in der Politik, Wirtschaft, Sozialstruktur und besonders in der Kultur, so ändert sich auch die Sprachsituation und es erfolgt ein Übergang von einer Sprachsituation zur anderen. Deswegen enthält die Sprachsituation neben den synchronen auch die diachronischen Dimensionen.

Bei der diachronischen Betrachtung stellt man vor allem die Frage: Wie verhält sich die Sprache eines bestimmten Zeitabschnitts zu den vorhergehenden und nachfolgenden Zeitabschnitten? [15: 19].

Einige Sprachwissenschaftler befassten sich mit dem Begriff der „sprachlichen Situation“, was eine umfassende Charakteristik dieses Begriffs ergibt. Eine einheitliche Definition gibt es nicht, daher wird in Anlehnung an mehrere Sprachwissenschaftler festgestellt, dass die sprachliche Situation ein Begriffsfeld bildet, zu dem mehrere Komponenten gehören: Status einer Sprache, Sprachpolitik und Sprachaufbau, Sprachkonflikte, Sprachvitalität, sprachliche Kompetenz, Zweisprachigkeit [8].

Im Folgenden wird auf diese Komponenten eingegangen. Der Begriff Staatssprache gehört zu den wichtigsten Komponenten der Beschreibung der sprachlichen Situation. Noch bis in die neunziger Jahre des 20. Jahrhunderts wurden die Begriffe Staatssprache und offizielle Sprache gleichgesetzt und als Synonyme verwendet. Das lässt sich damit erklären, dass die Bezeichnung „Staatssprache“ ungebrauchlich war. Heutzutage werden diese Bezeichnungen voneinander getrennt, obwohl sie gemeinsame Züge aufweisen. Die offizielle Sprache wird definiert als Hauptsprache eines Staates, die in der Gesetzgebung und im offiziellen Schriftverkehr, in der Ausbildung etc. angewendet, aber nicht unbedingt in der Verfassung verankert wird. In dieser Bezeichnung ist die Komponente ‚Bereich der offiziellen Kommunikation‘ von ausschlaggebender Bedeutung; die Komponente ‚vom Staat festgelegt‘ ist möglich, aber nicht, obligatorisch. Und genau hier liegt der Unterschied zwischen der Staatssprache und der offiziellen Sprache. Die Staatssprache unterscheidet sich von der offiziellen Sprache dadurch, dass die erste von den

Machtorganen als Sprache der Nation festgelegt wird und entsprechenden juristischen Status besitzt [8].

Die Sprachpolitik gehört auch zu den wichtigsten Faktoren, die die sprachliche Situation beeinflussen. Da der Begriff der Sprachpolitik bereits erklärt wurde, soll an dieser Stelle der Unterschied zwischen Sprachpolitik und Sprachaufbau verdeutlicht werden.

Man versteht unter der Sprachpolitik den sprachlichen Aspekt der staatlichen Politik in nationalen Fragen. Die praktische Realisierung dieser Politik und die damit verbundenen theoretischen Fragen nennt man **Sprachaufbau**. Auch die Lösung von Sprachkonflikten gehört zu den Aufgaben der Sprachpolitik und ist somit Bestand der Sprachsituation. Die Begegnungen mit dem Unbekannten und der Austausch zwischen den Kulturen sind eine Bereicherung für das menschliche Leben, aber gleichzeitig führen sie zu Konflikten sozialer oder religiöser Art. Oft kommt es zu Konflikten auch in der Sprachenfrage, weil die Sprache nicht nur eines der wesentlichen Instrumente des menschlichen Zusammenlebens ist, sondern auch ein Merkmal kultureller Identität, das Zugehörigkeit und Grenzen in Erscheinung treten lässt. Um die Menschen tatsächlich zu verstehen, ihre Kultur zu schätzen und mit ihnen konfliktfrei kommunizieren zu können, ist es notwendig, ihre Muttersprache zu verstehen und ihre sprachlichen und kulturellen Besonderheiten besser zu kennen. Daher ist die Sprachenfrage in unserer immer vernetzteren Welt so wichtig [siehe: 8: 8; 6: 204].

Sprachvitalität ist ebenso ein wichtiger Bestandteil der sprachlichen Situation. Bei der Sprachvitalität unterscheidet man zwischen vitalen und nicht vitalen Sprachen. Eine vitale Sprache ist in der Lage zu einer Erweiterung ihres sozialen und politischen Status, ihrer Anwendungsbereiche und der Sprecherzahl zu führen. Zu diesen negativen Kennziffern einer nicht vitalen Sprache zählt man die Senkung des Status, Reduzierung der Anwendungsbereiche, Verringerung der Sprecherzahl, vor allem der Muttersprachler. Die staatliche Unterstützung der Sprachen und das Vorhandensein von Förderungsprogrammen für die Entwicklung der Sprachen gehören zu den ausschlaggebenden Faktoren für die Sprachvitalität.

Auch die **sprachliche Kompetenz** gehört zu den wichtigsten Faktoren bei der Erforschung der Sprachsituation. Die Sprachkompetenz „[...] setzt sowohl die Akzeptanz anderer Sprachen voraus als auch die Toleranz gegenüber ihren Sprechern in der Kommunikation wie in der Sprachpolitik“ [9: 12].

Man kann verallgemeinernd sagen, dass die Akzeptanz fremder Sprachen leichter gegenüber solchen Sprachen fällt, die ein allgemeines Prestige genießen. Die Fähigkeit des Umschaltens und des selbstverständlichen Verwendens einer Sprache, je nachdem wann es gefordert wird, ist ein wichtiger Aspekt der mehrsprachigen Kompetenz. Aber das beschränkt sich im Wesentlichen auf die Kompetenz im Bereich der gesprochenen Sprache. In unserer modernen, auf schriftsprachliche Kommunikation ausgerichteten Gesellschaft spielt vor allem die Beherrschung des schriftlichen Diskurses eine sehr wichtige Rolle. Mehrsprachige Kompetenz lässt sich daran messen, wie weit Sprecher Erst-, Zweit- und weitere Sprachen in den verschiedenen Varietäten und Textsorten in mündlicher und schriftlicher Form beherrschen [vgl.: 12: 75f].

Die Zweisprachigkeit ist auch einer der Faktoren, die die sprachliche Situation bestimmen. Sie setzt ein gleiches Niveau oder sich dem gleichen Niveau annähernde Beherrschung von zwei Sprachen, die regelmäßig miteinander in den wichtigen Bereichen der gesellschaftlichen Tätigkeit sowohl in der Rede als auch im Denkprozess zusammenwirken, voraus. Bei der Durchführung der Sprachpolitik soll eine solche Art von Zweisprachigkeit angestrebt werden, die eine harmonische Koexistenz der nationalen Sprache und der Zweitsprache erfordert und die über maximale soziale Funktionen verfügt [vgl.: 8: 63ff].

Nachdem die wichtigsten Begriffe für diesen Aufsatz erklärt wurden, werden im Folgenden die drei oben angesprochenen Bereiche der Sprachpolitik diskutiert.

Sprachplanung. Die Sprachplanung ist aus historischer und politischer Sicht insbesondere für die Nationalstaaten von großer Bedeutung. Sie ist dafür verantwortlich, dass sich die Nationalsprachen entwickeln konnten. Bei der Sprachplanungsforschung unterscheidet man zwischen Sprachkorpusplanung und Sprachstatusplanung. Die Sprachstatusplanung bezieht sich wie auch die Sprachpolitik auf den rechtlichen, politischen und gesellschaftlichen Status der Sprache wie z. B. Literatursprache, Rechtssprache, Sprache der politischen Institutionen oder der Bildung

und Wissenschaft. Durch die Sprachgesetzgebung schafft Sprachpolitik den rechtlichen Rahmen für Sprachplanung. „Diejenigen, die Sprachpolitik betreiben, besitzen die Autorität, Sprachplanung zu dirigieren. Umgekehrt besitzen Vertreter der Sprachplanung keine Befugnis, Direktiven für sprachpolitische Regelungen festzulegen“ [3: 1666]. Die Sprachstatusplanung betrifft die staatliche Regelung des Sprachgebrauchs und überschneidet sich damit mit der Sprachkorpusplanung. Bei der Sprachkorpusplanung geht es darum, dass eine mit entsprechender Autorität versehene Person oder Institution die Lexik, die Orthografie oder die stilistischen Merkmale einer Sprache zu verändern sucht. Es geht konkret um die Sprachstruktur und Sprachform. Nach Meinung von *Janich* [11] betrifft die Sprachkorpusplanung „[...] – die Elaborierung einer Sprache, d.h. den Domänenausbau und die Erweiterung der sprachlichen Mittel, – die Kodifizierung einer Sprache, d.h. die Festschreibung sprachlicher Normen in Grammatiken, Wörterbücher etc., – die Kultivierung einer Sprache, z.B. durch die Sprachkritik, Sprachberatung, Auseinandersetzung mit Fremdworteinflüssen u.ä.“ [11: 17]. Allerdings fehlt nach *Harald Haarmann* [5] ein Aspekt in diesem Modell, und zwar das „Prestige“ der Sprachen. Nicht nur der Korpus und der Status einer Sprache werden geplant, sondern auch deren Prestige, wobei *Haarmann* [5] unter Prestige die wertbezogenen und psychologischen Komponenten von Sprachplanung versteht. Die Prestigeplanung ist sowohl mit Status- als auch mit Korpusplanung verbunden [vgl.: 5: 266ff]. Allerdings stehen nach *Haarmanns* Meinung zwei letzte Aspekte in der Praxis im Vordergrund. Die Inhalte des Sprachprestiges lassen sich weniger leicht beeinflussen und planen [vgl.: 4: 294 ff]. Dennoch können gezielte Aktivitäten, insbesondere die Förderung des Status und des Prestiges von offizieller Seite eine große Wirkung auf den Stellenwert der Sprache haben.

Sprachverbreitungspolitik. Im Zentrum der Sprachpolitik steht nicht nur die Planung von Sprache. Nach Meinung von *Schreiner* [16] ist die Sprachverbreitungspolitik viel wichtiger, denn mit ihr wird die Idee der europäischen Vielsprachigkeit umgesetzt. Er versteht unter der Sprachverbreitungspolitik den „[...] Ausdruck des europäischen Verständnisses von Sprache und zugleich eine Strategie, um einen europaweiten Wirtschafts- und Rechtsraum unter den Bedingungen der Vielsprachigkeit zu ermöglichen.“ [16: 86]. Im Gegenteil dazu ist die Sprachverbreitungspolitik der Nationalstaaten wie die der Ukraine vom Anspruch auf Einsprachigkeit geprägt. Die Ansicht „Nation“ zu sein, gründet in nicht geringem Ausmaß auf kulturellen Symbolen: von den „nationalen“ Klassikern der Literatur (in der Ukraine – Шевченко) über die Fußballnationalmannschaft bis hin zu den jeweiligen Nationalsprachen. Für die Nationalstaaten sind ihre Sprachen Symbole der nationalen Einheit und Identität, die im Rahmen von Sprachverbreitungspolitik als solche zum Ausdruck kommen [16: 87ff]. Die Sprachverbreitungspolitik als Teil der nationalstaatlichen Außenpolitik ist bislang kaum wissenschaftlich erforscht. Nichtsdestotrotz wird ihr eine zentrale Rolle in der Sprachpolitik zugeschrieben. Die staatliche Sprachverbreitungspolitik ist ein Teilbereich der auswärtigen Kulturpolitik. Die auswärtige Kulturpolitik zielt darauf, Sprachkenntnisse eigener Sprache unter den Sprechern anderer Staaten zu verbreitern und auf diese Weise das Kommunikationspotenzial eigener Sprache zu erhalten oder zu vergrößern. „Mittels auswärtiger Kulturpolitik versuchen Staaten, ein außenpolitisches Klima zu schaffen, in dem sich diplomatische und außenwirtschaftspolitische Ziele leichter erreichen lassen“ [16: 86]. Dabei werden folgende Kulturbegriffe zu Grunde gelegt: Kunst, Bildung, Sprache, Medien, Kommunikation etc. Auch die sprachverbreitungspolitischen Programme zählen zu den Kompetenzen der Sprachverbreitungspolitik. Das sind Programme für Weiterbildung und Berufsbildungsförderung. Die Mittel, mit denen die Sprachverbreitungspolitik ihre Ziele zu erreichen sucht, sind vielfältig und mit der Förderung von Sprachkursen und Schulen im Ausland sowie der Finanzierung von Stipendien längst nicht erschöpft. Interessanter als Mittel dieser Sprachverbreitungspolitik sind ihre Funktionen, die sich aus der ideologisch-normativen Funktion von Nationalsprachen ableiten lassen. Wie es schon erwähnt wurde, besteht die ideologisch-normative Funktion vor allem darin, dass die Sprache eine große Zahl von Menschen erreichen soll, indem sie als Symbol der nationalen Einheit und Identität wirkt und als solche werden die Nationalsprachen nach innen und nach außen durch Sprachverbreitungspolitik reproduziert. Die Sprachverbreitungspolitik ist verallgemeinernd als Prozess zu verstehen, der die Nation nach außen abgrenzt, indem sie einem Dritten die nationalen Symboliken der sprachlichen und kulturellen Provenienz vermittelt [vgl.2: 7ff; 16: 86ff].

Sprachminderheitenpolitik. Die Sprachminderheiten und ihre Sprachen sind für die Sprachpolitik von großer Bedeutung und repräsentieren ein wichtiges Objekt des politischen Handelns. Nach Auffassung von *Rindler Schjerve* [13] sind Sprachminderheiten „[...] Gruppierungen, die sich über das Merkmal Sprache auszeichnen und sich in diesem Merkmal von einer sozial und häufig auch zahlenmäßig unterlegenen Mehrheit in einem Staatsverband unterscheiden“ [13: 26]. Im Falle der Sprache als Kriterium zur Bestimmung einer sozialen Gruppe als Sprachminderheit stehen die Verwendung der Sprache oder Sprachvarietät im Vordergrund. Nicht nur eine gewisse Sprache an sich als Ausdrucksform einer anderen Kultur ist ausschlaggebend, sondern eher eine kontextuelle, situative und individuelle Verwendung einer Sprache ist entscheidend, durch die sich die Minderheit von der Mehrheit unterscheidet. In der sprachpolitischen Praxis beschränkt sich die Minderheitenpolitik auf die Gewährleistung von Rechten und Schutz für die von der Norm abweichenden Gruppen [vgl. 1: 66f]. Während das Prestige der Nationalsprache als Sprache der Bildung, des Gesetzes und der Verwaltung oft sehr hoch ist, sinkt das Prestige der Minderheitensprachen. Es entstehen viele Vorurteile und Stereotypen, mit denen die Sprachminderheiten konfrontiert waren und auch teilweise noch heutzutage sind. So z. B. verfolgten die kommunistischen Regime, die nach dem Zweiten Weltkrieg in den Staaten der ehemaligen Sowjetunion die Macht übernahmen, „[...] eine nur schwer einzuordnende Sprachminderheitenpolitik, die in manchem der westeuropäischen gleichkam, sich aber in anderem gänzlich von ihr unterschied“ [16: 93]. Einerseits führte die Nationalstaatsgründung wie in Westeuropa zu einem Verständnis des Nationalstaats, das der Nationalsprache zentrale Bedeutung zuschrieb. Andererseits erfolgte dies – anders als in Westeuropa – meist in Opposition zu den großen Imperien. Sprachnationalismus entwickelte sich hier nicht innerhalb eines Staates, sondern als Unabhängigkeitsbewegung gegen den bestehenden Staat. Lange Zeit betrachtete man die Sprachminderheiten als Hindernisse auf dem Weg zur einheitlichen Nationalsprache. „Auch wenn sich insbesondere nach dem Zweiten Weltkrieg eine deutlich minderheitenfreundliche Politik beobachten lässt, ist der Anspruch der Nationalstaaten auf nationalsprachliche Einheitlichkeit längst nicht passiv“ [16: 113]. Das zeigt sich an immer wiederkehrenden Diskussionen um die Rechte der Minderheiten, an den weitgehend unverbindlichen völkerrechtlichen Regelungen und nicht zuletzt auch an der Tatsache, dass Sprachminderheiten heute dem Zwang zur Mehrsprachigkeit ausgesetzt sind, d. h. sie haben auf jeden Fall auch die Nationalsprache zu beherrschen.

LITERATURVERZEICHNIS

1. *Darquennes, Jeroen* Mit Blick auf die Basis – Sprachminderheiten und Sprachpolitik im Rahmen kontaktlinguistischer Methodologie// In: Ammon, Ulrich/ Mattheier, Klaus J./ Nelde, Peter H. (Hrsg.): Sprachpolitik und keine Sprachen. – Tübingen, 2002. – S. 64–73.
2. *Glatz, Ferenc* (Hrsg.) Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas. – Budapest, 2003.
3. *Haarmann, Harald* Sprachen- und Sprachpolitik// In: Ammon, Ulrich/ Dittmar, Norbert/ Mattheier, Klaus J. (Hrsg.): Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft.– Band 2. – Berlin/ New York, 1988. – S. 1660–1678.
4. *Haarmann, Harald* Die Sprachenwelt Europas// Geschichte und Zukunft der Sprachnationen zwischen Atlantik und Ural. – Frankfurt am Main/ New York, 1993.
5. *Haarmann, Harald* Sprachstandardisierung – eine kulturanthropologische Konstante// In: Mattheier, Klaus J./ Radtke, Edgar (Hrsg.): Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen. Frankfurt am Main/ Berlin/ Bern et al., 1997. – S. 259–290.
6. *Haarmann, Harald* Babylonische Welt// Geschichte und Zukunft der Sprachen. – Frankfurt am Main/ New York, 2001.
7. *Haarmann, Harald* Sprachen–Almanach. Zahlen und Fakten zu allen Sprachen der Welt. – Frankfurt am Main/ New York, 2002.
8. *Hentschel, Gerd* Die slavische Landschaft am Anfang des 21. Jahrhunderts// In: Gugenberger, Eva/ Blumberg, Mechthild (Hrsg.)// Vielsprachiges Europa. Zur Situation der regionalen Sprachen von der Iberischen Halbinsel bis zum Kaukasus. – Frankfurt am Main/ Berlin/ Bern et al., 2003. – S. 157–177.
9. *Ising, Erika* Eröffnungsansprache zur Konferenz „Sprachsituation und Sprachkultur im internationalen Vergleich. Aktuelle Sprachprobleme in Europa“// In: Scharnhorst, Jürgen (Hrsg.): Sprachsituation und Sprachkultur im internationalen Vergleich. Aktuelle Sprachprobleme in Europa. – Frankfurt am Main, 1995. – S. 9–12.
10. *Janich, Nina/ Greule, Albrecht* (Hrsg.) Sprachkulturen in Europa. Ein internationales Handbuch. – Tübingen, 2002.
11. *Janich, Nina* Sprachpolitik – Sprachplanung – Sprachkultur// In: Haslinger, Peter/ Janich, Nina (Hrsg.): Die Sprache der Politik – Politik mit Sprache. – München, 2005. – S. 13–20.

12. Riehl, Claudia M. Mehrsprachigkeit an der deutsch-romanischen Sprachgrenze: Auswirkungen der Sprachpolitik auf die mehrsprachige Kompetenz der Sprecher// In: Ammon, Ulrich/ Mattheier, Klaus J./ Nelde, Peter H. (Hrsg.): Sprachpolitik und keine Sprachen. – Tübingen, 2002. – S. 74–83.

13. Rindler Schjerve, Rosita Minderheiten in der europäischen Sprachpolitik: Perspektiven einer „neuen“ Mehrsprachigkeit// In: Ammon, Ulrich/ Mattheier, Klaus J./ Nelde, Peter H. (Hrsg.): Sprachpolitik und keine Sprachen.– Tübingen, 2002. – S. 23–31.

14. Scharnhorst, Jürgen (Hrsg.) Sprachsituation und Sprachkultur im internationalen Vergleich. Aktuelle Sprachprobleme in Europa. – Frankfurt am Main, 1995.

15. Scharnhorst, Jürgen Sprachsituation und Sprachkultur als Forschungsgegenstand// In: Scharnhorst, Jürgen (Hrsg.): Sprachsituation und Sprachkultur im internationalen Vergleich. Aktuelle Sprachprobleme in Europa. Frankfurt am Main, 1995. – S. 13–33.

16. Schreiner, Patrick Staat und Sprache in Europa. Nationalstaatliche Einsprachigkeit und die Mehrsprachenpolitik der Europäischen Union. – Frankfurt am Main/ Berlin/ Bern et al., 2006.

17. Söffker, Rainer Neuere Tendenzen in der sowjetischen Sprachpolitik.–Hagen, 1984.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Білоус – кандидат філологічних наук, професор кафедри перекладу і загального мовознавства, декан факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Заслужений працівник освіти України.

Наукові інтереси: теорія і практика перекладу германських мов, методика викладання перекладознавчих дисциплін.

GERMANISTIK ALS INTERNATIONALE WISSENSCHAFT - DIE UKRAINISCHE GERMANISTIK -

Richard J. BRUNNER (Ulm, Deutschland)

У статті викладено результати аналізу здобутків українських германістів у дослідженнях з ономастики, словотворення, фризської мови, її фонетики й порівняльно-історичного мовознавства та літературознавства, схарактеризовано сучасні напрями розвитку лінгвостилістики й текстової лінгвістики в Україні, висвітлено проблеми оптимізації методики викладання мови та літератури у школах і вищих учбових закладах.

Ключові слова: ономастика, порівняльно-історичне мовознавство, фризська мова, словотворення, граматики, орфографія, лінгвостилістика.

This paper analyzes the achievements of Ukrainian school of Germanistics in the areas of onomastics, word-formation, the Frisian language, its phonetics and comparative historical linguistics and literary studies. Current trends of linguistics and text linguistics in Ukraine are highlighted and problems of language and literature teaching methods optimization in schools of various types are depicted.

Key words: onomastics, comparative historical linguistics, Frisian, derivation, grammar, spelling, stylistics.

Ich beginne meine Ausführungen mit einer unliterarischen Bemerkung (Anspielung): Die neue europäische Währung hat den Deutschen die bewährte und geliebte *Deutsche Mark* (D-Mark) genommen. Auf der höchsten Banknote dieser Deutschen Mark, auf dem *Tausendmarkschein*, sind die BRÜDER GRIMM abgebildet. Nicht ohne Grund: Den beiden Männern, die zu den Initiatoren des ersten deutschen Germanistenkongresses im Jahre 1846 in Frankfurt am Main gehörten, wo sich 200 Gelehrte und Verwaltungsbeamte, germanistische Juristen, Historiker und Philologen versammelt hatten, diesen Männern hat Deutschland auch die Begründung der Wissenschaft vom Deutschen zu verdanken. Denken wir nur an das von den Brüdern Jacob und Wilhelm Grimm begründete Deutsche Wörterbuch (1854 ff) und an Jacob GRIMMS epochemachende *Deutsche Grammatik* (1819/1822).

Wir leben in einer Zeit, da Europa mehr und mehr zusammenwächst. Das neue Haus Europa hat nicht nur ein Zimmer für jeden der alten und der neuen Nationalstaaten, in diesen Zimmern herrscht auch ein lebensfrohes Gewimmel. Und weil jedes der Zimmer über ausreichende Türen verfügt, findet auch ein immer größerer Austausch statt. Die Zimmer bleiben dennoch an ihrem Platz. Nur die Menschen wechseln von Raum zu Raum. Sie bringen ihr Wissen, ihr Können, ihre Lebendigkeit und ihren Sinn für Schönheit mit in all die anderen Räume des europäischen Hauses. „Europa ist zweifellos die Wiege der Kultur“, sagt der Schriftsteller Oskar Maria GRAF (1894-1967), und fährt dann fort: „aber man kann nicht sein ganzes Leben in der Wiege verbringen.“ So ist unser gemeinsames Ziel eine erfolgreiche und erfreuliche Partnerschaft unserer Völker. Dabei hoffen und wünschen wir, dass auch die Ukraine bald in das Europäische Haus einziehen möge, wozu wir uns ja alle bekennen.

Germanisten haben zwar viel mit der deutschen Nation zu tun, aber Germanistik wird nicht nur von deutschen Wissenschaftlern betrieben. Es ist eine internationale Wissenschaft, die in allen möglichen Ländern zu Hause ist und dort für die Präsenz eines wesentlichen Elements deutscher Kultur sorgt.

Bereits vor mehr als 200 Jahren, am 17. 3. 1798, schrieb GOETHE an SCHILLER: *Zu einer Vermittlung und wechselseitigen Anerkennung tragen die Deutschen seit langer Zeit schon bei. Wer die deutsche Sprache versteht und studiert, befindet sich auf dem Markte, wo alle Nationen ihre Waren anbieten, er spielt den Dolmetscher, indem er sich selbst bereichert.*

Es waren Vertreter der außerdeutschen Germanistik, die in den dunklen Jahren der deutschen Geschichte dazu beigetragen haben, dass im Bewusstsein der Welt die deutsche Sprache nicht nur als die Sprache von HITLER, HIMMLER und GOEBELS betrachtet wurde, sondern auch als die von HÖLDERLIN, HEINE, SCHILLER und GOETHE. Unter Umständen konnte das sogar dazu führen, dass solche Germanisten, wie etwa Lew KOPELEW, unter den schweren Verdacht des Vaterlandsverrats gerieten. Ich möchte bei dieser Gelegenheit allen diesen Wissenschaftlern und Gelehrten in aller Welt danken, dass sie auch die andere Seite Deutschlands in Erinnerung gehalten und vielleicht sogar an ein besseres Deutschland geglaubt haben.

Eine der bedeutendsten Stimmen in dieser Zeit war Franz KAFKA aus Prag. Die Lyriker Paul CELAN (Paul ANTSCHEL) und Rose AUSLÄNDER stammen aus Czernowitz, Joseph ROTH aus Schwabendorf in Ostgalizien fühlte sich nach dem Untergang der k. u. k. Monarchie als Heimatloser. Ich erinnere an Bert BRECHT, der „*öfter als die Schuhe wechselnd*“ ins Exil ging, an Thomas MANN, der aus seinem kalifornischen Exil nicht mehr auf Dauer nach Deutschland zurückkehrte, und dennoch überzeugt war, Deutschland zu repräsentieren, und an viele andere Exilschriftsteller. Für die Nachkriegszeit brauche ich nur an den Schweizer Friedrich DÜRRENMATT zu erinnern oder an die Österreicherin Ingeborg BACHMANN, die von der deutschen Sprache als ihrem Haus, das sie hält, gesprochen hat.

Aus all dem wird deutlich, dass die deutsche Sprache, der deutsche Kulturraum immer größer war als der jeweilige deutsche Staat. Es wäre allerdings schmerzlich, wenn die Spuren deutscher Kultur und deutscher Sprache aus den Gebieten, die nicht zu Deutschland gehören, gänzlich verschwänden. Ich wünsche mir sehr eine friedliche Präsenz der deutschen Sprache an Orten, an denen sie eine große Geschichte hat, wie etwa in Prag und Laibach, in Krakau und Triest, in Riga und Lemberg, in Dorpat und Odessa, in Czernowitz, in der Bukowina und in Galizien. Ganz ohne irgendeinen politischen Anspruch könnte ihre Lebendigkeit gerade in Ost- und Mitteleuropa zum Zusammenwachsen des Kontinents beitragen.

Am Beispiel der ukrainischen Germanistik* kann gezeigt werden, dass die Germanistik aus der nationalen Kultur heraustritt und zu einer internationalen wird und die Begegnung verschiedener Kulturen zum Gegenstand hat. Sie greift über die staatlichen Grenzen hinaus.

Die germanistischen Zentren in der Ukraine waren vor dem Ersten Weltkrieg die Universitäten Lemberg, Kiew, Charkiw, Odessa und Czernowitz. Die Einbeziehung der ukrainischen Germanistik in den europäischen philologischen Raum zeigt, wie notwendig es ist, Querverbindungen zwischen den einzelnen nationalen Instituten für Auslandsgermanistik herzustellen, damit ein effektiver Informations- und Forschungsaustausch zwischen der Auslands- und der Inlands- oder Binnengermanistik stattfinden kann. Der Lehrstuhlinhaber für germanische und romanische Philologie an der Universität Kiew, I. SCHAROWOLSKI (1876-1954), gilt als Doyen der ukrainischen Germanisten. Er befasste sich vornehmlich mit germanischer Sprachgeschichte, wie folgende Veröffentlichungen zeigen: „*Über slavische Entlehnungen*“ 1904, „*Über Handschrift und Sprache des Werkes ‚Der frauwen zuht‘*“, 1914, „*Deutsche Entlehnungen im Ukrainischen*“ 1927, „*Isländische Sagas*“ 1936, „*Über starke Verben im Germanischen im Zusammenhang mit der Frage der Genesis der germanischen Sprachen*“ 1946, um einige zu nennen.

In den 50er Jahren des letzten Jahrhunderts gilt Bohdan ZADORSCHNY, ein Schüler von V. DOLLMAYER und dem mir persönlich gut bekannten Jerzy KURYLOWICZ, als Stammvater der ukrainischen Nachkriegsgermanistik. Er bereichert die ukrainische Germanistik mit neuen Ideen und Konzeptionen, die gewissermaßen alle wichtigen Gesichtspunkte des sprachlichen Weltbildes erfassen und auf den Prinzipien der historisch-vergleichenden Methode basieren. Sein

wissenschaftlicher Eros ist auf Probleme der historischen wie auch der historisch-vergleichenden germanischen Sprachwissenschaft gerichtet: so auf die Präfixbildung der (h)ermionischen (germ.) Lautverschiebung, auf den Wechsel der Spiranten im Gotischen, oder auf die Verben des Seins im Altenglischen. Speziell befasst er sich mit der Bedeutung und dem Gebrauch der Partizipien in den germanischen Sprachen und untersucht die Beziehungen der Partizipien zum paradigmatischen System des Verbs. Als Grundlage dieser Analyse diente ihm umfassendes Sprachmaterial aus gotischen Sprachdenkmälern, westgermanischen Texten und aus Runeninschriften. Erwähnt seien noch zwei weitere Monographien, die das jeweilige grammatische System beschreiben: „*Vergleichende Phonetik und Morphologie der gotischen Sprache*“ 1960, und „*Geschichtliche Laut- und Formenlehre des Deutschen*“ 1987, in der die Entwicklung der deutschen phonematischen und morphologischen Systeme vom Urzustand bis herauf zum modernen Deutsch dargestellt wird.

Im Jahre 1983 erschien in Kiew das Lehrbuch „*Geschichte der deutschen Sprache*“ von Wassyl BUBLYK mit einer Auswahl althochdeutscher, mittelhochdeutscher und frühneuhochdeutscher Texte und einem Glossar, einem Literaturverzeichnis und einem Wortregister. 1986 brachten J. SCHLUKTENKO, und T. JAWORSKA in Kiew eine „*Einführung in die germanische Sprachwissenschaft*“ mit einer kleinen Auswahl gotischer Texte, einem gotisch-ukrainischen Glossar und einem Namen- und Sachregister heraus. Beide Bücher werden von den Rezensenten als gelungen und von hoher fachlicher Kompetenz zeugend bezeichnet. Erwähnenswert in diesem Zusammenhang ist auch das 1984 von J. SCHLUKTENKO und A. DWUCHSCHYLOW in Kiew erschienene Werk: „*Die friesische Sprache*“, mit einer kurz gefassten Geschichte, Phonetik, Wortbildung und Orthographie des Friesischen sowie einer Auswahl friesischer Texte, einem friesisch-russischen Wörterverzeichnis und Literatur.

V. TARANEZ aus Odessa veröffentlichte zwei nennenswerte Monographien: „*Energietheorie des Sprechens*“, das 1977 in Regensburg in einer Neubearbeitung erschien, und 1999 die „*Entstehung des Zahlenbegriffs und seiner Sprachrealisierung (zu Anfängen der indoeuropäischen Grundsprache)*“, in zwei Auflagen. Erstere ist eine kontrastive Untersuchung der phonetischen Systeme der sprachgeschichtlichen Entwicklung der germanischen und slawischen Sprachen und somit zugleich ein Versuch, die indoeuropäische Ursprache zu rekonstruieren. Die zweite Auflage ist eine Analyse der Zahlenentwicklung in den germanischen und slawischen Sprachen. In dieser Analyse werden die ältesten Zahlenformen und deren Bestandteile rekonstruiert.

Auf dem Gebiet der Onomastik (Namenforschung) werden an der Universität Lwiw/Lemberg von Olga RIPEZKA seit Jahrzehnten die slawisch-deutschen Namenkontakte in der Toponymie erforscht. Bei der Erschließung der Typologie slawischer Elemente im Deutschen werden strukturelle Gemeinsamkeiten mit deutschen Namen untersucht und das deutsche appellative Wortgut herangezogen. Ihre wichtigsten Ergebnisse sind in internationalen Sammelbänden zur Namenkunde wie den „*Onomastica Slavogermanica*“ erschienen und liefern wichtige Beiträge für die Namenforschung, wobei vor allem die ostdeutschen Gebiete mit altpolnischem Substrat erfasst werden.

Im Bereich der Sprachkontaktforschung werden an der Handelswissenschaftlichen Hochschule in Lwiw/Lemberg ostslawisch-deutsche lexikalische Wechselbeziehungen erforscht und beschrieben. Eine Arbeit befasst sich mit der sprachgeschichtlichen und etymologischen Analyse des ostslawischen Lehnsguts und der linguistischen und thematischen Klassifizierung der Entlehnungen. Dabei wird nicht nur die deutsche Literatur- und Umgangssprache berücksichtigt, sondern es werden auch regionale Mundarten einbezogen.

Auf dem Gebiet der Grammatik forscht in Iwano-Frankiwsk der Dozent Dr. S. HANDSLUK besonders über „*Die semantisch-syntaktische Natur des nominalen Prädikats im modernen Deutsch*“ (Kiew 1975).

In Anlehnung an die Untersuchungen von Bohdan SADORSCHNY hat an der Ivan-Franko-Universität Lwiw/Lemberg Bohdan MAXYMTSCHUK eine neue idioethnische Kategorie im System der Wortarten identifiziert, die er den *Qualifikator* [im Gegensatz zum Quantifikator oder Quantor, Operator] nennt. Die Aufhebung der morphologischen Opposition zwischen dem qualitativen Adjektiv und seinem Adverb mit gleicher Wurzel und syntaktische Spezialisierungen der kurzen und flektierten Formen des Adjektiv-Adverbs führen zur Herausbildung einer neuen

kommunikativen Kategorie, die in ihrer syntaktischen Bedeutung auf die Realisation in der subjekt-prädikativen Sphäre eines aktuellen Satzes ausgerichtet ist.

Weitere Forschungen an der Universität Lwiw/Lemberg von Tetiana STRUK beziehen sich auf die Semantik der mhd. Verben „*kunnen*“ und „*mugen*“, wobei die Wechselwirkungen zwischen den lexikalischen und grammatischen Bedeutungskomponenten innerhalb der semantischen Struktur von „*kunnen*“ und „*mugen*“ sowie Grammatikalisierungsprozesse im Bereich der Modalkonstruktionen untersucht werden.

1998 habilitierte sich an der Universität Czernowitz V. KOZLOVSKI mit einer Schrift über „*Strukturell-semantische Organisation und kommunikativ-pragmatische Repräsentation der Sätze mit dem Konjunktiv in der deutschen Gegenwartssprache*“.

Eine Monographie von A. PROKOPTSCHUK von der Universität Charkiw: „*Sloschnopodschenennoje predloschenije i tekst*“ aus dem Jahre 1990 behandelt die paradigmatischen Besonderheiten und die syntagmatischen Eigenschaften des deutschen Satzgefüges.

Die „*Theoretische Grammatik der deutschen Syntax*“ (Kiew 1976) von I. J. CHRISTONOWA, Universität Kiew, bietet Germanistikstudenten, die sich als Deutschlehrer qualifizieren wollen, methodische Hilfe.

In Iwano-Frankiwsk befassen sich J. BARAN und W. LASAROWITSCH mit der Erforschung und Beschreibung der deutschen Phraseologie; an der Forstwissenschaftlichen Universität Lwiw/Lemberg arbeitet Frau S. DENYSSENKO über phraseologische Derivation, worunter sie Phraseologismen und Lexeme versteht, die sich aus den bestehenden phraseologischen Wortfügungen der Sprache entwickeln.

Im Bereich der Lexikologie sind V. LEWIZKIJ und O. OHUJ von der Universität Czernowitz zu nennen, und T. KYJAK von der Schewtschenko-Universität Kiew, der über Fachwörter und die Fachsprache und mit mehreren Linguisten jetzt auch an einem *Lehrbuch für Theorie und Praxis des Übersetzens* arbeitet. An der Staatlichen Pädagogischen Universität Kirowohrad arbeitet Olexandr BILOUS neben praktischen Unterrichtszielen an der Herausgabe eines Lehrbuches „*Deutsch*“ und befasst sich mit *Äquivalentbeziehungen im Prozess der Translation*.

O. OHUJ führt in Czernowitz auch psycholinguistische, neurolinguistische und kognitionspsychologische Experimente durch und leistet damit einen wesentlichen und beachtlichen Beitrag in der Sprachpathologie (Patholinguistik) und für die Aphasologie. Es wird eine Synthese von strukturalistischer und kognitionspsycho-logischer Linguistik versucht. Als Struktur der Mitteilung sei die Sprache etwas, was Sprecher und Hörer „wissen“, was die am Kommunikationsprozess Beteiligten „beherrschen“. Die Sprache selbst erscheint hier als die Kenntnis der Sprache, die bei Hörern und Sprechern vorausgesetzt werden muss, wenn sie sich der Sprache gemäß verhalten wollen. Das Wissen von der Sprache (an dem die Sprache selber erfasst wird) ist, gemessen an den grammatischen Regeln, die im individuellen Bewusstsein ausdrücklich realisiert werden können. ein vor- oder unbewusstes Wissen. In Ermangelung sprachwissenschaftlicher Theoriekonzepte wird das Sprachverhalten von Aphasikern in psychologischen, vornehmlich kognitionspsycho-logischen Kategorien beschrieben. Mit dem Begriff *sensorische* oder *motorische Aphasie* wird heute noch gearbeitet (Broca-Aphasie, Wernicke-Aphasie). OHUJ unternimmt auch panchronische Untersuchungen der Polysemie.

Mit deutscher Wortbildung beschäftigt sich Frau L. SACHARTSCHUK von der Schewtschenko-Universität Kiew in ihrem 1987 herausgegebenen schlaun Buch: „*Methodologische Probleme der konfrontativen Wortbildung*“.

Die Germanisten in Uschgorod forschen auf dem Gebiet sprachlicher und kultureller Aspekte der Ethnologie. Die Arbeit zur Erforschung der deutschen Mundarten in Transkarpatien wurde im Jahre 1957 aufgenommen. Es sind seither mehrere Diplomarbeiten und Dissertationen über diese deutschen Mundarten entstanden. Insgesamt sind bisher 40 wissenschaftliche Abhandlungen über die deutschen Mundarten Transkarpaniens von Georg MELIKA, dem Leiter der Forschungsstelle Uschgorod am Lehrstuhl für deutsche Philologie seit 1990, erschienen.

Die kleinste Sprachinsel im Karpatenraum liegt im Tereswa-Tal, unweit der rumänischen Grenze. Sie umfasst nur drei Dörfer: Deutsch-Mokra, Königsfeld und Russisch-Mokra. Diese deutsche Mundart im Tereswa-Tal beschrieb Elvira STAROSYMOWA 1984 in ihrer Dissertation:

„Die Entwicklung der morphologischen Struktur der süddeutschen Mundart des Tereswa-Tales im Transkarpatengebiet in fremdsprachiger Umgebung“.

Seit 1985 forscht Wolodymyr SULYM, Universität Lwiw/Lemberg, auf dem Gebiet der drei Varietäten des Deutschen und ihrer divergenten Merkmale. Die Grundlage ist der plurinationale Charakter der deutschen Sprache. Er geht dabei davon aus, dass Deutsch in Deutschland, Österreich und in der deutschsprachigen Schweiz in keiner 1:1-Beziehung steht.

An der Universität Melitopol werden die Soziologischen Varianten des Deutschen auf der lexikalisch-semanticen, grammatischen und phonematischen Ebene von A. PETRENKO untersucht. In seiner Monographie „Soziophonetische Varietät des modernen Deutsch in Deutschland“ wird versucht, die Probleme der sozialen Natur der Sprache zu erörtern, die Grundprobleme der Soziophonetik und die der sprachlichen Norm zu behandeln.

Auf dem Gebiet der Literaturwissenschaft beschäftigt sich das Akademiemitglied und Mitarbeiter am Institut für Literatur der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine Dmytro ZATONSKYJ mit Formen der Literatur, mit der Entwicklung des Realismus, mit den Einflüssen, die zur Veränderung und Weiterentwicklung literarischer Formen (Romane, Novelle, Drama) maßgeblich beigetragen haben. In diesem Zusammenhang sind folgende Schriften zu nennen: „Europäischer Realismus: Namen und Gestalten“, 1984; „Literarische Vorbilder im 20. Jh.“ 1988; „Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft“ 1982; „Realismus – heißt Zweifel“, 1992 u. a. dazu. Wie kein anderer ukrainischer Literaturwissenschaftler befasste ZATONSKYJ sich ständig mit den unterschiedlichsten Aspekten im Schaffen deutschsprachiger Autoren. Das zeigt sich in zahlreichen Beiträgen, Rezensionen, Einführungseassays zu den ins Ukrainische übersetzten Büchern deutschsprachiger Schriftsteller: B. BRECHT, Anna SEGHERS, Arnold ZWEIG, M. WALSER, S. LENZ, H. BÖLL, W. KOEPPEL, I. FEUCHTWANGER, TH. MANN, H. FALLADA, H. HESSE, J. ROTH, I. BACHMANN, M. FRISCH, Friedr. DÜRRENMATT. Bedeutsam sind in dieser Hinsicht seine Studien: „Der Weg durch das 20. Jahrhundert. Eine Abhandlung über die deutschsprachige Literaturen“, 1978; „Österreichische Literatur im 20. Jahrhundert“, 1985.

Dmytro NALYVAJKO von der Nationalen „Myhola Akademie Kyiv“ arbeitete intensiv über HEINE, TRACKL und HESSE, wie wir aus seinen Veröffentlichungen ersehen können: „H. Heine in den ukrainischen Neuübertragungen“, 1978, „Georg Trackls Dichtungen“, 1975, und „Hermann Hesses Wege“ 1977.

Peter RYCHLO von der Universität Czernowitz gibt in seinem Beitrag: „Ukrainische Motive in der deutschsprachigen Lyrik der Bukowina“, den er beim 1. Ukrainisch-Bayerischen Germanistenkongress im Januar 2001 in München vorgetragen hat, ein anschauliches Bild von der Rezeption ukrainischer Themen und Motive in der deutschsprachigen Literatur der Bukowina, vom Anbeginn der sogenannten „ukrainischen Dichterschule“ um die Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ende des Habsburger Kaiserreiches. Doch ganz erloschen ist das Interesse an der ukrainischen Sprache und Kultur bei deutschsprachigen Autoren nicht, wie Werke vieler deutscher Dichter – etwa Georg DROZDOWSKI, Klara BLUM, Moses ROSENKRANZ, Alfred KITTNER, Paul CELAN (Paul Antschel), Rose AUSLÄNDER, Immanuel WEIßGLAS, Alfred MARGUL-SPERBER, Alfred GONG – der Zwischenkriegszeit und auch der 40er Jahre des vergangenen Jahrhunderts zeigen. Und an leidvolle Geschehnisse während des Zweiten Weltkrieges erinnernd meint Peter RYCHLO: „... die deutschsprachige Dichtung der Bukowina könnte heutzutage ein wichtiger Objektivierungsfaktor der Vergangenheit sein, die eine lückenlose Palette nicht nur dokumentarischer, sondern auch ästhetischer Entdeckungen vorweisen sollte.“

An der Lwiwer/Lemberger Iwan-Franko-Universität und an der Kiewer Linguistischen Universität wird über Probleme der Linguostilistik und Textlinguistik geforscht, wie zahlreiche ausgezeichnete Beiträge belegen. In Kiew wird außer den theoretischen Beiträgen, in denen verschiedene Stilprobleme behandelt werden, auch auf praktische Unterrichtsziele großer Wert gelegt: so haben S. IWANENKO und A. KARPUS das Lehrbuch „Linguostilistische Textinterpretation“ veröffentlicht, das für die Studenten des IV. und V. Studienjahres der Universitäten bestimmt ist. An der Nationalen Pädagogischen Universität in Ternopil befassen sich die Germanisten um Bogdan GINKA mit Textlinguistik, praktischen Unterrichtszielen und der Konzeption eines Lehrbuches „Was ist Deutsch?“

Soweit die wichtigsten Schwerpunkte der ukrainischen Germanistik. Dabei soll auch erwähnt werden, dass seit dem Jahre 2001 jährlich abwechselnd in München und in Lwiw/Lemberg Ukrainisch-Bayerische Germanistenkongresse stattfinden.

Nur wer die ukrainischen Werke vor sich sieht und in ihnen studiert, kann den nimmermüden Fleiß und die treue Hingabe der ukrainischen Wissenschaftler an die Germanistik recht verstehen und würdigen.

Es ist aber nicht nur der gleichsam „überstaatliche“ Kulturbegriff, den wir in der Literatur finden. Große Literatur ist in einem sehr bestimmten Sinn oft auch „Heimatliteratur“. Thomas MANN ist ohne Lübeck nicht zu denken, Heinrich BÖLL nicht ohne Köln, Uwe JOHNSON nicht ohne Mecklenburg, um nur diese wenigen Beispiele zu nennen.

Natürlich beschäftigt sich die Germanistik – wie wir gesehen haben – nicht nur mit Literatur. Die Sprache in allen Facetten ist ihr Gegenstand – bis hin zur inhaltlichen und methodischen Unübersichtlichkeit. Manche Germanistikstudenten, die aus Freude an der Sprache oder aus Lust an der Literatur ihr Studium beginnen, sind oft enttäuscht, wenn sie die häufig allzu kleinteilige Differenziertheit des Faches kennen lernen. Wie alle Geisteswissenschaften leidet auch die Germanistik darunter, dass der akademische Begriff „Wissenschaftlichkeit“ sich noch immer von den sogenannten exakten Naturwissenschaften bestimmen lässt. Die Folge ist oft der Versuch einer Methodenoptimierung, hinter der der Gegenstand selbst – die Sprache oder die Literatur – unsichtbar zu werden beginnt. Manchen Studierenden geht es dann etwa wie dem Panther im Gedicht von Rainer Maria RILKE:

*Sein Blick ist vom Vorübergehn der Stäbe
so müd geworden, daß er nichts mehr hält
ihm ist, als ob es tausend Stäbe gäbe
und hinter tausend Stäben keine Welt.*

Inmitten der Methodendiskussion und der Schulstreitigkeiten, von denen natürlich keine Geisteswissenschaft je frei sein wird, gerät mitunter aus dem Blick, um welche Sache es eigentlich geht. Hat die Germanistik, die einmal mit einem deutlichen politischen Anspruch angetreten ist, sich inzwischen gemütlich im akademischen Zoo eingerichtet, um im Bilde RILKES zu bleiben?

Natürlich gehört zu den Aufgaben der Germanistik, philologische exakte Texte zu edieren, Sprachgeschichte zu studieren, Texttheorien zu entwickeln. Die Geistes- und Kulturwissenschaften – darunter auch die Germanistik – müssen sich mit dem Phänomen der neuen Medien und der Vorherrschaft des Visuellen vor dem Sprachlichen auseinandersetzen, dass die Schriftlichkeit immer mehr aus der Kultur verschwindet. Aber auf Schriftlichkeit und Sprachlichkeit beruht bisher unser ganzes Konzept der Subjektivität, Vernunft und Wahrheit. Wenn die Geisteswissenschaftler sich hier nur als Kompensationsinstanz verstehen, geraten sie ins Abseits. Wir brauchen offensive Auseinandersetzungen über die gesellschaftlichen Konsequenzen der Bilder- und Informationsflut.

Natürlich weiß ich, dass all das Gegenstand von Oberseminaren und akademischen Kolloquien ist. Aber im sogenannten gesellschaftlichen „Diskurs“ ist die Germanistik nicht ausreichend präsent.

Die universitäre Germanistik ist nicht zuletzt dazu da, künftige Deutschlehrer auf ihren Beruf vorzubereiten. Natürlich will sich die Universität nicht auf Berufsausbildung reduzieren lassen, und sie soll das auch gar nicht. Aber dieser Aspekt ist dennoch sehr wichtig. Der Deutschunterricht ist etwas anderes als der Unterricht in Mathematik und Chemie. Die reflektierte Begegnung mit Sprache und Literatur vermittelt nicht nur irgendwelche Kenntnisse und Fertigkeiten, sondern sie trägt zur Identitätsbildung junger Menschen bei. Eine Persönlichkeit wird man eben nicht durch Formeln oder das Anklicken von Bildern auf dem Computer, sondern durch Sprache: indem man angesprochen wird und indem man sich ausdrückt.

Der Umgang mit alter und neuer Literatur, mit den verschiedenen Erscheinungsformen und Funktionen der Sprache und ihrer Geschichte gehört zu den wesentlichen Elementen der Bildung. Inmitten der Massenkultur bleibt die einsame und genaue Lektüre eine wesentliche Übung für Individualität und Persönlichkeitsentwicklung. Werthaltungen, Kritikfähigkeit und nonkonformes Denken können sich hier am besten entfalten. Dass Sprache und Humanität aufs engste zusammengehören, ist eben nicht bloß ein kulturkonservativer Gemeinplatz. Im Gegenteil: Je genauer die Sprachwissenschaften forschen, umso deutlicher wird der Zusammenhang zwischen der Sprache und der menschlichen Rationalität, die syntaktisch und grammatisch strukturiert ist.

Genauen und reflektierten Umgang mit der Sprache zu lernen, heißt immer noch: genau denken zu lernen. Deshalb ist auch die behutsame Pflege der Sprache, die Vermeidung von überflüssigen und unsinnigen Neuprägungen, gerade in der Medien- und Wirtschaftswelt, von so großer Bedeutung. Auch dabei geht es nicht um ein starrsinniges Beharren auf Althergebrachtem, sondern auf den Erhalt der Verständigungsmöglichkeit zwischen den verschiedenen gesellschaftlichen Gruppen.

Die große Literatur zeigt darüber hinaus, dass Sprache weit mehr ist als ein rationales Verständigungsmittel. Der besondere Wert der Begegnung mit Literatur liegt auch darin zu sehen, wie sie aus unserem alltäglichsten Kommunikations-medium größte künstlerische Schöpfungen hervorbringt. So richtig es sein mag, wenn alle möglichen sogenannten „Textsorten“ – von der Werbung bis zum Trivialroman – auch im Deutschunterricht analysiert werden, so sehr wird man mir zustimmen können, dass es wichtige und weniger wichtige Texte gibt, lohnende und weniger lohnende, substantielle – und heiße Luft.

Es ist sicher notwendig, den fest gefügten Kanon klassischer Werke in Frage zu stellen. Aber der Gegensatz zum unantastbaren „ewigen Vorrat deutscher Poesie“ kann nicht die bloße Beliebigkeit sein. Über einen „Kanon“ muss gewiss immer wieder nachgedacht werden, er wird sich auch immer wieder verändern, und ganz sicher gibt es hier keine Objektivität. Es muss aber möglich sein, sich darüber zu verständigen, welche Werke jemand nach seiner Schul- oder Universitätszeit kennen sollte. Verantwortungsvolle Universitätslehrer werden das bei der Gestaltung ihrer Vorlesungen und Seminare berücksichtigen. Wer später einmal Schüler oder Studenten für Literatur begeistern soll, dem darf nicht selbst die Freude am „Club der toten Dichter“ – natürlich auch an dem der lebenden – an der Universität ausgetrieben werden.

*Angaben zur ukrainischen germanistischen Forschung erhielt ich von Prof. Dr. Bohdan Maxymtschuk, Iwan-Franko-Universität Lwiw/Lemberg.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ріхард Й. Бруннер – доктор наук habilit, професор Ульмського університету (Німеччина), почесний доктор наук, професор Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгводидактика, мовна комунікація.

ТЕОРІЯ ДВОМОВНОСТІ Й БАГАТОМОВНОСТІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Ольга ВАЛІГУРА (Київ, Україна)

У статті окреслено підходи до тлумачення терміну двомовність та здійснено розгляд пріоритетних аспектів наукового пізнання його сутності і природи з метою створення адекватної типології двомовності й багатомовності.

Ключові слова: мовні контакти, двомовність, багатомовність, лінгвістичний підхід, психолінгвістика, нейролінгвістика, соціолінгвістичний напрям, когнітивні аспекти білінгвізму.

The paper focuses on outlining approaches to the interpretation of the term bilingualism and reveals priority areas of its research to elaborate the adequate typology of bilingualism and multilingualism.

Key words: language contacts, bilingualism, multilingualism, linguistic approach, psychology, neurolinguistics, sociolinguistic direction, cognitive aspects of bilingualism.

У сучасному глобалізованому світі дослідження питань міжмовних контактів та динаміки взаємодії мов у міжкультурному спілкуванні привертають останнім часом зростаючу увагу мовознавців, набуваючи тим самим ознак однієї з центральних у сучасній лінгвістичній науці. У колі цих питань особливу зацікавленість учених викликають проблеми взаємодії та взаємовпливу контактуючих мов, формування та функціонування двомовності та багатомовності. До того ж, підвищення інтересу сучасної лінгвістики до двомовності та багатомовності пов'язане із зростанням актуальності вирішення назрілих питань мовної політики, мовного планування, мовної екології, мовних контактів у багатонаціональних державних утвореннях.

Вивчення кожного окремого випадку контактування мов набуває особливої актуальності, оскільки воно дозволяє перевіряти і підтверджувати новими фактами адекватність низки теоретичних положень, спрямованих на вирішення загальної проблеми взаємодії мов та

пізнання явищ двомовності та багатомовності. Попри високу значущість загальних положень теорії мовних контактів, розроблюваної такими українськими і зарубіжними дослідниками, як У. Вайнрайх, Ю.Д. Дешерієв, Ю.О. Жлуктенко, А.Є. Карлінський, А. Мартіне, В.Ю. Розенцвейг, С.В. Семчинський, Е. Хауген, J.A. Fishman, W.F. Mackey, S. Romaine, концептуальний опис явища білінгвізму не набув на сьогодні відповідного рівня. За цих умов сучасна вітчизняна наука відчуває нагальну потребу в узгодженні відомих концепцій для створення цілісної теорії білінгвізму, спрямованої на розвиток прикладних досліджень.

Метою статті є окреслення підходів до тлумачення терміну двомовність та розгляд пріоритетних аспектів наукового пізнання його сутності і природи з метою створення адекватної типології двомовності/багатомовності.

Природно, що протягом багатьох років лінгвістична наука напружувала значну кількість теоретичного й експериментального матеріалу з проблеми дослідження двомовності й багатомовності. Проте, у низці провідних джерел лінгвістичної літератури, присвяченої питанням мовних контактів, мають місце суперечливі або й діаметрально протилежні підходи щодо сутності і природи явища двомовності, трактування терміну, яким воно позначається, пріоритетних аспектів його дослідження, класифікації типів двомовності тощо.

Відомо, що у лінгвістичному трактуванні двомовність (або білінгвізм) визначається як практика почергового використання двох мов [1: 22; 5: 10; 19: 555; 20: 12]. Головною рисою зазначеного явища є функціонування двох мов у спілкуванні одних і тих самих носіїв, і саме ця обставина особливо важлива, оскільки взаємодія мовних систем реалізується лише у їхньому функціонуванні. При цьому багато дослідників (див., напр., [14: 313–318; 23: 85–86]) розуміють під білінгвізмом здатність тих чи інших груп населення спілкуватися двома мовами залежно від ситуації чи обставин. Ураховуючи це, Ю.О. Жлуктенко наполягає на використанні визначення з власної мови, тобто використання поняття *двомовність* [3: 28], хоча в українському мовознавстві (як і в нашій праці) терміни *білінгвізм* і *двомовність* використовуються як абсолютні синоніми (див., напр., [10: 48]).

Дещо неоднозначним видається визначення білінгвізму як однаково досконале володіння двома мовами в різних умовах спілкування [7: 88], оскільки в реальному мовленні досконале володіння другою мовою є радше винятком, а тим більше поодинокими є випадки однаково досконалого володіння індивідом обома мовами. З цього приводу науковці [6: 84–85; 11: 62–65] вважають, що у переважній більшості двомовних ситуацій обидві мови, якими володіє білінгв, займають неоднакове становище, адже неможливо володіти двома мовами абсолютно однаково, оскільки таке володіння перевищує психічні можливості звичайної людини.

Трактуючи білінгвізм як володіння й користування індивідом або певною групою етносу одночасно двома мовами: однією як рідною, іншою набутою, але важливою для спілкування в різних комунікативних сферах, О.О. Селіванова [9: 338] зазначає, що проблемою у певних випадках буває визначення рідної мови (мови думки, за Л. В. Щербою [14: 340]), позаяк деякі білінгви можуть вільно володіти двома мовами, перемикаючи кодові системи мов, засвоєних, приміром, з дитинства; іноді друга мова може витіснити першу й набути статусу мовної домінанти. Звернемо увагу також на те, що, на відміну від внутрішньомовної диглосії як різновиду мовного стану особистості, що володіє двома чи більше формами існування певної мови, білінгвізм набуває ознак не лише мовного стану індивіда, а й мовної ситуації країни, регіону.

Досліджуючи лінгвістичні та психолінгвістичні механізми, що лежать в основі білінгвізму особистості, деякі вчені (див., напр., [16: 3–17]) цілком слушно звертають увагу на належність цього явища до психологічних процесів як факту індивідуального мовлення, або до соціальних, у випадку поширення двомовності на спільноту. Двомовність, на думку В.Ю. Розенцвейга [4: 4], доцільно ідентифікувати з континуумом, що простягається від досить елементарних знань контактуючої мови до повного й вільного володіння нею. Саме за цими двома концепціями і прийнято вирізняти в лінгвістиці вузьке й широке розуміння двомовності. Деякі дослідники [22: 62], апелюючи до якісного боку мовлення, вважають, що термін *білінгвізм* можна використовувати лише в тому випадку, коли володіння другою мовою наближається до володіння рідною. Інші вчені [8: 11; 18: 4], навпаки, стверджують,

що за умов білінгвізму ступінь володіння однією з мов може бути й досить низьким. У цьому випадку будь-яка практика почергового використання двох мов розглядається як білінгвізм, а кожен мовець, який використовує елементи двох мовних систем незалежно від рівня мовної компетенції у кожній з них, вважається білінгвом.

Отже, незалежно від підходів до тлумачення терміну *білінгвізм*, наявне розмаїття наукових поглядів щодо його сутності та природи дозволяє звести їх до двох варіантів. У першому білінгвізм трактується як однаково вільне володіння двома мовами, у той час як другий підхід допускає значні відмінності у знанні двох мов та наявність у білінгва різних ступенів (від низького до високого) володіння нерідною мовою, хоча й передбачає користування набутою мовою в ситуації спілкування з носієм мови.

На основі узагальнення викладених вище бачень ми вважаємо за доцільне розуміти під *білінгвізмом* або *двомовністю* практичну здатність почергового використання індивідом двох мов, достатню для забезпечення його адекватної мовленнєвої поведінки в реальних комунікативних ситуаціях.

Результати глибшого розгляду особливостей вияву білінгвізму прийнято систематизувати за такими пріоритетними аспектами наукового пізнання, як: лінгвістичний, психологічний, соціологічний і педагогічний (методичний). Убачається доцільним, на наш погляд, також додати до цього переліку й такі аспекти розгляду білінгвізму, як *нейролінгвістичний*, *літературно-художній*, *перекладознавчий*, *лінгвокультурологічний*, *когнітивний* тощо.

Основи наукової розробки *лінгвістичних* проблем білінгвізму закладені в працях І.О. Бодуена де Куртене, О.О. Потебні, Л.В. Щерби, У. Вайнрайха, А. Мартіне, Е. Хаугена, Г. Шухардта, Р. Якобсона, які доводять, що явище білінгвізму супроводжується неминучим впливом на структури обох мов. Саме тому лінгвістичний аспект дослідження проблеми двомовності полягає, як зазначає А. Мартіне [1979: 21], у необхідності опису контактуючих мовних систем та виявленні між ними тих відмінностей, які перешкоджають одночасному володінню ними, тобто, опису тих явищ, що супроводжують мовлення білінгвів. До цих явищ прийнято відносити: *запозичення* (що проникають в одну мову з іншої найчастіше для позначення нових предметів і реалій громадського життя), *перемикання кодів* (пов'язані або зі свідомим вибором мови, який залежить від соціокультурних ознак комунікації, або ж перехід з однієї мови на іншу в конкретному мовленнєвому акті може відбуватися на межі або всередині висловлення), *змішування мов* (яке відбувається спонтанно, під час комунікативного акту для полегшення процесу мовлення), *вияви інтерференції* (тобто відхилення від норм двох чи більше мов, якими користується їхній носій як наслідок двомовності та мовної взаємодії).

У свою чергу, *психологічний* аспект, у межах якого вивчаються індивідуальні здібності білінгва до оволодіння ним другою мовою, як правило, тісно пов'язується з лінгвістичним аспектом дослідження білінгвізму, позаяк він відображає специфіку мовленнєвих психофізіологічних механізмів людини, що використовує у спілкуванні дві мовні системи. Дослідження психологічних основ білінгвізму допомагає глибше зрозуміти лінгвістичні категорії і поняття, які відклалися в мовній свідомості білінгва, та вивчити вплив білінгвізму на його мислення.

Важливо також розуміти, що в психологічному аспекті проблема білінгвізму розглядається як проблема володіння різними мовними кодами та взаємодії цих кодів, оскільки засвоєння другої мови теоретично не може бути процесом засвоєння нової системи мислення. У цьому випадку йдеться лише про засвоєння нового коду, який проектується на код рідної мови. Особливої уваги заслуговує те, що існування єдиної системи сприйняття і двох окремих систем породження мовлення рідною й іноземною мовами у білінгва встановлено експериментально [17: 3–15]. Оскільки одна з цих систем, частіше за все, розцінюється мовцем як рідна, інша як нерідна, тому у площині *психолінгвістики* білінгвізм трактується як співвідношення двох мовних систем у мовній свідомості білінгва під час породження й сприйняття ним іншомовного мовлення.

У межах *нейролінгвістичного* підходу до білінгвізму досліджуються: *нейропсихофізіологічні* механізми породження й розпізнавання мовлення, процеси

абстрагування й узагальнення ролі цих механізмів у мовленні, участь різних ділянок лівої і правої півкулі головного мозку з огляду на їхню функціональну асиметрію, моделювання змін у церебральній організації білінгва, розподіл функцій півкуль мозку в забезпеченні мовленнєвої діяльності при білінгвізмі (див. праці таких відомих дослідників як Н.П. Бехтерева, І.А. Варганян, К. Ф. Седов, Т.В. Чернігівська, J. Vaid, L. Obler, M. Paradis. При цьому експериментально доведено [12: 15–17; 13: 24–26], що під час спілкування іноземною мовою мовленнєві функції білінгва забезпечуються головним чином структурами лівої півкулі, яка відповідає за аналіз і породження ментальних репрезентацій та їхньої фонетичної організації, у той час як мовленнєва діяльність рідною мовою забезпечується структурами обох півкуль. У зв'язку з цим перспективним у вивченні досліджуваного явища нам убачається застосування методик і моделей нейролінгвістичного програмування, спрямованих на вивчення оптимізації комунікативних процесів і комунікативного впливу, що сприятиме глибшому розумінню сутності та природи білінгвізму.

Соціолінгвістичний (соціологічний) аспект дослідження двомовності передбачає насамперед визначення обсягу суспільних функцій і сфер застосування кожної з двох мов, якими послуговується двомовне населення; відображення соціальних процесів у мовних структурах; з'ясування соціальних ролей мажоритарної та міноритарної мов у двомовному суспільстві й обґрунтування моделей їх законодавчого регулювання; аналіз принципів мовної політики та мовної ситуації в сучасному світі; опис процесу і результатів взаємодії мов, виявлення соціально-психологічних чинників, що зумовлюють мовну поведінку представників різних національностей тощо. У площині *соціолінгвістики* білінгвізм визначається як наявність і функціонування у суспільстві двох або декількох мов, а також як регулярне перемикання з однієї мови на іншу залежно від ситуації спілкування. Таке перемикання кодів має місце лише за цілковитою деактивацією однієї з мов на одному чи декількох її рівнях. Указані випадки слід власне і кваліфікувати як білінгвальне мовлення.

До завдань соціолінгвістичного дослідження білінгвізму відносять також з'ясування умов виникнення двомовності; визначення ролі соціальних чинників у розвитку білінгвізму; установлення ступеня вільного володіння другою мовою тощо. Так, розглядаючи психологічні й соціокультурні обставини мовного контакту, У. Вайнрайх відзначає серед чинників, що формують двомовність, такі вияви традиційної свідомості або поведінки, як ставлення двомовного індивіда до мов (у тому числі ідіосинкретичне або стереотипне), кількість членів двомовної групи та її соціокультурна гомогенність або диференціація, соціальні і політичні стосунки між цими підгрупами, домінування двомовних осіб, престиж, ставлення до культури кожного зі співтовариств, ставлення до двомовності як такої [1: 25]. Нарешті, він зауважує [1: 145], що і сама двомовність може викликати емоційні й ідеологічні оцінки, причому ці оцінки можуть бути полярними, оскільки перемикання з мови на мову і мовне змішування суспільство може так само засуджувати, як і будь-яку іншу небажану рису.

Результати сучасних соціолінгвістичних досліджень свідчать про зумовленість мовної/мовленнєвої поведінки індивіда у двомовних/багатомовних колективах соціокультурними нормами, що усталилися в соціумі, і визначаються безпосередньо тим, з якою етнічною спільнотою, соціальною групою ідентифікує себе мовець, його ціннісними орієнтирами тощо. У контексті наведеного аналізу білінгвізм доречно визначати як соціокультурний феномен, що виникає під час контактування двох мов, і через функціонування психічних механізмів здатен привести до виникнення і розвитку суто лінгвістичного явища – мовної інтерференції [2: 88–112].

Не залишається поза увагою мовознавців і *педагогічний* (методичний) аспект розгляду білінгвізму, оскільки він містить питання вивчення активного/пасивного знання іноземних мов і ставить за мету розробку методів і прийомів їх навчання, орієнтованого на концепції взаємопов'язаного вивчення декількох мов в умовах природного або штучного білінгвізму (див. праці Н.В. Баграмової, О.Г. Ширіна, U. Casanova, J.A. Fishman, J.R. Edwards, W.F. Mackey). З цього приводу зазначимо, що педагогічний аспект дослідження білінгвізму в Україні, безпосередньо пов'язаний з особливостями навчання іноземної мови поза

природного мовного середовища, без будь-якого сумніву, має ще достатньо довгий час залишатися в колі уваги дослідників.

Перспективним є, на наш погляд, *літературно-художній* підхід до дослідження білінгвізму, пов'язаного з аналізом художньої літератури, написаної письменниками-білінгвами, та її сприйняттям білінгвальними соціумами (праці І.М. Григор'єва, І.Г. Гусейнова, Р.О. Туксаїтової, Е.К. Beaujour, L. Foster, G. Green). У межах зазначеного підходу на мовному матеріалі художніх творів розглядаються джерела формування білінгвізму письменників, вплив білінгвізму на формування особистості письменників, специфіка мовленнєвої поведінки білінгва в ситуаціях авторського перекладу, причини міжмовних перемикачів кодів й інтерферентні явища у мовній картині світу письменника-білінгва. Дослідники художнього білінгвізму (напр. [15: 1–2]) стверджують, що відмінність письменників-білінгвів починається на рівні організації структури мови у їхньому мозку і відображає ширшу різноманітність мовних стратегій, доступних білінгвам, які створюють унітарну систему сприйняття й утримання двох різних продуктивних систем. Однак і до цього часу не опубліковано обґрунтованих міркувань про джерела, механізми й перспективи митецької двомовності, бракує також системних порівняльних ознак різномовних творів окремих авторів.

Не менш значущим для поглиблення лінгвістичного знання щодо феномену білінгвізму є *перекладознавчий* аспект його дослідження. Актуальними питаннями етнолінгвістичної специфіки полікультурних суспільств, функціонування мови в соціокультурному просторі та дослідженням перекладу як міжкультурної комунікації займаються українські вчені Р.П. Зорівчак, Л.В. Коломієць, В.Д. Радчук, О.І. Чередниченко. Їхні дослідження разом із розвідками філологів інших країн слугують міцним фундаментом для подальшого вивчення проблем інтерференції в перекладі.

Не буде перебільшенням також уважати, що в колі розглядуваних нами проблем важливе місце мають посідати дослідження *лінгвокультурологічного* аспекту білінгвізму, оскільки, засвоюючи іншу мову, індивід долучається до іншої культури. Саме цю нерозривність зв'язку мови й культури беззаперечно доведено у працях А. Вежбицької, Є.М. Верещагіна, О.О. Потєбні, С.Г. Тер-Мінасової, Б.-Л. Уорфа, О.І. Чередниченка, Ю.І. Шевельова, з яких відомо, що культура як сукупність форм духовного й матеріального буття людей означається передусім засобами мови. У свою чергу, мова, сегментуючи певним чином оточуючу дійсність, наділяючи різною значущістю її факти, творить власну лінгвокультурну картину світу. В умовах білінгвізму та мультилінгвізму індивід має справу не лише з двома різними мовними системами, а й з різними системами культур, що призводить до формування його відповідної культурно-естетичної двомовності.

У контексті мовознавчих досліджень сьогодення важливо розуміти, що сучасна теорія двомовності поступово розширюється за рахунок когнітивного й комунікативного положень, що постулюються з позицій когнітивної лінгвістики, яка спирається на філософське трактування когніції на базі людського досвіду і системно-діяльнісного розуміння вербальної взаємодії, мовної свідомості й мови. У зв'язку з цим у межах *когнітивного* аспекту білінгвізму проводяться дослідження когнітивних стратегій оволодіння й користування другою мовою, виявлення специфіки ментальності двомовного індивіда та когнітивних аспектів білінгвальної комунікації, встановлення кореляцій між когнітивними та мовними структурами, формування проміжної системи та міжмовних кодових перемикачів, з'ясування специфіки ментального лексикону двомовного індивіда, виявлення впливу мовної картини світу білінгва на іншомовний акцент. Зважаючи на це, лінгвокогнітивні аспекти двомовності набувають значних перспектив свого розвитку і знаходяться на вістрі дослідницької уваги [4: 205–208; 21: 1–2]. Проте, білінгвізм та інтерференція як її основний вияв залишаються у площині когнітивної лінгвістики практично недослідженими явищами, не зважаючи на те, що потреба аналізу й інтерпретування причин виникнення інтерференції та механізму її актуалізації з позицій когнітивно-дискурсивного підходу стає все нагальнішою у лінгвістиці.

Оскільки кожен із описаних вище аспектів наукового пізнання білінгвізму існує у тісному взаємозв'язку з іншими й передбачає використання методів та методик суміжних наук, то звернемо увагу на необхідність об'єднання зусиль учених різних галузей науки, а

саме: лінгвістів, психологів, нейрофізіологів, соціологів, когнітологів, педагогів, літературознавців, культурологів, перекладачів у дослідженні проблем білінгвізму. При цьому кожна з означених наук нерідко переслідує лише специфічні цілі у вивченні білінгвізму, іноді розцінюючи двомовну ситуацію як щось випадкове, побічне, другорядне. Складність та багатогранність досліджуваного явища, яке привертає увагу представників різних дисциплін, можна віднести до об'єктивних причин наявності різних трактувань поняття білінгвізму.

Відтак в окреслених нами широких межах вивчення видів, типів та різновидів білінгвізму виникла низка досить суперечливих теоретичних питань, пов'язаних і з відмінностями в підходах до досліджуваного явища, і з розкриттям його нових сторін. Так, вище ми вже звертали увагу на те, що елементарна термінологічна непорядкованість опису сутності та природи білінгвізму призвела до протиріч у тлумаченні одних і тих самих понять. Завдяки цьому виникає необхідність подальшого системного дослідження пріоритетних аспектів функціонування двомовності і багатомовності у сучасному глобалізованому світі. Сформована за таких умов теорія мовних контактів набуде здатності відображати найголовніші проблеми мовної взаємодії, окреслювати основні поняття, без яких неможливо вивчати конкретні випадки мовного контактування, виявляти загальні закономірності й специфіку досліджуваного процесу. Таке розширення уявлень про сутність явища мовних контактів, всебічне вивчення особливостей двомовності і багатомовності крізь призму міжмовної і міжкультурної взаємодії сприятиме, на наш погляд, успішному розв'язанню низки прикладних завдань сучасної лінгвістики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх: пер. с англ. языка и комментарий Ю.А.Жлуктенко. Вступ. ст. В.Н. Ярцевой. – К.: Вища школа, 1979. – 263 с.
2. Валігура О. Р. Фонетична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів: Монографія / Ольга Романівна Валігура. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 288 с.
3. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко – К.: Вища школа. Изд-во при Киевск. гос. ун-те, 1974. – 176 с.
4. Калита А.А. Синергетическая концепция порождения интерферированной речи билингом / А.А. Калита, О.Р. Валігура // Языки и этнокультуры Европы. – Глазов: Глазов. гос. пед. ин-т, 2010. – С. 205–217.
5. Карлинский А.Е. Основы теории взаимодействия языков и проблема интерференции: автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.19 „Теория языкознания” / А. Е. Карлинский. – К., 1981. – 48 с.
6. Мартине А. Одноязычие и многоязычие / Андре Мартине // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1972. – Вып. 6. – С. 81–93.
7. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Жюль Марузо: пер. с фр. Н. Д. Андреева под ред. А. А. Реформатского, предисловие В.А. Звегинцева. Изд. 2-е, испр. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 440 с.
8. Розенцвейг В.Ю. Языковые контакты / В.Ю. Розенцвейг. – Л.: Наука, 1972. – 80 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
10. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов / С. В. Семчинський. – К.: Вища школа, 1974. – 256 с.
11. Хауген Э. Языковой контакт / Э. Хауген // Новое в зарубежной лингвистике: Языковые контакты. Вып. VI. – М.: Прогресс, 1972. – С. 61–81.
12. Черниговская Т.В. Латерализация языков у билингва / Т.В. Черниговская // Вестник МГУ. – 1990. – № 2. – С. 15–25.
13. Черниговская Т.В. Специализация полушарий головного мозга в восприятии просодических характеристик речи / Т.В. Черниговская, Н.Д. Светозарова / Физиология человека. – 2000. – Т. 26. – № 2. – С. 24–29.
14. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 432 с.
15. Beaujour E. K. Alien Tongues. Bilingual Russian Writers of the "First" Emigration / Elisabeth K. Beaujour. – Ithaca and London: Cornell University Press, 1989. – 263 p.
16. Fishman J. A. Bilingualism and biculturalism as individual and societal phenomena / Joshua A. Fishman // Journal of Multilingual and Multicultural Development. – 1980. – No 1. – P. 3–17.
17. Grosjean F. Neurolinguists, beware! The bilingual is not two monolinguals in one person / F. Grosjean // Brain and Language. – 1989. – No. 36. – P. 3–15.
18. Hakuta K. Mirror of Language: The Debate on Bilingualism / Hakuta K. – New York: Basic Books, Inc., Publishers, 1986. – 268 p.
19. Mackey W. F. The Description of Bilingualism / W. F. Mackey // Readings in the Sociology of Language. – The Hague: Mouton, 1968. – P. 554–584.

20. Romaine S. Bilingualism / S. Romaine. – Oxford: Blackwell Publishing, 2004. – 384 p.
21. Takakuwa M. What's Wrong with the Concept of Cognitive Development in Studies of Bilingualism / M. Takakuwa // Bilingual Review. – Volume 25. – Issue 3. – Bilingual Review Press, Gale Group, 2000. – P.225.
22. Walters J. Bilingualism: The Sociopragmatic-Psycholinguistic / J. Walters. – New York: Lawrence Erlbaum Associates, 2004. – 323 p.
23. Williams G. Bilingualism, class dialect, and social reproduction / G. Williams // International Journal of the Sociology of Language. – 1987. – No. 66. – P. 85–98.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Валігура – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: теорія мовних контактів, взаємодія мов, міжкультурна комунікація.

ПСИХОЕНЕРГЕТИКА ПАУЗ ЗВУЧАЩЕЙ РЕЧИ

Алла КАЛИТА (Київ, Україна)

У статті шляхом розгляду особливостей породження, актуалізації та декодування мовних пауз з позицій розробленої автором енергетичної теорії мови обґрунтовано класифікацію їхніх психоенергетичних ознак, яка покликана служити методологічною основою організації, координації і проведення відповідних міждисциплінарних експериментально-фонетичних досліджень.

Ключові слова: мовленнєва пауза, функції, види, породження, декодування, психоенергетичні ознаки, класифікація, експериментально-фонетичні дослідження.

In the article the specificity of speech pauses generation, actualization and decoding are analyzed from the standpoint of energetic theory being developed the author. The substantiated classification of speech pauses psychoenergetic features is able to serve as a methodological basis for the organization, coordination and carrying out the interdisciplinary experimental-and-phonetic research.

Keywords: speech pauses, functions, types, generation, decoding, psychoenergetic features, classification, experimental-and-phonetic research.

Пауза как используемое в речи средство смыслового и эмоционального выделения, обеспечивающее её связность путем прерывания звучания и сегментирующая саму речь на высказывания и синтагмы, лингвистам хорошо и давно известна. Исследователями уделено немало внимания изучению особенностей функционирования пауз в речи. Однако специфическая сущность психоэнергетической природы их порождения адресантом и декодирования адресатом раскрыта до сих пор недостаточно полно.

Поэтому целью предпринятого нами теоретического поиска является углубление представлений о психоэнергетической природе порождения и декодирования речевых пауз в условиях коммуникации.

Приступая к решению поставленной проблемы, рассмотрим, прежде всего, реальное состояние научных представлений о паузе как об одном из уникальных речевых феноменов. Из наиболее известных дефиниций речевых пауз следует, что пауза является по сути своей перерывом в звучании речи (см., напр., [6: 338; 22: 369]) и, будучи средством интонационной организации речевого потока, обеспечивает выделение синтагм за счет перепада его тональных уровней [26: 539; 13: 128]. При этом ее физический смысл заключается в отсутствии звука, порождаемого остановкой в работе речевых органов [22: 369].

В отличие от перерывов внутри слова (напр., глухие смычки), паузы между словами, выполняя языковые функции, могут являться: 1) средством членения речи на интонационно-смысловые единицы – фразы и синтагмы (в реализации этой функции паузы участвуют совместно с изменениями мелодики речи, интенсивности и темпа речи, причем резкие перепады последних могут заменять паузы); 2) средством выражения характера связи между частями высказывания; 3) средством смыслового и эмоционального выделения слова или синтагмы [22: 369].

Функциями паузы считают также *семантическую, синтаксическую* (как средства членения и интеграции), *актуализационную* (как средства актуального членения предложения), *прагматическую* (как средства интеракции говорящих), а также *функцию речевого планирования* (остановки с целью подготовки к следующим высказываниям) и *физиологическую* (как средство регуляции дыхания) [26: 539].

Известные нам оценки общекommunikативной роли пауз лингвистами и мастерами театрального искусства могут быть сведены к следующему. Так, К.С. Станиславский

рассматривает паузу как важнейший элемент или инструмент речи и как один из «главных ее козырей» [31: 87], поскольку она нередко способна передавать часть подтекста, идущую не только от сознания, но и от самого подсознания и не поддающуюся конкретному словесному выражению. Кроме того, именно пауза, как отмечается в работе [23: 480], регулирует смысловое и тем самым интонационное движение речи, увеличивая за счет этого богатство всякого рода смысловых оттенков, подчеркиваний, умолчаний и т.д.

Н.О. Браун видит в молчании одну из форм сознания, способ его артикуляции, занимающую законное место в ряду других форм и в подтверждение этого приводит известную еще со времен древности мысль о «словности» и смыслонаполненности молчания, выраженную греческим мистиком-неопифагорийцем Аполлоном Тианским: «...молчание тоже есть логос» [40: 256]. Похожие суждения можно встретить и у М. Эпштейна, считающего, что «разговор не просто отрицается или прекращается молчанием – он по-новому продолжается в молчании, он создает возможность молчания, обозначает то, о чем молчат» [37]. Он подчеркивает, что «безмолвие скапливается в самих словах, как невыговоренность смысла, его оглушенность словом. Молчание приходит как возмездие лже-Слову, как разоблачение его самозванства» и «чем больше взбивается, взбалтывается речь, тем больше немоты таится на дне» [37]. Подобным образом рассуждает и Л. Витгенштейн, полагающий, что следует молчать о том, о чем невозможно говорить [9: 73].

Поскольку в каждой паузе содержится скрытый смысл [31: 71], а само молчание принадлежит виртуальной области языка, то выбор между речью и не-речью является скрытым актом речи [4: 418]. И не случайно, по видимому, обращается отдельное внимание на то, что паузы могут сказать о человеке не меньше, чем слова, что в разговоре на них уходит 40-50% времени [8: 378].

Кроме того, паузы выполняют разделительную функцию, а также используются для структурирования речи и увеличения степени ее понимания. Молчание в нужный момент воспринимается как признак уверенности и оказывает сильное воздействие на слушающего [11: 249]. При этом паузами можно манипулировать для того, чтобы вызвать определенный драматический эффект, поскольку паузы разной длительности могут подчеркивать неопределенные отношения между говорящими, поддерживать напряженную обстановку и содействовать пониманию [42: 75].

Описывая роль паузы, а также умение и необходимость для актера держать ее, С. Юрский отмечает, что пауза – это мгновения свободного хода действия, его саморазвитие. В паузе к зрителю со сцены не поступает никакой новой информации, но именно в этот момент все накопленное предыдущим движением преобразуется в душе зрителя в новое качество. Именно в паузах скачками повышается напряжение. Паузы, будучи «временем творчества зрителя» [36: 77-78], стимулируют его мыслительную деятельность [там же; см. также 32: 89, 114] к размышлениям над невысказанным, недоговоренным [36: 79].

Уникальность паузы усматривалась К.С. Станиславским уже в том, что она способна передавать идущую от подсознания и не поддающуюся конкретному словесному выражению часть подтекста [29], и, как бы продолжая звучащую речь, стимулировать протекание в мышлении слушателя соответствующих когнитивных процессов.

Говоря языком современной науки, к особенностям функционирования пауз, отмеченным в приведенных выше высказываниях, мы можем отнести: непосредственную связь процессов порождения пауз с сознанием, подсознанием и бессознательным психики говорящего; способность психофизиологической энергии речевых пауз возбуждать в сознании слушателя акты когнитивного мышления; наличие у речевых пауз латентного манипулятивно-суггестивного потенциала. Благодаря этому, пауза, порождаемая сознательно или неосознанно энергией психического начала говорящего, дополняет звучащую речь определенным подтекстом, позволяющим ему полнее выразить свою мысль и эмоциональное состояние.

Изложенное дает основание считать, что речевая пауза в ее широком понимании является фокусирующим элементом логико-смысловой направленности коммуникации, порождающим из веера латентных альтернатив под воздействием эмоциональной энергии говорящего конкретный, адекватно декодируемый реципиентом смысл высказывания.

Именно поэтому паузу и следует рассматривать как специфический энергетический феномен коммуникации, сигнализирующий об уровне эмоционально-прагматической энергии говорящего, дающий толчок к возбуждению соответствующих когнитивно-декодирующих процессов в психической сфере реципиента. В силу этого, с энергетической точки зрения пауза порой обретает статус мощного средства суггестивного воздействия на собеседника.

Оставив на некоторое время в стороне суггестивный потенциал пауз, сосредоточим внимание на особенностях их порождения адресантом и декодирования адресатом. Из фундаментальной работы [21: 192-204] известно, что в процессах коммуникации мозг индивида обрабатывает, структурирует и накапливает различную как по источникам, так и по природе передающих ее носителей, внешнюю информацию. При этом автором подчеркнуто [там же: 206], что импульсы, активизирующие энергию и мотивацию речемыслительных, а также физических действий любого индивида, зарождаются в сфере бессознательного, психофизиологическая энергия которого и обеспечивает осуществление всех без исключения тесно между собой связанных мыслительных процессов эмоционального и когнитивного характера.

Исходя из этого, логично допустить, что речевые паузы, в зависимости от уровня их зарождения в психике адресанта (сознание, подсознание и бессознательное), актуализируются в коммуникации под влиянием различных по физическим параметрам нервных импульсов, информационно-энергетическая манифестация которых воспринимается и селективно декодируется нейронными популяциями, управляющими функционированием указанных уровней психики адресата. Проще говоря, мы можем предположить, что паузы, порождаемые сознанием, подсознанием или бессознательным говорящего, декодируются на адекватных уровнях психики слушающего.

Такое понимание тесно взаимосвязанных между собой процессов их порождения, актуализации и декодирования в коммуникации приводит нас к прямой возможности систематизации речевых пауз по критерию уровня их порождения психикой говорящего. Воспользовавшись этой возможностью, мы и ввели в психоэнергетическую классификацию признаков пауз звучащей речи (см. рис. 1) три их основных класса, идентифицируемых в соответствии с уровнями (сознание, подсознание, бессознательное) порождения самих пауз психикой говорящего.

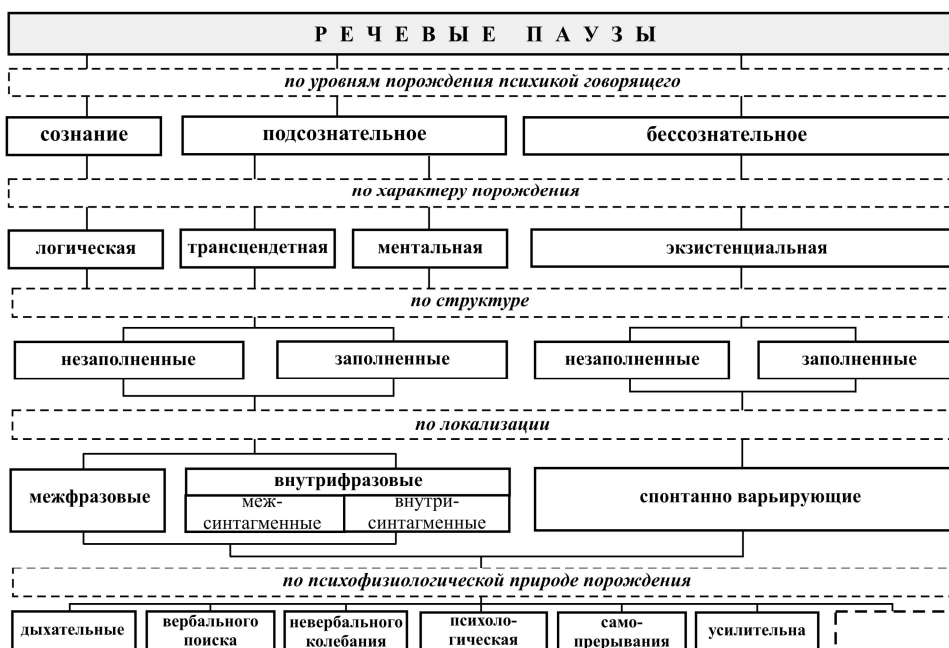

Рис. 1. Классификация психоэнергетических признаков пауз в звучащей речи

Анализ научных представлений о психоэнергетической природе порождения и актуализации пауз в коммуникации показал, что продуцирующая их энергетика существенным образом зависит от эмоционального состояния говорящего.

В этой связи большинство лингвистов склонно разделять все известное многообразие пауз звучащей речи на два их основных укрупненных класса или две соответствующие группы – логические и эмоциональные.

Логическая, или интеллектуальная пауза, интерпретируемая С.И. Бернштейном как артикуляторная [7: 84], будучи «пассивной, формальной, бездеятельной», обусловленной процессами мышления и синтаксической структурой высказывания, отражает его смысл и приводит к механическому членению речевого потока на относительно самостоятельные смысловые группы слов – фразы, синтагмы или речевые такты [34: 75-77; 31: 87]. Она не только объединяет слова в речевые такты, но и помогает точно понять смысл высказывания [10: 147-148], сигнализируя о когнитивной деятельности говорящего [42: 174]. Логическая пауза способствует силе воздействия и убедительности [31: 87]. Такие паузы, отделяющие один речевой такт от другого, называют также интонационно-логическими и считают, что изменение их места в одном и том же предложении может значительно изменить его смысл [8: 381].

Процесс сегментации речевого потока с помощью пауз интерпретируется «временем мышления – временем планирования» [43: 119]. Лингвисты различают в речи паузы, связанные с ее синтаксическим построением: логические, логико-синтаксические, интонационно-логические [8: 381] и эмотивные паузы [43: 119].

Анализируя многофакторную природу пауз Л.К. Циплитис подразделяет их на: 1) асемантические, или неинтонационные, классифицируемые на конститутивные (ритмические или технические, артикуляционные, усиливающие), ситуативные, индивидуальные и физиологические; 2) семантические, или интонационные, обозначающие границы групп слов или указывающие на эмоциональное состояние говорящего и передающие интеллектуальное или эмоциональное значение [34: 73-75].

При этом паузы, соответствующие знакам препинания в письменной речи, определяются как интонационно-синтаксические, различающиеся своей длительностью. Самая короткая пауза ассоциируется с запятой; самую длинную паузу требует точка. Интонационно-синтаксической паузой отделяются в звучащей речи однородные члены предложения, вставные конструкции, обращения; пауза заполняет то место в предложении, где подразумевается пропуск слова.

Кроме того, в работах [10: 149; 8: 383] сообщается, что физиологические паузы, обеспечивающие плавность речи и позволяющие держать ее в пределах среднего темпа, следует делать через 10-15 слов. Отмечается также, что невыгодной для оратора и неприятной для слушателей становится ситуация, если физиологические паузы не совпадают с логическими и психологическими. Противопоставляя пустые паузы заполненным, В.И. Немирович-Данченко замечал, что в заполненных паузах выражаются «недоговоренное чувство, намеки на характер, полутона» [24: 160-161], в то время как пустые паузы не создают комфорта при общении, они затягивают разговор, а иногда и раздражают, поскольку говорящий постоянно думает о том, что дальше следует говорить [8: 379].

Говоря о логических паузах, называемых также паузами молчания, мы можем, во-первых, отметить невысокую целесообразность использования по отношению к ним синонимически-тавтологического словосочетания «пауза молчания», поскольку самим термином «пауза» и принято [5: 314; 22: 369; 13: 128; 26: 539 и др.] обозначать временную остановку или прерывание движения речевого потока, возникающее вследствие остановки в работе речевых органов, и независимо от причин, приводящее к отсутствию звучания, т.е. молчанию говорящего; во-вторых, обратить внимание на то, что в зависимости от вида и степени переживаний говорящего, его эмоциональное состояние может передаваться в речи и асемантическими (неинтонационными) паузами; в-третьих, напомнить, что логические паузы также вполне могут быть как заполненными, так и незаполненными. Как видим, далеко не все представления лингвистов о речевых паузах можно считать идеальными.

И тем не менее, исходя из сложившейся к настоящему времени традиционной дифференциации речевых пауз на *логические* и *эмоциональные*, мы имеем возможность

классифицировать в соответствии с существующими требованиями [19а: 110-118] основные признаки логических пауз. В вербальной форме четырехуровневая система классификации указанных признаков примет следующий вид: по природе порождения: 1. *логические паузы*; по заполнению: 1.1. *незаполненные*, 1.2. *заполненные*; по локализации в тексте: 1.2.1. *межфразовые*, 1.2.2. *внутрифразовые*, по локализации внутри фразы: 1.2.2.1. *межсинтагменные*, 1.2.2.2. *внутрисинтагменные*.

Вполне понятно, что в рамках некоей общей системы признаков речевых пауз, классификацию признаков логических пауз вполне можно рассматривать в качестве одной из ее автономных подсистем. При этом представляется естественным, что в таком случае второй автономной подсистемой должна стать классификация признаков эмоциональных речевых пауз.

Для начала ее рассмотрения напомним, что эмоции при чтении выражаются интонацией, а также психологическими паузами [32: 101], создающими эмоциональное толкование текста и выделяющими дополнительные оттенки сообщения. Будучи всегда связанной с подтекстом, психологическая пауза не подчиняется законам логического членения текста: она может оказаться там, где логически и грамматически невозможно сделать остановку [10: 148]. Психологические или эмотивные (экспрессивные [7: 84]) паузы выражают чувства говорящего, его желание придать слову особенную важность, передают его невыраженный вербально смысл и служат для привлечения внимания слушателя [12: 289; 34: 80-82; 31: 87; 25: 45]. По словам К.С. Станиславского, если без логической паузы речь становится безграмотной, то без психологической, содержащей богатый внутренний смысл, она становится мертвой [31: 87]. Подчеркивая роль психологических пауз в речи, К.С. Станиславский отмечает, что они «...умеют досказать то, что недоступно слову, и нередко действуют в молчании гораздо интенсивнее, тоньше и неотразимее, чем сама речь. Их бессловесный разговор может быть интересен, содержателен и убедителен не менее чем словесный» [там же].

Что же касается пауз хезитации, то они помогают говорящим оформить свои мысли и предложения, находить лучшую, наиболее точную и ясную форму изложения. Будучи, по сути, паузами размышления, они возникают в любом месте высказывания и отражают колебания при выборе возможных речевых средств [2: 100; 8: 379]. Их могут заменять любые средства языка: сочетания слов, интонационные средства, напр., перепады тональных уровней, замедления темпа, повышение громкости и т.п., которые помогают говорящему корректно сформулировать свою мысль, выделить наиболее важное и уместное с точки зрения семантики слово или словосочетание, приобретая в определенном контексте конкретный эффект. Такие паузы иногда называют паузами замиранья, раздумья, ожидания, недоумения, тревоги [27], колебания, удивления, стеснения, размышления, гнева [26: 539], неуверенности, сомнения [13: 128], пауза обдумывания [32: 89, 114] и т.д. Их можно классифицировать [2: 96] по качественному составу на *вербальные* (вокализации, удлинения звуков, вербального поиска (лексико-семантические паузы и метатекстовые комментарии), являющиеся по своим функциям языковыми / речевыми единицами; незаконченное высказывание; непреднамеренные повторы, фальстарт и рестарт) и *невербальные* (незаполненная пауза колебания, паралингвистические паузы).

В коммуникации пауза хезитации выполняет ряд функций: коммуникативную, контактоустанавливающую, контролирующую и корректирующую, временную, маскирующую речевые затруднения или смущение говорящего [1]. При этом пауза хезитации может как помогать собеседникам, так и нарушать эффективность общения.

Анализируя терминологическую возможность формирования второй автономной подсистемы общей вербальной классификации признаков речевых пауз, отметим, прежде всего, то, что паузы рассмотренного выше класса их признаков целесообразно называть эмоциональными паузами.

Представленная, как и в предыдущем случае, в вербальной форме, четырехуровневая система классификации основных признаков эмоциональных пауз примет следующий вид: по природе порождения: 2. *эмоциональные паузы*; по заполнению: 2.1. *незаполненные*,

2.2. *заполненные*; по локализации в тексте: 2.1.1-2.2.2. *спонтанно варьирующие*; по локализации внутри фразы: 1.2.2.1. *межсинтагменные*, 1.2.2.2. *внутрисинтагменные*.

Таким образом, для формирования общей классификации признаков речевых пауз достаточно объединить первую и вторую структурированные нами автономные подсистемы признаков логических и эмоциональных пауз.

Характеризуя в общих чертах такую академическую четырехуровневую классификацию признаков речевых пауз, можно с полным на то основанием говорить, что структурная и сущностная ее основы не противоречат важнейшему методологическому требованию сохранения преемственности научно-лингвистического знания.

На первый взгляд, вполне может показаться, что проблема систематизации речевых пауз, в основе своей, решена, поскольку полученная классификация способна охватить любое сколь угодно большое количество известных и потенциально возможных их признаков. С этим, в принципе, можно и согласиться при условии корректного дополнения ее двумя-тремя нижележащими иерархическими уровнями известных альтернативных признаков речевых пауз. К ним, в первую очередь, следует отнести морфологический ряд признаков, конкретизирующих состояние психики говорящего (например, колебание, раздумье, размышление, ожидание, тревога и т.п.), послужившие причиной возникновения в речи того или иного вида паузы. Не менее важно ввести в такую классификацию и морфологию чувств, переживаемых говорящим (например, удивление, гнев, радость, восторг, любовь, ненависть, уважение, признание и т.п.), под воздействием которых говорящий вынужден делать паузу определенного вида. При этом обязательным следует считать наличие в классификации иерархически соподчиненных морфологических рядов признаков, отражающих физиологическую природу порождения конкретного вида речевых пауз, природу их физической материализации и функциональное назначение в коммуникации. В результате строго пошаговой реализации описанной методологии мы и получим исчерпывающую, весьма эффективную для использования в обучении, классификацию признаков речевых пауз.

Однако для научного обоснования такой классификации необходимо, как известно, наличие в лингвистическом знании соответствующего понятийно-терминологического аппарата. Для решения данного вопроса воспользуемся информацией о реальном состоянии понятийного тезауруса, на основе которого в современной лингвистике принято осуществлять описание признаков и разновидностей речевых пауз.

Так, по характеру восприятия речевые паузы, чаще всего, определяются слушателями как: *красноречивые, многозначительные, гробовые, оробевшего человека, ненужные, утомляющие, комические, специальные* [27]; *неловкие, психологические, многозначительные, ритмические* [33]; *обязывающие, томительные, трагического бездействия, эффектные, торжественные, удачно выбранные* [28]; *нудные, гастрольные, случайные, логические, безграмотные, классические, затянутые* [30]; *ситуативные, физиологические* [8: 383; 34: 73-75]; *творческие, расслабляющие, тихие* [33], *социальные* [48: 540; 45: 53]; *культурные, ситуативно маркированные* [45: 52-53]; *пейзажные, динамические, творческие, чистые; абсолютные, грозные, мучительные, будоражащие; выжидательные, наполненные, напряженные, тягостные, обозначенные, паузы сосредоточения* [36: 43, 73]; *оцепенения* [27]; *раздумья* [28]; *ожидания, недоумения, тревоги* [30]; *раздумья, удивления, стыдливости, растерянности, гнева, сомнения* [26: 539]; *рефлексии, игровые, отдыха и расслабления* [33]; *обдумывания, ожидания, подготовительные* [32: 89, 114]; *напрягающие, побуждающие, активизирующие* [36: 36, 43] и т.п.

В свою очередь, для обозначения функций речевых пауз в коммуникации исследователи используют, преимущественно, следующие термины: *психологические* [33; 32: 101; 10: 148; 7: 84]; *ритмические* [33; 34: 73-75]; *физиологические* [10: 149; 26: 539; 34: 73-75]; *интонационно-логические и интонационно-синтаксические* [8: 381]; *неуверенности, или хезитации* [13: 128; 50: 68-72; 3: 97-100; 35:130; 38: 245-262; 39: 163; 41: 155-170; 44: 43-44; 48: 158; 47: 486-490]; *синтаксические и несинтаксические* [26:539; 43:119]; *логические, или интеллектуальные* [14; 7: 84; 50: 68-72; 3: 97-100; 38: 245-262; 39: 163; 41: 155-170; 44: 43-44; 48: 158; 47: 486-490]; *прагматические* [26: 539]; *стыковые* [48: 535-539]; *предупреждающие,*

объединительные, перечисляющие [26: 539]; *подчеркивающие, выделяющие* [10: 146; 3: 104; 49: 259; 48: 541]; *интонационные или неинтонационные, интенсифицирующие* [22: 369; 3: 104; 49: 259; 48: 541]; *эмотивные* [43: 119; 7: 84]; *артикуляционные, экспрессивные* [7: 84]; *межсинтагменные, внутрисинтагменные, финальные, разделительные, нефинальные, межфразовые* [50: 68-72; 3: 97-100; 35: 130; 38: 245-262; 41: 155-170; 44: 43-44; 48: 158; 47: 486-490]; *асемантические, конститутивные, технические, усиливающие, индивидуальные* [34: 73-75]; *оценивающие, структурирующие* [11: 249]; *семантические* [3: 104; 49: 259; 48: 541], *паралингвистические* [1]; *динамические* [36: 43, 73]; *удивления, растерянности, нежелания вмешательства посторонних лиц, сомнения* [26: 539]; *рефлексии, игровые* [33]; *побудительные, активизирующие* [36: 36, 43] и т.п.

С методологической точки зрения, представленная здесь совокупность понятий и терминов является вполне достаточной для системного описания признаков и разновидностей речевых пауз в объеме обоснованных выше процедур формирования их обобщенной классификации. Об этом, в первую очередь, свидетельствует то, что в данной совокупности практически каждая группа альтернативных терминологических элементов может быть без особых проблем соотнесена с более абстрактным научным понятием или термином, необходимым для обозначения критериев или иерархических уровней их формируемой (рис. 1) в данной работе классификации. Поэтому можно с полной, необходимой для нашего рассмотрения научной объективностью, считать, что традиционно сложившийся в лингвистике понятийно-терминологический аппарат описания признаков и разновидностей речевых пауз является достаточным для его применения в объеме теоретического исследования психоэнергетических особенностей их порождения, актуализации и декодирования.

Есть, однако, в анализируемом нами понятийно-терминологическом аппарате весьма странное толкование и недостаточно, в смысле его иерархического статуса, обоснованное определение термина «психологическая» пауза. Сегодня, пожалуй, трудно найти лингвиста, понимающего, что сознание, подсознание и бессознательное являются конкретными сферами или уровнями психики индивида и пытающегося одновременно настаивать на том, что логические паузы в частности, и речемышление вообще не являются уникальным продуктом психического бытия личности. Иначе говоря, в объемах любой из рассматриваемых классификаций само понятие «психологическая пауза» имеет настолько высокий уровень абстракции (т.е., является настолько общим по отношению к остальным, используемым в ней понятиям), что его применение в качестве признака конкретного класса, вида, типа, группы или отдельно взятой речевой паузы становится логически некорректным.

Именно поэтому, с одной стороны, в процессе обоснования психоэнергетической классификации пауз (рис. 1) все многообразие их признаков и было сведено нами в два основных класса: логические и эмоциональные. Возвращаясь к указанной классификации, отметим, что, с другой стороны, понимание важности дальнейшего познания психоэнергетической специфики функционирования речевых пауз в коммуникации поставило нас перед необходимостью отражения в классификации (рис. 1) особенностей и характера их порождения. Поэтому в качестве критерия или основания для систематизации элементов ее второго иерархического уровня был принят характер порождения самих пауз. Этот характер, как показано в работах [20: 88-104; 21: 208-213; 15; 16; 19], определяется, в основе своей, теми сферами духовного бытия психики индивида, в которых протекало его мышление, приведшее, в конечном счете, к актуализации того или иного вида речевой паузы.

Подчеркнем здесь, что, в сущности, характер порождения речевых пауз может вполне определяться как логическим мышлением сферы сознания индивида, так и другими видами его мышления: эмоциональным, присущим сфере его экзистенции, эмо-рациональным, протекающим в его ментальной сфере, и рациональным, продуцируемым трансцендентной сферой его психического бытия. При этом именно от сферы зарождения паузы и зависят характер актуализации самой паузы и те признаки, по которым лингвисты идентифицируют его сегодня.

Отметим также, что поскольку психическая энергия человека обеспечивает протекание всех без исключения процессов его речемышления и мышледействия, то мы имеем полное основание для введения в формат рассматриваемой (рис. 1) классификации на ее пятом

иерархическом уровне критерия психофизиологической природы порождения речевых пауз. Благодаря этому и появляется возможность путем проведения междисциплинарного исследования устанавливать степени превалирования в порождении пауз психической энергии говорящего (от энергии инстинкта через энергию состояний, эмоций и чувств до энергии, обеспечивающей работу сознания) или его физиологической энергии, поскольку результат их действия обуславливает не только перепад интонационных параметров речи на границах актуализации паузы, но и виды обычно сопровождающих ее паралингвистических средств (движений, поз, мимики, жестов и т.п.).

Что же касается третьего (структура) и четвертого (локализация) иерархических уровней классификации пауз, то, оставаясь соответственно адекватными второму и третьему уровням, рассмотренной в вербальной форме их общей классификации, они, будучи введенными нами в схему рис.1 без изменений, призваны в соответствии с методологическим требованием сохранения преемственности научного знания обеспечить прямую трансляцию результатов исследования психоэнергетических признаков речевых пауз в уже существующее лингвистическое знание.

Однако результаты проведенного нами предварительного системно-матричного анализа показали недостаточную надежность описываемых, а чаще прогнозируемых в лингвистических источниках, связей между элементами четвертого и пятого иерархических уровней классификации (рис. 1). И поэтому считать проблему решенной представляется еще преждевременным. Напротив, исходя из общеизвестных законов генезиса научного знания, можно с полной уверенностью сказать, что проблема только предстала во всей ее сложности.

И тем не менее, трудности логико-методологического характера, возникающие при определении связей между элементами четвертого и пятого уровней обоснованной таким образом классификации, представляются нам вполне разрешимыми.

Для этого необходимо расширить возможности классификации рис. 1 как теоретического инструментария научного познания путем ее преобразования в системную матрицу. В боковину такой матрицы следует ввести все элементы классификации, приведенные на рис. 1, а в ее головке разместить шкалы установленных экспериментальным путем физических параметров просодических средств, принимающих непосредственное участие в актуализации конкретных видов речевых пауз. Согласно существующим методологическим требованиям в роли искомым параметров должны выступать определенные комплексы или отдельные просодические характеристики, имеющие размерность физических величин.

Остановимся на этом несколько подробнее. Напомним, что в лингвистических источниках для маркирования длительности речевых пауз используют чаще всего такие их характеристики: *длинная, длинная томительная, огромная* [27; 36: 36]; *долгая, короткая* [28; 14 и др.]; *довольно долгая, довольно большая* [28]; *большая, затянутая* [30]; *продолженная* [14]; *мини-пауза* [33]; *минутная, бесконечная, сильно затянувшаяся, громадная* [36: 36, 38, 43] и т.п. С одной стороны, мы видим, что приведенные определения следует расценивать как арсенал средств описания типичных образно-качественных характеристик длительности пауз. С другой, хорошо известно, что в экспериментальных исследованиях реальная длительность пауз измеряется традиционно в миллисекундах как физических единицах фиксации времени прерывания звукового потока в условиях устной коммуникации.

Однако получаемая таким образом количественная оценка длительности речевых пауз является лишь необходимой, но недостаточной для строго научного описания энергетической природы процессов их порождения, актуализации и декодирования. Для этого в распоряжении исследователя должны быть еще и такие количественно оцениваемые связанные с психоэнергетикой говорящего параметры речи, как интенсивность и частота основного тона. Аппаратурная регистрация указанных параметров с помощью ряда современных компьютерных программ не составляет каких-либо трудностей. Проблема состоит, прежде всего, в том, что, поскольку до настоящего времени психоэнергетическим феноменам интонационного оформления речи не уделялось достаточного внимания, то в лингвистике и не ставилась задача обоснования теоретических предпосылок соответствующих экспериментально-фонетических исследований.

Поэтому с методологической точки зрения представляется целесообразным использовать в предпринимаемой разработке таких предпосылок не только обоснованный [17] и апробированный [18; 46] нами ранее критерий уровня эмоционально-прагматического потенциала высказывания, а и саму логику его поиска. В таком случае, исходя из предыдущего опыта, можно с высокой степенью вероятности прогнозировать, что с помощью методов теории подобия в ближайшее время будут обоснованы безразмерные (нормированные) коэффициенты длительности паузы, а также коэффициенты интенсивности влияния психической и физиологической энергии говорящего на их актуализацию. Более того, теоретически следует ожидать существование некоего комплекса указанных безразмерных коэффициентов, т.е. критерия интенсивности паузального перепада энергии.

При таком подходе установленные экспериментальным путем поля числовых значений безразмерного критерия интенсивности паузального перепада энергии вполне могут служить показателями доминирующего влияния психической или физиологической энергии на порождение конкретной речевой паузы. При наличии таких данных и дополнительном введении в модель рис. 1 морфологического ряда акцентно-суггестивных функций пауз формирование обобщенной матричной классификации психоэнергетических признаков речевых пауз можно будет считать завершенным.

Обобщая изложенное, отметим, что рассмотрение с позиций разрабатываемой нами энергетической теории речи методологических возможностей изучения психоэнергетической природы порождения и функционирования пауз звучащей речи показало рациональность дальнейшей научной доработки обобщенной матричной классификации энергетических признаков речевых пауз, перспективность которой заключается в ее потенциальной возможности играть роль своего рода теоретико-методологического инструментария организации, координации и проведения междисциплинарных экспериментально-фонетических исследований психофизиологических особенностей порождения, актуализации и декодирования пауз коммуникантами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Александрова Ольга Александровна. Речекommунікативний статус паузи колюбання: Дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.19 / Новгородський державний університет шимени Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2004. – 208 с.
2. Александрова О.А., Пауза колюбання – комплексний феномен сучасної комунікації / О.А. Александрова, В.В. Іваніцкй // Вестник новгородського державного університета. – 2003. – №25. – С. 95-101.
3. Антипова А.М. Система англійської речової інтонації. – М.: Вища школа, 1979. – 131 с.
4. Арутюнова Н. Д. Феномен мовчання // Язык о языке / Под общ. ред. Н.Д. Арутюновой. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 417-436.
5. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 607 с.
6. Бахтин М.М. Собрание сочинений: в 7-ми т. / Михаил Михайлович Бахтин – Т.6: Проблемы поэтики Достоевского. Работы 1960-х-1970-х г.г. – М.: Русские словари. Языки славянской культуры, 2002. – 799 с.
7. Бернштейн С.И. Словарь фонетических терминов. – М.: Издательская фирма “Восточная литература” РАН, 1996. – 175 с.
8. Введенская Л.А. Риторика и культура речи / Л.А. Введенская, Л.Г. Павлова. – Изд. 12-е. – Ростов н/Д.: Феникс, 2012. – 537 с.
9. Витгенштейн Л. Философские работы: В 2-х т. / Людвиг Витгенштейн / Пер. с нем. Козлова М.С., Асеев Ю.А. – ч. 1. – М.: Гнозис, 1994. – 612 с.
10. Голуб И.Б. Русская риторика и культура речи: Учеб. пособие / И.Б. Голуб, В.Д. Неклюдов. – М.: Логос, 2011. – 328 с.
11. Евтихов О.В. Психология управления персоналом: теория и практика. – СПб.: Речь, 2010. – 319 с.
12. Зиндер Л.Р. Общая фонетика / Лев Рафаилович Зиндер. – М.: Высшая школа, 1979. – 312 с.
13. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання: Монографія / Алла Андріївна Калита. – К.: Видавничий центр КДПУ, 2001. – 351 с.
14. Калита А.А. Словник фонетичних термінів (короткий) (англ. мовою) / Concise Dictionary of Phonetic Terms / А.А. Калита, Л.І. Тараненко. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – 256 с.
15. Калита А.А. Синергетическая концепция порождения интерферированной речи билингом / А.А. Калита, О.Р. Валигура // Языки и этнокультуры Европы: Всероссийская научно-практическая конференция с международным участием, посвященная юбилею доктора филологических наук, профессора Натальи Николаевны Ореховой. – Глазов: Глазов. гос. пед. ин-т, 2010. – С. 205-217.

16. Калита А.А. Синергетизм порождения и актуализации фоноконцепта / А.А. Калита, Л.І. Тараненко // *Науковий записки*. – Вип. 96 (2). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 213-219. 20.
17. Калита А.А. Критерий уровня актуализации эмоционально-прагматического потенциала высказывания / А.А. Калита, Л.І. Тараненко // *Науковий записки*. – Вип. 105 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 476-484.
18. Калита А.А. Перцептивна й інструментальна оцінки емоційно-прагматичного потенціалу висловлень / А.А. Калита, Л.І. Тараненко // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Серія: Філологічні науки: Мовознавство. – №24 (249). – 2012. – С. 186-191.
19. Калита А.А. Оптимизация коммуникативного воздействия / А.А. Калита, А.В. Клименюк // *Науковий записки*. – Вип. 118. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2013. – С. 16-25.
- 19а. Клименюк О.В. *Методологія та методи наукового дослідження: Навчальний посібник*. – К.: Міленіум, 2005. – 186 с.
20. Клименюк А.В. Модели концептосферы и механизмов когнитивного мышления индивида // *Науковий записки*. – Вип. 81(3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2009. – С. 88-104.
21. Клименюк А.В. *Знание, познание, когниция: Монографія / Александр Валерианович Клименюк*. – Тернополь: Підручники і посібники, 2010. – 304 с.
22. *Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева*. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
23. *Литературная энциклопедия: В 11 т. – Т. 8 / Гл. ред. Луначарский А.В.* – М.: ОГИЗ РСФСР, Изд-во "Сов. Энцикл.", 1934. – 736 стб.
24. Немирович-Данченко Вл.И. *Рождение театра. Воспоминания, статьи, заметки, письма / Сост., вст. ст. и комм. М.Н. Любимудрова*. – М.: Изд-во «Правда», 1989. – 576 с.
25. Светозарова Н.Д. *Интонационная система русского языка*. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – 175 с.
26. Селіванова О.О. *Лінгвістична енциклопедія*. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
27. Станиславский К.С. *Собрание сочинений: в 8-ми т. / Константин Сергеевич Станиславский – Т. 1: Моя жизнь в искусстве*. – М.: Искусство, 1954 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mirknig.com/2010/10/21/konstantin-sergeevich-stanislavskiy-sobranie-sochineniy-v-vosmi-tomah.html>.
28. Станиславский К.С. *Собрание сочинений: в 8-ми т. / Константин Сергеевич Станиславский – Т. 2: Работа актера над собой*. – М.: Искусство, 1954 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mirknig.com/2010/10/21/konstantin-sergeevich-stanislavskiy-sobranie-sochineniy-v-vosmi-tomah.html>.
29. Станиславский К.С. *Собрание сочинений: в 8-ми т. / Константин Сергеевич Станиславский – Т. 3: Работа актера над собой. Часть II*. – М.: Искусство, 1954 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mirknig.com/2010/10/21/konstantin-sergeevich-stanislavskiy-sobranie-sochineniy-v-vosmi-tomah.html>.
30. Станиславский К.С. *Собрание сочинений: в 8-ми т. / Константин Сергеевич Станиславский – Т. 4: Работа актера над ролью*. – М.: Искусство, 1957 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mirknig.com/2010/10/21/konstantin-sergeevich-stanislavskiy-sobranie-sochineniy-v-vosmi-tomah.html>.
31. Станиславский К.С. *Собрание сочинений: в 8-ми т. / Константин Сергеевич Станиславский – Т. 6: Статьи. Речи. Отклики. Заметки. Воспоминания (1917-1938)*. – М.: Искусство, 1959. – 466 с.
32. Стернин И.А. *Риторика / Иосиф Абрамович Стернин*. – Воронеж: Изд-во «Кварта», 2002. – 224 с.
33. Фопель К. *Энергия паузы. Психологические игры и упражнения: Практическое пособие / Клаус Фопель*. – М.: Генезис, 2011. – 240 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://profismart.org/web/bookreader-131224.php>.
34. Цеплитис Л.К. *Анализ речевой интонации / Лаймдот Кришьянович Цеплитис*. – Рига: Зинатне, 1974. – 272 с.
35. Черемисина Н.В. *Русская интонация: поэзия, проза, разговорная речь*. – 2-е изд. – М.: Рус. яз., 1989 – 240 с.
36. Юрский С. *Кто держит паузу / Сергей Юрский*. – М.: Искусство. – 1989. – 318 с.
37. Эпштейн М. *Слово и молчание в русской культуре // Звезда*. – 2005. – № 10 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/zvezda/2005/10/ep12.html>
38. Boomer D.S. *The phonemic clause: speech unit in human communication // Nonverbal Behavior and Communication*. – Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1978. – P. 245-262.
39. Brown G. *Discourse analysis / G. Brown, G. Yule*. – Cambridge, N.Y., New Rochelle, Melbourne. Sydney: Cambridge University Press, 1988. – 288 p.
40. Brown N.O. *Love's Body / Norman O. Brown*. – Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1966. – 276 p.
41. Butterworth B. *Evidence from pauses in speech // Language Production*. – L.: Academic Press, 1980. – Vol. 1: *Speech and Talk*. – P. 155-170.
42. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 480 p.
43. Ellis A. *The Psychology of Language and Communication / A. Ellis, G.Beattie*. – L.: Weidenfeld and Nicolson, 1986. – 374 p.
44. Gilbert J.B. *Intonation: A Navigation Guide for the Listener (and gadgets to help teach it) // Pronunciation Pedagogy and Theory. New Views, New Directions*. – Bloomington: Pantagraph Printing. – 1994. – P. 36-48.

45. Hatch E. Discourse and Language Education. – Cambridge, N.Y., Port Chester, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, 1992. – 334 p.
46. Kalyta A. Energetic approach to phonetic studies // Book of Abstracts of the International Linguistics Conference Linguistics Beyond and Within (14–15 November 2013; John Paul II Catholic University of Lublin, Poland). – 2013. – P. 54-56.
47. Kein J. Remembering and planning: A neuronal network model for the selection of behaviour and its development for use in human language // Evolution of Information Processing Systems. – Berlin: Springer, 1992. – P. 229-256.
48. Laver J. Principles of Phonetics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 707 p.
49. O'Connor J.D. Phonetics. – L.: Penguin Books Ltd., 1984. – 320 p.
50. Pike K.L. General Characteristics of Intonation // Intonation: Selected readings. – Edited by Dwight Bolinger. – Harmondsworth: Penguin books, 1972. – P. 53-82.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алла Калита – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «КПІ».

Наукові інтереси: синергетичні механізми реалізації усного мовлення; когнітивна фонетика, енергетика мовлення.

СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Лідія ПІХТОВНИКОВА (Харків, Україна)

У статті розглядається статус синергетичної парадигми серед інших парадигм сучасної лінгвістики. Наведено головні базові та інструментальні поняття синергетики у застосуванні до лінгвістики, досліджено роль лінгвосинергетики у з'ясуванні меж, у яких дійсна та чи інша лінгвістична парадигма.

Ключові слова: лінгвосинергетика, самоорганізація, система, аттрактор, репелер, параметр порядку, евристика.

The article deals with the status of the synergetic paradigm among other modern linguistic paradigms. The paper provides the basic and instrumental concepts of synergetics in application to linguistics, investigates the role of linguosynergetics in the clarification of the boundaries, in which one or another linguistic paradigm is valid.

Keywords: linguosynergetics, selforganisation, system, attractor, repeller, order parameter, heuristics.

Синергетика изучает самоорганизацию сложных систем различной природы и различного назначения. Термин введен в науку Г. Хакеном сначала для исследования самоорганизации физико-химических явлений, затем наблюдения за самоорганизацией были спроектированы на природные (биологические) и социальные системы [18]. Синергетическая парадигма в лингвистике активно разрабатывается с конца XX века [1; 2; 3; 4; 5; 8; 10; 11; 19], однако она зародилась еще ранее в исследованиях самоорганизации различных языковых явлений учеными с универсальными научными интересами [7; 15; 17]. Это еще раз утвердило междисциплинарный подход к изучению лингвистических явлений.

Синергетика исследует самоорганизующиеся объекты во всех сферах, где они существуют. При этом каждый объект остается в поле зрения традиционных наук, но синергетика добавляет свои представления, терминологию и выводы. Синергетика исходит из того, что любой объект ее внимания является системным. Самоорганизующаяся система (**далее С-система**) всегда имеет цель, т.е. некоторое предназначение. Ее системные свойства благодаря связям и взаимодействию ее составляющих далеко не тождественны свойствам ее частей. Любой С-системе характерны состояния неустойчивости, нелинейности развития, диссипативности, но в то же время у нее существуют положения динамической устойчивости. Приведенный краткий обзор свойств С-систем имеет самое непосредственное подтверждение в языковых и речевых системах, в различных типах дискурса. Подробное освещение этих вопросов дано в работах [10; 12; 13; 19].

С-система может иметь мало или много устойчивых состояний, однако все их множество дискретно. Иначе говоря, одно устойчивое состояние заметно и измеримо отличается от другого своим уникальным набором параметров и их диапазоном значений. Этот набор в синергетике принято называть **аттрактором**. Притяжение к устойчивому положению может ассоциироваться у нас с наличием внешне заданной цели для системы – соответствовать определенному набору параметров. Однако здесь легко впасть в заблуждение: устойчивые состояния С-системы не задаются извне, а свойственны ее природе (что не всегда объяснимо

из-за ограниченности наших знаний). «Притяжение» к аттрактору происходит не в силу его пожеланий, а потому, что траектория, путь системы к нему – через наименьшие затраты ресурсов. В связи с иерархичностью С-системы в ней присутствует не один аттрактор, а целая их иерархия, подобная структуре системы.

Понятию «**аттрактор**» противостоит понятие «**репеллер**» – набор параметров и их значений, которые «отталкивают» С-систему от положения равновесия в том смысле, что он вводит ограничения различной природы на свободу стремления С-системы к цели, к равновесию. Если аттрактор обозначает то состояние равновесия С-системы, к которому она стремится, то репеллер выражает своим содержанием все ограничения и запреты для системы. Например, при возникновении дискурса содержанием репеллера являются нормы изложения, традиции жанра, объем, экстралингвистические условия, архетипы коммуникантов и пр. Содержанием аттрактора выступают характеристики автора дискурса как языковой личности, его цели и речевые стратегии, а также встроенные в языковую картину мира социальные ожидания на результаты реализации дискурса.

Большинство реально существующих сложных систем нечетко определены, и их параметры находятся в сложных взаимосвязях. По этой причине в С-системах часто наблюдаются острые противоречия между требованиями к поведению системы со стороны аттракторов и со стороны репеллеров. Простейший пример – требования к краткости некоторых типов текста и требования к передаче ими объемной информации разного рода. Конкуренцию между требованиями репеллера (краткость) и требованиями аттрактора (передать значительный объем информации) автору как языковой личности приходится преодолевать выбором соответствующих речевых стратегий.

Противоречивые требования к С-системе со стороны аттракторов и репеллеров не приводят к ее распаду благодаря тому, что она иерархична. Несколько схематизируя ситуацию, можно утверждать, что разные составляющие иерархии в процессе самоорганизации приобретают противоположные качества. Одни удовлетворяют требованиям аттракторов, другие – репеллеров. В целом С-система, сохраняя свою структуру и цели, приобретает полярно противоположные свойства и возможность альтернативного поведения. Явления поляризации в различных типах дискурса можно, например, рассматривать как противостояние фактуальной информации в тексте и имплицитной в подтексте.

Основным инструментальным понятием синергетики является понятие «**параметр порядка**». Этим термином назван наиболее подвижный, изменчивый параметр С-системы. Его динамика обусловлена относительной независимостью от других параметров. Согласно представлениям синергетики параметр порядка подчиняет себе остальные параметры системы и приводит их диапазон изменения в соответствие с требованиями аттракторов и репеллеров.

Слова «подчиняет, приводит в соответствие с требованиями ...» являются метафорами. Олицетворение параметра порядка и приписывание ему собственной воли и целеустремленности – лишь удобная трактовка реальных событий в С-системе. На самом деле параметр порядка в силу своей подвижности и независимости просто наиболее легко стимулирует большие необратимые отклонения С-системы от равновесия, и она стремится с наименьшими затратами ресурсов к новому положению равновесия, выраженному значениями ее параметров в аттракторе. У внешнего наблюдателя создается впечатление, что «все это устроил параметр порядка, хотя ему и неизвестно, куда он приведет систему».

Беглый обзор базовых и инструментальных понятий синергетики и примеры их простейшего (но не единственного) проявления в языке и речи не может убедить в том, что лингвосинергетика является актуальным, назревшим направлением в лингвистике. Опыт усвоения разнообразных, нередко противоречивых лингвистических парадигм, их трактовки разными школами может, скорее, привести к выводу о маргинальности лингвосинергетики. Однако возникает противоположный вывод, если тщательно проанализировать причины многообразия и противоречий лингвистических учений и способность лингвосинергетики к интеграции парадигм.

В настоящее время существует несколько источников, в которых утверждается мысль о том, что современная лингвистика есть эклектический симбиоз различных методологий и научных парадигм. Над интеграционными процессами преобладают процессы разграничительные, т.е. разветвление концепций, дробление тем исследований, а результаты именуют «несомненным вкладом» в когнитивистику, теорию дискурса, лингвопрагматику и т.п.

Отмечается, что «трудно представить себе более кастовую, массоновскую науку, чем лингвистика. Лингвисты постоянно от чего-нибудь отграничиваются. Любимый способ уничтожить идейного противника – провозгласить: «это не лингвистика!» [14: 4]. Естественно, что приведенные выше оценочные и эмоциональные высказывания необходимо обосновать или опровергнуть научным языком. И, тем не менее, приведенные оценки выражают попытку самоосознания в современной лингвистике, иначе говоря, попытку осознать ее методологические подходы и их соответствие/несоответствие общей научной методологии.

В данном отношении современная лингвистика не является образцом совершенства: высказываются мнения о недостатках ее методологической базы. Академик Р.М. Фрумкина утверждает, что в отличие от представителей точных и естественных наук гуманитарии не часто размышляют о методах и процедурах, которыми сами они постоянно пользуются. Исследователи не склонны задавать себе вопросы о том, какие положения принимаются как само собой разумеющиеся, а какие остаются в области сильных, а то и сомнительных допущений, какие познавательные установки доминируют, каковы актуальные ценностные ориентации и что происходит при их смене и т.д. Перечисленные позиции не осознаются в качестве проблем [16].

Эту же мысль по-своему развивает академик Р.Г. Пиотровский: «В процессе исследований образовательной среды для подготовки специалистов-гуманитариев нового типа выяснилось (особенно в филологии), что большинство студентов старших курсов, магистрантов, аспирантов филологических специальностей не только не владеют своими профессиональными технологиями, но даже не подозревают об их существовании. Оказалось также, что привлекавшиеся к разработке инновационной среды профессора и преподаватели, которые защищали филологические, педагогические и культурологические диссертации в 1990-е и последующие годы, имеют туманные представления о существовании исследовательских технологий в этих областях знаний» [8: 69].

По словам Р.М. Фрумкиной в науке ученому в начале исследования всегда предъявлен некоторый *канон*, предписывающий общепринятый способ *перехода* от "предзнания" к вербальной постановке проблемы. В сфере точных и естественных наук соответствующий канон четко эксплицирован. В науках гуманитарного цикла такой канон тоже есть, хотя он часто остается без экспликации: там, где в точных науках царит *закон*, в гуманитарных преобладает *обычай*. Чаще всего это явная или скрытая отсылка к той или иной традиции. Наконец, что особенно важно, в точных и естественных науках существует язык, позволяющий – по крайней мере, в пределах конкретной парадигмы – соответствующие каноны обсуждать или оспаривать. В лингвистике нет ни упомянутых канонов, ни прозрачного языка для споров и обсуждений. Лучшая возможность в этом убедиться – не публичные дискуссии, которые нередко напоминают известную басню о глухих, а работа с начинающими и притом нетривиально мыслящими молодыми лингвистами [16].

От того, в каком ракурсе представится нам несовершенство методологической базы современной лингвистики, зависит прогноз ее дальнейшего развития. Такие прогнозы развития у Р.М. Фрумкиной называются «идеальными проектами». Идеальный проект науки – это в самом общем виде ответы на вопросы о том, что нужно изучать, как нужно это изучать, и почему ценностью считается изучение именно "этого", а не чего-либо иного. *Идеальный проект* не может быть реализован до конца, но его осознание важно для всех работающих в науке. Приводится пример из области литературоведения смены идеального проекта, связанной с переоценкой ценностей. До определенного времени литературоведы уделяли основное внимание изучению «классиков», их стиля, интенций, отражения ими эпохальных ценностей. Но настал момент для вопроса: является ли художественной

литературой то «читиво», которым пользуется 97,5% читающей публики во всем мире? [там же]. Как его изучать, если вопреки своему качеству оно формирует вкусы миллионов? Так возник новый идеальный проект.

Лингвисты, по мнению Р.М. Фрумкиной, идеального проекта не имеют и пребывают пока на стадии осознания его необходимости. В свое время А.Е. Кибрик афористично описал желаемое будущее лингвистики как переход от "что-лингвистики" (описание структур) к "как-лингвистике" (описание процессов), и далее – как создание "почему-лингвистики". Тем самым подчеркивается ценность *объяснения* (хотя оно видится как задача будущего), а не только описания, что соответствует положению дел в лингвистике наших дней [там же].

Таким образом, идеальный проект будущего для лингвистики должен создавать «почему-науку», избегать редуционизма уровней, импорта «точности» определений, взятых из других наук. Лингвосинергетика, безусловно, претендует на статус «почему-лингвистики», но при этом не следует смешивать объективную основу данных претензий с амбициями разработчиков. На наш взгляд, объективной основой является следующее:

1. Синергетика – междисциплинарная наука; ее методология направлена на выяснение причин самоорганизации («почему-наука»). В том числе на выявление синергетической природы лингвистических объектов. К настоящему моменту ряд направлений лингвистики уже успел «подружиться» с синергетикой. В нашей работе [12] проведен обзор известных трудов, в которых в синергетическом аспекте представлена квантитативная лингвистика [2; 3; 5; 7; 8], лингвопсихология [1], лингвистическая философия [4]. В цикле наших предыдущих работ сделана попытка рассмотреть с синергетической точки зрения различные типы дискурса [11; 12: 131-141; 151-179; 19].

2. Синергетика не импортирует точность своих определений в лингвистику. Подход к дефинициям в синергетике – особый. Использование концептуальной метафоры неизбежно приводит к переименованию и переосмыслению смежных устоявшихся научных понятий, при этом двоевластия названий не возникает лишь в том случае, если учитывать принадлежность названного по-разному к различным научным парадигмам.

По мнению И.А. Герман трудность восприятия современных парадигм состоит в том, что в них изменяется подход к дефиниции научных понятий. На смену стремлению к подбору четких дефиниций для каждого объекта приходит обобщенно-метафорическое описание целой группы разнородных объектов, играющих единую роль в организации системы [1: 21-22].

Таковыми в синергетике являются аттракторы и репеллеры, параметр порядка, бифуркации и пр. В математической синергетике и областях ее допустимого количественного применения эти понятия имеют четкие дефиниции. В областях качественного описания (лингвистика – одна из них) эти понятия играют роль плодотворных концептуальных метафор. Их применение в чужих областях – условие развития науки, однако каждый раз такое применение нуждается в обосновании [10: 14-15].

3. Краеугольным камнем синергетической парадигмы является отрицание редуционизма в языковой и речевой иерархии.

Но главное достоинство синергетической парадигмы в лингвистике, как и в других науках, заключается в ее эвристичности. Степень эвристичности любой науки состоит в ее способности выдвигать гипотезы при неполном знании природы исследуемого объекта, находить аналогии и создавать на этой основе ряд моделей объекта. Как правило, границы применения таких моделей неизвестны (аналогия, неполная индукция – ориентиры не совсем надежные). Мера эвристичности проявляется и в способности определенной науки находить эти границы. Проблема границ применимости теорий актуальна для любой науки. Общенаучным ограничителем здесь является известная теорема Геделя: ни одна система не может быть описана полностью и непротиворечиво в понятиях и терминах самой этой системы [6: 25].

Важность определения границ применимости парадигм в лингвистике неоспорима. Синергетика способствует осознанию метафоричности понятия «граница» как геометрической линии или поверхности. Понятие обогащается его фрактальным представлением, наличием транзита и пошлин для цивилизованного общения различных

парадигм. Важно не отграничение теорий, учений и взглядов, а их взаимодействие, но при этом каждая связь есть наработанная эвристика. Синергетика позволяет «делать вылазки», разведку в чужих парадигмах и приносит «домой» информацию к размышлениям.

К сожалению, в настоящее время внедрение синергетики в лингвистику наталкивается на ряд предубеждений, которые приходится последовательно преодолевать. Их можно более или менее четко сформулировать.

1. В современных лингвистических публикациях нередко встречаются рассуждения о синергетических процессах в языке и речи. Глубина рассуждений простирается от поверхностной «дегустации» этих процессов до указания/описания их противоречивости, несомненно ведущей к саморазвитию языка и речевых произведений. Описание противоречий подготавливает основу для подлинно синергетических исследований. В этих же работах предпринимаются попытки использования отдельных понятий научной синергетики, однако инструментарий употребляется не полно, не системно, т.е. не становится рабочим. Мы исходим из очевидных соображений: работы по лингвосинергетике вырождаются в общие слова, если не использованы базовые понятия и синергетический инструментарий.

2. Понимание загадки самоорганизации затрудняют наши антропоцентрические представления. Нам трудно представить себе «цель» самоорганизующегося объекта, если в его создании никаким образом не участвует человек и не задает эту цель. С другой стороны, обыденное сознание с трудом соглашается признать элемент самоорганизации в ярко выраженных авторских произведениях – романах, симфониях, картинах. Игнорируется тот факт, что с синергетической точки зрения творчество автора связано не с произволом в выражении своих идей, а с творческим преодолением конфликта между его интенциями и ограничениями жанра, между аттракторами и репеллерами возникающей системы. Таким образом, человек в самоорганизующейся системе – лишь одна ее составляющая, но наделенная способностью распознавать параметры порядка, воздействовать на них и тем самым играть роль мощного катализатора процессов.

Дискуссии о принятии / непринятии лингвосинергетики свидетельствуют о наличии в ней глубокого содержания. Таким образом, возможно, нас ждет новый идеальный проект в лингвистике, а его существенным фактором организации станет акцент на изучение синергии языка и речи – основных источников зарождения, актуализации и передачи смыслов.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Герман И.А. Лингвосинергетика / И.А. Герман. – Барнаул : Алтайская акад. экономики и права, 2000. – 188 с.
2. Эйгер Г.В. Язык и синергетика / Г.В. Эйгер // Вісник Харківського університету ім. В.Н. Каразіна. – Харків : ХНУ, 1992. – № 372. – С. 131–137.
3. Келер Р. Синергетическая лингвистика [Электронный ресурс] / Р. Келер. – Режим доступа: <http://ubt.opus.hbz-nrw.de/volltexte/2007/413/pdf/synling.pdf>.
4. Киященко Л.П. В поисках исчезающей предметности (очерки о синергетике языка) / Л.П. Киященко. – М. : ИФРАН, 2000. – 199 с.
5. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс / Г.Г. Москальчук. – М. : УРСС, 2003. – 294 с.
6. Налимов В.В. В поисках иных смыслов / В.В. Налимов. – М. : Прогресс, 1993. – 263 с.
7. Николис Дж. Хаотическая динамика лингвистических процессов и образование паттернов в поведении человека. Новая парадигма селективной передачи информации / Дж. Николис // Synergetic Forum, 27-31 January 1996 : тезисы докл. – М., 1996.
8. Пиотровский Р.Г. Инновационная перестройка в филологическом образовании / Р.Г. Пиотровский // Известия Смоленского гос. университета. – Смоленск : СГУ, 2008. – С. 68–79.
9. Пиотровский Р.Г. Лингвистическая синергетика: исходные положения, первые результаты, перспективы / Р.Г. Пиотровский. – СПб : СПбГУ, 2006. – 160 с.
10. Піхтовнікова Л.С. Синергія стилю байки: німецька віршована байка 13-20 ст. : [монографія] / Л.С. Піхтовнікова. – Харків : Бізнес Інформ. – 1999. – 220 с.
11. Піхтовнікова Л.С. Еволюція німецької віршованої байки: Жанрово-стилістичні аспекти : дис. на здобуття наук. ступеня д. філол. наук : спец. 10.01.04 «Зарубіжна література», 10.02.04 «Германські мови» / Л.С. Піхтовнікова. – К., 2000. – 427 с.
12. Піхтовнікова Л.С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений: [монография] / Л. С. Піхтовнікова. – Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2012. – 184 с.

13. Піхтовнікова Л.С. Самоорганізація дискурсу: синергетичні принципи і підходи до лінгвістичного аналізу // Сучасні фундаментальні теорії та інноваційні практики навчання іноземної мови у ВНЗ : Колективна монографія / за ред. В.Г. Пасинок. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 218-231.
14. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
15. Том Р. Топология и лингвистика / Р. Том // Успехи математических наук. – М., 1975. – № 30.1. – С. 199–221.
16. Фрумкина Р.М. Самосознание лингвистики – вчера и завтра / Р.М. Фрумкина // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1999. – т. 58. – № 4 – С. 21–38.
17. Фуко М. Слова и вещи / М. Фуко. – М. : Мир, 1994. – 144 с.
18. Хакен Г. Информация и самоорганизация / Г. Хакен. – М. : Мир, 1991. – 240 с.
19. Pichtownikowa L. Synergie des Fabelstils: Die deutsche Versfabel vom 13.-21. Jahrhundert / L. Pichtownikowa. – Aachen : Shaker Verlag, 2008. – 322 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лідія Піхтовнікова – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу Приазовського державного технічного університету; професор кафедри німецької філології і перекладу Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (за сумісництвом).

Наукові інтереси: синергетика, лінгвостилістика, лінгвопоетика, прагматилістика тексту та дискурсу, лінгвостилістична інтерпретація, дидактизація і переклад текстів малих форм.

К ВОПРОСУ О «ЯЗЫКЕ ИНТЕЛЛЕКТА» В ЭВРИСТИЧЕСКОЙ МЫСЛИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Раиса СТЕВАНОВИЧ (Николаев, Украина)

У статті ставиться запитання про існування «мови інтелекту» в евристичній мисленнєвій діяльності на матеріалі російської та англійської мов. Досліджується «внутрішня мова» та «промовляння про себе», які є необхідними компонентами мисленнєвої діяльності.

Ключові слова: «мова інтелекту», «внутрішня мова», «промовляння про себе», евристична діяльність.

The given article postulates a hypothesis about the existence and functioning of the “language of thought” in a heuristic mental activity. The investigation is based on English and Russian material. Mental activity is accompanied as well by “inner speech” and “silent soliloquy” which are inevitable components of any mental activity.

Key words: “language of thought”, “inner speech”, “silent soliloquy”, heuristic mental activity.

В настоящее время широкое распространение получила когнитивная наука, которая поставила в центре внимания «человеческий фактор», предполагающий изучение языковых феноменов в тесной связи с человеком, его менталитетом. Когнитивная наука, по выражению Н.Н. Болдырева, «является одним из самых перспективных направлений лингвистических исследований, которая изучает язык в его взаимодействии с различными мыслительными структурами и процессами» [1: 302]. Когнитивная наука – это наука об общих принципах, управляющих мыслительными процессами в человеческом мозгу, а язык формирует эту деятельность как речемыслительную [6: 143].

Всё познавательное содержание мышления откладывается одновременно в формах языка, и речемыслительное единство служит научной базой жизни и деятельности человека. «Речемышление сохраняет своё единство во всех проявлениях мыслительной деятельности человека» [3: 85].

Когнитивная лингвистика выделилась из когнитивной науки как самостоятельная область исследования. «Когнитивная лингвистика представляет собой новый этап в исследовании такой важной проблемы как язык и мышление и именно когнитивная лингвистика вдохнула новую жизнь в эту проблему» [8: 203]. Параллельно с развитием когнитивной науки и её отрасли – когнитивной лингвистики идет молодая наука о творческом мышлении – эвристика. Хотя эта наука – молодая, но корни её уходят в глубокое прошлое. Основы науки эвристики были заложены древнегреческим математиком Паппом, жившим в III в. н.э. Им была написана книга «Сокровищница анализа», которая позднее была переведена как «эвристика».

Когнитивная наука и эвристика имеют много общего. Обе науки – междисциплинарны. Когнитивная наука представляет собой «зонтиковый» термин, объединяющий под

«зонтиком» такие науки, как философия, психология, логика, лингвистика» [5: 42]. Эвристика также имеет интегральный характер. Она родилась на перекрёстке психологии, социологии, физиологии, логики, математики, кибернетики. Общим фундаментом и для эвристики и для когнитивной науки является психология. Когнитивную науку и эвристику роднит также антропоцентрический подход к явлениям языка. В центре науки эвристики стоит учёный-творец нового знания. Когнитивная лингвистика изучает языковые факты по их роли для человека. Исследование перемещается с объекта познания на субъект. Исследуется человек в языке и язык в человеке. Общим для когнитивной науки и эвристики является «создание образцов мыслительной деятельности, управление творчеством» [10: 47].

Целью данной статьи является исследование соотношения языка и мышления, их взаимосвязи, что проявляется в особом языке мышления – «языке интеллекта». Проблема соотношения языка и мышления исследуется в рамках разных наук и прежде всего в психологии, лингвистике, философии [3: 112].

«Лингвистика в настоящее время связывает все языковые формы с определенным мыслительным содержанием» [3: 19]. Живой человеческий язык не фиксирован. Посредством ограниченного числа языковых средств может быть выражено большое количество суждений. Это достигается «особым механическим метаязыком, который работает как «пульс» в каждом языковом акте» [2: 148]. Н.К. Рябцева отмечает необходимость особой языковой формы воплощения мысли: «Творческое начало и творческое отношение к языку проявляются в ментальной сфере в особой оригинальной форме воплощения мысли, в стиле выражения нового, главного, неявного смысла, субъектно и эстетически значимого «метасмысла» [10: 384]. Необходимость наличия особого языка для выражения мысли подчёркивают англичане: «All fairly elaborate thoughts require words» [13: 129]. – «Все едва сформировавшиеся мысли требуют языкового выражения». Г.В. Колшанский пишет: «Язык – форма существования мысли. Активный процесс отражения действительности сопровождается активным процессом речепорождения» [3: 10].

В английском языковом сознании также отмечается неразрывная связь языка и мышления «Language is our basic tool of thought and speech. We could not get very far in our thinking without the use of words and we certainly could not communicate our thoughts» [13: 2], что в переводе означает: «Язык – это наш инструмент, которым мы пользуемся в мышлении и речи. Мы не смогли бы уйти далеко в нашем мышлении без использования слов и мы, естественно, не смогли бы передать наши мысли» – Н.И. Жинкин отмечает: «В языке нет мыслей, они находятся в речи. В языке должно быть что-то, что способно фиксировать мысль и передавать её через речь. Следует рассматривать язык как код» [2: 150].

Исходя из концепции Н.И. Жинкина, существует особый «язык интеллекта», который осуществляется в особом несловесном предметно-образном коде, который получил название «универсальный предметный код». «Интеллект, для которого предназначено сообщение, не понимает естественного языка. У него свой собственный информационный язык, на этом основании он строит гипотезы, доказательства, делает выводы, выносит решения» [2: 146]. Англичане также отмечают, что необходима особая языковая форма передачи мысли, так называемый «квази-лингвистический» способ передачи мысли: «It is supposed that cognitive states, including thoughts must be conceived of involving some sort of quasi-linguistic mode of representation» [13: 152]. «Предполагается, что в познавательных процессах, включая мышление, должна применяться особая форма лингвистической «репрезентации». А.Н. Лук отмечает, что «мыслительный процесс испытывает влияние целенаправленной синтаксической структуры языка» [7: 47]. Связывая наличие концептуальных структур в мышлении и наличие лингвистических структур в языке, англичане также выдвигают гипотезу о наличии «языка интеллекта». Они отмечают, что «язык интеллекта» – это особый «код мозга» – «Mentalese is a naturally involved brain code» [13: 165]. «Язык интеллекта» – Mentalese это природно существующий «код интеллекта».

В языковом сознании англичан «язык интеллекта» не должен рассматриваться как «внутренняя речь» или как тихое «проговаривание про себя». «Mentalese is a language in which we think but not one in which we speak or communicate publicly. When we think in Mentalese, we are not consciously aware of doing so. Sentences of Mentalese are not disclosed to

us when we reflect, or “introspect” upon our own thought processes. Sentences of Mentalese are not to be confused with “inner speech” or “silent soliloquy” that kind of imaginary dialogue that we often hold with ourselves as we work out the solution to some problem» [13: 165].

«Язык интеллекта» – Mentalese – это язык, на котором мы мыслим, но не говорим и не коммуницируем публично. Когда мы мыслим «языком интеллекта», мы не осознаём это. Предложения на «языке интеллекта» не раскрываются нам, когда мы пытаемся отразить или «исследовать» структуру нашего мыслительного процесса. «Язык интеллекта» не следует смешивать с «внутренней речью» или «проговариванием про себя», которые представляют собой воображаемый диалог, который мы ведем с собой, иногда решаем какую-либо проблему». А.Н. Лук отмечает, что «мышление – это интеллект в действии» [7: 6].

Речевая деятельность – основной вид человеческого общения. Всякая реализация языка в виде устного или письменного текста – это и есть речевой акт, т.е. речь. В речи проявляется человеческий фактор. «Всё, что существует в речи, является одновременно и субъективным и объективным» [3: 16].

Речь – это словесная коммуникация, в которой наиболее ярко проявляется человеческий фактор – личность говорящего. Психологи выявили особую разновидность речи, которая не имеет словесного наполнения. Это – внутренняя речь. Внутренняя речь – уровень речевой активности, который предшествует внешнему речевому проявлению. Проблеме внутренней речи посвятили свои работы Л. Выготский, А. Соколов, Н. Жинкин, А. Лук. Отмечается противоположность внутренней и внешней речи в их соотношении с мыслью. Внешняя речь – это процесс превращения мысли в слова, а во внутренней речи наблюдается обратный процесс – речь переходит в мысль.

В процессе мышления внутренняя речь вызывает особый интерес. Внутренняя речь, которая возникает из внешней, сопровождает все процессы умственной деятельности. Степень участия внутренней речи в мышлении варьируется в зависимости от различных видов мыслительных задач.

Задачи наглядного содержания решаются при минимальном участии внутренней речи, но абстрактно-логические задачи требуют развернутого проговаривания слов [4: 42].

По мере создания обобщенной логической схемы материала происходит свертывание внутренней речи. Это объясняется тем, что обобщение происходит с помощью выделения ключевых слов, которые вмещают в себе весь смысл фразы или текста. Внутренняя речь превращается в язык смысловых опорных пунктов – это система материальных сигналов – языка, схем, образов, представлений, которые представляют собой отпечаток реальности. В мыслительном процессе человек оперирует образами, которые несут прикрепленные к ним рациональные знания. Во внутренней речи в процессе эвристической мыслительной деятельности широко используется метафора, которая служит инструментом передачи нового знания. «Метафоричность – единственный первоначальный способ доступный языку» [9: 536]. Например, в английском языке это находит отражение в выражениях: to scrutinize a problem – «исследовать проблему», flash of lightning – «инсайт», thinking – is the exercise of the mind – «мышление – это упражнение мозга», imagination – is the heart of everything we do – «воображение – сердце наших поступков», flow of ideas – «поток идей», train of ideas – «поезд идей», fertile solution to a problem – «плодотворное решение проблем». Даже в случае «интуитивного озарения» мышление опирается на внутреннюю речь [4: 43].

Словесное мышление – самая совершенная форма мышления. Оно предназначено для коммуникации и возникло по этой причине. Существует скрытая форма словесного мышления или «проговаривание про себя» [11: 193]. «Мышление в своём развитии опережает язык, – пишет Б.А. Серебrenников, – иначе не было бы прогресса человечества. В мышлении создаётся образ, а в языке нет соответствующего слова для его выражения (ещё доказательство возможности существования в мыслях чего-то, что не одето словом)» [11: 190]. Е.С. Кубрякова также отмечает полёт мысли, опережающей язык: «Язык мозга» начинает формироваться, опережая язык» [6: 94]. Приводимый ниже контекст отражает «отстаивание» языкового выражения от полёта мысли: I have to translate my thoughts into language that does not run evenly with them. I therefore waste a vast deal of time in seeking for

appropriate words and phrases» [12: 78]. – «Я должен переводить мои мысли на язык, который отстает от них. Я поэтому трачу много времени в поисках подходящих слов и фраз».

Таким образом, можно сделать вывод, что в мыслительной деятельности существует «язык интеллекта», что отражается в языковом сознании как русских, так и англичан. Большую роль в мыслительной эвристической деятельности играет внутренняя речь, которая сопровождает все стадии творческого процесса. Было отмечено, что мышление опережает язык, используемый для его выражения.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии / Н.Н. Болдырев – Тамбов: ТГУ, 2000. – 123 с.
2. Жинкин Н.И. Язык. Речь. Творчество / Н.И. Жинкин – М.: «Лабиринт», 1998. – 306 с.
3. Колшанский Г.В. Обыкновенная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский – М.: Наука, 1990. – 102 с.
4. Коршунов А.М. Познание и деятельность / А.М. Коршунов – М.: Политическая литература, 1984. – 123 с.
5. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е.С. Кубрякова. – В.Я., 1994. – № 4. – С. 34-45.
6. Кубрякова Е.С. Язык и знание / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянских культур, 2004. – 545 с.
7. Лук А.Н. Мышление и творчество / А.Н. Лук – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1976. – 143 с.
8. Попова З.Д. Стернин И.А. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: «Восток-Запад», 2007. – 313 с.
9. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – Киев-СИНТО, 1983. – 186 с.
10. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект / Н.К. Рябцева. – М.: Академия, 2005. – 626 с.
11. Серебрянников Б.А. Роль человеческого фактора в языке и мышлении / А.Б. Серебрянников. – М.: Наука, 1988. – 244 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Раїса Стеванович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, евристика, евристична мисленнєва діяльність.

NEUROLOGICAL BASIS OF BILINGUALISM

Любов ШНУРОВСЬКА (Київ, Україна)

У статті розглянуто нейрофізіологічні механізми білінгвізму, такі як артикуляційний нервовий вузол, артикуляційне пригнічення, аудитивна увага, когнітивний контроль; проаналізовано значення віку, короткострокової фонетичної пам'яті, мовної компетенції тощо для якості інішомовного спілкування; представлено неврологічні і когнітивні переваги двомовності.

Ключові слова: білінгвізм (двомовність), короткострокова пам'ять, інішомовний акцент, артикуляційний нервовий вузол, артикуляційне пригнічення, аудитивна увага, когнітивний контроль, короткострокова фонетична пам'ять, мовна компетенція.

The article views neurophysiologic mechanisms of bilingualism such as articulatory loop, articulatory suppression, auditory attention and cognitive control; analyses the impact of age, short term phonetic memory, language proficiency, etc. on the quality of foreign language communication; represents the benefits of being bilingual.

Key words: bilingualism, short term memory, foreign accent, articulatory loop, articulatory suppression, auditory attention, cognitive control, short term phonetic memory, language proficiency.

Nowadays the majority of the world's population is bilingual or multilingual. Over the past few decades, technological advances have allowed researchers to peer deeper into the brain to investigate how bilingualism interacts with and changes the cognitive and neurological systems. Perennial questions about bilingualism concern the relationship between the two language systems in the same mind. It is essential to outline models of language localization, to review a series of up-to-date neurolinguistic studies attempting to determine whether the cerebral representation of language in bilinguals differs from that of unilinguals.

Nowadays event-related functional magnetic resonance imaging is used [8] to monitor cortical activations of adoptees and natives. Due to these researches, the adopted subjects do not show any specific activation of stimuli relative to unknown languages. The areas activated more by native stimuli rather than by foreign language stimuli are similar in adoptees and in native subjects, but with relatively larger extents of activation in the latter group. These data is widely discussed in the

light of the critical period for language acquisition. Research on early language acquisition has revealed that infants become attuned to the properties of their native language quickly [15; 6]. Moreover, several studies have established that the age of acquisition of a first or a second language is a major determinant of ultimate proficiency: a lag of even a few years in first exposure to a language can result in subtle but significant deficits in the command of its phonology, morphology or syntax [8; 14]. One explanation attributes this to a progressive loss of plasticity of the neural circuits that subserve language learning.

The change in plasticity may result from age-related maturational processes, or from the act of learning itself [1]. However, this explanation, henceforth '*the crystallization hypothesis*', is controversial: some late learners of a second language apparently become perfectly fluent speakers, and it remains an unsettled issue whether or not, provided adequate environment and training, the human brain has the potential to reach native-like command of a second language [14]. The crystallization hypothesis predicts that the later a second language is learned, the more the cortical representations of the second and the first languages will differ. This prediction, however, has received only mixed support. In a functional magnetic resonance imaging (fMRI) study of sentence production in bilinguals, consistent with the hypothesis, the patterns of activation elicited by internal production in L1 and L2 in Broca's area overlapped completely in early bilinguals, but differed in late bilinguals [5]. However, in a subsequent study of single-word production, highly overlapping activations were found in early and late bilinguals.

Neuroimaging studies have focused on the *age* of first bilingual language exposure as well as the level of *language proficiency* in each of a bilingual's two languages as entrance into bilingual brain organization and processing. Regarding age, early bilingual language exposure has been found to result in bilinguals using the same neural tissue for processing *both* of their languages as has been classically observed in monolinguals. It has been suggested that late bilingual exposure results in a different neural profile, whereby there is greater frontal and bilateral recruitment of neural tissue for the *later* acquired language [4]. Importantly, syntax, select aspects of morphology, and phonology are the levels of language organization that require language exposure during key maturational age periods in order to achieve full behavioural mastery and native-like language organization in the brain; for example, with phonology, witness that few succeed in overcoming their non-native accents when learning a second language later in life [14].

Language proficiency, in both early and late bilinguals, has also been found to impact bilingual language organization in the brain [13]. For instance, using semantic and phonological language processing tasks, Chee M.W.[3] showed neural differences in bilingual brains depending on whether they had high versus low language proficiency in each language, independent of the age of acquisition. To reconcile the question of whether it is the age of exposure or proficiency that has more impact, Wartenburger I. et al. [13] conducted a study showing that both age and proficiency influence the neural organization of two languages in one brain. Finally, a structural imaging study of gray matter density in high- and low-proficiency bilinguals versus monolinguals revealed the fascinating finding that bilinguals have an increase in gray matter volume in the left inferior parietal lobe as compared to monolinguals [7]. The greatest increase in gray matter volume was in early high-proficiency bilinguals, and the lowest was in late low-proficiency bilinguals.

In comprehension tasks, the ultimate level of proficiency in L2, more than the age of acquisition, seems to predict whether the cortical representations of L1 and L2 match [9]. In low-proficiency bilinguals, activations when listening to L2 vary greatly from one individual to another and often differ from those elicited by L1. However, in a positron emission tomography (PET) study of a subset of late bilinguals who managed to become extremely fluent in L2, the cortical representations of L1 and L2 were indistinguishable and similar to those of native speakers [9].

The issue of cerebral organization of languages in bilinguals essentially concerns the question of whether two different languages are localized in the same area or in distinct areas of the brain. A large series of recent studies led investigators [1; 5; 6 et al.] to the formulation of the hypothesis currently dominating in the field of neurolinguistics, namely that different languages are organized partly in common areas and partly in specific and separate areas of the brain.

The differences in cerebral representation have been attributed to a natural variability in the linguistic experience of individuals. Specific factors such as age, manner of acquisition/learning of a

language, level of proficiency, and linguistic environment are believed to be responsible for the biological differences in language localization in the bilingual brain.

A study by [5] on early and late bilinguals is a case in point. The researchers investigated how multiple languages are represented in a human brain. They conducted a functional MRI study of six fluent *early* bilinguals who learned their L2s early in their development and six fluent *late* bilinguals who learned their L2s in early adulthood. As it was figured out, the late bilinguals' L1 grammar and phonology motor maps had developed in close proximity, as if their extent were limited by some factor like an inhibitory radius. Their L2s developed in a separate area, as if the L1 area were already fully connected.

Hernandez A.E. et al. [4] examined morphosyntactic strategies that govern bilinguals' sentence processing, which suggests that language comprehension is a process during which a set of linguistic forms competes to yield a particular interpretation. Hernandez et al. suggested that bilingual adults predominantly use an "amalgamation" strategy of combining morphosyntactic forms taken from the two languages, rather than a "differentiated" strategy of using language-specific forms for each of their languages. Another suggestion is that bilinguals might be capable of processing two languages "independently, yet in parallel", making it even more challenging for researchers to determine which instances of a bilingual's language production are examples of "amalgamation," "dominance," or "parallel" processing of two "differentiated" linguistic systems. Thus, lively debate continues as to whether adult bilinguals fully differentiate their linguistic systems and can ever achieve monolingual-like language competence in two systems.

Obviously, the acquisition of the phonological system by infants has been well documented for the case of monolingual acquisition: infants can detect the contrasts that define the phonological system for all human languages almost from birth, but their ability to perceive these contrasts in languages that are not heard in the environment begins to decline at about 6 months of age [15]. Thus, until about 6 months old, there is no detectable difference in the perception of phonetic contrasts by infants in monolingual and bilingual environments but diverging patterns appear as bilingual babies maintain and develop the categorical distinctions for the phonetic system in both languages and monolingual infants lose the ability to detect contrasts that are not part of the language they are about to learn [15].

By about 14 months old, infants being raised in bilingual environments have established a clearly demarcated phonological representation for both languages. Therefore, bilingual infants develop the phonological basis for both languages on roughly the same schedule as monolingual children do for their only language. It may be that it is this very early experience that leaves its lifelong trace as a foreign accent when childhood monolinguals attempt to learn new languages later in life.

Moreover, it is now believed that babies and young children have the innate ability to learn more than 1 language. They show preference for mother's voice, distinguish between L1 and other languages, ability to discriminate between sounds of all languages at 6 months of age and to distinguish between words of different languages around 7,5 months of age.

On the other hand, early bilinguals did not exhibit two distinct regions for different languages; presumably, their grammar and phonology motor maps for both languages developed together in a single area. It is [Werker, 2007] hypothesized that young children fix several values for each grammatical or phonological parameter simultaneously owing to early and repeated exposure to both languages.

The investigators [14] also assumed that the mother tongues are used *implicitly*, i.e., according to automatic rules that are largely impervious to consciousness. By contrast, a second language, particularly if learned in adulthood, is probably learned and used *explicitly*, i.e., mainly by consciously applying rules. It has to be pointed out that existing clinical and neuroimaging studies suggest that implicit and explicit memory systems do rely upon different neural structures. Therefore, Kim K.H.S. et al. [5] concluded that, perhaps, representations of languages in Broca's area in early bilinguals are not subsequently modified. This finding implies that late bilinguals need to utilize the adjacent cortical areas for an L2 learned as an adult.

A weak consensus in the field seems to be emerging to suggest that *the level of proficiency* is a critical determinant of brain activation patterns in language tasks. A strong body of evidence exists

to suggest a common cortical representation for L1 and L2 when levels of proficiency in both languages are comparable. As shown above, Kim K.H.S. et al. [5] argued for a single area and no spatial separation of L1 and L2 when both languages are acquired early, implying high levels of proficiency in both languages. It is suggested that the better performance of bilingual children might reflect their superior ability to focus on wanted information and ignore misleading information. That is, the advantage might be one of enhanced selective attention, involving the ability to inhibit irrelevant or unwanted information and the complementary ability to concentrate on relevant aspects.

In turn, this age-related pattern suggests that the brain mechanisms responsible for maintaining attentional set (in this case maintaining attention on the selected language) are less effective in childhood and in older adulthood. One candidate for such mechanisms is integrity of frontal lobe functioning, since it is well established that the frontal lobes develop slowly in childhood and are among the first parts of the brain to decline in efficiency in older adulthood.

Overall, the pattern of CBF increase seen in response to the L1 was strikingly similar to that seen for the L2. This finding led to the conclusion that in fluent bilinguals who use both languages in daily life linguistic search utilizes common cortical areas. Moreover, similar brain regions are active even when languages are distinct, and even when the L2 is acquired later in life.

It was suggested that an interaction between *age and language environment* mediates the lateralized representation of early and later learned languages. The researchers speculated that, perhaps, the left hemisphere has become adapted to select language parameters from the linguistic environment during an early period in life. If, however, a language is not learned or even heard until beyond this period, then more bilateral or even right-hemisphere representation may develop [5; 6; 9].

Bilateral language representation is deeply interconnected with working memory involved in the temporary processing and storage of information. Working memory consists of a ‘central executive’, which controls how information is passed around the system, and of visual and phonological ‘slave systems’ which temporarily process and retain the information appropriate to their two modes. The phonological system has a phonological store, which can hold information for about two seconds, and a phonological loop that recycles information back through the store to extend its life, that is to say by repeating information over and over whether audibly or inaudibly. The source of the L2 deficit might be in the central executive, which decides how to handle information, or in the phonological store, which stores information provided to it through the articulatory loop, or in the articulatory loop itself, which recycles information continuously in phonological form. Service E. [10], showing the relevance of phonological encoding to L2 learning, claimed that the actual encoding of language into sounds is a function of the central executive rather than the articulatory loop. Service E. [10] extended this research to deal with age: old people (average age 72) relied more on phonology in learning L2 vocabulary than young people (average age 25).

In the task of articulatory suppression (muttering sounds while carrying out a memory task, thus occupying the articulatory loop) subjects had to acquire lists of paired words either in the L1 or in the L1 and the L2. Thus, suppression disrupted the learning of L1/L2 pairs far more than same-language L1 pairs. This demonstrates that the articulatory loop is involved in the acquisition of new words in an L2.

Consequently, speakers exhibit substantial individual differences in second language (L2) proficiency. Learners’ age of immersion is known to influence their ultimate level of L2 ability, but even when this factor is taken into account striking individual differences still exist, especially among those speakers who started acquiring an L2 after childhood. Although some adult L2 learners attain near-native proficiency, others speak with strong foreign accents and frequent grammatical errors long after their immersion in the L2.

Consequently, the neurological roots of the bilingual advantage extend to subcortical brain areas more traditionally associated with sensory processing. When monolingual and bilingual adolescents listen to simple speech sounds without any intervening background noise, they show highly similar brain stem responses to the auditory information. When researchers play the same sound to both groups in the presence of background noise, the bilingual listeners’ neural response is

considerably larger, reflecting better encoding of the sound's fundamental frequency, a feature of sound closely related to pitch perception. To put it another way, in bilinguals, blood flow (a marker for neuronal activity) is greater in the brain stem in response to the sound. Intriguingly, this boost in sound encoding appears to be related to advantages in auditory attention. The cognitive control required to manage multiple languages appears to have broad effects on neurological function, fine-tuning both cognitive control mechanisms and sensory processes.

Being bilingual can have tangible practical benefits. The improvements in cognitive and sensory processing driven by bilingual experience may help a bilingual person to better process information in the environment, leading to a clearer signal for learning. This kind of improved attention to detail may help explain why bilingual adults learn a third language better than monolingual adults learn a second language. The bilingual language-learning advantage may be rooted in the ability to focus on information about the new language while reducing interference from the languages they already know. This ability would allow bilingual people to more easily access newly learned words, leading to larger gains in vocabulary than those experienced by monolingual people who aren't as skilled at inhibiting competing information.

The cognitive and neurological benefits of bilingualism also extend into older adulthood. Bilingualism appears to provide a means of fending off a natural decline of cognitive function and maintaining what is called "cognitive reserve." Cognitive reserve refers to the efficient utilization of brain networks to enhance brain function during aging. Bilingual experience may contribute to this reserve by keeping the cognitive mechanisms sharp and helping to recruit alternate brain networks to compensate for those that become damaged during aging. Older bilingual people enjoy improved memory and executive control relative to older monolingual people, which can lead to real-world health benefits.

The cognitive and neurological benefits of bilingualism extend from early childhood to old age as the brain more efficiently processes information and staves off cognitive decline. What's more, the attention and aging benefits discussed above aren't exclusive to people who were raised bilingual; they are also seen in people who learn a second language later in life. The enriched cognitive control that comes along with bilingual experience represents just one of the advantages that bilingual people enjoy. Despite certain linguistic limitations that have been observed in bilinguals (e.g., increased naming difficulty), bilingualism has been associated with improved metalinguistic awareness (the ability to recognize language as a system that can be manipulated and explored), as well as with better memory, visual-spatial skills, and even creativity. Furthermore, beyond these cognitive and neurological advantages, there are also valuable social benefits that come from being bilingual, among them the ability to explore a culture through its native tongue or talk to someone with whom you might otherwise never be able to communicate. The cognitive, neural, and social advantages observed in bilingual people highlight the need to consider how bilingualism shapes the activity and the architecture of the brain, and ultimately how language is represented in the human mind, especially since the majority of speakers in the world experience life through more than one language.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Bever, T. Normal acquisition processes explain the critical period for language learning // *Individual differences in language learning aptitude*. – NY, 1981. – P. 176-198.
2. Burns, T.C. Bilingual and monolingual infant phonetic development. // *Applied Psycholinguistic* / T.C. Burns, K.A. Yoshida, K. Hill, J.F. Werker. – № 28(3). – NY: 2007. – P. 455-474.
3. Chee, M.W. Left insula activation: A marker for language attainment in bilinguals // *Proceedings of the National Academy of Sciences* / Chee, M.W., Soon, C.S., Lee, H.L., Pallier, C. – Oxford: Blackwell Publishing, 2004. – P. 15265-15270
4. Hernandez, A.E. In search of the language switch: An fMRI study of picture naming in Spanish-English bilinguals // *Brain and Language* / Hernandez, A.E., Martinez, A., Kohnert, K. – Oxford: Blackwell Publishing, 2000. – P. 421-431.
5. Kim, K.H.S. Distinct cortical areas associated with native and second languages // *Nature* / Kim, K.H.S., Relkin, N.R., Lee, K.M., Hirsch, J. – Oxford: Blackwell Publishing 1997. – P. 171-174.
6. Kuhl, P. Linguistic experience alters phonetic perception in infants by 6 months of age // *Science* / Kuhl, P., Williams, K., Lacerda, F., Stevens, K., Lindblom, B. – Oxford: Blackwell Publishing, 1992. – P. 606-608.
7. Mechelli, A. Neurolinguistics: Structural plasticity in the bilingual brain // *Nature* / Mechelli, A., Crinion, J.T., Noppeney, U., O'Doherty, J., Ashburner, J., Frackowiak R.S., et al. – Oxford: Blackwell Publishing, 2004. – P. 757.

8. Pallier, C. Brain Imaging of Language Plasticity in Adopted Adults: Can a Second Language Replace the First // C. Pallier, S. Dehaene¹, J.-B. Poline¹, D. LeBihan¹, A.-M. Argenti, E. Dupoux, J. Mehler. – 2013. Downloaded from <http://cercor.oxfordjournals.org>.
9. Perani, D. The role of age of acquisition and language usage in early, high-proficient bilinguals: An fMRI study during verbal fluency // Human Brain Mapping / Perani, D., Abutalebi, J., Paulesu, E., Brambati, S., Scifo, P., Cappa, S.F., et al. – 2003. – P. 170-182.
10. Service, E. Differences between young and older adults in learning a foreign vocabulary / E. Service, F. Craik // Journal of Memory and Language. – № 32. – 1993. — P. 608-623.
11. Papagno, C. Phonological short-term memory and foreign-language vocabulary learning / C. Papagno, T. Valentine, A. D. Baddeley // Journal of Memory and Language. – 1991. – 30. – P. 331-347.
12. Romaine, S. Bilingualism / Suzanne Romaine. – Oxford: Blackwell Publishing, 2004. – 384 p.
13. Wartenburger, I. Early setting of grammatical processing in the bilingual brain // Neuron / Wartenburger I., Heekeren R.H., Abutalebi J., Cappa F.S., Villringer A., Perani D. – 2003. – P. 159-170.
14. Weber-Fox, C.M., Neville H.J. Sensitive periods differentiate processing of open- and closed-class words: An ERP study of bilinguals // Journal of Speech, Language, and Hearing Research. – 2001. – P. 1338-1353.
15. Werker, J.F. Developmental changes across childhood in the perception of non-native speech sounds // Psychology / Werker J.F., Tees R.C. – 1983. – P. 278-286.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

DIE EMOTION „INTERESSE“ IN SEINER VERSPRACHLICHUNG AM BEISPIEL VON UKRAINISCHER UND DEUTSCHER KINDERLITERATUR

Svitlana IVANENKO (Kyjiw, Ukraine)

Стаття присвячена розгляду специфіки вираження емоції «інтерес» на матеріалі книжок дитячої літератури українською і німецькою мовами. Емоція «інтерес» є базовою емоцією, тому що вона формує ідентичність людини. Автори підтримують інтерес до читання відповідно до вікових особливостей дітей. Вони вибрали специфічну структуру для своїх книжок: відносно закінчені історії на 6-7 сторінок з натяком на події в наступній пригоді. Вони симулюють наївну дитячу тональність викладу для своїх читачів, але тональність Всеволода Нестайка гумористична наївно-ентузіастична, а у Пауля Маара наївна повітлено-гумористична тональність.

Ключові слова: емоція, інтерес, інтенсивність експресивності, дитяча тональність.

The article deals with expressional peculiarities of the emotion „Interest“ in comparison based on the material of children's literature texts in Ukrainian and German. The emotion „Interest“ is the fundamental emotion, because it is human identity forming emotion. Both authors keep up this interest according to the specific age of children. They have chosen special structure of their books: relatively closed stories of 6-7 pages with hints to future stories. They both simulate the naive childish speaking tone for their readers. But Vsevolod Nestajko has the naive-enthusiastic and Paul Maar the naive light humorous tone.

Keywords: emotion, interest, intensity of the expressivity, childish speaking tone, the naive-enthusiastic humorous tone, the naive light humorous tone.

Das Thema dieses Artikels ist einerseits dem interdisziplinären und andererseits dem komparativen Ansatz moderner germanistischer Forschung zu verdanken. Die Interdisziplinarität bezieht sich in erster Linie auf die Emotionsforschung innerhalb der Psychologie und den Einsatz ihrer Ergebnisse in der Psycholinguistik sowie in der komparatistischen Sprachwissenschaft, in letzter Zeit in der interkulturellen Sprachwissenschaft und in der Psychologieforschung auf interkultureller Ebene [6].

Die Psychologie hat in Bezug auf Emotionen wissenschaftlich nachgewiesen, dass die fünf Grundemotionen (Schmerz, Freude, Furcht, Wut, Abscheu) gleiche mimische Gestalt bei den Vertretern aller fünf Kontinente annehmen. Hier sind vor allem Forschungen von Irenäus Eibl-Eibesfeldt (1999) und Paul Eckman (1970) [2: 1] zu nennen.

Da in den Emotionen unsere Einstellungen zur Welt verkörpert werden, spricht man heute von universellen Mustern psychologischen Ausdrucksverhaltens. Die fünf Grundemotionen bilden als solche universellen Muster die Grundlage für eine minimale Verständigung in der globalisierten Welt.

Wie ist es um die anderen Emotionen bestellt? Als eine weitere fundamentale Emotion wird die Emotion „Interesse“ betrachtet. Es fehlen jedoch Ergebnisse experimenteller Forschung, die die Gemeinsamkeiten im Gesichtsausdruck der Menschen verschiedener Kontinente und Nationen im Moment des sich Interessierens festgehalten hätten.

Man hält die Emotion „Interesse“ für fundamental, weil sie als eine **strukturbildende Emotion der menschlichen Identität** angesehen wird. Nach den meisten Klassifikationen gehört sie zu den intellektuellen Emotionen, obwohl man den Zustand des Menschen im Moment/in der Zeit des sich Interessierens als **beschwingt** bezeichnen kann. Und dieses Merkmal beschreibt nicht nur kognitive Prozesse des sich Interessierens, sondern auch Emotionserscheinungen, die parallel bzw. synergetisch zur Emotion „Interesse“ verlaufen, wie z. B. die Emotion Freude. Daraus kann man den Schluss ziehen, dass die Emotion *Interesse* sowohl Trägerin des Rationalen als auch des Emotionalen bei der Interaktion zwischen dem Menschen und der Welt ist. Sie verkörpert sozusagen die „emotionale Vernunft“ [6] und verbindet nach Kast [3: 18] Freude, Inspiration und Hoffnung zu einem Emotionsfeld. In der ukrainischen Psychologie tendiert man heute dazu, das

Interesse als einen **affektiv-kognitiven Komplex** zu betrachten, was sich zum Teil mit dem Begriff „Emotionsfeld“ deckt und zum Teil den rationalen Ansatz dieser Emotion betont. Merkmale der Emotion „Interesse“ wie „nachhaltig“, „ruhig“ und „introvertiert“ [3: 21] unterstützen die These vom Komplexcharakter dieser Emotion.

Eine weitere Frage in Bezug auf das Interesse wäre, wann und wie es entwickelt werden sollte, um der Existenz des Individuums seine identischen Züge zu verleihen. Die Antwort von Psychologen ist: im Kinderalter und im streng individuellen Rhythmus. Es wird auch betont, dass dabei Phantasie von enormer Bedeutung ist. Nach Emde (zit. nach [3: 28]) unterscheiden bereits zweijährige Kinder zwischen Alltags- und imaginativer Welt. Die Welt des Imaginären kann sehr interessant sein und viele Interessen wecken, wie dies in der Psychologie begründet wird. Verena Kast zitiert den französischen Philosophen Gabriel Marcel, der von sich selbst gesagt hat, dass seine Kindheit äußerlich gähnend langweilig war, innerlich lebte er aber in einer äußerst interessanten Phantasiewelt. Die Kinder, deren Interesse nicht früh genug bzw. wenig stimuliert wurde, leben später in den Büchern, die sie lesen (ebd.). Das Lesen hat noch vor 10-20 Jahren das Leben der Kinder und Jugendlichen durch die Faszination fiktiver Welten interessant gemacht und die seelischen Erlebnisse ergänzt. Mit der Verbreitung neuer Medien hat das Lesen unter den Kindern und Jugendlichen quantitativ nachgelassen. Das Kinderbuch steht heute im Konkurrenzkampf mit Comics, Trickfilmen und 3D-Spielfilmen aus dem Internet, die die Fantasie weniger fördern, weil sie die Vorstellungskraft der Erwachsenen in den buntesten Farben und den attraktivsten Szenen vermitteln, statt den Jugendlichen die Arbeit zu lassen, verbal verfasste Welten selbst in imaginäre Bilder umzusetzen.

Eine positive Nachricht: Es bleiben immer noch Kinder und Jugendliche, die Bücher lesen, deren Interesse zum Buch im Elternhaus, in der Schule oder in der Bibliothek gefördert wurde. Und das ist ein gutes Zeichen einerseits für die Gesellschaft, ihre psychische Gesundheit, und andererseits für die Qualität der Kinderbücher.

Die Situation mit dem Lesen stellt Kinderbuchautoren im Vergleich zu früheren Zeiten vor größere Herausforderungen. Es klingt banal, aber sie müssen umso interessantere Bücher schreiben, um gelesen zu werden, d.h. sie müssen die Emotion „Interesse“ bei den jungen Lesern kultivieren und fördern.

Die Alterspädagogik spricht vom altersspezifischen Interessenwechsel in Bezug auf Sachverhalte und die Psychologie besagt, dass **einige Interessen zeitlos** sind, sie verlieren im Laufe des ganzen menschlichen Lebens kaum an ihrer Anziehungskraft. So steht der Kinderbuchautor im Spannungsfeld zwischen diesen beiden Maximen. Die meisten von ihnen geben oft das Alter des Kinderpublikums an, das sie mit ihren Büchern ansprechen. Diese feine Kalibrierung ihrer Botschaften in Bezug auf das Alter der Kinder erlaubt ihnen das Interesse an ihren Büchern zu intensivieren.

Der Vergleich des Buches von Vsevolod Nestajko *Čarivni okuljary* (Zauberbrille) (2004 verfasst, 2005 als Buch erschienen) [7] und des Buches von Paul Maar „Herr Bello und das blaue Wunder“ (2005) [5] hat nachgewiesen, dass das Interesse eines vergleichsmäßig gleichaltrigen Adressaten von 8 bis 12 Jahren zum Lesen einer Geschichte in erster Linie durch altersspezifische, inhaltsbezogene, das Interesse erregende Denotate hervorgerufen wird. Bei Nestajko ist das zentrale Denotat eine Zauberbrille und bei Maar das blaue Wunder (eine blaue Flüssigkeit, die Tiere in Menschen verwandelt). Beide Denotate aus den genannten Büchern werden bereits im Titel evident und deuten darauf hin, dass Inhalte dieser Bücher in einer imaginären Welt angesiedelt sind und dadurch eine interessante Unterhaltung versprechen.

Nestajko charakterisiert im Untertitel die Textsorte seines Buches als eine utopisch-wahre Geschichte von ungewöhnlichen Abenteuern der Kyjiwer Schüler. Die genaue Angabe des Ortes der Handlung akzentuiert die Wahrhaftigkeit des Geschehens, das ungewöhnlich ist und sich in einer Welt der Wunder abspielt. Der Titel selbst wirbt um die Geschichte und weckt das Interesse der Kinder am Lesen.

Man muss ergänzend erwähnen, dass das literarische Werk beider Autoren nicht nur als Medium „Buch“ existiert, sondern auch als Film und Hörspiel. Das Kinderbuch von Maar weist alle drei Medienformen auf. Das zum Vergleich dienende Buch von Nestajko wurde noch nicht verfilmt,

diese Tatsache ist aber eher auf die Krise der ukrainischen Filmkunst zurückzuführen, als auf die Qualität des Buches, weil andere, frühere Bücher von ihm in allen drei Formen existieren.

Ein bezeichnendes Merkmal von Interesse und gleichzeitig sein Maß ist der Parameter der Intensität. Das Interesse des Lesers muss ständig gesteuert werden, um nicht zu versickern. Beide Autoren nutzen die strukturelle Beschaffenheit eines literarischen Werkes, um das Interesse des Lesers aufrechtzuerhalten und dabei die physischen Möglichkeiten der Kinder durch langes Lesen nicht zu stark zu beanspruchen. Beide Autoren erzählen Geschichten über zentrale Figuren ihrer Werke, d.h. dass die strukturelle Gliederung nicht in Kapiteln, sondern in einzelnen Geschichten erfolgt. Der Umfang dieser Geschichten beträgt jeweils 6-7 Seiten, wobei ihre jeweilige Handlung relativ abgeschlossen ist.

Der Knoten der Handlung am Anfang des Buches (Auslöser eines fantastischen Geschehens) wird von Geschichte zu Geschichte deutlicher, nimmt Gestalt an und verspricht neue Abenteuer. In jeder nächsten Geschichte bekommt der Leser zusätzliche Information über bereits bekannte Figuren, lernt neue kennen und erlebt schrittweise fantastische Begebenheiten, sozusagen im Salamiverfahren.

Der Titel der ersten Geschichte aus dem Buch von Paul Maar ist im Vergleich zum Titel des gesamten Buches trivial: «Max erzählt», aber dem Autor gelingt es, mit den ersten Worten einen adäquaten Ton zum Leser durch die Gestalt des Erzählers zu erreichen. Barbara Sandig [8: 21] klassifiziert den Stil, der dank dem Adressaten – Kind – entsteht, als Kinderton.

Der Autor simuliert im Erzählton der Hauptfigur den Kinderton in zweifacher Art. Nach Sandig spricht der Erwachsene zum Kind im Kinderton, also der Autor zu Kind, aber er spricht in diesem Buch vom Standpunkt/der Erzählperspektive der Figur Max, der 12 Jahre alt ist, und zwangsläufig den Kinderton eines zwölfjährigen Jungen im fiktiven Gespräch mit gleichaltrigen Lesern simulieren muss. Der Kinderton hat in diesem Buch wie auch im Buch von Nestajko beide Vektoren in hybrider Form: vom Erwachsenen zu Kind und von Kind zu Kind. Diese Form des Kindertons soll echt sein, um das echte Interesse beim ungefähr gleichaltrigen Leser zu wecken und durchgehend aufrechtzuerhalten. Beide Autoren handhaben diese Erzählweise meisterhaft. Dies wird nicht nur durch eine linguistische Analyse, sondern auch durch die Popularität beider Bücher unter jungen Lesern nachgewiesen.

Der Kinderton bei Paul Maar tritt in Form eines **naiv verklärten humoristischen Tons** auf, der die Emotion „Interesse“ beim Leser im Laufe des Erzählens unterstützt. Bei Vsevolod Nestajko hat der Kinderton auch Merkmale „naiv“ und „humorvoll“, aber dazu kommt noch das Merkmal „enthusiastisch“, also insgesamt der **naiv-enthusiastische humorvolle Ton**. Das Merkmal „enthusiastisch“ kommt durch die Wiedergabe eines stärkeren persönlichen Einsatzes der Hauptfigur Vasja Bohdanets für die Bewältigung der Peripetien im Sujet des Buches. Quantitativ kann dies mithilfe des Gebrauchs von Ausrufesätzen in den einzelnen Geschichten (bei Nestajko Abenteuern) nachgewiesen werden. Der Ausrufesatz verleiht auch dem weiteren Text eine bestimmte enthusiastische Aufregung (vgl. [4: 204]).

Die ersten Geschichten in den beiden Büchern zeigen jeweils die Relation 2:98 von Ausrufesätzen. Wenn man diese Relation in Bezug auf die Zahl der Wörter in der Erzählung von Paul Maar überträgt, so erhält man die Relation 2:62. Dies ist ein enormer Unterschied, der das Merkmal „enthusiastisch“ am augenscheinlichsten präsentiert. Eine Erklärung dafür liegt im sozialen Bereich der dargestellten Inhalte: Grundsätzliche soziale Sicherheit, die im Buch von Maar den Hintergrund bildet, obwohl die Familie nur durch einen Elternteil und das Kind vertreten ist. Auf der anderen Seite sind wir bei Nestajko mit sozialer Unsicherheit in einer intakten Familie konfrontiert, die durch den Zustand des Soziums in der Ukraine verursacht ist.

Ein weiterer Beleg zum Merkmal „enthusiastisch“ wäre der Gebrauch von Aposiopesen bei Maar und Nestajko. In Bezug auf die jeweils ersten Erzählungen beider Kinderbücher stellt man die Relation von 0:34 fest. Umgerechnet auf die Wörterzahl der Geschichte von Maar ist diese Relation etwas geringer, aber mit 0:22 trotzdem beeindruckend.

Den naiven Bestandteil des Kindertons simulieren beide Autoren zum größten Teil mit gleichen Mitteln. In erster Linie werden dabei Mittel der syntaktischen Expressivität genutzt (Parzellierung, Wortfolge, Isolierung, Ellipse, Partikelgebrauch als Einschübe), Wiederholungen (variierte, Anadiplose, Leitmotiv). Einzelne Unterschiede erscheinen in Bezug auf die Spezifik der Ressource

der jeweiligen Sprache, z. B. Prolepse oder die Ausklammerung im Deutschen und seltene Formen der Ausklammerung bei den analytischen Formen des Futurs und Plusquamperfekts im Ukrainischen.

Die Wortfolge ist im Ukrainischen nicht so konstant wie im Deutschen und trotzdem wurden Nebensätze in Form von Hauptsätzen von beiden Autoren genutzt, um einerseits den laufenden Gedankengang der Figuren zu simulieren, als ob sie etwas hinzufügen, was sie sofort zu formulieren nicht im Stande gewesen sind. Oder umgekehrt. Es wird die Unbefangenheit des Kindes simuliert, das alles auf einmal erzählen möchte, dann aber versteht, dass dazu noch eine zusätzliche Information notwendig ist. So kommt der Knoten der Handlung zustande. Der Leser wird auf eine bestimmte Entwicklung der Handlung sofort hingewiesen, die aber erst später verdeutlicht wird. Dadurch weckt man das Interesse zum Lesen des gesamten Buches.

Die ersten zwei Sätze der Erzählung von Maar bilden ein leuchtendes Beispiel dafür, wie der Knoten der Geschichte (s.o.) mit einem simulierten naiven Kinderton unter Nutzung der Mittel der syntaktischen Expressivität dargestellt wird: *Wenn damals nicht diese alte Frau in Papas Apotheke gekommen wäre, dann wäre uns viel Aufregung erspart geblieben. Auch Edgar.*

Die Erzählung beginnt mit einer unbestimmten Zeitangabe *damals* ohne jegliche Erklärung, als ob der Leser aus seiner Vorkenntnis die Zeit der Handlung identifizieren kann. Weiter wird das Demonstrativpronomen *diese* in Bezug auf eine alte Frau verwendet, als ob der Leser auch sie zusammen mit dem Erzähler kennt. Diese Mittel verletzen das epische Gesetz: die Vermittlung des Unbekannten durch Mittel, die das bereits Bekannte wiedergeben.

Der zweite Satz ist eine Isolierung, d.h. dass außerhalb des Satzes Wörter stehen, die semantisch und strukturell zum vorhergehenden Satz gehören, um bestimmte Inhalte mit Nachdruck hervorzuheben. Die Isolierung „Auch Edgar“ erfüllt im besagten Kontext die Funktion eines Knotens der Handlung, weil früher noch keine Information über Edgar vermittelt wurde. Diese Isolierung ist gleichzeitig Zeugma hinsichtlich der syntaktischen Struktur des vorhergehenden Satzes (viel Ärger und Edgar erspart bleiben).

Vsevolod Nestajko drückt den Knoten der Handlung mithilfe des Titels der ersten Geschichte aus: ein geheimnisvoller Zettel, der allen Wundern vorausgeht. Außerdem stellt er am Anfang des Textes die Hauptfiguren vor und verzögert dadurch die Behandlung der Wunder, die erst eine Seite später vorkommen. Genauso wird der Opa angesprochen und es wird sofort mitgeteilt, dass über den Opa später erzählt wird. Also die Autoren arbeiten mit Vorblende, um das Interesse des Lesers aufrechtzuerhalten.

Wenn man zentrale Wunderdenotate beider Geschichten vergleicht, so kann man feststellen, dass die Wunderbrille von Vsevolod Nestajko zur Erkennung der Menschen in Not dient, um ihnen Hilfe zu leisten. Sie hat einen stark ausgeprägten sozialen Hintergrund. Das blaue Wunder von Paul Maar verwandelt einen Hund in einen Menschen, der sprechen kann und alle sozialen Bindungen eines Menschen erwirbt. Dadurch wird die Sehnsucht nach einer intakten Familie verwirklicht, die für die moderne deutsche Gesellschaft bezeichnend ist, weil der soziale Hintergrund nicht die Notlage materieller Art, sondern eher seelisch-moralischer Art vermittelt. Die humorvolle Verpackung, sprich der Stil, macht diese Kinderbücher zu Bestsellern, weil das Interesse des Lesers durch inhaltliche Highlights jeder einzelnen Geschichte angehalten und durch Vermittlung bestimmter Expressivitätsquanten gesteuert wird.

LITERATUR

1. Eckman, P. Universale emotionale Gesichtsausdrücke. – In: G. Kahle (Hrsg.) Logik des Herzens. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1981. – S. 177-186.
2. Eibl-Eibesfeldt, I. Grundriß der vergleichenden Verhaltensforschung. – München: Piper, 1998. – 932 S.
3. Kast, V. Vom Interesse und dem Sinn der Langeweile. – Düsseldorf, Zürich: Walter, 2001 – 200 S.
4. Корольова А.В. Інтимізуючі засоби вираження авторської оцінки в англomовному художньому дискурсі. – In: Internationale Zeitschrift Stil. –Београд. – Кь. 5.- 2006. – С. 195-205.
5. Maar, P. Herr Bello und das blaue Wunder. – Hamburg: Oetinger, 2005. – 224 S.
6. Meier-Seethaler, C. Gefühl und Urteilskraft. Ein Plädoyer für die emotionale Vernunft. – München: Beck, 1998. – 455 S.
7. Нестайко В.З. Чарівні окуляри: правдиво-фантастична повість про надзвичайні пригоди київських школярів. – К.: Веселка; Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 95с.
8. Sandig, B. Textstilistik des Deutschen. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2005. – 584S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Іваненко – доктор філологічних наук, професор кафедри іноземних мов Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: стилістика, лінгвістика та граматика тексту, лінгвокультурологія, перекладознавство.

МОВНИЙ ОБРАЗ КОНЦЕПТУ-МІФОЛОГЕМИ СПИС: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТА ЛІНГВОСЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Олександр КОЛЕСНИК (Чернігів, Україна)

Номінації концепту-міфологеми СПИС аналізуються з позицій лінгвокультурології та лінгвосеміотики. На основі етимологічних паралелей і лінгвоконцептуального підґрунтя мовних знаків створено універсологічну модель кванту лінгвокультурної інформації, співвіднесеного с цим концептом.

Ключові слова: номінація, знак, модель, внутрішня форма, спис.

The article tackles linguo-cultural peculiarities of language units verbalizing the mythic concept SPEAR. A model of universal features pertaining to the informational quantum centered around the mentioned concept is designed on the basis of the corresponding designation units' etymological correlations and linguo-conceptual premises.

Key words: designation, mythic space, element, sign, model.

Вектор досліджень сучасних мовознавчих студій, міждисциплінарний характер котрих поглиблюється в останні роки [1; 2; 4; 8; 10; 12], визначає актуальність розгляду явищ мови та мовлення з орієнтацією на їхні кореляції в різноманітних лінгвокультурах, а також відповідність універсальним законам буття і розвитку систем. У контексті пропонованої теорії міфологічно орієнтованого семіозису, що передбачає врахування множинних варіантів дійсності (зокрема таких, що утворюються в процесі вербального моделювання альтернативних світів) [8], зміст внутрішньої форми (ВФ) номінативних одиниць на позначення базових концептів міфологічної матриці світу дозволяє здійснювати інтегративну інтерпретацію власне мовних знаків, відповідних феноменів і ментефактів. Так, ми ведемо мову про поліфункціональність вербалізованого концепту-міфологеми МЕЧ, що, окрім іпостасі "зброя, знаряддя вбивства" з певним набором типових і надзвичайних властивостей, постає учасником сценаріїв світо-творчого, світо-конфігуративного плану, зокрема – як модифікатор складників міфологічних сценаріїв-квестів різних рівнів [7]. У свою чергу, актуальним видається інтегральний лінгвосеміотичний і лінгвокультурний аналіз номінацій концепту СПИС, що, гіпотетично, проявляє більш широкий набір ознак, ніж "підказують" узуальні слововживання.

У різних лінгвокультурах та відповідних мовних картинах світу наявні номінації СПИСА ("довгого ратища з вістря на кінці" = X00, базової інхоативної пропозиції в структурі ВФ мовних знаків), вмотивовані різноманітними ситуативно профільованими ознаками. Ці ознаки віддзеркалені в семантиці відповідних першооснов (як початково іконічних "знаків-програм"), що співвідносяться з релевантними у певних контекстах сценаріями. Так, і.е. *spar- / sper- > протогерм.: *spiru, *spira-n, *sparu-z, *sparra-n; *sparrēn > д. півн. spjor "спис", sparrі m. "балка, брус", норв. spjör, sparre, шв. spärr; sparre, д. дан. spiär, дан. sparre, д. а. spere, англ. spear, д. фриз. spiri, spere, sper, д. сакс. sper, с. нід. speere, нід. speer, с.н.н. spēr(e), д.в.н. sper, с.в.н. spēr, нім. Speer [9: 499; 27]. Пор. лат. sparus "короткий мисливський / військовий спис" [23: 990]; а також гел. sparr "балка, брус, промінь, пронизувати", ірл. sparra "клин, спис" [22: 337]. Спільний морфофонемічний кластер sp- "видовжений / загострений" в основі дозволяє припустити наявність ізоморфізму з в укр. спис, у ВФ якого закодовано базову ознаку "гострий": очевидно, запозич. з пол. Spisa < нім. Spiess < д.в.н. spig, спорідн. з д.а. spitu, нід. spit, нім. Spitz < і.е. *(s)pei-, *(s)pi- (лат. spina "терен, колючка, хребет") [6 (5: 372)].

У германських мовах наявні також номінації СПИСА, що розвинулись з і.е. основи g'hais – "загострена палиця" > протогерм.: *gaizá -z, *gáisu-s, *gáisila-z, -ō(n); *gísil "спис" > гот., бургунд. *gaisu-s, д. півн. geir-"спис", geisl "палиця, посох", норв. geir, geisl, geisle "промінь", шв. gissel "кнут", д. дан. gis(s)el "промінь", д.а. gār "спис / стріла", англ. gear, д. фриз. gēr, д.сакс. gēr, с. нід. ghēsele, gheisele "жердина для полювання на вугрів", с.н.н. geisel, д.в.н. gēr, geisila, geisla "хворостина, кнут", лангоб. gisil "паленька палиця", с.в.н. gēr(e) "дротик", нім.

Geissel «кнут» [27]. Наведена і.е. першооснова споріднена з д. грец. *khâjo-s* m., *khâjo-n* n. "палиця / кнут пастуха", а також може бути співвіднесена з кельт. (гел.) *gáison* "важке залізне вістря списа", д. ірл. *gaë* "спис", кімр. *gwaew*, також гел. *gath* "вістря", ірл. *gath*, снскр. *heshas* "той що летить" [22: 190]. Ймовірно, що з цією основою пов'язане рос. *копьё*, де реалізовані ознаки "форма" та "знаряддя": пор. д. слов. *копие*, болг. *копє*, сербохорв. *копље*, словен. *korje*, чес. *korí*, словц. *korija*, пол. *korja*, н.-луж. *korje* < *копать*, що містить семи "рубати, штиркати, сікти" [15 (1: 317)]; пор. також латис. *karans* "тяпка", грец. *κοπίς* "тесак, kindжал", д. в.-н. *hepra*, с.-н. *hepre* "серп, кривий ніж" [15 (1: 320)].

Окрім зазначених вище германських і слов'янських одиниць, номінації СПИСА та асоціативно співвіднесених феноменів у кельтських мовах реалізують його такі онтологічні ознаки: "гострий" (a05) – гел. *corran* "спис, колючка" < *corr* "точка, вістря" [22: 102], *craoiseach* "спис", ірл. *croisech* < *craobh* [22: 104]; "видовжений" – гел. *geimhleag*, *geimhleag* "балка, важіль", гел. (шотл.) *gaielock* "спис", вал. *gaflach* "дротик" (корінь як у *gobhal* "вили, вістря" [22: 192]. Кельтський вплив проявився як д. ірл., гел. *gabul* "вили" > д. фр. *javelot* > с. фр. *javeline*, англ. *javelin* [19], що підтверджує "пототипний" статус моделі "вістря – спис", що є аберацією універсальної концептуальної моделі "частина [зі специфічною якістю] → об'єкт".

Функціональні ознаки СПИСА проявляються в номінаціях типу гел. *sleigh* "спис", ірл. *sleg* < **slgâ*; снскр. *srj* "жбурляти" (=b06) [22: 327]. Припустимо спорідненість кельтської одиниці з і.е. (*slāgʰ*- "хапати" (> англ. *latch*, що за ознакою "видовжена форма" асоціативно співвідноситься зі списом). Ця ж ознака реалізована в гел. *goid* "забирати, красти", ірл. *goidim*, < **gad-do* (*gad*, *ghad*, *ghed*) "схоплювати", лат. *prehendo* "хапати, здобич" (англ. *get*) порівнюється з лат. *hasta* "спис" < **ghazdho-* [22: 201]. Тому СПИС може розглядатись як "той, що забирає (життя) / здобуває (скарби, багатство, славу)". У цьому контексті відзначимо подібні у кельтських і германських мовах моделі антропонімічної номінації: гел. *oscarach*, *oscarra* "хоробрий. лютий", ірл. *oscar* "захисник" (Оскар син Ойсіана), що, можливо, семантично пов'язані з **ud-scaro-* "той, що вирізає" – пор. д. півн. *Asgeirr* "спис богів", д.а. *Osgar*, а також д.а. *Hroðgar* = *Hroð* "слава + *gar* "спис" = "той, хто здобуває славу списом = найкращий воїн, король", д.а. *Garulf* = *Gar* "спис" + *ulf* (*wulf*) "вовк", метафоричне позначення воїна. Тобто, у ВВ власних імен закована програма розвитку особистості (воїна), що здійснює набір базових процедур у контексті типових сценаріїв і здобуває необхідний досвід за допомогою СПИСА.

Лінгвокогнітивні характеристики номінацій СПИСА у текстах різних періодів, виокремлені на основі експлікованих онтологічних (а), функціональних (б), темпорально-локативних (д) і аксіологічних ознак (с), дозволяють виокремити концептуальні моделі, ізоморфні в кількох індоєвропейських лінгвокультурах. Залучення текстів з різних історичних періодів дозволяє відобразити наявний у "точці збирання" (тобто, в потоці динамічних станів часо-простору, де власне ЧАС є відносним і нелінійним) комплекс базових уявлень про денотат, одночасно доступних для спостерігача (вторинного адресата – інтерпретатора). Виокремлені концептуальні структури розглядаємо як пропозитивну структуру ВФ мовних одиниць. Так, виділяються метафори: СПИС – ЖИВА ІСТОТА (a01): *Konia поють!* 64, та її підвиди СПИС – НОСІЙ ІМЕНІ (a02): *för Loki til þeira dverga, er heita Ívaldasynir, ok gerðu þeir haddinn ok Skíðblaðni ok geirinn, er Óðinn átti, er Gungnir heitir* поїхав Локі до тих карликів, яких називали синами Івальді, і ті зробили іаке волосся і човен Скідбладнір, та спис для Одіна, що звався Гунгнір [26: 43]; і СПИС – АКТИВНИЙ ДІЯЧ (b01) / ТОЙ ЩО ЗАБИРАЄ (b02): *þæt ðe gar nymed* "... що його візьме спис" = "[нашадок Гретеля] загине від списа" [17: 1846]. Як вербальні іпостасі артефакта, відповідні номінативні одиниці реалізують концептуальну метонімію СПИС (ЗБРОЯ) – ОЗНАКА (a03): *yn ðeu wayb anchwant* "мов два невтомні списи" [18: 186], *подъ шелома възлелѣяны, конецъ копия въскрѣмлени* [13: 32], *Ríðr fyrstr Óðinn með gullhjálminn ok fagra brynju ok geir sinn, er Gungnir heitir* "Попереду їде Одін в золотому шоломі, гарному обладунку та зі списом, що зветься Гунгнір" [12: 51], *þrymtum cwehte // mægenwudu mundum* "струсонув списом ["деревиною сили"] і вигукнув ... у битві" [17: 235-236] – вербалізований контекстуально значущий скрипт, елемент сценарію БИТВА, *We Gardena* [17: 1]; *to Gardenum* [17: 601, 2494], *Geata*

leodum ond Gardenum "народ Гаутів та Списо-Данці" [17: 1856], *garcene man* "воїн хоробрий зі списом" [17:1958], *garas stodon*, // *sætanna searo* "списи стояли, зняв мореплавців" [17:328-329], тобто, артефакт / зброя та, водночас, "типова ознака воїна", *hæpenes handsporu hilderinces* "спис-рука вояка-язичника", лапа чудовиська зі списо-подібними кігтями [17:986], *þe he usic garwigend gode tealde* "він вважав, що ми вправні зі списом" [17: 2641], *geongum garwigan* "молодим воїнам" [17:2674], а також СПИС (ЗБРОЯ) – ПОДІЯ (БИТВА / СМЕРТЬ) (a04^b) *atvi peleitral dyfal dillyd*. "і буде безперервний потік уколів списів" [16:115], *Tu ся копіємь приламати, ту ся саблямь потручяти* [13: 38], *трещатъ копіа харалужныя // въ полѣ незнаемъ* [13:42], *Хощу бо, – рече, – копіє приломити конецъ поля Половецкаго* [13: 30], *bongar buged* "вбивчі списи схиляються" = припинення битви (сценарій не відбувається) [17:2031], *garcwealm gutena* "смерть принесена списом" [17:2043], *Fordon sceall gar wesap // tonig, morgenceald, mundum bewunden* "багато списів холодного ранку, стиснуті руками" – символ жалоби за загиблим вождем [17: 3021-3022], ... *дурного, наївного, хороброго, розважливого, доблесного, хитрого – аби він приїхав і підняв спис, викликаючи дракона на битву...* [5: 37].

Своєрідним "блендом" моделей СПИС – ЖИВА / АКТИВНА СУТНІСТЬ і СПИС – АРТЕФАКТ є метафора СПИС – НОСІЙ НАДЗВИЧАЙНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ (a05^b): *ok sagði skyn á öllum gripunum, at geirrinn nam aldri staðar í lagi* "і пояснив, у чому сутність тих скарбів: спис вражає і не помічає перешкод" [26: 43], гел. *Gáe Assail* "світлий спис" з острова Ассал, відомий також як Спис Луга (спис-блискавка *Lug Lámfhota*, "з довгою рукою"), артефакт божественного походження, що завжди влучає у ціль, має властивості бумеранга та власний кровожерний норв (коли спис не використовувався, його тримали у трав'яному відварі або в отруті – подібні риси має сканд. *Gungnir*, спис Одіна, а також спис Прокриди з грецької міфології [3(XI: 321)], спис Гіл-Галада з уявного фентезі-світу: *Against Aeglos the spear of Gil-galad none could stand...* [28: 294]. Надання СПИСУ власного імені здійснює його "прив'язку" до сегменту міфологічного простору (картини світу, семіосфери), тобто, породжує певні локативні ознаки – (a05^{b+d}).

У різноманітних міфологічно орієнтованих сценаріях, що є складниками мега-сценарію квестового типу, спрямованого на зміну конфігурації світу, СПИС постає у ролі інструмента – як власне ЗБРОЯ, що *шкодить / забирає життя* (b03): пор. гел. *gáe bolga* (спис Кухуліна, за допомогою якого він долає супротивників та від якого гине сам), *Kiedy upadleś, kilku straźników doskoczyło, by podziurawić cię sulicami*. "Коли ти впав, кілька вартових підскачили, аби проштиркнути тебе списками" [25: 236], *er Gullveigu //geirum studdu* "загинула Гюльвейг, пронизана списками" [29: 20], *gare wunde* поранені списками [17: 1075], *odde gares fliht* "кидок списа [життя зупинь]" [17: 1765], *æscum ond ecgum* "списом (боронив)" [17: 1772], *лицар у білому плащі саме застромлював списа в черево страшній зубатій потворі 5 шляхетному Вершнику в білому плащі, котрий застромлював списа у черево страшенній зубатій потворі... один з героїв-покровителів Валдарри... Георг-переможець... Йорг* [14: 137], *Однак у давнину і лицарі були – ого-го! Визволяли принцес, ще й драконячі голови на списках приносили*" [5: 193]. При цьому СПИС може проявляти надзвичайні / магичні властивості, а його номінації можуть реалізувати модель ОЗНАКА (МАТЕРІАЛ / ФОРМА) – СПИС (a06^b): *herescafta* "ратище = спис" [17: 335], *þrecwudu þrymlíc* "славне дерево сили" [17: 1246]. В обох іпостасях – артефакта і антропоморфної істоти – СПИС може виступати "тригером" певних сценаріїв (b04): *Fleygði Óðinn // ok í folk of skaut* "спис жбурнув Одін у військо" [29: 23] – початок першої війни богів; або передумовою розгортання наступних етапів квесту. Ілюстрацією останнього варіанту є принесення Одіном себе у жертву собі самому: *Veit ek, at ek hekk // vindgameiði á // nætr allar níu, // geiri undaðr // ok gefinn Óðni, // sjalfr sjalfum mér* "Знаю, висів я у гілках у вітрі дев'ять довгих ночей, пронизаний списом, посвячений Одіну, в жертву самому собі" [21: 138]: СПИС як фрактальна міні-копія СВІТОВОГО ДЕРЕВА дозволяє МІФІЧНІЙ ІСТОТІ буквально "підключитись" до енерго-інформаційного поля світу (жертвопринесення відбулось власне на СВІТОВОМУ ДЕРЕВІ – Ігдрасилі) і створити канал передачі інформації (b05), унаслідок чого Одін отримав сакральне знання (до певної міри аналогами цього сценарію є розвиток організму з молекули ДНК, або розгортання встановлюваної на персональний комп'ютер операційної системи з файлу-"дзеркала").

Достатньо близькими до цього сценарію є створення людей Зевсом з держала списа [11 (1: 463-465)]. У свою чергу, сценарій ЖЕРТВОПРИНОШЕННЯ з невеликими варіаціями дублюється в християнській міфології – центуріон Лонгін пронизує списом Христа: *sed unus militum lancea latus ejus aperuit, et continuo exivit sanguis et aqua* "один з воїнів списом пронизав йому ребра, й відразу витекла кров і вода [30 (Ін.19: 34)], що можна інтерпретувати як створення необхідних умов для трансформації, переходу на інший план буття. Відповідно, СПИС виявляється засобом зв'язку з надсистемним планом буття, чинником, що забезпечує вхід нової інформації / отримання нового досвіду та перехід людини або колективу на вищий рівень розвитку. У даному випадку відзначимо, що подібна інтерпретація не суперечить "основній" функції СПИСА як зброї, засобу вбивства, пор.: гел. *tradh*, ірл. *tradh, treagh* "спис" < *tar, tra* (лат. *tragula* "дротик") [22: 373], але гел. *treaghaid* "пронизливий біль", ірл. *treagh(d)aim* "проштиркувати" [22:374]: для привнесення нової інформації доводиться порушити цілісність попередньо усталених зв'язків; при цьому порушення цілісності системи викликає неприємне відчуття (дискомфорт, біль, пор. сценарій введення ліків в організм людини за допомогою голки ("списа") шприца). У широкому сенсі, дисбаланс системи при її оновленні викликає консерватизм і опір змінам. Відповідно, в різних контекстах у ВФ номінацій СПИСА актуалізуються оцінні компоненти значення (с+) / (с-).

З огляду на виокремлені властивості мовних одиниць, маємо змогу окреслити кластер профільованих ознак вербалізованого концепту-міфологеми СПИС, що становить відповідний квант у структурі міфологічного простору / семіосфери людства (Рис. 1). Запропонована схема враховує діалектичний характер уявлень про спис як АРТЕФАКТ :: АНТРОПОМОРФНИЙ ОБ'ЄКТ, польовий та ієрархічний принципи аранжування ознак, що віддзеркалюють універсальні закони системних взаємодій. Причинно-наслідкові зв'язки між надсистемою та планами матеріального (знакового) буття зумовлюють характер сценаріїв за участю СПИСА і логіку їхніх послідовностей.

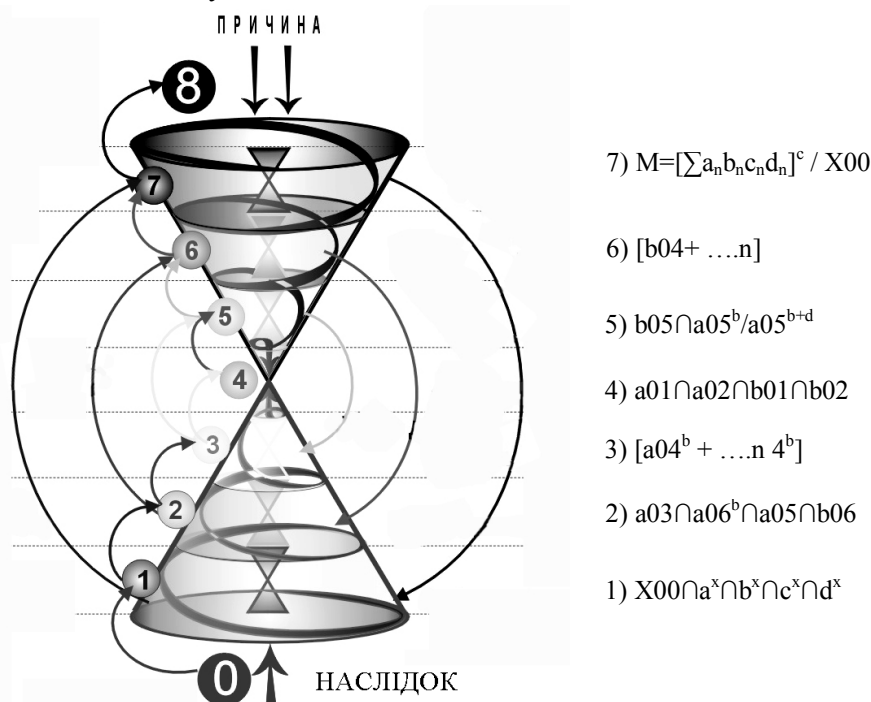

Рис. 1. Ієрархія пропозицій у структурі змісту концепту-міфологеми СПИС.

Отже, сутність СПИСА виявляється в ієрархічному наборі ознак, що порявляються контекстуально на різних рівнях взаємодій систем (знакових, інформаційних, біовітальних тощо). Використовуючи універсальну класифікаційну модель [8: 32-49], відзначимо, що СПИС постає як ЗБРОЯ / АРТЕФАКТ, "зброя для позбавлення життя" (1, мікро- рівень); ОЗНАКА індивіда, що викликає сукупність оцінок, емоцій та є статусним і аксіологічним маркером (2, ката-рівень(a)); ОРІЄНТАЦІЙНИЙ МАРКЕР (знак-"тригер" сценаріїв, адекватна

інтерпретація котрого вимагає певних ментальних операцій) (3, ката-рівень (b)); ЖИВА ІСТОТА (носії імені, суб'єкт-агенс, тобто, своєрідна концентрована проекція можливих соціальних ролей, реалізація яких уможливорює перебіг / зміну суспільно значущих сценаріїв – 4, мкоро-рівень); ЗВ'ЯЗКОВИЙ КАНАЛ (також орієнтаційний маркер, але такий, що пов'язує світ причин, надсистему (відому в міфологічних і релігійних традиціях як сакральна сфера) та світ наслідків – 5, мезо-рівень (b)); СВІТЛО / СВЯЩЕННИЙ (САКРАЛЬНИЙ) ОБ'ЄКТ – як квінтесенція аксіологічно детермінованих пріоритетів, що визначають вектор поступу системи, творче начало – 6, мезо-рівень (a)), СВІТОВА ВІСЬ – енерго-інформаційний канал, що з'єднує планету з об'єктами та енергетичними полями космічного масштабу – 7, мега-рівень. Багатовимірний характер аналізованого концепту-міфологеми дозволяє ідентифікувати його окремі іпостасі як фрактали, що функціонують на різних ієрархічних планах буття та забезпечують входження нового досвіду до інформаційних контурів відкритих систем.

Перспективним є міждисциплінарне дослідження мовних засобів втілення елементів міфологічного простору як основи творення альтернативних / вторинних світів, симулякрів, маніпулятивних або ж розвивальних / коригуючих стратегій взаємодії людей і колективів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрейчук Н.І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття: Монографія / Н.І. Андрейчук. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 280 с.
2. Бялик В.Д. Лексичний квантор в англослов'янському публіцистичному дискурсі : автореф. : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04 / Василь Дмитрович Бялик; Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2013. – 32 с.
3. Гомер. Илиада. Одиссея. – Москва : Художественная литература, 1967 – . – [електронний ресурс]. – режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Fiction/gomer/index.php
4. Домброван Т.И. Язык в контексте синергетики : Монографія / Т.И. Домброван. – Одесса : КП ОГТ, 2013. – 346 с.
5. Дяченки Марина та Сергій. Ритуал / Марина та Сергій Дяченки. – К. : А–ба–ба–га–ла–ма–га, 2006. – 280 с.
6. Етимологічний словник української мови : В 7 томах / Укл. Болдирев Р. В та ін. – К. : Наукова думка. – 1982 – 2006. – Т. 1–5.
7. Колесник О.С. Концепт МЕЧ у міфологічних просторах давніх англійців і східних слов'ян: лінгвокультурний аспект / О.С. Колесник // Культура народів Причорномор'я : научний журнал. – № 168. – Т.1. – Симферополь : Межвузовский центр "Крым", 2009. – С. 375 – 377.
8. Колесник О.С. Міфологічний простір крізь призму мови та культури : Монографія / О. С. Колесник. – Чернігів : РВВ ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2011. – 312 с.
9. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2010. – Т.1. – 610 с.
10. Мізін К.І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології : Монографія / К.І.Мізін. – Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2011 – 448 с.
11. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М. : Рос. энциклопедия, 1991–1992. – Т. 1 – 671 с.; –Т.2. – 719 с.
12. Нікульшина Т.М. Ірреальність у просторі можливих світів: утнолінгвальні особливості (на матеріалі англійської та української мов) : Монографія / Т.М. Нікульшина. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. – 377 с.
13. Слово о плъку игоревѣ, игоря, сына свягъславля, внука ольгова // Злато слово. Век XII. – М. – 1986. – С. 27–75.
14. Соколян М. Вежі та Підземелля (пригча–фобія) / Марина Соколян. – К. : Грані–Т, 2008. – 168 с.
15. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер; [пер. с нем. и доп. О.Н Трубачева] : В 4-х т. – М. : Прогресс, 1964. – 1973.
16. Arymes prydein fawr. – [електронний ресурс]. – режим доступу : http://www.celt.net.org.uk/texts/llyfr_taliesin/prif_gyfarch.html
17. Beowulf. – [електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/a4.1.html>
18. Cad Goddeu. – [електронний ресурс]. – режим доступу : http://www.celt.net.org.uk/texts/llyfr_taliesin/cad_goddeu_eng.html
19. Etymological Dictionary of Modern English / Ed. by D. Harper. [electronic resource]. – access mode : <http://www.etymonline.com>
12. Gylfaginning // Edda Snorra Sturlusonar. – [електронний ресурс]. – режим доступу: <http://norse.ulver.com/snorra/gylfaginning.html>
21. Havamál. – [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norse.ulver.com/edda/hava.html>
22. McBain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language / Alexander. A. McBain, LL.D. – Stirling : Eneas MacKay, 1911. – 426 p.

23. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bd. 1–2. – Bern : Francke. – 1959. – 1183 S.
24. [Preiddeu Annwn](http://www.lib.rochester.edu/camelot/annwn.htm). – [електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www.lib.rochester.edu/camelot/annwn.htm>
25. Sapkowski A. Ostatnie życzenie / Andrzej Sapkowski. – Warszawa : SuperNOWA, 1998. – 287 s.
26. Skáldskaparmál // Edda Snorra Sturlusonar. – [електронний ресурс]. – режим доступу: <http://norse.ulver.com/snorra/skaldskapar.html>
27. StarLing database server / S. Starostin, G. Bronnikov, Ph. Krylov. – 1998-2012. – [електронний ресурс]. – режим доступу : <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?basename=\data\ie\germet&root=config&morpho=0>
28. Tolkien J.R.R. Silmarillion / J.R.R. Tolkien. – Boston; N.Y. : Houghton Mifflin Company, 1999. – 365 p.
29. Völuspá. – [електронний ресурс]. – режим доступу : <http://norse.ulver.com/edda/voluspa.html>
30. Vulgate (Latin): John Chapter 19 <http://www.sacred-texts.com/bib/vul/joh019.htm#034>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Колесник – доктор філологічних наук, професор кафедри германської філології Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Наукові інтереси: лінгвосоціотика, лінгвокультурологія, когнітивні студії, міфопоетика, універсологія.

КОГНІТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОМПОЗИТІВ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТІВ КУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ «ДОБРО/ЗЛО» У ДАВНЬОРУСЬКІЙ МОВІ

Наталія КОЧ (Миколаїв, Україна)

Аналіз композитних утворень у давніх мовах із позиції діахронної когнітивної лінгвістики, яка надає можливість дослідити дериват як результат синтезу певних концептів (понять, ідей, категорій), важливих для концептуалізації дійсності й трансляції ціннісних смислів культури, є перспективним у когнітивістиці. У статті порушуються питання зв'язку композитів і моделей базисних когнітивних метафор.

Ключові слова: композити, когнітивна метафора, культурний концепт.

Analysis of composite structures in the Old languages from the position of diachronic cognitive linguistics, which allows one to study (explore) the derivative as a result of the certain concepts synthesis (concepts, ideas and categories) that are important for conceptualizing the reality and the cultural meanings transmission are promising in the cognitive science. The article raises the question of the link of compound words with patterns of basis cognitive metaphors.

Key words: composites, cognitive metaphor, cultural concept.

Історія вивчення композитів містить погляди вчених, зокрема синтаксистів і дериватологів, на цей мовний феномен як комплексне слово, словосполучення, речення («застигле» речення) або його підрядну частину [2; 6]. Широко відомі дослідження композитів на тлі розвитку дериваційних підсистем російської літературної мови (Ю. С. Азарх, О. А. Земська, В. М. Немченко, І. С. Улуханов). Терміни «складне слово», «комполит(а)», «словесна єдність», «об'єднане слово» (К. Бругман), «слово, складене із символів» (К. Бюлер) та ін. час від часу переглядаються у зв'язку з їх неточністю або неповнотою розкриття суті відповідного поняття. Ряд дослідників вважає за доцільне розглядати композити як синтаксичні структури проміжного типу.

Якщо у формуванні композитів (зокрема утворених за моделлю «іменник + дієслово») вбачати синтаксичний процес, то складні слова, що відображають акти судження (а, можливо, в окремих випадках, з точки зору когнітивістики, й акти умовиводів), є фактом інкорпорації. Інкорпорація, яка розглядається як «спосіб синтаксичного зв'язку компонентів словосполучення (часткова інкорпорація) або всіх членів речення (повна інкорпорація), за якого компоненти поєднуються в єдине ціле без формальних показників у кожного» [5, с. 193], є, на думку В. Гумбольдта, первинною формою вираження думки [3, с. 149]. Сконденсована думка як «згусток смислу», що проектує фрагмент дійсності чи якусь подію, оформлюється за композитною моделлю, що є результатом складного розумового уявлення, яке у разі потреби можна розчленувати і перетворити на поверхневому рівні у словосполучення або речення.

Г. Пауль так визначає принципову відмінність речення від композита: «...сутність речення полягає в тому, що воно позначає сам акт поєднання декількох членів, тоді як сутність складного слова полягає, мабуть, у тому, що воно позначає поєднання членів як закінчений результат» [6, с. 388]. Таким чином, згідно з твердженням Г. Пауля, речення протиставляється слову як діахронне явище факту синхронії. Проте вивчення генези

комполітів у давньоруській писемності, безумовно, пов'язаної з формуванням ментальності носіїв мови, свідчить про постійний розвиток композиції, який стимулюється культурними і соціальними змінами у суспільстві, що спричиняють психологічні трансформації колективної свідомості.

Найбільш перспективним, на наш погляд, є аналіз композитних утворень у давніх мовах з позиції діяхронної когнітивної лінгвістики, яка надає можливість досліджувати дериват як результат синтезу певних концептів (понять, ідей, категорій), важливих для категоризації дійсності й трансляції ціннісних смислів культури в часі. Питання щодо особливостей формування і функціонування композитів у давньоруській мові в когнітивному аспекті на сьогодні є недостатньо вивченим. Наша стаття «Комполіти давньоруського тексту з компонентами «добро» і «зло»: когнітивний аспект» торкнулася лише окремих питань генези мовних синтем як корелятивів свідомості [4, с. 15–18]. У даній розвідці представлений матеріал, не описаний у названій публікації, а також уточнено висновки, що стосуються діяхронного розвитку композицій у давньоруській мові. У статті порушується питання про зв'язок моделей складних слів і базисних когнітивних метафор як фундаментальних вихідних припущень, що лежать в основі нашого досвіду.

У формуванні композитів давньоруської мови значну роль зіграв процес культурно-мовної міграції: більшу частину складних слів становлять запозичення з грецької мови як джерела християнської сакральної мудрості. У результаті культурегерської місії греків і болгар, здійсненої за допомогою писемності, в літературній мові східних слов'ян сформувалася система граматичних (зокрема дериваційних) моделей, які, безсумнівно, були проекцією відповідних когнітивних мисленнєвих схем. Синкретизм грецьких калькованих композицій піддається трансформаціям, напевне, з причини їх глибинно-поверхневої неконгруентності в мисленні наших предків. Руйнування цілісності багатьох композицій на самодостатні частини проявилася в оформленні їх елементів як окремих слів.

Невідповідність східнослов'янським дериваційним моделям типових для грецької мови словотвірних композитних матриць приводить до того, що більшість запозичених кальок із компонентами «добро» і «зло» розпадаються на два слова, наприклад, із трансформацією першої субстантивної основи в ад'єктивну (*добровѣрие, зловѣрьць* → *добрая вера, злой верец*), однак тенденція до такого розпаду спостерігається вже в ранніх перекладах. Наприклад, у рукописі XIV ст. «Григорія Богослова 16 слів з тлумаченням Микити Іраклійського» інтерес викликає написання *злымъ.вѣрце(м)*. «Розхитування» структури композитів відбувалося і завдяки явищу анастрофи, яке пояснюється особливостями використання пре- і постпозиції компонентів.

Диференціація композитів як явища синтаксичного порядку спирається як на історичні дослідження компаративістів у області синтаксису індоєвропейських і семітських мов, так і на сучасні граматичні теорії, зокрема на теорію актуального членування речення, яка покликана пояснити пре- і постпозиційні переваги компонентів складного слова як відношення нової інформації до вже відомої. Зміна позиції основи пов'язана насамперед з потребою актуалізації поняття, презентованого першим або другим компонентом. Дериваційна анастрофа зафіксована, наприклад, у слові *памзтозлобие* (порівняймо в «Історичному словнику білоруської мови», далі – ГСБМ) ст.-блр. *памятозлобный* «злопам'ятний»: *По смерти артахерксове вступилъ... ксерхъ памятьозлобны*⁸ (ГСБМ XXIII: 414) при збереженні словотвірної парадигми *зълопамзтивѣ, зълопамзтвникъ, зълопоминание, зълопоминати, зълопомънвити, зълопомънэние, зълопомзние*). Постпозиція з її наголошеним компонентом є показником актуалізації у першому випадку поняття «зло», у другому – поняття «пам'ять».

Основними причинами руйнування смислової цілісності композитів є, на нашу думку, семантична рівноцінність їх компонентів; семна надлишковість у деяких постпозиційних основах (наприклад, у слові *зльстрадание* основа *страдати* вже містить у собі сему 'зло'; домінування афіксальних моделей, а не моделей основоскладання у словотвірній системі давньоруської мови, а також переваги аналітичного (описового) підходу до пізнання реальності у світосприйнятті наших предків.

Композитну дериватологію як словотвірний спосіб, що вказує на ментальні переваги носіїв мови, пов'язують із законом економії мовних зусиль і когнітивним процесом утворення компактних форм з метою концептуалізації фрагментів дійсності, які включають відомості з різних понятійних систем, що перетинаються. Таким чином, враховуючи дію названого закону і спираючись на теорію лінгвальної відносності, логічно припустити, що велика кількість складних слів, наприклад, у німецькій мові, є показником такої риси національного характеру, як економність. Продовжуючи міркування про кореляцію кількості композитів у мовній системі з ментальними характеристиками колективної свідомості, можна припустити, що відсутність економності (жадібності, скнарості) як типової риси поведінки людини Київської Русі з її широкою і щедрою натурою безпосередньо зумовила принципову неможливість домінування цього способу словотворення в давньоруській мові.

Початкова інтерпретація композицій, що презентують ключові для християнської культури ідеї добра і зла, переважно стосується релігійного (зокрема православного) контексту і починається з усвідомлення смислів концепту ДОБРО/ЗЛО через аналіз його ключових номінацій.

Семантика лексеми *добро* представлена у «Словнику давньоруської мови (XI–XVII ст.)» (далі СлДРЯ) такими значеннями, як «все позитивне, добре (протилежне злу)» і «майно, пожитки» (СлДРЯ II: 479–480). Семантика лексеми *зло* включає значення «все погане, зле (протилежне добру)», «гріх», «злість, злоба, ворожнеча», «лихо, нещастя» (СлДРЯ III: 408–410). Звідси – значення похідних номінацій інформаційного поля дихотомічного концепту ДОБРО/ЗЛО, що деталізують два основних напрямки розвитку семантичного обсягу відповідних понять – сакрального і профанного, які проектується на систему цінностей «внутрішньої» і «зовнішньої» людини.

Риси характеру «внутрішньої людини» відповідають критеріям християнської аксіології і відображають оцінні ознаки ідеального віруючого за допомогою компонента *добро* і характеристики грішника – за допомогою компонента *зло*: *добронравьнии* (*добронравьии*) «той, хто вирізняється скромною поведінкою, лагідністю, доброзичливістю», *доброродие* «благородство» (наприклад, *дш7евное добрододе*) // *злонравьнии* «злонравний, схильний до зла, гріха», *злонравникъ*, *злообразнии* «дурний, злий, злонравний», «сповнений зла», а також характеристика «зовнішньої» людини – «негарний, потворний».

На «зовнішню людину» поширюється конструктивна оцінна ознака добра як краси і здоров'я, зла – як потворності і хвороби, що має безпосереднє відношення до теорії когнітивної метафори, зокрема орієнтаційної (*доброобразнь* «який має красивий, привабливий вигляд, зовнішність», *доброразчьнь*, *доброриччьнь* «який має гарну зовнішність», *доброрастьнии* «міцний, пишний, квітучий» // *злопищьнии* «який страждає через відсутність апетиту», *злорасльнии* «зростаючий не на добро»). Добро орієнтується на просторові координати «верх», «право», «центральний» і орієнтаційно-онтологічну координату «внутрішній», що витікає з усвідомлення відмінностей між «внутрішньою» і «зовнішньою» людиною. Метафорична модель «верх, право (д.-рус. *десно*), центр, внутрішній – добро» (де добро – це благо, духовність, моральність, віра, честь, краса, здоров'я, родовитість (благородство), успіх, щастя, якість, багатство тощо) є базисною в розумінні добра як центральної ідеї давньоруської християнської культури (наприклад, *добробесэдьливая десница*). У позитивних соціальних (статусних, професійних, міжособистісних) характеристиках закладена когнітивна характеристика «добрий»: *добротцььскьии* «приналежний знатному, шановному роду», *доброродьство* «знатність, благородне походження», *доброродьнии* «той, хто походить із знатного роду», «благородний» (порівн. *злородье* «низьке, неблагородне походження»).

Ідея зла в православній релігії еманує за допомогою численних слів, у тому числі композитів, які репрезентують глибинну схему «низ, ліво, периферія, зовнішнє – зло», де зло – це тілесність, ересь, біда, печаль, скорбота, рать (війна), порок, пристрасть, гріх (гнів, задрість, гордість, брехня, лестоці), хвороби, напади (ворогів), голод, пияцтво, неробство, муки, страждання тощо (порівн. *злострадаати*, *злострадаати*, *злодоушье* «важко дихати», перен. «двоєдушність»).

Характер складної боротьби добра і зла відображений у зворотних трансформаціях орієнтаційних моделей, що показують існування у свідомості ідеальної (наприклад, «добро – верх») і в реальності трансформованої моделі одного й того ж концепту («зло – верх»): *Итъкуду бо злобита възрастають ш(т)кудэ брани враждэ зависти. непрв(д)ната словеса гордостъ* (ФСт XIV, 1556). Неможливість досягнення людиною першої моделі створює когнітивний дисонанс у свідомості, що приводить до рефлексії. Рефлексивний тип мислення розвивається як характеристика ментальності більшою мірою в тих культурах, де розрив між заданою ідеальною когнітивною схемою та схемою, зумовленою реальним буттям, максимальний.

У словотвірному ряду з основами *добр(о)* і *дел(ать)*, які представляють когнітивні акти судження (тобто, по суті, «застиглі речення»), що відображають реляційні ситуації, в яких абстракція «добро» співвідноситься з реальною ситуацією його здійснення суб'єктом (Богом, людиною), відображена насамперед концепція творця добра. Смысловую домінантою такого ряду є субстантив *добродѣтель*¹ (порівн. *добродѣтелие, добродѣтельство, добродѣтельство, добродѣть, добродѣяние*) «доброчинність, наслідування правилам християнської віри і моральності», «благодіяння» (порівн. *недобродѣтель* «відсутність поваги, пошани, добрих почуттів і справ у відношенні до кого-н.») і *добродѣтель*² (порівн. *добродѣлатель, добродѣтельникъ, добродѣи, добродѣиць*) зі значенням суб'єкта дії – «той, хто робить добро (доброчесна людина)» (також: *добродѣяние* «гідність, цінність», *добродѣлие, добродѣл* «благодіяння», *добродѣтельныи, добродѣтъныи, добродѣяньныи* «високоморальний», «оснований на чесноті» (порівн. *злобытъникъ, злодѣлатель* «злодій», *злонасильникъ* «бунтівник»; *злодѣяти* «творити зло, вчиняти злочин», *зълобразовати* «чинити зло», також: *зълосъдѣланыи, зълосътворивыи, зълосъставленыи*). Дієслівні форми і віддієслівні субстантиви з основою *твори(ти)* розширюють, насамперед, інформаційне поле концепту БОГ, що представляє Господа як творця добра у протиставленні діям *злотворців*: *добросътворение, добротворение, добротворие, доброоупотворенье* «здійснення добрих справ, благодіяння», *добротворьць* «той, хто робить добрі справи, благодійник» (порівн. *зълотворити, зълосътворивыи, зълотворение, злотворецъ*): **Добротворецъ** *ш(т) б\а ксть, злотворецъ же не видѣлъ б\а* (Пч. к. XIV в., 28). У «Словнику староукраїнської мови» зафіксовані такі композити: *доброданіе, добродѣиство* «добродіяння», *Добротворь* (власна назва) (ССУМ I: 306, 307) (порів.: *злоучинити, злодѣи, злодѣиство, злодѣискии* (♢ *злодѣискыи долгъ, Злодейская стежка* (власн.), *слидъ злодиискыи* (гонити, платити) (там само: 400).

Крім процесу створення, композити передають процесуальні особливості дії перебування, отримання, дарування (блага, добра), сповіщення (оповіді, говоріння, писання): *добропрѣбываньныи, добропрѣбытъныи* «доброчесний, праведний» (*зълуприобрѣтенье* «придбане неправедним шляхом»); *доброоуполоучитие* «благополуччя, благоденство», *доброоуполоучьныи* «благополучний» (*зъллоуполоучивъшии* «дурний, порочний», *зъллоуполоучение* «погана якість, порок»), *добрѣдарьствовати* «дякувати»; *доброизвѣстно, доброизвѣтъно* «точно, достеменно відомо», *доброизвѣтъникъ* «той, хто повідомляє істинні факти» (*зловецъныи* «злий, дурний»), *доброизповѣданье* «оповідання, розповідь», *доброрѣчание* «писати майстерно, каліграфічно», *доброрѣчьныи, добротѣсьць* «каліграф»; *доброрѣчие* «красномовство», *доброрѣчьныи* «той, хто мелодійно співає», перен. «має благозвучну мову», *доброрѣчание* «дія за дієсл. *доброрѣчити*», *доброрѣчити* «говорити доброзичливо», *доброрѣчьнъ* «добре відгукуватися про кого-н., що-н.», *доброрѣчание* «красномовний, виразний» (порівн. *зълорѣчити, зълорѣчь, зълорѣчание*, *зълорѣчание, зълорѣчь, останнє порівн. зі зълорѣчь*) (СлДРЯ II; III).

Ментальні дії, властиві вищому розуму і людині відносно до добра і зла, відображені в низці композицій на зразок *зълбидержание, зълвѣспомьнение, зъл(о)поминати, зъллоумие, зълломыслень, зълломыслити, зъллозамышленыи, зломудрыи, зълосъвѣщаемыи, зълломыньнє, зълломоудрьствовати, зъллопремоудрыи, зъллообразовати, зъллопостижньнъ, зъллооучати, зълломоучитисъ* (порівн. *зълбидержание, зълвѣспомьнение, зъл(о)поминати, зъллоумие, зълломыслень, зълломыслити, зъллозамышленыи, зломудрыи, зълосъвѣщаемыи, зълломыньнє, зълломоудрьствовати, зъллопремоудрыи, зъллообразовати, зъллопостижньнъ, зъллооучати,*

злѣнаоучитисз) тощо (порівн. *доброоучение, добромоудритисз, доброразоумие, добросъоумѣние, добросъмышленье*) й т. ін. Особливістю проаналізованих композитів, що включають дієслівну основу й експліцитно виражений актант (об'єктний, атрибутивний), є наявність імпліцитного суб'єктного актанта: всі дії, що пов'язані з добром або злом, творить Бог або людина (добро – істинний християнин, зло – грішник).

Згідно з ідеєю Е. Гуссерля, акти сприйняття (уявлення, пам'яті) пов'язані з використанням імен і спрямовані на об'єкт [2]. Такі акти співвідносяться з дериваційною моделлю «ім'я + ім'я» і презентовані численним рядом композитів. Складні слова маніфестують втілення ідеї співіснування добра і зла у зв'язку з осмисленням певних ключових понять християнської концептосфери. Такі композиції можна умовно поділити на три групи: до першої групи входять номінації, що синтезують певний концепт і обидва поняття («добро» і «зло»), до другої – складні слова з компонентом *добро-*, до третьої – лексеми з коренем *зл(о)*.

Прикладами першої, найчисленнішої групи композицій, що репрезентують культурні константи, є слова номінативного поля концептів ВОЛЯ (*добровольно* «за власним бажанням», «вільно, безперешкодно», *добровольными* «прихильність, доброзичливість», «доброчесний»; *добровольство* «добродійство», *добровольствѣнными* «доброчесний», *добровольнѣ* «добродійно» // *зъловольными* «зловмисний»); ВІРА (*добровѣрье* «благочестя, набожність», «істинна віра, правовірність», *добровѣрными* «відданий істинній вірі, правовірний», *добровѣрнѣ* «добровільно, охоче» // *зловѣрствовать, зловѣрие* «хибне віровчення», *зловѣрць, зловѣрными* «відступник від догматів віри»); ЧЕСТЬ (*доброчѣстивыи, доброчѣстными* «оснований на честі», «благочестивий, побожний», *доброчѣстѣ* «благочестя», *доброчѣстнѣ, добрѣчѣстивѣ* «благочестиво», *добрѣчѣнзи* (порівн. ст.) «з великим благоговінням») // *зълочѣстивыи* «безбожний», *зълочѣстие* «безчестя, беззаконня»); СЛАВА (*доброславие* «добра слава, хвала», *доброслоутѣ* «слава, хвала» // *зълославие* «наруга, осуд, погана слава», *зълославнѣ* «той, хто користується поганою славою, жакливий», «відступник від істинної віри», *зълославзичици* «той, хто відійшов від православ'я», *зълоименитый* «той, хто має погану славу»); ЗАКОН (*доброзаконье* «законність, справедливість», порівн. *злзаконными*); МУДРІСТЬ (*добромоудритисз* «міркувати, братися за розум», *добромоудрыи* «розумний, розсудливий» // *зълмоудрье* «хибне вчення», *зълпремоудрыи, зълмоудрыи* «той, хто мислить хибно», *зълмоудръствие* «злий задум»); РОЗУМ (*доброразоумивыи, доброразоумными* «розсудливий», «оснований на розсудливості», *доброразоумие* «розум, розсудливість», *доброоумие* «здоровий розум, розсудливість», «добрий намір», *доброоумникъ* «той, хто має добрий розум, добрі наміри», *доброоумнѣ* «той, хто має здоровий розум, добрі наміри» // *зъллооумие, зъллооумникъ*); ДУМКА (*добромыслити* «мати добрі наміри», *добромыслье* «добрий намір», *добромысльникъ* «той, хто має добрі наміри», *добромысльными* «той, хто має добрі наміри», «оснований на добрих намірах», *добросъмыслными, добросъмыслзичици, добрѣсмыслзичици* «розсудливий», *добросъмышленье* «здоровий розум, розсудливість» // *зълмомышленье, зълмомысльство* «помилкова, погана думка», *зълмомыслными* «той, хто має дурні, хибні думки», *зълмомыслнѣ* «сповнений помилкового, дурного, згубного», *зълмомысль* «помилкова, погана думка», *зълмомыслье* «помилкові, погані думки»); ВЧЕННЯ (*доброоучение* «засвоєння всього доброго», *доброоученыи, доброоучиненыи* «той, хто засвоїв, сприйняв все добре» // *зъллооучитель, зъллооучати*); ДУША (*добродоушевати* «бути в доброму настрої», *добродоушие* «добрий настрій», *доброоутробье* «душевність» // *зъллодоушье* «двоєдушність», *зъллодоушнѣ* «двоєдушний»); СЕРЦЕ (*добросърдие* «сердечність, доброзичливість, лагідність», *добросърдѣ* «добросердий, доброзичливий», *доброоутробье* «сердечність» // *зълосърдье* «жорстокосердість»); МОВА (СЛОВО) (*доброязычникъ* «той, хто вирізняється красномовством», *доброязычьество* «красномовство, виразність мови» // *зъллоязычными* «злозяичний», порівн. також *злоречети, зълословествити*); ЩАСТЯ (*доброчадъствие* «батьківське щастя», *добродѣньствие, добродѣньство* «щасливе життя, благополуччя», *добродѣньствоующици* «той, хто живе щасливо, благополучно», *добрострастье* «радісне, щасливе життя, насолода» (порівн. *зъллострадание* «страждання; праця, подвиг», *зъллочастьными* «злощасний; той, хто зазнав

нещастя, нещасливий; той, хто приносить нещастя»). Наявність великої кількості композитів, які формують поля протилежних понять «добро» і «зло», свідчать про реліктові синкретичні форми свідомості, зокрема ті, що стосуються розуміння «добра/зла» як вихідної дихотомії.

Зауважимо, що у староукраїнській мові зафіксована велика кількість композитних форм із компонентами *добро-* і *вол(я)*: *доброволеніє, доброволіє, добровол(ь)не, добровол(ь)но, добровол(ь)ныи*; власні назви: *доброуль, доброулець, доброулециі*. «Словник староукраїнської мови» також реєструє такі власні назви, як *доброславець, доброславеци, добромира, добромиреци* (ССУМ I: 305–306), що свідчить про важливість концептів ВОЛЯ, СЛАВА, МИР в українській картині світу.

Друга група слів відображає фрагменти інформаційних полів концептів, які представлені композиціями тільки з компонентом добро: ЖИТТЯ (*добравзніє, добравзньство* «благополуччя», *доброжитиць* «той, хто живе праведно», *доброжитиє* «праведне життя»); ПЕРЕМОГА (*добропобэдитель* «переможець (про християнських мучеників)», *добропобэдыи* «прославлений перемогами (про християнських мучеників)»); ПОКІРНІСТЬ (*доброповинныи* «покірність, слухняність», *добропокорьливь* «слухняний, покірний», *добропокорение* «слухняність, покірність», *добропокорьнь* «оснований на слухняності, покірності»); СМІРЕННЯ (*добросьмэрение* «смиренність, лагідність, покірність»); ЛЮБОВ (*доброреплюбьныи* «у найвищій мірі приємний, бажаний», *добролюбьно* «з любов'ю до добра, добродійно», *доброулюбьць* «любитель красивого» (порівн. *доброненавистьць* «той, хто ненавидить добро, ненависник (про диявола)»); КРАСА (*добролэпие* «краса, пишність», *добролэпныи* «той, хто має гарний, привабливий вигляд», «чудовий, величний»). Виокремлення такої групи номінацій важливо для визначення кола понять, які повинні усвідомлюватися віруючими тільки як позитивні.

Нечисленна група композицій із основою *зло-* вказує на ті концепти, інформаційне поле яких не передбачає наявності поняття «добро»: *зьлострадание, зьлострадати* (СТРАЖДАННЯ); *зьлострастие* (СТРАСТЬ); *зьлосьмьртнь* (СМЕРТЬ); *зьлохытриє, зьлохытрость, зьлохытрыи, зьлохытрыныи, зьлохытрыство, зьлохытрыць* (ХИТРИСТЬ), *зьлопамзтивь, зьлопамзтьникь, зьлопоминание, зьлопоминати, зьлопомьнити, зьлопомьнэние, зьлопомзние* (ПАМ'ЯТЬ).

Різна історія семантичного розвитку проаналізованих словесних єдностей пояснюється специфікою інтерпретації (що виявляється в понятійній валентності) та функціонування композицій у культурі східних слов'ян. Тривале формування концепту ДОБРО/ЗЛО в колективній свідомості, що базувалося на релігійному розумінні відповідних категорій, безпосередньо пов'язане не лише з семантикою вербалізаторів, але й із формою їхнього представлення, зокрема композитною. Велика кількість складних слів із компонентами «добро» і «зло» вказує на існування інкорпоративного способу презентації фрагментів дійсності. Більш детальна фрагментація поняття «зло» у порівнянні з описом семантичного обсягу поняття «добро» пояснюється потребою людини у конкретизації проявів зла з позиції православ'я, яке мало відмінний від язичництва погляд на оцінну категорію «зло».

Динаміка синтезованих ментальних уявлень (як запозичених) у ментальності східних слов'ян свідчить про психологічні переваги у виборі адекватного мовного засобу через аналітичну модель подачі інформації. Ті композити, що залишилися функціонувати в сучасних східнослов'янських мовах, порівняно нечисленні. За композитною моделлю утворилися нові складні слова, що сигналізують про потребу актуалізувати у свідомості певні поняття, пов'язані з оцінними категоріями «добро» і «зло» (див. тлумачні словники сучасних східнослов'янських мов: наприклад, ВТСУМ 2005: 151; ТСБЛМ 2005: 180–181, 242; ТСРЯ (Ожегов) 1983: 150, 207). На сьогоднішній день у зв'язку зі складною політичною ситуацією найактуальнішим, на наш погляд, є слово *добросусідство* (рос. *добрососедство*, блр. *добрасуседства*), яке визначає *доброзичливі* (рос. *доброжелательные*, блр. *добразычлівы*) відносини між східнослов'янськими народами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Азарх Ю. С. Словообразование и формобразование существительных в истории русского языка / Ю. С. Азарх. – М.: Наука, 1984. – 230 с.
2. Бюлер К. Теория языка: Репрезентативная функция языка / К. Бюлер. – М.: Прогресс, 1993. – 504 с. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.superlinguist.ru/index>.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию: [пер. с нем.; под общ. ред. Г. В. Рамишвили] / В. фон Гумбольдт. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
4. Коч Н. В. Композиты древнерусского текста с компонентами «добро» и «зло»: когнитивный аспект / Н. В. Коч // Славянские народы и их культуры: традиция и современность: сб. науч. статей. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2013. – 310 с. – С. 15–18.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / [под ред. В. Н. Ярцевой]. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 688 с.
6. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – 501 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталя Коч – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та лінгводидактики Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: діахронічна когнітивна лінгвістика, історична лексикологія, порівняльна граматики східнослов'янських мов, лінгвокультурологія, теорія комунікації.

**КАНЦЭПТУАЛІЗАЦЫЯ ГРАХУ Ў ФРАЗЕАЛОГІІ
ЎСХОДНІХ СЛАВЯН**

Вольга ЛЯШЧЫНСКАЯ (Гомель, Беларусь)

У артыкуле на матэрыяле фразеалагізмаў беларускай, рускай і ўкраінскай моў з кампанентам-лексмай з каранем грэх – грех – грэх прасочваюцца шляхі і спосабы канцэптуалізацыі граху ў моўнай карціне свету трох народаў, выяўляецца агульнае і адметнае ў змесце інтэграцыі рэлігіі, культуры і мовы і фарміравання фрагмента культуры беларусаў, рускіх і ўкраінцаў на аснове законаў і правілаў рэлігіі, міфалогіі, практычнага вопыту.

Ключавыя словы: тэалінгвістыка, канцэпт, грэх, фразеалагічная адзінка, карціна свету, культура, беларусы, рускія, ўкраінцы.

The article traces the ways and means of conceptualization of sin in the linguistic world view of Russian, Belarusian and Ukrainian people, basing on phraseological units of the three languages which include the words with the root “грэх/грех/грѣх”. The author singles out common and national-specific features in the nature of integration of religion, culture and language and in the process of formation of a fragment of culture of the three nations on the basis of religious laws and rules, mythology, experience.

Key words: theolinguistics, concept, sin, phraseological unit, world view, culture, the Russians, the Belarusians, the Ukrainians.

У сучаснай навуцы пра мову выразна выяўляецца тэндэнцыя да інтэгравання, якая знаходзіць усё большае сваё выражэнне ў звароце лінгвістычнай думкі да асноўных устаноў антрапалагічнай праграмы прадстаўлення мовы і культуры В. фон Гумбольда. У выніку цэлы шэраг накірункаў сучаснага гуманітарнага пазнання чалавека, у прыватнасці, сацыялінгвістыка, псіхалінгвістыка, кагнітыўная лінгвістыка, лінгвакультурологія, што ўжо сталі абавязковымі курсамі ці спецкурсамі ў вышэйшай школе, далучаецца тэалінгвістыка, якая ўзнікла на стыку багаслоўя, ці тэалогіі, рэлігійнай антрапалогіі і лінгвістыкі. Адною з прычын узнікнення тэалінгвістыкі называюць тэндэнцыю інтэгравання тэалагічных ведаў у светапогляд і культуру (А. Назараў). Тэалінгвістыка як асобная дысцыпліна знаходзіць сваё выражэнне ў навуцы аб мове, а яе станаўленне ў многім абавязана тэарэтычным распрацоўкам многіх лінгвістаў, але найперш рускіх даследчыкаў В.І. Паставалавай [3] і А.К. Гадомскага [1].

Агульнавядома, што без мовы як універсальнага захавальніка культуры цяжка, практычна немагчыма атрымаць веды пра свет. І адной з задач новай парадыгмы вывучэння мовы і культуры з’яўляецца вывучэнне моўнай карціны свету як адной са сфер моўнай свядомасці носьбітаў мовы і аналіз моўных карцін свету носьбітаў розных моў. Канцэпт ‘грэх’ складае адзін фрагмент карціны свету і належыць да ўніверсальных этычных канцэптаў, этнакультурная варыянтнасць якога адлюстроўвае рэлігійную духоўнасць грамадства і рэпрэзентуе этычны светапогляд носьбітаў мовы. Відавочна, найперш з гэтай прычыны і з таго часу, як стала вядома, што «мова не аддзяляецца ад пазнання» [4: 35], гэты

канцэпт прыцягнуў увагу многіх лінгвістаў (І.С. Брылёва, В.У. Вахоўская, А. Вяжбіцкая, Л.Г. Панова, С.М. Талстая і інш.). У межах артыкула абраны адзін фрагмент рэлігійнай канцэптасферы моўнай карціны свету, рэпрэзентаваны фразеалагічнымі адзінкамі (ФА) беларускай, рускай і ўкраінскай моў з кампанентам *грэх* – *грех* – *гріх* і яго аднакаранёвымі ў кожнай.

Мэта вывучэння абранай групы ФА – вызначэнне шляхоў і спосабаў канцэптуалізацыі граху беларусамі ў параўнанні з адпаведным фрагментам у этнасвядомасці носьбітаў рускай і ўкраінскай лінгвакультуры, устанавленне агульнага і адметнага для кожнага народа, выяўленне зместу інтэграцыі мовы, рэлігіі, культуры сродкамі фразеалогіі трох моў.

Выбар ФА як аб'екта даследавання абумоўлены той увагай да іх як найбольш “культураносных” адзінак кожнай мовы, якія вызначаюцца здольнасцю фіксаваць, захоўваць і перадаваць у часе і прасторы назапашаны практычны вопыт кожнага народа, вызначаюць экспліцытна і імпліцытна сфармуляваныя правілы і ўстаноўкі арганізацыі жыцця ва ўсіх яго праявах і даваць ім ацэнку.

Першасны аналіз выяўленых ФА (14 бел., 35 руск. і 29 укр. ФА), крыніцай якіх сталі прыблізна раўнацэнныя слоўнікі ФА беларускай [2], рускай [6] і ўкраінскай [7] літаратурных моў, дазваляе адзначыць наяўнасць агульных ФА для трох ці двух моў і характэрных для кожнай, якія ў сукупнасці даводзяць пра грэх як складанае і шматаспектнае паняцце, што ўвабрала ў сябе язычніцкія ўяўленні, хрысціянскія перакананні і штодзённа-бытавы вопыт кожнага народа.

Найперш выдзяляюцца ФА, што выяўляюць вобразны складнік канцэпту ‘грэх’ на аснове метафарычных пераасэнсаванняў біблейскай сістэмы вобразаў, хрысціянскай і архетыпнай сімволікі. Так, у агульных для трох моў ФА даводзіцца пра наяўнасць смяротнага граху (*смяротны грэх* ‘вельмі вялікая загана, недаравальны ўчынак’ – *смертний грех* ‘очень большой порок, непростительный поступок’; *как смертний грех* (дурён, страшен) ‘предельно, до крайней степени (дурен)’ – *як смертний гріх* ‘дуже, у великий мірі’), дзе бел. і руск. назоўнікавыя ФА як другасныя адзінкі, што скарыстаны для наймення паняцця (‘загана’, ‘недаравальны ўчынак’), служаць сродкам выражэння ацэнкі новага паняцця з пазіцыі правільнасці ці няправільнасці, а руск. і ўкр. кампаратыўныя ФА выкарыстоўваюцца для выражэння высокай ступені негатыўнай ацэнкі пэўных учынкаў, паводзін. Выток гэтых ФА адзін і той жа – Біблія, дзе смяротны грэх – гэта той, які нельга дараваць чалавеку, бо смяротны грэх (усяго сем, паводле адных крыніц, гэта пагарда, скупасць, распуснасць, гнеў, абжорства, зайздрасць, лянота; паводле другіх – забойства, садомскі грэх, згвалтаванне, вядзьмарства, ідаласлужэнне, ерась, прысваенне чужой уласнасці; паводле трэціх – зайздрасць, сквапнасць, распуста, абжорства, гардыня, маркота і гнеў) вядзе за сабой вечную муку ў замагільным жыцці. ФА, захавашы выразную царкоўна-богаслужэбную афарбоўку і сувязь з біблейскай крыніцай, абазначваюць і дакладна характарызуюць і ацэньваюць, служачы арыенцірам, пэўным правілам у жыцці кожнага чалавека, перасцерагаючы ад благага напамінкам пра смяротны грэх. Як відаць, для фразеалагічнага канцэпту ‘грэх’ істотнымі з’яўляюцца атрыбутыўныя характарыстыкі (*смяротны грэх; смертний грех; як смертний гріх; грехи мои <наши> тяжкие; грэшным дзелам; грэшнай справай; грешным делом; грішне діло*).

Яшчэ адным вобразам аб’яднаны бел. ФА *браць грэх на <сваю> душу* ‘паступаючыся сваім сумленнем, перакананнем, рабіць які-н. заганны ўчынак’, руск. *брать грех на душу /взять грех на совесть* ‘принимать на себя какое-либо моральное обязательство, ответственность’, ‘поступать неправильно, совершать предосудительный поступок’; *класть грех на душу* ‘вынуждать кого-либо поступать вопреки совести, чести и т. п.’; *носить грех на душе* ‘чувствовать вину за что-либо’ і ўкр. *брати гріха на душу* ‘діяти всупереч власній совісті, загальноприйнятим нормам моралі; робити щось несхвальне’, ‘чинити злочин, убивати кого-небудь’, ‘нести моральну відповідальність за кого-небудь, за чийсь вчинки, дії’; *положити гріх на душу* ‘зробити який-небудь непорядний вчинок, вчинити злочин’. У іх выяўляецца сувязь канцэптаў ‘грэх’ і ‘душа’, і душа як нематэрыяльная і боская сутнасць з’яўляецца месцам лакалізацыі граху, канцэптуальным карэлятам якога выступае матэрыяльная рэч, якую можна насіць, браць, класці. Душа ілюструе апазіцыю з целам, якая

адпавядае хрысціянскаму ўяўленню аб яе боскай прыродзе і вызначае ў наіўным уяўленні чалавека здольнасць быць «вымяральнікам», ацэнкай граху як адступлення ад хрысціянскіх заповедзяў.

Агульныя для трох моў ФА выяўляюць магчымасць, з аднаго боку (унутраная форма), таіць грэх як пэўную рэч, а з другога (семантыка), лепш прызнацца пра яе наяўнасць: *няма чаго граху таіць; чаго граху таіць* ‘не варта скрываць, трэба прызнацца’ – *чэго греха таіць; нечэго <и> греха таіць; што <и> греха таіць* ‘нужно прызнатся; незачем скрываць’ – *нічога гріха таіти* ‘треба прызнатся, сказати відверто; не мае потреби приховувати щось’.

Паводле рэлігійных устаноў, бязгрэшным лічыцца толькі Бог, а чалавек грэшны па сваёй прыродзе, паколькі гэта вызначана першародным грахам Адама і Евы, якіх спакусіў д’ябал. Менавіта адгалоскі гэтай інфармацыі ляжаць у аснове адметных (руск. ФА *один бог без греха; кто без греха; не без греха; кто без греха и кто бабе не внук; долго ли до греха*, укр. *не разминутися з гріхом*, бел. *ці грэх ці два*) і агульных для дзвюх ці трох моў (руск. *не грех – не гріх*; бел. *з грахам папалам* – руск. *с грехом пополам* – укр. *з гріхом пополам*), якія даводзяць, што ў свядомасці чалавека грэх – прыродная ўласцівасць, пазбавіцца ад якой немагчыма, а таму ў пэўных выпадках у рускай ментальнасці могуць быць апраўданымі асобныя з’явы, дзеянні, што не адпавядаюць выпрацаваным практыкай чалавецтва нормам. Набліжаецца да гэтага і адметная бел. ФА *ці грэх ці два*, якая выяўляе стэрэатып разумення граху як пэўнай рэчы, якая падлягае лічэнню. А вось агульныя ФА з *грахом папалам* – *с грехом пополам* – з *гріхом пополам*, што заснаваны на метафарычным прыпадабненні чаго-небудзь, што зроблена чалавекам напалову, ці не так, як трэба, адрозніваюцца ад папярэдніх паводле сваёй ацэнкі і ўжывання: гэта прызнанне наяўнасці як вымушанага граху і спосаб разумення негатыўнай ацэнкі няяснай ці цяжкай работы як граху. Стэрэатыпнае наіўнае ўяўленне граху як нейкай рэчы, што не падпадае пад станоўчую ацэнку, выяўляецца і ў адметных руск. (*вот <экой> грех; есть <был> грех; не оберешься греха; падёт грех на голову; совершатъ грех над собой*) і ўкр. (*набиратися гріха*) ФА.

Скрозь прызму вобраза ФА, іх унутраную форму відавочным выступае стэрэатып граху як нейкага асаблівага месца, да якога можна давесці ці ўвесці (руск. *вводитъ в грех; довести до греха*, укр. *доводити до гріха; наводити на гріх; підводити /підбивати на гріх; призводити до гріха; не впасти в гріх*) ці ад якога можна, наадварот, адысці ці пабегчы (бел. *далей ад граху*; руск. *бежатъ от греха; от греха подалее; от греха*, укр. *далі від лиха /гріха /спокуси; відійти від гріха*).

Прыкметную адметнасць канцэптуалізацыі граху адзначаем у некалькіх бел. (*няма чаго <Богу> грашыць* ‘няма падстаў крыўдаваць на лёс, быць незадаволеным’; *што Богу грашыць* ‘няма падстаў крыўдзіцца на лёс, быць незадаволеным’; *не грашы Богу* ‘дарэмна не наракай’) і ўкр. (*гріх Бога гнівити* ‘нема падстав, не варто марно нарікати на щось, бути незадоволеним чимсь’) ФА, у якіх празрыстая матывацыя і выразная семантыка даводзяць пра адносінны чалавека да Бога як усемагутнага пачынальніка свету, якому ўсё падуладна, і якія выяўляюць апазіцыю ‘Бог – чалавек’. Далучаем сюды і адметную руск. ФА *обороны Бог греха* ‘выражение предупреждения, предостережения и нежелательности, недопустимости чего-либо’ на аснове агульнага кампанента *Бог*. Асабліва гэта выразна акцэнтуюцца ў імператыўнай бел. ФА *не грашы Богу* (параўн. сінанімічную ФА *не гняві Бога*), дзе ўжо форма дзеяслова выражае амаль загад – цяргі, не наракай, не крыўдуй на іншых, не скардзіся, прымай жыццё як дадзены Богам лёс. Відавочна, у гэтым выяўляецца такая рыса беларусаў, як цяргінасць, і такая ўласцівасць народа, як цярглівасць. Дарэчы, у ФА з кампанентам *Бог* найбольш выразна захоўваецца рэлігійная аснова выпрацаваных правілаў арганізацыі і этыкі паводзін чалавека, што тлумачыцца, уздзеяннем хрысціянскага тлумачэння граху.

Працягам апазіцыі ‘Бог – чалавек’ выступае апазіцыя ‘неба – зямля’, што своеасабліва выражаецца ў руск. і ўкр. ФА: *вернуть на <грешную> землю; вернуться на <грешную> землю* – *покидати грішну землю*, дзе атрыбутыўная характарыстыка зямлі як грэшнай не ўступае ў пярэчанне з культам зямлі-маці, а толькі выяўляе такі аспект неба як сакральная прастора, як месца Бога і свету багоў, а зямля як супрацьлеглае месца людзей, якія грэшныя па сваёй прыродзе. У беларусаў эквівалентнай укр. ФА выступае *пайсці ў магілу /у зямлю* ‘памерці’,

дзе замацаваны той жа матыў дарогі, але перамяшчэнне з паверхні зямлі ў яе глыбіні, а таму зямля не мае негатывнай характарыстыкі.

Выразна выступае яшчэ адзін стэрэатып канцэптуалізацыі граху – нячыстая сіла, злы дух, д'ябал: руск. ФА *грех попутал* (параўн. сінанімічную ФА *чёрт попутал*), дзе выразна атаясамліваецца грэх з д'ябальскай сілай. У беларусаў эквівалентам выступае ФА *чорт наблытаў* ці *чорт падбіў*. І гэта адлюстраванне апазіцыі «Бог – д'ябал», паколькі ў ФА грэх разумеецца як дэманічная істота, чорт, д'ябал, а чалавек – «арэна» супрацьборства «боскага» ці «д'ябальскага». Дарэчы тут узгадаць адметную ва ўкраінскім канцэпце 'грэх' ФА як *чорт за грішну душу* 'дуже сільно', дзе супрацьстаянне «Бог – чорт» удакладняецца «аб'ектам» барацьбы – душы.

Агульныя ФА даводзяць пра спалучанне і суіснаванне фактаў жыцця чалавека ў супрацьлегласці іх ацэнкі (бел. *і смех і грэх* 'адначасова весела і сумна', укр. *<i> сміх і горе /grіx* 'одночасно смирно і сумно; трагікомічно'), выражаюць шкадаванне пра неспрыяльнасць умоў для выканання чаго-небудзь добра (бел. *як на грэх* 'быццам кімсьці падстроена', руск. *как на грех* 'к несчастью; как нарочно, как назло', укр. *як на гріх* 'як навмисне, як на зло, як на нещастя'), дзе кампаненты *грэх – грех – гріх*, як і ў многіх іншых выпадках, з'яўляюцца носбітамі актуалізаванага сэнсу негатывнай ацэнкі, нярэдка з размытасцю рэлігійнага складніка семантыкі слова, але выяўляючы і даносячы вытокі культурных устаноў, гэтыя паводзін чалавека.

Украінскай мове характэрна значна большая колькасць адметных ФА, у якіх выразна выяўляецца сувязь мовы, культуры ўкраінскага народа з рэлігіяй ці боскага як асновы чалавечнага. Акрамя раней адзначаных, гэта ФА з варыянтнымі кампанентамі *гріх і Бог*, што ўступаюць у сінанімічныя адносіны: *не боятисся гріха /Бога* 'дзяці безсавісна, безсоромно або жорстока'; ФА з варыянтнымі кампанентамі *правада і гріх*, што выяўляюць антанімічныя адносіны: *ніде правди /grіxa дівати /сховати* 'треба сказати, визнати правду; відверто, по правді кажучи', а таксама ФА *переплутувати праведне з грішним* 'змішувати все хороше і погане, протилежне; неправильно розуміти що-небудзь', у аснове якой, як і папярэдняй, закладзена антанімія катэгорый праведны – грэшны, ці правы – левы, альбо прамы – крывы як арыентацыйнай прыкметы, што метафарычна перанесена на этычную сферу. Дарэчы, на думку даследчыкаў, мадэль такога пераносу адзначаецца ў многіх мовах і мае міфапаэтычныя вытокі, якія і абумоўліваюць супрацьпастаўленне «прамога» праведнага «крывому» грэшнаму [4: 324; 5: 617]. Асацыятыўна блытаніна праведнага з грэшным вядзе да вобраза д'ябла, чорта, ліха (параўн. бел. ФА *чорт наблытаў* ці *чорт падбіў*).

Адзначым і дзве адметныя назоўнікавыя ФА: *грішна вода* 'горілка' (беларусы выкарыстоўваюць ФА *чортава зелле* 'гарэлка', якая мае адметны вобраз, але таксама нясе негатывную ацэнку) і *грішне діло* 'што-небудзь не зовсім законнае або узвичаснае', якія прызваны служыць для адмоўнай характарыстыкі, а ўжо пазней ФА *грішна вода* набыла новую экспрэсіўна-ацэначную характарыстыку, што і фіксуецца сёння ў слоўніку ўкраінскіх ФА як *жарт*.

І яшчэ гэта дзеяслоўныя ФА ўкраінскай мовы, у якіх па-рознаму, з дапамогай дзеяслоўных кампанентаў, што часткова захоўваюць сваё лексічнае значэнне, адмоўна ацэньваюцца дзеянні, праявы чалавека праз грэх як своеасаблівае абазначэнне чалавечых антыкаштоўнасцей. Так, у ФА *світнати грішним /голим тілом* 'бути погано одягненім' рэалізаваны архетыпны вобраз цела, што асацыіруецца з нечым нячыстым, неналежным, у супрацьпастаўленні з душой (узгадаем грэшную зямлю як ніз у апазіцыі з небам як верхам). У беларускай мове эквівалентам выступае ФА *святціць голым целам /пузам /задам* з тым жа значэннем, але з адметнай скіраванасцю акцэнта да варыяцыі частак цела (не *грішным /голим*, як ва ўкраінскай ФА, а *цела /пуза /зад*), якія «свецяцца», а разам узмацняюць адмоўную ацэнку ФА па нарастаючай у залежнасці ад выбару варыянта кампанента. Гэта і ФА *гріх <слово> сказати* 'нема підстав нарікати, скаржитися на що-небудзь'.

Такім чынам, грэх выступае адным з асноватворных паняццяў, што фармулююць сістэму каштоўнасцей у грамадстве, этычныя нормы і прынцыпы сацыяльных узаемаадносін. ФА трох моў не столькі называюць, абазначаюць, колькі служаць выражэнню адносін да чалавека, яго дзейнасці, фармулююць своеасаблівыя арыенціры для ацэнкі правільнага ці

няправільнага (грэшна – бязгрэшна). Гэта фразеалагізаваныя правілы жыцця, сфармуляваны і завуаліраваны з часам напамін аб міфалагічных ведах, рэлігійных заповедзях, практычным вопыце мінулых пакаленняў. Па сутнасці, у ФА перададзена філасофія кожнага з трох народаў, сфарміраваная ўмовамі жыцця і падмацаваная міфалагічнымі ведамі, рэлігійнымі ўстаноўкамі пра жыццё чалавека на зямлі. Паняцце граху ў фразеалогіі трох моў выступае ў мностве прадстаўленняў, стэрэатыпаў: як парушэнне сістэмы забарон і дапушчальнасць гэтага па прыродзе чалавека, як угойванне чагосьці грэшнага і неабходнасць прызнання, як пэўнае месца, дзе адбываецца нядобрае, як нейкая “матэрыяльная” рэч, якая ацэньваецца, можа быць аб’ектам лічэння і інш. ФА трох моў у сваім другасным выкарыстанні характарызуе адносіны чалавека да Бога, у іх выяўляюцца і адлюстроўваюцца законы і правілы хрысціянскай маралі, пэўныя правілы арганізацыі жыцця і ўзаемаадносін людзей і іх парушэнні, перадаецца духоўны вопыт чалавека наступным пакаленням.

Пры наяўнасці ў большай ступені агульнага фонду ФА трох моў ФА ўкраінскай мовы сведчаць аб большай рэlevantнасці рэлігіі і яе ўстановак для народа і аб перавазе рэлігійнай арыентаванасці ўкраінцаў. Беларусы выступаюць найбольш маўклівымі, цяжкімі і богабязнымі, а рускія, вызначаючы паняцце граху ў самых розных яго іпастасях, найбольш выразна прызнаюць яго і нават апраўдваюць. І калі вядома, што фразеалагічная карціна свету ў найбольш яркай вобразнай форме выражае дух народа, яго менталітэт, замацоўвае культурна-гістарычны вопыт пазнання свету ў выглядзе вобразных устойлівых выразаў, якія вызначаюць каштоўнаснае і антыкаштоўнаснае, то ўсе ФА, што рэпрэзентуюць канцэпт ‘грэх’ у фразеалогіі трох усходнеславянскіх народаў, сведчаць пра ярка выражаную тэацэнтрычнасць чалавечай свядомасці, якая абавязана міфалагічнай і рэлігійнай культуры.

БІБЛІЯГРАФІЯ

1. Гадомский А.К. Религиозный язык – теолингвистика – языкознание // Ученые записки Таврического национального университета. Филология. Т. 20 (59). – Симферополь: ТНУ, 2007. – С. 287-292.
2. Лепешаў І.Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1. А-Л. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.; т. 2. М-Я. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.
3. Постовалова В.И. Религиозные концепты в теолингвистическом представлении // Хрестоматия теолингвистики. Т. 2 / под ред. А.К. Гадомского и К. Кончаревич. – Београд (Сербия): Изд-во Университет, православнибогословски факултет, 2011. – С. 156-172.
4. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «ЯРК», 1997. – 824 с.
5. Топорова Т.В. Древнегерманские представления о праве и правде / Т.В. Топорова // Логический анализ языка. Избранное. 1988-1995. – М.: Изд-во Индрик, 2003. – С. 616-619.
6. Фразеологический словарь русского литературного языка. В 2 т. / сост. А.И. Федоров. Т. 1. А-М. – Новосибирск: ВО «Наука», 1995. – 391 с.; т. 2. Н-Я. – Новосибирск: ВО «Наука», 1995. – 396 с.
7. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Книга 1. 2-е вид. – К.: Наук. думка, 1999. – 528 с.; книга 2. 2-е вид. – К.: Наук. думка, 1999. – 984 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Лещинська – доктор філологічних наук, професор кафедри білоруської мови Гомельського державного університету імені Франціска Скоріні (Білорусь)

Наукові інтереси: фразеологія, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, лексикологія, лексикографія, лінгводидактика.

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЯК ЕКСПЛІКАЦІЯ КОНЦЕПТОСИСТЕМИ

Надія ЄСИПЕНКО (Чернівці, Україна)

У статті розглядаються питання мовної, художньої та індивідуально-авторської картин світу; встановлюється роль мовної свідомості автора при відтворенні культурного концепту; характеризується концептуальний стиль автора як інструмент актуалізації культурного концепту. Робляться висновки, що концептуальний стиль забезпечує доступ до інформаційної бази, в якій зберігаються продукти переробки перцептивного, когнітивного й афективного досвіду письменника, завдяки чому висвітлюються пов'язані з концептами фрагменти об'ємної картини світу.

Ключові слова: мовна картина світу, художня картина світу, індивідуально-авторська картина світу, культурний концепт, концептуальний стиль.

The article deals with the problems of language, literary and individual author's world views; the role of author's language consciousness in cultural concept's verbalization; conceptual author's style as the instrument to embody cultural concepts in texts. The conclusions are drawn that the author's conceptual style offers access to the information database where the outcomes of perceptual, cognitive and affective experience of the author are kept, and highlights fragments of the extensional worldview.

Keywords: language world view, literary world view, individual author's world view, cultural concept, conceptual style.

Проблема вивчення концептосистеми, яка відображає специфіку буття людини як представника етносу, взаємодію людини і світу, тісно переплітається з проблемою мовної картини світу. Мовна картина світу (далі МКС), що експлікує компоненти концептуальної картини світу і постає надійним способом доступу до національної концептуальної системи, широко вивчається вітчизняними та зарубіжними науковцями. Актуальність питання зумовлюється можливістю виявлення національно маркованих концептів у МКС авторів прецедентних для окремої культури текстів та відслідкування динаміки змін і наповнення відповідної концептуальної системи.

Мета статті полягає в аналізі синергетики мови, культури і свідомості автора при відтворенні культурного концепту в художньому прецедентному тексті. Серед завдань дослідження зазначимо такі: визначити особливості мовної, художньої та індивідуально-авторської картин світу; встановити роль мовної свідомості автора при відтворенні культурного концепту; охарактеризувати концептуальний стиль автора як інструмент актуалізації культурного концепту.

Кожна мова, як пише Ю.Д. Апресян, відображає певний спосіб концептуалізації (сприйняття і організації) світу, причому значення, які виражаються в мові, формують єдину систему поглядів, що репрезентують певну „колективну філософію”, яка нав'язується всім носіям даної мови як обов'язкова [3]. В. А. Маслова визначає МКС як сукупність знань про світ, втілену в лексиці, фразеології, граматиці [9: 49]. Таким чином, МКС позначає „світ у формі мови”, а картина світу (образ світу) розуміється як „відображення в психіці людини предметної оточуючої дійсності, що опосередкована предметними значеннями і відповідними когнітивними схемами і піддається свідомій рефлексії [8: 18].

М. Ф. Алефіренко веде мову про синергетику мови, культури і свідомості. Головним механізмом у цьому синергетичному континуумі є мовна модель світу, бо саме в ній відображається багатопланова дійсність: а) історично складений у даному етномовному суспільстві образ світу; б) зафіксоване в граматиці канонічне зведення нормативних суб'єктивно-об'єктивних відношень між конституантами етномовного простору; в) випрацьований віками лінгвосемантичний механізм концептуалізації світобачення. Унаслідок цього кожна етномовна свідомість відображає саме ту, а не іншу картину світу, спосіб її сприйняття і кодування – семантичний простір відповідної мови, що співвідноситься з етномовною особистістю або є єдиною і цілісною системою поглядів [2: 103–104].

МКС – явище складне й багатогранне. Науковці єдині в думці, що МКС поділяється на субкатегорії (Ю. Д. Апресян, Г. І. Брутян, Г. В. Колшанский). З-поміж інших субкатегорій художня картина світу (далі ХКС) стала предметом суперечки і в лінгвокультурології, і в лінгвістиці. На жаль, чіткого термінологічного визначення ХКС немає; її зміст залишається розмитим і завуальованим. На думку М.Ф. Алефіренко, щоб отримати статус термінологічного значення, в її змісті мають відобразитися принаймні три моменти: а) когнітивна складова; б) інтерпретаційний характер; в) семіотична природа [1: 294]. Когнітивна сутність ХКС полягає в тому, що вона є авторською передачею колективного відображення світу в етнокультурній свідомості тої чи іншої мовної спільноти. Таке відображення дійсності є результатом процесу раціонального і чуттєвого пізнання, що, власне, і визначає творчий, перевтілюючий та інтерпретуючий характер ХКС. Переживання другого аспекту пізнання зумовлює семіотичну природу засобів репрезентації ХКС. Саме цим ХКС відрізняється від МКС, у змісті якої раціональне й чуттєве здійснюється на паритетних засадах. МКС визначається як мовні образи реальних предметів і відношень, периферійні ділянки вербальних репрезентацій, що стають джерелом додаткової інформації про навколишню дійсність. ХКС – індивідуально-авторська інтерпретація смислового змісту МКС. Інтерпретаційний потенціал ХКС зумовлюється тим, що, на відміну від логіко-

предметного змісту МКС, експресивно-образний і емотивно-оцінний зміст ХКС генетично пов'язаний з образними уявленнями. Перша вербалізується номінативною, похідною і професійною лексикою, термінами, а друга – переважно знаками вторинної і непрямой похідної номінації (метафорами, фразеологізмами, пареміями). Перші є елементами об'єктивно утвореної колективної свідомості, другі – елементами художньої свідомості, що відфільтровані в ідіотетнічному десигнаті художнього знака [1: 295].

ХКС співвідноситься з поняттям індивідуально-авторської картини світу (далі ІАКС). Оригінальність ІАКС залежить від того, які знання автора (енциклопедичні, набуті в результаті досвіду, емоційних переживань) лягли в основу вираження концептів та якими мовними засобами автор послуговується для їх відтворення.

ХКС як суб'єктивний образ об'єктивного світу зароджується й існує в глибинних пластах психіки письменника. Кожна ІАКС завжди репрезентує національно-культурне бачення, смислове конструювання світу відповідно до побудови художнього тексту. ІАКС ґрунтується на енциклопедичних й особистісних знаннях автора про світ, відтворює модель світу у свідомості письменника і показує співвідношення концептуальної та мовної картини світу. Найбільш промовистими в ІАКС особистісні смисли автора, які, на думку М.Ф. Алефіренко, а) відповідають етнокультурним еталонам, б) формуються на спільній / єдиній для всієї спільноти когнітивній базі, в) підпорядковуються диктату етномовної свідомості, системі значень і законам дискурсивної стратегії [1: 256].

Формування ІАКС залежить від мовної свідомості автора. Для письменника як для мовної особистості характерні й мовна свідомість, і етнокультурна свідомість, що мають великий вплив на формування когнітивних структур у свідомості автора. Зазначимо, що свідомість – одне із центральних понять філософії, психології і психосемантики, яке широко вивчається у наш час (Ф. Е. Василюк, Дж. Серль, П. В. Чесноков, Ю. С. Степанов, Б. А. Серебренніков, Л. С. Виготський, І. Я. Чернухіна). Під мовною свідомістю розуміють сукупність значень мовних категорій, що відображають типові комунікативно-прагматичні ситуації спілкування, і знання алгоритму використання механізму взаємодії мовних підсистем, необхідні для реалізації комунікативної інтенції в даному мовленнєво-мисленнєвому акті. Етнокультурна свідомість – це результат відображення і сприйняття образу світу відповідно до особливої сітки ціннісно-смислових координат, що є змістовими контурами тієї чи іншої національної культури. За своєю природою етнокультурна свідомість пов'язана з мовною свідомістю, бо специфіку кожної етнокультури визначає структурована сукупність основних духовних цінностей, традицій і звичаїв, закодованих в усно-поетичних чи писемних творах [1: 303–304]. Іншими словами, одні й ті ж об'єкти сприймаються й кодуються етнокультурною і мовною свідомістю відповідно до наявних у даній етнокультурній спільноті уявлень про даний клас предметів.

Свідомість мовної особистості автора, репрезентуючи суб'єктивний образ світу, реалізується в семантиці мовного знака в художньому творі. Л. С. Виготський зазначає, що „свідомість відображає себе в слові, як сонце в малій краплі води. Слово відноситься до свідомості, як малий світ до великого, як жива клітина до організму, як атом до космосу. Воно і є малим світом свідомості. Осмислене слово і є мікрокосмосом людської свідомості” [5: 361]. Тому стає зрозуміло, чому розгляд проблеми свідомості мовної особистості недоцільний без аналізу однієї з її головних складових – слова. Підтвердження цього судження знаходимо в А. А. Леонтьєва, який вважає, що „значення існує для суб'єкта в подвійному вигляді: з одного боку, це об'єкт свідомості, з іншого – спосіб і механізм усвідомлення... Вони (значення) входять у систему особистості й діяльності конкретних суб'єктів і є частиною індивідуальної свідомості” [7: 8–9]. Отже, в ІАКС мовна свідомість письменника, його етнокультурна свідомість та авторське художнє мовлення йдуть пліч-о-пліч.

З позиції антропоцентричного підходу, мова існує в структурі мовної особистості письменника як його мовний хист. У зв'язку з цим вводиться поняття лінгвориторичної компетенції мовної особистості, яка виражає ступінь адекватності і повноти індивідуальної картини світу, фіксує рівень оволодіння багатством рідної чи іноземної мови [4: 140].

Лінгвориторична компетенція є засобом реалізації дискурсивно-текстоутворюючого процесу і певною мірою постає „квінтесенцією” мовної особистості.

Лінгвориторична компетенція втілюється в концептуальному стилі автора. Дослідження в галузі лінгвостилістики, що проведені Е. Г. Різелъ й І. Р. Гальперінім, заклали основу для розгляду проблематики мовного стилю в когнітивному плані, а саме в напрямі двох основних проблем: 1) репрезентація знання у мовних формах; 2) концептуальної організації знань у процесах розуміння і породження мовних повідомлень [6: 57]. Під когнітивним стилем розуміють „притаманні людині індивідуально-своєрідні способи переробки інформації про своє оточення”, „характерні для даної особистості пізнавальні переваги, що проявляються в переважаючому використанні способів переробки інформації – тих способів, що найбільшою мірою відповідають психологічним можливостям і нахилам даної людини” [11: 7]. Когнітивні стилі є високоорганізованими ознаками, бо вони визначають спосіб, яким в індивідуальній поведінці зв’язуються пізнавальні здібності й емоційні якості особистості. Розгляд лінгвокогнітивного стилю пов’язаний з двома поняттями: 1) поняттям внутрішнього ментального лексикону людини як найважливішого механізму когнітивної переробки інформації; 2) поняттям видів знання, що репрезентовані в ментальному лексиконі [10: 114]. Внутрішній ментальний лексикон, тлумачить О. С. Кубрякова, – не лише „склад” одиниць, що організований так, щоб пояснити пошук і знаходження необхідної інформації, але й як система, в якій до кожної одиниці „записана” інструкція її використання. Розвинута О. С. Кубряковою концепція внутрішнього лексикону й пам’яті будується не лише на визнанні центральною їх одиницею слова, але й на „визнанні особливої ролі в характеристиках слова його номінативного потенціалу, його ономазіологічної і семантичної структури: здатності слова репрезентувати й замінювати у свідомості людини певний осмислений фрагмент дійсності, вказувати на нього, посилатись на нього, викликати в мозку всі пов’язані з ним знання – як мовні, так і немовні – і врешті оперувати цим фрагментом дійсності в процесах мисленневої і мовленнево-мисленневої діяльності” [6: 68].

Отже, лексеми, що номінують концепти культурні концепти в прецедентних художніх творах, є не просто елементами лексикону автора, вони – засіб доступу до інформаційної бази, в якій зберігаються продукти переробки перцептивного, когнітивного й афективного досвіду письменника, завдяки чому висвітлюються пов’язані з концептами фрагменти об’ємної картини світу. Образ світу в кожного автора індивідуальний, і специфіка концептуальної інформації, яку він співвідносить із кожним конкретним лінгвокультурним концептом, визначається особливостями життєвого досвіду письменника й особливостями ситуацій, в яких лексема-ім’я концепту з’являлося раніше і в даному творі зараз.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в порівняльному аналізі актуалізації культурних концептів у прецедентних художніх творах авторів різних етнокультурних спільнот.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н. Ф. "Живое" слово: Проблемы функциональной лексикологии : монография / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта; Наука, 2009. – 344 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта; Наука, 2010. – 288 с.
3. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
4. Ворожбитова А. А. Теория текста: антропоцентрическое направление / А. А. Ворожбитова. – М. : Высшая школа, 2005. – 367 с.
5. Выготский Л. С. Мышление и речь // Собр. соч.: В 6 т. – М. : Государственное соц.-экономическое изд-ство, 1982. – Т.2 – 362 с.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
7. Леонтьев А. А. Формы существования значения / А. А. Леонтьев // Психолонгвистические проблемы семантики. – М. : Наука, 1983. – С. 5–20.
8. Леонтьев А. А. Языковое сознание и образ мира // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М. : ИЯЗ РАН, 1993. – С.16–21.
9. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
10. Парадигмы научного знания в современной лингвистике : [сб. науч. трудов / РАН. ИНИОН. Центр

гуманит. науч.-информ. исслед. Отд. языкознания ; Редкол. : Кубрякова Е. С., Лузина Л. Г. (отв. ред.) и др]. – М. : ИНИОН РАН, 2006. – 164 с.

11. Холодная М. А. Когнитивные стили: О природе индивидуального ума / М. А. Холодная. – СПб. : «Питер», 2004. – 384 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Єсипенко – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови та літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, когнітивна семантика, лінгвокультурологія, міжкультурна комунікація.

КОНЦЕПТ «БОЛЬ» В РУССКОЙ И ТУРЕЦКОЙ КАРТИНАХ МИРА (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ И. А. БУНИНА И Я. К. БЕЯТЛЫ)

Ахмет Али АЙДЫН (Киев, Украина)

Актуальною проблемою сучасної лінгвокультурології є дослідження тих чи інших концептів у різних картинах світу, а саме, – концепту «біль» в російській та турецькій мовах. Вирішенню даної проблеми сприяє контрастивне висвітлення функціонування зазначеного концепту у творах І.А. Буніна та Я.К. Беятли.

Ключові слова: концепт, лінгвістична наука, поняття, смисл, біль, дієслово, метафора, предикат.

The actual problem of modern cultural linguistics is the analysis of various concepts dealing with different world outlooks, in particular with the concept of «ache» in the Russian and Turkish languages. The contrastive studying of this concept in I. A. Bunin and Y. K. Beyatli's works contributes to the solution of this problem.

Key words: concept, linguistic science, notion, sense, ache, verb, metaphor, predicate.

Прежде чем перейти непосредственно к рассмотрению концепта «боль» в русской и турецкой картинах мира, следует заметить, что на сегодняшний день сам термин «концепт» является одним из наиболее спорных и неоднозначных в лингвистической науке. Подобная ситуация обуславливается, прежде всего, наличием множества его трактований, как схожих, так и кардинально отличающихся друг от друга. Напомним, что корнями упомянутый термин уходит в эпоху средневекового концептуализма (Т. Гоббс, П. Абеляр, У. Оккам), где он рассматривался как «универсалия, которая обобщает признаки вещей, содержит важную и актуальную информацию и создана умом для его внутреннего использования» [5: 257]. П. Абеляр полагал, что концепты возникли в Божественном разуме ещё до создания природы, выступая в виде идеи Бога и прообразов единичных объектов. Немаловажным является тот факт, что концептуализм заложил фундамент для философского трактования термина «концепт»: Ж. Делёз и Ф. Гваттари утверждали, что «концепт» является исключительно философской категорией, называя его «узлами сетки, протянутой философом через вечный хаос» [5: 257]. Подчеркнём: именно это послужило причиной того, что многие исследователи стали упоминать неизолированность, открытость как неисчерпаемость содержания, наличие в его составе структурированных концептуальных сфер, являющихся фоном концепта, целостность, нежесткую структурированность, динамизм и креативность в качестве признаков концепта как такового.

Е. А. Селиванова отмечает, что в русском варианте термин «концепт» был введён в 1928 году в статье «Концепт и слово», авторство которой принадлежит философу С. А. Аскольдову. Учёный использовал этот термин для обозначения ментального образования, которое в процессе мысли заменяет человеку неопределённое количество предметов одного рода, то есть С.А. Аскольдов рассматривал «концепт» как общее родовое понятие относительно конкретных видовых понятий одного и того же класса.

Следует подчеркнуть, что проблема дефиниции «концепта» и ныне остаётся актуальной не только для русской, но также и для турецкой лингвистики и, в частности, семасиологии, поскольку усвоение и укоренение термина «концепт» в языковедческой терминологии упомянутых языков сопровождается преодолением (или, наоборот, непреодолением), как утверждает Т. В. Радзиевская, стойкой ассоциации в языковом сознании носителей языка, в рамках которой слово «концепт» отождествляется с термином «понятие». Именно поэтому «концепт» нередко становится предметом активных научных дискуссий. В подтверждение данного тезиса рассмотрим определение «концепта», предложенное авторитетным турецким

изданием *Türkçe Sözlük* (TDK): «Концепт (от фр. concept) – это 1) понятие; 2) понимание чего-либо, точка зрения, мысль» [10: 1209]. Как видим, турецкие учёные также склонны интерпретировать его как синоним «понятия». Примечательно, что Ю. С. Степанов, исследуя сущность «концепта» и «понятия», сумел чётко их разграничить, приводя весомые аргументы на этот счёт: «В отличие от понятий в собственном смысле термина (таких, скажем, как «постановление», «юридический акт», «текст закона» и т. п.), концепты не только мыслятся, они переживаются. Они – предмет эмоций, симпатий и антипатий, а иногда и столкновений» [6: 43].

Необходимо также констатировать, что термин «концепт» определённым образом связан со «смыслом». В данном контексте важно чётко усвоить разницу между «концептом», «понятием» и «смыслом», о чём весьма лаконично, но в то же время предельно точно высказался В. Г. Зусман: «Смысл отличается от значения, поскольку он целостен, то есть имеет «отношение к ценности – к истине, красоте и т. п.». Смысл не существует без «ответного понимания, включающего в себя оценку». Смысл всегда кто-то открывает, распознаёт. Смысл подразумевает наличие воспринимающего сознания и его носителей: конкретных деятелей, коммуникантов. Этим **смысл** отличается от **понятия**» [1].

Ещё одним фактором, в связи с которым «концепт» не имеет чёткого и однозначного определения, выступает его междисциплинарный характер (поскольку данный термин используется в разных науках и областях знаний: математике, логике, лингвистике, философии, культурологии, психологии, антропологии, социологии и т. д.).

Известный украинский языковед Е.А. Селиванова, рассматривая «концепт» в своей работе «Современная лингвистика: терминологическая энциклопедия», приходит к выводу о том, что он представляет собой «информационную структуру сознания, разнотрансную, определённым образом организованную единицу памяти, которая содержит совокупность знаний об объекте познания, вербальных и невербальных, приобретённых путём взаимодействия пяти психических функций сознания и бессознательного» [5: 256]. Нелишним будет заметить, что Е. А. Селиванова во многом отталкивается от классического определения «концепта», данного Е.С. Кубряковой: «Концепт – термин, который служит объяснению единиц ментальных и психологических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знания и опыт человека; оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга, всей картины мира, отображённой в психике человека» [5: 256].

Переходя к анализу концепта «боль» в русской и турецкой картинах мира, мы считаем целесообразным обратиться к их определениям в обоих языках. С.И. Ожегов лаконично и точно дефинирует «боль» в «Словаре русского языка»: «Боль – ощущение страдания. Зубная б. **Душевная б.**» [3: 54]. В произведениях И.А. Бунина тема боли и страданий является одной из ключевых. Автор по праву считается признанным мастером передачи всей глубины человеческих эмоций и переживаний. В подтверждение данного тезиса приведём несколько примеров из его произведений: «Он был особенно жалок в это утро, и хозяйка, как всегда, ровная, спокойная, ясная молодежавым лицом и взглядом чистых глаз, тоже слушая с тайной **болью** в сердце голоса под соснами, искоса поглядывала на него»; «Мне все это очень **больно** вспоминать»; «Посиди возле меня, Витик, мне **больно**, мне грустно, расскажи что-нибудь смешное...» [14].

В «Большом словаре турецкого языка» чётко различаются лексемы *acı* и *ağrı*, первая из которых характеризуется как: «**1.** Чувство жжения / горечи, оставляемое некоторыми веществами на языке, антоним **сладкого**: Он любит **горькое** / **острое**. **2.** Нечто, имеющее подобный вкус: «Он неспешно попил **горький** кофе» – Т. Бугра. **3.** Неудобство, мучение, испытываемое под влиянием кого-либо внешнего фактора: «Обжигающая **боль** и чувство ужаса, охватившие всё его тело вплоть до плеч, продлились недолго» – П. Сафа. **4.** Грусть, печаль и огорчение, вызванные смертью, пожаром, землетрясением и подобными явлениями: «Сильнее всего человек испытывает **боль**, приносимую смертью, под конец дня» – Ю. З. Ортач. **5.** Тёмный (о цвете): «В странах с жарким климатом в этом сезоне преобладает только один цвет – **тёмно-зелёный**» – Р. Х. Карай. **6.** Острый, неприятный, сильный: «**Неприятный** северо-восточный ветер дул со страшной силой» – О. Кемаль. **7.** Обидный,

огорчающий, оскорбительный, неприятный, страшный: «Обидное слово способно отвернуть человека от религии» – пословица [10: 7]. Что касается лексемы *ağrı*, составители упомянутого словаря трактуют её как «Сильную боль, испытываемую в той или иной части тела: «Утром он проснулся с сильнейшей болю в плече» – Х. Танер» [10: 40]. Лексема *acı* нередко встречается в поэзиях Я. К. Бятылы: «Annemin na'şını gördümdü; Bakıyorken bana sabit ve donuk gözlerle, **Acıdan** çıldıracaktım» [26]; «Очень давно я видел бездыханное тело своей матери; Когда на меня смотрели её неподвижные и тусклые глаза, я чуть не обезумел от боли».

Как полагают авторы статьи «Глаголы боли: лексическая типология и механизмы семантической деривации» А. А. Бонч-Осмоловская, Е. В. Рахилина и Т.И. Резникова, лексическая зона «боли» поистине уникальна [2: 8]. Исследование данного концепта в разных языках продемонстрировало, что собственно глаголов «боли» есть всего несколько (до пяти, а чаще просто один-единственный глагол – как в русском, ср. *болеть*, или два, как в английском, ср. *ache, hurt*¹). Одновременно объём самой лексической зоны достаточно стандартен – в «богатых» системах (как русская или немецкая) он превышает полсотни систем, но и в ... «бедных» (как французская) составляет более двадцати [2: 8–9]. Весьма примечательным, на наш взгляд, является тот факт, что «болевая» лексика, как правило, таковой и не является, поскольку она нередко заимствуется языком из других полей – поля звука, поля движения, поля разрушения и ещё нескольких, и носителями употребления соответствующих глаголов (равно как и существительных и других частей речи) воспринимаются как «несобственные», т. е. переносные. Так, русский глагол *резать* классифицируется как глагол воздействия инструментом, а кроме того используется как «болевой», ср. *глаза режет*; то же верно и для глагола *кружиться*, ср. *листья кружатся, падая* [‘движение’] VS. *голова кружится* [‘боль’], а также глагола *гудеть*, ср. *в трубе что-то гудело* [‘звучание’] VS. *ноги гудят* [‘боль’] и мн. др. [2: 9]. Следует отметить, что подобное явление характерно и для турецкого языка: глагол *yanmak* (гореть, загореться, подгореть) может относиться к группе горения: например, *komşularımızın evi yanıyor* (дом наших соседей горит); также он способен выражать болевые ощущения: *canım yanıyor* (мне больно; букв.у меня душа горит). В стихотворении Я. К. Бятылы «Свидание с любимой» (Vuslat) встречаются исключительно поэтичные строки, в которых как нельзя ярче реализуется одна из граней концепта «боль» в турецкой картине мира: «*Bir faciadır böyle bir alemde uyanmak... Günden güne, hicranla bunalmış gibi, yanmak...*» [27]. Поэт, употребляющий один из «болевых» глаголов *yanmak*, подразумевает следующее: «*Просыпаться в подобном мире подобно трагедии... Это значит гореть изо дня в день, будто страдающий от печали...*». В дальнейших рассуждениях в рамках данной статьи мы будем исходить из проиллюстрированного выше принципа обширности семантического поля концепта «боль».

Основные источники, из которых могут заимствоваться существительные и глаголы «боли» как в русском, так и в турецком языке, можно подразделить на 5 групп: **группу 1** образуют глаголы, связанные с идеей горения. В русском языке данная область представлена предикатами *гореть, жечь, и печь* [2: 9]: «*И он побаивался запаздывать на пути из Дурновки, оцупывал в кармане бульдог, надоедливо оттягивавший карман шаровар, давал себе клятву **сжечь** дотла Дурновку в одну прекрасную ночь... отравить воду в дурновских прудах...*» [11]; «*Да такая оказия: третий раз **горю** дотла!*» [13]. В турецком языке среди глаголов, ассоциирующихся с воздействием огня, можно выделить, в частности, такие, как *yanmak* (гореть), *kayna(t)mak* (кипеть / кипятить), *pişmek* (вариться), *damgalamak* (ставить метку / выжигать клеймо), *acıtmak* (причинять острую / жгучую боль) и *yakmak* (поджигать / сжигать) [2: 283]. Примеры глаголов группы горения, олицетворяющих концепт «боль», находим в поэзии Я. К. Бятылы: «*Esef etmez güneşin şimdi neler **yıktığına***» [20] («*Ему не жаль всего, что солнце подожгло сейчас*»); «*Bilmemiş var mı geniş yüzünün serhaddi, **yıkmış** ufkunda durup karşı koyan her seddi*» [22] («*Он не знал, есть ли на свете огромном границы, он **сжѐг** все препятствия, которые оно возвело на своём горизонте*»).

¹К собственно болевым глаголам в английском можно отнести также *to pain*, однако в современном языке он практически не используется для обозначения физиологической боли.

Группа 2 объединяет глаголы (и другие части речи), соотносимые в русском и турецком языках с идеей **разрушения** или **деформации** объекта [2: 10]. Данную группу можно подразделить на следующие таксономические классы:

- воздействие инструментом: например, русск. *резать, колоть* [2: 10]: «*Ребята! – заорал приказчик, хотя кругом никого не было. За старостой! Прислушайте: он меня заколоть хотел, сукин сын!*»; «*Резать, – ответила старостиха серьезно и печально*»; «*А можешь ты эту лошадь пером **зарезать?***» [11]; есть и примеры с тур. *kesmek* (резать), *kırmak* (ломать), *kamaştırmak* (слепить/ набивать оскомину), *delmek* (прокалывать) [2: 294] и т.д.: «*Gözler **kamaştıran şala, meftun eden güle, her kalbi dolduran zile, her sineden "Ole!"***» [18] («*"Ура!" от всех нас поволоке, слепящей глаза, розе, завораживающей своей красотой, звону, наполняющему каждое сердце*»);

- воздействие квазиинструментом (таким как зубы, когти и под.) [2: 10]: *kaşınmak* (чесать / чесаться) [2: 297] и в определенной мере *ağlamak* (плакать): «*Geldi köy kızları, el bağladılar... Diz çöküp **ağladılar, ağladılar!***» [21] («*Пришли деревенские девушки, приготовились к молитве... Сев на колени, стали горько **плакать***»);

- воздействие руками, в т. ч.:

- * **разрушение структуры**, например, русск. *ломать, ломить* [2: 10]: «*Ух, какое это было бы упоение – дать ей самую зверскую пощечину и **проломить** ему голову бутылкой шампанского, которое они распивают сейчас вместе!*» [14]. В турецком языке данная группа представлена глаголами *bozulmak* (ломаться / выходить из строя), *patla(t)mak* (взрываться / взрывать) [2: 303] и *harap(b) olmak / etmek* (разрушаться / погибать/ разрушать): «*Hayati bir camin ardında gösteren tilsimbozulmuş, anlıyorum, çıktığım seyahatte*» [28] («*Я понимаю, что талисман, отображающий жизнь за стеклом, **утратил свою силу***»); «*Ya şevk içinde **harab ol**, ya aşk içinde gönül*» [23] («*Сердце должно **погибнуть** либо в радости, либо в любви*»);

- * **мягкая деформация**, к примеру, русск. *щипать, тянуть, дёргать, давить, жать, щемить* [2: 38]: «*Удавить тебя, Макарка, мало за твои шашни! Макарка поглядел на слепого, стоявшего прямо, твердо, с высоко поднятыми бровями, и спросил его: – Человек божий, как по-твоему? **Удавить** ай расстрелять?» [11]; что касается турецких метафор мягкой деформации, то к ним следует отнести, в частности, *çekmek* (тянуть), *bükme* (сгибать), *dokunmak* (прикасаться / негативно отражаться) [2: 298]: *Beli **büküldü*** (У него свело поясницу) [2: 301].*

Группу 3 составляют глаголы **звука** [2: 10]: в русском языке среди них можно выделить глаголы *ныть, гудеть, звенеть* в сочетаниях типа *сердце ноет, ноги гудят, в ушах звенит* и т. п. [2: 10]; к турецким глаголам звуковой сферы следует отнести глаголы, определяемые О. А. Тищенко-Монастырской как «глаголы антропоморфного поведения» [2: 306], к которым относятся, прежде всего, глагол *sızlamak* (болеть / ныть) и существительное с тем же корнем в основе – *sızı* (ноющая боль): «*Duymaz bu anda taş gibi kalbinde bir **sızı***» [25] («*Сейчас она не чувствует **ноющей боли** в своём каменном сердце*»). Турецкие глаголы звука также представлены лексемами *uğuldamak* (издавать однотонный звук; гудеть / выть; шуметь), *gıcırdamak* (скрипеть), *çatlamak* (треснуть), *gürültüetmek* (шуметь / создавать шум) и т. д. «*Artık bu dağdağayla **uğuldar deniz ve dağ***» [25] («*Теперь море и горы тревожно **шумят***»); «*Bir top **gürültüsüyle bu sâhilde bitti gün***» [15] («*День на побережье завершился с **шумом** разорвавшейся бомбы*»).

В **группу 4** включаются глаголы **движения** и **каузации движения** [2: 11]. В русском языке среди них следует отметить глаголы *крутить (живот крутит)* и *кружиться (голова кружится)* [2: 11]. Среди глаголов движения турецкого языка в данном контексте можно назвать *dönmek* (возвращаться / вращаться / кружиться): «*Vaşım **dönüyor***» [7: 152] («*У меня **кружится** голова*»).

К **группе 5** относятся, прежде всего, глаголы, описывающие **потерю функциональности** [2: 11]. Исследуя подобные глаголы в русском языке, М.С. Козлова относит к ним такие, как *онеметь, отказать, отняться, затекать, оцепенеть, околеть, заколеть* [2: 54]: «*Войдя к себе, я, не зажигая свечи, сел на диван и застыл, **оцепенел** в том страшном и дивном, что так внезапно и неожиданно совершилось в моей жизни*» [14];

«Руки его, сложенные и **закоченевшие** под огромной грудью на чистой посконной рубахе, уродованные мозолистыми наростами в течение целых восьмидесяти лет первобытно-тяжкой работы, были так грубы и страшны, что Кузьма поспешил отвернуться» [14]. Подробно проанализировав данную группу глаголов в турецком языке, О. А. Тищенко-Монастырская выделила среди них так, как *dayan(a)tamak* (не выдержать / не смочь выдержать), *duumatamak* (не чувствовать), *tutulmak* (не держаться), *ummak* (жмурить), *ağırlaşmak* (тяжелеть / становится тяжёлым), *dolmak* (наполняться), *boğmak* (душить), *ayrılmak* (уходить / отделяться), *üzülmek* (зябнуть / мёрзнуть / цепенеть) и др. [2: 308]. Сюда же, с нашей точки зрения, можно добавить глаголы *kesilmek* (прекращаться) *durmak* (останавливаться): «*Musikîyle bir alem **kesilir**, çalkantı!*» [16] («С музыкой **останавливается** вселенная, **утихомиривается** буря»); «*Hiç **durmadan**, hayat öğütür devreden bu çark, ölmek sırayıdır, sıralanmakta varsa fark*» [17] («Жизнь **без остановки** возвращает это колесо, умираем по очереди, если она имеет хоть какое-то значение»).

Подводя итоги описанного выше, необходимо заметить, что семантическое поле концепта «боль» как в русской, так и в турецкой картине мира является достаточно обширным. Однако невозможно не отметить и тот факт, что турецкая лексическая система в данном контексте демонстрирует большее разнообразие лексем для обозначения боли: если в русском языке ядром упомянутого концепта считается само слово «боль», то в турецком к основным лексемам, передающим разные виды боли, относятся, в частности, *ağrı* (боль), *acı* (сильная боль), *sancı* (острая боль / колики / резь) *sızı* (ноющая боль) и т. д. То есть, те виды боли как таковой, которые передаются в русском языке с помощью соответствующих прилагательных (режущая, острая, ноющая, колющая, тупая, спазматическая и т. п.), в турецком реализуются в виде конкретных лексем, заключающих в себе тонкие оттенки значений.

В целом, резюмируя приведённый в данной статье материал, мы приходим к выводу о том, что в поле концепта «боль» есть небольшое ядро, состоящее максимум из нескольких собственно «болевых» глаголов (которые, кстати, как правило, представляют собой довольно близкие и не очень чётко различающиеся квазисинонимы), а все основные противопоставления обслуживаются в нём переносными значениями «гастарбайтеров» из других семантических классов [2: 9].

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Зусман В. Г. Концепт в системе гуманитарного знания [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: <http://magazines.russ.ru/voplit/2003/2/zys.html>.
2. Концепт боль в типологическом освещении / Ред. В. М. Брицын, Е. В. Рахилина, Т. И. Резникова, Г. М. Яворская. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – 424 с.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 53 000 слов / С. И. Ожегов; Под общ.ред. проф. Л. И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М.: ООО «Издательский дом «ОНИКС 21 век»: ООО «Издательство «Мир и Образование», 2003. – 896 с.
4. Радзівєвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість: моногр. / Радзівєвська Т. В.; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2010. – 491 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. – 3-е изд. – М.: Академический проект, 2004. – 992 с.
7. Юсипова Р. Р. Турецко-русский словарь / Р. Р. Юсипова. 2-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз. – Медиа, 2007. – X, 692, [2] с.
8. Щека Ю. В. Турецко-русский и русско-турецкий словарь для всех. – М.: Цитадель-трейд: Вече, 2006. – 912 с.
9. Щербинин В. Г. Большой русско-турецкий словарь: 100 000 слов и словосочетаний. – 4-е изд., стереотип. – М.: Живой язык, 2006. – 680 с.
10. Türkçe Sözlük /Prof. Dr. Recep Toparlı tar. denetlenmiştir. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009. – 2244 s.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

11. Бунин И. А. Деревня [электронный ресурс]: режим доступа: http://az.lib.ru/b/bunin_i_a/text_1380.shtml.
12. Бунин И. А. Святые [электронный ресурс]: режим доступа: http://az.lib.ru/b/bunin_i_a/text_1700.shtml.
13. Бунин И. А. Сила [электронный ресурс]: режим доступа: http://az.lib.ru/b/bunin_i_a/text_1440.shtml.

14. Бунин И. А. Тёмные аллеи [электронный ресурс]: режим доступа: http://az.lib.ru/b/bunin_i_a/text_2622.shtml.
15. Beyatlı Y. K. Atik-Valde'den inen sokakta [электронный ресурс]: режим доступа: http://www.siirleri.gen.tr/siir/y/yahya_kemal_beyatli_atikvaldeden_inen_sokakta.htm.
16. Beyatlı Y. K. Deniz Türküsü [электронный ресурс]: режим доступа: <http://www.siirleri.org/siir/4101/Deniz+T%FCrk%FCs%FC.html>.
17. Beyatlı Y. K. Duyuş ve düşünüş [электронный ресурс]: режим доступа: <http://www.siirleri.org/siir/1325/Duyuş%FE+ve+D%FC%FE%FCn%FC%FE.html>.
18. Beyatlı Y. K. Endülüs'te raks [электронный ресурс]: режим доступа: <http://www.siirleri.org/siir/2100/End%FCI%FCste+Raks.html>.
19. Beyatlı Y. K. Eylül sonu [электронный ресурс]: режим доступа: <http://www.siirleri.org/siir/1761/Eyl%FCI%FC+Sonu.html>.
20. Beyatlı Y. K. Hayal şehir [электронный ресурс]: режим доступа: <http://www.siirleri.org/siir/4102/Hayal+%DEehir.html>.
21. Beyatlı Y. K. Nazar [электронный ресурс]: режим доступа: <http://www.siirleri.org/siir/1327/Nazar.html>.
22. Beyatlı Y. K. O rüzgâr [электронный ресурс]: режим доступа: <http://www.siirleri.org/siir/2551/O+R%FCzgar.html>.
23. Beyatlı Y. K. Rindlerin akşamı [электронный ресурс]: режим доступа: <http://www.siirleri.org/siir/1711/Rindlerin+Ak%FEami.html>.
24. Beyatlı Y. K. Siste söyleniş [электронный ресурс]: режим доступа: http://siirtutkusu.com/siir/siste_soylenis.html.
25. Beyatlı Y. K. Sonbahar [электронный ресурс]: режим доступа: <http://www.siirleri.org/siir/2098/Sonbahar.html>.
26. Beyatlı Y. K. Ufuklar [электронный ресурс]: режим доступа: <http://www.siirleri.org/siir/1331/Ufuklar.html>.
27. Beyatlı Y. K. Vuslat [электронный ресурс]: режим доступа: <http://www.siirleri.org/siir/1712/Vuslat.html>.
28. Beyatlı Y. K. Yol düşüncesi [электронный ресурс]: режим доступа: <http://www.siirleri.org/siir/5547/Yol+D%FC%FE%FCncesi.html>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ахмет Алі Айдин – кандидат філологічних наук, викладач, засновник Міжнародної школи «Меридіан».
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, контрастивна концептологія.

ON THE PROBLEM OF SYSTEMATIC CONCEPT ANALYSIS IN CONTRASTIVE LINGUISTICS

Анастасія БЕЛЯЄВА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядаються перспективи проведення досліджень у контрастивному аспекті із застосуванням процедур когнітивного аналізу і обґрунтовуються методологічні засади системного підходу до аналізу концептів.

Ключові слова: концепт, контрастивна лінгвістика, tertium comparationis, концептуальний аналіз, система концептів, фрейм, когнітивна семасіологія, когнітивна ономасіологія.

The article focuses on the perspectives of application of systematic concept analysis for contrastive language studies. Methods and principles of concept system elaboration are established.

Keywords: concept, contrastive linguistics, tertium comparationis, concept analysis, system of concepts, frame, cognitive semasiology, cognitive onomasiology.

Analyzing concepts is an integral part of any research aimed at the reconstruction of cognitive mechanisms that organize human knowledge. However, conceptual analysis is not a standardized method, but a combination of different techniques whose priority is determined by research objectives. This paper sets out to explore concept analysis methods utilized in linguistics in order to establish a more generally applicable research procedures and tools usable for contrastive language studies.

Conceptual analysis, in the broadest sense, can be defined as the study of properties and characteristics of concepts and their relations to other concepts. In language studies conceptual analysis can be both research method and research objective. As E. S. Kubryakova stresses, in linguistics conceptual analysis does not equal analysis of word semantics. The former tries to establish general concepts, while the latter deals with the meaning of separate words. Analysis of semantics gives a key to understanding language units not an insight into mechanisms of human knowledge about the world [7].

Although scholars agree that natural language semantics is based on the conceptual system that results from everyday human existence, there is no generalized approach towards relations between

concepts and language units [15: 120]. It should be stressed that meaning of a language unit (e.g. word) is built of concepts. In this view semantics gives words significance and relates them to the world. Words are mapped onto conceptual structure and polysemous words can represent several concepts. On the other hand, there are concepts not labeled by words, so every word cannot be connected to a single concept. At the same time concept can be expressed by several words in a language that might be synonymous or form part of hyperonym relations [16: 388-391].

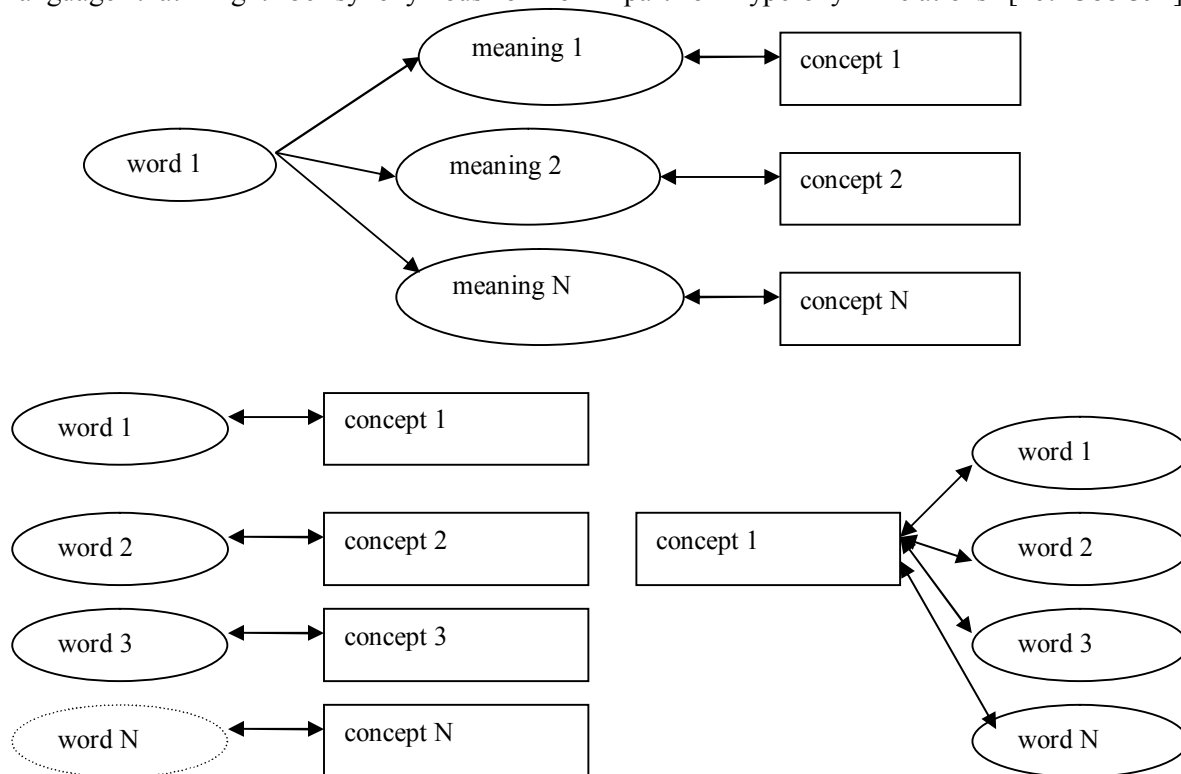

Figure 1. Mapping between words and concepts (based on G.L. Murphy [16])

Cognitive linguists developed two approaches to concept analysis: 1) cognitive interpretation; 2) concept modeling. Cognitive interpretation is the basis of semantic-cognitive approach that uses analysis of semantics to access the meaning of concepts [13: 78]. Researchers try to describe the meaning of language units and then utilize the techniques of cognitive interpretation of the results to model the structure of a concept. Within the second approach concept is regarded as a multidimensional unit that reflects human perception of certain elements of reality. Research focuses on creating the inventory of language means that represent the concept.

Concept analysis methods developed in linguistics are: 1) research that belongs to interpretative paradigm of philosophy of language and linguistic anthropocentrism: a) logical interpretation that studies ways in which concepts encode and represent information (the method utilizes logical models, namely frames and scripts), b) ethnocentric method that uses formal metalanguage to describe semantics of language units, which are the key to national mentality; 2) analysis in terms of conceptual metaphor and metonymy; 3) research that belongs to interpretative paradigm of the theory of prototypes [10: 40-41; 14].

Cognitivist framework has proved to be applicable in contrastive analysis because it attempts to establish the structure of human experience and helps to reveal similarities and culture-specific differences in cognitive perception. The realization of this approach is linked to the problem of *tertium comparationis*. Studies in contrastive lexicology, carried out by A. Hudavichus, M. Kochergan, V. Manakin, have proved that different languages can produce infinite number of meanings joining semes as the smallest meaningful units, the latter being the most reliable basis for comparison or *tertium comparationis* [3; 6; 9].

Cognitive linguistics can help take universal and specific aspects of language into account by providing a concept system. Concept systems and concept models can become a *tertium*

comparationis that reveals similarities and differences in language manifestations of the concepts that relate in different languages. Scholars call for the creation of unified cognitive linguistics methodology that would give researchers access to (cognitive) cultural models and stereotypes of cultural and language communities. Numerous studies have applied conceptual analysis to contrastive linguistics research. Although researchers utilized different methodological principles, they had similar objectives: they attempted to establish integrative and specific features of different languages [2; 12: 75]. Present study focuses on establishing a unified procedure that can be utilized for concept analysis in contrastive studies.

Concept analysis can be defined as a series of procedures that help to clarify characteristics of concepts belonging to a whole and describe their relations within systems. Several studies have investigated the methods of concept system research: they focused on concept system in terminological analysis and nursing science [17; 18]. Although existing concept system analysis models were not elaborated to be used in cognitive linguistics, they stress that the analysis of a concept is basically the analysis of its lexical representation and its usage, an examination of how the word(s) that denote concept is related to other units of language [18: 38-41]. However, terminological studies address only the usage of the word that denotes a concept in LSP, because scientific and non-scientific uses of linguistic expression represent different concepts in their approach [17: 8]. Concept system analysis that can be used in contrastive cognitive linguistic research calls for the creation of “semantic inventory” of the means that every language under study uses to express certain concept.

First step in concept system analysis is the limitation of the field to be elaborated. Preliminary ordering of concepts includes delimitation and distinguishing concepts from other related or coordinate concepts. At this stage addressing research in other fields (fields other than linguistics) helps to establish preliminary ordering of concepts and forms the basis for determining cognitive components of verbalized (i.e. expressed in a language by means of words) concept [1]. It should be stressed that if researcher works with several languages preliminary ordering of concepts is carried out for each of them separately. As scholars underline: “one should cherish no illusions, however, nor should one take the international character of system of concepts for granted” [quot. 17: 10]. At this stage systematic concept analysis is needed to establish concept hierarchy. Even though a study may focus on a single concept, concepts never exist in isolation. Concept relation types are based on structures and categorizations of the world and conceptual hierarchies can be based on hierarchies of semantic relations [17: 10].

At this stage it is necessary to accompany the analysis of the scholarly research of the concept by creating the inventory of its dictionary definitions. The study of the semantic structure of words that represent concept in a language reveals the principles according to which information is organized in mind. It gives as a key to understanding the mechanisms of conceptualization [4: 53-55].

For example, analysis of key words that denote concept EDUCATION in English, French, Ukrainian, and Russian languages shows that education is seen as both a process and result of human activity. However, in Ukrainian and Russian languages traces of historical delimitation between concepts EDUCATION and UPBRINGING are found, as education was epistemologically preceded by upbringing. In English and French languages semantics of nouns that denote EDUCATION reflects that close ties between education and upbringing exist.

Study of conceptualization should not be limited to semantic analysis of the words that denote the concept. Next step in concept system analysis is establishing the place of concept in a generic concept system and attempt to reveal its relations (coordination, subordination, and superordination) to other concepts.

There are semasiological and onomasiological components in this stage. Cognitive semasiological analysis takes into account different parts of speech that denote a concept. Frames are used to represent different relations between lexical units that verbalize the concept [8].

Cognitive onomasiological analysis is an attempt to locate concepts depending on the level of their abstraction [11]. For example, application of semasiological analysis in the study of concept EDUCATION in English, French, Ukrainian, and Russian languages reveals two canonical patterns in representing the concept. They are: 1) conceptualization of education as an object (artifact or

creature that can be perceived and has such properties as size and countability); 2) verbs that represent concept EDUCATION as element of dynamic (in English and French) and static situations (in Ukrainian and Russian). Onomasiological analysis of concept EDUCATION demonstrates that it is a core concept in the system where subordinate concepts (TRAINING, UPBRINGING, LITERACY) and superordinate concepts (DEVELOPMENT, SCIENCE, KNOWLEDGE, CULTURE) can be singled out [1].

In concept system analysis different models of concept presentation include basic model, structural, origination, development, activity, transmission, causation, dependency models. Basic model (see below) helps to establish concept's place in generic (logical) concept system, structural model reveals spatial relations between referents of the concepts. Origination and developmental models are used to establish relations between the core concept and phenomena that either are connected to its origin or reflect stages in its development. Activity and transmission models help to connect the core concept (that represents activity) and phenomena involved in this activity. Causation and dependency models establish relations between cause and effect, patient affected by the core concept, types of effect. Components from all models can be used at different stages of research depending on research objectives. At a later stage they can be integrated in a single concept map model [17: 10-12].

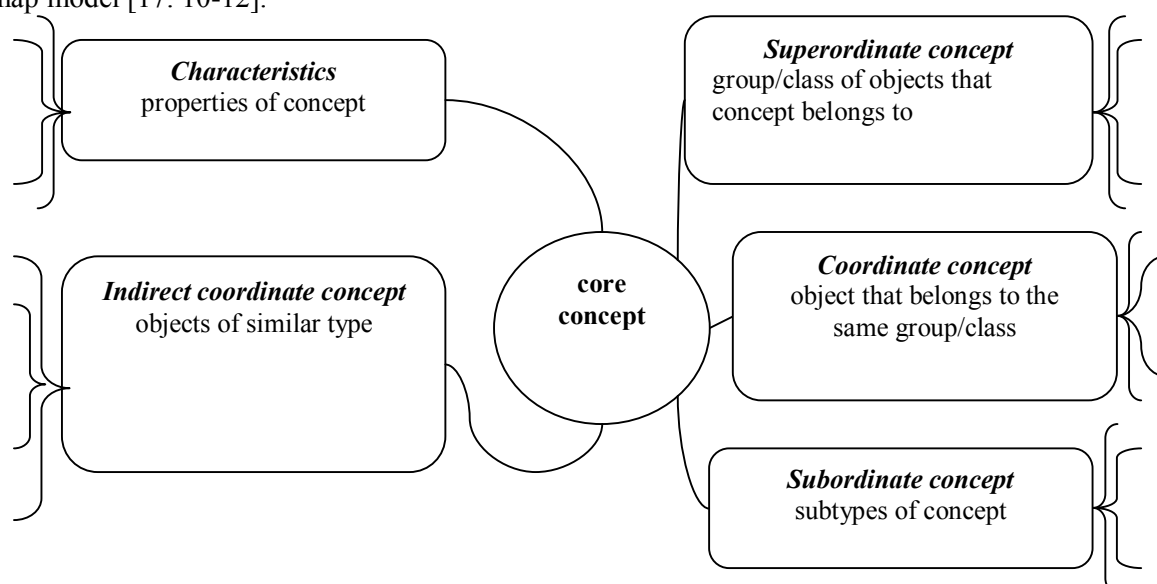

Figure 2. Basic concept model (based on A. Nuopponen [17])

The models outlined in the paper are meant to facilitate structuring and elaborating concept system and can be utilized in contrastive studies. Systematic approach is crucial because concepts do not exist in isolation but form part of certain systems. Procedures of concept analysis are applicable for research in contrastive linguistics that aims to find out reasoning behind the concepts by means of interpreting concept definitions and establishing relations between different concepts. The prospect of the research is the study of methods and techniques of modeling core concepts.

REFERENCES

1. Беляєва А.В. Концепт ОСВІТА в англійській, французькій, українській та російській мовах: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство”/ А. В. Беляєва. – Донецьк, 2012. – 20 с.
2. Бондаренко О. С. Концепти "чоловік" і "жінка" в українській та англійській мовних картинах світу: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / О. С. Бондаренко. – Донецьк, 2005. – 19 с.
3. Гудаевичус А. Когнитивизм и сопоставительная семасиология // Проблемы зіставної семантики, 2001. – Вип. 5. – С. 8–11.
4. Жаботинская С. А. Лексическое значение: принципы построения концептуальной сети / С. А. Жаботинская // Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza. – Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2005. – Том 2. – С. 53–62.
5. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов: [Монография] / Олег Александрович Корнилов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЧеРо, 2003. – 347 с.

6. Кочерган М.П. Про семантичний принцип контрастивних лінгвістичних досліджень // Проблеми зіставної семантики, 2003. – Вип. 6. – С. 3–7.
7. Кубрякова Е. С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова “память” / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Культурные концепты : сб. науч. статей / под. ред. Н.Д. Арутюновой. – М.: Наука, 1991. – С. 85–91.
8. Кустова Г. И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения / Галина Ивановна Кустова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 472 с.
9. Манакін В.М. Про «семантичні примітиви» та еталон порівняння в зіставному мовознавстві // Мова. Людина. Світ: Збірник наукових праць, 2006. – С. 201–211.
10. Мацеевская Н. Ю. Хореографическая лексика современного русского языка в системно-семасиологическом и лингвокультурологическом аспектах: дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.02 / Наталья Юрьевна Мацеевская. – Львов, 2002. – 168 с
11. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Елена Александровна Селиванова. – К.: Изд-во украинского фитосоциолог. центра, 2000. – 248 с.
12. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд): навч. посіб. для спец. “Українська мова і література” / Олена Олександрівна Селіванова. – К.: Фитосоциолог. центр, 1999. – 148 с.
13. Степанов Ю. С. Номинация, семантика, семиология / Ю. С. Степанов // Языковая номинация (общие вопросы): сб. науч. трудов. – М.: Наука, 1977. – С. 294–358.
14. Чернейко Л. О. Имя СУДЬБА как объект концептуального и ассоциативного анализа / Л. О. Чернейко, В. А. Долинский // Вестник МГУ. Серия 9 “Филология”. – 1996. – № 6. – С. 20–41.
15. Kurteš S. Contrastive analysis at work: theoretical considerations and their practical application / S. Kurteš // Signum: Estudos da Linguagem. Volume Temático: Lingüística Contrastiva. – No. 9/1. – Centro de Letras e Ciências Humanas, Universidade Estadual de Londrina, 2006. – P.111–140.
16. Murphy G. L. The big book of concepts / Gregory L. Murphy. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 2002. – 555 p.
17. Nuopponen A. Methods of concept analysis – towards systematic concept analysis. – The LSP Journal: Language for special purposes, professional communication, knowledge management and cognition. – 2010. – Volume 1(1). – P. 5–14.
18. Walker L. O. Strategies for Theory Construction in Nursing / L. O Walker, K. C. Avant. – 3rd edition. – Prentice Hall, 1994. – 222 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анастасія Беляєва – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування факультету іноземної філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: проблеми вербалізації концептів в аспекті зіставного мовознавства, лінгвокогнітивні дослідження компонентів мовних картин світу.

Беляєва

МІФОПОЕТИЧНИЙ СВІТ ГЕРОЇВ РОМАНУ Е. БРОНТЕ “WUTHERING HEIGHTS” У ПЕРЕКЛАДІ М. РУДНИЦЬКОГО.

Анастасія ВАСИЛИК (Львів, Україна)

У статті розглянуто перший український переклад роману “Wuthering Heights” Е. Бронте М. Рудницького – “Буреверхи” (Львів, 1933). Система запропонованого аналізу охоплює зіставлення оригіналу та перекладу на основних текстових рівнях – характерологічному та образному. У центрі аналізу – відтворення системи образів та персонажів твору в перекладі М. Рудницького.

Ключові слова: український художній переклад, перекладацька стратегія, міфопоетика, система образів та персонажів.

The article characterizes Rudnytskyi's prose translation of Emily Bronte's Wuthering Heights. The paper elucidates literary, stylistic and translation studies' analysis on different textual levels – on the level imagery, namely polarization of two symbolic worlds, and on the level of characters. In the focus of the attention is the reproduction of the symbolic motives which presuppose the perception of the characters in the Ukrainian translation.

The analysis demonstrates that Rudnytskyi succeeds in achieving a delicate balance between the accurate rendering of the original style and using the lexical, stylistic and idiomatic resources of the Ukrainian language.

Key words: Ukrainian artistic translation, textual levels, symbols, imagery, characters.

Система образів роману Е. Бронте “Wuthering Heights” що синтезував літературні особливості традицій романтизму, реалізму, Вікторіанського сімейно-побутового роману, а також елементи готичної поетики, є однією з стилістичних своєрідностей. Цей роман побудований на символічному протиставленні комплексу дуалізмів: два роди, два помістя, дві історії кохання, два провідні характери, що демонструє авторське сприйняття людської природи. В основі образних символів зображена модель всесвіту з полярними полюсами, які

в цілісності творять гармонію. Дослідники відзначають вагомість міфопоетичної образності, що синтезує елементи античних міфологічних систем, германської та кельтської, фольклор англійців, шотландців, ірландців. Вкраплення розповідей чи згадок про міфічно-фольклорні істоти, надприродні сили, потойбічні духи часто трапляються в середньовічній літературі. О. Бандровська зазначає, що в “міфопоетичному мисленні письменниці образи та сюжети британської міфології тісно переплетені з християнською, зокрема євангельською символікою” [1 : 3]. Отже, система образів тексту ґрунтується на протиставленні двох основних просторів Буреверхів та Долини Дроздів, витримано дві тональності їх зображення, що впливають на образну характеристику персонажів. Деякі літературознавці розглядають цей твір у традиції готичного роману, так, Х. Пастух виділяє символізм зображення топосу й відповідної взаємозалежності героїв і простору. Дослідниця окреслює символічні простори тексту. Колорит похмурості поєднує зовнішній простір (похмурий дім) і внутрішній простір його мешканців, а також символічні мікродеталі цього простору: кімната-в'язниця, вікно, дзеркало – вхід у потойбічний світ. Виокремлено також третій простір – болота, що символізують небезпеку, непевність [5 : 67].

Характеристику Буреверхів закодовано вже на рівні назви помістя, в якій закладено динамічний мотив неспокою, виру, дії. Відповідні тематичні лейтмотиви знаходимо в образних вкрапленнях твору, що створюють цілісну систему й моделюють контекстуальне враження. Завдання перекладача – відтворити ці окремі образні компоненти цілісної системи на макро- та мікротекстових рівнях, адекватно передати символічне образне тло оригіналу.

Буреверхи – помістя древнього роду Ерншоу, місце дії основних подій першої частини роману, що характеризується динамікою змін життя героїв. Згаданий маєток пов'язує усіх героїв із найприємнішим – топосом дитинства та безтурботної юності. Як перший епіцентр подій, помістя зображено доволі двоюко. Водночас відчутний концепт дому, могутньої древньої споруди, що з розвитком подій перетворюється на будинок-в'язницю, але в кінці твору переживає відродження, стає домівкою Гаретона та Кетрін молодшої.

Перше враження від Буреверхів створюють образні вкраплення переважно у формі порівнянь та персоніфікацій: *A range of gaunt thorns all stretching their limbs one way, as if craving alms of the sun* [14 : 20] – **викривлені кущі простягають свої рамена, немовби благаючи в сонця милостині** [11 : 8]; / *The narrow windows are deeply set in the wall* [14 : 20] – **вузькі вікна сидять глибоко в стінах** [11 : 8]; / *Among a wilderness of crumbling griffins and shameless little boys* [14 : 20] – **серед хмару розкиданих драконів та безсоромних хлопчаків** [11 : 9]; / *one or two heavy black ones lurking in the shade* [14 : 21] – **один чи два чорні фотелі сіріли в кутку** [11 : 10]; *the canine mother...was sneaking wolfishly to the back of my legs* [14 : 22] – **біля моїх ніг крутилась сука..., що кружляла, мов вовчиця з вишкіреними зубами** [11 : 11]; *Vinegar-faced Joseph projected his head from the round window of the barn* [14 : 25] – **зі стодоли визирнуло квасне, як оцет, обличчя Осипа** [11 : 15]. М. Рудницький намагався відтворити образні вирази, дотримуючись відповідного контекстуального та емотивного значення. Перекладач створює відповідні вирази, що передають смислове, образне, функціонально-стилістичне та експресивно-емоційне забарвлення. У деяких ситуаціях М. Рудницький увиразнив звучання, зокрема у фразях *вікна сидять глибоко в стінах*, доповнене образне висловлювання *сука..., що кружляла довкола моїх ніг мов вовчиця*, або емотивно загострене зіставлення - *квасне, як оцет, обличчя*. У перекладі збережено відповідну тональність зображення помістя Буреверхів, що створена окремими образними висловлюваннями вже на рівні першого враження зі слів оповідача Локвуда.

Маєток *Thrushcross Grange* М. Рудницький переклав топонімом *Дрозди* – асоціативно пов'язаний з ідилією, спокоєм і миром. Відповідне символічне враження формують такі образні лаконічні згадки: *Both of us were able to look in by standing on the basement and clinging to the ledge, and we saw—ah! It was beautiful – a splendid place carpeted with crimson, and crimson-covered chairs and tables, and a pure white ceiling bordered by cold, a shower of glass-drops hanging in silver chains from the center, and shimmering with little soft tapers* [14 : 62] Цей уривок вперше знайомить читача з атмосферою помістя – прекрасний, на перший погляд, світ, в який крадькома зазирали через не зашторене вікно Кетрін та Гіткліф. У перекладі М. Рудницького це звучить так: *Завіси були спущені лише до половини. Ми могли*

бачити у середині – ах! Як там було гарно! – Велику кімнату з червоним килимом, столи та крісла вкриті багровим оксамитом, білу золочену стелю, осяяну численними свічками... Чи вони не повинні почувати себе щасливими? Ми на їхньому місці були би, як у небі! [11 : 45]. Емотивне враження краси, радше захоплення, що прочитуємо, зокрема у фразі *and we saw – ah! It was beautiful – a splendid place*, відтворено у відповідному ключі – *Ми могли бачити у середині – ах! Як там було гарно!*. Ця фраза важлива, адже налаштовує читача на сприйняття образу – омріяного світу (з погляду героїв), і далі в перекладі присутній фрагментарний опис деталей, вишуканого, осяйного інтер'єру – *ceiling bordered by gold, a shower of glass-drops hanging in silver chains from the center, and shimmering with little soft tapers*. У зіставленні з перекладом помітні деякі узагальнення, так образний елемент опису *a shower of glass-drops hanging in silver chain... and shimmering with little soft tapers* у перекладі дещо спрощено, опустивши образний опис, який звучить приблизно так – *наче сплеск скляних краплинок, сплєтених срібними ланцюжками, що звисали зі стелі і мерехтіли осяйними промінчиками*. Доволі вдало ці рядки звучать у перекладі Д. Радієнко (2006) – *а посередині сталі на срібних ланцюгах висіли кришталеві підвіски – мов сяючий дощ! – і горіли малі свічки* [12 : 59]. У перекладі М. Рудницького така зміна дещо нейтралізує емотивний контекст піднесеності та святковості, який згодом посилений вигуком захоплення, що відповідно передано: *We should have thought ourselves in heaven!* [14 : 62] – *ми на їхньому місці були би, як у небі!* [11 : 46].

Ці два основні простори моделюють сприйняття персонажів та характеризують їхнє світобачення. Перекладач повинен зберегти тісний взаємозв'язок хронотопу та подій твору і взаємодію між змінами в природі та житті героїв. Важливо передати відповідну емотивну конотацію, закладену в деяких лаконічних описах місця, адже вони є компонентом емоційно-настроєвої характеристики. Стратегія перекладу цього рівня впливає також і на загальне сприйняття твору, адже йдеться про збереження локального колориту.

У просторі *Thrushcross Grange* (Колиски Дроздів), що представлено світлим та осяйним – як казковий світ, представлені надалі і елементи образного контрасту. Це чітко виражено в доволі негативні (адже її висловлю характеристиці дітей Лінтонів, доволі експресивно з елементами легкої іронії: *Edgar stood gaping at a distance* [14 : 65] – *Едгар придивлявся, мов тава* [11 : 48]; *Isabella lay screaming and shrieking as if witches were running red-hot needles into her* [14 : 62] – *Ізабеля ревіла, якби чарівниці шпигали її гарячими шпильками* [11 : 74]. У першому прикладі переклад звучить різкіше, ніж оригінал. В українському звучанні ця репліка пронизана іронічно-образним порівнянням *придивлявся, мов тава*, яким М. Рудницький увиразнив нейтральніше *gaping at a distance* – *вдивлявся на відстані*. Друге висловлювання у перекладі адекватне вжитому в оригіналі порівнянню, в основі якого закладено фольклорний мотив, де йдеться про міфічні істоти, що вносять елемент яскраво вираженої образності. Перекладач відтворив цей вираз способом покомпонентного калькування, вдало дібравши український еквівалент *шпигали її гарячими шпильками*, що додатково посилює експресію на фонетичному рівні звороту шляхом повтору шиплячих приголосних.

Поряд із зображенням ідеального життя родини Лінтонів бачимо експресивний образ протиставлення в словах Гіткліфа: *I'd not exchange for a thousand lives my condition here for Edgar Linton's at Thrushcross Crange – not If I might have privilege of flinging Joseph of the highest gable, and painting the house front with Hindley's blood!* [14 : 62] – *Я не замінюся би з Едгаром Лінтоном за своє життя, навіть якби за це дістав право повісити Осипа і вималювати хату кров'ю Гіндлея* [11 : 46]. Складний смислово-емотивний період виразу дещо спрощено при перекладі, а саме – виразне порівняння *If I might have privilege of flinging Joseph of the highest gable* – *якби ж я мав привілей повісити Джозефа на найвищому шпилі* М. Рудницький відтворив *якби за це дістав право повісити Осипа*, що лише частково передає денотативну і конотативну семантику вислову і від цього втрачає образність звучання. Певне спрощення спостерігаємо й на рівні перекладу образного ідіоматичного звороту *exchange for a thousand lives*, що звучить українською: *я не замінюся би за своє життя*.

Мотив протиставлення представників двох родів наскрізь пронизує текстову канву, зокрема на рівні характерних особливостей зображення героїв. У перекладі М. Рудницького

помітна певна тенденція до увиразнення образу, особливо в моменти інтонаційного загострення: *Kindling a spark of spirit in the vacant blue eyes of the Lintons* [14 : 65] – Катруся вмiла навіть у бездушних блакитних очах Лінтонів розбудити слабкий відблиск своєї чарівної особи [11 : 48]. Український варіант репліки дещо відрізняється від оригіналу рівнем експресії. Перекладач акцентує епітетний зворот *vacant blue eyes*, використовуючи: *бездушні блакитні очі*, хоча складова лексема *vacant* для позначення погляду означає – *пустий, відсутній, байдужий*. Динаміка думки у перекладі наявна і на рівні образної комбінації *Kindling a spark of spirit*, який помітно ускладнено в українському варіанті шляхом доданого [відблиск] *своєї чарівної особи*.

Зіставлення оригінального та перекладного уривків – *I saw they were full of stupid admiration* [14 : 65] – *Всі вони збовнали з подиву* [11 : 48] – показує, що перекладач відтворює експресивність виразу, використовуючи лексему з виразною внутрішньою формою: *бовванити* “заст.” – стояти непорушно, що походить від слова *бовван* – язичницький ідол [8 : 206].

Прикладом збереження образності фрази з тенденцією до експресивного семантичного увиразнення є характеристика Ізабелли Лінтон в устах Гіткліфа: *If I lived alone with that tawkish, waxen face. The most ordinary would be painting on its white the colours of rainbow, and turning the blue eyes black, every day or two* [14 : 120] – *Якби я мусів жити з цією поганою восковою лялькою. Я мусів би щодень-два її ванпясте лице підмальовувати колірами веселки, а сині очі на чорно* [11 : 95]. В оригіналі експресивно марковані одиниці *tawkish, waxen face*. Перекладач додав образності цьому висловлюванню, використовуючи лексему *лялька*, що стала ядром метафоричної фрази *поганою восковою лялькою*, а відповідний компонент *лице* в поєднанні з епітетом *ванпястий* простежуємо у продовженні думки: *підмальовувати її ванпясте лице*. Приклади посилення експресивності думок та увиразнення деяких образних висловів збалансовані протилежною тактикою певної нейтралізації образу, коли образне порівняння *like a rotten hazel-nut* (як *гнилий лісовий горіх*) у перекладі спрощено – *як горіх. I'll crush his ribs in like a rotten hazel-nut* [14 : 129] – *я потрощу його, як горіх* [11 : 104]. Приклади такого спрощення спорадичні, адже переклад загалом характеризує експресивність відтворення образного рівня тексту.

Відповідно метод образного протиставлення використано і як засіб розкриття глибини почуттів двох персонажів Едгара та Гіткліфа: *If he loved with all the powers of his puny being, he couldn't love as much in eighty years as I could in a day. And Catherine has a heart as deep as I have: the sea could be as readily contained in that horse-trough, as her whole affection be monopolized by him* [14 : 161] – *Навіть, якби він кохав її всією міццю своєї нікчемної душі, то його кохання за повних вісімдесят літ не могло би рівнятися з моїм за одну днину! Катруся має таке глибоке серце, як я: і як моря не можна помістити у відрі, так само її серця у серці Лінтона* [11 : 129]. Цими думками Гіткліф демонструє зневажливе ставлення до Лінтона, тому цей період характеризує посилена експресія – бачимо потрійний контраст, в центрі якого вислів *puny being* – *мізерне створіння*, який у перекладі подано із загостреною пейоративною конотацією *нікчемної душі*, протиставлено глибині переживань Кетрін та Гіткліфа. Завершення думки сформульовано образним порівнянням, що відповідно звучить і в перекладі, попри заміну на рівні лексеми *horse-trough*, що, крім первинного значення, надає певного відтінку, взаємопов'язаного з місцем дії. Або ж такий фрагмент зневажливої персоніфікації з уст Гіткліфа: *And that insipid, paltry creature attending her from duty and humanity, from pity and charity! He might as well plant an oak in a flower – pot, and expect it to thrive, as imagine he can restore her to vigour in the soil of his shallow cares!* [14 : 166] – *А той солодкавий цуцик годує її своїми обов'язками та людяністю! Так само добре можна би посадити дуба у вазонку і ждати, що з тої землі добуде він нові соку!* [11 : 133]. У перекладі помітні певні зміни на рівні значення компонентів, вислів *insipid, paltry creature* – *мляве, нікчемне створіння*, відтворено шляхом лексичної заміни *солодкавий цуцик*, що вмотивовано на рівні образності та експресії. Заданий контекстуальний фон доволі пейоративної експресивної конотації збережено. На рівні другого змістового пласту висловлювання відтворено образ за допомогою покомпонентного калькування виразу. У такий спосіб відтворено образне порівняння, озвучене Кетрін, стосовно Гіткліфа: *Heathcliff would as soon*

lift a finger at you as the king would march his army against the colony of mice [14 : 129] – Гіткліф не підніс би проти тебе пальця, так само як король з армією не йшов проти громади мишей [11 : 104].

Вирізняється своєрідною образністю й зображення постаті головного героя, який символічно втілює порив невгамовних емоцій, що згодом перетворюються в непоборне бажання помсти, люті і зла. Водночас постать цього героя наділена містичними елементами: загадковою є поява на світ і смерть, власне в його образі, крім романтичного, відчутно вплив готичного роману, особливо в епізоді розкопування могили Кетрін та його марення. Це помітно і в образних висловлюваннях на його адресу, що набирають експресії, внаслідок розвитку внутрішніх переживань цього персонажа: *Change the fiends to confident, innocent angels* [14 : 71] – *Перемінити бісики в невинні янголята* [11 : 51]; *It is as bad as offering satan a lost soul. Your bliss lies, like his, in inflicting misery* [19 : 126] – *Це було би те саме, що жертвувати сатані прокляту душу. Ти насолоджуєшся так само, як сатана, що може завдавати біль* [14 : 101]; *he gnashed at me and foamed like a mad dog* [14 : 173] – *він загарчав, як скажений пес* [11 : 137]; *He dashed his head against the knotted trunk, and, lifting up his eyes, howled – not like a man, but like a savage beast being goaded to death with knives and spears* [14 : 179] – *Бив головою об пень дерева і ревів, як дикий звір, смертельно ранений під ножем* [11 : 142]; *for his eyes rained down tears among the ashes* [14 : 192] – *з його очей, мрячних, мов пекло, впали на мить блискавки* [11 : 153]; *blest as a soul escaped from purgatory* [14 : 193] – *я бігла вперед, наче вирвалася з чистилища*. В українському перекладі образний рівень цих уривків збережено, відтворено і відповідне емоційне тло. Перекладач використав здебільшого спосіб покомпонентного калькування. Подекуди наявне доповнення оригіналу додаванням компонентів на лексичному рівні, зокрема *eyes rained down tears among the ashes* перекладено з *його очей, мрячних, мов пекло, впали на мить блискавки*, де є експресивно-образне порівняння *мрячних, мов пекло*. Помітна також тенденція до увиразнення, посилення експресії у перекладі, приміром, на рівні фрази: *Change the fiends to confident, innocent angels* [14 : 71] – *Перемінити бісики в невинні янголята* [11 : 51]. Лексему *fiends*, дослівно – *злий дух, диявол* в українському варіанті відтворено словом *бісики*, своєрідною зменшувально-пестливою формою.

У романі, ще на рівні заголовка, закладено мотив зображення стихії – могутньої, доволі понурої, суворої, яка створює відповідний фон текстової канви твору. Експресивне зображення природи бачимо й у момент відтворення душевної й фізичної недуги Кетрін: *...She crossed the room, walking very uncertainly, threw it back, and bent out, careless of the frosty air that cut about her shoulders as keen as knife. I entreated, and finely tempted to force her to retire...There was no moon, and everything beneath lay in misty darkness. Not a light gleamed from any house; and those at Wuthering Heights were never visible – still she asserted he caught their shining. Look! – she cried eagerly; that's my room with the candle in it, and trees swaying before it...* [14 : 139].

М. Рудницький переклав ці рядки: *...Відчинила вікно навстіж і перехилилась. Ледяне повітря пронизало її тіло, як ножем. Я пробувала її відтягнути... Не було місяця і все вкрили мрячні сутінки; ні в одній хаті не було видно світла; Буреверхів не можна було доглянути, а Катруся впевняла, що бачить, як вони ясніють. – Глянь! – кричала захоплена – ось моя кімната зі свічкою, і дерева розколихані перед нею, і Осипова свічка на горищі* [11 : 111].

У перекладі відтворено експресивний образ, що створений в оригіналі на основі порівняння *frosty air that cut about her shoulders as keen as knife* – *ледяне повітря пронизало її тіло, як ножем*. Це образне вкраплення опису льодяного повітря темної ночі, що пронизує тіло кволої героїні, посилює сприйняття трагічності її душевних переживань, що відповідно вразили її фізичний стан. Загалом, символіка ночі та крижане повітря традиційно використовується в літературі для нагнітання тривожного настрою, який пророкує певні зміни, зокрема смерть, викликає появу потойбічних сил, згадаймо хоча б експозицію трагедії В. Шекспіра “Гамлет”: ніч, пронизливий холод, сцена з вартовими та поява привида батька Гамлета.

У тексті відчувається авторське використання образності не лише як стилістичного засобу, емоційного акценту, але й як способу вираження головних ідей, що вимагає

особливої ретельності при перекладі. До таких концептуальних образів належить смислове зіставлення, яке не випадково озвучив чужинець – Локвуд: *I perceive that people in these regions acquire over people in towns the value that a spider in a dungeon does over a spider in a cottage, to their various occupants* [14 : 76] – *Я бачу, що тутешні люди так само сильніші від міщухів, як павук з в'язничної вежі сильніший від павука з палати* [11 : 55]. М. Рудницький передав цей образ покомпонентним калькуванням, посилюючи експресію звороту лексемою *міщухи* як відповідник до нейтрального вислову *people in towns*. Дещо утруднює переклад фрази слова *dungeon* та *cottage*, в українському звучанні бачимо лексеми *палата*, ймовірно, перекладач намагався посилити образність порівняння. Лексема *dungeon* має досить сильну експресивну конотативну семантику, її український відповідник *в'язниця* належить до загального мовного реєстру. Тому дуже вдала знахідка перекладача – вислів *в'язнична вежа*. До того ж, згідно із словниковими дефініціями смисловий рівень висловлювання дещо звужено. Адекватний переклад згаданого уривку подає Д. Радієнко: *Я бачу люди в цій місцевості становлять набагато більшу цінність одне для одного, аніж у місті; так само як павук у в'язниці набагато більше значить для її мешканців, аніж павук у звичайному будинку* [12 : 71].

Отже, на рівні відтворення системи образів та персонажів М. Рудницький використав дві тенденції. Перша – перестворення образної структури зі збереженням лексичного, інтонаційного, образного, символічного рівнів, шляхом покомпонентного калькування. Друга – увиразнення та наголошення відповідних образів завдяки доповненню первинної структури виразу або ж заміні окремих лексичних компонентів відповідно емотивно маркованішими, що посилює інтонаційно-образний контекст. Водночас трапляються й певні спрощення образних зворотів через використання нейтральних лексем.

Мифопоэтический мир образов и героев романа “Wuthering Heights” Эмили Бронте в переводе Михаила Рудницкого

В статье рассмотрено первый перевод на украинский язык романа “Wuthering Heights” Эмили Бронте – “Буреверхи” (Львів, 1933) Михаила Рудницкого. Система предлагаемого анализа охватывает сопоставления оригинала и перевода по основным текстовым уровням – композиционном, временно-пространственном, характернологическом, образном, лексическом, синтаксическом. В центре анализа – воспроизведение системы образов и персонажей произведения в переводе М. Рудницкого.

Ключевые слова: *украинский художественный перевод, мифопоэтика, система образов и персонажей.*

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бандровська О. Т. “Грозовий перевал” Емілії Бронте в культурному просторі Вікторіанської Англії / О. Бандровська // Бронте Е. Грозовий Перевал : Роман / пер. з англ. Д. О. Радієнко ; передмова і примітки О. Т. Бандровської. — Харків : Фоліо, 2006. — С. 3–19.
2. Гачечиладзе Г. Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г. Р. Гачечиладзе. — М. : Советский писатель, 1980. — 255с.
3. Гюббенет И. В. К проблеме понимания литературно-художественного текста (на английском материале) / И. В. Гюббенет. — М. : Изд-во МГУ, 1981. — 112 с.
4. Мірошніченко В. В. Про мистецтво інтерпретації авторської художньої концепції / В. В. Мірошніченко // Мовні і концептуальні картини світу : Збірник наукових праць. — К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2004. — Вип. 15. — С. 65–72.
5. Пастух Х. “Грозовий перевал” — найромантичніший твір, на думку англійців / Христина Пастух // Всесвіт. — 2008. — № 3–4. — С. 172–175.
6. Пастух Х. Еволюція готичної поезії і роман “Буреверхи” Емілії Бронте / Х. Пастух : Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Львівський національний університет імені Івана Франка. — Львів, 2009. — 19 с.
7. Стиль автора стилю переклада : Учеб. пособие / М. А. Новикова, О. Н. Лебедь, М.Ю. Лукинова и др. — К. : УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. — 84 с.

Лексикографічні джерела

8. Словник української мови : В 11 т. / Редкол. : І. К. Білодід (голова) та інші. — К. : Наукова думка, 1970–1980. — Т. 1–11.
9. Словарь української мови : В 4 т. / Упорядкував Б. Грінченко. — К. : В-во “Довіра”— УНВЦ “Рідна мова”, 1997. — Т. 1–4.
10. Collins English Dictionary. Third Edition Updated 1994. — Glasgow : Harper Collins Publishers, 1995. — 1791 p.

Ілюстративний матеріал

11. Бронте Е. Буреврхи : Повесть / пер. і передмова М. Рудницький / Е. Бронте. — Львів : Видавнича Спілка “Діло”, 1933. — 278 с.
12. Бронте Е. Грозовий перевал : Роман / пер. Д. Радієнко ; Передмова і примітки О.Т. Бандровської / Е. Бронте. — Харків : Фоліо, 2006. — 319 с. — (Б-ка світ. літ.).
13. Бронте Е. Буремний перевал : Роман / пер. О. Андріяш / Е. Бронте. — Київ : KM Publishing, 2009. — 352 с. — (Фієста).
14. Bronte E. Wuthering Heights / E. Bronte. — Moscow : Foreign Languages Publishing House, 1963. — 365 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анастасія Василик – канд. філол. наук, асистент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Г. Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: художній переклад, історія українського художнього перекладу, шекспірознавство.

КРОССКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ: ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

Юлия ДАВЫДЕНКО, Евгения КНЫШ (Днепропетровск, Украина)

У статті розглядаються питання формування інтеркультурної компетенції під час навчання іноземних мов. Робиться висновок про необхідність врахування понять кросскультурної психології, навчання фонових знань.

Ключові слова: навчання іноземних мов, кросскультурна психологія, навчання фонових знань.

The article deals with the intercultural competence forming during foreign language learning. As conclusion, you must take into account the ideas of crosscultural psychology as well as problems of cultural studies.

Key words: language learning, crosscultural psychology, cultural studies.

Как утверждают современные исследователи, речь всегда отображает в своей фразеологии реальные для своей среды социокультурные условия. Таким образом, в каждом речевом сообществе всегда формируется своя неповторимая языковая картина мира, которая одновременно является культурным наследием как материальной, так и духовной жизни, и возникает в процессе длительной передачи традиций и народной мудрости [1: 28]. Языковая картина мира – это совокупность знаний и представлений человека про внутренний и внешний мир определенной нации.

Разнообразие национальных картин мира обусловлено разнообразием языковых картин, доминантной средой существования этноса и разностью фразеологической концептуализации. Поэтому формирование вышеуказанных языковых картин в сознании членов определенных наций всегда помогает их правильной языковой ориентации в данной среде [2: 96]. Речь идет о формировании интеркультурной компетенции, которая выступает как умение управляться с культурно-разнообразной ситуацией.

Интеркультурная компетенция, согласно точки зрения В.М. Шаклеина [8: 97], состоит из трех базовых частей: когнитивной, аффективной и бихевиоральной. Первая из них (когнитивная) представляет собой знания, опыт и информацию не только о зарубежной, а и своей культуре. Вторая (аффективная) связана с эмоциональным проживанием межкультурной ситуации с интеркультурной эмпатией, третья (бихевиоральная) – это способность проводить адекватную межкультурную коммуникацию и решать интеркультурные конфликты. Ни одна из этих составляющих интеркультурной компетенции не дается никому с рождения. Потому все они должны быть систематично развиты на уроках по иностранному языку.

Кросскультурной психологией (от англ. cross-cultural psychology) принято называть науку, которая изучает взаимосвязи между факторами культуры, с одной стороны, и психологическими фактами – с другой [3: 2].

Кроме понятия особой отрасли науки, кросскультурная психология позиционируется как коррекция чрезмерных обобщений традиционной общей психологии, основные факты и понятия которой разработаны на ограниченных выборках примерно однородных по типу культур.

По мнению исследователей в этой области [3: 48], и мы в этом с ними полностью согласны, иногда мы несколько упрощаем кросскультурную ситуацию общения до

«действительной»), то есть видимой глазу, но не достигаем уровня подсознательной или неосознаваемой культуры взаимодействия, необходимой в ситуации, когда встречаются люди разных культур.

Подход к изучению культур может быть назван интерактивным, когда каждый может проанализировать, предвидеть, изучить свое собственное речевое поведение с представителями разных культур, оценить свои представления «до и после» об особенностях поведения людей, представителей разных культур. Эффективность деловой и общекультурной стратегии взаимодействия зависит от нас – насколько мы осознаем и понимаем разнообразие культур и богатство исторического и культурного опыта их представителей. Знание и понимание актуальности кросскультурной коммуникации помогает нам поднять и расширить уровень нашей культуры и успешность нашего делового сотрудничества.

Разнообразие и полисемантичесность смыслов и форм межкультурного взаимодействия не должны вызывать у нас страх или неуверенность в себе, но наоборот, желание познать других людей, узнать и раскрыть самих себя в ситуации международного сотрудничества и коммуникации. Внимание к культурным корням и национальным особенностям других людей, как в обществе, так и в бизнесе, позволяет нам предвидеть реакцию собеседников на наши предложения, не допустить возможных ошибок, но использовать наши культурные различия во благо обеим сторонам и делу. Практическое знание базовых черт представителей различных культур (как и своей собственной) помогает нам понять друг друга и оценить наши достоинства и принять некоторые национальные особенности, казавшиеся ранее недостатками.

Выявление национальных особенностей – сродни хождению по минному полю неточных предположений и неожиданных исключений. Можно встретить вспыльчивых финнов, медлительных итальянцев, осмотрительных американцев и харизматичных японцев. Тем не менее, существует и некая национальная норма. Например, итальянцы, как правило, более словоохотливы, чем финны. Разговорчивые финны и молчаливые итальянцы выделяются на общем фоне соотечественников. С точки зрения конкретной национальной черты, таких необычных индивидов можно рассматривать как отклонение от нормы.

Ради того, чтобы провести ряд содержательных сравнений между различными культурами, стоит пойти на некоторые обобщения относительно национальных особенностей того или иного народа. Такие обобщения влекут за собой опасность однобокого, стереотипного подхода в той мере, в какой речь идет о типичном итальянце, немце или американце. Разумеется, американцы сильно отличаются друг от друга и нельзя найти двух одинаковых итальянцев. Тем не менее, опыт тесного общения с людьми самых разных национальностей убедит вас в том, что жители многих стран придерживаются определенных взглядов на жизнь и представлений об окружающей действительности, что непременно проявляется в их поведении.

На практике культура как выражение специфического мировоззрения не является сугубо национальным явлением. В некоторых странах региональные особенности столь сильны, что отодвигают национальные черты на второй план. Кроме испанского паспорта, баски и жители Андалузии имеют мало общего; деловым людям Милана гораздо легче общаться с австрийцами и французами, чем с сицилийцами. В США, стране с множеством субкультур, расовые и языковые различия привели к образованию трех основных категорий населения: «черных», латино-американцев и англоговорящих «белых». В некоторых случаях города отличаются столь сильной культурной индивидуальностью, что она выходит за пределы региональных особенностей. Так, жители Лондона – это не просто южные британцы, парижане – больше, чем северные французы, по акценту и стилю жизни ливерпульцы сильно отличаются от окружающих северян. А Гонконг даже после слияния остается особым анклавом в составе Китая.

Культурные сообщества могут выходить за границы отдельных государств и наций и выделяться, и не только по географическому признаку. Мусульмане и христиане – группы культур, то же можно сказать об инженерах и бухгалтерах. Выпускники университетов Оксфорда, Кембриджа, Гарварда считают, что отличаются друг от друга как культурные

сообщества. В той или иной мере жизнь многих из нас определяется корпоративной культурой. Она особенно сильна в Японии. В других странах, таких как Италия, Испания и Китай, более важной считается семейная культура. Исходный элемент культуры – индивид с присущей ему личной культурой. В таких странах, как Великобритания, США, Франция и Австралия, к личным взглядам относятся с большим уважением.

Быть может, самым общим критерием культурного деления людей является не национальное, религиозное, корпоративное и профессиональное, а гендерное – по признаку пола. Вполне возможно, что по своему мировоззрению итальянка окажется ближе к женщине-немке, чем к итальянцу-мужчине. Ценности, усвоенные нами в детстве, формируют у нас определенное глубоко укоренившееся отношение к пространству и времени, то, как мы определяем статус других людей, реагируем на различные типы лидерства, как организуем наше общественное устройство и бизнес в соответствии с этими установками. Мы бы хотели показать, что культурные ценности не могут быть хорошими или плохими, логичными или иррациональными, как не может быть и общего мнения по поводу вкуса. Британец, американец и китаец – все считают себя разумными и нормальными людьми.

Кросскультурное взаимодействие помогает воспринимать других людей такими же "нормальными", какими мы считаем себя, приучая нас смотреть на них по-другому. Здесь же рассматривается еще одна увлекательная проблема – взаимосвязь языка и мышления. Язык – важное средство кросскоммуникативной деятельности, но отнюдь не единственное, используемое в деловых встречах и во время переговоров.

Навыки выслушивания также являются важным фактором общения, их осмысление приоткрывает нам некоторые интересные аспекты торговых операций, маркетинга и рекламы. Считается, что более 80% информации мы передаем на языке телодвижений и манер поведения в бизнесе и обществе, встречающихся в культурах мира. Как наладить относительно гармоничные отношения в объединенной международной команде? Прежде всего, следует принять как нечто бесспорное, что для того, чтобы понять, чем живут иностранные коллеги, нет другого пути, кроме изучения их языка, литературы и хотя бы в общих чертах истории их страны. Это предполагает значительные затраты, измеряемые не столько финансовыми потерями, сколько временем.

Что видят англичанин, француз, немец и японец в рамках своего кругозора? Чем этот взгляд принципиально (и, быть может, фатально) отличается от вашего? Что совпадает? Существуют области, в которых две нации могут прийти к согласию. Представители романских народов считаются трудными партнерами для британцев, тем не менее, бритты могут найти взаимопонимание с французами, испанцами и итальянцами, хотя в каждом случае основа его будет разной. Самые разные культурные "горизонты" и представления можно сблизить, прежде всего, создавая интернациональные команды, объединяющие представителей разных культур. Сам язык делового и неделового общения становится источником вдохновения и незаменимым средством кросскультурного тренинга завтрашних менеджеров и руководителей. Сопереживание, чувство такта, понимание, деликатность, позитивный настрой – вот важнейшие ресурсы мультикультурного профессионала по связям с общественностью. «Язык – это инструмент, к помощи которого прибегают для решения большинства социальных задач: например, для разработки проекта, достижения цели, решения проблемы и т.д. [2: 44]. Следуя терминологии Совета Европы, этот подход квалифицирован, как «деятельный», в той мере, что язык привязан к действию. Социальные задачи обычно требуют применения различных компетенций: основных (в том числе культурных), лингвистических, социолингвистических и прагматических.

Изучение современных языков играет решающую роль в интеллектуальном и человеческом обогащении ученика, открывая ему не только языковое разнообразие, но и взаимодополняющий характер разных точек зрения, дабы привести его к построению общепризнанных ценностей. Изучать современный язык – значит открывать для себя способы восприятия мира и других людей, которые могут сначала казаться обескураживающими. Для того, чтобы чувствовать себя свободно в языке, не достаточно

смоць произнести несколько фраз; необходимо знать также и его социальные обычаи, и культурный фон.

Язык – это не только средство для коммуникации. Вместо того, чтобы говорить о функции языка, скажем, что он обладает тремя основными, естественно, тесно переплетенными друг с другом измерениями, которые выражаются на различных уровнях в речевом акте. Язык, прежде всего, – носитель и создатель смысла. Он тесно и нерасторжимо связан с мыслительной деятельностью. «В противоположность тому, что думает большинство людей, язык – это не просто грамматическая структура, с набором объединенных между собой, в согласии с синтаксическим кодом, слов; язык – это еще и, прежде всего, создание значения, основанное на наших чувствах. Таким образом, мы наблюдаем, интерпретируем и выражаем наш собственный мир, исходя из личного, географического и политического контекста [6: 36].

Можно проиллюстрировать эту характеристику языков, например, посредством очень сильного понятия, неодинаково ассимилированного разными языками: понятия светскости (*laïcité*). Это чистый продукт нескольких веков истории, понять которые под силу только входящим в историю, тем, кому это было дозволено, или кто самостоятельно погрузился в социально-политический контекст – продукт этой истории. Именно из-за этой особенности понятие светскости существует не во всех языках. Оно отсутствует не только в арабском языке, но и в английском и немецком языках. В английском языке есть слово *secularity*, а *laïcité* не содержится ни в одном словаре. Тем не менее, оно употребляется, но не широко, и его значение совпадает с *secularity*. Быстрый поиск показал, что данное понятие существует в испанском языке, и что оно развивалось там при множестве отклонений в течение 19 века, в некотором параллелизме с существованием подобных отклонений во французском языке. Вероятно, так же обстоят дела и в итальянском, и в португальском языках. Таким образом, понятие возникло в контексте конфликта между светской и религиозной властями, там, где прочно организованная религиозная власть (папство) претендовала также на осуществление светской власти, т.е. в католических странах. Это ясно означает, что перенесение слова в другой язык не обеспечивает сохранности его смысла. Если при переносе слово теряет свое значение, оно теряет при этом процессе свое качество языкового знака. Это уже не более, чем ряд букв, которому реципиент даст значение, которое может не иметь ничего общего с изначальным значением, и потому послужить источником всяческих недоразумений, непониманий, противостояний и конфликтов.

Язык – это совокупность всех трех взаимозависимых аспектов. Все, что мы называем культурными языками, т.е. все коренные языки, представляют эту сложность. Искусственные языки, видимо, не играют такой роли и по своему устройству являются специализированными. Они определяются своим предметом. Функции, имеющиеся у деградировавших языков, образовавшихся, в частности, от английского, представляют лишь малую часть, строго утилитарный и инструментальный аспект языка, и, естественно, убирают весь культурный материал, из которого он построен. Это то, что называют "служебными языками" в противоположность "культурным языкам" [6: 134]. Вы не можете поставить язык с одной стороны, а культуру с другой, и сохранять эту культуру, меняя язык. Ведь культуры – это не закрытые общности, а открытые системы, находящиеся в постоянном трении друг с другом, как во взаимном обмене, так и в столкновении. "Культуры формируются, развиваются, исчезают во взаимодействиях и конфликтах с другими культурами" [3: 76]. Таким образом, существует только три способа для проникновения в свою культуру и в другие культуры: перевод, искусство и язык.

Конечной целью современной коммуникативной лингвистики является усвоение коммуникативного аспекта языка, которое достигается поэтапно. Здесь речь идет о ступенчатом усвоении коммуникации на иностранном языке. Этот процесс преследует практические цели, в зависимости от конкретной ситуации, от социального контекста.

Коммуникация меняется в зависимости от собеседника, от цели высказывания или от обстоятельства, в котором она имеет место. В связи с вышесказанным возникает вопрос о коммуникативной компетенции. Она обозначает те знания, которые нужны говорящим для того, чтобы они успешно общались между собой. По мнению Н.Е. Пивоновой [5: 56],

коммуникативная компетенция показывает, когда ты должен говорить и когда не должен, о чем ты можешь говорить, с кем, в какой момент, где и каким образом. Подобное определение данного понятия шире определения Багдасаровой [2: 106], которая считает, что «коммуникативная компетенция – это способность человека общаться в трудовой или учебной деятельности, удовлетворяя свои интеллектуальные запросы».

Итак, недостаточно знать тот или другой язык только с грамматической и лексической точек зрения для понимания сообщения. Необходимо иметь и общие знания по культуре и цивилизации тех партнеров, язык которых мы изучаем; необходимо иметь сведения не только в области мира слов, но и в области жестов, потому что вербальная и невербальная коммуникация существуют параллельно, дополняют друг друга. Это предполагает не только изучение языка, но и знакомство с некоторыми ключевыми сведениями о данной стране, относящимися к таким областям, как политика, история, география, а также основы национального делового поведения.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка / Н.Ф. Алефиренко. – М.: Наука, 2010. – 288 с.
2. Багдасарова Н.А. Эмоциональный опыт в контексте разных культур / Н.А. Багдасарова / Человек. [№ 5]. – 2005. – С. 105–111.
3. Емельянова Т.П. Кросскультурная психология: проблемы и тенденции развития / Т.П.Емельянова – Уфа: Изд-во БГПУ, 2000. – 160с.
4. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання [наук. ред. україн. вид. д. пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва] – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
5. Пивонова Н.Е. Кросскультурные коммуникации / Н.Е Пивонова – Уфа: Изд-во БГПУ, 2003. – 170с.
6. Фрумкина Р.М. Психология и лингвистика как контексты социального познания / Р.М.Фрумкина / Пути России: проблемы социального познания [Под общ. ред. Рогозина Д.М.]. – М.: Московская высшая школа социальных и экономических наук, 2006. – С. 128–144.
7. Хайруллина Р.Х. Картина мира во фразеологии: от мировидения к миропониманию [Монография] / Р.Х. Хайруллина. – Уфа: Изд-во БГПУ, 2001. – 285с.
8. Шаклеин В.М. Лингвокультурологическая теория в преподавании русского языка как иностранного / В.М.Шаклеин / Русский язык за рубежом. – [№3.] – Москва : гос.ин. им. Пушкина, 1999.– С.97-101.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Юлія Давиденко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інтенсивного навчання іноземним мовам Придніпровської державної академії будівництва та архітектури.

Наукові інтереси: методика навчання іноземних мов, формування інтеркультурної компетенції, мовні картини світу, використання ресурсів Інтернет та мультимедійних технологій.

Євгенія Книш – викладач кафедри інтенсивного навчання іноземним мовам Придніпровської державної академії будівництва та архітектури.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, методика навчання іноземних мов, використання новітніх технологій у навчанні, специфіка роботи з дорослою аудиторією.

ВАРІАНТНО-СИНОНІМІЧНА ГРУПА ‘ЖИТИ БІДНО (БУТИ БІДНИМ), ЗУБОЖІТИ’ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Тетяна Д’ЯКОВА (Луганськ, Україна)

У статті розглянуто походження й функціонування одиниць варіантно-синонімічної групи ‘жити бідно (бути бідним), зубожіти’, які відбивають етнокультурні уявлення слобожан про матеріальний стан. Аналіз висловів проведено з урахуванням їхньої семантичної структури. Мовною базою дослідження стали ареальні фразеологічні одиниці українських східнослобожанських говірок.

Ключові слова: ареальна фразеологія, мовна картина світу, фразеологічна одиниця, семантична структура, концепт, етнокультура, ментальність.

Origin and function of units of variant synonymic row ‘to live in a poor way (to be poor), to become poor’, which reflect ethnocultural notions about citizens of Sloboda region and material well-being are regarded in the article. Analysis of expressions is made on the basis of their semantic structure. The areal phraseological units of Ukrainian East Sloboda dialects has become the language basis of the research.

Key words: areal phraseology, phraseological picture of the world, phraseological unit, semantic structure, concept, ethnoculture, mentality.

Складовою частиною картини світу є уявлення про категорії матеріального добробуту. Вербальна й невербальна інформація, набута шляхом сприйняття й усвідомлення ситуацій, дій, явищ, ознак, предметів, є одиницею свідомості, фіксованою, зокрема, засобами фразеології. Прикладом цього слугує варіантно-синонімічна група (ВСГ) ‘жити бідно (бути бідним), зuboжити’, яка пов’язана з фразеологічним полем „Людина”. У різних аспектах це питання розглядали А. Івченко, О. Левченко, Л. Мельник, В. Мокієнко, В. Ужченко.

Мета розвідки – дослідити походження й функціонування висловів виокремленої групи, об’єднаних загальною для них смисловою домінантою (‘жити бідно’), визначити їхнє місце у фразеологічній репрезентації мовної картини світу в українських східнословобожанських говірках. Предметом дослідження обираємо насамперед відтворювані в ареалі надслівні мовні одиниці, які або відсутні в літературній мові, або являють собою видозмінені загальнонародні одиниці. Мовною базою дослідження стали ареальні фразеологічні одиниці, зібрані нами за спеціальною програмою, а також зафіксовані у „Фразеологічному словнику східнословобожанських і степових говірок Донбасу” [20]. Для порівняння залучаємо матеріали інших словників східнослов’янських мов та діалектів, а також окремі вислови інших європейських мов.

Соціальне становище людини мовці оцінюють за її матеріальним забезпеченням. Ставлення до категорій *бідний (бідність) – багатий (багатство)* не вичерпується позитивною чи негативною оцінкою: поняття *багатий* сприймають або з повагою, дещо – із заздрістю, або ж – із презирством та зневагою, водночас *бідний* – не лише зі співчуттям, а й з неповагою. Реалізацію сем категорії *бідний* розглянемо у фразеологічних одиницях (ФО), які входять до ВСГ ‘жити бідно (бути бідним), зuboжити’.

Фразеологічні одиниці цієї групи пов’язані з:

1) якістю харчування. *Хліб* „у мовних картинах світу осмислено як головну матеріальну цінність” [11: 274], його усвідомлюють як такий продукт харчування, що має бути обов’язково в раціоні, бо його відсутність – голод, злиденне існування. Тому фразеосистема східнословобожанських говірок налічує чимало висловів із значеннями ‘не мати хліба’, ‘мало хліба’, ‘споживати хліб низької якості’ = ‘жити бідно (бути бідним)’, що мають у своєму складі концепт *хліб*: *їсти один [чорний] хліб* (НижВ), *і хліб не кожен день [є (їсти)]* (Сич), *хліба досита не їсти* (Гарас), *крохті щитати* (Донц): *Там бідні такі: крохті щитають* (Донц). Пор.: *ннад. рості на біді-воді* ‘бідувати, голодувати’, *сухий хліб їсти* ‘бідувати’, *хліб жувають, бідою запивать* ‘жити в горі, злиднях’ [21: 125, 134, 146], рос. пск. *корки есть* ‘жити бідно, злиденно’ [15: 47], біл. діал. *шылам хлеб есці* ‘голодувати’ [12: 82]. Контекстуально, у поєднанні з „факультативними знаками” *вода, квас, хліб* символізує бідність: *з хліба на квас перебиватися* (Хрящ), пор.: *ннад. черствий хліб їсти, водбю запивать* ‘недоїдати, бідувати’ [21: 151], рос. пск. *перебивать с хлеба на воду* ‘бідувати’ [15: 78].

У складі ФО зі значенням ‘жити бідно (бути бідним)’ „харчовими” ознаками матеріального становища є назви окремих продуктів харчування, страв: *ні жиринки ні циплинка [не мати, не їсти]* (Гарас), *циплинка* – курча; *сидіти на картоплі з капустою* (Ком-не); *перебиватися з січки на гичку* [20: 216].

В українській ментальності *борщ* – одна з головних традиційних страв (пор.: *борщ-хазяїн*), символ достатку, пов’язаний з родючістю [5: 41], саме слово *борщ* належить до „реалемної лексики” (О. Левченко), оскільки можливі відповідники в інших мовах є формальними (слов. *борщевник*, рос. *щи*). *Борщ* – один з національно конотованих концептів, оцінний зміст якого зумовлений соціоетнічними особливостями українців. Вислови з концептом *борщ* наявні й у мовній картині світу східнословобожанських говірок: *пустий борщ їсти* (Вільн, Ком-не) – *пустим* називають пісний борщ з невеликою кількістю овочів, ледь засмажений олією, *борщ з таким варити (їсти)* (Гарас): *Борщ з таким – це коли просто на воді й не затоканий салом* (Гарас), пор.: дав. ссл. *ни все з маком, добре й так (добре й з таким)* [9: 376], рос. дон. *хлебнуть (нахлебаться) кислых щей* ‘терпіти нужду, горе’ [3: 557];

2) наявністю грошей. Серед основних рис української ментальності варто назвати працьовитість, народна мудрість наголошує на „людинотвірній функції праці, її необхідності

для формування людської особистості” [14: 160], водночас утверджується висока моральна цінність будь-якої чесної праці – *Зароблена копійка краще за крадений рубль, Трудова копійка годує довіку*. У складі зазначеної групи вислови з указівкою на грошові одиниці (або їхня відсутність) як критерій добробуту: *[і] копійки за душею (душою) не мати* (Біллуц); *Воно ж бідне й копійки за душею не має* (Біллуц), *копійки ламаної (ломаної) не мати* (Донц), *грошей як на сливі яблук* (Лоб), *грошей – з гулькин ніс* (СтЛ), *всігда пусті кармани* (Прос), *нема розколотої копійки* [20: 132], пор.: у Номиса: *у кишені гуде* [18: № 1485], зполіс. *йак в сім'ї воді* ‘відсутність грошей’, зволін. *в кишен'ї вітер свіщче ‘т с’* [2: 43], лемк. *ані на солёну воду не ма́ти* ‘зовсім не мати грошей’, *ма́ти піня́жї як жы́д свинь* ‘бути бідним’, *ма́ти кішенько́вы сухо́ты* ‘не мати грошей’ [4: 30, 102, 129], зполіс. *грошей як у жаби пір'я* [7: 118], біл. діал. *мыші па кішэнях шастають (шасталі)* ‘у кого-н. зовсім нема грошей’ [12: 46], рос. пск. *в карма́не вошь на арка́не (блоха́ на цепи́)* ‘про бідну людину’ [15: 44], болг. розм. *нямам пукната пара́* ‘не мати гроша’ [10: 417]. Таке активне фразеотворення свідчить про тотожність реалізації категорії „бідний” у фразеологічному фонді різних українських ареалів й ідеосистемах інших слов'янських мов;

3) зовнішнім виглядом (одяг, взуття): *в одному платтячку проходить [жсе життя]* (Білк): *Та вона ж чуть не все життя в одному платтячку проходила: така біднота, і дітей п'ятеро* (Білк); *у ситцевому платтячку ходити* (Мілов): *Я синочку все оддавала, сама й у ситцевому платтячку походю* (Мілов); *одні чоботи [в сім'ї] на всіх* (Донц): *Раньше ж як жили: одні чоботи в сім'ї на всіх були* (Донц); *одежу зносити до дірок* (Вільн): *Нас у матері четверо росло, а она одна: одежу до дірок зношували, шо й латать не получалось* (Вільн); *перебиратися з дранки у (на) перебиранку* [20: 88], *дранка* – зношена білизна, одяг [16: 440], *остатися без сорочки* [20: 223]. Таким чином, матеріальна сфера експлікована ФО, компонентами яких є лексеми – назви одягу або взуття. Фразеологія українських східнослов'янських говірок відбиває традиційне в нашого народу переважно співчутливе ставлення (*Краще своє латане, ніж чуже хапане*) до матеріальної неспроможності. Синонімічні вислови, проте іноді з негативною конотацією, побутують також в інших говірках: *голь нещадима, и коса світиця* (нічим покритись), *сорочки на хребті нема* [18: № 1513, 1529, 1530], зполіс. *голий як мати народила* [7: 118], зволін. *голим за́дом трасте́* ‘бути бідним’, *локт'ами с'вітїти ‘т с’* [1: 93, 102], лемк. *са́ма ла́та* ‘дуже бідна людина’, *вы́йти на острóвку* ‘збідніти’, *острóвка* – отвір в постелах для шнурків [4: 78, 96], *лата на латі* ‘бідний’ [17: 11], рос. пск. *не выходит с лаптей* ‘жити бідно’ [15: 49], рос. дон. *лохмоты́ трясти́* ‘носити старий одяг, бідно жити’ [3: 269], біл. діал. *голы́ як палец* ‘дуже бідний’ [6: 259], болг. *стяга́м кола́на*, досл. ‘затягувати пояс’ [10: 276];

4) загальним станом господарства (житло, земельна ділянка, подвір'я тощо): *ні на ньому (ній, них) ні під ним (нею, ними) нічого [немає]* (Ком-не), *ні в хаті ні в городі [нічого немає]* (НижВ), *ні кола ні двора* (Гарас, Ком-не, СтЛ). В. Мокієнко зазначає, що в мові відбувається експлікування подібних двочленних сполучень у більш просторі варіанти: *ні кола, ні двора, ні рогатого вола* [13: 127]. Внутрішню форму вислову *ні кола ні двора* ‘не мати нічого, бути бідним’ сучасні мовці пояснюють так: не мати ніякого господарського інвентаря у дворі, бути поганим господарем, бути бідним (Вільн), *під колом* розуміють огорожу навкруг садиби, а якщо її немає, то господар недбалий чи бідний, однаково не має, що берегти за огорожею (Солід), *ні кола ні двора* в когось – значить людина не має нічого свого, навіть поліняки (кола) (Білк). Проте учені пов'язують етимологію цього вислову з тлумаченням *колу* як смужки землі (що її огороджували *кілками* при розподілі – звідки й назва *кіл*); хати, оселі, бо здавна *кіл*, убитий у землю, свідчив про осідливість [13: 127; 19: 93 – 94]. Схожі за семантикою й внутрішньою формою фраземи побутують в інших говірках, пор.: *а ні печі, а ні лави, ні ножа, ні образа – ні зарізацьця, ні помолицьця* [18: № 1502, 1503], зполіс. *ни ду́ху ни пуху* ‘нічого немає’ [1: 92], ннад. *крóми ду́лі, нічого й да́ть* ‘про бідність, злидні, крайню нужду’ [21: 71], лемк. *дві́р зарос* ‘збіднів’, *зару́с мо́хом* ‘дуже бідний’, *не ма́ти з чим пса вы́гнати* ‘дуже бідний’ [4: 47, 87, 100], рос. дон. *волна́ с-под угла́ бьёт* ‘про велику бідність’ [3: 84];

5) характеристикою світовідчуття, стану людини, яка бідує: *чужі угли щитать* (Донц, Марк), *усе життя (усю жизнь) промучатися* (Макаров): *Мати наша всю жизнь промучалась: і грошей не хватало всігды, і батько кинув* (Макаров), пор. дав. ссл.: *житы ны прычём* ‘жити бідно, нічого не мати’ [9: 855], ннад. *проколготать вік* ‘прожити життя в злиднях, нестатках, тривогах’ [21: 117], лемк. *бітый з кáждого бóку* ‘дуже бідний’ [4: 24].

Окрему групу ФО становлять вислови з компонентом-зоонімом *миша* – символом бідності [8: 336], „нешасної, боязкої, бідної людини” [11: 209]. Серед них компаративні ФО *бідний як миша церковна* (Білк, Бонд, Лан), *живеться як миші взимку* (Бонд). Колоратив *сіра* у ФО *як сіра миша* (Перед) підсилює значення (пор. розм.: *сіра мишка* ‘непримітна, нікчемна, нічим не видатна людина’). Пор.: *голий як руда миш* [18: № 1519], ннад. *голіший од міші* ‘дуже бідний’ [21: 29], болг. *гол катó църковна мишка*, досл. ‘голий як церковна миша’ [10: 333]. Метонімічне перенесення стану флори й фауни спостерігаємо у висловах: *гол як сокол* (Луган), *битися як риба об лід [льод]* (Перед, СтЛ), пор.: споліс. *багатий як обтрушена груша* ‘бідний’, *багатий як горобець безперий* ‘т с’ [7: 118], лемк. *богáтства як у жабы́ сёрсти* ‘дуже бідний’, *голый як ліпа* ‘т с’, *жы́ти як ры́бы на су́ху* ‘погано жити, бідувати’ [4: 22, 78, 112], рос. пск. *ходить как кот безрóдный* ‘жебракувати’ [15: 100].

Побутують вислови з відносно новими реаліями [i] *миші* (миша) *повісились (повісилась) [у холодильнику (у холодільнику)]* (Білов, Білк, Луган, Марк, Мілов), *і холодильник виключили (не включають)* (Луган). Останній вислів пояснюють так: зовсім нічого не мають, навіть зберігати в холодильнику нема що.

Отже, варіантно-синонімічна група ‘жити бідно (бути бідним), зубожіти’ є вагомим складником фразеологічної репрезентації мовної картини світу в українських східнословобожанських говірках. У проаналізованих фразеологічних одиницях реалізовано базові етнокультурні концепти, як-от: *душа, хліб, борці* тощо. Для зазначеної ВСГ властиве активне використання лексем на позначення грошових одиниць (*рубль, копійка*), предметів побуту (*одежа, платтячко, чоботи*). Фраземи цієї групи дають наочне уявлення про розуміння мовцями ареалу та їхнє ставлення до суспільно-економічної категорії *бідність*, способи й шляхи фразеологізації зазначеного поняття. Близькі за семантикою та структурою вислови в інших східнослов’янських мовах та діалектах свідчать про схожість ставлення в східнослов’янському континуумі до поняття *бідний, бідність* та тотожність способів його реалізації у фразеологізмах.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Біл. – білоруська мова, болг. – болгарська мова, дав. – давнє, діал. – діалектне, дон. – донські говірки, досл. – дослівно, зволин. – західноволинські говірки, зполіс. – західнополіські говірки, лемк. – лемківські говірки, ннад. – нижньонаддніпрянські говірки, пск. – псковські говірки, розм. – розмовне, рос. – російська мова, слов. – словацька мова, споліс. – середньополіські говірки, ссл. – східнословобожанські говірки.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Білк – Білокуракине Білокуракинськ. р-ну, Біллуц – Білолуцьк Новопсковськ. р-ну, Білов – Біловодськ Біловодського р-ну, Бонд – Бондарівка Марківськ. р-ну, Вільн – Вільне Станично-Луганськ. р-ну, Гарас – Гарасимівка Станично-Луганськ. р-ну, Донц – Донцівка Новопсковськ. р-ну, Ком-не – Комишне Станично-Луганськ. р-ну, Лан – Лантратівка Троїцьк. р-ну, Лоб – Лобачеве Станично-Луганськ. р-ну, Луган – Луганськ, Макаров – Макарове Станично-Луганськ. р-ну, Марк – Марківка Марківськ. р-ну, Мілов – Мілове Міловськ. р-ну, НижВ – Нижня Вільхова Станично-Луганськ. р-ну, Перед – Передільське Станично-Луганськ. р-ну, Прос – Просяне Марківськ. р-ну, Сич – Сичанське Марківськ. р-ну, Солід – Солідарне Білокуракинськ. р-ну, СтЛ – Станично-Луганське Станично-Луганськ. р-ну, Хрящ – Хрящувате Краснодонськ. р-ну.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аркушин Г. Сказав, як два зв’язав : народні вислови та загадки із Західного Полісся та західної частини Волині / Г. Аркушин. – Люблін ; Луцьк, 2003. – 177 с.
2. Аркушин Г. Словник ефемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся та західної частини Волині / Г. Аркушин. – Луцьк ; Люблін : Вид-во „Волинська обласна друкарня”, 2005. – 198 с.
3. Большой толковый словарь донского казачества / Ростов. гос. ун-т. ; фак. филологии и журналистики; каф. общ. и сравнит. языкознания. – М. : Рус. словари : Астрель, 2003. – 608 с.
4. Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н. Вархол, А. Івченко. – Братислава : Словац. пед. вид-во, 1990. – 160 с.
5. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.

6. Данілович М. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. Данілович. – Гродна : ГрДУ, 2000. – 267 с.
7. Добролюжа Г. Красне слово – як золотий ключ : постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій / Г. Добролюжа. – Житомир : Волинь, 2003. – 160 с.
8. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
9. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии : очерки по этнографии края / под ред. В. В. Иванова. – Х., 1898. – Т. I. – 1008 с.
10. Кошелев А. К. Болгарско-русский фразеологический словарь / А. К. Кошелев, М. А. Леонидова. – М. : Рус. яз. ; София : Наука и искусство, 1974. – 635 с.
11. Левченко О. П. Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект : монографія / О. П. Левченко. – Л. : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
12. Лепешаў І. Я. З народнай фразеалогіі : дыференц. слоў / І. Я. Лепешаў. – Мінськ : Выш. шк., 1991. – 110 с.
13. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1990. – 160 с.
14. Ригованова В. Вияв менталітету українців крізь призму прислів'їв та приказок : лінгвокультурологічний аспект / В. Ригованова // Наук. зап. Сер. : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 3. – С. 159 – 162.
15. Словарь псковских пословиц и поговорок / сост. В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. – СПб. : Норинт, 2001. – 176 с.
16. Словарь української мови : в 4 т. / упоряд. з дод. власн. матеріалу Борис Грінченко. – К. : Наук. думка. – Т. 1. – 1996. – 496 с.
17. Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Г. Ф. Ступінська. – Івано-Франківськ, 2000. – 21 с.
18. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклад М. Номис / Упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 2004. – 352 с.
19. Ужченко В. Народження і життя фразеологізму / В. Ужченко. – К. : Рад. шк., 1988. – 279 с.
20. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – 4-е вид. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 263 с.
21. Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни / В. Чабаненко. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Д'якова – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганської державної академії культури і мистецтв.

Наукові інтереси: фразеологія, етнолінгвістика, концептологія.

КЛЮЧЕВЫЕ КОНЦЕПТЫ КАК ФАКТОР РАСШИФРОВКИ ТЕКСТОВОЙ НЕОПРЕДЕЛЁННОСТИ

Людмила ЕМЕЛЬЯНОВА (Одесса, Украина)

Стаття торкається проблеми інтерпретації сучасного художнього тексту та його ключових концептів на матеріалі роману Дж. Фаулза «Жінка французького лейтенанта». Неодмінною умовою успішного декодування авторської ідеї в тексті є читальська компетенція, т. є. володіння реципієнтом знаннями об описуваній епосі, о культурно-канонічній реальності, впливних на контекстне перетворення значень ключових слів, вербалізуючих авторські концепти.

Ключові слова: ключеві концепти, ключеві слова, текстова неозначеність, тезаурус, семантична структура тексту, культурний контекст, змістова домінанта тексту.

The article touches upon the problem of interpreting modern fiction and its key concepts on the material of the novel «The French Lieutenant's Woman». An indispensable condition of a successful decoding of the author's message in the text is the reader's competence that is the recipient's knowledge of the epoch that is described and the cultural-canonical actuals, influencing the context transformation of the key words which verbalize the author's concepts.

Key words: key concepts, key words, text ambiguity, thesaurus, semantic structure of a text, cultural context, meaning dominant of a text.

Современная текстология, затрагивая широкий круг лингво-когнитивных и этнопсихолінгвістических вопросов оформления и восприятия текста, зачастую сталкивается с проблемой взаимодействия различных культурных пластов в пределах современных произведений, насыщенных аллюзивными и интертекстуальными напластованиями. В этой связи лексический аспект изучения этих культурных плоскостей,

их соотношения, а также его адекватная интерпретация являются одной из наиболее актуальных научных задач [2; 9]. Извлечение скрытых смыслов и значений того или иного пласта текста часто предполагает включение механизма ассоциативной памяти реципиента. В данном случае мы имеем в виду не только умение читателя понять противопоставление «реального/условного», но и умение построить из ключевых коцептов определённую систему и использовать её в непосредственном процессе интерпретации неясности, так называемой текстовой неопределённости [8]. Умение интерпретатора спроецировать «объёмный» смысл того или иного ключевого концепта в тексте является во многом залогом правильного умозаключения.

Цель нашей работы состояла в определении текстологически актуализируемых (ключевых) концептов, выдвижение и корректная интерпретация которых способствуют устранению текстовой неопределённости. Т. е. речь касается интерпретации скрытых смыслов при помощи системы ключевых лексем, вербализирующих данные концепты.

Исследование проводилось на материале романа Дж. Фаулза «Женщина французского лейтенанта», в котором автор часто и намеренно апеллирует к «культурному багажу» читателя. Следует, прежде всего, отметить, что интерпретация указанного романа затруднена смещением в тексте временных пластов: несмотря на то, что действие романа развёртывается в Викторианскую эпоху, это не исторический роман, это скорее роман-эксперимент. Завлечь читателя викторианским антуражем, создать у него впечатление, будто перед ним привычный развлекательный текст, чтобы затем «обмануть его ожидания и предложить новую систему значений и мотивировок, – таков типичный фаулзовский ход, успешно применённый в "Женщине французского лейтенанта"» [2: 9]. Фаулз воссоздаёт не только Викторианский мир, но и Викторианский роман как таковой. Автор видит свою задачу в исследовании викторианских устоев и морали с позиции сегодняшнего дня. Читатель становится свидетелем иронической игры между взглядами прошлого и современности. Контраст между идеями двадцатого века, касающимися существования экзистенциальной свободы, и сенсуализмом девятнадцатого века помогает автору представить не только две различные социальные, исторические и литературные эпохи, но и два совершенно противоположных культурных и моральных кода, определяющих указанные пласты.

Как правило, читатель воспринимает какой-либо текст в рамках своего собственного тезауруса, который предполагает определённый объём знаний не только обыденной жизни в её разнообразии, но и конвенциональности тех или иных понятий и ситуаций [1; 5]. Тезаурус каждой конкретной личности индивидуален, следовательно, процесс выстраивания смысла в тексте протекает в соответствии с индивидуальными возможностями и особенностями определённой личности. Индивидуальный тезаурус читателя определяет тот содержательный инвариант, который объективно существует в рамках текста [7]. При эксплицировании скрытых смыслов художественного текста усилия сосредоточены на всём опыте человека в его единстве: «сплав опыта предметных представлений с опытом речемыследействия и опытом концептуального мышления» [3: 24]. Соотнесение того или иного текста с фиксированным набором ситуаций реального мира является необходимым условием семантической интерпретации текста. При этом не исключается пристальное внимание к отдельным смысловым центрам внутри самого текста. Текст во всей совокупности своих внутренних структур и внетекстовых связей сигнализирует об «образе мира», совпадающего или пересекающегося с «образом мира» реципиента. В зависимости от общего культурного контекста в процессе интерпретации актуализируются потенциальные смысловые слои текста, т. е. его семантико-аксиологические и эмоциональные смыслы [8: 17]. В данном случае важным является, происходит ли в процессе семантического вывода своеобразное пересечение «картин мира» [4]. На примере конкретно взятого текста романа Дж. Фаулза интерпретация затруднена, прежде всего, сложным пересечением двух «картин мира», двух разных временных пластов, намеренно введенных в текст писателем.

В данной связи особо важным представляется то, что процесс семантической интерпретации предполагает интеграцию информации текстовых и внетекстовых источников, т. е. в расчёт принимаются экстралингвистические знания [6: 7]. Литературные тексты часто не предполагают жесткого ограничения ситуации, давая читателю

относительный простор для создания собственной модели понимания, включая определение смысловых доминант текста. Ключевое слово часто в силу своей смысловой неоднозначности фокусирует внимание читателя на определённых семантических текстовых позициях. Проблема фокуса играет существенную роль при анализе и интерпретации текста. Неверное определение смыслового фокуса ведёт к ложному пониманию текста или его фрагмента. Правильная расстановка всех смысловых акцентов в текстовой структуре в процессе определённых семантических выводов во многом связана с проблемой распределения ключевых слов и их системным взаимодействием.

Читая роман, мы имеем дело не только с одной центральной темой или проблемой, но с рядом тем и идей, составляющих концепцию книги. Однако, одной из сквозных, центральных тем творчества Дж. Фаулза справедливо считают тему свободы. Тему свободы, свободы выбора можно определить как основную в романе «Женщина французского лейтенанта». Соотношение свободы и долга так же представляется важным в романе Дж. Фаулза: противоречие обнаруживается между личными желаниями и стремлениями и установленными социально-культурными нормами. Идея свободы ярко выражена в тексте на всех уровнях: на уровне характеров, читателя, автора, и, несомненно – лексики. Тема свободы явно отражена на семантическом уровне текста, и, прежде всего на уровне ключевых слов, семантическая структура которых, так или иначе, включает концепт свободы или её метафорическое осмысление (*sea/ocean*, etc.). Обратимся непосредственно к ключевому понятию романа – *freedom* и его основным словарным дефинициям: *the right to do what you want without being controlled or restricted* [11]; *the state of being free; the right or privilege of unrestricted access; self-government or independence; the power to order one's own action; ease or frankness of manner* [12].

Известно, что контекстуальное значение слова намного богаче и сложнее по своей семантической структуре, чем его словарная дефиниция [5: 12]. Свобода в контексте романа понимается, прежде всего, как некое освобождение от определённых моральных догм, диктуемых Викторианской эпохой: «*To both came the same insight: the wonderful new freedoms their age brought, how wonderful it was to be thoroughly modern young people, with a thoroughly modern sense of humor, a millennium away from...*» [10: 90]. Понятие свободы предполагает некую возможность выбора, а выбор, в свою очередь, порождает двойственность в различных её формах: «*...she [Sarah] was merely the symbol around which had accreted all his lost possibilities, his extinct freedoms, his never-to-be-taken journeys*» [10: 262], «*...it seemed to set Charles a choice; and while one part of him hated having to choose, we come near the secret of his state on that journey west when we know that another part of him felt intolerably excited by the proximity of the moment of choice. He had not benefit of existentialist terminology; but what he felt was really a very clear case of anxiety of freedom – that is, the realization that being free is a situation of terror*» [10: 267]; «*...his choice of freedom*» [10: 320]. Понятным становится и стремление Фаулза дать свободу выбора героям романа: «*In other words, to be free myself, I must give him, and Tina, and Sahra, even the abominable Mrs. Poulteney, their freedom as well*» [10: 82]; «*...I preached earlier of the freedom character must be given*» [10: 317].

Амбивалентность в смысловой структуре произведения проявляется и на уровне понимания самого понятия свободы (свободы внутренней и свободы внешней, понимания того, что свобода одного человека не должна ограничивать свободу другого и т.д.): «*And they will never understand the reason for my crime. ... Sometimes I almost pity them. I think I have a freedom they cannot understand*» [10: 142]; «*He might stand free man outside the court; but eternally guilty in his heart*» [10: 277]. Актуализация потенциальной семы в контексте, актуализация имплицитного признака создает некий дополнительный «имплицитный образ». «Имплицитный образ» абстрактного имени представляется нам крайне важным в понимании всего текста произведения.

Непосредственно с концептом *свободы*, понимаемой как основной символ жизни, связывается концепт *моря* (*sea/ocean*) – создатель текста с помощью обогривания вербализирующих данный концепт лексем и создаваемых на его основе метафор вырывает своих героев из привычного окружения. В связи с обозначенными смысловыми группами следует выделить, прежде всего, такие ключевые слова, которые обыгрываются в

метафорическом контексте. Для нашего анализа, для более полного и глубокого понимания метафорической сущности данного ключевого понятия необходимым представляется обращение к словарному определению концепта *sea*: *the expanse of salt water that covers most of the Earth's surface and surrounds the continents; the waves of the sea, their motion or state; a vast quantity or expanse* [11]; *mass of salt water that covers three-quarters of the earth's surface; anything resembling the sea in size or apparent limitlessness* [12]. Метафорическое понимание жизни как моря складывается из таких традиционных характеристик последнего: как нечто глобальное, необъятное, нечто, что постоянно движется и изменяется, часто непредсказуемое и не подвластное четким рамкам и ограничениям. Интересна связь слова *sea* с понятием неоднозначности, неуверенности в чём-либо: «*If you are at sea, you are in a state of confusion or uncertainty*» [11].

Данное ключевое слово является высокочастотным, однако, равномерно распределено по всей структуре романа. Оно имеет достаточно широкую гамму смысловых оттенков в тексте. Уже в первой главе *sea* возникает как некий символ свободы «... *the figure stood motionless, staring, staring out to sea, more like a living memorial to the drowned, a figure from myth, than any proper fragment of the petty provincial day*» [10: 11], недаром взоры героини, стремящейся к обретению полной свободы, обращены к морю: «*Again she faced the sea*» [10: 142]. Далее в 10-ой главе автор прямо указывает на некий добавочный смысл «бунтарское начало», заложенное в самом понятии, несмотря на «спокойный плеск волн»: «*Very soon he [Charles] marched firmly away up the steeper path. Charles did not know it, but in those brief poised seconds above the waiting sea, in that luminous evening silence broken only by the waves' quiet wash, the whole Victorian Age was lost. And I do not mean he had taken the wrong path*» [10: 62 – 63]. Море является одновременно в смысловой структуре всего текста определённым индикатором настроения главных героев: то спокойное («*The sea came closer, a milky blue and infinitely calm*» [10: 192]), то бурлящее. В тексте романа море ассоциируется с потоком жизни: «...*let us return to that other more rational, more learned and altogether more nobly gendered pair down by the sea*» [10: 130]. В финале романа (глава 61) контрастная игра смыслов получает своё логическое завершение: «*He walks towards an imminent, self-given death? I think not; for he has at last found an atom of faith in himself, a true uniqueness, on which to build; has already begun, though he would still bitterly deny it, though there are however advantageously Sarah may in some ways seem to fit the role of Sphinx, is not a symbol, is not one riddle and one failure to guess it, is not to inhabit one face alone or to be given up after one losing throw of the dice; but is to be, however inadequately, emptily, hopelessly into the city's iron heart, endured. And out again, upon the unplumb'd, salt, estranging sea*» [10: 366]. Указанная лексема в данном контексте приобрела новый метафорический оттенок значения: жизнь – это море, нечто непредсказуемое, естественное и стремительное, всё то, что включено в широкое понимание понятия «свободы».

В свою очередь ключом к более чёткому осознанию роли двух рассмотренных концептов (свободы и моря) служит также и одно из заглавных понятий, кроме всего прочего, выступающее смысловым центром комплексного сочетания – «*French Lieutenant Woman*» – и проявляющееся в двух ипостасях: *женщина, свободная, т. е. женщина, олицетворяющая себя с морем, и несвободная женщина*. В текстовом представлении данная лексема, «*woman*», может быть интерпретирована двояко в опоре на контекст романа: подруга (любовница) и женщина.

Ключевое слово *woman* имеет насыщенную контекстуальными значениями семантическую структуру. Оно актуализирует, помимо основного концепта *woman*, ряд и других концептов произведения, а именно – *freedom, dilemma, mystery, illusion*. Женщина – это загадка, Сара – в тексте романа загадка вдвойне: она – либо падшая женщина, либо это некий вымысел. Стать женщиной для Сары – это своеобразный путь обретения свободы, возможности быть непохожей на других женщин викторианской эпохи. Все вышесказанное так или иначе соотносится с понятием двусмысленности.

Следует отметить, что понятие неопределённости, амбивалентности обыгрывается в тексте романа на нескольких уровнях: на лексическом уровне, а именно на уровне ключевых слов, антонимичности, контраста в понятийной системе. Не менее важна в этом смысле

сюжетная вариативность финала романа. Все выше упомянутые уровни имеют непосредственное отношение к анализу неопределённости в семантической структуре текста. Неопределённость, неоднозначность как основная идея романа приводит к появлению другого текстового концепта – *dilemma: a difficult situation in which you have to choose between two or more alternatives* [11]; *a situation in which a choice has to be made between alternatives that are both undesirable* [12]. В самом тексте через него актуализируется идея возможности выбора: «*She [Mrs. Poulteney] then came out, with an unaccustomed timidity, with a compromise solution to her dilemma*» [10: 25]; «*Here Mrs. Poulteney found herself in a really intolerable dilemma. She most certainly wanted her charity to be seen, which meant that Sarah had to be seen. But that face had the most harmful effect on company*» [10: 53]. Дилеммность, амбивалентность становятся символами эпохи в романе – внешняя благопристойность и внутренняя убогость: «*With the vicar Mrs. Poulteney felt herself with two people*» [10: 24], «*This – the fact that every Victorian had two minds – is the one piece of equipment we must always take with us on our travels back to the nineteenth century*» [10: 288]; *Every Victorian had two minds; and Charles had at least that* [10: 289]. Желание соответствовать своему времени и явное стремление к внутренней свободе стало также причиной раздвоенного восприятия мира в романе: «*He [Charles] glanced back at her [Sarah]. He saw a split being: the old, accusing Sarah and one who begged him to listen*» [10: 352].

Лексемы *mystery, illusion, enigma* в определённой степени способствуют созданию некоторых неясностей и амбивалентности в понимании текста и отдельных его фрагментов: «*I have disgracefully broken the illusion? No. My characters still exist, and in a reality no less, or no more, real than the one I have just broken*» [10: 82]; «*A character is either "real" or "imaginary"? If you think that, hypocrite lecteur, I can only smile. You do not even think of your own past as quite real; you dress it up, you gild it or blacken it, censor it, tinker with it... fictionalize it, in a word, and put it away on self – your book, your romanced autobiography. We are all in flight from the real reality. That is a basic definition of Homo sapiens*» [10: 82]; «*His [Charles] amazement was natural. What was unnatural was his now quite distinct sense of guilt... he turned and looked at the distant brig, as if that might provide an answer to this enigma. But did not*» [10: 103]. Ключевые слова «свобода» и «иллюзия» пересекаются в смысловой структуре романа: «*When he [Charles] had had his great vision of himself; freed from his age, his ancestry and class and country, he had not realized how much the freedom was embodied in Sarah; in the assumption of a shared exile. He no longer much believed in that freedom; he felt he had merely changed traps, or prisons*» [10: 335]; «*...he became increasingly unsure of the frontier between the real Sarah and the Sarah he had created in so many such dreams: the one Eve personified, all mystery and love and profundity, and the other a half scheming, half-crazed governess from an obscure seaside town*» [10: 336]. Читателю часто нелегко провести границу между реальностью и вымыслом, коль скоро они существуют рядом; реальность не разрушает иллюзию, и наличие нескольких концовок в романе лишь ещё раз подчеркивает идею Фаулза о том, что реальность иллюзорна и может быть разной. Само время, в которое живут герои, – некая мистика: «*...the perfect emblem of his age's greatest mystery*» [10: 216]. Понятие амбивалентности, являющееся центральным и включающее все остальные ключевые концепты романа, так же взаимосвязано с ключевым словом «mystery»: «*He felt himself in suspension between the two worlds, the warm, neat civilization behind his back, the cool worlds, dark mystery outside*» [10: 123]. Следует заметить, что все остальные ключевые слова романа так или иначе связаны с тайной и загадочностью: загадка моря, тайна свободы и понимания, мистичность жизни и её амбивалентность, неоднозначность. В основе декодирования, интерпретации текста лежит понятие «компетенции читателя» или «читательской компетенции» (*reading competence*). Логичен вопрос: Что должно входить в рамки так называемой «компетенции читателя»? На наш взгляд ответ на поставленный вопрос следующий: в рамки читательской компетенции входит информация различных уровней, а именно – вербальная (семантическая, грамматическая, фонетическая и т.д.) и невербальная (дополнительная – психокультурная, социальная, культурная и т.д.). Взаимодействие всех основных невербальных факторов можно представить в виде схемы. «Читательская компетенция» зависит от ожиданий читателя относительно текста и писательского знания-предположения об этих ожиданиях

(expectations) реципиента. На наш взгляд, автор, так или иначе, подсознательно проецирует возможные варианты интерпретации читателем создаваемого им текста и его «глубинного» смысла. Мы делаем вывод о влиянии на язык стереотипных восприятий, которые во многом и являются точкой отсчета возникновения некоторых дополнительных смыслов в тексте. Способ достраивания смысла в опоре на имеющуюся информацию в тексте требует не только навыков внимательного прочтения текста произведения, но и использования определенной доли воображения. Автор может намеренно создавать различные варианты предполагаемой интерпретации: наиболее трудно спроецировать смысл текста в целом при практически равных возможностях выстраивания смысловой структуры (ср., например, наличие нескольких концовок в романе «Женщина французского лейтенанта»).

Таким образом, ключевые слова в романе Дж. Фаулза имеют не только чисто информативную природу, но и создают условия для более вдумчивого и тонкого понимания смысла текста и как отдельного законченного продукта деятельности автора и как части всей текстовой системы. Процесс когнитивно-семантической интерпретации дает уникальную возможность видения смысла в полном объеме. Данный анализ требует принятия во внимание массы различных факторов и деталей: сравнение особенностей (структурных, стилистических и т. д.) анализируемого текста с культурно-каноническими реалиями. Известно, что любая интерпретация является целенаправленной когнитивной деятельностью, поэтому использование принципов когнитивной интерпретации оказалось наиболее эффективными в процессе анализа смысловой наполненности и соотношения ключевых слов в их системе. Анализ системы ключевых слов в процессе когнитивно-семантической интерпретации предполагал самое учёт культурно-исторических пластов произведения, которые находят своё проявление в контекстном преобразовании значения слова, вербализирующего авторские концепты. Обозначение основных базовых величин концептуального поля рассмотренного романа расширило границы понимания основных смысловых центров в тексте, позволяя на основе предложенной модели анализировать тексты современной прозы постмодернизма.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Диброва Е. И. Пространство текста // Категоризация мира: пространство и время / Е. И. Диброва. – М.: Диалог-МГУ, 1997. – С. 34 – 36.
2. Долинин К. А. Интерпретация текста / К. А. Долинин. – Москва: Изд-во URSS ЛКИ, 2007. – 298 с.
3. Емельянова О. В., Лапшина М. Н., Чахоян Л. П. Филологический анализ текста / О. В. Емельянова, М. Н. Лапшина, Л. П. Чахоян. – СПб: Изд-во СПб ун-та, 1995. – 290 с.
4. Коровкин М. М. Созидающее сознание: от мира вещей к миру слов (когниция, номинация, коммуникация) // Когнитивные аспекты яз-го значения: Межвуз. сб. науч. тр. / М. М. Коровкин. – Иркутск: ИГЛУ, 1997. – С. 17 – 28.
5. Кравченко А. В. Проблема языкового значения как проблема представления знаний // Когнитивные аспекты языкового значения: Межвуз. Сб. научн. тр. / А. В. Кравченко. – Иркутск: ИГЛУ, 1997. – С. 3 – 16.
6. Кубрякова Е. С. начальные этапы становления когнитивизма. – Лингвистика – психология – когнитивная наука // Вопросы языкознания / Е. С. Кубрякова. – № 4. – М., 1994. – С. 5 – 11.
7. Лотман Ю. М. Семисфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров: Статьи. Исследования. Заметки / Ю. М. Лотман. – СПб: Искусство-СПБ, 2000. – 704 с.
8. Михалева И. М. Текст в тексте: психолингвистический анализ / И. М. Михалева. – М.: Изд-во АН СССР, Ин-т языкознания, 1989. – 180 с.
9. Edwards D. Discourse and Cognition / D. Edwards. – London – New Delhi: Thousand Oaks; Sage Publication, 1997. – 282 p.
10. Fowles J. R. The French Lieutenant's Woman / J. R. Fowles. – London: Bloomsbury, 2007. – 508 p.
11. Longman Dictionary of English Language and Culture – Edinburgh: Longman, Pearson Education Limited, 2002. – 1568 p.
12. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 1428 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Ємельянова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лексикології і стилістики Одеського національного університету.

Наукові інтереси: лексикологія англійської мови, когнітивна стилістика, етнопсихолінгвістика, інтерпретація тексту.

ПАРЕМИЧЕСКИЕ СТЕРЕОТИПЫ ОППОЗИЦИИ «СВОЙ-ЧУЖОЙ» В РУССКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ КАРТИНАХ МИРА

Вера ЕРМАКОВА (Алматы, Казахстан)

Опозитивні концепти «свій чужий» розглядаються в статті крізь призму паремічних стереотипів, що дозволяє отримати інформацію про універсальні і національні особливості досліджуваної опозиції в російській та англійській паремічеських картинах світу.

Ключові слова: стереотипи, паремії, картина світу, паремічеська картина світу, опозиція, «свій-чужий».

In this article the oppositive concepts 'one's own-(an)other' are examined through paremiological stereotypes which provide information about universal and national peculiarities of the opposition in the Russian and English paremiological pictures of the world.

Key words: stereotypes, proverbs and sayings, picture of the world, paremiological picture of the world, opposition, 'one's own-another.'

Основу данной статьи составляет обширное исследование опозитивных концептов «свой-чужой» в русской и английской паремических картинах мира. В задачи исследования входило: а) осуществление сопоставительного лексико-семантического анализа содержания концептов оппозиции «свой-чужой», на основе словарных дефиниций; б) выявление лексем, репрезентирующих опозитивные концепты «свой-чужой»; в) реконструкция и сопоставительный анализ когнитивной структуры оппозиции «свой-чужой» в русских и английских паремиях, которая представляет собой «спрессованное» когнитивное пространство и раскрывает связи опозитивных концептов «свой-чужой» с другими концептами, а также содержит наиболее распространенные значения, сценарии и стереотипы, связанные с исследуемыми концептами.

Исследование выполнено на материале паремий русского и английского языков, эксцерпированных способом сплошной выборки из 26 различных паремических словарей и сборников. Детальному анализу подверглись 1000 русских и 1000 английских паремий. Основными критериями выбора языкового материала в работе являлись лексикографический критерий, т.е. вербальная представленность признаков исследуемой оппозиции в словарных дефинициях и понятийная ограниченность, детерминируемая концептами, составляющими бинарную оппозицию «свой-чужой».

Стереотипизированная манера рассмотрения вещей и явлений способствует формированию особой картины мира у каждого этноса. В этом плане, интересным на наш взгляд видится путь стереотипного описания оппозиции «свой-чужой» в паремической картине мира.

Паремическая картина мира является частью языковой картины мира, она обуславливает особенности образного мышления, видения объективного мира, развития стереотипов, интерпретации, оценки и специфику концептуального пространства мира. Основу паремической картины мира составляет когнитивная структура, состоящая из пропозициональных единиц, а основными характеристиками паремической картины мира являются: нелинейность, пространственность, двойственность строения и опозитивность.

В процессе своего исторического развития любой народ накапливает богатый опыт предшествующих поколений, который закрепляется в виде привычных стереотипных представлений. Это стандартизированные, устойчивые представления человека об окружающей действительности, характеризующие особенности этнокультурной среды. Стереотипы облегчают наши мыслительные процессы, ускоряют процессы адаптации к условиям существования в том или ином обществе, выступают как одно из неперемных условий коммуникативного поведения. Они универсальны, поскольку существуют в мышлении, вербальной коммуникации любого народа. В своем возникновении и функционировании они связаны со стремлением носителей языка вносить в коммуникацию элементы стандартизованности, типичности национального видения и понимания мира [1: 45].

Стереотипы – сложные языковые образования, в которых в комплексном единстве переплетены элементы когнитивной, национально-мыслительной, аксиологической

деятельности [1: 46]. В ходе познавательной-отражательной деятельности человек формирует не только концептуальную, но и национально-культурно маркированную картину мира, из которой возникают стереотипы. Выработанные поколениями стереотипы являются одной из ярких форм проявления этнического сознания, менталитета, и находят отражение в паремиях, где закрепляются и «паремизируются» именно те образные выражения, которые ассоциируются с универсальными и этнокультурными концептами, в совокупности отражающими характерный для той или иной лингвокультурной общности менталитет.

Общая функция стереотипов заключается, прежде всего, в выделении «чужого», «иноного» и в утверждении особенности «своего» [2: 209]. Таким образом, подтверждается противоположность установок в отношении к «своей группе» и к «чужим». «Свое» воспринимается положительно и во всем многообразии, в то время как «чужое» – отрицательно и однообразно.

В ходе исследования на основе ассоциаций были выявлены типичные стереотипы, связанные с оппозицией «свой-чужой» в русской и английской паремических картинах мира и произведена классификация паремий, актуализирующих данные стереотипы, таблица 1.

Таблица 1 – Типичные стереотипы, связанные с оппозицией «свой-чужой» в русской и английской паремических картинах мира

«свой»	«чужой»	Кол-во паремий	
		рус.	англ.
1	2	3	4
родной/кровный	неродной/некровный	83	91
близкий	далекий	25	40
любимый	нелюбимый/ненавистный	29	25
знакомый	незнакомый/странный	79	159
личный	безличный	212	648
надежный/проверенный	ненадежный/непроверенный	38	51
дорогой	безразличный	107	56
мирный /дружеский	враждебный /недружеский	105	140
добрый	недобрый	80	89
похожий	непохожий	19	10
верный	неверный	130	126
божественный	дьявольский/потусторонний	47	58
полезный	бесполезный	97	68
незавидный	завидный	46	19
доступный	недоступный	23	19
честный	обманчивый/лукавый	60	67
справедливый	несправедливый	23	12
безопасный	опасный	79	150
красивый	некрасивый	100	56
правильный	неправильный	10	8
домашний	пришлый	269	117
вольный/свободный	невольный/несвободный	142	49
граница между своим и чужим опасное место		12	8

Сопоставительный анализ показал, что в паремических картинах мира исследуемых языков существуют схожие усредненные представления об оппозиции «свой-чужой», как феномене действительности – схожие стереотипы.

Из таблицы 1 видно, что стереотипические представления «свой-личный, чужой-безличный» являются наиболее частотными в как в русских, так и в английских паремиях (21,2% и 64,8% соответственно). Стереотипы восприятия «себя» и «другого» могут рассматриваться как фрагменты этнокультурного сознания, отражающие активное восприятие действительности по определенным существующим схемам, которые позволяют без лишних размышлений соотнести собственную оценку любого явления с ценностной шкалой своей этнической общности, «желая соответствовать ожиданиям, люди невольно определяют свои ориентации в рамках, диктуемых устойчивыми стереотипами» [3: 136]. Этнопсихологическая зависимость от мнения окружающих может стать фактором формирования ложных стереотипов, сквозь призму характеристик которых оценивается последующий опыт – «мы прибываем в иллюзиях заблуждениях, но такова цена, которую приходится платить за экономию мышления и времени» [2: 215].

В стереотипной концептуализации оппозиции «свой-чужой», как в русской, так и в английской паремических картинах мира, смешаны личные, семейные, религиозные и политические мотивировки. При определенных обстоятельствах в сознании человека актуализируются те или иные стереотипы. Вторжение стереотипов может приобретать самые неожиданные формы. Подчеркнутое отрицание «чужого» может быть связано с подсознательным давлением, требующим засвидетельствовать свою верность и преданность миру «своего».

В русской паремической картине мира в значительной степени находит отражение менталитет подневольного крестьянина, это вполне подтверждается высокой частотностью стереотипов «свой-вольный/свободный»/ «чужой-невольный/несвободный» (14,2%), ср. в рус.: *Обротка снята и воля дана; Поневоле заяц бежит, коли лететь не на чем; Свитка сера, да воля своя*; ср. в англ.: *A willing mind makes light foot; What we do willingly is easy*. Этому, как и вышеуказанному преобладанию крестьянского менталитета в паремиях, есть свои исторические причины – англичане на протяжении многих столетий существовали как нация свободных людей, а в России крепостное право было отменено только в 1861 г.

В русских паремиях жизнь видится как более тяжелая, чем в английских, отсюда существенное частотное преобладание стереотипов «свой-незавидный»/ «чужой-завидный» (4,6%) и «свой-полезный»/«чужой-бесполезный» (9,7%) в русской паремической картине мира, ср.: *Чужое завистливо; Завистливый по чужому счастью сохнет; Что полезно одному, то другому вредно; Чужое на пользу не пойдет*.

В английской паремической картине мира помимо крестьянского мироощущения прослеживается мировосприятие человека образованного, занимающего положение в обществе, а также отмечается много нейтральных по социальным характеристикам паремий, оппозиция «свой-чужой» стереотипизируется в ней в большей мере с учетом степени опасности «свой-безопасный»/«чужой-опасный» (15%), враждебности «свой-мирный/дружеский»/ «чужой-враждебный/недружеский» (14%) и неизвестности «свой-знакомый»/«чужой-незнакомый» (15,9%), ср.: *Man's life is filed by his foe; Reconiled friend is a double enemy; Gifts from enemies are dangerous; Half the world knows how the other half lives; He does well, but none knows but himself; He that knows thee will never buy thee*.

Стереотипы «свой-красивый»/«чужой-некрасивый» обладают высокой частотностью в русских паремиях по сравнению с английскими (10% и 5,6% соответственно), ср. в рус.: *В чужом платье не накрасоваться; Всякая птица своим пером красуется; Где сосна выросла, там она и красна; На чужой стороне и весна не красна*; ср. в англ.: *The owl thinks all her young ones beauties; Every eye forms its own beauty; Beauty is potent, but money is omnipotent*. Это связано с тем, что «в английской паремиологии доминирует идея обманчивости и эфемерности красоты, в русской паремиологии – идея единства красоты и добра» [4: 214].

В целом человеку свойственно преувеличивать свои достоинства и преуменьшать достоинства других. В этом проявляется феномен стереотипа – упрощенного, схематизированного, эмоционально окрашенного и необычайно устойчивого образа какого-

либо явления или предмета действительности, распространяющегося на весь класс предметов или явлений. Стереотипы приобретаются еще в детстве, дети используют их задолго до приобретения ясных представлений о мире [5: 149], стереотипы являются кодом и индикатором ценностей этнической группы [2: 220].

Исследование оппозиции «свой-чужой» сквозь призму стереотипов позволяет получить информацию об универсальных и национальных особенностях исследуемой оппозиции в русской и английской паремических картинах мира. Отражая специфику менталитета, паремии не только концептуализируют существенный объем знаний человека об окружающей действительности, но и участвуют в воплощении и передаче стереотипов, которые, являясь одним из доминирующих фрагментов этнического и языкового сознания, играют определяющую роль в межкультурной коммуникации. Знание стереотипов оппозиции «свой-чужой» позволяет облегчить и сделать успешным диалог между представителями различных этнических культур.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Исина Г.И. Стереотипы и национально языковая картина мира. – Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Алматы, 2008. – 50 с.
2. Исина Г.И. Стереотипы и национальная языковая картина мира: Монография. – Караганды. Изд-во КарГУ, 2007 – 396 с.
3. Крысько В.Г. Этническая психология. – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 320 с.
4. Мещерякова Ю.В. Концепт «красота» в английской и русской культурах // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: Сб. науч. тр. / ВГПУ. – Волгоград: Перемена, 1999. – С. 209-215
5. Садохин А.П. Этнология. – М.: Гардарики, 2002. – 256 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Єрмакова – кандидат філологічних наук, асистент-професор кафедри мов Міжнародного університету інформаційних технологій м. Алмата.

Наукові інтереси: зставне мовознавство (російська, англійська мови), когнітивна лінгвістика, концепти, пареміологія.

ПОНЯТТЄВА СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ/ENVIRONMENT У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Олена ЖИХАРЄВА (Київ, Україна)

У статті проаналізовано поняттєву складову концепту НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ в сучасній англійській мові шляхом виокремлення її релевантних складників і виявлення лексико-семантичних варіантів, спираючись на дані лексикографічного аналізу відповідних словникових дефініцій.

Ключові слова: концепт, навколишнє середовище, лексикографічний аналіз, поняттєва структура, лексико-семантичний варіант, екологія, лексема.

This paper analyzes the notional structure of the concept ENVIRONMENT in Modern English by way of determining its relevant constituents and lexico-semantic variants, using the lexicographic analysis of respective dictionary items.

Key words: concept, environment, lexicographic analysis, notional structure, lexico-semantic variant, ecology, lexeme.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується «екологізацією» науки [7: 27], що безпосередньо стосується питання поширення екологічного дискурсу в його різноманітних версіях (медійний, науковий, художній, науково-популярний тощо), а також виокремлення екокомпонентів в інших типах дискурсів, включаючи і біблійний [2; 6; 13]. Це впливає на всі сфери людської діяльності, сприяючи формуванню цілісного екологічного світогляду. Переважна антропоцентричність домінуючого світогляду є психологічним підґрунтям екологічної кризи, що приводить до виникнення «нової інвайронментальної парадигми» [3], чи парадигми «глибинної екології» [8; 9]. При цьому суспільна свідомість набуває рис екоцентричності, для якої характерним є акцент на: 1) гармонійному розвитку людини і природи; 2) взаємодії людини і природи без порушення екологічної рівноваги; 3) визнанні

природи й усього природного повноправним суб'єктом у взаємодії з людиною; 4) дотримуванні етичних норм і правил у взаємодії між людьми і зі світом природи; 5) розповсюдженні діяльності з охорони природи на збереження природи заради неї самої [3; 11]. У західноєвропейській культурі екологічність репрезентовано чотирма настановами екосвідомості і екодіяльності, до яких належать: «сумірність моделей природного і соціального порядку; соціально-екологічні програми практики; світоглядне обґрунтування соціальної ієрархії і соціальної динаміки; смисл і спрямованість історії в контексті природної еволюції» [5: 17]. На цьому етапі розвитку суспільства відбувається осмислення тих аспектів діяльності людини, які не тільки завдають шкоди навколишньому середовищу, а й негативно впливають на нього, змінюючи не лише умови життя, а й погрожуючи існуванню людства [7: 27], оскільки швидкий темп забруднення довкілля призводить до кризи не лише природних, але і духовних екологічних систем.

Вивчення концепту НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ/ENVIRONMENT як об'єкта аналізу в нашій статті є актуальним, оскільки в сучасній лінгвістиці все більшої уваги надають саме ролі екологічного компонента в мові та мовленні. Це спрямовано на формування повноцінного екологічного середовища, в якому проходить становлення і діяльність людини, розвиток суспільства, екологічного мислення [12], екологічної свідомості [14], екологізація комунікативного простору. «Мову стали розглядати з позицій «екологічності» відносно людини і суспільства як засіб усунення проблем навколишнього світу» [1: 160].

Мета нашого дослідження – розкрити поняттєву структуру концепту НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ/ENVIRONMENT в сучасній англійській мові, що є предметом статті, шляхом виявлення лексико-семантичних варіантів відповідної англійської лексеми *environment*. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) окреслити еволюцію досліджуваного концепту, спираючись на процедури етимологічного аналізу відповідної лексеми; 2) провести дефініційний аналіз імені концепту НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ/ENVIRONMENT в сучасній англійській мові; 3) систематизувати релевантні для аналізованого концепту ЛСВ; 4) вивести поняттєву структуру концепту НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ/ENVIRONMENT, спираючись на тлумачні словники та словники-тезауруси англійської мови.

Лексема *environment* як синонім лексеми *ecology* і доміганта у її синонімічному ряді є одним із основних лексичних репрезентантів концепту ЕКОЛОГІЯ в англійській мові.

Для виявлення поняттєвого змісту концепту НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ/ENVIRONMENT розглянемо етимологію імені концепту – лексичної одиниці *environment*. Як свідчать дані словників OnED [21], ODEE [20], вона походить від давньофранцузького слова *environer* «оточувати» ("to surround, enclose, encircle"), яке у свою чергу утворилося від дієслова *environ* – навкруги ("round about") (час появи слова *environ* від субстантивованого дієприкметника *environing* – кінець XIV століття). Слово *environ* складається з таких частин: *en-* «у, в» ("in") та *viron* «коло» ("circle, circuit"), чи *vire* «обертатися» ("to turn"). Суфікс *-ment* (від лат. *-mentum*) є запозиченням через французьку мову як вказівка на результат дії, позначеної дієсловом. Іменник *environment*, таким чином, було утворено від дієслова *environ* за допомогою суфікса *-ment* спочатку, з 1600 року, на позначення «стану перебування в певному оточенні» ("state of being environed"), але у процесі семантичного розвитку з 1827 року і далі воно набуло значення «природа, умови, в яких людина чи істота (річ) існує» ("nature, conditions in which a person or thing lives"). Як спеціалізоване поняття екології це слово вперше було вжито у 1956 році. Значення слова розширилося, набуло більшої точності, тобто йдеться вже не лише про стан перебування в певному оточенні, а й про умови існування. Значення суфікса *-ment*, віддієслівності іменника, первинне значення цього слова вказують на наявність у його семантичній структурі семи «дія, стан». Таким чином, можна сказати, що в лексемі *environment* значення представлено як стан оточення, в якому відбувається процес існування, буття чогось або когось. Отже, поняттєве ядро концепту НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ/ENVIRONMENT історично утворено як таке, що конституйоване такими ознаками: «стан», «оточення», «умови

існування», «природа». Значення "state of being envired" також зафіксоване у сучасних словниках англійської мови: OED [22], CED [17].

У результаті аналізу п'яти англійських тлумачних словників: Collins English Dictionary (CED) [17]; Random House Kernerman Webster's College Dictionary (RHKWCD) [24]; Oxford English Dictionary (OED) [22]; The American Heritage Dictionary of the English Language (AHDEL) [15]; Longman Dictionary of Contemporary English (LDCE) [19], було визначено семантичну структуру лексеми *environment*, що корелює з поняттєвим складником досліджуваного концепту. Виокремлені значення формують три ЛСВ: 1) стан перебування в певному оточенні (the state of being envired) чи довкілля взагалі (surroundings in general); 2) природні, соціальні та культурні умови чи фактори (natural, social and cultural conditions); 3) середовище існування (habitat) (див. Табл. 1), які відрізняються ракурсом погляду на те чи інше середовище. Спочатку виводиться загальне значення поняття «навколишнє середовище», потім конкретизуються фактори, які впливають на розвиток та існування живих істот, і, насамкінець, характеризується певна місцевість.

Таблиця 1

Зіставлення словникових дефініцій лексеми *environment* за ключовими ЛСВ

№ з/п	Словник ЛСВ	Дефініції ЛСВ за тлумачними словниками				
		OED	AHDEL	LDCE	CED	RHKWCD
1.	ЛСВ 1 стан перебування в певному оточенні (the state of being envired) чи довкілля взагалі (surroundings in general)	1. The action of enviring; the state of being envired	1. The circumstances or conditions that surround one; surroundings.	-	3. the state of being enviro-ned; encirclement	1. the aggregate of surrounding things, conditions, or influences; surroundings; milieu.
2.	ЛСВ 2 природні, соціальні та культурні умови чи фактори (natural, social and cultural conditions)	2.b. esp. The conditions under which any person or thing lives or is developed; the sum-total of influences which modify and determine the development of life or character	2. The totality of circumstances surrounding an organism or group of organisms, especially: a. The combination of external physical conditions that affect and influence the growth, development, and survival of organisms. 2.b. The complex of social and cultural conditions affecting the nature of an individual or community.	1. the environment the air, water, and land on Earth, which is effected by man's activities 2. the people and things that are around you in your life, for example the buildings you use, the people you live or work with, and the general situation you are in	1. external conditions or surroundings, esp. those in which people live or work 2. (Life Sciences & Allied Applications / Biology) <i>Ecology</i> the external surroundings in which a plant or animal lives, which tend to influence its development and behaviour	2. the air, water, minerals, organisms, and all other external factors surrounding and affecting a given organism at any time. 3. the social and cultural forces that shape the life of a person or a population.
3.	ЛСВ 3 середовище існування (habitat)	2. a. concr. That which environs; the object of the surrounding anything	-	3. The natural features of a place, for example its weather, the type of land it has, and the type of plants that grow in it	-	-

ЛСВ 1 позначає навколишнє середовище як загальне поняття, що маніфестовано такими семами: 1) «дія / стан» *action, state* [15; 17; 22]; 2) «довкілля / оточення / середовище» *environing, being envired* [17; 22], *encirclement* [17], *surround* [15], *surroundings* [15; 24], *milieu, surrounding things* [24]; 3) «умови» *conditions* [15; 24], *circumstances* [15]; 4) «сукупність» *aggregate* [24]; 5) «вплив» *influences* [24]. Архісемою для **ЛСВ 1** є «стан перебування в певному оточенні» (the state of being envired) чи «довкілля взагалі» (*surroundings in general*).

До структури **ЛСВ 2** входить значно більша кількість сем, оскільки тут об'єднуються уявлення про природне, соціальне і культурне середовища. Серед усього спектру сем виділяються такі: 1) «оточення / середовище», «навколишнє існування» *surrounding* [15; 24], *surroundings* [17]; *are around* [19]; 2) «об'єкт» *thing* [22], *things* [19]; 3) «сукупність» *totality, complex* [15], *sum-total* [22]; 4) «обставини» *circumstances* [15]; 5) «організм / люди (людина)», «населення» *organism, organisms* [15; 24], *group of organisms* [15], *people* [17; 19], *person* [22; 24]; *population* [24]; 6) «зв'язок» *combination* [15]; 7) «зовнішній» *external* [15; 17; 24]; 8) «фізичні / соціальні / культурні умови, фактори» *physical, social, cultural conditions* [15], *conditions* [17; 22], *factors, social, cultural forces* [24]; 9) «вплив» *influences, under* [22], *affect* [15], *influence* [15; 17], *effected* [19], *affecting* [15; 24]; 10) «розвиток» *growth* [15], *development* [15; 17; 22], *develped* [22]; 11) «трансформація» *modify* [22]; 12) «визначення (встановлення)» *determine* [22]; 13) «характер» *character* [22]; 14) «життя / виживання» *survival* [15], *live* [17; 19; 22; 24], *life* [19], *lives* [17; 22]; 15) «діяльність людини» *man's activities* [19]; 16) «природа людини / спільноти» *nature of an individual or community* [15]; 17) «повітря» *air* [19; 24]; 18) «вода» *water* [19; 24]; 19) «земля» *land, Earth* [19]; 20) «будівлі» *buildings* [19]; 21) «використання» *use* [19]; 22) «праця» *work* [17; 19]; 23) «загальність» *general situation* [19]; 24) «рослина» *plant* [17]; 25) «тварина» *animal* [17]; 26) «намір» *tend* [17]; 27) «мінерали» *minerals* [24]; 28) «екологія» *ecology* [17]; 29) «поведінка» *behaviour* [17]; 30) «форма» *shape* [24].

Лексема *environment* у **ЛСВ 2** фіксує вплив зовнішнього природного, соціального і культурного середовищ на життя організмів (тобто тварин, рослин, людей та інших живих істот [19: 1232]), в яких вони існують. У **ЛСВ 2** закріпилися також уявлення носіїв англійської мови про людей, які працюють у певних умовах під впливом конкретного типу середовища. У дефініції **ЛСВ 2** в проаналізованих тлумачних словниках фігурують слова «повітря» *air*; «вода» *water*; «земля» *land, Earth*; «рослина» *plant*; «тварина» *animal*, а також «людина» *person, people*, які розглядатимемо як представників природного навколишнього середовища, при цьому семи «розвиток» *growth, development*; «життя / виживання» *survival, live, life* вказують на той порядок, який є необхідним для існування в цьому середовищі. Слова *under* і *influences* вказують на те, що під впливом певних умов розвиваються й існують люди, рослини і т.п. Зважаючи на те, що у вказаному **ЛСВ** актуалізуються семи «навколишні умови, оточення», «їх вплив на існування», позначатимемо **ЛСВ 2** лексеми *environment* як «природні, соціальні та культурні умови чи фактори» (*natural, social and cultural conditions*).

ЛСВ 3 лексеми *environment* зафіксований лише у двох словниках: OED [22], LDCE [19], у такий спосіб конкретизуючи значення досліджуваної лексичної одиниці. Структуру **ЛСВ 3** лексеми *environment* складають такі семи: 1) «оточення / середовище» *surrounding, environs* [22]; 2) «об'єкт» *object* [22]; 3) «розвиток» *grow* [19]; 4) «регіон» *region* [22]; 5) «природні риси» *natural features* [19]; 6) «місце» *place* [19]; 7) «погода» *weather* [19]; 8) «тип» *type* [19]; 9) «земля» *land* [19]; 10) «рослини» *plants* [19]. Такі семи як *region, natural features of a place* вказують на середовище, яке локально обумовлене, відповідно позначаємо **ЛСВ 3** як «середовище існування» (*habitat*).

До семантичної структури всіх **ЛСВ** входять семи, за допомогою яких фіксуються уявлення мовців про навколишнє середовище (і їх оточення). У **ЛСВ 1** середовище визначено загальними рисами через більш споріднені слова: *encirclement, surroundings, milieu, enviring*. У **ЛСВ 2** і **ЛСВ 3** безпосередньо вказується на тип і фактори оточення, які необхідні для діяльності людини, що впливають як на її життя, становлення, так і на інших живих істот, наприклад, для **ЛСВ 2** – це природні, соціальні, культурні фактори, для **ЛСВ 3** – місцеві (локальні) умови. Різна кількість сем у трьох **ЛСВ** свідчить про неоднорідність

значення досліджуваної лексики, але вказує на те, що в лексемі *environment* вже закладена сема екологічності, що проявляється як позначення стану природного, культурного, соціального середовищ, певних локальних умов, пов'язаних з існуванням, життям, розвитком, зростанням живих організмів. На відміну від концепту ЕКОЛОГІЯ [4], досліджуваний концепт маніфестовано в усіх зазначених словниках, оскільки відповідна лексична одиниця є більш давньою і вербалізує один із ключових концептів екологічного дискурсу.

Для виявлення диференційних ознак концепту НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ/ENVIRONMENT, перейдемо до аналізу синонімів досліджуваного базового імені концепту у словниках-тезаурусах: Oxford Thesaurus of English (OTE) [23], Collins Thesaurus of the English Language (CTEL) [18], Chambers Paperback Thesaurus (CPT) [16]. Словник-тезаурус CTET [18] був перевиданий у 2002 році для сучасного користувача з урахуванням термінологічного апарату технічних та комунікаційних галузей і поняття про навколишнє середовище [18: vii]. Ці лексеми складають найближчу периферію вербальних маніфестацій досліджуваного концепту. «Концепт завжди співвіднесений з певною галуззю знань, тобто з конкретним тематичним полем. Тільки ті якості і властивості предмета, які є істотними для певної галузі людської діяльності, включено до концепту. Звідси, одна і та ж реалія, яка представлена в різних сферах діяльності людини, буде мати відповідниками різні риси концепту» [10]. Розглянемо лише ті синоніми, які є спільними хоча б у двох словниках, пов'язані з природою або природним середовищем і номінують відповідні змістовні ознаки концепту (див. Табл. 2).

Таблиця 2

Лексичні репрезентанти концепту НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ/ENVIRONMENT в сучасній англійській мові: природно-екологічний аспект

№ з/п	Словник	Наявність синонімів
1.	OTE	3. (the environment) the natural world, nature, the living world, the world, the earth, the ecosystem, the biosphere, Mother Nature, Gaia; wildlife, flora and fauna, the countryside, the landscape
2.	CPT	Surroundings, conditions, circumstances, milieu, atmosphere, habitat, situation, element, medium, background, ambience, setting, context, territory, domain
3.	CTEL	In phrases: the environment – natural world, world, nature, creation, living world

З трьох зазначених словників-тезаурусів відповідні синоніми – *natural world* (природний світ), *nature* (природа), *living world* (живий світ), *world* (світ) – нами використано лише ті, що містяться у двох словниках: OTE [23] і CTET [18], оскільки синоніми, представлені у CPT [16], більше відповідають доменам «екологія стосунків» та «соціальне навколишнє середовище», ніж домену «екологія природи».

Таким чином, концепт НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ/ENVIRONMENT у сучасній англійській мові містить такі ключові семи:

- стан перебування в певному оточенні;
- умови існування в тому чи іншому середовищі;
- невід'ємність середовища від живих організмів, людини, природи,

що свідчить про необхідність визначити ті екологічні фактори у кожному з видів середовища, які б сприяли гармонійному, упорядкованому розвитку людини та інших живих істот, враховуючи етичне ставлення людини до світу природи.

Подальші перспективи дослідження концепту НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ/ENVIRONMENT вбачаємо в більш детальному аналізі тих лексем, які є основними репрезентантами поняттєвого ядра цього концепту як конститuenta структури концепту ЕКОЛОГІЯ, та особливостей їх функціонування в різних типах англомовного дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Амири Л.П. Языковая игра – угроза экологичности общения в речевой культуре (на материале рекламной коммуникации)? / Л.П. Амири // Эмотивная лингвоэкология в современном коммуникативном пространстве: кол. моногр. / науч. ред. проф. В.И. Шаховский. – Волгоград: Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2013. – С. 160–172.
2. Бокхем Р. Исус и обновление природы: прочтение книги пророка Исайи и Евангелий в экологическом контексте / Р. Бокхем // Вестник православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 1: Богословие. Философия. – М.: Изд-во Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2011. – №33. – С. 127–138. Режим доступа: <http://pstgu.ru/download/1314102693.bokhem.pdf>
3. Деробо С.Д. Экологическая психология: диагностика экологического сознания / С.Д. Деробо. – М.: Московский психолого-социальный институт, 1999. – 310 с. – Режим доступа: <http://www.ecoethics.ru/old/m6.3/x1.html>
4. Жихарева О.О. Поняття структури концепту ЕКОЛОГІЯ в сучасній англійській мові / О.О. Жихарева // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 39. – С. 30–33.
5. Зеленков А.И. Экологический контекст в социодинамике культурных традиций Востока / А.И. Зеленков // Антология экологической мысли: в 4 т. – Мн.: Харвест, 2003–2008. – Т.3: Цивилизации Востока / А.И. Зеленков, В.В. Анохина, Д.В. Майборода [и др.]. – 2006. – С. 3–26.
6. Зямалова Н.И. Проблема экологии души в Библии и русской православной традиции / Н.И. Зямалова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена, 2009. – № 119. – С. 159–165.
7. Иванова Е.В. Метафорическая концептуализация природных катастроф в экологическом дискурсе (на материале медийных текстов): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 – теория языка / Иванова Елена Валерьевна. – Челябинск, 2007. – 219 с.
8. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем. / Ф. Капра. – Пер. с англ. / Под ред. В.Г. Трилеса. – К.: «София»; М.: ИД «София», 2003. – 336 с.
9. Капра Ф. Поворотный пункт. Наука, общество и зарождающаяся культура / Ф. Капра. – [перевод В.И. Постникова], 2005. – 411 с. – Режим доступа: <http://biospace.nw.ru/books/capra.pdf>
10. Кудинова Е.А. Концепт и его соотношение с лексико-семантическим полем. / Е.А. Кудинова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота. – 2008. – № 1 (1), Ч. II. – С. 48–50. – Режим доступа: www.gramota.net/materials/2/2008/1-2/13.html
11. Линенко О.А. Экоцентрический тип сознания: научные предпосылки возникновения, специфика, структура и функции / О.А. Линенко // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2009. – № 83. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/ekotsentricheskiy-tip-soznaniya-nauchnye-predposylki-vozniknoveniya-spetsifika-struktura-i-funktsii>
12. Полухин А.А. Современное языкознание и экологическое мышление // Опыты – 2008: сб. науч. работ преп. и студ. фак. филологии / сост. Н.М. Димитрова. – СПб.: РИО ГПА, 2009. – С. 65–73.
13. Хрибар С.Ф. Экологическое в Библии. Формы религиозно-экологического мировоззрения. [Учебно-методическое пособие]. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 2003. – 96 с. – Режим доступа: <http://www.ecoethics.ru/old/b46/>
14. Шаховский В.И. Роль эмотивности в медиа-экологии / В.И. Шаховский // Меняющаяся коммуникация в меняющемся мире-5: сб. ст.; V Междунар. науч.-практ. конф. (2010, Волгоград) / отв. ред. Г.Г. Слышкин, И.С. Бессарабова. – Волгоград: Изд-во ФГОУ ВПО «Волгоградская академия государственной службы», 2010. – С. 223–226.
15. AHDEL = American Heritage Dictionary of the English Language. – Houghton Mifflin Company, Fourth Edition. – Boston, 2009. – Режим доступа: <http://www.thefreedictionary.com/ecology>
16. CPT = Chambers Paperback Thesaurus. – Edinburgh: Chambers Harrap Publishers, 2007. – 646 p.
17. CED = Collins English Dictionary. Complete and Unabridged. – Glasgow: HarperCollins Publishers, 2003. – Режим доступа: <http://www.thefreedictionary.com/ecology>
18. CTEL = Collins Thesaurus of the English Language. – Glasgow: HarperCollins Publishers, 2008. – 1125 p.
19. LDCE = Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow: Longman, Pearson Education, 2009. – 2082 p.
20. ODEE = Oxford Dictionary of English Etymology. – Oxford: Oxford University Press, 1985. – 1025 p.
21. OnED = Online Etymology Dictionary. – Режим доступа: <http://www.etymonline.com/>
22. OED = Oxford English Dictionary. In 12 v. / Ed. by L. Urdang. – London: Clarendon. – 1970. – V. III. – P. 231.
23. OTE = Oxford Thesaurus of English. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 988 p.
24. RHWCD = Random House Kernerman Webster's College Dictionary. – New York: Random House, 2010. – Режим доступа: <http://www.thefreedictionary.com/ecology>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Жихарева – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри лексикології і стилістики англійської мови імені професора О.М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: лексикологія, когнітивна лінгвістика.

ІМАГОЛОГІЧНЕ КАРТИНОТВОРЕННЯ В УМОВАХ СИТУАЦІЇ ПОГРАНИЧЧЯ

Олена ЗИМОМРЯ (Ужгород, Україна)

У статті здійснено спробу проаналізувати імагологічні виміри угорсько-українського дискурсу Бели Іллеша з проєкцією на самобутнє віддзеркалення в його творчій свідомості «свого» та «інішого».

Ключові слова: угорсько-український дискурс, імагологічні виміри, пограниччя, національні образи.

In the article an attempt to analyze the imagological dimensions of the Hungarian-Ukrainian discourse of Béla Illés taking into account the original reflection in his creative mind of the perception of «own» and «other» culture was made.

Keywords: Hungarian-Ukrainian discourse, imagological dimensions, borderland, national images.

Ситуація пограниччя не обов'язково породжує від'ємне спрямування імагологічного картинотворення. Тут вступає в дію оцінювання іншої культури, її розвитку в історичній траєкторії з позицій життєвого досвіду автора. У цьому сенсі художній світ відомого угорського романиста Бели Іллеша (1895 – 1975), який репрезентує досягнення літературного процесу на угорсько-українському помежів'ї, постає своєрідним культурологічним феноменом. Його основу творить міжетнічна діалогічність як самобутня сполука традицій неспоріднених народів – угорського та українського. У свою чергу, визначення значущості національної літературної традиції неможливе без її зіставлення з іншими літературними ідентичностями. Це особливо важливо тоді, коли, як спостеріг І. Лімборський, «виникає примарна перспектива розрізнити, що є власне «своє», а що «чуже» у художній парадигмі певної епохи» [2: 58].

Український та угорський народи упродовж тисячоліття спільно проживали й проживають на етнічно автохтонній українській території – Закарпатті. У ХХ ст. цей край був пов'язаний з різними державними організаціями (Австро-Угорська монархія – до 1918, Чехословацька Республіка – до 1939, Угорщина – до 1944, СРСР – до 1991, від 1991 – Україна), а з ними і з духовними змаганнями багатьох народів – українського, угорського, російського, словацького, чеського, румунського, німецького, болгарського, єврейського, ромського. Проте, як переконливо зауважив дослідник історичного й культурного минулого Закарпаття О. Мишанич (1933 – 2004), територія Українських Карпат «формувалася і залишалася однією цілісною структурою, не втрачаючи свого слов'янського, руського, а в нові часи українського характеру» [3: 3]. Підвалини для такого висновку заклав свого часу уродженець Закарпаття Ю. Гуца-Венелін (1802 – 1839). Визначний славіст присвятив історії та культурі Галичини та Закарпаття, зокрема, такі праці, як «О споре между южанами и северянами насчет их россизма», «О песнелюбии славян закарпатских», «Мадярские слова, взятые из русского языка», «Об украинском правописании», «Карпаторусские пословицы», «Несколько слов о россиянах венгерских и также одно слово историческое о православной греко-католической церкви в Венгрии». Він, як і засновник німецького мовознавства В. Гумбольдт (1767 – 1835), визнавав роль географічного фактору в історичному розвитку, вбачав у мові історичну рису народності. Істотну увагу Ю. Гуца-Венелін приділяв зв'язкам і взаємовідносинам народу зі своїми сусідами. При цьому він відстоював ідею автохтонності слов'ян Карпатської і Галицької Русі. Так, у праці «Кілька слів про угорських руських...» дослідник розкрив питання про руське (українське – О. З.) населення в межах Угорської держави. Він відкидав погляди угорських літописців та їхніх послідовників, які заперечували автохтонність місцевого населення Закарпаття. Вчений вважав, що слов'яни з давніх часів заселяли Карпати й Паннонію. Він рішуче протестував проти тієї концепції, згідно якої слов'яни вперше появилися на цій території разом із угорцями наприкінці IX ст. Розвінчуючи це твердження, Ю. Гуца-Венелін у праці «Топографическое обозрение Дунайской долины» констатував: «Но это очевидная ошибка венгерских летописцев, ибо Русь не была так подвижна, кочевавшие у Дона угры и не могла так легко сниматься с якоря, как они. Переход угров с Дона за Карпаты точно можно назвать пришествием, но Русь, которая искони касалась Карпат, не имела нужды переходить за горы, которые она искони проникла» [4: 88].

Закарпаття має чимало самобутніх ознак, якщо увиразнювати паралелі духовних устремлінь носіїв тих етносів, які спільноту проживали у краї. Тому й не дивно, що цей

регіон з його унікальним перехрестям культур увійшов у творчу біографію видатних представників різних народів. Так, у свідомості угорців виринають такі постаті, пов'язані з історичними долями Закарпаття, як І. Зріні (1643 – 1703), Ф. Ракоці (1676 – 1735), Ш. Петефі (1823 – 1849), М. Мункачі (1844 – 1900). До названих імен слід віднести й класика угорської літератури XVII століття І. Дендеші (1629 – 1704), уродженця міста над Ужем.

Окреслюючи цей контекст, що має органічний зв'язок з міжетнічною діалогічністю у полікультурному середовищі пограниччя, наголосимо: до літопису Закарпаття власні сторінки вписали видатні діячі української культури. Серед них – Я. Головацький (1814 – 1888), М. Драгоманов (1841 – 1895), І. Франко (1856 – 1916), М. Садовський (1856 – 1933), А. Алиськевич (1870 – 1949), В. Гнатюк (1871 – 1926), С. Черкасенко (1876 – 1940), В. Пачовський (1878 – 1942), О. Олесь (1878 – 1944), В. Бірчак (1881 – 1948), М. Підгірянка (1881 – 1963). Українські та угорські культурні традиції багатонаціонального регіону примножували носії різних історичних епох, зокрема, М. Андрелла (1637 – 1710), А. Бачинський (1732 – 1809), М. Балудянський (1769 – 1847), М. Лучкай (1789 – 1843), Ю. Гуца-Венелін (1802 – 1839), О. Духнович (1803 – 1865), А. Волошин (1874 – 1946), Й. Бокшай (1891 – 1975), В. Гренджа-Донський (1897 – 1974), Ю. Боршош-Кум'ятський (1905 – 1978), Ф. Потушняк (1910 – 1960), С. Панько (1920 – 1976), І. Чендей (1922 – 2005), П. Скунець (1942 – 2007). Тут слід погодитися зі спостереженням В. Васовчик про те, «що зіставне дослідження сприйняття окремих творів або ж цілого комплексу письменницької спадщини того чи іншого художника слова також повинно входити в проблематику дослідження угорсько-українських літературних зв'язків» [1: 59]. Дослідниця слушно наголошує на таких складових рецепції, як момент нерівномірності засвоєння літературних цінностей в окремих регіонах країн літератури-реципієнта, а також хронологічний принцип дослідження міжлітературних взаємодій. Бо ж кожне покоління «шукає і знаходить відповіді на злободенні питання своєї сучасності в літературній і художній спадщині минулого» [1: 59].

Осмислення розробки теми імагологічних вимірів на прикладі творчості Б. Іллеша творить ґрунт для різноманітної рецепції топонімічних понять, які панорамно розкривають первинну самоназву Карпатської України. Вона – завдяки самореалізації творчої уяви М. Драгоманова, О. Олесь, В. Пачовського, І. Ірлявського – набула цілої низки метафоричних забарвлень в її образах: «Срібна Земля» (В. Пачовський, І. Ірлявський), «Країна зраненого брата» (М. Драгоманов), «Країна див» (О. Олесь). А під пером визначного чеського письменника Івана Ольбрахта (1882 – 1952), який як журналіст неодноразово проживав в Ужгороді, Колочаві, Воловому (нині Міжгір'я), постав образ «Землі без імені» («Země bez jména», 1932) на сторінках циклу репортажів з аналогічною назвою. Результатом вивчення ендемічного історико-етнографічного, соціально-економічного матеріалу стала поява його публіцистичних замальовок «Гори і сторіччя» («Hory a staletí», 1935), циклу оповідань «Голет у долині» («Golet v údolí», 1937), а також «перлини чеської художньої прози» [12: 4] – соціального роману «Микола Шугай – розбійник» («Nikola Šuhaj loupežník», 1933). Твір набув справжнього резонансу на рівні перекладних інтерпретацій різними мовами, зокрема, німецькою – Ергарда Біттнера [9]. Його переклад від 1953 року засвідчив, що творче змагання чеського митця спроможне на виникнення ефекту оригінальної художньої вартості як культурно-історичного явища.

У цьому аспекті важливою є така деталь: до образу народного ватажка-месника звертався й автор «Карпатської рапсодії» («Kárpáti rapszódia», 1939) Б. Іллеш. 1924 року у видавництві «Московський робітник» російською мовою опубліковано його історичну повість «Микола Шугай» у перекладі Г. Генкеля. Її вихід засвідчив органічне сприйняття з боку угорського творця тогочасних ідеологічних схем. Він демонстративно змалював опришка борцем за «радянську владу», який у фіналі твору фантазмагорично отримав благословення Леніна на організацію соціалістичної революції в Закарпатті. Аналогічні акценти характерні і для роману «Карпатська рапсодія», де герої розкладають вогнища на вершинах Карпат, аби «показувати шлях вершникам Будьонного» [5: 208], і «сповідують віру Леніна» [5: 555].

Зі Закарпаттям Б. Іллеша зріднили роки дитинства, які він провів у Берегові. Вже у ранній збірці новел «Погребання Петра Русина» («Ruszin Petra temetése», 1921) Б. Іллеш подав майстерні замальовки з життя угорських та українських селян і робітників. Натомість у трилогії «Карпатська рапсодія» розгорнута панорама Закарпаття від першого десятиліття ХХ століття до 1923 року. При цьому у тканину розповіді, що розгортається у трьох частинах роману («Молоде вино» («Új bor»), «Люди в лісі» («Erdei emberek»), «Царство Григорія Жатковича» («Zsatkovics Gergely Királysága»), Б. Іллеш вкрав цілу низку гумористичних епізодів, завершених новел. Вони підкреслюють своєрідність мікросвіту багатонаціонального краю напередодні Першої світової війни в умовах Австро-Угорської монархії. Типовою у цьому плані може послужити наступна сентенція, яку висловив герой роману Довготелесий Гозеліц: «Угорець посипає свій хліб червоним перцем. Євреї мажуть його часником. Русин їсть просто сухий хліб. Але порожній шлунок у кожного голодного пеметинця бурчить тільки однією мовою» [5: 261]. З іншого боку, довготривалий характер угорсько-українських контактів, традиція яких сягає давніх віків, не означає, що ці взаємини повсякчас були доброзичливими й сприяли формуванню виключно позитивному візерунку українців у сприйнятті угорців. У творі це ілюструє, зокрема, епізод з відвідуванням сваявської школи інспектора Немети з Берегова: «Сваявська школа, – звернувся до нього в присутності усього класу Ороді, – дає красномовний доказ культурної переваги угорської раси. В класі сидять разом і оримують однакове виховання угорські, єврейські і русинські діти. Угорські діти, пане інспекторе, вчать добре. Євреї – посередньо. А русини нездатні засвоїти найелементарніші знання» [5: 67]. Нестаток у ґрунтовних і збалансованих відомостях як про Закарпаття, зокрема, так і Україну загалом, знайшов своє віддзеркалення у низці стереотипів. Їхня дієвість посилювалася нечутливістю до специфіки національної культури. Звідси – наявність у фольклорі різних національних груп краю принизливих штампів. Так, у романі Б. Іллеша учитель угорської школи, оповідаючи дітям про національно-визвольну війну угорського народу упродовж 1703–1711 під проводом Ференца Ракоці, використав прислів'я «tót nem ember, kása nem étel» / «словак – не людина, каша – не їжа» [5: 73]. При цьому цей ритмізований вислів вже в оповіді словацького вихователя набуває трансформованого вигляду з акцентом на тому, що людиною не є русин. Зрозуміло, жодна спільнота не спроможна цілком відмежуватися від упереджень стосовно інших національних чи етнічних груп.

Свого часу відомий американський есеїст, автор оригінальної концепції суспільної думки В. Ліппманн (1889–1974) пов'язував появу причин стереотипізації зі схильністю людини до узагальнення та спрощення знання про навколишню дійсність [8: 88–89]. У свою чергу, угорський науковець Ш. Фогел у студії «Трансільванія: міф і реальність. Змінність усвідомлення трансільванців» («Transylvania: Myth and Reality. Changing Awareness of Transylvanian», 1995) наголосив на тому, що механізми (авто)стереотипізації відіграють ключову роль у процесі становлення ідентичності одиниці людства та його окремих соціальних груп [11: 83]. Національні стереотипи та упередження підлягають верифікації саме в імагологічних дослідженнях, оперті, у тім числі на літературні матеріали. У цьому сенсі трилогія «Карпатська рапсодія» Б. Іллеша служить істотним джерелом для пізнання збірного портрета українців Закарпаття. У більшості випадків його герої-українці, які оточують головного персонажа Гейзу Балінта, зображені у позитивному світлі. Такими виступають його «мамка і нянька Маруся.., яку до чотирьох років я любив більше, ніж матір» [5: 33]; син Марусі Микола Петрушевич – «хороший хлопчина, просто навіть не віриться, що він русин» [5: 62], залюблений у «безсмертні вірші Шевченка» [5: 353]; «широкоплечий чоловік», коваль Михалко-ведмедник, риси обличчя якого були «такими твердими і різкими, що здавалося ніби вони вирізьблені з дубу або витесані з каменю; але суворість цього обличчя пом'якшувалася великими, блакитними, як волошки, усміхненими очима» [5: 273]. Навпаки, вони викликають симпатію угорського читача, оскільки їхні долі вплетені в драматичні перипетії, що відбуваються на спільній – упродовж віків – рідній землі.

Автор з помітною емпатією представив скрутне становище мужніх і шляхетних закарпатців, про реалії життя яких у країнах Центральної та Західної Європи було парадоксальним чином обмаль правдивої інформації. Однак, у художньому світі Б. Іллеша

переважає образ Закарпаття, власне, як краю лиха й нещастя. Крім цього, відчутним є негативне трактування устремлінь українців до державотворення, яке упродовж 1918 – 1939 рр. знайшло свій вияв у розбудові державного організму під назвами Руська Країна, Підкарпатська Україна, Підкарпатська Русь, Підкарпатський край, Карпатська Україна. В розумінні Б. Іллеша – творця персонажа капітана Алексея Гусева як «зразкового сталінського героя» (А. ф. Клімо) [7: 226] – втілення в життя цього прагнення можливе було тільки у структурі союзу радянських республік, де він бачив також і Угорщину. З неприхованою іронією письменник характеризує збори Центральної Руської Народної Ради від 8 травня 1919 року: «Ми знаємо, що ці так звані «національні збори» мали метою перешкодити народові Підкарпатського краю заявити про своє бажання приєднатися до Радянської України. Ми знаємо, що американці наказали скликати ці збори і що ухвалена в Ужгороді резолюція була складена у Вашингтоні» [5: 428]. Доціла карикатурним у прозовому полотні постав образ Григорія Жатковича – прототипа Юрія Жатковича (1885 – 1921), видатного закарпатського етнографа, письменника, літературознавця, перекладача, а також політичного діяча. Б. Іллеш змалював Ю. Жатковича, першого губернатора Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини, як авантюриста, який прибув у Закарпаття з Нью-Йорка задля просування у Східній Європі інтересів США у цілому та американського автомобільного концерну «Дженерал моторз» – зокрема.

Художньо використавши народні перекази про заховані між горами Коцибою і Рокозатою скарби закарпатського опришка Миколи Шугая, Б. Іллеш прислужився до поширення знань про етнокультурний код українців Закарпаття не тільки в Угорщині, але й у німецькомовному світі. Адже ще 1924 року у Франкфурті вийшов друком його прозовий твір під назвою «Микола Шугай» («Nikolai Suhaj») [6] у перекладі Стефана Й. Клайна. Щодо трилогії «Карпатська рапсодія», то її переклали, крім українськомовних видань в інтерпретації Г. Ігнатовича (1950), М. Івашковича та І. Мегели (1987), ще Д. Бойклев (1947) – болгарською, М. Зельдович (1949) – російською, А. Краус (1949) та М. Навратіл (1973) – чеською, Л. Зубек (1950) – словацькою, А. Яцковскі (1950) – польською, Е. Робец (1951) – німецькою, Г. І. Тер Лаан (1956) – нідерландською, К. Янкаускас (1958) – литовською, Е. Судмаліс та Е. Грінберг (1959) – латиською, М. Аві-Шауль (1959) – івритом, Г. Б. Гардош (1963) – англійською, Л. Х. Гіанг (1981) – в'єтнамською, В. Новак (1982) – словенською мовами. Загалом Б. Іллешу належить значна заслуга у подоланні стереотипів про Закарпаття та його населення. В упередженій уяві воно складалося з відсталих мешканців, які живуть у малоцивілізованій східній периферії Європи.

Звужені уявлення про представників інших народів передусім у літературі не мають незламний і незмінний характер. Вони підлягають, як показав аналіз творчого доробку Б. Іллеша, диференціації з урахуванням чинників синхронічності та анахронічності. Бо ж імідж українців на терені Угорщини – за минулої й сучасної епох – відрізняється в залежності від приналежності реципієнта до соціального класу, вікової категорії, місця проживання. Слід зважати на дієвість загальнонаціональних стереотипів та їхніх локальних і середовищних відповідників. Імагологічна перспектива ускладнюється й тоді, коли до різних «просторових» (географічних і соціологічних) варіацій додається ще діахронічний аспект. Під його вплив підпадає процес стереотипізації [10: 103].

У контексті українсько-угорського дискурсу ім'я Б. Іллеша постає вагомим для рецепційного процесу. Завдяки йому утверджувалося активне відображення українського образу угорською мовою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Васовчик В. Ю. Перспективи дослідження венгерсько-українських літературних зв'язей / В. Ю. Васовчик // Acta Hungarica. – Ужгород, 1992. – I. évfolyam. – С. 58–61.
2. Лімборський І. Світова література і глобалізація / Ігор Лімборський. – Черкаси : Брама-Україна, 2011. – 192 с.
3. Мишанич О. «Карпаторусинство» – його джерела й еволюція у ХХ ст. / О. Мишанич. – Дрогобич : Відродження, 1992. – 55 с.
4. Пальок В. В. Деякі питання історії України в працях Ю.І.Венеліна / В. В. Пальок, В. С. Задорожний // Юрій Гуца-Венелін. До 200-річчя від дня народження. – Ужгород : Карпати, 2002. – С. 86–90.
5. Illés V. Kárpáti rapszódia : regény / Illés Béla ; [ill. Hincz Gyula]. – Budapest : Szépirod. Kiadó, 1963. – 596 p.

6. Illés B. Nikolai Suhaj : Historische Erzählungen aus den Jahren 1920–21 / Béla Illés ; [aus dem Ungarischen übertragen von Stefan J. Klein]. – Frankfurt am Main : Der Taifun-Verlag, 1924. – 98 S.
7. Klimó Á. v. Vom Mars bis an die Donau. Der Rittmeister Alexej Gussew / Árpád von Klimó // Sozialistische Helden : eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR / [Hrsg. von Silke Satjukow, Rainer Gries]. – Berlin : Links, 2002. – S. 220–234.
8. Lippmann W. Public Opinion / Walter Lippmann. – Minneapolis : Filiquarian Pub Llc, 2007. – 384 p.
9. Olbracht I. Der Räuber Nikola Schuhaj / Ivan Olbracht ; [Deutsch von Erhard Bittner]. – Berlin : Rütten & Loening, 1953. – 257 S.
10. Van Heuckelom K. Złodzieje i złote rączki. Polskie stereotypy w Niderlandach / Kris Van Heuckelom // Postscriptum polonistyczne. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008. – Nr 1 (1). – S. 101–114.
11. Vogel S. Transylvania: Myth and Reality. Changing Awareness of Transylvanian / Sándor Vogel // Vampires Unstaked, National Images, Stereotypes and Myths in East Central Europe ; [ed. by André Gerrits, Nanci Adler]. – Amsterdam-Oxford-New York-Tokyo : North-Holland, 1995. – P. 69–87.
12. Zimomrja M. Internacionalista író / M. Zimomrja // Kárpátontúli ifjúság. – Uzshorod, 1977. – December 20. – Nr 151 (4272). – O. 4.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Зимомря – кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Ужгородського національного університету.

Наукові інтереси: порівняльне літературознавство, українсько-угорські літературні взаємодії, перекладознавство.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ПРОСТОРУ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УСНОЇ НАРОДНОЇ СЛОВЕСНОСТІ

Наталія ІОВХІМЧУК (Луцьк, Україна)

У статті розглядається розуміння поняття слово-концепт, лексико-семантичного поля простору в мовній картині світу української народної словесності.

Ключові слова: слово-концепт, лексико-семантичне поле, універсальні семантичні структури.

This paper deals with an understanding of the concept of word-concept, lexical-semantic field of space in language world of Ukrainian folk art.

Keywords: word, concept, lexical-semantic field, universal semantic structure.

Одна з важливих, але не до кінця вирішених проблем сучасної гносеолінгвістики – це виявлення специфіки національної концептосфери та її концептів через аналіз вербальних засобів їх об'єктивізації. Значний матеріал для вирішення цього завдання дають твори усної народної словесності.

Лінгвокогнітивний аналіз фольклорних текстів дає змогу виявити й описати склад репрезентованої фольклорної картини світу, яка представляє фрагмент концептуальної картини етносу [10: 5]. Предметом вивчення стає семантика мовних одиниць, які вербалізують ознаки простору.

У лінгвістичних дослідженнях, присвячених аналізу категорії простору, існує неоднаковий підхід до його вивчення. Різні дослідники надають просторові в мові відмінного статусу. О. С. Кубрякова використовує у працях поняття концепту й категорії як синонімічні за значенням. Дослідниця називає концептами поняття місця предмета й простору, хоча зазначає, що вони перебувають у гіперо-гіпонімічних відношеннях [4: 84–91]. Категорія простору охоплює декілька різних концептів, які представляють ментальні образи таких явищ, як місце, рух, переміщення, відстань, віддаленість та ін. Простір, відображений мовою, помітний, він демонструє можливості чуттєвого сприйняття людини, який завжди передбачає виділення ділянки простору в певних межах [10: 93].

Мета статті – змодельовати лексико-семантичне поле простору у мовній картині світу української народної словесності.

Одиниці культурно-мовної картини світу – це слова-концепти, або ключові слова, – продукти схрещення моделі світу з семантичними потенціями мовних одиниць. Слова-концепти несуть у собі допоміжне семантичне й аксіологічне навантаження, або культурні смисли [7: 5]. Зазначимо: мовна одиниця „функціонує часто не як слово-номінація з одним чи кількома значеннями, а як слово-концепт – умістище узагальненого культурного смислу, що дає підстави вважати мовну одиницю культурним концептом. Коли ж за словом стоїть не

лише реалія, а її образ або символ, що постають у певному етнокультурному просторі, це дає підстави розглядати відповідну мовну одиницю як етнокультурний концепт, що включає певний квант культурної інформації про неї” [3: 10].

На думку Н. О. Данилюк, концепт – це „фрагмент знання – ментальний образ, превербальне утворення, яке частково вербалізується і виражається у мові. У концепті міститься інтралінгвальна й екстралінгвальна інформація, тобто „знання про мову й знання у мові” [1: 292]. В. В. Жайворонок звернув увагу на те, що „пізнаючи і членуючи об’єктивний світ, людина не лише називає (іменує) окремі його реалії, а й осмислює їх у слові, тому постає потреба говорити не просто про слова, а про мовні одиниці – культурні (етнокультурні) концепти, породжені історико-культурною свідомістю народу. Отже, концепт наділений не лише власне лінгвістичною, а й культурною інформативністю, тобто в ньому спостерігаємо асоціативне нашарування культурних смислів на основне (словникове) значення, або культурні сугестії речі, виражені в слові” [3: 11]. Тому слово як ім’я реалії виступає не лише мовною, а й концептуальною одиницею, тобто концептом.

У процесі мовної реалізації фольклорної картини світу, як зауважувала В. О. Черваньова, „між складовою системою традиційних культурних смислів і мовними засобами, які її репрезентують, установились відношення, що відрізняються від аналогічних у нефольклорній сфері” [10: 11].

Мовною картиною простору ми називаємо інтерпретацію простору, яка міститься в семантиці слів-носіїв цієї моделі. У межах лінгвістики проблема відновлення давньої моделі світу виникла у зв’язку з необхідністю реконструкції семантики текстів.

Аналізуючи національну мову загалом і мову фольклору зокрема, вчені звертаються до поняття універсальних мовних єдностей та лексико-семантичних полів. Із сукупності цілого, яким уявляється Всесвіт, „вичленовуються об’ємні універсальні мовні семантичні структури, які обіймають лексикою мови всю сукупність відому людям про позамовну й мовну дійсність” [6: 20]. Універсальні семантичні структури базуються на основі загальнофілософських, діалектико-матеріальних категорій, (руху, часу, кількості, якості й ін.), законів, які стосуються всіх галузей пізнання природи, суспільства. Ці найзагальніші універсальні семантичні структури нерівноцінні за обсягом та місцем, яке вони займають у картині світу, а також за ступенем пізнання. Кожна семантична структура, що „обслуговується” відповідною лексикою, має свою ієрархію відношень. Так, універсалія „Абстрактні відношення і форми існування матерії” охоплює лексику, віддзеркалює зв’язки, що виявляються між об’єктами матеріального світу, а також усіма системами, завдяки яким Всесвіт стає перед нами упорядкованим і розумодоступним. У цій універсальній структурі вичленовують такі семантичні структури, як Простір, Час, Рух, Якість, Кількість та ін. [8: 59–60]. Т. П. Усатенко виділяє ще й такі універсальні семантичні структури: неорганічний світ землі, людина, тварини, рослини та ін., що відбивають способи людського мислення про дійсність і лежать в основі семантики тексту всіх типів мовлення, усіх жанрів і стилів.

Поняття „мовний світ”, „мовна картина світу” таке ж широке й усеохоплююче, як і поняття „світ” загалом. Для аналізу ми обрали один фрагмент „світу” та мовні засоби його вираження – „номінації простору”. Л. І. Мацько зазначала, що необхідною умовою проведення успішного лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту є володіння лінгвокультурологічною компетенцією, до складу якої входять добрі знання не тільки української мови, а й української культури, концептів української національної культури, фольклору, етнології, етнографії, міфології, символіки українського національного способу життя, традицій, звичаїв, ритуалів, етикету. Ці знання необхідні для того, щоб, знаючи семасіологію української мови, семантику українського словника і фразеологізмів, можна було виокремлювати в художньому тексті лінгвокультуреми на усіх мовних рівнях включно з текстовим. Лінгвокультурологічний аналіз мовних одиниць слід співвідносити з загальною лінгвістичною характеристикою тексту, з аспектами його нарації, із темою, концепцією та структурою тексту, образами автора, читача, персонажів, контекстом і підтекстом, хронотопами, з прагматикою [5].

Останнім часом інтерес до мовних одиниць із просторовим значенням збільшився у зв’язку з використанням когнітивного аналізу, вивченням мовної концептуалізації світу,

мовної картини та її національно-специфічних особливостей. У роботах представників російської школи розпочато послідовне вивчення просторової лексики й окремих концептів, які формують категорію простору. Такі дослідники, як О. С. Кубрякова, О. С. Яковлева, Ю. Д. Апресян, Ю. М. Караулов та ін., мають значні досягнення з когнітивного аналізу й опису одиниць простору. О. С. Яковлева просторові відношення трактує як фрагмент наївної картини світу: „Мовні значення можна пов'язати з фактами дійсності не прямо, а через відсилання до певних деталей наївної картини світу, як вона представлена в цій мові. У результаті з'являється основа для виявлення універсальних і національно своєрідних рис у семантиці природніх мов, розкриваються деякі фундаментальні принципи формування мовних значень, виявляється глибока близькість фактів, які раніше виглядали розрізненими” [11: 630]. Дослідження О. С. Яковлевої спрямовані на опис просторово-часової лексики, об'єднаної в мовних моделях або фрагментах. Мовною моделлю простору вона називає інтерпретацію простору, яка міститься в семантиці слів – „носіїв моделі”. Фрагменти мовної картини світу дослідниці розуміє як сукупність моделей, що подають різні інтерпретації того ж поняття [11: 13–14].

Аналіз структури картини світу та структури мови відображає відповідність набору універсальних семантичних протиставлень моделі світу і набору мовних (лексико-семантичних, граматичних) категорій, які передбачають взаємодію структур в обох напрямках: від картини світу до мови й від мови до картини світу. Це означає не тільки, що модель світу може бути описана з допомогою мови, й що вона може бути описана за принципом мови, з виділенням граматики та словника.

Поширений метод аналізу народнопоетичної картини світу – моделювання комплексу лексико-семантичних полів. Терміном „поле” лінгвісти називають „сукупність мовних одиниць, переважно лексичних, об'єднаних спільністю змісту, одним поняттям, функціональною подібністю позначуваних явищ” [2: 131]. Лексико-семантичні поля в мові української народної пісні становить сукупність лексики в єдності парадигматичних і синтагматичних зв'язків. Ядро лексико-семантичних полів становлять опорні (ключові) слова-концепти. Ключове слово – це „виділена в тексті лексична одиниця, яка несе на собі стильове навантаження залежно від особливостей вияву індивідуального стилю, а також від змістової, художньо-естетичної структури тексту” [2: 76]. Ми аналізуємо лексико-семантичне поле „Простір” на матеріалі української народної словесності, виділяючи ЛСП, мікрополя „Міфопоетичне поле простору”, „Свій простір”, „Чужий простір”. Основу цих структур складають ключові слова на позначення просторових понять. При цьому виявляється, що поле простору, представлене відповідними словами-концептами, має етнолінгвістичну специфіку.

Семантика словесних пісенних текстів формується лексико-семантичними, граматичними й образно-символічними рівнями, пов'язаними між собою.

Тематичні групи лексики виступають засобом упорядкування простору. На лексико-семантичному рівні у фольклорних текстах простежуємо різні спроби орієнтації у просторі. Просторовий словник усної народної творчості має такий рівневий склад: 1) назви на позначення об'єкта і його внутрішнього простору: *дім, світлиця, піч, горище, поріг, вікно, двір, стодола, город, пліт, ворота* й ін.; 2) номінації на позначення географічних об'єктів (поле природи), що відображає горизонтальне та вертикальне членування світу, – *небо, земля, країна, місто, село, вода, річка, море, озеро, поле, ліс, дорога, гай, гора, луг* і т. д.; 3) номінації простору, які називають будівлі (поле культури) – *хата, криниця, вулиця, церква, корчма* й ін.; 4) лексика на позначення міфопоетичної моделі – *земля, небо, підземне царство; схід, захід, північ, південь* і т. д.

В обрядовій поезії наявні назви на позначення переміщення, пересування: *іти, їхати, тікати, плисти, бігти* й ін. Ці дієслова членують простір щодо суб'єкта переміщення. На думку О. С. Федик, такі одиниці доповнюють членування простору в онтологічному плані, унаслідок чого одержуємо цілісну структуру мовного членування простору: напрям (по вертикалі / по горизонталі), означення (назви міст, сіл, річок тощо), просторове співвідношення об'єктів, орієнтація у різних напрямках, відкритий і замкнений простір, уявлення про безкінечність простору, просторове членування, здійснене мовою, створює на

психологічному рівні людини відповідну просторову модель: власна домівка → село → місто → країна → Земля → космос, яка є своєрідним просторовим колообігом, по якому переміщається людина [9: 108–109].

Лексико-семантичний аналіз пісенних текстів дає можливість простежити етапи формування тематичної лексики взагалі й значення конкретного слова.

Отже, мовну картину світу української народної пісні формують ключові слова на позначення простору. На основі парадигматичних і синтагматичних зв'язків слів-концептів змодельовано лексико-семантичне поле простору та його мікрополя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Данилюк Н. О. Концепт „Україна” в мові української народної пісні / Н. О. Данилюк // Науковий вісник. Філологія. – 2006. – №7. – С. 292–297.
2. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / [С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Годор]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
4. Кубрякова Е. С. Язык пространства и пространство языка / Е. С. Кубрякова // СЛЯ. – 1997. – № 3. – С. 22–31.
5. Мацько Л. І. Дискурсивний аналіз тексту / Л. І. Мацько. [Електронний ресурс] Ч. 1. // Режим доступу : www.ukrlit.vn.ua/article/1289.htm
6. Морковкин В. Опыт идеографического описания лексики. Анализ слов со значением времени в русском языке / В. Морковкин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 168 с.
7. Никитина С. Е. Дом в свадебных причитаниях и духовных стихах (опыт тезаурусного описания) / С. Е. Никитина, Е. Ю. Кукушкина. – М. : Ияз РАН, 2000. – 216 с.
8. Усатенко Т. П. Лексична семантика і розвиток мовлення учнів / Т. П. Усатенко. – К. : Радянська школа, 1984. – 197 с.
9. Федик О. С. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / О. С. Федик. – Л. : Місіонер, 2000. – 300 с.
10. Черванева В. А. Пространство и время в фольклорно-языковой картине мира : [монография] / В. А. Черванева, С. Б. Артеменко. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та., 2004. – 184 с.
11. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) / Е. С. Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – 344 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Іовхімчук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: мовні засоби вираження категорії простору в українській народній пісні.

ДЕЯКІ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ФРАГМЕНТІВ УСПІХУ Й НЕВДАЧІ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ

Віра КАЛІНІЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

Статтю присвячено виокремленню та аналізу соціолінгвістичних чинників концептуалізації абстрактних феноменів успіху й невдачі свідомістю представників американської та української лінгвоспільнот із залученням даних психолінгвістичного експерименту, розглядається екстернальна та інтернальна специфіка національного характеру американських й українських комунікантів у контексті розуміння та осмислення ними досліджуваних концептуальних феноменів.

Ключові слова: концепт, когнітивна ознака, мовна свідомість, габітус, соціолінгвістичний чинник, екстернальність, інтернальність, національний характер.

In the article on the basis of the psycholinguistic experiment results the certain sociolinguistic factors of abstract success and failure phenomena conceptualization by the conscience of the representatives of the American and Ukrainian linguistic societies are observed. In the piece of research the author also examines the external and internal specificity of the American and Ukrainian national characters in terms of the speakers' comprehension of the conceptual phenomena under consideration.

Key words: concept, cognitive sign, linguistic conscience, habitus, sociolinguistic factor, externality, internality, national character.

Специфічні власне лінгвістичні та екстралінгвістичні чинники формування структури й змісту різноманітних концептуальних фрагментів у свідомості представників певних етнолінгвокультур активно студіюються в працях М.Ф. Алефіренка, А.П. Бабушкіна, О.О. Залевської, Дж. Лакоффа, В.І. Карасика, В.В. Красних, О.С. Кубрякової, В.М. Манакіна,

З.Д. Попової, А.М. Приходька, О.О. Селіванової, Г.Г. Слишкіна, Ю.С. Степанова, Й.А. Стерніна, Н.В. Уфимцевої та багатьох інших дослідників лінгвоконцептів.

Метою цієї наукової розвідки є розгляд деяких соціолінгвістичних особливостей формування та функціонування концептуальних фрагментів SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА в мовній свідомості американських та українських комунікантів з опертям на результати проведеного психолінгвістичного експерименту.

Конкретні особливості сприйняття носіями певних етнокультур концептуальних фрагментів успіху й невдачі є зумовленими низкою соціолінгвістичних чинників: соціально-історичним середовищем держави, релігійно-етичними переконаннями членів спільноти, економічними тенденціями, домінантними бізнес-моделями, що передбачають функціонування в суспільній свідомості різних стратегій і способів досягнення успіху й боротьби з невдачею [9].

На переконання П. Бурдье, об'єктивне соціальне середовище шляхом його сприйняття та засвоєння людьми у процесі практичної діяльності продукує *габітус* – систему закріплених набутих схильностей (практичних схем), які в подальшому відіграють роль неусвідомлених вихідних установок, що породжують стабільно відтворювану однотипну поведінку в поточних соціальних відносинах [цит. за 4: 36]. О.С. Голіков у контексті концепції П. Бурдье про подвійне структурування соціального простору зазначає, що концепт життєвого успіху є результатом реалізації та переживання індивідом власних дій і зусиль з одного боку, й результатом соціального конструювання соціальної позиції, зв'язків, впливу низки суспільно-політичних та історичних умов буття конкретного соціуму – з іншого [4: 36-37].

У досягненні успіху вбачають головну цінність особистості в сучасному суспільстві. На переконання А. Маслоу, успіх належить до базових потреб індивіда та є необхідним для його повноцінного існування, адже для самореалізації людина потребує постійного поступового сходження щаблем базових потреб від нижчих ступенів до вищих [цит. за 18].

Американський соціум, основа якого була закладена зусиллями малого та великого фермерського й промислового бізнесу, вважає однією із провідних передумов досягнення успіху вільне підприємництво – систему, що приносить прибуток не обмеженій кількості обраних, а мільйонам людей [26: 12]. Ідеологи молодого американської буржуазії сформували нову соціально-політичну доктрину, що ототожнювала суспільний інтерес із економічним процвітанням. Поступово сформувався ідеал економічного індивіда, який повинен був дотримуватися принципу: бути членом суспільства означає брати участь у ринкових відносинах та одержувати прибутки [1: 5].

Недарма за результатами психолінгвістичного експериментального дослідження (*дали* ПЕД) (відомості про респондентів, умови проведення експерименту та поставлені перед опитуваними завдання подано у наших попередніх публікаціях [11; 12 та ін.]) виокремлюється надзвичайно актуальна для мовної свідомості (*дали* МС) американських респондентів когнітивна ознака (*дали* КО) “SUCCESS is wealth” 184 (7,63%): *money* (80); *wealth* (45); *benefits* (14); *financial* (12); *fortune* (8); *thrift* (4); *high position* (4); *stocks* (4); *possession* (2); *being financially secure* (2); *good financial state* (2); *social status* (1); *resources* (1); *cherishing* (1); *a bank account in Switzerland* (1); *a strong bank balance* (1), що має ядерний статус у структурі концепту SUCCESS і свідчить про неабияку значущість матеріальних статків для усвідомлення особистої успішності представниками американської лінгвоспільноти.

У МС американців при осмисленні феномену невдачі вичленовуються і КО, які відбивають зв'язок невдачі з фінансовими проблемами та бідністю – “FAILURE is realized within financial troubles” 46 (2,09%): *low income* (14); *business* (13); *bad credit debt* (10); *money* (4); *bank* (2); *little money* (1); *finances* (1) та ін.; “FAILURE is becoming bankrupt” 28 (1,27%): *bankruptcy* (26); *broke (out of money)* (1); *no money* (1) і “FAILURE is poverty” 22 (1%): *poverty* (12); *being penniless* (7); *poor* (3), які, щоправда, є значно менш яскравими в зіставленні з попередньо згадуваною КО концепту SUCCESS.

Для американської спільноти успіх є цінним в індивідуальному плані як досягнення окремо взятої особистості. Поряд з індивідуалізмом, що сприймається у якості базового принципу американської спільноти, ключову позицію в американській національній

свідомості займає ідея “американської мрії”, центральним елементом якої є настанова на успіх [25: 57].

Якщо національна ідея США про “американську мрію” є давно визначеною часом та історією, то питання про “українську мрію” досі активно дискутується в наукових та суспільно-політичних колах, а власне національна ідея України ще не сформована та не окреслена.

Причинами значної кількості труднощів і проблем, перед якими постали українці в своєму суспільно-політичному розвитку, є, головню, “<...> повільні процеси набуття української національної ідентичності, поляризація суспільства за культурно-мовною та ідеологічною ознаками, відсутність спільних для всього населення України політико-ідеологічних цінностей, міжетнічні та міжконфесійні тертя і конфлікти, недовіра до влади, низька правова культура, аполітичність і недостатня громадянська свідомість населення тощо” [цит. за 24: 363].

Ю.М. Ільїна та О.В. Караханян наголошують на відсутності єдиної концепції успішності у країнах СНД, зокрема, в Україні наявна велика кількість “мозаїчних уявлень” про явище успіху, спостерігається свого роду психологічна комплексологія, що через певні історичні традиції часто виражається в архетиповому неприйнятті успішності, відсутності культури й чітких ментальних моделей досягнення успіху [9; 13].

Недарма за результатами ПЕД українські респонденти відчували більше труднощів під час надання символічних реакцій і суб’єктивних дефініцій на слово-стимул *успіх*, ніж американські мовці на слово-стимул *success*. Так, якщо при виконанні завдання в межах методики експериментального виявлення символіки зафіксовано 2% відмов серед американських опитуваних, то відносний показник відмов з-поміж українських інформантів складає 9,7%. У свою чергу, при поданні визначення поняттям *success* і *успіх* зафіксовано 3,25% відмов серед американських респондентів і 7,25% з-поміж українських опитуваних.

Виклики долі, тривале відчуття страху, несамостійність викликало в українців прагнення до обережності, заощадливості, звернення до минулих історичних подій та їх аналізу більше, аніж планування власного майбутнього, а основною рисою українського світосприйняття є концентрування на невдалих результатах діяльності, негативних рисах, подіях і явищах, певною мірою, ігнорування позитивних подій [8: 203].

Цікавим видається той факт, що, за статистичними даними ПЕД, українським респондентам було легше впоратися із завданнями на подання дефініцій на слово-стимул *невдача*, ніж американцям – на слово-стимул *failure*. Якщо надати визначення поняттю невдачі відмовилися 3,25% українців, то серед американців цей показник становить 7%, що дозволяє припустити про дещо більшу актуальність концептуального фрагменту невдачі для українських мовців у зіставленні з американськими.

Давнішня слава українців як хліборобів, низка геопсихологічних чинників – сприйняття статичних форм лісостепового українського рельєфу, далеких горизонтів, наповнених м’якими, плоскими хвилями родючих земель – сприяли формуванню таких рис українського національного характеру, як *працьовитість*, *миролюбство*, *розважливість*, *ощадливість*, *чуттєвість*, *безпечність* й, особливо, *пасивність* [3].

Упродовж багатьох століть українці жили в умовах домінування суспільних структур у формі вічевих зборів, які діяли на засадах прямої демократії та утворювали з паралельно існуючими виконавчими ієрархіями збалансовану систему державної влади [15]. Засвоєні поведінкові схеми, притаманні періоду Київської Русі, зумовили після занепаду вічевих форм самоуправління стійке відтворення українцями суспільної поведінки, що виявилася неадаптованою до соціальних відносин, сформованих домінуванням структур одного лише ієрархічного типу внаслідок неможливості за нових умов впливати на формування, обговорення та прийняття рішень особисто, що взагалі позбавило українців відчуття причетності до творення абсолютно легітимного суб’єкта влади [там само].

Неадекватність відтворюваних поведінкових схем по відношенню до нових соціальних відносин спричинила стійку патологічну реакцію, що зазвичай сприймалася як негативна риса української ментальності та полягала у соціальній апатії і пасивності [22]. Це виявлялося в замиканні в собі, бажанні відсторонитися від агресивного зовнішнього світу та

обмежити його власною хатою з вишневим садком, у намаганні знайти спокій у соціальній позиції “моя хата скраю”. Особливістю національного характеру при цьому стала позиція пасивного протесту [там само].

Пасивність, небажання ризикувати, постійне очікування допомоги від інших яскраво прослідковується у характері вітчизняних підприємців. Н.Г. Комих серед соціокультурних особливостей сучасного українського підприємництва акцентує на таких рисах, як *наявність інституту соціальних зв'язків* (кумівство, дружба, родинні зв'язки) та *патерналізм* (очікування підтримки, захисту, допомоги, пільг з боку держави), що стають на заваді виявленню особистої активності підприємців та орієнтації на внутрішні чинники досягнення успіху й боротьби з труднощами [14: 12].

І.І. Руденко зауважує, що навіть за наявності знань, ерудиції, досвіду, нерішучість набагато знижує “коефіцієнт корисності” результатів діяльності представників української лінгвоспільноти [21]. Перераховані екстернальні риси українців стають зазвичай на заваді активній боротьбі за успішний результат і застосуванню ефективних стратегій подолання невдач і труднощів.

В українському суспільстві поширеним стає тип особистості без принципів та ідеалів, яка відчувається позбавленою відповідальності, необхідної для досягнення конкретної мети, сподіваючись на посмішку долі [23: 96]. Л. Хорішко називає везіння “продуктом епохи постмодерну”, доби, що має на меті подолання усталених норм і принципів вибору єдино правильної прорахованої дії, зауважуючи фактично про зникнення в українській суспільній свідомості раціоналістичного діяльнісного духу як запоруки досягнення високої мети й про появу орієнтації на везіння, очікування щасливого випадку [23: 92-93].

На користь цього свідчить наявність у змістовій складовій концепту УСПІХ КО “УСПІХ – це везіння” 89 (3,88%): *везіння* (75); *фортуна* (6); *везіння в усіх справах* (3); *фарт* (2); *талісман везіння* (2); *везіння в досягненні мети* (1), що має ядерний статус в МС українців при осмисленні її носіями феномену успіху. У той же час, подібна КО у складі концепту SUCCESS “The guarantee of SUCCESS is luck” 31 (1,28%): *luck* (23); *fortune* (8) має периферійний статус в американській МС.

Представники інтернальної американської спільноти під час досягнення успіху частіше демонструють активність і постійну наполегливу цілеспрямовану діяльність, більше покладаються на власні зусилля й реальну кропітку працю в зіставленні з носіями української лінгвокультури, які, виявляючи свою екстернальність, частіше демонструють колективну пасивну сутність у житті загалом і в процесі досягнення успіху зокрема.

Так, якщо в американській МС успіх і невдача концептуалізуються більшою мірою через внутрішні, **інтернальні** каузальні чинники (*особиста відповідальність, докладені зусилля, власні здібності, тяжка праця* та ін.), то в українській МС при рефлексії досліджуваних феноменів актуалізуються переважно зовнішні, **екстернальні**, каузальні атрибуції (*(не)везіння, (не)сприятливі обставини, випадковість, труднощі завдання, допомога* тощо). Детальніше про екстернальні та інтернальні риси агентів дії йдеться в нашій попередній науковій розвідці [10].

Ядерними при цьому в МС українців виступають КО, у яких відбивається зовнішня каузальна атрибуція – *випадковість*: окрім вже згадуваної КО “УСПІХ – це везіння” 89 (3,88%), до ядра концепту НЕВДАЧА належить КО “НЕВДАЧА – це невезіння” 109 (4,98%): *невезіння* (57); *коли постійно не щастить* (22); *не щастить* (13); *коли людину переслідує невезіння* (11); *коли тобі зрадила фортуна* (3) та ін. Подібні КО в МС американських комунікантів мають належність до периферійних зон концептів SUCCESS і FAILURE.

На користь екстернального національного характеру українців свідчать і риси, виокремлені О.С. Стражним та С.І. Беляєвим – *інертність, повільність, безініціативність, певний соціальний фаталізм* – віра в автоматичність історичного процесу, утримання від участі в розв'язанні серйозних соціально-політичних проблем [3; 22].

Значущими в осмисленні явищ успіху й невдачі носіями американської та української МС виступають релігійні традиції зіставлюваних лінгвосоціумів, оскільки віра, що є основою будь-якої релігії, виявляється однією з віртуальних складових людської природи та одним з

ресурсів загальнолюдської еволюції, вказуючи індивідові на доцільність певного способу життя.

Домінантною вірою в США традиційно вважається протестантизм, який став базою для формування національного менталітету і системи цінностей американців. Досягнення успіху в результаті тяжкої праці проголошувалося засобом служіння Богу, в той час як негаразди і поразки розглядалися як шлях до розуміння духовності індивіда [13: 362]. Із плином часу абсолютно ототожнилися служіння Богу та служіння самому собі, а релігія набула функціонального практичного характеру, однією з найважливіших її складових стало досягнення індивідом успіху [20: 5].

Цікавим видається зв'язок протестантської релігійної етики та специфіки емоційної рефлексії американськими мовцями феноменів успіху й невдачі. У межах протестантизму, що суттєво вплинув на формування американської ментальності, емоція розглядалася в тісному зв'язку з іраціональністю, суб'єктивністю і хаосом, що призводять до неправильних висновків і дій. Емоція вважалася серйозною перешкодою на шляху до раціонального сприйняття явищ [цит. за 7: 72].

На користь цього може свідчити виокремлена у структурі та змісті концепту SUCCESS за даними експерименту КО "SUCCESS is expressed by emotions" 6 (0,25%): *emotion* (6), що є надзвичайно слабконаповненою та виявляє низьку актуальність для носіїв американської МС при осмисленні ними сутності успіху. Український культурний ареал не забороняє відкритої демонстрації своїх емоцій, а емоційна людина сприймається оточенням позитивно як така, що має багаті та сильні почуття [цит. за 7: 69].

Тим не менш, під час аналізу експериментальних даних, одержаних як від українського, так і від американського колективного респондента, зафіксовано низьку подібних за змістом вербальних реакцій, що відбивають специфіку емоційного ставлення мовців обох спільнот до успішного та невдалого результатів. Ці реакції є наступними: *задоволення* (66), *радість* (28), *почуття піднесення та енергійності / a feeling of satisfaction* (22), *good mood* (21), *contentment* (15) / *розчарування* (73), *незадоволення* (43), *депресія* (30), *злість* (23), *роздратування* (17), *розпач* (4) / *disappointment* (44), *sad* (23), *nervous* (21), *depression* (13), *fear* (12), *despair* (2), *embarrassment* (2) та ін.

Вартим уваги є той факт, що за результатами ПЕД у МС американських мовців вичленовується КО "SUCCESS is realized within faith in God" 33 (1,37%): *God* (17); *Jesus Christ* (6); *when you love God and God loves you* (4); *a cross* (2); *religion* (1); *knowing that you lived for God* (1); *when you know that you love God and others unconditionally* (1); *when you keep failing until God gets tired of making you fail* (1). Зазначена КО актуалізує безпосередній зв'язок успіху з вірою в Бога, і, хоч не є суттєвою за своїм обсягом, однак свідчить про значущість для певної кількості американських респондентів релігійних вірувань у процесі рефлексії їхньою МС успіху. Подібної КО не виявлено в структурі та змісті концептуального фрагменту успіху в МС українців.

Українська культура історично пов'язана більшою мірою з православною релігійною етикою, основою якої був очевидний причинно-наслідковий зв'язок між зневагою до фізичного тіла та удосконаленням своєї духовної складової, а також засудження прагнень людини до земної успішності, що заважають її духовному розвитку, перекиваючи шлях до Божого Царства [19]. Перенесення релігійних понять на мирське життя спричинило відсутність у східнослов'янській ментальності й, зокрема, українському національному характері та свідомості єдиної гармонійної теорії успішності та сприяло появі глибинних комплексів, що виявлялися в запереченні особистісного індивідуального успіху [13: 362].

Із набуттям Україною незалежності, початком формування якісно нових суспільно-економічних відносин, розвитком ринкової економіки уявлення українського соціуму про успіх значно модифікувалися. Як зауважує О. В. Караханян, успіх, що у соціальному плані є значною мірою пов'язаним із позитивною соціальною мобільністю й досягненням бажаного соціального статусу, на часі вважається представниками пострадянських спільнот абсолютно неможливим ані без фінансової заможності, ані без духовного прогресу індивіда [13: 365].

Так, актуальними для українських респондентів, за даними ПЕД, виступають КО "УСПІХ – це багатство" 220 (9,6%): *гроші* (116); *добробут* (46); *багатство* (18);

достаток (16); забезпеченість (10); фінансова стабільність (8); процвітання (3); розкіш (2) та ін., “УСПІХ – це щастя” 126 (5,5%): щастя (102); особисте щастя (18); щастя від реалізації своїх задумів (2); щастя і взаєморозуміння (1) та ін., “УСПІХ – це самореалізація” 25 (1,09%): самореалізація (24); самовираження людини (1); “УСПІХ – це гармонія” 23 (1%): гармонійність (10); гармонія (5); гармонія у всіх сферах життя (5); гарна фізична і моральна форма людини (1) та ін.

Останнім часом точиться все більше дискусій стосовно американізації української культури [15; 16; 17 та ін.]. Особливий вплив на суспільну свідомість чинять продукти американської кіно- та медіаіндустрії, музичні твори (реп, хіп-хоп), американські свята (Хеллоуїн, День Св. Валентина та ін.), копіюється американська манера поведінки під час участі у спортивних заходах (на перше місце виходить не професіоналізм, а ефектність, видовищність).

Американська культура, здійснюючи вплив на українську суспільну свідомість, визначає соціокультурну специфіку осмислення українськими комунікантами явищ успіху й невдачі. За результатами ПЕД, вищленюється КО концепту УСПІХ “Символом УСПІХУ є долар” 8 (0,35%): долар (8), у якій відображається актуальність національної американської валюти для носіїв української лінгвокультури.

Символами успіху для українського колективного респондента також виступають американські фінансові магнати – Рокфеллер (18); кінонагороди – статуетка “Оскар” (16); винахідники – Біл Гейтс (12), Генрі Форд (1); музичні твори – пісня Тіни Тернер “You’re simply the best” (4); актори – Брук Девіс (1); персонажі мультфільмів – Міккі Маус (1); літературні персонажі – Мартін Іден (1) та ін.

Серед одержаних вербальних реакцій українських інформантів на слово-стимул невдача реєструється низка асоціативних одиниць, що фіксують в українській МС образи американських політиків – Джордж Буш (6), відбивають відомі американські образи кіно- і мультиплікаційних героїв, що асоціюються в українців з невдачею: злодії з фільму “Сам удома 1/2” (2); Брюс Всемогутній (1); Гомер Сімпсон (1) та ін.

Натомість, за результатами ПЕД, не зареєстровано жодної національно-маркованої вербальної реакції американських респондентів на слова-стимули *success* і *failure*, які б позначали конкретних визначних українських особистостей або зразків української національної культури, що впливали б на специфіку розуміння американцями явищ успіху та невдачі.

Примітним є той факт, що, якщо в американських мовців успіх асоціюється переважно з образами американських відомих постатей, то в українських опитуваних успіх асоціюється більшою мірою не з вітчизняними уславленими особистостями, а з представниками інших лінгвоспільнот, особливо американської.

Слід зазначити, що у межах макроструктури концептів SUCCESS і УСПІХ об’ємнішою виступає соціально-культурна зона американського концепту в зіставленні з українським – відповідно 6,82% од. і 1,78% од., що свідчить про вагомішу роль національно-культурних маркерів для американської лінгвоспільноти при осмисленні її представниками сутності успіху на відміну від українського мовного соціуму.

Отже, у межах цієї наукової розвідки із залученням даних проведеного ПЕД ми розглянули деякі особливості формування та функціонування концептуальних фрагментів SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА в мовній свідомості американських та українських комунікантів, що є зумовленими впливом низки історичних, суспільно-політичних, етико-релігійних, культурних тощо чинників.

У перспективі доцільними є більш детальні дослідження соціолінгвістичної специфіки концептуалізації фрагментів успіху й невдачі мовною свідомістю представників не лише американської та української, а й інших комунікативних спільнот з опертям на різноманітний мовний та мовленнєвий матеріал.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адонина И.В. Концепт “успех” в современной американской речевой культуре : автореф. дисс. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / И.В. Адонина. – Хабаровск, 2005. – 22 с.

2. Андриенко А.А. Концепт “успех” в американской и русской лингвокультурах (на материале популярно-делового дискурса) : автореф. дисс. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / А.А. Андриенко. – Белгород, 2010. – 21 с.
3. Беляев С.И. Загадка украинской души. Особенности менталитета украинцев [Электронный ресурс] / С.И. Беляев // Навигатор / Научно-практический аналитический ресурс. – Режим доступа к статье : <http://www.navigator.lg.ua/arts.php?mode=r&art=r0073>
4. Білько О.І. Життєвий успіх як елемент духовного світу українського студентства : одухотворяючи успіх чи раціоналізуючи духовність? / О.І. Білько, О.С. Голіков // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Харків : РВВ ХНУ, 2011. – № 948. – С. 35-44.
5. Гаджиев К.С. Американская нация : национальное самосознание и культура : монография / Камалудин Серажудинович Гаджиев. – М. : Наука, 1990. – 240 с.
6. Гаджиев К.С. США : Эволюция буржуазного сознания : монография / Камалудин Серажудинович Гаджиев. – М. : Мысль, 1981. – 255 с.
7. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія / Ірина Олександрівна Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
8. Гущина С. Значення ментальності для формування мовної картини світу : компаративний аналіз української та англійської мов / С. Гущина // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ, 2012. – Вип. 104 (2). – С. 201-204.
9. Ільїна Ю.М. Психологія успіху : онтологія проблематики [Електронний ресурс] / Ю.М. Ільїна. – Режим доступу до статті : <http://www.psy-science.com.ua/department/zbirnyk-2008/6.htm>
10. Калініченко В.І. Когнітивно-психологічні аспекти дослідження вербалізованих концептів УСПІХ, SUCCESS, НЕВДАЧА, FAILURE (на матеріалі сучасної української та американської літератури) / В.І. Калініченко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ, 2011. – Вип. 95 (1). – С. 209-217.
11. Калініченко В.І. Ядерний зміст вербалізованих концептів УСПІХ, SUCCESS, НЕВДАЧА, FAILURE (на матеріалі сучасної української та американської художньої літератури і психолінгвістичного експерименту) / В.І. Калініченко // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Луцьк : РВВ ВНУ, 2011. – № 5. – Ч. 1. – С. 163-169.
12. Калініченко В.І. Особливості польової стратифікації концептів УСПІХ, НЕВДАЧА, SUCCESS, FAILURE за результатами психолінгвістичного експерименту / В.І. Калініченко // Postępy w nauce w ostatnich latach. Nowych rozwiązań : Międzynarodowej Naukowi-Praktycznej Konferencji, 28-30.12.2012 : materiałach. – Polska, Warszawa : Sp. z o.o. “Diamond Trading Tour”, 2012. – Część 5. – S. 71-80.
13. Караханян Е.В. Понятие успеха в российской культуре / Е.В. Караханян // Вестник Башкирского государственного университета. – Уфа : Изд-во БГУ, 2008. – Т. 13. – № 2. – С. 362-366.
14. Комих Н.Г. Соціокультурний контекст становлення та розвитку підприємництва в Україні : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / Н.Г. Комих. – Харків, 2006. – 18 с.
15. Коскін В. Українська ментальність як чинник успіху [Електронний ресурс] / В. Коскін // Всеукраїнський загальнополітичний освітнянський тижневик “Персонал Плюс”. – Режим доступу до статті : <http://www.personal-plus.net/304/4300.html>
16. Лукеря І. Американізація культури [Електронний ресурс] / І. Лукеря // Politiko. – Режим доступу до джерела : <http://politiko.ua/blogpost56094>
17. Мельцер Л.Г. Феномен западництва и украинские реалии [Электронный ресурс] / Л.Г. Мельцер // Логика и методология социальных исследований. – Режим доступа к статье : <http://zinoviev.in.ua/?p=76>
18. Найденов Н.Д. Основные понятия менеджмента : учебное пособие [Электронный ресурс] / Н.Д. Найденов, В.П. Чесноков. – Режим доступа к источнику : http://management-books.biz/teoriya-menedjmenta_693/ierarhiya-potrebnostey-maslou-17958.html
19. Опарин А. А. Религии мира и Библия. Часть II. Религия и развитие государств. Есть ли связь? Глава 6. Протестантизм в Северной Америке и Европе [Электронный ресурс] / А. А. Опарин. – Режим доступа к источнику : <http://nauka.bible.com.ua/religion/rel2-06.htm>
20. Паршина Н.Д. Лингвокультурологическое поле концепта “успех” в американском варианте английского языка : автореф. дисс. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Н.Д. Паршина. – М., 2007. – 16 с.
21. Руденко І.І. Ментальність і економічний успіх / І.І. Руденко // Wydział zamiejscowy nauk prawnych i ekonomicznych Katolickiego uniwersytetu Lubelskiego Jana Pavla II. – Warszawa : Tomaszow Lubelski, 2010. – S. 35-45.
22. Стражний О.С. Український менталітет як засіб досягнення успіху [Електронний ресурс] / О.С. Стражний // Релігія в Україні. – Режим доступу до джерела : http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/6771-ukrayinskij-mentalitet-yak-zasib-dosyagnennya-uspixu.html
23. Хорішко Л. Свобода дії як чинник політичного успіху / Л. Хорішко // Політичний менеджмент. – К. : Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2006. – С. 91-98.
24. Чернишенко І.А. Вербалізація ціннісних концептів у соціально-політичному та соціологічному дискурсі української мови / І.А. Чернишенко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ, 2008. – Вип. 89 (1). – Ч. 4. – С. 362-370.

25. Althen G. *American Ways : A Guide for Foreigners in the United States* / Gary Althen. – Yarmouth : Intercultural Press ; London : Nicholas Brealey Publ., 2003. – 295 p.

26. Mc Can R.L. *An Outline of the American Economy* / Ron L. Mc Can. – Washington : U.S. Information Agency, 1991. – 212 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Калініченко – кандидат філологічних наук, асистент кафедри міжнародної економіки Кіровоградського національного технічного університету.

Наукові інтереси: лінгвоконцептологія, когнітивна лінгвістика, психолінгвістика.

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Роксоляна КАРАКЕВИЧ (Дрогобич, Україна)

У статті описуються особливості мовної картини світу: німецької та української. Вони обслуговують комунікативні потреби народів, що належать до різних лінгвокультурних ареалів. Кожний етнос, використовуючи притаманні йому мовні та культурні форми певним чином розвиває і деталізує національно-мовну картину світу, тим самим визначаючи своє національне обличчя.

Ключові слова: модель світу, національна картина світу, образ світу, концептуальна система, когнітивність, лінгвокультурний ареал, антропоцентричність, ситуативні моделі, когнітивні моделі, концептуалізація, метафора, символ.

The article deals with the description of a language picture of the world in German and in Ukrainian. These languages operate needs for communication of the peoples belonging to different linguocultural areas. Every ethnos using its own language and cultural forms develops and lays out the specifics of a national-language picture of the world, thus defining the culture's identity.

Keywords: world model, national picture of the world, conceptual system, cognitivity, linguocultural area, anthropocentricity, situational model, cognitive model, conceptualization, metaphor, symbol.

У пропонованій статті подається аналіз лексики мови як моделі світу, що оточує нас. Саме у ній специфічно фіксується певна сукупність знань про його структуру та функціонування [2; 5]. Мова відображає пізнання, виступає основним засобом вираження думки, тому вивчення мови – опосередковане вивчення пізнання. Мова впливає на хід пізнання, оскільки впливає на формування понять і хід думок

Постановка проблеми. До визначення поняття образу світу слід підійти із гносеологічної точки зору. Такий підхід дозволить розмежувати принципово різні види картин чи образів світу. Під картиною світу розуміємо впорядковану сукупність знань про дійсність, яка сформувалася в суспільній та індивідуальній свідомості. Принципово слід розмежовувати когнітивну та мовну картини світу. Концептуальна система поглядів на світ, яка, знаходить свій відбиток у мові, займає визначне місце в снові мовної картини світу кожного народу.

З погляду на мову як соціально-зумовлений продукт суспільства, засіб мислення, пізнання та спілкування Р. Й. Павільоніс висловлює думку, що “відображення об’єктивно-існуючої дійсності в свідомості людини як і її розуміння й осмислення є діяльністю, яка спрямована на пізнання об’єктивного світу, його властивостей і закономірностей і на цій основі – на його перетворення” [14: 15].

Пізнання як соціальний процес неможливе без спілкування. Засобом матеріалізації набутих знань на певному історичному відрізку розвитку самої людини виступає мова [6: 170]. Між мовою та пізнавальною діяльністю людини існує тісний зв’язок. О. Л. Каменська виокремлює три важливих аспекти у цьому питанні:

1. Мова є засобом забезпечення двостороннього зв’язку між індивідуальним і колективним знанням.

2. Мова відіграє роль одного з потужних інструментів створення нових знань.

3. Мові притаманна властивість, яку можна назвати “стискуванням” коду [4: 11].

Актуальність статті зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення особливостей мовної картини, що є сукупністю уявлень народу про дійсність на етапі його розвитку.

Аналіз останніх джерел. В основі мовної картини світу кожного народу також лежить концептуальна система поглядів на світ, яка, у свою чергу, відображається в мові. Бачення навкілля людиною знаходить свій відбиток у граматичній будові та лексиконі мови.

Семантичний простір мови знаходить свій відбиток в мозку людини: мовна картина світу має свого двійника у внутрішньому лексиконі [7: 36]. Перша характеризується мовними формами, друга – ментальними репрезентаціями цих форм. Результати пізнавальної діяльності людини фіксуються у мові, яка в цьому значенні є безпосередньою дійсністю думки та виникає лише з необхідності спілкування з іншими людьми. Мова відображає пізнання, виступає основним засобом вираження думки, тому вивчення мови – опосередковане вивчення пізнання. Імовірно також, що мова впливає на хід пізнання, оскільки впливає на формування понять і хід думок [7: 20]. Завдяки своїй комунікативній і соціальній функціям, мова є не тільки засобом вираження, повідомлення, а й на певному етапі засобом формування думки [14: 16]. Ми розглядаємо мову як невід’ємну й органічну складову частину людського розуму, яка тісно пов’язана з іншими когнітивними структурами: фреймами, сценаріями [24: 14] і процесами – сприйняттям, мисленням, увагою та пам’яттю [3: 141; 11: 127]. Т. А. ван Дейк основним типом репрезентацій знань вважає “модель ситуації”, яка відіграє фундаментальну роль у соціальному пізнанні. На його думку, в основі ситуаційних моделей лежать не абстрактні знання про стереотипні події та ситуації, а особистісні знання носіїв мови, які акумулюють їх попередній індивідуальний досвід, настанови і наміри [3: 9]. З пізнавальної точки зору метою читання тексту є побудова специфічної моделі ситуації чи події, а крізь призму моделі конкретної ситуації оновлення й уточнення загальніших моделей.

Мета даної розвідки є виявлення закономірностей і відмінностей у лексиці мови, як моделі світу: а саме, у фразеологічних одиницях німецької та української мов.

Сукупність зафіксованих в одиницях мови уявлень народу про дійсність на певному етапі його розвитку репрезентують мовну картину світу.

В основі метафоризації, що виступає підґрунтям фразеологічних одиниць, лежить розмитість понять, якими оперує людина, відображаючи у своїй свідомості постійно-мінливу багатогранну діяльність. У більшості мовних явищ і понять відбито співвідношення та взаємодію певних категорій, концептуальних структур, які визначають ту картину світу, яка представлена в природній мові [8: 85]. Вона існує у вигляді значень мовних знаків, що утворюють сукупний семантичний простір мови. Мовна картина лише фіксує зміни, що набувають форм перекатегоризації, що відбувається в концептуальній картині світу як кожного індивіда, так і всіх його носіїв [9: 74]. Мовний образ світу створюється:

1. Номінативними засобами мови – лексемами, стійкими номінаціями та фразеологізмами.
2. Функціональними засобами мови – відбором лексики та фразеології для спілкування.
3. Образними засобами мови – національно-специфічною образністю, метафорикою, внутрішньою формою мовних одиниць.
4. Фоносемантикою мови.
5. Дискурсивними засобами – засобами і стратегіями текстобудови, аргументації, ведення дискусій.
6. Стратегіями оцінки та інтерпретації мовних висловлювань, текстів різних жанрів [16: 6].

Слово, як одиниця мови, утворюється з суб’єктивного сприйняття та є відбитком не самого предмета, а його відображення в душі. Оскільки почуття та діяльність людини залежать від уявлень, а ті – від мови, то відношення людини до зовнішнього світу зумовлено тим, як ці предмети подані їй в мові, а відтак і в метафорах [17: 29]. Осмислюючи світ, люди втілюють свої уявлення в семантиці мовних знаків. Мовним інструментом мислення та пізнання дійсності є ФО.

Мовний образ світу, як зазначено, створюється номінативними засобами, а саме фразеологізмами [16: 6]. Фразеологічний фонд будь-якої мови – система народних уявлень про світ і людину в ньому. Вона є багаточасовим різночасовим утворенням, акумульованими знаннями, що вмщують як елементи поганського світогляду – “первинні кодові знаки пам’яті” [1 : 96], – так і християнські ідеї. У фразеологізмах, як і фольклорі загалом, концентрується суттєва частина досвіду, нагромадженого традицією, і матеріалізується до певної міри сама традиція [18: 68]. Аналіз ФО як німецької, так і

української мов свідчить про існування різноманітних, тісно переплетених, часто непередбачуваних зв'язків понять-образів, що підтверджує думку Ю. Левіна про те, що простір фразеологічних одиниць, прислів'їв є багатовимірним, оскільки ці одиниці можуть бути близькі в різних вимірах, за різними параметрами [10 :109].

ФО, як функціональні засоби мови, характеризуються ідіоматичністю, яка виражається у відриві семантично центрального компонента ФО від свого денотату та здатності всього словосполучення набувати нової референції. Під центральним компонентом ФО розуміється той її компонент, який організовує вираз [23: 80]. Важлива роль відведена заголовній лексемі, так званому тематичному індикатору, який займає домінантне положення у відповідній групі ФО та визначає її загальний зміст [15: 9]. Напр.: *ні за собаку пропасти / загинути* – задарма загинути; *хоч на хвіст лий собаці* – дуже несмачний; *потрібний як собаці печена цибуля / другий хвіст/ п'ята нога* – зовсім не потрібний [22 : 88]. Тематичним індикатором даної групи виразів є слово собака, яке є провідним, оскільки трапляється в кожному виявленому словосполученні та визначає його загальний зміст.

Дослідження мовних образів світу, а саме фразеологізмів, переплітається з теорією референції, яка вивчає зв'язок мови із зовнішнім світом, зокрема ті мовні механізми, які цей зв'язок здійснюють. Ми розглядаємо фразеологічні одиниці як спосіб вираження поняття в плані широкого соціокультурного контексту. Образне відображення дійсності за допомогою ФО набуває специфічних рис, притаманних певній національній суспільній свідомості [21: 138]. Концептуалізація дійсності за допомогою фразеологічних одиниць відбувається шляхом вербалізації параметра ситуації та вербалізованої рефлексії мовної свідомості над ситуацією. У процесі творення ФО мовна свідомість відбирає та закріплює у вигляді внутрішньої форми певний вербалізований параметр: суб'єктно-предикатний, часовий, просторовий і причинно-наслідковий [20: 140]. Лише географічним положенням і поширеністю того чи іншого виду риб можна пояснити вибір вугра та в'юна образами-еталонами порівнянь *sich winden wie ein Aal* (досл.: звиватися наче вугор) – викручуватися [13:11 Т. 1.]; *звивається як в'юн* – хитрує, викручується [19: 34]. У наведених вище прикладах у вигляді форми функціонально закріплено характеристики риб. Залежно від комунікативного наміру мовець вибрав метафори, пов'язані з властивістю в'юнких риб: хитрістю, слизькістю тощо. Наведені ідіоми, формуючи знайомі читачеві образи в'юнких риб, полегшують передачу та сприйняття образу. Мовний образ світу створюється, як зазначалось раніше, національно-специфічною образністю, внутрішньою формою мовних одиниць та метафорикою. Метафори, які лежать в основі ФО, відбивають стандартні ситуації певного історичного періоду в житті мовного колективу. З іншого боку, ідіоми є вираженням образу, пов'язаного зі знанням. Метафора – важливий механізм, за допомогою якого ми сприймаємо абстрактні поняття та осмислюємо їх. Вона за своєю природою є концептуальним явищем, оскільки метафоричне поняття ґрунтується на неметафоричному понятті, тобто на нашому сенсорному досвіді.

У ході знайомства зі світом людина пізнає його, розрізняє та ототожнює об'єкти свого пізнання. Структура світу відображена у свідомості людини у вигляді певних категоризацій, ієрархічно розташованих концептуальних структур [8: 104]. Засвоєння нової інформації про світ здійснюється кожним індивідом на основі тієї, якою він володіє. Створена таким чином система інформації є концептуальною системою, набором певних уявлень людини про світ [14: 101].

Висновки. В основі мовної картини світу кожного народу лежить система концептів, поглядів на світ, які відображаються в мові. Мовна картина світу це сукупність зафіксованих у лексемах, фразеологізмах, стійких номінаціях, метафориці, у фоносемантиці та дискурсивних засобах мови уявлень, понять, розумінь та сприйняття нами дійсності.

Перспективи подальших досліджень. Характеризуючи мовну картину світу було б доцільно у наших подальших розвідках зупинитись на особливостях когнітивної картини світу, яка існує у вигляді концептів, що утворюють концептосферу народу. В основі когнітивної картини світу лежить концептуалізація людиною себе і світу в ході когнітивної діяльності. У відповідності з уявленнями когнітивної лінгвістики в основі метафоризації, що виступає підґрунтям фразеологічних одиниць, знаходиться не значення слів і не об'єктивно існуючі категорії, а сформовані у свідомості людини концепти.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Буряк В. Міфологічні архетипи і українська етнічна свідомість ХХІ століття // Українське народознавство: Стан і перспективи розвитку на зламі віків. Матер. міжн. науково-практичних читань, присвячених пам'яті укр. фольклориста М.Пазяка. – К., 2000. – С. 94-99.
2. Гумбольд В. Фон. О различии человеческих языков и его влияние на духовное развитие человечества // Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
3. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Каменская О.Л. Текст и коммуникация. – М.: Высшая школа, 1990. – 152 с.
5. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972. – 215 с.
6. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. – М.: Наука, 1984. – 175 с.
7. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Институт языкознания РАН, 1997. – 326 с.
8. Кустова Г.И. Когнитивные модели в семантической деривации и система производных значений // Вopr. языкознания. – 2000. – № 4. – С. 85-109.
9. Левицкий А.Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка. – К.: “АСА”, 1998. – 362 с.
10. Левин Ю.И. Провербиальное пространство // Паремнологические исследования. – М.: Гл. ред. восточной л-ры, 1984. – С. 108-126.
11. Минский М. Фреймы для представления знаний: Пер. с англ. – М.: Энергия, 1979. – 151 с.
12. НРФС Бинович Л.Э., Гришин Н.Н. Немецко-русский фразеологический словарь.– М.: Русский язык, 1975. – 625 с.
13. НУФС Гаврись В.І., Пророченко О.П. Німецько-український фразеологічний словник. Deutsch-Ukrainisches phraseologisches Wörterbuch. Т. 1. – К.: Рад. Шк., 1981. – 416 с; Т.2. – К.: Рад. Шк., 1981. – 382 с.
14. Павленіс Р.І. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
15. Пастушенко Л.П. Английские фразеологические единицы в составе фразео-тематического поля (на материале фразео-тематического поля маринизмов): Автореф. дис...канд.филол.наук: 10.02.04 / КГУ. – К., 1982. – 19 с.
16. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. – Воронеж: Изд-во “Истоки”, 2002. – 59 с.
17. Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: Синто, 1993. – 192 с.
18. Путилов Б.Н. Фольклор и народная культура. – СПб.: Петерб. Востоковедение, 2003. – 185 с.
19. ССНВ Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. – Харків: Основа, 1993. – 225 с.
20. Телия В.Н. Типы языковых значений: Связанное значение слова в языке. – М.: Наука, 1981. – 269 с.
21. Урубкова Л.М. Роль метафоры в концептуализации мира // Когнитивная семантика: Материалы Второй Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Ч. 2. – Тамбов: Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – С. 137-139.
22. УРФС Украинско-русский и русско-украинский фразеологический словарь / Под ред. И.С. Олейник, М.М. Сидоренко. – К.: Радянська школа, 1978. – 670 с.
23. Черданцева Т.З. Метафора и символ во фразеологических единицах // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 78-91.
24. Шенк Р. Обработка концептуальной информации. – М.: Энергия, 1980. – 361 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Роксоляна Каракевич – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри практики німецької мови Дрогобицького державного педагогічного університету, факультету романо-германської філології.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, етнолінгвістика, картини світу в аспекті лінгвокультурології.

МЕТАФОРИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ / ΤΟΥ ΘΕΟΥ ЦАРСТВА НЕБЕСНОГО / БОЖОГО У НОВОМУ ЗАВІТІ

Олександр ЛЕВКО (Київ, Україна)

У статті розглядаються когнітивні моделі метафоричної концептуалізації ΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ / ΤΟΥ ΘΕΟΥ ЦАРСТВА НЕБЕСНОГО/ БОЖОГО у Новому Завіті, визначаються сфери джерела та цілі концептуальних метафор, за допомогою яких осмислюється концепт ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ / БОЖЕ.

Ключові слова: концептуальна метафора, концепт, сфера цілі, сфера джерела, Новий Завіт, Царство Небесне, Царство Боже.

The article deals with cognitive models of metaphorical conceptualization of ΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ / ΤΟΥ ΘΕΟΥ KINGDOM OF HEAVEN / OF GOD in the New Testament, source domain and target domain of conceptual metaphors, by which the concept KINGDOM OF HEAVEN / OF GOD is categorized.

Keywords: conceptual metaphor; concept, target domain, source domain, New Testament, Kingdom of Heaven, Kingdom of God.

Вислови «Царство Небесне» та «Царство Боже» є наскрізними у Новому Завіті. Перші слова Христа, коли Він вийшов на проповідь, містили звістку про прихід Його Царства: *Μετανοεῖτε, ἡγγικεν γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν* (Мв. 4, 17) «Покайтеся, бо наблизилося **Царство Небесне**». Основним лейтмотивом Нагірної проповіді була євангельська праведність, яка повинна вирізняти людей, гідних для вступу у Царство Небесне [8: 1363]. У Євангеліях багато висловлювань Христа розпочинаються словами: *Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν...* (Мв. 13, 31, Мв. 13, 33; Мв. 13, 44; Мв. 13, 45; Мв. 13, 47) «Царство Небесне схоже на...». У Новому Завіті містяться цілі збірки притч, у яких пояснюється внутрішня суть і таємниця Царства Божого. Це, зокрема, притчі про сіяча (Мв. 13, 3-8; Мк. 4, 3-8), пшеницю і бур'яни (Мв. 13, 24-30), гірчичне зерно (Мв. 13, 31-32; Мк. 4, 31-32), закваску (Мв. 13, 33), скарб, схований у полі (Мв. 13, 44), купця, котрий шукає гарні перлини (Мв. 13, 45-46), невід, закинутий у море (Мв. 13, 47-49) тощо. Усі ці мовні факти вказують на когнітивну значимість для новозавітного дискурсу висловлювань *ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν* «Царство Небесне» та *ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ* «Царство Боже».

Тема Царства Небесного досліджувалася з богословської точки зору у працях А. Швайцера [15], А. Гарнака [12], Й. Вайсса [17], Ч. Додда [10], Дж. Гаркнес [11], Дж. Біслі-Марей [9], проте, незважаючи на те що концепт ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ / БОЖЕ є одним з ключових у концептосфері Нового Завіту, він не досліджувався достатньою мірою з точки зору когнітивної семантики та лінгвокогнітивістики, що й зумовлює **актуальність** даної статті.

Об'єктом дослідження є концепт *ΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ / ΤΟΥ ΘΕΟΥ* ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ / БОЖЕ, а **предметом** – концептуальні метафори, за допомогою яких осмислюється і вербалізується досліджуваний концепт. **Мета дослідження** – виявити базові когнітивні моделі, які створюють структуру концепту *ΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ / ΤΟΥ ΘΕΟΥ* ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ / БОЖЕ.

У сучасній лінгвістиці набула актуальності теорія концептуальної метафори, розвинута у працях Дж. Лакоффа та М. Джонсона [6], згідно з якою процес метафоризації розглядається як один з основних способів пізнання дійсності та її репрезентації на мовному рівні. Останнім часом теоретичні засади теорії концептуальної метафори розроблялися у працях Н. Д. Арутюнової [1], М. Блека [3], Дж. Мілера [7]. Концептуальна метафора базується на взаємодії двох когнітивних структур: когнітивної структури джерела (source domain) та когнітивної структури цілі (target domain). У процесі метафоризації певні сфери цілі структуруються за зразком сфери джерела [2: 9]. Сфера джерела – це «більш конкретне знання, яке людина отримує у процесі безпосереднього досвіду взаємодії з дійсністю» [2: 10], а сфера цілі – менш очевидне, менш чітке та більш абстрактне знання. Стійкі відповідності між сферою джерела та сферою цілі, фіксовані у мовній та культурній традиції певного соціуму, отримали назву концептуальних метафор [2: 11]. У дискурсі Нового Завіту можна спостерігати багато випадків, коли містичні та абстрактні поняття сфери цілі осмислюються за допомогою мовних засобів сфери джерела. Зокрема, саме за допомогою когнітивних моделей концептуальної метафори вибудовується структура концепту *ΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ / ΤΟΥ ΘΕΟΥ*, а його зміст вербалізується мовними засобами сфери джерела.

У синоптичних Євангеліях вислови *ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν* «Царство Небесне» та *ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ* «Царство Боже» зустрічаються 61 раз [16: 60]. Перший вислів характерний для Євангелія від Матвія, а другий – для Євангелій від Марка та Луки. Це пояснюється тим, що Євангеліє від Матвія було написано для іудейської аудиторії, серед якої вживання імені Божого підпорядковувалося сакральному простору третьої заповіді Закону [16: 63], яка забороняла його згадування [8: 1363]. У Святому Письмі існують навіть приклади заміни іменника *ὁ Θεός* «Бог» словом *οἱ οὐρανοί* «небеса» (1 Мак. 3, 18; 1 Мак. 4, 10; Лк. 15, 18). Тому Матвій тяжіє до вживання словосполучення *ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν* «Царство Небесне», хоча у нього засвідчені також 4 випадки вживання словосполучення *ἡ*

βασιλεία τοῦ Θεοῦ «Царство Боже» (Мв. 12, 28; Мв. 19, 24; Мв. 21, 31; Мв. 21, 43). Слід зазначити, що словосполучення *ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν* «Царство Небесне» та *ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ* «Царство Боже» синонімічні у Новому Завіті [8: 1364].

У науковій літературі існують різні погляди щодо тлумачення вислову *βασιλεία τῶν οὐρανῶν / τοῦ Θεοῦ* «Царство Небесне / Боже». Одні вчені розуміють його в есхатологічній перспективі: воно має прийти після Страшного Суду, і в ньому царюватиме Христос з усіма праведниками [17: 129-130; 15: 51-53], інші – у морально-етичній: воно приходить в очищені серця віруючих [12: 60-61]. У Старому Завіті словосполучення *ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ* «Царство Боже» зустрічається у книзі Премудрості Соломона, коли йде мова про те, що Премудрість покаже праведній людині Царство Боже (Прем. 10, 10). У цьому випадку Царство Боже розуміється як містичний союз Бога з людиною.

У дискурсі Нового Завіту можна виокремити такі концептуальні метафори, за допомогою яких осмислюється концепт *ΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ / ΤΟΥ ΘΕΟΥ* ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ / БОЖЕ: 1. ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ / БОЖЕ Є УКРІПЛЕНЕ МІСТО; 2. ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ / БОЖЕ Є СКАРБЬ; 3. ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ / БОЖЕ Є УСПАДКОВАНА ЗЕМЛЯ; 4. ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ / БОЖЕ Є ШЛЮБНИЙ БЕНКЕТ.

Царство Небесне у Новому Завіті уявляється як впорядковане та укріплене місто, як *πόλις Θεοῦ* «місто Бога» (Євр. 12, 22), як *Ιερουσαλήμ ἐπουράνιος* «Небесний Єрусалим» (Євр. 12, 22), *ἡ ἄνω Ιερουσαλήμ* «Вишній Єрусалим» (Гал. 4, 26), *ἡ καινὴ Ιερουσαλήμ* «Новий Єрусалим» (Одкр. 3, 12). У Посланні до Євреїв говориться, що Бог збудував небесне місто та приготував його для праведників (Євр. 11, 10-16). У Книзі Одкровення Царство небесне концептуалізується за допомогою образу Нового Єрусалима, який має зійти з неба (Одкр. 3, 12) і розміститися на високій горі (Одкр. 21, 10), у якому царюватиме Бог (Одкр. 21, 3).

У Новому Завіті зі словосполученнями *βασιλεία τῶν οὐρανῶν / τοῦ Θεοῦ* «Царство Небесне / Боже» найчастіше поєднується дієслово *ἔρχομαι* «входити» (здебільшого у формах аориста або майбутнього часу), семантика якого передбачає входження у якусь місцину, обмежену у просторі, зокрема, місто, наприклад: *οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν* (Мв. 5, 20) «не увійдете у Царство Небесне»; *Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι, ὦριε κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν* (Мв. 7, 21) «Не кожен, хто говорить Мені: Господи, Господи, увійде в Царство Небесне». Апостолу Петрові Христос обіцяє дати *τὰς κλεῖδας τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν* «ключі від Царства Небесного» (Мв. 16, 19), що асоціативно пов'язується з міською брамою.

У категоріях концептуальної метафори ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ Є УКРІПЛЕНЕ МІСТО можна зрозуміти висловлювання Ісуса Христа: *ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἀρπάζουσιν αὐτήν* (Мв. 11, 12) «А від днів Іоанна Хрестителя донині Царство Небесне силою береться, і ті, що докладають зусиль, здобувають його». Дієслово *βιάζομαι* часто має значення «застосовувати силу», «прориватися», «брати штурмом», наприклад, у Плутарха зустрічається *βιάζεσθαι πρὸς τὰ τεῖχη* «брати штурмом стіни» [5 (1: 295)], а дієслово *ἀρπάζω* – «захоплювати» «здобувати», наприклад, у Ксенофонта *ἀρπάζειν τὴν χώραν* «захоплювати країну» [5 (1: 238)]. Таким чином, потрапляння у Царство Небесне передається за допомогою лексики та образів стрімкого штурму укріпленої фортеці.

Царство Небесне у Новому Завіті репрезентується за допомогою концептуальної метафори ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ / БОЖЕ Є ДОРОГОЦІННИЙ СКАРБЬ. Зокрема, в синоптичних Євангеліях ми зустрічаємо словосполучення, у яких вживаються мовні засоби з семантикою «скарбу», «матеріальної цінності»: *Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὃν εὐρῶν ἄνθρωπος ἔκρυψε, καὶ ἀπὸ τῆς χάριτος αὐτοῦ ὑπάγει καὶ πωλεῖ πάντα ὅσα ἔχει καὶ ἀγοράζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον* (Мв. 13, 44) Царство Небесне схоже на скарб, схований у полі. Його ж бо чоловік знайшов та сховав, і

на radoшах пішов та **продав усе, що мав**, і **купив** те поле; *Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ ζητοῦντι καλοῦς μαργαρίτας· εὐρῶν δὲ ἓνα πολύτιμον μαργαρίτην ἀπελθὼν πέπρακεν πάντα ὅσα εἶχεν καὶ ἠγόρασεν αὐτόν* (Мв. 13, 45) «Ще Царство Небесне схоже на **купця, який шукає гарні перлини**. Знайшовши одну **коштовну перлину**, від пішов і **продав усе, що мав**, і **купив** її».

Наведені вище приклади є притчами, які розповідає Христос, щоб пояснити сутнісні ознаки Царства Небесного. Неоціненна цінність Царства Небесного репрезентується мовними засобами зі сфери джерела «матеріальні цінності», зокрема, використовується така лексика: *πωλέω* «продавати», *πιπράσκω* «виставляти на продаж», «продавати», *ἀγοράζω* «купувати», *ἐμπόρος* «купець», *ἔχω* «мати», «володіти», *θησαυρός* «скарб», *μαργαρίτης* «перлина». Крім того, словосполучення *ἀγοράζειν τὸν ἀγρὸν* «купувати поле», *ζητεῖν καλοῦς μαργαρίτας* «шукає гарні перлини», *πολύτιμος μαργαρίτης* «коштовна перлина» спеціалізують навіть вид торгівлі: торгівля нерухомістю та коштовним камінням. Слід зазначити, що ці два види купівлі-продажу були пріоритетними у сфері бізнесу для стародавніх євреїв.

Інколи концептуальна метафора ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ / БОЖЕ Є ДОРОГОЦІННИЙ СКАРБ вербалізується у висловлюваннях, у яких саме слово *βασιλεία* «царство» не вживається, проте з контексту чітко зрозуміло, що йде мова про загробне життя у Царстві Небесному: *Θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῶ, ὅπου οὐτε σὴς οὐτε βρῶσις ἀφανίζεται, καὶ ὅπου κλέπται οὐ διорύσσουσιν οὐδὲ κλέπτουσιν* (Мв. 6, 20) «Але **збирайте** собі **скарби на небі**, де ні міль, ні іржа їх не нищить, і де крадії не підкопують і не крадуть»; *ὑπάγε ὅσα ἔχεις πώλησον καὶ δὸς πτωχοῖς, καὶ ἔξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῶ* (Мк. 10, 21) «**Піди і все, що маєш, продай і роздай** убогим, і **матимеш скарб** на небі»; *Πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν καὶ δότε ἐλεημοσύνην ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅπου κλέπτῃς οὐκ ἐγγίζει οὐδὲ σὴς διαφθείρει* (Лк. 12, 33) «**Продавайте маєтки** ваші і подавайте милостиню, приготуйте собі **сховища** нетлінні, **скарб** невичерпний на небесах, куди злодій не підкрадається, і де міль не знищує». У наведених прикладах, окрім зазначеної вище лексики з досліджуваною семантикою, зустрічаються наступні слова: *θησαυρίζω* «накопичувати», «набувати», «заощаджувати»; *τὰ ὑπάρχοντα* «нерухоме майно», «маєтки»; *τὸ βαλλάντιον* «гаманець», «сумка», «сховище».

Блаженна участь у загробному житті концептуалізується у Новому Завіті за допомогою метафори ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ / БОЖЕ Є УСПАДКОВАНА ЗЕМЛЯ. У тексті Євангелія від Матвія трапляються випадки, коли Царство Небесне репрезентується мовними засобами зі сфери джерела «успадкована нерухомість». Зокрема, серед макаризмів, виголошених Христом у Нагірній проповіді, зустрічається такий: *μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσιν τὴν γῆν* (Мв. 5, 5) «Блаженні сумирні, бо вони **успадкоують землю**». Автор Євангелія використовує вираз *κληρονομεῖν τὴν γῆν* «успадкоувати землю», маючи на увазі успадкування людиною Царства Небесного, що відсилає слухача/читача до сфери операцій з нерухомістю. У двох інших макаризмах Царство Небесне представляється як те, чим володітимуть святі люди: *Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν* (Мв. 5, 3) «Блаженні вбогі духом, бо **їх є Царство Небесне**»; *μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἐνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν* (Мв. 5, 10) «Блаженні вигнані за правду, бо **їх є Царство Небесне**». З точки зору синтаксису родовий відмінок *αὐτῶν* «їх» має функціонально-семантичне навантаження приналежності, т. зв. Genetivus possessivus.

Концептуальна метафора ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ / БОЖЕ Є ШЛЮБНИЙ БЕНКЕТ вербалізується у Новому Завіті мовними засобами, що використовуються у давньогрецьких творах для опису весілля, бенкету, святкового дійства. На позначення шлюбного бенкету вживаються два слова: *τὸ δεῖπνον* «бенкет», «вечеря» (Лк. 14, 16; Одкр. 19, 9) та у множині

слово *ὁ γάμος* «шлюб» зі значенням «шлюбного бенкету» (Мв. 22, 2; Мв. 25, 10). У книзі Одкровення Царство Небесне репрезентується як *ὁ γάμος τοῦ ἀρνίου* (Одрк. 19, 7) «шлюбний бенкет Агнця», а святі як *οἱ εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου τοῦ ἀρνίου κεκλημένοι* (Одрк. 19, 9) «запрошені на шлюбний бенкет Агнця». Христос неодноразово у Новому Завіті називається *νυμφίος* (Мв. 9, 15; Мв. 25, 1; Мк. 2, 19; Лк. 5, 34) «Нареченим», його апостоли – *οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος* (Мв. 9, 15; Мк. 2, 19; Лк. 5, 34) «синами оселі шлюбної», Іоанн Хреститель (Ін. 3, 29) «другом Нареченого», а блаженний стан праведників після воскресіння алегорично зображується як шлюбний бенкет Бога разом з усіма святими (Одрк. 19, 9). Слід зазначити, що слово *τὸ δεῖπνον* «бенкет», «вечеря» вживається на позначення Таємної Вечері Христа з учнями, яка є прообразом Царства Небесного. Слова Христа під час Таємної Вечері *οὐ μὴ πίω ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς μου* (Мв. 26, 29) «Віднині не питиму від цього плоду виноградної лози аж до того дня, коли питиму з вами нове вино у Царстві Отця Мого» актуалізують невід'ємний атрибут бенкету – вино, *τὸ γένημα τῆς ἀμπέλου* «плід виноградної лози», що знову ж таки вказує на метафоричну концептуалізацію Царства Небесного як бенкету.

Притчі про десять дів (Мв. 25, 1-13) та про шлюбний бенкет (Мв. 22, 2-14) в есхатологічній перспективі символізують Страшний Суд та Царство Небесне. У притчі про десять дів говориться, що після того, як опівночі приходять Наречений, Він забирає з собою мудрих дів, і настає *οἱ γάμοι* «шлюбний бенкет» (Мв. 25, 10), який символізує Царство Небесне. Притча про шлюбний бенкет розповідає про те, як цар, в образі якого постає Бог-Отець, приготував *τοὺς γάμους* «шлюбний бенкет» для свого сина, в образі якого розуміється Ісус Христос, Син Божий (Мв. 22, 2).

У Новому Завіті часто зустрічається дієслово *καλέω* «кликати», «запрошувати», коли йде мова про запрошення на шлюбний бенкет, під яким розуміється Царство Небесне. Так, у притчі про шлюбний бенкет воно зустрічається 6 разів, зокрема у словосполученнях: *ἀπέστειλεν τοὺς δούλους αὐτοῦ καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους* (Мв. 22, 3) «і послав рабів своїх покликати запрошених на шлюбний бенкет»; *ὁ μὲν γάμος ἔτοιμος ἐστίν, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι* (Мв. 22, 8) «шлюбний бенкет вже готовий, проте запрошені не були достойні» тощо. Завершується притча відомою фразою: *πολλοὶ γὰρ εἰσιν κλητοὶ ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοὶ* (Мв. 22) «Багато кликаних, мало вибраних». Віддієслівний прикметник *κλητός* зі значенням «званий», «запрошений» вживається на позначення усіх людей, яким сповіщено *τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας* (Мв. 9, 35) «Євангеліє Царства».

Дієслово *ἀνακλίνω* зі значенням «сидіти напівлежачи», «прилягати» вживається для опису участі у бенкеті. Звичай сидіти напівлежати за бенкетом був властивий для стародавніх греків, промовистим свідченням чого є «Бенкет» Платона. У Євангелії дієслово *ἀνακλίνω* вживається у словосполученні *ἀνακλίεσθαι ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν* «прилягти у Царстві Небесному», що вказує на метафоричну концептуалізацію його як бенкету, наприклад: *πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἤξουσιν καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν* (Мв. 8, 11) «Багато-хто прийдуть зі сходу та заходу і приляжуть з Авраамом, Ісааком і Яковом у Царстві Небесному».

Отже, в результаті даного дослідження були виявлені базові когнітивні моделі метафоричної концептуалізації, які створюють структуру концепту *ΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ / ΤΟΥ ΘΕΟΥ* ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ / БОЖЕ у Новому Завіті. У виявлених концептуальних метафорах концептуальним референтом є концепт ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ / БОЖЕ, а концептуальними корелятами – концептуальні метафори УКРІПЛЕНЕ МІСТО, ДОРОГОЦІННИЙ СКАРБ, УСПАДКОВАНА ЗЕМЛЯ, ШЛЮБНИЙ БЕНКЕТ.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. Вступительная статья / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры: сборник: пер. с англ., фр., нем., исп., пол. яз. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5–32.
2. Баранов А. Н. Когнитивная теория метафоры: почти двадцать пять лет спустя. Предисловие редактора / А. Н. Баранов // Метафоры, которыми мы живем / [пер. с англ.; под ред. и с предисл. А. Н. Баранова]. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – С. 7–21.
3. Блэк М. Метафора / М. Блэк // Теория метафоры: сборник: пер. с англ., фр., нем., исп., пол. яз. – М.: Прогресс, 1990. – С. 153–172.
4. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь / А. Д. Вейсман [репр. V-го изд. 1899 г.]. – М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1991. – 1370 с.
5. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь: в 2-х т. / Иосиф Ханаанович Дворецкий [под ред. С. И. Соболевского]. – М.: Гос. изд. иностр. и нац. слов., 1958. – 1904 с.
6. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон [пер. с англ. / под ред. А.Н. Баранова]. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
7. Миллер Дж. Образы и модели, уподобления и метафоры / Дж. Миллер // Теория метафоры: сборник: пер. с англ., фр., нем., исп., пол. яз. – М.: Прогресс, 1990. – С. 236–283.
8. Эллуэл У. Большой библейский словарь / У. Эллуэл, Ф. Камфорт [пер. с англ. О. А. Рыбакова]. – СПб.: Библия для всех, 2005. – 1503 с.
9. Beasley-Murray G. R. Jesus and the kingdom of God / George R. Beasley-Murray. – Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1986. – 446 p.
10. Dodd C. H. The Parables of the Kingdom / Charles H. Dodd. – New York: Scribner 1961. – 176 p.
11. Harkness G. Understanding the Kingdom of God / Georgia Harkness. – New York & Nashville: Abingdon Press, 1974. – 175 p.
12. Harnack A. What is Christianity? / Adolf Harnack [trans. T. B. Saunders]. – New York: G. P. Putnam's Sons, 1901. – 322 p.
13. Liddell H. G. Greek-English Lexicon / Henry George Liddell, Robert Scott and Sir Henry Stuart Jones. – Oxford: Clarendon Press, 1996. – 2042 p.
14. Novum Testamentum Craece et Latine / ed. Eb. Nestle, Er. Nestle, B. Alland, K. Alland, J. Karavidopoulos, C. Martini, B. Metzger. – 27-th. rev. ed. – Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2002. – 812 p.
15. Schweitzer Albert. The Mystery of the Kingdom of God: The Secret of Jesus' Messiahship and Passion / Albert Schweitzer [trans. W. Lowrie]. – New York: The Macmillan Co., 1950. – 174 p.
16. Stein R. H. The method and message of Jesus' teachings / Robert H. Stein. – Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 1994. – 203 p.
17. Weiss J. Jesus' Proclamation of the Kingdom of God / Johannes Weiss [trans. R. H. Hiers and D. L. Holland]. – Philadelphia: Fortress Press, 1971. – 148 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Левко – кандидат філологічних наук, асистент кафедри загального мовознавства та класичної філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, концептосфера грецької патристики, діалог античності та християнства в когнітивно-дискурсивному вимірі, проблеми перекладу ранньохристиянської та патристичної літератури з давньогрецької та латинської мов на українську.

МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР «МОЛИТВИ» У КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Любов МАРМУРАШ (Чортків, Україна)

Статтю присвячено дослідженню лексико-семантичних засобів вираження ментального простору «МОЛИТВА». Моделюється когнітивна структура концепту МОЛИТВА, в якій визначаються основні категорії: цінності, досвіду, оцінки і прийняття рішення, що ведуть до пізнання людської особистості.

Ключові слова: когнітивна модель, концептосфера, концепт, концептуалізація, ментальний простір, цінності, досвід, оцінка, прийняття рішення.

This article is devoted to the study of lexico-semantics means in creation of PRAYER mental space. The author models cognitive structure of the concept PRAYER, defines the following main categories: values, experience, valuation, making decision, which leads to the cognition of human person.

Kew words: cognitive model, concept, conceptualization, experience, mental space, values, making decision.

Нові теоретичні і методологічні засоби розуміння взаємозв'язків між людською думкою і мовою, яку вони використовують забезпечує когнітивна лінгвістика [11].

В основі когнітивної лінгвістики є думка про себе і світ навколо нас, який тісно пов'язаний з концептуальними системами, які створені досвідом, особистою взаємодією із світом: фізичною, психологічною, соціальною [11]. Люди, які практикують духовно, досягають певних станів засобами особистих чи колективних ритуалів, таких як: молитва,

медитація та ін. Коли вони говорять певні релігійні і духовні змісти, дізнаються багато про себе і світ, і яким способом взаємодіють з ним [11].

Представники когнітивного підходу (Крокіс А. М., Малікова О. В., Романова Н.Д., Шевченко А. А. та ін.) по-новому витлумачують процеси концептуалізації і категоризації дійсності людською свідомістю. Процес концептуалізації пов'язаний із відображенням у мові результатів “побудови нової ідеальної моделі світу, ... модальність космічної природи людини [6]. Когнітивна здатність людини, місія якої – привести все створіння до Бога змінюється не тільки тіло, людина витончено відчуває. Когнітивна еволюція нерозривно пов'язана з еволюцією поведінки. Поведінки тіла, яким рухає душа [7]. Особливість релігійного світогляду полягає у переломленні будь-яких подій в світлі пізнання Бога та відповідності Його моральним стандартам. Його незмінні духовні закони; ... у мові реалізується позачасовість і позапросторовість ... Теперішнє актуалізоване актуалізує при поясненні через форми теперішнього часу вчення чи події, викладені у Біблії, ... встановлюється зв'язок між минулим і сучасним: те, що відбулося колись, актуальне для нас [5, с. 31].

Осмилення духовної спадщини богопросвітлених мужів віри потребує живого сприйняття і сучасного коментаря, в тому числі і лінгвістичного. В умовах глобалізації релігійна комунікація є важливим інструментом спілкування, завдяки якому відбувається масштабний міжкультурний діалог на всіх рівнях релігійного соціуму, зокрема, між представниками дискурсивної спільноти християн [2].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю більш детально розглянути усі можливі аспекти ментального простору «МОЛИТВА» в когнітивній лінгвістиці. Зазначимо, що феноменом ментального світу є «концептосфера як погляд народу і кожної особистості на навколишню дійсність» (Карасик В. І.)

Мета статті – виділити й зіставити лексичні одиниці об'єктів, подій, явищ, загальних понять, які постали в результаті пізнавальної діяльності людини, об'єднати в систему знань ментального простору МОЛИТВА.

Для досягнення поставленої мети необхідним є розв'язання таких *завдань*: вивчити функціонування лексичних одиниць, їх місця в концептуальній системі, а також пояснити здатність людини постійно поповнювати цю систему, передаючи надприродний зміст. *Об'єктом дослідження* виступає культурно-когнітивна структура «МОЛИТВА». *Предметом дослідження* – концептуалізація ментального простору МОЛИТВА.

Матеріалом дослідження слугує релігійний дискурс, вислови мислителів, синоніми з словників в інтернеті.

Наукова новизна праці полягає у вивченні і описі ментального простору МОЛИТВА, як базового для розуміння внутрішнього і зовнішнього світу людини.

Пропонована стаття є продовженням дослідження когнітивної моделі «HUMAN PERSON».

Моделювання концептуальних структур дозволяє комплексно розв'язати проблему особливостей функціонування мислення і мови людини в їх взаємодії. Саме ментальний підхід до дослідження мови є найбільш продуктивним, а вивчення структури мови дає дослідникам найкращий доступ до таємниць думки. Аналіз вербалізованих ментальних структур найчастіше проводиться за допомогою поняття концепту [2].

Зазначимо, що ментальний простір – це вибраний світ. Він пов'язаний з розумом, відчуттям, думкою, концентрацією. Ментальні простори не визначаються у відношенні до розуму, а у відношенні до дискурсу. Вони дозволяють представити ... події і стани, дії і відношення... (с.1580) [9]. Ми використовуємо «пізнавальну лінгвістику як головний інструмент аналізу взаємодії душі і тіла» [11]. «Люди надають осмилення своєму досвіду».

У процесі концептуалізації категоризуємо навколишній світ (за *Корольовою А. В*) за характером освоєння реальності, ... аксіологічної шкали культурно-семантичного простору ..., обсягом накопиченого досвіду, який фіксувався за допомогою мовних засобів (перш за все лексичних) тощо [5, с. 9].

В релігійному дискурсі ми визначили головні, на нашу думку, пріоритети *молитви*, які становлять її *цінність* і відповідно категорію: Молитва – це *піднесення до Бога ума та серця для прослави і благодарення, і для того, щоб виблагати у Нього необхідні душевні та тілесні блага*. «Моліться без перерви, – каже апостол» (1 Сол. 5, 17). Молитва повинна бути не заняттям на певний час, а *постійним станом духа*. Безупинна молитва надією на Бога *знищує лукавство, вводить у святу простоту*. Безперервною молитвою *знищується цікавість, недовірливість, підозрілість*. Від цього усі люди починають здаватися добрими; а від такого сердечного відношення до людей *народжується любов*. ... *молитва є надбанням досконалих*. ... *головне – молитовні почуття серця*. Найперше *смирінням, все приписуючи благодаті, а собі нічого* [4]. В молитві людина, яка молиться, *досягає Бога*, і та, за яку моляться теж досягає Бога (John Bunyan).

Для подальшої категоризації ми визначаємо *ядерну* частину концепту МОЛИТВА, яку становлять *номени* і відносяться до категорії *досвід*: answer (вирішення), adoration (поклоніння), appeal (звернення), application (прохання), begging (випрошування), benediction (благословіння), beseeching (прохання), communion (віресповідання), devotion (відданість), entreaty (благання), grace (молитва), imploration (прохання), invocation (благання), lityny (молитва), orison (молитва), petition (молитва, прохання), plea (благання), pleading (благання), request (прохання), request for help (прохання на допомогу), rogation (молитва), service (служба Божа), suit (прохання), supplication (прохання), worship (богослужіння) [10].

Більшість понять за своєю природою *метафоричні* [1, с. 204].

В основі теорій значення і теорії істини лежить теорія розуміння [1, с. 208].

... сфери почуттів людини, естетичного досвіду, моралі, духовного просвітлення [1, с. 215].

Істина пов'язана з *понятійною системою* людини, яка заснована на досвіді і постійно перевіряється нашим досвідом і досвідом представників нашої культури в повсякденній взаємодії з іншими людьми, з фізичним і культурним оточенням [1, с. 215].

Тому, ми визначаємо концепт МОЛИТВИ через *номінативні ознаки* (за Левицьким А. Е.) визначені у висловах мислителів [8], які *привірюємо до взаємодії «когнітивної структури «джерела» (source domain) і когнітивної структури «мети» (target domain)»*. В цьому процесі відбувається *«когнітивне відображення (cognitive mapping)»* ... на рівні семантики речення ... у вигляді ... отримання нових знань [1, с. 11].

Молитва – (мета), джерело – номінація – це *«безпосередній досвід взаємодії з дійсністю»* [1, с. 10]. с. 10. Знання в цій області організовані у вигляді *«схем образів» (image schemas)* [1, с. 11]. *Стійкі відповідності між «метою» і «джерелом», ... які утворюють «когнітивні моделі», є, виключно, психологічними і когнітивними категоріями.»* [1, с. 11].

Отже, концепт МОЛИТВА включає *вторинну номінацію* як *безпосередній досвід*. Prayer is: *longing of the soul (сильне бажання душі), admission of one's weakness (визнання своєї власної слабкості), the key of the morning and the bolt of the evening (ключ ранку і вечора), the vitamins of the soul (вітаміни душі), a two-way conversation between you and God (двохстороння розмова між тобою і Богом), a thought, a belief, a feeling (думка, віра, відчуття), an expression of faith (вираження віри), spirit speaking truth to Truth (дух говорити правду до правди), action is (відбувається дія), a simple grateful thought turned heavenwards (проста чудова думка звернена в небеса)* [8].

Джерело – «область прибуття» забезпечує розуміння і прийняття рішення, в якому *«усвідомлюється проблемна ситуація; визначаються альтернативи вирішення проблемної ситуації, оцінка альтернативи; прийняття рішення»* [1, с. 16].

Наступна категорія включає *оцінку і прийняття рішення*:

The function of prayer is not to influence God, but rather to change the nature of the one who prays (змінити природу того, хто молиться). (Soren Kierkegaard) *Let everyone try and find that as a result of daily prayer he adds something new to his life, something with which nothing can be compared (додаєш щось нове до свого життя, щось, що не можна ні з чим порівняти).* (Mahatma Gandhi) *The best way to obtain truth and wisdom is not to ask from books, but to go to God in prayer, and obtain divine teaching (отримати Боже вчення).* (Joseph Smith, Jr.) *Prayer indeed is good, but while calling on the God a man should himself lend a hand (людині слід самій*

подати руку). (Hippocrates) *A simple grateful thought turned heavenwards (проста чудова думка звернена в небеса) is the most perfect prayer.* (Doris Lessing) *I believe in prayer. It's the best way we have to draw strength from heaven (отримати силу з небес).* (Josephine Baker) *Spending time with God through prayer and His Word is a prerequisite for having a great life and fulfilling your purpose (передумова чудово провести життя, досягаючи своєї мети).* (Joyce Meyer) *Prayer doesn't just change things – it changes us (вона нас змінює).* *If we are diligent in seeking God, slowly and surely we become better people.* (Joyce Meyer) *My longing for truth (досягнення правди) was a single prayer.* (Edith Stein) *Prayer is translation. A man translates himself into a child (людина перетворює себе в дитину) asking for all there is in language he has barely mastered.* (Leonard Cohen) *I pray to start my day and finish (розпочати і закінчити свій день) it in prayer.* (Tim Tebow) *When you lie down with a short prayer, commit yourself into the hands of your Creator; and when you have done so, trust Him with yourself (довір йому себе), as you must do when you are dying.* (Jeremy Taylor) *I prayed like a man walking in a forest at night, feeling his way with his hands, at each step fearing to fall into pure bottomlessness forever. Prayer is like lying awake at night, afraid, with your head under the cover, hearing only the beating of your own heart (відчуваючи биття свого власного серця).* (Wendell Berry) *The Holy Spirit is our comforter, our teacher. That's why, in prayer, we can ask the Lord to open up Scripture and make it come alive to us, to open our understanding (відкрити наше розуміння).* *He left his Spirit with us until we join him in Heaven.* (Michele Bachmann) *Prayer opens the heart to God (відкриває серце до Бога), and it is the means by which the soul, though empty, is filled by God (душа наповнена Богом).* (John Buchan) [8].

Слід зазначити, що «явища духовного рівня, пов'язані з Богом і тими аспектами релігійного вчення, які освоюються людиною тільки через віру. Душевний рівень, а відповідно, і його мовне вираження визнається й сприймається усіма людьми, духовний рівень і його мовне вираження – тільки віруючими» [5, с. 28].

Проведений аналіз свідчить, що ментальний простір МОЛИТВИ, який включає категорії цінності, досвіду, оцінки і прийняття рішення, що ведуть до пізнання своєї цілісної іпостасі.

Проте, наша стаття відображає лише загальну концептуальну картину вираження ментального простору МОЛИТВА, і, оскільки, це поняття є дуже глибоким, наша робота не дає вичерпної відповіді на питання даної проблематики. Отже, ми вбачаємо необхідність у подальшому розгляді питань висвітлення концептів богослужіння, медитація, покаєння, віра, які тісно пов'язані із досліджуванним концептом, що служить для розкриття когнітивної моделі «ЛЮДСЬКА ОСОБИСТІТЬ».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Лакофф Джордж, Джонсон Марк. Метафори, котрими ми живем: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256с.
2. Малікова О. В. Відтворення особистісного компонента концепту ХРИСТИЯНСТВО у текстах сучасного теологічного дискурсу [Електронний ресурс] / О. В. Малікова – Режим доступу : http://www.philolog.univ.kiev.ua/php/4/7/Studia...5_2/266_273.pdf
3. Мармураш Л. П. Когнітивна модель «HUMAN PERSON» / Л.П.Мармураш // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 38 – 2013. – С. 91–93.
4. Мистецтво молитви/Пер, з рос. Лілії Петрович. – Львів: Свічадо, 2007,- 264 с
5. Мовна система як результат відображення процесів концептуалізації і категоризації навколишнього світу: [монографія] / [за ред. А. В. Корольової]. – К. : Гілея, 2012. – 200 с.
6. Романова Н.В. До питання про емотивну енергетику / [Електронний ресурс] / Н.В. Романова – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./Pzs/2009_9/80.pdf
7. Шевченко А.А. Научные и богословские эпистемологические парадигмы: историческая динамика и универсальные основания [Електронний ресурс] / А.А. Шевченко – Режим доступу : www.vob.ru/eparhia/otdel/medikal/paradigm.htm
8. BrainyQuote, an extensive collection of quotations by famous authors, celebrities, and newsmakers [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.brainyquote.com/quotes/keywords
9. Brandt P. A. Mental spaces and cognitive semantics: A critical comment / P. A. Brandt // Journal of Pragmatics. – 2005. – с.1578 – 1594. www.case.edu/artsci/cogs/.../Mentalspacesandcognitivesemantics.pdf –
10. Prayer. Prayer | Define Prayer at Dictionary.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dictionary.reference.com/browse/prayer>
11. Vito Evola. How Body and Soul Interact With the Spiritual Mind: Multimodal Cognitive Semiotics of Religious Discourse [Електронний ресурс] / Vito Evola – Режим доступу : papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1291282

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любов Мармураш – доцент кафедри гуманітарних і фундаментальних дисциплін Чортківського навчально-дослідного інституту підприємництва і бізнесу Тернопільського національного економічного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, створення концептуальної моделі «ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ».

ЭКСПЛИКАЦИОННЫЕ СТРУКТУРЫ КАК СПОСОБ ВЫРАЖЕНИЯ МОДАЛЬНОЙ ОЦЕНКИ

Лариса ПАВЛЕНКО (Киев, Украина)

Стаття досліджує потенціал формально надмірних структур для посилення мовленнєвої експресивності. Аналізуються комунікативні акти в умовах емоціонального спілкування, де об'єктом оцінки є адресат.

Ключові слова: модальна оцінка, мовленнєва експресивність, адресат, експлікаційні моделі, експлікаційний характер подання інформації, постпозитивний сегментований компонент, експлетив.

The article studies the potential of formally redundant structures to increase speech expressiveness. Emotionally charged communicative acts are analyzed with a receiver being the object of evaluation.

Keywords: subjective evaluation, speech expressiveness, a receiver, explication models, excessive way of presenting information, a postpositive segmented component, an expletive.

Антропоцентрическая направленность современных лингвистических исследований позволяет проанализировать особенности речемыслительной деятельности человека, результат которой отличается своеобразием вербальной формы и, таким образом, усиливает речевую экспрессивность высказываний.

Экспрессивность может трактоваться как не-нейтральность [7: 7], целенаправленное усиление [9: 59], интенсифицированная выразительность [8: 12]. Но несмотря на некоторые различия в формулировках, общим остается то, что понятие экспрессивности шире понятия эмоциональности и между ними существует отношение определенной соотнесенности, а не взаимозаменяемости.

В данной работе мы придерживаемся точки зрения Т.О. Бровченко, которая выделяет логичный, модальный, эмоциональный компоненты как составляющие категории экспрессивности [3: 50]. Модальный компонент понимается как оптимальное донесение до адресата субъективного отношения адресанта, тесно взаимосвязанного с оценкой, отражающей его личные симпатии и антипатии. Но оценка эмоциональная, вызванная состоянием или ощущением, существенно отличается от оценки намеренной, рациональной, необходимость которой вытекает из обстоятельств данного коммуникативного акта (КА) [1: 6]. В отличие от эмоциональной оценки, которая в определенных случаях может выполнять лишь функцию эмоциональной “разрядки”, целенаправленные оценочные высказывания всегда ориентированы на адресата и могут носить как констативный, так и директивный характер. К этой группе высказываний следует отнести и высказывания психологической поддержки адресата в процессе вербального взаимодействия, так как речевые действия адресанта направлены в первую очередь на улучшение эмоционального состояния своего собеседника и содержат оценочные суждения [4: 18].

Эмоционально выражая свое видение полученной информации, конкретной ситуации общения, окружающей действительности вообще, говорящий тем самым произвольно / непроизвольно соотносит их с понятием отрицательного или положительного. Вербализуемая коммуникантом субъективная модальность оказывается связанной с эмотивностью и оценочностью. “Будучи сопряженной с оценочностью, субъективная модальность участвует в размещении информации в пределах параметров ‘хорошо’/ ‘плохо’, а взаимодействуя с эмотивностью – в соответствии с критериями ‘одобрительно’/ ‘неодобрительно’” [2: 232].

В упомянутых исследованиях большое внимание, в основном, уделяется онтологически оценочным единицам языка и семантическому способу выражения оценки. **Актуальность** нашей статьи состоит в изучении синтаксических особенностей гиперэксплицитных высказываний, используемых коммуникантами при вынесении модально-оценочного суждения. Кроме того, коммуникант, находящийся под влиянием эмоций (положительных / отрицательных), не всегда может контролировать свое речевое поведение, часто нарушая при

этом основные правила вежливости [10; 11]. Поэтому важное значение приобретает изучение и анализ структурной организации речи для адекватного понимания психологического портрета участников КА.

Формально избыточные построения, которые характеризуются перенасыщением плана содержания для реализации определенной коммуникативной цели объединяются под термином **экспликационные модели**. В английской разговорной речи гиперэксплицитность представлена: экспликационными моделями расчленения синтаксической структуры высказывания (включают расчленение потенциально простого распространенного, сложноподчиненного, сложносочиненного предложений); экспликационными моделями расширения синтаксической структуры высказывания (реализуются посредством постпозитивных сегментированных компонентов и плеонастических элементов); экспликационными моделями расширения структуры реплики (вопросно-ответное построение реплики и псевдоинформативный переспрос) [6: 3-4].

Цель статьи – определить потенциал экспликационных моделей для выражения модально-оценочного компонента в ходе КА.

Нами уже были установлены наиболее типичные модели речевого поведения адресанта и адресата в условиях эмоциональной коммуникации и их влияние на экспликационный характер подачи информации [5]. **Объектом** данной работы являются КА, в которых оценка направлена на адресата, его личностные качества, особенности, поступки, поведение.

Взаимодействие различных типов экспликационных моделей как способа выражения речевой экспрессивности в условиях эмоциональной коммуникации составляет **предмет** нашего исследования.

Материалом для анализа послужили англоязычные художественные произведения XX столетия.

Для рассматриваемых ниже ситуаций общения характерно следующее: хотя, в каждом случае именно адресат провоцирует возникновение того или иного эмоционально окрашенного оценочного суждения, адресант не всегда преследует цель воздействия на адресата. По справедливому замечанию В.И. Шаховского, изучавшего лексико-семантический аспект эмоций, “эмотивной функции не всегда нужен адресат, эмоциональность стремится к самовыражению” [9: 58]. Однако и в таких условиях нельзя полностью исключать фактор адресата.

Оценочное выражение определённого неординарного события модифицируется и актуализируется в речи коммуникантов и носит событийный, неустойчивый характер, целиком зависящий от контекста и ситуации общения. Поэтому этот фактор оказывает значительное влияние на синтаксическое построение говорящим своего высказывания в условиях непосредственного речевого общения.

Oliver: I gave you the cards, it was on the cards I bloody gave you, be careful, it said, watch for it, watch for mortgage tax relief...

George: All right...

Oliver: But oh no! You're too vain to do your bloody homework... Of course you're standing round wasting time with these bloody girls. You, you're listening to goo-eyed bloody Mary, all these women surrounding you telling you how marvelous you are... Do you not get it? Will you never get it? Giggling with girls who are in love with you. That isn't the job. That's not the bloody job, you idiot. (There is a pause in disbelief at what Oliver's just said. Then suddenly George loses control and lunges at Oliver with his fist) (Hare D. The Absence of War: 73)

В этом примере адресант (политический советник лидера партии) остро переживает крайне неудачное предвыборное интервью адресата (лидера партии). Эмоциональное восприятие ситуации усугубляется еще и тем, что Оливер предвидел нежелательную тему в интервью. Он предпринял ряд действий для того, чтобы избежать опасной темы и не ожидал, что его усилия окажутся напрасными из-за неадекватного поступка адресата.

Первая реплика – это эмоционально-окрашенное подтверждение того, что адресат не имел права затрагивать в интервью тему о налогах, и именно это, в конечном итоге, настроило против них избирателей. Информативный повтор “the cards”, повтор уточняюще-пояснительного характера (watch for it, watch for mortgage tax relief), эксплетив “bloody”

выражают эмоциональную оценку ситуации. Эта информация не является новостью ни для кого из участников КА (активных и пассивных). Ее предназначение состоит в другом. Для говорящего критичный анализ конкретной ситуации – это своеобразный “трамплин” для другой темы, волнующей его длительное время. Неправильное поведение адресата во время событий, которые предшествовали данному КА, расцениваются адресантом как вполне обоснованный повод для выражения своего отрицательного отношения к нему вообще.

Говорящий возможно уже не один раз мысленно анализировал деятельность своего партнера, пытаясь найти объяснение некоторым его действиям. Но сами обстоятельства общения, в которых он может придать своим мыслям вербальное выражение, сложились для него неожиданно. Адресант не мог их предвидеть, и потому неподготовленность его высказывания и его ярко выраженный эмоциональный характер находят свое отражение в синтаксическом оформлении. Многократное использование эксплетива “bloody” и апеллятива “you idiot” способствует созданию настолько напряженной атмосферы, что приводит к нежелательным невербальным действиям адресата (Then suddenly George loses control and lunges at Oliver with his fist).

Оливера возмущает пассивность Джорджа как политического лидера, он крайне отрицательно воспринимает тактику женщин-секретарей и неоднократно подчеркивает эту идею (в примере выделено). Постпозитивный сегментированный компонент (ПСК) модальной оценки (That isn't the job. That's not the bloody job, you idiot) поясняет и акцентирует его позицию.

Интерес представляет и предлагаемый далее пример, который содержит ряд структур, выражающих состояние отчаяния адресанта. Ноузи, очень впечатлительный мальчик с ранимой душой, потрясён и возмущён тем, что вследствие невежества уничтожена картина мистера Джимсона.

“You're too good, Mr. Jimson, too noble. You oughtn't to forgive a crime like that – a crime against civilization. I'd like to cut that old woman's throat. I'd like to cut the whole British throat. The dirty philistines” (Cary J. *The Horse's Mouth*: 208).

Анализ его речи ещё раз подтверждает мысль о том, что синтаксис эмоциональной речи представляет собой сложное переплетение и взаимодействие различных структур. Во-первых, благодаря повторному обозначению личностных характеристик мистера Джимсона (too good, too noble), мы получаем не только субъективную оценку данного героя, но и раскрываем различные стороны его характера.

В следующем высказывании присутствует наиболее характерный тип пояснительных отношений – ПСК-толкования “a crime like that – a crime against civilization”. Для Ноузи варварское уничтожение картины и есть преступление против человечества, для него эти два понятия равноценны. Далее следуют два структурно однотипные высказывания с анафорическим повтором в начале (I'd like to cut that old woman's throat. I'd like to cut the whole British throat). Логически же наблюдается переход от частного к общему, который может быть оправдан тем, что человеку свойственно обобщать понятия. Последнее высказывание – ПСК модальной оценки (The dirty philistines) – хотя и имеет непосредственную логическую связь с элементом “British” предшествующего высказывания, все же суммирует весь данный диалог и аккумулирует в себе все негативное отношение к данному поступку. Это как бы последний всплеск эмоций, окончательная точка в этом спонтанном высказывании.

Выше уже отмечалась высокая частотность употребления эксплетивов в модально-оценочных высказываниях. Как правило, понятие эксплетивов связано с отнесением тех или иных качеств объекта / субъекта речи к оценочному признаку “отрицательность”. Но анализ отобранного материала позволяет сделать следующий вывод: фактор неофициальности как один из определяющих характеристик разговорной речи и уровень межличностных отношений коммуникантов допускают и оправдывают употребление таких плеонастических элементов как эксплетивы, причём, для выражения оценочного признака “положительность”. Например, приведенные ниже примеры иллюстрируют восхищение с оттенком удивления, вызванное определёнными качествами адресатов коммуникации (эксплетивы выделены):

“You're a piano player in the bar, and a **damn** good one. Be satisfied with that and don't do snooping into darkest corners” (Shaw I. *The Top of the Hill*: 95). “You are a cool **sonofabitch**. But the snow's over for the day” (Shaw I. *The Top of the Hill*: 277). *Quentin (surprised): God, it's wonderful to hear you say that. All my women have been so **goddamn** sure!* (Miller A. *After the Fall*: 9) “**Absolute bloody genius, Hopper**” (Potter D. *Lipstick on Your Collar*: 177).

Учитывая неязыковые факторы и обстоятельства конкретного КА, говорящий может избирать объектом оценки своего собеседника и непосредственно критиковать или одобрять при этом его личностные качества либо поступки с целью корректировки его вербальных / невербальных действий. Наибольший эффект воздействия достигается путём сочетания лексических и синтаксических средств:

“A great privilege and believe me, we know how to appreciate it. Yes, most valuable and illuminating” (Cary J. *The Horse's Mouth*: 187).

Адресант использует ряд онтологично-оценочных лексических единиц (great, to appreciate, valuable, illuminating), выносит отдельные из них в постпозицию, тем самым подчёркивая их важность. Коммуниканту крайне необходимо расположить несговорчивого художника, поэтому способом воздействия он выбирает комплимент, одной из функций которого является установление / укрепление дружеских взаимоотношений [12].

“Everyone respects you. Everyone likes you. No one will ever deny you've got guts. But finally, people don't follow you. Because they know you can't cut it” (Hare D. *The Absence of War*: 83).

Синтаксический параллелизм, структурная расчленённость потенциально сложносочинённого и сложноподчинённого предложений в сочетании с лексическим наполнением (to respect, to like, to have got guts) – средства, которые выбрал участник данного КА, оценивая политическую деятельность своего собеседника. Прагматическое содержание оценочной позиции говорящего состоит в установлении контакта с партнером с возможным последующим волюнтаривным воздействием на него, эффективность которого может зависеть от ряда неязыковых факторов.

Итак, в рамках данного исследования мы можем сделать **вывод** о том, что адресат как объект оценки в условиях эмоциональной коммуникации влияет на синтаксическую целостность высказываний адресанта. Спонтанный характер общения и захлестнувшие коммуниканта эмоции не дают ему возможности выразить своё субъективное отношение одним, логически-завершённым высказыванием, структурной основой которого служит правильно организованное предложение любого типа. Отсюда, наличие в речи большого количества расчленённых высказываний, ПСК различной функционально-семантической направленности, плеонастических элементов. Более того, в ряде случаев отрицательная / положительная оценка вытекает именно из ПСК, а не только из-за эмоционально окрашенной лексики. Типичным является взаимодействие различных типов экспликационных моделей для выражения модально-оценочного компонента в ходе КА.

В перспективе планируется изучение функционирования экспликационных структур для модальной оценки других составляющих КА (например, адресанта и темы речи).

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений (оценка, событие, факт) / Нина Давидовна Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 338 с.
2. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации / Алла Дмитриевна Белова. – К: КГУ им. Т.Шевченко, 1997. – 297 с.
3. Бровченко Т.О. Інтонаційні засоби мовної експресивності (адгерентні засоби виразності) / Т.О. Бровченко // Мовознавство. – 1989. – №2. – С. 49-55.
4. Голубнича О.І. Семантико-функціональні особливості висловлювань на підтримку адресата (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Голубнича О.І. – К., 1994. – 24 с.
5. Павленко Л.І. О некоторых особенностях речевого поведения в условиях эмоциональной коммуникации / Л.І. Павленко // Мова і культура: Наукове видання. – К.: Вид. Дім Дм. Бурого, 2007. – Вип. 9. – Т. II (90). – С. 282-289.
6. Павленко Л.І. Синтаксичні та функціонально-семантичні характеристики експлікаційних моделей в англійському розмовному мовленні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Л.І. Павленко. – Х., 2005. – 20с.
7. Телия В.Н. Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / Телия В.Н., Графова Г.А., Шахнарович А.М. – М.: Наука, 1991. – 214 с.

8. Чабаненко В.А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови / В.А. Чабаненко // Мовознавство. – 1984. – №2. – С. 11-18.
9. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / Виктор Иванович Шаховский. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1987. – 190 с.
10. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
11. Fraser B. Perspectives on Politeness // Journal of Pragmatics. – 1990. – Vol. 14. – P. 219-236.
12. Herbert R. The Ethnography of English Compliments and Compliment responses: a Contrastive Sketch // Contrastive Pragmatics. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1989. – P. 3-35.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Павленко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови гуманітарного факультету Національного університету “Києво-Могилянська академія”.

Наукові інтереси: синтаксис англійського розмовного мовлення, англійське публічне мовлення, навчання англійськомовному письму.

ФОЛЬКЛОРНІ РЕФЕРЕНТИ ПЕРЦЕПТИВНИХ ПРОТОТИПІВ

Наталія ПАРАСІН (Київ, Україна)

Фольклорний дискурс розглядається як різнопланове явище, у якому окремі жанри характеризуються різними векторами перцептивної об'єктивності. Установлено специфіку використання кольоропозначень в зимовій обрядовій поезії і в народних думах та історичних піснях. У статті виявлено існування повторюваних сполучень іменників з певними кольоропозначеннями, що тлумачаться як предметні прототипи етнічного світосприйняття.

Ключові слова: перцептивний прототип, фольклор, референти перцептивних прототипів, кольоропозначення.

Folklore discourse is seen as a diverse phenomenon, in which some genres are characterized by different vectors perceptual objectification. The specific use of color names in winter ritual poetry and historical songs was installed. The article revealed the existence of recurring combinations of nouns with certain color name, that are interpreted as the subject prototypes of ethnic worldview.

Key words: perceptual prototype, folklore, referent of perceptual prototype, color name.

Провідні позиції у когнітивній лінгвістиці нині зберігають асоціативний, параметричний, ознаковий, ситуативний і прототипний підходи. Прототипний підхід базується на виділенні понять типовості певного поєднання ознак і на ступені значимості таких ознак для віднесення об'єкта до певної категорії [3: 114].

У когнітивній лінгвістиці утвердилось розуміння прототипів як найкращих представників когнітивної або мовної категорії. Теорія прототипів, яка виросла на запереченні класичної теорії категоризації, що базувалась на критеріях необхідних і достатніх ознак, апробована у методиці психології (Е. Рош, Л. С. Висотський), етнолінгвістики (Ф. Лаундсбері), семантики (Л. Заде), когнітивної антропології (Б. Берлін, П. Кей) [6].

З початків когнітивного аналізу утвердилось два підходи до лінгвістичної інтерпретації прототипів: прототип – це або найяскравіший приклад чи взірць певної категорії, або сукупність характерних ознак. Названі підходи не суперечать, а доповнюють один одного, взаємодіючи на точці перетину абстрактного термінологізування і його реального втілення. Так, концептуальні ознаки птаха – літає, співає, має крила, дзьоб, хвіст, назва певної пташки спадає на думку першою при презентації категорії тощо – об'єктивуються в вільшанці як найкращому прикладі птаха для представників британської культури [7]. Незважаючи на відмежування прихильників теорії прототипів від класичного розуміння категоризації, вони все ж залишили непорушним основний постулат категоризаційної діяльності – характеристику предмета, явища, процесу чи будь-якої іншої форми мисленнєвої об'єктивності дійсності на основі встановлення і аналізу ознак, градуєваних за критеріями типовості, узвичасності, частотності, салієнтності тощо. Водночас ознака сама виступає об'єктом категоризаційної діяльності, оскільки вона є одиницею категорії “Ознака” у варіантах “Колір”, “Форма”, “Розмір”, “Смак”, “Запах” тощо. Окрім того, при виявленні когнітивних процесів, зв'язаних з ознакою, важливу роль відіграє онтологічна єдність ознаки і предмета, у якому вона (ознака) проявляється. Ураховуючи три названі підстави, а саме: функціонування ознаки як компонента ознакової категорії, використання ознаки як критерію віднесеності

об'єкта до певної категорії, онтологічну приналежність ознаки до предмета, виділяємо три вектори аналізу перцептивної характеристики.

Перший вектор полягає в установленні відношень між ознаками, що утворюють певну категорію. Власне, така методика лежала в основі психологічних досліджень Елеонори Рош, дослідниці, яку вважають автором теорії прототипів. Її перші праці написані в руслі активного в 50-70-і роки потоку праць, спрямованих на вивчення загального й окремого у засвоєнні і мовному відтворенні кольорів і їх назв (Е. Леннеберг, Дж. Робертс, Б. Берлін, П. Кей) Е. Рош установила нерівнозначність кольорів у людському світобаченні: окремі кольори є салієнтними, більш значими для людини, інші – менш значимі [8]. Салієнтні кольори є “найкращими взірцями” відповідної колірної категорії, є її ментальними презентаціями в процесі людського сприйняття і прототипами відповідних колірних категорій. Так, наприклад, прототипом категорії “Червоний” є відтінок спектру, який ми називаємо “червоний”, на певній віддалі від прототипу розташовані інші забарвлення цієї категорії – світло-червоний, червоно-рожевий, рожевий, вишневий тощо. Отже, аналізуючи так звані “натуральні”, або “природні” (Natural Categories) категорії, ми визначаємо рівень “представництва” певного явища, зокрема ознаки, серед аналогічних феноменів.

Другий підхід, авторство якого теж належить Е. Рош, зв'язаний з вивченням “семантичних категорій” [7], тобто категорій, референти яких об'єктивуються у формі набору когнітивних ознак. Так, наприклад, червоний колір є однією з основних ознак для характеристики калини, маку. У цьому випадку йдеться про явища різних рівнів: колірна ознака як компонент категорії кольору виступає репрезентатором одного з об'єктів іншої категорії – “Рослини”.

Незважаючи на перспективи, що їх відкривали дослідження Е. Рош та її прихильників, у мовознавстві утвердився дещо інший підхід до розуміння прототипного аналізу, що полягає у вивченні предмета як референта певної колірної ознаки. Представники цього напрямку, найбільш чітко представленого в царині кольористики працями А. Вежбицької [1], вважають, що конкретна ознака не існує поза її носієм, тому сфера використання прикметника залежить перш за все від предметів і явищ, в яких ці ознаки виявляються максимально чи найбільш виразно. Питання про семантичний зв'язок кольоропозначень з предметом, або, за різною термінологією, прототипом, еталоном, речовою конотацією, вважається значною мірою вирішеним на користь існування названих явищ і в діахронному, і в синхронному аспектах. У студіях, присвячених вивченню прототипної побудови категорії, велике значення має фактор типовості, який проявляється у художньому творі у формі частоти використання.

Метою статті є виявити частотні референти системи барв у мові українського фольклору. Метою роботи об'єктивуємо в конкретних завданнях: охарактеризувати основу системи кольоропозначень в різних жанрах усної народної творчості; установити основні репрезентанти кольоропозначень в мові зимової обрядової поезії і в текстах народних дум і пісень; виявити повторювані колірні образи, що претендують на роль етнічних перцептивних прототипів. Матеріалом дослідження слугують тексти, зібрані в 60-х роках працівниками Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського [4; 5]. Для можливості статистичного зіставлення вибрано приблизно однаковий обсяг матеріалу: використано усю збірку народних дум та історичних пісень і приблизно стільки ж колядок та щедрівок, опрацьованих за порядком, наведеним у вказаній книзі. Вибір зумовлено полюсними позиціями обраних жанрів на шкалі фольклорного розвою. Колядки та щедрівки є одним із небагатьох жанрів того найдавнішого шару народної творчості, з якого виростала усна поезія в слов'ян. Поки що важко датувати час їх виникнення, проте є підстави гадати, що цей жанр належав до тієї спадщини, яку перенесли наші далекі предки із вищого ступеня варварства в цивілізацію [4: 5]. Жанр думи виник і сформувався в XV-XVI століттях, але своїм корінням сягає традицій епічної творчості періоду Київської Русі, героїчного епосу слов'янських народів. Як і колядки, думи та, часто, історичні пісні відносяться до поезії, спрямованої на прославляння, проте об'єкти і мета зимової обрядової поезії і народних дум кардинально відрізняються.

Ознаки не існують відокремлено від явищ, які ними визначаються, вони онтологічно невіддільні від речей, тому прикметник включається в сферу позначення предметів або явищ

“через взаємодію з іменником” [2: 4]. Загальнотеоретичні аспекти сполучуваності мають довгу науково-дослідницьку традицію (В. В. Виноградов, Л. Н. Йорданська, І. А. Мельчук, Дж. Сінклер, В. Н. Телія, Дж. Ферс, У. Хайд та ін.). Проблеми взаємовпливу ознаки і її репрезентатора відображені в працях багатьох українських лінгвістів, відзначимо, зокрема, вагомість досліджень чернівецької школи під керівництвом В. В. Левицького; методика семантичної сполучуваності є типовою для дослідження ролі кольоропозначень у мові художнього твору (Л. К. Гливінська, О. В. Коваль, О. Б. Кузьміна, Л. В. Шулінова тощо).

Для встановлення синтагматичних зв'язків прикметників кольору з підкласами іменників було укладено реєстр лексем-кольоропозначень у сполученні із зафіксованими в текстах іменниками, які на підставі типологічних ознак узагальнено в групи “Людина”, “Тварини”, “Птахи”, “Рослини”, “Об’єкти небесного простору”, “Об’єкти водного простору”, “Об’єкти земного простору”, “Тканина і вироби з тканини”, “Місця проживання й інтер’єр”, “Їжа і напої”, “Гроші”, “Предмети неорганічної природи”, “Мегаімена”. У ході дослідження для повної частотної характеристики було використано деякі кількісні параметри сполучуваності, зокрема, широту сполучуваності, обсяг підкласу та частоту використання окремого компонента-словосполучення.

Епітетне поле зимових обрядових пісень демонструє наявність певних колірних прерогатив у мовній картині світу етносу. Загалом експліована в колядках і щедрівках колірна картина світу є досить широкою, хоч указані пісні належать до зимової поезії, що могло позначитись на використанні кольоропозначень.

У зимовій обрядовій поезії згадано білу (54 слововживання), сиву (51), червону (33), ворону (21), чорну (16), зелену (15), жовту (9), синю (7), половину (5) та деякі інші, рідко ужиті барви. Наведені кількісні дані умовні, оскільки в джерельному матеріалі зафіксовано по кілька варіантів одного твору, що унеможливує однозначні статистичні підрахунки і знижує достовірність аналітичних висновків, проте, з другого боку, різновиди одного твору дають змогу простежити варіативні можливості пісні і роль кольоропозначень у процесі варіантного шліфування поетичної форми.

Предмети білого кольору (54 слововживання) локалізовано в групах “Тканина і вироби з тканини” – *сорочка, кошулька, полотно, наміт, постіль, ложе*; “Місця проживання й інтер’єр” – *терем, задвір’я*; “Їжа і напої” – *калачі*. Поодинокими прикладами представлені референти класів “Людина” – *вівчар, молодець, руки, личко*; “Об’єкти небесного простору” – *хмарка*; “Гроші” – *гроші*, “Предмети неорганічної природи” – *камінь*. Світле забарвлення шерсті було типовим для групи “Тварини” – для *овечок, ягничок, ярок* і рідкісним для *корів та коней*. Специфічна репрезентація характерна для сполуки *білий день*, що відноситься до групи “Мегаімена”: висока частотність використання поєднується з вузькою репрезентативністю, оскільки указана форма зафіксована тільки в одній пісні. Нині важко встановити семантику лексеми “біль”, яка виступає еталоном порівняння для білого кольору: *На нім кошулька, як біль, біленька* (Ци дома, дома господаренько?). Вірогідно, вона рано втратилася або не закріпила свого значення в мові, бо в інших колядках її замінила лексема “день”: *На нім сорочка, як день, біленька* (Гордий та пишний, пане Іване).

Значний сектор колядок і щедрівок займають референти сивого кольору, що мають порівняно нешироку сферу застосування. Незважаючи на високу частотність, усі об’єкти, забарвлені у сивий колір, відносяться до світу тварин, птахів або позначають артефакти, зроблені зі шкір тварин. Аналізований матеріал засвідчує ранню ступінь стереотипізації образу *сивого сокола* (14 слововживань) з групи “Птахи”. З птахів згадано ще *голуба* та його *сивенькі крильця, голубку, голубців* як прикрасу на рукавах одягу, *сиву зозулю*. Високо цінувалася велика рогата худоба сивої масті – *воли-сивани, корови-сивоньки*. *Сиві коні* в колядках і щедрівках уступають за активністю дії активності вороним, проте в контекстах саме сиві коні виступають у функціонально значимій ролі і формують каркас казково-віншувальної ситуації: *Но дарую вам стадце вороне, Стадце вороне й сивця-воронця. Він оченьками листоньки пише, А ушеньками радоньку слише* (Красний молодче, в кресличку сидиш). У давні часи велике значення для життєдіяльності мали дикі звірі, зокрема, *сиві олені, сиві куньоньки*, зі шкір яких виготовляли одяг, зокрема, *сиві шуби*.

Чорний колір має значно нижчу частотність вживання, але порівняно широкий спектр застосування, характеризуючи об'єкти класів “Людина”, “Органічна природа”, “Неорганічна природа”. Традиційно колір використовувався для характеристики масті тварин, проте з свійських тварин чорний колір відстежено тільки при називанні *овець*, з диких тварин у поле зору щедрувальників попали *тур* та *куноньки*. Найдавніший пласт українського фольклору засвідчує тривале існування стереотипів етнічного сприймання краси у критеріях *білої шкіри* та *чорних брів*: *Який був милий, золотокрилий, Золотокрилий, в лице білявий, В лице білявий, сам чорнобривий* (В саду, садочку, під кедриночок). Одиначними прикладами експліковано референти з тематичних груп “Рослини” (*чорна ожина*), “Об'єкти небесного простору” – *чорна хмара*, “Об'єкти земного простору” – *Чорна гора, чорна земляця*.

Однофункціональним виявився вороний колір, яким означено тільки шерсть *коней*.

У лексикографічних працях і асоціативних експериментах зелений колір корелює з травою, проте у колядках і щедрівках на перший план виходить застаріла сполука *зелене вино* (10 слововживань), використана як компонент синонімного ряду сорту вина: “червоне – зелене”. Сучасне узусне “біле вино” є дещо пізнішим утворенням, яке витіснило назву “зелене вино”. Окрім указанного номінатива, зелений колір в обрядовій поезії позначає дерево (*зелений явір, зелена дубина*), *траву*.

Червоне забарвлення використовується для номінування грошей – *червоний, червінець*, характеристики напоїв – *пива, вина*, одягу – *червін-сафіяну, жупану, юпки*.

Поетичними представниками жовтого кольору виступають *віск, пісок, чобітки, підлоги*.

Синя барва експлікована єдиним референтом – *синє море*.

Несподівано і всупереч загальному переконанню про еволюційний розвиток колірної системи від простого до складного, колірна гама українських народних дум виявилась вужчою від колірної гами, експлікованої в колядках і щедрівках. Палітра фольклорних текстів ХУІ – ХУІІІ ст. обмежена чорним (41 слововживання), білим (26), червоним (26), вороним (13), сірим (8), сивим (7), зеленим (5) та синім (4) кольорами.

Лексема “чорний” є однією з найбільш частотних у жанрі козацьких пісень, але використовується в основному як частина власної назви “Чорне море” (31 слововживання), у якій первинна колірна риса нівелювалася і не проявляється у контексті в первинному колірному значенні. Інші об'єкти, що їм притаманна ознака “чорний”, відносяться до груп “Рослини” – *зілля чорнобиль*; “Об'єкти небесного простору” – *хмара* (4); “Птахи” – *орли-чорнокрильці*; “Людина” – *чорний чуб, чорні очі*; “Тканина і вироби з тканини” – *едеман*; “Тварини” – *соболь*. Як і в колядках та щедрівках, багато разів (13) згадано *вороного коня*, проте інші масті коней і тварин або відсутні (*половий, бурий*), або використовуються епізодично (*сивий, гнідий*).

Сектор білого кольору козацьких пісень заповнено повторюваними і одиначними референтами, що формують тематичні групи “Тканина і вироби з тканини” – *габа, басани, завивало*, “Місця проживання й інтер'єр” – *скамя, Біла Церква*; “Гроші” – *таляри*; “Людина” – *козаки, білотор, руки, лице, тіло, очі*; “Предмети неорганічної природи” – *камінь*, “Рослини” – *квіти*; “Тварини” – *білогривий кінь*; “Мегаімена” – *світ*.

Лексико-семантична група червоного кольору об'єднує референти тематичних груп “Гроші” – *червоні*; “Тканина і вироби з тканини” – *едеман, теляги, китайка, тягеля, прапор, хоругви, намет*; “Рослини” – *таволга, калина*.

Частотність сивого кольору в народних думках значно знизилася в порівнянні з мовою колядок і щедрівок, хоч, як і в попередньому дискурсі, тематично обмежується групами “Птахи” – *голуб, сокіл, зозуля* і, рідко, “Тварини” – *кінь*. Разом з тим в аналізованому колірному спектрі з'являється компонент “сірий”, що використовується для позначення “Людини” – *сіромаха* і “Тварин” – *сірий вовк*.

Зелений колір у ХУІ – ХУІІІ ст. використовувався в народній поетичній традиції для номінування “Рослин” – *трав, байраків, сіна, гори, хворосту*; “Одягу” – *зеленої сукні*.

Прикметно те, що синій колір в думках представлено різноманітними формами, хоч загалом його використання обмежене кількісно і тематично групами “Одяг” – *златосині киндяки, дорогий синій каптан*.

Наведені факти дають підставу для певних узагальнень.

Незважаючи на те, що традиційно форми усної народної творчості, принаймні поетичні твори, виступають як єдиний дослідницький конгломерат, вони виявляють специфіку використання мовних засобів, залежну, вірогідно, від жанрового спрямування та історичного періоду виникнення твору і часу його активного використання. Частотність використання кольоропозначень у колядках і думах майже у значно вищій, аніж частотність назв забарвлень у думах. Причину такої невідповідності вбачаємо у характері самої поезії: думи належать до власне чоловічої тематики і відтворюють риси сприйняття світу чоловіка-воїна, для якого значимими явищами у житті є дія з актуальністю форматів зміна, результат, учасники. Ознака рідко належить до явищ, що можуть вплинути на практичний перебіг подій, тому епітетна характеристика, а отже, і колірна, в українських народних козацьких піснях порівняно з іншими жанрами українського фольклору відзначається стриманістю.

Лексико-семантичні поля кольоропозначень у зимових обрядових піснях і в козацькій поезії демонструють значні розбіжності. Колядки і щедрівки експлікують широкий за кількісними і якісними характеристиками спектр забарвлень, з-посеред яких виділяються референти білого і сірого кольору. Червоний і вороний кольори заповнюють медіарну зону, чорний, зелений, синій, жовтий та інші забарвлення не виявляють високої частотності, локалізуючись у периферії. Натомість схема колірного заповнення дум дещо інакша: спостерігається явна перевага чорного кольору, референти білого, червоного і вороного кольорів відносяться до медіарної зони, периферія зайнята сивим, зеленим, синім, сірим та іншими барвами. Порівняння двох дискурсів показує зменшення частки сивого кольору, у якому, проте, розвинувся сектор сірого відтінку. Поріг представництва білого кольору теж суттєво знизився (з 25 % у зимовій обрядовій поезії до 18 % у думах та історичних піснях). Чорний колір, навпаки, різко збільшив представництво у народних думах в порівнянні з колядками і щедрівками, проте це кількісне ущільнення відбулося шляхом використання складної назви “Чорне море”, що займає майже 80 % чорного сектора. Означальна функція прикметника у власних назвах витіснена номінативною, що дає підстави не зараховувати ад’єктив у складі власної назви до системи перцептивної ознаки, проте семантичний аналіз текстів засвідчує наявність у таких компонентах аксіологічної, естетичної семантики, що впливає на інтерпретацію тексту, а відтак дає підстави залучати гідроніми до аналізу. Приблизно стабільну частотність у допустимих різницях до 3% від загальної кількості кольоропозначень демонструють червоний і вороний кольоропозначення.

Оскільки для аналізу обрано тематично віддалені дискурси, то виявлена картина підтверджує залежність ознакової характеристики від обраних для опису предметів, що, корелюють з тематичним і проблемним спрямуванням творів.

Колірна характеристика була в давні часи більш конкретно і стосувалася об’єктів, які виділялися кольором з-посеред подібних або виділялися на загальному колірному тлі. Метафоризація колірної ознаки спостерігається рідко.

Найбільша широта сполучуваності спостерігається у секторі білого кольору, який проявляє високу здатність сполучатися з предметами різних тематичних груп. Стала тенденцією до зниження проявляють назви масті тварин, натомість активно розвивається колірна характеристика предметів з групи “Тканини і вироби з тканини”, зокрема, одягу.

Наявність часто повторюваних ознак, трактованих як сталі епітети, є однією з основних ознак пісенного жанру усної народної творчості. Аналізований матеріал засвідчує повторюваність кількох поєднань колірного епітета та презентованого ним іменника, з-посеред яких високим рівнем повторюваності виділяється сполука “вороний кінь”, яка беззастережно може презентувати на роль стереотипної в етнічній картині світу. Окрім названого усталеного епітетного образу в обох типах дискурсу виявлено словосполучення *білі руки, біле лице, білий камінь, чорна хмара, сивий сокіл, сивий голуб, сива зозуля, сивий кінь, зелена трава, жовтий пісок*.

Отже, колірна картина світу української зимової обрядової поезії і дум та історичних пісень свідчить про наявність певних пріоритетів на рівні окремих кольорів та стереотипів колірної характеристики певних предметів. Визнаючи умовність результатів, акцентуємо на потребі поглиблених досліджень етнічних перцептивних прототипів у галузі поетичної творчості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежбицкая А. Обозначения цвета и универсалии зрительного восприятия // А. Вежбицкая. Язык. Культура. Познание ; [перевод с англ. Т. Е. Янко]. – М. : Русские словари, 1996. – С. 231 – 291.
2. Вольф, Е. М. Грамматика и семантика прилагательного (на материале иберо-романских языков) [Текст] / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1978. – 200 с.
3. Залевская А. А. Введение в психолінгвістику [Текст] / А. А. Залевская. – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 1999. – 382 с.
4. Колядки та щедрівки. Зимово обрядова поезія трудового року : [упорядкув., передм. і прим. О. І. Дея]. – К. : Видавництво “Наукова думка”, 1965. – 804 с. (Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського). – Режим доступу : <http://proridne.com/content/%>.
5. Українські народні думи та історичні пісні : [упорядкув. П. Д. Павлій та ін.]. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1955. – 320 с. (Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії). – Режим доступу : <http://proridne.com/content/%>.
6. Энциклопедия эпистемологии и философии науки : [гл. ред. Касавин И. Т.]. – М. : “Канон+”, РООИ “Реабилитация”, 2009. – 1248 с. – Режим доступу : http://epistemology_of_science.academic.ru
7. Rosch E. Cognitive representations of semantic categories. / E. Posner // Journal of Experimental Psychology. – 1975. – G. 104. – P. 192 – 233.
8. Rosch E. Natural categories / E. Posner // Cognitive psychology. – 1973. – V.4. – P. 328 – 350.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Парасін – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, когнітивна поетика, перцептивна лінгвістика, творчість Тараса Шевченка.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ІНВЕКТИВНИХ НАЗВ ОСОБИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Валентина ПАРАЩУК (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена з'ясуванню й опису культурно-зумовленої специфіки відображення в англійських інвективних назвах особи порушень соціальних, сексуальних, фізіологічних, релігійних табу, а також порушень таких ціннісних домінант англомовних лінгвокультур, як інтелектуальність, індивідуалізм, дотримання миру, працьовитість.

Ключові слова: інвективи, табу, ціннісні домінанти культури.

The paper explores the reflection of violations of culturally determined taboos (social, sexual, physiological, religious) and core values (intelligence, individualism, measure, hard work) in English invectives, naming people.

Key words: invectives, taboos, cultural value orientations.

Вивчення назв людини належить до актуальних проблем сучасної теорії номінації, тому що з усіх об'єктів номінації найбагатограннішим є саме людина (Ю. Д. Апресян; В. І. Карасик; В. А. Маслова). Лексична підсистема інвективних назв особи цікавий об'єкт дослідження в тому плані, що в ній надзвичайно виразно відображається принцип антропоцентризму (Л. Б. Нікітіна), у відповідності з яким репрезентація властивостей людини в мові здійснюється на основі низки номінантів, що маркують і кваліфікують різні іпостасі людини. Інвективні номінації-антропосемізи як наївні уявлення носіїв англійської мови щодо інших людей, зафіксованих у номінативній системі сучасної англійської мови, дотепер не отримали вичерпного висвітлення.

Вибір імен особи як об'єкта розгляду серед великого масиву інвективної лексики зумовлений її здатністю концентрувати в собі інформацію про суб'єкт (його емоції, інтенції, аксіологічну шкалу, соціальний статус тощо) і вмщувати прагматичну настанову впливу на об'єкт-адресат [9:3]. Саме загальна спрямованість сучасних лінгвокультурних досліджень на виявлення, вивчення й опис феноменів, які відображають специфіку об'єктивації людини в національно-мовних картинах світу (НМКС) зумовлює актуальність нашого дослідження.

У межах цієї статті з'ясовано й описано культурно-залежні ознаки, що визначають “семантичну наповнюваність” англійських інвективних імен особи. Як вважають дослідники інвективної лексики, будь-яка форма сучасної вербальної інвективи так чи інакше культурно зумовлена [1; 4; 6; 7; 8; 9]: чим суворіша заборона на певну дію, тим образливішими є звинувачення в порушенні цієї заборони, а відтак, тим ефективнішою є інвектива. **Об'єкт** дослідження охоплює лексичні інвективи-антропосемізи як засоби

об'єктивації соціальних стереотипів в англомовних лінгвокультурах, а предмет дослідження – їхні національно-культурні характеристики.

Різні аспекти інвективних мовних одиниць вже були в центрі уваги дослідників: лайливі слова як соціальна проблема в мовах і культурах світу (В. І. Жельвіс), інвективи як засоби вираження агресії в мас-медійному просторі (Г. В. Завражина), інвективні позначення негативних рис характеру й асоціальних моделей поведінки в американській та іспанській лінгвокультурах (Н. С. Заворотіщева), особливості реалізації негативних стереотипів національних характерів (С. В. Святюк), вербальні інвективи в англійському лексичному субстандарті (Г. В. Дмитрієнко), функціонування інвективи як мовного знаку в політичному дискурсі (В. І. Жельвіс; І. С. Муратова).

Методологічним підґрунтям дослідження є визнання взаємодії і взаємовпливу національної культури та національної мови, а також розуміння детермінуючого впливу суспільства на лексичну систему мови.

Як засвідчив аналіз теоретичної літератури з проблеми інвективної лексики, на часі не існує загальноприйнятого визначення поняття інвективи, а сформовано декілька підходів до визначення лінгвістичного феномену інвективи: ототожнення її з лайкою, яка розглядається як закріплений у мовному узусі знак, що має табуйований характер (тобто, лежить за межами нормативної мови і має переважно усний характер) і стійкі стилістичні маркери, такі як “вульгарний”, “лайливий”, “грубий” [9: 37]; інвективою є будь-яке слово, що використовується з метою нанесення образи адресату – інвектуму; воно містить в своєму значенні критичні характеристики людини [7: 7]. В. І. Жельвіс вказує на можливість вузького розуміння терміна “інвектива”: як “способу існування словесної агресії, що сприймається в певній соціальній (під)групі як різкий чи табуйований”, а в широкому значенні до інвективи відносять “будь-який словесно виражений прояв агресивного ставлення до опонента” [2: 13]. Відтак, поняття “інвектива” або виступає синонімом до поняття “мовленнева агресія”, або ж співвідноситься з ним як частина й ціле, використовується для позначення табуйованої, непристойної лексики.

В. І. Карасик та О. П. Корольова називають інвективою будь-яке слово, вжите з метою нанесення образи: в мовній системі це слово зафіксоване як потенційна інвектива, тобто воно вміщує у своєму значенні критичні характеристики людини [4: 240; 7: 7].

Аналіз класифікацій інвективної лексики, запропонованих різними дослідниками з урахуванням різних критеріїв, проведений нами, дає підстави тлумачити інвективу-антропосемізм, услід за Г. В. Завражиною [3: 9], як мовний засіб (лексему), що номінує особу й використовується для зниження її соціального статусу та заподіяння їй психологічної шкоди.

У спеціальній літературі акцентовано культурно-аксіологічне наповнення будь-якої інвективи [1: 17] : чим суворіше заборона на ту чи іншу дію, тим більш образливе звинувачення у порушенні цієї заборони – тим ефективніше сама інвектива; з іншого боку, чим вище аксіологічний статус цінності, тим більш образливіше є її обмовлення. Національна специфіка інвективи є не у факті її наявності або відсутності у різних національних мовах, так як психологічна, а саме агресивна, основа досліджуваного явища визначає наперед безумовну наявність вербального способу сублимації агресії, а у способах мовного вираження агресивного стану, які характерні для окремо взятої мови чи групи мов [7: 14]. Ці особливості зумовлені особливостями картини світу певної національно-мовної спільноти, її національно-культурними нормами і ціннісними настановами, а відтак, інвектива – це універсальна субстанція, форму якій надає певна національна мова, яка функціонує в межах певної культури [8: 18].

Розглянемо два аспекти, важливих для визначення культурної специфіки англійських інвективних позначень особи: табу і ціннісні домінанти, закріплені в англійській мові.

Англомовним культурам, які належать загальноєвропейській цивілізації, властиві такі чотири групи “заборонених” комунікативних тем: заборона на обговорення сексуального життя людини; заборона на обговорення або згадування фізіологічних функцій організму; соціальні табу; релігійні табу [1: 15].

Табу, які накладається на сексуальне життя людини, в загальноєвропейській культурі займають провідне місце. Тема табу дуже суперечна і складна, яка має тісний зв'язок з етикою та мораллю. Будь-яка заборона існує лише у межах певної культури і, відповідно, є дійсною лише для людей даної національності [там само: 15]. Використання статевого символізму з метою нанесення образи пов'язане з табуваністю «публічного» обговорення статевого стосунків в різних культурах з огляду на їхню первинну сакралізованість. Такі інвективні найменування особи у нашому матеріалі спостереження, як *arse bandit/ass boy/ass fucker/fag/faggot* (образливі номінації гомосексуалів-чоловіків) пов'язані з цим табу. Крім цього, образливим вважається метафоричне порівняння людини з певною частиною тіла (звичай геніталіями): *assfuck, asshole, shithead; cocksucker, dork* (образлива назва особи чоловічої статі), або опис/обговорення тіла людини (звичай жіночого з використанням субстандартної лексики у принизливому значенні).

Іншу групу табуваної лексики складають лексичні одиниці, які називають фізіологічні функції організму і, відповідно «продукти життєдіяльності», інакше кажучи, скатологічна або екскреторна лексика, напр.: *itchy eye* («геморой», набридлива особа); *reestie* (неприємний запах або особа).

Окрема група табуваної лексики охоплює так звані «соціальні інвективи» – образливі імена особи за її належністю до тієї чи іншої соціальної групи, напр.: 1) до певної раси/етнічної/національної групи: *slant* (особа китайського походження); *kike* (єврей); *cracker, honkey* (; 2) за ознакою статі: *fish* (жінка); *chick* (сексуально приваблива дівчина або жінка)– *sexually attractive woman; can be offensive; asswipe* – human male; *dipshit*– any male person; *fucker*– a male person. Серед подібних інвективних назв, велику кількість складають ЛО, які образливо змальовують зовнішність людини: *Barge-ass /ass and corporation/TV behind/shuttle butt* – an obese person; *Dracula/ruta-baga/ garbage can/piglet /sad sack/lemonette* (потворна особа жіночої статі), а також вказують на привабливу зовнішність адресата, що також може бути сприйнятим як образа або спроба сексуального домагання: *chick/bait/stuff/sugar/Able Grable/leggy femme* (сексуально приваблива жінка, *образливе*); 3) за віком: *old fart, old hat* (чоловік старшого віку, *образливе*); *dino* («динозавр», особа старшого віку); 4) за тим чи іншим захворюванням, вадою тощо: *dumbstick / monkey farting / shithead / dumbo / titty* (нерозумна особа); *barrel house bum / piss-artist / piss / rat-assed* (п'яниця або наркозалежна особа).

Ще одна група охоплює «релігійні» інвективи: *Christacrutchian* (християнин *образливе*); *Papist* (папіст, католик).

На основі описаних вище груп «заборонених» тем в англомовних лінгвокультурах інвективні імена особи нашої картотеки, відібрані з англомовних лексикографічних джерел [13-18], структуровано в кількісному відношенні таким чином: найчисельніша група інвективних імен особи – 306 ЛО, зумовлена соціальними табу: більше половини одиниць матеріалу спостереження увійшло до цієї групи (60%). До групи «заборонених» тем про сексуальне життя людини віднесено 204 ЛО (39%). Найменшу кількість інвективних імен особи в нашому матеріалі спостереження складають групи релігійне табу (0,6%) та фізіологічні функції організму людини (0,4%).

Окрім табу, на семантику інвективних найменувань впливають ціннісні домінанти, закріплені в певній мові. Як вважає В. І. Карасик, обґрунтування культурних домінант в англійській мові необхідне для виявлення «домінантно зумовлених» інвектив в англомовному субстандарті [5].

Дослідивши ціннісні орієнтації, які існують в англомовних лінгвокультурах, ми виокремили такі домінанти: 1) інтелектуальність, 2) індивідуалізм, 3) дотримання міри, 4) працьовитість.

За кількісним показником, брак ціннісної домінанти Інтелектуальність, є чинником творення 105 англійських інвективних імен особи нашої картотеки – 26% ЛО: *bone-head, pumpkin head, bozo, thin cat, sorehead, jumbo*; та брак домінанти Індивідуалізм – 103 ЛО (25%): *tammy boy, molly, sissy, Willy-boy*. Слід зазначити, що під домінантою Інтелектуальність враховувались «дурість» і надмірна «розумність».

Менш чисельними є інвективи-антропосемізи, що вербалізують брак домінанти Дотримання міри – 83 ЛО (20%): *Acid head, audiophile, buzz crusher, ligger, Stress Puppy*; і браку домінанти Порядність та вихованість – 71 ЛО нашої картотеки (18%): *Basthole, crossdresser, disablist*. Під домінантою Дотримання міри враховувались як визнана в суспільстві міра, так і її надлишковість.

Найменш чисельною виявилась кількість вербалізаторів браку ціннісної домінанти Працьовитість в інвективних назвах особи 43 ЛО (11%): *bunk lizard, dead-beat, lard-ass, lazy bugger, poop-butt, slob, fiddler*, під якою розуміються лінощі, невиконання роботи, а також її невдале виконання.

Розглянемо особливості вербалізації ціннісних домінант англомовних лінгвокультур інвективними іменами особи детальніше. Англомовним лінгвокультурам не властивий колективізм, її ціннісною домінантою є індивідуалізм, з чого випливають такі цінності, як самодостатність, вміння постояти за себе. Англійськими еквівалентами української інвективи “*мамин синок*” (несамостійна, несамодостатня людина) можна вважати: *tammy boy, molly, sissy, Willy-boy, Percy boy, goodie, cream puff, fair-haired boy fish*. Українська інвектива-антропосемізм “*вайло (тюхтій)*” набуває в англійській мові більш образливого відтінку: *dead-head, ho dad / ho daddy*.

Найбільш поширеним недоліком людини вважається *дурість* (нерозумність) в її різноманітних проявах [5]. Американський соціолог О. Клапп вважає, що *дурень, блазень* як соціальний тип входить до числа основних соціальних ролей, що здійснюють вплив на людей: *герой, праведник, кумир, лиходій, блазень, жертва* [11: 43-50]. У нашому матеріалі спостереження тематичне групування слів, об'єднаних смисловим інваріантом “людина з інтелектуальною недостатністю”, виявляє такі варіанти: 1) дурень, телепень – *ass, bird-brain, pinhead*, 2) патологічний дурень, ідіот – *moron, imbecile*, 3) ненормальний – *cuckoo, gowk*, 4) старий дурень – *dotard, dooby* (dial.), 5) йолоп, простак – *gander, simpleton, flat*. В інвективному значення важлива лише градація: *pinhead* (досить дурна особа), *imbecile* (дуже дурна особа).

Дурням протиставляються розумники: *wise guy, wiseacre* (“розумник, всезнайко”, той, хто претендує на особливий розум і особливі знання, але в дійсності не володіє ні тим, ні іншим). Акцентується не здібність людини, а її інформованість. Володіти знаннями вважається позитивною якістю, тому під сумнів ставиться або сама наявність знань у даної людини, або якість цих знань. Знання можуть виявитися зайвими. Хоча всезнайки можуть негарно проявляти свої знання: *smart aleck* (набридливий, нахабний всезнайко).

“Праця” є однією із найбільш значимих ціннісних домінант для англійської лінгвокультури, а відтак дуже образливими ціннісно-орієнтованими інвективами вважаються такі найменування особи, що позначають невміння та небажання інвектуму працювати, його лінощі, наприклад: *bunk lizard, dead-beat, lard-ass, lazy bugger, poop-butt, slob, fiddler* (ледар); *tawpie, butters, goof-up* (“невмійко”); *hack, schlockmeister* (“халтурник”). Згідно з даними В. І. Карасика, який вивчав лексичні засоби вербалізації людських вад в англійській мові на матеріалі словників, англійські ледарі втричі перевершують халтурників та дилетантів [5: 240]. Представники англомовних лінгвокультур з презирливістю ставляться до тих, хто працює аби як: *cobbler* (“чоботар”, який недбало виконує свою справу); *tinker* (“ремісник”, той, хто робить речі грубо, поспіхом); *bungler* (“той, хто плутає”, не може закінчити роботу); *botcher* (“той, хто латає”, погано ремонтує речі). Негативно класифікується і погана творчість, інтелектуальна робота: *scraper* (“той, що шкребе”, поганий скрипач); *dauber* (“мазила”, поганий художник).

На рівні семантики виявлені особливості англійських інвективів – імен особи, у змісті яких відображається важливість етичних оцінок для англомовної свідомості. Підлабузництво, плазування – презирливі види поведінки. Це відображено у внутрішній формі слів, які позначають підлиз – *toad-eater* (“той, хто їсть жаб”), *lick-spittle* (“той, хто лиже п'ятки”) тощо. Виокремлюється сфера спілкування, у якій підлабузництво зображається по особливому: *apple-polisher* (учень, студент, який підлизується до вчителя) Загострене почуття справедливості, яке властиве молодим людям, викликає їхній протест проти підлабузників, проти вчительських улюбленців, яких називають *fair-haired boy*, або *blue-eyed*

boy.

Національно-зумовленою також є кількісна норма мовленнєвої поведінки: в англомовних лінгвокультурах негативну оцінку отримують особи, які говорять більше ніж слід (*motormouth, loudmouth*), зазвичай говорять дурниці, тараторять (*gabbler*), не слухають співрозмовника, вибовкують таємниці (*blabbermouth*), прибріхують, дають обіцянки, котрим не можна вірити, говорять пихато, милуються собою, пліткують та вихваляються

Дослідники, які вивчали ставлення англомовних лінгвокультур до вживання інвектив, зазначають, що американське суспільство демонструє нетолерантність до такої лексики, наприклад федеральна комісія з комунікації США заборонила на законодавчому рівні вживання таких обценних слів в телевізійному мовленні – *shit, piss, fuck, cunt, cocksucker, motherfucker, tits* – так звані “seven dirty words”, у той час, як у Великій Британії таких обмежень не існує [12]. Однак, незважаючи на офіційні заборони, в реальному американському телевізійному дискурсі досить поширеним є вживання інвективних імен особи – *ass, bitch, son-of-a-bitch* та *bastard*, а також лайливі слова виявляють тенденцію до поширення [10: 155].

Інвективні імена особи, що вживаються в США та Великій Британії виявляють у цілому ізоморфність, однак у наукових джерелах зафіксовані деякі відмінності, наприклад, *motherfucker, cocksucker* та *cockteaser* мають більше поширення в США, ніж у Великій Британії [10: 162]. Гендерні інвективи *whore, slut*, які вживаються для позначення жінки, що виявляє нерозбірливість у зв'язках, частіше вживаються в США, а у Великій Британії частою інвективою у схожих ситуація є значно м'якше позначення *cow* [там само:180]. Для британських жінок властиве вживання лайливих слів у більшій мірі, ніж для американських [12: 18], що пояснюється значно більшим поширенням алкоголізму серед жінок у Великій Британії існуванням так званої *ladette culture*, жіночої субкультури, яка демонструє риси чоловічої поведінки.

Таким чином, інвективна назва особи, що визначається національною культурою, може розглядатися як “контейнер” цієї культури: чітке формулювання культурних заборон і табу, а також ціннісних домінант, які фігурують в інвективних найменуваннях, зберігає їх у пам'яті носіїв лінгвокультури. В англомовних лінгвокультурах критично оцінюється порушення таких табу: соціальні табу, заборона тем сексуальної сфери людини, заборони, пов'язані з фізіологічними функціями організму, та також засуджується порушення таких ціннісних домінант: інтелектуальність, індивідуалізм, дотримання міри, порядність і вихованість, працьовитість. Особи, які порушують вище зазначені культурні норми і не виявляють необхідної міри у ставленні та володінні цінностями, отримують негативну емоційно-експресивну оцінку, яка вербалізується інвективними іменами особи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дмитриенко Г.В. Вербальная инвектива в англоязычном лексическом субстандарте: Автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 – германские языки / Глеб Владимирович Дмитриенко. – Пятигорск, 2007. – 19 с.
2. Жельвис В.И. Поле брани: Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира. – Изд. 2-е, перераб. и доп./ В.И. Жельвис – М.: Ладомир, 2001. – 340 с.
3. Завражина Г. В. Мовленнєва агресія та засоби її вираження в масмедійному політичному дискурсі України (на матеріалі російськомовної газетної комунікації): автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.02 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т філології. /Г. В. Завражина. – К., 2008. – 20 с.
4. Карасик В.И. Язык социального статуса / Владимир Ильич Карасик.– М.: Ин-т языкознан. РАН, 1992.– 259 с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик.– М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
6. Королева О.В. Национально-культурная специфика инвективного общения (на материале разных ареалов) // Проблемы лингвистики и межкультурной коммуникации: Материалы международной научно-практической конференции студентов и молодых ученых /О.В. Королева – Белгород: БелГУ, 2001. – С. 102-105.
7. Королева О. П. Прагматика инвективного общения в англоязычном социуме (на материале британского ареала): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Нижний Новгород, 2002. – 22 с.
8. Нагель В.В. Оцінні найменування осіб в українській мові кінця XX - початку XXI ст.: автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / В.В. Нагель; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2008. – 20 с.
9. Саржина О.В. Русские инвективные имена лица: комплексный анализ: Автореф. дис ... канд. филол. наук : 10.02.01. / Оксана Владимировна Саржина. – Томск, 2005. – 23 с.

10. Jay Timothy. Cursing in America: A psycholinguistic study of dirty language in the courts, in the movies, in the schoolyards and on the streets. / Timothy Jay. – Amsterdam: John Benjamins, 1992. – 272 p.
11. Popular Culture: An Introductory Text. / Edited by Jack Nachbar and Kevin Lause. — Bowling Green, OH: Bowling Green State University, 1992. – 522 p.
12. Thelwall M. Fk yea I swear: Cursing and gender in MySpace. – 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scit.wlv.ac.uk/~cm1993/papers/MySpaceSwearing_online.doc

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

13. Ayto J. Twentieth Century Words. / J. Ayto – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 626 p.
14. The Oxford Dictionary of New Words / Ed. By Elizabeth Knowles. – Oxford. New York: Oxford University Press, 1997. – 599 p.
15. The Online Slang Dictionary (American, English, and Urban Slang.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://onlineslangdictionary.com/>
16. Trash, Cash, Fizzbos and Flatliners. A Dictionary of Today's Words. / Ed. by Lerner, Gary S. Belkin. – New York: Houghton Mifflin Company, 1993. – 221 p.
17. The American Heritage Dictionary of the English Language. – Fifth Edition. – Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, 2011.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ahdictionary.com/word/search.html?q=Yankee>
18. The Collins English Dictionary. – HarperCollins Publishers Ltd, 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.collinslanguage.com>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Паращук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми теорії номінації, лінгвоперсоналогії, етноніміки, міжкультурної комунікації.

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СТЕРЕОТИПУ СОНЦЯ
В МОВНІЙ СВІДОМОСТІ АНГЛІЙЦІВ**

Оксана РОГАЧ (Луцьк, Україна)

Еліна РОЗВОД (Луцьк, Україна)

Упропонованій статті розглянуто поняття СТЕРЕОТИП як мовно-соціального явища, яке має національну та культурну маркованість; простежено особливості становлення стереотипу СОНЦЯ в мовній свідомості англійців та його локалізації в їхній національній мовній картині світу; проаналізовано вербальні стереотипізовані репрезентації поняття СОНЦЯ на різних мовних рівнях: лексичному, фразеологічному, синтаксичному; виокремлено найчастіші вербалізатори поняття СОНЦЯ на основі даних британського національного корпусу та лексикографічних джерел.

Ключові слова: стереотип, поняття, вербалізація, лінгвокультурний аспект, мовна картина світу, мовний рівень, фразеологізм, лексема.

The article deals with study of the notion «stereotype» as a linguistic and social phenomenon which is nationally and culturally marked; with the description of the peculiar features of the formation of the stereotype SUN in the linguistic mentality of the English and its location in the national linguistic mapping of the world; with the analysis of the verbal stereotypical representations of the notion SUN on different linguistic levels: lexical, phraseological, syntactical; with the differentiation of the most frequent verbal representers of the notion SUN on the basis of the data taken from the British National Corpus and lexicographic sources.

Keywords: stereotype, notion, verbal presentation, linguistic cultural aspect, linguistic map of the world, language level, idiom, lexeme.

У ХХ столітті функціональність стереотипів привертала увагу психологів (П. Гофштеттер, І.С. Кон, Г.В. Олпорт, Ч. Стенгор, Т.Г. Стефаненко, Г. Теджфел, П.М. Шихирьов), соціологів (О.А. Болдецька, О.Ю. Семендяєва), етнографів (А.К. Байбурін, Ю.В. Бромлей), філософів (Л.О. Боровська, Н.Б. Годзь), політологів (С.Г. Кара-Мурза, Е.М. Розенталь), культурологів (П. Дінцельбахер). Інтерес лінгвістів до феномену стереотипів виник нещодавно і пов'язаний з тим, що актуальності набули такі напрямки мовознавчих досліджень, як когнітивний – вивчення впливу складних когнітивних процесів на мовне відображення дійсності, та лінгвокультурологічний, спрямований на вивчення взаємодії мови, ментальності й культури.

Обидва напрямки, які інтегрували теоретичну базу таких мовознавчих галузей, як когнітивна лінгвістика (Т. ван Дейк, О.С. Кубрякова, Е. Рош), етнолінгвістика (Є. Бартмінський, С.М. Толстая), етнопсихолінгвістика (Ю.О. Сорокін, І.Ю. Марковіна), соціолінгвістика (Г. Джайлс, Н. Купланд, М. Х'юстон), лінгвокультурологія тощо (В.А. Маслова, В.М. Телія), призвели до появи нової лінгвістичної дисципліни – теорії

міжкультурної комунікації, яка вивчає особливості спілкування представників різних лінгвокультурних соціумів, і зокрема, їх стереотипних уявлень (А.Д. Белова, А. Вежбицька, І.О. Голубовська, Т.Г. Грушевицька, Д.Б. Гудков, П.М. Донець, Р.Е. Портер, Г.Г. Почепцов, Ю.Є. Прохоров, Л.А. Самовар, С.Г. Тер-Мінасова).

Актуальність дослідження національних стереотипів як важливих чинників міжкультурної комунікації зумовлена необхідністю подальшого вивчення когнітивних явищ у контексті їх мовного вираження та потребою в гармонізації міжкультурного діалогу шляхом вивчення особливостей національних менталітетів, впливу норм і цінностей власної культури на сприйняття іншої.

Метою статті є дослідження вираження стереотипу як мовно-соціального явища у англомовній картині світу. Поставлена мета передбачає вирішення певних **завдань**: розглянути поняття *стереотипу* крізь призму розмежування концептуальної та мовної картини світу; проаналізувати ключові особливості стереотипу СОНЦЯ в мовній свідомості англійців та його лінгвокультурний аспект; проаналізувати та охарактеризувати вербальні особливості стереотипу на різних мовних рівнях: лексичному, фразеологічному, синтаксичному.

Термін «стереотип» (грец. *stereos* – твердий, *typos* – відбиток) введено в науковий обіг американським соціологом У. Ліппманом. У книзі «Громадська думка», що вийшла в світ в 1922 р., він зробив спробу визначити місце і роль стереотипів у системі громадської думки. Під *стереотипом* У. Ліппман розумів «... особливу форму сприйняття навколишнього світу, що здійснює певний вплив на наші органи сенсорики до того, як ці дані досягнуть до нашої свідомості» [6: 95]. На думку У. Ліппмана, людина, намагаючись досягнути навколишній світ у всій його суперечливості, створює «певну картинку в своїй голові» щодо тих явищ, які вона безпосередньо не спостерігала. Людина має чітке уявлення про більшість речей ще до того, як вона з ними безпосередньо зіткнеться в житті. Такі уявлення-стереотипи формуються під впливом культурного оточення даного індивідуума: «У більшості випадків спочатку ми не бачимо певного явища, а потім даємо визначення, ми спочатку визначаємо для себе те чи інше явище, а вже потім спостерігаємо його. У всій ... плутанині зовнішнього світу ми виокремлюємо те, що нав'язує нам наша культура, і ми маємо очевидну тенденцію сприймати цю інформацію у формі стереотипів» [6: 81]. Стереотипи дозволяють людині скласти уявлення про світ у цілому і вийти за рамки свого вузького соціального, географічного та політичного оточення. У. Ліппман пише про те, що стереотипи так наполегливо передаються з покоління в покоління, що часто сприймаються як даність, реальність, біологічний факт. Якщо ж особистий досвід суперечить стереотипу, найчастіше відбувається одне з двох: людина негнучка, незацікавлена з якихось причин у зміні своїх поглядів, або просто не помічає цього протиріччя, або вважає його виключенням, що підтверджує правило, і, зазвичай, просто забуває про нього. Людина ж сприйнятлива, допитлива при зіткненні стереотипу з реальністю змінює своє сприйняття навколишнього світу, оскільки стереотип може бути правдою, або частково правдою, чи брехнею.

У. Ліппман не тільки ввів у науковий обіг термін *стереотип*, дав йому визначення, але і підкреслив важливість цього явища. «Система стереотипів, – писав він, – можливо, є стрижневою в нашій особистій традиції, вона захищає наше місце в суспільстві, ... а також зберігає час в нашому зайнятому житті і допомагає нам врятуватися від збиваючих з пантелику спроб побачити світ стійким і охопити його цілком» [6: 95; 114]. При такому розумінні стереотипу виділяються дві його важливі риси – бути детермінованим культурою і бути засобом економії трудових зусиль, і відповідно, мовних засобів. Якщо алгоритми розв'язування математичних задач економлять мисленнєві зусилля людини, то стереотипи "економлять" саму особистість.

Ми поділяємо думку вченого Ю.А. Сорокіна про те, що **стереотип** – це процес і результат спілкування (поведінки) згідно з визначеними семіотичними моделями [2: 11].

Щодо розуміння поняття СОНЦЯ та особливостей його стереотипізації, то варто звернути увагу на те, що, подібно до інших культур, основне життєдайне світило – сонце – відіграє ключову роль в житті англійської спільноти, а тому широко представлене мовними засобами. Сонце завжди притягувало до себе увагу людей різних культур. Сонце – основне

джерело світла, самого життя, що й обумовлює його центральне положення в структурі стереотипу «Світло». Поняття «СОНЦЕ» ще в біблійні часи символізувало всесвітній Логос.

Що стосується аналізу стереотипу SUN через призму його репрезентації в мовній свідомості англійців, то для пояснення ми взяли найбільш вживану дефініцію лексеми SUN із Longman Exams Dictionary – «the large bright object in the sky that gives us light and heat, and around which the Earth moves» [7: 1550].

До диференційних ознак, що характеризують досліджуване нами поняття та розкривають його зміст, належать наступні складові [5]: *any star around which planets move, gives the earth heat and light, shines in the sky during the day, globe of a high temperature, located in a spiral arm of the Milky Way galaxy, comprises more than 99 percent of the matter in the solar system; God.*

В індивідуально-авторському художньому розумінні спостерігається трансформація традиційних ознак [4]:

1. **Сонце – перемога:** *The Sun congratulates itself on securing a Conservative victory: «It's the Sun wot won it!...».*

2. **Сонце – надмірне тепло:** *«If you get any irritation – or if you have just overdone the sun a little – put three camomile teabags in your bath to soothe your skin».*

3. **Сонце – мистецтво:** *«If I might paraphrase Picasso, 'Copyists might make yellow look like the sun; artists can make the sun itself».*

4. **Сонце – рух:** *«Our calendar year is based on the solar year – the number of days the earth takes to travel round the sun».*

5. **Сонце – нація:** *«At a ceremony in Windhoek, the capital, the South African flag was lowered at midnight on the evening of March 20, and was replaced by the newly designed flag of the Republic of Namibia (composed of diagonal stripes of blue, red and green separated by white lines, with a golden sun at the top near the hoist)».*

Ідіоматичні утворення, що формують лінгвокультурний аспект стереотипу SUN доповнюють мовну картину світу носіїв англійської мови [5]:

- **under the sun** – used to emphasize that you are talking about a very large number of things: *«We talked about everything under the sun».*

- **go to bed with the sun** – to go to bed early, at sunset: *«The children had to go to bed with the sun».*

- **Happy is the bride that the sun shines on** – it is supposed to be good luck for the sun to shine on a couple on their wedding day: *«Our wedding day was a sunny one, and most of my relatives made sure to remind me, happy is the bride that the sun shines on».*

- **Make hay while the sun shines** – If you have an opportunity to do something, do it before the opportunity expires: *«Jane: While my husband's out of town, I'm going to watch all the movies he wouldn't take me to see. Jane: Why not? Make hay while the sun shines».*

- **the sun belt** – The southern U.S. states, where it is generally warm and sunny: *«I want to retire to the sun belt».*

Аналіз фрагментів, що складають картину світу, пов'язаних з сонцем, свідчить про те, що наукові знання про сонце часто йдуть врозріз з буденними уявленнями. Наприклад, *поява вдень, диск із розбіжними променями, рух по небі* і деякі інші ознаки, значимі в рамках повсякденного сприйняття, суперечать науковим знанням, а характеристики уявлення про сонце як про *зірку, подібність мільярдам інших зірок, центр системи планет* актуальні тільки для наукової картини світу.

У ракурсі міфологічної картини розглядають уявлення про сонце-божество, а також культове світило. Асоціація з божественним оком обумовлена стійким зв'язком концепту SUN з всевіданням, усезнанням, справедливістю, що підтверджується у фразеологізмах: *the eye of heaven* [8], а також в назві американського закону про гласність: *sunshine law* [5]. Для ідеологічної картини світу американського народу концепт SUN актуальний у зв'язку з його відображенням у неофіційних назвах міст і штатів: *Sunshine City, Sunset State* [3: 55].

Є.Б. Борисова пов'язує специфіку вживання слова *sun* з екстралінгвальними чинниками. Як зазначає дослідниця, лексема *sun* в творах англійської літератури «протягом багатьох віків вживається в більшості випадків без епітетів» [1: 132]. Та обставина, що набір епітетів до іменника *sun* в англійській мові невеликий, Є.Б. Борисова пов'язує з особливостями

клімату Великобританії, де сонячний диск не завжди видно через щільні шари туману і хмар, хоча тепло і світло сонця можуть бути цілком відчутні. Цю гіпотезу підтверджує і наявність в англійській мові поряд зі словом *sun* таких дериватів, як *sunshine* і *sunlight* [1: 133]. Серед рідкісних епітетів до слова *sun* в англійській літературі зустрічаються: *dying / dim / glorious / great*, тобто зберігається уявлення про Сонце як про живу істоту [1 : 133].

Для встановлення асоціативного значення лексеми SUN, було проведено асоціативний експеримент. Інформантам було запропоновано записати всі виниклі асоціації до слова SUN. Деякі інформанти не обмежувалися лише вербальними асоціаціями, супроводжуючи свої анкети малюнками. На всіх малюнках сонце зображено усміхненим, симпатичним, що свідчить про наявність у змісті концепту «Сонце» вираженої позитивної конотації. В результаті асоціативного експерименту були відновлені всі п'ять значень слова-імені концепту SUN: 1) світло, тепло – 99 асоціацій; 2) кохана, значима людина – 33 асоціації; 3) інші зірки – 14 асоціацій; 4) світило – 9 асоціацій; 5) вічне – 7 асоціацій. Значення впорядковані за спаданням кількості отриманих асоціацій. Такий порядок не відповідає прийнятій лексикографічній традиції і свідчить про розбіжність основного лексичного значення слова і його асоціативного реального значення. Для носія наївного світогляду більш важливими виявляються ті ознаки, які чуттєво сприймаються: світло і тепло, на противагу світила.

У ході асоціативного експерименту виявлено, що для більшості носіїв сонце є плоским – як коло, диск, колесо; асоціації з кулею виникали не регулярно. Сонце також співвіднесене з оком, і тут крім подібності з формою, виявляється культурно-міфологічний зміст: у віруваннях багатьох народів Сонце представляється оком божества.

Сонце показане переважно жовтим або червоним, присутній і золотий колір – саме цей колір показує зв'язок з чимось цінним/ золотим.

Щодо вираження ознаки температури, то асоціації з холодом відсутні, температура коливається від теплого до печучого.

Дані експерименту дозволяють виділити в якості окремих ознак літо та день, у носіїв англійської мови була помічена асоціація з днем тижня – Sunday.

Зустрічалось багато асоціацій, які базувались на фразеологічних виразах, зокрема: *under the sun; the sun belt; sun-kissed*.

Отже, дані нашого асоціативного експерименту підтверджують наше передбачення про лінгвокультурний аспект, ми дослідили універсальні та національно-культурні складові наповнення стереотипу. Переважно зустрічаються позитивні асоціації (більше 80%), що дозволяє стверджувати про позитивну оцінку Сонця носіями англійської мови.

Таким чином можна стверджувати, що кожна людина володіє індивідуальним особистим досвідом, особливою формою сприйняття навколишнього світу, на основі якого в її свідомості створюється так звана «картина світу», що включає в себе об'єктивну (інваріантну) частину і суб'єктивну оцінку дійсності індивідуумом, стереотип є частиною цієї картини.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Борисова, Е.Б. Прагматика художественного перевода / Е.Б. Борисова // Прагматика и семантика высказывания и текста: Межвузовский сборник научных трудов. – Самара : Изд-во СГПУ, 1999. – С. 139-144.
2. Сорокин Ю.А. Стереотип, штамп, клише: К проблеме определения понятий// Общение: Теоретические и прагматические проблемы. – М., 1998. – 247 с.
3. Томахин Г.Д. Америка через американизмы. – М. : Высшая школа, 1982. – 256 с.
4. British National Corpus. – Режим доступа: <http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy=sun&mysubmit=Go>
5. The Free Dictionary. Thesaurus and Encyclopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.thefreedictionary.com/sun>
6. Lippman W. Public Opinion. – N.Y., 1950. – 273 p.
7. Longman Exams Dictionary / [director Delia Summers]. – New ed. – Essex, 2006. – 1834 p.
8. Webster's Revised Unabridged Dictionary (1913) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: [[http://machaut.uchicago.edu/resource/Websters&word/eye&use1913/on use1828](http://machaut.uchicago.edu/resource/Websters&word/eye&use1913/on%20use1828)]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Оксана Рогач – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, декан інституту іноземної філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: теоретичні й практичні питання фразеології та перекладу, вивчення національних стереотипів і їхньої ролі в крос-культурній комунікації, експериментальні методи вивчення мовних одиниць різних рівнів.

Еліна Розвод – магістр кафедри прикладної лінгвістики Інституту іноземної філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

АРХЕТИПНІ УЯВЛЕННЯ У ВТОРИННІЙ НОМІНАЦІЇ СОМАТИЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ТА НІМЕЦЬКОГО СЛЕНГУ)

Тетяна РУСАНОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються сленгові вторинні номінації соматизмів української та німецької мов, досліджуються архетипи колективного невідомого у їхньому прояві на мовному рівні, зокрема як на чинників вибору номінації реалії. У ході аналізу виділяються основні архетипні риси українських та німецьких сленгових вторинних номінацій соматизмів: антропоморфність, біоморфізм, а також характеризується новий технократичний архетип сприйняття та відповідна йому модель вторинної номінації.

Ключові слова: вторинна номінація, семантична трансформація, соматизми, сленг, архетипи колективного невідомого, антропоморфність, біоморфізм, технократичність сприйняття.

The article observes the slang secondary nominations of somatisms in the Ukrainian and German languages and investigates the archetypes of the collective nonconscious within their linguistic level realization as the factor of the realia nomination choice. In the process of the analysis the main archetypal signs of the slang secondary nominations of the somatisms in Ukrainian and German are identified: antropomorphy and biomorphism; the new technocratic perception archetype and the corresponding secondary nomination model are also characterized.

Key words: secondary nomination, semantic transformation, somatisms, slang, archetypes of the collective nonconscious, antropomorphy, biomorphism, perception technocraticity.

У психології та філософії процес сприйняття людиною дійсності характеризується як метафоричний, тобто метафора розглядається як принцип людського мислення. На основі такого тлумачення метафори та його практичного застосування побудовано психоаналіз З. Фрейда, аналітичну психологію К.-Г. Юнга та їх послідовників. З. Фрейд, зокрема, пов'язував метафору зі сферою несвідомого і порівнював його з таким видом душевної діяльності як дотепність. На його думку, як метафора, так і дотепність “працюють” на поєднанні непоєднуваного, парадоксальності, спрямовані на пошук сенсу у безглузді, контрастність, грайливість. Процес творення дотепу Фрейд порівнював з процесом сновидіння: “Передсвідома думка на один момент піддається несвідомій обробці і результат цієї обробки згодом сприймається свідомістю” [7: 139].

У К.-Г. Юнг, подібно до З. Фрейда, підсвідомість також визначається основою розуміння реальності. Однак К.-Г. Юнг вказує крім того на існування колективного несвідомого – вродженого способу дій, який здавна відомий як інстинкт чи потяг. Такий спосіб психічного осягнення об'єкта Юнг називає архетипом [8: 418]. Архетип є певним “осадам в пам'яті”, що утворюється шляхом ущільнення численних схожих між собою процесів і функціонує на тому рівні, де ще не існує свідомих понять. Архетип однаково властивий цілим народам чи епохам, тобто він завжди є колективним. “Архетипи – це досвіди органічного буття взагалі, накопичені мільйонними повторами і згущенні в типи. Тому в цих архетипах представлені всі досвіди, які здавна зустрічались на нашій планеті. І чим частішими та інтенсивнішими вони були, тим яскравіше виступають в архетипах” [8: 473]. Архетипні уявлення існують на ноосферичному рівні, є частиною єдиного для всього людства інформаційного поля [4: 40]. Архетипні образи сягають своїм корінням у міфологію і є спільними для всіх рас і часів. У свідомості ж архетипи представлені як сукупність нахилів, уподобань, особливе розумінням речей. “Сліди діяльності” архетипів колективного несвідомого можна легко відшукати і на рівні мови.

Дослідженням архетипів колективного несвідомого та їх ролі у формуванні певного дискурсу, чи то у творчості окремих митців слова займається літературознавство. Для мовознавчої науки архетипи колективного несвідомого являють інтерес як один з чинників вибору номінації реалій, тим більше, коли йдеться про вторинну номінацію (див. праці І.О. Голубовської, Т.П. Вільчинської, М.В. Жуйкової, В.І. Кононенко та ін.) Тобто на мовному рівні архетипи виявляються у способах номінації реалій, у особливостях розуміння

та тлумачення предметів і явищ оточуючого та внутрішнього світів. Наше дослідження спрямоване саме на виявлення архетипів колективного несвідомого у способах вторинного номінування соматизмів в українському та німецькому сленгу. Предметом даної розвідки є результати впливу архетипів колективного несвідомого на спосіб вторинної номінації (далі ВН) соматизмів у сленгу, що проявляються на рівні вибору мотиваційної сфери та визначення напрямку семантичної трансформації лексичних одиниць.

Архетипними рисами вторинної номінації є персоніфікація, антропоцентризм, біо- та зоометризм, синестезія та інші. Головним принципом, що лежить в основі сприйняття і відтворення світу людською свідомістю, є антропометричний принцип, який можна звести до крилатого вислову: “людина – міра всіх речей”. Людське тіло та його частини несвідомо є призмою, через яку відбувається сприйняття навколишнього світу, тому тіло людини зазнало символізації ще у первісній людській свідомості.

Власне тіло сприймається людиною як дещо цілісне, певний мікрокосм, яке має свої частини, що здатні існувати окремо та водночас тіло усвідомлюється як частина більш загальної системи, макрокосму. Така системність сягає корінням у міфологічну картину світу, у якій людське тіло ототожнюється зі Всесвітом. Частинам людського тіла (мікрокосму) є відповідники у макрокосмі, так наприклад, плоть – земля, кров – вода, очі – світила, голова – небо. Частини тіла людини, подібно до природних стихій, утворюють єдину систему і при цьому можуть існувати окремо. Частинам тіла приписувались особливі властивості, які розрослись у мережу анатомічної символіки. Анатомічні об’єкти використовувались у ритуалах та замовляннях [5: 243]. Архетипні уявлення про людське тіло збереглися й сьогодні на рівні наївної (побутової) свідомості і тим самим визначають ВН частин тіла людини у сленговій лексиці.

Антропоморфний архетип проявляється у мовному мисленні українського та німецького етносів і на рівні СВН соматизмів. Наприклад: голова ← *бабега*, ніс ← *бульбоїд*, живіт ← *авторупет*, ноги ← *каліки*; *die Nase* ← *der Gewürzprüfer*, *der Schnurrbart* ← *der Nasennachbar*, *die Busen* ← *die Dickmanns*, *die Zwillinge* та ін. Частини тіла людини у сленгу персоніфікуються, їм, подібно до предметів та явищ навколишнього світу, привласнюються ознаки людини. Хоча соматизми і є частиною людського організму, однак у ВН вони ототожнюються з людиною в цілому і постають вже не як частина системи, а як окрема самостійна система.

Ще однією рисою архаїчного світосприйняття є біоморфізм, тобто уподібнення людини світу тварин та рослин. Так, приміром, у міфопоетичних системах різних народів існує ототожнення людини і дерева, що певно пов’язане з їх вертикальною структурою. Таке ототожнення існує і на рівні сленгу: *кірч* (рука), *die Ast* (die Hand). Стадії розвитку природи ототожнюються з періодами людського життя. В архаїчній свідомості з рослинністю пов’язане волосся людини. За українською легендою, трава походить із волосся дівчини, яка загинула через свою необережну поведінку [2: 125]. Уподібнення волосся людини до рослинності стало основою деяких сленгових ВН: *кущ*, *копиця*, *die Bumspalme*, *der Busch*, *die Assipalme*, *das Brustjungle*, *das Achselhaardickicht* та ін.

Здебільшого уподібнення частин тіла людини рослинному світові здійснюється на основі схожості за зовнішніми ознаками (формою, кольором). Так, ще у міфологічній свідомості існувало уявлення про небо, що має круглу форму, як голова [3: 14]. Форма цього соматизму стала мотиватором для ряду сленгових ВН: *бауштан*, *глобус*, *кабак*, *диня*, *гарбуз*, *кавун*, *кокос*, *die Melone*, *der Kürbis*, *die Tomate*, *die Rübe*, *der Wirsing* та ін.

Архетипні уявлення формуються і розвиваються у процесі всієї життєдіяльності людства. Нові умови життя, збагачення людського досвіду та непинний розвиток людської свідомості спричиняють зародження нових архетипів. Так, глобальна технізація людського соціуму призводить до виникнення нового стереотипу сприйняття та відповідного йому архетипу семантичної трансформації, що ґрунтується на уподібненні людини, тварин, соціальних явищ та ін. технічним пристроям та механізмам. Такий стереотип сприйняття, при якому оточуючий світ та саму себе людина сприймає як певний механізм, а свої дії та якості як функції і властивості техніки називають технократичним архетипом сприйняття [6: 311]. Техніка для людини стала невід’ємною частиною буття, настільки змінила її свідомість

та уявлення про світ, що у ході технізації людського життя виник навіть відповідний архетип сприйняття.

Вибір концептуального простору, який стає мотиватором ВН, безперечно не є випадковим, а відображає віддзеркалює мовний смак (термін В.Г. Костомарова) та мовленнєві уподобання носіїв мови. На синхронічному зрізі українського та німецького сленгу найпродуктивнішою мотиваційною сферою для ВН частин тіла людини є сфера артефактів, тобто уподібнення неживих предметів, що виникли в результаті діяльності людини, її частинам тіла. Серед таких артефактів поряд зі знаряддями праці, меблями, предметами домашнього вжитку, продуктами харчування перебувають і технічні прилади та механізми.

У свідомості людини архетипні уявлення переплітаються і саме їх взаємодія визначає напрям метафоризації. Наприклад, голова в народних уявленнях українців та німців є доміантною частиною тіла людини, оскільки містить мозок, що управляє всім тілом, є місцем скупчення життєвих сил та використовується часто як синонім до розумових здібностей, розуму. Технізація людського життя, створення “розумних” машин зумовлюють виникнення сленгових ВН на позначення голови людини *комп'ютер, das Floppy*. Крім того в соматичному коді існує архетипна опозиція *верх-низ*, де голова протиставляється ногам, подібно до крони дерева та його коріння, і відіграє роль просторового орієнтира *верх* [1: 108]. Таке уявлення визначає наступні сленгові ВН цієї частини тіла: *дах, стріха, купол, башня, das Dach*. В українських та німецьких народних уявленнях голова асоціюється також з приміщенням чи артефактом, ознакою яких є здатність вміщувати щось: *жбан, казан, кабіна, каструля, макітра, стуна, клуна, чан, каністра, der Würfel, das Denksalon* та ін.

Обличчя людини теж має ВН у сленгу обох мов. Його здатність показувати емоції, виражати почуття, настрої і под. лягла в основу значної кількості українських та меншою мірою німецьких сленгових ВН: *вивіска, інтерфейс, табло, афіша, віза, картка, паспорт, das Zifferblatt, der Feuermelder* та ін.

Слово “очі” пов'язане з народним уявленням про них як дірки в тілі людини [53: 23]. Крім того їм приписувалась здатність не лише сприймати світло, а й випромінювати його (пор. очі сяють, ясні очі, *glänzende Augen*), внаслідок чого вони уподібнювались до місяця, зірок [1: 347]. Такі уявлення актуалізуються у сленгових ВН: *фари, шари, банки, балухи, die Korken, die Küsen*. *Die Augenlider* (повіки очей) етимологічно походять від значення „Verschluß“ („закриття“) [9: 73], яке актуалізується у сленгових ВН німецької мови: *die Sehdeckel, der Sehlappen*.

Рот є отвором у тілі людини і розглядається у народних уявленнях українців та німців як один із входів в тіло, уявляється як межа внутрішнього та зовнішнього світів та пов'язується з прийомом їжі, а також з мовленням [3: 27; 1: 11]. Саме уявлення про рот як отвір та частину травного тракту стали мотивацією СВН: *м'ясорубка, иллюз, дуло, die Fressleiste, die Schlunte, die Luke, die Schacht, die Fresshöhle*, а значення роту як частини мовленнєвого апарату виявилось не актуальним для сленгу обох мов.

Функція вуха як органу сприйняття звуків лягла в основу його ВН у сленгу, де воно також пов'язується з уважністю: *локатори, антени, радару, die Horchbretter, die Chips, die Horchklappen*.

Сленгові ВН носа мотивуються його функціями дихання та сприйняття запахів, а також виступаючим положенням на обличчі: *румпель, бушприт, флюгер, штуцер, рубильник, nilococ, der Gesichtserker, der Riechkolben, der Gesichtserker*.

Архаїчне значення руки – знаряддя збирання, загрибання, тобто знаряддя праці, яке протиставляється голові як органу мислення [3: 33]. Однак це значення актуалізоване лише в кількох ВН українського сленгу: *лопата, граблі*. Німецький сленг взагалі не містить ВН з таким значенням.

Таким чином, дослідження сленгових ВН, спрямоване на виявлення впливу архетипів колективного несвідомого на їх формування, дає змогу розкрити первісні міфологічні уявлення у нашому випадку про частини людського тіла, адже їх символічність та ритуальність зафіксовані у народній сміховій культурі, що проявляється у дотепях, влучних слівцях, жартах, анекдотах і под. Антропо- та біоморфізм людського сприйняття, що

зародились ще у міфологічній свідомості і сьогодні визначають напрям семантичної трансформації слова у сленгу. Разом з тим внаслідок все зростаючої технізації людського життя виник новий архетип сприйняття та відповідний тип метафоризації – технократичний.

Перспективи дослідження метафоричних трансформацій у сленгу, зокрема на позначення частин тіла людини, визначаються їх можливістю реконструювати сленгову картину світу етносів, яка несе на собі відбитки народного соматичного коду та базується на народній сміховій культурі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Войтович В.М. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
2. Кононенко В.І. Символи української мови: [монографія] / Віталій Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.
3. Мазалова Н.Е. "Состав человеческий": Человек в традиционных соматических представлениях русских / Н.Е. Мазалова. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2001. – 192 с.
4. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология: [монографія] / В.М. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
5. Москаленко М.Н. Українські замовляння / М.Н. Москаленко, М.О. Новикова, І.М. Римарук. – К.: Дніпро, 1993. – 305 с.
6. Тропина Н.П. Семантическая деривация в современном русском языке: дис. на соискание науч. степ. доктора филолог. наук: спец. 10.02.02 – "Русский язык" / Н.П. Тропина. – К., 2003. – 401 с. – Библиогр.: С. 359-401.
7. Фрейд З. Остроумие / З. Фрейд. – Донецк: Сталкер, 1999. – 352 с.
8. Юнг К.Г. Психологические типы / К.Г. Юнг. – СПб.: Азбука, 2001. – 732 с.
9. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache: [електронний ресурс] / Friedrich Kluge, Elmar Seebold / Bearb. v. Elmar Seebold – 24. durchges., erweiterte Auflage. – 2002. – 1023 S. – Режим доступу: www.books.google.com.ua/books.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Русановська – доцент кафедри іноземних мов Кіровоградського національного технічного університету.

Наукові інтереси: проблеми когнітивного аналізу вторинних номінацій.

СПЕЦИФІКА ЧУТТЕВОГО СПРИЙНЯТТЯ ТА ЙОГО МОВНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ

Тетяна СЕМАШКО (Маріуполь, Україна)

Питання щодо сутності, ознак та засобів номінації поля чуттєвого сприйняття для сучасномовознавства є актуальним і відкритим. Автором запропонованої розвідки відстоюється думка, що сенсорні процеси, мовні позначення яких формують особливий культурний код із широким асоціативно-образним потенціалом, що реалізується в мотиваційних базах номінативних одиниць, відіграють важливу роль у процесі пізнання людиною навколишнього світу і є підґрунтям номінації.

Ключові слова: чуттєве сприйняття, номінація, мовна категоризація, сенсорна лексика, лексико-семантичне поле.

Questions regarding the nature, features and tools nomination for perceptual field of modern linguistics are relevant and open. The author of the proposed exploration advocates the idea that sensory processes, which form the linguistic designation of special cultural code associated with wide-shaped potential which is realized in the motivational bases of nominative units, play an important role in man's knowledge of the world and is the basis for the nomination.

Keywords: sensory perception, nomination, linguistic categorization, sensory vocabulary, lexical-semantic field.

Проблема співвідношення денотативної інформації (того, що сприймається органами чуття чи реєструється відповідними приборами) і інформації вербальної (того, якими словами ми можемо виразити почуте чи зафіксоване) є особливо актуальним сьогодні. Це визначається як парадигмою сучасного мовознавства, так і прикладними завданнями. З одного боку, наука виходить із того, що мова призначена для людини, відповідно на неї і орієнтована вся мовна категоризація об'єктів і явищ навколишнього світу. З іншого боку, мовна номінація об'єктів і явищ навколишнього світу нерозривно пов'язана із особливостями їх сприйняття людиною. Відомо, що мова не копіює реальність, а лише певним чином відображає процес її пізнання людиною. Сприйняття є першою сходинкою цього процесу.

Спрямування уваги дослідників на чуттєве сприйняття світу було характерним для психологічного напрямку в мовознавстві (В. фон Гумбольдт, Г. Штейнталь, Г. Пауль, О. Потебня та ін.), лінгвістичної психології, зокрема й гештальтпсихології (Л. Виготський, Дж. Міллер, О. Леонтєв, М. Вертгеймер, В. Кьолер, К. Бюлер та ін.). Невипадково О. Потебня наголошував на безпосередній взаємодії людини із зовнішнім світом, що передусе зверненню «всередину себе», до мисленнєвої проєкції й обробки [12: 189]. Натомість О. Кубрякова зауважує: «Ономасіологічний підхід до формування похідного слова дозволив нам стверджувати, що, формуючись, воно проходить шлях від судження про предмет до його назви, яка «всотує» головну ознаку предмета в судженні чи навіть кілька таких ознак» [4: 40]. Однак не лише судження як мисленнєва структура може ставати підґрунтям номінації – важливу роль відіграють і сенсорні процеси, мовні позначення яких формують особливий культурний код із широким асоціативно-образним потенціалом, що реалізується в мотиваційних базах номінативних одиниць.

Незважаючи на чималу кількість досліджень із означеного напрямку (напрацювання Н. Слухай, О. Селіванової, Л. Ставицької, А. Вежбицької, О. Кубрякової, Л. Васильєвої, О. Падучевої, Ю. Апресяна, І. Рузіната ін.), питання щодо сутності, ознак та засобів номінації поля чуттєвого сприйняття до сьогодні залишається відкритим. Складність організації і структури лексико-семантичного поля чуттєвого сприйняття, а також нагальна потреба сучасної лінгвістики у вивченні мовних засобів і механізмів втілення сенсорної лексики у художніх текстах визначає **актуальність** пропонованої розвідки. **Мета** якої – з'ясувати місце лексико-семантичного поля чуттєвого сприйняття в системі мови.

Увага досенсорної лексики (лексика чуттєвого сприйняття, чуттєва лексика, перцептивна лексика, лексика сприйняття) обумовлена становленням в сучасному мовознавстві когнітивної наукової парадигми, що зумовило вивчення мови не як унікального об'єкта, який розглядається в ізоляції, що було пріоритетом структуралізму, а як «засобу доступу до всіх ментальних процесів, що відбуваються в голові людини і визначають її власне буття і функціонування в суспільстві» [5: 9].

На початковому етапі вивчення лексики чуттєвого сприйняття (роботи сімдесятих і першої половини вісімдесятих років) вчені орієнтувались переважно на вияв системних зв'язків слів однієї частини мови (найчастіше дієслів) в мовній системі. Завдання подібних досліджень зводились до наступних аспектів: визначення кола лексем, що співвідносяться з відповідним лексико-семантичним фрагментом; вияв структурної організації досліджуваних лексико-семантичних груп на парадигматичному та синтагматичному рівнях; з'ясування семантичних зв'язків відповідної лексико-семантичної групи з іншими лексичними групами.

Сьогодні пріоритети дослідження лексико-семантичного поля чуттєвого сприйняття та його номінацій дещо змістились: усучасних лінгвістичних напрацюваннях, присвячених специфіці чуттєвого сприйняття у мові і мовної категоризації відчуттів, можна виділити два основні напрямки: 1) вияв системних зв'язків слів однієї частини мови (найчастіше дієслів) як репрезентантів чуттєвого сприйняття у мовній системі; 2) вияв і опис відповідних функціонально-семантичних полів у структурі конкретних художніх текстів.

У межах першого дослідницького вектору вперше структура групи дієслів фізичного сприйняття (ми приєднуємося до науковців, що розмежовують лексику сприйняття, відчуття і чуттєвого уявлення, підтримуючи думку про те, що репрезентація сприйняття в мові пов'язана, насамперед, із дієслівною (предикативною) лексикою) була описана Л. Васильєвим, який виділив підгрупи дієслів зорового, слухового, одоративного та інших видів чуттєвого сприйняття, що позначають відображення у свідомості відчуттів, які ми отримуємо через посередництво одного із п'яти органів чуття [3: 48]. Цікавим видається зауваження вченого про чітке протиставлення у мові активних дієслів сприйняття з ідентифікуючим значенням «сприймати кого-, щось органами чуття в результаті концентрації уваги на об'єкті сприйняття» і пасивних перцептивних дієслів із інваріантним значенням «бути помітним», «ставати помітним», «робити помітним» [3: 50]. Виділяючи підгрупи зорового, слухового, одоративного та дотикового сприйняття, Л. Васильєв у рамках кожної групи описує основоположні для дієслів сприйняття опозиції за ознакою

цілеспрямованості/ нецілеспрямованості. Можна припустити, що відповідна семантична опозиція відіграє особливу роль в організації лексико-семантичного поля «СПРИЙНЯТТЯ».

Глибокий аналіз мовної категоризації чуттєвого сприйняття в аспекті лексичної (а саме предикативної) репрезентації спостерігаємо в роботах Ю. Апресяна, який наголошує, що сприйняття, як і стан людини, фізичні дії і мислення є «однією із систем, із яких складається людини» [1: 355]. Розглядаючи «основні системи людини», дослідник особливу увагу приділяє внутрішній організації системи «фізичного сприйняття» (куди входять зір, слух, нюх, смак і дотик). Такий вибір обумовлений «відносною простотою відповідної системи», а також тим, що вона добре організована» [1: 356].

У результаті аналізу системи лексичної репрезентації чуттєвого сприйняття науковець доходить ряду висновків. Так, на його думку, сфера чуттєвого сприйняття представлена у мові як найбільш автономна система, оскільки «можна бачити і чути що-небудь, знаходячись при цьому в нерухомому стані, нічого не бажаючи, ні про що не думаючи, не відчуваючи і при тому ще й мовчати» [1: 363]. Інше важливе зауваження дослідника: в рамках загальної системи сприйняття можна виділити декілька підсистем: підсистему зорового, слухового, одоративного, тактильного сприйняття тощо, при тому відповідні підсистеми організовані ієрархічно, залежно від обсягу інформації, що поступає через них у свідомість людини. Найголовнішою підсистемою, з огляду на зазначене, є зір, далі – слух, далі – нюх, смак і дотик. Відтак порядок трьох останніх систем є відносним [1: 363].

Особливо значимим є зауваження Ю. Апресяна, що система сприйняття знаходиться в онтологічній співвіднесеності з інтелектуальною системою людини, оскільки «кожна тілесна система, відображаючись, дублюється, копіюється в парній до неї духовній системі, і навпаки» [1: 364]. Зв'язок сприйняття й інтелекту проявляється у тому, що «через систему сприйняття людина отримує всю ту інформацію, яка спрямовується на опрацювання і на основі якої людина осмислює дійсність, отримує знання, виробляє думку, планує свої дії тощо» [1: 365]. На нашу думку, такий органічний зв'язок сфери чуттєвого сприйняття й інтелектуальної сфери обумовлює функціональне значення сенсорної оцінки в ціннісній картині світу людини.

Суттєві аспекти концептуалізації чуттєвого сприйняття знаходять відображення у працях О. Падучевої, яка приходить висновку, що «складність семантичної структури дієслів сприйняття і багатоплановість семантичних протиставлень виключає будь-яку ієрархічну класифікацію [11: 99]. Г. Кустова звертає увагу на взаємодію сприйняття і місце розташування (локалізацію), зауважуючи, що локалізація – «одна із найголовніших характеристик фізичних об'єктів, а сприйняття (особливо зорове) – одна із основних характеристик людини і один із основних каналів отримання інформації про світ» [6: 229]. В. Малишева, розглядаючи специфіку функціонування дієслів зорового сприйняття, зауважує, що «елементарна ситуація сприйняття зором передбачає найперше двох учасників: того, хто сприймає, і те, що сприймається [8: 182]. Результати досліджень дієслів чуттєвого сприйняття свідчать про те, що відповідний мовний матеріал підлягав всебічному вивченню, при цьому акцент робився на вияв диференційних ознак і різноманітних критеріїв типологізації».

Під означеним кутом розглядалися і прикметники. Зокрема значний інтерес представляє дослідження О. Шрамма. Учений виділяє особливий клас прикметників, наділених емпіричними ознаками (емпіричні ознаки визначаються як «ознаки, що сприймаються органами чуття і усвідомлюються людьми в результаті одноступеневої мисленнєвої операції співставлення із еталоном [15: 79]. Механізм відповідної операції полягає у наступному: «отримавши чуттєвий подразник (кольоровий, смаковий тощо) від конкретного предмета носій мови у думках шукає йому відповідник серед існуючих у свідомості кольорових (чи смакових) уявлень і, знайшовши їх, позначає ознаку конкретного предмета відповідним прикметником» [15: 105]. Критерієм розмежування емпіричних прикметників за О. Шраммом є те, яким органом чуття сприймається ознака: прикметники, що позначають зорове сприйняття ознаки предмета, прикметники, що позначають ознаки предмета на слух, прикметники, що позначають ознаки предмета, які сприймаються за допомогою дотику тощо [15: 16-33].

Інший напрямок дослідження мовної категоризації процесу сприйняття характеризується зацікавленістю щодо специфіки функціонування відповідної лексики та її художньо-естетичного потенціалу. Аналіз різних семантичних полів, що організують лексико-семантичний простір «СПРИЙНЯТТЯ», може сприяти глибшому проникненню в специфіку індивідуального стилю письменника, розкриттю суттєвих сторін його мовної картини світу [14: 9]. При цьому характерним є диференційне вивчення одного чи декількох мікрополів сприйняття, серед яких домінуюче місце належить полю зорового сприйняття. Зір є основним сенсорним каналом для отримання інформації з навколишнього світу, що знаходить своє відображення у мові. Лексика зорового сприйняття є найчисельнішим, чітко структурованим, системним лексико-семантичним полем в ряду інших лексико-семантичних полів чуттєвого сприйняття, що формують чуттєвий фрагмент мовної картини світу. Як слушно зауважують науковці, серед знань, що породжені чуттєвим сприйняттям світу, найбільш розвинуті і диференційовані понятійні еквіваленти зорових вражень. При цьому особливого значення набуває те, що зорове сприйняття світу може охоплювати і статику, і динаміку, внаслідок чого «великий пласт предикативної лексики, що сприймається органами зору, належить до якостей – статичних та динамічних – об'єктів дійсності [2: 42].

Особливе значення зорового сприйняття в життєдіяльності людини визначає складність і багатоплановість його мовної категоризації, у зв'язку із чим в лексико-семантичному полі «ЗОРОВЕ СПРИЙНЯТТЯ» виділяються часткові лексико-семантичні мікрополя, зокрема, такі: «РОЗМІР», «ФОРМА», «СВІТЛО», «КОЛІР» та ін. При тому «колір, можливо, – найперша візуальна якість, що сприймається людиною і має для неї першочергове значення» [13: 81], оскільки кольорова картина світу людини унікальна, а її значення важко переоцінити.

Всебічному вивченню підлягає лексико-семантичне поле «СЛУХ» і нерозривно пов'язане з ним поле «ЗВУК». Якщо підійти до аналізу звуку з об'єктивної точки зору, то це насамперед динамічна (яка протікає в часі) ознака будь-якого об'єкта чи явища. Однак мовні факти засвідчують, що відповідна ознака осмислюється як самостійна сутність. Людська свідомість абстрагувала його від предмета, явища. Саме через це «звучання можна представити як візуальну сутність, що наділена об'ємом, формою певною поверхнею, вагою тощо, що обумовлює наявність великої кількості моделей метафоризації звучання [9: 164].

В аспекті структурно-семантичної типології найменш вивченими залишаються лексико-семантичні поля «ЗАПАХ», «СМАК» і «ДОТИК». «Вони підлягають дослідницькій дискримінації, і їх природа залишається недостатньо зрозумілою», – підкреслює І. Рузін, досліджуючи відповідні ділянки мови [13: 84].

Запах досить часто розглядається у парі зі смаком, оскільки вони тісно взаємопов'язані у свідомості людини. І якщо на сьогодні уже виділені основні смакові ознаки, то загальної класифікації запахів немає. Це пов'язано насамперед із тим, що існує багато таких запахів, які ми не можемо описати через брак назв. Однак, зафіксовані у мові знання про ольфакторні якості предметів навколишнього світу, дозволяють говорити про існування ольфакторної картини світу [10: 5], яка наділена національною специфікою, що проявляється у відборі особливих ольфакторних орієнтирів, зокрема, окремих ольфакторних образів, і має національно-культурне значення.

Піддана спостереженню і лексика тактильного сприйняття. При тому зауважимо, що відповідні слова нечасто вживаються у мові. Можливо, це пов'язано із тим, що відповідна зона, уявляється у мовній свідомості нечіткою. Як зазначає В. Лещенко, лексика тактильного сприйняття наділена аморфним ядром і хиткою периферією, на якій розташовані ознаки, що є перехідними в межах лексико-семантичної парадигми «сприйняття» [7: 12]. Нечіткість меж між полями сприйняття – це наслідок того, що чуттєве сприйняття лежить в основі існування людини [11: 90].

Отже, мовна категоризація інформації, що надходить сенсорними каналам під час безпосереднього контакту з об'єктивним світом, характеризується багатоплановістю оскільки, номінуючи наші відчуття, одночасно зіставляючи їх з чужим досвідом і знаннями про навколишній світ і зі своїми індивідуальними особливостями, ми номінуємо і оцінюємо навколишню дійсність. Сенсорну лексику при тому можна розглядати як ефективний метод

вияву глибинних особливостей ціннісної картини світу індивіда, оскільки здатність до сприйняття є однією із життєво важливих цінностей. Відповідний тип номінацій заслуговує особливої уваги дослідників і потребує подальшого вивчення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Т.2: Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю.Д. Апресян. – М.: Языки русской культуры, 1995. – 767 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1999. – 896 с.
3. Васильев Л.М. Семантика русского глагола / Л.М. Васильев. – М.: Высшая школа, 198. – 184 с.
4. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1986. – 158 с.
5. Кубрякова Е.С. Язык и знание / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
6. Кустова Г.И. Перцептивные события: участники, наблюдатели, локусы // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке / Г.И. Кустова. – М.: Индрик, 1999. – С. 229-238.
7. Лещенко В.В. Принципы организации и структурирования лексико-семантического поля чувственного восприятия в современном русском языке : автореф. ... дис. канд. филол. наук : 10.02.02 «Русский язык» / В.В. Лещенко. – Киев, 1990. – 24 с.
8. Малышева В.А. Глаголы зрительного восприятия как фрагмент языковой картины мира идиолекта / В.А. Малышева // Проблемы межкультурной коммуникации: межвузовский сб. науч. тр. – Пермь: Пермский ун-т, 1999. – С. 182-189.
9. Мишанкина Н.А. Метафорические моделизвучания / Н.А. Мишанкина // Картины русского мира. Аксиология в языке и тексте. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 2005. – С. 164-194.
10. Павлова Н.С. Лексика с семой 'запах' в языке, речи и тексте : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 «Русский язык» / Н.С. Павлова. – Екатеринбург, 2006. – 228 с.
11. Падучева Е.В. Глаголы восприятия. Опыт выявления структуры тематического класса / Е.В. Падучева // Проблемы функциональной грамматики. Семантическая инвариантность / вариативность. – СПб: Наука, 2003. – С. 53-99.
12. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня // Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – С. 17-200.
13. Рузин И.Г. Когнитивные стратегии именования: модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке / И.Г. Рузин // Вопросы языкознания, 1994. – № 6. – С. 79-99.
14. Свинцицкая Е.В. Реализация художественно-эстетического потенциала лексики восприятия в романах М.А. Булгакова: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 «Русский язык» / Е.В. Свинцицкая. – Самара, 2004. – 200 с.
15. Шрамм А.Н. Очерки по семантике качественных прилагательных / А.Н. Шрамм. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – 150 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Семашко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету.

Наукові інтереси: фразеологія, колористика, внутрішня форма слова, стереотипізація.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ СУДЬБЫ КАК ОТРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ КАРТИНЫ МИРА (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО «БЕСЫ»)

Ольга СЕНИЧЕВА (Бердянск, Украина)

В статье рассматриваются проблемы отражения концептуальной картины мира автора в художественном тексте. Исследование выполнено на материале романа Ф.М. Достоевского «Бесы». Проведен анализ способов авторской концептуализации на уровне выделения ключевых знаков – безлично-инфинитивных конструкций.

Ключевые слова: концептуальное пространство, концепт, судьба, безлично-инфинитивные конструкции, Ф.М. Достоевский.

The article focuses on the problems of reflection the author's conceptual picture of the world in fiction. The research has been based on F. M. Dostoevsky's novel «The Possessed». The ways of the author's individual conceptualization at the level of key signs highlighting – impersonal infinitive constructions were analysed.

Key words: conceptual space, concept, destiny, impersonal infinitive constructions, F. M. Dostoyevsky.

На современном этапе в силу антропоцентризма вопрос о когнитивной природе человека занимает одно из ключевых мест в научной парадигме. Вербализация концептов дефинируется в аспекте изучения структуры и способов представления концептуального пространства текста, а также отражения национальной и авторской картин мира через

языковое сознание автора (А. Вежбицкая, Е.С. Кубрякова, А.К. Кляйнберг, Н.А. Красавкий, Р.А. Уилсон, Н.И. Шаховский и др.), чем и обусловлена **актуальность** нашего исследования.

Объектом исследования выступает концепт «судьба» в русской языковой картине мира. **Предметом** рассмотрения являются безлично-инфинитивные конструкции как единицы текста, определяющие способ представления концептуального пространства и служащие средством отражения концептуальной картины мира автора. **Материалом** исследования послужил роман Ф.М. Достоевского «Бесы».

Цель работы – структурно-семантическое описание способов представления концептуального пространства романа, формируемых на когнитивном уровне языковой личности писателя и отражающих картину мира.

Поставленная цель конкретизирована в следующих **задачах**: 1) указать особенности соотношения понятий «картина мира» и «языковая личность писателя», 2) определить виды концептуализации, 3) выявить особенности функционирования в тексте безлично-инфинитивных конструкций как собственно лингвистических ключевых знаков.

Соотношение национального и индивидуального компонента в рамках когнитивной парадигмы опирается на лингвокультурологический и антропоцентрический подходы к проблеме концепта (Н.Д. Арутюнова, Ю.С. Степанов, А. Вежбицкая и др.), где концепт дефинируется как ментальная сущность языка; смыслы, связанные с представлениями человека о мире (В.З. Демьянков, Е.С. Кубрякова, З.Д. Попов, И.А. Стернин [6] и др.), выраженные в контекстах с оценочным компонентом.

Лингвистический анализ концептуального пространства текста как части семантического пространства текста, наряду с денотативным и эмотивным (Л.Г. Бабенко) [1, с. 56], способствует выявлению особенностей языковой личности автора. По степени обусловленности интенцией автора можно констатировать наличие двух видов концептуализации: общекультурной, при которой концептуальное значение закрепилося в форме ключевого знака; авторской, при которой концептуальное значение не закрепилося в знаке, но вытекает из макроконтраста (фрагмента текста, достаточного для понимания идеального плана ключевого знака). При изучении концептуального пространства текста необходимо учитывать не только концептосферу (Д.С. Лихачев) [4], но и концептуальный фон, образованный концептами общекультурного характера. Он первичен, так как художественная литература отражает речевую деятельность той национальной языковой культуры, к которой принадлежит автор, а потому равным образом присущ как сходным, так и различным личностным картинам мира.

В качестве фрагмента концептуального фона рассмотрим базовый универсальный концепт «судьба», представленный в романе Ф.М. Достоевского «Бесы» собственно лингвистическими ключевыми знаками, а именно: безлично-инфинитивными конструкциями: инфинитивными (с предикатами долженствования, без модальных слов) и безличными (с возвратными / невозвратными глаголами, с предикатами состояния). Данные конструкции выделены по структуре. Связь структуры и семантики, обусловленная общекультурной концептуализацией, прослеживается в предложениях, построенных по определенной модели и обладающих не только языковым, но и экстралингвистическим содержанием.

1. Инфинитивные конструкции:

1.1. **Инфинитивные конструкции с предикатами долженствования.** Кроме инфинитивности, присутствующей в структуре предложения, конструкции свойственна безличность, формально понимаемая как отсутствие субъекта в И.п. Вслед за И.М. Кобозевой и Н.И. Лауфер [3, с. 63–71], в качестве ядра предикатов долженствования выделяем шесть предикатов: *должен, обязан, следует, надо, нужно, необходимо*. Все они представлены в тексте романа, где наблюдается тенденция к доминированию предикатов класса *надо* и его подклассов (*надо, нужно, необходимо, можно / нельзя*), действие которых потенциально возможно и обращено в будущее, что отражает не столько индивидуальную, сколько национальную картину мира: *Надо было по возможности напомнить о себе в свете, по крайней мере попытаться* [2, с. 37]; *«Шатова надо сначала связать, а потом уж с ним рассуждать»*, – *шутил иногда Степан Трофимович; но он любил его* [2, с. 43]; *Нельзя*

любить то, чего не знаешь... (Шатов) [2, с. 52]; *Надо было непременно рассказать ему какую-нибудь сплетню, городской анекдот и притом ежедневно новое* [2, с. 74]. Использование в составе инфинитивных конструкций предикатов с семантикой долженствования приводит их к сближению с авторским концептом «польза».

1.2. Инфинитивные конструкции без модальных слов. Инфинитивные конструкции без модальных слов выражают отсутствие контроля над собой, отражают неагентивность (неконтролируемость) мышления (А. Вежбицкая) [7]. Согласно структурно-семантической классификации подобных конструкций выделяются следующие признаки:

- 1) я хочу: *А если говорить всю правду...* [2, с. 27];
- 2) было бы хорошо / плохо: – *Нет выше счастья, как собою пожертвовать* [2, с. 79];
- 3) мне следовало бы: *Но забегать вперед нечего* [2, с. 58];
- 4) мне необходимо: *<...> Что же и делать человеку, которому предназначено стоять «укоризной», как не лежать, – знает ли она это?* [2, с. 75].

2. Безличные конструкции:

2.1. Безличные конструкции с возвратным глаголом. Безличная конструкция с возвратным глаголом имеет общее языковое значение – «неконтролируемость»:

1) стихия: *«Забыли меня, никому я не нужен!» – вырывалось у него не раз* [2, с. 35]; *Боже, сколько у вас накопилось дурных привычек!* [2, с. 74];

2) воля: *Мне случалось тоже читать и Петрушины письма к отцу; писал он до крайности редко, раз в год и еще реже* [2, с. 87]; *«Кажется, готов к труду, материалы собраны, и вот не работает! Ничего не делается!» – и опускал голову в унынии* [2, с. 35]; *В шестьдесят третьем году ему как-то удалось отличиться...* [2, с. 55].

Безличные конструкции с возвратным глаголом не всегда легко трансформируются в личные конструкции. Существующая вариативность в конструкциях с глаголом *хотеть* указывает на наличие выбора: *<...> Я, право, не знаю, как мне вдруг захотелось...глупость...* [2, с. 58]; *Ей хотелось, чтобы Nicolas по крайней мере хоть что-нибудь ей сказал, хоть объяснить бы удостоил* [2, с. 60]. При возможной трансформации активность безличных предложений с «истинным» субъектом, выведенным за рамки конструкции, свидетельствует об устойчивости пассивного «псевдо-агенса». В остальных случаях использования подобных предложений выдержана строгая общекультурная концептуализация, произошедшая в системе языка и лишь последовательно представляемая автором в художественном тексте. В конструкциях *я слышу / мне слышится* и т.п. налицо единая содержательная сторона при различной смысловой. На содержание высказывания не влияет активность / пассивность его субъекта, но она существенна при вычленении языкового значения: в первом случае субъект – агент (*я*), во втором – псевдо-агент (*мне*), «настоящий» же агент находится за пределами высказывания, подчеркивая значение иррациональности и неконтролируемости. Таким образом, на основе фатальности, пассивности формируется концепт «судьба», представленный в текстах только собственно лингвистически.

2.2. Безличные конструкции с невозвратным глаголом. Языковое значение конструкций с невозвратным глаголом – семантика неконтролируемости. В данных конструкциях субъектом, воздействующим на человека, является некая внешняя сила, орудием которой становится определенное природное явление. Иррациональность в синтаксисе проявляется благодаря развитию значений стихийности в условиях существования двух субъектов: один находится в тексте, другой – за его пределами (А. Вежбицкая) [8]. Текстовый субъект может быть выражен именем в Р., Д. и Т.п. (для возвратных глаголов возможно только сочетание с Р.п.) или подразумевается и, вследствие этого, легко восстанавливаем:

- 1) стихия: *Выходило таким образом, что Липутин раньше всех догадался* [2, с. 64];
- 2) состояние среды: *На дворе моросило...* [2, с. 80].

2.3. Безличные конструкции с предикатами состояния. Безличные конструкции с предикатами состояния также являются собственно лингвистическими ключевыми знаками с общим языковым значением семантической неконтролируемости. Оттенком этого значения, единого для всех безличных конструкций, будет являться «состояние субъекта». В романе «Бесы» парадигма безличных конструкций с предикатами состояния не столь обширна,

видимо, в зв'язі з індивідуальною неразроботаністю системи личностних смислів, оцінювальних внутрішнєє станіє героя, що обусловлено позицією автора в тексті. Но данніє конструції також соотносятьсє с концептом «судьба», поскольку станіє овладаєт субъектом помимо єго воли, указывая на єго пассивность и зависимость от внетекстового «истинного» субъекта: «*Ясное дело, что при благородстве и бескорыстии Степана Трофимовича ему стало совестно пред се cher enfant...*» [2, с. 96]. Собственно лингвистический ключевой знак (в данном случае конструкция) несет в себе общекультурную концептуализацию, имеющую не авторский, а национальный или наднациональный (универсальный) характер. В исследовании безличные конструкции важны как показатели особого способа действия, его описания, а следовательно, и представления о нем как о явлении, не подверженном контролю и протекающем без участия субъекта и каких-либо действий с его стороны. В конструкциях наглядно демонстрируется трансформация представлений о действии как активном начале в сознании носителей русского языка.

Частотность конструкций (483 контекста) в творчестве Ф.М. Достоевского свидетельствует о том, что они значимы для всей системы языка, и именно в ней концептуализируются данные единицы. Они являются результатом общекультурной концептуализации и образуют концептуальный фон произведения.

Вывод. Концепт «судьба» является примером общекультурной концептуализации; данный концепт возникает на базе безлично-инфинитивных конструкций, развивая свое основное лексическое значение: «стечение обстоятельств, не зависящих от воли человека, ход жизненных событий» (С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова) [5, с. 676]. Кроме названных конструкций, вербализующих концепт «судьба», существуют другие собственно лингвистические ключевые знаки, анализ которых является **перспективной** дальнейшего исследования.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Бабенко Л. Г., Казарин Ю. В. Лингвистический анализ художественного текста : учебник : [для ст-тов, аспирантов, преподавателей-филологов] / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М. : Флинта, Наука, 2006. – 496 с.
2. Достоевский Ф. М. Бесы [текст] / Ф. М. Достоевский. – М. : Худ. лит., 1990. – 672 с.
3. Кобозева И. М., Лауфер Н. И. Интерпретирующие речевые акты // Логический анализ языка : язык речевых действий. – М., 1994. – С. 63–71.
4. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Изв. АН ССР / Д. С. Лихачев. – 1993. – Т. 52. – №1. – (Серия лит. и яз.).
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка ; под ред. Н. Ю. Шведовой / С. И. Ожегов. – М. : Рус. яз., 1986. – Изд. 18-е, стереотип. – 797 с.
6. Попова З. Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток–Запад, 2010. – 314 с.
7. Русская грамматика / гл. ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : синтаксис. – 714 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rusgram.narod.ru/sod1.html>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Сенічева – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства та слов'янської філології Бердянського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: загальне мовознавство, лінгвістика текстів, психолінгвістика, емотиологія, стилістика.

МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ ЗМІСТОВОГО НАСИЧЕННЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ТВОРІВ

Лариса ТАРАНЕНКО (Київ, Україна)

У статті на основі системно-методологічного підходу обґрунтовано узагальнену багаторівневу модель концептосфери змістового насичення фольклорних творів малої форми. Вказано можливість проведення на її основі якісно-кількісного аналізу сугестивного впливу різних фольклорних творів на реципієнта.

Ключові слова: концептосфера, змістове насичення, фольклорні твори, модель, соціум, індивід, релігія, ідеологія, ідеалізовані уявлення, реалістичні уявлення.

In the article on the basis of a systematic-and-methodological approach the author advances a generalized multi-level model of the conceptual domain of small form folklore texts. The article also shows the possibility

of the model application while performing qualitative-and-quantitative analysis of subliminal influences of various folklore genres on the recipient.

Keywords: conceptual domain, content, folklore texts, model, society, individual, religion, ideology, idealized notions, realistic notions.

Чисельними працями лінгвістів та фольклористів переконливо доведено, що концептосфера змістового насичення фольклорних текстів малої форми як фундаментальна складова духовної культури людства постає перед сучасним дослідником у вигляді певного багатовекторного когнітивно-мовленнєвого простору, покликаного в умовах розвитку архаїчних етнічних культур виконувати роль системного дидактичного інструментарію, архетипові ідеї якого забезпечували раціональне орієнтування уявлень кожного індивіда щодо його поведінки в соціумі та сприйняття всесвіту.

Зважаючи на глобальність означеного об'єкта та пов'язаної з ним проблеми, не випадковим, мабуть, є те, що змістове насичення фольклорних текстів малої форми розглядається відносно архетипів людської поведінки [58: 7-8], моделей світу [58: 9], моделей особистісної і суспільної поведінки [33: 9], моделей дійсності [63: 141], ментальних моделей [36: 296-297], моделей поведінки в світі [35: 114], образних архетипів і універсалій [27: 76, 501-502], системи світобачення [54: 168, 291-293], соціальних архетипів [64: 529; 37: 129], елементарних знань [16: 266], стереотипів свідомості [41: 51], етичних архетипів [37: 129] тощо, або досліджується з погляду дії у межах архетипових ідей таких рушійних суперечностей їхнього розгортання, як: «особисте → соціальне» [68: 123] чи «соціальне → особисте»; «часткове → стереотипне» [69] або «стереотипне → часткове»; «історично достовірне → уявне» [65: 17] чи «уявне → історично достовірне»; «реальне → фантастичне» [33: 170; 66: 36; 37: 129] або «фантастичне → реальне»; «добре → погане» [37: 129] чи «погане → добре»; «свій → чужий» [55: 182-183] або «чужий → свій»; «небесне → земне» [26: 267] чи «земне → небесне»; «живе → неживе» [61: 21] або «неживе → живе» тощо.

Проте до теперішнього часу у джерелах з лінгвістики та фольклористики лишається відкритим питання створення узагальненої вербальної або графічної моделі концептосфери змістового насичення фольклорних творів малої форми. Тому метою нашого дослідження було теоретичне обґрунтування найбільш загальної моделі концептосфери змістового насичення фольклорних творів малої форми.

Обґрунтована нами концепція загального генезису жанрів літературних текстів [18] постає достатнім для започаткованого в цій праці дослідження логічним доказом існування в усних народних творах стійкої ієрархічно супідрядної системи, створюваної за рахунок функціональної взаємодії архетипових сюжетів, структурно-фабульних елементів, мовленнєвих та інших засобів побудови відомої множини фольклорних творів. Фактично в цьому питанні ми маємо справу з вельми складною багаторівневою системою, здатною охоплювати всю множину відомих лінгвістам концептів від елементарних концептів-понять до їхніх певних комплексів або агрегатних утворень, що, відповідно до методології системного підходу, за своєю структурою можуть розглядатися як часткові концептосфери.

Проте питання структурування елементів концептосфери фольклорних творів не вбачається простим, оскільки на теперішній час не є сталими навіть наукові уявлення щодо самого поняття концептосфери.

Так, за базовим визначенням, уведеним у лінгвістику академіком Д. Лихачовим, під концептосферою розуміється сукупність концептів певної нації, яка, будучи ширшою за семантичну сферу, представлена зі значень слів, створюється усіма потенціями концептів носіїв мови [29: 4]. При цьому повнота концептосфери визначається рівнем культури нації, її фольклором, літературою, наукою, образотворчим мистецтвом, історичним досвідом та релігією [49: 406].

Розглядаючи структуру концептосфери мови, Д.С. Лихачов виокремлює в ній такі рівні: власне словниковий склад; словникові значення; притаманні конкретній мовленнєвій культурі деякі замітники значень. Виходячи з цього, він вважає, що саме за рахунок взаємодії окремих значень слів у межах взаємопов'язаних концептів усіх означених ним рівнів і створюється концептосфера [29: 6]. У межах цих міркувань підкреслюється безпосередній зв'язок заміників значень з національним, культурним, професійним, віковим

та іншим досвідом. Інакше кажучи, уже в його вихідних визначеннях має місце потенційне поширення поняття концептосфери мови до поняття концептосфери культури взагалі.

Природно, що внаслідок поглибленого вивчення цього питання Ю.С. Степанов [51: 74] уводить поняття концептуалізованої сфери культури, під якою розуміється простір, що об'єднує в загальне уявлення (культурний концепт) слова, речі, міфологеми й ритуали. Таким чином, працями Д.С. Лихачова і Ю.С. Степанова було закладено підвалини лінгвокультурного підходу, який, визнаючи концепт як базову одиницю культури [19: 132, 272, 434], передбачає вивчення специфіки національної концептосфери від культури до свідомості [19: 272-274, 346]. Значний внесок у розвиток цього підходу зроблено працями А. Вежбицької [10], Ю.С. Степанова [51], М.Ф. Алефиренка [2], С.Г. Воркачова [11-13], В.І. Карасика [18; 19], В.В. Красних [23], В.А. Маслової [30; 31], С.Є. Нікітіної [34], М.В. Піменової [39-41] та ін.

Дещо в іншому плані, спираючись на ідею лінгвокогнітивного підходу, яка полягає в тому, що в основі знань про світ лежить концепт, через який як одиницю ментальної інформації здійснюється вихід на концептосферу соціуму [43: 14], виконують дослідження А.П. Бабушкін [5], О.С. Кубрякова [25], М.М. Болдирев [8], С.О. Жаботинська [16], З.Д. Попова, Й.А. Стернін [42; 43], А.М. Приходько [45], К.В. Рахіліна [48] та ін.

Проте науковий пошук жодного з цих напрямів не може лишати осторонь питання використовуваного у ньому поняття концептосфери. Тому у більшості праць [5: 94; 17: 39; 19: 30-31, 75, 97, 108; 43: 35-38, 42, 50, 52-53, 60-63; 46; 57: 216; 45: 209-238; 62: 205; 7: 151 та ін.] під час формування лінгвістичної категорії «концепт» авторами, представниками лінгвокультурного підходу, використовуються, переважно, такі поняття, як мова, значення, культура, література, мистецтво, етнос, релігія та історичний досвід, а розробники лінгвокогнітивного підходу оперують термінами соціум, культура, мова, значення, знання, свідомість, мовна картина світу, мислення, інформаційна база, ментальна інформація та її одиниця.

Така диференціація понять, використовуваних в ознаках концептосфери, є досить об'єктивною та раціональною з погляду того, що лінгвокультурний підхід спирається, переважно, на мову та мовлення, а лінгвокогнітивний передбачає розгляд мови як одного із засобів забезпечення перебігу ментальних процесів духовного буття людини. З методологічної точки зору це вбачається цілком виправданим, оскільки в обох випадках принцип наступності наукового знання не порушується.

Зазначений принцип також чітко витримується відносно згаданої вище вихідної ідеї Д.С. Лихачова щодо можливого розширення концептосфери та її подрібнення на часткові концептосфери і їхні сегменти, площини тощо. Так, наприклад, у ряді праць ідеться про концептосфери: художнього твору [1], національної культури [51: 61-68; 34], мови [44; 21: 45; 56: 238-239], фольклору [4; 59: 13], гендерів [50; 15: 92-95] тощо. Таке вживання позначень часткових концептосфер в обсязі концептосфери загальнолюдської культури логічне саме тому, що воно повністю співпадає з позначенням часткових картин світу, без розуміння яких розгляд будь-якої концептосфери немає сенсу. За таких умов глобальну концептосферу загальнолюдської культури доцільно членувати в напрямку від національних концептосфер через концептосфери, створювані на базі часткових наукових картин світу, і далі до професійних та побутових концептосфер з притаманними їм концептами-поняттями та іншими мовними й мовленнєвими концептами нижчого рівня, супроводжувані певним семантичним навантаженням.

За цим самим принципом розглядувана в нашій праці часткова концептосфера фольклорних текстів малої форми може поділятися на концептосфери окремих фольклорних жанрів і бути поглибленою до рівня елементарних реліктових архетипових концептів-понять.

При системному підході до глобальної концептосфери загальнолюдської культури, а, між іншим, і до більшості часткових концептосфер нижчих по відношенню до неї ієрархічних рівнів, є і, зрозуміло, будуть виникати також інші часткові концептосфери, що відіграватимуть роль елементів розглядуваної системи, взаємодія яких створюватиме таке специфічне ціле, що віддзеркалює певну картину світу.

Свідченням необхідності вивчення елементів нижчого ієрархічного рівня (концептів-понять) для опису будь-якої обраної дослідником концептосфери слугує притаманний сьогоденню надзвичайно широкий їх розгляд лінгвістами (див., напр., [3; 10: 211-247; 60: 64-104; 20; 28; 32; 38; 39; 40; 12; 13; 6 та ін.]). Проте такий розгляд часто, на жаль, відбувається без належного теоретичного зв'язку концептів-понять принаймні з двома ієрархічно вищими частковими концептосферами. Тобто їхня участь у створенні того чи іншого конкретного цілого ігнорується. Образно кажучи, подібні наукові надбання, навіть будучи введеними до відповідних словників, важко визнати результатами системного дослідження. Мабуть, відчуваючи це, ряд дослідників у своїх працях (див., напр., [45: 210; 46: 78; 43: 36, 60-61; 1: 20]), приділяють окрему увагу модельній метафоричності поняття концептосфери, говорячи про певний шароподібний простір, у межах якого людина створює матеріальні й духовні цінності у тому числі й засобами мови як своєрідним концентратом культури нації.

Узагальнюючи викладене, ми приходимо до наступних визнаних наукою фактів: концептосфера є складною системою відкритого типу, у реалізації загальної функції якої (створення у свідомості людини та представників певних макро- і мікросоціумів відповідної картини світу) беруть участь елементи (концепти) всіх її ієрархічних рівнів; створення зазначених картин світу як єдиного цілого відбувається шляхом виконання кожним елементом системи своєї конкретної підфункції (напр., смисломістке навантаження концептів-понять забезпечує їхню однозначність; певна сукупність елементарних концептів-понять створює більш складні комплексні поняття вищого ієрархічного рівня тощо).

Так зване постійне збагачення концептуальної сфери мови (її розширення чи прирощення) як вузлового інструменту створення в свідомості людини часткових і загальної картин світу відбувається за рахунок внесення нових концептів-понять, породжуваних різними за професією та соціокультурним рівнем носіями мови.

Переходячи безпосередньо до моделювання концептосфери змістового насичення фольклорних творів малої форми, акцентуємо, насамперед, увагу на тому, що, по-перше, концептосфера є мисленнєвою сферою. По-друге, засобами створення змістового насичення концептосфери вважаються [43: 61-62] мисленнєві картинки, схеми, фрейми, поняття, гешталти, сценарії, абстрактні сутності тощо.

Таким чином, ми набуваємо підстав для формулювання наступних методологічних умов створення адекватної моделі концептосфери змістового насичення фольклорних творів малої форми, відповідно до яких вона повинна:

- 1) мати чітку системну структуру, змістове насичення елементів якої інтегрується в єдине ціле;
- 2) характеризуватися певною ієрархією жанрів фольклорних текстів, виконуючих роль її комплексних елементів;
- 3) дозволяти наочно віддзеркалювати можливість та логіку прирощення концептосфери;
- 4) відтворювати площинні поля та простори змістового насичення структурних елементів концептосфери;
- 5) відображати історичний генезис концептосфери за моделлю «ядро – периферія»;
- 6) чітко визначати межі можливого розширення концептосфери.

Завдяки цьому стає очевидною доцільність використання шароподібного графічного образу, який, на думку багатьох дослідників (див., напр., [1: 20; 46: 74-78]), і мався на увазі Д.С. Лихачовим як автором терміну «концептосфера». Проте серед опанованого нами розмаїття вербальних моделей концептосфери лише в праці сучасного філософа О.В. Клименюка [22: 205-234] надано методологічне підґрунтя та узагальнений графічний образ, здатний задовольнити обґрунтовані нами теоретичні умови створення моделі концептосфери змістового насичення фольклорних текстів малої форми.

Проте внаслідок високого ступеня узагальнення елементів зазначеної моделі для її використання в якості шуканого нами теоретично-графічного конструкту, виникла необхідність редукування ряду її ознак. Тому, створену в ній перетином діалектичних осей «віра – знання» і «думки – факти» координатну екваторіальну площину концептосфери індивіда було з огляду на мету дослідження редуковано нами до більш конкретної площини,

означеної діалектичними осями «релігія – ідеологія» та «ідеалізовані уявлення – реалістичні уявлення», що, існуючи в соціумі, стають притаманними його представникам.

Таке прийняте нами редукування ознак протилежних полюсів координатних осей дозволило з'ясувати та відобразити в графічній формі топологічне орієнтування площин фольклорних жанрів малої форми у межах їхнього концептуального поля (рис. 1).

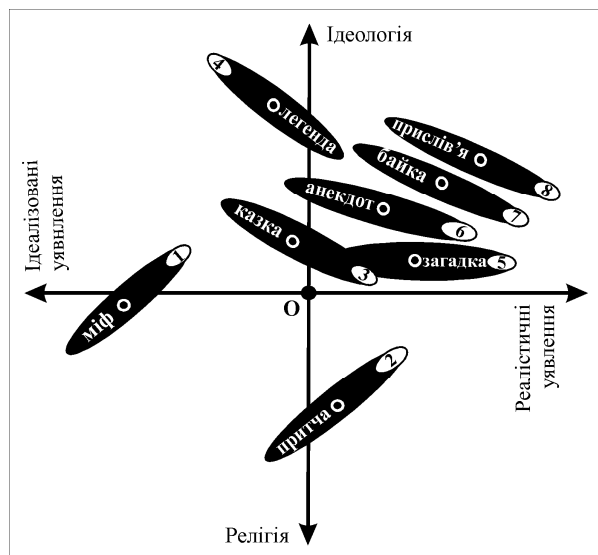

Рис. 1. Топологічне орієнтування площин фольклорних жанрів малої форми у межах їхнього концептуального поля

З рисунку видно, що концептуально-змістове насичення міфу (тобто означена подовженим овалом його концептосфера 1) базується виключно на ідеалізованих уявленнях та чітко орієнтується на ідеологічну настанову соціуму. При цьому ядро (див. точку всередині овалу) коцептосфери самого міфу відхиляється в бік осі сакральних уявлень – осі релігії. За таким топологічним орієнтуванням стає зрозумілим, що міфи, які спираються на сакральне підґрунтя, виконують за рахунок використання ідеалізованих уявлень певні ідеологічні функції.

Притча, на відміну від міфу, вирізняється тим, що, зароджуючись у сакральньо-ідеалізованій площині, шляхом настанов і сентенцій транслює у царину побутових уявлень нащадків певний духовний досвід.

Специфічно характерним постає також топологічне орієнтування концептуально-змістового насичення легенди, яка, спираючись на реальні події та трансформуючи їх в суто ідеалізовані уявлення, виконує роль найсугестивнішого серед усіх фольклорних жанрів ідеологічного засобу. Тому ядро коцептосфери легенди завжди буде максимально у зіставленні з фольклорними творами інших жанрів віддаленим від точки перетину координат у бік вектора ідеології.

Найбільш сугестивно дієвою [53: 148-155], покликаною закладати вихідні уявлення в період формування особистості індивіда, є коцептосфера казки, яка, зароджуючись та зберігаючи ядро свого концептуально-змістового насичення виключно в ідеалізовано-ідеологічній площині конкретного етносу, чітко орієнтована на вироблення реалістичних, духовних та побутових уявлень, зумовлених його ідеологією.

Що ж стосується усіх інших фольклорних жанрів малої форми (прислів'я, байка, загадка й анекдот), то їм притаманні дві найхарактерніші спільні ознаки. По-перше, центри їхніх коцептосфер зароджуються в площині реалістично-ідеологічних уявлень соціуму, а спрямування їхнього концептуально-змістового насичення покликане [52: 139] з різним ступенем сугестивного впливу виконувати культурно-побутові та креативно-повчальні функції.

Методологічною основою виконання другого кроку побудови шуканої моделі коцептосфери змістового насичення фольклорних текстів малої форми була процедура

формування змісту суперечностей вертикальної осі концептосфери, яка мала проходити крізь точку **O** перпендикулярно площині, створюваної осями, що зазначені на рис. 1. У якості провідних полярних полюсів такої діалектичної осі було обрано суперечності, що неминуче та постійно виникали і виникатимуть (див., напр., [67: 32-33, 265-267; 9: 151-152; 14]) між інтересами соціуму та індивіда. Саме це дозволяє нам (рис. 2) розглядати кожен конкретний взятий точку простору концептосфери як концептуальну одиницю певного рівня та інтерпретувати будь-яку площинну чи просторову сукупність таких концептів як окремо взятую часткову концептосферу.

На сформованій таким чином моделі концептосфери змістового насичення фольклорних творів малої форми (рис. 2) і було розташовано відповідні за нумерацією рис. 1 концептосфери досліджуваних нами жанрів. При цьому під частиною діалектичної осі (**O-z**), полюс якої позначено терміном «соціум», розуміються вимоги соціуму до індивіда. У свою чергу, друга частина цієї осі (**O-z**) з полюсом, означеним поняттям «індивід», указує на спрямованість інтересів самого індивіда. Суперечлива природа описуваної осі полягає в тому, що, з одного боку, соціум через його правлячу верхівку завжди нав'язує індивідові певні вимоги щодо його духовної та побутової поведінки, а з іншого – індивід у міру розвитку своєї особистості постійно здатен убачати в настановах соціуму певні неприйнятні для нього сентенції. Проте об'єктивна історія існування індивіда в соціумі свідчить, що його безпечне виживання можливе лише до тих пір, доки він не почне грубо порушувати юридично узаконені вимоги соціуму, тобто доки концептуальне ядро його поведінки не виявиться розташованим нижче рівня екваторіальної площини національної концептосфери, позначеної на моделі осями $x-x'$ та $y-y'$. Саме за цією ознакою концептуальні ядра всіх без винятку фольклорних жанрів малої форми розташовані над зазначеною площиною, що зайвий раз свідчить про їхню загально-дидактичну щодо конкретного індивіда функцію, яка забезпечує постійний діалектичний розвиток глобальної суперечності «індивід – соціум».

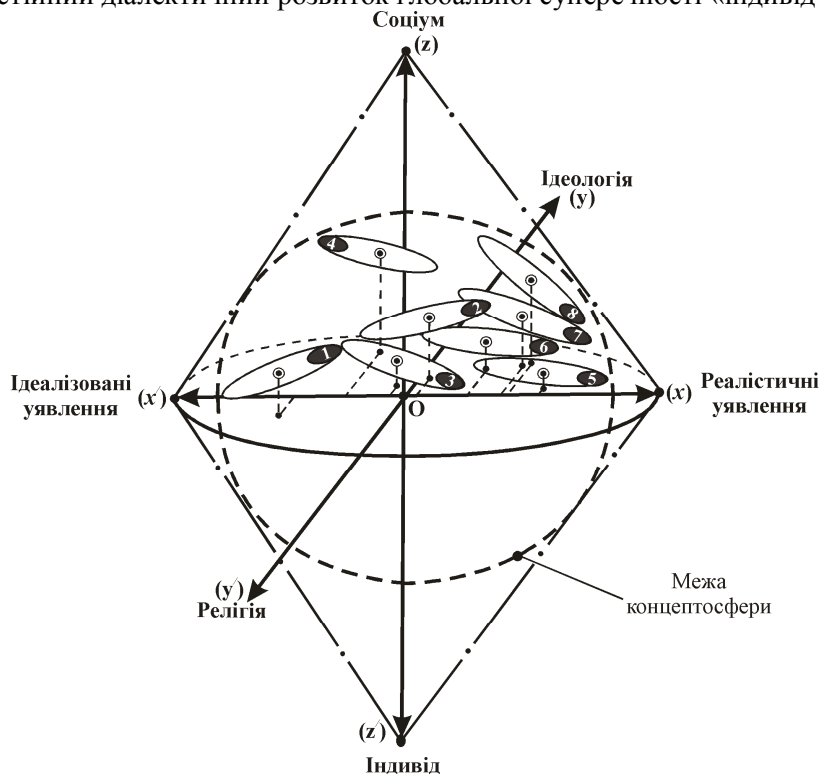

Рис. 2. Узагальнена модель концептосфери змістового насичення фольклорних творів малої форми

Уведення додаткової осі «індивід – соціум» дозволяє зробити зіставлення ступеня інтенсивності та механізмів сугестивного впливу концептуально-змістового насичення кожного жанру фольклорних текстів на уявлення індивіда щодо вимог і інтересів соціуму. З моделі видно, що найвищий ступінь сугестивності (максимальне наближення до точки **z**)

притаманний легендам (4) як соціально-виховному засобу [52: 139], концептуальне ядро яких формується із суто ідеалізованих уявлень, нав'язуваних ідеологією конкретного соціуму індивіду, особистість якого вже сформувалася.

Дещо меншим ступенем сугестивності вирізняється змістове насичення прислів'я, ядро концептосфери якого формується в площині (уОх) компромісу між реальними обставинами та ідеологією соціуму. Механізм сугестивного впливу і реалізація асоціативно-виховної функції прислів'я [52: 139] ґрунтується на тому, що його лапідарний зміст знаходить однозначний відгук у царині вже набутого індивідом духовного та побутового досвіду існування в соціумі.

Подібним чином за проєкціями ядер концептосфер інших жанрів фольклорних творів малої форми на екваторіальну площину неважко з'ясувати не лише ступінь наближення їхнього змістового насичення до вимог соціуму, але й картину взаємодії або синтезу уявлень, на основі яких побудовано їхнє змістове насичення.

Не вдаючись у подальші подробиці, акцентуємо лише увагу на тому, що кожен розглядуваний вище фольклорний жанр є комплексним концептом, який вміщує елементарні мовленнєві концепти-поняття, специфічні концепти фольклорної мови (концепти-архетипи), сюжетні кліше (дій, поведінки і т.ін.) тощо. Механізм процесу сприйняття смисломісткого насичення фольклорних творів ґрунтується на тому, що комплексний концепт через його складові елементи збуджує у когнітивній сфері реципієнта відповідні концепти-прототипи [24: 74, 141-143] (гештальти, пропозиції, фрейми, сценарії або скрипти і т.п. [8: 36-38]), за рахунок мисленнєвого синтезу яких і складається в його уявленні часткова картина світу, явища чи події, що і стає новою частиною існуючої в його свідомості загальної умовивідної картини світу.

Оскільки в межах концептосфери змістового насичення фольклорних творів нами шляхом абстрагування від конкретних елементарних концептів-понять було побудовано лише проєкції часткових концептосфер фольклорних жанрів, то вважаємо за доцільне нагадати, що нижче по вертикальній осі (див. рис. 2) усіх без винятку концептуальних площин фольклорних жанрів у межах узагальненої моделі концептосфери і знаходить своє місце неозначене на моделі розмаїття інших відмінних за природою та ступенем елементарності концептів.

Зважаючи на зауваження О.В. Клименюка [22: 219], що прирощення будь-якої концептосфери змістового насичення фольклорних текстів завжди буде обмежуватися прийнятими в моделі полюсами-поняттями, ми набуваємо підстав стверджувати таке. Оскільки, згідно з твердженням автора праці, межа концептосфери ніколи не може охоплювати істинний (максимально абстрагований) зміст самих полюсів, то цілком зрозумілим стає те, що історичне розширення модельованої нами концептосфери змістового насичення фольклорних текстів мало відбуватися завдяки поступовому напруженню суперечностей між реалістичними й ідеалізованими уявленнями людини (вісь х-х'), що виникали внаслідок збагачення практичного та духовного досвіду представників соціуму.

Цікаво також зазначити, що навіть із простого зіставлення образів рис. 1 та 2 проглядається потенційна можливість здійснення свого роду кластерного аналізу за показниками відстаней ядер концептосфер окремих жанрів від осей просторових координат.

Перспективним шляхом використання обґрунтованої нами узагальненої моделі концептосфери змістового насичення фольклорних текстів в експериментальних дослідженнях убачається можливість проведення на її основі якісно-кількісного аналізу сугестивного впливу різних фольклорних творів за умови традиційного поділу ступеня інтенсивності на низький, середній та високий при їхньому додатковому членуванні на три відповідні зони.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Александрович Н.В. Концептосфера художественного произведения и средства ее объективации в переводе. На материале романа Ф.С. Фицджеральда «Великий Гэтсби» и его переводов на русский язык: Монография / Наталья Владимировна Александрович. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 184 с.
2. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: Учебное пособие / Николай Федорович Алефиренко. – М.: Флинта, Наука, 2010. – 224 с.

3. Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Т. 1. Волгоград: Парадигма, 2005. – 352 с.
4. Артеменко Е.Б. Концептосфера и язык фольклора: характер и формы взаимодействия [Электронный ресурс] // Афанасьевский сборник. Материалы и исследования. – Вып. IV. Народная культура и проблемы ее изучения: Сб. статей (Материалы научной региональной конференции 2004 г.). – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2006. – Режим доступа: http://folk.phil.vsu.ru/publ/sborniki/afanasiev_sb4/artemenko.pdf.
5. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / Анатолий Павлович Бабушкин. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1996. – 104 с.
6. Балашова Е.Ю. Концепты любовь и ненависть в русском и американском языковых сознаниях: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Елена Юрьевна Балашова; Саратовская государственная академия права. – Саратов, 2004. – 25 с.
7. Балашова Е.Ю. Любовь и ненависть // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Т. 1. – Волгоград: Парадигма. – 2005. – С. 150-174.
8. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова // Методологические проблемы когнитивной лингвистики / Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та. – 2001. – С. 25-35.
9. Вебер М. Основные понятия стратификации // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 147-156.
10. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Пер. с англ. А.Д. Шмелева. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
11. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт. Становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64-72.
12. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа. – Краснодар, 2002. – 142 с.
13. Воркачев С.Г. Любовь как лингвокультурный концепт. – М.: Гнозис, 2007. – 284 с.
14. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 142-147.
15. Демина М.В. Гендерная концептосфера британского сказочного дискурса: от традиции к современности // Вестник СамГУ. – 2006. – №10/2 (50). – С. 90-97.
16. Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка): дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Жаботинская Светлана Анатольевна; Московский ордена дружбы народов государственный университет. – М., 1992. – 336 с.
17. Залевская А.А. Психолингвистический подход к проблеме концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики / Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та. – 2001. – С. 36-46.
18. Калита А.А. Генезис жанрів художніх текстів / А.А. Калита, Л.І. Тараненко // Studia Methodologica. – Вип. 23. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В.Гнатюка. – 2008. – С. 77-80.
18. Карасик В.И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики / Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та. – 2001. – С. 75-79.
19. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
20. Карасик В.И. лингвокультурный концепт «слава»: комбинаторика смыслов // Труды по когнитивной лингвистике: Сб. науч. статей / Отв. ред. М.В. Пименова. – Кемерово: КемГУ. – 2008. – С. 40-48.
21. Кашкин В.Б. Универсальные грамматические концепты // Методологические проблемы когнитивной лингвистики / Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та. – 2001. – С. 45-51.
22. Клименок А. В. Знание, познание, когниция: монография / Александр Валерианович Клименок. – Тернополь: Підручники і посібники, 2010. – 304 с.
23. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций / Виктория Владимировна Красных. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
24. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина / Под общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та им. М.В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
25. Кубрякова Е.С. Семантика в когнитивной лингвистике // Известия РАН. – Серия литература и язык. – 1999. – Т. 58. – № 5-6. – С. 3-12.
26. Ларионова О.Н. Когнитивная составляющая русских загадок // Вестник Тюменского государственного университета. – 2010. – №1. – С. 264-269.
27. Левин Ю.И. Избранные труды. Поэтика. Семиотика. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 824 с.
28. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования: Монография / Под общ. ред. проф. С.Г. Воркачева. – Волгоград: ВолГУ, 2007. – 400 с.
29. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – М., 1993. – Т. 52, № 1. – С. 3-9.
30. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию / Маслова Валентина Авраамовна. – М.: Наследие, 1997. – 208 с.
31. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Маслова Валентина Авраамовна. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
32. Маслова В.А. Феномен «молчание» как концепт культуры // Труды по когнитивной лингвистике: Сб. науч. статей / Отв. ред. М.В. Пименова. – Кемерово: КемГУ. – 2008. – С. 77-83.

33. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. – 3-е изд., репринтное. – М.: Издательская фирма «Восточная литература», 2000. – 407 с.
34. Никитина С.Е. О концептуальном анализе в народной культуре // Логический анализ языка. Культурные концепты / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука. – 1991. – С. 117-123.
35. Новик Е.С. Архаические верования в свете межличностной коммуникации // Историко-этнографические исследования по фольклору: Сб. статей памяти С.А. Токарев / Сост. В.Я. Петрухин. – М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН. – 1994. – С. 110-163.
36. Новик Е.С. Обряд и фольклор в сибирском шаманизме: Опыт сопоставления структур / Елена Сергеевна Новик. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Вост. лит., 2004. – 304 с.
37. Печёркина М.П. О некоторых особенностях сказки в немецкой и английской культурах / М.П. Печёркина, Д.Т. Ибниаминова // Иноязычное образование в 21 веке: Сб. статей по материалам международной науч.-практ. Интернет-конференции. – Тобольск: ТГПИ им. Д.И. Менделеева. – 2008. – С. 127-131.
38. Пименов Е.А. Концепт сердце и некоторые народные представления о сердце // Труды по когнитивной лингвистике: Сб. науч. статей / Отв. ред. М.В. Пименова. – Кемерово: КемГУ. – 2008. – С. 83-92.
39. Пименова М.В. Душа и дух: особенности концептуализации: монография. – Кемерово: ИПК «Графика», 2004. – 386 с.
40. Пименова М.В. Концепт сердце: образ, понятие, символ: Монография. – Кемерово: КемГУ, 2007. – 500 с.
41. Пименова М.В. Языковая картина мира: Учебное пособие / Марина Владимировна Пименова. – Изд. 3-е доп. – СПб: СПбГУ, 2011. – 106 с.
42. Попова З.Д. Проблема моделирования концептов в лингвокогнитивных исследованиях/ З.Д. Попова, И.А. Стернин // Мир человека и мир языка / Отв. ред. М.В. Пименова. – Кемерово: Графика. – 2003. – С. 6-17.
43. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
44. Попова З.Д. Язык и национальная картина мира / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Изд 3-е, перераб. и доп. – Воронеж: Истоки, 2007. – 61 с.
45. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
46. Прохоров Ю.Е. К проблеме «концепта» и «концептосферы» // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. – М.: МАКС Пресс. – 2005. – Вып. 30. – С. 74-94.
47. Радзівєвська Т.В. Концепт шляху в українській мові: поєднання ідей простору і руху // Мовознавство. – 1997. – № 4-5. – С. 17-26.
48. Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость / Екатерина Владимировна Рахилина. – М.: Русские словари, 2008. – 416 с.
49. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
50. Слышкин Г.Г. Гендерная концептосфера современного русского анекдота [Электронный ресурс] // Гендер как интрига познания (гендерные исследования в лингвистике и теории коммуникации). – М.: МГЛУ, 2002. – Режим доступа: // <http://www.vspu.ru/~axiology/ggs/ggsart2.htm>.
51. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2004. – 992 с.
52. Тараненко Л.І. Структурні особливості та ознаки фольклорних текстів малої форми // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2008. – Вип. 75 (3). – С. 137-143.
53. Тараненко Л.І. Сугестивний вплив озвученої казки на дитину // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2013. – Вип. 118. – С. 148-155.
54. Толстой Н.И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Никита Ильич Толстой. – 2-е изд., испр. – М.: Изд-во «Индрик», 1995. – 512 с.
55. Тэрнер В. Символ и ритуал / Сост. и автор предисл. В.А. Бейлис. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1983. – 277 с.
56. Фролова І.Є. Вербалізація конфлікту в дискурсі // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: Монографія / Під заг. ред. І.С. Шевченко. – Харків: Константа, 2005. – С. 237-262.
57. Хизова М.А. Дружба // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Т. 3. – Волгоград: Парадигма. – 2006. – С. 216-230.
58. Христофорова О.Б. Логика толкований: Фольклор и моделирование поведения в архаических культурах: Монография / Ольга Борисовна Христофорова. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1998. – 114 с.
59. Цивьян Т.В. К семантике пространственных и временных показателей в фольклоре // Сб. статей по вторичным моделирующим системам. – Тарту, 1973. – С. 13-17.
60. Цивьян Т.В. Модель мира и ее лингвистические основы / Цивьян Татьяна Владимировна. – 3-е изд., испр. – М.: КомКнига, 2006. – 280 с.
61. Шеваренкова Ю.М. Русская устная народная легенда в ее жанровых разновидностях: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.09 / Юлия Михайловна Шеваренкова; Удмуртский институт истории, языка и литературы Урал. отд-ния Рос. акад. наук. – Ижевск, 2002. – 23 с.
62. Шевченко І.С. Становлення когнітивно-комунікативної парадигми в лінгвістиці // Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 202-205.
63. Шинкаренко В.Д. Смысловая структура социокультурного пространства: Миф и сказка / Виктор Дмитриевич Шинкаренко. – М.: КомКнига, 2005. – 208 с.

64. Albing W. Proverbs and Social Control // *Sociology and Social Research*. – 1931. – No. 15. – P. 527–535.
65. Bascom W. The Forms of Folklore: Prose Narratives // *The Journal of American Folklore*. – Vol. 78, No. 307. – 1965. – P. 3-20.
66. Degh L. Legend and Belief. Dialectics of a Folklore Genre / Linda Degh. – Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2001. – 498 p.
67. Giddens A. The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration / Anthony Giddens. – Cambridge: Polity Press, 1986. – 402 p.
68. Oring E. Folk Narratives // *Folk Groups and Folklore Genres. An Introduction* / Ed. by E. Oring. – Logan: Utah State University Press. – 1986. – P. 121-145.
69. Taylor A. The Wisdom of Many and the Wit of One [Електронний ресурс] // DE PROVERBIO: An Electronic Journal of International Proverb Studies. – Tasmania: University of Tasmania. – 1996. – Vol. 2. – No. 1. – Режим доступу: <http://www.deproverbio.com/display.php?a=3&r=28>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Тараненко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «КПІ».

Наукові інтереси: енергетичні аспекти просодичної організації текстів малої форми.

ВЕРБАЛЬНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТІВ КЕРІВНИК, РУКОВОДИТЕЛЬ, EXECUTOR В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ

Віталіна ТАРАСОВА (Київ, Україна)

Стаття присвячена комплексному аналізу концептів КЕРІВНИК, РУКОВОДИТЕЛЬ, EXECUTOR в українській, російській та англійській концептуальних системах, а також виявленню специфіки об'єктивної їхніх ознак у відповідних мовних картинах світу. У структурі досліджуваних концептів виявлені як ізоморфні, так і аломорфні ознаки.

Ключові слова: концепт, концептуальна ознака, концептуальний аналіз, вербалізація концепту, мовна картина світу, керівник.

The article deals with the analysis of the concepts КЕРІВНИК, РУКОВОДИТЕЛЬ and EXECUTOR in the Ukrainian, Russian and English languages. The peculiar features of the concepts verbalization in these languages are defined. Both isomorphic and allomorphic characteristics of the concepts structures are revealed in the lingual cultures.

Keywords: concept, concept feature, conceptual analysis, verbalization of the concept, language picture of the world, executive.

Мова, за Е. Сепіром, є вказівкою на розуміння культури, а лексика – надзвичайно чутливим показником культури народу. Тим самим мова так чи інакше відбиває етнокультурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення та переживання, тобто менталітет етносу як національну специфіку людського світосприйняття [16: 240].

У свідомості мовної особистості, яка належить до певної культури, існує базове стереотипне ядро знань, яке набувається у процесі соціалізації особистості і передбачає закріплення відповідної когнітивної бази та найважливіших елементів національно-культурного простору, тобто системи ментефактів [8: 41]. Узагальнюючи досвід сучасної лінгвістики, можливо окреслити такі елементи системи ментефактів [8:157]: знання, концепти та уявлення, серед яких доцільно виділити так звані індивідуальні та стереотипні.

Сучасні дослідження, виконані в когнітивно- і лінгвокультурологічно орієнтованому аспекті, спрямовані на розгляд тонких механізмів мовної діяльності в її нерозривному зв'язку з мисленням і реальністю. У центрі пріоритетних досліджень представників когнітивної лінгвістики залишаються важливі проблеми, які вже стали традиційними для мовознавства: структура мовної свідомості, форми репрезентації знань, картина світу і модель світу, співвідношення логічної, мовної та концептуальної картин світу. Разом з тим, на перший план мовознавчого пошуку в останні десятиліття висуваються питання дослідження лінгвоконцептології (праці А. П. Бабушкіна, М. М. Болдирева, С. Г. Воркачева, В. І. Карасика, В. А. Маслової, Ю. С. Степанова, І. А. Стерніна, З. Д. Попової) [3; 4; 5; 7; 11; 13; 17; 18]. Центральне місце в рамках даного напрямку займають проблеми вивчення концепту і концептосфери.

Актуальність дослідження визначається спрямованістю сучасної лінгвістики на інтеграцію зіставно-типологічного та лінгвокультурологічного підходів. **Мета** дослідження –

відстежити етнолінгвістичні особливості вербалізації концепту КЕРІВНИК в англійській, українській та російській мовних культурах.

Предметом нашого дослідження є особливості вербалізації концептів КЕРІВНИК / РУКОВОДИТЕЛЬ / EXECUTOR в англійській, українській та російській лігвокультурах.

Діапазон репрезентації концепту у лінгвістичних дослідженнях надзвичайно широкий: від традиційної семантики до ІДЕЇ, безпосередньо з мовними засобами не пов'язаної. Для воронезької школи концептології (І. А. Стернін, З. Д. Попова) характерним є «розуміння концепту не лише як одиниці невербального мислення, а лексичних і фразеологічних одиниць мови – як засобів вербалізації, об'єктивації концепту» [13: 6]. При цьому лінгвокогнітологія розглядається як наука, що вивчає структуру та зміст концептів лінгвістичними методами.

У представленому Вашій увазі дослідженні під *концептом* розуміється термін, що слугує поясненню ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини. Концепт є «оперативною змістовною одиницею пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи мови і мови мозку, всієї картини світу, відображеної у людській психіці» [9: 90].

Концепт об'єднує в собі знання всіх одиниць оперативної свідомості: уявлення, образи, поняття. Такі концепти об'єднуються в єдину систему – «концептуальну модель світу» [5: 143].

Таким чином, концептосфера «КЕРІВНИК» в англійській, українській та російській мовах – це сукупне знання про відображений у свідомості фрагмент дійсності. Досліджувана концептосфера є складною багатовимірною структурою, що має свою ієрархію. У свідомості представників мовного колективу концептосфера може бути представлена у вигляді схеми. Концептуальний каркас всієї моделі складають найбільш значущі елементи, пов'язані між собою певними відношеннями.

Метод для експлікації специфіки вербальної об'єктивації концепту КЕРІВНИК у досліджуваних мовних культурах, позначаємо як *семантико-когнітивний*, підкреслюючи цим основний напрям дослідження – через семантику мови виявлення етноспецифічних рис концептосфери народу [18].

Метод семантико-когнітивного аналізу передбачає, що в процесі лінгвокогнітивного дослідження від змісту значень ми переходимо до змісту концептів під час особливого типу опису – когнітивної інтерпретації. Когнітивна інтерпретація – обов'язковий етап семантико-когнітивного аналізу, без неї дослідження залишається у межах лінгвістичної семантики [18: 78].

Завдання лінгвістичної концептології: виявити склад мовних засобів, що об'єктивують досліджуваний концепт, максимально повно описати семантику цих одиниць, та застосовуючи методику когнітивної інтерпретації результатів лінгвістичного дослідження, змоделювати зміст досліджуваного концепту як глобальної ментальної одиниці в її національній своєрідності і визначити місце концепту в національній концептосфері.

Засоби вербалізації концептів КЕРІВНИК / РУКОВОДИТЕЛЬ / EXECUTOR репрезентують систему лексем, що використовуються для номінації людини, чий посадовий статус (положення) зобов'язує / дозволяє їй впливати на інших (підлеглих) таким чином, щоб вони ефективно виконували доручену їм роботу. З метою виявлення основних вербалізаторів досліджуваних концептів було проведено аналіз словникових дефініцій.

Керівник – той, хто керує ким-, чим-небудь, очолює когось, щось [1].

Руководитель – 1) а) Тот, кто направляет чью-либо деятельность, осуществляет руководство (1) чем-либо; б) Наставник, воспитатель. 2) Тот, кто возглавляет учреждение, организацию и т. п. 3) а) Должность лица, заведующего чем-либо. б) Лицо, занимающее такую должность [6].

Executive – a person who manages or directs other people in a company or organization [22].

Досліджуване понятійне поле є відкритим, оскільки під впливом екстралінгвістичних факторів воно вбирає в себе нові лексеми, запозичені з інших мов, в результаті чого відбувається його розширення.

В основі концептуальної схеми КЕРІВНИК лежать національно-культурні знання членів певного мовного колективу про даний фрагмент дійсності.

У залученні матеріалу до концептуального аналізу ми керувалися загальним напрямом: від центральних до периферійних вербалізаторів. Центральні, основні вербалізатори концептів КЕРІВНИК / РУКОВОДИТЕЛЬ / EXECUTOR – це усталені, відтворювані з пам'яті лексичні одиниці, які виражають цей концепт. У сучасній англійській мові це лексеми *executive* (керівник), *boss* (бос), *leader* (керівник), *chairman* (голова), *head* (голова), *manager* (менеджер), *director* (директор), *president* (президент), *governor* (губернатор, правитель), у російській – начальник, руководитель, шеф, босс, хозяин, распорядитель, администратор, в українській – начальник, керівник, шеф, бос, голова, адміністратор та ін.

Наприклад: *Произнесенная подчиненным фраза типа «Шеф, у нас проблема», является по сути сигналом опасности и должна насторожить поскольку означает, что проблему подчиненный не прочь переложит на плечи начальника* [10].

На периферії концептів КЕРІВНИК / РУКОВОДИТЕЛЬ / EXECUTOR в англійській мові знаходяться вербалізатори *bossman* (шеф), *superb boss* (супер бос), *head honcho* (шеф), *honcho* (бос), *top dog* (шеф); у російській – адский (ацкий) босс, патрон, хозяин, шишка, старшой, топ, дирнопер, папа, импóтент, утюг; в українській – патрон, шишка, топ, дирнопер, тато та ін.

Ядро концептів КЕРІВНИК / РУКОВОДИТЕЛЬ / EXECUTOR у досліджуваних мовах складають такі концептуальні ознаки:

1) **стилі керівництва і ставлення до підлеглих:** англ. *manipulator, tough administrator, traditionalist, constructive criticism*; рос. *манипулятор, жесткий администратор, ретроград, традиционалист, новатор, либерал, прессинг, проводник идей, подрывник, критик, система поощрения и наказания, «кнут и пряник», «вызов на ковёр»*; укр. *маніпулятор, ретроград, традиціоналіст, новатор, ліберал, критик, система заохочення і покарання*;

Наприклад: *Полную противоположность шефу-тирану представляет собой руководитель-гуру, работает с которым одно удовольствие* [10];

I left my boss after many years' service because of a culture of «win at all costs» [24].

2) **індивідуальні якості керівника:** англ. *workaholic, pathological idler, workhorse, optimist, positive thinker*; укр. *трудоголік, ледар, генератор ідей, догматик*; рос. *трудоголик, патологический лентяй, генератор идей, рабочая лошадка, пешка, догматик, продвинутый, гипертимный тип, демонстративный тип, конформный тип, психастенический тип*;

Наприклад: *«Продвинутый» директор отличается от директора-догматика умением смотреть и видеть. «Продвинутый» руководитель видит личность в динамике, в перспективе, в творческом росте, в вариативной смене профессии. Догматик смотрит на персонал с позиции «мне нравится – мне не нравится»* [10];

A great boss knows how to approach a subordinate with the right mix of mentorship and direction [20].

3) **професійні характеристики керівника:** англ. *incompetent, professional, inventor, Mr. Know- All*; укр. *професіонал, технологічний лідер, винахідник, грамотна кадрова політика*; рос. *профессионал, слабый профессионал, технологический лидер, изобретатель, сумасшедший всезнайка, грамотная кадровая политика, горе-руководитель*;

Наприклад: *Руководитель-специалист более требователен по отношению к своим сотрудникам, потому как не даёт поблажек, прежде всего, самому себе* [10];

An incompetent boss can seriously damage your career [23].

4) **корпоративно-ідеологічні характеристики керівника:** англ. *clueless commander, sadistic superior, fanatic, social activist, organizer, outcast, individualist*; укр. *фанатик своєї справи, кар'єрист, тиха миша, індивідуаліст*; рос. *«злой гений», «кустарь-одиночка», фанатик своего дела, «скромный труженик», «неоценённый гений», «внутренний конкурент», «карьерист», «козёл отпущения», «общественник-организатор», «тихая мышка», «изгой», «прилипала», «революционер», индивидуалист, амбициозная «звезда»*.

Наприклад: *Микроменеджер – це справжній фанатик контролю, керівник, який намагається брати участь у будь-якій ситуації і стежить за кожним кроком підлеглих* [14];

Лидеры-«скитальцы» не способны ни организовать работу организации, ни вести за собой людей к намеченной цели [10];

My ex-New Boss was an egotistical, maniacal, idiot with an Inferiority complex! [24].

Периферію концептів КЕРІВНИК / РУКОВОДИТЕЛЬ / EXECUTOR у досліджуваних мовах складають такі концептуальні ознаки:

1) **темперамент керівника:** англ. *choleric, sanguine, melancholic*; рос. *лидер-холерик, руководитель-сангвиник, меланхолик-руководитель*; укр. *холерик, керівник-сангвінік, меланхолік*.

Наприклад: *Холерик-руководитель претендует на звание духовного отца для персонала [10];*

Difficult to work under the direction of choleric. Such a head in communication with subordinates often prefer or authoritarian style [24].

2) **зовнішній образ керівника:** англ. *big-boned, chunky, obeast, pig, skinny, baldy, cue ball*; укр. *старий, лисий, товстун, потвора*; рос. *старик, лысый боров, толстяк, кикимора, квазимодо*.

Наприклад: *...и под чертыханья шефа выхожу из кабинета. Пусть теперь мозолит руки, жирный боров [2];*

But luck is on his side when his old boss quits and the new boss is also a fat, bald, short man [24].

3) **відносини керівника і секретаря:** англ. *tacho, dating secretary, an affair with boss, sexual harassment, sex scandal*; укр. *службовий роман, інтрижка*; рос. *служебный роман, интрижка, «нерабочие» отношения на работе, захомутать, охмурить начальника*.

Наприклад: *За даними асоціації Society for Human Resource Management, 58% керівників підприємств у США сприймають службові романи як непрофесіоналізм, а 38% переконані, що такі взаємини незмінно ведуть до проблем на роботі. Взагалі, для американців ця тема дуже болюча. Те, що в Росії називають службовими романами, по той бік Атлантики частіше розцінюють як «харассмент» – сексуальне домагання [15].*

Despite the common notion that bosses have affairs with their secretaries, Jackson says it is a wrong perception [21];

По статистике, как ни странно, именно «некрасивая» секретарша имеет очень реальные шансы захомутать-охмурить новоявленного бизнесмена-начальника [12].

За результатами дослідження ми встановили, що засоби вербалізації концептів КЕРІВНИК / РУКОВОДИТЕЛЬ / EXECUTOR мають польову структуру. Елементами цієї структури є ядерні та периферійні концептуальні ознаки. Ознаки концептів утворюють логічні ланцюжки, які є одним із факторів забезпечення цілісності концепту.

Структури концептів КЕРІВНИК / РУКОВОДИТЕЛЬ / EXECUTOR формуються ізоморфними групами концептуальних ознак, однак частотність їх мовної об'єктивації не є тотожною. Це дає можливість говорити про різний ступінь їх актуальності для носіїв сучасних російської, української та англійської мов.

Відмінності між досліджуваними концептами виявляються в тому, наскільки інтенсивно виражені спільні ознаки. Значна відмінність у кількості вербалізаторів певної ознаки дає підстави говорити про різну вагу даної ознаки в межах концепту та свідчить про різний ступінь прорефлексованості і важливості феномену у досліджуваній лінгвоспільноті.

Таким чином, об'єктивація концептів КЕРІВНИК / РУКОВОДИТЕЛЬ / EXECUTOR в українській, російській та англійській когнітивних системах демонструє як загальні для досліджуваних лінгвокультур уявлення про керівників, так і культурно-специфічні. Міжмовне зіставлення є в даному випадку ключем до декодування етноспецифічної мовної картини світу. Перспективним бачиться поглиблений аналіз подконцептів концептосфери КЕРІВНИК / РУКОВОДИТЕЛЬ / EXECUTOR в українській, англійській і російській мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Академічний тлумачний словник української мови : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/kerivnyk>
2. Анисимов Э. Эдемовы записки / Э. Анисимов: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://samlib.ru/a/anisimow_e/edemowyzapiski-glawai.shtml

3. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж, 1996. – 104 с.
4. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов: Изд-во Тамб. ун-та, 2001. – 123 с.
5. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2004. – 192 с.
6. Ефремова Т. Ф. Современный толковый словарь русского языка / Т. Ф. Ефремова: [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.onlinedics.ru/slovar/efr.html>
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
8. Красных В. П. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. П. Красных. – М.: ИТДК «Гнозис», 2003. – 375 с.
9. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрат, Л. Г. Лузина. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1986. – 245 с.
10. Начальники и подчиненные: кто есть кто, взаимоотношения и конфликты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.rus.ec/b/423052/read>
11. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику / В. А. Маслова. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 296 с.
12. Парадокс о секретарше : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ogoniok.com/archive/1996/4454/23-50-51/>
13. Попова З. Д. Понятие концепт в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1999. – 29 с.
14. Про шкоду мікроменеджменту : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://profinstrument.org/index.php/biznes/2009-pro-shkodu-mikromenedzhmentu>
15. Секс у великому офісі : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://alls.in.ua/11321-seks-u-velikomu-ofisi-chomu-traplyayutsya-sluzhbovi-romani-i-yak-z-nimi-borotisyia.html>
16. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М.: Наука, 1993. – 567 с.
17. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.
18. Стернин И. А. Моделирование концепта в лингвоконцептологии / И. А. Стернин // Международный конгресс по когнитивной лингвистике: сб. материалов. Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2006. – С. 77-79.
19. Темперамент керівника : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://blognadvoh.org.ua/en/blog/temperament/94-leader-and-temperament.html>
20. Habits Of Superb Bosses: [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://jobs.aol.com/articles/2013/07/17/11-habits-superb-bosses/>
21. Love at work? A case of boss and secretary: [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://observer.ug/index.php?option=com_content&view=article&id=26096:love-at-work-a-case-of-boss-and-secretary
22. Merriam-Webster Online: Dictionary and Thesaurus : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.merriam-webster.com/dictionary/>
23. Ways To Deal With An Incompetent Boss: [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.careerealm.com/incompetent-boss/#SldD6y7cYsyl65UW.99>
24. Worst Boss Stories: [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://jobs.aol.com/articles/2009/08/13/worst-boss-stories-ever/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віталіна Тарасова – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, лінгвокультурологія, контрастивна лінгвістика.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ КАТЕГОРИЙ «ГОРИЗОНТАЛЬ» И «ВЕРТИКАЛЬ» В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Неонила ТХОР, Ирина ПОПИК (Одесса, Украина)

У статті описуються фактори вербалізації просторових категорій "вертикаль" та "горизонталь", які досліджуються на матеріалі англійських лексико-семантичних і граматичних засобів в лінгвістичному та логічному аспектах, а також в логіко-лінгвістичному аспекті вивчення факторів просторової концептуалізації. До уваги також береться кореляція між прототипним статусом категорій і ономазіологічною релевантністю.

Ключові слова: категорія, вертикаль, горизонталь, концептуалізація, простір, орієнтаційні координати, антропоцентризм, ономазіологічна релевантність.

The article deals with the factors of verbalization the space categories "vertical" and "horizontal" which are researched on the material of English lexico-semantic and grammatical means. They are considered in the their language and logical aspects studying the factors of space conceptualization. Correlation between their prototype status and onomasiological relevance are taken into account into consideration as well.

Key words: category, vertical, horizontal, conceptualization, space, orientational coordinates, anthropocentrism, onomasiologic relevance.

Являясь культурно-ориентированным специфическим средством постижения национальных картин действительности, историко-этнических способов её концептуализации, каждый язык сам включается её преобразование и через глобальную семантическую систему всей совокупностью своих средств создаёт языковую картину мира. Изучение способов пространственного расчленения действительности и своеобразия отражения категории пространства в языке составляют одну из наиболее интересных и востребованных страниц в исследовании системы языка [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7], что определяет и актуальность нашего исследования. Целью нашей работы является обобщение основных тенденций лингво-когнитивного подхода к изучению пространственной категории «вертикаль» в английском языке.

Восприятие, членение и концептуализация мира отражаются в существовании универсальных понятийных категорий, свойственным разным языкам. Именно в системе этих категорий параметризуется всё то, что мы воспринимаем. В то же время в каждом языке имеется система специфических понятий, свойственных только ему и несвойственных другим языковым системам. С одной стороны, мы сталкиваемся с проблемой восприятия как психофизиологическим процессом объективного порядка, с другой – речь идет о субъективированном процессе наложения концептуальных структур на воспринимаемые предметы и отношения действительности.

Известно, что ключевым словом семантического поля пространства в английском языке является слово «space». Однако в языке наличествует целый ряд единиц различной частеречной принадлежности, которые в той или иной степени дают наименование различным точкам, структурам пространства, т.е. номинируют его основные характеристики и параметры. При этом создаваемое описание пространства при помощи этих единиц учитывает возможность различного представления этих параметров. Среди параметров, которые оказываются наиболее существенными при восприятии мира, особое значение приобретают ориентационные координаты, которыми оперирует человек. Репрезентация данных ориентационных координат в языке осуществляется при помощи определенных единиц языка. С одной стороны, эти координаты располагаются по осям «вертикаль» / «горизонталь», а с другой стороны языковые единицы, описывающие эти ориентационные координаты, включают в себя единицы знаменательных и структурных частей речи.

Способность к пространственной ориентации является отражением когнитивных механизмов, лежащих в основе восприятия и познания мира человеком. В существовании пространственно-предметных связей нет указания на большую или меньшую значимость одних измерений по отношению к другим. Вопрос об иерархии измерений в пространстве возникает только тогда, когда речь идет о взгляде человека на мир пространственных отношений. По утверждению А. В. Кравченко: «В той мере, в какой это касается естественного языка, мир без человека не имеет измерений – точнее, мир существует только в человеческом измерении, ибо точкой отсчета и мерой всего, в конечном итоге, является человек» [3: 9]. По его мнению, благодаря особенностям анатомического строения, его восприятия и концептуализации, прототипическая предметная сущность «человеческого тела» направлена по оси «верх – низ», поэтому человеческому телу «вертикальность» присуща как изначальное свойство и составляет когнитивную сторону предметной сущности.

Базовые пространственные понятия – осевые горизонтальные измерения «спереди – сзади», «справа – слева», и осевое вертикальное измерение «верх – низ» – в большинстве языков мира носят ярко выраженный антропоморфный характер. Концептуализация и языковая категоризация в соответствии именно этих координатных осей определяются условиями осознанного бытия человека – ономонологической релевантностью. Более высокая значимость фронтальной оси по сравнению с латеральной (слева – справа) также объясняется особенностями восприятия мира и взаимодействия с ним человека. В канонических условиях движение человека в пространстве осуществляется по прямой, совпадающей с осью направления взгляда, поскольку возможность безопасности передвижения в пространстве находится в прямой зависимости от объема поступающей информации. Интерпретация человеком объектов и явлений через язык отражает его восприятие, представления, подведение их под определенную категорию и оценку.

Категоризация объектов пространства отражает процесс выбора и определения ценности в соответствии с человеческими потребностями и интересами. Материальная система отсчета, обеспечивающая человеку ценностное восприятие пространства, заложена в асимметрии строения его тела. Различие между его верхней и нижней частью, передней и задней, правой и левой сторонами дает человеку возможность дифференцировано воспринимать направления пространства и его протяженность.

В мифах встречается идея о происхождении частей космического и земного пространства из членов тела Первочеловека. Неслучайно и то, что для описания пространства используется антропоморфный код, своеобразное «очеловечивание» вселенского пространства через его связь с частями человеческого тела: *at the foot of the mountain* – у подножья горы, *горный хребет*, *устье реки* – *the mouth of the river*, *глава горы*, *горловина* и т.д., а также понятия *правое – левое*, *верх – низ* и др. Главным пространственным измерением в языке является вертикаль. Понятие «горизонталь» включает в себя два измерения: асимметричное «спереди – сзади» и симметричное «справа – слева», при этом первое является более значимым, чем второе. С точки зрения языка, между координатами пространства существует следующая иерархия: вертикаль, фронтальная горизонталь, латеральная горизонталь. Обычно человек способен осуществлять зрительные операции на расстоянии не более нескольких метров перед собой, а отсюда – и различия в восприятии действительности при горизонтальном и вертикальном обзоре.

Рассматривая обозначения пространственных реалий и направлений, расположенные вдоль оси «вертикаль», можно прийти к выводу, что человек, обращая свой взгляд вверх, может, как бы увеличивать границы обзора вдоль этой координаты сколь угодно высоко. При этом создается впечатление беспредельной видимости. Направляя взгляд в правую или левую сторону от себя по оси «горизонталь», человек постоянно видит некие объекты, которые располагаются по разные стороны его собственного местонахождения, и таким образом, обзор, поддающийся взгляду, оказывается значительно меньшим и очень часто бывает ограничен какой-либо поверхностью.

Придерживаясь точки зрения Дж. Лайонза, мы также считаем вертикальность физически и психологически наиболее важной пространственной величиной, а в лингвистике – первичной величиной [8]. Главенство вертикального измерения объясняется характерной для человека пространственной ориентированностью его тела в нормальных условиях, а именно в положении стоя, которое иногда называется «каноническим положением» [3].

Иными словами, именно вертикальное измерение оказывается главенствующим с точки зрения логики антропоцентрической концепции. Человеку свойственно прямохождение. Именно на прямую вертикальную позицию, как исходную, ориентировано тело человека и именно вертикальное его положение можно рассматривать как прототипическое. Принимая во внимание особенности анатомического строения человека, необходимо заметить, что восприятие предметной сущности «человеческое тело» направлено по оси «верх-низ». Становится ясно, что человеческому телу «вертикальность» присуща как изначальное свойство, составляющее когнитивную сторону предметной сущности. Отсюда следует то, что когда мы говорим о когнитивной деятельности, мы, в первую очередь, категоризируем ее посредством пространственной структуры, где главенствующая роль принадлежит понятию «вертикаль».

Превалирующая роль «вертикальной» характеристики распространяется проектируется и на языковую картину мира, в том числе и английского языка. Так, при возникновении когнитивной ситуации, где человеку необходимо охарактеризовать нечто, имеющее значительную высоту и длину, он, в первую очередь, обратится к вертикальной характеристике предмета: *Behind lay tall, thick lines of birches*. Более высокую значимость фронтальной оси по сравнению с латеральной можно объяснить также определенным взаимодействием человека с миром, в котором осуществляется его жизнедеятельность, равно как и особенностями человеческого восприятия. В мире, каким его видит человек, и то, как он его описывает в повседневном языке, он представляет себя как бы мерилем всех вещей и вертикальность положения тела человека дает возможность определить нулевую точку отсчета (*zero point*) на уровне земли [8]. Антропоцентризм и антропоморфизм как бы

вплелись в ткань языка: он отражает биологическое устройство человека, его естественное родство с землей, тип его движения и даже форму частей тела (*heart = middle; foot = beginning; the foot of the hill; head = beginning/начало: the head of the canyon*).

Вертикальное положение человека дает возможность обозначить одно из измерений пространства – вертикаль/высоту. И поскольку в своей когнитивной деятельности человек выступает точкой отсчета, наложение такой пространственной структуры на любой предмет является первым шагом в категоризации его как предметной сущности. Именно поэтому при моделировании локативной ситуации, описывающей расположение статичного объекта на местности, мы говорим: *There was a high mountain before us*, чем обозначаем вертикальность положения объекта, а также указываем на разницу в масштабности человека и природной величины.

Таким образом, вертикаль порождает направления «*up, upwards*» – «*down, downwards*», тем самым, позволяя моделирование высказываний с манифестацией верхнего или нижнего предела, что находит своё подтверждение в факте того, что номинации, обозначающие вертикальные позицию и направления, чаще (67% из всего корпуса рассмотренных единиц) участвуют в процессе метафоризации и включаются в состав устойчивых экспрессивных выражений.

Что касается горизонтальной оси системы координат пространства, то, согласно существующей точки зрения на природу пространственных концептов в естественном языке, она определяется внутренней асимметрией объектов реального мира [1]. Традиционно выделяются три вида асимметрии: 1) асимметрия как исконное свойство внутренней структуры данного объекта, или абсолютная ориентация, основанная на понятии нормы; 2) асимметрия, не связанная с внутренним устройством объектов, или относительная ориентация; 3) асимметрия, основанная исключительно на положении говорящего в пространстве относительно квалифицируемого предмета. Большинство лингвистов обозначают «*front*» как часть объекта, имеющего главные органы восприятия, направленные на область пространства перед ним [1; 7]. Приписывание объекту ориентации «спереди – сзади» и восприятие его положения, как обращенного к наблюдателю, получило название эго-совмещенной (*ego-aligned*) и эго-обращенной (*ego-facing*) стратегий [5].

Примечательно, что Дж. Лайонз усматривает в отношениях «*front – back*», а также «*up – down*» не только направление, но и полярность [8]. Понятие позитивной и негативной полярности исходят из эгоцентрического перцептуального пространства, основанного на видимости и нахождении в непосредственной близости. В концепции Дж. Лайонза отношение «*front/up*» – позитивно, а «*back/down*» – негативны, поскольку объект находится вне поля зрения человека. Симметрию или асимметрию пространства определяет движение человека в горизонтальном плане. По мнению Дж. Лайонза, при проекции на вертикаль асимметричное «*front – back*» является менее важным, чем «*right – left*», и в лингвистическом плане является вторичным измерением [8]. Отношение «*right – left*» основывается на большей активности правой руки человека и относится Дж. Лайонзом к системе упорядоченности (*ordering system*). Он также отмечает, что данные отношения нельзя рассматривать в терминах позитивной и негативной полярности. В. Кляйн же считает, что «*left*» определяется направлением взгляда наблюдателя и обозначает подпространство, близкое к той части тела, где расположено сердце [6].

Пространственная горизонталь отражается также в способе расположения объектов по поверхности или параллельно поверхности земли. Такой признак присутствует в значениях многих лексических единиц значимых частей речи (*fields spread, valleys lie, the route lies*). Ср.: выражения «*the tree stands, the rock stands*».

Таким образом, если сравнивать горизонтальные и вертикальные координаты, вдоль которых осуществляется процесс направленного зрения, то можно сделать вывод, что они различаются разным образом видения, при этом обзор видения вдоль ориентационной координаты «горизонталь» – значительно меньше, чем вдоль ориентационной координаты «вертикаль». Они различаются разным образом видения. Концептуализация и языковая категоризация этих координатных осей обусловлены условиями бытия человека. Семантические структуры пространственной лексики соответствующих категорий зависимы

от концептуальных структур и строятся из единиц концептуальных структур. Так как человеку свойственно прямохождение, именно на это ориентировано тело человека, и поэтому вертикальное положение можно рассматривать как прототипическое – в языке единицы, обозначающие пространственные реалии и направления в пределах категории «вертикаль», обладают приоритетным значением и чаще подвергаются метафоризации.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М.: URSS, 2004. – 367с.
2. Арутюнова Н. Д., Ширяев Е. Н. Русское предложение. Бытийный тип (структура и значение) / Н. Д. Арутюнова, Е. Н. Ширяев. – М.: Высшая школа, 1983. – 196 с.
3. Кравченко А. В. Язык и восприятие. Когнитивные аспекты языковой категоризации / А. В. Кравченко. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1996. – 260 с.
4. Кубрякова Е. С. Язык пространства и пространство языка (к постановке проблемы) // Известия РАН: Сер. лит. и языка. – 1997. – Т. 56. – №3. – С. 23 – 34.
5. Hill J. Language, Culture, and World View // Linguistics: The Cambridge Survey / J. Hill. – Vol. IV. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988. – 47 – 69.
6. Klein W. Deixis and Spatial Orientation. Theory, Research and Application / W. Klein. – New York: Hackett Publishing Company, Inc., 1983. – 372 p.
7. Leech G. N. Towards a Semantic Description of English / G. N. Leech. – London: Science Press, 1979. – 277 p.
8. Lyons J. Deixis and Subjectivity: Cogito, Ergo Sum // Speech, Place, and Action / J. Lyons. – Chichester: John Wiley & Sons, 1982. – 430 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Неоніла Тхор – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лексикології та стилістики Одеського національного університету.

Наукові інтереси: стилістика англійської мови, когнітивна семантика, лінгвокультурологія, країнознавство.

Ірина Попик – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету.

Наукові інтереси: прикладна лінгвістика, когнітивна семантика, синтаксис англійської мови, методика викладання англійської мови.

ІМІДЖОТВОРЧА СТРАТЕГІЯ В АНГЛОМОВНОМУ ІНТЕРВ'Ю: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Галина ЦАПРО (Київ, Україна)

У статті розглядається іміджотворча стратегія респондентів в англomовному телевізійному інтерв'ю програми Larry King Live з позиції гендерної лінгвістики. Виокремлюються і аналізуються тактика підтримки іміджу і тактика зміни іміджу, реалізовані респондентами-чоловіками і респондентами-жінкам.

Ключові слова: іміджотворча стратегія, тактика зміни іміджу, тактика підтримки іміджу, гендер, інтерв'ю.

The article deals with gender peculiarities of using image making strategy by interviewees in English television interview from the show "Larry King Live." Tactics of supporting one's image and tactics of changing one's image used by male and female interviewees have been studied.

Keywords: image making strategy, tactics of supporting image, tactics of changing image, gender, interview.

Метою даної статті є гендерний аналіз іміджотворчої стратегії та її тактик, реалізованих респондентами-чоловіками і респондентами-жінками в англomовному телевізійному інтерв'ю. Матеріалом слугує інтерв'ю програми Larry King Live за 2005-2010 роки.

Іміджотворча стратегія націлена на створення певного образу, якості якого респондент хоче розкрити та донести до широких мас телеглядачів. Цей образ базується на вимірі респондента категоріями, що близькі, зрозумілі, цікаві глядачам, тому респондентові необхідно розкривати ті риси характеру [4: 25], що створюють позитивне сприйняття аудиторією його особистості, моделювати свою поведінку та мовлення відповідно до очікувань і стереотипів, а також соціальних норм комунікативної інтеракції. Іміджотворча стратегія під час інтерв'ювання має на меті створення яскравого образу для певного впливу на масовий адресат. Поняття "імідж" розуміємо в трактуванні О.С. Іссерс [1: 198] як сукупність декількох складників: манери, зовнішності, учинків та особливості мовлення. Формування іміджу передбачає декілька етапів [5: 140]: виявлення вже сформованих уявлень

про об'єкт; окреслення очікувань, уподобань і вимог аудиторії; розробка стратегії створення іміджу; уведення сконструйованої моделі в реальний контекст (візуальний, вербальний, фактичний).

У процесі інтерв'ювання перший етап належить інтерв'юєрові: його завданням є дослідження вже існуючих уявлень про респондента, обробка попередніх інтерв'ю, публікацій у пресі, у разі потреби опрацювання виданих респондентом книг, знятих фільмів тощо. Другий етап передбачається як інтерв'юєром, так і респондентом. При підготовці до інтерв'ю ведучий програми враховує можливий інтерес телеглядачів до певних подій, пов'язаних з конкретним респондентом, тому інтерв'юєр заздалегідь намічає коло питань, що ставитимуться респондентові. Гість програми і для себе окреслює можливий діапазон, у якому інтерв'юєр побудує розмову, і планує свою комунікативну поведінку. Хоча ми досліджуємо іміджотворчу стратегію з позиції респондента, інтерв'юєр відіграє в цьому велику роль через створення, нав'язування респондентові певного образу, з яким респондент і собі або погоджується, отже, дотримується меж, які йому окреслив інтерв'юєр, або респондент не приймає нав'язаного варіанту комунікативної поведінки і намагається змінити свій образ.

Типологізація можливих образів представлена такими типами іміджів: дзеркальний, поточний, бажаний, кооперативний і численний [6: 36-39]. Дзеркальний імідж базується на нашому уявленні про себе, позитивною рисою цього типу іміджу виступає позитивне сприйняття себе, негативною – мінімальне врахування думок інших про тебе. Поточний імідж представлений думкою з боку інших. Бажаний тип іміджу створюється на бажанні до ідеального бачення себе. Кооперативний імідж характеризує певні організації з єдиною символікою, уніформною і т.д. Численний імідж будується кількома структурами. Для нашого дослідження важливим є дзеркальний імідж, тобто, як представляє себе респондент у поєднанні з бажаним, тобто представлення ідеального образу для аудиторії. Інтерв'юєр пропонує респондентові поточний тип іміджу як погляд з боку. Для респондента є вкрай необхідним збереження "свого обличчя" [7], створюючи позитивний імідж, уникнути негативних висловлювань на свою адресу, що можуть нашкодити або зруйнувати "правильний образ" респондента.

Побудова іміджотворчої стратегії базується на стратегічному характері інформації, що розрахована на масового адресата і яка контролюється респондентом. Іміджотворча стратегія складається з експліцитних та імпліцитних тактик підтримання іміджу, а також тактик зміни іміджу, експліцитних та імпліцитних. Залежно від висловлювання та вживання тактик стратегії контролювання теми, респондент реалізує іміджотворчу стратегію, базуючи її на інформації, що стосується професійної сфери, або сімейного кола, або особистих рис характеру респондента. Респондент свідомо акцентує певну інформації з метою підтримання іміджу, що подається інтерв'юєром, або навпаки, спростовуючи поданий імідж, змінює його на образ, який вважає дійсним для себе.

Імідж – це образ, що породжується у певній ситуації з певною метою, образ, що навмисне формується та програмується. "Це комплексне утворення, яке асоціюється з такими поняттями як престиж та репутація" [3: 131]. Образ як когнітивна модель знаходиться в свідомості телеглядачів, у телеінтерв'ю цей образ активується, його зміст стає більш конкретним [2: 198], і ми можемо говорити про свідоме формування уявлень про себе, які направлені на певного адресата. Респондент, погоджуючись узяти участь у телепрограмі Ларрі Кінга, розраховує на інтерес телеаудиторії до своєї персони і, користуючись нагодою, вербалізує свій імідж – імідж, що має певні якості і що діє певним образом, імідж, що є привабливим, професійним, компетентним, незабутнім, яскравим, симпатичним телеглядачам. При створенні іміджу для респондента є важливою семантична категорія "своїх", "свого кола" [1: 202-205]. Ця категорія імпліцитно окреслює становище респондента в професійній сфері, указує на успіх та досягнення в кар'єрі або просто натякає на соціальний стан респондента. Респондент, надаючи певні імена, створює певний імідж, наголошуючи на близькості до певних відомих людей, тим самим окреслюючи своє положення в суспільстві. Будуючи свій власний імідж, респондент пропонує свої власні характеристики його

особистості як саморозкриття, самопізнання, що націлене на певного адресата та будується з певними стратегічними намірами.

Тактика підтримання іміджу вживається респондентом, коли він погоджується з образом, що подається інтерв'юером. Кооперативність є базою для продовження теми, що пропонується інтерв'юером, бажанням співпрацювати в установленому ним руслі.

KING: What do you do with C-Cap (ph) in Georgia? Don't you work with young girls?

FONDA: GCAP, yes. And boys. Girls and boys. We have been around 12 1/2 years now. And what we learned is if you want young people to not engage in risky behavior, you have to give them hope. Hope is the best contraceptive. They have to see a future for themselves that will be compromised by risky behavior, whether it's getting pregnant, having babies too soon, drugs, whatever.

And so we do programs that give them hope in the future. We kind of wrap our arms around them and show them that there's health care in the future, that there's a bank account in their future, that there's jobs, that there's self-expression. Things like that (09.05.07. F).

Інтерв'юер запитує Джейн Фонду щодо її роботи з молодими людьми. Оскільки інтерв'юер особисто знайомий з актрисою та слідкує за її професійною діяльністю, він також добре знається на її соціальних або благодійних програмах. Отже, формуючи це запитання, інтерв'юер підкреслює позитивний імідж актриси ще й турботою про інших. Респондент і собі, відповідаючи, імпліцитно підтверджує створений образ та розповідає, наскільки необхідно дати надію дітям для уникнення можливих проблем з алкоголем, наркотиками та ранньою вагітністю. Респондент комбінує цю тактику з тактикою провокуючої комунікативної інтеракції, звертаючись до телеглядачів з метою наголошення, що діти мають отримувати більше уваги, що проблемні діти є віддзеркаленням неуваги дорослих, нестачі розуміння, любові, турботи.

KING: That's with Rock Hudson in "Giant." We'll talk about co-stars later. Your family, you have four children, ten grandchildren, three great grandchildren.

TAYLOR: And more coming

KING: Do you get to see the flock?

TAYLOR: Always. Thanksgiving, everyone.

KING: You're the dame grandmother. How do you get to be a dame?

TAYLOR: You couldn't. I'll call you sir.

KING: I can't even be a sir.

TAYLOR: Because you're not English. I don't know, they just are meretricious.

KING: The British. Did you have to go there? Do they dub you dame?

TAYLOR: Yes.

KING: It must be quite an honor to stand there.

TAYLOR: It is (30.05.06 F).

Інтерв'юер пропонує респондентові, актрисі Елізабет Тейлор, імідж щасливої жінки, що має дітей та багато онуків та правнуків. Актриса підхоплює це висловлювання, акцентуючи увагу на тому, що її сім'я становиться ще більше, що вона дотримується сімейних традицій зустрічати свята в колі рідних людей. Другий акцент інтерв'юера на позитивному іміджі актриси є її поважний титул, який вона отримала від королеви Великої Британії. Респондент експліцитно підтримує створений образ, наголошуючи на честі отримання такого титулу.

KING: Yet you've always written and told that a lot of men cheated on you.

HAWN: Well, men cheat.

KING: How could someone cheat on you?

HAWN: It doesn't matter. Men – men – men cheat. Men are different than women and men live with – with some very difficult obstacles. I mean a man basically in his true nature is to spread his seed and a woman is a gatherer and that's kind of the way we're – our limbic system is set up, you know. I mean I like cooking and being with my kids and, you know, all of this stuff and taking care of the home and, you know, men like to go do other things. It's normal. It's natural. But we're evolving. We're an evolving group of humans hopefully and it's very difficult because men don't necessarily have any emotional connection to that physiological need and, you know, you and I both know that, don't you? (24.02.06 F)

Інтерв'юер Ларрі Кінг окреслює образ актриси Голді Хон як жінки, якій зраджували чоловіки. Актриса експліцитно погоджується з цим висловлюванням та, уживаючи тактику тематичної деталізації, пояснює, що це проблема не лише її, як особистості, а й в цілому стосується різної природи чоловіків та жінок. Уживаючи тактику провокуючої комунікативної інтеракції, актриса звертається до жінок, наголошуючи на необхідності близьких зв'язків з дітьми, що є більше головним для жінки, та намагається пояснити своє небажання змінити статус громадянського шлюбу на законний.

KING: Her best-selling book "The Proper Care and Feeding of Husbands" is just out, there you see it, in paperback. And, congratulations for ratings being way up, the spring, 2006 Arbitron book showed a 21 percent growth in adults 25 to 54 versus spring of last year, the talk radio industry Magazine Talkers called it a triumphant return and call you the comeback kid. Where did you go by the way to be the comeback kid? Had things dropped and then you came back?

SCHLESSINGER: Well, after 9/11, as you know, everybody thought it has to be all politics all the time, everybody yelling constantly and so everybody got on that bandwagon and forgot that everybody watching, everybody at home has a life and they have ethics, morals, values and principles to consider with their spouses, with their friends, with their neighbors, relatives, families, work and everything else that still needed attention (29.09.06 F).

Інтерв'юер надає позитивного творчого звучання іміджу Лори Шлесінгер, який респондент підтверджує та розкриває, уживаючи тактику тематичної деталізації. Радіоведуча роз'яснює, що навіть після трагічних подій у суспільстві в житті звичайних людей пріоритети залишаються тими самими. Респондент експліцитно наголошує на тому, що політика важлива, але вона не може домінувати в щоденному житті.

KING: During an interview you did with us in September you said, I don't feel like I have used my life to the highest good.

WINFREY: Yeah.

KING: Has that changed since opening the schools?

WINFREY: Well, the opening of the school was one of the greatest days I've ever experienced. Ever. I felt like I had 20 weddings all in one. It felt like everything I'd heard people say weddings were. Like, it's like out of body, you don't remember what happened, you're sort of floating through it. So the opening of my leadership academy felt like that but it also felt like for me the process of getting to something is as good as actually arriving there. So the process of building the school and working for years to make it happen, that was really wonderful. And then to sort of be there and actually see that these girls' lives were going to change, it was really wonderful (01.05.07 F).

Інтерв'юер пропонує респондентові образ людини, яка незважаючи на всі досягнення в житті, мріє про більші звершення, і оскільки Ларрі Кінг добре знається на проєктах Опри Уінфрі, він торкається цієї теми, надаючи можливість гостю програми розповісти про свою школу. Телеведуча підтримує тематику, запропоновану інтерв'юером, і інформує телеглядачів про свій проєкт, досягнення та свої почуття.

KING: You write all your own material?

COOK: I do.

KING: Your new tour, Isolated Incident, Global Thermo Comedy, what does that mean?

COOK: I just wanted a title that would leave people out of breath, basically. I want you to be winded by the time you are done saying that, Global Thermo Comedy Tour. Last year, Larry, I had the luxury and the privilege of going over to Iraq and doing shows for our troops. It was important to me to do that, go over to Kuwait. This year, I am going to do the U.S. leg of the tour. We're going to take it all over the world, go to Australia, South Africa and a lot of these USO Bases. Hopefully go through Afghanistan. Really important to bring entertainment to the troops (23.04.09 M).

Інтерв'юер ставить запитання щодо авторства програми, з якою виступає респондент Дейн Кук. Інтерв'юер схвально коментує програму, створюючи образ надзвичайно талановитої та працюючої людини. Респондент, комік Дейн Кук, підтверджує запропонований імідж, а уживаючи тактику тематичної деталізації, розкриває свою подорож до Іраку та Кувейту як привілей, наданий йому через його талант.

KING: Our guest is Dominick Dunne and his always, always interesting column in "Vanity Fair." The latest one he writes about his encounter with George Clooney and the unique connection between the two, tell us about it.

DUNNE: Well, you know, Larry, it was an amazing thing. I was at a party given by Barbara Walters and Don Hewitt, you know, the producer of "60 Minutes," and they were giving the party in honor of the film "Goodnight and Good Luck." And, George Clooney and David Strathairn and so forth and Frank Langella, who are all – who played Bill Paley and Edward R. Murrow and Fred Friendly.

And there were 90 people there and I have never met George Clooney, although I lived in Beverly Hills and his aunt Rosemary Clooney I knew very well and her kids were friends with my kids growing up in Beverly Hills but I had never met George.

And, at that party it was at the Four Seasons, I was sitting, I think I was talking to Lesley Stahl and somebody came up behind me and put his hands very hard on my shoulders, so I couldn't kind of turn around. And I finally got around like this and it was George Clooney. And so I hopped up and I said, "Oh, George, George, I'm so glad finally to meet you and congratulations on your thing and your three nominations and your this." And he was going "Yes, yes, yes" waiting for me to get through it (12.04.06 M).

Інтерв'юєр окреслює коло знаменитостей, з якими знайомий або співпрацює гість програми Домінік Дьун. Респондент підтверджує цей образ, вживаючи тактики підтримання теми, тематичної деталізації, завдяки останній він привертає увагу телеглядачів не тільки до своєї персони, до якої звернувся відомий актор Джордж Клуні, щоб розповісти про свою дочку, яка була вбита в 1982, а й до телеглядачів, розповідаючи їм про трагедію відомого актора та про його талановиту дочку, яка пішла з життя так рано.

KING: Do you like subordinates to be open? By that I mean would you like a subordinate, a member of the Joint Chiefs of Staff to say "I think you're wrong"?

RUMSFELD: Oh, my Lord, it happens ten times a day.

KING: It does?

RUMSFELD: Of course. We just had all the combatant commanders and all the chiefs in for three days, met right down the hall here, breakfast, lunch, dinner, meals, every hour of the day we were together.

And, I can't tell you how many times people come in and say "Well, my view is this and I think that." And they discuss things openly. It's utter nonsense to suggest that – some people think this place runs by command. It doesn't. It's by consent. It's persuasion.

Now, in the military line they'll do what you say but in terms of moving this institution you do that through persuasion and discussion and debate and learning. There's no one smart enough to do this job (25.05.06 M).

Інтерв'юєр пропонує респондентові Дональду Рамсфелду, міністру оборони США, образ людини, що є відкрита для критики з боку підлеглих. Респондент підхоплює цей імідж та, вживаючи тактику тематичної деталізації та тактику провокуючої комунікативної інтеракції, підтверджує свій образ й експліцитно наголошує на способі прийняття рішень у штабі головнокомандуючого.

Тактики підтримання іміджу, як експліцитна, так і імпліцитна, є гетерогендерними, уживаними респондентами-чоловіками і жінками, оскільки позитивна роль відповідає тому іміджу, який вони окреслили для себе на певному етапі або збігається з їхніми стереотипними очікуваннями і є тим бажаним образом, який вони пропонують телеглядачам.

Тактика зміни іміджу вживається респондентами з метою змінення образу, який пропонується респондентові інтерв'юєром. Створений образ не відповідає баченню себе респондентом або не відповідає його інтенціям будування образу, тому респондент дотримується конфронтавної тактики з метою створення бажаного ім іміджу.

KING: For what were you addicted?

WILLIAMS: I wasn't – oh, I had a little problem with alcohol. It wasn't really a problem. Everybody had it. But it was the idea of –

KING: You were –

WILLIAMS: Yes, I was an alcoholic, a drunk.

KING: You were a drunk?

WILLIAMS: Well, that's nice of you to say that.

KING: You said it first (03.07.07 M).

Інтерв'юер запитує актора Роберта Уільямса про його алкогольну залежність. Це створює негативний образ, і актор, вживаючи тактику ухилення від теми, намагається спростувати очевидні факти. Після натяку інтерв'юера на те, що ця тема буде продовжуватися, актор змінює свою тактику, визнаючи залежність, але тим самим імпліцитно створюючи образ людини, яка соромиться залежності, а вживання висловлювань у минулому часі свідчать про героїчний образ актора, що подолав залежність.

KING: Why do you enter these things?

CONNER: For me, it's the competitive nature to it. You know, it's the – it's a bit of competition between girls and it gives you a chance to dress up and look like a princess for a day. You know, it's every girl's fun, fun time to do. And for me, it was just a great experience all the way around.

KING: And what were your career goals?

CONNER: I wanted to get into hosting and acting.

KING: What went wrong in New York? By the way, were you having problems before Miss. USA?

CONNER: Yes. I would never say that, you know, it happened while in New York. I would say – I started having dependency issues with alcoholism and addiction when I was 14 years old so...

KING: "Why didn't you resign? You should have done the honorable thing and resigned to seek treatment and move on with your life instead of tarnishing the reputation of the Miss. USA pageant."

CONNER: I didn't resign from the title only because – I didn't resign from the title to go get treatment. If it wasn't for having the title and if it wasn't for Donald Trump making me go, basically, it was either that or just go on my own. I would still be using right now, you know? (05.02.07 F).

Інтерв'юер Ларрі Кінг намагається з'ясувати справжні причини, що підштовхнули Тару Коннер до участі в конкурсі краси. Образ переможниці окреслюється як негативний через стереотипність у суспільстві про дівчат, що беруть участь у таких змаганнях з метою отримання слави, досить часто незаслуженої. Респондент намагається змінити цей образ, розповідаючи про свої плани стати акторкою або телеведучою. Негативний образ ще обтяжується проблемою залежності від алкоголю та небажанням міс Америки віддати свою корону наступниці, оскільки образ міс Америки не може корелювати із образом дівчини, що вживає алкоголь. Тара Коннер намагається виправдати свою залежність від алкоголю та наркотиків раннім віком, коли вона почала працювати, та самотністю, неготовністю вирішувати проблеми наодинці. Уживаючи тактику провокуючої комунікативної поведінки, респондент імпліцитно шукає співчуття в телеглядачів та сподівається на їх розуміння та підтримку. Щодо титулу міс Америки, Тара Коннер експліцитно заявляє про безперечні підстави своєї перемоги та право носити цей титул, оскільки журі, що визнало її переможницею вірить у неї, і вона не може нехтувати їх думкою.

KING: Georgia makes the rules, by the way. Lindsay Lohan came in for some negative publicity. She was in fact criticized by the CEO of Morgan Creek Productions, James Robinson, who produced the movie, chiding her for lateness and partying and immaturity. What's your read on Lindsay?

FONDA: She turned 20 on this movie. Lest we forget, this is a very young person who has had a very difficult life, who has been famous since she was 12 and being famous now is not like when I was young. The scrutiny, the paparazzi, the every move you make, it's – she's in a really difficult situation and she handles it, I think she handles it really well. I don't know about her private life. All I know is that when she showed up for work, she was totally brilliant and for most of the time when I was working with her, she was on time. There was one or two days she was late. I got mad at her. I went into her trailer and told her to get her ass on the set and she said to her makeup person, Barbarella just yelled at me. She has got a sense of humor (09.05.07. F).

Джейн Фонда не приймає імідж щодо своєї онучки, який їй пропонується інтерв'юером. Актриса експліцитно звинувачує репортерів у занадто пильній увазі до внучки з 12 років,

акцентує увагу на її таланті, працьовитості, гарному вихованні. Актрисі вкрай необхідне зберегти позитивний образ онучки, оскільки це безпосередньо впливає і на неї, і на її дочку. Джейн Фонда, яка є взірцем організованості і порядності, оберігає здобутий імідж, використовуючи тактику захисної комунікативної інтеракції, й тактику відхилення від теми, змінюючи акцент з недоліків поведінки молодшої актриси на складні моменти зіркового життя.

Тактика зміни іміджу будується експліцитно та імпліцитно. Гендерне варіювання представлене гомогендерною жіночою тактикою експліцитної зміни іміджу, гомогендерна чоловіча – імпліцитною тактикою зміни іміджу.

Жінки, учасниці телешоу, не погоджуючись з негативними характеристиками, наданими їм інтерв'юером, перетворюють їх на позитивні поєднуючи експліцитну тактику зміни іміджу з тактикою тематичної деталізації стратегії контролювання теми, що уможливило мовців створити "правильний образ" для телеглядачів, пояснюючи свою позицію. Чоловіки-респонденти, відповідно до правил "прихованого соціального престижу" обмежені у відвертому висловлюванні незадоволення щодо запропонованого варіанту створеного іміджу, тому вони намагаються змінити представлений аудиторії образ, ухиляючись від прямої відповіді на запитання та реалізуючи тактику інтродукції нової теми стратегії контролювання теми. Оскільки несприятливі портрети респондентів у більшості випадків стосуються їх особистих характеристик і приватного життя, мовці обирають стратегічні дії, націлені на вдале презентування себе перед публікою.

Подальша розвідка іміджотворчої стратегії та її тактик є доцільною з урахуванням гендеру інтерв'юера, а також у компаративному аналізі із відповідними інтерв'ю українською мовою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. / Оксана Сергеевна Иссерс. – М. : УРСС, 2003. – 284 с.
2. Кузнецов И. Н. Риторика / Николай Иванович Кузнецов. – Минск : Амалфея, 2000. – 352 с.
3. Мельник Г. С. Общение в журналистике: секреты мастерства / Г. С. Мельник. – СПб. : Питер, 2005. – 217 с.
4. Минаева Э. В. Гендерные стереотипы: pro et contra / Э. В. Минаева // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2010. – № 3 (21). – Ч. II. – С. 23–28.
5. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса / Андрей Владимирович Олянич. – Волгоград : Парадигма, 2004. – 507 с.
6. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Георгий Георгиевич Почепцов. – К. : Київський університет, 1999. – 308 с.
7. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. C. Levinson. – Camb.: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.

ВІДОМІСТІ ПРО АВТОРА

Галина Цапро – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка.

Наукові інтереси: гендерні лінгвістичні розвідки, корпусна лінгвістика.

СИМВОЛІКА РЕЧОВИН В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ТВОРЧОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ТЕКСТІВ ЗАМОВЛЯНЬ)

Світлана ШУЛЯК (Умань, Україна)

У статті вивчаються символічні значення лексики на позначення назв речовин у текстах українських замовлянь. Аналізуються речовини як активні дійові особи, об'єкти магічного ритуалу, атрибути персонажів замовлянь. Визначаються символічні кольороназви, які функціонують як епітети щодо позначень досліджуваної лексики.

Ключові слова: символ, замовляння, текст, речовинна символіка, кольороназва, епітет, лексика.

The article analyzes the symbolic meaning of the lexicon for denoting the names of substances in the texts of Ukrainian spells. The substances are analyzed like active living beings, objects of magic rituals and attributes of spell personages. Symbolic names of colours which are functioning as epithets for denoting the investigated lexicon are defined.

Keywords: symbol, spell, text, substance symbolic, colour name, epithet, lexicon.

Питанню вивчення символів приділяють увагу М. Г. Василенко, З. С. Василько, М. К. Дмитренко, Н. М. Москаленко, М. О. Новиков, О. А. Остроушко, Т. М. Шевчук та інші мовознавці. М. К. Дмитренко, досліджуючи семантику образів-символів зазначає, що необхідність пізнання символіки образів фольклору детерміноване передусім гуманістичними устремліннями, спрямованими на збереження людини, нації, людства загалом [3: 12]. Символ – це та узагальнена смислова сила предмета, яка, розкладаючись у безкінечний ряд, осмислює собою і всю безкінечність окремих предметів, смислом яких вона є. Символіка предмета, речі, реалії переходить на символіку їхніх найменувань, тобто мовних одиниць, якими вони позначаються [1: 64].

Мета нашої розвідки – дослідити символічні значення лексики на позначення назв речовин у текстах українських замовлянь. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: проаналізувати речовини як активні дійові особи, об'єкти магічного ритуалу, атрибути персонажів замовлянь; визначити символічні кольороназви, які функціонують як епітети щодо позначень досліджуваної лексики.

Серед фізичних речовин у замовляннях фігурують (за зниженням частотності): *вода, вогонь, земля, камінь* (високочастотні); *повітря (вітер), залізо* (менш частотні); *сіть* (одиничні). Серед фізіологічних речовин: *кров, кістка* (високочастотні); *віск, молоко, сльоза* (менш частотні); *мед, слина* (одиничні) [4: 255]. Класифікація речовин на фізичні та фізіологічні заснована на сучасних, а не архаїчних поглядах; архаїчна людина не вважає, наприклад, що вода і кров, кров і вогонь і т. д. належать до різних груп; взагалі ж ототожнення, уподібнення речовин макрокосму і мікрокосму для стародавніх людей процедура значно важливіша й типовіша, ніж їх розмежування й розподібнення [4: 263].

З символічних значень води переважають: *очищення; життєтворна* функція, особливо в аграрно-польових замовляннях; вода як *оселя небезпечних, хвороботворних стихій*; інколи вода – *посередник*: через неї передаються ті чи інші священні, корисні чи важливі властивості [4: 256]. Сцілююча та очищувальна функції води простежується у такому контексті: *Водичко-Йорданичко, омивай і сціляй. / Їк ти чіста, їк ти свята, / Так і цеса раба Божя рщена-порожена, / В святій воді омочена... / Помагайбіг, водице-сленице! / Є ти в хорошій керниці, / Прибувай же ти в керниці, / Очищай же ти камінні береги, / Бо ти є очищена з первовіку...* [2: 11].

Вода символізує кров землі; початок і кінець; межу між живим і тим (мертвим, потойбічним) світами; минуле і майбутнє, мить і вічність (звідси прогностична функція води); перехід до шлюбу; появу нової якості; відродження попереднього на іншому рівні тощо [1: 90]. Недарма вода наділена епітетами релігійного значення, наприклад: *Добрий вечір тобі, Уляно, святая, орданская, ангельская і архангельская!* [2: 70]. У цьому тексті воду називають Уляною. Зустрічаємо й такі визначення води: *глибокі води* [2: 28]; *бистрії води* [2: 55]; *теплі води* [2: 297].

Епітет *чорний* уживається в основі топонімічної назви, як-от: *Я тебе, скусо, в Чорне море відсилаю, там іди в чорні води купатися, у каміння перебиратися, в камінні колишися, від (Віри) хрещеної щезни, пропади* [2: 13]. Лексему *чорний* у словосполученні *чорні води* розглядаємо у зв'язку з розвитком значення «безрадісний», «безпросвітний», «печальний».

Вода є символом невідворотності, наприклад: *Як завертається вода / З усіх ріків, потоків у море, / Так завертаю цю біль, / Це заклинання, / На того раба Божого, що його надіслав* [2: 27].

Вогонь у текстах замовлянь має очисну функцію, наділений епітетами *святий, горючий, золотий*. Звернення до нього супроводжується такими дієсловами: *очисти, оздорови, не допусти, звільни, грій, годуй, світи, освічуй, роби, дай*, наприклад: *Ти, вогню святий і горючий, очисти нас, немічних і старих, здорових і молодих, оздорови нас у всіх жилках і піджилках, не допусти ніякого нездужання, звільни нас від пристрїтів і зурочень, од тошноти і нудоти, од страху і переляку. Ти, вогню золотий, грій нас і годуй, світи нам і освічуй, роби здоровими і мудрими, бо ти спалюєш нечисть і недужість, хвороби і болячки, даєш світло і хліб. Дай нам на цей раз хліб і тепло, здоров'я і силу* [2: 54].

Присутня *відганяльна, нищівна* функція вогню. Перед нами гомеопатична магія: подібне (жар хвороб) лікується подібним (вогнем). *Ворожою й небезпечною* стихією вогонь постає в

замовляннях проти «беху» та «бешихи» і особливо в любовних приворотях. У цілому ж, якщо вода амбівалентна з ухилом у позитивний бік, то вогонь, також амбівалентний, схиляється в бік негативний [4: 256], недарма іноді вогонь може бути чорним: **чорний вогонь горить** [2: 48]. З цього приводу Л.В. Шулінова зазначає, що будь-який колір сам по собі, взятий окремо, ні хороший, ні поганий, лише за певного їх поєднання відповідно до сюжету, композиції, авторського задуму, художньої школи (в живописі), або контекстуального оточення і «проявлення» конотацій, закладених історичним досвідом кожного мовного колективу, національно-культурних традицій, він [колір] може стати чи прекрасним, чи навіть потворним [5: 13].

Землю розглядаємо як позитивне начало в замовляннях, адже вона наділена такими іменами-атрибутами: *мати, свята, своя, Тетяна*, наприклад: *Добрідень, кринице-вдовице! / Земля Тетяна, вода Уліяна! / Ти очищаси каміння, креміння, / Луги, береги. / Я буду на поміч води набирати, / Своє тіло обмивати / від ворогів, від напасти, від хвороб. / Хлюпаю я на свою землю – / Хто на цю землю ступає, / Радість і славу мені посилає* [2: 14].

Землеробський акцент у замовляннях виражений слабко. Серед інших значень зустрічається *хтонічне*: земля, як і вода, також може бути оселею змії, бо вона – зона нижнього царства. Проте на цій хтонічній символіці в замовляннях кладеться менший наголос [4: 257].

Зустрічаємо тексти, в яких земля виступає як персоніфікована істота, як-от: *Як та свята земля спить* [2: 37]. Хворобу можна вислати в землю, але тоді вона набуває негативних конотацій, наприклад: *І зсилаю тебе, злий душе-переполоше, / В землю пустую, безконечную, / Де козак на коні не гуляє* [2: 38].

Повітряна стихія замовлянь – вируючий простір несених вихором наслань і напастей. Кардинально відрізняється від могутнього й доброго помічника людини – вітру казок [4: 257]. Зустрічаємо замовляння, побудовані за формулою подібності «як відбувається це, так відбувається те», наприклад, «як – так»: *Як щезають дими від вітрів, / Так, щоб біль щезала, пропадала / Від тіла красного-прекрасного, / Цього рожденного, хрещеного (Федора) / І до нього діла не мала* [4: 22]. Тут вітер згадується у функції відганяння.

Крім епітета буйний, як-от: *буйні вітри* [2: 13], зустрічаємо й інші у контексті на кшталт: *Вітер вікрущий, вітер пекущий, вітер прагнущий, вітер з сходу, вітер з заходу, вітер з півночі, вітер з полудня, звідки ти котився, куди ти вбрався?* [2: 303].

Функції заліза у замовляннях – *виганяння зла і замикання*. У тексті означає: магічно надміцний (порівн. залізний хліб, залізні черевики в казці) [4: 258]. Найчастіше вживається словосполучення *залізні зуби*, наприклад: *Господи, іду я між чужих християн з ведмежою силою, з залізними зубами, з вовчими лапами. Ведмежою силою одідмусь, а залізними зубами одгрисусь, ні пристрїту, ані вроків не боюсь. Амінь!* [2: 56].

Такий речовинний елемент як сіль у замовляннях зустрічається нечасто. Вона включена в магію за аналогією з функцією *відганяння*: напасть має згинутися, як сіль у воді [4: 258]. Наведемо приклад, коли хвороба має пропасти так, як сіль перегорє у вогні: *Тричі сіль сиплять на вогонь і стільки кажуть: сіль перегорє, піч перепікає, народженого, хрещеного (Трохима) всяка хвороба минає!* [2: 33].

Кров у замовляннях переважає всі інші речовини. Вона має численні атрибути (що для архаїки завжди є вказівкою на сакральність і значимість предмета) [4: 258].

Кров замовлянь – *червона*: *Я на тебе, скусю, силу маю, я тебе за дев'яту межу відсилаю. Аби ти щезла, пропала, аби ти сили не мала. Аби ти моці не мала біле тіло сушити, червону кров пити* [2: 13]; але може бути *люта*: *На синьому морі лютий змії реве. – «Чого ти, лютий змію, ревиш?» – «Бо нема мені чим дітей годувати.» – «Йди, лютий змію, в Іванів двір і візьми од раба Божого Івана, молитвенного і хрещеного, люту кров, і будеш мати, чим дітей годувати!»* [4: 68]; вона буває не лише *християнською*: *Летів орел через море, спустив крило, заткнув жерло. Злетів півень на камінь, крилами махає: чорний камінь, не движись, християнська кров, остановись у народженого, молитвенного, хрещеного Івана!* [4: 64], а й *трав'яною і водяною*: *Пресвятая Богородице, просим собі в поміч. Замовлю кров буйную, трав'яную і водяную!* [4: 59]; це означає, що стародавні люди, очевидно, зближували кров з усяким «соком життя», «вологодом життя» [4: 258].

Саме кров (поряд з водою і вогнем, в одному варіанті – з молоком) виповнює міфологічні три ріки [4: 258]: *На камені, на острові, / На Осіяньській горі бігло три ріки: / Одна водяна, друга медяна, третя кровава, / Я водяну виллю, а медяну вип'ю. / А кровавою кров замовлю* [2: 71]; *Калиновим мостом ішло три сестри: Калина, Малина і Шипшина. Не вміли вони ні шити, ні прядти, тільки вміли сікти-рубати, ріки пропускати: одна ріка водяная, друга ріка огняная, третя ріка кров'яная. Водяною огонь заливати, кров'яною кров знімати* [4: 60].

Кров вкрай важлива й дорогоцінна, але вона завжди з'являється в тривожному, лиховісному і смертоносному контексті. Цим вона протиставляється «мирній» і спокійній воді, зате зближуються з загрозливим вогнем [4: 259]: *Йшов Ісус Христос через море, загнав собі дерево в ноги. Став він дерево виймати та й став кров замовляти: «Кров не вода, рікою не біжить»* [4: 54]; *Там на горі тури орали, красну рожу сіяли; красна рожка не зійшла; там стояла дівка; коло синього моря безребра овечка стояла; край червоного моря червоний камінь лежить. Де сонце ходить, там кров знімається; де сонце заходить, там кров запікається* [4: 57].

Віск згадується передусім у своєму прямому значенні – як бджолиний віск. Оскільки ж тануча свічка рівна життю, яка тоне, а серце еквівалентне «емоційному», «душевному» життю, можна сказати, що м'який, лепкий і гарючий віск осмислюється як емоційне, «сердечне» буття людини (порівн. ворожіння на воскові, переважно на «особисте життя») [4: 260]: *Щоб тебе за мною так пекло, як пече вогонь той віск! Щоб твоє серце за мною так топилось, як топиться той віск, і щоб ти мене тоді покинув, коли знайдеш той віск!* [4: 47], або: *Зійдіте, всякі хвороби, / Які є захворювані, на віск вийдіть* [2: 17]; *Аби зниділи, / Як нидіє віск на вогні, / Піна на воді, / Роса на траві, / Так аби зниділи / Від чистого, / Молитваного, / Хрещеного (ім'ярек)!* [2: 62].

Сльози (плач) фігурують у непорівняному за своєю експресією любовному замовлянні. Тут їхнє значення також глибоко архаїчне: у найдавніших міфах різних народів сльози, плач – знак глибокого зворушення, без розрізнення «доброго» чи «лихого», кохання чи туги, жаху чи захвату [4: 261], наприклад: *Місяцю Владимиру, ти високо літаєш, ти все бачиш, ти все чуєш, як невольники й невольниці плачуть за батьком та за матір'ю, за дітками маленькими; як корова за телям, як лошниця за лошам, як ослиця за осям, як море за морем. Даруй же, Господи, щоб так за мною народженою, хрещеною і молитвяною рабою Божою Іван плакав* [4: 36].

У замовляннях спостерігається магія за аналогією: як слина пропадає в землі, так повинна пропасти напасть [4: 260], як-от: *Хворий за тим має три рази плюнути в ту воду, а ту воду тоді виливають на західне місце* [2: 58].

Отже, речовини у замовляннях мають обов'язкове символічне значення. Вони є не просто матеріалами, а й активними дійовими особами, об'єктами магічного ритуалу, атрибутами персонажів замовлянь. Також символічних значень набувають кольороназви, які функціонують як епітети щодо позначень досліджуваної лексики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Василько З.С. Символізація значення слова в українському фольклорному мовленні (на матеріалі фауноназв у казках, піснях і пареміях): Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002. – 437с.
2. Ви, зорі-зоріці...Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук; передм. М. Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
3. Дмитренко М. Символи українського фольклору : монографія / Микола Дмитренко. – К. : УЦКД, 2011. – 400 с.
4. Українські замовляння / упоряд. Н. М. Москаленко ; автор передмови та коментаря М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
5. Матеріали та методичні рекомендації до спецкурсів з ідіостилістики / упорядн. Л. В. Шулінова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 45 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Шуляк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: стилістика, семантика, мова українського фольклору.

НОМІНАЦІЇ ОПТИКО-КІНЕСТЕТИЧНИХ СИМПТОМІВ СТРАХУ ТА ГНІВУ В СУЧАСНІЙ АМЕРИКАНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

Ольга ШУМЕЙКО (Чернівці, Україна)

У статті розглядаються особливості номінації оптико-кінестетичних симптомів негативних базових емоцій страху та гніву у художньому дискурсі. Матеріалом дослідження слугували прозові твори сучасних американських письменників.

Ключові слова: невербальні засоби вираження емоцій, номінації оптико-кінестетичних симптомів, негативні базові емоції, перцептивні образи.

The article deals with the peculiarities of nomination of visual and kinesthetic symptoms of negative basic emotions fear and anger in literary discourse. The material under investigation is modern American English prose.

Keywords: nonverbal means of expression of emotions, nomination of visual and kinesthetic symptoms, negative basic emotions, perceptual images.

У свідомості людини постійно відбувається процес закріплення змісту отриманих знань, досвіду, результатів діяльності та пізнання оточуючої дійсності у вигляді певних ментальних одиниць або концептів [2: 23-24]. Невичерпним джерелом знань про оточуючий світ є власне художня проза, де виявляється зв'язок між індивідуальною картиною світу та, зокрема, емоціями [4: 12]. Як зазначає Я. Рейковський, що, враховуючи ті форми вираження емоцій, опис яких зустрічається в художній літературі різних культур, „мова емоцій містить як загальні елементи, характерні для різних культур, так і елементи, специфічні для певних культур” [8: 143]. Відтак, доводом універсальності вираження людських емоцій, на думку Л. Я. Гозмана, є факт розуміння представниками однієї культури літературних творів іншої [3: 133]. Однак у даному випадку зауважимо, що мова йде про універсальність тільки емотивних смислів на противагу лексичній маніфестації емоцій, яка має національну специфіку.

Так зване „загальне емоційне смислове поля” кодується та відтворюється у відповідних лексичних та фразеологічних засобах мовної концептуалізації емоцій [7: 560]. В емотіології, як правило, виокремлюються три основні способи вербалізації емоційних концептів: 1) номінація (наприклад, *страх, fear*); 2) дескрипція (*тремтіння ніг, trembling legs* тощо); 3) експлікація (*козел* (про людину) і т.п.) [9: 18]. Однак, не дивлячись на достатньо розроблену у лінгвістиці класифікацію засобів вираження емоційних концептів, актуальними все ж таки залишаються проблеми мовної експлікації концептів негативних емоцій з урахуванням індивідуальних та культурних аспектів в американській художній прозі.

Метою дослідження даної статті є аналіз номінацій оптико-кінестетичних симптомів негативних базових емоцій страху та гніву в сучасній американській прозі. Для досягнення цієї мети у статті поставлено та послідовно вирішено такі завдання: описати невербальні засоби вираження страху та гніву, визначити корпус номінацій емоційних реакцій із компонентом значення „оптико-кінестетичні симптоми” у сучасних американських прозових творах.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що одержані результати можуть бути використані у викладанні курсів загального мовознавства, лексикології англійської мови, теорії та інтерпретації тексту.

Експресивна функція комунікації проявляється у вираженні почуттів, емоцій в процесі спілкування через вербальні й невербальні засоби та полягає у збудженні необхідних емоційних переживань, тобто „обміні емоціями” між мовцями, а також зміні власних переживань і станів [1: 28]. В умовах безпосередньо емоційного контакту між людьми великого значення набувають саме невербальні засоби комунікації [1: 59].

Класифікація невербальних засобів спілкування у лінгвістиці зводиться переважно до кінесичних (рухи тіла), просторових (організація поведінки та міжособистісної поведінки) та часових характеристик взаємодії [1: 60]. Ми виокремлюємо серед невербальних засобів вираження емоцій такі складові: оптико-кінестетичні, акустичні та вегетативні симптоми.

Оскільки найдинамічніше зовнішній бік експресії емоцій виявляється за допомогою „мови тіла” [1: 61], провідна експресивно-регулятивна роль у спілкуванні відводиться оптико-кінестетичній системі – „діапазону рухів, які сприймаються візуально” [6: 87]: міміці

(значущим рухам м'язів обличчя), контакту очима (рухові очей, поглядам), пантоміміці (поставам тіла, ході, жестах) та авербальним діям (стуку, скрипу, гулу, почісуванню, потиранню рук). Цей діапазон рухів, який сприймається візуально, у прозових творах сучасних американських письменників представлений відповідно номінаціями невербальних реакцій із компонентом значення „оптико-кінестетичні симптоми” емоцій.

Страх та гнів класифікуються дослідниками переважно як негативні за аксіологічним знаком та базові за модальністю емоції [5: 34]. Універсальними симптомами страху вважаються: насторожений погляд, підняті брови, широко відкриті очі, зіщулювання, повна нездатність рухатися, намагання втекти, тремтіння рук та ніг, блідість обличчя, калатання серця, пришвидшене дихання, напруження м'язів [5: 309]. Проявами гніву є: червоний або блідий колір обличчя, пришвидшене серцебиття, потовиділення, напруження вен на чолі та шиї, стискання рук у кулаки, розширення зіниць, зведення брів, скреготіння зубів [5: 250-252]. Як бачимо, деякі реакції (як от пришвидшене серцебиття та дихання, блідість обличчя) подібні до тих, які супроводжують страх. Відмінності полягають у наступному: у випадку гніву кров'яний тиск сягає вищої відмітки, а ось серцебиття – не таке пришвидшене, як в момент переживання страху [5: 252].

Контекстне вживання номінацій невербальних реакцій у стані страху у сучасних американських прозових творах, які складають групу „Оптико-кінестетичні симптоми” дозволило виокремити сім узагальнених симптомів страху (загальна частота актуалізації – 169):

1. Мімічні зміни (42) вказують на рухи м'язів обличчя людини у стані страху та представлені наступними номінаціями: *one's eyes bulge with terror; look as if someone has seen a ghost; look like a half-wild animal that has just been returned to a cage; one's eyebrows furrow with intensity; squeeze one's eyes shut; pluck one's lip like the algebra final is coming up; clenched jaw*. Наприклад: *Her eyes, bulging with terror, peered over the top of it* [13: 121].

2. Контакт очима (30) характеризує погляд людини у стані страху та репрезентований такими номінаціями: *to stare; one's eyes move slightly back and forth like a camera that is continually scanning a danger zone; look up*. Наприклад: *Langdon stared at the block, trembling...* [10: 479].

3. Рухи головою (3) виражені номінаціями: *keep jerking one's head around as if someone expects to be attacked; turn one's head away*. Наприклад: *Mrs. Wilkins saw the dead body, and then she turned her head away* [12: 16].

4. Рух плечового поясу (2) вказує на ознаки підняття плечей у стані страху та вербалізується номінацією *hunch one's shoulders* у реченні: *There was another gigantic explosion... Both of them hunched their shoulders and winced* [13: 27].

5. Мануальні жести (10) репрезентовані рухами рук у страху, які виражаються номінаціями: *being startled, jerk one's hand back; put one's hands to one's mouth; press one fist against one's mouth; cover one's face with one's hands; covered one's ears*. Наприклад: *“The Tabula killed her. They're right behind us.” Vicki put her hands to her mouth...* [12: 84].

6. Дії з предметами (14) представлені такими номінаціями: *something tightens in one's hand; clutch something; grip one's wrist*. Наприклад: *... Vittoria clutched the back of a pew... The image overhead was horrid* [10: 408].

7. Рухи тіла та постави (68) у стані страху виражені номінаціями: *sway in horror; back off with a look of awe on one's face; almost jump; slump like someone has been hit with a bullet; dive forward; be about to run away; jump away*. Наприклад: *Chartrand backed off with a look of awe on his face* [10: 521]; *Vittoria swayed in horror...* [10: 123].

Отже, результати кількісного аналізу свідчать про те, що номінація оптико-кінестетичних симптомів страху в сучасних американських прозових творів здійснюється переважно за допомогою тих мовних одиниць, які позначають рухи тіла та постави у стані страху. З огляду на дані психології щодо універсальності оптико-кінестетичних симптомів страху, особливими для сучасних американських прозових творів можна вважати наступні перцептивні образи страху: **ВИРАЗ ОБЛИЧЧЯ, НАЧЕ НАПІВДИКУ ТВАРИНУ ПОВЕРНУЛИ ДО КЛІТКИ** (*look like a half-wild animal that has just been returned to a cage*); **КУСАТИ ГУБИ, НАЧЕ ПЕРЕД ІСПИТОМ** (*pluck one's lip like the algebra final is coming up*);

РУХ ОЧЕЙ, НЕМОВ КАМЕРА, ЯКА СКАНУЄ НЕБЕЗПЕЧНУ ТЕРИТОРІЮ (*one's eyes move slightly back and forth like a camera that is continually scanning a danger zone*); РІЗКЕ ПАДІННЯ ТІЛА, НАЧЕ ВІД КУЛІ (*slump like someone has been hit with a bullet*).

Контекстне вживання номінацій невербальних реакцій у стані гніву у сучасних американських прозових творах, які складають групу „Оптико-кінестетичні симптоми” дозволило виокремити шість узагальнених симптомів гніву (143):

1. Мімічні зміни (58) представлені номінаціями: *the muscles in one's neck pulse with rage; the vein throbs at one's temple; have a faster heart rate*. Наприклад: *...as Commander Olivetti led them down a long rococo corridor, the muscles in his neck pulsing with rage* [10: 169].

2. Контакт очима (33): *to glare; one's eyes look like frozen black marbles; one's eyes burn like two obsidian coals; one's eyes blaze like an inferno; one's eyes go white, like a shark about to attack; one's eyes turn black; one's eyes burn; one's eyes feel like they are filled with acid, burning deep into the sockets*. Наприклад: *His eyes went white, like a shark about to attack. "I am warning you. I do not have time for this."* [10: 158].

3. Рух плечового поясу (1) характеризується напруженим опущенням плечей у стані гніву, яке супроводжується стисканням кулаків та виражається номінацією *one's shoulders slump: His fists were clenched, his shoulders slumped, his feet in a fast shuffle mode. Usually he walked with a smile and a wave, sometimes even whistling. Not today... Davis saw him and veered to the right. "Mr. D?" "Leave me alone."* [11: 328-329].

4. Мануальні жести (13) представлені такими номінаціями: *angrily point down at something; point angrily at something; brush angrily at one's cheeks; gesticulate wildly; one's fists are clenched; hold one's fist before one's eyes; to raise one's hand as if about to slap one's backhand*. Наприклад: *"Shut up," Tom said, "or I'll hit you myself... Fair warning – one more word." He held his fist before her eyes...* [13: 85].

5. Дії з предметами (22): *pistol-whip the dashboard savagely; knock harshly on the door; bang the palm of one's hand hard on the steering wheel; stamp one's foot; kick the side of his desk; paper go flying as someone sweep the entire contents of the desktop onto the floor; slam door; slam one's cane against the floor; hang up; throw the cigarette to the ground; throw a clipboard at one's head; squeeze the ball of aluminum foil tighter in one's fist; one's hand clenches tighter around one's cane; one's knuckles whiten on the arms of one's chair*. Наприклад: *Macri stamped her foot and yelled as loudly as possible, "I am a professional videographer with the BBC!..."* [10: 341-342].

6. Рухи тіла та постанти (16) виражаються за допомогою номінацій: *to straighten; lunge for someone; step forward; enter the room like a rocket; lean across the table; jump to one's feet*. Наприклад: *"What!" ...Kohler looked ready to jump to his feet* [10: 92].

Відтак, вербалізація оптико-кінестетичних симптомів гніву в прозових творах сучасних американських письменників здійснюється переважно за допомогою номінацій, які виражають мімічні зміни у стані гніву. Специфічними для представників американської культури виявились наступні перцептивні образи гніву: ОЧІ СТАЮТЬ ХОЛОДНИМИ ТЕМНИМИ КАМІНЦЯМИ (*one's eyes look like frozen black marbles*); ОЧІ, НАЧЕ РОЗПЕЧЕНЕ ВУГІЛЛЯ (*one's eyes burn like two obsidian coals*); ОЧІ БІЛЮТЬ, НАЧЕ В АКУЛИ, ЯКА ЗБИРАЄТЬСЯ НАПАСТИ НА ЖЕРТВУ (*one's eyes go white, like a shark about to attack*); ОЧІ НАБУВАЮТЬ ЧОРНОГО ВІДТІНКУ (*one's eyes turn black*); ВІДЧУТТЯ, ЩО КИСЛОТА В'ІДАЄТЬСЯ В ОЧНІ ЗАПАДИНИ (*one's eyes feel like they are filled with acid, burning deep into the sockets*).

Отже, існуючі класифікації невербальних компонентів вираження емоцій в психології дозволили виокремити групу номінацій із компонентом значення „Оптико-кінестетичні симптоми” негативних базових емоцій суму та гніву. Найчастотнішими серед номінацій оптико-кінестетичних симптомів страху в сучасних американських прозових творах є ті, які позначають рухи тіла та постанти, а серед номінацій оптико-кінестетичних симптомів гніву – ті, які вказують на мімічні зміни. Специфічними для авторів сучасних американських прозових творів можна вважати наступні перцептивні образи: а) страху: ВИРАЗ ОБЛИЧЧЯ, НАЧЕ НАПІВДИКУ ТВАРИНУ ПОВЕРНУЛИ ДО КЛІТКИ; КУСАТИ ГУБИ, НАЧЕ ПЕРЕД ІСПИТОМ; РУХ ОЧЕЙ, НЕМОВ КАМЕРА, ЯКА СКАНУЄ НЕБЕЗПЕЧНУ ТЕРИТОРІЮ;

РІЗКЕ ПАДІННЯ ТІЛА, НАЧЕ ВІД КУЛІ; б) гніву: ОЧІ СТАЮТЬ ХОЛОДНИМИ ТЕМНИМИ КАМІНЦЯМИ; ОЧІ, НАЧЕ РОЗПЕЧЕНЕ ВУГІЛЛЯ; ОЧІ БІЛЮТЬ, НАЧЕ В АКУЛИ, ЯКА ЗБИРАЄТЬСЯ НАПАСТИ НА ЖЕРТВУ; ОЧІ НАБУВАЮТЬ ЧОРНОГО ВІДТІНКУ; ВІДЧУТТЯ, ЩО КИСЛОТА В'ІДАЄТЬСЯ В ОЧНІ ЗАПАДИНИ.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у проведенні порівняльного аналізу засобів мовного вираження оптико-кінестетичних симптомів позитивних базових емоцій у художньому дискурсі.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов, 2002. – 123 с.
3. Гозман Л. Я. Психология эмоциональных отношений / Л. Я. Гозман. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 176 с.
4. Горобец А. Ф. Языковая и культурная картины мира: современный поход к проблеме / А. Ф. Горобец // Культурная жизнь юга России. – № 1(26). – Краснодар, 2008. – С. 11–13.
5. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб. : Питер, 2008. – 464 с.
6. Лабунская В. А. Невербальное поведение: структура и функции / В. А. Лабунская // Социальная психология : хрестоматия / сост. Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. – М. : Аспект Пресс, 2003. – С. 84–111.
7. Мокрова О. Р. Полистатусная презентация категории эмотивности в эмотиологии / О. Р. Мокрова // Вестник Башкирского университета / глав. ред. А. Г. Мустафин. – Уфа, 2008. – Т. 13, № 3. – С. 559–561.
8. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций / Януш Рейковский ; пер. с пол. В. К. Вилюнаса. – М. : Прогресс, 1979. – 392 с.
9. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций : монография / В. И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.
10. Brown D. Angels and Demons : a novel / Dan Brown. – London : Corgi Books, 2001. – 620 p.
11. Coben H. Promise Me : a novel / Harlan Coben. – New York : A Signet Book, 2007. – 504 p.
12. Hawks J. T. The Dark River : a novel / John Twelve Hawks. – [1st ed.]. – New York : Vintage Books, 2008. – 414 p.
13. King S. Cell : a novel / Stephen King. – New York : Pocket Star Books, 2006. – 450 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Шумейко – кандидат філологічних наук, асистент кафедри теорії і практики перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: мовні та концептуальні картини світу, когнітивні аспекти мови та мовлення, семантичні дослідження у мові.

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У РОМАНАХ ПЕРЛ БАК «ІМПЕРАТРИЦЯ» ТА ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «РОКСОЛАНА»

Анна АВКСЕНТЬЄВА (Одеса, Україна)

У статті розглядається поняття «мовна картина світу», фактори, які впливають на її формування. Увага зосереджується на природі, культурі, пізнанні як визначальних чинниках мовної картини світу. Тексти романів, що вивчаються, репрезентують китайську та турецьку картину світу через основні фактори (природа, культура, пізнання) і дають можливість глибоко пізнати менталітет цих народів та їхні лінгво-культурологічні особливості.

Ключові слова: мовна картина світу, фактор, пізнання, природа, культура, менталітет.

The article is focused on the term «linguistic picture of the world», it's main formed factors. Nature, culture, cognition as a basic elements are viewed. Investigated novels display Turkish and Chinese picture of the world through main factors (nature, culture, cognition), help to cognize mentality and lingvo-cultural peculiarities of these nations.

Keywords: linguistic picture of the world, factor, cognition, nature, culture, mentality.

Вивчаючи феномен мовної картини світу, важливо розуміти як людина сприймає та пізнає навколишній світ, своє оточення. Отримуючи кожного дня колосальну кількість інформації, особливо в наш час, здійснюючи її аналіз і синтез, особистість ніби перепускає інформацію через себе, показуючи своє бачення, виражаючи своє ставлення до існуючого середовища, поступово, як художник вимальовує картину, використовуючи близьку їй по духу палітру фарб, ось так і створюється своя власна картина світу. Ця картина інколи може бути дуже далекою від реальності, але так особистість сприймає світ, по своєму реагуючи на

предмети та події, які її оточують, тому взаємодія процесів мислення та мови визначає функціонально-когнітивну домінуючу лінгвістичних досліджень. Насамперед, досить складно говорити тільки про один процес мислення у формуванні картини світу, бо тут беруть участь усі процеси психічної діяльності людини, за допомогою яких витворюється цілісний образ світу. Особистість відчуває світ, споглядає, відображає, бо є динамічною істотою. Вона виконує фізичні, інтелектуальні та мовленнєві дії, їй притаманні різні стани. Таке пізнання світу викликає певний образ, тобто образ світу – світобачення. Особистість є представником певної нації, тому доцільно вести мову про національну мовну картину світу. На думку І. Чернишенка, національна мовна картина світу – «це зафіксоване в лексиці відповідної мови специфічне бачення (тобто логічне осмислення, відчуження й оцінювання) реального світу й усього, що привноситься в нього людською свідомістю» [9: 158]. Дослідниця наголошує на тому, що кількість національних мовних картин світу залежить від кількості мов, «...кожна з яких відображає унікальний результат багатовікової роботи колективної етнічної свідомості над осмисленням і категоризацією буття людини» [9: 158].

Вивченням проблеми мовної картини світу різних національностей займалися американські етнолінгвісти Е. Сепір, Ф. Боас, Б. Уорф. Дослідник Ф. Боас наголошував, що саме «особливості мови очевидним чином відбиваються в поглядах і звичаях народів» [2: 99]. Цієї думки дотримувались Е. Сепіра та Б. Уорфа, які сформулювали згодом гіпотезу лінгвістичної відносності. Наскрізною ідеєю цієї гіпотези було те, що люди, які говорять різними мовами і належать до різних культур, по-різному сприймають світ. «Ми розчленовуємо природу в напрямку, що підказаний нашою мовою. Ми виділяємо у світі явища ті чи інші категорії і типи зовсім не тому, що вони самоочевидні, навпаки, світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який повинен бути організований нашою свідомістю, а це значить в основному нашою мовною системою, що зберігається в нашій свідомості» [8: 175]. Основний акцент у цій теорії ставився на мову, вона обумовлює тип мислення, спосіб пізнання навколишнього світу, який залежить від мови, на якій здійснюється мислення. Саме такі твердження викликали дискусії у мовознавчих колах. Ця гіпотеза досить неоднозначна, бо не зрозуміло, що на що впливає, специфіка сприйняття та усвідомлення світу на поведінку чи навпаки, що є первинним, але і відповіді на ці питання досить складно, бо ці явища взаємопов'язані. Але все-таки ця гіпотеза має право на існування, бо висвітлює причини мовного та етнічного розмаїття. Заглибившись у вивчення проблеми більш ґрунтовно Б. Уорф, заявляє: «Ми стикаємося, таким чином, з новим принципом відносності, який свідчить, що подібні фізичні явища дозволяють створити подібну картину всесвіту лише при схожості або, принаймні, при співвідносності мовних систем» [8: 175]. На думку Б. Уорфа, наші знання про картину світу формуються щодо нашої мовної картини світу.

Сьогодні щодо вивчення мовної картини світу маємо значний фактичний матеріал (дослідження Е.Сепіра, Б. Уорфа, А. Вежбицької, Ж. Соколовської, Н. Сукаленка, І.Чернишенка, Ю. Апресяна та ін.). Зокрема Ю.Апресян, вивчаючи наївну картину світу, звертає увагу на різні реакції представників різних національностей на один і той же колір [1: 351], зосереджуючи увагу на культурному факторі впливу, Г. Гачев в основі національної картини світу виділяє саме природний чинник [3: 47]. Але вивчення мовних моделей не вичерпується лише окремими дослідженнями мовних картин світу, воно вимагає типологічного зіставлення національних мовних картин та виділення спільних і відмінних рис. Цим обумовлена актуальність дослідження. Існує безліч факторів таких розбіжностей. Серед них можна виділити основні та другорядні. І. Чернишенко виділяє два фактори: зовнішній світ і свідомість [9: 160]. На наш погляд, доцільно виділити три найголовніших фактора або причини мовних відмінностей: пізнання, природа, культура.

Метою даної статті є дослідження основних факторів формування мовної картини світу. Матеріалом дослідження стали романи Перл Бак «Імператриця» та Павла Загребельного «Роксолана», загальним об'ємом 958 сторінок.

Дослідник О.О. Корнілов зазначає, що пізнати й зрозуміти національну мовну картину світу чужої мови з позиції власної мовної свідомості, тобто ніби збоку, накладаючи постійно фрагменти чужої національної мовної картини світу на фрагменти національної мовної

картини світу своєї мови, практично неможливо. Пізнання невідомого буде підмінюватися пошуком еквівалентів (зазвичай уявних) у власній мовній картині світу. Розуміння і аналіз іншомовної національної мовної картини світу може відбуватися тільки через етап свідомого відсторонення, свідомого перетворення своєї свідомості в *tabula rasa* [6: 142]. Тобто, щоб пізнати чужу національну мовну картину світу потрібно опинитися на місці носія іноземної мови, тобто через лексику зрозуміти, національний менталітет, систему цінностей, логіку, характер. Також існує ряд факторів, які впливають на становлення цього явища. Насправді, перелік їх безкінечний, але існує три основні причини відмінностей: пізнання, природа, культура. Більш детально розглянемо ці фактори.

Перший фактор – пізнання. Способи усвідомлення та пізнання світу не однакові для різних людей і різних народів. На одну і ту ж річ, дві особистості, а тим паче, два різних народи, можуть дивитися по-різному. Причиною цього будуть відмінності пізнавальної діяльності, особливості мовних уявлень та мовної свідомості, як окремої особистості, так і різних народів. В. Гумбольдт цей процес визначав, як «різні способи бачення предметів», пояснюючи вплив пізнання на мовні відмінності та концептосферу [4: 156]. Так, про «різні способи бачення предметів» свідчить і діалог між Скендером-челебія, Ібрагімом та Гріті (роман П. Загребельного «Роксолана») щодо значення золота в житті людини:

- Навіть одна акча вибита з дрібного злодюжки, може скласти підвалину багатства цілої держави. Сто акча дають аспру, сто аспр дають дукат, сто дукатів – це вже масток, тисяча дукатів – багатство, мільйон – всемогутність.

- Чому я повинен збирати ці акча для всієї держави! – вигукував Ібрагім, гидливо витираючи руки. – Я не призначений для такої справи!

- А яке призначення вище за збирання багатства? – питав Скендер-челебія.

- Збирання мудрості, ось!

- Хіба мудрість – це не багатство? Мудрість – то тільки ступінь перед багатством справжнім, перед достатком життєвим, перед золотом.

- Золото? Я маю його вже задосить! – зневажливо кривиться Ібрагім...

- ...Золото – найвища святість в цьому світі.

- Ти чув? – обурено сплескував руками Ібрагім, звертаючись до Гріті. – Коли б я видав дефтердара імамам, вони б звеліли юрмі побити його камінням...

- Кожен вибирає собі святість, де може і як може, – спробував помирити їх Гріті. – Але я купець і вірю лише в золото. Бо в що ж вірити в цьому ошалілому світі?[5: 289].

Скендер-челебія був турком, тому для нього багатство духовне не існувало без багатства матеріального, Ібрагім – турок, з грецьким корінням, яке мало на нього значний вплив, бо він тяжів до духовного збагачення, був великим поціновувачем мистецтва, але хитрив, адже оточував себе тільки найкращим, прагнув влади, був одним з найбагатших людей в Османській імперії, про статки якого складали легенди, тобто золотом він справді не нехтував. Гріті ж венеціанець, а основним джерелом прибутків для цього народу в ті часи була торгівля, тому він відкрито заявляє у свою віру в золото, але перед цим зазначає, що у кожного своя святість, займаючи нейтральну позицію. Така позиція «нейтралітету» чітко характеризує цей народ навіть у політичних переконаннях, так як вони підтримували на той час дві протилежні сили: султана та Папу Римського. Цей приклад є підтвердженням гіпотези Е. Сепіра та Б. Уорфа про лінгвістичну відносність, та особливості мови і культури кожного народу відбиваються і на його поглядах, бо ці персонажі говорять різними мовами і належать до різних культур, тобто і по-різному сприймають світ.

Яскравим прикладом «різних способів бачення предметів» є діалог між імператрицею Циси та її підданим Жун Лу (роман П. Бак «Імператриця»), на думку жінки, їй всі винні, тому не вважає необхідним платити за працю простим людям – такий спосіб пізнання світу егоїстичний, особистість сконцентрована тільки на собі, Жун Лу пізнає світ більш раціонально, враховуючи політичну ситуацію в країні. «You know there is no money in the treasury for a pleasure palace in these times. The people are already too much taxed. Yet new taxes must be levied on every province if this palace is to be raised.» She shrugged again. «It need not be money. It can be stone and wood and rock and jade and artisans. These are everywhere». «Men must be paid,» he said. «They need not be,» she answered carelessly. «The First Emperor did not

pay the peasants who built the Great Wall. When they died he put their bones among the bricks and there was no need even for burial money». «In those days,» he said in the same grave voice, «the dynasty was strong. The people dared not rebel» [10: 259]. Ці дві особистості належать до однієї нації, до одного маньчжурського клану, займаються спільною справою, управлінням державою, родичі між собою, їх навіть пов'язує кохання, але пізнають світ по-різному, бо на психологічні аспекти процесу пізнання впливає маса факторів, які впливають на особистість все її життя і у кожної людини вони свої. Тому дослідження процесу пізнання картини світу в рамках однієї нації не переходячи на особистості є досить узагальненим.

Другий фактор – природа. Це – основний чинник, який впливає на людину. Це зовнішні умови існування людей такі, як: географічне положення, природно-кліматичні умови, особливості рельєфу, характерна флора і фауна для цієї місцевості. Природний ресурс мовної картини світу визначає фізіологію, психологію, також конотативність, символіку кольорів, просторову семантику тощо. Народ номінує тварин, місцевість, рослини, які йому відомі, той стан природи, який він відчуває. Природні умови викликають у свідомості людини навіть такі асоціації, які пов'язані зі сприйняттям кольору. З тим чи іншим кольором асоціюється конкретний природний об'єкт. У різних мовних культурах закріплені власні асоціації, пов'язані з колірними позначеннями, які і збігаються в чомусь, але і в чомусь відрізняються один від одного [1: 351]. Так, наприклад, жовтий колір в Піднебесній асоціюється зі смертю, бо жовтий – це колір специфічний для китайського ґрунту, землі, тому словосполучення «жовта земля» – є синонімом могили, «Жовті Джерела» – назва підземного царства мертвих, а «відійти до Жовтих Джерел» – це поетична метафора смерті людини: «Otherwise I would put her in the second class of P'in, for it is not fitting to put her with the first class with he cousin and the sister of my daughter-in-law, who has passed to the Yellow Springs» [10: 7].

Що стосується флори, то вона також має значний вплив на утворення концептів. Для клімату Турції більш притаманною є квітка троянди, для клімату Китаю – орхідея. Це обумовило появу наступних номінацій: Гулюбахар – «весняна троянда» (перша дружина Сулеймана Величного або її ще називали Махідеван), Orchid (дитяче ім'я останньої китайської імператриці Циси). Фауна також знаходить своє відображення у повсякденному житті китайців. Китай є місцем існування рідкісного уссурійського тигра, який завжди наводив жах та викликав повагу у місцевих жителів, так само, як і майбутня імператриця: «Look at her great eyes! She has a fierce heart, this one» – The woman grimaced. «A tiger heart, she agreed» [10: 10]. У турків із тваринним світом асоціюються інші картини. Географічне розташування Османської імперії наближене до азіатських пустель, де водяться верблюди, тому у тексті поява порівняння чоловіків із верблюдами є логічною: «Їли ненаситно, навстоячки, на ходу, як коні чи верблюди...» [5: 87].

Природні умови існування людини стають тим домінуючим чинником, який формує асоціативні уявлення в свідомості та мові індивіда, детермінуючи мовну картину світу та провокуючи зміну картини в залежності від умов пристосування.

Третій фактор – культура. Культура – це набуті знання, досвід у процесі соціально-історичного розвитку нації, духовної діяльності, це естетичні та моральні цінності, норми, які проявляються в різних мовних і концептуальних уявленнях. Свій погляд щодо визначення терміну культура пропонує дослідник В.М. Манакін: «Культура – це те, що людина не отримала від світу природи, а привнесла, зробила, створила сама» [7: 51]. Яскравим прикладом культурної сфери є різноманітна символіка. Так, у Китаї символ птаха-фенікса або “червоного птаха” є священним сонячним символом і в жіночій іпостасі фенікс означає красу, ніжність почуттів і світ «інь», жіночу сутність: «What, what, my lady Phoenix?» he inquired when he came to her door» [10: 32]. Кольорова символіка також є чинником культури. Зелений колір в Османській імперії був кольором Османської династії, символом влади, а в Китаї жовтий колір знаменував не тільки смерть, але й вважався імператорським.

Важливими складовими кожної культури є обряди, звичаї, традиції. П.Загребельний зосереджує увагу на ключових поняттях османської культури, передаючи їх через ряд концептів: «намаз» – п'ятиразова щоденна обов'язкова молитва мусульман, один із стовпів ісламу, «ніках» – мусульманський релігійний обряд одруження, «суннет» – мусульманський обряд обрізання хлопчиків. У зв'язку з тим, що не останнім джерелом збагачення для

османської імперії була війна, тому існував обряд «девшірме» або «податок крові». Османи збирали в підкорених християнських країнах, маленьких хлопчиків забирали в Стамбул, де віддавали у школи аджемів, які готували майбутніх яничарів: «Малим хлопчиком узято його в девшірме, віддано в аджеми – яничарські учні, там він окрім військової справи, обрав для себе вивчення архітектури...»[5: 84]. Китайці шануючи своїх предків влаштовують Свято весни, на якому здійснюють обряд жертвоприношення і молячись благають свої предків про краще майбутнє: «At the Spring Fest of the Dead, in this moon year, the Emperor, sorely troubled and afraid, announced that he would worship at the Supreme Temple of Imperial Ancestors» [10: 93].

Національні обряди, ритуали, звичаї, фольклор, символіка – все це привносить нові мотиви та створює нові образи в уяві кожної нації. Особливості культурної сфери накладають свій відбиток у мові.

Отже, кожний народ має свою мову, кожна мова має свою картину світу, кожна окрема особистість має також своє особливе світосприйняття. Існує безліч чинників, які впливають на масу варіацій та розбіжностей картини світу, серед них є три фундаментальні: природа, культура, пізнання. Дослідження процесу пізнання картини світу в рамках однієї нації не переходячи на особистості є досить узагальненим. Таким чином, природа, пізнання, культура – ці три явища відіграють визначальну роль у житті людини, допомагають усвідомити себе у світі, впливають на процеси концептуалізації та її мовного вираження, ці явища пов'язані між собою, та не завжди чітко розмежовані. Тексти романів Перл Бак «Імператриця» та Павла Загребельного «Роксолана» репрезентують китайську та турецьку картину світу через основні фактори (природа, культура, пізнання) і дають можливість глибоко пізнати менталітет цих народів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Апресян Ю. Д. Избранные труды: в 2 т. – М.: Языки русской культуры, 1995. – Т.2. – С.348-389.
2. Боас Ф. Методы этнологии /Ф. Боас // Антология исследований культуры. – СПб.: Университетская книга, 1997. – Т.1.-С.519-527.
3. Гачев Г. Д. Национальные образы мира: Общие вопросы / Г. Д. Гачев. – М.: Сов. писатель, 1988. – 445 с.
4. Гумбольдт В. фон. О сравнительном изучении языков применительно к различным эпохам ихразвития / В. фон Гумбольдт //Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 107-323.
5. Загребельний П. А. Роксолана: Роман/ П. Загребельний. – К.: Дніпро, 1983. – 583 с.
6. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
7. Манакин В.М. Сопоставительная лексикология / В.М.Манакин. – К.: Знання, 2004. – 254с.
8. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Уорф // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Иностранная литература, 1960. – Вып.1. – С. 145-178.
9. Чернишенко І.А. Фактори формування національних мовних картин світу// Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2007. – Вип. 32. – С.158-162.
10. Buck, Pearl S. Imperial woman: The story of the Last Empress of China./Pearl S.Buck. – New York: Moyer bell, 2009. – 378 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Авксентьєва – аспірант кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського.

Наукові інтереси: лінгвокультурні особливості мовної особистості, мовна картина світу.

DIE SPRACHPERSÖNLICHKEIT ALS LINGUISTISCHES UND KULTURELLES WAHRNEHMUNGSELEMENT

Yassine ADJABI (Luzk, Ukraine)

Стаття присвячена мовній особистості, яка насправді розглядається як міждисциплінарне явище і один з найбільш важливих способів аналізу мовних засобів особистості у мовленнєвих комунікативних інтеракціях. Аналіз мовлення веєляє різні культурні, національні та мовні особливості багатьох суспільств і етнічних груп.

Ключові слова: мова, особистість, мовлення, індивідуальність, комунікативні інтеракції, культурні особливості, мовна особистість.

The following article deals with the language personality, which is actually considered as an interdisciplinary phenomenon and one of the most crucial ways to analyze the speech methods of an individual during the verbal communicative interactions. Analysis of speech clears the different cultural, national and linguistic characteristics in many societies and ethnical groups.

Key words: language, personality, speech, individuality, communicative interactions, cultural characteristics, language personality.

Im folgenden Artikel setzen wir uns mit einer der belangreichsten Frage unserer Zeit auseinander, die erst anfangs des 20. Jahrhunderts aufgeworfen wurde. Und wegen der ungeheuren kulturellen Vielfalt und der verschiedenen sozialen Besonderheiten menschlicher Gesellschaften nimmt ständig der dringende Bedarf ans Kennenlernen des Andersdenkenden zu und wird häufig der Versuch unternommen, sich in seine sprachlich-und kulturelle Welt, anhand aller erhältlichen Mittels, einzudringen. Dies zielt dazu ab, die Gesamtheit der undeutlichen Aspekte Andersdenkenden aufzuklären.

Die Neuheit folgenden Artikels besteht darin, dass die Sprachpersönlichkeit aus der Hinsicht ihrer Teilnahme an der Wahrnehmung kultureller, nationaler und linguistischer Eigenschaften analysiert wird. Hervorgehoben werden ebenfalls ihre Auswirkungen über den Prozess der verbalen Kommunikation.

Das Ziel dieses Artikels besteht darin, einen Versuch den Begriff der Sprachpersönlichkeit zu erläutern und ihre ansehnliche Wichtigkeit auf dem Gebiet der Kommunikation aufzuklären. Dies führt uns dazu, sich mit folgenden **Aufgaben** gegenüberzustellen:

- den Begriff der Sprachpersönlichkeit aufzuklären;
- die verschiedenen Erklärungen der Sprachpersönlichkeit zu erwähnen;
- die gegenwärtige Lage der Sprachpersönlichkeit in der verbalen Kommunikation und in der Sprachwissenschaft hinzuweisen.

Die Sprache ist das grundlegende Element der menschlichen Existenz, die die Errungenschaft der Menschheit in allen Bereichen seit langer Zeit her bewahrte und an die folgenden Generationen weiterleitete. Sie gilt denn als Vermittler zwischen dem Menschen und dem Weltbild, der dadurch in den sprachlichen Formen widerspiegelt wird.

W. Von Humboldt sieht die Sprache als einen unverletzlichen Bestandteil des Bewusstseins, als Instrument der Persönlichkeit und das bildende Organe des Gedanken an und trägt außerdem zur geistigen Entwicklung des Menschengeschlechts bei. Sie gilt als Vermittler zwischen dem Menschen und dem Weltbild, der dadurch in den sprachlichen Formen widerspiegelt wird [6: 11].

Der Sinn des Prinzips „*Mensch in der Sprache*“ besteht darin, dass wissenschaftliche Objekte ihrer Rolle für den Menschen nach und ihrer Bestimmung in seiner Liebestätigkeit, in der Entwicklung der menschlichen Persönlichkeit und ihrer Durchbildung nach erforscht werden. Insofern die Forschung der Sprache auf dem Weg zu einem neuen anthropozentrischen Paradigma und auf die Tatsache, auf das Ereignis umorientiert wurde, wurde als Blickpunkt der linguistischen Forschungen die Persönlichkeit des Muttersprachlers oder Sprachpersönlichkeit Grundstocks der Weltanschauung, der den semantischen Raum bestimmt [6: 13].

Es ist hervorzuheben, dass beim Äußern vielfältige Eigenschaften des Sprechers *kulturelle, nationale, linguistische, religiöse* usw. vorkommen, die unbewusst sein sprachliches Handeln, seine Denkart und sein Sprachverhalten bilden. Die Sprache ist demgemäß ein unausweichliches Element für das Auftreten unserer Persönlichkeit in allen Bereichen, weil sie uns einen zuverlässigen und natürlichen sprachlichen Ausweg für überzeugende Beratungen und ersprießliche Verhandlungen gewährleistet. Also was weist die „*Sprachpersönlichkeit*“ hin? Und welche Rolle übernimmt sie bei der Analyse des Anderssprechenden und Andersdenkenden?

Der Bedarf am Begriff „*Sprachpersönlichkeit*“, der für heute ein systemrelevanter philologischer Hauptbegriff ist, kam in den 80-er Jahren des vorigen Jahrhunderts hervor und war durch die Wendung der Wissenschaft zu den wertmassig-orientierten Wissensbereichen und zu einem neuen anthropozentrischen Paradigma bedingt. Die Sprachpersönlichkeit ist diejenige Kreuzung, wo die Interessen von Linguisten, Kulturologen, Soziologen, Philosophen, Psychologen, Anthropologen, Ethnologen und anderen Fachleuten zusammenstoßen.

Die Priorität der Ausarbeitung und der Verwendung des Begriffes „*Sprachpersönlichkeit*“ gehört zur russischen linguistischen Wissenschaft, die darüber beträchtliche Arbeiten und Forschungen erstellt haben wie Y.N. Karaulow, W.I. Karassik, N.F. Alefirenko, S.G. Workatschew,

W.D. Bondatelow, O.O. Poteban, W.W. Winogradow, A.A. Leontjew, G.I. Bogin, K.K. Platonow und andere.

Y.N. Karaulow wies in seinem Buch „*Russische Sprache und Sprachpersönlichkeit*“ darauf hin, dass das Phänomen der „*Sprachpersönlichkeit*“ eine durchgehende Idee ist, wie es schon die Analyse und Untersuchungen gezeigt haben, die alle Lehrsaspekte der Sprache betreffen und gleichzeitig die Grenzen zwischen allen Disziplinen abbauen, die den Menschen im Rahmen seiner Sprache untersuchen [4: 3].

W.I. Karassik unterstrich, dass der Begriff der „*Sprachpersönlichkeit*“ die Gesamtheit von kennzeichnenden Persönlichkeitsqualitäten aufzufassen ist, die in ihrem kommunikativen Benehmen festgestellt werden und die für die Person die kommunikative Individualität gewährleisten. Die „*Sprachpersönlichkeit*“ erkennt, spiegelt ab, bewertet, informiert über ein konkretes Fragment der Realität; sie äußert damit die Gesamtheit von *sozialer, körperlicher, psychologischer, emotioneller, pragmatischer, linguistischer* und anderer Charakteristiken in der Sprache [2: 34].

Das Phänomen der „*Sprachpersönlichkeit*“ ist der wichtigste Bestandteil von Diskurs, ein Kommunikant, der von der Gesamtheit mentaler, psychischer, emotioneller, wertender, pragmatischer und anderer Festlegungen determiniert wird. Alle diese Festlegungen drücken sich in der Sprache der Persönlichkeit aus und werden in ihren Hauptzügen auf der Grundlage der sprachlichen Mittel erneuert [3: 47].

S. Petkow hob hervor, dass die „*Sprachpersönlichkeit*“ als „*kommunikative Fähigkeit*“ anzusehen ist und dass ihre Macht in den Beziehungen zwischen der Sprache und der Seele liegt [6: 24].

N.F. Alefirenko sieht das Phänomen der „*Sprachpersönlichkeit*“ im Allgemeinen als eine Art von „*Knoten*“ in einem Netz gegenseitiger Beziehungen zwischen den Mitgliedern einer bestimmten *ethnisch-kulturellen* Gemeinschaft an. Mit anderen Wörtern, sie ist das primäre Mittel von Drehen des Einzelnen in die Sprache seiner Persönlichkeit, die drei Aspekte geht:

a) die Einbeziehung bestimmter Rechte in den sozialen Beziehungen, in denen die Identität der Sprache eine Art der Realisierung der kulturellen und historischen Kenntnisse der ganzen Gesellschaft ist;

b) Normen und Standards, die von einer bestimmten *ethnisch-sprachlichen* und *kulturellen* Gemeinschaft gebraucht werden;

c) Prozess des Lernens und die Hauptgesetze der sozialen Psychologie der Menschen innerhalb einer bestimmten Gemeinschaften [1: 11].

Bei der französischen Sprachpersönlichkeit tauchen einige Merkmale auf, wenn der Franzose Geschäftshandlungen mit einem Deutschen führt, neigt der Franzose oft zu indirekten Formulierungen, zum Beispiel in der Form: „*ich weiß nicht, ob es möglich ist, den Preis unter 10€ zu senken, aber ich werde versuchen, da noch etwas zu tun*“. Der Deutsche dagegen äußert sich offen und direkt, zum Beispiel in der Form: „*Nein, das geht nicht, der Preis ist 10€*“ [5: 60].

Dem oben angeführten Beispiel entsprechend fällt uns auf, dass die französische Sprachpersönlichkeit im Allgemeinen durch Spontanität und Unabhängigkeit beim Sprechen gekennzeichnet ist. Im Gegensatz zur deutschen Sprachpersönlichkeit, die grob genommen zum Pflichtbewusstsein und zur Rationalität beim Sprechen neigt.

Dieser Begriff wurde von der Projektion ins Gebiet der Sprachwissenschaft des entsprechenden sparten übergreifenden Fachwortes gebildet, in dessen Bedeutung sich philosophische, soziologische und psychologische Ansichten über die gesellschaftlich bedeutsame Gesamtheit von körperlichen und geistlichen menschlichen Eigenschaften brechen, die seine qualitative Eindeutigkeit bilden [3:41].

Die Einführung des Begriffes „*Sprachpersönlichkeit*“ in die Linguistik bedeutet die Möglichkeit darüber sprechen, dass die Sprache vor allem zu der Persönlichkeit gehört, die sich selbst und ihren Platz in der Welt bekennt, sowie ihre Rolle in der praktischen Tätigkeit und in der sprachlichen Kommunikation wie z.B. *die arabische Sprachpersönlichkeit, die häufig versucht, ihren Platz in einer mit verschiedenen Konflikten und Auseinandersetzungen umgebenen arabischen Region zu finden wegen der Spuren der verschiedenen Kolonisierungskampagne*.

Die „*Sprachpersönlichkeit*“ ist die Vertiefung, Entwicklung und die Sättigung der Gesamtheit des Inhalts der Persönlichkeit im Allgemeinen, und um zur einer vollständigen und angemessenen Analyse der „*Sprachpersönlichkeit*“ zu gelangen, sind drin verschiedene Ebene verwickelt, zum Beispiel *Semantik, Kognitive Linguistik, Didaktik und Motivationsebene*. Diese entlarven uns die realen Parameter für die Identifikation der Persönlichkeit [3: 38].

Als wichtigster Bestandteil von Diskurs betrachtet Y.N. Karaulow die „*Sprachpersönlichkeit*“. Ein Kommunikant, der von der Gesamtheit *mentaler, psychischer, emotioneller, wertender, sprachlicher, pragmatischer* und anderer Festlegungen determiniert wird. Sie trägt zur Bildung des nationalen Charakters der Individuen bei [4: 47].

Aus der von Y.N. Karaulow angegebenen Definition lässt sich auffassen, dass die „*Sprachpersönlichkeit*“ das generalisierte Bild des Trägers der kulturell-sprachlichen Werte und kommunikativen Tätigkeitswerte, der Kenntnissen und der verhaltensmassigen Reaktionen ist. Alle diese Festlegungen drucken sich in der Sprache der Persönlichkeit aus und werden in ihren Hauptzügen auf der Grundlage der sprachlichen Mittel erneuert.

Darüber hinaus wurde der Begriff der „*Sprachpersönlichkeit*“ und der Fachbegriff selbst in die Sprachwissenschaft in den 30-er Jahren des vorigen Jahrhunderts von W.W. Winogradow eingeführt, der die Sprache der schongeistigen Literatur erforschte. Der Wissenschaftler gab keine Definition für die „*Sprachpersönlichkeit*“, er bemerkte aber, dass I.A. Boduen, der „*dem Problem des individuellen Schöpfungsprozesses*“ fernblieb, sich für die sprachliche Persönlichkeit als für den Behälter der sozial-sprachlichen Formen und Normen des Kollektivs, als für den Focus der Kreuzung und der Verschmelzung verschiedener sozial-sprachlicher Kategorien interessierte [7: 82].

In der Forschung des Phänomens der „*Sprachpersönlichkeit*“ ist die Erlernung der sprachlichen Fähigkeit des Sprechers oder des Hörers, seiner sprachlichen Kenntnisse und seiner Kompetenz grundsätzlich. Die Forschung der sprachlichen Persönlichkeit ist durch die Akzeptanz der führenden Rolle des menschlichen Faktors in der sprachlichen Tätigkeit bedingt: gerade der Mensch ist eine zentrale beeinflussende Person in den Prozessen der Generierung und der Verwendung der Sprache.

Zum Schluss lässt sich sagen, dass die Sprachpersönlichkeit aufschlussreiche Bedeutung im Kommunikationsprozess hat und dass der Mensch, der in einem sprachlichen Raum existiert und zu seiner Entwicklung beiträgt, in der Kommunikation, in den sprachlich fixierten Klischeebildern des Benehmens, in den Bedeutungen der sprachlichen Einheiten gerade eine Sprachpersönlichkeit ist. Durch die Sprache werden alle unentdeckten sprachlichen und kulturellen Besonderheiten der zu unterschiedlichen Nationen und Gemeinschaften gehörenden Menschen entlarvt und damit kommt die Sprachpersönlichkeit vor. Sie ist zweifellos ein zuversichtliches Element, um in die sprachliche Welt des Andersdenkenden einzudringen.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Alefirenko N.F.: Sprachpersönlichkeit als linguo-didaktisches Problem. Das Problem der Gestaltung der sprachlichen Persönlichkeit des Russisten / N.F. Alefirenko. – Wolgograd, 1993. – S. 3–11.
2. Karassik W.I.: Die Sprache des sozialen Bestandes / W.I. Karassik. – Moskau, 1992. – S. 34.
3. Karaulow Y.N.: Die vier tragenden Säulen der modernen Linguistik oder über die Voraussetzungen der Einschließung der Sprachpersönlichkeit ins Objekt der Sprachenwissenschaft. Sammelband der wissenschaftlichen Arbeiten / Y.N. Karaulow. – UdSSR, 1986. – S. 33–52.
4. Karaulow Y.N.: Die russische Sprache und die Sprachpersönlichkeit / Y.N. Karaulow. – Moskau, 1987. – 261 S.
5. Lüsebrink H.J.: die interkulturelle Kommunikation. Interaktionen, Fremdwahrnehmung und Kulturtransfer / H.J. Lüsebrink. – 3. Auflage, Stuttgart, 2012. S. 60.
6. Petkow S.: Die Sprache und die Persönlichkeit in der Gesellschaft / S. Petkow. – Prag, 1983. S. 24.
7. Von Humboldt J.W.: Vergleichende Linguistik und Sprachphilosophie / J.W. von Humboldt. – Zweitausend Verlag, Frankfurt am Main, 2008. – S. 11–14.
8. Winogradow W.W.: khodojstvini proze / W.W. Winogradow. – Kaluga, 1930. S.82.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ясін Аджабі – аспірант кафедри німецької філології факультету іноземних мов Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: комунікативна та когнітивна лінгвістика, міжкультурна комунікація, етнолінгвістика.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СИМВОЛУ ФАВСТ В „ТРАГІЧНІЙ ІСТОРІЇ ДОКТОРА ФАВСТА” КРІСТОФЕРА МАРЛО: ЛІНГВОСЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ

Соломія АЛЬБОТА (Львів, Україна)

У статті розглядається вербалізація символу ФАВСТ у „Трагічній історії життя та смерті Доктора Фавста” Крістофера Марло. Обґрунтовується, що лінгвосеміотичний аналіз драматичного твору Марло, спрямований на виявлення основних лінгвокультурних кодів у тексті, дає можливість розкрити глибинний смисл вербалізованого символу ФАВСТ.

Ключові слова: символ, мовний знак, вербалізація, лінгвосеміотичний аналіз, базовий код, ФАВСТ, лінгвокультурний код.

This article deals with the FAUSTUS symbol verbalization in „The Tragic History of Life and Death of Doctor Faustus” by Christopher Marlowe. It is substantiated that the lingual semiotics analysis of Marlowe’s drama is aimed at the discovery of the main lingual cultural codes within the text. It allows to reveal the profound meaning of the FAUSTUS symbol as verbalized in the drama.

Keywords: symbol, lingual sign, verbalization, lingual semiotics analysis, basic code, FAUSTUS, lingual cultural code.

Символ як об’єкт дослідження у різних галузях наукових студій не втрачає своєї актуальності, оскільки багатогранність цього поняття породила різні тлумачення та інтерпретації, які зумовлені особливостями підходів до розгляду його природи та функціонування у різних сферах комунікації.

Витоки дослідження символу знаходимо у античних філософів Діодора, Емпедокла, Демокріта, Платона і Аристотеля, які розглядали його у зв’язку зі знаковою природою мови. Сучасні дослідження символу у філософських, культурологічних, літературознавчих та мовознавчих студіях пов’язані головно з іменами Г. Сковороди, П. Флоренського, М. Кузанського, О. Потебні, Н. Арутюнової, А. Лосева, Ю. Лотмана, С. Аверінцева, В. Успенського, Ц. Тодорова, Н. Рубцова, А. Білого та інших. Парадоксально, що хоча від самого початку поняття символу було невіддільним від поняття знака, семіотичний підхід до аналізу природи символів та їх функціонування у різних типах дискурсів ще чітко не описаний. Один із аспектів розгляду символу через призму лінгвосеміотики передбачає аналіз вербального втілення життєвого світу людини у лінгвокультурному кодуванні дискурсів, яке обумовлене особливостями лінгвокультурного простору носіїв мови [3].

Метою цієї статті є розглянути вербалізацію символу *ФАВСТ* у лінгвосеміотичному аспекті в англійській драмі епохи Відродження „Трагічна історія Доктора Фавста” Крістофера Марло.

У працях із семіотики та лінгвосеміотики розглядають різні підходи до знакової ситуації: **двокомпонентна** у Ф. Соссюра (образ (означуване) і поняття (означувальне)) [15: 98]; **трикомпонентна** у Г. Фреге (ім’я (знак), денотат (предмет, який називається ім’ям), смисл імені (концепт денотата)) [19], Ч. Пірса (знак, позначуваний об’єкт, інтерпретанта) [13: 184]; Н. Слюсарєвої (денотат (смисл), номінат (значення слова), референт (предмет, якого стосується знак)) [14]; Ч. Морріса (знак, інтерпретанта, значення (позначення, сигніфікат)) [9: 47]; **п’ятикомпонентна ситуація** у Р. Піотровського (ім’я (означуване), денотат (образ конкретного предмету), десигнат (концепт, смисл, поняття), конотат (естетичне значення), прагматичні потенції (інтерпретація знака)) [12].

Мовний знак за Ф. де Соссюром отожднюється із символом у Ч. С. Пірса, оскільки структуралізм постулює довільний, умовний, нічим не мотивований зв’язок між двома сторонами знака. Символи у К. Бюлера (із його класифікації знаків: симптоми, сигнали, символи) [5] і Ч. Пірса (із трихотомії знаків-індексів, знаків-символів, знаків-ікон) відрізняються: у німецького лінгвіста символи служать для передачі інформації і співвідносяться лише з предметом і ситуацією, а у американського прагматиста символи конвенційно асоціюються зі своїм об’єктом [13: 216–217]. Взнявши за основу розуміння знакової ситуації як нероздільної єдності знака, об’єкта та інтерпретанти, розглянемо символ через призму останньої. Фактично, символ є неможливий без інтерпретанти, він не функціонує і не осмислюється як символ. Інтерпретанта як основа лінгвосеміотичної інтерпретації є певним тлумаченням знака, яке поглиблюється і видозмінюється сприйняттям інтерпретатора як учасника знакової ситуації. Інтерпретанту, яка є складовою процесу семіозису, розуміємо як думку, яка виникає при сприйманні потенційного символу. Таким

чином, інтерпретанта як особлива форма репрезентації пов'язує уже не знак і його об'єкт, а знак і ментальний знак (знак ідеї з самою ідеєю). Кожен ментальний знак породжує інтерпретанту. Трихотомія інтерпретант, запропонована Н. Андрейчук [2: 66], передбачає виділення первинної, поняттєвої та культурної інтерпретант, які слугують для тлумачення процесів інтерпретації мовних знаків. Первинна інтерпретанта забезпечує ментальний зв'язок з об'єктом, виступає інформатором про „події” в тексті, які інтерпретуються за допомогою виявлених базових кодів [2: 66, 70–71]. Друга інтерпретанта (понятійна) забезпечує зв'язок розпізнаваного об'єкта з поняттям про цей об'єкт, передбачає активацію когнітивного уявлення про об'єкт [2: 73]. Культурна інтерпретанта встановлює зв'язок ментального об'єкта з морально-етичними уявленнями носіїв мови. Саме вона є визначальною для розуміння символу як особливого типу знака, для якого домінуючим є експресивно-оцінний характер інтерпретації [2].

У процесі вербалізації формується „тіло” символу, яке зазвичай відмінне від його „імені”. „Тіло” символу у досліджуваному творі розкриваємо шляхом виділення фрагментів тексту, в яких вербалізуються вчинки і помисли Фавста. Виділені фрагменти тлумачимо застосувавши поняттєву інтерпретанту, а оцінні уявлення – через культурну інтерпретанту. Поняттєва інтерпретанта невіддільна від культурної, оскільки ми інтерпретуємо символ *ФАВСТ* через оцінку того, що „відбувається” у тексті.

Лінгвосеміотична інтерпретація як методика дослідження можлива лише шляхом декодування зв'язків базових кодів (далі БК), які відображають те, до чого знак готує інтерпретатора – лінгвокультурний код (далі ЛКК) [1: 18]. БК розглядаємо як ключову лексему вибраного фрагмента. БК можуть бути представлені різними словами у фрагментах тексту, але повинні групуватися за близьким значенням, що дає змогу об'єднати їх в одне денотативне поле. Особливістю ЛКК є те, що він формується при повторюваному зв'язку БК. ЛКК розуміємо як втілення не лише можливостей мислення, але й певним способом бачення світу, способом його осягнення [3: 77].

Виходячи з тлумачення помислів і діянь Фавста через понятійну інтерпретанту, визначаємо їх як гріховні. Аналіз словникових дефініцій дозволяє зробити висновок про те, що у різних галузях досліджень опираються на різноманітні тлумачення гріха, виділяючи різні ознаки цього поняття. Беззаперечним залишається факт, що гріх є релігійною, морально-етичною категорією. Справжнім джерелом гріха є диявол, але перемагає Ісус Христос [17]. У католицькій енциклопедії основний акцент робиться на гріху як образі Бога [7]. У філософських студіях говориться про те, що гріх є центральним поняттям, яке пов'язане з ідеєю спасіння і спокути у християнській релігії, теології, а також у християнській філософії [10]. У біблійній енциклопедії йде мова про те, що у гріху виражається порушення релігійних настанов, яке стоїть на заваді спасінню людини у потойбічному світі [4: 106]. У тлумачному словнику української мови гріх – це порушення релігійно-моральних догм, настанов тощо; провина, прогріх; поганій, непорядний вчинок; якийсь недолік, помилка, недогляд, розпуста, перелюб, перелюбство, огріх, помилка, хиба, похибка, недолік, недогляд, негарзд; непорядно, недобре; недозволено [11: 668]. У словнику з культурологічних досліджень гріх є станом душі, котрий виникає під дією порушення заповідей релігійної моралі [6]. Отже, гріх є те, що веде до загибелі душі людини, тим самим відмежовуючи її від Божого милосердя.

На першому етапі лінгвосеміотичного аналізу вибираємо ті текстові фрагменти, які засвідчують думки і вчинки Фавста. У знайдених фрагментах виділяємо БК, які є визначальними для виявлення всіх Фаустових намірів.

Фавст думає взятися за вивчення того, що принесе йому насолоду: *These metaphysics of magicians, And necromantic books are heavenly / Lines, circles, scenes, letters, and characters / Ay, these are those that Faustus most desires. O, what a world of profit and delight, / Of power, of honour, of omnipotence, / Is promis'd to the studious artizan! / All things that move between the quiet poles / Shall be at my command: / emperors and kings / Are but obeyed in their several provinces, / Nor can they raise the wind, or rend the clouds; / But his dominion that exceeds in this, / Stretcheth as far as doth the mind of man; / A sound magician is a mighty god: / Here, Faustus,*

*tire thy brains to **gain a deity** [21].* Отже, Фавста манить незвіданий „темний” світ, який дасть йому безмежну владу.

Фавст прагне отримати всі скарби світу за допомогою злих духів, які будуть йому служити: *How am I glutt'd with conceit of this! / Shall I make **spirits fetch me what I please**, / Resolve me of all ambiguities, / Perform what desperate enterprise I will? / I'll have them fly to India for gold, / Ransack the ocean for orient pearl, / And search all corners of the new-found world / For pleasant fruits and princely delicates; ... / I'll levy soldiers with the coin they bring, / And chase the Prince of Parma from our land, / And reign sole king of all the provinces; / Yea, stranger engines for the brunt of war, / Than was the fiery keel at Antwerp's bridge, / I'll make my servile spirits to invent [21].* Фавст готовий віддати свою духовність заради багатства.

Затьмарений можливістю охопити „все”, Фауст відчуває потребу у Сатані: *I **charge thee** wait upon me whilst I live, / To do whatever Faustus shall **command**, / Be it to make the moon drop from her sphere, / Or the ocean to overwhelm the world [21].* Читач засуджує Фауста за його прагнення до „диявольської” могутності.

Захопившись магією Мефістофеля, Фауст стверджує, що приймає царство тьми: *So Faustus hath Already done; / and holds this principle, / There is no chief but only **Belzebub**; / To whom Faustus doth dedicate himself. / This word "damnation" terrifies not him, / For he confounds hell in Elysium: / His ghost be with the old philosophers! [21].* Читач засуджує його дії як зраду Богові, бо Фауст відкидає всі страхи і відходить від Нього.

Остаточо впевнений в своєму переході до Сатани, Фавст готовий віддати свою душу за двадцять чотири роки розкоші життя: *What, is great Mephistophilis so passionate / For being deprived of the joys of heaven? / Learn thou of Faustus manly fortitude, / And scorn those joys thou never shalt possess. / Go bear these tidings to great **Lucifer**: / Seeing Faustus hath incur'd eternal death / By desperate thoughts against Jove's deity, / Say, he surrenders up to him his **soul**, / So he will spare him four and twenty years, / Letting him live in all **voluptuousness**; / Having thee ever to attend on me, / To give me whatsoever I shall **ask**, / To tell me whatsoever I **demand**, / To slay mine enemies, and aid my friends, / And always be **obedient to my will** [21].* Такий вчинок може бути оцінений лише як аморальність, відступництво.

Плани Фавста стати володарем світу осліплюють його так, що він готовий віддати чорту, якби мав, не одну душу: ***Had** I as many **souls** as there be stars, / I'd **give them** all for **Mephistophilis**. / By him I'll be great **emperor of the world**, / And make a bridge thorough the moving air, / To pass the ocean with a band of men; / I'll join the hills that bind the Afric shore, / And make that country continent to Spain, / And both contributory to my crown: / The Emperor shall not live but by my leave, / Nor any potentate of Germany. / Now that I have obtain'd what I desir'd, / I'll live in speculation of this art, / Till Mephistophilis return again [21].* Самовпевненість головного героя веде до самообману.

Невдоволений тим багатством, що нагородив його Бог, Фавст хоче прирівнятися могутністю і силою до Бога: *The god thou serv'st is thine own appetite [21].* Будь-який гріх, починаючи з первородного – це бунт проти Бога у бажанні стати „як боги, які знають добро і зло”. Звідси, гріх є „любов до себе, доведена до презирства до Бога” [7]. Зневірившись, людина потрапляє до рук диявола, а звідси – грішить: „Самовпевненість позбавляє страху перед Богом, а розпач – любові до Бога” [20: 23]. Читач засуджує гріховні прагнення Фавста, якому мало втіхи із власних досягнень у науці.

Прагнення Фавста до власного задоволення тягне його до загибелі: *Lo, Mephistophilis, for love of thee, / I cut mine arm, and with my proper blood / **Assure** my **soul** to be great **Lucifer's**, / Chief lord and regent of perpetual night! / **View** here the **blood** that **trickles from mine arm**, / And let it be **propitious for my wish** [21].* Оцінюємо вчинок Фавста як спокусу – те, що притягує до себе, спокушає, вабить; ваба, зваба, принада, знада, поваба; гріховне випробування, гріх [4 (11: 339); сумнів, обман [4].

Виділені у проаналізованих фрагментах базові коди утворюють між собою повторювані зв'язки, які розглядаємо як лінгвокультурні коди. Перший із цих кодів: **магія** → **влада** → **джерело насолоди**. Кожен компонент цього коду представлений низкою лексем, які утворюють денотативні поля:

- **магія:** *metaphysics of magicians, necromantic books, Lines, circles, scenes, letters, and characters, magician;*

- **влада:** *power, omnipotence, command, gain a deity, spirits fetch what I please;*

- **джерело насолоди:** *desires, delight.*

Другий ЛКК: **диявол** → **влада** → **зречення душі**. Базові коди, які формують цей ЛКК представлені у тексті такими одиницями:

- **диявол:** *Mephistophilis, Belzebub, Lucifer;*

- **влада:** *voluptuousness, ask, demand, obedient to my will, emperor of the world, propitious for my wish;*

- **зречення душі:** *had as many souls give them all, assure my soul to be great Lucifer's, view here the blood that trickles from mine arm.*

В обох сформованих ЛКК присутній компонент **влади**, що свідчить про високу частотність повторюваності цього БК. Йде мова про **владу**, яку він отримує над світом, через **владу** над **Дияволом**.

На третьому етапі дослідження долучаємо до виявлених ЛКК ще два складники. Перший, **спокуса** (перешкода для віруючого [8]; гріховна приманка, привід до гріха [16]), яка штовхає Фавста до гріха щастя, в дійсності – шлях до духовної і фізичної смерті [10]). Другий складник – **сумніви**, супроводжується **каяттям**, оскільки Фавст в результаті усвідомлює ним скоєне, і хоче покаятися, та відчуває, що вже запізно. Розглянемо експлікацію цих складників у тексті.

Після укладення договору з дияволом Фавста починають мучити докори сумління: *Now go not backward; / no, Faustus, be resolute: / Why waver'st thou? / O, something soundeth in mine ears, / Abjure this magic, turn to God again! Ay, and Faustus will turn to God again. To God? he loves thee not* [21]. Оцінюємо реакцію Фавста як „крик” душі, на мить проблискує думка неправильного вчинку.

Усвідомивши всю пагубність свого вчинку, хоче навернутися до Бога: *Leave me a while to ponder on my sins; Ah, Christ, my Saviour, / Seek to save distressed Faustus' soul!; Accursed Faustus, where is mercy now? / I do repent; and yet I do despair: / Hell strives with grace for conquest in my breast: / What shall I do to shun the snares of death?* [21]. Формується оцінка визнання провини і бажання врятуватися. Проте вплив Мефістофеля на Фавста перемагає, і останній вирішує повернутися до диявола: *Sweet Mephistophilis, entreat thy lord / To pardon my unjust presumption, / And with my blood again I will confirm / My former vow I made to Lucifer* [21]. Оцінюємо Фавста як духовно слабку людину, переповнену ваганнями у самій собі. Передчуваючи невимовні муки, він просить про полегшення болю і страждань перед смертю: *O God, If thou wilt not have mercy on my soul, / Yet for Christ's sake, whose blood hath ransom'd me, / Impose some end to my incessant pain; / Let Faustus live in hell a thousand years, / A hundred thousand, and at last be sav'd! / O, no end is limited to damned souls! / Why wert thou not a creature wanting soul? / Or why is this immortal that thou hast? / Ah, Pythagoras' metempsychosis, were that true, / This soul should fly from me, and I be chang'd / Unto some brutish beast! all beasts are happy, / For, when they die, / Their souls are soon dissolv'd in elements; / But mine must live still to be plagu'd in hell* [21]. Експлікується визнання неминучості відплати за гріх, однак домінує спроба каяття перед смертю.

Отже, компонент **спокуса** і **сумніви/каяття** є тими додатковими базовими кодами, які поглиблюють розуміння двох виявлених ЛКК (Рис. 1).

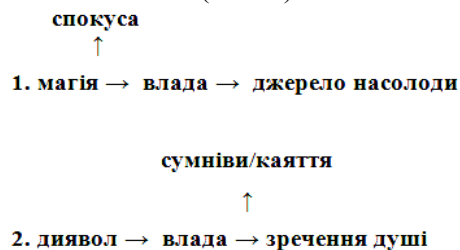

Рис 1. Лінгвокультурні коди у „Трагічній історії життя та смерті Доктора Фавста” Крістофера Марло.

Проаналізувавши виділені текстові фрагменти, можемо стверджувати, що в драмі „Трагічна історія життя та смерті Доктора Фавста” К. Марло проходять три основні „події”: Фавст прагне більших знань і мудрості, бажає перебувати на рівні з Богом і продає свою душу дияволу через вічну насолоду життям. Ці „події” виявляємо через поняттєву інтерпретанту, оскільки через неї ми розуміємо, які „процеси” відбуваються у творі, формуємо поняття про гріх, який у тексті представлений помислами і діями Фавста. А те, як ми ставимося до „подій” у творі – негативна оцінка аморальності Фавста – є результатом культурної інтерпретанти. За допомогою морально-етичної оцінки інтерпретатора встановлюємо, що другий ЛКК є глибшим за змістовним наповненням, оскільки шлях до смерті супроводжується переосмисленням вчинків, намаганням покаятися, а перший – шлях до насолоди життям – необдуманий, спонтанний. Через результати поняттєвої та культурної інтерпретанти відтворюємо процес формування символу *ФАВСТ* (Рис. 2).

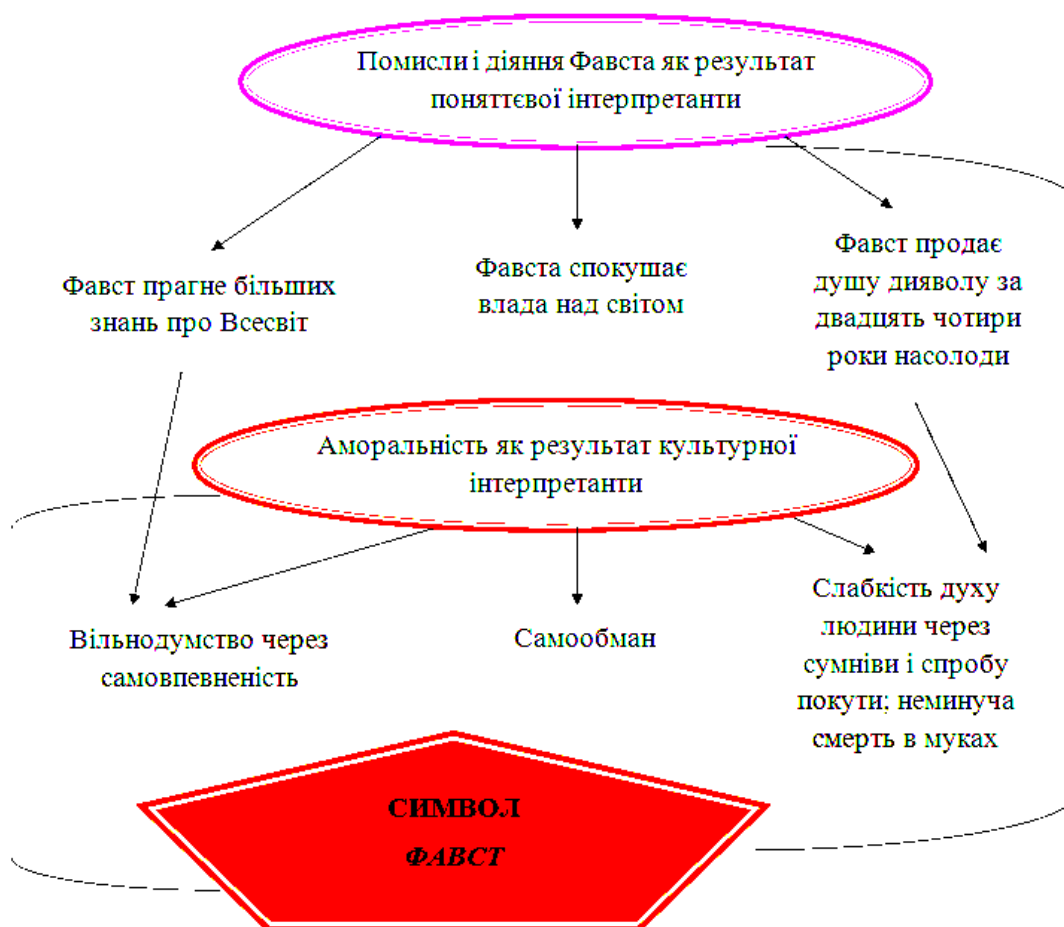

Рис. 2. Відтворення процесу формування символу *ФАВСТ*

Таким чином, аналіз лінгвокультурного кодування досліджуваного тексту дозволяє стверджувати, що перетворення Фавста у символ забезпечується на рівні культурної інтерпретанти ЛКК, оскільки він фігурує у кожному компоненті ЛКК: **магія** цікава Фавсту, вона його спокушає на насолоду життям, для цього Фавст має **заволодіти** світом, щоб потішатись **джерелом насолоди**. **Диявол** стає провідником Фавста, відкриває всі можливості перед ним, заключивши з Фавстом договір, в якому засвідчує цілковиту покірність **владі** Фавста, але платою є **зречення** його **душі**. Відповідно, негативну оцінку отримує і сам Фавст як втілення гріха.

Символ *ФАВСТ*, виявлений шляхом аналізу лінгвoseміотичного аналізу твору англійського драматурга К. Марло, належить до тих значущих символів, які розкривають „вічну” тему боротьби Бога і Диявола у душі людини. Динаміка застосування цього символу

у світовій літературі, починаючи з 16 століття, засвідчує його вагомість для духовної культури людства, а, отже, і актуальність його дослідження у гуманітарних студіях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрейчук Н. І. Життєвий світ англійця кінця XV – початку XVII століть у вимірі інституційного дискурсу (лінгвосоціотичний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.04 „Германські мови” / Андрейчук Надія Іванівна. – Одеса, 2013. – 36 с.
2. Андрейчук Н. І. Інтерпретанта як людський чинник мовного семіозису / Н. І. Андрейчук // Мовознавство. – К., 2012. – № 3. – С. 65 – 74.
3. Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття / Андрейчук Н. І. // монографія – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 280 с.
4. Библиейская Энциклопедия [Электронный ресурс] / Библия. Ветхий и Новый заветы. Синодальный перевод арх. Никифора, 1891. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/biblerus/71712/соблазн>
5. Бюлер К. Теория языка / К. Бюлер. – М., 1993. – С. 30.
6. Гіптерс З. В. Культурологічний словник-довідник / З. В. Гіптерс. – К. : ВД „Професіонал”, 2006. – 328 с.
7. Католическая Энциклопедия [Электронный ресурс] / EdwArt. – М., 2011. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/catholic/440/грех>
8. Краткий церковнославянский словарь [Электронный ресурс] / под ред. Т. С. Олейникова. – Режим доступа : http://old_church.academic.ru/1501/соблазн
9. Моррис У. Ч. Из книги „Значение и означивание”. Знаки и действия / У. Ч. Моррис // Семиотика : антология / сост. Ю. С. Степанов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2001а. – С. 129 – 143.
10. Новая философская энциклопедия : в 4 т. [Электронный ресурс] / под ред. В. С. Стёпина. – М. : Мысль, 2001. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/catholic/440/грех>
11. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпущко. – Київ, „Аконіт”, 2001. – Т. 1. – 910 с.; Т. 2. – 911 с.; Т. 3. – 927 с.; Т. 4. – 941 с.
12. Пиотровский Р. Г. Инженерная лингвистика и теория языка / Р. Г. Пиотровский – М., 1979. – С. 17.
13. Пирс Ч. Избранные философские произведения / Чарльз Пирс. – М. : Логос, 2000. – 448 с.
14. Слюсарева Н. А. О знаковой ситуации / Н. А. Слюсарева // Язык и мышление. – М., 1967. С. 274 – 283.
15. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Ф. Соссюр. – М. : „Прогресс”, 1977. – 695 с.
16. Толковый словарь Ушакова [Электронный ресурс] / под ред. Д. Н. Ушакова, 1935-1940. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/1032770>
17. Універсальний словник-енциклопедія / за ред. М. Поповича. – К. : „Тека”, 2006. – 1432 с.
18. Фразеологічний словник української мови [Електронний ресурс] / Словопедія. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/49/53415/362317.html>
19. Фреге Г. Смысл и денотат / Г. Фреге // Семиотика и информатика. – М. , 1997. – Вып. 35. – С. 351 – 379.
20. Gill R. Christopher Marlowe Dr Faustus / R. Gill // Second edition based on the A Text. – London and New York : A & C Black Ltd., 1989. – 110 p.
21. Marlowe Ch. The Tragical History of Doctor Faustus/ Marlowe Christopher // Luminarium: Anthology of English Literature [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.luminarium.org/renlit/marloib.htm>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Соломія Альбота – аспірантка кафедри прикладної лінгвістики Національного університету „Львівська політехніка”.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія і лінгвосоціотика.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Олег АНТИПОВ (Луганськ, Україна)

У статті розглянуто питання щодо лексико-семантичного поля як репрезентанта мовної картини світу. Наведено дефініції понять «мовна картина світу», «лексико-семантична система української мови» «лексико-семантичне поле», визначено їх співвідношення та роль в організації мовної картини світу.

Ключові слова: слово, мовна картина світу, польова структура, лексико-семантична система, лексико-семантичне поле, лексико-тематична група, мікрополе, ядро поля, центр поля, периферія поля.

The article deals with the question of the lexical and semantic field which represents the world language culture. The definitions of meanings «linguistic world-image», «Ukrainian language lexical and semantic system», «lexical and semantic field» are given; their correlation and their role in the world language picture organization is defined.

Key words: word, linguistic world-image, field structure, lexical and semantic system, lexical and semantic field, lexical and topical group, micro-field, the core of the field, the center of the field, the field's district.

Відповідно до своєї семантичної значущості слово виступає в мові у двох планах: як одиниця номінації, елемент вокабуляра, що має певне лексичне значення, та як структурний елемент мови, що має певну морфологічну оформленість, і, відповідно, граматичну значущість у мові.

Сукупність слів, що наявні в мові, становлять її словниковий склад, а всі відповідні їхні значення є основою мовної картини світу (МКС). Цей термін, який набув значного поширення в лінгвістичній літературі, належить Л. Вайсгерберу, проте в сучасному мовознавстві під впливом комп'ютерної науки його замінюють «мовним проміжним світом», «мовною репрезентацією світу», «мовною моделлю світу», «когнітивною моделлю світу», «ментальною моделлю», «ментальною репрезентацією» тощо, «...що позначає універсальне концептуальне представлення дійсності в різноманітності її зовнішніх і внутрішніх зв'язків, яке існує у вигляді певної системи понять» [14: 441].

В. фон Гумбольдт зазначав, що слово не є еквівалентом сприйнятого органами відчуття предмету реального світу, це – відображення способу осмислення такого предмета засобами мови [6: 103]. Мова, за його твердженням, – це важливий засіб формування світогляду, що пов'язаний з духовним розвитком людства.

Саме в мові закріплений загальнолюдський та національний суспільно-історичний досвід. З одного боку, умови життя людей, матеріальний світ, що їх оточує, визначає їх свідомість, поведінку та знаходить своє вираження в мові, а конкретно – в семантиці та граматичних формах. З іншого боку – людина сприймає світ через форми рідної мови, яка детермінує людські структури мислення та поведінки [13: 73]. Формування мовної картини світу та вираження інших картин світу за допомогою мови – ось яка функція мови у картині світу як такої.

Розробкою проблеми картини світу та її мовного вираження займалися Ю. Апресян, Ф. Боас, Г. Брутян, Л. Вайсгербер, В. Жайворонок, Ю. Караулов, В. Кононенко, Т. Лукінова, В. Маслова, В. Морковкін, Ж. Соколовська, О. Тищенко, О. Федик та ін. Її потрактовують і як мовну свідомість народу, що зафіксована в мовних знаках (О. Бондаренко) [3: 6], і як загальнокультурне, структуроване, багаторівневе надбання нації (В. Маслова) [13: 79], і як динамічну функціональну систему, що здатна до саморозвитку й самоорганізації в процесі функціонування (Р. Скорнякова) [15: 8-9], і як своєрідну модель для індивіда / цілого етносу, оскільки вона містить набір інструкцій, який використовують у процесі людської діяльності, спрямованої на взаємодію з реальним світом, та їх мотивацію, що зберігається в мові у вигляді етноспецифічних мовних одиниць та прецедентних текстів (В. Іванов) [9], і як скорочене та спрощене відображення всієї суми уявлень про світ (людина та середовище у їх взаємодії, результат обробки інформації та людини в ньому, – прим. О. А.) у певній традиції, узятих у системному та операційному аспектах (Т. Цив'ян) [20: 5] тощо.

Головним у МКС є знання, що закріплені за одиницями конкретних мов, вона організована за законами мови та репрезентована на лексичному матеріалі, її прийнято розглядати у варіантах загального (національна мова і, відповідно, національно-мовна картина світу), окремого (мовлення соціальної групи) й одиночного (мовлення особистості).

МКС, з одного боку, виступає в кожний окремий момент свого історичного розвитку у функції, яка реєструє та інвентаризує все, що накопичено носієм тієї чи тієї мови [12].

Найповнішим визначенням МКС, що відповідає логіці нашого дослідження, є визначення В. Жайворонка: «Мовна картина світу – це мозаїкоподібна *польова структура* взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину (модель) світу як таку» [7: 15].

Отже, картина світу як сукупність уявлень про довкілля репрезентована через мовну структуру загалом та лексико-семантичну систему мовних одиниць зокрема.

Л. Лисиченко приділила увагу структурі МКС, назвавши її складником поля з ядром (мовцем) та периферією (мовним колективом). А мовознавець М. Кочерган для дослідження МКС запропонував використовувати зіставно-типологічний метод і серед найбільш перспективних рівнів їх дослідження він зазначив лексико-семантичний.

Уже сама назва «лексико-семантична» вказує на двобічну природу системи: з одного боку, у межах семантичного рівня мови лексична семантика відходить від граматичної, з іншого – за допомогою цієї системи відбувається подальше членування семантики слова як елемента словника та основного елемента системи на найдрібніші одиниці – лексико-семантичні варіанти слова, або семи [19: 417].

Теоретичною основою угруповання лексики є положення, згідно з яким словниковий склад будь-якої мови являє собою природну систему, що історично склалася, з усіма їй притаманними характеристиками. Така система – «досить чітко окреслена цілісність, що складається з ряду ділянок (лексико-семантичних полів), кожна з яких має свою власну будову та різний ступінь відкритості для поповнення» [3: 6].

Як один з основних векторів (приймів) дослідження лексики науковці виділяють дослідження смислу слова за понятійними та семантичними полями (А. Уфімцева), або лексико-семантичними полями (ЛСП) (М. Кочерган). Польовий підхід організації лексики є одним із основних принципів систематизації явищ у мові, завдяки якому розкривається взаємозв'язок, взаємозалежність та ієрархічність мовних одиниць.

Поле як лінгвістичне явище перебуває в центрі уваги мовознавців протягом останніх десятиліть. Існують не лише різні визначення цього терміна, оскільки дослідники визначають цілі та завдання досліджень кожен по-своєму, а, відповідно, й характер одиниць поля та синтагматичні зв'язки між цими одиницями, але й словосполучення з компонентом «поле». Найбільш поширеними серед таких є: функціонально-семантичне (А. Бондарко), граматико-лексичне (О. Гулига, Є. Шендельс) морфемне (О. Духачек), семантичне (О. Духачек, Ю. Апресян), морфосемантичне (П. Гіро), лексичне (І. Штерн, Е. Косеріу), синтаксичне (Л. Вейсгербер), асоціативне (Ш. Баллі, Е. Косеріу), понятійне (Г. Маторе), парадигматичне, синтагматичне, комбіноване (Л. Васильєв) тощо. Також лінгвісти виділяють тематичні, семантичні, лексико-семантичні групи й поля у процесі розробки питання семантичної організації словникового складу мови.

Системний погляд на значення слів знайшов своє вираження у «методі семантичного поля» Й. Тріра. Традиційно теорію семантичних полів пов'язують з іменем цього німецького вченого. Вона має тісні зв'язки з ученням В. Гумбольдта про внутрішню форму мови, спирається на думки Ф. де Соссюра про мовну значущість, згідно з якими глобальна система мови поділена на два паралельних поля: понятійне (семантичне), що складається з елементарної одиниці – поняття, та словесне (лексичне), відповідно – зі слова. Незважаючи на те, що чіткого визначення поняття семантичного поля у роботах Й. Тріра немає, а його теорію піддавали критиці, вона все ж одержала подальший розвиток у працях і зарубіжних, і вітчизняних лінгвістів.

Перше визначення терміна «семантичне поле», або «смысловое поле», як сукупність лексем, що мають інтегральне значення, та уподібнення семантичного поля до мозаїки, яке в подальшому стане популярним у лінгвістиці, належать Г. Іпсену (1924). Учений уважав, що складником однієї семантичної групи можуть бути ті споріднені слова, які завдяки своїй смисловій близькості отримали однакове морфологічне оформлення.

Теорія Й. Тріра знайшла своє продовження й у роботах О. Духачека та Е. Оскаара, які розмежували понятійне та словесне поля. Понятійне поле, за їхньою концепцією, має два види: елементарне (ядром є одне поняття) та комплексне (ядро поля складається з кількох понять). Словесне поле членувалося на морфологічне (пароніми групуються навколо стрижневого слова), синтаксичні або синтагматичні (слова групуються навколо центрального члена на основі формально-семантичної подібності) та асоціативні (групування відбувається на основі суб'єктивних асоціацій). Учені одні із перших звернули увагу на ієрархію поля та ввели поняття «лексико-семантичне поле» в лінгвістику.

У сучасному мовознавстві вчені виділяють такі методи (напрямки) інтерпретації мовного матеріалу, як-от: парадигматичний (Ю. Апресян, Л. Вейсгербер, О. Духачек, Г. Іпсен, Л. Лисиченко, К. Ройнінг, Л. Савченко, Й. Трір, А. Уфімцева, Ф. Філін та ін.), синтагматичний, або синтаксичний (Г. Мюллер, В. Порциг та ін.), а також комбінований, або комплексний (Л. Васильєв, О. Духачек та ін.), за якого групи слів пов'язані і парадигматичними, і синтагматичними зв'язками.

Синтагматичні поля ґрунтуються на семантичних відношеннях різних частин мови, зокрема: дієслова та іменника, прикметника та іменника тощо.

До парадигматичних полів відносять найрізноманітніші класи лексичних одиниць, тотожних за тими чи тими змістовими ознаками (семемами): лексико-семантичні групи слів, синоніми, антоніми, семантими, словотворчі парадигми, частини мови та їх граматичні категорії. Ю. Степанов під парадигматичними відношеннями розуміє відношення між мовними одиницями, які можуть зайняти місце одна одної в одній і тій самій позиції, а синтагматичні відношення – лінійні відношення між мовними одиницями в потоці мовлення. Отже, парадигматичні відношення – це відношення у вертикальній площині, а синтагматичні – у горизонтальній [16: 258-259]. У процесі складання парадигматичних та синтагматичних полів будуть утворені комплексні поля, складниками яких виступають словотворчі ряди різних частин мови (наприклад, «вчитель / викладач... / навчає / наставляє... / учня / студента.../») [5: 113].

ЛСП – поняття дуже містке. «Тут переплітаються головні проблеми лексикології – проблеми синонімії, антонімії, полісемії, проблема співвіднесення слова та поняття. Розв’язання завдань, що пов’язані з семантичними полями, дозволяє по-новому висвітлювати зазначені проблеми» [10: 67]. Об’єднання слів у ЛСП можливе лише за наявності спільних значенневих сем, що забезпечують семантико-сміслові зв’язки в межах утвореної одиниці [8: 25].

У сучасному мовознавстві ЛСП потрактовують як «складну функціональну системно-структурну одиницю лексико-семантичного рівня» (Ф. Жилко) [8: 25], «сукупність мовних одиниць, переважно лексичних, об’єднаних спільністю змісту, одним поняттям, функціональною подібністю позначуваних явищ» (С. Єрмоленко) [17: 131], «парадигмальне об’єднання одиниць певної частини мови за спільністю інтегрального компонента значення (архісеми)» (О. Селіванова) [14: 327] тощо.

Отже, враховуючи вищевикладені дефініції поняття, ми визначаємо ЛСП як структуру, системне утворення лексичних одиниць, що є фрагментом мовної картини світу, складниками якої є лексеми, семи, об’єднані за ієрархічним принципом.

Головними властивостями ЛСП учені вважають наявність семантичних відношень між складниками та їх системний характер, відносну автономність, взаємозв’язок полів у лексичній системі, безперервність позначення у смислового просторі (І. Кобозева), відкритість структури поля, рухливість його складу, дифузійність меж (І. Багмут), внутрішню структуру поля розуміють як набір кореляцій, які пов’язують семантичні одиниці, одне семантичне поле може належати до структури іншого поля більш високого рівня (І. Чумак) [11: 99; 1: 17; 21: 12].

Загально визнаним є твердження про поділ ЛСП на ядро (денотат), центр (сигніфікат) та периферію (конотат). „Центр – периферія” здатна відобразити основний словниковий фонд мови.

Ядро поля – це його ім’я, що репрезентоване лексемою або групою лексем-понять, які виражають найважливіші ознаки поля, на базі яких здійснюється впорядкування всіх його елементів. Як правило, ядро поля, що представлене архілексемою, тобто лексемою з найбільш узагальненим потрактуванням, зазначеним у всіх словниках. Центр поля – це своєрідний семантичний мінімум, репрезентований найуживанішими словами з їх антонімічними, синонімічними та іншими відношеннями, що мають інтегральне, загальне з ядром і між собою, значення (Б. Булгарова, Н. Іваненко, О. Селіванова та ін.). Периферія поля, елементи якої зазвичай перебувають у зв’язку з іншими полями, утворюючи лексико-семантичну цілісність мовної системи, – це найвіддаленіші від ядра поля слова, для яких характерна значно менша частотність уживання та стилістична забарвленість значення, що деталізують, конкретизують основне значення поля та містять оказіональні значення, образні переосмислення (Б. Булгарова, З. Вердієва, Л. Лисиченко, О. Селіванова та ін.).

У середині ЛСП учені (О. Бондаренко, С. Моїсеєва, І. Чумак та ін.) виділяють лексико-семантичні мікрополя (ЛСМ) за допомогою семантико-логічного критерію, в основі якого лежить запропонований Ш. Баллі принцип ідентифікації [2: 128-168]. Суть цього принципу зведена до відшукування слова-ідентифікатора, що виражає поняття, ідею в найбільш

загальній формі. ЛСМ є меншими за обсягом сукупностями лексичних одиниць. Це ієрархічно організоване семантичне об'єднання, елементи якого пов'язані за інтегральною ознакою, що виражена його домінантою – ядерною лексею (І. Чумак), або гіперонімом (С. Моїсеєва).

Гіперонімом називають родове слово, гіпонімом – видове. „Це фундаментальні семантичні відношення, які структурують словниковий склад мови” [18: 306], вступаючи в гіперо-гіпонімічні зв'язки, властиві ЛСМ зокрема, і ЛСП загалом.

На основі явища гіпонімії лексичні одиниці однієї частини мови становлять лексико-семантичну групу (ЛСГ), що являє собою об'єднання слів з однорідними значеннями, які можна зіставляти і які становлять собою специфічні явища мови, зумовлені її історичним розвитком. ЛСГ вивчали Л. Вейсгербер, О. Духачек, Г. Іпсен, С. Кацнельсон, В. Кодухов, Е. Кузнецова, Е. Оксаар, К. Ройнінг, А. Уфимцева, Ф. Філін та ін.

Отже, вивчення МКС і досі залишається актуальним, оскільки це шлях до кращого пізнання власне специфіки будь-якої мови, розуміння системи уявлень окремого народу, його самобутності та ментальності, еволюції окремого етносу тощо. Слово як складним МКС репрезентується в лексико-семантичній мовній системі та може належати до різних угруповань, як-от: ЛСП, ЛСГ та ЛСМ.

Перспективи дослідження вбачаємо в описі ЛСП «патріот» як репрезентанта узуальної картини світу, що є характерною для певних угруповань – носіїв однієї мови, об'єднаних територіально, а також іншими ознаками або психічними властивостями.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Багмут І. В. Лексико-семантичне поле звуконайменувань у сучасній українській літературній мові (склад, структура, парадигматика): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / І. В. Багмут – К., 2007. – 23 с.
 2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Иностр. литература, 1961. – 304 с.
 3. Бондаренко О. С. Концепти «чоловік» і «жінка» в українській та англійській мовних картинах світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 / О. С. Бондаренко – Донецьк, 2005. – 19 с.
 4. Вайсбергер Й. Л. Язык и философия [Текст] / Й. Л. Вайсбергер // Вопросы языкознания. – 1993. – №2. – С. 114-124.
 5. Васильев Л. М. Обзоры. Теория семантических полей [Текст] / Л. М. Васильев // Вопросы языкознания. – 1971. – №5. – С.105-113.
 6. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 396 с.
 7. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
 8. Жилко Ф. Т. Про семантичні поля української мови [Текст] / Ф. Т. Жилко // Українська мова і література в школі. – 1971. – №12. – с. 25-32.
 9. Иванов В. Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов / Иванов В., Топоров В. – М. : Изд-во «Наука», 1974. – 342 с.
 10. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. – М.: Наука, 1976. – 355 с.
 11. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: Учебное пособие. – М.: Эдичориал УРСС, 2000. – 352 с.
 12. Косенко О. С. Мовна картина світу [Електронний ресурс] / О. С. Косенко – 2010. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkzh/2010_34/Kosenko.pdf
 13. Маслова, В. А. Когнитивная лингвистика: Учеб. пособие / В. А. Маслова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Минск.: ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
 14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2011. – 844 с.
 15. Скорнякова, Р. М. Лингвокультурологическая концепция моделирования языковой картины мира : автореф. дис. докт. фил. наук: 10.02.19 / Р. М. Скорнякова – М., 2010. – 49 с.
 16. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. Учебное пособие для студентов филол. специальностей пед. ин-тов. Изд. 2-е, перераб. – М.: «Просвещение», 1975. – 271 с.
 17. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 221 с.
 18. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 305-306.
 19. Уфимцева А. А. Структурная организация лексики и ее единиц [Текст] / А. А. Уфимцева // Общее языкознание: внутренняя структура языка. – М. : Наука, 1972. – С. 394-454.
 20. Цивьян Т. В. Модель мира и ее лингвистические основы / Т. В. Цивьян. – [изд. 3-е, испр.]. – М. : КомКнига, 2006. – 280 с.
- Чумак-Жунь И. И. Лексико-семантическое поле цвета в языке поэзии И. А. Бунина: состав, структура, функционирование [Текст] : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Чумак-Жунь Ирина Ивановна. – К., 1996. – 185 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олег Антіпов – аспірант кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: проблема вивчення національно-мовної картини світу та лексичної семантики української мови, сучасна українська письменницька публіцистика.

ПОЕТИЧНА КАРТИНА ЛЮДИНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ОБРАЗУ ЖІНКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ПОЕЗІЇ КІНЦЯ 16 – ПОЧАТКУ 17 СТОЛІТЬ

Олена БОНДАРУК (Львів, Україна)

У статті розглядається можливість реконструювання поетичної картини людини шляхом аналізу лінгвокультурного кодування поетичного дискурсу. Дослідження виконано на матеріалі англійських поетичних текстів кінця 16 – початку 17 століть. Об'єктом аналізу обрано мовні засоби втілення образу жінки та запропоновано методика лінгвосеміотичного аналізу цього образу з використанням поняттєвої та культурної інтерпретанти базових кодів.

Ключові слова: Єлизаветинська епоха, образ жінки, поетична картина людини, базовий код, понятійна інтерпретанта, культурна інтерпретанта.

The article focuses on the reproduction of the poetic picture of the person through the lingual cultural analysis of the poetic discourse. The research has been conducted on the basis of the English poetry of the late 16th – early 17th centuries. Means of the image of woman verbalization have been chosen as the object of the research. The technique of lingual semiotic analysis of this image based on the application of the notions of conceptual and cultural interpretants of basic codes has been suggested.

Keywords: Elizabethan era, image of woman, poetic picture of the person, basic code, notional interpretant, cultural interpretant.

*“Poetry lifts the veil from the hidden beauty of the world, and makes familiar objects be as if they were not familiar.”
(Percy Bysshe Shelley)*

Одним із актуальних напрямів сучасних лінгвокультурологічних студій є дослідження втілення мовної картини світу у різних типах дискурсів. Метою цієї статті є аналіз мовних засобів втілення образу жінки для відтворення поетичної картини світу англієць у англійських поетичних текстах кінця 16 – початку 17 століть.

Об'єктом лінгвокультурології, за визначенням М. Ф. Алефіренка, є продукти ціннісного пізнання світу, світ суб'єктивних образів, смислів, які створюються мовними особистостями [1: 5]. С. Г. Воркачев стверджує, що в завдання цієї мовознавчої дисципліни входить „вивчення та опис взаємовідношень мови та культури, мови та етносу, мови та народного менталітету” [6: 64]. Лінгвокультурологічний підхід до аналізу образу жінки у поетичному дискурсі визначеної епохи передбачає аналіз мовного втілення її характеристик з урахуванням фізичних, духовних та соціальних параметрів, які були визначальними для життя жінок у цю епоху, і формувалися у тогочасному культурному середовищі. Цей підхід передбачає використання різних методів аналізу поетичних текстів. У цій статті пропонується нова методика їхнього вивчення, яка ґрунтується на використанні лінгвосеміотичного аналізу.

В історії Англії кінець 16 – початок 17 століть є часом правління королеви Єлизавети I (1558 – 1603), який називають „золотою ерою” або „Єлизаветинською епохою”. Дослідники вважають цей період „інтелектуальною епохою, в якій тривав соціальний порядок” [9: 212]. Англійські поетичні тексти кінця 16 – початку 17 століть не лише втілювали цінності життя людини, а й були важливим засобом для їхнього зміцнення та ширшого розповсюдження [10: 15]. Особливості соціального та духовного життя людей впливали на формування поетичної картини світу, як ментальної основи поетичної творчості, що є системою творчої діяльності індивіда у створенні та інтерпретації альтернативної поетичної реальності [7: 5].

Поетичну картину світу можна вважати різновидом мовної картину світу, яка є результатом кодування інформації про світ у вербальних модусах [4: 239], своєрідною моделлю світу, яка існує в свідомості людини у вигляді системи образів та уявлень, закарбованих через семантику лексичних одиниць [8: 20].

У мовній картині світу можна виділити мовну картину людини, адже „людина як суб'єкт пізнання у процесі створення мовної картини світу стає основним об'єктом і першочергового

значення набуває “оформленість” тих смислів, що безпосередньо описують людину” [4: 241]. Мовна картина людини є відображенням трьох світів, що ілюструють три види продуктів саморозгортання універсуму, в яких протікає життя людської особистості, а саме: фізичне тіло (“натуральний”, фізичний світ), семантичний конструкт (духовний світ), система атрибутів, спричинених суспільними стосунками (соціальний світ) [3: 106]. Таке структурування мовної картини людини дозволяє розглядати її як впорядковану множину мовних елементів, що можуть бути представлені у різних типах дискурсів, включаючи поетичний.

Розглядаючи відношення між мовною картиною світу, мовною картиною людини та поетичною картиною світу (Рис.1) можна стверджувати, що втілення окремих образів у поетичному дискурсі є формою вербалізації поетичної картини людини, яка входить до поетичної картини світу.

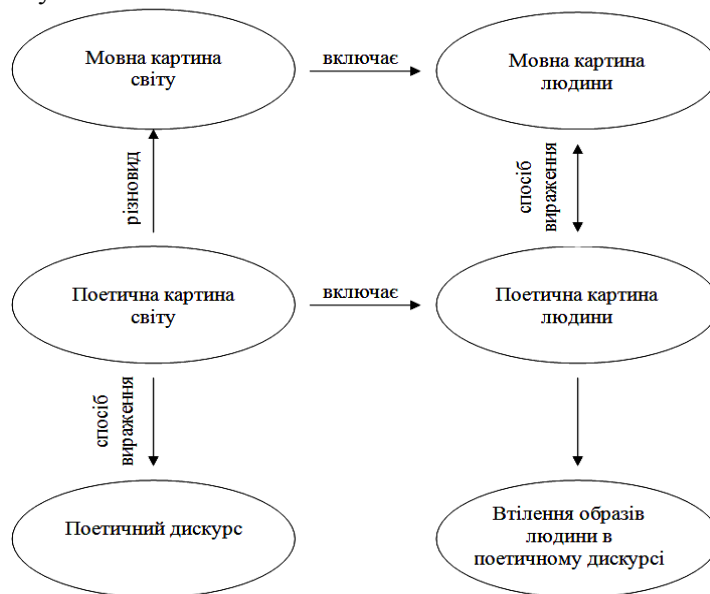

Рис. 1. Структура відношень мовних та поетичних картин світу й людини

Для визначення поетичного дискурсу як втілення поетичної картини світу виділимо наступні його ознаки: 1) особливе лінгвокультурне кодування поетичних текстів; 2) емоційна забарвленість (апелювання до почуттів людини); 3) національно-культурна визначеність (апелювання до культурних цінностей народу). Отже, поетична картина світу, втілена у поетичному дискурсі, є національно-культурним відображенням реального чи уявного світу людини з використанням чуттєво-емоційних мовних засобів.

Аналіз мовних засобів втілення образу жінки у англійських поетичних творах кінця 16 – початку 17 століття може слугувати основою для інтерпретації поетичної картини людини досліджуваної епохи. Для здійснення аналізу використаємо поняття базового коду, як елемента системи лінгвокультурного простору. Останній є інтерпретаційною моделлю, яка дозволяє виявити структури смислу через динаміку мовних знаків і фігур означування, певним дослідницьким конструктом, що формується через накладання інваріантних ментальних, візуальних текстів і кодів [5: 66].

В ролі об’єкта у нашому дослідженні виступає базовий код *жінка*, який представлений лексемами *lady*, *maiden*, *sweet love*, та інші. Базовий код тлумачимо, як тривимірний мовний знак для думки, яка його інтерпретує, знак для об’єкта і знак, який в певному відношенні пов’язує його з об’єктом [2: 65]. Дослідження такого коду здійснюється з використанням інтерпретанти як „розпізнавання базового коду, що забезпечує його зв’язок з об’єктом” [2: 66]. Для аналізу застосовуємо інтерпретанти двох типів: поняттєву та культурну. Завдання поняттєвої інтерпретанти полягає у забезпеченні зв’язку розпізнаного об’єкта з поняттям про цей об’єкт, наприклад з поняттями *wife*, *widow* тощо. Культурна інтерпретанта слугує для виявлення оцінного компоненту базових кодів.

Англійські поети кінця 16 – початку 17 століть нерідко оспівували жінок (Thomas Sackville, Richard Edwards, Nicholas Breton, Walter Raleigh, Thomas Norton, Thomas Campion, John Philip, Richard Eedes, George Whetstone, Thomas Nashe, Thomas Churchyard, Anthony Munday, Fulke Greville, Nicholas Udall, Philip Sidney, George Whitney, William Shakespeare, Thomas Watson, George Gascoigne, George Peele, Henry Constable та ін.). Процедура аналізу образу жінки у поетичному дискурсі цієї історичної епохи здійснюється через пошук базових кодів на позначення жінки та їхнє тлумачення в контексті поняттєвої й культурної інтерпретанти. Проаналізувавши базові коди на позначення жінки у досліджуваних поетичних текстах, можемо згрупувати їх за поняттєвою інтерпретантою наступним чином:

1) дружина (Thomas Norton, Richard Edwards, Richard Eedes):

*“I heard a **wife** sing to her child, that long before had wept
She sighed sore, and sang full sweet to bring the babe to rest.”* (R. Edwards)

*“Thy **wife** the self-same is with thee,
In body, mind, in goods and name”* (R. Eedes)

Культурна інтерпретанта цього компонента базового коду засвідчує розуміння ролі жінки: дбає про побут, дітей та є невіддільною від чоловіка.

2) вдова (Nicholas Udall):

*“A **widow** will make you a drudge and a slave”* (Анонім)

*“A **widow** worth a thousand pound”* (N. Udall)

*“To marry a **widow**, I am sore afraid”* (Анонім)

Культурна інтерпретанта виявляє негативно-оцінне забарвлення базового коду на позначення жінки-вдови, з якою чоловікам слід бути обережними. Вдова в цей історичний період була вільною жінкою, на відміну від дівчини чи дружини, які були цілковито залежні від батька, брата чи чоловіка.

3) мати (Walter Raleigh, Nicholas Breton):

*“Our **mother's** wombs the tiring-houses be,
Where we are dressed for this short comedy”* (W. Raleigh)

*“But come to **mother**, babe, and play,
For father false is fled away”* (N. Breton)

Культурна інтерпретанта розкриває позитивне ставлення до матері, сповненої піклування та любові до своїх дітей.

4) нянька, годувальниця (Thomas Campion, John Philip):

*“**Nurses** teach their children so about the time of weaning”* (T. Campion)

*“Lullaby baby, lullaby baby,
Thy **nurse** will tend thee, as duly as may be”* (J. Philip)

Культурна інтерпретанта ілюструє нейтральне бачення жінки, в чиї обов'язки входив догляд та годування чужих дітей, як правило немовлят.

5) коханка (William Shakespeare, Thomas Watson, George Gascoigne)

*“You blessed bowers, whose green leaves now are spreading,
Shadow the sunshine from my **mistress'** face.*

*And you, sweet roses, only for her bedding
When weary she doth take her resting-place”* (Анонім)

*“O **mistress** mine, where are you roaming?
Oh, stay and hear! your true Love's coming,
That can sing both high and low”* (W. Shakespeare)

Культурна інтерпретанта дозволяє розкрити позитивно-оцінне ставлення до приємної, звабливої та красивої жінки, що зачаровує чоловіка та викликає у нього любов.

6) леді (Fulke Greville, George Peele, Henry Constable):

*“And as my wit doth best devise,
Love's dwelling is in **ladies'** eyes:
From whence do glance love's piercing darts
That make such holes into our hearts”* (G. Peele)

*“My **lady's** presence makes the roses red,*

Because to see her lips they blush for shame” (H. Constable)

“Did ever any lady weep,

Being cheated of her golden sleep” (F. Greville)

Леді називали шановану жінку аристократичного статусу. Культурна інтерпретанта цього компонента базового коду ЖІНКА розкриває особливо поважне ставлення до жінки, як об'єкту свого кохання.

Застосувавши лінгвoseміотичний аналіз для відтворення поетичної картини світу англієця крізь призму образу жінки, поглибимо його, розглянувши мовне втілення характеристик жінки з урахуванням її фізичних, духовних та соціальних параметрів. Фізичний світ жінки кодується у поетичному дискурсі базовими кодами на позначення частин тіла жінки та її зовнішнього вигляду, як от, одяг, аксесуари (*flattering face; luring looks; her skin is smooth and soft; she was decked in a frock of gray, and in a kirtle of green saye; the girdle of gold*); духовний світ жінки – через кодування рис характеру, почуттів, які вона викликає (*her stony heart; not lady ever was so brave; she is mine, as I to her am true; only for you the heaven forgot all measure*); соціальний світ жінки – через кодування її соціального статусу, праці, обов'язків, побуту (*madam; nurse; girl; housewife's toy is now my shift; with lullaby they still the child; ladies' game*).

Отже, поетична картина людини досліджуваного періоду може бути частково відтворена шляхом лінгвoseміотичного аналізу образу жінки у поетичному дискурсі. Виявлені базові коди на позначення цього образу дозволяють представити його як єдність фізичного, духовного та соціального компонентів (Рис. 2).

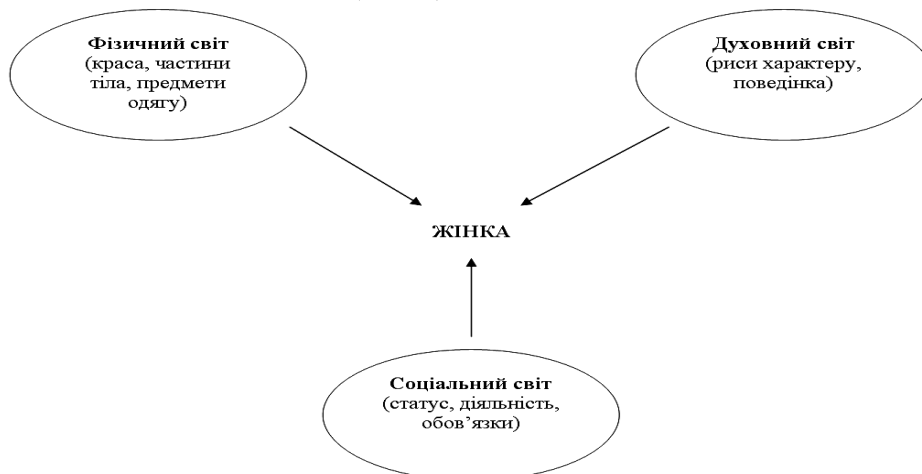

Рис. 2. Реконструювання поетичної картини жінки в Єлизаветинському поетичному дискурсі

Шляхом застосування поняттєвої та культурної інтерпретанта базових кодів було проведено аналіз мовних засобів втілення образу жінки та запропоновано поетичну модель відтворення її життя у досліджувану епоху. Розроблена методика аналізу поетичних образів може бути застосована для подальшого вивчення поетичної картини людини на матеріалі поетичних текстів різних авторів та епох.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие / Н.Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, 2010. – 288 с.
2. Андрейчук Н. І. Інтерпретанта як людський чинник мовного семіозису / Н. І. Андрейчук // Мовознавство. – 2012. – №3. – С. 65 – 74.
3. Андрейчук Н.І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV-початку XVII століття: монографія / Н. І. Андрейчук. – Львів: Вид-во «Львівської політехніки», 2011. – 277 с.
4. Андрейчук Н. І. Структурування мовної картини людини / Н. І. Андрейчук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк: Видавництво Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 5. – С. 239 – 242.

5. Андрейчук Н. Тлумачення терміна лінгвокультурний простір через призму лінгвoseміотики / Н. Андрейчук // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Проблеми української термінології. – Львів: Вид-во „Львівської політехніки”, 2010. – № 675. – С. 65 – 67.
6. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64 – 72.
7. Маслова Ж.Н. Поэтическая картина мира и ее репрезентация в языке: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка” / Ж.Н. Маслова. – Тамбов, 2011. – 40 с.
8. Казарин Ю.В. Поэтический текст как уникальная функционально-эстетическая система: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык” [Електронний ресурс] / Ю.В. Казарин. – Екатеринбург, 2001. – 408 с. – Режим доступу: <http://www.disserscat.com/content/poeticheskii-tekst-kak-unikalnaya-funktsionalno-esteticheskaya-sistema>
9. Abrams M. H. A Glossary of literary terms / M. H. Abrams. – 7th ed. – Boston: Heinle & Heinle, 1999. – 366 p.
10. Eagleton T. Literary Theory: an introduction / Terry Eagleton. – 2nd ed. – New York: Blackwell Publishing, 1996. – 234 p.
11. Weir A. The Life of Elizabeth I / Alison Weir. – New York: Ballantine Books, 2008. – 542p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Бондарук – аспірантка Національного університету «Львівська політехніка».
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, лінгвoseміотика, поетичний дискурс.

РЕАЛІЗАЦІЯ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТУ “ГОСТИННІСТЬ” В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Ірина ВАСИЛЬКОВА (Маріуполь, Україна)

У статті розглядається проблема концептуального аналізу концепту “гостинність” в англійській та російській мовах, виявлення семантичного гнізда поняття “гість” в англійській та російській мовах, виявлення національно – забарвленої складової концепту. Акцентовані спільні риси концепту “гостинність” в англійській та російській мовах. Увага сконцентрована на виявленні семантичних зв’язків в семантичному полі концепту “гостинність”.

Ключові слова: культура, культурно – етнічний компонент, гостинність, лексико – семантична група, свідомість, мова, семантичне ядро концепту.

The article deals with the pressing problems of conceptual analyzing of the concept “hospitality” in the English and the Russian languages, studying the semantic nest of the notion “guest” in the English and the Russian languages, revealing the national traits in the semantic sphere of the concept. This article designates the common features of the concept “hospitality” in the English and the Russian languages. This study is focused on highlighting the semantic connections in the semantic field of the concept “hospitality”.

Keywords: culture, culturally-ethnic component, hospitality, lexico – semantic group, consciousness, language, the semantic core of the concept.

Наукова зацікавленість взаємозв’язку мови і культури вивела на перший план антропоцентричну орієнтацію, що як наслідок привернуло увагу до вербальних виразників національної свідомості, але невербальні особливості, маючи значний вплив, не змогли залишитися поза увагою науковців. Основні підсистеми психіки, такі як емоції, свідомість та підсвідомість можливо дослідити завдяки мовознавству, через те, що людство розвивалось разом з мовою. Концепт як виразник національної свідомості, об’єднує свідоме і несвідоме вираження національної специфіки, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження. Останнім часом вітчизняна когнітивна лінгвістика займалась вивченням таких окремих концептів як: *радість* [35], *гра* [29], *влада* [6;33], *Європа* [23], *кохання* [21], *білий / чорний* [13], *козацтво* [10], *степ* [9], *чоловік / жінка* [2; 1, 14, 36], *героїзм* [34], *дім / родина* [28], *шлях* [24], *вампір* [22], *добро* [12], *час* [7;11], *птахи* [15], *Петербург* [20], *хитрість* [30], *політика* [3], *подорож* [17], *життя* [16], *юродство* [18], *людина* [25], *чистий* [26], *флористичних* [27], *виховних* [31], *доля* [32], *сім’я* [37], *рівновага* [5] тощо але опис концепту “гостинність” ще не був предметом окремого дослідження.

Метою статті є опис реалізації семантичного поля концепту “гостинність” в англійській та російській мовах. Серед завдань, що сприяли вирішенню поставленої мети були: 1) з’ясування теоретичних підходів до вивчення концепту в лінгвістиці; 2) аналіз семантичного поля концепту “гостинність” в англійській та російській мовах і семантичного ядра, зокрема.

Об’єктом дослідження є процес реалізації семантичного поля концепту “гостинність” в англійській та російській мовах.

Предметом дослідження є концептуалізація семантичного поля поняття “гостинність” в англійській та російській мовах.

В семантичну будову концепту входить вся прагматична інформація мовного знаку, яка стосується його експресивної та іллокутивної функції. Ще одним компонентом семантики мовного концепту є когнітивна пам'ять слова – смислові характеристики мовного знаку, пов'язані саме з його призначенням та системою духовних цінностей носія мови. Але концептологічно найбільш суттєвим виявляється культурно-етнічний компонент, що визначає специфіку семантичних одиниць природної мови, що відображає мовну картину світу його носіїв. Концепт співвідноситься з планом вираження лексико-семантичної парадигми. Семантичне поле чи парадигматична лексико – семантична група об'єднує слова, зв'язані семантичною причетністю, тобто співвідношення знаку стосовно об'єкту дійсності і понять про них.

Перед тим як впроваджувати концептуальний аналіз, необхідно провести ретельне дослідження смислового об'єму концепту в лексичній системі мови. Словарна дефініція стає ядром концепту.

Тлумачний словник англійської мови пропонує наступне визначення: *Hospitality – friendly and generous reception and entertainment of guests (Гостинність – приязне та щедре шанування гостей, розвага гостей)* [38:300]. “Гостеприимство” в російській мові означає “радушие в приеме и угощении посетителей” [8: 387]. Таким чином, спільність у визначеннях поняття “гостинність” в англійській та російській мовах виявляється у характеризуванні цього явища, як привітного, приязного, щедрого приймання та частування гостей.

Російське слово “гостеприимство” створене з двох коренів: “гость” та “принимать”.

Щодо етимології англійського слова *hospitality*, воно утворене від латинського *hospitum*, що означає гостинність, готель, притулок. Латинське *hospitalis* (гість, відвідувач, приязний, гостинний) стимулювало розвиток англійського *hospital*, що означає амбулаторну медичну установу. Російське слово “госпиталь” має такий же латинський корінь, але в російській мові воно означає спеціалізовану медичну установу для лікування військових.

Аналіз синонімічних рядків слова “*hospitable*” в англійській та “гостеприимство” російській мовах дозволяє виявити спільні ознаки семантичної структури цього слова. Словник синонімів російської мови будує наступну парадигму: “гостеприимство – гостеприимность, радушие, хлебосольство”. Синонімами слова *hospitable* в англійській мові виступають слова: *receptive (чуйний), companionable (приязний), social (компанійський), neighbourly (добросусідський), cordial (сердечний), kind (добрий), gregarious (товариський)* [4: 17].

Таким чином, зіставлення синонімічних рядків демонструє, що в свідомості англійців та росіян поняття “гостинність” викликає спільні асоціації, тобто гостинність асоціюється з привітністю, щедрістю, приязним ставленням до гостей.

Виходячи з необхідності ґрунтовного аналізу смислового об'єму концепту “гостинність” нам необхідно проаналізувати асоціативні зв'язки та семантичний простір ключової лексеми “гость”. Розглянемо семантичне поле слова “гость” в лексичній системі англійської та російської мов.

В російській мові ми виявляємо велику кількість похідних слів, багато яких стали архаїчними: “гостейник, гостея, гостейка, гощение, гостешба, гостбище, гостинство, гостеприимец, гостеба”, та ін. В сучасній російській мові ще використовуються слова: “гостинец, гостевой, гостиная, гостиница, гостить”: *гостиная* – кімната для приймання гостей, а також комплект меблі для цієї кімнати; *гостинец* – подарунок (найчастіше про солодощі), зменш. *гостинчик*; *гостиница* – дім з мебльованими кімнатами для приїжджих; *гостиний двор* – в деяких містах: збудовані в давнину торгові ряди, частіше з цегли; *гостить-жити* у когось в якості гостя.

До словотвірної гнізда слова “гость” в російській мові входять такі похідні слова: “гостёк, гостенёк, гостья, гостюшка, гостинка, гостевой, гостевать, загостеваться, погостевать, гоститься, въгоститься, гащивать, загоститься, нагоститься, отгостить, отгащивать, перегостить, погостить, прогостить”.

Дериватами слова “гостеприимный” є такі лексеми: “гостеприимнейший, наигостеприимнейший, гостеприимно, не гостеприимно, гостеприимство, гостеприимность, негостеприимность, негостеприимство, прегостеприимный, прегостеприимно”.

Беручи до уваги той факт, що словотвір стає результатом творчої діяльності людської свідомості в процесі пізнання та веде до розширення концептуальної структури слова, звернемось до аналізу словотворчого гнізда лексеми “гость” в російській мові.

В словотворчому гнізді можливо виділити такі морфеми, які виступають засобом концептуалізації нових значень. Так як морфеми *за-*, *на-*, *пере-*, *відтворюють* значення “зловживати гостинністю”: *загостеваться, перегостить, нагоститься*; морфеми *от-*, *вы-* означають “закінченість дії”: *выгостить, отгостить*. Ступінь гостинності актуалізована в морфемах *най-*, *пре-*: “*прегостеприимный, наигостеприимнейший*”.

Похідними від слова “*guest*” виступають наступні сполучення: *guest house* – елітний пансіон, дім для гостей; *guest room* – кімната для гостей.

Аналіз антонімів дозволяє виявити, що “гостинності” протиставляються ознаки “негостинної людини”: в російській мові – скупа, жадібна людина; в англійській мові – *inhospitable* (негостинний), *solitary* (одинокий), *reserved* (відлюдкуватий), *unsociable* (нетовариський).

Не зайвим буде зазначити, що поняття негостинної людини, як жадібної, непривітної, скнаристої, злої співпадає в англійській і російській мовах.

Що стосується предикативної сполучуваності, то гостинність в російській мові можливо “*проявить, показать, оказывать*”. В англійській мові використовують дієслова *to show* (виявляти), *to offer* (пропонувати), *to extend* (проявляти) *hospitality*, *to give* (вказувати) – *to give welcome*.

Дії, що спрямовані на прояв уваги та приязного ставлення в російській мові, вербалізовані наступними дієсловами: “*добро жаловать (фольк.)*”, “*угощать*”, “*пировать*”, “*кланяться (арх.)*”, “*накормить*”, “*напоить*”, “*хлопотать*”, “*расцеловать*”, “*привечать*”, “*потчевать*”, “*усаживать*”, “*подносить*”, “*угодить*”, “*уважить*”.

Значення слова “*гостить*” в російській мові відповідає такими дієсловам та сполученням: *гостевать, гащивать, быть в гостях, ходить по гостям*. В англійській мові: *to be at host, to stay on a visit, to be on a visit (гостить), to pay a visit (відвідати)*.

Фразеологізми посилюють емоційну складову поданого концепту, вживлюючись лише в ті концепти, що мають значення для певного народу.

Відтворення концепту “гостинність” в ідіомах стає можливим завдяки, найчастіше, процесу метафоризації, яке породжує образно-асоціативні уявлення.

В російській мовній свідомості значний вплив має типово російській концепт “душа”, який в наївно-мовній картині світу концептуалізується як образ “вмістища”, який вбирає в себе щирість, душевне тепло, широчінь російської душі, відкритість і таке інше. Концепт “душа” належить до метафізичних концептів, тому що він є метафізичною сутністю з високим ступенем абстрактності. Для визначення поняття “гостинності” концепт “душа” представлений в фразеологізмах російської мови: “*душа на распаху, всей душой, от всей души, с открытой душой*”. В англійській мові російському концепту “душа” близький концепт “*heart*” (серце). Про відкриті, щирі, людину кажуть “*open-hearted*” (співвідноситься з російським “*душа нараспаху*”). Досить цікавим здається фразеологізм – зрощення “*wear one's heart on one's sleeve*” (дослів. “*носити серце на рукаві*”), тобто: не ховати почуття, виливати душу. Вислів “*from the bottom of one's heart*” означає “*від щирого серця*” (дослів. *зі dna серця*). Описуючи щирі бесіди використовують ідіому “*heart-to-heart talk*” (дослів. *розмова від серця до серця*).

Репрезентація ритуалу приймання гостей в англійській та російській мовах представлено широким спектром концептуальних сцен, метафоричних фразеологізмів та інших мовних засобів. В англійській мові про того, хто добре приймає гостей кажуть: “*keeps a good house*” (дослівн., *тримає добрий дім*). Висловлення “*to keep open house*” відповідає в російській мові вислову “*радушно принимать гостей*”. Званий вечір в англійській мові називають “*at home*” (дослів. *улаштувати прийом дома*), наприклад в російській мові “*давать званый*

вечер” – *to give at homes*. Фраза “*to play host*” означає добре приймати гостей. Вислів “*to give smb. a hospitable welcome*” (дослів. *дати гостинний прийом*), *welcome* можливо перекласти, як прийом, зустріч або російське слово “*хлеб-соль*”. Про приємних, неочікуваних гостей англійці кажуть “*welcome as flowers in May*”, тобто порівнюють гостей, що прийшли несподівано немов травневі квіти. В російській мові для вербалізації ритуалу приймання гостей використовують такі фрази: “*радушно принять гостей, оказать теплый прием, встречать хлебом–солью*”. Фразеологізм “*хлеб-соль*” в російській мові має велике символічно-обрядове значення. Сіль цінували в Давній Русі не лише тому, що її важко було добувати, а ще за її здатність запобігати псуванню їжі, та консервувати її. Звідси її символічне значення стабільності, вічності, дружби, поваги. З цим пов’язано багато ритуалів і обрядів. Про один з них кажуть, що розсипана сіль розпочне чвару, у греків, римлян, та арабів перегорнута сільниця свідчила про розрив дружніх відносин, і навпаки – як прояв приязності гостям підносились саме сіль. На Сході і зараз зберігаються звороти “заприсягання сіллю”, “спілка солі”, “право солі”, що означає прояв гостинності. Слов’яни відносились до солі з такою ж повагою, як і до хліба. На випадково ритуально – обрядова символіка “хліб-солі” поєдналась у росіян, українців, білорусів в сталий елемент народного етикету.

Фразеологічний зворот “Хлеб да соль!” в Росії правив за привітання. Цю форму гість зазвичай промовляв, заходячи в дім, де за столом снідала родина. Таке побажання смачного – лише один з цілого ряду добрих побажань, які формують строго регламентований народний етикет [19: 343].

Аналіз фразеологізмів дозволяє виявити основні ознаки концепту “гостинність”, актуальні як для російської так і частково, англійської мовної картини: щирість, відкритість в рос. мові: “*от души, всем сердцем*”, щедра частування в рос. мові: “*накормить до отвалу*”, “*сколько душе угодно*”; **прихильність до оселі**: в рос. мові: “*Чувствуйте себя, как дома!*”, “*принять с распростертыми объятиями*”; в англ. мові: “*to make smb. feel at home; Welcome!*”; дотримання традицій, обрядів, ритуалів в рос. мові: “*хлеб – соль*”, “*милости просим*”, “*добро пожаловать*”; відношення суб’єкта до об’єкта в рос. мові: “*водит хлеб – соль*”, “*хлопотать*”, “*занимать гостей*”; в англ. мові: *to entertain guests* (*розважати гостей*), *to show extra hospitality* (*бути занадто гостинним*); вдячність гостей господарям в рос. мові: “*благодарить за хлеб – соль*”, “*помнить хлеб – соль*”.

Порівняння концептосфер англійської та російської мов свідчить про існування відмінностей між етнічною свідомістю лінгвокультурних спільнот і цю відмінність провокують соціокультурні умови. Концепт “гостинність”, як ключовий концепт, має в своєму складі вербалізований етнокультурний компонент, що складає значну частину національно-мовної картини світу.

Пареміологічна картина світу відображає знакові установи, моделі поведінки, відображені в реалізації концепту “гостинність”, які свідчать про почуття поваги та відрази у зазначених лінгвокультурних спільнот. На цьому етапі дослідження ми можемо зробити висновок, що гостинність – це чеснота.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абрамова Ю.В. Регулятивний потенціал британських прислів’їв як засобів мовного втілення концептів чоловік та жінка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Ю.В. Абрамова. – Х., 2007. – 20 с.
2. Бондаренко О.С. Концепти "чоловік" і "жінка" в українській та англійській мовних картинах світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / О.С. Бондаренко. – Донецьк, 2005. – 19 с.
3. Васильєва М.О. Метафорична реалізація концепту “політика” в сучасному англійському політичному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / М.О. Васильєва. – Харків, 2008. – 20 с.
4. Гарипова Г.Р. Концепт “гостеприимство” в русском и английском языках (на материале фразеологизмов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.20 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Г.Р. Гарипова. – Уфа, 2010. – 23 с.
5. Багацька О.В. Концепт РІВНОВАГА в сучасних американських оповіданнях: лексико-граматичний та нарративний аспекти: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 “Германські мови” / О.В. Багацька. – Київ, 2007. – 19 с.

6. Дроздова С.О. Концепт "влада" у сучасному російському політичному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.02 – "Російська мова" / С.О. Дроздова. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.
7. Дем'янова Ю.О. Мовне вираження концепту "час" у поезії Т.Г. Шевченка: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 "Германські мови" / Ю.О. Дем'янова. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.
8. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля: В 4-х т./ В.И. Даль. – СПб.: "Диамант", 1996. – 800с.
9. Єфименко О.Є. Концепт "степ" в українській мові: словникова, текстова і психолінгвістична парадигма: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.01 "Українська мова" / О.Є. Єфименко. – Харків, 2005 – 19 с.
10. Запольських С.П. Концепт "козацтво" в історичному дискурсі: перекладознавчий аспект: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.16 "Перекладознавство" / С.П. Запольських. – Київ, 2005. – 20 с.
11. Задорожна О.М. Концепт "час" в українській поетичній мові: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 "Германські мови" / О.М. Задорожна. – Київ, 2008. – 20 с.
12. Зміюва І.В. Лінгво-когнітивні характеристики засобів вербалізації концепту ДОБРО в англійській мові: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 "Германські мови" / І.В. Зміюва. – Харків, 2006 – 20 с.
13. Кузьміна О.Б. Поетична семантика концептів "білий-чорний" (на матеріалі української лірики першої третини ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.01 "Українська мова" / О.Б. Кузьміна. – Харків, 2005 – 19 с.
14. Кисельова А.Л. Концепт "жіночість" у вікторіанській лінгвокультурі: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 "Германські мови" / А.Л. Кисельова. – Київ, 2007. – 20 с.
15. Казимир І.І. Концепт ПТАХ у мовній картині світу українського народу: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 "Германські мови" / І.І. Казимир. – Харків, 2007 – 19 с.
16. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концепт "життя" в українській фраземіці: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Ж.В. Краснобаєва-Чорна. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
17. Каратаєва Г.М. Текстовий концепт подорож у французькій постмодерністській прозі (на матеріалі творів Ле Клезіо): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.05 "Романські мови" / Г.М. Каратаєва. – Київ, 2008. – 20 с.
18. Маслій О.В. Дискурсивні парадигми концепту юродство як самобутнього феномена російської культури: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.02 "Російська мова" / О.В. Маслій. – Харків, 2008 – 20 с.
19. Мокиєнко В.М. Образы русской речи: Историко-этимологические очерки фразеологии./ В.М. Мокиєнко – СПб.: Фолио-Пресс, 1999. – 464 с.
20. Ніколаєва В.А. Концепт «Петербург» у поетичному ідіології Осипа Мандельштама і Олександра Кушнера: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.02 "Російська мова" / В.А. Ніколаєва. – Харків, 2007 – 20 с.
21. Огаркова Г.А. Вербалізація концепту "кохання" в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 "Германські мови" / Г.А. Огаркова. – Київ, 2005. – 20 с.
22. Онищук І.В. Емоційність концепту ВАМПІР в англійській мові і мовленні (на матеріалі словників та англійських романів-трилерів): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 "Германські мови" / І.Ю. Онищук. – Одеса, 2006. – 20 с.
23. Прихода Я.В. Концепт Європа в українській публіцистиці і когнітивно-лінгвістичний аспект: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.01.08 "Журналістика" / Я.В. Прихода. – Львів, 2005. – 16 с.
24. Пальчевська О.С. Концепт ШЛЯХ в англійській, французькій та українській мовах: лінгвокогнітивний та етнолінгвістичний ракурси: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / О.С. Пальчевська. – Донецьк, 2006 – 20 с.
25. Пікалова А.О. Вербалізація концепту ЛЮДИНА в поетичних текстах М. Стельмаха: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.01 "Українська мова" / А.О. Пікалова. – Харків, 2008 – 20 с.
26. Потапчук С.С. Семантико-когнітивна структура концепту чистий в англійській та українській мовах: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / С.С. Потапчук. – Київ, 2008. – 20 с.
27. Рогальська І.І. Флористичні концепти української мовно-художньої картини світу (на матеріалі поетичного мовлення ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.01 "Українська мова" / І.І. Рогальська. – Одеса, 2008. – 18 с.
28. Сорока Т.В. Концепти «дім» і «родина» в російській, англійській та французькій мовній свідомості: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / Т.В. Сорока. – Донецьк, 2006 – 20 с.
29. Старко В.Ф. Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / В.Ф. Старко. – Київ, 2004. – 16 с.
30. Савицька Л.В. Реалізація концепту «хитрість» у російській народній казці: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.02 "Російська мова" / Л.В. Савицька. – Харків, 2007 – 20 с.

31. Ткаченко Л.В. Виховні концепти й особливості поетики української дитячої поезії початку ХХ ст. (на матеріалі творчості Марійки Підгірянки, Олександра Олеса, Миколи Вороного): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.01.01 “Українська література” / Л.В. Ткаченко. – Херсон, 2008. – 20 с.

32. Троць О.В. Вербалізація концепту ДОЛЯ у давньогерманських мовах: етнокультурний аспект: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 “Германські мови” / О.В. Троць. – Львів, 2008. – 20 с.

33. Чорновол-Ткаченко О.О. Вербалізація концепту ВЛАДА у сучасному британському газетному дискурсі: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 “Германські мови” / О.О. Чорновол-Ткаченко. – Харків, 2007. – 20 с.

34. Шваб Т.О. Еволюція концепту «героїзм» в англійській мові (на матеріалі текстів давньоанглійського, середньоанглійського та ранньоанглійського періодів): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Т.О. Шваб. – Київ, 2006. – 18 с.

35. Шамаєва Ю.Ю. Когнітивна структура концепту «радість» (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Ю.Ю. Шамаєва. – Харків, 2004. – 20 с.

36. Яценко М.О. Актуалізація аксіологічного змісту концептів маскуліність та фемініність у сучасному англійському мовному художньому дискурсі: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 “Германські мови” / М.О. Яценко. – Харків, 2008 – 20 с.

37. Яковлева В.Б. Вербалізація концепту СІМ'Я в українській мовній картині світу: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.01 “Українська мова” / В.Б. Яковлева. – Харків, 2008 – 20 с.

38. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's dictionary of Current English: in 2 vol. – M.-Oxford: Russian Language – Oxford University, 1982.- Vol.1.544p.; vol.2. 528p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Василькова – аспірант Маріупольського Гуманітарного Університету, викладач Маріупольського інституту Межрегіональної академії управління персоналом.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ОСНОВА ПОЕТОНІМІВ ТА МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЦИКЛУ ПОВІСТЕЙ “THE CHRONICLES OF NARNIA” К. С. ЛЬЮІСА

Юлія ГЛЮДЗИК (Ужгород, Україна)

У статті розглянуто мовно-культурні особливості поетонімів фентезійного циклу К. С. Льюїса “The Chronicles of Narnia”. На основі цих власних назв проаналізовано ключові риси авторського ідіостилу та здійснена спроба відобразити мовну картину світу повістей.

Ключові слова: поетонім, лінгвокультурологія, ідіостиль, ідіолект, мовна картина світу, конотація, національно-культурні риси.

The article deals with the language and cultural peculiarities of poetonyms in the fantasy series “The Chronicles of Narnia” by C. S. Lewis. The key features of the author’s idiolect have been analyzed and an attempt to depict the language picture of the world of the chosen novels has been made on the basis of these poetonyms.

Key words: poetonym, linguoculturology, idiolect, language picture of the worlds connotation, national and cultural features.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики неможливо уявити вивчення будь-яких мовних явищ без їх розгляду через призму антропоцентризму мови. Мовна орієнтація на носія мови проявляється на всіх її рівнях. Відтак, виникнення лінгвокультурології як окремої науки зумовлене неабияким інтересом мовознавців до дослідження функціонування мови в різних сферах та формах існування людини, ключовою з яких є культура. Оскільки мова фіксує результати пізнання людиною світу, то можна говорити про її безпосередню участь у культурній діяльності людини. Культурно-мовні відомості стають ключем до розуміння матеріальної та духовної своєрідності цілого полікультурного та полілогічного етноса. Сучасні розвідки у вказаному напрямі представлені цікавими працями таких вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, як С. А. Гучешокової з її дослідженням ономастичних та лінгвокультурологічних питань [3], Н. О. Гулівець [2], Л. С. Козуб [4], Л. М. Сахновської [7], О.О. Селіванової [8], предметом розгляду яких стали культурно-мовні поняття та особливості лінгвокультурологічного аналізу.

У руслі розвитку лінгвокультурології окремою базовою категорією сформувалось поняття *мовна картина світу*. Значення поняття *мовна картина світу* передбачає зображення світу та дійсності за допомогою мовних засобів, знаковим способом, шляхом передачі мовними формами явищ та предметів реальності [1, с. 40]. В. А. Маслова трактує

мовну картину світу не тільки як зібрання зображень та описів предметів, процесів та інших складових дійсності. Мовна картина для неї – це не тільки відображені об’єкти, але й ставлення, позиція до них суб’єкта відображення, які, в свою чергу, також виступають частиною зображуваної реальності [5, с. 66]. Мовна картина світу – комплексне, логічне, структуроване та вербально оформлене бачення світу у свідомості людини. У лінгвокультурологічному значенні, це – палітра фарб та відтінків, якими замальовується навколишній світ на фоні свідомості.

Якщо звертатись до безпосередньо мовного представлення культури, то кращого “оформлення” культурно-національних конотацій, як власні імена в художньому тексті годі й шукати. Як невід’ємна складова художньої літератури, яка концентрує в собі національно-культурні риси, поетоніми також відображають історію етносу, його культуру, менталітет та навіть його культурно-мовні традиції й картину світу. Власні назви стають виразовими засобами художньої літератури саме завдяки їхньому зв’язку з культурою народу [6, с. 296], сягають глибин народної культури, що вміщується в одному мовному засобі. Разом із цим, поетоніми (власні назви у художньому тексті) як культурно-марковані елементи твору, слугують інструментом відображення авторського ідіолекту, його культурного досвіду та мовної картини світу.

Попри широкий діапазон досліджень лінгвокультурологічних категорій, понять та аспектів та жвавий інтерес до поняття мовної картини світу у лінгвістиці, доводиться констатувати відносно малий відсоток праць, які присвячені безпосередньо мовно-культурному аналізу поетонімосфери, окремих творів і, водночас, ідіолекту їхніх авторів. Саме недостатня увага до цього питання та його поверхневе вивчення і зумовлює **актуальність** нашого дослідження. Джерелом фактичного матеріалу та **об’єктом** аналізу нашої розвідки послуговував фентезійний цикл повістей “The Chronicles of Narnia” відомого британського письменника К. С. Льюїса. Запропонована стаття має **на меті** висвітлити лінгвокультурологічну природу поетонімів обраного циклу та з’ясувати її участь у формуванні ідіолекту та мовної картини світу письменника.

Ономастичне забезпечення цього циклу вражає своїм розмаїттям і поетичністю, чарує яскравими прикладами авторського новаторства та кількістю номінацій. У автора власні назви майстерно вплетені в сюжетну канву творів, їх конотативний потенціал увиразнюють іменовані ними художні образи, а всі семантичні нюанси цих назв влучно характеризують персонажів у ході розгортання сюжету. Ідіостиль К. С. Льюїса можливо чітко окреслити, значна заслуга в цьому відводиться саме вмотивованому використанню поетонімної лексики. Його фентезійні повісті мають багатий та різноплановий поетонімний фонд, що відображає культурно-мовні особливості англословного етносу та є найширше представлений міфологічними, антропонімічними та топонімічними іменуваннями. Ці пропріальні одиниці є вагомим елементом авторських стилістичних засобів, що дають змогу достойно оцінити авторське бачення тексту, персонажів, дійсності, його культурно-мовну картину світу та ідейно-смысловий рівень твору. Поетонімія Льюїса не завжди відповідає обізнаності читачів у власних назвах, проте влучне контекстуальне оформлення забезпечує глибинне сприйняття його змісту та окреслює культурну компетентність читачів.

Велика кількість відапелятивних власних назв (наприклад, *Beaver, Fox, Ape, Dwarf* та ін.) відповідає особливостям дитячого сприйняття прочитаного, а також пояснюється акцентом виключно на зовнішній подібності з їхніми денотатами. Згідно з Я. М. Шебестян, такого роду зоопоетоніми “дозволяють покликатися на відомі стереотипні ознаки різних тварин” [9, с. 343]. Поведінкові моделі персонажів та їхні характеристики обумовлені вибором прототипа для іменувань. Звертаючись до цих ознак, асоціативного аспекту, письменник актуалізує культурно-мовні, фольклорні відомості про денотат.

Автор активно використовує біблійні алюзії, одним із проявів яких є поетоніми на зразок *Peter, Aslan, Lamb*, тощо. Алюзії підсилюються супровідними характеристиками до цих поетонімів і, враховуючи хід та логіку розповіді, твори набувають глибшого змісту: “*Is there a way into Aslan's country from our world too?*” “*There is a way into my country from all the worlds,*” said the Lamb” [16, с. 540] – паралель із християнськими віруваннями, в яких Ісус Христос асоціюється саме з невинним ягням; “*Peter, shivering with cold, leaned out into the*

darkness and pulled the Door to... Then, rather clumsily (for even in that moment his hands had gone numb and blue) he took out a golden key and locked it" [13, с. 753] – в Євангеліє від Матвія Ісус дарує Петру ключі від Небесного Царства, а Льюїсовий персонаж зачинає двері в зруйновану Нарнію як єдиний, хто у цьому світі має право це зробити. Варіативність сприйняття повістей як дитячих казок або ж серйозних творів, у яких порушуються одвічні тема боротьби Добра та Зла і питання духовності людини, залежить від культурної компетентності читачів. Ключовими компонентами процесу осмислення виступають поетоніми, що слугують своєрідною шкалою вимірювання цієї компетентності. Через ці вербально оформлені, прозорі алюзії проглядаються релігійні погляди К. С. Льюїса, його світоглядні позиції та духовні цінності.

Ще одним прикладом вираженого, культурно обумовленого вибору іменувань Льюїса можуть слугувати власні назви, що дають нам соціальну характеристику персонажів та відповідають моделі *title+name*. Сюди відносимо імена: *Lord Argoz*, *Lord Mavramorn*, *Lord Bern*, *King Miraz*, *King Lune*, *Lord Peridan*. Основною культуровмісткою особливістю цих іменувань є завуальована конотативна інформація, яка міститься у другому компоненті поетонімів. Так, ім'я **Miraz** повинне викликати позитивне ставлення, що межує з захопленням (від *L. mirus* "wonderful" [17]), однак його контекстуальне оточення сприяє іронізації назви і, як наслідок, відповідному зневажливому забарвленню: "*The taxes were high and the laws were stern and Miraz was a cruel man*" [11, с. 341], "*Everyone except your Majesty knows that Miraz is a usurper*" [11, с. 342]. Жорстокий, хитрий та улесливий лорд-протектор, що мріє всіма правдами й неправдами стати єдиним володарем Нарнії – істинний антагоніст твору, єство якого передається через авторську іронію назви та на рівні ідентифікуючих елементів.

Антропоетонім **Lune** використовується в повістях на позначення короля країни Archenland – веселого й доброго дідугана, мудрого правителя та люблячого батька. Можна припустити, що ця назва походить від того ж лат. *lux*, що має значення "світло" [17]. Це налаштує на думку, що антропоетонім **Lune** разом зі своїм контекстуальним оформленням має характеризуюче значення та репрезентує персонажа в позитивному світлі: "*Before they had reached the gate King Lune came out to meet them, not looking at all like Aravis's idea of a king... But the bow with which he greeted Aravis as he took her hand would have been stately enough for an Emperor*" [12, с. 304]. Ім'я **Peridan**, що виконує функцію ідентифікуючого елемента комплексної назви, належить вірному послу нарнійського королівського двору, що несе службу у ворожому царстві Calogmen. Відданий своєму королю, він вміло відстоює його інтереси на чужині і є напрочуд цінним підданним, що відповідає майстерно підбраному Льюїсом імені, яке побудовано за принципом метонімічного уподібнення: від лат. *peridot* – *type of gemstone* [17]. Як бачимо, зазначені авторські поетоніми із вказуванням титулу стають своєрідним способом індивідуалізації персонажів та виступають засобами їх характеристики в Льюїсовій манері. Власні назви відображають багатий опрацьований автором мовний матеріал та культурні джерела. Ретельний підбір цих назв та їхніх конотацій здійснювались з метою вибору іменувань, які б повністю передавали характеристику та сутність персонажів, а також культурно збагачували читачів.

Культурно промовистими поетонімами циклу є і авторські власні назви **Son of Adam** та **Daughter of Eve**. Ці яскраві, новоутворені поетонімні композити гармонійно вписуються в наскрізно пронизані релігійними паралелями та образами повісті. Льюїс вдало використовує християнське вірування, що всі люди є нащадками перших людей на Землі – Адама та Єви, для метонімічного номінування всіх представників земного світу, що потрапляють у Нарнію: "*But she's no Daughter of Eve*" [14, с. 147], "*Son of Adam and Daughter of Eve, hey?*" said the Dwarf. *But people at Experiment House haven't heard of Adam and Eve, so Jill and Eustace couldn't answer this*" [15, с. 567]. Як своєрідна всеохоплююча тенденція, яка не мала б викликати ніяких сумнівів з-приводу свого права на існування, іменування всіх людей **Son of Adam** та **Daughter of Eve** зосереджує увагу читачів на своїй релігійній природі та спонукає їх до біблійної грамотності. Відносно спорідненим з ними, у плані запозичення, є міфопоетонім **Lilith** – ім'я першої дружини Адама, яка, згідно з давньоєврейським віруванням, була злим демоном і була винною в смерті новонароджених та породіль [10]. У досліджуваному циклі

вона виступає матір'ю лютої чаклунки White Witch та символізує корінь всього темного й злого. Разом з нею в тексті фігурує іменування **Jinn** як свідчення приналежності до роду джинів, до роду духів: “*She comes of your father Adam's...first wife, her they called Lilith. And she was one of the Jinn*” [14, с. 147]. Навіть мимоволі згаданий поетонімний елемент має своє художнє призначення. Вживання міфопоетоніма можна трактувати як уточнення до протиставлення людина – темне, неземне створіння, розкриття якого закладене, в першу чергу, у функціонуванні поетоніма **Lilith**, а разом з ним і у супровідному Jinn.

Найяскравіше авторське оздоблення, глибоке художнє, культурне наповнення та чіткий відбиток обставин, в яких перед читачами постає персонаж, містять оказіональні пропріальні одиниці на позначення лихої чаклунки, під гніт якої потрапив не один світ. Найбільш призначасним для досліджуваного циклу є варіант іменування **the White Witch** – назва-парадокс, що передає зовсім не захоплення денотата білою магією. “*...she's no Daughter of Eve. She comes of your father Adam's...first wife, her they called Lilith. And she was one of the Jinn. That's what she comes from on one side. And on the other she comes of the giants. No, no, there isn't a drop of real human blood in the Witch*” [14, с. 147]. Саме з її волі тут не одне десятиліття панує вічна зима – безкровно бліда, вона, разом зі своїм іменем, асоціюється зі смертю, що позбавляє життя усе живе. Автор підкреслює достовірність алюзії мовним оточенням, на зразок: “*...her face was deadly white, white as salt*”, що стає свідченням правильного трактування цього імені. Не тільки обізнаність у темній магії, але й зіпсована надприродною білизою шкіри, чаруюча краса обґрунтовують вибір ідентифікуючого елемента **the Witch**: “*What does Nikabrik mean by calling on the Witch?*” [11, с. 394]. Її іменем метонімічно називають цілий період в історії Нарнії, період поневолення, страждання та страху: “*They were Narnian before our time – in the days of the White Witch*” [16, с. 440]. Власна і могутня Біла Чаклунка привласнює собі численні титули та символи влади у загарбаній Нарнії: “*...the Faun Tumnus, is under arrest and awaiting his trial on a charge of High Treason against her Imperial Majesty Jadis, Queen of Narnia, Chatelaine of Cair Paravel, Empress of the Lone Islands, etc*” [14, с. 136]. Слід зауважити, що авторські комплексні пропріальні новоутворення на позначення титулів структурно нагадують середньовічні титули, які складаються з власне *почесного звання* + *of* + *назви територіальної одиниці*, повноваження на привласнення якої й отримує титулована особа. Такий прояв проведення автором паралелей з середньовічною тематикою свідчить про глибоку обізнаність письменника з цим історичним періодом, його бачення Нарнії як країни того віддаленого часу та широку культурну компетенцію Льюїса.

Аналіз поетонімів досліджуваного циклу повістей показав, що вони виконують функцію віддзеркалення світобачення автора, його мовної картини світу. Використання біблійних алюзій, соціальномаркованих власних назв та міфопоетонімів у К.С. Льюїса є доречним та вмотивованим. Культурні конотації цих поетонімів – глибокі, а їхні формальне представлення та особливості вжитку є основними маркерами ідіостилію письменника та його культурної компетентності.

БІОБЛІОГРАФІЯ

1. Артемова О. Е. Лингвокультурная специфика текстов прецедентного жанра “лимерик”: автореф. дис. ... канд. филолог. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / О. Е. Артемова. – Уфа, 2004. – 23 с.
2. Гулівець Н.О. Лингвокультурологичний аспект реалізації концепту ДОЗВІЛЛЯ: (на матеріалі англ. л-ри VIII-XXI ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Н. О. Гулівець. – Донецьк, 2010. – 20 с.
3. Гучепшкова С. А. От ономастики к лингвокультурологии // Вестник Адыгейского государственного университета. Языкознание. – Майкоп : Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования “Адыгейский государственный университет”, 2004. – Вып. 4. – 2 с.
4. Козуб Л. С. Лингвокультурологичний аспект дослідження повідомлень у друкованих засобах масової інформації // Гуманітарний вісник / [гол. ред. : Шпак В. К.]. – Черкаси, 2008. – № 12. – Т. 2. – С. 67–70.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология : Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр “Академия”, 2001. – 208 с.
6. Немировська О. Ф. Стилiстичний потенціал хрононімів у художньому контексті // Studia Slavistica. Ономастика. Антропоніміка : збірник наукових статей / [відп. ред. Пахомова С. М., Джоганик Я.]. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – Вип. 9. – С. 296–303.

7. Сахновська Л. М. Проблеми лінгвокультурологічного аналізу поетичного тексту (на матеріалі творчості Р. Сауті) // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство / [ред. : В. С. Голук, Г. О. Дробот, Л. С. Пашук та ін.]. – Луцьк, 2009. – № 5. – С. 147-151.
8. Селіванова О. О. Прецедентна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови) // Філологічні студії : зб. наук. праць / [за заг. ред. Л. А. Лисиченко]. – Харків, 2009. – С. 129-139.
9. Шебештян Я. М. Зоонім як компонент архітектоники художнього тексту // Studia Slovacistica. Ономастика. Антропоніміка : збірник наукових статей / [відп. ред. Пахомова С. М., Джоганик Я.]. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – Вип. 9. – С. 337-345.
10. Kvam K. E., Schearing L. S., Ziegler V. H. Eve and Adam : Jewish, Christian, and Muslim Readings on Genesis and Gender / K. E. Kvam, L. S. Schearing, V. H. Ziegler. – Bloomington : Indiana University Press, 1999. – 174 p.
11. Lewis C. S. Prince Caspian // The Chronicles of Narnia / C. S. Lewis. – London : HarperCollins Publishers, 2010. – P. 311-418.
12. Lewis C. S. The Horse and His Boy // The Chronicles of Narnia / C. S. Lewis. – London : HarperCollins Publishers, 2010. – P. 199-310.
13. Lewis C. S. The Last Battle // The Chronicles of Narnia / C. S. Lewis. – London : HarperCollins Publishers, 2010. – P. 665-767.
14. Lewis C. S. The Lion, the Witch and the Wardrobe // The Chronicles of Narnia / C. S. Lewis. – London : HarperCollins Publishers, 2010. – P. 107-198.
15. Lewis C. S. The Silver Chair // The Chronicles of Narnia / C. S. Lewis. – London : HarperCollins Publishers, 2010. – P. 543-664.
16. Lewis C. S. The Voyage of the Dawn Treader // The Chronicles of Narnia / C. S. Lewis. – London : HarperCollins Publishers, 2010. – P. 419-542.
17. Online Etymology Dictionary // Document HTML. – <http://www.etymonline.com>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Глюдзик – викладач кафедри англійської філології Ужгородського національного університету.
Наукові інтереси: ономастика, поетична ономастика, лінгвокультурологія.

КОНЦЕПТ PRIVACY В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Крістіна ГОЛОВЕНКО (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена дослідженню концепту PRIVACY в аспектах лінгвокогнітології та лінгвокультурології в англійській мові.

Ключові слова: лінгвокогнітологія, лінгвокультурологія, національна мовна картина світу, концептуальний аналіз, концепт, метафора, менталітет, оцінка.

The article is devoted to the investigation of the concept PRIVACY in the aspects of Cognitive and Cultural Linguistics in the English Language.

Key words: Cognitive and Cultural Linguistics, nationally-marked linguistic world depiction, conceptual analysis, concept, metaphor, mentality, evaluation.

Когнітивний простір кожної національної мовної картини світу характеризується наявністю концептуальних одиниць та уявлень, які визначають лінію розуміння народом всесвіту та стратегію його інтерпретації. Концептуальний аналіз має дві орієнтації – психологічну та логічну. Згідно з першою орієнтацією концептуальний аналіз – це чуттєво-пізнавальна абстракція предметів і явищ, розумовий і психологічний образ об'єкта, різносубстантна одиниця свідомості, яка містить уявлення, образи, гештальти, поняття. Згідно з другою – концепт дорівнюється до логічного судження, дискретної одиниці свідомості, яка відображає предмет реального або ідеального світу, що зберігається в національній пам'яті носіїв мови, а також у логіко-семантичному аспекті – це сукупність семантичних ознак при компонентному аналізі лексики [2: 111].

Концептуальна інформація завжди має мовний вияв. Мова навіть у більшій мірі, ніж культура й суспільство, дає когнівістам ключ до людської поведінки [7: 273]. Концепт знаходить своє вербальне відображення завдяки одиницям різних мовних рівнів: лексем, фразеологізмів, приказок, афоризмів, а також граматичних форм і синтаксичних структур. Одне з центральних місць при цьому належить процесам *метафоризації*. Багаторівневий аналіз концептів та метафоричних образів дозволяє відчувати тонкощі національного світосприйняття, виявити риси у способах мовної форми самовираження, проникнути в специфіку певної мови. У цьому аспекті зосередимось на вершині ієрархії культурних концептів британської та американської культур, що розглядається багатьма представниками

англомовного світу як одна з основних життєвих цілей, – концепті PRIVACY, а також проаналізуємо особливості мовної реалізації цього концепту.

PRIVACY може розглядатися як загальнолюдський концепт, притаманний усім цивілізованим суспільствам. Сам термін відомий ще з часів Аристотеля, який розділяв громадську сферу політичної діяльності й особисту, пов'язану з родиною та домашнім життям. Разом із тим, насамперед, досліджується як феномен, типовий і традиційний більшою мірою для життя англомовного соціуму, ніж для іншого світу [1: 2]. Концепт у свідомості носіїв англійської мови асоціюється з двома когнітивними сферами – простір та індивід, – структура яких включає у себе наступні субконцепти: приватне життя, приватна сфера, секретність, захищеність, право, недоступність зоровому та слуховому моніторингу, усамітнення, контроль, комфортність, автономність [6: 3].

Законодавство стосовно *privacy* сягає корінням 1361 року, коли англійські судді видали Мирний Акт (Peace Act), який став правовою підставою для арешту тих, хто слідкував за особистим та інтимним життям інших. Англійські слова *private*, *privacy* походять з латинського *privatus*, що означає ‘ізольований від громадськості, властивий тільки собі’. Ізольованість, закритість життя нації – одна з типових рис британців, що живуть на острові. Жодна нація у світі не приділяє стільки уваги таким поняттям, як винятковість, відокремленість та володіння власним будинком, який охороняється від чужинців. Такий потяг до закритості свого сімейного кола, на думку деяких дослідників, вплинув на розвиток “менталітету індивідуаліста”, що фіксується в досить великій групі слів із продуктивним семі-афіксом – *self*: *self-made*, *self-seeking*, *self-being*, *self-born*, *self-improvable*, *self-knowing*, *self-perfect*, *self-prize*, *self-contended*, *self-created*, *self-acting* і т.д. На відміну від американської системи цінностей, де поняття *self*, за даними асоціативних експериментів, асоціюється зі словами *me* і *my* [8: 205], у Великобританії воно тісно пов'язано із соціальною стратифікацією суспільства, а його зміст здебільшого залежить від того, до якого соціального прошарку належить людина, що має вплив на подальший особистісний розвиток. *Self* і *personal sphere (space)* – це ті сфери, що характеризуються найбільшим ступенем приватності.

Широкого розповсюдження концепт PRIVACY набув також в Америці. До нього ставляться насамперед як до розкоші та необхідної умови творчого життя [10: 15]. Американці наголошують на тому, що *privacy* не має нічого спільного з егоїзмом, а її нестача призводить до стресу та неможливості самореалізації. Американський дослідник А. Вестін говорить про чотири форми приватності. Перша – це “самота”, стан, в якому людина вільна від спостереження з боку інших. Друга – “інтимність”, замкнуте спілкування, передбачає добровільне підтримання контакту з вузьким колом осіб. Третя – “стриманість”, тобто наявність психологічної дистанції між індивідом і людьми, які його оточують. Четверта – “анонімність”, стан, коли людина, знаходячись у громадському місці, прагне залишитися невідомою [13].

Концепт PRIVACY тісно пов'язаний з поняттям особистого простору (*personal space*), який складається з думок, почуттів, переживань, фантазій, несподіваних відкриттів і розчарувань. Наявність цього простору – показник психічного здоров'я, він необхідний для відчуття впевненості в собі, для вирішення якихось складних внутрішніх проблем. Американці схильні захищати особисте “поле” від вторгнення будь-кого. Таке шанобливе ставлення до нього пояснює, чому більшість з них, як правило, не йде далі дружнього “hello” при знайомстві, а успіх спілкування певною мірою залежить від “комфортності дистанції”, яку займають учасники розмов на конференціях, зустрічах і дипломатичних прийомах.

Webster's Online Dictionary [12] фіксує п'ять дефініцій поняття *privacy*:

- 1) стан усамітнення від присутності або споглядання інших (*keep privacy* – ‘не втручатись в чужі справи’);
- 2) місце усамітнення, схованка, відлюдне місце, усамітнене життя;
- 3) приховування сказаного чи зробленого;
- 4) приватна справа, таємниця (*in the privacy of thoughts* – ‘в глибині душі’);
- 5) секретність, мовчазність.

Саме слово *privacy* і досі вважається багатьма лінгвістами непіддатним перекладу [11: 3]. В інших мовах на позначення поняття використовується або описовий переклад, або запозичується його англійський варіант. Наприклад, Великий тлумачний словник [4] не фіксує слова *приватність* на відміну від *приватний* (який належить окремій особі, не державний, не суспільний, особистий), *приватне життя* (життя, не пов'язане зі службою або суспільною діяльністю), *приватна власність* (форма привласнення, за якої засоби виробництва й продукти праці належать окремим особам), *приватник* (підприємець, власник). Залежно від контексту та значення поняття *privacy* в українській мові замінюють словами *самотність*, *секретність*, *конфіденційність*, *інтимність*, *особисте життя*. Проте, незважаючи на таку взаємозамінність, фіксуємо слово *приватність* в онлайн-версії програми “Словники України” (проект Українського мовно-інформаційного фонду НАН України) [3]. Також поняття *приватність* містить Українська енциклопедія політичної думки, зазначаючи, що проблема приватності така ж давня, як і проблема суспільного життя, однак обговорення цієї концепції та виступи на її захист недавнього походження [5].

Концепт PRIVACY, а також ознаки, якими він супроводжується, відіграють помітну роль у формуванні стійких лексичних одиниць, утворюючи стрижневі образи-еталони: англ. *barrier of privacy*, *invasion of privacy*, *strict privacy*, *privacy broadens roots*, *privacy strengthens*, *govern privacy*. Загальне номінативне поле досліджуваного концепту охоплює метафори на основі подібності значення з семантичним центром “приватність – жива істота”. В основі таких образів лежить антропометричний погляд на світ – компоненти дійсності концептуалізуються й категоризуються з позиції людини. *Privacy* допомагає (англ. *helps*), навчає (англ. *teaches*), змушує (англ. *makes*), в неї є власні потреби (англ. *demands*), вимоги (англ. *requirements*), таємниці (англ. *secrets*). Деякі науковці вважають *privacy* характеристикою передусім інтровертних народів. Так, американський дослідник Д. МакКлін у своїй роботі “Privacy and its Invasion” звертає увагу на те, що це поняття цінується більш інтровертами ніж екстравертами, серед яких перших більше в Англії ніж Сполучених Штатах [9].

Аналіз метафор на позначення концепту PRIVACY дає змогу виділити інше номінативне поле концепту “приватність – право”: англ. *assert privacy*, *deserve privacy*, *establish privacy*. Право на особисте життя та власний простір як ніколи набуває актуальності в добу інформаційних технологій, їх можливостей щодо поширення інформації стосовно конкретних осіб. Більш того, новий розвиток у галузі медицини, телекомунікацій, систем транспортування фінансових засобів значно збільшує рівень інформації, що опрацьовується відносно кожної особи. Комп'ютери за допомогою високошвидкісних мереж можуть створювати детальні досьє на будь-яку особу без допомоги єдиної централізованої комп'ютерної системи. Нові технології, що розвиваються у військовій промисловості, розповсюджуються для використання в правоохоронних органах, цивільних установах та приватних компаніях. У зв'язку з цим стурбованість через порушення *privacy* зараз більша, ніж будь-коли в історії. Таке занепокоєння набуває глобального характеру.

Проте це не означає культурну уніфікацію світу. У контексті глобального розвитку національного стабілізує національну свідомість, національний характер, мовну особистість. Природно, що зміст специфіки англійської *privacy* – беззаперечно ширший, адже це – закарбована в менталітеті психологічна потреба самосвідомості та ідентичності, що пов'язана із повагою до власного часу й простору, правом проводити певний час тільки наодинці, осмислювати свої думки, тримати особисту інформацію в таємниці. Така специфіка прослідковується у метафорах, крізь яку англійські носії бачать світ. Так, виокремлюємо метафоричні образи на позначення концепту PRIVACY, що демонструють виняткове ставлення до феномена: *zone of privacy* ‘особистий простір’, *lifetime of privacy* ‘тривалість збереження секретності’, *privacy of soul* ‘таємниця внутрішнього світу’, *privacy check* ‘перевірка конфіденційності’, *privacy index* ‘індекс звукової ізоляції помешкання’, *privacy key* ‘ключ секретності у базі даних’, *in the privacy of thoughts* ‘в глибині душі’, *private donor* ‘приватне джерело фінансування’, *private eye* ‘приватний агент’, *private view* ‘виставка / закритий перегляд’, *for one's private ear* ‘по секрету’, *private pocket* ‘приватна особа’ та ін. Захист приватності настільки важливий в англійському середовищі, що фіксується в

різноманітних відтінках метафоричного синонімічного ряду: *safeguard – protect – maintain – develop – improve – guard – support – value – justify – enjoy – assert – approve – grant – nurse – take care – honor – balance – preserve – save – retain – fight over – strengthen – champion – advocate – raise concern*. Аналогічний ряд маємо для її (приватності) порушення: *disturb – hinder – break – violate – harm – damage – obstruct – resist – poison – prevent – interfere – attack – restrict – challenge – violate – destroy – weaken – intrude – lose – stir – deny – conflict – limit – stop*. Окрім того, фіксуємо, що англomовна *privacy* набула чітких ознак грошей: *poor privacy* ‘поганий захист власних інтересів’, *priceless privacy* ‘безцінний захист власних інтересів’, *sell privacy* ‘продавати / виставляти на показ приватне життя’, *buy privacy* ‘купувати / забезпечити конфіденційність’, *pay for privacy* ‘платити за конфіденційність’.

Особливості метафоричних образів на позначення концепту PRIVACY прослідковуються в англійських приказках: англ. *exposing private information about a person is to rape their reputation* ‘розголошення приватної інформації особистості – це гвалтування її репутації’; *admonish your friends in private, praise them in public* ‘роби друзі заваження приватно / наодинці, хвали на публіці’; *protect your brother’s privacy for what he knows of you* ‘захищай приватність свого брата, адже він також знає про тебе все’; *he that puts on a public gown must put off a private person* ‘той, хто носить публічну мантию, має відмовитись від приватного життя’; *don’t make public anything that should be kept private* ‘не розголошуй те, що має залишитись в таємниці’. Наведені приклади свідчать про специфіку у розумінні *privacy*, є перспективною основою для подальших досліджень.

Під час дослідження метафор на позначення концепту PRIVACY було з’ясовано їх здатність вмещувати в собі оцінювальні стереотипи. Через систему національних концептів культура як система значень, що поділяється членами певного культурного соціуму в певний історичний період і на певній визначеній території, формує притаманне їй світобачення, детермінує соціальні правила й норми поведінки людей. Так, представники англomовної спілки ніби ставлять оцінку, тим самим виражаючи позитивне чи негативне ставлення до поняття: англ. *well protected privacy* ‘добре захищена приватність’, *enjoy privacy* ‘насладжуватися приватністю’, *lose privacy* ‘втрачати приватність’, *interfere with privacy* ‘докучати приватності’. Крім того, фіксуємо нейтральні метафори з погляду оцінки (англ. *deal with privacy* ‘мати справу з приватністю’, *look for privacy* ‘шукати приватності’) та ті, що можуть мати як позитивне, так і негативне значення залежно від контексту (англ. *privacy demands* ‘приватність вимагає’, *judge privacy* ‘судити приватність’). Поняття оцінки пов’язане з поняттям цінності. Метафори спираються на загальнозначущі цінності, відображуючи характерне, усталене у свідомості. В основі метафоризації лежить перетин, переплетення об’єктивних смислів. Вони виражають те, що цілком достовірне для кожної свідомості, те, що відповідає її інтерсуб’єктивному світу. Переростання індивідуальних емоцій у колективну експресію призводить до нашарування символічних рівнів менталітету.

Таким чином, концепт PRIVACY чітко закріпився в усіх сферах життя англomовного суспільства. Дослідження словникових дефініцій показало, що поняття схарактеризовано як усамітнення, приховування, таємниця, секретність, проте його сутність є глибшою. Захист *privacy* виступає психологічною потребою самосвідомості в англomовному середовищі. Це фіксуємо у різноманітті синонімічних та антонімічних метафор на позначення концепту. У мові закріплюються саме ті образні вислови, які асоціюються з культурно-національними еталонами та стереотипами. Розгляд емотивно-оцінних властивостей метафор дозволяє дослідити характер оцінки, що пов’язаний не тільки з критичністю розуму і виступає в умінні адекватно оцінювати роботу думки та результати діяльності, а також є показником національного світогляду, і, передусім, національного характеру, цінностей та норм. Тож, подібне дослідження допомагає побачити той культурний фон, який стоїть за одиницями мови й дозволяє співвіднести поверхневі структури мови з їхньою глибинною сутністю.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Пашутина Т. А. Ключевые концепты американской культуры “Privacy” и “Patriotism” и особенности их языковой репрезентации в различных типах дискурса: автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / Т. А. Пашутина. – Белгород, 2009. – 23 с.

2. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология: монография / Е. А. Селиванова. – К.: Изд-во украинск. фитосоциолог. центра, 2000. – 248 с.
3. Словники України on-line. Український лінгвістичний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>.
4. Словник української мови в 11 т. / [ред. І. К. Білодід]. – Київ: Наукова думка, 1970–1980.
5. Універсальний словник-енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovoopedia.org.ua/29/53396/10274.html>.
6. Хусаєнова А. З. Когнитивно-лінгвістическое исследование кластерного концепта privacy: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки”. – М, 2009. – 17 с.
7. Croft W. Syntactic Categories and Grammatical Relations: The Cognitive Organization of Information / W. Croft. – Chicago: L.: U. of Chicago, 1991. – 331 P.
8. Deese J. The structure of associations in language and thought / J. Deese. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1965. – 216 P.
9. McClean D. Privacy and its Invasion / D. McClean. – Praeger: Westport, 1995. – 152 P.
10. Nobel J. The Private Me / J. Nobel, W. Nobel. – New York: Delacorte Press, 1980. – 303 P.
11. Translation Today: Trends and Perspectives; ed. b. G. Anderman, M. Rogers. – Clevedon: Wayside books. – 228 P.
12. Webster’s Online Dictionary [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.websters-online-dictionary.org/definitions>.
13. Westin A. F. Privacy and freedom / A. F. Westin. – N.Y.: Autheneum, 1970. – 489 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крістіна Головенко – викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: картини світу в аспекті лінгвокультурології, лінгвокогнітивістики та етнолінгвістики.

ПОНЯТТЄВА ПЛОЩИНА ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА

Ольга ДЕЛЬВА (Херсон, Україна)

У статті реконструйовано концептуальну іпостась художнього образу «маленької людини» шляхом фреймового моделювання структури концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА, який є підґрунтям розгортання образу. Така методика уможливило виявлення відмінностей у концептуалізації образу «маленької людини» різними авторами та більш глибоке осмислення змісту художнього концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА.

Ключові слова: концепт, фрейм, домен, схема.

This article focuses on the reconstruction of LITTLE MAN concept structure by means of frame schemata, which arrange the conceptual space of “little man’s” image. The article enables the illumination of the ways of image conceptualization in texts of O. Henry and J. Joyce.

Key words: concept, frame, domain, schema.

У річищі лінгвокогнітивістики **актуальним** наразі є дослідження семантики художніх текстів, а саме співвідношення лексико-семантичної та концептуальної інформації, експліцитності й імпліцитності художнього тексту, що уможливило виявлення концептуальної іпостасі художнього образу, структури та способів його актуалізації у творах.

Концептуальний вимір художнього образу передбачає виявлення інформації про навколишній світ на концептуальному рівні. Концептуальна іпостась структурується «когнітивними блоками» – концептами. Концепт – це змістова одиниця колективної свідомості [2: 53], яка репрезентує емпіричні знання людини про світ [11: 14]. Слідом за В.В. Красних, трактуємо концепт як максимально згорнуту структуру, що втілює мотив, інтенції автора й викликає текст до життя [8: 202]. У рамках когнітивної парадигми, концепти є динамічними системами відображення й обміну знань, адже смисли концепту змінюються під впливом часових меж та когнітивного контексту, що уможливило відстеження еволюції концептуального змісту [9: 106].

Уточнення кореляції понять «художній образ» та «концепт» дозволяє визначити останній як сукупність певних ознак, притаманних цілому класу образів [7: 50]. Концепт народжується як образ, а вже потім у свідомості учасників художньої комунікації абстрагується до різних розумінь і понять [9: 77].

У російському літературознавстві зміст образу «маленької людини» визначається як такий, якому властиві низьке положення у соціальній ієрархії, незахищеність, приниженість, покірність разом з відчуттям несправедливості існуючого порядку, ураженою гордістю й бунтарським поривом (Т.В. Пудова 2011, М.Эпштейн 2005). Такий образ втілено у російській художній літературі 20–30 рр. ХІХ ст. з появою епохи реалізму. Разом з ним формується і художній концепт МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА, який за форматом своєї репрезентації є параболічним, тобто містить у згорнутому вигляді мотив, породжений епохою та інтенціями автора [3: 59]. Проте, з огляду на динамічність й культурологічну сутність художнього концепту [1: 276], цей мотив носить різний ступінь імплікованості й смислового навантаження у художніх текстах ірландського та американського письменників. Будучи відгуком на попередній мовний і культурний досвід [3: 60], виражений у художній картині світу ХІХ ст., концепт МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА виражає індивідуально-авторське осмислення національної матриці, образу людини наприкінці ХІХ ст., що зумовлює його контрастивне дослідження.

У річищі когнітивної лінгвістики, художній концепт є когнітивним феноменом, за яким стоїть певна структура знання. **Аналітичний огляд** наукового доробку з цієї теми дозволив виокремити декілька суміжних когнітивних моделей до визначення когнітивного змісту концепту та способів структурної організації знань про нього. Так, у руслі когнітивної лінгвістики значення будь-якого концепту може бути визначеним з позиції *когнітивної царини* або *домену* (R.Langacker 1987, 1991), *фрейму* (Ch.Fillmore 1977) або *ідеалізованої когнітивної моделі* (G.Lakoff 1980, 1987). Саме ці когнітивні структури дозволяють, на відміну від традиційної семантики, визначити поняття не за його відношеннями до інших понять, а до спільної *концептуальної бази*, активізованої у людській свідомості певною номінативною одиницею.

Центральною функцією *фреймів* є оцінювання й прогнозування нової ситуації шляхом зіставлення її з попередньо сформованими знаннями, досвідом [10: 54] та пов'язаною з ним інформацією. Фрейми демонструють найзагальніші принципи категоризації та організації вербалізованої інформації, на відміну від концепту, який як родове поняття може виражати будь-яку одиницю знання, у тому числі й неструктурованого [9: 237]. Фрейми ж структуруються певною кількістю доменів та постають у вигляді пропозицій або схем [4: 178]. *Домен* визначається як когнітивна царина, сфера або контекст [12: 3], який лежить в основі ключової репрезентанти концепту. *Концептуальною матрицею* є сукупність доменів, які одночасно активуються певним концептом. *Схема* дозволяє по-різному структурувати й осмислювати значення одного й того ж домену [13: 35].

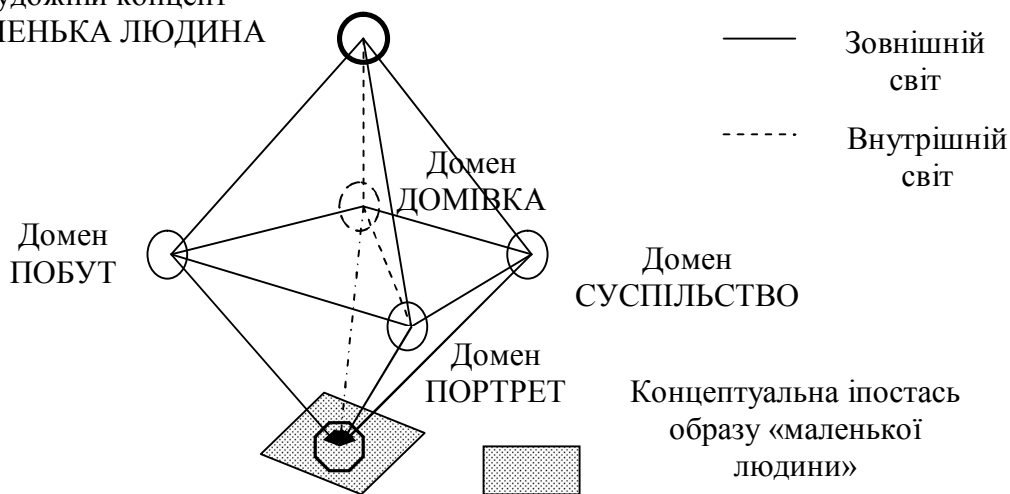
Мета нашого дослідження полягає у виявленні когнітивного змісту художнього концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА шляхом реконструкції базисних фреймів, які складають концептуальну іпостась образу «маленької людини». Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**, як виявлення ключових доменів концепту, моделювання фреймової структури концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА у вигляді схем та контрастивний аналіз їх актуалізації у художніх текстах О'Генрі та Дж.Джойса. **Об'єктом** дослідження є художній концепт МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА. **Предмет** вивчення становить фреймова організація концепту, репрезентована у вигляді схем.

Когнітивною домінантою художнього концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА (LITTLE MAN) виступає лексема *little*, яка найкраще відображає семантику ключового слова концепту – людина *незначна, посередня, другосортна (small, ordinary, poor)*. За результатами **кількісного аналізу** частота вживання лексеми *little* складає 210 одиниць на 15 текстів Дж.Джойса (збірка «Дублінці») та 1630 одиниць на 278 текстів О'Генрі (збірки «Чотири мільйони», «Серце Заходу», «Голос великого міста», «Дороги долі» та ін.).

Компонентний аналіз базових лексем-репрезентантів художнього концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА дозволив виділити набір доменів, які складають його *концептуальну матрицю*: 1) **ПОРТРЕТ**, що містить інформацію про зовнішність, зовнішній вигляд та характер «маленької людини», вербалізовану іменниками *face, head, eyes, hair, body, stature, features, character, temper, figure, build, frame, look, appearance, actions, manners* та прикметниками *little, small, humble, modest, neat, ordinary, poor, brown, sun-burned, heavy,*

grey, pale, vacant, white, shabby, faded, black, dark passive, helpless, paralyzed; 2) СУСПІЛЬСТВО – міжособистісне спілкування, моральні цінності, соціальний статус, оточення, репрезентовані у словесній тканині художнього тексту іменниками *communication, surroundings, society, intercourse, bond, friends, family, beloved, companions, duty, necessity*, прикметниками *small, little, puny, petty, paltry, trifling, insignificant, honest, noble, social, modest* та дієсловами *part off, break off*; 3) ПОБУТ – устрій життя, рід діяльності як відображення зовнішнього світу «маленької людини», вербалізований іменниками *life, living, mode, work, routine, way of life*, прикметниками *scarce, slave, hard, ordinary, little, tiresome, dull, irksome, honest, good*, прислівниками *deadly, faithfully, daily*; 4) ДОМІВКА, що виділяється на основі фонових знань як асоціація з внутрішнім світом «маленької людини», зі світом оточуючих її предметів, інтер'єром, кімнатою. Цей домен актуалізується іменниками *house, home, room, furniture, wall, window, door, floor, piano*, прикметниками *little, small, humble, poor, unassuming, chaste, ordinary, comfortable, white, plain, neat, big, light, somber, dark, distressing, cold, iron, old, heavy*, дієсловами *go away, get back, run up*.

Художній концепт
МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА

З метою виявлення когнітивного змісту концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА та встановлення зв'язків між його доменами, ми, слідом за С.А. Жаботинською, використовуємо пропозиції або схеми **п'яти базових фреймів**: предметного, таксономічного, посесивного, акціонального та компаративного (С.А. Жаботинська 2008, 2009, 2010).

Так, структура домену ПОРТРЕТ репрезентована посесивним, предметним, акціональним фреймами: **ДЕХТО** (маленька людина) **має ДЕЩО** (зовнішність, зовнішній вигляд): *He had heavy, grey, pale, pallid, vacant, white, unhealthy, ravaged face/look, shabby, faded, black, dark clothes/look; scant, grey hair (J.Joyce), He had brown, sun-burned, smooth-shaven, swarthy, franked, plain face; ordinary, modest, plain, neat clothes/look (O.Henry); ДЕХТО* (маленька людина) **є ТАКИЙ** (риси характеру): *Mr. Bell was a fair-haired little man; passive, helpless, melancholy; She set her white face to him, passive, like a helpless animal (J.Joyce), He was a little man, all muscles and hands and feet, with a gray-red, stubbly beard; proud, humble, modest, unassuming, purposeful, true-natured (O.Henry); ДЕХТО* (маленька людина) **відчуває ДЕЩО** (марність буття/ гордість, впевненість), **що робить його ТАКИМ** (байдужою, пасивною/цілеспрямованою, оптимістичною): *He felt how useless it was to struggle against the fortune; Her eyes gave him no sign of love or farewell or recognition (J.Joyce), She remained to busy herself with the domestic round of duties, in which she seemed to take a buoyant and contented pride (O.Henry).*

Домену ПОБУТ – предметним, акціональним фреймами: **ДЕХТО** (маленька людина) **існує** (працює) **ТАК** (важко, наче раб): *She had hard work to keep the house together and to see that the two young children who had been left to her charge went to school regularly and got their meals regularly. It was hard work, a hard life (J.Joyce), Since daylight she had slaved, doing the*

work of a full-grown woman, scrubbing the floors, washing the heavy ironstone plates and cups, making the beds (O.Henry), **ДЕЩО** (життя маленької людини) є **ТАКЕ** (нудне, нестерпне, усамітнене/ скромне, просте, порядне): *she had found a wife's life irksome and, later on, when she was beginning to find it unbearable, she had become a mother; he understood how lonely her life must have been; His life rolled out evenly – an adventureless tale (J.Joyce), I'm only a little Middle-Western girl, who just wants to be simple and neat, and tries to help her father make a humble living (O.Henry), ДЕХТО (маленька людина) **існує ТАМ** (Дублін/ Нью-Йорк, Захід): *dirty, immoral Dublin (J.Joyce), Just a good, ordinary, humdrum, business town (O.Henry), ДЕХТО (маленька людина) **існує ТОДІ** (кінець XIX ст.): *1891, 1895, I am glad to see the nineteenth century in his eyes again; 1878, 1890, 1898, ДЕХТО (маленька людина) **виконує ДЕЩО** (соціальні обов'язки/ тяжку працю) **для ТОГО** (не виділятися з натовпу/ здійснити мрію, змінити життя): *He performed these two social duties for old dignity's sake but conceded nothing further (J.Joyce), I see you are still working in that store, and as shabby as ever. And how about that big catch? –I've made my catch (dream), the biggest catch in the world. I'm going to marry Dan! (O.Henry).****

Домену СУСПІЛЬСТВО – акціональним, посесивно-предметним фреймами: **ДЕХТО-агенс** (маленька людина) **відчуває ДЕЩО** (сором/ гордість за соціальний статус) **перед ДЕКИМ-об'єкт** (суспільством): *Then she would be married – she, Eveline. People would treat her with respect then. She would not be treated as her mother had been (J.Joyce), He told me stories of his profession with pride; She remained to busy herself with the domestic round of duties, in which she seemed to take a buoyant and contented pride (O.Henry), ДЕХТО-частина (маленька людина) **існує ТАК** (окремо/ відкрито, гармонійно) **від/з ДЕХТО-ціле** (суспільство, оточення): *He lived his spiritual life without any communion with others, visiting his relatives at Christmas and escorting them to the cemetery when they died (J.Joyce), Thus desperate, freezing, angry, beset by phantoms as he was, he felt the need of human sympathy and intercourse (O.Henry).**

Домену ДОМІВКА – предметно-компаративним, таксономічним фреймами: **ДЕЩО** (екстер'єр/інтер'єр домівки) є **наче ДЕЩО** (характер маленької людини): *stupefied, distressing, dark house; gloomy, dusky, cold, little, dark room; iron furniture (J.Joyce), little, old, comfortable, plain, white house; little, light, poorly furnished room (O.Henry), ДЕЩО-вид (домівка) є **ДЕЩО-роль** (в'язниця, пастка/ джерело, гармонія, свобода): *house of mourning; Could he not escape from his little house?; Her hands clutched the iron in frenzy; how lonely her life must have been, sitting night after night alone in that room (J.Joyce), wide jealousies, deep pillows, big windows, light walls. Always at night, however tired she might be, she had turned to Grimm (reading in her room) for hope (O.Henry).**

Зв'язок між доменами концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА, окреслений пропозиціями базисних фреймів, репрезентований схемами: характеристики (ДЕЩО-вид є ДЕЩО-роль), метафори (ДЕЩО є наче ДЕЩО), партитивності (ДЕХТО-частина існує ТАК від/з ДЕХТО-ціле), власності (ДЕХТО має ДЕЩО), контактної дії (ДЕХТО-агенс робить ДЕЩО перед ДЕКИМ-об'єкт), квалітативною (ДЕХТО є ТАКИЙ), локативною (ДЕХТО існує ТАМ), темпоральною (ДЕХТО існує ТОДІ), спосіб буття (ДЕХТО існує ТАК).

Висновки та перспективи. Розроблена нами методика аналізу поняттєвої площини художнього концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА орієнтована на виявлення його когнітивного змісту, який постає як підґрунтя художнього образу «маленької людини». Структура концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА моделюється у вигляді базисних фреймів шляхом контрастивного аналізу способів концептуалізації образу «маленької людини» у художніх текстах О'Генрі та Дж.Джойса. Перспективою подальшого дослідження є виявлення лінгвостилістичних засобів втілення базисних фреймів концепту в словесній тканині творів.

БІБЛІОГРАФІЯ

- 1.Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267–279.
- 2.Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Воронежск. гос. ун-т, 1996. – 104 с.

3. Воробйова О.П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки / О.П. Воробйова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 53–63.
4. Жаботинська С.А. Посесивна конструкція і концептуальні трансформи // Мова. Людина. Світ: 36. наук. ст.: До 70-річчя проф. М.П. Кочергана / Відп. ред. О.О. Тараненко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 178–192.
5. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту / В.А. Кухаренко. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 272 с.
6. Назарець В.М. Літературно-художній образ // О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. Теорія літератури / За наук. ред. О. Галича. – К.: Либідь. – 2001. – С. 96–176.
7. Коровкин М.М. Фреймовые связи в тексте // Язык и модель мира: Сб. науч. тр. – М.: Моск. гос. лингв. ун-т, 1999. – Вып. 416. – С. 48–60.
8. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация). – М.: Диалог, 1998. – 352 с.
9. Ніконова В.Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра : поетико-когнітивний аналіз : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : 10.02.04 / В.Г. Ніконова. – К., 2008. – 558 с.
10. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Пер. с англ. А.Н. Баранова // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – С. 52–92.
11. Dirven R., Verspoor V. Cognitive Exploration of Language and Linguistics. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1998. – 301 p.
12. Langacker R. Concept, Image and Symbol, the Cognitive Basis of Grammar. – Berlin; N. Y.: Mouton de Gruyter, 1990. – 546 p.
13. Langacker R. Foundations of Cognitive Grammar. V. 2: Descriptive Application. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1991. – 395 p.
14. Lee D. Cognitive Linguistics. An Introduction Text. – Oxford University Press, 2001. – 222 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Дельва – аспірантка та викладач кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: художній образ, лінгвокогнітивні механізми, фрейми.

СЕМАНТИКА ОДНОКОМПОНЕНТНИХ ОБРАЗНИХ НОМИНАЦІЙ СВЯТИХ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Юлія ДЕМ'ЯНЕЦЬ (Івано-Франківськ, Україна)

У статті репрезентовано структурно-семантичний та образно-смісловий аналіз однокомпонентних найменувань Бога, Ісуса Христа, Богородиці. Виокремлено лексико-семантичні групи та проаналізовано основні номінації, які їх виявляють. Дослідження виконано на матеріалі текстів українських акафістів.

Ключові слова: сакральне, номінація, лексема, Бог, Ісус Христос, Богородиця, лексико-семантична група.

The article represents structural-semantic and image-notional analysis of single component nominations of the Lord, Jesus Christ, Madonna. The author determines lexical and semantic groups and analyzed main nominations that demonstrate them. The research was made at the basis of Ukrainian akathistos hymns.

Key words: sacral, nomination, lexical items, Lord, Jesus Christ, Madonna, lexical and semantic group.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях актуальністю відзначається проблема взаємозв'язку мови та культури. Їх невід'ємною частиною є сакральна сфера, яка домінує у релігії і засобами якої формується культурна модель світу. Зі зміною століть стан релігії в суспільстві дещо втрачає своє першочергове значення, але все ж воно не зникає, а продовжує впливати на розвиток культурно-релігійного середовища людства.

Вивченню та аналізу сакральних текстів присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників: Н. Бабич, С. Богдан, Н. Венжинович, Т. Вільчинська, Т. Космеда, М. Лесюк, П. Мацьків, Н. Мех, Н. Плотнікова, М. Скаб, Н. Слухай, І. Судук, В. Сулима, Л. Шевченко, М. Еліаде, Р. Отто, В. Топоров, Є. Тріаста ін. Це доводить актуальність запропонованої теми.

Релігія наклала помітний відбиток на світовідчуття і поведінку східнослов'янських народів, «сформувала ідеали і ціннісні орієнтири, вплинула на морально-етичні установки, знайшла відображення в традиціях і звичаях» [3: 385]. Головними постатями, які розкривають цінність християнської релігії, є **Бог, Ісус Христос** та **Богородиця**.

Метою дослідження є аналіз однокомпонентних образних номінацій на позначення **Бога, Ісуса Христа, Богородиці**, виражених у текстах акафістів. Матеріалом статті стали

україномовні акафісти, з яких вибрано більше 170 однокомпонентних номінацій на позначення Бога, 1180 – Ісуса Христа, 140 – Матері Божої.

Ілюстративний матеріал дозволяє виокремити лексико-семантичні групи зазначених однокомпонентних найменувань, які представлені в основному загальними назвами, що виражені субстантивами і субстантивованими прикметниками та репрезентовані здебільшого у формі звертань.

Першим найважливішим концептом-образом сфери сакрального є **Бог** – всеохоплююче культурне поняття, підґрунтя світових релігій, невід’ємна номінація християнського світу, тому його «цілком слушно слід розглядати як універсальний культурний концепт-архетип релігійної картини світу» [5: 91]. Християнське тлумачення **Бога** реалізується у розширеному спектріноменів.

Лексико-семантичні групи номінацій концепту **Бог**

I. Номінації за статусом зі значенням «Той, що є вищою субстанцією, Творцем і Володарем світу»: **Бог, Господь, Владика, Володар, Всевишній, Пан, Творець** – *Бо ми сотворені від Бога, від землі пил, а від Духа Божого душі живі, кість від кости й плоть від плоти вашої* [2: 367]; *Тому вдячним словом, вдячним серцем, вдячними устами душі і тіла, Тобою створеними, Тебе, Бога хвалить і оце насмілюється кликати: Свят, свят, святеси, Господи Боже мій, що благоволінням всі віки сотворив* [2: 14]; синонімічним корелятом лексеми **Бог** є номінація **Господь** – *Убогою й обмеженою людською мовою неможливо виразити неосяжність слави Твоєї, Господи, і ми, діла Рук Твоїх, цілим єством своїм співаємо Тобі: «Алилуя!»* [1: 41]; *У всіх них великий Ти, Господи, й дивні діла Твої, і нема слова, достатнього до похваління чудесних діл Твоїх* [2: 17]; *За непослух справедливо караючи, незбагненну милість явив Ти, Владико, до непокірних створинь Своїх, обіцяючи їм Божественного Спасителя* [1: 32]; *Коли зійшов Ти, Царю, вогненними язиками на Апостолів, – сповнилися вони Тобою, Володарю, і, силу дивную відчувши, заспівали разом: «Алилуя!»* [1: 40]; *Силою Всевишнього наділена пречудна ікона Твоя, Благодатная Діво, тож люди, які через неї від Бога прийняли ізцілення, вдячно співають Творцеві Алилуя!* [1: 260]; *Ходити у Правді, в Любові ми прагнемо, Отче небесний, душа наша рветься до Тебе, прецедрий наш Отче, о, не відкинь нас, прийми нас як наймитів, Пане, із глибини ми взиваєм Тобі Алилуя!* [1: 8]; *Безмір милосердя показав Ти, Творче, даруючи нам у Тайнах життя вічне, і ми, від ярма гріховного звільняючись, прославляємо Тебе словами: Царю Небесний, Ти здійсниєш Святії Тайнства [...] [1: 37]; Бачачи все, створене Тобою, Владико, і відчуваючи та розуміючи велич і силу творіння, наші прародичі піснею Тебе, Творче, прославили [...] [1: 31].* Імена головної релігійної постаті «є своєрідною проекцією на Бога як творця видимого і невидимого світу» [7: 91]. Перелічені лексеми номінують цілковиту владу, вищість **Бога** над світом, Його велич, яка проявляється через милосердя та людинолюбство.

II. Номінації за особистими якостями із семантикою:

1. «Той, що дає життя»: кореляти **Отець/Вітець** – «Той, що є Отцем Ісуса Христа» – *Ісусе, промов і за них Отцеві Твоєму: «Отче, відпусти їм, не знали бо, що чинили»* [2: 363]; *Маючи вийти на ту приснопам’ятну смерть, Ісусе Царю, прихилив Ти голову Твою, молячись Отцеві Твоєму, щоб минула Тебе чаша ця* [2: 349]; а також «Той, що є Отцем християнського народу» – *До Тебе, Отче, припадаємо, благаючи: на нас щедроти Твої вилий, як на Блудного, бо кличемо: Отче наш, Творче всіх, Боже милості, Отче наш, руки Твої сотворили нас і збудували нас [...] [1: 4]; Новий твір показав Творець, породивши з Духа святу Церкву, щоб ми в одному Дусі могли через Христа досягнути до Вітця і єдиними устами славити Господа [...] [1: 40];*

2. «Той, що є досконалим, божественним»: **Всесвятий, Найсвятіший** – *Воістину, царські дари Твої, Всесвятий, і ми, щедроти Божественні без заслуги приймаючи, співаємо: Царю Небесний, подателю Божої мудрості і [...] [1: 38-39]; Свят, свят, святеси, Господи Боже мій, лики всіх святих Тебе, найсвятішого, ісповідують* [2: 21]. Найменування вказують на головну ознаку **Бога** як ідеалу, досконалої істоти.

III. Номінації за родом діяльності зі значенням «Той, що обраний для допомоги людству»: **Всеблагий, Всесильний** – *Коли сотворив Ти людину, Всесильний, то створив Ти її на святий і предивний Свій образ, дав Ти їй душу розумну, свободну й безсмертну,*

здатність *Ти дав їй співати Тобі: «Алилуя!»* [1: 31]; *У час заповіджений покликав Ти, **Всеблагий**, Пренепорочну до Богоматеринства, і Вона, спасенне «Так!» промовляючи, заспівала в душі: «Алилуя!»* [1: 36]. Така лексико-семантична група об'єктивує розуміння **Бога**, який допомагає та настановляє людство, категоризує лексеми з абстрактним значенням.

До сфери сакрального, крім концепту **Бог**, належить і номінація **Ісус Христос**, яка містить компоненти спасіння, безкорисливості, милості, всемогутності, всепрощення, відродження [4: 73] іпостать якої закладена в основу християнських вірувань.

Лексико-семантичні групи номінацій концепту *Ісус Христос*

I. Номінації за статусом зі значенням «Друга Особа Святої Трійці, наділена Божими якостями»: високою частотністю характеризується земне ім'я Сина Божого – **Ісус** – *Новий Заповіт підписав Ти, **Ісусе**, наш Творче, коли приніс Себе в Жертву всепальную, рід людський врятував, життя вічне даруючи [...]* [1: 50]; [...] ***Ісусе**, Сину Божий, сину Діви, помилуй душі переставлених синів людських* [2: 365]. Прямою номінацією на підтвердження **Ісуса** як Бога є лексема **Син**: [...] *Отче наш щедрий, Спасення являєш Ти нам, Отче наш, людям на **Сина** Ти вказуєш, Отче наш, в **Сині** – небесне Царство Твоє, Отче наш, у **Сині** – вся воля святая Твоя [...]* [1: 9]. Семантику слова **Син** експлікують лексеми **Господь** і **Бог**, адже Ісус є Другою Особою Святої Трійці – Сином Господа: ***Господи**, Спасе наш, Отче Слово предвічне!* [1: 18]; [...] ***Господи**, Спасе наш, Тебе провіщали пророки, **Господи**, Спасе наш, Ти є Син Бога Живого [...]* [1:19]; *Маючи за престол небо, а землю – підніжком для ніг, так упокорився Ти, що, хоч Син Божий еси, звик слухати голосу служителів Твоїх і, будучи **Господом**, вислуховуєш їх [...]* [2: 331]; Тайною незбагненою вкритий дивний Твій Промисел, **Боже**, – Ти ж за весь світ постраждав [...] [1: 324]; *Коли по воскресінні Твоєму, Христе, явився Ти учням своїм на морі Тиверядському та повелів їм закинути сіть праворуч човна, тоді улюблений учень Твій, в ловитві Тебе, **Бога**, пізнавши, мовив Петрові: «То Господь»* [2:39]; *Спасати бажаючи світ, Той, хто світ прикрасив, невимовно прийшов у нього і Хрест переніс. Будучи **Богом**, задля нас все терпить, тож і визволивши нас, чує від усіх: *Алилуя* [2: 61]; на позначення ознак Бога вказують й інші лексеми: **Безмежний**, **Безсмертний**, **Вічний**, **Життєдавець**, **Незвіданий**, **Предвічний** – [...] *Радуйся, бо на руках Ти носила **Предвічного**, Радуйся, бо Ти обіймала **Безмежного** [...]* [1: 79]; *Ангел-Світлоносець у гробі Твоїм, **Життєдавче**, радісну вість сповістив мироносицям вранці, жалібні сльози утерли жінки-учениці, спів переможний лунає навкруг: «Алилуя!»* [1: 25]; *На дно шеолу спустився Ти, **Безсмертний**, з темниці вивів Ти Адама й Єву, спасення Ти приніс і суцим в аді, Тебе благаємо: **Господи**, Спасе наш, **Вічний**, **Безсмертний**, **Незвіданий!*** [1: 24]. Отже, основна ознака **Ісуса Христа** – божественність, передана Йому від Отця, тому Він номінується найчастіше як Бог, Господь.*

II. Номінації за особистими якостями із значенням «Той, що є досконалим, божественним»: **Всесвятий**, **Найсвятіший** – *Воістину, царські дари Твої, **Всесвятий**, і ми, щедроті Божественні без заслуги приймаючи, співаємо: Царю Небесний, подателю Божої мудрості [...]* [1: 38-39]; [...] *Ісусе, Господи, Тебе, **Найсвятішого**, серед розбійників розп'ято [...]* [1: 47]. Найменування вказують на традиційне розуміння постаті **Ісуса Христа**, який з метою спасіння світу став Сином Божим і набув ознак всесвятості.

III. Номінації за родом діяльності зі значенням «Той, що обраний для допомоги людству»: **Спас/Спаситель**, **Христос** – *Ти бо за всіх пролив Кров Свою, Спасе, і живоносною ціною світ іскупивеси* [1: 336]; *Олив Ти переступ Адама священною Кров'ю, **Спасителю**, гріхи наші виніс Ти на Череп-гору претяжкїї, смертію смерть переміг Ти, Любове безсмертна [...]* [1: 21-22]; *З гробу Христос-Переможець виходить, як Сонце, тож поспішаймо **Спасителя** всі привітати [...]* [1: 25]; *Життя Боже повернув Ти нам, Христе, Твоїм спасенням приходом на грішну землю!* [1: 18]; *Оспівуючи спасенні страждання Твої, Христе, прославляємо пресвітле Твоє Воскресіння* [1: 55]; *Здійснюючи Божий Промисел щодо нас, добровільно смерть хресну прийняв Ти, Владико, щезло прокляття, рай людям наново всміхається, вдячно співаємо, Христе, Тобі: *Алилуя!** [1: 49]; *Дивне чудо бачачи, інші почнімо життя, підносячи розум до небес – задля цього бо Христос був прибитий до Хреста і тілом постраждав, бажаючи притягнути до себе тих, що кличуть: *Алилуя** [2: 59].

Христос «взяв на себе гріхи людства, примиривши людину з Богом [...], своєю смертю, воскресінням, вознесенням на небо втілює ідею спасіння людства» [7: 38], на що вказують зазначені лексеми. Поширеними у акафістниках є лексеми із семами «милостивий/милосердний» у значенні «добрий», «прихильний»: **Милостивий, Всемилолюбивий, Многомилолюбивий, Милосердний, Премилосердний** – *До стовпа, Спасе, прив'язаний і без милостибитий – Милостивий, розв'яжи мене, молюся, від пут гріхів моїх* [2: 66]; *Але прийми, о Всемилолюбивий, мене як розбійника, і митника, і блудного сина, – вони були вже для всіх втраченими, Ти ж прийняв їх і раю мешканцями вчинив* [2: 50]; *Незбагненною маєш любов до нас, наш Боже і Господи, Ти – невичерпне Джерело божественної благоді, Многомилолюбивий, тож рабів Твоїх (раба Твого, рабу Твою), що до Тебе перейшли, Владико, на землі живих всели, в оселях возлюблених і жаданих їм частку даруй* [1: 336]; *Усяку покуту приймаю від Тебе я радо, мій Спасе: терпіння, хворобу, смерть люту даруй мені, Боже, лиш не відкинь від лица Твого, о Милосердний, дозволи в вічності бути з Тобою [...]* [1: 319]; [...] *Ісусе, Господи, Премилосердний Ти, Ісусе, Господи-Чоловіколюбче [...]* [1: 45]. На людинолюбство Ісуса Христа спрямовані і лексеми **Відкупитель, Всеблагий, Преблагий, Серцевідець, Чоловіколюбчець**: *Ідольську полуду Ти зняв із очей людських, Господи, і зрозуміли ми наші упадки та злочини, прости ж беззаконня всі наші, прости, Відкупителю [...]* [1: 22]; *Я – Твій біль, Твоя рана кровава, мій Спасе, я – терпіння Твоє, Твої страсті, наруга, розпинаю Тебе повсякчас і ще смію перед Тобою стояти і, дивуючись, кликати Тобі, Всеблагий: Алілуя!* [1: 316]; *Із безодні упадку кличу до Тебе, Агнче Божий, що гріхи світу знищив, прийми, Преблагий, оці сльози розкаяння, прости і помилуй [...]* [1: 308]; [...] *Ісусе, Серцевідець, усе відоме Тобі, Ісусе, Ти знаєш усі наші немочі, Ісусе, Ти бачиш усі наші упадки [...]* [1: 325]; *Ти бо, Чоловіколюбче, сказав через пророка Твого: «Не хочу смерті грішника, але щоб він навернувся і жив»* [2: 343]. У християнському мовно-культурному середовищі Христос функціонує як центральна постать, є Месією, Богочоловіком, створеним Господом Богом з метою спасіння людства.

Невід'ємним концептом сакральної сфери є **Богородиця** – «приклад милосердя, любові до Бога і ближнього, зразок терпеливості, мудрості, покори, скромності, мужності, слухняності, невинності, вірності, лагідності» [4: 74], яка є Матір'ю Ісуса Христа, найважливішою складовою ментальності слов'янського етносу, уособленням найвищих чеснот.

Лексико-семантичні групи номінацій концепту *Богородиця*

І. Номінації за особистими якостями/змістом значення:

1. «Та, що народила Сина Божого»: **Богородиця, Богородителька** – *Тобі ж, Богородице, кличемо: Радуйся, Пренепорочная Мати Бога Предвічного [...]* [1: 59]; *Красномовство боговісних пророчих вісток нині бачимо на тобі сповнені, Богородице, бо воістину ти нам Бога в тілі породила* [2: 101]; *Радуйся, народами християнськими як Мати Божя шановувана та Богородицею наречена* [2: 106]; *Світлом Апостолів була Ти, о Богородителько, після славного вознесення на небо Сина Твого* [1: 285]. Божественність Богородиці розкривається і з допомогою семи «мати», оскільки вона є основним відповідником запропонованої номінації і має значення «Та, що дає життя»: **Мати/Матір** – *Почута Богом палка молитва наша, бо у Твої святії руки, Мати, її смиренно склали ми [...]* [1: 75]; [...] *Зглянься, о Мати, над нами, нещасними, – Ворогом лютим ми злісно розбратані [...]* [2: 271]; *Маючи явити безодню Своєї Любові, Христос із хреста дарував нам Тебе, о Пречиста, Матір отримали люди, гріхами прибиті, і вдячно закликали, Спасе, Тобі: «Алілуя!»* [1: 78]; сема «мати» вербалізується у номінаціях **Богомати/Богоматір** – *Бачимо, що промовці велемовні, як риби, німіють, захоплені величчю Твого, Богомати, Покрову, а нам, недостойним, Дух Правди уста відкриває, тож ми кличемо до Тебе: Радуйся, славо всесвітня, із людей вибрана, Радуйся, вірних окрасо, що Бога явила нам [...]* [1: 81]; *Вся будучи на висоті взята і земних не покидаючи, руками синівськими несена, увійшла Богоматір у світло незахідне, в те місто всесвітле, прекрасний вишині Єрусалим, оточена херувимами з усіма небесними силами [...]* [2: 99].

2. «Та, що є досконалою, божественною»: **Пресвята** – *Вся до неба увійшла, але й нас не покинула Ти, Пресвята, завжди рятуєш Ти нас від усяких напастей і лиха, бо ніколи не*

чувано, щоби з поміччю не поспішила Ти до всіх, хто взиває [...] [2: 66]; Маючи безмежне милосердя до грішників, Ти, **Пресвятая**, розумієш усі наші немочі, покриваєш своєю любов'ю всі наші упадки[...] [1: 74]. У християнській етнокультурідомінантною номінацією, що характеризує Матір Ісуса Христа, є **Богородиця** – жінка, яка народила Сина Бога, набувши ознак святої, а також матері як Ісуса, так і християн.

II. Номінації за статусом зі значенням «Та, що є втіленням величі»: **Всецариця, Владичиця, Приснославная, Пані, Цариця** – *Маси бо Ти силу непереможную і могутнім є кожне слово Твоє, о Всецарице!* [1: 257]; *Ми, злиденні, оглухли до Твоєї милості, на дно безумства впали, розум згубили, а нині до Тебе безперестанно кличемо: помилуй нас, Владичице, і піднеси з прірви гріхів!* [1: 71]; *Вся на небі єси, але і землі не цураєшся Ти, Приснославная, Тобі бо відомі усі наші біди і немочі, молиши Ти Бога за нас, Пресвятая Заступнице* [...] [1: 265]; [...] *тебе після Господа Бога визнаємо Госпожею Богородицею, істинного Бога нашого Матір'ю і тебе, Пані, всі палко шануємо* [2: 85]; *Ангельських хорів славою оточена, стоїть Цариця перед престолом Господа, з Богословом і Предтечею за грішний світ слізю Христа благаючи* [1: 72]. **Богородиця** вважається Царицею людства, адже до неї із проханням захисту та допомоги звертається весь християнський світ.

III. Номінації за родом діяльності із семантикою «Та, що обрана для допомоги людству»: **Всесильна, Непереможная, Свіча** – *Оспівуючи ікону Твою, ми Тебе величаємо, Мати Всепітая, наша надіє, наш порятунку і захисте, до Тебе, Всесильна, з мольбою усі прибігаємо* [...] [1: 269]; [...] *Радуйся, Непереможная, бо не захитаєшся Ти* [...] [1: 59]; *Світло велике засяло тим, що у п'ятмі сиділи, бо відвідав нас, Діво, Схід з висоти – Син і Бог Твій, Тебе учинив Він Свічею, на свічник превисоко поставив і звелів нам співати Тобі: Радуйся, Зоре духовного Сонця* [...] [1: 255]. Будучи Матір'ю Бога, Марія функціонує у християнстві як заступниця і покровителька, до якої спрямовано земні молитви та прохання.

IV. Номінації за особливостями статі зі значенням «Та, що є уособленням чистоти, непорочності»: **Всечиста, Діва, Незаплямована, Непорочная, Нескверна, Нетлінна, Приснодіва** – *Маючи Божу присутність у собі завжди, Богородице Діво, Ти повсякчасно за люд заступаєшся грішний, Ти нашу природу до неба підносиш, Всечиста, і ми Тобі кличемо: Радуйся, Мати Предивная Бога могутнього, Радуйся, Лоно пречистее, що Тілоддя Господа виткало* [...] [1: 260-261]; *Дати Себе на поживу всім вірним бажаючи, благоволив воплотитись від Діви Ти, Господи, щоб усі, хто приймає Пречистее Тіло і Кров Твою, Тебе пізнавали як Бога Всесильного* [1: 250]; *Бурею сумнівів всі ми схвильовані, о Богородице, як же то зможемо устами пренедостойними хвалу віддати Тобі, Непорочная, як же за поміч подякуєм?* [1: 276]; **Нескверна, незаплямована, нетлінна, Пречиста** Богородице, *пренепорочна Владичице, небесна Царице, Мати Царя вишніх сил, Творця небес і землі, єдина посереднице радості, що всьому світу породила Господа нашого Ісуса Христа, всім земним Спасителя* [2: 85]; *Тайні незбагненній Успення Твого, Приснодіво, дивуючись, ми Промисел Божий, Премудрість Творця прославляємо* [1: 59]; найвищий ступінь ознаки мотивує префікс *пре-* (**Пренепорочная, Пречиста**): *Маючи захист надійний у Тобі, Пресвятая Заступнице, дяку за Тебе Творцеві приносимо, Пренепорочная, співаючи Алілуя!* [1: 65]; *Стіна єси вірним, Богородице Діво, і заступництво всім, хто до тебе прибігає, бо Творець неба і землі, від тебе тілом вийшовши, Пречиста, духом і тілом тебе в небесні оселі переселив* [...] [2: 102]; *Світ спасти бажаючи, Слово Отче на землю зійшло й воплотилося з Тебе, Пречистая, з дива німіючи, серцем ми кличемо вдячно Йому Алілуя!* [1: 267]. Лексеми категоризують **Богородицю** як втілення чистоти, довершеності, непорочності. Вона позиціонується як обрана Богом Діва для народження Божого Сина, Спасителя світу.

Аналізовані лексеми дозволяють виокремити статистичні групи досліджуваних номінацій. Серед лексем на позначення **Господа Бога** найуживанішими є номінації: *Бог*, яка вживається понад 60 разів, *Господь* – понад 40, *Отець* – більше 30, що свідчить про історично сформоване у людській свідомості розуміння Всевишнього перш за все як вищу субстанцію і Отця людства. Лексеми *Владика, Володар, Всеблагий, Всевишній, Всесвятий, Всесильний, Найсвятіший, Пан, Творець* вживаються близько 30 разів і підтверджують розуміння **Бога** як Творця світобудови з притаманними якостями святого, найвищого ідеалу, еталона досконалості тощо.

У мовно-ментальному просторі серед лексем на позначення **Ісуса Христа** найчастотнішими є номінації: *Ісус*, яка вживається більше 640 разів, *Господь* – понад 340, *Христос* – більше 80, *Бог* – близько 20. Отже, Ісус найперше є особою Святої Трійці і посланий Богом для спасіння людства. Лексеми *Безмежний, Безсмертний, Відкупитель, Вічний, Владика, Всеблагий, Всемилостивий, Всесвятий, Життєдавець, Милосердний, Милостивий, Многомилостивий, Найсвятіший, Незвіданий, Преблагий, Предвічний, Премилосердний, Серцевідець, Син, Спас, Спаситель, Чоловіколюбець* уживаються більше 70 разів, розширюють семантичний простір номінацій на позначення **Ісуса Христа**, свідчать, що Він є формою абсолюту, але і підтверджують розуміння Ісуса як Сина Божого із притаманними Йому Божими якостями, а також якостями земної постаті.

Тексти акафістів фіксують номінації на позначення **Діви Марії**, серед яких найчастотнішими є: лексема *Богородиця*, що вживається близько 30 разів, лексеми із семою «мати» (*Мати, Богомати*) – більше 20 разів, лексеми із семою «діва» (*Діва, Вседіва, Приснодіва*) – близько 20 разів. Такі номінації декларують **Богородицю** як звичайну земну жінку, яка народила Спасителя світу, набувши ознак святої, божественної особи. Номінації **Богородиці** із семантикою «діва» репрезентують і лексеми *Всечиста, Незаплямована, Непорочная, Нескверна, Нетлінна, Пречиста, Пренепорочная* з частотністю понад два десятки разів. **Богородиця** набуває ознак святої і маніфестується як сутність із властивістю допомоги людству, що підтверджують лексеми *Владичиця, Всесильна, Всецариця, Непереможная, Пані, Пресвятая, Приснославная, Свіча, Цариця*, які у текстах вживаються понад 30 разів.

Отже, «кожне з образних найменувань розкриває нові грані в характеристиці образу Господа Бога, Ісуса Христа чи Пресвятої Матері Божої, глибоке захоплення людини, її благоговіння перед Ними, щирю й безмежну любов до Божественних осіб» [6: 24]. Так, тексти акафістів містять здебільшого традиційні номінації сакральних осіб, що вживаються найчастіше у формі звертань.

Аналізовані лексеми з'ясовують поширеність та вживання однокомпонентних моделей сакральних образів, ілюструють рівень частотності у структурі акафістникового дискурсу. Пропонований аналіз свідчить про специфіку функціонування, актуальність та різноманітність однокомпонентних номінацій у сакральній лексиці.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акафісник: у 2 кн. – Львів : Монастир Свято-Іванівська Лавра, Видавничий відділ «Свічадо», 2008. – Кн1. – 340 с.
2. Акафісник. – Львів : Свічадо, 2010. – Кн2. – 375 с.
3. Святі почуття закладені в молитву: антологія укр. літературної молитви / [вст. ст. В. Антофійчука]. – Бухарест : Мустанг, 2004. – 399 с.
4. Кононенко В. І. Символи української мови: монографія / Віталій Іванович Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
5. Космеда Т. А. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера Святки в українському мовному просторі: монографія / Тетяна Анатоліївна Космеда, Наталя Володимирівна Плотнікова. – Львів : ПАІС, 2010. – 408 с.
6. Лесюк М. П. Образні найменування святих в українській релігійній літературі / М. П. Лесюк // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: збірник наукових праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 509–511 : Слов'янська філологія. – С. 24–31.
7. Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі: монографія / Петро Мацьків. – Дрогобич : Коло, 2007. – 332 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Дем'янець – аспірант кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: проблеми когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФИТОНИМОВ В РУССКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Ли ЖУНЬ (Одесса, Украина)

У статті розглядається проблема відображення екстралінгвістичних реалій у російській та китайській лінгвокультурах. Дослідження проводиться на матеріалі фітонімів, семантика яких асоціюється з різними символами в процесі людської діяльності. Простежується співвідношення фітонімічної репрезентації душевної чистоти.

Ключові слова: лінгвокультурологія, символізація, фітонім, порівняльний аналіз.

The article deals with the problem of reflection of extralinguistic realities in Russian and Chinese linguistic cultures. The research is conducted on the material fitonyms, which semantic is associated with different symbols in the process of human activity. Fitonymic representation of purity is traced.

Key words: cultural linguistics, symbolization, fitonim, comparative analysis.

Изучение русского языка в сопоставлении с другими языками – необходимое условие для повышения эффективности преподавания русского как иностранного и, соответственно, для преподавания иностранных языков русскому учащемуся.

Для сопоставительных исследований наибольшую познавательную ценность имеет выявление тех универсальных черт, которые в разных языках находят специфические проявления. Это позволяет дать более глубокую интерпретацию наблюдающихся в этих языках сходств и различий. Такие возможности позволяют выявить универсальные закономерные связи между различными характеристиками языковых единиц и, в частности, между их семантическими характеристиками.

Сопоставительная лингвистика является одним из важнейших направлений современного языкознания; она занимается, по определению Е.М. Верещагина и В.Г. Костомарова, сопоставительным изучением «двух, реже нескольких языков для выявления их сходств и различий на всех уровнях языковой структуры» [2: 139]. Исследования в области сопоставительной лингвистики помогают лучше понять свой родной язык, язык и способ мышления носителей изучаемого языка, способствуют развитию новых научных дисциплин таких, например, как межкультурная коммуникация и лингвокультурология. В свою очередь, разработка межкультурной языковой коммуникации и лингвокультурологии обуславливают дальнейшее развитие сопоставительной лингвистики в широком плане. В настоящее время отечественные и зарубежные лингвисты на материале разных языков и национальных вариантов ряда языков проводят сопоставительный анализ не только в области грамматики и фонетики, морфологии и синтаксиса, лексики, но также осуществляют наблюдения в аспекте следующих направлений: сопоставительная прагмалингвистика, сопоставительная лингвистика текста, сопоставительный анализ дискурса, сопоставительная социолингвистика, сопоставительная этнолингвистика, сопоставительная лексикология, сопоставительная лингвокультурология и др [4: 153].

Н. М. Фирсова выдвинула положение о том, что при исследовании некоторых иностранных языков (испанского, в частности) необходимо проводить сопоставительные наблюдения на базе не только различных государственных языков, но и различных национальных вариантов одного и того же языка. Она предложила осуществлять изучение межъязыковой национально-культурной специфики в рамках одного национального варианта языка.

Фитонимы как один из видов семантической лексики, воплощая в себе определенные характеристики растений, отражают духовный мир людей. Исследование фитонимов в лингвокультурологическом аспекте позволяет получить определенное представление о многообразных языковых явлениях того или иного народа, а также проследить, как внеязыковая действительность преломляется в языке. Особое внимание исследователей привлекают при этом мотивационно-номинативные поля, экспрессивно отражающие национально-культурные или универсальные особенности изучаемых языков: религиозно-мифологическое происхождение названий растений, сходство с бытовыми предметами или частями тела (человека, животного и т. д.). Так, Н.И. Панасенко в результате наблюдений над

названиями растений выявила, что группа фитонимов, связанных с культурологическим компонентом, является самой многочисленной [7: 151].

Цель данной работы – сопоставить символику душевной чистоты, отраженную в фитономинах в русской и китайской лингвокультурах.

В китайском языке лотос символизирует душевную чистоту, он почитался как священное растение ещё до распространения буддизма. В даосской традиции одна из восьми бессмертных, добродетельная дева ХэСянь-гу изображалась держащей в руках «цветок открытой сердечности» – лотос или жезл с элементами лотоса.

Есть древнее китайское выражение о цветке лотоса: «Выходящий из ила, но не запачканный, омываемый чистыми прохладными водами, но не развращённый». Лотос также является символом духовного самосовершенствования; в какой бы среде, хорошей или плохой, не находился человек, он всегда должен сохранять душевную чистоту.

Цветок лотоса олицетворяет в Китае чистоту и целомудрие, плодородие и производительную силу; он соотносится с летом и является одной из восьми эмблем удачного предсказания. Возникновение лотоса трактуется как благовещение о рождении Будды, изображения которого имеют лotosовый знак на стопе. Духу Лотоса жгут благовония с целью изгнания злых сил.

Лотос играет важную роль в китайском буддийском искусстве, в частности, в живописной концепции западного неба, на котором находится лotosовое озеро. Каждый Лотос, растущий на этом озере, соотносится с душой умершего человека.

В русской лингвокультуре одним из символов душевной чистоты является калина. «Калина» – древнеславянское слово, обозначающее, по предположению одних ученых, кустарник, который растет на болоте, а по мнению других, указывающее на ярко-красный, как бы раскаленный цвет плодов. Издревле это дерево считается символом девичьей красоты. Калина была символом здоровья, красоты, душевной чистоты у предков-славян.

Красный цвет ее ягод обусловил печальный, и часто – трагический мотив легенд, объясняющих ее происхождение. Одна из них имеет такое содержание. Собирала девочка Калина в лесу ягоды и увидела войско татар. Прибежала она в село раньше врагов, предупредила людей. Долго бились жители, но врагов было в сотни раз больше. Сожгли они село, а девочке Калине отрубили голову за то, что она известила людей. На том месте, куда упали капли крови, вырос чудо-куст с душистыми цветами в виде белого венка и кроваво-красными ягодами.

О калине пели в песнях. В галицкой песне об Оленочке, которую брат хотел продать туркам, девушка покончила с собой, и турки с досады стали рубить на куски ее тело, и тогда калиновые рощи расколыхались от великой печали. Поэтому колебание калины, как и вербы, наклонение ее ветвей к земле – поэтический символ женской печали. Калина качается – что девица убивается за милым. Женщина, страдающая от неверности мужа – сломанная и брошенная калина. Поэтому с калиной связывают и другие предания. Существует легенда о неразделенной любви. Влюбилась одна девушка в пригожего кузнеца, который не замечал ее. Как ни старалась она, не обращал он на нее внимания, проходил мимо. Больше всего любил он гулять по лесу, и решила тогда она сжечь тот лес. Пришел кузнец к своему любимому месту, а там все сгорело. Один только калиновый куст сохранился, политый горячими слезами. А под кустом увидел кузнец заплаканную красавицу. Прикипело его сердце к девушке, влюбился он, но было уже поздно. Вместе с лесом сгорела и красота девушки, она быстро состарилась. А калина вернула парню умение отвечать на любовь, и в глубокой старости видел он образ юной красавицы в своей сгорбленной старухе. Но с тех пор горчить стали ягоды калины, будто слезы неразделенной любви. И пошло поверье, будто букет калины, приложенный к исстрадавшемуся влюбленному сердцу, успокаивает боль.

В русском языке существуют устойчивые словосочетания с компонентом «калина», например, *встретиться на Калиновом мосту* имеет значение «любить»; *гулять по Калинову мосту* – «предаваться разгулю, блудить».

Китайцы считают хризантему **символом старости, мудрости и долголетия**. Конфуций, великий китайский философ, писал, что хризантемы – это цветы благородных людей, так как их выращивать могут люди, имеющие благородную душу. Вместе с бамбуком, орхидеей и

китайской сливой он причислял хризантему к четырем самым изящным, достойным поклонения растениям

Девятый месяц по лунному календарю называют в Китае **месяцем хризантем**, наверное, потому, что в эту пору здесь они пышно цветут. Число 9 у китайцев считается счастливым, оно символизирует прогресс и развитие, а слово *девять* в китайском языке созвучно со словом *вечность*. Поэтому девятого числа девятого месяца в Китае отмечают праздник Чуньянцзе, одним из атрибутов этого праздника является любование **хризантемами**, украшение ими своих жилищ. В этот день китайцы пьют вино, настоянное на лепестках **хризантем**.

Китайские медики уверены, что душа отдыхает и лечится только тогда, когда наблюдает за цветами. А любясь **хризантемами** и вдыхая их аромат, можно сохранить здоровье и обрести долголетие. В китайской медицине лекарствами из **хризантем** лечат от многих сердечных, почечных и глазных заболеваний.

В русской традиции хризантема символизирует глубокую печаль (достаточно вспомнить романс «Отцвели уж давно хризантемы в саду»). Желтая хризантема являет собой нежность и бескорыстную любовь. Белая хризантема – откровенность, искренние чувства.

Выводы. Вышеизложенный материал показывает, что изучение фитонимов в лингвокультурном аспекте представляет национальную картину мира, которая отражается в семантике языковых единиц через систему значений и ассоциаций слова с особыми культурно-специфическими значениями.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Анненков Н. Ботанический словарь / Н. Анненков. – СПб: Тип. Имп. АН, 1876. – С.100–137.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.: 1983. – 269 с.
3. Вольф Е.М. Имя. / Е.М. Вольф // Сравнительно-сопоставительная грамматика романских языков. Проблема структурной общности. – М.: Просвещение, 1972. – С. 109–264.
4. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и метод) / В.В. Воробьев. – М., 1997. – 157 с.
5. Воробьев В.В. О межкультурной языковой коммуникации в лингвокультурологии / В.В. Воробьев // Степановские чтения. Проблемы межкультурной языковой коммуникации: Тезисы докладов и сообщений. – М, 1998. – С. 19–20.
6. Зайцева И.П. Эстетическое осмысление этнолингвистического потенциала славянской мифологии в словесно-художественном творчестве / И.П. Зайцева // Вісник Луганського національного університету імені Т. Шевченка. – № 13 (152). – Липень. – 2008. – С. 94 – 103.
7. Панасенко Н.И. Фитонимическая лексика в системе романских, германских и славянских языков (опыт ономаσιологического и когнитивного анализа) / Наталья Ивановна Панасенко. – Черкассы: Брама-Украина, 2010. – 452 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ли Жунь – аспірантка кафедри російської мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.
Наукові інтереси: лексикографія, зівставна лінгвокультурологія.

ПОНЯТІЙНА СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ SCHÖNHEIT В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Ірина КОВАЛЬ (Київ, Україна)

У статті аналізується понятійна складова концепту SCHÖNHEIT у сучасній німецькій мові. Досліджено етимологію глибинного ядра концепту, проведено компонентний аналіз лексичного значення прикметника schön, змодельовано лексико-семантичне поле досліджуваного концепту, встановлено його диференційні ознаки.

Ключові слова: концепт, понятійна складова, цінність, глибинне ядро, лексико-семантичне поле, метод словникової дефініції, диференційні ознаки.

In the article the emphasis is placed on the notional part of the concept SCHÖNHEIT in the modern German language. The etymology of the concept nexus is investigated, component analysis of the lexical meaning of the adjective “schön” is conducted, the lexical-semantic field of the studied concept is modeled, its differential features are set.

Keywords: concept, notional part, values, deep nexus, lexical-semantic field, method of dictionary meaning, differential features.

Дослідження структурних особливостей концептів дає можливість виявити їх національно-культурну специфіку. Дослідники одностайні, що концепти структуровані, проте їх структурна організація парадоксальна. Складність виявлення структури концепту полягає в тому, що вона відображає знання різного ступеня абстрактності.

На даному етапі вчені-лінгвісти виділяють різні складові концепту. Наприклад, З.Д. Попова та І.А. Стернін наводять розгорнуту структуру концепту, до якої входять: 1) образ (перцептивний та когнітивний); 2) інформативний зміст; 3) інтерпретаційне поле, що включає оцінну, енциклопедичну, утилітарну, регулятивну, соціально-культурну та пареміологічну зони [6: 74-80].

На думку М.М. Болдирьова, структура концепту має вигляд гештальту. Ядро концепту складають конкретно-образні характеристики, які є результатом чуттєвого сприйняття світу. До похідних належать абстрактні ознаки, вони відображають знання про об'єкти, отримані в результаті теоретичного, наукового пізнання. Концепт не має чіткої структури. Його об'єм постійно збільшується за рахунок нових концептуальних характеристик. В структурі концепту виділяють загальнонаціональний компонент та групові компоненти, регіональні (локальні), індивідуальні [1: 29-30].

Кількість структурних компонентів лінгвокультурологічного концепту варіюється від трьох (ціннісний, образний, понятійний компоненти) [3; 2; 7] до шести (образний, ціннісний, асоціативний, понятійний, етимологічний та історичний компоненти) [4]. Воркачов С.Г. вважає, що концепт включає в себе окрім предметної (понятійної) та психологічної (образної та ціннісної) сторін також всю комунікативно-значущу інформацію: внутрішньосистемну, прагматичну та етимологічну, наголошуючи, однак, на найбільшій значущості саме понятійної сфери концепту. Другим по значущості для концептів є образний компонент [2: 57].

Ми дотримуємось позиції, що лінгвокультурологічний концепт має у своїй структурі 3 пласти: понятійний, образний та ціннісний, які є рівнозначними між собою. Наявність трьох складових в структурі лінгвокультурологічного концепту визначає зв'язок концепту з мовою, яка його об'єктивує, з національною системою цінностей, обумовленою історією народу та його духовно-психічним складом, зі свідомістю людини та її діяльністю.

Понятійний елемент формується актуальною інформацією про реальний чи уявний предмет. Понятійна сторона концепту включає його мовну фіксацію, опис, його відношення до інших концептів.

Образна складова концепту пов'язана зі способом пізнання дійсності, що історично передре понятійній. До образного елементу концепту входять всі наївні уявлення, закріплені в мові, внутрішні форми слів, що слугують для вираження концепту.

Оскільки концепт за своєю природою аксіологічний, то центром концепту є цінність, тому що концепт слугує дослідженню культури, а в основі культури лежить ціннісний принцип. Акцентуація ціннісної складової в структурі концепту зближує концепт з філософською категорією цінності [8: 31].

Понятійна сторона концепту в німецькій лінгвокультурі охоплює складні смислові структури, що відображають відношення і зв'язки дійсності. Матеріалом дослідження понятійної складової концепту SCHÖNHEIT послуговували статті енциклопедичних, тлумачних словників та словників синонімів.

Говорячи про внутрішню форму концепту ми звертаємось до імені концепту, встановлюємо етимологію відповідного слова [3: 105]. Етимологія слова *schön* свідчить про те, що першопочатково *красу* стародавні германці пов'язували з сяйвом. В давньоверхньонімецькій мові прикметник *scōni* означав «блискучий», «чистий», «милий», «хороший», «приємний». В давньоанглійській мові йому відповідають *scēne*, *scēne* (сучасна англійська мова – *sheen* «1. прекрасний, красивий; 2. блискучий, сяючий») Слово *Schönheit* «краса» походить від германського прикметника **skauni*, який означав «гарний, граційний». Власне, цей прикметник співвідноситься з дієсловом *schauen* (від герм. **skauw-o*) [9]. Звідси, *schön* «красивий» – той, який можна побачити, видимий. Таким чином, ідея *краси* представляла собою видиму грацію, витонченість, блиск.

Отже, концепт SCHÖNHEIT в свідомості носіїв мови об'єктивується лексемами *schön* та *Schönheit*. Вибір лексем в якості ключових пояснюється їх більшою частотністю в порівнянні з лексемами з подібним семним наповненням; крім того, вони найбільш узагальнено виражають значення краси. Глибинним ядром цієї структури є лексема *schön*, оскільки *Schönheit* є похідною від даного прикметника. Змістовим мінімумом концепту можна вважати словникове визначення його ядра, закріплене за відповідною словесною одиницею.

Проаналізувавши чотири тлумачних словники (Табл. 1) бачимо, що лексичне значення концепту SCHÖNHEIT складають 9 компонентів.

Табл. 1

№ п/п		Duden online	Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache Langenscheidt	PONS	www.dwds.de
11	so, dass es einem gefällt, wenn man es sieht, hört oder erlebt	+	+	+	+
22	schön (von jemandem) ≈ nett, anständig (von jemandem)	+	+	+	+
33	gespr; ziemlich groß, weit, hoch, schwer usw. ≈ beträchtlich, beachtlich	+	+	+	+
44	gespr iron; verwendet, um auszudrücken, dass etwas als unerfreulich oder ärgerlich empfunden wird <eine Bescherung, Geschichten, Aussichten, eine Pleite>	+	+	+	+
55	so, wie es sein sollte, wie es der Ordnung entspricht				+
66	nur adv, gespr; verwendet, um ein Verb oder Adjektiv zu verstärken		+		
77	nur adv; verwendet, um eine Aufforderung zu verstärken		+	+	
88	(na) schön! verwendet, um seine Zustimmung (meist gegen seinen Willen) auszudrücken ≈ na gut	+	+		+
99	verwendet in formelhaften Wendungen, die einen Dank oder eine Bitte ausdrücken <danke schön; bitte schön; schönen Dank>	+	+		+

Відповідно до проведеного компонентного аналізу встановлено, що ядро даного концепту складає 4 елементи: 1. *schön* – приємний зовнішнім виглядом, звучанням; 2. *schön* – який має позитивні якості або властивості (милий, правильний); 3. *schön* – значний за кількістю або розміром; 4. *schön* – розм. вживається для вираження іронічного ставлення, зневажливої оцінки. Дані значення можна назвати домінуючими, оскільки вони зазначені у чотирьох проаналізованих словниках. Периферію становлять такі значення: 1. *schön* – для висловлення згоди (зазвичай проти волі) (зазначено у трьох словниках); 2. *schön* – вживається у формальних виразах для висловлення вдячності чи прохання (зазначено у трьох словниках); 3. *schön* – вживається для підсилення спонування (зазначено у двох словниках); 4. *schön* – який відповідає правилам, порядку (зазначено в одному словнику); 5. *schön* – вживається для підсилення прикметника або дієслова (зазначено в одному словнику).

Отже, проаналізувавши словникові статті прикметника *schön*, стає очевидним, що пріоритетом при визначенні міри краси є зовнішній вигляд об'єкта. Далі краса пов'язується з позитивними емоціями, які викликає об'єкт. Від основних значень далеко розміщене

додаткове підсилююче значення слова *schön*, а також пейоративне значення, що використовується в іронії.

Для розширення розуміння понятійної сторони концепту SCHÖNHEIT в сучасній німецькій мові необхідно змоделювати лексико-семантичне поле глибинного ядра. Для визначення складу лексико-семантичного поля застосовується метод словникової дефініції, який складається з п'яти етапів [5: 96-102]:

1. Визначення домінанти (імені) поля: *schön*.
2. Формування вихідного переліку на базі одномовних словників.
3. Вимір семантичної відстані, на якій знаходяться пояснювальне та пояснюване слова в словниковій дефініції.
4. Тест на основне значення (ядро).
5. Виокремлення складу периферії лексико-семантичного поля.

Оскільки глибинним ядром концепту SCHÖNHEIT є лексема *schön*, то на основі тлумачних словників складаємо вихідний перелік прикметників. Для визначення семантичної близькості слів було застосовано метод, запропонований Левицьким В.В., який виходив з того, що чим ближче розташовані між собою пояснюване та пояснювальне слова, тим більшою мірою вони пов'язані між собою. Для визначення лексико-семантичного поля необхідно враховувати вагу компонентів, що співпадають. Питома вага вираховується за формулою:

$$1) W = (n + 1) - r / n,$$

де W – питома вага, n – кількість компонентів (чи рубрик) тлумачення, r – ранг компонента (чи рубрики).

Для отримання об'єктивних результатів необхідно вирахувати середню вагу за всіма словниками за формулою:

$$2) W_{\text{сеп}} = W_1 + W_2 + \dots W_n / n,$$

де $W_{\text{сеп}}$ – середня вага компонента, W_1, W_2 – вага компонента в окремо взятому словнику, n – кількість словників.

Отже, за результатами аналізу п'яти словників (Duden, dwds.de, Wahrig, Langenscheidt, Duden Synonymwörterbuch) отримуємо 101 прикметник, які описують лексему *schön*.

Наступним кроком є проведення тесту на ім'я (за формулами 1,2), що є протилежним до першого етапу, тобто перевіряється, чи описуються отримані прикметники словом *schön*. Якщо хоча б один з компонентів буде описувати семантику аналізованих слів з середньою величиною $W \geq 0,5$, то відповідне слово може вважатись ядровим. До списку додано ще 23 слова, які, хоча і не трактують домінанту, але трактуються нею.

Провівши тест на ім'я, одразу виключаємо із вихідного списку прикметники *toll, sexy, fesselnd, fesch, erotisch, charmant, berückend, attraktiv, wohltuend, anziehend, wohlig, positiv, gemütlich, erquicklich, behaglich, auserlesen, gefälltig, ansprechend*, оскільки вони не описуються домінантою в жодному із словників. Далі обираємо показник 0,5 (та вище) пороговою величиною входження слова до ЛСГ і перш за все визначаємо ядро групи. До ядра мають входити слова, що якомога повніше описують основне значення слова *schön* та найтісніше пов'язані з концептом SCHÖNHEIT. При формуванні ядра слід також обов'язково враховувати принцип частотності, тобто частоту вживаності імені в тлумаченні слів вихідного списку. Якщо взяти за поріг входження 3 із 5 словників, то ядро мають складати прикметники *bildschön* (0,8), *herrlich* (0,6), *hübsch* (0,6). Проте потрібно провести додаткове тестування, щоб підтвердити або спростувати входження даних лексем в ядро групи. Тест на ядро дає змогу визначити, які ще слова групи можуть входити до її основного складу. Слово, семантика якого може бути описана хоча б одним компонентом ядра (із заданою вагою не менше 0,5), включається до основного складу групи.

На останньому етапі за даними підрахунків проводимо стратифікацію вихідного списку, розділивши його на п'ять груп:

1. Домінанта ЛСГ – прикметник *schön*.
2. 'Ядровим' залишається прикметник *bildschön*.

3. До центрального складу ЛСГ включаємо слова з $W_{\text{сум.}}$ від 0,5 до 1: *bildhübsch, nett, wunderschön, herrlich, köstlich, paradiesisch, wunderbar, malerisch, göttlich, märchenhaft, hübsch, erfreulich, enorm*.

4. До периферійного складу зараховуємо прикметники з $W_{\text{сум.}}$ від 0,1 до 0,5: *adonisch, ästhetisch, engelschön, geschmackvoll, rassig, urst, angenehm, ansehnlich, beträchtlich, elegant, elysisch, zauberhaft, traumhaft, fein, schick, golden, affengeil, apart, arkadisch, begrüßenswert, beneidenswert, betörend, bewundernswert, bukolisch, endgeil, engelgleich, erheblich, erklecklich, friedvoll, gesegnet, gut, lind, löblich, pittoresk, reizvoll, schönchen, stilvoll, wolkenlos, romantisch, geil, strahlend, krass, sonnig, bezaubernd, freundlich, harp, heiter, idyllisch, verträumt, anständig*. Вони рідко тлумачать слова *schön* та *bildschön*, тому не становлять основний склад ЛСГ.

5. Прикметники далекої периферії, $W_{\text{сум.}}$ яких наближається до нуля, практично не описуються ні домінантою, ні 'ядровими' словами. Це прикметники *stattlich, astrein, fett, heiß, groß*.

Для більш повного опису понятійної складової концепту SCHÖNHEIT визначимо диференційні смислові ознаки отриманої ЛСГ.

1) високий ступінь експресивності: *betörend, bewundernswert, bezaubernd, gesegnet, hübsch, bildhübsch, bildschön, wunderschön, adonisch, engelgleich, göttlich, golden, engelschön, geil, affengeil, endgeil, heiß, krass, rassig, urst*;

2) менш високий ступінь експресивності: *angenehm, erfreulich, fein, harp, nett, reizvoll, schönchen, freundlich*;

3) смак, витонченість: *apart, ästhetisch, elegant, köstlich, geschmackvoll, stilvoll, schick*;

4) чистота, ясність: *heiter, sonnig, strahlend, wolkenlos, lind*;

5) примарність, нереальність: *idyllisch, malerisch, märchenhaft, paradiesisch, romantisch, friedvoll, arkadisch, bukolisch, pittoresk, elysish, traumhaft, engelgleich, göttlich, verträumt*,

6) похвала, схвалення: *begrüßenswert, beneidenswert, bewundernswert, erfreulich, herrlich, löblich, wunderbar, göttlich, astrein, gut, affengeil, endgeil, heiß, krass, rassig, urst*;

7) значимість, вражальність: *ansehnlich, anständig, beträchtlich, enorm, erheblich, erklecklich, groß, stattlich*;

8) спокій: *friedvoll*.

Таким чином, понятійна сторона концепту SCHÖNHEIT в німецькій мові охоплює складні смислові структури. Глибинним ядром цієї структури є прикметник *schön*, навколо якого групуються синоніми, які вказують на диференційні ознаки об'єкта. Бачимо, що на сучасному етапі краса не співвідносить з блиском, до основних диференційних ознак можна віднести: емоційне задоволення, смак, ясність, нереальність, схвалення та вражальність.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н.Н.Болдырев. – Тамбов : ТГУ, 2001. – 123 с.
2. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании : опыт лингвокультурологического анализа / С.Г. Воркачев. – Краснодар : Техн. университет КубГТУ, 2002. – 142 с.
3. Карасик В.И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
4. Кононова И. В. Структура и языковая репрезентация британской национальной морально-этической концептосферы (в синхронии и диахронии) : автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / И.В. Кононова. – СПб., 2010. – 40 с.
5. Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики : Учеб. пособие / В.В. Левицкий. – Черновцы : ЧГУ, 1989. – 156 с.
6. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 320 с.
7. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
8. Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как системное образование / Г.Г. Слышкин // Вестник ВГУ. – 2004. – № 1. – С. 29–34.
9. Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dwds.de>.
10. Duden online [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.duden.de/woerterbuch>.
11. Langenscheidt. Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache / [Hrsg. v. D. Götz, G. Haensch, H. Wellmann]. – Berlin, München : Langenscheidt KG, 2010. – 1343 S.

12. PONS. Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache / [Hrsg. v. A. Cyffka]. – Stuttgart : Klett Sprachen, 2006. – 1706 S.
 13. Wahrig. Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache / [Hrsg. v. R. Wahrig- Burfeind]. – Gütersloh; München : Wissen Media Verlag, 2008. – 1215 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Коваль – аспірант кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: лінгвоконцептологія, лінгвокультурологія, фразеологія.

РІВНІ ОСВОЄННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОГО КОНЦЕПТУ ВОЛЯ У ТЕКСТІ НОВЕЛИ Т.МАННА “СМЕРТЬ У ВЕНЕЦІЇ”

Олена КОВАЛЬОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядається індивідуально-авторський концепт ВОЛЯ у тексті “Смерть у Венеції” Т.Манна як тривірневе утворення, яке складається на основі духовних (культурних) концептів.

Ключові слова: індивідуально-авторський концепт, базовий концепт, духовний (культурний) концепт.

The present article studies a three-dimensional individual-authorial concept WILL in “Death in Venice” by T. Mann, which is grounded in spiritual (cultural) concepts.

Keywords: individual-authorial concept, basic concept, spiritual (cultural) concept.

Вважається, що “Смерть у Венеції” (“Der Tod in Venedig”) є найважливішим художнім текстом Т. Манна, оскільки він є своєрідним прологом “Чарівної гори” і “Доктора Фаустуса” [3: 35]. “Смерть у Венеції” можна розглядати як текст, що знаменує собою новий етап у творчому розвитку письменника. По-перше, “Смерть у Венеції” виокремлюється серед інших ранніх текстів Т. Манна більш глибоким осмисленням дійсності [10: 126]. По-друге, у цьому тексті розвивається техніка лейтмотивного повтору, що проявляється у нашаруванні різних значень [15: 111], а також в ущільненні значень мовних одиниць, де містяться перехрещення смислових полів і зашифровані духовні (культурні) концепти [12: 68]. По-третє, саме у даному тексті мовні одиниці набувають семантичної багатозначності [6: 31].

Актуальність вивчення індивідуально-авторського концепту у тексті “Смерть у Венеції” Т. Манна обумовлена тим, що на індивідуально-авторську картину світу письменника впливали видатні представники композитор Р. Вагнер і філософи Ф. Ніцше і А. Шопенгауер. Вони стали для письменника “потрійним сузір’ям” (“Dreigestirn ewig verbundener Geister”) і саме їх ідеї впливали на тексти письменника [10: 115]. Передусім Т. Манн запозичує у них поняття ВОЛІ.

За А. Шопенгауером ВОЛЯ складає первісну сутність світу. Вона не підпорядковується РОЗУМОВІ, а стає на його місце і править світом. Філософ представляє світ як світ уяви і волі. Перший є світом страждань, який провокує почуття нікчемності, які утворюються уявою; другий є світом грандіозної ідентичності себе і волі і викликає почуття надмірної величі [11: 23]. Е. Рінтс характеризує шопенгауерівську волю як поривання (Drang), яке є сліпою рушійною силою і включає безліч складових: бажання (Wünschen), тяжіння (Verlangen), сумування (Sehnen), надія (Hoffen), любов (Lieben), ненависть (Hassen), опір (Widerstreben), втеча (Fliehen), печаль (Trauern), страждання (Leiden), пізнання (Erkennen), думання (Denken), уявлення (Vorstellen) [13: 445].

Філософія Ф. Ніцше, у свою чергу, не розмежовує силу і волю. Філософ бачить у людині безліч різних сил у прояві інстинктів, які взаємодіють і конкурують у прагненні домінувати. Йдеться про численні “волі”, оскільки Ф.Ніцше вербалізує волю іменником у формі множини. Зокрема, воля до влади існує у філософа в різних іпостасях: воля до істини, воля до рівності, примітивна форма афекту, інстинкт свободи. Вона є динамічною, знаходиться у постійному русі і розвивається по наростаючій [2: 287]. Для Ф. Ніцше воля до влади ототожнюється з життям [2: 300]. Із Шопенгауером Ніцше поєднує те, що обидва філософи розуміють волю як основоположну силу, що рухає світ. Проте, для першого воля є потойбічним принципом, а для другого конкретним світом, що існує в багатьох формах.

Важливо підкреслити, що вагнерівське трактування волі вбирає у себе шопенгауерівську конценцію волі. Р. Вагнер розвиває думку А. Шопенгауера про необхідність звільнення світової волі. Вольові імпульси накопичуються у серійності коротких лейтмотивів, які закріплюються в акордах, подібно до акорду Тристана у “Тристані та Ізольді”. Лейтмотиви є незмінними; вони накопичуються, як, наприклад, “страждання Тристана”, “любов Ізольди” і т. д. Однак, на відміну від А. Шопенгауера, вагнерівська воля не є сліпою й імпульсивною; скоріше, це вольове зусилля, яке увінчане блаженством і є сповненим пристрасного очікування [14: 165].

Таким чином, індивідуально-авторське розуміння волі Т. Манном синтезує шопенгауерівське вольове пізнання світу, ніцшеанську творчу активність волі і вагнерівську вольову рекурсивність пучків-лейтмотивів, що породжують смисли.

Т. Манна приваблює шопенгауерівське вольове пізнання світу. А. Шопенгауер переконує в тому, що усі людські вчинки й історичні події йдуть всупереч свободній волі (*der freie Wille*) до визначення себе у світі. Події зовнішнього, історичного світу протікають у неминучості. Проте в рамках теорії пізнання сенс життя розкривається у розумінні світу як волі [16: 205]. Слідом за Ф. Ніцше, Т. Манн розуміє творчість не як стан заперечення волі, а як підвищену активність волі, яка розкривається у митці під час творчої діяльності [8: S. 543]. У Р. Вагнера Т. Манн запозичив лейтмотивну побудову текстів з використанням лінгвістичних повторів, поєднаних з лексичними і синтаксичними трансформаціями і семантичними модифікаціями. (Это предложение требует пояснения и расширения. Можно сослаться на мою статью, где я как раз об этом говорю).

Культурний (духовний) концепт ВОЛЯ стає провідним в усьому тексті новели. У нашому дослідженні ми виходимо з того, що концептуальна і мовна реальності індивідуально-авторського концепту ВОЛЯ утворюються в асоціативному полі, яке, за нашими спостереженнями, є наскрізним у Т. Манна.

Індивідуально-авторський концепт (далі ІАК) утворюється у художньому тексті і може бути виявлений як багаторівневе утворення, оскільки він є складною структурою, компонентами якої є загальнолюдські, національно-культурні, соціальні й індивідуальні складові. У нашому дослідженні, слідом за О.Г. Фоменко, індивідуально-авторський концепт має пошарову структуру, яка складається з трьох шарів (рівнів): базового концепту; асоціативно-концептуального поля, в якому трансформуються визначені базові концепти; конфігурацій асоціативно-концептуальних полів [4]. Отже, індивідуально-авторський концепт є тривірневим утворенням, процедура аналізу якого передбачає:

- Визначення початкових культурних (духовних) концептів, які є базовими для подальшої концептуалізації індивідуально-авторських концептів.
- Опис асоціативно-концептуального поля, в якому відбувається трансформація визначених базових концептів в індивідуально-авторський концепт.
- Концептуалізацію (виведення) індивідуально-авторських концептів у конфігураціях, що притаманні даному ідіостилу письменника.

На першому рівні визначається сукупність базових концептів тексту, які вводяться письменником в текст як готові духовні (культурні) концепти:

“...Überreizt von der schwierigen und gefährlichen, eben jetzt eine höchste Behutsamkeit, Umsicht, Eindringlichkeit und Genauigkeit des Willens erfordernden Arbeit...” [1:78].

Базові духовні (культурні) концепти вводяться як однорідні члени речення: (1) концепт *Gewissenhaftigkeit/сумлінність* вводиться як домінанта синонімічного ряду через вербалізацію *Behutsamkeit*; (2) концепт *Würde/гідність* вводиться через іменник *Umsicht* як домінанту синонімічного ряду; (3) концепт *Entschlossenheit/пишучість* вводиться через абстрактний іменник *Eindringlichkeit* як домінанта синонімічного ряду; (4) концепт *Genauigkeit/точність* вводиться абстрактним іменником *Genauigkeit*, домінантою синонімічного ряду; (5) концепт ВОЛЯ вводиться лексемою *Wille*, яка є домінантою синонімічного ряду; (6) концепт ПРАЦЯ/ТРУД вводиться через лексему *Arbeit*, що є домінантою синонімічного ряду.

Як ми бачимо, перші шість концептів вводяться в текст не в ізолюваному вигляді, а використовує прийом спільної вербалізації базових духовних (культурних) концептів в

номінативному словосполученні через адитивність, яке містить однорідні члени речення. Базові культурні концепти ВОЛЯ і ПРАЦЯ/ТРУД є залежними компонентами словосполучення. Труд митця є важким і потребує при цьому надмірного зусилля волі. Тільки три останні лексеми в словосполученні – *Genauigkeit, Wille* і *Arbeit* – є закріпленими у словнику домінантами синонімічного ряду. Можна припустити, що саме вони є базовими концептами, в той час як перші три лексеми вказують на можливий розвиток асоціативно-концептуального поля.

Хоча іменник *Wille*, через який вербалізується концепт WILLE/ВОЛЯ, є залежним компонентом словосполучення у генитиві, чотири попередні лексеми *Behutsamkeit, Umsicht, Eindringlichkeit* і *Genauigkeit* входять до складу синонімічної групи ENTSCLOSSENHEIT /РІШУЧІСТЬ як синоніми, яка входить зокрема до складу концепту ВОЛЯ, вказуючи на напрями концептуалізацій: ВОЛЯ – СУМЛІННІСТЬ, ВОЛЯ – ГІДНІСТЬ, ВОЛЯ – РІШУЧІСТЬ, ВОЛЯ – ТОЧНІСТЬ, ВОЛЯ – ПРАЦЯ, ТРУД. Т. Манн всі концепти підводить до ВОЛІ, яка гармонізує їх. У семантичному полі кожного слова є ВОЛЯ. Т. Манн поступово підводить до того, в чому вона реалізується.

На другому рівні трансформація базових концептів відбувається, переважним чином, шляхом їх входження до різних синонімічних рядів, а також шляхом:

- Використання конструкцій у генитиві: „...*Welche Präzision des Gedankens...*“ [1:112]; „...*persönlichen Prägnanz seines Tonfalls...*“ [1: 90].
- Поєднання іменників у нетипових індивідуально-авторських комбінаціях: „...*unnatürlich unterdrückten Erkenntnis-und Austauschbedürfnisses...*“ [1: 90].
- Серійними, уточнюючими повторами: „... *so bedurfte er höchlich der Zucht,--und Zucht war ja zum Glücke sein eingeborenes Erbteil...*“ [1: 90]; „... *als Ergebnis und Ausdruck der Zucht...*“ [1: 90]; „... *die tiefe Instinktverschmelzung von Zucht und Zügellosigkeit....*“ [1: 90]; „...*seine komisch-heilige Angst...*“ [1: 94]; „...*und empfand bittere Angst...*“ [1: 94]; „... *von einer heftig aufsteigenden Angst...*“ [1: 94].
- Використання однорідних членів речення із сполучником **und**: „...*aufgehen in Rausch und Empfindung....*“ [1: 94];
- Накопичення груп прикметників, зокрема „... *die liebenswürdige Haltung im leeren und strengen Dienste der Form...*“ [1: 94].

Концепт WILLE/ ВОЛЯ трансформується у значення «ВОЛЯ як сила» і є залежним компонентом у словосполученні *zunehmende Abnutzbarkeit seiner Kräfte* [1: 78] – виснаженість сил, що зростає. Концепт ВОЛЯ через *Hoffnung* трансформується у значення «ВОЛЯ як надія».

У словосполученні *des produzierenden Triebwerks* [1: 78] трансформується концепт ПРАЦЯ (ТРУД) вже у словосполученні зі значенням «ПРАЦЯ як механізм, що продукує». Модифікація базового культурного концепту ARBEIT/ПРАЦЯ, ТРУД відбувається, зокрема, через іменник *Zerstreuung* (розвага), що входить до асоціативно-концептуального поля концепту ZEITVERTREIB /ПРОВЕДЕННЯ ЧАСУ і є антонімом концепту ARBEIT/ПРАЦЯ, ТРУД. Мистецтво в сучасну епоху праці є справою дозвілля і відпочинку: «...*und der Wartende hatte während einiger Minuten eine ernste Zerstreuung darin gefunden, die Formeln abzulesen...*» [1: 80].

Концепти WILLE ВОЛЯ, ARBEIT (Праця), що вербалізується іменником *Tat* (вчинок), SEELE/ДУША у значенні GEFÜHL/ ПОЧУТТЯ, який уточнюється найменуванням *Leidenschaft* (пристрасть) через низку дієслів як однорідних членів речення *lähmen, entmutigen, entwürdigen* набувають семантичного смислу придушення, позбавлення мужності, гідності ВОЛІ, ВЧИНКУ і ПРИСТРАСТІ через (внаслідок) ПІЗНАННЯ: «...*sofern es den Willen, die Tat, das Gefühl und selbst die Leidenschaft im geringsten zu lähmen, zu entmutigen, zu entwürdigen geeignet ist...*»

Концепт ARBEIT/ПРАЦЯ, ТРУД підлягає варіюванню, уточнюється і поглиблюється. Він представлений значенням ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ, МИСТЕЦТВО через іменник *Kunst* і значенням РЕЗУЛЬТАТ ПРАЦІ через лексему *Werk*. Даний концепт пересікається із концептом LEBEN /ЖИТТЯ. Обидва концепти розглядаються письменником з кількох сторін. МИСТЕЦТВО як СИЛА, яка змінює з плином часу зовнішні риси творчої

особистості. ЖИТТЯ представлено як тяжке і бурхливе атрибутивними компонентами *schwer i bewegt* перед іменником *Leben*. Далі концепт МИСТЕЦТВО ототожнюється із ЖИТТЯМ і набуває конотації підвищеного ЖИТТЯ з особливими вимогами. Концепт ЖИТТЯ динамізується через синонім *Dasein* (буття) з атрибутивним компонентом *äußer* і набуває значення монастирського спокою зовнішнього буття. З іншого боку, ЖИТТЯ, сповнене неприборканих ПРИСТРАСТЕЙ і НАСОЛОД.

Концепт GEWISSENHAFTIGKEIT /СУМЛІННІСТЬ перехрещується з ВОЛЕЮ як ПОШТОВХОМ у вигляді іменника *Impuls* у супроводі низки прикметників: «...*Die Vermählung dienstlich nüchterner Gewissenhaftigkeit mit dunkleren, feurigeren Impulsen ließ einen Künstler und diesen besonderen Künstler erstehen...*». У ПРАЦІ митця органічно поєднується СУМЛІННІСТЬ з ВОЛЕЮ.

Лексемі *Prägnanz*, який через *Ausführlichkeit* входить до складу концепту GEWISSENHAFTIGKEIT /СУМЛІННІСТЬ у значенні ЧІТКІСТЬ. Іменник *Prägnanz* пересікається у тексті з лексемою *Entschiedenheit*, яка входить до асоціативно-концептуального поля концепту ENTSCLOSSENHEIT/РІШУЧІСТЬ. Дані іменники пересікаються як однорідні члени речення через адитивність і мають один залежний від них компонент у генітиві іменник *Tonfall*, який входить через тезаурус до асоціативно-концептуального поля концептів WILLE/ВОЛЯ і ARBEIT/ПРАЦЯ, ТРУД. Приклад з тексту: „...*dank der Entschiedenheit und persönlichen Prägnanz seines Tonfalls früh für die Öffentlichkeit reif und geschickt...*“ [1: 89].

Через синонім *Gründlichkeit* СУМЛІННІСТЬ виступає як ГРУНТОВНІСТЬ. Ім'я концепту повторюється у вигляді прикметника вищого ступеню якості *gewissenhaft*, що є атрибутивним компонентом перед іменником *Gründlichkeit* і його значення набуває негативного відтінку значення через прислівник *schwermutig* похмурої надмірно сумлінної ГРУНТОВНОСТІ. Залежним компонентом у генітиві концепту СУМЛІННІСТЬ як ГРУНТОВНІСТЬ є концепт UNORDENTLICHKEIT через іменник *Seichtheit*. Далі додається СУМЛІННІСТЬ як ПІЗНАННЯ через *Wissen* і ВОЛЯ, РОБОТА як ДІЯ через *Tat* і ДУША як ПОЧУТТЯ через *Gefühl*. ПОВЕРХНЕВІСТЬ відкидає ПІЗНАННЯ і паралізує ВОЛЮ, ДІЮ і ДУШУ: „...*daß die schwermütig gewissenhafteste Gründlichkeit des Jünglings Seichtheit bedeutet im Vergleich mit dem tiefen Entschlusse des Meister gewordenen Mannes, das Wissen zu leugnen, es abzulehnen, erhobenen Hauptes darüber hinwegzusehen, sofern es den Willen, die Tat, das Gefühl und selbst die Leidenschaft im Geringsten zu lähmen, zu entmutigen, zu entwürdigen geeignet ist...*“ [1: 95].

Через синонім *Strenge* СУМЛІННІСТЬ як СУВОРІСТЬ. Іменник і його дериват у вигляді прикметника *streng* зустрічається у тексті десять разів. Він пересікається із концептом ГІДНІСТЬ у значенні САМОВЛАДАННЯ через *Haltung* і у цьому ж контексті поєднуються як атрибутивний компонент з концептом ПРАЦЯ як СЛУЖІННЯ з іншим атрибутивним компонентом *leer*. Ці асоціативні лексеми характеризують ПРАЦЮ як порожнє суворе СЛУЖІННЯ, частиною якого є САМОВЛАДАННЯ. СУВОРІСТЬ є також атрибутивним компонентом концепту ВОЛЯ. Підсумком є збірний іменник *Sittenstrenge* СУВОРІСТЬ ПРАВИВ. До того ж є наявна протидія двох сторін концепту СУМЛІННІСТЬ: ПІЗНАННЯ *Erkenntnis* заперечує СУВОРІСТЬ і ГІДНІСТЬ.

Базовий концепт WÜRDE /ГІДНІСТЬ розвивається через синонім *Haltung* (самовладання), який, в свою чергу, входить також до складу концепту FASSUNG /СТРИМАНІСТЬ, ХОЛОДНОКРОВНІСТЬ, до складу цієї групи як синонім входить також концепт СМЕРТЬ у значенні RUHE/СПОКІЙ, ВІДПОЧИНОК: „...*hatte seine Haltung etwas Überschauendes, Kühnes oder selbst Wildes...*“ [1:82]. Група однорідних членів речення, виражених субстантивованими прикметниками виводить на концепти GEWISSENHAFTIGKEIT у значенні ERKENNTNIS /ПІЗНАННЯ і WILLE /ВОЛЯ. Концепт WÜRDE /ГІДНІСТЬ представляється як «самовладання, яке містить ДЕЩО, що спостерігає, є сміливим і диким (пристрасним)».

Концепт ARBEIT/ПРАЦЯ, ТРУД характеризується як суворе служіння, результатом якого є ПОЧУТТЯ, що вмерли, і таким чином переплітається із концептом TOD/ СМЕРТЬ (Gefühle waren erstorben) – СМЕРТЬ ПОЧУТТІВ: „...*Ehemalige Gefühle, frühe, köstliche*

Drangsale des Herzens, die im strengen Dienst seines Lebens erstorben waren und nun so sonderbar gewandelt zurückkehrten... РОБОТА перетворюється на байдужу діяльність, з якою вже не можливо впоратись “*die gleichgültige Tätigkeit ...*” [1: 127].

На третьому рівні виводиться ІАК у конфігураціях, притаманних даному ідіостилю письменника. Як зазначалося у першому розділі, Т. Манн впливає на словниковий склад німецької мови шляхом словотвору. Письменник вдається до утворення складних слів, які, з одного боку, характеризують тонкість і розмежованість поняття, а з іншого боку демонструють його протиріччя і складність. У тексті новели «Смерть у Венеції» актуалізується низка індивідуально-авторських смислів.

1) ПРАГНЕННЯ СПОКОЮ освоюється як прагнення спокою, що є властивим самовідданому митцю через складний іменник *Ruheverlangen*: “... *aus dem Ruheverlangen des schwer arbeitenden Künstlers...*” [1: 125]. Концепт АРБЕИТ/ПРАЦЯ, ТРУД трансформується через составний іменник *Ruheverlangen* у концепт ВОЛЯ (прагнення спокою) письменника, що тяжко працює. За А. Шопенгауером, ВОЛЯ вступає в конфлікт із РОЗУМОМ. Рішення цього протистояння філософ бачить в СМЕРТІ як вивільненні від тортур, що є результатом конфлікту. Заперечення ВОЛІ веде у безодню (NICHTS), до розпаду світу. Філософ уявляє СМЕРТЬ як РОЗПАД, КІНЕЦЬ СВІТУ і НІЦЮ. СМЕРТЬ вивільняє ВОЛЮ.

2) ПОТРЕБА у РОБОТІ освоюється через складний іменник *Arbeitsdrang*. Засобом словотвору поєднуються воедино концепти ПРАЦЯ і ВОЛЯ у значенні ПРАГНЕННЯ, яке посилюється адвербіальним компонентом *pochend*: “...*Er war früh auf, wie sonst wohl bei pochendem Arbeitsdrange...*” [1: 142].

3) СУВОРИСТЬ НРАВИВ освоюється через складний іменник *Sittenstrenge*. Він поєднує концепти *GEWISSENHAFTIGKEIT* /СУМЛІННІСТЬ у значенні СУВОРИСТЬ через іменник *Strenge* з концептом *SITTlichkeit* /МОРАЛЬНІСТЬ: “...*Würde sich die Sittenstrenge gewisser Leute gegenüber der kosmetischen Kunst logischerweise auch auf ihre Zähne erstrecken...*” [1: 142].

4) ОСКВЕРНЕННЯ ПОЧУТТІВ освоюється через складний іменник *Gefühlsfrevle*. KUNST /МИСТЕЦТВО як ОМАНА стикається з ГІДНІСТЮ у значеннях СЛАВА і ПОШАНА, які характеризуються як фарс. Майстерність письменника визначається як брехня і блазенство, слава і пошана, які йому надають – це фарс. ІАК у вигляді складеного іменника, який не зафіксований у словниках *GEFÜHLSFREVEL* ОСКВЕРНЕННЯ ПОЧУТТІВ. Слово складається з двох частин: *das Gefühl* (почуття) і *die Frevle* (проступок, злочин). Воно є результатом додавання смислу. Значення даного слова посилюється чотириразовим повтором іменника *Abgrund* (безодня). Цей іменник є синонімом концепту *TOD*/СМЕРТЬ через лексему *Untergang*. Осквернення почуттів веде у БЕЗОДНЮ до СМЕРТІ: “...*etwa der auflösenden Erkenntnis ab, denn die Erkenntnis, Phaidros, hat keine Würde und Strenge: sie ist wissend, verstehend, verzeihend, ohne Haltung und Form; sie hat Sympathie mit dem Abgrund, sie ist der Abgrund. Diese also verwerfen wir mit Entschlossenheit, und fortan gilt unser Trachten einzig der Schönheit, das will sagen der Einfachheit, Größe und neuen Strenge, der zweiten Unbefangenheit und der Form. Aber Form und Unbefangenheit, Phaidros, führen zum Rausch und zur Begierde, führen den Edlen vielleicht zu grauenhaftem Gefühlsfrevle, den seine eigene schöne Strenge als infam verwirft, führen zum Abgrund, zum Abgrund auch sie...*” [1: 194].

Отже, ВОЛЯ виступає гіперонімом по відношенню до всіх інших концептів, які вводяться письменником: “сумлінність”, “гідність”, “рішучість”, “точність”, “праця / труд” як напружена активність волі. Через тезаурусні зв’язки наведені концепти є складовими “волі”, яка гармонізує усі зазначені концепти. Стикаючись із цими концептами, “воля” динамізується у багатьох значеннях: “воля як поштовх”, “воля як прагнення”, “воля як тяжіння”, “воля як бажання”, “воля як свобода”.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Манн Т. Новеллы: Книга для чтения на немецком языке / Т. Манн. – СПб.: КАРО, 2008. – 352 с.
2. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. К генеалогии морали. Рождение трагедии. Воля к власти. Посмертные афоризмы :Пер. с нем. / Ф. Ницше. – Мн.: Харвест, 2003. – 549 с.
3. Федоров А.А. Томас Манн: Время шедевров / А.А. Федоров. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 336 с.

4. Фоменко Е.Г. Индивидуально-авторское нечто в концептуализациях думанья душой // Е.Г. Фоменко. – Мова. Свідомість. Концепт: Зб. наукових праць / відп. ред. О.Г. Хомчак. – Мелітополь: видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2013. – Вип. 3. – С. 180-190.
5. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / А. Шопенгауэр // Собр. соч.: В 6 т. / Пер. с нем.; Под общ. ред. А.Чанышева. – М.: ТЕПРА–Книжный клуб; Республика, 2001. – Т. 2. – 543 с.
6. Dierks M. Studien zu Mythos und Psychologie bei Thomas Mann / M. Dierks. – Frankfurt am Main: Klostermann, 2003. – 293 S.
7. Ester H.; Evers M. Zur Wirkung Nietzsches Der deutsche Expressionismus.: Menno ter Braak, Martin Heidegger, Ernst Jünger, Thomas Mann, Oswald Spengler / H. Ester, M. Evers. – Würzburg: Konigshausen und Neumann, 2001. – 147 S.
8. Heimandahl H.D. Kritik und Verklärung.: Studien zur Lebensphilosophie Thomas Manns in den „Betrachtungen eines Unpolitischen“, „Der Zauberberg“, „Goethe und Tolstoi“ und „Joseph und seine Brüder“ / H.D. Heimandahl. – Würzburg: Konigshausen und Neumann, 1998. – 359 S.
9. Klugkist T. Glühende Konstruktion: Thomas Manns Tristan und das "Dreigestirn" Schopenhauer, Nietzsche und Wagner / T. Klugkist. – Würzburg: Konigshausen und Neumann, 1995. – 126 S.
10. Kurzke H. Thomas Mann: Epoche, Werk, Wirkung / H. Kurzke. – 3., erneut überarb. Aufl. – München: Beck, 1997. – 349 S.
11. Orlik F. Das Sein im Text: Analysen zu Thomas Manns Wirklichkeitsverständnissen und ihrem Wandel / F. Orlik. – Würzburg: Konigshausen und Neumann, 1997. – 287 S.
12. Robertson R. The Cambridge companion to Thomas Mann / R. Robertson. – Cambridge: The Cambridge University Press, 2002. – 257 p.
13. Reents E. Zu Thomas Manns Schopenhauer-Rezeption / E. Reents. – Würzburg: Konigshausen und Neumann, 1998. – 521 S.
14. Schneider W. Lebensfreundlichkeit und Pessimismus: Thomas Manns Figurendarstellung / W. Schneider. – Frankfurt am Main: Klostermann, 1999. – 498 S.
15. Thomas Mann und seine Quellen: Festschrift für H. Wysling / hrsg. von E. Heftrich und H. Koopmann / E. Heftrich. – Frankfurt am Main: Klostermann, 1991. – 319 S.
16. Wisskirchen H. Thomas Manns „Zauberberg“ und „Doktor Faustus“ / H. Wisskirchen. – Frankfurt am Main: Klostermann, 1986. – 248 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Ковальова – аспірантка Класичного приватного університету, старший викладач кафедри романо-германської філології Інституту іноземної філології Класичного приватного університету (Україна).

Наукові інтереси: лінгвістична теорія художнього тексту, інтерпретація художнього тексту.

КОНЦЕПТ МОРАЛЬНІСТЬ: КУЛЬТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

Олександра КОЛОМІЙЧУК (Житомир, Україна)

У статті розглядаються культурно-семантичні особливості представлення концепту МОРАЛЬНІСТЬ в сучасній американській прозі, проводиться етимологічний аналіз лексем на позначення даного концепту.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, лінгвокультурологія, концепт МОРАЛЬНІСТЬ, лексичне значення.

The article focuses on linguistic peculiarities of the concept MORALITY representation in the contemporary American fiction, the etymological analysis is being made.

Keywords: linguistic world-image, conceptual world-image, linguoculturology, concept MORALITY, lexical meaning.

Розвиток когнітивного підходу до явищ мови сприяє дослідженню мовних форм як компоненту концептуалізації світу людською свідомістю, їх значень як певних структур знання (концептів), що закріплені мовними знаками. Картина світу не є дзеркальним відображенням світу, а його певною інтерпретацією, тобто це не картина, що відображає світ, а світ, що сприймається як картина [Маслова 2008, 103]. У лінгвокультурології розмежовують мовну і концептуальну картини світу. Концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, а й система смислів, втілена в ці реалії через слова – концепти. Концептуальна картина світу є значно ширшою, ніж мовна, тому що в її створенні беруть участь різні типи мислення. Мовна картина світу – це система взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини. Якщо концептуальна картина світу існує у вигляді концептів, які утворюють концептосферу, то мовна картина світу існує у вигляді значень мовних знаків, які утворюють сукупний семантичний простір мови.

Особливо актуальним на сьогодні є дослідження концептуальних та мовних засобів

відбиття реальності в свідомості людини, що полягає в сприйнятті цієї реальності крізь призму культурних, культурно-релігійних, філософських та моральних традицій.

Метою даної статті є спроба розглянути культурно-семантичні особливості представлення концепту *МОРАЛЬНІСТЬ* у мовному просторі сучасної американської прози.

Підвищений інтерес до проблеми людських стосунків і ціннісних настанов, безперечно, ініціював цілу низку досліджень мови у зв'язку з культурним й соціальним видами діяльності її носіїв [3; 5; 10; 12; 14 та ін.]. Ці напрями становлять собою комбінацію методик та досліджень, які породжуються колективною свідомістю, але існують у відображенні індивідуальної свідомості окремих носіїв мови. При описі й визначенні характеру вербалізації абстрактні концепти викликають найбільші труднощі, зумовлені багаторівневим змістом їх понятійного смислу [1; 4; 6].

Представлення моралі об'єктивними засобами показує, що дані засоби розташовані на різних рівнях мовної структури і неоднозначно функціонують у процесі вираження [15, с. 229]. Концепт *МОРАЛЬНІСТЬ* має безліч особистісних асоціацій, він є одним з найбільш універсальних і має багато спільних рис в різних культурах.

Мораль становить собою багатомірну систему знань, що має нормативно-ціннісний характер, містить базові складові «добро» і «зло» з їх похідними (добре, погано, правильно, неправильно тощо). Мораль фіксується у вимогах, приписах, правилах, заборонах, нормах, принципах, оцінках поведінки людей в суспільстві і в загальних міркуваннях (правильні та неправильні вчинки) [12]. Моральність становить собою особливу форму свідомості у вигляді сукупності абстрактних норм і оцінних уявлень, тому можна говорити про багатоаспектне поняття *morality*, що існує в мові.

Відмінність між мораллю і моральністю, можна сформулювати таким чином. Мораль, на відміну від моральності, перед усім виступає, як певна форма свідомості – сукупність усвідомлюваних принципів, правил, норм поведінки. Що ж до моральності, то її здебільшого розуміють як утілення даних принципів, правил і норм у реальній поведінці людей та стосунках між ними.

У своєму реальному соціальному бутті мораль різнолика: свої особливі цінності й норми поведінки мають більші або менші соціальні групи, економічні класи, етнічні та національні спільноти. В усьому цьому розмаїтті просвічує і загальнолюдська мораль, проте скоріше як результат взаємодії конкретних моральних систем, ніж як відомий заздалегідь їх спільний знаменник.

Моральність особистості органічно пов'язана з її моральними почуттями, її совістю, постійною оцінкою своєї поведінки і прагненням до щирого каяття в тих випадках, коли допущені порушення моральних принципів. Совість і каяття особистості у своїх негідних вчинках – найсильніші стимули її морального розвитку і самовдосконалення [3].

Існує декілька підходів до вивчення моральності. Серед них виділяють *етико-гуманістичний* та *філософський* підходи, *оцінне ставлення романтизму*. Конфлікти й суперечності, що нерідко виникають у суспільстві між різними системами моральних норм і цінностей, знаходять відображення в різноманітних підходах до визначення самої *суті моральності*. Існують універсальні концепції моралі, що прагнуть окреслити її основні цінності з точки зору загальнолюдської спільноти [3].

Представники філософського підходу визначають моральність як один з найважливіших факторів суспільного розвитку. По Канту, *моральність* є деяка залежність приватної волі від загальної. Це значить, що *моральність*, властива індивідуумові, дозволяє йому співвідносити свої інтереси та бажання з інтересами і бажаннями суспільства, у якому індивід існує.

У прибічників романтизму набувають поширення уявлення, в яких акцентується особливість морального покликання кожного людського індивіда, пов'язана з неповторністю його буттєвого оточення і духом тієї локальної спільноти, до якої він безпосередньо належить [7].

Моральний потенціал кожної соціальної групи або класу не вичерпується сукупністю наявних соціальних зв'язків, а передбачає існування деяких транссоціумних точок відліку, критеріїв моральності, відносно яких він тільки й може бути встановлений. Кожне достатньо глибоке соціально-економічне зрушення, радикально змінюючи вихідні умови суспільного

існування людини, відкриває тим самим перед нею і нові моральні перспективи, породжує нові проблеми, висуває нові цінності [16].

Етимологічний аналіз лексеми *morality*, яка традиційно в наукових дослідженнях розглядається в якості ключового засобу позначення [19] концепту МОРАЛЬНІСТЬ, дозволяє з'ясувати тенденції формування мовного втілення понятійного змісту досліджуваного концепту в діячності.

Латинський корінь іменника *morality* зберігся в усіх індоєвропейських мовах, що підтверджує принаймні часткову спільність досліджуваного концепту у відповідних культурах, джерелом яких стала антична епоха з її мовами, філософією і системою цінностей. У римському праві й філософії, і одночасно в мові з'явилась ідея про моральність і слово, що позначило її у вигляді похідного від іменника *mos*, (*mos* – вдача, звичай; pl. *moris* (звичай, характер, спосіб життя, поведінка, закон, правило, припис) [2]) – прикметника *moralis*, вжитого Цицероном для перекладу грецького слова *етичний* [12: 16], яким пізніше користувалися інші філософи [2, с. 494]. Ставши осередком діячності дериваційного ланцюжка саме прикметник *moralis* був запозичений давньофранцузькою і вже від французького *moral* з'явилося англійське *morale* [18] – за даними етимологічного словника Скита [21]. Цю лексему можна зустріти в текстах Чосера – засновника літературної англійської мови. Це свідчить про те, що обґрунтування кореня досліджуваної лексеми в англійській культурі може вважатися однолітком літературної мови (щоправда, в іншому словнику наводяться інші діячності характеристики слова *morale* – зі значенням мораль, моральні принципи, поведінка – що увійшло у вжиток у першій половині XIX ст. [22]).

З вищенаведеного аналізу випливає, що вже в XV – XVII ст. у концепті МОРАЛЬНІСТЬ, представленого англійськими лексемами *morality*, *morale*, *moralize* існували провідні, які збереглися й дотепер, змістовні ознаки: правила (принципи) – *principles (rules)* – і поведінка *conduct (behavior)* [22; 18; 21].

У сучасній англійській мові ці семи входять до складу інтенціоналу ядра лексичного значення *morality*, у структурі якого взаємодіють когнітивний і прагматичний компоненти. Узагальнюючи лексикографічні одиниці *morality*, відібрані з англійських тлумачних словників і виявляючи постійні ознаки, що наявні в усіх визначеннях, ядро лексичного значення *morality* можна уявити як: *principles or standards of behaviour, based on right and wrong*. У ньому закладена оцінна дихотомія *добре / погано*, оскільки досліджуване поняття містить наступні семантичні ознаки: *right / wrong, virtue / vice, good / bad* з домінуючим прагматичним компонентом. Семи *conduct, behaviour, standards, principles, manners* мають відмінний від інших складових семантичний статус, оскільки вони відносяться до обох антиномій.

У словнику синонімів [23, с. 557] досліджуваний феномен ідентифікується словами *goodness, virtue, probity, honour, honesty, perfection, merit*, тобто тяжіє до позитивного плюса *good* (добро). Ми розглядаємо ці одиниці як позначення семантичних ознак, що входять до складу як когнітивного, так і прагматичного оцінного значення лексеми *morality*.

При деталізації семантичних ознак, що відносяться до оцінної дихотомії, можна виділити антиномію *virtue / vice*, що виражається лексичними одиницями з позитивною оцінністю: *dueness, probity, innocence, justice, duty, respect, temperence, fasting, purity, sobriety, love*. Вищезазначені лексичні одиниці характеризують добродійність, що відбивається в християнських заповідях, тому слова *commandments, religion, God, faith, saints, church* також мають позитивну оцінність. Другий член антиномії *virtue / vice* представлений лексичними одиницями з негативною оцінкою: *evilconduct, immorality, improbity, guilt, falseness, deception, injustice, undueness, disrespect, vindiction, selfishness, impurity, sin, sinners* [20]. Іменники з позитивною і негативною оцінкою належать до семантичного обсягу досліджуваного поняття. Така класифікація може доповнюватись прикметниками, прислівниками та дієсловами, утвореними від зазначених лексичних одиниць.

Як показали дані словників, етичні вчення про мораль не суперечать визначенням поняття *morality* (моральність), а підтверджують їх. Проведений аналіз дозволив виявити компоненти, що найбільш регулярно повторюються у словникових тлумаченнях семантичних складових, які ми приймаємо за ідентифікатори поняття *morality*. Аналіз

словникових дефініцій дає підстави стверджувати, що оцінка (позитивна або негативна) закладена в семантичному обсязі лексичних одиниць, які виражають мораль, оскільки в мовному соціумі існує деяке уявлення про «стандарт», тобто морально-етичні норми, у відповідності з якими, члени певного соціуму оцінюють властивості (ознаки). Звідси, за суб'єкт оцінки лексичних одиниць, що позначають моральні властивості, приймаємо соціум, тобто весь мовний колектив, з позицій якого оцінюється якість [8].

Кваліфікація окремих лексем, що містять оцінні компоненти і складають сукупність позначень людських моральних властивостей, з точки зору наявності в їх структурі ознак добре / погано, здебільшого не викликає ускладнень. Беручи до уваги традиційну систему аналізу людської поведінки, у структурі моралі можна виділити полюси позитивних та негативних ознак. Семантична структура таких лексем, як *virtue, honesty, sincerity, politeness, kindness, help, courage, purity, justice, virtuous, honest, sincere, polite, kind, helpful, courageous, pure*, має позитивну конотацію, а лексичних одиниць *vice, corruption, cynicism, jealousy, hate, cruelty, envy, rudeness, laziness, selfishness, vicious, corrupt, cynical, jealous, hateful, cruel, envious, rude, lazy, selfish* – негативну.

Всі семантичні ознаки в системі вербалізації концепту МОРАЛЬНІСТЬ мають сувору логічну організацію, що відображує реальне співвідношення структурних компонентів моральних аспектів людських взаємин – моральної свідомості, моральності і специфіки етичного знання. Оточуюче життєве середовище, світ переживань, наукова картина світу, культурно-історичні форми нашої життєдіяльності і сама мова зорієнтовані відносно ідеальних полюсів смислового континууму життя – полюсів моралі [11].

На відміну від лексичного значення лексеми *morality* концептуальне значення концепту МОРАЛЬНІСТЬ становить собою ментально-психонетичний комплекс, що містить окрім лексичних значень, які вербалізують концепт мовного явища, невербалізовані компоненти мислення – образні, культурні й психічні, зв'язки з іншими концептами тощо [13].

В концептуалізації такої складної сфери, як 'моральність', люди нерідко вдаються до "використання" типових прикладів, стереотипів або ідеальних образів. Відомо, що в сучасному суспільстві окремі моральні принципи, поступово втрачаючи вплив, "виходять із моди" (протестантизм, націоналізм, консерватизм); інші ж (наприклад, пов'язані з ідеями неолібералізму, секуляризації, глобалізації, фемінізму, гомосексуалізму), навпаки, з кожним роком набирають силу й усе частіше заявляють про себе.

Спосіб представлення та зміст концепту 'моральність', як і будь-якого іншого, у принципі, не може бути до кінця визначеним, оскільки має невичерпний культурно-семантичний обсяг. Потрібно мати на увазі, що кожний елемент дефініції репрезентує лише частину концептуальних характеристик, значимих для культури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – №1. – С. 18 – 36.
2. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. – М.: Русский язык, 1986. – 840 с.
3. Длугач Т. Б. И. Кант: от ранних произведений к Критике чистого разума, М.: Наука, 1990 – 136 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002.
5. Красных В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
6. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению подхода // Концепты. – Вып. I. – Архангельск, 1997. – С. 11 – 35.
7. Малахов В. Етика: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1996. – 304 с.
8. Метёлкина Т.Ю. Историко-ономасиологическое исследование группы английских прилагательных, обозначающих моральные качества человека (проблема семантического эпигенеза): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГПИИЯ им. М. Горького. – М., 1988. – 239 с.
9. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики. – СПб.: Научный центр проблем диалога, 1997. – 758 с.
10. Никитин М. В. Развернутые тезисы о концептах // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 53 – 64.
11. Оссовская М. Рыцарь и буржуа. Исследования по истории морали / М. Оссовская. – М.: Прогресс, 1987. – 527 с.
12. Разин А. В. Этика. – М.: Академический Проект, 2004. – 624 с.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.

14. Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как системное образование // Вестник МГУ. – Сер. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2004. – № 1. – С. 29 – 34.
15. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Академический Проект, 2001.
16. Шестов Л. Добро у вченні гр. Толстого і Ніцше (філософія і проповідь) // Питання філософії. 1990. № 7.
17. Шмелёв А.Д. Функциональная стилистика и моральные концепты / А. Д. Шмелёв // Язык. Культура. Гуманитарные знания. Научное наследие Г.О. Винокура и современность. – М.: Научный мир, 1996. – 228 – 244 с.
18. Norton D. L. Moral Minimalism and the Development of Moral Character // Moral Philosophy. – Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc., 1993. – P. 232 – 243.
19. Partridge E. Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English. – Greenwich House, 1983. – 972 p.
20. Pojman L. Introduction. What is Moral Philosophy? // Moral Philosophy. – Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc., 1993. – P. XI – XVI.
21. Roget's Thesaurus of English Words and Phrases. – New York, Avenel: Gramercy Books, 1979. – 800 p.
22. Skeat W. W. An Etymological Dictionary of the English Language. – Mineola, New York: Dover Publications, Inc., 2005.
23. The Shorter Oxford English Dictionary. On Historical Principles: 2 Vol. – Oxford: OUP, 1977.
24. Webster's dictionary of synonyms. – Springfield, U.S.A.: Merriam CO., G&C Publishers, 1990. – 907 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Коломійчук – аспірант кафедри англійської філології та перекладу, викладач кафедри англійської мови Житомирського державного університету імені Івана Франка

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, когнітивні розвідки.

ЛЕКСИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ НІМЕЦЬКОГО НАРОДУ У РОМАНІ ТОМАСА МАННА „ЧАРІВНА ГОРА“

Наталія КОРОЛЬОВА (Івано-Франківськ, Україна)

У статті досліджено специфіку лексичної репрезентації етнічної ментальності німецького народу у романі Т. Манна „Чарівна гора“, виокремлено лексику та стилістичні засоби, які вказують на деякі риси ментальності персонажів твору.

Ключові слова: етнічна ментальність, лексико-стилістичні засоби, лексична репрезентація.

The article deals with the specifics of the lexical representation of ethnic mentality of the German people in Thomas Mann's novel "The Magic Mountain.", there are highlighted vocabulary and stylistic devices, which indicate some features of the mentality of the characters of the work.

Keywords: ethnic mentality, lexical-stylistic means, lexical representation, basic concepts.

Об'єктом дослідження у статті є лексико-стилістичні засоби у романі Т. Манна „Чарівна гора”, **предметом** – їхній семантико-стилістичний та лінгвокультурний потенціал. **Завдання** дослідження полягає в інтерпретації лексико-стилістичних засобів з **метою** встановлення окремих рис ментальності персонажів твору.

Актуальність статті полягає в орієнтації її проблематики на сучасну парадигму лінгвістичної думки щодо взаємозв'язку мови, культури та мислення народу. **Новизну** матеріалу визначає виокремлення лексики та стилістичних засобів, які містять імпліцитну чи експліцитну вказівку на деякі риси ментально-психологічного портрету персонажів твору. **Матеріалом** аналізу слугує мова роману Т. Манна „Чарівна гора”.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується тенденцією до антропоцентризму. Цим частково пояснюється специфіка сучасної парадигми дослідницьких напрямків, які відзначаються прагненням до вивчення поняття ментальності. Актуальність такого зацікавлення вчених зумовлена і глобалізацією суспільно-політичних процесів постіндустріального суспільства, зокрема, прагненням етносів до взаєморозуміння.

У статті, що пропонується, мова йтиме про особливості етнічної ментальності німецького народу, суб'єктами якої є персонажі роману Томаса Манна „Чарівна гора”. Зауважимо, що, оперуючи поняттям національної ментальності, ми погоджуємося із твердженням П. Дінцельбахера, наведеного ним у передмові до книги „Історія європейських ментальностей”, про нестатичну природу ментальності [3: 5]. Динаміка її розвитку адаптується до історико-соціальних обставин та епохи існування етносу [Там само].

Ментальність будь-якого етносу є багаторівневою структурою, яка включає в себе мову, поведінку, культуру та світогляд людини [8: 24]. Духовна культура продукує науку, мистецтво, літературу, мораль, систему цінностей, виховання, зумовлюючи цим самим взаємозв'язок

мови і мислення народу. Саме тому риси національного характеру, їхню специфіку та особливості прояву доцільно вивчати на мові художньої літератури. Твори Т. Манна, видатного німецького мислителя, письменника, драматурга та публіциста належать до золотого фонду класики німецької літератури, відображаючи при цьому історію політичних, економічних, соціальних та культурних реалій сучасного письменнику темпорального базису.

Приводом для написання даного твору були відвідини Томасом Манном дружини Каті Манн, яка перебувала у той період часу в санаторії Давосу (нім. Waldsanatorium, Davos Platz). Символічне зображення відокремленого та замкнутого мікрокосму санаторію представляє розгорнуту панорамну картину життя європейського суспільства в період, що передував початку Першої світової війни.

Головним персонажем твору є Ганс Касторп, молодий інженер, який прагне відвідати свого брата у гірському санаторії поблизу містечка Давос. Семантичний аналіз та лексико-стилістична інтерпретація наступного фрагменту тексту дозволяє робити висновки про окремі риси ментально-психологічного портрету чоловіка як представника власного соціального прошарку освіченої інтелігенції.

У прикладі, що наводиться, звернемо увагу на ключові лексеми, семантика яких вказує на характерні риси персонажу твору Ганса Касторпа як суб'єкта ментальності, а саме *Heimat und Ordnung* (батьківщина та порядок), які використані не просто у семантично рівнозначному, а в синонімічному відношенні та передають розуміння його основних життєвих цінностей:

Dieses Emporgehoben werden in Regionen, wo er noch nie geatmet und wo, wie er wusste, völlig ungewohnte, eigentümlich dünne und spärliche Lebensbedingungen herrschten, – es fing an, ihn zu erregen, ihn mit einer gewissen Ängstlichkeit zu erfüllen. Heimat und Ordnung lagen nicht nur weit zurück, sie lagen hauptsächlich klafertief unter ihm, und noch immer stieg er darüber hinaus. Schwebend zwischen ihnen und dem Unbekannten fragte er sich, wie es ihm dort oben ergehen werde. Vielleicht war es unklug und unzutraglich, daß er, geboren und gewohnt, nur ein paar Meter über dem Meeresspiegel zu atmen, sich plötzlich in diese extremen Gegenden befördern ließ, ohne wenigstens einige Tage an einem Platze von mittlerer Lage verweilt zu haben ? [9: 9]

Саме *порядок та батьківщина*, прирівняні у свідомості чоловіка, є, за контекстом даного фрагменту символом та уособленням всього, що він покидає, піднімаючись в гори до санаторію. Очевидно, семантична рівнозначність та синонімічність даних лексем імпліцитно вказують на наявну у той час політичну стратегію мілітаризму, призначену детермінувати усвідомлення себе та батьківщини як одного цілого. Для Ганса Касторпа поняття *Heimat und Ordnung* є реально існуючими орієнтирами існування. *Порядок* як валоратив буття у даному контекстуальному фрагменті є синонімом до ідеалів батьківщини. Ця пріоритетність вказує на існування у ментально-психологічному портреті чоловіка таких рис, як *любов до порядку, вірність власному обов'язку як прояв вірності ідеалам батьківщини*. Крім того, таке семантичне та емоційне прирівнювання двох основних життєвих базисів детермінує наявність *вразливості та сприйнятливості* у ментально-психологічному портреті чоловіка як представника власного покоління німецької інтелігенції періоду початку ХХ століття. На ці риси вказує лексема, яка контекстуально протиставляється базисним ідеалам чоловіка та метафорично символізує антитезу його ідеалам – *der Unbekannte*. Семантика даної лексеми має значення *незвіданого, незнайомого* та вказує на таку рису Ганса Касторпа, як *страх перед змінами*.

Зауважимо також наявну у наведеному вище прикладі форму інфінітиву із часткою *zu*, а також граматичної конструкції *ohne zu + Infinitiv* (*es fing an, ihn zu erregen, ihn mit einer gewissen Ängstlichkeit zu erfüllen; ohne wenigstens einige Tage an einem Platze von mittlerer Lage verweilt zu haben*). Як зауважує П.С. Дудик [4; 48], інфінітивні речення, а в даному випадку інфінітивна конструкція, можуть передавати певне емоційне навантаження та бути маркером модальності тої чи іншої ситуації. Використання цієї конструкції у виокремленому контексті вказує, на нашу думку, на існування у ментально-психологічних характеристиках Ганса вищезазначених рис і, крім того, реалізує у наведеному фрагменті тексту модальність *розгубленості та невпевненості*. Така модальність даних граматичних конструкцій підкреслюється у даному випадку лексемою *Ängstlichkeit*, для якої характерна подвійна

семантика: із однієї сторони вона може передавати значення *боязливості, розгубленості*, проте з іншої означає водночас *педантичність*. Зазначена градація стилістичного навантаження даної лексеми обмежується у даному контексті граматичними структурами інфінітиву із часткою *zu* та *ohne zu* + Infinitiv, надаючи їм експресивного значення та підкреслюючи модальність розгубленості. Таке розуміння даних структур імпліцитно підтверджує наявність у ментально-психологічному портреті Ганса Касторпа *нерішучості, чутливості, вразливості та сприйнятливості*.

Звернемо увагу на специфіку лексики, використаної у наведеному нижче фрагменті тексту роману як маркера відображення постаті дідуса Ганса Касторпа, якому останній завдячував основам власного становлення як особистості, а саме *hochchristlich, von der reformierten Gemeinde, streng herkömmlich* (*надзвичайно релігійний, із реформаторської общини, строгого традиційного складу*). Лексико-стилістична інтерпретація даного фрагменту дає змогу виявити характерні риси ментальності Ганса Лоренца Касторпа як представника старшого покоління німецької інтелігенції передвоєнного періоду:

Im öffentlichen Sinne gesprochen, so war die Zeit über Hans Lorenz Castorps Wesen und Willensmeinungen schon lange vor seinem Abscheiden hinweggegangen. Er war ein hochchristlicher Herr gewesen, von der reformierten Gemeinde, streng herkömmlich gesinnt, auf aristokratische Einengung des gesellschaftlichen Kreises, in dem man regierungsfähig war, so hartnäckig bedacht, als lebte er im vierzehnten Jahrhundert, wo das Handwerkertum gegen den zähen Widerstand des altfreien Patriziertums sich Sitz und Stimme im städtischen Rat zu erobern begonnen hatte [9: 114].

Зазначені вище лексеми служать, на нашу думку, ключовими епітетами, які, у контекстуальному обрамленні, вказують на ментально-психологічні характеристики даного персонажу. Їх семантичне навантаження (*надзвичайно релігійний, із реформаторської общини, строгого традиційного складу*) носить релігійний характер, який перегукується із традиціями німецької Реформації. Наявність у даному текстуальному фрагменті саме таких епітетів, використаних для опису дідуса Ганса Касторпа, засвідчують наявність у його ментально-психологічних характеристиках таких рис, як *строгість, консерватизм, глибока релігійність*. На *консерватизм* як одну із ключових рис Ганса Лоренца Касторпа вказує також порівняння чоловіка із громадянином Німеччини XIV століття, часу, коли робітничі громади почали претендувати, незважаючи на опір патриціїв, на захист власних прав у міських органах влади (*als lebte er im vierzehnten Jahrhundert, wo das Handwerkertum gegen den zähen Widerstand des altfreien Patriziertums sich Sitz und Stimme im städtischen Rat zu erobern begonnen hatte*). Таке розширене порівняння контекстуально детермінує характеристику постаті дідуса головного персонажу як особистості *консервативного* способу мислення, переконаного у правильності старих вікових традицій. Згадка робітничих громад попередніх століть вказує на типово німецьке відношення до праці як до обов'язкового компоненту життєвого укладу, пріоритетність якого носить базисний характер у ментальних характеристиках німецького бюргерства. Саме тому наявність у ментально-психологічному портреті чоловіка таких рис, як *консерватизм, працьовитість, релігійність, строгість* стали базисом для формування особистості його внука.

Ще одним персонажам твору, постать якого ми можемо розглядати як потенційного носія ментальності німецького народу у романі Томаса Манна "Чарівна гора" є Йоахім, кузен Ганса Касторпа і, власне, пацієнт гірського санаторію "Берггоф", відвідати якого і приїхав останній. На основі семантичного та лексико-стилістичного аналізу наведеного нижче фрагменту тексту ми можемо робити висновок про ключове лексичне вираження особливостей особистості Йоахіма, а саме лексему *Unpünktlichkeit*, семантика якої характеризується значеннями *непунктуальності, неточності та неакуратності* та вказує на певні риси його ментально-психологічного портрету:

Als Joachim durch das Zimmer kam, um ihn zu holen, wollte Hans Castorp sich umziehen, aber nun erlaubte Joachim es nicht mehr. Er haßte und verachtete Unpünktlichkeit. Wie man denn vorwärtskommen wolle und gesund werden, um Dienst machen zu können, sagte er, wenn man sogar zu schlapp sei, um die Essenszeit einzuhalten [9: 106].

Описана вище ситуація сприяє розумінню специфіки ментально-психологічних характеристик Йоахіма як не лише представника німецького народу та суб'єкта його ментальності, але і як колишнього солдата, характер якого певною мірою орієнтований на норми військового виховання.

На нашу думку, ключовим лексичним вираженням особливостей особистості Йоахіма є у даному фрагменті тексту лексема *Unpünktlichkeit*, (*непунктуальність, неточність*). Щоб зрозуміти модальність даної ситуації та її експресивно-емоційне навантаження варто також зауважити наявність дієслів *hassen* (*ненавидіти*) та *verachten* (*зневажати, відчувати презирство*), які відображають відношення Йоахіма до цього поняття. Як зазначено вище, семантика слова *Unpünktlichkeit* вміщує у себе декілька основних аспектів, які є ширшими, ніж просто неточність у темпорально-хронологічних міжособистісних відношеннях.

У даному фрагменті тексту дієслова *hassen* (*ненавидіти*) та *verachten* (*зневажати, відчувати презирство*) використані у синонімічному відношенні, характеризуючи відношення чоловіка до відсутності акуратності, педантичності, чіткості та точності. Саме тому ми можемо робити висновок про наявність у його ментально-психологічних характеристиках таких рис, як *дисциплінованість, педантичність, любов до порядку, пунктуальність, акуратність*. На базисне категоричне прагнення до акуратності, точності та чіткості у всьому свідчить наявність підрядного речення мети, також доповненого використанням граматичної конструкції *um...zu + Infinitiv* (*Wie man denn vorwärtskommen wolle und gesund werden, um Dienst machen zu können*). Наявність даної граматичної конструкції імпліцитно містить емоційно-сміслову навантаження, мета якого стилістично підсилити те, про що йде мова у підрядному реченні мети. У даному фрагменті тексту ключовою лексемою для розуміння специфіки ментально-психологічного портрету Йоахіма є лексема *Dienst*, семантика якої характеризується смисловим навантаженням *служби, посади, обов'язків*. Наявність цієї лексеми у даній граматичній конструкції як складовій частині підрядного речення мети вказує на наявність у ментально-психологічному портреті Йоахіма таких рис, як *дисциплінованість, обов'язковість, цілеспрямованість та педантичність*.

Отже, спостереження над романом Томаса Манна "Чарівна гора", який відноситься до передвоєнного етапу творчості письменника, дозволяє виявити специфіку мовного відображення ментальних рис представників тогочасного німецького етносу. Найбільш типовими рисами ментально-психологічних портретів персонажів твору Ганса Касторпа, Ганса Лоренца Касторпа та Йоахіма Касторпа як суб'єктів ментальності німецького народу ми вважаємо *практичність, любов до порядку, вірність власному обов'язку, пунктуальність, точність, педантичність*. Для лексичної репрезентації психологічно-ментального портрету персонажів автор часто робить акцент на неоднозначній семантиці лексем, покликаних репрезентувати специфіку тої чи іншої ситуації, здатної підкреслити певні особливі психологічні риси персонажів, а також використовує епітети, метафори, гіперболи, антономазію, контекстуальні синоніми, анафори, епіфори, анаколуф, апозіопези тощо.

Перспективою даної статті є дослідження інших публіцистичних та художніх творів Томаса Манна з метою поглиблення знань про ментальні риси німецького народу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воркачев С. Г. Вариативные и ассоциативные свойства телеономных лингвоконцептов / Сергей Георгиевич Воркачев – Волгоград: Парадигма, 2005. – 214 с.
2. Гуревич А. Я. Средневековый героический эпос германских народов. Вступ. статья в книге "Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах" // Библиотека всемирной литературы. Серия первая. Том 9. / Арон Яковлевич Гуревич. – М.: Художественная литература, 1975. – 750 с.
3. Дудик П. С. Стилістика української мови: Навчальний посібник. / Петро Семенович Дудик – К.: Видавничий центр "Академія", 2005. – 368 с.
4. Історія європейської ментальності. Серія: Культурологія / за редакцією Петра Дінцельбахера. – К.: Літопис, 2004. – 722 с.
5. Карасик В. И. Этноспецифические концепты / Владимир Ильич Карасик // Введение в когнитивную лингвистику. – 2005. – № 6. – С. 61–105.
6. Мезенин С. М. Образность как лингвистическая категория / С. М. Мезенин // Вопросы языкознания. – 1983. – № 6. – С. 121–126.
7. Нечепорук Е. И., Федоров А. А., История зарубежной литературы XX века: 1917-1945. / Евгений Иванович Нечепорук, Александр Александрович Федоров, М.: Джерело, 1984. – 322 с.

8. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 322 с.
9. Флакман А. А. Немецкий язык как отражение ментальности его носителей: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.04 “Германские языки” / Анна Александровна Флакман ; Нижегородский государственный лингвистический университет имени Н. А. Добролюбова – Нижний Новгород, 2005.
10. Mann Th. Der Zauberberg. – Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag GmbH, 1994. – 703 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Корольова – аспірант кафедри германської філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЕФЕКТУ ОЧУДНЕННЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Юлія КУПЧИШИНА (Хмельницький, Україна)

У статті розглядається очуднення як засіб ментальної репрезентації дійсності. Очуднення трактується як конфлікт ментальних просторів, у якому певні дії чи операції, що відбуваються або зображуються у реальному просторі, протирічать тим, що сприймаються у гіпотетичному просторі. Автор зазначає, що у контексті теорії концептуальної інтеграції модифікована метафорична схема є результатом очуднення. Механізм очуднення розкривається на матеріалі оповідань В. Вулф.

Ключові слова: когнітивна поетика, очуднення, ментальні простори, мережа концептуальної інтеграції, реальний та гіпотетичний простір, метафорична схема, блендінг.

The article elucidates the defamiliarization as device of mental representation of reality. Defamiliarization is interpreted as a conflict of mental spaces in which certain activities or set of operations that occur in real space are not relevant to those that are perceived in the hypothetical space. The author notes that in the context of the theory of conceptual integration network the modified metaphor scheme is the result of defamiliarization. The mechanism of defamiliarization is studied on the material of V. Woolf's stories.

Keywords: cognitive poetics, defamiliarization, mental spaces, conceptual integration network, real and hypothetical space, metaphorical scheme, blending.

Останнім часом філологічні студії досліджують ефект очуднення на теоретичних засадах таких актуальних напрямків сучасної лінгвістики як лінгвостилістика, когнітивна стилістика та когнітивна поетика. Очуднення – це універсальний засіб незвичного сприйняття дійсності, що формує оригінальну авторську образність на різних рівнях тексту: просторово-часових координат, зображення персонажів, їх поведінки, спогадів і переживань, відбір деталей, загальна оцінка сюжетних ситуацій. Настановою на виразність, на відчутність форми здійснюється шляхом прийому висування, який створює смисловий ефект очуднення, що у свою чергу веде до деавтоматизації сприйняття художнього тексту [1; 4]. Деавтоматизація сприйняття вимагає від читача когнітивних зусиль в інтерпретації смислу художніх образів тексту, а тому зумовлює більш адекватне його розуміння.

Когнітивна стилістика поєднує в собі детальний лінгвістичний аналіз літературних текстів з розглядом когнітивних структур і процесів, що лежать в основі «породження та сприйняття мови, при цьому основна увага приділяється процесу розуміння та інтерпретації тексту читачем» [3: 98]. Тому, у сучасних лінгвістичних розвідках ефект очуднення розглядається по-новому, а саме в рамках когнітивної лінгвістики. Лінгвокогнітивний потенціал очуднення за умови застосування його до інтерпретації художнього тексту дозволяє глибше розкрити текстову картину та висвітлити приховані смисли. **Метою** та завданням нашої статті є проаналізувати ефект очуднення у контексті теорії ментальних просторів (Ж. Фоконьє) та мережі концептуальної інтеграції (М. Тернер, Ж. Фоконьє).

Термін «ментальний простір» належить до концепції когнітивної семантики Ж. Фоконьє [7]. Дослідник розмежує поняття ментальних просторів і когнітивних моделей як складників перших, які його структурують. Ментальні простори є динамічними когнітивними структурами, що утворюються різного роду ментальними схемами, фреймами, які вилучаються при обробці тексту та співвідносяться з певними областями реального чи уявного світу [7; 8]. Вони ґрунтуються на принципі досяжності одного ментального простору через інший та конструюються для розуміння контрфактичних висловлювань, артефактів або локальних контекстів дискурсу. Через відсутність алгоритму побудови мережі ментальних

просторів, кількість просторів у моделі може бути різною, залежно від складності художніх образів. «При осмисленні окремого художнього образу, відірваного від контексту, вистачає трипросторової моделі чи двох, де царини джерела й мети корелюють з ментальними просторами їх сутностей» [1: 210]. Ефект очуднення з точки зору цієї теорії – це конфлікт ментальних просторів, у якому певні дії чи операції, що відбуваються або зображуються у реальному просторі, суперечать тим, що сприймаються у гіпотетичному просторі.

Суть механізму концептуальної інтеграції полягає у поєднанні/злитті/компресії різного та непоєднуваного, в результаті чого породжується нове, емерджентне значення або створюється новий артефакт [2: 33]. Концептуальна інтеграція – це базова когнітивна операція, що поєднує дві або більше концептуальні структури. Ці структури, так звані вихідні простори, відображаються у родовому або загальному просторі, в якому її елементи об'єднуються та починають взаємодіяти. Блендінг – це динамічний процес, що відбувається постійно, без свідомих зусиль з боку читача/автора [5: 7]. Під час блендінга читач оперує різними видами знань: короткочасними і довгостроковими, які виникають через осмислення структур двох вхідних ментальних просторів, спільного родового, що заповнюється структурами узагальнюючого характеру, та інтегрованого (інтегративного), в якому відбувається взаємодія всіх ментальних просторів [8; 1: 144]. Аналіз очуднення на основі побудови мереж концептуальної інтеграції сприяє розкриттю авторського задуму та природи очуднення як прийому у творенні художніх образів, незвичного сприйняття дійсності.

Для прикладу, теорія ментального простору реконструюється нами під час інтерпретації оповідання В. Вулф «The Lady in the Looking-Glass» («Жінка у Дзеркалі»). Життя Ізабелли, головного персонажу оповідання, представлено у вигляді «романної матриці» (за термінологією Е. С. Купріянова): у тексті використовуються кліше традиційного любовного роману та певні літературні коди, які повинен інтерпретувати читач. Процес самопізнання Ізабелли сприймається читачем через потрібну художню умовність: 1) головний персонаж; 2) її відображення у дзеркалі; 3) сприйняття навколишнього світу у свідомості.

Ізабелла – самотниця та стара жінка – вигадує для себе життя, якого насправді не існує: у ньому вона – це вродлива жінка, яка має багато друзів, носить гарний одяг, доглядає за садом з квітами, проводить багато зустрічей: "*At the mention of those words it became obvious, surely, that she must be happy. She was rich; she was distinguished; she had many friends; she travelled – she stood with her scissors raised to cut the trembling branches while the lacy clouds veiled her face*" [6].

Побудуємо два ментальні простори: в основному просторі елемент *a* пов'язаний із зображенням Ізабелли у реальному світі, елемент *a'* – це проєктований (гіпотетичний) простір, що відображається у дзеркалі.

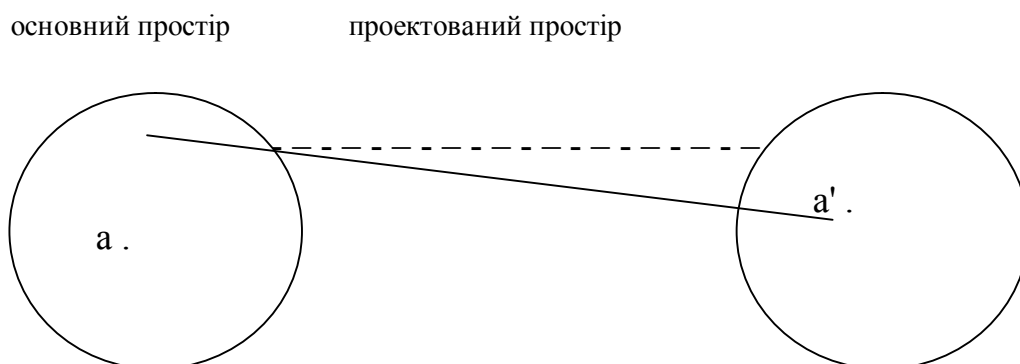

Рис. 1

Основні об'єкти фокалізації в оповіданні: 1) реальний світ, у якому Ізабелла відчувається самотньою, виражений пустою кімнатою (the house was empty); грою світла і тіні (lights and shadows, petals falling); 2) ірреальний (гіпотетичний) світ, який символізує квітучий сад, що відображається у дзеркалі (It was a strange contrast – all changing here, all stillness there <...>

the sunflowers, the garden path, to pick something light and fantastic and; many friends; <...> read her letters) [6].

Ментальні простори реалізують основні концепти оповідання.

Концепт САМОТНІСТЬ, що виражається пустим будинком, привидами, картинами усамітнення (The house was empty, and one felt; cabinet was full of such nocturnal creatures. They came pirouetting across the floor, stepping delicately with high-lifted feet; there were obscure flushes and darkening) [6].

Концепт БАГАТСТВО, яке символізують квіти і зелений сад (She had gone presumably into the lower garden to pick flowers); концепт ЗАЙНЯТІСТЬ, що виражається численними друзями, зустрічами, відсиленням / читанням листів (that Isabella had known many people, had had many friends; and thus if one had the audacity to open a drawer and read her letters, one would find the traces of many agitations, of appointments to meet).

Концепт ЖИТТЯ, що реалізується за допомогою метафоричної схеми ЖИТТЯ – ЦЕ ЦІННІСТЬ (to cut an overgrown branch saddened her because it had once lived, and life was dear to her); концепт ДУША, що виражається онтологічною концептуальною метафоричною схемою ДУША – ЦЕ КІМНАТА (her room became more shadowy and symbolic; <...> she was filled with thoughts. Her mind was like her room).

У кінці оповідання, стає зрозумілим, що душа Ізабелли – втрачена, загублена у сучасному світі, тому у підсумку дзеркало як артефакт відображає існуючу дійсність: бідність, старість та самотність Ізабелли (At once the looking glass began to pour over her a light that seemed to fix her; <...> and to leave only the truth <...> And there was nothing. Isabella was perfectly empty. She had no thoughts. She had no friends. She cared for nobody. As for her letters, they were all bills. Look, as she stood there, old and angular, veined and lined, with her high nose and her wrinkled neck <...> [6].

Ефект очуднення полягає в тому, що незвичне сприйняття людських цінностей, виражених концептами, реалізується через фізичний предмет – дзеркало, який несе в собі негативну конотацію. Крім того, емотивний ефект символічності дзеркального відображення підсилено стилістичним прийомом – рамковим повтором: people should not leave looking-glasses hanging in their room, що є сильною позицією на початку і в кінці оповідання. Розгортання концептуальної метафори ДУША – ЦЕ ВІДОБРАЖЕННЯ, метафоричного заголовка та його зв'язок з тропами у творі сприяють формуванню прагматичного ефекту та образній когезії частин твору.

Таким чином, текстова тканина активізує 4 основних групи концептуальних метафоричних схем: САМОТНІСТЬ – ЦЕ ПРИВИД, САМОТНІСТЬ – ЦЕ КІМНАТА; БАГАТСТВО – ЦЕ КВІТИ, БАГАТСТВО – ЦЕ ДРУЗІ; ЖИТТЯ – ЦЕ ЦІННІСТЬ; ДУША – ЦЕ КІМНАТА, ДУША – ЦЕ ВІДОБРАЖЕННЯ, які слугували побудові художніх образів оповідання.

Залучення мережі концептуальної інтеграції дозволяє виділити породжуючий фрейм – перехід від реального до вигаданого (відображеного) світу, що поєднує два вхідні ментальні простори: 1 – реальний світ; 2 – відображений у дзеркалі, гіпотетичний світ. Проекція трьох ментальних просторів (родового та двох вхідних) дозволяє розписати інтегрований простір (бленд) за такими позиціями: роль – головний персонаж (Isabella); стан – невизначеності, роздумів (under the stress of thinking); мета – пошук душі/відкрити, зрозуміти себе; засоби – багате життя, зустрічі, друзі, листи/ відображення у дзеркалі; результат – розуміння істини (She stood naked in that pitiless light. And there was nothing. Isabella was perfectly empty).

У результаті побудови мережі концептуальної інтеграції виникло нове, емерджентне значення, що незвично тлумачить поняття «душа». Воно полягає в тому, що справжнє багатство душі не пов'язано з грошима, роботою, кількістю друзів та розкішним одягом. Тобто, виникла нова структура з новим змістом – модифікована метафорична схема – ДУША – ЦЕ МИСЛЕННЯ, тобто БАГАТСТВО – ЦЕ РОЗУМ. Таким чином, прототипова концептуальна схема ОЧІ – ЦЕ ДЗЕРКАЛО ДУШІ зазнала переосмислення – ДУМКИ – ЦЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ДУШІ.

Отже, у контексті теорії концептуальної інтеграції, ми трактуємо очуднення як незвичну ментальну репрезентацію автором/читачем дійсності. Модифікована, тобто переосмислена

метафорична схема – це результат очуднення. Перспектива дослідження полягає в тому, що окреслені вище теорії можуть досліджуватися на матеріалі як прозових, так і поетичних художніх текстів та відкривають нові можливості у відносинах між автором та читачем у процесі інтерпретації тексту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белехова Л.І. Словесний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії): [монографія] / Л.І. Белехова. – К.: КНЛУ, 2002. – 368 с.
2. Воробйова О.П. Евристика модерністського дискурсу у когнітивно-поетичному висвітленні (на матеріалі оповідань Вірджинії Вулф) / О.П. Воробйова // Вісник КНЛУ. – Сер. Філологія. – 2009. – Т. 12. – № 1, С. 31–43.
3. Єфименко В.А. Сучасні когнітивно-поетологічні підходи до інтерпретації літературних текстів [Електронний ресурс] / В.А. Єфименко. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Lingv/2012/Efimenko%2098-103.pdf
4. Шкловский В.Б. Искусство как прием // Гамбургский счет: Статьи – воспоминания – эссе (1914–1933) / В.Б. Шкловский. – М.: Советский писатель, 1990. – С. 58–72.
5. Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике: сходства и различия в теориях и целях / А. Ченки // Вопросы языкознания. – 1996. – №2. – С. 68–78.
6. Books by V. Woolf [Електронний ресурс]. / V. Woolf. – Режим доступу: <http://ebooks.adelaide.edu.au/w/woolf/virginia/index.html>
7. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language / Gilles Fauconnier. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 240 p.
8. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / Gilles Fauconnier and Mark Turner. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 440 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Купчишина – викладач кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету.
Наукові інтереси: стилістика тексту, когнітивна лінгвістика, когнітивна поетика.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙНОГО КОМПОНЕНТА СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ AMERICAN DREAM

Ольга ЛАДИКА (Київ, Україна)

У статті розглядається функціонування ідейної складової лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM. Інтерпретація ідейного компонента здійснюється на основі аналізу мовних засобів вербалізації. Визначено склад номінативних засобів його вираження в англійській мові.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, складники концепту, національна концептосфера, ідея, ідейна складова, мовна об'єктивація, етапи еволюції концепту, концептуальні ознаки.

The article deals with the functioning of the idea component in the lingvo-cultural concept AMERICAN DREAM. The interpretation on the idea component is made on the basis of the analysis of language means of verbalization. The composition of its nominative units in the English language has been determined.

Key words: lingvo-cultural concept, concept constituents, national sphere of concepts, idea, idea component, language representation, stages of concept evolution, conceptual features.

Концепт AMERICAN DREAM розкриває різнопланові картини сприйняття світу американцями та займає одне із центральних місць у мовній картині світу Сполучених Штатів Америки. У ньому відбивається духовно-етичний, моральний, соціальний виміри та внутрішнє життя особистості. При дослідженні лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM стає можливим не лише описати семантику окремих лексичних одиниць, але і побудувати фрагмент мовної картини світу, який представлений даним концептом, оскільки лексеми, що входять в один з найактуальніших та домінуючих для повсякденної картини світу концепт AMERICAN DREAM, демонструють морально-етичні та матеріальні цінності, характерні представникам американського народу.

Мета статті полягає у встановленні та інтерпретації ідейного компоненту концепту AMERICAN DREAM в американській лінгвокультурній картині світу. Отже, **об'єктом** дослідження виступає лінгвокультурний концепт AMERICAN DREAM, а **предметом** – його мовна об'єктивація. Під «мовною об'єктивацією» ми розуміємо механізм регулярного відтворення концепту за допомогою мовних явищ [5: 37-38]. Мета статті зумовлена нашим інтересом визначити семантичну структуру лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM. Попередні спостереження у цьому напрямі надають можливість визначити шестикомпонентну структуру цього концепту: вона включатиме поняттєвий, образний,

ціннісний, символічний, національно-культурний та ідейний компоненти [3: 107]. Вважаємо, що результати дослідження зазначених компонентів стануть науковим здобутком, який доповнить наявні досягнення лінгвокультурологічних досліджень щодо методології визначення змісту семантичної структури лінгвокультурних концептів як таких (напр., праці: Т.В. Бойко (2011), Г.В. Ваніна (2012), С.Г. Воркачова (2002), Л.В. Гайдученко (2009), В.І. Карасіка (2001, 2002), В.В. Козловського (2005); В.В. Колесова (1992), В.А. Маслової (2004), Т.І. Печончик (2011), С.О. Радзієської (2008), Л.О. Сандиги (2011), Г.Г. Слишкіна (2000)).

Лінгвокультурному концепту AMERICAN DREAM характерна аксіологічність (оцінність) та «переживання» (емоціогенність). Його зміст охоплює багато різних часто протилежних йому ознак. Зважаючи на ці якості досліджуваного концепту, ми звернулись до теорії «лінгвокультурної ідеї» С.Г. Воркачова.

Лінгвокультурну ідею, як вважає С.Г. Воркачов, відрізняє від ідеї культурної та просто ідеї присутність у семантичному складі вказівок на зв'язок із «знаковим тілом» мовних одиниць, які закріплені за її вираженням. Ідея включає в себе усвідомлення мети та відображення свого предмету у формі ідеалу: не лише таким, яким він є, але і яким він повинен бути, тим самим оцінюючи його. Ідея – семантична сутність, що діалектично розвивається. Джерелом її розвитку є протиріччя, що заперечують її: разом із «тезою» у ній міститься й «антитеза», разом із концептом і «антиконцепт». Ідея успішності долі (щастя), наприклад, невіддільна від нещастя, справедливості – від несправедливості, патріотизму – від космополітизму [2: 122–124; 4: 21–23].

Лінгвокультурний концепт AMERICAN DREAM містить у собі надзвичайно потужний ідейний потенціал, втілюючи в собі ідеал життя пересічного американця, який повинен бути гідно представлений у складі перелічених компонентів його семантичної структури. З огляду на це, опираючись на дослідження С.Г. Воркачова (теорія «лінгвокультурної ідеї») [1: 21–22], Т.В. Бойко (Лінгвокультурний концепт MINNE / КОХАННЯ) [1: 1-20], у семантичній структурі лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM ми виділяємо ще ідейний компонент.

На нашу думку, лінгвокультурний концепт AMERICAN DREAM є лінгвокультурною ідеєю, яка віддзеркалює ідеальні уявлення американського суспільства про життєві цілі та орієнтири (згідно з І. Кантом, «ідея – це не що інше, як поняття досконалості» [6: 575]). У період зародження «American Dream», XVII – XVIII ст. та період формування демократичних основ «American Dream», XIX ст., умовно виділених нами, ці уявлення втілено на вербальному рівні в моралізуванні, що було притаманне майже всім письменникам цих періодів. Кожен автор намагався у своїх творах представити своє ідеальне бачення «американської мрії», яке часто було пов'язане з особистим досвідом, та здебільшого визначалося загальноприйнятими канонами успішного, щасливого життя нової нації на новому континенті.

Митці, письменники, політики XVII-XIX ст., які так чи інакше звертались до теми Америки, нового життя та «американської мрії» описували події, які часто звучали як лозунг або ідея. Автори щиро прагнули, щоб їхні слова про нову демократичну державу та високоморальне суспільство, нерідко ідеалізовані, стали частиною життя американців.

Запозичена з інших культур (зокрема грецької) і привезена на американський континент легенда про «героїчний бій» (*the legend of «heroic encounter»*) стала тією ідеєю, з якої згодом виросла постать Нового Адама (*New Adam*), людини, яка зробила сама себе («*a self-made man*»). Легенда про «*heroic encounter*» («героїчний бій») – це оповідь про героя, який вбиває лева (або бика чи дракона) і кладе шкіру лева собі на плече. Та насправді героїчний бій – це не бій між цим чоловіком і левом; він відбувається у самому героєві, усередині людини. Справжня сутичка має місце між силами винахідливості і можливістю загинути, між здатністю швидко відновлювати фізичні й душевні сили та непохитністю, стійкістю усередині нас самих і всередині нашої соціальної системи та культури [13: 18].

Так, ідея «*heroic encounter*» лягла в основу поняття Нового Адама (*New Adam*) як людини, що не відступає і вміє долаючи перепони до поставленої цілі. Іншими словами, Новий Адам це – *a fulfilled man* (людина, яка реалізувалась) [13: 24]. Американський

президент Франклін Рузвельт часто апелював до «пуританця» як легендарного героя, чия місія була завоювати континент: «*The Puritan's task was to conquer a continent*» [12 (16: 77)]. І виконати це завдання пуританцю допомагали його відчуття обов'язку, його непохитне бажання чинити правильно: «*iron sense of duty, his unbending, unflinching will to do the right as it was given him to see the right*» [12 (16: 77)]. У наведених прикладах дієслово *to conquer* та означення *iron, unbending, unflinching* мають відтінок героїчності, мужності, напористості. Як стверджує американський історик Ф.Д. Тернер (Frederick Jackson Turner), досвід, здобутий у часи фронтиру, мав великий вплив на формування американського характеру: «*The existence of an area of free land, its continuous recession, and the advance of American settlement, explain American development*» [15]. Вміння виживати зміцнило дух незалежності: необхідними стали такі якості, як «*self-reliance*» (упевненість у своїх силах) та «*self-confidence*» (самовпевненість) [13: 28]. Серед типових конститuentів «американської мрії» *opportunity* (можливість), *advancement* (зростання), з'являється *self-improvement* (самовдосконалення) – робота над собою, сила волі і наполегливість у досягненні своїх орієнтирів. А. Лінкольн став прикладом «*self-made man*», оскільки втілював у собі усі характерні риси: «*Through his own strength of will, he embodied the American dream of opportunity, advancement, and self-improvement. Lincoln is the quintessential «self-made man»*» [11: 9]. Ф. Рузвельт стверджував, що кожен має вміти сам собі зарадити, а не чекати допомоги ззовні: «*The first requisite of a good citizen in this Republic is that he shall be able and willing to pull his weight*» [12 (1: 101)]. Він зауважував, що «*the highest standard*» – найвищим стандартом прав та обов'язків громадянина було мужньо («*manfully*») відстоювати свої права [12 (1: 288)]. З іншого боку, досвід імміграції в Штати – один з найважливіших факторів життя в Америці. Усі іммігранти долучились до розвитку «типового» американського характеру. Його визначними рисами є готовність ризикувати та мчати у невідоме з почуттям незалежності та оптимізму.

Серед робіт Б. Франкліна міститься багато фрагментів афористичного характеру, де автор втілює своє ідеальне уявлення про те, яким повинен бути американець, «*a self-made man*», які чесноти повинні бути йому притаманними: *Temperance* (стриманість), *Silence* (мовчання), *Order* (порядок), *Resolution* (рішучість), *Frugality* (ощадливість), *Industry* (працьовитість), *Sincerity* (щирість), *Justice* (справедливість), *Moderation* (помірність), *Cleanliness* (чистота), *Tranquility* (спокій), *Chastity* (скромність).

Lose no time. Be always employed in something useful. Cut off all unnecessary actions [14: 104].

Wrong none by doing injuries, or omitting the benefits that are your duty [14: 105].

Концепт AMERICAN DREAM будувався на основі ідеї, відомої як «*work ethics*» (релігія праці). «*Work ethics*» була дорогою нової нації, яку потрібно пройти до кінця, а саме до кращого життя (*better life*). І це «*better life*» можна назвати «американською мрією». А джерелом терміну «*work ethics*» є американський протестантизм, який і був істинною релігією праці. Працею створюються не лише матеріальні цінності, праця виховує людину, створює той соціальний порядок, абсолютний порядок, про який людство мріяло з часів Платона, чия «Утопія» показала основний напрям руху цивілізації до ідеального суспільства. У промовах Теодора Рузвельта важливість праці та повага до нею вербалізовані наступними виразами: *a chance to work, work worth doing, work counts, do one's work well: The best prize that life offers is a prize open to every man ... chance to work hard at work worth doing* [12 (16: 57)]; *The work is what counts, and if a man does his work well and it is worth doing, then it matters but little in which line that work is done* [12 (16: 153)]. Мораль праці – мораль загальної конкуренції, в якій успіх – знак любові Бога. У такий спосіб з плином десятиліть в американській культурі все масштабнішою стає думка, що все, що веде до успіху, до багатства, заслуговує схвалення.

У перші два періоди формування концепту AMERICAN DREAM (XVII – XVIII ст. та XIX ст.) ознака *Industry* (працьовитість) вербалізується такими лексемами, як *inspire, deed, hard work, determination, persist, perseverance, respected, admired, in honour* і часто поєднується з ознаками *Order* (порядок), *Frugality* (ощадливість) та *Resolution* (рішучість): «американська мрія» надихає на великі вчинки та благородні цінності: *Inspiring great deed and noble values* [10: XII].

З настанням індустріалізму ознака *Industry* (працьовитість) поєднується з ознаками *Money* (гроші), *Success* (успіх), *Prosperity* (процвітання). На сучасному етапі винахідництво (*inventing*) та підприємництво (*entrepreneurship*) є також частинами «американської мрії». Конс'юмеризм (*consumerism*) є частиною американської культури, і американці можуть споживати продукти та послуги високої якості частково завдяки великій кількості винахідників, які зробили це можливим.

Однією з ідей, що входять до концепту AMERICAN DREAM була освіта (*education*). Томас Джефферсон говорив про створення «*democratic elite*» (демократичної еліти): «... *our young to stretch themselves to the farthest limits of their potential capacity... What we need to do is to give our young people, as never before, this chance to stretch themselves...*» [13: 38]. І сьогодні можливість отримати освіту є частиною «американської мрії» і доказом цього є велика кількість знаменитих університетів у США. Розвивають цю думку і слова американського президента Джорджа Буша: «...*the dream is vibrant and alive. It starts with having great education systems...*» [7: 1030].

Під час подальшої еволюції концепту AMERICAN DREAM спостерігається поява конотацій, що носять негативну оцінку.

The founders of a new colony, whatever Utopia of human virtue and happiness they might originally project, have invariably recognized it among their earliest practical necessities to allot a portion of the virgin soil as a cemetery, and another portion as the site of a prison [9: 72].

But there is a fatality, a feeling so irresistible and inevitable that it has the force of doom, which almost invariably compels human beings to linger around and haunt, ghost-like, the spot where some great and marked event has given the colour to their lifetime; and, still the more irresistibly, the darker the tinge that saddens it [9: 43].

Americans... have attacked this dream as delusion [8: 5].

У наведених прикладах AMERICAN DREAM вербалізується пейоративною лексикою. Для вираження досліджуваного концепту вживаються:

– іменники: *barrier* (бар'єр), *falsity* (хибність), *taunt* (образливе глузування), *condemnation* (осуд), *unreality* (нереальність), *hypocrisy* (лицемірство), *delusion* (обман), *hollowness* (облудність);

– дієслова та дієслівні звороти: *to recede* (іти на спад), *to denounce* (засуджувати), *to dissipate* (марнотратити, руйнувати), *to wither* (в'янути), *to vanish* (зникати з поля зору), *to run out of gas* (кінчатися; минати), *to be over* (завершитися).

У процесі розвитку та еволюції концепту AMERICAN DREAM концептуальні ознаки, що належать до сфери моралі, витісняються ознаками зі світу матеріальних речей. Для пілігримів та засновників нової держави «американська мрія» полягала у трьох основних речах: *life* (гідне життя), *liberty* (свобода) та *pursuit of happiness* (пошук щастя). Підсумувавши дані з різних джерел (лексикографічна, художня, публіцистична література) ми дійшли висновку, що у сьогоdnішній Америці для «*the man on the street*» (пересічної людини з вулиці) *American dream* – ідея матеріальних досягнень та щастя полягає у «*a good job with adequate income*» (хорошій роботі з пристойним заробітком), «*loving family (with 2,3 children)*» (люблячій сім'ї (з 2,3 дітьми), «*the white house and picket fence*» (білому будинку з огорожею з дерев'яних штахет), «*a faithful dog*» (відданому собаці).

Далі аналіз результатів політичних текстів показує, що в американців ще є сильна віра у те, що Америка – країна свободи і великих можливостей (*a new Commonwealth together for all the people of Christ* [8: 6]), а також сильно пов'язане з цим почуття патріотизму (Америка – країна «*of the people, by the people, for the people*» (Lincoln A.), проте, вони також визнають, що багато з всього цього є лише частиною загальної пропаганди (пр. лексеми *perishing republic, pseudo-democracy, concerned with freedom, propaganda followers*). Цей факт дозволив нам віднести відповідні ознаки до інтерпретаційних.

Підсумовуючи сказане вище, можна стверджувати, що ідейний компонент семантичної структури лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM простежується в його особливому ідейному наповненні. Американський політичний журналіст та історик Теодор Х. Уайт (Theodore H. White) стверджує, що американська нація народилась з ідеї: «*Americans are a nation born of an idea; not the place, but idea...*» [13: 37]. «Американська мрія» вела

іммігрантів до нової землі, нової держави, нового життя. *American dream* не була фактом життя пересічного американця. *American dream* функціонувала у свідомості американця як ідея про ідеальне життя, як ідея про те, яким воно повинно бути, як воно себе повинно втілити практично, у чому воно полягає і як його досягти.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бойко Т.В. Лінгвокультурний концепт MINNE / КОХАННЯ в німецькій поезії мінезангу XII – XIV століть: структурний та семантичний аспекти [Текст]: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Бойко Тетяна Василівна; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2011. – 20 с.
2. Воркачев С.Г. СЧАСТЬЕ как лингвокультурный концепт. / С.Г. Воркачев. – М.: ИТДГК „Гнозис”, 2004. – 236 с.
3. Ладика О.В. Символьна складова семантичної структури лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM / О.В. Ладика // Актуальні проблеми германо-романської філології та освітній соціокультурний процес. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 4-5 жовтня 2013 року. – Тернопіль, 2013. – С. 107-108.
4. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования / [С.Г. Воркачев и др.]; под ред. С.Г. Воркачева; М-во образования и науки Российской Федерации, Волгоградский гос. ун-т. – Волгоград: Изд-во Волгоградского гос. ун-та, 2007. – 399 с.
5. Прохоров Ю.Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль при обучении русскому языку иностранцев / Ю. Е. Прохоров. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 224 с.
6. Философский словарь. / Основан Г. Шмидтом; Под ред. Г. Шишкоффа; [Пер. с нем. М.М. Беляев и др.] – 22. изд., перераб. – М.: Республика, 2003. – 575 с.
7. Bush G.W. Remarks at St. Paul AME Church in Atlanta, Georgia, June 17, 2002 / George W. Bush // Public Papers of the Presidents: George W. Bush – 2002. – Washington, D.C.: Government Printing Office Online, 2002. – P. 1028-1036.
8. Carpenter F.I. American Literature and the Dream / Frederic I. Carpenter. – N.Y.: Philosophical Library, 1955. – 222 p.
9. Hawthorne N. The Scarlet Letter: A Romance / Nathaniel Hawthorne. – Charleston: BiblioBazaar, LLC. – 252 p.
10. Hochschild J. L. Facing Up to the American Dream: Race, Class, and the Soul of the Nation / Jennifer L. Hochschild. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995. – 412 p.
11. Lincoln's American Dream: Clashing Political Perspectives / ed. by Kenneth L. Deutsch and Joseph R. Forniери. – 1st ed. – Dulles, Virginia: Potomac Books, Inc., 2005. – 500 p.
12. The Works of Theodore Roosevelt: American Problems. – National ed., 20 vol. – N.Y.: Charles Scribner's Sons, 1926.
13. Stevenson D.K. American Life and Institutions / Douglas K. Stevenson. – Stuttgart: Ernst Klett Schulbuchverlage, GmbH u Co.KG., 1996. – 176 p.
14. The Autobiography of Benjamin Franklin Including Poor Richard's Almanac, and Familiar Letters. – N.Y.: Cosimo Classics, 2011. – 313 p.
15. Turner F.J. The Project Gutenberg eBook, The Frontier in American History, by Frederick Jackson Turner / Frederick Jackson Turner // The Project Gutenberg eBook, E-text prepared by Fritz Ohrenschaft, Michael Zeug, Lisa Reigel, and the Project Gutenberg Online Distributed Proofreading Team (<http://www.pgdp.net>). – Release Date: October 14, 2007. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/22994/22994-h/22994-h.htm>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Ладика – аспірант кафедри англійської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, мовні та концептуальні картини світу, лінгвоконцептологія.

КОГНІТИВНІ ОСНОВИ МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУ ПЕРЕМІЩЕННЯ/MOVEMENT (НА МАТЕРІАЛІ РІЗНОМОВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ НОМІНАЦІЙ)

Лілія ЛІННІК (Київ, Україна)

У статті вивчаються когнітивні основи моделювання концепту ПЕРЕМІЩЕННЯ/MOVEMENT на матеріалі українських і англійських фразеологічних одиниць на позначення переміщення в просторі, визначається вплив концептуальних структур на семантичні структури мови.

Ключові слова: концепт, концептуалізація, фразеологічна одиниця, переміщення в просторі.

The article studies Ukrainian and English phraseological units that denote movement in space to find the cognitive basis of modeling the concept ПЕРЕМІЩЕННЯ/MOVEMENT and determine the influence of conceptual structures on the semantic ones.

Keywords: concept, conceptualization, phraseological unit, movement in space.

Завдяки невичерпності й багатогранності проблема руху завжди приваблювала дослідників із різних наукових царин. Мовні репрезентанти категорії руху (головним чином дієслова) широко досліджені вітчизняними й зарубіжними лінгвістами з точки зору об'єктивістського підходу, що базується на логіці. Однак низка питань, пов'язаних із різними аспектами характеристики руху, у рамках традиційних лінгвістичних досліджень залишається невирішеною: як здійснюється взаємозв'язок між сприйняттям руху і його мовною експлікацією, які типи знань закладено в структурі різнорівневих одиниць мови, що об'єктивують рух і використовуються у комунікативній діяльності. У зв'язку з цим, великий інтерес представляють сучасні дослідження, виконані в руслі когнітивної лінгвістики, що дає змогу осягнути мовні явища у тісному взаємозв'язку з мисленнєвою діяльністю людини і її світорозумінням.

Окреме питання когнітивного моделювання переміщення в просторі – дослідження особливостей концептуалізації переміщення у фразеосистемах різних мов: концептуалізація будь-якого культурно значущого фрагмента знань про світ «відбувається значною мірою саме через фразеологізми, що відбирають і фіксують найважливіші, з точки зору цієї лінгвокультурної спільноти, ознаки концепту» [22: 40], тому за мету нашого дослідження поставлено визначення когнітивних основ моделювання концепту ПЕРЕМІЩЕННЯ/MOVEMENT, вербалізованого англійськими й українськими фразеологізмами.

Моделювання переміщення в просторі й вербалізація співвідносних концептуальних категорій раніше були об'єктом когнітивно-орієнтованих досліджень [5; 6; 13; 15; 21]. Наразі найповніше вивчено особливості вербалізації параметрів переміщення на матеріалі англійської мови [10; 13; 14; 20]. Фразеологічні одиниці української мови на позначення переміщення в просторі досі були об'єктом ідеографічно-класифікаційних розвідок [11; 12; 19], Нікітіна І.Г. вивчала метафорично-фразеологічне осмислення руху в англійській, російській і чуваській мовах [10]. Разом з тим, без належної уваги залишається вивчення лінгвокогнітивних особливостей вербалізації концепту ПЕРЕМІЩЕННЯ/MOVEMENT засобами фразеології.

Поняття концептуалізації – ключове в описові когніції і когнітивних можливостей людини. Концептуалізація трактується як осмислення одержуваної інформації, мислене конструювання предметів і явищ, що призводить до утворення певних уявлень про світ у вигляді концептів. Мета концептуалізації – дати уявлення про рівневу організацію знання, у нашому випадку – знання про переміщення суб'єкта. О.С. Кубрякова зазначає, що процес концептуалізації спрямований на виокремлення певних граничних для визначеного рівня розгляду одиниць (концептів) людського досвіду у їх ідеальному змістовому представленні [8: 65].

У когнітивній лінгвістиці, описуючи переміщення, досить часто вдаються до протиставлення фону й фігури, на які ділиться сприйнята інформація [16: 289]. Можна припустити, що в конкретній ситуації під час тлумачення відбувається спочатку процес зіставлення, роздуму, оцінки, вибору, а потім – ментально-лінгвістичне уявлення, що стосується особистих, соціальних, мікро- і макропрагматичних чинників. Так, концепт ПЕРЕМІЩЕННЯ/MOVEMENT можна виокремити, якщо представити будь-яку ситуацію, пов'язану з фізичним переміщенням предмета щодо іншого предмета, який знаходиться у спокої. Фігура характеризується щільністю, визначеністю, чіткими контурами, відносно невеликими розмірами, рухомістю, ситуаційною виокремленістю. Фон має більші розміри й меншу окресленість, йому властиві безформність і невизначеність. Ситуаційно фон утворює задній план [9: 54]. При цьому візуально змінюються їхні співвідношення в просторі: фігура, відокремлюючись від фону, описує певну траєкторію, сукупність мислено з'єднаних точок у просторі, у яких знаходиться предмет, що переміщується. Рух породжує особливий вид репрезентацій у нашому мозкові – схеми або програми руху, його уявно відновлюваного «сліду». Представлення, що відповідає уявленню про відносне, змінне в часі, розташування об'єктів – частини й цілого, фону й фігури – у динаміці простору й часу, стає когнітивною основою фразеологічних одиниць на позначення переміщення в просторі (ФОП). Щойно матерія сприймається як рухома субстанція, очевидне переміщення створює образ цього руху

у вигляді уявлення про його спрямованість, траєкторію, слід – схеми здійснення [7: 87]. У дискурсі це реалізується таким чином:

Під шал оплесків сходила Вутанька – сяюча, розпашила – з трибуни.. Легко, мов на крилах, ішла поміж рядами Вутанька, повертаючи на своє місце [О. Гончар; СФУМ].

Було сядеш на саночки на розі Шулявської й Тарасівської, відштовхнешся ногою та й ідеши без пересадки аж до Жилинської вулиці [В.І. Самійленко; СФУМ].

Меркурій низько поклонився, Перед Зевсом бриль ізняв, Через поріг перевалився, До стайні швидше тягу дав [І. Котляревський; СФУМ].

At last things came to such a pass that whenever he felt like taking a little exercise ... Bingo would sally forth at racing speed over the plain and a few minutes later return, driving the unhappy yellow cow at full gallop before him [E. Seton-Thompson; АУФС].

He suggested that they should leave the path and make a short cut across the greensward [B. Shaw; БАРФС].

Alan and I turned our faces for the city of Edinburgh [R. Stevenson; АУФС].

У наведених висловлюваннях для опису переміщення використано ту ж стратегію поділу стимулу, що сприймається, на фон і фігуру (частина – ціле), що і в психології сприйняття інформації. Об'єкти, що локалізуються (Вутанька, Меркурій, Bingo, they, Alan and I), є фігурою, а орієнтири (Жилинська вулиця, поріг, стайня, ряди, the plain, the greensward, the city of Edinburgh) – фоном. Варто зазначити, що з точки зору структури висловлювання із центром-предикатом, об'єкт, що локалізується (фігура, агенс), в англійській мові є лівим аргументом предиката, а в українській він може бути як правим, так і лівим (**Alan and I turned our faces**; **they** should ... *make a short cut*; *мов на крилах, ішла поміж рядами Вутанька; Меркурій* ... До стайні швидше тягу дав). Орієнтир (фон, локатив) в англійській мові виступає правим аргументом предиката (*make a short cut across the greensward*), в українській, знову ж таки, може займати будь-яку позицію (*ідеши без пересадки аж до Жилинської вулиці; До стайні швидше тягу дав*), що можна пояснити аналітичним ладом англійської мови і синтетичним – української.

Концепт ПЕРЕМІЩЕННЯ/MOVEMENT належить до складних багатовимірних концептів, які вербалізуються завдяки перетину різних когнітивних основ. Виявлення прототипів цих перетинів і встановлення їхньої когнітивної упорядкованості здійснюють за допомогою дослідження мовних категорій. Наприклад, прийменники зі значенням «куди/звідки» в українській і англійській мовах, англійські післялоги з цим же значенням, що вказують на напрямок переміщення об'єкта в просторі і виступають прототипами відношення наближення до (англ. *in, into, towards, for, up, down*; укр. *до, в, на*) або віддалення від орієнтира (англ. *out, out of, from, off*; укр. *від, з, з-нід*), одночасно можуть концептуалізувати різний ступінь відчуження, наприклад:

Коли в село повернувся із Таврії Роман Волошин, люди валом повалили до нього [М. Стельмах; СФУМ, с. 66].

Just as the outpost arrived on the lip of ravine and opened fire, the three rebels went galloping headlong and hell for leather into the concealing darkness [G. Trease; АУФС].

У цих фрагментах поєднання ФОП і прийменника (валом повалили до, galloping hell for leather into) передають напрямок руху об'єкта до орієнтира.

Розберемо такі висловлювання:

Ще раз крутнувшись перед дзеркалом, він [Яків], мов на пружинах, вийшов з хати [М. Стельмах; СФУМ].

Johnny had closed the door quick, had run for his life through the hall out into the street... [S. O'Casey; БАРФС].

У наведених прикладах для маніфестації спрямованого руху об'єкта з області локалізації використовуються ФОП і прийменник в українській мові (мов на пружинах, вийшов з), ФОП, післялог і прийменник в англійській мові (*had run for his life out into*).

Концепт ПЕРЕМІЩЕННЯ/MOVEMENT перетинається з низкою інших концептів, наприклад, ШЛЯХ, МЕТА, ПРОСТІР. Особливо тісний зв'язок можна виявити між концептами ПЕРЕМІЩЕННЯ і ПРОСТІР. Перше тлумачиться як просторово орієнтована дія, зміна локусу суб'єкта або об'єкта [18: 96], «переміщення, пересування суб'єкта у просторі у

якомусь напрямку; стан, протилежний спокою» [1: 11]. У всіх визначеннях суть поняття «переміщення» розкривається через суть поняття «простір», оскільки взаємодія людини з навколишнім світом завжди проходить у системі певних просторових координат.

У представленні просторової локалізації об'єкта у вербальній і невербальній формах відзначаються певні подібні риси [23]. Оскільки простір тривимірний, у немовному представленні об'єкт локалізується на одній з трьох проєктивних осей фону – вертикальній (верх–низ), фронтальній (спереду–ззаду) і латеральній (зліва–справа). Р. Джекендофф зазначає, що в мові існують аналогічні – вертикальна, фронтальна й латеральна – осі локалізації предметів у мові. Вербалізація області локалізації об'єкта, що переміщується, на одній з проєктивних осей фону може здійснюватись в українській і англійській мовах за допомогою локативних прийменників і прислівників (зі значенням «де»), наприклад: англ. *above, below, in front of, behind, on the right, on the left*; укр. *над, під, перед, ззаду, справа, зліва*.

Наступна схожість між вербальною і невербальною формами представлення ситуації переміщення об'єкта у просторі – використання одних і тих же систем координат. Переміщення можна описати в термінах абсолютної і відносної систем координат. Перша передбачає об'єктивний опис переміщення відносно незмінних орієнтирів, у другій у якості орієнтира виступає людина-спостерігач. Опис переміщення в абсолютній і відносній системах координат співвідноситься із недейктивною і дейктивною стратегіями його сприйняття відповідно [2: 648]. Аналогічні системи координат використовуються і в мовному представленні орієнтирів, відносно яких відбувається переміщення, наприклад:

[Домця:] *Ледачий спокою не дає, бігає за мною слідком, як цуцик* [І. Карпенко-Карий; СФУМ].

'Let's buy us a second-hand car and beat it out of here... Let's go home', Ed urged [J. Conroy, *The Disinherited*; БАРФС].

Ці фрагменти містять вказівку на спрямованість переміщення до мовця/спостерігача, що відповідає відносній системі координат. У наступних прикладах описується переміщення об'єктів відносно незмінних орієнтирів, що відповідає абсолютній системі координат:

Всі найтяжчі хлопчачі речі – на возі; за возом – креше чобітьми сільська ватага [С.В. Васильченко; СФУМ].

Towards Soho, therefore, Mr. Stryver shouldered his way from the Temple [Ch. Dickens; АУФС].

Використання одних і тих же понять: «фон» і «фігура», «проєктивні осі», «система координат» у вербальній і невербальній формах представлення інформації про переміщення свідчить про вплив концептуальних структур на семантичні структури мови. А отже, вивчення різномовних фразеологічних номінацій концепту ПЕРЕМІЩЕННЯ/MOVEMENT дає можливість осягнути організацію знання англо- і україномовної особистості про переміщення суб'єкта, що в перспективі уможливить побудову моделі досліджуваного концепту і її застосування у якості основи зіставлення англійських і українських ФОП.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абдюкова Л. А. Функционально-когнитивный анализ сферы «двигаться» в русском и английском языках: Дис. ... канд. филол. наук / Л. А. Абдюкова. – Уфа, 2002. – 168 с.
2. Апресян Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира / Ю. Д. Апресян // Апресян, Ю. Д. Избранные труды: в 2 т. / Ю. Д. Апресян. – М., 1995. – Т. 2: Интегральное описание языка и системная лексикография. – 766 с.
3. АУФС – Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К. Т. Баранцев. – 2-ге вид., випр. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2005. – 1056 с.
4. БАРФС – Большой англо-русский фразеологический словарь: Около 20000 фразеологических единиц / А. В. Кунин. – 6-е изд., исправл. – М.; Живой язык, 2005. – 944 с.
5. Белау М. Ю. Глагольная таксономическая модель концепта «Самостоятельное перемещение субъекта» в современном английском языке: Дис. ... канд. филол. наук / М. Ю. Белау. – Тамбов, 2004. – 192 с.
6. Головка О. Б. Концепт РУХ в сучасній іспанській мові : Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 / О. Б. Головка / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
7. Кубрякова Е. С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Модели действия: сб. ст. / Ин-т языкознания РАН; отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Н. К. Рябцева. – М., 1992. – С. 84–90.

8. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
9. Лузина Л. Г. Распределение информации в тексте: когнитивные и прагматилистические аспекты / Л. Г. Лузина. – М.: ИНИОН, 1996. – 139 с.
10. Никитина И. Г. Способы репрезентации концепта «движение» в разноструктурных языках: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / И. Г. Никитина. – Чебоксары, 2010. – 207 с.
11. Обєднікова О. М. Системні зв'язки фразеологізмів у межах однієї тематичної групи / О. М. Обєднікова // Лінгвістика: Збірник наукових праць / За ред. В. Д. Ужченка. – № 1 (13). – 2008. – С. 129 – 140.
12. Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / М. Я. Олійник. – Луганськ, 2002. – 22 с.
13. Пашкевич Е. Г. Особенности глагольной номинации перемещения в современном английском языке на примере глаголов перемещения автомобильного транспорта: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е. Г. Пашкевич. – М., 2008. – 17 с.
14. Поддубный А. А. Когнитивные модели ситуаций пешего перемещения и способы их лексикализации: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / А. А. Поддубный. – СПб., 2005. – 25 с.
15. Потылицина Н. С. Модели репрезентации концепта «MOUVEMENT» в старофранцузском художественном тексте: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н. С. Потылицина / Краснояр. гос. пед. ун-т им. В. П. Астафьева. – Иркутск, 2012. – 19 с.
16. Рахилина Е. В. Когнитивная лингвистика: история, персоналии, идеи, результаты // Семиотика и информатика. Вып. 36. М., 1998. С. 274–323.
17. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003.– 1104 с.
18. Толстая С. М. Акциональный код символического языка культуры: движение в ритуале / С. М. Толстая // Концепт движения в языке и культуре : сб. ст. / отв. ред. Т. А. Агапкина. – М.: Индрик, 1996. – С. 89–104.
19. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія / В. Д. Ужченко. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 362 с.
20. Цыбина Н. А. Суперконцепт «динамизм» и средства его вербализации : на материале американского варианта английского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Н. А. Цыбина / Нижегород. гос. лингвист. ун-т. – Нижний Новгород, 2009 – 23 с.
21. Шевченко Е. М. Вербализация концепта ПУТЕШЕСТВИЕ фразеологическими единицами современного английского языка: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Е. М. Шевченко. – Белгород, 2009. – 182 с.
22. Язык и культура: Сб. обзоров // РАН ИНИОН / Отв. ред. Е. О. Опарина и др. – М.: ИНИОН, 1999. – 109 с.
23. Jackendoff R. Languages of the Mind: Essays on Mental Representations / R. Jackendoff. – Cambridge (Mass.): A Bradford Book, The MIT Press, 1996. – 200 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Ліннік – аспірант кафедри загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: зіставна фразеологія, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, переклад національно-маркованих мовних одиниць.

ЛОГОЕПИСТЕМА В ТЕОРИИ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

Денис МАЙДАНЮК (Одесса, Украина)

У статті виявляється принципіальна різниця у трактовці та розумінні ключових одиниць термінологічного апарату лінгвокультурології, що функціонують на рівні мови і культури, та розглядається логоепістема як суттєва категорія у парадигмі наукового знання, яка є однією з найбільш вдалих термінологічних і методологічних знахідок у лінгвокультурології останніх років.

Ключові слова: екфорема, лінгвокультурема, лінгвокультурний концепт, лінгвокультурологія, логоепістема, ноєма, сап'єнтема.

The article reveals a fundamental difference in the interpretation and understanding of the key units of terminological apparatus of linguoculturology, which are operating at the level of language and culture, and the logoepisteme is regarded as an essential category paradigm of scientific knowledge, which is one of the most successful terminological and methodological inventions in the linguoculturology in recent years.

Keywords: ekforeme, lingvocultureme, linguocultural concept, linguoculturology, logoepisteme, noeme, sapienteme.

Лингвокультурологія як область лінгвістических досліджень сложилась в кінці 70-х гг. ХХ вв. для рішення задачі представлення даних о стране и культуре изучаемого языка при помощи филологической методики преподавания. Она явилась продуктом антропологической парадигмы в лингвистике, начало которой положил еще в XIX в. В. фон Гумбольдт, который заметил, что своеобразие языка влияет на сущность нации, поэтому «тщательное изучение языка должно включать всё, что история и философия связывают с внутренним миром человека» [5: 377]. Новизна подобного подхода состояла в том, что

исследователь увидел за языковыми формами различия в способах мышления и восприятия действительности и сделал вывод о том, что в языке воплощается своеобразие культуры.

Как специальная область науки лингвокультурология возникла в 90-е годы XX века. Её появление является закономерным результатом развития философской и лингвистической теории XIX–XX вв.

Общепринятого определения и единого мнения о статусе, предмете и методах лингвокультурологии нет. Теоретико-методологическая база этой дисциплины в настоящий момент находится на стадии становления.

Цель данного исследования – выявление принципиальных различий в трактовке и понимании ключевых единиц терминологического аппарата лингвокультурологии, функционирующих на уровне языка и культуры.

В качестве центрального понятия лингвокультурологии фигурируют такие единицы, как лингвокультурный концепт, лингвокультурема (В.В. Воробьев), логоэпистема (В.Г. Костомаров, Н.Д. Бурвикова), сапиентема (Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров), экфорема (Н.А. Рубакин), ноэма (термин философской герменевтики).

Лингвокультурный концепт – это сложное ментальное образование, представляющее собой, по Ю.С. Степанову, квант переживаемого знания [11]. Концепт включает понятийный, образный и ценностный компоненты, его важной характеристикой является транслируемость в другие области знания. Будучи многомерным образованием, концепт вообще и лингвокультурный концепт, в частности, допускает различные истолкования. С позиций индивидуального сознания концепт – это алгебраическое замещение понятия. В плане соотношения научного и наивного мышления концепт трактуется как «абстрактное научное понятие в противоположность обиходному, житейскому понятию» [10: 246]. Сущностью понятия считает концепт В.В. Колесов: «понятие есть приближение к концепту, это явленность концепта в одной из его содержательных форм» [7: 19-20]. В понимании Абельера понятие рассудочно и связано с рациональным знанием, а концепт – «производное возвышенного духа, разума, способного творчески воспроизводить смыслы» [3: 16]. В последнем случае речь идет о понятиях и концептах особого рода, волновавших средневековых логиков и богословов, – об абстрактных этических сущностях высшего порядка, таких как *истина, справедливость, красота*.

В.В. Воробьев предлагает рассматривать «лингвокультурему» как одну из основных лингвокультурологических единиц. Под данным термином понимается единица, которая имеет коннотативные смыслы и которая может становиться знаком-функцией; иметь несколько коннотативных означаемых; актуализироваться в сознании воспринимающих и активно «жить» до тех пор, пока активно «живёт» идеологический контекст, её породивший [4: 87].

В.В. Верещагин, В.Г. Костомаров в 2005 году предлагают новое понятие «сапиентема». Под сапиентемой (лат. *sapientia* – от *sapio* – быть разумным, понимать, постигать) понимается «априорная врожденная ценностно маркированная идея (по Платону), постигаемая умозрительно, интуитивно, иногда путем озарения, представляющая собой сопряжение знания и этической установки, способная разворачиваться в конкретных лингвокультурах и становиться в таком случае лингвосапиентемой» [2: 952-953]. Исследователи отмечают, что это не статичное знание, а активное, полученное вследствие рассмотрения феномена и размышлений о нём. В качестве развернутого примера авторы рассматривают сапиентему «дом, жилище» – дом как благо, бездомность как несчастье. Лингвосапиентема представлена статически в лексическом фоновом компоненте значения и динамически – в рече-поведенческой тактике. Итак, в ряду понятий лингвокультурологии данный термин акцентирует интуитивное постижение ценностно маркированного смысла.

Предложенное Н.А. Рубакиным понятие «экфорема» связано, прежде всего, с психологией чтения, а также с социокультурной адаптацией инофонов.

Термин «ноэма» (греч. *поэма* – акт мышления) вводится в философский оборот Платоном и обозначает конституированный в мышлении объект. Аристотелем мышление трактовалось как комбинаторика ноэм, а истина – как их адекватное сочетание. «Ноэма фиксирует наполнение интенции содержанием восприятия. Это содержание или бытие

предмета является идентичным в многообразии способов данности предмета или в множестве конкретных ноэтических переживаний» [12: 529]. В этом философском определении существенны два момента: выделение объекта и его эмоциональное осмысление. Термин «ноэма» также используется в работах Т.В. Евсюковой и Т.Н. Снитко, где противопоставляется рефлексия лингвистическая (значение) и ноэматическая (смысл).

Выделение логоэпистемы как существенной категории в парадигме научного знания, функционирующей на уровне языка и культуры, можно считать одной из наиболее удачных терминологических и методологических находок последних лет. Авторы термина В.Г. Костомаров и Н.Д. Бурвикова понимают под логоэпистемой «разноуровневые лингвострановедчески ценные единицы, которые являются стандартным типом языковой реакции на внешние стимулы» [9: 37]. Речь идет о знании, которое несёт некоторая языковая единица с её скрытой «внутренней формой», индивидуальной культурной историей и собственными связями с национальной культурой.

Появление логоэпистемы как нового термина и понятия вызвало дискуссии лингвистов и методистов. Некоторые считают, что по своей природе логоэпистемы – это общее название таких языковых единиц, как слово, словосочетание, фразеологизм, крылатое выражение и прецедентные тексты, обеспечивающие культурную и страноведческую информацию. Однако, авторы этого термина отмечают, что «логоэпистемы несводимы к известным лингвистическим категориям: это не слово или словосочетание, не фразеологизм или клише, не метафора или аллегория и т.д.; это знание, «несомое словом как таковым» – его скрытой внутренней формой, его индивидуальной историей, его собственными связями с культурой» [1: 7].

В статье «Как тексты становятся прецедентными» В.Г. Костомаров и Н.Д. Бурвикова предлагают различать:

- слово – единицу, значение которой является обобщением примеров её употребления;
- логоэпистему – единицу, значение которой есть некая репрезентация какого-то культурно значимого текста [8].

Исследователи отмечают, что реальность таких единиц культурного знания, необходимого для адекватного пользования изучаемым языком, с самого начала интуитивно ощущалась разработчиками лингвострановедческих работ – работ, стремящихся методически осмыслить изучение языка в естественных для него культурных условиях, т.е. соизучение иностранного языка и соответствующей культуры.

За логоэпистемой стоит некоторый когнитивный смысл, некоторое знание, некоторая информация (зачастую оформленные как текст). Логоэпистема есть культурно-ценностный смысл как знак образованности человека. Отметим, что в этом плане лингвокультурема и логоэпистема принципиально расходятся: лингвокультурема представляет собой концентрат этнокультуры в сознании человека, а логоэпистема – концентрат общекультурной грамотности.

Являясь составляющими когнитивной базы носителей языка, логоэпистемы обладают широким ассоциативным потенциалом и делают речь экспрессивной и эмоционально окрашенной [6: 3]. Они усваиваются в процессе социализации и являются средством познания действительности.

Анализ таких единиц авторы считают отдельным направлением науки – лингвоэпистемологией или логоэпистематикой.

В.Г. Костомаров и Н.Д. Бурвикова характеризуют логоэпистему с разных точек зрения. Так, с точки зрения лингвистики логоэпистема обладает следующими признаками:

- имеет словесное выражение, причем может быть выраженной не только в слове, но и в словосочетании, предложении, сверхфразовом единстве;
- характеризуется отнесенностью к конкретному языку;
- является указанием на породивший её текст или ситуацию;
- в процессе коммуникации не создается заново, но возобновляется;
- в процессе коммуникации может видоизменяться в пределах сохранения познаваемости; в этом случае она приобретает текстообразующую силу.

Нужно отметить, что предлагаемые авторами лингвистические характеристики логоэпистемы соответствуют некоторым важнейшим признакам современной парадигмы научного поиска в науке.

Так, во второй характеристике имплицитно содержится разрабатываемое в лингвистике последних десятилетий представление о диалектической взаимосвязи в любом языке типологического и конкретно-языкового. Да и сама логоэпистема, как подчеркивали Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров, образуется как результат перехода от конъюнкции (копуляции) идей – их эпистем, которая представляет собой общечеловеческую ментальную структуру, к логоэпистеме, оформляющей эту ментальную структуру средствами конкретного языка.

Третий лингвистический признак логоэпистемы является указанием на референциальный характер логоэпистем. Каждая логоэпистема образует систему потенциальных вхождений в тексты, дискурсы, как и всякая языковая единица языковой системы.

Четвертый и пятый признаки связаны с третьим. В них важно, во-первых, то, что логоэпистема представляет собой некоторую инвариантную структуру (реализующуюся в конкретных вариантах – «в пределах сохранения опознаваемости»), а, во-вторых, указание на постоянную воспроизводимость логоэпистем.

Воспроизводимость в языковой системе бывает двух типов:

– воспроизводимость языковой структуры с конкретным наполнением образующих её структурно-функциональных позиций (как в переходе от минимальной схемы предложения к реальному предложению в реальном тексте или дискурсе);

– воспроизводимость различных стереотипных образований – от простейших этикетных формул до дискурсных схем.

Промежуточное положение между этими «полюсами» стереотипности занимают фразеологические образования, идиомы, коллокации, а также устойчивые конструкции, не относящиеся к вышеперечисленным единицам (различные дискурсные маркеры).

Особенность логоэпистем в том, что они соединяют оба типа стереотипности. Представляется возможным говорить даже об уникальности этих образований, поскольку ни одно другое языковое явление не соединяет обе существующие в языке разновидности стереотипности таким образом, когда прослеживается путь от начальной ментальной категории («идеи») до устойчивого стереотипного языкового образования. Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров предлагают называть этот порождающий процесс «грессусом» [1].

С точки зрения культурологии логоэпистема характеризуется:

– наполненностью некоторым знанием культурного характера;

– семиотичностью и символичностью, поскольку является элементом системы знаков и символов, используемых обществом;

– герменевтичностью, так как для её понимания требуется соотнесение с иными текстами как артефактами культуры;

– дидактичностью, так как овладение ею возможно в процессе получения образования в смысле «врастания» в культуру.

Эти признаки логоэпистемы указывают на то, что она является материальным воплощением знаний, мыслей, традиций, обычаев, примет, представлений. Логоэпистема передает особенности национального характера, будучи единственным способом его наивной экспликации.

Таким образом, логоэпистема – это «языковое выражение закрепленного общественной памятью следа отражения действительности в сознании носителей языка в результате постижения (или создания) ими духовных ценностей отечественной и мировой культур» [9: 39].

В.Г. Костомаров и Н.Д. Бурвикова отмечают, что значение логоэпистем освящено социально-исторически и важнейшими источниками, в которых формируется их семантическая потенция, являются: фольклор и народно-поэтические образы; общеевропейские античные и христианские библейские выражения;

тексты фильмов, рекламы, анекдотов, модных фильмов; лозунги, призывы; социально-исторические мифы.

Исследователи называют логоэпистемы символами некоторого стоящего за ними содержания, сигналами, заставляющими вспомнить определенное фоновое знание, опирающееся на некоторый текст, сама же логоэпистема представляется ими эмблемой, сверткой символики текста, единицей описания текста в лингвокультурном аспекте. Однако, исследователи подчеркивают, что назвать логоэпистему сверткой текста можно только условно. Любой текст многозначен и по содержанию богаче, шире, чем его свертка, являющаяся словом, словосочетанием, кратким предложением, в лучшем случае небольшим отрывком-цитатой.

Логоэпистемы играют существенную роль в построении коммуникативного акта, в структуризации новых текстов, особенно в публицистике и художественных произведениях, так как они способны сжато, образно, ярко выразить какое-то значение, мнение, причем, не прямо, а отсылая к общему культурному знанию, свойственному данному народу.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.: Институт русского языка им. А.С. Пушкина, 2002. – 84 с.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.: Индрик, 2005. – 1040 с.
3. Воркачев С.Г. К основаниям сопоставительной лингвоконцептологии / С.Г. Воркачев // Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Волгоград, 2004. – С. 12–16.
4. Воробьев В.В. Лингвокультурологическая парадигма личности / В.В. Воробьев. – М.: Изд-во УМУ РУДН, 1996. – 170 с.
5. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 378 с.
6. Канаева Е.Н. Текстовые функции логоэпистемы (на материале газетных заголовков): Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук / Е.Н. Канаева. – М., 2007. – 27 с.
7. Колесов В.В. Язык и ментальность / В.В. Колесов. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2004. – 240 с.
8. Костомаров В.Г., Бурвикова Н.Д. Как тексты становятся прецедентными / В.Г. Костомаров, Н.Д. Бурвикова // Русский язык за рубежом, 1994. – № 1. – С. 73–76.
9. Костомаров В.Г., Бурвикова Н.Д. Старые мехи и молодое вино. Из наблюдений над русским словоупотреблением конца XX века / В.Г. Костомаров, Н.Д. Бурвикова. – СПб.: Златоуст, 2001. – 72 с.
10. Соломоник А. Семиотика и лингвистика / А. Соломоник. – М.: Молодая гвардия, 1995. – 352 с.
11. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
12. Шпарага О.Н. Нозис и нозма / О.Н. Шпарага // Всемирная энциклопедия. Философия XX век. – М.: АСТ; Харвест; Современный литератор, 2002. – 529 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Денис Майданюк – аспірант кафедри російської мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, логоепістиматика.

КОНЦЕПТОСФЕРА КОХАННЯ В СУЧАСНОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Марина МАКАРОВА (Луганськ, Україна)

У статті подано інтерпретацію концепту з позицій лінгвокультурології; визначено структуру концептосфери КОХАННЯ, окреслено її ядро та периферію; схарактеризовано мовні засоби, якими репрезентована концептосфера КОХАННЯ в сучасному українському поетичному дискурсі.

Ключові слова: мовна картина світу, концептосфера, концептосфера КОХАННЯ, концепт, сучасний поетичний дискурс, метафора, епітет, порівняння.

The article represents an interpretation of the concept from the standpoint of linguistics, the structure of the conceptual sphere of love is determined. It outlines its core and periphery. There are characterized linguistic means by which represented the conceptual sphere of love in modern Ukrainian poetic discourse.

Key words: language world, the conceptual sphere, the conceptual sphere of love, concept, modern poetic discourse, metaphor, epithet, comparison.

Характерною ознакою сучасного літературознавства є акцентування на національних аспектах у літературі. У своїй творчості поети звертаються до загальнолюдських цінностей,

які через національне світобачення та специфічну ментальність визначають їхній ідіостиль. Варто зазначити, що антропоцентричний підхід до вивчення мовних засобів у творчості письменників дозволяє з'ясувати роль мови як суспільного явища в системі духовних цінностей етносу. Існує тісний обопільний зв'язок між особистістю та мовою: людина впливає на розвиток мови, остання у свою чергу формує особистість, відповідно, існування етносу без мови неможливе, тому мова – ключова ознака нації. З огляду на це у науковій літературі одним з актуальних напрямів дослідження мови є лінгвокультурологічний, що орієнтований на вивчення національно-культурного складника мовної картини світу (МКС).

У сучасних лінгвістичних дослідженнях поширеною є думка про те, що концепти відображають етнічне світобачення, відтворюють етнічну мовну картину світу. З позиції лінгвокультурології концепт визначений як ментальне утворення, позначене тією чи тією етнокультурною специфікою [10: 19]. Вивчення концептів з позицій лінгвокультурології репрезентовано у працях Н. Д. Артюнової, С. Г. Воркачова, В. І. Карасика, Ж. В. Краснобаєвої-Чорної, Г. Г. Слишкіна та інших науковців. Концепти „кохання”, „любов” серед інших абстрактно-емоційних концептів досліджував В. І. Кононенко, Е. В. Мінаєва описувала гендерні ознаки концепту „любов”, Г. А. Огаркова – когнітивний та дискурсивний аспекти вербалізації концепту „кохання” в сучасній англійській мові, Н. В. Сав'як – мовні маніфестації концепту „кохання/любов” у японській лінгвокультурі. На жаль, у сучасному мовознавстві немає однозначного тлумачення терміну „концептосфера”, чітко не окреслено її структуру, тому обрана нами тема є актуальною.

Метою статті є визначення основних концептів, що входять до концептосфери *КОХАННЯ*, опис мовних засобів, які її реалізують у сучасному українському поетичному дискурсі. Адже важливим інформаційним джерелом знань є простір художніх текстів, що репрезентує МКС етносу. Матеріалом дослідження обрано серію „Улюблені вірші про кохання”, яка складається з двох збірок – жіночого та чоловічого. У жіночому примірнику представлено вірші поетів чоловіків, зокрема Івана Андрусяка, Юрія Бедрика, Павла Вольвача, Василя Герасим'юка, Івана Малковича та ін., а у чоловічому – зібрано вірші українських поеток, серед них Наталка Білоцерцівець, Оксана Забужко, Маріанна Кіяновська, Наталка Поклад та ін. Ця серія – яскравий приклад поезії про любов письменників ХХ – початку ХХІ століття.

Якщо картина світу є результатом взаємодії всіх засобів мовної системи, то концептосфера співвідносна з відображенням навколишньої дійсності тією мірою, якою виявляється національна специфіка наявних у ній концептів. Крім того, МКС робить акцент на лінгвістичний аспект певного явища, а концептосфера представляє ментальну сторону. Отже, концептосфера – сукупність ментальних сутностей, відображена у вокабулярі мови загалом та її окремого носія. МКС відтворює зв'язки навколишньої дійсності через використання мовних одиниць різних рівнів. Концептосфера співвідноситься з діяльнісним аспектом, вона репрезентує культурологічний інформаційний простір, у межах якого комунікують носії певної національно-культурної спільноти [3: 188]. Оскільки концепти утворюють концептосферу, яка є цілісною структурованою єдністю, то варто говорити, що концептосфера через системні зв'язки концептів реалізується в мовній картині світу.

Базовим лінгвокультурологічним поняттям, на думку В. І. Карасика, є концепт. Науковець наполягає на необхідності конкретизувати культурні концепти, зважаючи на їхній ціннісний компонент: співвідношення їх з тими чи тими предметами, явищами, ідеями, які цінні для носіїв культури. Цінності визначають поведінку людей і реалізуються в мовній картині світу, але жоден текст не може їх представити в повному наборі. І хоча є певні етичні кодекси, наприклад, Десять Заповідей, проте вони не охоплюють усіх цінностей етносу, які існують у культурі не ізольовано, а взаємопов'язані і створюють ціннісну картину світу, що є частиною мовної картини світу [4: 97-98]. Крім того, Ж. В. Краснобаєва-Чорна з позицій лінгвокультурологічного вектору дослідження концептосфери розглядає концепт як одиницю, що наділена динамічною природою і характеризується „стереотипністю” та „константністю” [5: 29-30].

Концепти утворюють концептосферу, але це не хаотичне їх поєднання, а складна система, що утворена переплітанням численних і різноманітних структурних об'єднань і

груп, які поєднані в ланцюжки або цикли, і конструюються як поля із центром і периферією [11: 186-187]. Ядром концептосфери КОХАННЯ вважаємо безпосередньо концепт „кохання” та синонімічний до нього концепт „любов”, підтримуючи думку Г. Г. Максимовських, що ядро концепту не завжди можна визначити одним словом [7: 58]. Периферію будуть репрезентувати інші концепти, створені на основі історико-культурного досвіду етносу, наділені лінгвокультурною інформативністю.

Кохання є одним із найважливіших компонентів духовної культури, а також одним із ключових концептів загальноомовної картини світу. Незважаючи на значну кількість наукових розвідок у різних галузях знань, де описано це почуття, загальноновизнаного тлумачення для цього феномену людського буття не надано.

У „Новому філософському словнику” кохання потрактовано якуніверсалія культури, яка фіксує у своєму змісті глибоке індивідуальне почуття, векторно спрямоване на свій предмет та об’єктивне у прагненні до нього. Для людини, яка кохає, почуття любові виступає як максимальна цінність і найважливіша домінанта життєвої стратегії. Кохання не можна довільно викликати, припиняти, переадресовувати. Атрибутивним аспектом любові є особливий емоційний ореол її носія, який проявляється в душевній піднесеності та радісному світосприйнятті. Оскільки кохання є складним комплексним феноменом, то воно виникає на основі протилежних понять: індивідуального і загальносоціального, тілесного і духовного, сучасного й універсально значущого [9: 578].

С. Г. Воркачов так описує семантичну модель кохання: „Любов – це почуття, викликане у суб’єкта переживанням центрального об’єкта в системі його особистісних цінностей за умови раціональної невмотивованості вибору цього об’єкта і його індивідуальності – унікальності. При цьому той, хто любить, має бажання отримати предмет у свою „особисту сферу” або зберегти його в ній, бажає йому добра й процвітання, готовий іти за ради нього на жертви, піклуватися про нього, бере на себе відповідальність за його благополуччя” [2: 57]. Про кохання науковець говорить як про „телеономний концепт у квадраті”, пояснюючи це тим, що воно формує смисл індивідуального життя через вихід за межі окремого буття. Телеономні концепти визначає як найвищі духовні цінності, які утворюють і втілюють для людини ідеал, прагнення до якого створює моральні задоволення в житті, – ідеали, заради яких варто жити [1: 37-41].

Д. Майерс зазначає, що численні дослідження свідчать про те, що саме чоловіки більш влюбливі. Окрім того, вони повільніше виходять з цього стану на відміну від жінок, а також не розривають стосунків, якщо справа доходить до весілля. Проте влюбливі жінки емоційно залучені в любовні стосунки, для них властиво говорити, що вони відчувають ейфорію, приємне запаморочення та безтурботність. На відміну від чоловіків, їм властиво фокусувати увагу на інтимній довірливості стосунків, на необхідності турбуватися про свого партнера. Чоловіків більше цікавить ігровий та фізичний бік їх стосунків [6: 551-552]. Досліджуваний матеріал показав, що ці особливості відбиті в мовній картині світу українських авторів.

У чоловічій поезії об’єктом опису стає кохана жінка, тому часто вживаними є звертання *моя кохана, дівчинко, музо, моя тиха і ніжна, моя доле золота*. Вони утворюють особливий емоційний простір, де посилення інтимізації досягнуто за допомогою використання присвійного займенника „моя”: „*Золота моя жінко, золота моя муко, // я до неба злітав, я тинявся, як мана, // я, цілюючи подумки золоті твої руки, // і сміявся, і плакав, як дитина мала. <...> Ти прийшла і пішла, та ще довго тремтіла // золота твоя тінь на моєму житті. // В небі серця мого, мов зоря, пролетіла // і лишила на серці сліди золоті. // Золота моя птахо, золота моя осене, // так ніхто ще не міг золотити мені. // Скільки часу минуло, а я ще і досі, // мов листок, на твоєму золотому вогні*”(Анатолій Кичинський) [12: 87].

Е. В. Мінаєва зазначає, що найпоширенішими словами в любовному дискурсі є займенники „мій”, „моя”, „його”, „її”, „твій”, „твоя”, які вживають частіше за саму лексему „кохання”. Такий „лексикон володіння” репрезентує в поезії кохання, і секс. Поняття сексуальності та чуттєвості, які засуджувалися за радянських часів, активно фігурують у сучасному українському художньому дискурсі [8: 127-128]. Чуттєвість є важливим складником кохання, тому вищенаведених рядках вірша Анатолія Кичинського відчувається ніжність і турботу по відношенню до обранці. Використання лексем „золотий” та „золотити” свідчать про те, що

ця жінка є дуже дорогою серцю. Золотий колір символізує Сонце, багатство, святість. Отже, для автора жінка стає Сонцем, без якого неможливе життя, багатством – не лише матеріальним, але й духовним, є святинею.

Жінки теж використовують метафоричні конструкції з лексемою „золото”: „Я боялася так, що твій голос розчиниться в пам'яті, // Так боялась його проковтнути, мов кісточку з вишні, // Що просила у січня, як чорна жєбрачка на паперті, // Щоби голос цей в серці моєму він золотом вишив” (Катерина Калитко) [13: 63].

Соматизми *серце, рука, губа, око, брова, волосся* ін. входять до концептосфери КОХАННЯ, тому можуть уточнювати або навіть замінити лексему „кохання (любов)”, їх доволі часто використовують поетив метафоричних конструкціях: „Я люблю тебе, грішину. <...>Я в літній дощ на дощових твоїх, // На грудях табунами пальців пасся... // Твого волосся дощового пасма // Той літній дощ на морі утаїв” (Дмитро Кремінь) [12: 97-98]; „Останні думи. **Отямся, любове. // Не йди мені з серця. Не йди із очей. // Твій голос іще не зітерся до крови, // А серце сирітно жєвріє іще...**” (Степан Сапеляк) [12: 197].

На відміну від чоловічої поезії у жіночій широко використовуються порівняння, де об'єктом виступають лексеми „любов”, „любити”, „серце”. „**Ця любов – як вода у решеті // Навіть кухлика не наповнити // Зацвіла золота і срібна // Поетична така акація // Серце б'ється як тиха риба // На тарелі у ресторації**” (Катерина Калитко) [13: 67]; „**Та все ж кажу, що я тебе люблю, // мов камінець, прилиплий до долоні**” (Кривенко Марія) [13: 105]; „**Без любові мовчать пророцтва, // а любов та – як губка з оцтом, // що розп'ятій душі для тямі // між безумствами й каяттями. // А любов та – мов крик совиний, // наче постріл глухий у спину, // незбагненна і неприйнятна, // всепрошаюча і всеядна, // всепроникна і всеочисна**” (Неоніла Стефурак) [13: 212].

Деякі народи вважають серце обителлю душі, тому письменники використовують цю лексему для опису любовних переживань. За нашими спостереженнями, жінки частіше звертаються до концепту „душа”: „...А все-таки я Вас любила, любила, любила! // І це не минає – хіба осідає на дно... // Я Вас у собі, мов коштовну карафку, розбила – // **І душу, як білий обрус, просочило щемливе вино!** // Ви колір дали моїм мислям, а образам тіло, // Зоставишсь – лиш шумом, як море у мушлі в ушу...” (Оксана Забужко) [13: 32]; „**Це я, це вже я – // Та, що спрдала Богові душу // за квартиру кохання // І з'явилась на сотій сторінці // Твого життя**” (Оксана Куценко) [13: 121].

Письменниці широко використовують концептуальну метафору. Олена Галета співвідносить почуття із підступним плазуном, даючи своє власне потрактування любові: „**Ти не мій, ти не мій, ти не мій // Ні сьогодні, ні завтра, ні вчора. // А буває ж, кохання – змій. // Бережись, я іду. Я – ворог**” [13: 15]. „**Твоя любов – шовковиця шовкова: // Тавро цих губ довіку не відтерти – // Чорніших і від кави, і від смерти**” [13: 144] – ця індивідуально-авторська концептуальна метафора підсилена етимологізацією „шовковиця шовкова”. Відомо, що листя шовковиці використовують для виготовлення натурального шовку. Крім того, з давніх часів шовковицю вважають лікарською рослиною від тяжких хвороб. Імовірно, Ганна Осадко через цей засіб хоче сказати читачеві, що для ліричної героїні любов – це однозначно життя і смерть.

У чоловічій поезії поряд із загальноживаними епітетами, наприклад, „**солodka любов**” (Сергій Жадан) [12: 70], яскраво представлені індивідуально-авторські: „**любове, – кажу, – любовонько // пєстинько срібнослізна // росинькомукосердна // озовися, озовись // будеш мною князувати // барви-квіти вподобати // я навіки твій**” (Сапеляк Степан) [12: 198]. Демінутивні форми, широко представлені в аналізованому контексті, – специфічний український засіб створення колориту інтимності.

Досліджуваний матеріал засвідчив, що в жіночій поезії частіше використовуваними є постійні епітети, що зазвичай доповнюють порівняння або метафоричні конструкції: „**Твоя любов – як дзвін старих балад – // Гірка і відчайдушна**” (Оксана Пахльовська) [13: 166]; „**Звично двері відчинить зима, як стара коханка, // Якостання любов, що не скінчиться вже ніколи**” (Ганна Осадко) [13: 142]; „**З того боку планети зірки – світляків піраміди, // дець між них загуляла твоя неминуща любов**” (Вікторія Стах) [13: 207]; „**Хай це лише**

любов, // по-справжньому чудова, // Хай це лише осіння паркова імла..." (Оксана Куденко) [13: 120].

У віршах про кохання часто вживана лексема „ніч”, репрезентована метонімією у Івана Малковича, метафорою у Василя Герасим’юка: „*Пробігла жовта квітка поміж нами – // й велика ніч з зеленими очима // між нас хотіла стиха просочитись // (а очі ж бо – твої; // ті, котрі я губами // не раз розплющував, заплющував не раз). // Ніч відпливла*” (Іван Малкович) [12: 126]; „*Ти надійшла мені. // Настала ти мені // на весь мій білий світ, // на темний мегаполіс, // щоб я промчав цю ніч, // як месник на коні, – // на голос твої, на зойк, // на голос твої, // на голос*” (Василь Герасим’юк) [12: 45].

Отже, культурний концепт „кохання/любов” відносимо до ядра розглянутої концептосфери. У мовній картині світу сучасних українських письменників вона представлена концептами „серце”, „душа”, „око”, „губи”, „ніч”, „золото” тощо. Змальовуючи почуття закоханості, поети не завжди використовують лексеми „кохання”, „любов”, вони відтворюють цей стан через засоби художньої образності. І в чоловічій, і в жіночій поезії автори активно послуговуються постійними та індивідуально-авторськими епітетами, порівняльними конструкціями, концептуальними метафорами, що відбивають етнокультурну специфіку мовної картини світу українців. Подальші дослідження вбачаємо у детальному вивченні концептосфери КОХАННЯ в сучасному поетичному дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воркачев С. Г. Любовь как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : Гнозис, 2007. – 284 с.
2. Воркачев С. Г. Национально-культурная специфика концепта любви в русской и испанской паремииологии / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 1995. – № 3. – С. 56-65.
3. Иванова С. В. Лингвокультурологический аспект исследования языковых единиц : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Иванова Светлана Викторовна. – Уфа, 2003. – 364 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс : монография / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
5. Краснобаева-Чорна Ж. В. Интегральный подход до інтерпретації концепту (філософський та лінгвокультурологічний вектори) / Ж. В. Краснобаева-Чорна // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – Вип. 14. – С. 27-31.
6. Майерс Д. Социальная психология : учебник / пер. с англ. В. Гаврилов и др. – СПб. : Питер, 2003. – 752 с.
7. Максимовских А. Г. Концепт „Природа” в лирике поэта Зауралья А. М. Виноградова: лингвокультурологический аспект : дисс... канд. филолог. наук : 10.02.01 / Максимовских Анна Геннадиевна. – Шадринск, 2011. – 197 с.
8. Минаева Э. В. Гендерная концептология: языковая репрезентация концептов „Дом” и „Любовь” в женской поэзии : дис... канд. филол. наук : 10.02.02 / Минаева Элла Викторовна. – Луганск, 2007. – 198 с.
9. Новейший философский словарь / Сос. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов; отв. секр. и ред. А. И. Мерцалова. – Мн : Книжный Дом, 2003. – С. 578.
10. Огаркова Г. А. Вербалізація концепту кохання в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти : дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Огаркова Ганна Анатоліївна. – К., 2004. – 221 с.
11. Слухай Н. В. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : навч. посіб. / Н. В. Слухай, О. С. Снитко, Т. П. Вільчинська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2011. – 367 с.
12. Улюблені вірші про кохання : жіночий примірник / Упоряд. Б. Щавурський. – Тернопіль : Богдан, 2007. – 256 с.
13. Улюблені вірші про кохання : чоловічий примірник / Упоряд. Б. Щавурський. – Тернопіль : Богдан, 2007. – 242 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Макарова – аспірантка кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, концептосфера КОХАННЯ, сучасний поетичний дискурс.

СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЕКСЕМИ «WAR» В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ БРИТАНСЬКОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Ірина МАТІЯШ (Івано-Франківськ, Україна)

У статті здійснюється спроба змоделювати еволюцію британської мовної картини світу XVIII – XXI ст. у лінгвокультурологічній та етнолінгвістичній проекції. Розглядається трансформація мовної

картини світу в контексті аналізу модифікації семантичної структури лексеми *war* на лексикографічному матеріалі Британії останніх чотирьох століть.

Ключові слова: лінгвокультурологія, мовна картина світу, семантична структура слова, лексема, семема, сема.

The article presents the attempt to model the evolution of the British linguistic world image of XVIII – XXI centuries in the ethnolinguistic and linguistic-cultural projection. The paper considers the transformation of the linguistic view of the world in the context of the analysis of the semantic structure modification of the lexeme freedom using the lexicographical sources of Britain during the last four centuries.

Keywords: linguistic culturology, ethnolinguistic, linguistic world image, semantic structure of the world, definition, lexical meaning, lexeme, sememe, seme.

Постановка наукової проблеми. Впродовж багатьох десятиліть лінгвістів цікавлять питання ролі мови у пізнанні світу, взаємозв'язку мови і культури, мови і мислення, природи мовної картини світу тощо. Науковими розвідками пропонується немало варіантів вирішення проблем у зазначених площинах, але загально визнаної теорії поки що не існує. Слід вказати, що у зв'язку з цим з'явилися нові скерування лінгвістики, які репрезентують новітні дослідження у галузі культурно-етнічних складових мови, мовної особистості, мовних стереотипів, ведуться дискусії щодо розмежування мовної та концептуальної картин світу та багато ін. В даній статті здійснюється спроба відстежити розвиток британської мовної картини світу, опираючись на структурно-семантичні зміни лексеми *war*. **Актуальність даного дослідження** полягає в тому, що в сучасному мовознавстві окреслилась тенденція до вивчення мовних явищ через екстралінгвальні фактори у тісному взаємозв'язку із ментально-структурною моделлю суспільства. Говорячи про **завдання**, слід сказати, що аналіз еволюції лексеми *war* дасть змогу описати особливості трансформації ментальної, аксіологічної, етнокультурної та ін. моделей світу, що, в свою чергу, буде маніфестацією британської моделі світу у її розвитку впродовж останніх чотирьох століть.

Аналіз основних досліджень. Першими про активну і конструктивну властивість мови та її здатність впливати на формування культури, психології і творчості говорили В. фон Гумбольдт і Й. Гердер. Ідеї Гумбольдта знайшли своє продовження в працях Л. Вайсгербера, О. Потебні, Е. Сепіра, Б. Уорфа, К. Фосслера та ін. Впродовж останніх десятиліть питання мови і культури активно розробляли А. Вежбицька, Н. Арутюнова, В. Телія, М. Толстой, О. Кубрякова, В. Маслова, О. Селіванова, В. Костомаров, В. Воробйов, та ін. Семантичну структуру слова детально розглядають В. Гак, С. Кацнельсон, Е. Куцнецов, Ж. Соколовська, Д. Шмельов та ін.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Першість у розробці відношення мови-мислення і мови-культури віддають Й. Гердеру та В. фон Гумбольдту. У «Трактаті про походження мови» (1770) Гердер пов'язав чотири фундаментальні феномени людства – мову, культуру, суспільство і національний дух. Мова за своїм походженням зв'язана із культурою і вдосконалюється разом із суспільством. Філософ впевнений, що в кожній національній мові «втиснутий розум даного народу і його характер» [2: 233]. Ці думки продовжив відомий німецький філософ і мовознавець В. фон Гумбольдт. Він вбачає у мові «дух» народу, вона є його зовнішнім проявом [3: 147]. Думки Гумбольдта про своєрідність національних мов досі залишаються актуальними і сьогодні отримують нове прочитання та підтвердження. Зокрема, він вважав, що з кожною новою мовою ми долучаємося до нової системи думок і відчуттів [4: 312]; мова завжди втілює в собі своєрідність цілого народу [4: 349]; мови формують та визначають національний характер [4: 363]. З допомогою мови можна проникнути у найвищі і найглибші сфери, у всю багатоманітність світу [3: 6].

Такої ж думки дотримується І.І. Срезневський, який стверджує, що народ самовиражається найповніше і найправильніше через свою мову. Народ і мова не можуть бути представлені один без одного [10: 14]. Схожу позицію висловлює Р.А. Будагов: будь-яка національна мова – це не лише окрема система позначень, але і результат своєрідного відображення всієї діяльності людей, які говорять даною національною мовою [8: 70].

Таким чином, говоримо про національну специфіку мислення і національну культуру, які знаходять відображення в етнічній мові через формування мовної картини світу (МКС) – «суб'єктивно-об'єктивного образу реального світу». МКС не лише відкриває доступ до

пізнання особливостей національного світобачення окремої лінгвокультурної спільноти, але й акумулює її культурне надбання [1: 338].

Г.В. Колшанський визначає МКС як вторинне існування об'єктивного світу, закріплене і реалізоване у своєрідній матеріальній формі – мові [цит. за 5: 43]. Ю.Д. Апресян говорить, що у картині світу відбиті наївні уявлення про внутрішній світ людини, в ній конденсується досвід інтроспекції поколінь, вона відображає окремий спосіб сприйняття та організації світу [11: 55]. В.А. Маслова підкреслює, що дане поняття є лише метафорою, оскільки в дійсності особливості національної мови, в якій зафіксований унікальний соціально-історичний досвід певної спільноти, створюють лише специфічне забарвлення цього світу, обумовлене національною значимістю предметів, явищ, процесів та винятковим відношенням до них даного народу [6: 65]. Основоположник Люблінської школи етнолінгвістики Є. Бартмінські трактує МКС як інтерпретацію дійсності засобами мови, що охоплює всю багатомірність поглядів на світ, людину, речі і події. Він уточнює, що МКС не є дзеркальним відображенням чи «фотознімком» реальності, а її інтерпретацією, суб'єктивним портретом [11: 266]. Бартмінські намагається дати відповідь на питання, який мовний матеріал може стати основою опису (реконструкції) МКС. Для нього таким матеріалом слугує лексичний склад мови. Лексика за Бартмінські виступає характерним «інвентарем культури», живим і динамічним, який постійно збагачується новими одиницями; вона є своєрідним сейсмографом, який фіксує стан розвитку суспільства, цивілізації і культури [11: 269-270].

Найповніше і найточніше лексичний склад мови відображений у словниках. Цікаво про словник висловився Е. Сепір. Для нього це – дзеркало культури, яке у значній мірі відображає рівень її розвитку. Словник у якості змістової сторони мови завжди виступає у вигляді набору символів, які відображають культурний фон окремого суспільства [9: 276]. Зміни в лексиці обумовлюються різним причинами, більшість із яких мають культурний характер і залежать від історії самої культури [9: 242]. Г. Богатова підкреслює, що словники мають більше значення для становлення нації, ніж революції; дослідження діахронічної лінгвістики і фундаментальні словники акумулюють історичну пам'ять народу [11: 19].

А. Хроленко пропонує застосовувати словникові статті під час лінгвокультурологічного та етнолінгвістичного аналізу, оскільки вони дають надійний матеріал для теоретичних роздумів про інваріантне і специфічне в слові. Зіставлення можливе як на рівні окремих лексем, так і на рівні сукупності слів; воно стає операційною процедурою із високим ступенем надійності і доказовості [11: 167]. Таким чином, спроба змоделювати МКС з допомогою словникових дефініцій може бути відображена у формі таблиці. Таблиця чи матриця, як засіб моделювання, дозволяє в межах охопленого простору уявити складне, багатопланове мовне явище – семантичну структуру слова зокрема, або лексико-семантичну систему як цілісне утворення [7: 66].

У даній статті здійснюється спроба прослідкувати розвиток, становлення і сучасний стан лексеми **war** в системі уявлень британців через призму еволюції її лексичного значення, тобто її місце в МКС, оскільки трансформація семантичної структури слова нерозривно пов'язана із змінами у соціумі. Таким чином, дослідження семантичних модифікацій відображає зміни досліджуваного лінгвокультурного простору.

Дефініції лексеми **war** подані у наступних таблицях:

Головним матеріалом аналізу слугували наступні тлумачні словники: *A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings* (1768, 1792), *A Dictionary of The English Language* (1828), *The Concise Oxford Dictionary of Current English* (1919), *A New English Dictionary on Historical Principles. Vol. X. Part II. V – Z* (1928), *Oxford Dictionaries Online*.

Значення лексеми **war** (війна) під номером один, на перший погляд, у всіх словниках однакове і пояснює її як «збройне протистояння», але при детальному розгляді бачимо, що з плином часу додаються нові компоненти, тобто дане значення лексеми розширилось. Порівняймо, якщо у XVIII – XIX ст. війною називався прояв чи застосування насильства іноземним військом, силове протистояння між різними країнами, на що вказує слово *foreign* (іноземний) у дефініції, то у XX ст. до уваги береться також збройний конфлікт між правителями і партіями (як однієї країни, так і різних). На сучасному етапі тлумачення

залишається незмінним. Наші здогадки можна підкріпити ілюстраціями до словникових статей: *Japan declared war on Germany, the two countries were at war for the next eight years* (Японія оголосила війну Німеччині, наступних вісім років дві країни були у стані війни) [17]; *The aim of the nation in going to war is exactly the same as that of the individual in entering a court: it wants its rights, or what it alleges to be its rights* (Ціль нації, йдучи на війну, така сама як і людини, що йде до суду, – вона хоче отримати свої права або те, що є заявленим як її права); *When he was a little boy, there being war in the country* (Коли він був маленьким хлопчиком, у країні йшли війни) [12]. На нашу думку, деталізація значення, в даному випадку, напряму пов'язана із подіями у суспільно-політичному житті Британії, а саме: її статус колоніальної імперії, тобто постійне завоювання нових територій і боротьба за збереження існуючих, намагання втримати лідируючі позиції на світових ринках, повстанська і революційна боротьба всередині Великобританії, участь країни у світових війнах – все це залишило свій відбиток як у ментальності і світосприйнятті нації, так і в мовному вираженні поняття *war* (війна).

Остання дефініція словників XVIII – XIX ст. трактує досліджувану лексему як ворожість, вияв опозиції; на початку XX ст. дане значення доповнюється семами 'суперечка', 'розбрат', скоріше всього, йдеться про боротьбу інтересів і думок між людьми, на що наштовхує слово *persons* (люди) у тлумаченні. У *A New English Dictionary on Historical Principles* бачимо ще більш детальне пояснення: «відкрита ворожнеча чи розбіжність між людьми, групами, принципами». Для підтвердження наведемо приклади із словників: *She was at war with her parents* (Вона воювала зі своїми батьками); *A price war among tour operators* (цінова війна між туроператорами) [17]; *Teetotallers and moderate drinkers will probably be at war on this point ... as long as the world lasts* (Ті, хто ніколи не вживає алкоголю, напевно, будуть воювати із тими, хто п'є, допоки існуватиме цей світ) [12]. Таке ж трактування зберігається у сучасному словнику. Як бачимо, основна сема лексеми *war* 'протистояння' в даному випадку вжита в переносному значенні. Можливо, боротьба за власні погляди, інтереси, принципи, переконання певним чином асоціюється британцями із війною, в якій також беруть участь декілька учасників, кожен з яких переслідує свою мету, і в якій буде переможець та переможений як і у військовому протистоянні.

Цікавим, на нашу думку, є уживання лексеми *war* у поетичних текстах – вона використовується для позначення війська як цілого, амуніції, зброї тощо. Про це дізнаємось із останнього тлумачення у *A New English Dictionary on Historical Principles*, яке, на нашу думку, є злиттям семем під номером два і три словника XVIII ст. Варто вказати, що дана дефініція містить позначку «застаріле» і, напевно, тому у словнику поч. XXI ст. не зустрічається. Вважаємо, що описане значення певним чином розкриває лінгвокультурологічний аспект словника, оскільки, при перекладі чи читанні давніх текстів або поезії доцільно буде використовувати словник саме того періоду, який якнайкраще відбиватиме уявлення тогочасних британців і їхнє трактування лексеми *war* на окремому етапі розвитку суспільства, для прикладу подамо ілюстрацію до даного визначення: *Th' embattled elephant, Loaden with war* (Приведений у бойову готовність слон був навантажений зброєю) [12]. Тому, можемо стверджувати, що для жителів Британії XVIII – XIX ст. війна напряму ототожнювалась із військом, яке приймає у ній участь, та із зброєю, яку воно застосовує.

На початку XX ст. спостерігаємо появу декількох нових компонентів значення досліджуваної лексеми. Маємо на увазі позиції під номером два і три словника *The Concise Oxford Dictionary of Current English*. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує саме друга позиція, оскільки тут з'являється сема 'закон', яку не знаходимо в жодному із розглянутих лексикографічних джерел, але імпліцитно вона прочитується на першій позиції сучасного словника. Ми вважаємо, що з формулювання «стан збройного конфлікту між країнами» можна вивести положення про недотримання міжнародних угод, договорів, законів. Йдеться про порушення або призупинення дотримання міжнародного законодавства під час збройних сутичок. Важко сказати, які конкретно закони чи про яке порушення йдеться через лаконічність дефініції та брак ілюстративного матеріалу до тлумачення, можливо, на увазі мається інтервенція, інвазія, силове захоплення території, введення військ тощо.

Третя дефініція у *The Concise Oxford Dictionary of Current English* подає лексему *war* як військову атаку в т.ч. морську. В наступному словнику значення узагальнюється і трактується як воєнна кампанія в цілому, а на початку XXI ст. досліджувана лексема позначає також будь-яку кампанію, яка спрямована на боротьбу із небажаною ситуацією, явищем чи діяльністю, наприклад, *the authorities are waging war against smuggling* (влада веде війну із контрабандою); *a war on drugs* (війна із наркотиками) [17]. Як бачимо, для британців боротьба із певними речами, феноменами, обставинами чи становищем прирівнюється до війни, в якій також є визначена стратегія, план заходів і мета.

На четвертій позиції словника XVIII ст. досліджувана лексема асоціюється із військовою службою. Ще раз таке тлумачення зустрічаємо у *A New English Dictionary on Historical Principles* теж на четвертій позиції, де знаходимо більш детальну експлікацію: ведення битви, військова служба, мистецтво воєнних дій. Наприклад, *They hang the trumpet in the hall, and study war no more* (Вони повісили сурми у залі і перестали вивчати мистецтво ведення бойових дій) [12]. Відсутність такого значення у *Oxford Dictionaries Online* може свідчити про те, що британці не пов'язують безпосередньо військову службу із війною, а мистецтво воєнних дій, напевно, не завжди мусить знаходити своє застосування. В такій динаміці вбачаємо відображення суспільних настроїв, в яких переважає тенденція до мирного вирішення конфліктів без збройного протистояння.

Висновок. Розклавши досліджувану лексему на окремі компоненти і прослідкувавши їх розвиток в діакронії, можна виділити наступні семи 'протистояння', 'ворожість', 'зброя', 'опір', 'конфлікт', 'битва', 'військо', 'кампанія'. Поглянувши на еволюцію семантичної структури лексеми *war* можемо сказати, що впродовж останніх чотирьох століть трактування даного поняття не зазнало кардинальних змін, і яскравою динамікою не відзначається, але в процесі свого розвитку воно стало співвідноситись із іншими аспектами людської діяльності. Війна із суто військової справи перейшла в розряд особистої боротьби із небажаним явищем чи подією; дана лексема позначає конфлікт не лише зовнішній, а й внутрішній по відношенню до окремої держави; вона нерозривно асоціюється із зброєю, ворожістю та насильством, а також порушенням закону.

Динаміка значення слова і, зокрема, словникової дефініції в контексті мовної картини світу показує тісний взаємозв'язок мовних одиниць із позамовними подіями і їх вплив один на одного. В даному випадку лексична система національної мови є дуже чутливим індикатором суспільних змін. Соціальні чинники найістотніше впливають на лексико-семантичну структуру, тому саме вона змінюється найбільше під час складних історичних періодів розвитку суспільства.

На перший погляд, може здатись, що дослідження динаміки значень слова належить лише до сфери лексикографії, зміст понять був незалежним від словникових тлумачень. Але саме ці тлумачення формувались та фіксувались у свідомості людей, маніфестуючи у такий спосіб світогляд народу, відтворюючи його світосприйняття і ментальність, тобто формуючи мовну картину світу.

Таким чином, людська мова є сховищем культури та історії людей, вона змінюється та еволюціонує в міру розвитку матеріальної і духовної культури; в ній знаходять своє відображення всі досягнення і втрати, весь позитивний і негативний досвід та помилки людського буття.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Гердер И.Г. Идеи и философия истории человечества / И.Г. Гердер. – М.: 1977. – 703 с.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
4. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 448 с.
5. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
6. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие / В.А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
7. Мельник Я.Г. Субъективность как языковая категория / Я.Г. Мельник. – Ивано-Франковск, 1997. – 128 с.
8. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Поставалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.

9. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир; [пер. с англ.; под ред. А.Е. Кибрика]. – М.: Наука, 1993. – 656 с.
10. Срезневский И.И. Мысли об истории русского языка / И.И. Срезневский. – М.: 1959. – 133 с.
11. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии: учеб. пособие / А.Т. Хроленко; под ред. В.Д. Бондалетова. – 3-е изд., испр. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 184 с.
12. A New English Dictionary on Historical Principles. Vol. X. Part II. V – Z [ed. by Dr. James A.H. Murray, Henry Bradley, W.A. Craigie, C.T. Onions]. – Oxford: The Clarendon Press, 1928. – 1178 p.
13. Bartmiski, Jerzy. Der Begriff des sprachlichen Weltbildes und die Methoden seiner Operationalisierung // *Text i dyskurs – Text und Diskurs*. – 2012. – № 5. – S. 261 – 289.
14. Johnson, S. A Dictionary of The English Language in which the Words are Deduced from their Originals, explained in their Different Meanings / Samuel Johnson. – Dublin: printed by W. G. Jones, 1768
15. Johnson, S. A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings / Samuel Johnson. – London, 1792
16. Johnson, S. A Dictionary of The English Language / Samuel Johnson, John Walker. – London, 1828
17. Oxford English Dictionary Online / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/war?q=war>
18. The Concise Oxford Dictionary of Current English [adapt. by H.W. Fowler, F.G. Fowler]. – Oxford: The Clarendon Press, 1919. – 1064 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Матіяш – аспірант кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, етнолінгвістика, мовні картини світу, лексикографічне оформлення лексичного складу мови, семасіологія.

ДИНАМІКА РОЗГОРТАННЯ ФРЕЙМУ БОГ У РОМАНІ А. НОТОМБ «МЕТАФІЗИКА ТРУБ»

Наталія МИРОНОВА (Горлівка, Україна)

Дана стаття присвячена вивченню фреймів та їх семантико-когнітивному аналізу на матеріалі французької мови. Актуальність обраної теми визначається загальним інтересом та спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення фреймів взагалі й особливостей їхнього мовного втілення.

Ключові слова: предметний, акціональний, таксономічний, посесивний, компаративний фрейми, слоти, фреймовий аналіз, мовний акт.

The given article is dedicated to the study of the frames and their semantico-cognitive analysis on the material of the French language. The urgency of the investigated topic is defined by the general interest and the reference of modern linguistic researches to the study of a frame in general and also by their features of speech representation.

Keywords: subject, actional, taxonomic, possessive, comparative frames and slots, framing analysis, speech act.

Однією з основних когнітивних структур репрезентації знань і уявлень є фрейм, що являє собою знання про стереотипні ситуації, які складають континіум життя. Термін фрейм поширений не лише у дослідженнях штучного інтелекту, але і в соціології, психології та лінгвістиці. У загальному вигляді фрейм – це спосіб організації тих уявлень, що зберігаються в пам'яті.

У лінгвістичній літературі пропонуються наступні визначення поняття фрейму. Так, М. Мінський визначає фрейм як «структуру даних для представлення стереотипної ситуації» [3: 7]. За Ф. С. Бацевичем, «фрейм є структурою, що репрезентує стереотипні ситуації у свідомості людини. Що призначена для ідентифікації нової ситуації, що ґрунтується на ситуативному шаблоні» [1: 88]. Ч. Філлмор стверджує, що фрейм «є «шматками» знання, що виділяються довільно» [6: 54]. «Краткий словарь когнитивных терминов» подає таке визначення: «організація уявлень, що зберігаються в пам'яті людини або комп'ютера плюс організація процесів обробки і логічного виведення, що оперують цим сховищем (евристична або імплементаційна інтерпретація). Фрейм є структурою даних для представлення стереотипних ситуацій, особливо при організації значних обсягів пам'яті» [5: 187-189].

Ми ж розуміємо фрейм як відповідну інформаційну структуру даних, тобто сукупність знань, закладених у свідомості людини, як її попередній досвід, для представлення стереотипної ситуації або під час сприймання нових подій, явищ об'єктивної дійсності.

Процеси концептуалізації дискурсивної діяльності у лінгвістиці розглядають найчастіше з позиції теорії фреймів. Вивчення фреймів дає ключ до розкриття механізмів концептуалізації вербалізованих понять та явищ навколишньої дійсності, саме тому фреймовий аналіз стає актуальним не тільки серед вчених-лінгвістів, але й серед літературознавців і представників інших галузей знань.

Системний огляд точок зору різних авторів на природу фрейму, а також вивчення досвіду застосування фреймового аналізу закордонними і вітчизняними лінгвістами у практиці наукового опису може дати більш змістовне уявлення як про понятійну сферу самого терміну «фрейм», так і про можливості й перспективи теорії фреймів щодо лінгвістичних досліджень, вивчення мовних актів тощо.

Фреймовий аналіз мовних актів практично не висвітлений на сьогоднішній день у лінгвістичній літературі, хоча розробка принципів фреймового аналізу мовних актів може стати основною для комплексного вивчення і виявлення національної специфіки організації плану змісту та плану вираження мовного акту у національній мові, оскільки дослідження фреймів мовних актів пояснює не тільки процес мовотворення, що пов'язаний з когнітивними процесами мислення і комунікативним досвідом емітента, але й структуру організації мовної бази даних людини, де «зберігаються» фонові знання про основні типи, види, характеристики і способи вираження мовних актів у національній мові. Так, вивченням цього питання займалися Т. А. ван Дейк, В. Манн та інші.

Фреймовий аналіз мовних актів полягає у виявленні вершинних і термінальних слотів фрейму мовного акту, сукупність яких являє собою смисловий каркас і визначає конвенціональність мовного акту, що вербалізується у дискурсі.

Фрейм, який є принципом репрезентації змісту, що вербалізується через співвіднесену з ним у мовному тезаурусі одиницю чи структуру, є також частиною упорядкованої системи досвіду відображення реальної дійсності. Упорядкованість даного окремого досвіду фіксується у мовній свідомості носіїв мови окремим стереотипним набором змістових компонентів поняття або ситуації, що відображається, з одного боку, у структурі фрейму як сукупності його змістових вузлів, і, з іншого боку, у компонентах семантичної структури, що співвідноситься із фреймом одиниці мови. Стереотипна ситуація є у цьому випадку не тільки як шаблонною ситуацією, а, перш за все, набором змістових компонентів фрейму, зафіксованих у порядку й ієрархичності зчеплення, який має конвенціональну природу.

Фрейм мовного акту являє собою:

1) статичний фрейм, вузли / слоти якого співвідносяться на парадигматичному рівні мови з компонентами семантичної структури номінатора типу мовного акту у конкретній мові;

2) динамічний фрейм, що розгортається при його вербалізації на синтагматичному рівні на основі прототипічної структури типу мовного акту. Кожен слот фрейму мовного акту, що розглядається як субфрейм, — це тип інформації, релевантний для «сценарію» мовного акту, що описується.

Згідно результатам досліджень у галузі когнітивної лінгвістики можна стверджувати, що усі процеси мовної категоризації засновані на фреймуванні — процесі «дії» при мовопородженні категоріальних фреймів, коли значення мовної одиниці або структури «пропускається» через особливий категоріальний фільтр і узгоджується з призначенням цієї одиниці або структури для виконання окремих функцій у загальному мовному контексті, що матеріалізує зміст вербалізованої когнітивної одиниці. У даному випадку можна говорити про категоріальні фрейми різних рівнів, що формують мовний тезаурус в цілому, що призводить до висновку про фреймову організацію мовної бази даних людини, роблячи акцент на принципі цієї організації. У цьому розумінні фрейм є саме як «упаковка» мовних категорій і спосіб їх матеріалізації у інтенціональному дискурсі.

Лінгвістами, що розглядають особливості фреймового представлення дискурсу, виділяються п'ять принципів структурної побудови фреймів:

- перша властивість фреймів пов'язується з їх здатністю до взаємопроникнення;
- друга відноситься до можливості фокусування уваги людини на будь-якій частині фрейму;

- третя властивість вводить фрейм безпосередньо до динаміки розумових процесів;
- четверта властивість фреймів пов'язується з їх динамічною суттю як відкритих структур знань, що дають уявлення про типові об'єкти і події;
- п'ята властивість стосується формального представлення їх структури. Вершинні рівні фрейму фіксовані і відповідають речам, завжди справедливим по відношенню до ситуації, що пропонується [4: 49-50].

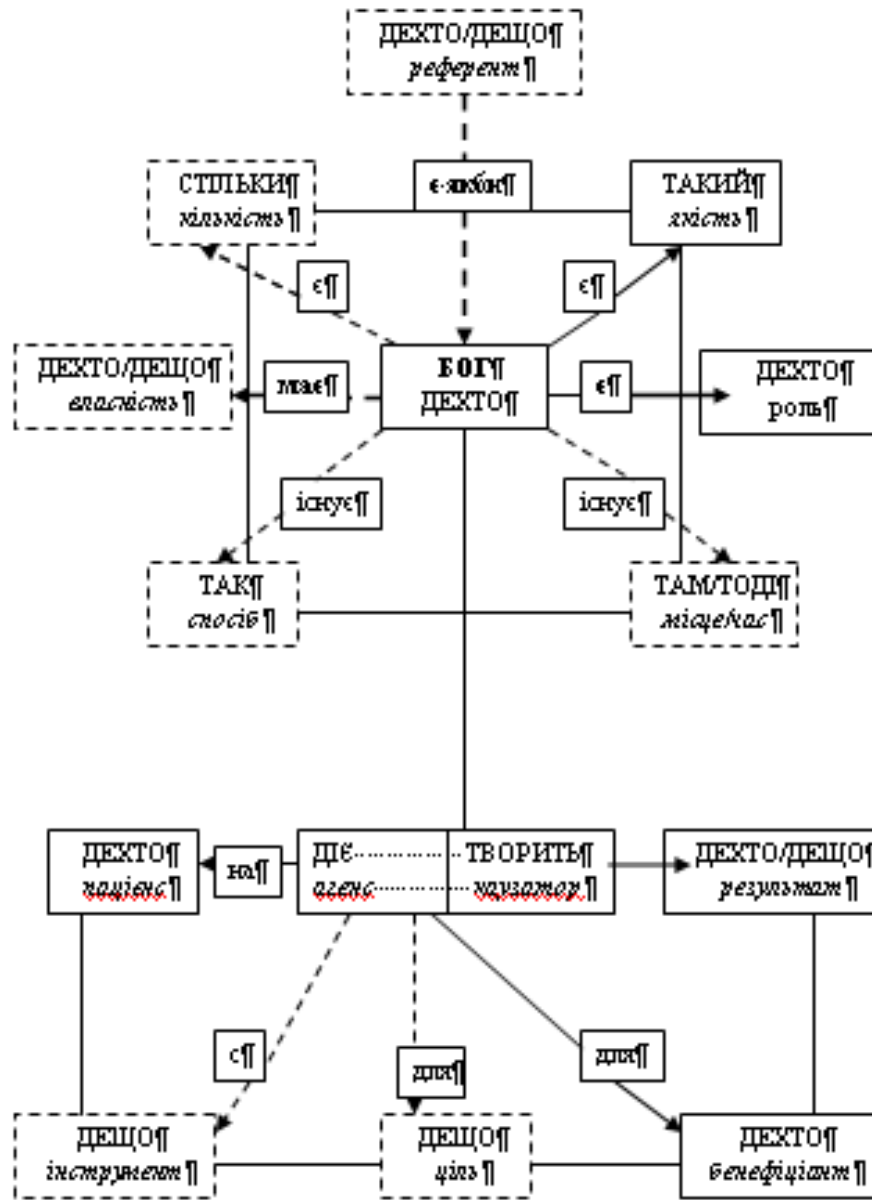

Рис. 1. Міжфреймова структура концепту БОГ

Таким чином, фрейм є багатоаспектним когнітивним феноменом, тісно пов'язаним з процесами мовної категоризації, зберігання і репрезентації інформації, а також з процесами мовопородження й організації дискурсу.

Наведемо результати семантико-когнітивного аналізу фрейму БОГ на матеріалі роману А. Нотомб «Метафізика труб».

Авторка роману ототожнює трирічну дитину з Богом, що, на її думку, має надзвичайні можливості: розуміння кількох мов, вміння аналізувати вчинки і приймати «правильні» рішення, сприйняття природи як вищої матерії тощо.

Виявлення закономірностей внутрішньої організації фрейму дозволяє моделювати його у вигляді міжфреймового утворення, яке, за С. А. Жаботинською, інтегрує п'ять базових фреймів: предметний, акціональний, таксономічний, посесивний і компаративний [2: 12-25]. Вони характеризують БОГА, відповідно, за його кількісними, якісними, буттєвими, локативними та темпоральними параметрами (предметний фрейм), з позиції дій, що їм виконуються (акціональний фрейм), за його таксономічними і посесивними характеристиками (таксономічний і посесивний фрейми), а також за його участю у міжпросторових зв'язках подібності, які є основою метафори (компаративний фрейм).

Сукупну структуру фрейму БОГ представляємо у вигляді слотів:

- у предметному фреймі слоти [БОГ є ТАКИЙ (якість)], [БОГ є СТИЛЬКИ (кількість)], [БОГ існує ТАК (спосіб)], [БОГ існує ТАМ/ТОДІ (місце/час)];
- в акціональному фреймі слоти [БОГ (агенс) діє на ХТОСЬ (пацієнс)], [БОГ (агенс) діє з ЩОСЬ (інструмент)], [БОГ (агенс) діє для ЩОСЬ (ціль)], [БОГ (агенс) діє для ХТОСЬ (бенефіціант)], [БОГ (каузатор) творить ХТОСЬ/ЩОСЬ (результат)];
- у таксономічному фреймі слот [БОГ є ХТОСЬ (роль)];
- у посесивному фреймі слот [БОГ (власник) має ХТОСЬ/ЩОСЬ (власність)];
- у компаративному фреймі слот [БОГ (референт) є як би ХТОСЬ/ЩОСЬ (корелят)].

Лексема БОГ виконує семантичні ролі агенса й агенса-каузатора. Інші члени рольових структур виступають у функціях пацієнса, інструмента, мети, бенефіціанта, результату творення. Крім того, агенс характеризується за своїми якісними, кількісними, таксономічними та локативно-темпоральними характеристиками, за способом існування і як об'єкт вторинної номінації.

Цю структуру відбито у рис. 1 (пунктиром та курсивом позначено діахронічно перемінні слоти).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ : типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. Філол. науки. – Черкаси, 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.
3. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М. : Энергия, 1979. – 151 с.
4. Панасенко Л. А. Функциональная поликатегоризация глагола в современном английском языке : дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Л. А. Панасенко. – Тамбов, 2000. – 195 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / сост. : Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац и др. – М. : МГУ, 1996. – 248 с.
6. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор ; пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1998. – С. 52–92.
7. Nothomb A. Métaphysique des tubes / A. Nothomb. – P. : Albin Michel, 2000. – 160 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Нагала Миронова – старший викладач кафедри романо-германських мов Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

Наукові інтереси: когнітивна та гендерна лінгвістика французької мови.

СЕМАНТИЧНІ КЛАСИ ІМЕННИКІВ В АКТУАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ GLOBALISATION У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Любов МУНТЯН (Україна, Чернівці)

У статті розглянуто вживання семантичних класів іменників у науковому дискурсі як відображення семантичних ознак концепту GLOBALISATION. Встановлено розбіжності та подібності у реалізації класів іменників в десяти книгах сучасного наукового дискурсу, проаналізовано чинники, що впливають на частоту їх вживання.

Ключові слова: концепт, лексико-семантичні класи, статистичні методи дослідження, критерій χ^2 , кореляційний аналіз.

The usage of noun semantic classes in scientific discourse are considered in the article, they are thought to be the representation of cognitive features of the concept GLOBALISATION. The differences and similarities in

the realization of noun classes in ten books of scientific discourse are determined. The factors that influence the frequency of their usage are analyzed.

Key words: concept, lexico-semantic classes, statistic methods of research, criterion χ^2 , correlation analysis.

Проблема системності лексики стала активно розроблятися вченими-лінгвістами на початку ХХІ століття, хоча її описували у своїх працях ще Вільгельм фон Гумбольдт та Бодуен де Куртене. Одним з актуальних аспектів у вивчення лексики є вивчення лексичних одиниць як елементів системи. Саме такий підхід дозволяє проникнути в глибинні структури семантики, встановити зв'язки між мовними одиницями.

Мовна система – це сукупність мовних одиниць, проте це не будь-яка сукупність, а лише певним чином впорядкована [1: 65]. Елементи мови зв'язані внутрішньомовними відношеннями синтагматики (по горизонталі) та парадигматичними відношеннями парадигматики (по вертикалі). Парадигматичні відношення між елементами мови є асоціативно-смысловими зв'язками, в результаті яких слова можуть об'єднуватися в класи та групи, тобто в парадигми. Як зазначає Є.М. Меднікова, системний характер лексики визначається в першу чергу в розподіленні слів по деяким семантично об'єднаним групам – лексико-семантичним парадигмам, при цьому кожне слово входить в певну лексико-семантичну парадигму [5].

Дослідженню лексичного складу мови присвячено багато праць, проте поділ лексики на семантичні класи пов'язаний з серйозними труднощами, викликаними відсутністю достатньо ефективних та об'єктивних методів класифікації. Так, передумовою для появи та поширення в семасіології поняття лексико-семантичного класу (ЛСК) була розробка поняття "семантичного поля", яке увів у лінгвістику Г. Іпсен в 1924 році. В сучасних лінгвістичних студіях також фігурують поняття лексико-семантичної групи (В.В. Виноградов, Ф.П. Філін [6], Є.В. Кузнецов [3]), синонімічного ряду, тематичної групи, семантичного поля (Ю.Н. Караулов).

У нашому дослідженні ми послуговуємося поняттям лексико-семантичного класу. Так, А. А. Уфимцева вважає критерієм для виділення лексико-семантичного класу "наявність в той чи інший період вільних смыслових зв'язків між словами по лінії їх лексичних значень" [7: 4]. На наше переконання, основною парадигматичною властивістю лексико-семантичного класу (ЛСК) є спільна інтегральна сема, що безпосередньо складає семантичну основу групи. Окрім цього, ЛСК визначається наявністю родо-видових відношень, синонімічних та антонімічних зв'язків між словами та опорного слова або групи слів, що виражають загальну ідею певного класу.

Методи вивчення семантичної структури мовних одиниць можна звести до п'яти головних, на основі яких проводиться поділ лексики на семантичні класи та підкласи: статистичного, контекстуального, структурного, психолінгвістичного та методу компонентного аналізу (представники структурного методу І.Р. Гальперін, Н.О. Слюсарєва, П.О. Головенко; статистичного – О.С. Ахманова, Р.М. Фрумкіна, В.С. Перебийніс, І.В. Носенко; психолінгвістичного – В.В. Левицький, А.Н. Журинський, Н.Д. Капатрук). Дані методи знайшли своє застосування у лінгвістиці, але уніфікованих критеріїв поділу лексики на семантичні класи немає.

Наша стаття має за мету дослідити семантичні класи іменників у творах наукового дискурсу, встановити відмінності чи подібності у вживанні семантичних класів іменників, що вживались у реченнях, дібраних для дослідження концепту GLOBALISATION.

У запропонованому дослідженні були використані наступні статистичні методи: кількісний аналіз, критерій χ^2 , кореляційний аналіз, а також частково використовуються результати компонентного аналізу значення лексеми "globalization".

На нашу думку, семантика тексту залежить від таких чинників:

- 1) від тематики (жанру, змісту) твору. Якщо тематикою твору є глобалізація, то слід очікувати, що в цих творах вживатиметься громадсько-політична лексика;
- 2) від авторської манери викладу чи авторського стилю письменника.

Під семантичними класами розуміємо угруповання лексичних одиниць, що об'єднуються спільною тематикою або спільною тематичною приналежністю та належать до однієї частини мови.

Для дослідження реалізації семантичних класів прислівників у творах ми вдалися до квантитативного методу дослідження, так званого критерію незалежності χ^2 (хі-квадрат). За допомогою критерію χ^2 можна визначити наявність відповідностей і наявність різниці між розподілом частот досліджуваних величин [4].

Для аналізу актуалізації концепту в науковому дискурсі були вибрані праці Joseph E. Stiglitz (1. Making globalization work), R. Larry (2. Globalisation and everyday life), International Labour Organisation (3. A fair globalization: creating opportunity for all), Peter J. Anderson (4. The global politics of power, justice and death), J. Maurais, M. Morris (5. Languages in a globalizing world), Pieterse J. Nederveen (6. Globalization and Culture: Global Melange), D. Crystal (7. English as a global language), D. Crystal (8. Language Death), D. Chandler (9. Constructing global civil society: morality and power in international relations), M. Paterson (10. Global warming and global politics).

Отримані в результаті суцільної вибірки частотні характеристики семантичних класів іменників можна розглянути в табл. 1, де горизонтальна нумерація відповідає номеру книги.

Таблиця 1

Розподіл частоти вживання семантичних класів іменників у авторів

Номер класу	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	Всього
1. Люди (зовнішність та частини тіла)	44	47	119	3	12	18	1	1	14		259
2. Почуття, емоції	50	30	80	1	6	27			11	6	211
3. Стосунки, вчинки	25	51	59	2	5	37			6	2	187
4. Життєдіяльність людини	5	41	6		4	18	1		3		78
5. Професія, посада	54	72	58	2	5	34			19	4	248
6. Соціальний статус	3	1	3			1					8
7. Власні назви	10	4	15		2	27			1		59
8. Географічні поняття	60	72	68	2	18	64	1	1	8	1	295
9. Температура, колір, світло		4	1			8			1		14
10. Маса, об'єм, довжина та одиниці їх вимірювання	22	29	20		6	28			1		106
11. Форма, структура	64	213	115		17	100	1		22	6	538
12. Процеси, перетворення	344	649	584	7	83	555	10	7	61	34	2334
13. Час, відрізки часу	29	106	57		15	97	1		11	4	320
14. Дії, рух	63	117	164	3	13	69	3		18	3	453
15. Приміщення, будівлі	3	47	54		1	12			1		118
16. Організації, установи, угруповання	60	101	169	2	5	60			39		436
17. Предмети, пристрої, речі, меблі	31	39	45	1	6	34	3	1	3	3	166
18. Мова, спілкування	62	198	187	2	54	143	9	7	19	12	693
19. Офіційні документи, угоди, тексти	8	5	5		3	14			4	2	41
20. Держава, країна, територія	137	92	125		28	88			9	6	485
21. Культура, наука	18	155	43		13	121	1	1	2	1	355
22. Народ, раса	2	18	3			7			1		31
23. Політика	54	134	167		19	104		1	36	4	519
24. Право	19	41	65		4	8			11		148
25. Економіка, господарювання	175	189	228		17	150		5	11	14	789
26. Війна, конфлікти, протистояння	25	74	10	1	1	17			6	1	135
27. Події	37	39	38	1	7	28	2	1	10	3	166
28. Абстракції	40	45	15		2	24			7	3	136
29. Інше	4	3		1	6	14					28
30. Мислення, категорії мислення	177	453	291	7	39	262	4	5	45	13	1296
31. Транспорт	2	9	22			4		1	1		39
Всього	1627	3078	2816	35	391	2173	37	31	381	122	10691

Дослідження семантичних класів іменників показує нерівномірне вживання класів іменників у досліджуваних творах, що представляють науковий дискурс. Найбільшу частотність фіксуємо в ЛСК *процеси, перетворення* – 2334, далі йдуть ЛСК *мислення, категорії мислення* – 1296 та ЛСК *економіка, господарювання* – 1263. Отже, у матеріалі, що досліджувався, широко використовувались іменники, що позначають *процеси, перетворення*, адже інтегральною семою GLOBALISATION є ознака ”процес”. Іменники, що входять до ЛСК *мислення, категорії мислення* визначаються високою частотністю у всіх зазначених книгах, що пояснюється бажанням людей пояснити та проаналізувати процес глобалізації, визначити його причини, результати та наслідки. Інтенсивність вживання ЛСК *економіка, господарювання* визначається тим, що в свідомості мовців глобалізація пов’язується з економічними глобальними процесами; дане поняття розуміється як інтегральна складова світового економічного розвитку.

Проте визначення частоти вживання семантичних класів не є достатнім, адже в цьому випадку ми не знаємо, чи дійсно частота вживання класів іменників у творах того чи іншого автора суттєво перевищує деяку теоретично очікувану величину. Тому для достовірного квантитативного аналізу даних, поданих у табл. 1, ми використаємо критерій χ^2 . Найпоширенішою формулою для обчислення χ^2 є формула [4: 90]:

$$\chi^2 = \sum \frac{(O - E)^2}{E} \quad (1)$$

де O – фактично існуючі величини; E – теоретично очікувані; знак Σ –означає суму.

Таблиця 2

Величини χ^2 для класів іменників

Номер класу	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
1. Люди (зовнішність та частини тіла)			52,59	5,62						
2. Почуття, емоції	11,99		14,86							5,53
3. Стосунки, вчинки										
4. Життєдіяльність людини		21,66								
5. Професія, посада	8,46								12,40	
6. Соціальний статус										
7. Власні назви						23,70				
8. Географічні поняття	6,17			5,14						
9. Температура, колір, світло						11,73				
10. Маса, об’єм, довжина та одиниці їх вимірювання										
11. Форма, структура		32,23								
12. Процеси, перетворення						21,99				
13. Час, відрізки часу						20,32				
14. Дії, рух			23,72							
15. Приміщення, будівлі		7,09	23,20							
16. Організації, установи, угруповання			36,15						38,30	
17. Предмети, пристрої, речі, меблі							10,44			
18. Мова, спілкування				35,96			19,50	13,29		
19. Офіційні документи, угоди, тексти						4,85			4,59	5,09
20. Держава, країна, територія	66,84			6,46						
21. Культура, наука		39,61				42,92				
22. Народ, раса		13,00								
23. Політика			9,58						18,05	
24. Право			23,90						6,54	
25. Економіка, господарювання	32,00									
26. Війна, конфлікти, протистояння		45,17								
27. Події	6,53									
28. Абстракції	21,51									

29. Інше				9,05	25,16	15,27				
30. Мислення, категорії мислення		27,32								
31. Транспорт			18,24					7,00		

Найвищий показник суми χ^2 зафіксований у книзі Joseph E. Stiglitz для іменників *державна, країна, територія* ($\chi^2=66,84$), нижчий показник у M.Paterson для іменників *офіційні документи, угоди, тексти* ($\chi^2=5,09$).

Три випадки статистично вагомих результатів суми χ^2 виявляємо для класу іменників *почуття, емоції* ($\chi^2=11,99, \chi^2=14,86, \chi^2=5,53$), іменників, що належать до ЛСК *мова, спілкування* ($\chi^2=35,96, \chi^2=19,50, \chi^2=13,29$) та іменників *офіційні документи, угоди, тексти* ($\chi^2=4,85, \chi^2=4,59, \chi^2=5,09$).

По два випадки статистично вагомих результатів характерні для наступних класів: *люди; професія, посада; географічні поняття; приміщення, будівлі; організації, установи; держава, країна, територія; культура, наука; політика; право; транспорт*. ЛСК *люди* ($\chi^2=52,59, \chi^2=5,62$) є важливою ланкою концептуальної структури досліджуваного концепту GLOBALIZATION, так як саме люди виступають творцями процесу глобалізації, вони вирішують наріжні питання співпраці, інтеграції та міжнародних відносин. Клас *професія, посада* ($\chi^2=8,46, \chi^2=12,40$) виявляється релевантним, адже високопосадовці та голови міжнародних організацій творять долю процесу глобалізації. ЛСК *культура, наука* ($\chi^2=39,41, \chi^2=42,92$), *політика* ($\chi^2=9,58, \chi^2=18,05$), *право* ($\chi^2=9,58, \chi^2=18,05$), *державна, країна, територія* ($\chi^2=66,84, \chi^2=6,46$), *організації, установи* ($\chi^2=36,15, \chi^2=38,30$) визначається громадсько-політичною тематикою матеріалу.

Для визначення подібностей та відмінностей вживання семантичних класів іменників в різних дослідників процесу глобалізації, скористаємося кореляційним аналізом. За допомогою кореляційного аналізу можна визначити характер кореляції (взаємозалежності) частот. Якщо зростання однієї ознаки супроводжується зростанням іншої, то говорять про позитивну кореляцію, якщо ж зв'язок характеризується зворотніми відношеннями, говорять про негативну кореляцію. Величина коефіцієнта кореляції коливається в межах від +1 до -1. Якщо ж між ознаками немає ніякого зв'язку, то величина буде наближатися до нуля. Тобто, величина коефіцієнта кореляції вказує на ступінь зв'язку, а знак – на його характер. Для визначення подібностей та відмінностей вживання семантичних класів іменників скористаємось формулою кореляційного аналізу [4: 80].

$$r = \frac{\sum(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum(x_i - \bar{x})^2 \sum(y_i - \bar{y})^2}} \quad (2)$$

де r – коефіцієнт лінійної кореляції; Σ – сума одержаних за результатом тієї або іншої операції величин; x_i – значення першої ознаки; y_i – значення другої ознаки; \bar{x} – середня (теоретична) величина значень першої ознаки; \bar{y} – середня величина для другої ознаки. Наявність подібностей подано у таблиці 3.

Таблиця 3

Міра подібності між авторами у використанні семантичних класів іменників (величина коефіцієнтів кореляції)

Автор	1. Joseph E. Stiglitz	2. R. Larry	3. R. Larry	4. Peter J. Anderson	5. J. Maurais, M. Morris	6. Pieterse J. Nederveen	7. D. Crystal	8. D. Crystal	9. D. Crystal	10. M. Paterson
1. Joseph E. Stiglitz	1,00									
2. R. Larry	0,90	1,00								
3. R. Larry	0,94	0,93	1,00							
4. Peter J. Anderson	0,89	0,93	0,88	1,00						

5. J.Maurais, M. Morris	0,84	0,88	0,88	0,76	1,00					
6. Pieterse J. Nederveen	0,92	0,97	0,94	0,87	0,92	1,00				
7. D. Crystal	0,73	0,71	0,80	0,47	0,91	0,76	1,00			
8. D. Crystal	0,76	0,78	0,80	0,64	0,86	0,76	0,94	1,00		
9. D. Crystal	0,77	0,84	0,88	0,86	0,72	0,80	0,70	0,63	1,00	
10. M. Paterson	0,94	0,89	0,95	0,79	0,89	0,94	0,85	0,84	0,80	1,00

Аби проаналізувати дані таблиці ми розділили всі показники на чотири умовні групи: менші 0,6, в інтервалі від 0,7 до 0,8, від 0,8 до 0,9 та більше 0,9. Як видно з табл. 3, найменшим коефіцієнтом кореляції є 0,62 (D.Chandler+ D.Crystal), найбільшим – 0,97 (Ray Larry+David Crystal). Кількість показників коефіцієнту менших за 0,6 – 4 (8,8 %), в проміжку від 0,6 до 0,7 – 4 (8,8 %) . Загалом показників, що знаходяться в інтервалі від 0,8 до 0,9 – 17 (37,8 %), коефіцієнтів, що перевищують 0,9, тобто максимально наближаються до одиниці, – 12 (26,7 %), що засвідчує подібності вживання семантичних класів іменників в різних авторів. Подібність у розподілі частот іменників зумовлюється спільністю розуміння та фактичної актуалізації концепту GLOBALISATION у наукових розвідках досліджуваних вчених.

Основний підсумок здійснених досліджень полягає у тому, що отримані кількісні оцінки вживаної для актуалізації концепту лексики, вказують на подібність вживання семантичних класів слів при репрезентації концепту GLOBALISATION, а статистичні методи аналізу дали змогу досить об'єктивно виявити розбіжності чи подібності у вираженні цього концепту різними науковцями.

Для аналізу семантичних класів слів у стилістико-когнітивному плані перспективним було б подальше компаративне дослідження їх у текстах інших стильових різновидів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке: Учебное пособие / Н. Ф. Алифиренко. – М. : Флинта: Наука, 2005. – 416 с.
2. Єсипенко Н.Г. Особливості вживання лексико-семантичних груп іменників у творах “мирної” та “військової” тематик у сучасній англійській літературі // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. – Вип. 267: Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 44-54.
3. Кузнецова Э.В. О пересекающемся характере лексико-семантических групп слов // Семантика и структура предложения: лексическая и синтаксическая семантика. Уфа, 1978.
4. Левицкий В.В. Квантитативные методы в лингвистике // В.В. Левицкий. – Черновцы: Рута, 2004. – 190 с.
5. Медникова Э.М. Основные направления в изучении лексического состава языка с применением метода компонентного анализа // Основы компонентного анализа / Под ред. Э.М. Медниковой. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1969. – С. 6-26.
6. Филлин Ф.П. О лексико-семантических группах слов // Очерки по теории языкознания. – М., 1993. – С. 229-239.
7. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы / А.А.Уфимцева. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 287 с.
8. Anderson Peter J. The global politics of power, justice and death // Peter J. Anderson. – London: Routledge, 2005. – 276 p.
9. Crystal D. English as a global language / Crystal David. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 229 p.
10. Crystal D. Language Death / Crystal David. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 198 p.
11. Chandler D. Constructing global civil society: morality and power in international relations // D.Chandler. – Westminster: University of Westminster, 2004. – 238 p.
12. International Labour Organisation. World Commission on the Social Dimension of Globalization. A fair globalization: creating opportunity for all. – Geneva: International Labour Office, 2004 // World of Work, Issue No.50. – 168 p.
13. Maurais J., Morris M. Languages in a globalizing world // Jacques Maurais and Michael A. Morris. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 345 p.
14. Nederveen Pieterse, Jan. Globalization and Culture: Global Melange // Jan Nederveen Pieterse. – Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2009. – 183 p.
15. Paterson M. Global warming and global politics // Matthew Paterson. – London: Routledge, 2003. – 238 p.
16. Ray Larry. Globalisation and everyday life / Larry Ray. – New York: Routledge, 2007. – 238 p.
17. Stiglitz Joseph E. Making globalization work / Joseph E. Stiglitz . – New York, London: W W. Norton & Company, 2006. – 358 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любов Мунтян – аспірант кафедри англійської мови, асистент кафедри теорії та практики перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, когнітивна семантика.

**КОЛІРНА КАРТИНА СВІТУ У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ К.Е. ДАФФІ ТА ЇЇ
 ВІДТВОРЕННЯ У ПЕРЕКЛАДІ**

Ольга НАУМЕНКО (Миколаїв, Україна)

У статті розглядається колірна картина світу сучасної британської поетеси Керол Енн Даффі. Дослідження виконано на матеріалі віршів письменниці та їх російських перекладів. Проаналізовано особливості відтворення колоронімів у перекладі.

Ключові слова: колірна картина світу, авторська картина світу, індивідуальний стиль, основний колір, периферійний колір, колоронім, поетичний переклад.

The given article deals with the colour world picture of contemporary British poetess Carol Ann Duffy. The research has been made on the basis of her poems and their Russian translations. Peculiarities of colour namings' rendering have been analysed.

Keywords: colour world picture, author's world picture, individual style, main colour, peripheral colour, colour naming, poetic translation.

Колір – дуже потужний засіб впливу на людину: інформація, що передається кольором, сприймається людиною на рівні підсвідомості, це відбувається миттєво та мимовілі. У відчуттях, що передаються кольором, криються природні асоціації, закладені у нашій свідомості майже на генетичному рівні (так звана «пам'ять пращурів») та за якими слідує більш тонкі шари особистих асоціацій та кольорових спогадів. Можливості кольору безмежні: він може не лише викликати певні емоції – радість та сум, щастя та журбу, але й створити відчуття тепла або холоду, тісноти або великого простору. Зв'язок кольоропозначень (колоронімів) з певними, культурно-закріпленими емоційними станами та ситуаціями дозволяє розглядати кольоропозначення як своєрідний «концепт світобачення», що розуміється як наскрізний образ, значущий для національних картин світу.

Феномен кольору всебічно вивчався та продовжує вивчатися лінгвістикою, антропологією, культурологією, психологією та іншими науками. Експерт в області кольорів Фабер Біррен провів дуже багато досліджень у цій сфері і у своїй книзі «Психологія кольору та колірна терапія» («*Color Psychology and Color Therapy*») він зазначає, що представники обох статей упродовж усього життя віддають перевагу синьому та червоному кольорам [11]. І це не дивно, адже усі кольори можна отримати, змішуючи у різних співвідношеннях три первинні кольори: червоний, блакитний та жовтий. Змішуючи їх попарно, можна отримати три вторинні кольори: оранжевий, зелений та фіолетовий. Знову змішуючи суміжні кольори, отримуємо колесо основних кольорів з дванадцятьма секторами.

Про це писав ще у 1810 році Й.В.Гете у своїй праці «Вчення про колір» [4]. Він розробив шкалу кольору, на позитивному полюсі якої знаходиться жовтий, оранжевий, жовто-червоний та пурпуровий кольори, а на негативному – синій, червоно-синій, синє-червоний (причому – це крайній полюс, що виражає найсильніше внутрішнє збудження) та фіолетовий кольори. Й.В.Гете характеризував кольори позитивного полюсу як життєві та рухливі. У поняттях сучасної психології їх можна охарактеризувати як стимулюючі, екстенсивні, експансивні. Якщо, наприклад, в образі чи у картині переважають ці кольори, то можна припустити, що художник – екстравертна людина. І, навпаки, прихильники кольорів негативного полюсу у шкалі – це люди інтравертні, тому що ці тони викликають тривожні, м'які відчуття туги, що нібито спрямовані всередину.

Цінними є спостереження відомого російського художника В.Кандінського. Він досліджував фізичний та психологічний вплив кольору на людину. В.Кандінський був впевнений, що за допомогою кольору можна впливати на душу. Він писав: «Колір – це клавіш, око – молоточок, душа – багатострунний рояль. Художник – рука, яка за допомогою того чи іншого клавішу змушує вібрувати людську душу» [6].

Психологи засвідчують, що механізм сприйняття кольору однаковий у всіх людей, тобто носії різних мов потенційно повинні сприймати кольори однаково. Проте кожна мова по-

своєму описує та членує об'єктивну реальність, через це у різних мовах налічується неоднакова кількість лексичних одиниць на позначення кольору. Так, система відтінків кольорів у російській та українській мовах більш розвинута та розгалужена, ніж в англійській. Про це пише Нікульшина Т.М.: «Колористичний ряд бідніше представлений в англійській мові, а семантично ускладнена кольорова парадигма характерна для об'єктів ірреального світу в українській мові» [8: 277].

Як бачимо, проблема кольору розглядається у різних напрямках. У першу чергу вчені звертають увагу на національно-культурні та індивідуальні характеристики кольоросприйняття. Колірна естетика та символіка у творчості окремих письменників вже досліджувалися науковцями, але мало уваги приділялося сучасній британській поезії. У даній статті ми ставимо перед собою наступне завдання – дослідити колірну картину світу однієї з найяскравіших сучасних поетес Британії Керол Енн Даффі та з'ясувати, яким чином вона відтворюється у перекладах. Дослідження проведено на матеріалі російських перекладів, адже творчість сучасних британських поетів і досі мало відома українським читачам.

Як вже зазначалося, К.Е.Даффі – популярна поетеса Великобританії. Вона отримала декілька престижних літературних премій, була обрана поетом-лауреатом. Її творчість вивчають у школах та університетах. У своїх віршах К.Е.Даффі поєднує ніжність та силу, гумор та лірику, традиції та оригінальність. Вона вдало зображує жіночі почуття та переживання, через це її часто зараховують до феміністок, проте «тематичний діапазон поетеси набагато ширший, а життєва позиція набагато гнучкіша, ніж у більшості представниць цього напрямку» [10]. К.Е.Даффі подобається «грати зі звуком та значенням слів, вона демонструє неабияку майстерність у жонглюванні розмовними висловами» [3]. Вона може так перебудувати граматичну структуру речення, що звичні обороти набудуть у її віршах свіжість та оригінальність. Письменниця так пише про свій стиль письма: «*I like to use simple words, but in a complicated way*» [12]. – «Мені подобається використовувати прості слова, але в ускладненій манері».

Частиною авторської картини світу є колірна картина світу. Вона відображає особливості індивідуального стилю автора. Розглянемо особливості використання колоронімів у віршах К.Е.Даффі, щоб сформулювати загальну думку про ідіостиль цієї поетеси.

У ході даного дослідження було проаналізовано п'ять віршів К.Е.Даффі зі збірки «В двух измерениях», в яких вжито кольороназви. Всього було нараховано п'ятнадцять кольорів та відтінків. Серед них: *red* (червоний), *crimson* (темно-червоний, малиновий), *white* (білий), *blue* (блакитний), *gold* (золотий), *auburn* (золотисто-каштановий) та *grey* (сірий). Всі вони належать до ядра концепту «колір», а саме до інтра- та екстра зони. Про розмежування основних та периферійних кольорів пише Усова І.В. На її думку, концепт «колір» має ядро та периферію. У ядрі виділяють доміную (інтразону), що складається з основних кольорів: *white, black, red, yellow, green, blue*, та приядерну частину (екстразону), до складу якої відносять кольори, що входять до спектру основних кольоропозначень, наприклад: *purple, crimson, scarlet*. У периферії виділяють квазізону, що складається з прислів'їв, приказок та фразеологізмів – колороніми утворені у результаті метонімічного перенесення, та квазієскразону, утворену авторськими вживаннями кольороприкметників [9: 526]. До доміюванти відносять вищезазначені кольори через те, що вони формують синонімічні групи у межах концепту (*red – purple, crimson, scarlet*); від них утворюються складні назви відтінків (*bright red, pale red*), а також синтетичні форми з вираженням інтенсивності (*reddish*).

В аналізованих творах колороніми виконують наступні функції: пейзажні деталі (*blue sky, auburn leaves, purple hills*); портретні деталі (*greying wolf*); відкриті символи (*white dove, little red-cap*) тощо.

Колірна картина світу є важливою складовою авторської картини світу, тому вона повинна бути точно відтворена у перекладі. Найменші неточності можуть кардинально вплинути на сприйняття твору читачами та на формування їх думки про стиль автора. Саме тут і виникають проблеми, адже не лише письменники, але й перекладачі мають свій власний індивідуальний стиль. Ця структура складається з трьох компонентів: філософського, індивідуального та професійного.

Філософський компонент полягає у тому, що прочитання перекладачем оригіналу оцінюється як наслідок філософського акту сприйняття суб'єктом об'єктивної реальності, внаслідок чого виникає копія сприйнятого об'єкта, в якій обов'язково присутні і об'єкт, і суб'єкт. Індивідуальний компонент пояснюється тим, що перекладач інтерпретує оригінал по-своєму, залежно від своїх соціальних, психологічних, освітніх, вікових, національних особливостей. Також жінки та чоловіки мають різні колірні уподобання. Так, чоловіки часто уникають фіолетового кольору, у їх лексиконі цей колоронім зустрічається рідше. Професійний компонент пов'язаний з тим, що перекладач має особисті звички на всіх мовних рівнях (фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному, стилістичному, жанровому тощо). «Уникнути руйнуючої діяльності цих трьох складових індивідуального стилю перекладача неможливо, їх можна лише притишити, бо переклад без цих трьох компонентів індивідуального стилю перекладача існувати не може» [7: 141].

Переважну більшість колороназв (53%) було збережено у перекладі, наприклад, *red apple* – красное яблоко, *blue sky* – купол голубой, *scraps of red* – лоскутья алого шарфа. В одному випадку (7%) колоронім було замінено іншим (*purple hills* – скалы зелёно-багряного цвета), ще в одному (7%) – неколірною лексемою (*greying wolf* – стареющий волк). Окремі колороніми (33%) було опущено у перекладах. Так, наприклад, при перекладі словосполучення *red wine* було використано генералізацію – «вино», а фрази *auburn leaves* та *everything gold* шляхом смислового розвитку було об'єднано у концепт, який вони описують – «осень».

Колороніми – це дуже цікаве і суперечливе явище з перекладацької точки зору. Їх не завжди можна тлумачити однозначно, адже у художній літературі колороназви використовуються не лише для називання барви-денотата, але й дуже часто несуть певне символічне навантаження. Основне завдання перекладача – правильно інтерпретувати кольороприкметник мови оригіналу і якнайточніше відтворити його у мові перекладу. Не завжди у перекладі можна залишати колороназву у такому вигляді, у якому вона була використана автором. Часом доводиться замінювати лексему зі значенням кольору, опускати її, а інколи, навпаки, додавати. Адекватність перекладу колороназв варто розглядати у плані досягнення адекватності перекладу усього оригіналу в цілому, адже «не лише частини утворюють ціле, але й ціле зумовлює частини» [1: 17]. Переклад вважається адекватним за умов вичерпної точності у передачі смислового змісту оригіналу та повноцінної функціонально-стильової відповідності йому. Переклади усіх аналізованих віршів можна вважати адекватними, кольороприкметники у них також було перекладено адекватно.

Навіть стислий аналіз віршів К.Е.Даффі дає можливість простежити особливості її творчості: глибокі образи, переживання, приховані за простими словами; складна граматики та синтаксис. Що стосується колоронімів, то поетеса надає перевагу червоному кольору (40%), більш детальний аналіз її творів це лише доводить. Червоний – це колір бурхливих емоцій, пристрасті та експресії у всьому. Люди, що любляють цей колір, мають яскраво виражений темперамент, вони схильні до бурхливого прояву почуттів та настроїв. Їх девіз: «Життя таке яскраве та насичене, було б нерозумно нехтувати тим, що воно може дати» [5]. Безперечно, ці люди – екстраверти. Трохи рідше у віршах зустрічаються синій та білий кольори.

На жаль, творчість сучасних британських поетів, зокрема К.Е.Даффі, наразі мало відома українським читачам. Більш глибоке прочитання їх віршів дозволить розширити межі філологічних знань та сприятиме формуванню більш тонкого літературного смаку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алимов В.В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации / Алимов В.В. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 160 с.
2. В двух измерениях. Современная британская поэзия в русских переводах / Под. ред. Бородинской М., Кружкова Г. – М.: Новое литературное обозрение, 2009. – 528 с.
3. Ганин В.Н. «Женский» взгляд на «мужскую» историю в цикле К.Э.Даффи «The World's Wife» // Режим доступу: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/1/Ganin>
4. Гёте Й.В. Учение о цвете // Режим доступу: <http://www.psyworld.info>
5. Какой вам подходит цвет? // Режим доступу: <http://temperaments.org/articles/temperament/kakoy-vam-podhodit-cvet.html>

6. Кандинский В. Действие цвета // Режим доступу: <http://www.bibliotekar.ru/kandinskiy/6.htm>
7. Науменко А.М. Складові індивідуального стилю перекладача // Новітня філологія. – 2010. – С. 141-152.
8. Нікульшина Т.М. Ірреальність у просторі можливих світів: етнолінгвальні особливості (на матеріалі англійської та української мов): [монографія] / Т.М.Нікульшина. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. – 377 с.
9. Усова И.В. Концепт «цвет» как фрагмент английской языковой картины мира // VI Международные Севастопольские Кирилло-Методиевские чтения: сборник научных работ. – 2012. – С.524-532.
10. Филиппьева Т.И. К.Э.Даффи: «В литературе будущего будет доминировать поэзия» // Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2012_10/49.htm
11. Birren Faber. Color Psychology and Color Therapy: A Factual Study of the Influence of Color on Human Life / Faber Birren. – New-York: University Boks, 1961. – 326 p.
12. Carol Ann Duffy // Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Carol_Ann_Duffy

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Науменко – викладач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Наукові інтереси: колористика, художній переклад, поетичний переклад.

МОВНЕ ВІДЗЕРКАЛЕННЯ ДИТЯЧОЇ КАРТИНИ СВІТУ У ТВОРАХ В. НЕСТАЙКА: ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Марина НЕДОГИБЧЕНКО (Дніпропетровськ, Україна)

У статті здійснено спробу аналізу засобів мовного віддзеркалення дитячої картини світу у творах українського письменника В.Нестайка для молодших школярів. Виділені лексико-семантичні, словотвірні та синтаксичні засоби, з допомогою яких автор досягає відбиття мовної картини світу цільового читача, а також проаналізовано функції цих засобів у художньому творі для дітей.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, дитяча картина світу, художній твір для дітей, віддзеркалення, стилістична функція.

In the article an attempt to analyze linguistic means of reflection of children's linguistic worldimage in the works by famous Ukrainian author V.Nestaike for kids of primary school age was made. The basic lexical- and semantic, word-formative and syntactic means by which the author reaches the necessary reflection of linguistic worldimage of the target reader were defined. Also, the functions of these means in the artistic work for children were analyzed.

Key words: linguistic worldimage, conceptual worldimage, children's worldimage, artistic work for children, reflection, stylistic function.

Мовна картина світу крізь призму сприйняття та відтворення її окремими мовцями постійно перебуває у русі. Його динаміка та швидкість залежать від багатьох факторів, починаючи від соціальних та політичних трансформацій у країні та закінчуючи індивідуальним сприйняттям мовних реалій окремими мовцями. Проте, без сумніву, одним з найбільш динамічних та плідних періодів формування та модифікації мовної картини світу окремого індивіда є дитинство. У цей час людина активно формує власну концептуальну картину світу та її мовне відображення. Варто пам'ятати, що засвоєння мови та відповідне створення мовної картини світу розпочинається від народження, спочатку пасивно – через сприйняття інших мовців, а потім активно – через власне застосування отриманих знань та відбір тих мовних засобів, які найбільш точно віддзеркалюють концептуальну картину світу даного мовця.

Засвоєння мови відбувається не лише через спілкування та сприйняття усного мовлення. Величезну роль у набутті багажу мовних засобів, а відтак – у формуванні мовної картини світу у дитинстві на усіх етапах відіграє дитяча художня література. Дитяча література як багатокомпонентний інструмент формування потенціалу майбутньої нації відіграє неocenну роль у процесі становлення людської особистості, її інтелектуального, творчого, соціального та національно-громадянського зростання, а отже – у формуванні мовної картини світу. Відтак, мовне наповнення творів для дітей та художньо-стильові засоби, до яких вдаються автори при створенні художніх образів, потребують пильної уваги науковців. Лінгвістичне вивчення дитячої літератури на сучасному етапі залишається актуальним, оскільки нові умови та реалії сучасного життя ставлять перед авторами нові творчі завдання, а отже, дають науковцям-лінгвістам новий матеріал для аналізу.

Мета статті – розглянути основні мовні засоби віддзеркалення дитячої картини світу на матеріалі одного з корифеїв української художньої літератури для дітей В.З. Нестайка у лінгвостилістичному аспекті. Об'єктом розгляду у цій статті стане серія казкових повістей «Дивовижні пригоди у лісовій школі», призначена для дітей молодшого та середнього шкільного віку.

Проблема визначення та аналізу мовної картини світу розглядалася багатьма науковцями, зокрема Л. Вайсгербером, Ю. Апресяном, І. Голубовською, Ю. Карауловим, В. Морковкіним, О. Кубряковою, І. Стерніним, В. Постоваловою та ін. Аналізуючи різні підходи до розгляду мовної картини світу, О.С. Косенко у статті «Мовна картина світу» зазначає: «Мова сприймається як з'єднуючий елемент між окремою людиною та ментальністю нації, до якої вона належить, причому завдяки мові можливо не тільки віднайти цей зв'язок на сучасному етапі, а й прослідкувати його розвиток у ході всієї історії нації і суспільства» [2: 105]. Як бачимо, мова у багатьох випадках стає репрезентантом концептуальної картини світу, і більше того – акумулює динаміку змін і трансформацій мовної картини світу у різноманітних площинах людського існування: індивідуальній, соціально-комунікативній, національній тощо. У нашому дослідженні ми схилиємося до визначення мовної картини світу як «мозаїкоподібної польової системи взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему лінгвістичних і граматичних значень відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини» [2: 106].

Світ дитинства характеризується окремим набором якостей та одиниць, що формують мовну картину світу дитини. Об'єктивована у мові концептуальна картина світу піддається найбільш швидким трансформаціям саме у цей період, власне, як і сама людина. Етап раннього дошкільного розвитку, молодшої школи, середньої школи, підлітковий етап – усі ці віхи формування дитячої особистості характеризуються досить різними за якістю і кількістю одиниць концептуальними картинами світу, що репрезентуються зокрема через мову. Відповідно, художня література, цільовим читачем якої виступає дитина, має віддзеркалювати саме відповідну для її віку і етапу розвитку мовну картину світу. Це забезпечить не лише найбільш високий рівень сприйняття головної думки, опозицій та інформаційного поля художнього твору, але й дозволить письменнику створити максимально реалістичну і наближену до читача картину світу, що сприятиме авторському задуму та зображенню яскравої сюжетної лінії, яка зацікавить юного читача.

Творчість Всеволода Нестайка є прикладом того, наскільки влучно може письменник крізь призму власного досвіду та художньої трансформації навколишньої дійсності віддзеркалити мовну картину світу дитинства. У його творах, різноманітних за тематикою, сюжетними лініями, цільовим читачем, проте об'єднаних світлим позитивним настроєм, невловимою, але ефективною повчальністю та неповторним стилем майстра художнього слова, багатогранно віддзеркалена мовна картина світу дитинства. Оскільки творчість автора представлена широким діапазоном творів для читачів різного віку, відповідно, віддзеркалення мовної картини відбувається на різних рівнях і загалом являє собою цілісну багатогранну систему, представлену лексико-семантичними, фразеологічними, словотвірними та синтаксичними елементами. Однією з характерних рис його ідіостилю є активна та кропітка робота над словом: широкий діапазон мовних засобів завжди підкорений авторському задуму, кожне слово виконує певну функцію і є важливим елементом формування як художньої цінності твору, так і його виразного потенціалу у формуванні багатого словникового запасу та засвоєння мовних норм дітьми через художнє слово. Автор занурюється у світ маленького читача, добирає відповідний набір мовних засобів, який створить обстановку легкого сприйняття текстового матеріалу, убезпечить від надмірної фантастичності та казковості, чого письменник досягає саме через активне застосування мовних елементів відбиття концептуальної картини світу дитини того чи іншого віку.

Найбільш широко і розмаїто у творчості В. Нестайка представлений лексичний масив художніх засобів відбиття мовної картини світу дітей. Це цілком природно, адже дитинство – це період активного формування словникового запасу, а також практичного засвоєння граматичних ознак мови на зразок відмінювання, дієвідмінювання і узгодження. Так, наприклад, у серії книг «Дивовижні пригоди у лісовій школі» автор створює широке

лексичне поле, через яке відбувається сприйняття подій. Зокрема, активно використовуються відповідні тематичні групи лексики, характерні для мовної картини світу молодшого школяра. Хоча персонажами усіх книг цієї серії є тварини, дитина чітко вгадує у контексті усі реалії звичайного шкільного життя, адже школа представлена відповідними лексичними найменуваннями речей (*дошка, парта, дзвоник*), осіб, залучених до навчального процесу (*класний керівник, технічка, директор, вчитель*), абстрактних назв (*навчальний рік, дражлила, наука, задача*), предметів (*лісова географія, фізкультура, музика, історія, лісознавства*) тощо. Подібна лексика створює відповідне інформаційне поле сприйняття, наближене до реалій життя дитини, того лексико-семантичного багажу, яким вона сама регулярно користується. Це відкриває для автора широкі стилістичні можливості, оскільки віддзеркалення мовної картини реального дитячого світу допомагає увиразнити персонажів, зробити їх більш яскравими та зрозумілими маленьким читачам. Більше того, створення лексико-семантичного поля, відповідного мовній картині світу цільового читача, відкриває додаткові можливості для ефективного застосування лексико-стилістичних художніх засобів образності, доступних для сприйняття дитини, а отже, створення експресивно-емоційної площини розгортання подій, що привертає увагу і інтерес, а отже, мотивує дитину з захопленням приділяти свій час читанню, яке є одним з ключових засобів розвитку словникового запасу та граматичних навичок. Також мовна картина дитячого сприйняття світу, рефлексована через лексику, допомагає органічному та гармонійному вплітання в контекст фантастичних персонажів і реалій, казкових подій, які сприймаються дитиною більш легко і гармонійно у звичній і зрозумілій для неї мовній картині. Відтак, елементи віддзеркалення мовної картини світу дитинства через лексику характерних для того чи іншого віку тематичних полів полегшують сприйняття художнього тексту та загального авторського задуму, виступають ефективним інструментом навчання дитини під час читання, розширення її вокабуляру та загального інформаційного тла сприйняття художнього тексту.

Цікавими з точки зору лінгвостилістики виступають у серії казок про лісову школу і лексико-словотвірні засоби образності, широко представлені насамперед добром власних найменувань. Імена персонажів багатофункціональні. З одного боку, вони дають дитині через власне найменування одразу зрозуміти, якою твариною є той чи інший персонаж. З іншого боку, усі імена відбивають соціальний статус персонажа у рамках школи та іноді його основні характеристики. Наприклад, для вчителів та директора лісової школи автор використовує характерне для українського освітнього процесу звертання до вчителя на ім'я та по батькові, відповідно вчителі у казці отримують такі двочленні найменування (*Пантера Ягуарівна, Бурмило Михайлович, Лисавета Патрикіївна, Макак Макакович*), тоді як діти-учні названі на ім'я та прізвища, що також характерно саме для шкільної моделі спілкування (*Вовчик Вовченко, Рудик Лисовенко, Михайлик Ведмеденко*). Фантастичні персонажі, що не мають безпосереднього відношення до навчального процесу, здебільшого називаються на імена чи прізвиська (*Яшка, Енелолік*), таким чином знаходячись за рамками загальної моделі, що віддзеркалює мовну картину світу молодшого школяра.

Також варто звернути увагу, що імена в усіх казкових повістях цієї серії позначені виразною етнічною маркованістю, оскільки з точки зору словотвору для їх створення автор активно залучає саме українські моделі творення прізвищ, відповідні суфікси, найбільш продуктивними виступають моделі на -ко та -ук, -юк: *Медведенко, Вівірчук, Бебешко, Лисовенко, Вовченко*. Таким чином, персонажі-тварини максимально наближаються до мовної картини реального світу дитини, що стає додатковим елементом зацікавлення маленького читача. Ономастику літературних казок В. Нестайка досліджували Н. Дейниченко, Л. Лиманчук, Т. Марченко, А. Романченко. Науковці одностайні у позиції, що ономасторчість письменника є характерною прикметною рисою його індивідуального стилю, у своїх дослідженнях вони вказують на багатоплановість, багатовимірність, експресивність та інформативність як реальних, так і вигаданих автором антропонімів. Етнічно марковані, характерні для мовної дитячої картини світу лексичні елементи – власні назви відіграють важливу роль для легкого сприйняття хронотопічного малюнку, дозволяють створити належний підтекст, що спонукатиме читачів до активного пізнання, збагачують як словниковий запас, так і знання дітей про історію та культуру рідного краю. Крім того,

завдяки цьому кожен твір автора набуває виразного національного колориту незалежно від подій, що описуються. Саме для дитячої літератури це набуває особливої ваги, адже у період дитинства і юності формується ставлення до національних цінностей, людина ідентифікує себе як представника певної нації, відтак інформація, сприйнята через доступну та цікаву художню літературу, відповідну віковим особливостям читача, активно сприяє успішному протіканню цього процесу.

Синтаксичні засоби відзеркалення мовної картини дитячого світу в аналізованих творах насамперед представлені через добір відповідних синтаксичних моделей. У діалогах автор віддає перевагу простим реченням, а також складнопідрядним та складносурядним, частини яких неускладнені і не перевантажені компонентами, а також різноманітним усіченим та емоційно-забарвленим конструкціям, характерним для дитячого мовлення.

Таким чином, спираючись на викладене вище, можемо зробити висновок, що письменник в аналізованих творах для дітей будує багатовимірну картину мовного світу дитини молодшого шкільного віку, яка представлена як на індивідуальному рівні сприйняття, так і на соціально-комунікативному (на рівні самоідентифікації та мовлення у рамках соціальної групи) та національному (на рівні самоідентифікації та мовлення у якості представника української нації). Через мовне (лексичне, словотвірне, синтаксичне, морфологічне) відзеркалення дитячої картини світу у художньому творі для дітей автор досягає органічного поєднання фантастичних та реалістичних елементів, що зацікавлює дитину та мотивує її збагачувати таким чином словниковий запас та навички практичного мовлення, а також розвиває її уяву, що вкрай важливо у такому віці для подальшого гармонійного особистісного розвитку дитини, спонукає її до співпереживання подій разом із персонажами, проектування казкових ситуацій на реальні, сприйняття через художню літературу соціальних ролей та моделей спілкування. Стилістичні засоби увиразнення не лише допомагають створити яскраві образи, але й постійно розширюють інформаційне поле сприйняття, завдяки чому ці твори для дітей виконують не тільки розважальну, але й пізнавальну та навчальну функції.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Живіцька А.І. Мовна картина світу як відображення реальності/ А.І. Живіцька// Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Збірник наукових праць – № 4 (2010) – С. 20-25.
2. Косенко О. С. Мовна картина світу/ О.С. Косенко// Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наук. праць. – К.: ВПЦ "Київський університет". – 2005. – №15. – С.105–114.
3. Нестайко В.З. Дивовижні пригоди в лісовій школі: Загадковий Яшка; Сонячний зайчик і Сонячний вовк/ В. Нестайко; мал. В. Харченка. – Х. : Школа, 2009.
4. Нестайко В.З. Дивовижні пригоди в лісовій школі: Секрет Васи Кицина; Енеололик, Уфа і Жахоб'як / В. Нестайко ; мал. В. Харченка. – Х. : Школа, 2009. – 129 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Недогибченко – старший викладач кафедри інтенсивного навчання іноземним мовам Придніпровської державної академії будівництва та архітектури, аспірант Дніпропетровського національного університету.

Наукові інтереси: лінгвостилістика, лінгвокультурологія, соціолінгвістика, мова дитячої літератури, українська та перекладна література для дітей, дидактика та психологічні аспекти викладання мов, художній переклад.

СФЕРИ АКТУАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТІВ СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ КРАЇН

Тетяна НІКІШИНА (Бердянськ, Україна)

У статті зроблено спробу аналізу та виділення сфер актуалізації лінгвокультурних концептів СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ як чинників маніпулятивного впливу на реципієнтів. Встановлено відсотковий показник областей уживання зазначених метальних утворень у політичному дискурсі Великої Британії, України, Франції XXI століття.

Ключові слова: концепт, дискурс, політичний дискурс, сфери актуалізації, маніпуляція, ментальне утворення.

This article attempts to analyze and select the spheres of actualization of the lingvocultural concept FREEDOM as the manipulative factors of influence on the recipients. Determined the percentage of these application's areas of throwing mental formations in the political discourse of the United Kingdom, Ukraine, France of the XXI century.

Keywords: concept, discourse, political discourse, sphere factualization, manipulation, mental formation.

Реалізація засобів вербалізації концептів СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ в політичному дискурсі торкається різних галузей життя громадян, охоплюючи інтереси всіх прошарків суспільства. Ці концепти є одними з базових фрагментів картини світу сучасності, сукупність структурованих знань, яка відображає взаємодію мови та соціуму.

Актуальність статті визначається тим, що пов'язуючись з такими концептами, як ВЛАДА, ПРЕЗИДЕНТ, ДЕМОКРАТІЯ, СУВЕРЕНІТЕТ, ментальне утворення СВОБОДА (FREEDOM, LIBERTÉ) складає ядро концептосфери політичного дискурсу та набуває значного маніпулятивного потенціалу, що вказує на широту та різноманітність сфер його актуалізацій

Основи теорії політичного дискурсу були закладені представниками кембріджської та оксфордської філософських шкіл у 50-ті рр. XX ст., які здійснили аналіз лінгвістичного контексту суспільної думки. Серед класичних робіт з даної проблематики можна назвати праці Т. А. ван Дейка, Р. Барта, М. Фуко, Ю. Хабермаса, а також дослідження вітчизняних авторів: М. В. Ільїна, О. Й. Шейгала, Г. Г. Почепцова Л. П. Нагорної та інших.

Метою нашої статті є виділення сфер звертання до концептів СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ політичними діячами різних країн.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань:

- проаналізувати фактичний матеріал, який містить смислове вираження концепту СВОБОДА (FREEDOM, LIBERTÉ);

- встановити відсотковий показник сфер актуалізації зазначених концептів.

Матеріалом дослідження слугували політичні тексти масової інформації початку XXI століття та Інтернет-ресурси, офіційні документи основних законів держав (Конституцій) та інші законодавчі акти.

Проаналізований фактичний матеріал дозволяє виокремити основні напрямки звертання до досліджуваних концептів у політичних дискурсах Великої Британії, України, Франції XXI століття. Найчастіше комуніканти звертаються до теми “**Влада (законодавча, виконавча, судова), внутрішня політика**”, що складає 22% для британського, 38% для українського, 26% для французького політичних дискурсів від загальної кількості сфер уживання.

Таку відсоткову розбіжність можна пояснити рівнем розвитку демократії держави, а отже, потребою висвітлення цього питання в політичних дебатах. Велика Британія і Франція – країни з укоріненими ліберальними принципами, Україна знаходиться на етапі їх становлення. Засвідчуємо, що теза відстоювання та розвиток незалежності, демократичних свобод наявна у всіх агітаційних програмах партій та претендентів на пост Президента. Наприклад:

“*Суспільству потрібна Конституція, яка реально гарантуватиме права і свободи людини й забезпечить країну від авторитаризму*” [4];

“*To protect our freedoms from state encroachment and encourage greater social responsibility, we will replace the Human Rights Act with a UK Bill of Rights*” [13, с. 79];

“*J'ai toujours vénéré la démocratie, c'est pourquoi je me suis tourné vers le socialisme français, celui de l'égalité dans la liberté, celui qui veut tenir les promesses de la République*” [9].

Наступною сферою актуалізації концептів СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ визначаємо “**Зовнішню політику**” (18% для британського, 10% для українського, 17% для французького політичних дискурсів від загальної кількості тематик), яка невідривно пов'язується з попередньою. Політика британського та французького уряду передбачає контроль, спостереження за станом демократичної свободи в інших державах, критику політичної ситуації інших держав, прагнення сприяти встановленню демократичних засад. В українському політичному дискурсі основна увага політиків звернена на внутрішній стан демократії, бажання вивчити і впровадити в життя кращий досвід будовання демократичного суспільства. Наприклад:

“*Угода стане знаковим етапом повномасштабної політичної та економічної інтеграції України з ЄС. Це крок до Європи, в якій буде більше свободи. Свободи торгівлі. Свободи обміну послугами. Свободи пересування капіталу та робочої сили*” [1, від 30.09.2011];

“*Support freedom abroad - don't give in to dictators like Gaddafi or Assad. Stand up for freedom in Europe too...*” [12, від 16.04.2012];

“*La France sera intransigeante pour défendre la sécurité d'Israël. Israël, ce miracle de la volonté et de la démocratie*” [16, від 02.11.2011].

“**Економіка**” – сфера реалізації досліджуваних концептів, до якої головним чином політики звертаються у своїх передвиборних програмах, обіцяючи підвищити рівень економічного розвитку, від чого залежить рівень самостійності, свободи держави, її процвітання. Зіставлення відсоткових показників вказує на незначні розбіжності (15% для британського, 14% для українського, 11% для французького політичних дискурсів).

“*Економічною основою політичної системи України має бути вільна, багатокладна, ринкова соціально орієнтована національна економіка*” [3];

“*We can operate perfectly effectively outside the EU. We want the freedom to have a free trade agreement. Our trade outside the EU is increasing more rapidly than within the EU and that's been the case for some time*” [8, від 18.09.2012];

“*C'est pour rendre à la France et aux Français la maîtrise de leur destin, pour nous libérer des marchés financiers, que je veux réduire les déficits et l'endettement*” [16, від 02.11.2011].

Головним показником демократичності вважається існування незалежних засобів масової інформації, свобода слова, вільне вираження думок. Звертання до таких факторів об'єднуємо у сферу “Засоби масової інформації”. Відсотковий показник виражається так: 11% для британського, 17% для українського, 10% для французького політичних дискурсів. Це переконує в актуальності проблеми заангажованості ЗМІ, відсутності об'єктивного висвітлення стану демократії.

“Для журналістів будуть створені умови незалежності від влади та політизованого капіталу олігархії. Засади редакційної політики, які зроблять журналістів незалежними, отримають статус Закону” [6];

“The press, operating properly and in the public interest is one of the true safeguards of our **democracy**” [8, від 30.11.2012];

“Marc Sangnier disait que “**la démocratie, c'est l'organisation sociale qui porte à son maximum la conscience et la responsabilité des citoyens**” [9].

“Освіта” – суспільно важлива сфера, до якої звертаються політичні діячі, оскільки збереження традицій, усталеного ладу сприяють зміцненню демократії. Ключовим у промовах політиків є звернення до встановлення прав громадян щодо вільного вибору навчання в освітніх закладах. Мовне питання в першому десятилітті XXI століття гостро вирішувалося в українському політичному дискурсі. Процес покращення якості навчання займає головне місце у агітаційних програмах політиків Великої Британії і Франції. У відсотковому відношенні це: 13% для британського, 7% для українського, 14% для французького політичних дискурсів:

“Запровадження зовнішнього незалежного оцінювання зупинило корупцію при вступі до вищих навчальних закладів. Держава збільшить держзамовлення, щоб усі здібні діти мали можливість вчитися. Призов до Збройних Сил України не перериватиме навчання. Для цього буде збільшена кількість військових кафедр в університетах” [7];

“This mentality is now prevalent across the public sector, especially in education and social services. It is born of an insidious mix of contempt for Britain's past, a misplaced sense of moral superiority and a ruthless desire for **control**” [8, від 26.11.2012];

“Le plan de prévention des **violences** à l'école a été lancé pour protéger nos enfants” [16].

Сфера “Екологія” в британському (12%) і французькому (10%) дискурсах є провідною, оскільки суспільство переймається цією проблемою. На це вказує значна кількість політичних партій, які обрали проблему захисту природу як пріоритетну. Для України (4%) вона не має широкого вираження, що вказує на наявність інших невирішених питань.

“Нинішня сесія особлива проведенням у її рамках цілої низки засідань високого рівня, присвячених питанням глобального виміру – проблематиці ядерної безпеки, а також боротьбі з неінфекційними захворюваннями, з опустелюванням та деградацією земель, з расизмом та дискримінацією” [1, від 21.09.2011];

“And every day we stall on a climate change deal, the people of the world are **denied** the chance to protect their world” [15, с. 24];

“Il a payé sa salle polyvalente sur sa réserve parlementaire et a subventionné l'arrosage automatique du stade. Le Front de Gauche a une candidate à cette partielle, de même qu'Europe Ecologie-les Verts ou le Parti pour une **démocratie directe**” [11, від 17.05.2013].

Свобода вільного віросповідання, повага до особистостей, різних конфесій – ці питання також висвітлюють політики під час звернень до реципієнтів. Сфера “Релігія” відображає кількість існуючих релігійних об'єднань у державі. Таким чином, виділяємо такий відсоток від загальної кількості контекстів: 6% для британського, 3% для українського, 8% для французького політичних дискурсів. Наприклад:

“Буде захищено канонічне православ'я й забезпечено вільний розвиток усіх традиційних конфесій. Тоталітарні секти буде заборонено” [5];

“Freedom of thought, conscience and religion is one of our most precious democratic rights. It took hundreds of years, including civil wars, to establish the right of every individual to freely pursue their beliefs, **subject** only to the necessary and proportionate protection of the rights and the freedoms of others. It must be defended against every challenge” [14, 18.11.2006];

“La France défendra partout la **liberté** religieuse et notamment le droit des chrétiens d'Orient à vivre en paix” [16, від 02.11.2011].

Для політичних дискурсів характерні інші сфери актуалізації концептів СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ – культура, мова, тероризм, расизм, звільнення від наркотиків, підтримання свободи вибору сексуальних меншин, які розкривають поодинокі звертання (3% для британського, 7% для українського, 4% для французького політичних дискурсів). Наприклад:

“Утвердження української мови є одним з найпотужніших засобів об'єднання українців та їх звільнення від негативних наслідків примусової зросійщення” [2];

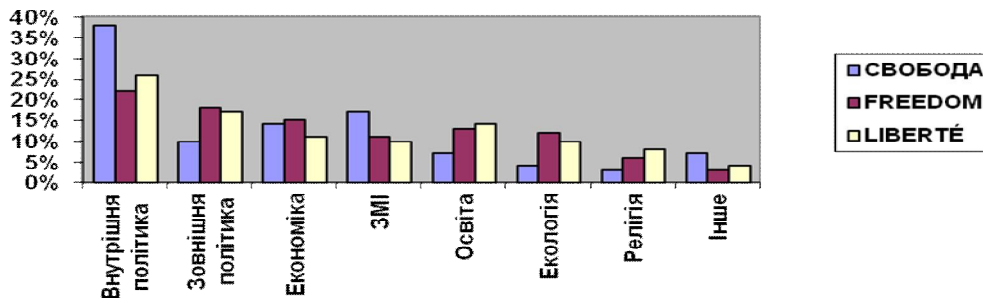
“Parliament was assured, on the record, that homosexual equality measures would never result in curtailing **the freedom** to say that homosexual acts were wrong. Yet now we have reached a stage where a conference aimed at nothing more than preserving the legal uniqueness of traditional marriage is regarded as unacceptable” [8, від 11.07.2012];

“Est-il débarrassé de la **violence**, de la corruption, de la drogue? La population approuve-t-elle le maintien des armées étrangères?” [10].

Таким чином, актуалізація концептів СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ відбувається в політичних текстах, у яких порушуються різні суспільно важливі теми. Розподіл за сферами діяльності та відсотковий показник графічно зображений на схемі 1. Кількісна розбіжність вказує на рівень гостроти проблеми суспільства, рівень її розв'язання в різних державах. При звертанні до найбільш невирішених проблем з обіцяною активною сприйняття й усунення політичні діячі перетворюють свої промови на переконливий засіб для досягнення

поставленої мети. Концепти СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ як ядерні компоненти політичних дискурсів відіграють провідну роль у формуванні текстів різної тематики.

Схема 1. Сфери актуалізації концептів СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ в політичних дискурсах країн

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Офіційне Інтернет представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>.
2. Офіційний сайт партії “За Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zaukrainu.org>.
3. Офіційний сайт Народного руху України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nru.org.ua/about-party/programm.html>.
4. Передвиборча програма політичної партії “Сдиний Центр” [Електронний ресурс]. – Режим дост. : <http://edc.org.ua/ua/static/10>
5. Передвиборча програма кандидата на пост президента України П. М. Симоненка [Електронний ресурс]. – Режим дост. : <http://president2010.info/ua/page/36>.
6. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України С. Л. Тігіпка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://president2010.info/ua/page/257>.
7. Передвиборна програма кандидата на посаду Президента України Ю. Тимошенко “Україна переможе! Україна – це ти!” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://president2010.info/ua/page/269>.
8. Express [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.express.co.uk>.
9. Le Site Officiel de Front National [Le Ressource électronique]. – Mode d'accès : <http://www.frontnational.com>.
10. Le Site Officiel de Mouvement Démocrate [Le Ressource électronique]. – Mode d'accès : <http://www.mouvementdemocrate.fr>.
11. Libération [Le Ressource électronique]. – Mode d'accès : <http://www.liberation.fr>.
12. Official Site of The Conservative Party [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.conservatives.com>.
13. The Conservative manifesto 2010 : Invitation to join the government of Britain [Electronic resource]. – Access mode : http://media.conservatives.s3.amazonaws.com/manifesto/cpmanifesto2010_lowres.pdf. (дата звернення : 23.09.2012).
14. The Guardian [Electronic resource]. – Access mode : www.guardian.co.uk.
15. The Labour Party Manifesto 2010 ; The Labour Party Manifesto 2010 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www2.labour.org.uk/uploads/TheLabourPartyManifesto-2010.pdf> (дата звернення : 23.09.2012).
16. Union pour un mouvement populaire. Le Site Officiel [Le Ressource électronique]. – Mode d'accès : <http://www.u-m-p.org>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Нікішина – асистент кафедри загального мовознавства та слов'янської філології Бердянського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, когнітологія, засоби вербалізації лінгвокультурних концептів.

МОВНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ДІЙНОСТІ ЗА ОЗНАКАМИ “ТВЕРДИЙ” / “М’ЯКИЙ” ПРИКМЕТНИКАМИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Олександра НУЗБАН (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто категоризацію дійсності за ознаками “твердий” / “м’який” ядерними прикметниками hard / soft. З’ясовано тип перцептивної інформації, яку вони виражають. Проаналізовано способи переосмислення досліджуваних ознак у іншій сфері людського досвіду.

Ключові слова: категоризація, перцептивна ознака, семантична сфера дії, експерієнціальність, когнітивна ознака, метафора, метонімія.

The paper focuses on the categorization of reality by means of the features "hard" / "soft", represented by the central adjectives hard / soft. The type of perceptual information, which they convey, has been elucidated. Ways of reinterpretation of the features under study into other spheres of a human's experience have been analyzed.

Key words: categorization, perceptual feature, semantic sphere of functioning, experientiality, cognitive feature, metaphor, metonymy.

У сучасній лінгвістиці дедалі актуальними стають питання мовної концептуалізації та категоризації у площині однієї або декількох картин світу, а також висвітлення співвідношення елементів усталеної тріади: "дійсність – сприйняття її людиною – мова". У фокусі запропонованого дослідження перебувають перцептивні ознаки "твердий" / "м'який", репрезентовані англійськими ядерними лексемами *hard / soft*, які вже у наївній картині світу виявляють деяку своєрідність. Так, з погляду психології чуттєвого пізнання, людина здатна пізнавати твердість предмета як одну з його основних механічних властивостей завдяки взаємодії тактильних та м'язово-суглобних відчуттів. Отож, досліджувані ознаки, з одного боку, містять інформацію про відчуття людини при взаємодії з твердим / м'яким предметом (експерієнціальний аспект), а, з іншого, вказують на фізичну властивість невіддатливості до тиску об'єктів навколишньої дійсності (параметричний аспект). Крім того, ознака "м'який" характеризує якість дотикової поверхні об'єктів. Оскільки дослідженню концептів м'язових та тактильних відчуттів досі не було присвячено окремого дослідження (відома робота Л. В. Лаєнко, у якій автор аналізує ознаки "твердий" / "м'який" у складі домену "Дотик" [2]), ми задалися метою дослідження мовної категоризації дійсності за ознаками "твердий" / "м'який" в англійській лінгвокультурі. Під терміном *категоризація* ми, слідом за В. А. Масловою, розуміємо: "структурування світу, когнітивне членування дійсності, сутність якого полягає у поділі всього онтологічного простору на різноманітні категоріальні області" [3: 15]. *Мета* дослідження полягає у з'ясуванні типу перцептивної інформації про світ, узагальненої у метамовних ярликах *hard / soft*, а також визначенні на якій основі відбувається переосмислення ("перекатегоризація") цих ознак у інші сфери людського досвіду. *Актуальність* запропонованого дослідження вбачаємо у застосуванні основоположного у сучасній лінгвістиці антропоцентричного підходу до опису мовних явищ, який передбачає орієнтацію уваги дослідника на аналізі змістової сторони лексичних одиниць крізь призму знань, представлених у значеннях цих одиниць.

І. Денотативна семантика англійських лексичних одиниць (далі ЛО) *hard* та *soft* базується на концептуальних структурах: "не піддатливий до тиску; у який важко проникнути, розділити; твердий, щільний за структурою; твердий на дотик" – для *hard* та "піддатливий до тиску; якому бракує твердості; який легко зігнути, порізати, стиснути; з гладкою поверхнею або текстурою, приємний на дотик, не грубий і не жорсткий" – для *soft*. Як бачимо, у смисловій структурі прикметника *hard* немає відповідника семантичному компоненту антоніма *soft* "з гладкою поверхнею або текстурою, приємний на дотик, не грубий і не жорсткий". У зв'язку з цим, припускаємо певну концептуальну асиметрію аналізованих лексичних одиниць.

Здійснений аналіз емпіричних даних дав можливість виокремити ті компоненти перцептивних знань, які лежать в основі денотативної семантики досліджуваних одиниць. Так, ЛО *hard* здатна описувати такі види об'єктів: 1) частини тіла людини та тварин; 2) речовини та матеріали, які піддаються обробці; 3) частини будови; 4) предмети та їхні елементи; 5) їжу; 6) поверхню, покриття та утворення; 7) предмети для сидіння та лежання; 8) одяг та взуття. Проаналізувавши сполучуваність прикметника з номінаціями наведених вище об'єктів та враховуючи той факт, що *hard* є перцептивною лексемою, ми зафіксували, що коли ця ЛО характеризує об'єкти навколишньої дійсності, обов'язковим є тактильний контакт з об'єктом. У іншому випадку, тактильне сприйняття може замінюватися зоровим, коли людина "домальовує" ситуацію на основі попереднього досвіду з предметом або знань про прототипічну твердість. Загалом, денотативна семантика ЛО *hard* не є однорідною. Її доцільно представити шляхом виокремлення семантичних сфер дії лексеми, кожна з яких характеризується відповідними когнітивними умовами функціонування ЛО. Під терміном "семантична сфера дії лексеми" ми слідом за І. М. Богуславським розуміємо "такий фрагмент

синтаксичної структури, у якому смисл належних до нього слів заповнює семантичну валентність предикатного слова” [1: 366], тобто маємо на увазі те актуальне значення, яке репрезентоване полісемантом у певному контексті.

1) **Дотиково-параметрична сфера дії LO hard.** Характеризуючи частини тіла; речовини та матеріали; частини будови; предмети та їжу, ознака “твердий” вказує на фізичну властивість об’єктів при безпосередньому контакті з ними або їхньому зоровому сприйнятті. Ця взаємодія передбачає залучення шкірного аналізатора та м’язово-суглобну діяльність або ж йде мова про сукупність екстероцептивних та пропріоцептивних відчуттів у людини. Тому, у даному випадку LO **hard** позначає дотиково-параметричну сферу дії: актуалізоване значення прикметника вказує на фізичні характеристики об’єкта під час тактильного сприйняття, наприклад: “...he noticed its elegant surface was covered with tiny white **gobs** of something. Puzzled, he tried to wipe them off, but they were stuck on and **hard** to the touch . . . like plastic” [6]. Подібну ситуацію твердості можна представити за допомогою наступної моделі: “людина діє на об’єкт, об’єкт не піддається тиску, не змінює форму”. Англійське **hard** на основі концептуальної структури “високий ступінь вираження ознаки” має каузативний характер і у низці контекстів позначає експерієнціальні відчуття у людини, наприклад: “I felt the cold, **hard metal bite into my wrists as the handcuffs were ratcheted tight**” [7]. Імпліковано зміст: “сильна дія на людину”, “неприємний, болючий для тіла”. Лінгвістичний маркером виступає дієслово *в’їдається* (у зап’ястя). У подібних ситуаціях виявляється прагматична складова ознаки “твердий”, а саме “сильна дія”.

2) **Експерієнціальна сфера дії LO hard.** У деяких інших контекстах ознака “твердий” можна інтерпретувати за допомогою іншої схеми: “людина діє на об’єкт, об’єкт не піддається тиску, не деформується і змушує людину пристосовуватися до цієї форми, тобто спричинює деякий вплив на людину”. Ознака “твердий” в експерієнціальній сфері містить акцент на відчуттях, що зумовлено самою природою позначуваних об’єктів. Так, експерієнціальне значення LO **hard** найчастіше актуалізується у сполученнях з номінаціями: поверхонь та покриття; предметів для сидіння / лежання; одягу та взуття. Проілюструємо на прикладах: “He was suddenly **on his back on the coldest, hardest surface he could imagine**” [6] (вищий ступінь порівняння LO **hard**, а також прикметник-супровідник *coldest* вказують на негативну емоційну оцінку відчуттів від взаємодії з твердим об’єктом). У наступному прикладі очевидним є каузативний характер ознаки, який свідчить про експерієнціальний дискомфорт для людини: “His back **felt stiff from lying on the hard catwalk**” [6].

II. Денотативна семантика LO **soft** описує такі об’єкти: 1) частини тіла людини та тварин; 2) речовини і матеріали; 3) поверхні, покриття та утворення; 4) їжу; 5) одяг та взуття; 6) білизну, постіль; 7) предмети для сидіння та лежання; 8) тканину, шкіру та хутро. За аналогічною процедурою дослідження з’ясовано, що первинне значення LO **soft** охоплює дві семантичні сфери дії.

1) **Дотиково-параметрична сфера дії LO soft.** Описуючи частини тіла; речовини і матеріали; поверхні, покриття та утворення, а також їжу, перцептивна ознака “м’який”, так само як і ознака “твердий”, позначає фізичні характеристики об’єктів внаслідок торкання або спрямованої дії на них (пасивного або активного дотику): “Razor-sharp knives **piercing soft flesh**” [6]. Інтерпретувати подібну ситуацію можна наступним чином: “людина діє на об’єкт, об’єкт піддається тиску, змінює форму”. Концептуальна структура “незначний ступінь вираження ознаки” LO **soft** позначає актуалізацію експерієнціальних відчуттів у людини: “That’s sweet,” she said, floating forward to run a **soft hand** along my cheek, **light as a butterfly’s touch**” [Robert Asprin. Sweet Mythtery or Life [5]. Імпліковано зміст: “слабка дія на людину”, “легкий, ніжний та приємний на дотик”.

2) **Експерієнціальна сфера дії LO soft.** Денотативна семема LO **soft** містить оцінний компонент: “приємний на дотик”, що свідчить про наявність відчуттів у людини при контакті з деякими м’якими об’єктами. Актуалізоване значення ознаки “м’який” насамперед залежить від того, як саме людина взаємодіє з об’єктом: якщо лежить / сидить на м’якому ліжку / траві або вкривається м’якою ковдрою / простиралдами чи вдягнена у м’яку сорочку / черевики і т.д., тоді ознака “м’який” є експерієнціальною і може бути описана за допомогою такої схеми: “людина діє на об’єкт, об’єкт піддається тиску і приймає форму в залежності від

частини тіла людини” (м’яке взуття не давить, на м’якому стільці комфортно сидіти, м’яка блузка приємно лягає на тіло, м’який рушник ніжний на дотик і т.д.). Експериментальне значення ЛО *soft* є частотним у поєднанні з номінаціям: одягу та взуття; білизни, постелі; предметів для сидіння та лежання, а також тканин, шкіри та хутра.

Розглянуті дві сфери семантичної дії ЛО *hard / soft*, у яких прикметники реалізують свої первинні значення, подають інформацію про носіїв ознак і вказують на прототипи, представлені згаданими вище категоріями об’єктів. Первинні значення атрибутивних позначуваних аналізованих ознак контекстуально не зумовлені, частотні та стійкі [2: 50], що свідчить про об’єктивний характер знань, які вони виражають.

III. Аналізовані ознаки можуть позначати і сферу непрототипічних об’єктів, що супроводжується перекатегоризацією денотативних семем прикметників. У сполучуваннях з непрототипічними об’єктами первинні значення перцептивних ад’єктивів зазнають метафоризації та метонімізації. Метафоричні переноси поєднують домен “Дотик” з такими сферами відчуття: “Зір”, “Слух”, “Нюх”, “Смак”, результатом чого є утворення *сенсорної метафори* [4: 65]. Як засвідчує аналіз атрибутивних словосполучень з ядреними ЛО *hard / soft*, обидва ад’єктиви можуть описувати: **візуальні реалії** (*light, colour*): при цьому об’єктивуються когнітивні ознаки “різкий для зору, надто яскравий” – “неяскравий, приглушений”; **акустичні реалії** (*sound, voice*): “різкий, грубий”, “сильний” – “тихий, приглушений”, “ніжний, мелодійний”; **ольфакторні реалії** (*smell, fragrance*): “різкий на запах” – “ніжний на запах”; **смакові реалії** (*liquor, rolls*): “різкий на смак, алкогольний” – “м’який, безалкогольний”. Цікаво зазначити, що перцептивна метафора прикметників твердості найчастіше представлена наступними видами переносу: 1) “Дотик” → “Слух”: ЛО *hard* – 1,4 % (6 випадків із 425 контекстів вживання), ЛО *soft* – 22,8 % (95 із 416 контекстів); 2) “Дотик” → “Зір”: ЛО *hard* – 1,4 % (6 із 425 контекстів); ЛО *soft* – 10,1 % (42 із 416 контекстів).

IV. Наступне позначення непрототипічних об’єктів відбувається за участю *раціонально-емоційного типу метафори* (термін А. Х. Мерзлякової [4: 78], далі *РЕМ*), який охоплює *метафору інтенсивності, метафору оцінки та імпресивну метафору*. Когнітивною основою *імпресивної метафори* виступає цілісний образ – асоціативний комплекс [4: 88], який ґрунтується на фонових знаннях людини про твердий / м’який предмет. Реалізація *імпресивної метафори* породжує такі оцінні смисли ЛО *hard*: “стійкий, непохитний, безкомпромісний” з іменами **абстрактних понять** (*edge, suspicion*), **людей за їхніми вольовими характеристиками** (*bargainer, woman*); “суворий, безсердечний, жорстокий” на позначення **людей за їхніми душевними якостями** (*man, taskmaster*); “точний; достовірний” на позначення **видів інформації** (*fact, data*). *Метафора інтенсивності* реалізується на основі схожого сприйняття інтенсивності прояву ознаки. Концептуальна структура “значний ступінь вираження ознаки” ЛО *hard* репрезентована такими когнітивними ознаками: “який вимагає значних фізичних або розумових зусиль; виснажливий” у сполучуванні з іменами таких об’єктів, як **відрізки доби** (*day, night*), **види діяльності** (*labour, ride, struggle*); “важкий для виконання; проблематичний” з іменами **абстрактних понять** (*decision, choice*), **видів завдань** (*test, game*); “важкий для розуміння” з іменами **об’єктів розумової діяльності** (*riddle, concept*); “чіткий, виразний, грубий” з іменами **ліній та фігур** (*shadow, outline*); “сильний, різкий” на позначення **фізико-моторних реалій** (*fall, turn*), а також **погодних умов та явищ** (*rain, wind*); “наполегливий, затятий” з іменами **професійної діяльності** (*driver, worker*).

V. Метонімічні переноси можуть утворюватися як на базі прототипічних (а), так і метафоричних (б) значень. (а) *Метонімія каузального типу*, представлена схемою: результат → причина. При цьому об’єктивуються когнітивні ознаки: “замерзлий” (*lake*), “черствий” (*bread*). (б) За участю *метонімії конверсивного типу* (*каузативного підтипу*), яка утворена за схемою: “наділений почуттям Х” → “каузований почуттям Х” / “який викликає почуття Х”, об’єктивуються такі оцінні смисли: “який важко перенести; який передбачає страждання” на позначення **життєвого досвіду** (*divorce, lesson*) та **часових відрізків** (*years, time*). *Індикативний підтип конверсивної метонімії* (“наділений почуттям Х” → “який виражає почуття Х”) продукує конотативні семемі: “грубий та образливий” з іменами **елементів**

мови та мовлення (*words, talk*); “суворий, безсердечний” на позначення **рис обличчя та зовнішності людини** (*eyes, smile*). При переосмисленні ознаки “твердий” актуалізується як негативна, так і позитивна оцінка, в залежності від типу об’єкта категоризації.

VI. Перекатегоризація денотативної семантики ЛО *soft* відбувається на основі:

а) *імпресивної метафори*, при цьому об’єктивуються когнітивні ознаки: “ніжний, ласкавий, люблячий” з іменами **почуттів** (*love*); **рис обличчя** (*smile, eyes*); “чуттєвий, легко зворушливий” на позначення **душевних якостей людини** (*heart*); “який легко піддається впливу, поступливий” з іменами **людей за їхніми вольовими характеристиками** (*murderer, kind*); б) *метафори оцінки*: “приємний, який породжує комфорт, легкість, спокій” на позначення **абстрактних понять** (*beauty, expanse*); в) *метафори інтенсивності*: “легкий за силою, нерізкий” у сполучуванні з іменами таких об’єктів, як **фізико-моторні реалії** (*punch, nod*); “ніжний, несильний, несуворий” на позначення **погодних умов та явищ** (*rain, weather*); “помірний, який поступово піднімається” на позначення **рельєфу** (*hill, undulation*); “який не вимагає значних зусиль і не створює труднощів” з іменами **життєвого досвіду** (*life*), **елементів мови та мовлення** (*question*); “виражений нечітко, негрубий” з іменами **рис обличчя** (*freckles, dimples*); **ліній та фігур** (*image, line*); “незахищений від нападу” на позначення **споруд та місцевостей** (*underbelly*); “якому бракує здорового глузду” з іменами, які стосуються **розумової діяльності** (*head, thinking*), “який легко та ніжно торкається” з іменами частин тіла (*hand, nose*). У сполучуванні з більшістю об’єктів відбувається актуалізація позитивної оцінки, однак зафіксовано і негативну оцінку деяких об’єктів.

Висновки: 1) Мова пропонує дві ситуації вербалізації концепту ТВЕРДІСТЬ: 1) ознаки “твердий” / “м’який” в англійській мові категоризують прототипічні об’єкти, тобто такі, яким твердість властива за онтологією; вони також виконують когнітивну функцію класифікаційного характеру мови у денотативній сфері у розумінні того, що свідомість поділяє об’єкти на тверді та м’які; 2) на основі знань про прототипічну твердість, а також набутого досвіду взаємодії з предметом відбувається асоціативна перекатегоризація семантики ознак у інші сфери людського досвіду. Переосмислення досліджуваних ознак відбувається в залежності від типу об’єктів, які вони описують.

2) Метафорична твердість / м’якість є образно-оцінною, психологічною. Перша створює дискомфорт, але не для тіла людини, як це відбувається у денотативній сфері, а для психологічного та емоційного стану людини (*hard life / work*). З іншого боку, спостерігається тенденція до передачі позитивної оцінки похідних концептів, які виражають стійкість, стабільність та точність (*hard currency / data*). Метафорична м’якість може виражати як позитивно так і негативно марковані концепти – ніжність, доброту та комфорт, а також вразливість, слабкість, розумову обмеженість (*soft on crime / soft in the head*).

3) Широке застосування аналізованих прикметників для опису різноманітних реалій англійської та американської лінгвокультури підтверджує соціокультурну цінність концептів ТВЕРДИЙ / М’ЯКИЙ.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богуславский И. М. О понятии сферы действия предикатных слов / И. М. Богуславский // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1980. – Т. 39. – №4. – С. 359-368.
2. Лаенко Л.В. Перцептивный признак как объект номинации : дис...докт. филол. наук. : 10.02.19 / Лаенко Людмила Владимировна. – Воронеж, 2005. – 465 с.
3. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В. А. Маслова. – Минск, 2005. – 256 с.
4. Мерзлякова А. Х. Типы семантического варьирования прилагательных в поле “ВОСПРИЯТИЕ” : дис...докт. филол. наук. : 10.02.19 / Мерзлякова Альфия Хамитовна. – Уфа, 2003. – 345 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

5. Asprin R. The Sweet Myth-Tery of Life [Електронний ресурс] / R. Asprin. – Бібліотека e-reading. – Режим доступу: http://www.e-reading.co.uk/bookreader.php/71596/Asprin_10_Sween_Myth-tery_of_Life.html
6. Brown D. The Lost Symbol [Електронний ресурс] / D. Brown. – Бібліотека e-reading. – Режим доступу: http://www.e-reading.biz/bookreader.php/1006073/Brown_-_The_Lost_Symbol.html
7. McNab A. Last Light [Електронний ресурс] / A. McNab. – Бібліотека Максима Мошкова. – Режим доступу: http://lib.ru/DETEKTIWY/MAKNAB_E/poslednij_swet_engl.txt

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Нuzбан – аспірант, асистент кафедри теорії та практики перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: багатозначність, синтагматичні та парадигматичні відношення у лексиці, категоризація та концептуалізація дійсності.

КОНЦЕПТ «АНГЛИЯ» – ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Анастасия ПЛАХТИЙ (Днепропетровск, Украина)

У статті розглядаються проблеми лексикографічного тлумачення концепту «Англія» в російськомовних тлумачних та енциклопедичних словниках. Дослідження виконано на матеріалі Великого тлумачного словника сучасної російської мови та різних видань тритомного Енциклопедичного словника. Наведено свідчення діахронічних змін у лексикографічному поданні вказаного концепту.

Ключові слова: концепт, поняття, Англія, словник, тлумачення, словникова стаття, діахронічні зміни.

The article deals with the pressing problems of lexicographic presentation of the concept “England” in Russian explanatory and encyclopedic dictionaries. The research has been made on the basis of Big explanatory dictionary of contemporary Russian language and various editions of 3-volume Encyclopedic dictionary. The diachronic changes in the concept lexicographic presentation have been stated.

Keywords: concept, notion, England, dictionary, explanation, entry, diachronic changes

Данная статья написана в русле важнейших исследований, поскольку объектом исследования здесь выбран концепт АНГЛИЯ, актуальность которого обусловлена фактическим отсутствием исследований по данной тематике. Важность подобных исследований объясняется той ролью, которую играет Англия и английский язык в современном мире, в частности для носителей русского языка, культурными, социальными, экономическими и научными контактами носителей английского и русского языков.

Исследования по восприятию одного народа глазами другого народа с точки зрения его языкового выражения в современной лингвистике не многочисленны. Исследуются концепты РОССИЯ, АМЕРИКА, ГЕРМАНИЯ, ЕВРОПА, см., например, работы О. А. Гришиной, Р. Д. Керимова, О. А. Куданкиной, О. Г. Орловой, М. В. Пименовой и некоторых других авторов. Однако, насколько нам известно, специальное исследование концепта АНГЛИЯ в русской языковой картине мира еще не проведено.

Целью данной статьи является рассмотрение лексикографического толкования данного концепта. Иная культура всегда воспринимается через призму своих национальных ценностей и особенностей характера, следовательно, восприятие Англии и англичан носителями русского языка дает богатый материал для изучения особенностей русского национального характера.

Концепт и понятие – термины разных наук; второе употребляется главным образом в логике и философии, тогда как первое, концепт, является термином в одной отрасли логики – в математической логике, в когнитивистике, а в последнее время закрепилось в науке о культуре, в культурологии.

Представителями когнитивного подхода к исследованию концепта являются Е. С. Кубрякова, Т. Г. Межибо, Р. Якобсон и многие другие ученые. С точки зрения когнитивной лингвистики, «концепт понимается как заместитель понятия, ... как индивидуальный смысл в отличие от коллективного, словарно закрепленного значения; совокупность концептов образует концептосферу данного народа и соответственно данного языка» [7: 97].

Е. С. Кубрякова определяет концепт как «термин, служащий объяснению единиц ментальных или психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знание и опыт человека; оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга, всей картины мира, отраженной в человеческой психике» [7: 90]. «Концепт – единица сложная, скрывающая в себе множество тайн, разгадать которые еще предстоит», – отмечает Т. Г. Межибо [8: 228].

Ю. С. Степанов, В. И. Карасик, С. Г. Воркачев, В. Г. Зусман, являясь представителями лингвокультурологического подхода к изучению концепта, считают, что «основной

единицей лингвокультурологии является культурный концепт – многомерное смысловое образование, в котором выделяются ценностная, образная и понятийная стороны» [5: 91]. Суть указанного подхода заключается в том, «что концепт признается базовой единицей культуры, ее концентратом» [7: 97].

В настоящий момент существуют различные методики исследования концептов, описанные В. И. Карасиком, В. А. Масловой, З. Д. Поповой, И. А. Стерниным и другими лингвистами.

В. И. Карасик выделяет следующие элементы в анализе отдельного концепта: «1) дефинирование – выделяются смысловые признаки, например, категориальный статус, тематическая конкретизация, характеристика, внешняя отрицательная оценка, внутренняя отрицательная оценка, модальность долженствования; 2) контекстуальный анализ – выделяются ассоциативно связанные смысловые признаки; 3) этимологический анализ; 4) паремиологический анализ; 5) интервьюирование, анкетирование, комментирование» [6: 92].

Отсистемный подход предполагает лексикографическое представление концепта, сюда входит выявление слов – основных репрезентантов значений концепта; систематизация лексического материала в лексико-семантические группы и их парадигматическое описание. В рамках оттекстового подхода анализируются средства выражения концепта в пределах художественного текста; рассматриваются синтагматические отношения слов внутри контекста; рассматриваются образные средства – индивидуально авторские составляющие концептов.

В первую очередь, АНГЛИЯ связывается в общественном сознании с конкретной страной, и это понимание отражено в значениях соответствующих лексем в толковых словарях русского языка. В Энциклопедическом словаре 1953 года лексема Англия определяется следующим образом:

АНГЛИЯ, составная часть Великобритании. Площ. 131,8 т. Км2. Нас. 41,5 млн. чел. (1951). Гл. город – Лондон. Название «А.» часто употребляется для обозначения всей Великобритании.

Более позднее издание Энциклопедического словаря (1991) значительно расширяет сведения о ключевом слове, добавляя информацию об этимологии имени и административном делении страны [1]:

(England – позднелат. Anglia), административно-политическая часть Великобритании, ее историческое ядро. 131 тыс. км2 46,2 млн. человек (1991). Главный город – Лондон. Административно разделена на 39 графств и 6 метрополитенских графств и Б. Лондон. Название от древнегерманского племени англоv. Иногда название употребляется для обозначения Великобритании в целом.

В словаре синонимов русского языка интересующий нас концепт входит в следующую группу:

Альбион, Великобритания, Объединенное Королевство Великобритании и Северной Ирландии, Британия, (туманный) Альбион, Джон Буль, владычица морей, британский лев.

Понятие «Англия» отсутствует в толковом словаре, здесь представлены составные компоненты данного концепта «англичане», «англичанин», «англичанка», которые имеют следующее толкование:

АНГЛИЧАНЕ-ча́н; мн. Народ, основное население Великобритании; представители этого народа. Англичанин, -а; м.

АНГЛИЧАНКА-и; мн. род. -нок, дат. -нкам; ж. 1. к Англичанин. 2. Разг. Преподавательница английского языка в средней школе, училище, вузе и т.п. 3. В дворянских и буржуазных семьях России до 1917 г.: гувернантка (преимущественно английского происхождения), обучающая детей этому языку, культуре, обычаям, правилам поведения в обществе [2].

Признаки, характеризующие концепт АНГЛИЯ, могут выражаться с помощью атрибутива. БТССРЯ приводит два основных значения прилагательного английский:

-ая, -ое. 1. к Англичане. А. язык. А-ая культура. А-ие туристы. 2. Такой, как у англичан, в Англии. А-ая подтянутость. А-ая булавка (булавка с застёжкой). А. костюм (строгий

костюм прямого покроя с небольшим отложным воротником). А. парк (парк, который напоминает естественный лес). ◁ По-английски, нареч. Говорить по-английски. Одеваться по-английски. Уходить по-английски (не прощаясь) [2].

Таким образом, если структурировать языковое воплощение концепта, формально мы можем увидеть поле с именем концепта в ядерной части, где различные значения имени концепта отражают его содержательное ядро и периферию, которая заполняется ассоциативными, коннотативными, «приращенными» значениями лексемы, ее различными прагматическими составляющими, а также в области периферии возникают цепочки концептов, «которые порождают образные коммуникативные системы, характеризующиеся открытостью, потенциальностью, динамичностью» [7: 14].

Концепт АНГЛИЯ представляет собой социокультурный концепт, в котором сосредоточены знания и представления об Англии. С одной стороны, это концепт страны, т. е. сложное ментальное образование, в котором заключены знания о возможном и реальном устройстве страны как государства (т.е. социального «организма») и территории (т.е. пространства). С другой стороны, любой концепт есть продукт национальной культуры; социальные концепты формируют по большей части концептосферу политической коммуникации, которая является особой сферой культуры нации.

Концепт АНГЛИЯ имеет сложную структуру представления, объективируемую в языке различными языковыми средствами и способами. Анализ языковых средств и способов репрезентации данного концепта позволил выявить три группы способов вербализации концепта:

- 1) с помощью лексемы «Англия»;
- 2) с помощью лексемы «английский», т.е. путем приписывания признака «английский» лицам, объектам и реалиям современной действительности;
- 3) с помощью других лексем, таких, как «англичанин», «англичанка» и др.

Лексические единицы, связанные с ключевой лексемой синтагматически, номинируют различные концептуальные признаки исследуемого концепта «АНГЛИЯ»: «является государством»; «представляет нацию»; «описывается с точки зрения географических», политических, экономических, социологических и лингвокультурных характеристик»; «является местом происхождения/родиной»; «имеет отличительные природные свойства», «может представлять область знаний», «суд присяжных».

Хотя словарные источники имеют различные способы выделения и представления значений, семантическая структура исследуемого концепта представлена в основном значении в качестве центрального ядерного слоя, что позволяет выявить три важнейших концептуальных признака концепта «АНГЛИЯ»: «обозначает территорию», «является государством», «представляет нацию». Периферийные признаки данного концепта задаются производными значениями, носят открытый и изменчивый в диахроническом аспекте характер.

Для английской концептосферы характерно большое разнообразие метафорических образов, в которых страна служит как источником, так и целью метафоризации.

Исходя из положения о том, что каждый признак концепта может быть развернут до самостоятельного концепта со своей структурой (напр. признак «экономика Англии» концепта «АНГЛИЯ»), перспективы исследования видятся в изучении концептов – констант английской культуры, таких, как «право», «Лондон», «чай», «леди», «джентльмен» и др.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Большой Российский энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2005. – 1888 с.
2. Большой толковый словарь русского языка / [гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб.: Норинт, 2004. – 1536 с.
3. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» // Язык, сознание, коммуникация. Вып. 24. – М., 2003 – С. 5–12
4. Гришина О.А. Концепт АМЕРИКА как фрагмент русской языковой картины мира // Язык. Этнос. Картина мира: Сб. науч. тр. / Отв. ред. М. В. Пименова. – Кемерово: Комплекс «Графика». – 2003. – С. 103–109.
5. Зусман В. Концепт в системе гуманитарного знания / В. Г. Зусман // Вопросы литературы. – Март – апрель 2003. – № 2. – С. 3–29.

6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
7. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина ; [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Филол. фак-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 468 с.
8. Межибо Т. Г. План выражения концепта: способы языковой репрезентации / Т. Г. Межибо // Вестник ТГУ. – Выпуск 2 (58). – 2008. – С. 203–205.
9. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2002.
10. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997.
11. Толковый словарь русского языка. / Под общ. ред. Д.Н. Ушакова. – М.: «АСТ, Астрель», 2000.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анастасія Плахтій – пошукувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.
Наукові інтереси: концепти і концептосфери, лексикографія.

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ЛЮДИНА В АНГЛОМОВНИХ ВЕРСІЯХ БІБЛІЇ В АСПЕКТІ ПОЛІТИЧНОЇ КОРЕКТНОСТІ

Юлія САБАДАШ (Севастополь, Україна)

Стаття присвячена аналізу лінгвокультурологічних особливостей поняття ЛЮДИНА в англійських текстах Біблії крізь призму політичної коректності. Досліджується вплив фактора політичної коректності на репрезентацію культурно маркованих одиниць в діахронічному аспекті.

Ключові слова: політична коректність, мовлення, евфемізм, дискримінація, вербалізація, лінгвокультура, біблійні тексти.

The article deals with the investigation of the linguocultural peculiarities of the notion HUMAN-BEING in the English Bible texts through the aspect of political correctness. It defines the influence of political correctness upon the representation of culturally coloured words employing the diachronic approach to the analysis of sacral texts.

Keywords: political correctness, speech, euphemism, discrimination, instantiation, linguocultural, the Bible texts.

Політична коректність як напрямок соціального розвитку з'явилась на арені сучасної міжкультурної комунікації, викликана соціокультурними та політичними причинами, і залишається важливим фактором, що розкриває особливу роль взаємовпливу культури та мови. Ця мовна тенденція, маючи прагматичні, раціональні, тобто "політичні" корні виникнення (звідси і назва "**Political correctness**"), спрямована на згладжування або стирання "політично некоректних проявів" сучасного мовлення, завдяки використанню особливої толерантної мови ("**neutral language**"), що не дискримінує і не принижує людську гідність.

Зародившись в США у зв'язку з протестом афроамериканців проти расизму англійської мови у 90 роках ХХ століття, цей мовний рух уже кілька десятиріч залишається в центрі уваги багатьох учених і дослідників, як С.Г. Тер-Мінасова, Г.Г. Слишкін, Ю.С. Степанов, І.А. Стернін, Н.Б. Мечковська, Д. Равіч, Д. Д'Соуза, Дж. Адлер, П. Берман, Р. Лакофф, У. Чейф та інші.

Тенденція поширення феномена "політкоректність" безпосередньо торкнулася й мови християнства. Певний вплив екстралінгвальних чинників на модернізацію мови Священного Писання, як джерела духовних цінностей, що звернений до найбільш важливих політичних та соціальних проблем сучасності, потребує врахування тонкощів сучасного мовлення. Питання про зміст поняття "політкоректність" та його місце в біблійному дискурсі залишається відкритим, що підтверджує **актуальність** нашого дослідження.

Метою роботи є вивчення особливостей репрезентації біблійної людини з урахуванням семантичних та структурних характеристик політичної коректності в біблійних текстах різних епох. **Об'єктом** дослідження є культурологічно обумовлена специфіка феномену політична коректність у текстах Біблії. **Предметом** розвитку стали мовні засоби вираження політкоректності для вербалізації образу людини в пізніших версіях перекладу Біблії. **Матеріалом** слугували тексти англійських версій Святого Письма: King James Version (далі

KJV, 1611 рік), English Standard Version (ESV, 2001 рік), American Standard Version (ASV, 1901 рік), New International Version (NIV, 2011 рік).

С.Г. Тер-Мінасова у своїй роботі "Мова й міжкультурна комунікація" відзначає, що "політична коректність мови виражається в прагненні знайти *нові способи мовного вираження* замість тих, які ображають почуття і достоїнства індивідуума..." [3: 216]. Отже, по суті, "політична коректність" є загальною назвою процесу *евфемізації мови й мовлення*, оскільки демонструє свої ідеї у пом'якшеній формі, залучаючи "стилістично та емоційно нейтральні слова або вирази, які замінюють інші, більш різкі або непристойні" [6: 6].

Унаслідок загальної тенденції поширення руху "політкоректність" у 2001 та 2011 роках з'явилися дві оновлені версії Біблії – *English Standard Version (ESV)* та *New International Version (NIV)*, у яких виправлення тексту націлене на вірніше розкриття сенсу оригіналу та точніше використання одиниць сучасної англійської мови, враховуючи прогрес у мовознавстві, біблеїстиці і науці в цілому.

Використання політкоректних виразів у сучасних версіях перекладу Священного Писання привело до субституції наступного плану: *men* (KJV, ASV) → *people* (ESV, NIV) [Gen. 4: 26]; *man* (KJV, ASV, ESV) → *human being* (NIV) [James 5: 17]; *man* (KJV, ASV) → *mankind* (ESV) → *human race* [Gen. 6: 21]; *sons* (KJV, ASV, ESV) → *descendants* (NIV) [Ex. 12: 24]; *brethren* (KJV, ASV) → *kinsmen* (ESV) → *close relatives* (NIV) [Gen. 13: 8]; *forefathers* (KJV, ASV) → *ancestors* (ASV, NIV) [2 Tim. 1: 3], *sons of Zion* (KJV, ASV, ESV) → *children of Zion* (NIV) [Lament. 4: 2], *sons of men* (KJV, ASV) → *children of man* (ESV) → *people* (NIV) [Mark 3: 28] *brotherhood* (KJV, ASV, ESV) → *everyone* (NIV) [1 Peter 2: 17] тощо, де номінації людини, що мають експліцитні ознаки маскуліності, замінюються гендерно-нейтральними одиницями, моделюючи образ біблійної людини у рамках норм політичної коректності.

Тенденція витіснення із мови морфем, що експліцитно зазначають гендерну приналежність людини, також спостерігається у назвах деяких професій, які споконвічно, будучи маскулінно маркованими, завдяки наявності в них суфіксу *-man*, замінюються авторами пізніших версій перекладу гендерно-нейтральними номінаціями. Наприклад:

merchantmen (KJV, ASV) → *traders* (ESV) → *merchants* (NIV) [Gen. 37: 28];
husbandman (KJV, ASV) → *farmer* (ESV, NIV) [James 5: 7];
workman (KJV, ASV) → *worker* (ESV, NIV) [2 Tim. 2: 15];
craftsmen (KJV, ASV, ESV) → *skilled workers* (NIV) [2 Kings 24: 14];
shipmen (KJV) → *sailors* (ASV, ESV, NIV) [Acts 27: 27];
man (KJV, ASV, ESV) → *steward* (NIV) [Gen. 43: 24] тощо.

Слід додати, що згідно з даними етимологічного словника значення лексеми *man* універсальне, оскільки, перш за все, позначає *людину* взагалі без якого-небудь зазначення її статевої приналежності, але під впливом феміністичного руху, що набирає оборотів на сучасному етапі розвитку суспільства, у мові відбувається зміни, пов'язані з тенденцією нівеляції усіх "чоловічих форм" на лінгвальному рівні [4].

Соціальний рух "фемінізм", теорією якого є "захист жінок від статевої дискримінації та виведення жіночої духовності із "сфери мовчання" [1: 315], є одним з важливих факторів, що впливає на політичну коректність мови з метою нейтралізації будь-яких проявів сексистських стереотипів у сучасному соціумі. Отже, стосовно досліджуваних перекладів Біблії, що мають явні ознаки чоловічого шовінізму та зверхне ставлення до жінок, які проявляються у варіантах Біблії ранніх періодів, де одиниці *brethren* (KJV, ASV, ESV), *sons* (KJV, ASV, ESV), *little ones* (KJV, ASV, ESV), *fathers* (KJV, ASV, ESV) субституються в новітній версії словосполученнями *brothers and sisters* (NIV) [Luke 21: 16], *sons and daughters* (NIV) [Hebrews 2: 10], *women and children* (NIV) [Ex. 10: 10], *parents* (NIV) [Joshua 4: 21], додаючи акценту на жінках, таким чином, вирівнюючи їх у правах і можливостях з чоловіками та приділяючи їм особливу роль у суспільному житті.

Фемінізація мови в межах політичної коректності спровокувала появу таких субституцій: *virgin* (KJV, ASV) → *young woman* (ESV, NIV) [Isaiah 62: 5], де поняття "непорочна діва" редується гранично нейтральним висловлюванням "молода жінка"; *handmaid* (KJV, ASV) → *maidservant* (ESV) → *servant* (NIV) [Prov. 30: 23], де одиниці з чіткою ознакою фемініності

(про що свідчить складовий елемент *maid*) стають гендерно-нейтральними завдяки залученню лексеми *servant*.

Мовні одиниці, що в канонічних текстах Біблії розкривають поняття "завагітніти / бути вагітною", *to conceive* (KJV, ASV, ESV), *to conceive seed* (KJV, ASV), загальна семантика яких "бути заплідненим *сім'ям*", з точки зору феміністської ідеології, безперечно є ознакою фаллоцентризму, і згідно з нормами політичної коректності, ці лексеми ротуються авторами сучасних версій наступними стилістично нейтральними словосполученнями *to be / to become pregnant* (NIV) [Gen. 4: 1, 17; 16: 4; Jud. 13: 5; Levit. 12: 2 тощо].

З метою відновлення гендерної симетрії у мові, феміністична політична коректність вимагає від сучасних авторів звертатися до лексичних субституцій з використанням:

- **множини**, тобто заміна особистого / присвійного займенника чоловічого роду однини на особистий / присвійний займенник множини (*he* → *you / they*; *his* → *their*): *Yet shall he be brought to the grave, and shall remain in the tomb* (KJV). – *Yet shall he be borne to the grave, And men shall keep watch over the tomb* (ASV). – *When he is carried to the grave, watch is kept over his tomb* (ESV). – *They are carried to the grave, and watch is kept over their tombs* (NIV). [Job 21:32];

He will turn again, he will have compassion upon us; he will subdue our iniquities... (KJV) – *He will again have compassion upon us; he will tread our iniquities under foot...* (ASV, ESV) – *You will again have compassion on us; you will tread our sins underfoot...* (NIV) [Micah 7: 19];

...every man from his house... (KJV, ASV, ESV) → *...their house...* (NIV) [Nehem. 5: 13] тощо.

- **неозначених займенників** (*man / people / son* → *anyone / everyone / each one / someone*): *children of men* (KJV, ASV, ESV) → *anyone* (NIV) [Lament. 3: 33]; *no man* (KJV, ASV) → *no one* (ESV, NIV); *all men* (KJV, ASV) → *all people* (ESV) → *everyone* (NIV) [Titus 3: 2]; *every man* (KJV, ASV) → *every person* (ESV) → *everyone* (NIV) [James 1: 19]; *every man* (KJV) → *each man* (ASV) → *each one* (ESV) → *each of them* (NIV) [Rom. 14: 5]; *son* (KJV, ASV, ESV) → *someone* (NIV) [Luke 10: 6] тощо;

- **опущення одиниць**, що номінують стать людини: *For a testament is of force after men are dead...* (KJV) – *For a testament is of force where there hath been death...* (ASV) – *For a will takes effect only at death...* (ESV) – *...because a will is in force only when somebody has died...* (NIV) [Hebrews. 9: 17] тощо.

Таким чином, використовуючи нейтрально забарвлені лексеми, автори пізніших версій прагнуть ліквідувати ознаки дискримінації жіночої статі та зрівноважити їх у правах з чоловіками, підкреслюючи повноцінність жінок як членів сучасного англомовного суспільства.

Мовна політкоректність, що стала важливим компонентом майже всіх сфер життя людини, є визначеним типом мовленнєвої поведінки, що актуалізується у межах міжнародних, міжетнічних і міжкультурних проблем. Осучаснення біблійної мови потребує врахування цих питань авторами нових версій перекладів, так як тексти, що піддалися корегуванню, охоплюють різні ідеї демократичного суспільства, представляючи, таким чином, домінуючі аспекти його поетапного розвитку.

Субституції, що розкривають питання з **расової або етнічної дискримінації**, репрезентовані авторами сучасних версій перекладів Письма завдяки опущенню лексем *children, sons, people* у більшості назв біблійних народів. Наприклад:

the children of Ammon (KJV, ASV) → *the Ammonites* (ESV, NIV) [Deuter. 3: 16];

the sons of Heth (KJV) → *the children of Heth* (ASV) → *the Hittites* (ESV, NIV) [Gen. 23: 16];

the children of Israel (KJV, ASV) → *the people of Israel* (ESV) → *the Israelites* (NIV) [Numb. 3: 41] тощо, що є виправданим з точки зору політики етнічної коректності мови.

Назва представників єврейського народу теж зазнала змін, оскільки використовуване в традиційних версіях слово *Jew* у сьогоденному значенні має принизливу конотацію, що не є допустимим. Таким чином, автори версій ESV, NIV замінили лексему *Jew* коректнішими лексичними словосполученнями *the Jewish people* (ESV) → *of Jewish origin* (NIV) [Esther 6: 13], *the whole Jewish nation* (ESV) → *all the Jewish people* (NIV) [Acts 10: 22], що репрезентує

дбайливе ставлення та пошану до нації. Слід додати, що сучасні перекладачі, дотримуючись норм політкоректності, субституують лексему *the Gentiles*, що в канонічних версіях перекладу позначає "народ, що не належить до єврейської нації", або "язичник", мовними одиницями *nations* (ASV) → *peoples* (NIV) [Gen. 10: 5], *nations* (NIV) [Isaiah 60: 3], таким чином, автори пізніших перекладів з метою уникнення національної дискримінації на лінгвальному рівні, демонструють ідею рівності усіх народів у сучасній релігійній картині світу.

Субституції мовних одиниць, що згладжують **вікову дискримінацію**, маючи ошатніший характер висловлювання, представляють людей похилого віку за допомогою евфемізмів. В окремих випадках автори новітніх версій використовують словосполучення *in full vigor* (NIV) [Job 5: 26], *full of years* (NIV) [Job 42: 17], *advanced in years* (ESV) [Luke 1: 7, 18; 2: 36] з метою нівелювати образливі висловлювання щодо поважного віку людини, проте, варто додати, що аналіз фактичного матеріалу з'ясував, що в більшості випадків лексеми *old, old aged, elder, aged* залишаються незмінними, незважаючи на їхню неполіткоректну конотацію.

Політично коректними є субституції мовних сполучень *...and such as are born of them...* (KJV, ASV) → *their children* (ESV, NIV) [Ezra 10: 3], *suckling* (KJV, ASV) → *infant* (ESV, NIV) [1 Sam. 22: 19], де діти молодшого віку представлені стилістично нейтральними лексемами *children* і *infant*, які не мають негативної семантики та, на відміну від сучасного значення одиниці *suckling* – "сосунок", не є вульгарними з боку норм мовної толерантності.

Усунення **майнової дискримінації** в текстах Священного Письма представлено субституціями: *poor* (KJV, ASV, ESV) → *needy* (NIV) [Exod. 22: 25], *...thou doest alms...* (KJV, ASV) → *the needy* (ESV, NIV) [Matth. 6: 3], *...any among them that lacked...* (KJV, ASV) → *needy persons* (ESV, NIV) [Acts 4: 34]; де лексеми, що репрезентують матеріально незабезпечені верстви населення, частіше в сучасних версіях, замінюються евфемізмом *needy* – "потребуючий". Варто додати, що репрезентація багатой людини *mighty man of wealth* (KJV, ASV) теж зазнало субституції стилістично нейтральними лексемами *worthy man* (ESV) → *man of standing* (NIV) [Ruth 2: 1] (знатний → чоловік, який має вагу, вплив), що підкреслює прагнення авторів пом'якшити специфіку лінгвальної репрезентації майнової нерівності.

Розумові і фізичні недоліки людини також відносяться до групи дискримінацій, які сучасні автори ввічливо та делікатно намагаються завуалювати евфемізмами. Так, некоректні для сучасного соціуму лексеми, що позначають людей з обмеженими можливостями: *lame* (KJV, ASV, ESV), *impotent folk* (KJV) → *sick* (ASV) → *invalids* (ESV), субституються політично коректною одиницею *disabled* (NIV) [2 Sam. 4: 4, John 5: 3 тощо]. Людина, яка має розумові відхилення, у текстах традиційних версій представлена одиницями *mad, silly* (KJV, ASV), що в версіях ESV, NIV ротуються евфемізмами *insane* (NIV) [1 Sam. 21: 14], *simple* (ESV, NIV) [Job 5: 2] та евфемістичними зворотами *out of your mind* (ESV, NIV) [Acts 12: 15], *to drive out of one's mind / to drive someone insane* (ESV, NIV) [Acts 26: 24], *without sense* (ESV) → *easily deceived and senseless* (NIV) [Hosea 7: 11], що демонструють повагу та дбайливе ставлення до людей, не акцентуючи увагу на їхній неповноцінності.

Враховуючи чуйне ставлення до жінок, особливо крізь призму їхнього феміністичного настрою, авторами пізніших версій були обрані одиниці, що номінують нерозумну жінку *silly women* (KJV, ASV) за допомогою політично коректних фраз типу *weak women* (ESV) → *gullible women* (NIV) [2 Tim. 3: 6] (слабка → довірлива), тим самим, лояльно перефразували обмежений рівень її ментального розвитку.

Фізичні недоліки людини, що охоплюють **параметри фізичного стану** *no blemish* (KJV, ASV) → *without blemish* (ESV), **стан здоров'я** людини *barren* (KJV, ASV, ESV) та її **вагу** *lean* (KJV, ASV), *languisheth* (KJV, ASV), *fat* (KJV, ASV, ESV), *...thou art grown thick...* (KJV, ASV) → *...you grew fat...* (ESV), *...thou art covered with fatness...* (KJV) → *...thou art become sleek...* (ASV), *thick* (KJV, ASV) у сучасних версіях субституються політкоректними мовними одиницями з нейтральною конотацією (*without any physical defect* (NIV) [Daniel 1: 4], *childless* (NIV) [Gen. 11: 30], *haggard* (ESV, NIV) [2 Sam. 13: 4], *feeble* (ESV) → *faint* (NIV), *well-nourished* (NIV), *...filled with food...* (NIV), *stout and sleek* (ESV), *heavy and sleek* (NIV) [Deuter. 32: 15]). Варто додати, що лексеми з семою "товстий, повний", які в ранніх версіях у

більшості випадків представлені одиницею *fat*, взагалі уникаються авторами сучасних версій, враховуючи актуальність проблеми зайвої ваги в сучасних англомовних суспільствах.

Група досліджених мовних одиниць, яка репрезентує окремі **сфери зайнятості людини**, підкреслюючи значущість цих професій в очах сучасного читача, також зазнала евфемізації. Наприклад: *steward* (KJV, ASV) → *household manager* (ESV, NIV) [Luke 8: 3] (розпорядник → управитель будинку), *manager* (ESV) → *trustees* (NIV) [Galat. 4: 2] (управляючий → піклувальник), *tutors* (KJV) → *guardians* (ASV, ESV, NIV) [Galat. 4: 2] (опікун → охоронець), *singers* (KJV, ASV, ESV) → *musicians* (NIV) [Nehem. 11: 23] (співак → музикант), *chief singer* (KJV, ASV) → *choirmaster* (ESV) → *director of music* (NIV) [Habakkuk 3: 19] (головний співак → хормейстер), *chief* (KJV, ASV) → *director* (ESV, NIV) [Nehem. 12: 46] (начальник → директор), *keeper of the prison* (KJV, ASV, ESV) → *prison warden* (NIV) [Gen. 39: 21] (тюремник → начальник в'язниці) тощо. В окремих прикладах спостерігається перефразування лексем *destroyers* (KJV, ASV) → *those who bring death* (ESV) → *messengers of death* (NIV) [Job 33: 22] (руйнівник → посланець смерті). На наш погляд, субституції цих мовних одиниць не тільки виконують функцію стирання неполіткоректних ознак щодо зазначених професій, але і роблять загальний сенс канонічного висловлювання більш транспарентним для сучасного читача.

Феномен політкоректності, який захлеснув сучасну американську культуру і значно впливає на європейську, має своє особливе віддзеркалення на сторінках біблійних текстів. Моделювання образу людини відбувається завдяки субституціям, які необразливо та етично представляють загальні номінації людей: *barbarous people* (KJV) → *barbarians* (ASV) → *native people* (ESV) → *islanders* (NIV) [Acts 28: 2] (варвари → місцеве населення → уродженці острова), *multitude of people* (KJV, ASV, ESV) → *large population* (NIV) [Prov. 14: 28] (безліч люду → велике населення), *seed* (KJV) → *offspring* (ESV) → *descendants* (NIV) [Gen. 15: 13] або *children* (NIV) [Gen. 48: 11] (сім'я → нащадки / діти), *heads of thousands* (KJV, ASV) → *heads of the clans* (ESV) → *clans* (NIV) [Num. 1: 16] (глави тисяч → глави кланів → клани) тощо. Отже, модифікуючи сакральне мовлення Святого Письма, автори пізніх версій представляють різні групи людей стилістично нейтральними варіантами, у такий спосіб, демонструючи високий рівень розвитку соціальної культури.

Тенденція до модифікації стилю також спостерігається при розкритті особово-індивідуальної характеристики біблійної людини та розкритті загальних аспектів її життя:

- **особливості характеру:** *angry* (KJV, ASV) → *quick-tempered* (ESV, NIV) [Prov. 14: 17] (злий → запальний), *loud* (KJV, ASV) → *clamorous* (ASV) → *unruly* (NIV) [Prov. 7: 11] (галасливий → шумний → невгамовний), *covetousness* (KJV, ASV) → *love of money* (ESV, NIV) [Hebrews 13: 5] (користолюбство → любов до грошей), *foolish* (KJV, ASV, ESV) → *that has no understanding* (NIV) [Deuter. 32: 21] (глухий → нерозуміючий);

- **особистісні стосунки:** *man's wife* (KJV, ASV, ESV) → *married woman* (NIV) [Gen. 20: 3] (чоловікова жінка → заміжня жінка), *to take a woman* (KJV, ASV, ESV) → *to marry her* [Deuter. 20: 7] (взяти жінку → одружитись), *guide* (KJV) → *friend* (ASV) → *companion* (ESV) → *partner* (NIV) [Prov. 2: 17] (керівник → друг → компаньйон → партнер);

- **релігія:** *evil spirit* (KJV, ASV, ESV) → *animosity* (NIV) [Judges 9: 24] (злий дух → ворожість), *backslider* (KJV, ASV, ESV) → *faithless* (NIV) [Prov. 14: 14] (вірвідступник → невіруючий);

- **війна:** *to subdue* (KJV, ASV, ESV) → *to bring under their control* (NIV) [Joshua 18: 1] (покоряти → взяти під контроль), *to smite* (KJV, ASV) → *to defeat* (ESV) → *to conquer* (NIV) [Gen. 14: 7] (розбити → завдати поразки → завойувати); *armies of the aliens* (KJV, ASV) → *foreign armies* (ESV, NIV) [Hebrews 11: 34] (армії чужоземців → іноземні війська);

- **пристрасті:** *winebibbers* (KJV, ASV) → *drunkards* (ESV) → *...those who drink too much wine...* (NIV) [Prov. 23: 20] (вінопийця → п'яниця → той, хто п'є забагато вина), *to commit whoredom* (KJV) → *to play the harlot* (ASV) → *to play the whore* (ESV) → *to indulge in sexual immorality* (NIV) [Num. 25: 1] (блудодіяти → вдаватися до розпусти → віддаватися статево аморальним втіхам), *dog* (KJV, ASV, ESV) → *male prostitute* [Deuter. 23: 18] (собака → проститут) тощо.

Отже, у сучасних версіях перекладу спостерігається тенденція уникнення будь-яких відхилень від загальноприйнятих соціальних мовних та мовленнєвих норм, завдяки використанню лексем з нейтральним забарвленням. Соціальний феномен політкоректності, як один із загальних екстралінгвальних чинників, знаходить особливу реалізацію в мові, стимулюючи ширше використання певних лексичних одиниць, релевантних для сучасної лінгвальної картини світу.

Компаративний аналіз англомовних версій Біблії з'ясував, що концентрація політкоректних евфемізмів в Новій міжнародній версії (2011 рік публікації) значно перевищує кількість відповідників в Англійській стандартній версії (2001 р.), що свідчить про поступове поширення цього мовного руху в різних варіантах англійської мови, метою якої є модернізація образу біблійної людини щодо міжетнічних, міжкультурних, соціальних та гендерних вимог сучасного суспільства. Фемінізм є домінуючою ідеологією у межах уполіткоректнення мови, що спрямована на впровадження гендерно-нейтральних та гендерно-інклюзивних субституцій з метою нівелювати патріархальні стереотипи у мові та зсунути жінку з позиції соціального аутсайдера.

Отже, досягнення лінгвальної політкоректності значно пливає на моделювання образу біблійної людини зокрема у межах біблейно-християнської концептуальної картини світу в цілому. Наукова розвідка не є вичерпною і розкриває широкі перспективи подальших досліджень еволюції мови Біблії під впливом лінгвальних та екстралінгвальних чинників.

БІБЛІОГРАФІЯ

- 1.Клименкова Т.А. Феминизм // Современная западная философия: Словарь/ Сост.: Малахов В.С., Филатов В. П. – М.: Политиздат, 1991.– 414 с.
- 2.Мечковская Н.Б. Язык и религия: пособие для студентов гуманитарных вузов / Н.Б. Мечковская. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 352 с.
- 3.Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слово, 2000. – С. 216.
- 4.Douglas Harper. Online Etymology Dictionary [Электронный ресурс]: <http://www.etymonline.com>. – Title from screen.
- 5.New Testament. King James Version. – NY. : American Bible Society, 1999. – 1046 p.
- 6.Spears Richard A. Slang and Euphemism / Richard A. Spears. – Signet Books, 2001. – 412 p.
- 7.The American Standard Version (Old and New Testaments) – 1901. – [Electronic resource]. – Access regime: [http://www.biblegateway.com/versions/American-Standard-Version-ASV Bible/#booklist-htm](http://www.biblegateway.com/versions/American-Standard-Version-ASV-Bible/#booklist-htm), free. – Title from screen.
- 8.The English Standard Version . – NY. : Oxford University Press, 2009. – 1360 p.
- 9.The Holly Bible. (The Old and New Testaments). – Colorado Springs.: International Bible Society, 2005. – 864 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Сабадаш – аспірант факультету Іноземної філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: концептуальні дослідження в рамках лінгвокультурології, соціолінгвістики і когнітивної лінгвістики.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ПОЛЕ В УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

Оксана САВЧЕНКО (Дрогобич, Україна)

У статті здійснено аналіз особливостей об'єктивації концепту ПОЛЕ в українських та англійських пареміях, визначено специфічні та універсальні значення цього концепту для носіїв української та англійської мов.

Ключові слова: прислів'я, приказка, загадка, паремія, вербалізація, універсальне, етноспецифічне.

The analysis of the peculiarities of objectivation of the concept FIELD in the Ukrainian and English languages has been carried out, the specific and universal meanings of this concept for the native speakers of the Ukrainian and English languages have been defined.

Key words: proverb, saying, riddle, paroemia, verbalization, universal, ethnospecific.

Визначальною рисою прислів'їв та приказок є їх здатність яскраво відобразити національний спосіб світосприйняття, представляти національний світ, в якому становлять одне ціле людина і її історичне природне оточення, що впливає на психологію етносу, моделює національний характер та визначає спрямованість його практичної діяльності. Паремії вважаються “енциклопедією народного життя” [9: 21]. Протягом багатьох століть

вони виявляли здатність народу відбирати й осмислювати найхарактерніші, найтиповіші сторони явищ природи, праці, побуту.

Паремії вже неодноразово були об'єктом дослідження як у пареміології (розвідки Н.Барлі, А.Дандиса, Е.Кокаре, Г.Пермякова, В.Мідера), так і в мовознавстві (праці Г.Благової, С.Єрмоленка, І.Голубовської, Л.Даниленко, З.Коцюби, Т.Ніколаєвої, І.Привалової, М.Сітаж та ін.). Однак чимало аспектів аналізу прислів'їв і приказок, пов'язаних із проблемами вивчення людської свідомості, сприйняття й усвідомлення світу залишилося поза увагою науковців. Досі недослідженими є способи мовної об'єктивації колективних уявлень носіїв української та англійської мов про природно-ландшафтні умови їхнього побутування, зокрема на матеріалі паремій української та англійської мов. Цим і зумовлена *актуальність* нашого дослідження.

Метою пропонованої розвідки є дослідити особливості мовної вербалізації концепту ПОЛЕ на матеріалі українських та англійських паремій. *Об'єктом* дослідження є прислів'я, приказки та загадки української та англійської мов. *Предметом* аналізу є концепт ПОЛЕ, відображений в пареміях зіставлюваних мов. Аналіз концепту ПОЛЕ здійснено на основі вибірки українських та рано 164 англійські паремійні одиниці з назвою елемента рельєфу "поле" та 83 англійські паремії з ключовим словом "field".

Концепт є одним з ключових понять в сучасній лінгвістиці. На думку О. Бондаренко, концепт – це сукупність знань, інформації про певну матеріальну чи ідеальну субстанцію; він виступає основною одиницею наївної картини світу, що відбивається національною повсякденною свідомістю [1: 42]. Концепт наділений на лише лінгвістичною, але й культурною інформативністю, в ньому спостерігається асоціативне нашарування культурних смислів на основне (словникове) значення, або культурні сугестії речі, виражені в слові [5: 11].

В академічному тлумачному "Словнику української мови" подаються наступні визначення лексеми "поле" – "безліса рівнина, рівний великий простір; ділянка землі, що використовується під посіви; значна площа чи ділянка землі, спеціально відведена під щонебудь; простір, у межах якого відбувається якась дія або який знаходиться у межах якоїсь дії" [13 (7: 61)].

Полісемічна лексема "поле", як засвідчується у "Матеріалах для словаря древнерусского языка" І. І. Срезневського, мала такі значення: 1. Відкрите місце, галявина, луки, поле; 2. Степ; 3. Жителі степу, степняки; 4. Оброблюване поле, нива, рілля; 5. Сад (?); 6. Поле битви, битва; судовий поєдинок [14 (2: 1125)]. Уперше це слово з 1, 2, 3 значенням, за свідченням І. І. Срезневсько-го, трапляється у "Слові о полку Ігоревім": "Поуха по чистому полю", "Трещать копія харалужныя на полі незнаемі среди земли Половецкыи", "Загородите полю ворота своими острыми стрелами" [14 (2: 1125)].

Етимологічно слово "поле" пов'язано з давньо-рос. *поль* «відкритий, вільний, порожній» і споріднений з лат. *palam* – "відкрито, явно", шв. *fala* "рівнина, пустка", можливо, з давньопрус. *palwe* – назва пустельної, безлісної, моховитої рівнини, неораної пустки [3 (4: 487)]. Звідси очевидний зв'язок: *поляна, опілля, рос.ополье, полье, поляя вода, половецьке, польня*. Також сюди відноситься і *планина, полонина*. В. Жайворонок припускає, що етимологічно можливе й *поляни* (східнослов'янське плем'я, остання літописна згадка під 844 р.) [4: 464, 468]. У XIV-XV ст. концепт ПОЛЕ часто вживається з присвійними прикметниками: *пол* \square *болохове* (назва місцевості на березі Дніпра), *пол* \square *мал* \square \square *вско* \square (назва місцевості в Троцькому воєводстві), *гроушово пол* \square , *долго* \square *пол* \square , *Драгош* \square *во пол* \square , *ш* \square *ломінсько* \square *поле*; для нього характерна розвинена система відмінкових форм: н.одн. *пол* \square , зам.род. на верх \square *пол* \square , от \square *пол* \square , оу *конець* *пол* \square ; род.одн. *пол* \square , *пол* \square , *поля, рола, поли*; дав.одн. *полю*; ор.одн. *полем, полем, полемь, польмь*; місц.одн. в (оу, на) *поли, полі, на (оу) пол* \square ; ор.мн. *полми, полмі, по(л)ми* т ін. [12 (2: 181)]. Усі наведені приклади переконливо свідчать про давність слова "поле".

Поле, як і ліс, є дуже важливим локусом для української свідомості. Основне значення, пов'язане з образом поля – просторість, відкритість, простір: "воно споконвіку присутнє в самому корінні, складаючи його семантичну доміанту, етичний образ і суть" [6: 143]. Обов'язкове уточнення поля – чисте поле – побутує в значенні "вільний простір" [7: 218],

тільки для позначення віддаленого поля, місця, воно ніколи не вживається у значенні “близьке поле”, на якому працює селянин. Чисте поле – це “звична образна конструкція”, яка передає узагальнене значення “далекої межі”, це абстрактне збірне поняття про відкритий простір [7: 218].

Важлива функція поля полягає в тому, що воно є місцем господарських робіт. До XV століття у слов'ян переважала підсічна система землеробства, так як лісистий ґрунт було легше обробляти, ніж степову землю, і зберегти посіви від кочівників було легше в лісі [6: 37] – ще одне підґрунтя розмежовувати поле в побутовому значенні, можливо, розчищене в лісі, від чистого поля – просторої відкритої плоскої ділянки рельєфу. Поле як ділянка освоєної природи протиставляється лісу як неосвоєній ділянці, що виражає опозицію “своє” (корисне, яке вимагає турботи і догляду) – “чуже” (небезпечне, яке вимагає обережності). З іншого боку, поле виступало природною межею між деревами і країнами [7: 214]. Поле було для Древньої Русі також поняттям, яке уособлювало “внутрішній образ ворожого зовнішнього світу”, тому що поле з XI століття стало “втіленням зовнішнього світу, яке погрожує численними бідами...” [7 (212: 213)]. Чисте поле – це місце битви і судового поєдинку, (ймовірно з XII століття) [7: 217], в полі здійснюється страда.

У традиційних віруваннях слов'ян поле є також пограничним локусом – “своїм” і “чужим” одночасно. На полі не лише працюють люди, а й живуть русалки, віли, сидить залізна баба. Як межовий локус поле є місцем, де сходяться два світи – цей світ людей і той світ духів, локальних і темпоральних демонів, померлих предків. Східним слов'янам відомі духи полів (полудниця, польовик), основна функція яких полягала в тому, щоб охороняти посіви від кочівників [6: 69]. Поле часто обирається місцем для різноманітних магічних дій. І сьогодні в українських селах поширеними є переконання, що спеціальними магічними діями на полі можна вплинути на зміну долі його хазяїна.

Староанглійська лексема “feld”, яка позначає рівну, відкриту місцевість (протиставляється лісовій місцевості), в тому числі “огорожену ділянку землі для випасання домашніх тварин чи для обробітку”, пов'язана з староанглійською “folde”, що означає “ґрунт, земля”; походить з протогерманського слова “felthuz”, що в перекладі звучить як “рівна земля” [19].

Англійськими дефініціями лексеми “field” є: 1) A broad, level, open expanse of land – широкий рівний відкритий простір землі; 2) A meadow – луг, пасовисько; 3) A cultivated expanse of land, especially one devoted to a particular crop – оброблювана ділянка землі, призначена для посівів; 4) A battleground – поле бою [20].

Етноспецифічними конотаціями концепту ПОЛЕ, вербалізованому в українських паремійних одиницях, виявились наступні:

1) рівний, гладкий простір, де немає ніяких перешкод руху: *Летить коник, басує, полем долом пустує, ніхто його не впіймає і ніхто не загнудає (вітер)* [16: 43]; *Летить през поле, до потоку скочить, голову не розб'є (серна)* [16: 96]; *Сивеньке, чорненьке – все поле збігає (засць)* [16: 96]; *Маленьке, сіреньке, по полях літає, уночі співає (перепілка)* [16: 112]; *Кругленьке, маленьке, все поле збіга (око)* [16: 133]; *Красний Макар по полю скакав, а в борці плигнув (перець)* [16: 153];

2) великий простір: поле характеризується як “широке”: *Добра доля іде з широкого поля* [11: 175]; *Зустріла мене доля серед чистого поля* [11: 176]; *О, широкого поля ягода нам нерівня* [15: 85]; *На широких полі дорогами ходить пан з слугами* [16: 11];

3) умовне, абстрактне місце: *Посеред поля стоїть дуга (веселка)* [16: 41]; *Гуляє в полі, та не кінь, літа на волі, та не птиця (вітер)* [16: 43]; *Біле поле, чорний ліс. На тім білім полі: два камені зрячих, дві труби дихаючих, два забори-перебори, а за ними сидить клопотівський (обличчя, волосся, очі, ніс, зуби, язик)* [16: 131]; *У нас у полі діжа з тивом (криниця)* [16: 215]. Лексема “поле” в цьому значенні використовується для позначення певного геометричного простору, території, ознаки якої не релевантні, а важливий предмет, про який йде мова, і який може бути розміщений в будь-якому просторі;

4) місце обману, невідомості, труднощів, небезпечне місце: *Вивів його в поле* [2 (2: 754)]; *Пішло поле в ліс* [2 (2: 730)]; *Шукай вітра в полі* [11: 98]; *Оце-то пустий вітер в полі!* [11:

333]; *Від вересня вогонь і в хаті, і в полі* [9: 88]; *Пустіть переночувати, бо в полі так паскудно, як у голодному череві* [9: 246].

5) місце проживання диких тварин, птахів: *Заєць поле любить* [9: 89]; *Не сули журавля в полі, дай синицю в руки* [9: 220]; *По полю гасає, овечок хапає і нас лякає (вовк)* [16: 95]; *Звірок маленький, зимою біленький, літом сіренький, по полю стриб-стриб, по снігу тик-тик (засць)* [16: 97]; *Сивий рилечко на полі рис (кріт)* [16: 98]; *Маленьке хлоп'я по дворах скаче, усе плаче, на полі ночує, коноплі краде (горобець)* [16: 115]; *Білий заєць біга по чорному полю (крейда і дошка)* [16: 283]; *Летить през поле, до потоку скочить, голову не розб'є (серна)* [16: 96].

6) місце протиставлене дому, безлюдне, пустинне: *На полі ночував: як упав, ніхто костей не збирав (вугілля)* [16: 175]; *Родився на кружалі, вертівся, живучи парився; став старий – любити перестали, помер – викинули в поле, там мене звір не з'їсть і птиця не склює (горщик)* [16: 181]; *Чотири стоять, п'ятий коле, шостий нездатний виганяє в поле (криниця з журавлем)* [16: 215]; *Пустіть переночувати, бо в полі так паскудно, як у голодному череві* [9: 246]; *Чи вдома чи в полі – мені однаково* [10: 426]; *Лаяла доню мати, що пішла в поле спати* [10: 125]; *Краще вмирати в полі, ніж у баб'ячому подолі* [11: 266]; *Вільному воля, скаженому поле, спасенному рай* [11: 177];

7) джерело прибутку, ознакою достатку: *Як твоя, доню, доля, то накупить чоловік і поля, а як безділля, то продасть і подвір'я* [11: 177]; *Степ, поля – розкіш моя* [9: 48];

В англійській мові специфічним значенням виявилось поле як місце розваг: *Game is cheaper in the market than in the fields* [21: 160]; *Dogs are fine in the field* [22: 197].

Спільними для української та англійської лінгвокультур є наступні значення аналізованого концепту, актуалізовані в паремійних одиницях зіставлюваних мов:

1) елемент рельєфу: *Ой, за полем, за горами золота нагайка в'ється (блискавка)* [16: 34]; *Поле видне та глухе, а ліс темний та чуйний* [2 (2: 755)]; *Іде полем – блище, прийде у ліс – свище (тилка)* [16: 239]; *Runs over fields and woods all day. Under the bed at night sits not alone, with long tongue hanging out, a-waiting for a bone. (Shoe)* [17: 152]. Лексема “поле” обов'язково включена в контексти, які перераховують елементи рельєфу в пареміях;

2) місце, де відбувається переміщення: *На широкім полі дорогами ходить пан із слугами (Небо, зорі і місяць)* [16: 11]. Воно, на відміну від інших елементів рельєфу, зручне для переміщення. *Вік прожити – не поле перейти* [15: 365] або його еквівалент з іншим опорним словом – *...не море переплисти* [15: 365]. *Голодний поле перебіжить, а голий ні з місця* [9: 303]; *Цап, цап по полю басує, з цапенятами гарцює, поти буде гарцювати, поки вовк не стане спати (небо, зорі і місяць)* [16: 11]; *As I went across the field, I picked up something good to eat, it was neither flesh, fish, nor bone, but I kept it three weeks until it stood alone (an egg)* [17: 527]; *Runs over fields and woods all day. Under the bed at night sits not alone, with long tongue hanging out, a-waiting for a bone (shoe)* [17: 152]; *Go out in the fields at day-time, and come and set upon the table at night (milk)* [17: 150];

3) джерело задоволення матеріальних потреб: *Гній у поле одвезеш, більше хліба привезеш* [9: 92]; *Жінка набутна річ: як умре то за другов іще й поле візьмеш, але як худобина згине, то страти* [2 (2: 169)]; *Рік поле дармує, за то три роки родит* [2: 718]; *Без гною не раз поле вродит, а без ласки Божої ніколи* [2 (1: 500)]; *Взяв убогому поле та багатому дав* [15: 104]; *Усе тєє пригодиться, що на полі корениться* [9: 48]; *Хто полю годить, тому жито родить* [9: 49]; *Не збереши поля, коли лиха доля* [11: 176]; *Посеред поля срібні зерна лежать (роса)* [16: 39]; *На полі росло, в заводі було, а в рот попало (цукор)* [16: 154]; *Out of old fields comes new corn* [18: 156]; *My father had a field, what was the first crop he made? (His track)* [17: 426]. Поле є джерелом матеріальних благ двоякого характеру: одні воно дає “само”, як місце збору ягід, полювання і пасовисько для домашніх тварин, інші – як результат копіткої роботи людини на ньому. *Поле голубе, овечки золоті, пастух рогатий (небо, зорі і місяць)* [16: 11]; *Сива корова по полю ричала, прийшла домів – молока не дала (коса)* [16: 226]; *Єсть там в полі коней много: як злапаєш, то поїдеш* [16: 559]; *Мишко, мишко, не ходи в поле, бо там тебе коза сколе* [11: 346]; *На татарському полі попутані коні, вузлики знать, та не можна розв'язать (Небо і зорі); Сива кобила все поле облягла (туман)* [16: 39]; чи його еквівалент – *Сивий бугай усе поле заняв (туман)* [16: 39]; *Іде в поле – як дощечка, а йде з поля – як бочечка*

(корова) [16: 88]; *Way out in the field there stands a great mare, hoist up her tail and sop your bread there (beehive with honey in it)* [17: 138]. Хоч в українських пареміях відображено і протилежні уявлення щодо переваг господарювання на полі: *Ліпше мати гарну жінку, ніж сто фалеч поля* [10: 95];

4) місце сільськогосподарської праці: *Весна кличе в поле* [9: 79]; *Чоловік у поле орать, а жінка руками махать* [10: 102]; *Хто в полі лінєвий – у того хліб ледачий; Волю полежати, як у поле жати* [10: 452]; *У полі пашня – як лава* [9: 48]; *Пішла Гандзя в поле жати, тай забула серп узяти; Як мати погано орать, то краще її в поле не ходить* [15: 333]; *Не хвались як ідеши в поле, а хвались як ідеши з поля* [10: 396]; *Горе поле не зоре, а біда не заволочить* [11: 155]; *Журбою поле не виореш, або Журбою поле не перейдеши* [11: 192]; *Лінєвий у полі без сохи, а дома з ложкою* [10: 449]; *Як у поле, Анцю в боці коле, як до танцю, вже не коле Анцю* [9: 49]; *Краще робити на вільнім полі, ніж гуляти у неволі* [11: 179]; *Не лякайся туману – виїзджай у поле рано* [9: 48]; *Чистим зерном сійте поле, то вродить хліб як море, а нечистим засієте – собі шкоди надієте* [9: 97]; *Металєвий кінь у полі пасеться, де пройде – земля ореться (різець)* [16: 219]; *По полю повзе, траву гризе (сінокосарка)* [16: 220]; *По полю бродить, зерно молотить, жне, косить – хліба не просить (комбайн)* [16: 220]; *Чорним волом все поле споров (рало)* [16: 221]; *Ходить богатир по полю, верне землю собою (плуг)* [16: 221]; *Ходить хлоп по долині в одній чоботині та все поле – гуц, гуц (сапати)* [16: 224]; *Маленьке, кругленьке, усе поле обійшло і назад прийшло (серп)* [16: 225]; *Кривеньке, маленьке, усе поле літом виголить (серп)* [16: 225]; *Циган дівку в морду ріже, що толочить в полю збіжжє (косар клепає косу)* [16: 227]; *Біле поле, мудрий на нїм оре, а сіє чорне насіння (письмо)* [16: 280]; *Білеє поле, чорне насіння, хто уміє, той і сіє (письмо на папері)* [16: 279]; *По білому полю гусима орав, маком посіяв, кожному зерну ім'я дав (письмо)* [16: 280]; *Що за диво пролетіло? Поле зразу почорніло (трактор)* [16: 219]; *A lamb in the house, a lion in the field* [18: 59]; *It is the farmer's care that makes the field bare* [18: 266]; *If the moon shows a silver shield, be not afraid to reap your field, but if she rises haloed round, soon we'll tread on deluged ground* [22: 280];

5) поле як жива істота, наділена антропоморфними ознаками: *Поле бачить, а ліс чує* [9: 48] або його частковий різнообразний еквівалент – *Ліс краде, а поле бачить* [9: 48]; *Поле видне та глухе, а ліс темний та чуйний* [9: 48]; *Поле плаче, а ліс скаче* [9: 48]; *Не май поля за бовдура, а ліса за дурня* [9: 48]; *Як листя жовтіє, ліс і поле смутніє* [9: 48]; *Fields have eyes, and woods have ears* [18: 156]; *A peck of March dust, and a shower in May, makes the corn green and the fields gay* [22: 286];

6) місце, яке приносить врожай, де ростуть злаки, ягоди, трави: *Не нашого поля ягода* [10: 394]; *В лінєвого на полі кропива росте* [10: 447]; *Поля чверть, а без хліба смерть* [2: 755]; *Дай полю гною – дасть хліба волю* [89: 48]; *Хто полю годить, тому жито родить* [9: 49]; *У червні на полі густо, а в коморі пусто* [9: 87]; *Святий Юрій по полю ходить, хліб-жито родить* [15: 58]; *Літо родить, а не поле* [9: 81]; *Кукурудзу шануй і в полі, і в силосній ямі і в коморі* [9: 110]; *Парубійко я вродливий, дуже гарний, нешкодливий, і росту собі на волі, на городі і у полі. Квіт до сонця повертаю, за те й назву собі маю. І олію з мене б'ють, і макуху дістають, і в веселий свята час дам щось кожному із вас (соняшник)* [16: 64]; *В чистім полі він росте на високих ніжках, в зелених панчішках, квіточки блакитні, оче́ньки привітні (льон)* [16: 72]; *Cockle and corn grow in the same field* [21: 131]; *Field requires three things: a fair weather, sound seed and a good husbandman* [21: 255]; *As I was walking in the field, I met old Father Gray, I ate his meat and drank his blood, and threw his hide away (watermelon)* [17: 295]; *Love is a fair garden and marriage a field of nettles* [22: 174]; *At the end of my yard there is a vat, four and twenty ladies dancing on that; and some with blue hat. He is a wise man who can tell me that (a field of flax)* [17: 348];

7) місце битв, поле бою: *Серед поля вояк стоїть, на голові штики держить у всі напрямки, та не для нападу, а для оборони (осот)* [16: 85]; *Краще вмирати в полі, ніж у баб'ячому подолі* [11: 266]; *Сміліша баба за стіною, нежелі лицар у полі* [10: 404]; *В полі дві волі: чия подолає, того і право має* [11: 178]; *Солдату і в полі в неволі* [11: 270]; чи його антонімний еквівалент – *Коли козак в полі, то він на волі* [11: 263]; *І один у полі воїн, коли гроші є* [11: 269]; і його антонімний варіант – *Один в полі не воїн* [11: 269]; *Hard-fought field,*

where no man escapes unkilld [21: 353]. Антагоністичні варіанти паремій не випадкові, адже протиставність і суперечливість паремійних одиниць є загалом універсальною особливістю всіх національних паремійних корпусів [8: 97].

Отже, поле – один з найдавніших і постійних орієнтирів у природі й житті етносу. У смисловій частині даного концепту відображаються ознаки, усвідомлені представниками етнокультури як соціально значущі, ментально марковані. Паремії, в яких вербалізується концепт ПОЛЕ, характеризуються більшою частотністю в українській мові, ніж в англійській. Достатньо широка репрезентативність концепту ПОЛЕ в пареміях української мови є закономірною, оскільки ландшафт України здебільшого рівнинний, і українські землі завжди характеризувалися родючістю, а любов до праці, а саме в полі, є і була складовою української ментальності. У паремійному корпусі української мови найбільш широко репрезентовані паремії, в яких вербалізується концепт ПОЛЕ зі значенням “місце сільськогосподарської праці”. Найменш частотними є ті паремії, що об’єктивують значення “ознака достатку”. В англійській побутовій свідомості широко реалізовано значення “місце, яке приносить врожай, де ростуть злаки, ягоди, трави”, а група паремій, в яких цей концепт кваліфікується як “місце битв, поле бою”, якісно та кількісно найменш репрезентативна.

Перспективним видається дослідження інших концептів, які позначають назви елементів рельєфу на матеріалі паремій української та англійської мов, виявлення їхніх характерних ознак для кожної з досліджуваних картин світу.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Бондаренко О. С. Про співвідношення між мовною та концептуальною картинами світу / О. С. Бондаренко // *Наук. зап. Луганського нац. пед. ун-ту.* – Вип. 4. – Т. 1. – Сер. «Філологічні науки». – Луганськ : Альма-матер, 2003. – С. 37–45.
2. Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко: В 3-х т. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 1–3.
3. Етимологічний словник української мови: У 7-и т. – К.: Наук. думка, 1982 – 2006. – Т. 1 – 5.
4. Жайворонок В.В. Знаки української культури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
6. Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография. – М.: Наука, 1991. – 511 с.
7. Колесов В.В. Мир человека в слове Древней Руси. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. – 312 с.
8. Коцюба З.Г. Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbsькому просторі (від універсального до національного): Монографія. – Львів: ДП “Видавничий дім “Укрпол”, 2010. – 472 с.
9. Прислів’я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / Упоряд. М.М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1989. – 480 с.
10. Прислів’я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / Упоряд. М.М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1990. – 528 с.
11. Прислів’я та приказки. Взаємини між людьми / Упоряд. М.М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1991. – 440 с.
12. Словник стародавньої української мови XIV – XV ст.: У 2-х т. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 1–2.
13. Словник української мови: В 11-и т. / Редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.
14. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка: В 3 т. – М.: Книга, 1989. – Т. 1-3.
15. Українські приказки, прислів’я і таке інше / Впорядкував М. Номис. – Київ: Либідь, 1993. – 768 с.
16. Шестопад М. Українські народні загадки. – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1963. – 398 с.
17. Archer Taylor. English Riddles from Oral Tradition. – Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1951. – 675 p.
18. Mieder W. The Prentice-Hall Encyclopedia of world proverbs. A Treasury of Wit and Wisdom through the Ages. – New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1986. – 582 p.
19. Online Etymology Dictionary. – Режим доступу: http://www.etymonline.com/index.php?l=f&p=11&allowed_in_frame=0
20. The Free Dictionary by Farlex. Field. – Режим доступу: <http://www.thefreedictionary.com/Field>
21. The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / Ed. by F.P. Wilson. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – 930 p.
22. The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / Ed. by R.Fergusson & J.Law. – Penguin Books, 2000. – 365 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Савченко – викладач кафедри методики викладання іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка.

Наукові інтереси: структурно-семантичні особливості паремій, контрастивний аналіз паремій української та англійської мов з назвами елементів рельєфу.

ВЕРБАЛИЗАЦІЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТА CHARM/ЧАРІВНІСТЬ В АНГЛІЙСЬКОМУ І УКРАЇНСЬКОМУ ЯЗЫКАХ (КОНТРАСТИВНИЙ АСПЕКТ)

Юлія САФ'ЯН (Одеса, Україна)

Статтю присвячено дослідженню поняттєвих, ціннісних та образних складників концепту CHARM /ЧАРІВНІСТЬ, засобів його вербалізації в англійській та українській мовах, визначенню контрастивних ознак цього концепту англо-американській та українській лінгвокультурах.

Ключові слова: концепт CHARM /ЧАРІВНІСТЬ, вербалізація, поняттєвий, ціннісний, образний, контрастивний, лінгвокультура.

The article focuses on the study of the notional, axiological, and figurative components of the CHARM concept, means of its verbalization in English and Ukrainian, as well as the determination of the contrastive attributes of this concept in Anglo-American and Ukrainian linguistic cultures.

Keywords: CHARM concept, verbalization, notional, axiological figurative, contrastive, linguistic culture.

Целью настоящей статьи является исследование способов вербализации лингвокультурного концепта CHARM/ЧАРІВНІСТЬ в английском и украинском языках и определение контрастивных понятийных, ценностных и образных признаков указанного концепта в двух лингвокультурах. В настоящей статье решаются следующие актуальные задачи: 1) исследуются понятийные, ценностные и образные составляющие концепта ОБАЯНИЕ в различных европейских лингвокультурах; 2) изучаются способы вербализации концепта CHARM/ЧАРІВНІСТЬ и его субконцептов в английском и украинском языках на основе словарных дефиниций; 3) определяются контрастивные признаки концепта CHARM/ЧАРІВНІСТЬ в англо-американской и украинской лингвокультурах.

В социально-психологическом аспекте *обаяние* определяется как интегральное свойство личности, включающее определенное сочетание характеристик, отраженных в обыденных представлениях, и усиливающее эффект позитивного влияния обаятельного человека на всех участников коммуникации. При этом представления об обаянии имеют структуру и функцию, где под функцией понимается позитивное влияние, усиливающее эффект воздействия коммуникатора, а под структурой – конкретные положительные характеристики обаятельного человека, объединенные в группы в определенном соотношении [1]. Потребность в исследовании социально-психологической природы обаяния определяется тем, что этот феномен давно используется в различных профессиональных сферах (публичная деятельность, менеджмент, общественное взаимодействие, реклама, кинематограф, шоу-бизнес и др.), не имея, однако, четкого содержания и эмпирически выявленных характеристик для каждой из указанных профессиональных сфер. В области психологии массовых коммуникаций исследуются, прежде всего, черты привлекательного, симпатичного, популярного и идеального коммуникатора (диктора, ведущего, шоумена и т.д.) [2]. С позиций лингвокультурологии и лингвоконцептологии обаяние может рассматриваться как этноспецифический категориальный концепт (напр. ВЫЗОВ, ЗДРАВЫЙ СМЫСЛ [7], МЕЧТА [9], СУДЬБА [15], который по-разному толкуется в различных культурах. В отличие от концепта КРАСОТА, понятийными составляющими которого являются *эстетическая оценка* и *идеал* [10], он ассоциируется, прежде всего, с не обязательно красивой, но яркой, привлекательной внешностью человека, индивидуальным стилем поведения, располагающей манерой общения [18], приятным голосом [8] и улыбкой [4].

В различных культурах ценностные характеристики обаяния связаны с общим признаком "привлекательность" (англ. *attractiveness*, *appeal*, фр. *attrait*, *charme*, нем. *Attraktivität*, *Ausstrahlung*, укр. *привабливість*, *принадливість*), которым обладает только человек и благодаря которому он воспринимается как обаятельный. При этом в феномене обаяния непременно важную роль играет гендерный аспект. Так, например, во французском языке для понятия "обаятельный человек" используются обозначение "*personne charmante*", тогда как слово *charmeur* обозначает лицо любого пола "соблазнитель /соблазнительница, сердцеед, покоритель/ покорительница сердец. В немецком языке также есть понятие *Charmeur*, взятое из французского языка, которое используется только для характеристики мужчин, оказывающих неотразимое влияние на женщин. В нидерландском языке также

используется заимствование из французского языка *charmant* ("очаровательный, обаятельный") наряду с нидерландскими *betoverend* ("очаровательный, обворожительный") и *bekoorlijk* ("очаровательный, пленительный, прелестный"). В русском языке для обозначения обаятельного человека любого пола используется эмоционально окрашенная лексическая единица *обаяшка*, синонимичными вариантами которой являются *душка*, *очароваша*, *прелесть*, *прелестница*, *очаровашечка*, *очаровашка* [3]. В разговорной речи также встречается варваризм французского происхождения "шармёр", обозначающий преимущественно лиц мужского пола, ухажера, завоевателя симпатий всех людей, независимо от пола (напр., "Роговский – он сам себя считает шармером – старается очаровать всех обитателей, а особенно обитателей "Русского дома", расточая комплименты, улыбки и поклоны с часто польской преувеличенной галантностью" [6]).

В английской лингвокультуре концепт CHARM определяется такими синонимичными понятиями, как *magic power* (магическая сила), *incantation* (чары), *enchantment* (очарование), *attractiveness* (привлекательность), *appeal* (притягательность), *charisma* (харизма). При этом в рамках религиозного и политического дискурсов понятие "харизма" используется для обозначения эмоционального типа лидерства, связанного с свойствами публичного харизматика вдохновляться великими идеями и вдохновлять этими идеями других [11].

Этимология английской лексемы *charm* восходит к старофранцузскому *charme*, где оно обозначало "magic charm, magic, spell" или "incantation, song, lamentation" (ср. OFr *charme* < Lat. *carmen* = *song, verse, enchantment, religious formula* < Lat. *canere* = *to sing*). В свою очередь, глагол *charm* обозначал "to recite or cast a magic spell" (ср. OFr *charmer* = *to enchant, to fill (someone) with desire (for something)*) и использовался в старофранцузском языке как в магическом, так и не в магическом значениях [19]. В английском языке используется с середины 15 века в значении "to win over by treating pleasingly, delight" ("расположить к себе приятным обращением, очарованием"). Производное *charmed* (сокращенно от клише "I am charmed") используется с 1825 г. в качестве традиционного ответа на приветствие или при встрече в значении "Я очень рад! (Рад!)" [20].

Лицо, обладающее признаком привлекательности, обозначается в английском языке с помощью лексемы *charmer* и определяется как "a person with an attractive, engaging personality, a person who habitually seeks to impress or manipulate others by exploiting an ability to charm" [21]. Лексема *charmer* в английском языке представлена двумя семемами: 1) *charmer – a person claiming or seeming to have magical powers* (син. *magician, sorcerer*) (чародей, маг, волшебник), например, *He was a charmer, and could even read the thoughts of people* (Он был волшебником и мог даже читать мысли людей); 2) *charmer – an attractive person, one who possesses great attractiveness or powers of fascination; usually applied to a woman* (обаятельная личность, обладатель большой привлекательности или способности очаровывать), используемое обычно по отношению к женщине [17]. Синонимичный ряд лексемы *charmer* образуют существительные *allurer* (обольститель, соблазнитель), *enticer* (соблазнитель), *inveigler* (обольститель), *smoothie* (неотразимый мужчина, сердцеед), *sweet talker* (льстец), *heart-throb, lady-killer* (сердцеед), которые относятся к характеристикам лиц только мужского пола, например, *You always have to act like some half-assed charmer scamming like it really mattered* [16]. В свою очередь, обаятельные лица женского пола в английском языке обозначаются как *a sweetie, a sweet girl* (душка), *pippin* (красотка), *sweet pie* (лапочка), *love, honey, dearie* (милочка). Гендерно нейтральным является вариант *cutie*, (напр. *Her boyfriend's a real cutie; in her days as a chorus girl she was a real cutie*), который наиболее близок к русскому варианту "обаяшка". Также для обозначения обаятельных детей в английском языке используются варианты *a little charmer, little kiddie charmers, little angel*, например, *Bella's a little charmer – you'll never meet a more likeable child* [16].

Отдельное место в указанном ряду синонимов лексемы *charmer* в английском языке занимает выражение "Prince Charming" (*прекрасный принц*), который определяется как "suitor who fulfills the dreams of his beloved" или "a man of often specious charm toward women" и представляет собой архетипичный образ, вымышленного героя сказки ("Snow White", "Sleeping Beauty", "Cinderella") картины или фильма. Образ прекрасного принца, нередко называемого также "принцем на белом коне", закрепился в современной культуре в качестве

абстрактного, эталонного идеального мужчины, мужчины мечты, встречу с которым якобы ждёт каждая женщина, и который решит все её проблемы (напр., *She was still waiting to meet her Prince Charming; 'I've found my Prince Charming': Luxembourg's bride on how she fell in love with her fiancé* и др.)

Оценка человека как обаятельного в английском языке эксплицируется широким набором определений, представляющих собой синонимичные значения прилагательного *charming* с различными доминантами: 1) *captivating* – захватывающий (5 *Captivating Personalities From Across the Social Web*); 2) *enchanting* – зачаровывающий (*The power of enchanting eyes*); 3) *engaging* – вызывающий положительный интерес (*Movie stars often have an engaging aura that is hard to describe*); 4) *fascinating* – захватывающий, очень интересный (*My Brother Is A Fascinating Storyteller*) или пленительный (чаще о лицах женского пола: *Why Men Can't Resist a Fascinating Woman?*); 5) *glamorous* – привлекательный, чаще об одежде, в значении "чрезвычайно яркий" (*She looked glamorous in her formal black gown*); 6) *ravishing* – необычайно привлекательный, приятный, поразительный, чаще о внешности (*She is a ravishing beauty*); 7) *winsome* – в целом приятный и захватывающий, часто о женском очаровании или невинности (*To be feminine, pretty, intelligent and kind – aren't these the four most basic winsome feminine traits that count in the art of pleasing men?*); 8) *appealing* – привлекательный, притягательный (*What do ladies find most appealing: appearance, character or wealth?*), также в значении "сексуальная привлекательность", "сексапильность" (*sex appeal*); 9) *winning* = *winsome* = *taking* – для характеристики улыбки (*winning smile, taking smile, winsome smile*), или в значении "обворожительный, склоняющий на свою сторону" для описания личности человека (*Self-confidence is actually the key to unlock a winning personality*) [12].

В украинской лингвокультуре концепт ЧАРІВНІСТЬ или ЧАРІВЛИВІСТЬ в понятийном аспекте связывается с семантикой слова *чари*, которое обозначает *волшебство, магические средства (приворотне зілля, приворот-зілля, приворотень)* или *магические действия/приемы (приворот)*, с помощью которых колдуны (*чаклуни*) способны повлиять на ход событий, людей и природу [13, 948-949]. В свою очередь, *чарівник* (син. *чаклун, чародій, чародійник*) это человек, который делает что-то очень легко, ловко и может очаровать (*зачарувати, причарувати*) других, то есть действовать, влиять на кого-то чарами. Когда-то колдунов называли *відунами-волхвами* или *обаятелями* (от *б'яти* – "говорить", *обаяніє* – "заклинания у заклинателей") [5, 633]. При этом однокоренные существительные ж.р. *чарівниця, чарівничка, чарівниченька* обозначают "ласкаві й пестливі форми уосібнення дівчини, жінки переважно при звертанні" (напр. *Дівчинонько-чарівничко, сподобалось мені твоє личко.*", П. Чубинський) [там же, 634] и связаны с понятием *чари* в значении "зовнішня чи внутрішня приваба, що манить, викликає різні почуття" (напр., *А в мене чари, чари готові: білес личенько і чорні брови.* А. Метлинський) [там же, 635]. Отметим, что в русской лингвокультуре слово "зелье" использовалось по отношению к женщине для характеристики ее как соблазнительной, привлекательной, напр., *зелье-баловница, зелье-девка* [14].

Прилагательное *чарівний* связано с понятиями *волшебный, колдовской, чародейственный, чародейский* и имеет в украинском языке следующие значения: 1) який має магічну силу, 2) надзвичайно, дуже гарний; чудовий, який захоплює неповторною красою та приваблює своєю зовнішністю або внутрішнім, духовним світом; надзвичайно вродливий. Значение прилагательного *чарівливий* (рус. *чарующий, обворожительный, очаровательный, обаятельный, пленительный; обольстительный*) связано с активным проявлением и распространением обаяния на других, например: 1) який містить чари; 2) який впливає чарами, 3) який є наслідком впливу таких чарів. Производным существительным от *чарівливий* является калька английского *Prince Charming* "*принц-чарівливець*", которая еще не закрепила активно в украиноязычном узусе, но адекватно передает образ "прекрасного принца", "эталонного мужчины", "мужчины-мечты", например: "*Найкращий чоловік планети, американський танцюрист Максим Чмерковський, шукає дружину в Україні. В аеропорті Максима виглядає сценаристка проекту, яка приготувала картонку: на рожевому тлі напис англійською "принц-чарівливець". Принц з'являється, без коня, зате з валізою. Чарує усмішкою та роздає компліменти*".

В украинской лингвокультуре ценностные характеристики обаяния также тесно связаны с понятиями *привабливість* и *принадливість*. В этой связи интересным представляется семемный анализ лексем "приваба" и "принада", а также их производных. Так, для обозначения в украинском языке того, что "*манит, привлекает*" и является "*приманкой, соблазном, привлекательной стороной чего-н.*" используется лексическая единица *приваба*, которая имеет следующие значения: (1) *приваба* – привабливість, краса, принадність, и обозначает "те, що притягає, робить привабливим, приємним", (2) *приваба* – *спокуса* в значении "те, що захоплює, приносить задоволення", (3) *приваба* – *жінка*, "якій властиві привабливість, принадність" [13]. Также в украинском языке прилагательное *привабливий* имеет ряд значений, которые в первую очередь связаны с внешностью человека и его положительными внутренними качествами: (1) *гарний, миловидий* = який викликає захоплення, приваблює до себе своїми якостями, властивостями, який приваблює своєю зовнішністю, (2) *приємний* = який приносить задоволення, насолоду, (3) *притягає до себе* = "який манить", Также лексема *привабливий* представлена семемой "*заманливий*" або "*захопливий*" = "який викликає інтерес, відкриває цікаві можливості", что скорее обозначает преимущественные возможности какой-то ситуации, области деятельности, перспективы и др. [13].

В свою очередь, лексема *принада* (рус. *приманка, привада, соблазн, прелесть*) репрезентируется в украинском языке шестью семемами: 1) *принада* – те, чим принаджують рибу, птаха, звіра і т. ін., або пожива, отруєна, яку застосовують для боротьби з гризунами, комахами в сільському господарстві; 2) *принада* – хто-небудь або що-небудь, що використовується як засіб для принаджування кудись, або як засіб відвертання уваги від чогось; 3) *принада* – те, що вабить; спокуса, або привабливі риси зовнішності; 4) *принада* – притягальна сила чого-небудь; 5) *принада* – краса, привабливість; 6) *принада* – перевага, позитивна якість, властивість, якою відзначається що-небудь [13].

В результате проведенного исследования делаем вывод о том, что понятийные характеристики концепта ОБАЯНИЕ в английской и украинской лингвокультурах совпадают в общем семантическом компоненте *charm/чарм* и связываются с внутренними или внешними *свойствами* человека привлекать, очаровывать, восхищать других людей. Контрастные черты определяются, в первую очередь, специфическим национально-культурным кодом в каждой лингвокультуре (англо-американской, украинской), где *обаяние* находит свое воплощение в соответствующих вербальных (лексика, синтаксис), паравербальных (интонация, темп, жестикация, мимика) и экстралингвальных (одежда, осанка, походка, дистанция) способах. Также контрастивные признаки будут проявляться в наборе тех языковых и параязыковых средств, которые разрушают образ обаятельной личности (например, неприятный или необычный голос, неприятный внешний вид, гримасы, непоследовательность мыслей и др.). Также мы можем предположить, что в ряде европейских языков (английском, немецком, итальянском, нидерландском и др.) на формирование понятий "обаяние" и "обаятельный человек" огромное влияние оказал европейский опыт куртуазного ухаживания и куртуазный французский язык, что проявляется во взаимосвязи номинаций указанного концепта в этих языках с французским понятием *charme* (очарование). При этом для носителей украинской лингвокультуры данный концепт, скорее, является лакунарными, и его освоение только начинается в современный период, о чем свидетельствуют проведенные эксперименты по выявлению ассоциативных признаков концепта ОБАЯНИЕ у этнических украинцев.

К *перспективам* дальнейшего исследования относим выявление ассоциативных признаков концепта *CHARM /ЧАРІВНІСТЬ* в индивидуальном сознании современных носителей англо-американской и украинской лингвокультур с помощью написания коротких эссе на тему соответствующего концепта, определение когнитивных моделей концепта *CHARM/ЧАРІВНІСТЬ* как составляющих менталитетов носителей английского и украинского языков, а также анализ вербальных, паравербальных и невербальных параметров для создания речевого портрета "обаятельного англичанина" и "обаятельного украинца" в различных дискурсах (кинематографическом, театральном, медийном и др.).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агеичева О. И. Оценка обаяния телеведущего телезрителями с разными личностными качествами: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Ольга Игоревна Агеичева. – Москва, 2007. – 227 с.
2. Агеичева О.И. Влияние голосовых характеристик человека на оценку его обаятельности // Психология телесности: между душой и телом / Ред.-сост. В.П. Зинченко, Т.С. Леви. М.: АСТ МОСКВА, 2005. С. 310-319.
3. Балалыкина Э.А. Представление о красоте в русском языковом сознании // Язык и этнос: Материалы Первой выездной академической школы для молодых лингвистов-преподавателей вузов РФ (30 нояб. – 2 дек. 2001 г.). – Казань: Школа, 2002. – С.24-35.
4. Дружинина К. М. Языковое представление улыбки как компонента коммуникации : на материале художественной прозы XIX-го века : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.02.01 / Дружинина Кира Михайловна; [Юж. федер. ун-т]. – Ростов-на-Дону, 2011. – 213 с.
5. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Жайворонок В.В. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. Исторический словарь галлицизмов русского языка [Electronic resource]. – Mode of access: <http://gallicismes.academic.ru/>
7. Карасик В. И. Языковые ключи. – М.: Гнозис, 2009. – 406 с.
8. Кочнев В.И. Понятия сценической заразительности, убедительности и обаяния в системе К. С. Станиславского / В. И. Кочнев // Вопросы психологии. – 1991. – № 11. – С. 108-115.
9. Левицкий А. Э. Вербализация концепта МЕЧТА в американском варианте английского языка / А. Э. Левицкий // Лингвоконцептология: перспективные направления : монография / А.Э. Левицкий, С.И. Потапенко, О.П. Воробьева и др.; под. ред. А.Э. Левицкого, С.И. Потапенко, И. В. Недаиновой. – Луганск: Издательство ГУ "Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко", 2013. – С.113–121.
10. Мещерякова Ю.В. Концепт "красота" в английской и русской лингвокультурах : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Юлия Витальевна Мещерякова. – Волгоград, 2004. – 232 с.
11. Петлюченко Н. В. Харизматика : мовна особистість і дискурс : монографія / Н. В. Петлюченко. – Одеса : Астропринт, 2009. – 464 с.
12. Сафьян Ю.О. Лингвокультурный типаж "CHARMER" как разновидность концепта "CHARM" в английском языке / Ю.О.Сафьян // Науковий вісник ПДПУ імені К. Д. Ушинського. – Лінгвістичні науки. – 2013. – №16. (Одеса, 2013 р.) – Одеса: "Астропринт", 2013. – С. 196-204. .
13. Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 слів / за заг. ред. докт. філол. наук, проф. В.В.Дубчинського. – Х. : ШКОЛА, 2006. – 1008 с.
14. Толковый словарь Ушакова онлайн [Electronic resource]. – Mode of access: : <http://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=19326;>
15. Троць О. В. Вербалізація концепту ДОЛЯ у давньогерманських мовах: етнокультурний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2008. – 20 с.
16. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus [Electronic resource]. Mode of access: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/>
17. Collins English Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>
18. Koppetsch C. Körper und Status: zur Soziologie der Attraktivität. – Konstanz : UVK, Univ.–Verl. Konstanz, 2000. – 295 S.
19. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.etymonline.com/index.php>
20. Online Urban Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.urbandictionary.com/>
21. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary / Complete text reproduced micrographically. – Oxford : University Press, 1971. – Vol.1 : A-O. – 2048 p.; Vol. 2 : P-Z. – 4116 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Саф'ян – викладач кафедри іноземних мов Одеського Національного економічного університету, аспірант кафедри германських та романських мов Національного університету "Одеська юридична академія".

Наукові інтереси: контрастивна лінгвістика, концептологія, лінгвокультурологія.

**ПОНЯТТЯ «ФОЛЬКЛОРНА КАРТИНА СВІТУ»
В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ**

Галина СТАШКО (Київ, Україна)

У статті розглядаються лінгвістичні аспекти у формуванні фольклорної картини світу як такої, що є інтегральною частиною мовної картини світу; сутність та становлення понять «картина світу» та «мовна картина світу». Наведено основні свідчення функціонування фольклорної картини світу.

Ключові слова: картина світу, мовна картина світу, фольклорна картина світу, національно-культурна картина світу, пісенний фольклор.

The article focuses on the linguistic aspects that take part in the formation of the folklore world view, which is considered to be an integral part of the linguistic world view. It also explains the substance and

concept formation of the world image and the linguistic world image and gives the main evidence of folklore world image functioning.

Key words: world view, linguistic world image, folklore world image, national and cultural world image, song folklore.

Сучасну лінгвістику неможливо уявити без комплексного підходу до дослідження її основних проблем. Інтегрований підхід до вивчення мови дозволяє врахувати національно-етнічну специфіку окремої мови. Це пояснюється тим, що у кожного народу є своя власна культура, традиції, менталітет, які неможливо зрозуміти чи сприйняти тільки через мову, оскільки вони закладені у стійких словосполученнях, мовних знаках культури, концептах, які перекласти іншою мовою досить важко. Таке вивчення семантики мови – це перший крок до реконструкції мовної картини світу (далі МКС) або принаймні її фрагментів. З цієї точки зору особливий інтерес для нас становить розкриття поняття «*фольклорна картина світу*» (далі ФКС) в рамках МКС, адже в фольклорних текстах відображається зв'язок етноментального континууму з історичними, соціальними і культурними факторами, які сприяли формуванню фольклорних артефактів як специфічних знаків культури. Актуальність даної проблематики зумовлена важливістю вивчення історії людства та його культури через призму мови, в тому числі і спираючись на фольклорні тексти як на матеріал, що зберіг архаїчне сприйняття світу.

Феномен, що називається «картина світу» (далі КС), є таким же древнім, як сама людина. Створення перших КС у людини відбувалося паралельно її розвитку, хоча сама реалія почала розглядатися науковцями порівняно недавно. Розглянувши та проаналізувавши праці науковців, які проводили дослідження в царині когнітології та виділили близько двадцяти КС, ми пропонуємо почати з існуючого визначення цього базового для когнітивної лінгвістики поняття. Вперше воно було впроваджено на початку ХХ ст. фізиком Г. Герцем стосовно фізичної КС. Він трактував це поняття як «сукупність внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, які відображають суттєві якості об'єктів, включаючи мінімум пустих, лишніх відносин, хоча повністю уникнути їх не вдається, так як образи створюються розумом. Внутрішні образи, або символи зовнішніх предметів, які створюються дослідниками, мають бути такими, щоб логічно необхідні висновки цих уявлень в свою чергу були образами природно необхідних висновків відображених предметів» [2: 208].

Пізніше цим терміном широко користувався М. Планк, розуміючи під фізичною КС образ довкілля, що формується фізичною наукою та відбиває реальні закономірності природи. А. Ейнштейн вважав, що створення КС є необхідним моментом життєдіяльності людини. Сам же термін «картина світу» був введений Л. Вітгенштейном як термін філософії та логіки для позначення системи образів, які взаємопов'язано відображають всю сукупність досягнутих наукою результатів пізнання світу. З 60-х років минулого століття проблема КС стала розглядатися семіотикою (праці Л.Й. Вайсгербера, Ю.М. Лотмана, К. Леві-Стросса) при дослідженні первинних моделюючих систем (мови) та вторинних систем (міфу, релігії, фольклору, поезії, кіно, живопису, архітектури).

В рамках лінгвістики проблема відновлення древньої моделі світу виникла природним образом в зв'язку з необхідністю реконструкції семантики текстів в широкому сенсі слова. Було зроблено припущення щодо моделі світу як набору основних семантичних протиставлень, які мають для народів світу практично універсальний характер. Тому в сучасній лінгвістиці під КС мається на увазі цілісний образ світу, який є результатом всього духовного життя людини, в формуванні якого приймають участь всі сторони її психічної діяльності (В.Б. Борщев, П.С. Гуревич, В.В. Іванов, Е.Ф. Сафіна, Н.Є. Сулименко, В.Н. Топоров, В.Д. Черняк).

Так, В.А. Маслова розглядає КС як «взаємодію людини зі світом, у результаті якої формується її уявлення про світ, формується певна модель світу, що у філософсько-лінгвістичній літературі називається «картиною світу». КС – одне з фундаментальних понять, що описує людське буття» [8: 47]. Світобачення певного народу формує його КС: «Кожна цивілізація, соціальна система характеризується своїм особливим способом сприйняття світу» [8: 47]. Звідси виходить, що менталітет певного лінгвокультурного співтовариства значною мірою зумовлений його КС, в якій репрезентовано світосприйняття та світорозуміння його членів.

В.І. Постовалова притримується схожої позиції та дає визначення КС як «глобального образу світу, що є в основі світогляду людини, тобто той, що виражає суттєві якості світу в розумінні людини в результаті її духовної та пізнавальної діяльності» [10: 21]. Але «світ» слід розуміти не лише як наочну реальність, чи оточуючу людину дійсність, а як свідомість-реальність в гармонійному симбіозі їх єдності для людини. Це розуміння йде в розріз з усталеними матеріалістичними уявленнями про вторинність свідомості, і вже В.Н. Манакін [7] схиляється до поняття КС, близької М. Хайдеггеру [13], який писав: «Що це таке – картина світу? Очевидно, зображення світу. Але що тут називається світом? Що значить картина? Світ виступає космосом, природою. До світу відноситься і історія. Та все ж таки навіть природа, історія і обидві вони разом в їх прихованому та агресивному взаємопроникненні не вичерпують світ. Під цим словом мається на увазі і основа світу, незалежно від того, як міркується її відношення до світу» [13: 25].

Підбиваючи підсумок стосовно існуючих поглядів на це питання, можна стверджувати, що КС є цілісним образом світу, який є результатом всієї діяльності людини. Вона виникає в людини в ході всіх її контактів та взаємодій з зовнішнім світом. Традиційно розрізняють мовну КС та концептуальну КС, але так як контакти людини зі світом різноманітні, то, відповідно, виникають багато різних КС: наукова, філософська, біологічна, релігійна, художня, національно-культурна, міфологічна, фольклорна та ін.; вони ділять світ та одночасно об'єднують його лиш в певних специфічних аспектах.

Для нашого наукового дослідження, де основний акцент падає на маргінальний характер відносин *мова – людина – культура – світ*, ми більш детально зупинимося на МКС та ФКС. Адже людина як суспільна істота не може існувати поза суспільством, а отже і усвідомлювати себе поза ним, тому мова виступає елементом, що поєднує людину з тим, що її оточує, з ментальністю суспільства, нації, не тільки на сучасному етапі існування, але й залучає її до історичного минулого. Тому варто говорити про МКС як про вербальне віддзеркалення надбань народного досвіду. Вона є ціннісним надбанням кожного етносу і кожного індивіда окремо, адже її становлення відбувається одночасно з становленням людини як такої. Збереження цього світу є основою збереження людського в людині, її етнічної та соціальної унікальності, адже, як відзначав Фабій Квінтіліан: «Qualis homo, talis ejus est oratio» (мова безпосереднім чином пов'язана з вираженням особистісних якостей людини).

Власне, звертаючись до історичних витоків, поняття МКС пов'язано з ім'ям В. фон Гумбольдта та його ідеєю антропоцентричності мови. Пізніше це поняття було розвинене неогумбольдтіанцями. Саме неогумбольдтіанець Л. Вайсгербер ввів термін «мовна картина світу». Значний вклад належить американським етнолінгвістам Е. Сепіру та Б. Уорфу, які створили гіпотезу мовної відносності. Серед українців провідна роль належить О.О. Потєбні, який розвивав етнолінгвістичні ідеї у вітчизняній науці.

В сучасній науці теорія МКС та її збереження знаходиться на стадії осмислення та активної розробки. На сьогодні можна виділити два основних напрямки у вивченні цього питання: *філософський*, що йде від Гегеля (Г.А. Брутян, Р.І. Павільоніс) та *лінгвістичний* (Ю.Д. Апресян, Н.І. Ашиток, А. Вежбицька, А.А. Залізник, Ю.М. Караулов, Г.В. Колшанський, Н.Г. Комлев, В.В. Красних, О.С. Кубрякова, В.І. Постовалова, Г.В. Сулейманова та ін.). Чимало науковців досліджують різноманітні її аспекти, і тому показово, що цей термін досить міцно закріпився в лінгвістичних словниках.

В.В. Красних, наприклад, протиставляє КС та МКС, де МКС розуміється як «світ у дзеркалі мови», а КС (образ світу) розуміється як «відображення в психіці людини предметної навколишньої дійсності» [4: 18]. В.І. Постовалова наслідує цей своєрідний принцип і також стверджує, що «мова безпосередньо бере участь в двох процесах, пов'язаних з КС. По-перше, в її надрах формується МКС у людини. По-друге, сама мова виражає та експлікує інші КС людини, які за допомогою лексики входять в мову, додаючи їй риси людини та її культури. За допомогою мови знання, отримані з досвіду окремих індивідів, перетворюються на колективне надбання, колективний досвід» [12: 11].

На антропоцентричній сутності МКС також наголошує І.В. Привалова; вона стверджує, що «МКС відбиває не лише образ світу сам по собі, а й фіксує правила орієнтації людини у

світі, задає стереотипи сприйняття. В мові відображено накопичений досвід людства, вона виступає «ментальним дзеркалом» національно-культурних цінностей» [11: 67]. Завдяки мові людина виражає і пізнає саму себе, репрезентуючи етнічну самосвідомість. Мова – втілення досвіду в ході історичного розвитку нації, служить визначенням культурно-національної унікальності етносу.

Аналізуючи розвиток КС та МКС, стає помітним, що в процесі пізнання світу людина постійно розвиває та коректує КС, і це відбувається досить швидко. А МКС змінюється значно повільніше, вона консервативна та довго зберігає архаїчні елементи ранніх картин. Ці елементи, за Н.М. Гончаровою, служать для створення нової КС, вони в процесі пізнання наповнюються новим сенсом. При цьому МКС здатна вмещувати і застарілі, і нові КС [3: 400]. Не випадково Н.І. Кушина розрізняє МКС сучасного суспільства і архаїчну, причому ця архаїчність може зумовлюватися й динамічними процесами в суспільстві і в свідомості за порівняно невеликий відрізок часу, а не обов'язково за тисячоліття [6].

Отже, можна зробити висновки, що МКС – це результат певного способу відбиття реальності у свідомості людини через призму мови та національних, історико-культурних особливостей її носіїв. Як зазначає К.В. Красовська, для мовної картини світу важливі три явища, тісно пов'язані між собою: *людина – світ – мова*. Саме людина виступає на першому місці, є вихідною точкою, оскільки вона пізнає незалежний від неї світ і створює засоби фіксації та передачі знань про нього іншим людям і для власного пізнання [5: 121]. Зі свого боку, мовна своєрідність і багатобарвність виступають відповідними засобами дослідження національної ментальності народу. КС будується на відчуттях, уявленнях, сприйнятті й мисленні людини, диктує норми поведінки, систему цінностей, які впливають на формування й узагальнення понять.

Розглянувши та порівнявши поняття КС та МКС, доцільно більш детально зупинитись на фольклорно-етнічних особливостях, адже відомо, що завдяки мові людина виражає і пізнає саму себе, репрезентуючи саме свою етнічну самосвідомість. Мова – втілення досвіду в ході історичного розвитку нації, служить визначенням національно-культурної унікальності етносу [1: 118]. *Той фрагмент національно-культурної КС, що відбиває фольклорні уявлення етносу, ми називаємо «фольклорною картиною світу».* В ФКС можна виділити універсальне (загальнолюдське) і унікальне (етноспецифічне). *Фольклорні універсалії відображають загальні особливості образного мислення. У конкретній ФКС фольклорні універсалії здобувають, тим не менш, специфічні характеристики. Концепти різних лінгвокультур, що лежать в основі ФКС, можуть відображати якусь універсальність, а також містити етноспецифічну інформацію.*

Етнолінгвальні моделі світу відображають культурні категорії певної групи, їх поведінкові прояви дозволяють побачити основні розбіжності між культурними групами та їхніми цінностями. Серед етнічно-диференціюючих компонентів на першому місці, зазвичай, ставлять мову. Споріднені культури мають схожі мовні фонди завдяки аналогічному культурному досвіду та його класифікації у мовних категоріях. Несумірність категорій різних культурних спільнот вказує на розбіжності в їх культурному досвіді [6].

Антропоцентричність в ФКС, власне як і в МКС, також виступає обов'язковою категорією будь-якого тексту, оскільки пізнання і відображення світу як в фольклорних творах, так і в текстах художньої літератури спрямовано на пізнання людини. Фольклорний текст абсолютно антропоцентричний. Його творцем, його об'єктом та його реципієнтом є людина. Відповідно, дослідження людського фактору у мові набуває нового ракурсу розгляду у зв'язку з вивченням ФКС і, зокрема, у зв'язку з МКС. У фольклорі людським фактором є фольклорна свідомість, котра у результаті відображувальної діяльності формує *концептуальну картину фольклорного світу*, що дозволяє людині ефективно орієнтуватися у ньому та використовувати його у своїх життєвих цілях.

Поняття ФКС має категоріальний смисл та співвідноситься із сукупністю знань людини у певний історичний період та розглядається як етап пізнання людиною фольклорного світу на безкінечному шляху розвитку людських стосунків. ФКС включає в себе глобальний образ світу. Вихідним пунктом для розуміння її природи та сутнісних якостей є той факт, що вона є суб'єктивним образом об'єктивної реальності, який створює людина. ФКС, що створюється

за рахунок бачення світу через певні інтерпретаційні призми, завжди з неминучістю містить риси людської суб'єктивності, специфічності. Розуміння фольклору базується на існуванні широкого фольклорного контексту, що визначається культурою, ядром якої є мовна фольклорна КС.

Кожен етнос має свою емоційно-образну систему, яка передається від покоління до покоління насамперед в усній формі і фіксується саме в фольклорній пам'яті. Сюди належить і ландшафт, і місцева флора й фауна, і мораль, і мова, ідеали і навички трудової діяльності. Народ укладає свої закони та досвід в пісні та відспівує їх, щоб не забувалися. Образи та ситуації з казок, міфів, балад, приказок, жартів закарбовуються та відтворюються при кожній подібній ситуації та служать емоційною основою для створення нових образів. Таким чином, у фольклорних текстах об'єктивуються уявлення того чи іншого етносу про певний відрізок спектру емоцій та їх властивості. Кожен народ у своїй фольклорній пам'яті зберігає свою неповторну КС. Завдяки етнічній фольклорній пам'яті формується етнічна традиція. ФКС несе на собі «відбиток» колективної творчості. Колективність у фольклорі не потребує доказів, адже це – анонімна творчість.

ФКС – це не дзеркальне відображення світу, а саме його інтерпретація, насамперед, за допомогою специфічних мовних засобів. Для розуміння ФКС необхідний високий рівень спеціальних знань – насамперед тому, що традиційні фольклорні тексти – це складним чином зашифровані анонімним автором повідомлення, розуміння котрих потребує спеціальної підготовки. Такими спеціальними знаннями носії фольклору, як правило, не володіють. Тільки дослідник фольклору може зрозуміти та адекватно інтерпретувати його на усіх його рівнях. Хоча вищесказане не стосується колективних фольклорних знань, котрі є у носія фольклору. Ці фонові знання про фольклор у традиційній фольклорній культурі засвоюються несвідомо, мимовільно, разом із простим запам'ятовуванням фольклорного тексту у певній побутовій ситуації спілкування [9 :73].

Підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що для сучасного суспільства важливим залишається вивчення механізмів зміни ірраціональних і раціональних парадигм і особливостей формування картин світу, і тому вивчення функцій і сутності ФКС, яка потребує осмислення з лінгвістичних позицій має велике значення для інтерпретації найдрібніших, проте важливих, деталей мови, для розуміння створених у ній образів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вайсгербер Й.Л. Язык и философия / Й.Л. Вайсгербер // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1993. – №2. – С. 114-124.
2. Герц Г. Принципы механики, изложенные в новой связи / Г. Герц // Жизнь науки. Антология вступлений к классическому естествознанию. Серия: «Классики науки». – М.: Наука, 1973. – С. 206-210.
3. Гончарова Н.Н. Языковая картина мира как объект лингвистического описания / Н.Н. Гончарова // Известия ТулГУ. Гуманитарные науки. – Тула: Издательство ТулГУ, 2012. – №2. – С. 396-405.
4. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / Виктория Владимировна Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
5. Красовська К.В. Зв'язок концептуальної та мовної картин світу з етнічною ментальністю / К.В. Красовська // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь: Межвузовский центр «Крым», 2009. – № 154. – С. 120-123.
6. Кушина Н.І. Фольклорна картина світу / Н.І. Кушина, І.І. Малинівська. – Запоріжжя. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/21_NIEK_2007/Philologia/24513.doc.htm.
7. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / Владимир Николаевич Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
8. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие / Валентина Авраамовна Маслова. – Мн.: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
9. Омельченко Л.Ф., Самохіна В.О. Фольклор як символічна взаємодія комунікантів / Л.Ф. Омельченко, В.О. Самохіна // Вісник СумДУ. Серія «Філологія». – Суми: Видавництво СумДУ, 2008. – №1. – С. 72-76.
10. Постовалова В.И. Существует ли языковая картина мира? / В.И. Постовалова // Язык как коммуникативная деятельность человека. – М.: Наука, 1987. – С. 67-79.
11. Привалова И.В. Отражение национально-культурных ценностей в парамеологическом фонде языка / И.В. Привалова // Язык, сознание, коммуникация: Сб. науч. статей / Отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов – М.: МАКС Пресс, 2001. – Вып. 18. – С. 10-16.
12. Серебренников Б.А., Кубрякова Е.С., Постовалова В.И. и др. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
13. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер; Пер. с нем. В.В. Библихина – Харьков: «Фолио», 2003. – 503 с.

14. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / Ірен Борисівна Штерн. – К.: АртЕк, 1998. – 336 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Сташко – аспірантка кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, американський пісенний фольклор, гендерні студії, стилістика, інтонологія.

ПАРАЛЕЛЬНІ СИМВОЛИ В НАРОДНІЙ ПІСНІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ВЕСІЛЬНИХ ПІСЕНЬ)

Анна ТІМОНІНА (Маріуполь, Україна)

Статтю присвячено визначенню художнього (образного) паралелізму та його співвіднесеності зі словесним символом. Розглядаються особливості функціонування паралельних символів в народній весільній пісні. Матеріалом дослідження виступають російсько- та україномовні джерела.

Ключові слова: словесний символ, художній паралелізм, фольклор, народна пісня, символічне значення.

The article is devoted to the defining of such notion as figurative parallelism and its correlation with verbal symbol. The features of functioning of parallel symbols in folk wedding songs are investigated. Materials for the research are the Russian and Ukrainian folk sources.

Key words: verbal symbol parallelism art, folklore, folk songs and symbolic.

Зіставлення почуттів людини з природою у творах, що належать до фольклорного дискурсу не були випадковими; зі світу природи народ відібрав саме те, що могло розкрити основний зміст твору по особливому з художньої точки зору. Старанно відібрані образи стали стійкими в народних творах і поступово перетворилися на символи – умовне вираження переживань ліричного героя або сутність життєвого явища, що характеризують народне уявлення про горе і радість, про щастя і про нещастя і тощо. Символи лаконічно і водночас глибоко допомагають передавати настрій людини, тому вони надають фольклорним творам, зокрема пісням особливої виразності та барвистості.

Метою даної статті є вивчення символів, що виникли на основі художнього (образного) паралелізму. Для досягнення поставленої мети треба вирішити наступні **завдання**: визначити яким чином тлумачиться образний паралелізм, встановити його зв'язок зі словами-символами, проаналізувати функціонування паралельних символів у традиційних українських та російських весільних піснях.

Методом суцільної вибірки з творів фольклорного дискурсу, а саме: народних весільних пісень було відібрано слова, які мають символічне значення та використовуються для зображення наречених, саме вони й виступають **матеріалом дослідження**.

У традиційних піснях часто використовується образний паралелізм – поетичний засіб, коли явища з різних сфер життя або природи зображуються паралельно, за допомогою двох образів: у першому говориться про явища природи, у другому – про людину, її переживання та думки або про відносини між людьми. Зображуване у піснях підсилюється паралельним змалюванням образів природи, рослинного чи тваринного світу.

Паралелізм – це традиційний прийом народної поезії. У його основі закладено уподібнення дій людей процесам, що відбуваються в природі, наприклад:

Лебідь біла по морю пливе,

Красна дівця по воду йде

Значимо, що в цьому випадку природні явища прояснюють дії людей, дають можливість оцінити їх.

Завдяки двокомпонентному образному паралелізму ще в стародавні часи в усній народній творчості виникає такий значний вид словесно-предметного іносказання, як символ.

Останнім часом символами стали називати різного роду креслення, умовні позначення тих чи інших абстрактних понять. Але в основному своєму значенні символ (гр. *symbolon* – це знак, прикмета) – самостійний художній образ, який має емоційно-алегоричне значення,

заснований на схожості явищ життя. “Символ – це умовне позначення якогось предмета, поняття або явища; це художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття тощо; умовне позначення якої-небудь означеної величини, поняття, запроваджене певною наукою” [5: 174–175].

Весільні пісні в художньому відношенні являють собою дивовижний, складний та яскравий світ поетичних образів. За простими наспівами цих пісень ховаються дуже багаті на вербальному рівні тексти, повний їх зміст не може відкритися пересічному слухачеві, який не знає мову народних символів, що притаманні фольклорним творам.

У системі обряду весільні пісні є найважливішим компонентом, одним з головних інструментів для створення магічного акту переходу молодих людей до іншої вікової групи, а нареченої – до нового роду. Вони наповнені важливою інформацією щодо сутності обряду, створюють особливий емоційний стан та атмосферу, драматургію переживань для усвідомлення важливості обряду [4].

Слід визначити, що найбільше поширення в обрядовій (весільній) пісні має такий спосіб розшифровки поетичних символів, який отримав назву психологічного (точніше, сюжетно-образного) паралелізму. Перша паралель такої пісні завжди є символічною, а друга – реальною.

Саме весільні пісні є одним з найважливіших джерел для вивчення паралельних символів. Прикладом може слугувати весільна пісня “Хвалилася береза” в якій “вітронько” символізує парубка, а “береза” – дівчину.

*Обізвався вітронько:
“Не хвалися, березо...
Бо я вітром повію!”*

*Обізвався парубок:
“Не хвалися, дівчино...
Бо я тебе сам візьму!” [6]*

Наведемо приклад російської народної пісні “Де був, де був”. Пісню цю співають нареченому і нареченій, коли по приїзді від вінця їх саджають за весільний стіл. У даному випадку наречений уподібнюється до «селезня», а наречена – до “утиці”.

*Где был, где был,
Да сизой селезень?
Где была, где была,
Сера утица? ...*

*Где был, где был,
Да Василий господин,
Где был, где был,
Да Григорьевич?
Где была, где была,
Да Ульянушка,
Где была, где была,
Да Филатьевна?[3]*

Значення використання символів у такій паралельній композиції полягає в тому, що вони тим чи іншим думкам надають поетичну форму вираження, передають емоції, певне ставлення до тих чи інших людських образів. Тобто вони, по суті, створюють поетичність. Так, якби наведена вище пісня складалася лише з другої паралелі, то це була б не поезія, а суха інформація, прозова констатація факту. Перша (символічна) паралель опоетизувала другу, висловила до нареченого і нареченої ласкаве ставлення. Ті люди, які співають чи слухають цю пісню сприймають другу (людську) паралель, але вона сприймається опоетизованою, емоційно забарвленою завдяки першій паралелі.

У піснях, побудованих за принципом паралелізму, перша, символічна, картина завжди виконує функції своєрідного емоційного вступу. Вона створює певний настрій і в загальних рисах натякає на реальний зміст пісні. У другій, умовно кажучи людській, картині

розкривається основний реальний зміст пісні, виражаються конкретні почуття і думки того чи іншого ліричного героя (або героїв) [2]. За тонким спостереженням Гоголя, природні картини пісні, укладені в її першій, символічній, паралелі, не мають будь-якого самостійного значення, а сприяють лише посиленню емоційної виразності її другої паралелі, слугують “тільки для того, щоб сильніше висловити почуття душі, і тому явища природи слухняно слідує у них за виникненням почуттів”[1].

За принципом образного символічного паралелізму побудовано багато обрядових пісень. Наприклад, такі російські весільні пісні, як “Перед нашими широкими воротами”, “На горе дубочек пошумливает”, “Журилась галушка в саду”, “Просилася галушка у ясна сокола” тощо та українські пісні “Летять галочки у три рядочки”, “Друга весільна пісня”, “Де ти, калино, зросла така”, “Летів голуб з голуб’ятком в гороховім вінку” тощо. Зауважимо, що для українських весільних пісень характерним та частіше вживаним є символічне опоетизування нареченої, на відміну від російських пісень, в яких наречений також часто символізується за допомогою паралельних конструкцій. Наведемо декілька прикладів зображення дівчини у весільних піснях:

*Да летять галочки да у три рядочки
Зозуленька попереду
Да всі галочки да по лузі сілі
Зозуленька на калині
Да усі галочки защебетали
Зозуленька закувала*

*Да ішли дружечки да у три рядочки
Марусенька попереду
Да усі дружечки да по лавкам сілі
Марусенька на посаді
Да чого ж Ти плачеш да по чім жалкуєш
Молодая Марусенько?
Да чи жаль Тобі панотченька свого
Чи подвір’ячка його? [6]*

Як бачимо наречену традиційно порівняно з “зозулею”, а її незаміжніх подружок – з “галочками”. Окрім назв птахів жіночими символами можуть виступати певні дендрони (ліщина, груша, калина):

*Шуміла ліщина,
Як ся розвивала,
Плакала дівчина,
Як ся віддавала. [6]*

*Береш мою сестру,
Як зо саду грушку...
А в садочку грушку
Треба підливати,
А мою сестричку
Треба шанувати. [6]*

*...Там Маруся воду брала,
Калину поливала,
Калину підливала,
Свої неньки питала:
– Ой ненько моя ж, ненько,
Чи буду я така,
Чи буду я така,
Як калинонька ця? [6]*

Спираючись на результати дослідження, визначимо, що найбільш поширеними символами зі світу природи і в російських, і в українських народних піснях є наступні: для нареченої – “біла лебідь”, “перепілочка”, “голубка”, “біла берізонька”, “яблунька”, “грушенька”, “верба”...; для нареченого – “ясний сокіл”, “сизий орел”, “сизий голуб”, “ясний місяць”, “дубочок”; для нареченого з нареченою “голуб із голубкою”, “виноград з ягідкою”, “лебідь з лебідонькою”; для чоловіка і дружини – “качка з селезнем” тощо.

Слід зазначити, що виникнення символічних образів було підготовлено тривалою пісенною традицією. Народні пісні переходили від одних співаків до інших і зберігалися в пам'яті безлічі поколінь. І в тих випадках, коли ці пісні будувалися на основі прямого двокомпонентного паралелізму, змістовний зв'язок образів поступово все більш закріплювалася у свідомості і самих співаків і їх слухачів. Тому, як тільки у пісні з'являвся перший компонент паралелізму – образ природи, він негайно ж викликав у пам'яті слухачів відомий їм заздалегідь другий його компонент – образ людини. Зображення життя природи стало знаменувати собою життя людини, воно отримало тим самим символічне значення. Люди навчилися усвідомлювати людське життя через приховану аналогію її з життям природи. Так, наприклад, у весільній пісні проводилася паралель між соколами і сватами. Соколи стали символом сватів, качечка – нареченої. Ось подібна, що стала символічною, російська народна пісня:

Соколы, соколы, куда же летали?

Мы летали с моря на море.

□ ач то же вы видели?

Мы видели утену на море [3]

Також наведемо приклад української народної пісні, в якій під образом сизого соловейка приховується парубок:

Соловейку сизенький,

В тебе голос тоненький,

Дай матінці знати,

Що йду вечеряти.

Нехай ненька чує,

Вечерять готує. [6]

Таким чином ми бачимо, що в народній творчості символ – це перший компонент образного паралелізму, що позначає другий його компонент. З двокомпонентного прямого паралелізму поступово виникають однокомпонентні паралельні символи.

Підводячи підсумки, зауважимо, що у досліджуваній поезії дійсність часто осмислюється за допомогою психологічного паралелізму, який вважається художнім, поетичним, а внаслідок багатовікової повторюваності – ще й символічним засобом. Особливість застосування цієї фігури в народних піснях полягає в тому, що між двома картинками: символічною і реальною існує тісний зв'язок. Перед нами постає міцна поетична асоціація, той чи інший поетичний образ, в якому перша паралель пісні завжди символічна, а друга – реальна. Використання в паралельних конструкціях символів дозволяє передати певні емоції, посилює образно-експресивну функцію поетичного твору, дозволяє уникнути прозового констатування факту. Досить часто зв'язок між частинами художнього паралелізму стає настільки міцним, що у фольклорних творах використовується лише символічна частина цього паралелізму, але при цьому читачеві цілком зрозуміло про що йде мова.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гоголь Н.В. Поли. собр. соч. Л., 1952. – т. 8. – С. 94.
2. Лазутин С.Г. Поэтика русского фольклора : Учеб пособие для филол. спец. ун-тов. – М.: Высш. шк., 1981. – 223 с.
3. Песни, собранные П.В. Киреевским. Новая серия / Изд. О-вом любителей росс. словесности при Имп. Моск. ун-те. – М., 1911 – 1929. – Вып. I – II. Вып. I. (Песни обрядовые). – М.: Печатня А. И. Снегиревой, 1911. – 356 с.
4. Сисоева Г. Музыкальный стиль мамонских свадебных песен [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vantit.ru/wedding-songs/653-muzykalnyj-stil.html>
5. Словник української мови. – Т.9. – К., 1978. – С.174-175.

6. Українські народні пісні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pisni.org.ua>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Тімоніна – асистент кафедри англійської філології Маріупольського державного університету
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, семантика слова, дискурсологія.

ТИПОЛОГІЙНІ ВИЯВИ КОНЦЕПТУ СМЕРТЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРОЗОВОМУ ДИСКУРСІ

Лілія ТИЩЕНКО (Донецьк, Україна)

Стаття присвячена розгляду підходів і тлумачень концепту, з'ясуванню типологічних виявів концепту СМЕРТЬ. Обсяг досліджуваного концепту встановлюється на ґрунті дефініцій лінгвістичних словників та даних психологічних, біологічних і філософських джерел.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, фрагмент-сценарій концепту.

The article deals with approaches to the interpretation of the concept, identification typology of the concept DEATH. The scope of the concept is established on the basis of linguistic dictionary definitions and psychological, biological and philosophical sources data.

Keywords: concept, language world, script fragment of the concept.

Концепти – засоби сприйняття навколишнього світу людиною. Процес мислення відбувається шляхом парадигмального зв'язку концептів, що формують концептосферу як окремого індивіда, так і певної нації.

Метою розгляду є виявлення типологічних виявів концепту СМЕРТЬ в українському прозовому дискурсі.

Новизна дослідження мотивована суцільним вивченням вербальних засобів вираження концепту СМЕРТЬ; визначенням специфіки концептуальних ознак імені концепту.

Теоретична значущість роботи полягає у моделюванні одного з основних сегментів української концептуальної картини світу – концепту СМЕРТЬ, у виявленні основних механізмів і закономірностей його мовної концептуалізації.

На сьогодні у концептуальних дослідженнях простежується кілька вже усталених підходів: психологічний (Д. Ліхачов, який вважає, що виникнення концепту бачиться у зіткненні словникового значення з особистим і народним досвідом); логічний (Н. Арутюнова та ін., які протиставляють наукове та «наївне» знання); філософський (В. Колесов та інші лінгвісти, які розглядають концепти як основні одиниці національної ментальності, представленій у мові); лінгвокультурологічний (Ю. Степанов, який стверджує, що концепт – це «основна ланка культури в ментальному світі людини», він має складну структуру, і ключові концепти є константами культури); лінгвоантропологічний (представлений у роботах М. Одінцової, Л. Нікітіної та ін., які у центр дослідження ставлять людину); когнітивний (представлений у студіюваннях О. Кубрякової, І. Стерніна, Н. Болдирева та ін., які вважають основною метою шляхом пізнання мови збагнути форми різних структур знання й описати існуючі між ними й мовою залежності).

Концепти відображають й узагальнюють досвід людини, підводячи інформацію під певні вироблені суспільством категорії та класи. Ознаки концепту – незольованість, тобто зв'язаність з іншими концептами, відкритість як невичерпність їхнього змісту, наявність їх у межах структурованих концептуальних сфер, що є фоном концепту, цілісність і нежорстка структурованість як здатність змінюватися, поповнюватися новим знанням, уточнюватися [6: 141]. Ж. Краснобаєва-Чорна, узагальнюючи можливі ознаки концепту, зазначає, що «концепт – багатомірне утворення, що характеризується такими диференційними ознаками: зв'язок з мовою, мисленням, пам'яттю та психікою, абстрагування, етнокультурне забарвлення, момент переживання, специфікація, узагальнення, автореферентність, безтілесність, відкритість, вічність, динамічний характер, гнучкість, множинність складників, потенційна суб'єктивність, тривалість і складність формування, стереотипність і константність, кодованість у чуттєво-образних уявленнях, відображення ментальної дійсності, і виконує пізнавальну функцію, функції збереження знань про світ, структурування знання, орієнтування у світі» [4: 41].

В. Карасік характеризує концепти як культурні первинні утворення, які виражають об'єктивний зміст слів і які мають смисл [1: 202]. Дослідник розглядає концепт як багатовимірне ментальне утворення і виділяє в ньому три виміри – образний («зорові, слухові, тактильні, смакові, характеристики предметів, явищ, подій, відображені в нашій пам'яті, що сприймаються нюхом»), поняттєвий («мовна фіксація концепту, його позначення, опис, ознакова структура, дефініція, зіставні характеристики певного концепту щодо тієї чи тієї низки концептів, які ніколи не існують ізольовано») та ціннісний (важливість цього психічного утворення і для індивіда і для колективу) [2: 8].

Структурно концепти організовані за польовим принципом: містять ядро, периферію, що виражаються певними лексемами. Про структурну організацію концепту читаємо в З. Попової та І. Стерніна: «Концепт, як одиниця структурованого знання, має визначену, але не жорстку організацію: він складається з компонентів (концептуальних ознак), які утворюють різноманітні концептуальні шари. Шари знаходяться один до одного у відношенні похідності, зростання абстрактності кожного наступного рівня. Периферія складається зі слабо структурованих предикацій, що відображають інтерпретацію окремих концептуальних ознак та їхніх поєднань у вигляді тверджень, настанов свідомості, що є похідними менталітету різних людей» [5: 61].

Концепт СМЕРТЬ (поряд з концептом ЖИТТЯ) є одним з основних концептів у мовній картині світу чи не всіх народів. Виходячи з тлумачення слова «смерть» – «припинення життєдіяльності організму й загибель його; припинення біологічного обміну речовин в організмі або його частині; припинення існування людини, тварини» – вважаємо, що ядром концепту СМЕРТЬ є такі смислові атрибути, як припинення й руйнування. Смислові атрибути, що становлять ядерну площину, систематично використовуються для виконання функцій поля й виконують їх найбільш однозначно, тобто найбільш конкретно передають зміст концепту. Саме ядерні атрибути зумовлюють внутрішню структуру конкретного поля і типи відношень між його елементами. Периферію становлять маргінальні смислові атрибути, ускладнені додатковими смислами й здатні виконувати не єдину функцію. Периферійні елементи кількісно домінують над ядерними. За рахунок периферії відбувається якісне і кількісне розширення поля.

Поле концепту СМЕРТЬ відносимо до типу комплексних полів, що мають концентричну структуру. На основі дефініцій лінгвістичних, психологічних, філософських, медичних словників сформовано ядро концепту СМЕРТЬ: 1) припинення життєдіяльності організму; 2) загибель; 3) припинення біологічного обміну речовин в організмі або його частині; 4) припинення існування людини, тварини; 5) неминучий природний кінець; 6) дуже погане, небажане; 7) абсолютний кінець.

Дослідження художніх творів письменників є важливим не тільки для аналізу індивідуально-авторського процесу пізнання світу й відбиття отриманої інформації в тексті, але й для вивчення всієї концептосфери української мови, у якій фіксується індивідуальний когнітивний досвід окремого письменника. Методом контекстуального аналізу були виявлені фрагменти-сценарії концепту СМЕРТЬ. Мовний матеріал свідчить про поділ смерті на такі типи:

1) природна / неприродна смерть: вбивство: «Я все життя лікував тварин...присипляв їх» – *безпорадність*» (Таня Малярчук «Говорити»); «Дівчина померла. Я нічого не міг зробити» (Таня Малярчук «Говорити»); **розплата:** «А тут за годину – твалт із третього поверху: «Смерть за опозорену Родіну приймеш, гнида підгузна» (Олесь Ульяненко «Сталінка»); «...убив комара – бац! і батько мені вмер – так швидко відновлюється його справедливість...» (Юрій Іздрик «Take»); «...так от це мужик потім ніяк вмерти не міг, бо через очі широко заплющені він гріха за все життя так і не побачив (навіть у кіно долонькою прикривався), і організм його баланси звести не міг: душа-шо-кристал, а розхід лайна через цю душу зашкалює і так це працює...» (Юрій Іздрик «Take»); «Бог з необережної любові наділив нас своїм всевладдям, от ми й створили собі смерть, як і первородний гріх, як і яблуко розтрати, камінь сподівання та інші винаходи» (Юрій Іздрик «Take»); **обов'язковість:** «...того кінця осені, забарвленої коханням та смертю, сірої під моросінням мжички й туманом, що клубочився Васильківською й, визміюючись, чіплявся шматтям між

ошатними будиночками, обгородженими парканом у три зрости, – поцез Васька Гліцерин...» (Олесь Ульяненко «Сталінка»); «Він здох від старості, і його смерть нікого не вразила, навіть його самого» (Таня Малярчук «Говорити»); **припинення існування**: «Коли хтось прокидався десь або думав залізити за огорожу, то доносилося Халямові, і той дубасив гумовим шлангом бідолаху ледь не до смерті» (Олесь Ульяненко «Сталінка»); «Михайла засудомило. Гребонув руками. «Помер», – почув голос маленького чоловічка у брудному халаті» (Олесь Ульяненко «Сталінка»); «Папери на тумбочці. Вона мертва. Лікарняний криміналіст констатував смерть від зупинки серця» (Олесь Ульяненко «Серафима»); «Лише момент біологічної смерті має всі ознаки абсолюту, незворотності й остаточності, що й дозволяє з повним правом визнати його точкою відліку, ба навіть Точкою Відліку» (Юрій Іздрик «Таке»); **насильство**: «Якщо по правді, то Султанові смерті він добре не пам'ятав. Забивали його кілками, як майора Сироватка, і в голові знай тримався майор Сироватко...» (Олесь Ульяненко «Сталінка»); **самогубство**: «Вона потягнула до себе два роздвоєні кінці оголеного дроту» подумки Лада вирішила, що це зміїне жало зради, – і поклала до рота. Зараз він увійде, ввімкне і все – вона розтане тихо, тихо, як її ніжна і печальна любов. Лада була мертвою (Олесь Ульяненко «Жінка його мрії»); **звичайність**: «Вона багато чула про смерть, як і кожен у цій країні, але саме зараз це їй нічого не говорило» (Олесь Ульяненко «Жінка його мрії»); «Люди мають умирати. Така їхня природа (Таня Малярчук «Говорити»); Міліціонерів не цікавить, хто такий Джоні і чого він помер» (Таня Малярчук «Говорити»);

2) **стосується / не стосується емоцій**: **пристрасть**: «...а смерть – це найбільша людська пристрасть» (Таня Малярчук «Говорити»); **цікавість**: «Рудій Лізці причудилося, що до пивниці зайшла сама смерть. Десь воно так і було: з п'ятнадцяти років Север'яна цікавила смерть, точніше те, що викликає смерть» (Олесь Ульяненко «Серафима»); **печаль**: «Він таки обернувся, наткнувся на двоє блискучих очей, з безкінечною печаллю, яку, напевне, у жінки можуть вичитати убивці і ті, котрі працюють поруч зі смертю» (Олесь Ульяненко «Жінка його мрії»); **порожнеча**: «Потім ви заглянете у дзеркало і побачите, що там порожнеча, там смерть, – розважливо проказав незнайомиць» (Олесь Ульяненко «Жінка його мрії»); **жсдання**: «Ти живеш, а потім починаєш мріяти про смерть. Ось так: закрити очі і не прокинутися. Все воно вчасно приходить: втома і думки про смерть. Але не сама смерть» (Олесь Ульяненко «Жінка його мрії»); «Зараз мені хочеться померти. Раптово. Впасти на землю, і більше не встати» (Євгенія Кононенко «Повії теж виходять заміж»); **подрозник**: «Смерть збуджує?– Так. Саме це я хотів сказати» (Олесь Ульяненко «Жінка його мрії»); **страх**: «Хазяїн перехрестився. – Ти що, такий віруючий! – визвірився капітан. – Так. Смерть завжди викликає подібне. Принаймні у мене» (Олесь Ульяненко «Жінка його мрії»); «Доки дістанешся ліфта, відчуєш себе тричі мертвим» (Олесь Ульяненко «Жінка його мрії»); «Матусю мучили страшенні думки про смерть» (Євгенія Кононенко «Повії теж виходять заміж»); «...де не буде жодних земних марнот, і жодних виїздів на буряки, і – що найприємніше – самої смерті теж не буде» (Юрій Іздрик «Флешка»); **радість**: Я тримав збиту дівчину за руку, поки вона не померла... в якийсь момент мені здалося, що вона радіє (Таня Малярчук «Говорити»);

3) **смерть як початок / кінець**: **початок**: «Уявіть собі рулезну растаманську байку про хлопчика, який виріс, став просвітленим, згодом – гуру, а після смерті – буддою» (Юрій Іздрик «Таке»); «Якщо смерть звичайного ідіота – полегкість, то смерть ідіота пафосного (нудна, як звуки Н.І.М. навесні) перетворюється на загальнонародну трагедію, бо ж народи складаються зі звичайних ідіотів...» (Юрій Іздрик «Таке»); «Кожна трансгресія вела у віддзеркалення. Кожна смерть – у безліч інших смертей, життів, народжень» (Юрій Іздрик «Таке»); **кінець**: «З роками він зрозумів: усе, властиве людині, минає, навіть пристрасть, коли приходить смерть. Інакшого чинника не могло бути» (Олесь Ульяненко «Серафима»); «Чи передбачаються зміни – на ліпше, на гірше, куди вже гірше, втім, завжди є куди. Наприклад, можна померти» (Євгенія Кононенко «Повії теж виходять заміж»); «А ми ж бо чекаємо воскресіння мертвих!» (Юрій Іздрик «Таке»); «Не варто мати звичку жити в горах і згорда дивитися на балачки про політику чи смерть сусідської Віри»; **точка відліку**: «...коли я все це зрозумів, то зрозумів і те, що найкращою точкою відліку є смерть. Адже саме смерть є початком нового, безсмертного існування» (Юрій Іздрик «Флешка»);

небуття: «Так відійшла у небуття та, яка хотіла мати більше, ніж їй дала доля» (Олесь Ульяненко «Серафима»); **заціпеніння:** «...блідо, мертво зіпівши уста, що аж білили од напруги, переконливо – година в годину – роз'яснював, що буде, якщо вони звернуться по допомогу» (Олесь Ульяненко «Сталінка»); **несподіванка:** «Звістка про батькову смерть застала його на вулиці Ломоносова, де він із ватагою «чистив» студентські гуртожитки» (Олесь Ульяненко «Сталінка»); «Смерть може прийти несподівано!» (Євгенія Кононенко «Повії теж виходять заміж»); «Можу померти кожного дня» (Таня Малярчук «Говорити»); **вічність:** «Іва померла на початку квітня о третій годині ночі. Більше про неї дізнатися було і годі. І йому видавалося, що вона помирає кожного разу, коли він повертається додому не сам. Вона вічно мертва, і цього не перемінити» (Олесь Ульяненко «Жінка його мрії»); **кінець життя:** «Його дід і бабуся по батьківській лінії не пішли до будинку для старих, до останніх днів топтали ці рипучі сходи й обидва померли якщо не одного дня, то, здається, одного місяця» (Євгенія Кононенко «Повії теж виходять заміж»); «Просто якщо вже ціною Створення світу є вся його архітектоніка як така – з верхом і низом, зі стартом і фінішем, із життям і смертю – то чому б не спробувати рухатися не до кінця, а навспак, до початку» (Юрій Іздрик «Таке»); «Людина вмирає і її кістки зогнивають і все. Крапка. Кінець. Нічого далі нема» (Таня Малярчук «Говорити»);

4) бажана / небажана смерть: полегшення: «Швидше, Лорду полегшало від того, що Лопати вже немає» (Олесь Ульяненко «Сталінка»); «Та йому завжди було затишно у "Хамері", і зараз з мертвою жінкою через три кімнати йому було дуже чудово і легко» (Олесь Ульяненко «Жінка його мрії»); «Відмучився, а головне: відмучив бідне дитя, – зітхали під час похорону» (Євгенія Кононенко «Повії теж виходять заміж»); **бажання:** «...бринить сльоза; холоне піт; сніг; а він хотів жити й хотів померти; пекучий подих на мочці вуха...» (Олесь Ульяненко «Сталінка»); «Хіба не варте таке життя в очах тих, хто упинається кожного дня в синій екран телевізора? Навіть смерті заздять» (Олесь Ульяненко «Жінка його мрії»); **страждання:** «Але чому вона вибрала таку дурнувату смерть, хіба мало всіляких пігулок, розкиданих по шафах? Вона вибрала досить страшну смерть» (Олесь Ульяненко «Жінка його мрії»); **звільнення:** «Він був задоволений життям, навіть смертю Лади, яка вивільняла його від безлічі дріб'язкових обов'язків, котрим він уже не вірив, не надавав того значення» (Олесь Ульяненко «Жінка його мрії»); **відсутність стимулу до життя:** «Скоро прийде їхній час, але його час ніколи не прийде, допоки він знає, чим жити» (Олесь Ульяненко «Жінка його мрії»); «Без нього я би померла. Точно би померла» (Таня Малярчук «Говорити»); **трагедія:** «Бо ти не конче мусиш вмерти біологічною смертю, зате померти для інших – приречений» (Юрій Іздрик «Таке»).

Отже, серед найважливіших концептів у структурі української концептуальної картини світу виділяється концепт СМЕРТЬ, що концентрує інформацію про смерть, кінець, припинення існування та способи й засоби її вербальної репрезентації. До типологічних виявів досліджуваного концепту належать природна / неприродна смерть; стосується / не стосується емоцій; смерть як початок / кінець; бажана / небажана смерть.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – С.166-205.
2. Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии / В. И. Карасик // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград: Перемена, 2001. – С. 3-16.
3. Колесов В.В., Пименова М.В., Теркулов В.И. Гедонизм как явление русской лингвокультуры (на примере концепта *удовольствие*): коллективная монография. К.: Издательский Дом Д. Бураго, 2012. – 208 с. (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 19).
4. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці) / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Українська мова. – № 1. – 2009. – С. 41-52.
5. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Изд-во Истоки, 2001. – 191 с.
6. Українська мова. Енциклопедія / НАН України ім. О.О. Потебні. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 587 с.
7. Colm Hogan P. Cognitive science, literature, and the arts: A guide for humanists / P. Colm Hogan. – New York: Routledge, 2003. – 272 pages.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тищенко Лілія – магістр філології, аспірант кафедри української мови і прикладної лінгвістики філологічного факультету Донецького національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, фразеологія у когнітивному аспекті.

КОНЦЕПТ СУМ В ПОЕМІ ДЖ. Г. БАЙРОНА «МАЗЕПА»

Ірина ХОМИЦЬКА (Львів, Україна)

Статтю присвячено вивченню специфіки вербалізації концепта сум в концептуальній системі поеми Дж. Г. Байрона «Мазепа». Досліджено фонематичне наповнення лексем-вербалізаторів концепта.

Ключові слова: концепт, структура концепта, концептуальна система, частота вживання приголосних фонем.

The article is dedicated to studies of specificity of verbalization of concept sadness within the conceptual system of poem "Mazeppa" by G. G. Byron. Phonemic aspect of lexemes-verbalizers of the concept has been investigated.

Key words: concept, structure of concept, conceptual system, frequency of occurrence of consonant phonemes.

Вивчення авторського індивідуального світосприймання, репрезентованого в мовній картині світу художнього твору, є актуальним в сучасних лінгвістичних дослідженнях. Специфіка авторського відображення світу розкривається в ході аналізу концептуальної системи твору. Авторський досвід та знання представлено концептами, які не відображають дійсність дзеркально [5 : 60]. Структура концепта не є постійною. Вона змінюється під дією інших концептів певної концептуальної системи [4 : 102–120]. Незмінне інваріантне ядро концепта, яке вирізняє його з-поміж інших концептів в межах однієї концептуальної системи, доповнюється змінними, додатковими ознаками. Змінність додаткових ознак спричинена впливом інших концептів, з якими даний концепт співіснує, а також їх кількістю. Так, якщо концепт сум взаємодіє з: 1) концептом *воля*; 2) концептом *доля*; 3) концептами *воля* і *доля*, то додаткові ознаки будуть відмінними для кожного окремого випадку.

Метою нашого дослідження є вивчення структури концепта сум в концептуальній системі поеми Дж. Г. Байрона «Мазепа».

Концепт сум як один з основних концептів мовної картини світу є об'єктом дослідження наукових розвідок. Докладне вивчення концепта сум представлено у працях Ю. Д. Апресяна [1], Є. С. Кубрякової, В. З. Дем'янка, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузіної [2], В. А. Маслової [3], Ю. С. Степанова [6] та інших.

У наших попередніх дослідженнях концепт сум розглянуто в поемах Дж. Г. Байрона «Манфред», «Корсар» та «Шильйонський в'язень» [7]. Загалом концепт сум рельєфно представлено у творчості Дж. Г. Байрона та інших поетів епохи романтизму. Для цієї епохи характерним є образ відчайдушного, здатного на самопожертву героя, якому властиві і песимістичні настрої. Такими є головні персонажі зазначених вище поем: Манфред, Конрад та Бонівар.

Концепт сум є основним концептом концептуальної системи поеми Дж. Г. Байрона «Мазепа». Стан суму гетьмана зумовлений невдалою битвою під Полтавою. На прохання шведського короля Карла, Мазепа розповідає романтичну історію свого кохання в молоді роки. Старший від своєї дружини на тридцять років, граф жорстоко помстився молодому коханцеві, вибравши для нього тривалу, мученицьку і принизливу смерть. Норовливий жеребець помчав зв'язаного Мазепу у безкраї степи. Хоч і не судилось майбутньому гетьманові загинути, та довелось зазнати тяжких страждань. Найбільшою трагедією для Мазепи була смерть не в запеклому бою, а в повільному, болісному виснаженні.

Структура концепт сум охоплює основну та додаткові ознаки. Словникове значення лексеми сум є ядром концепт:

1: the quality or state of being sad: sorrowfulness, unhappiness, gloominess.

2: an instance (as a mood or an appearance) of being sad: something sorrowful, gloomy, or depressing <she talked about her death as she spoke... of any of the ~ es of nature – Willa Cather> [9 : 1998].

На периферії структури концепт сум виявлено такі додаткові ознаки:

1) sorrowfulness from loneliness:
all human dwellings left behind

...

Town – village – none were on our track,
But a wild plain of far extent

2) gloominess from nasty weather:

The sky was dull, and dim, and grey,
And a low breeze crept moaning by

3) sadness from physical suffering:

Meantime my cords were wet with gore,
Which, oozing through my limbs, ran o'er

...

And I could neither sigh nor pray –
And my cold sweat-drops fell like rain

4) unhappiness from autumnal evening:

... forest's foliage dead,
Discoloured with a lifeless red,
Which stands thereon like stiffened gore

5) Despair from such death:

Oh! how I wished for spear or sword,
At least to die amidst the horde,
And perish – if it must be so –
At bay, destroying many a foe

6) awareness of all reasons for sadness:

Cold, hunger, sorrow, shame, distress,
Thus bound in nature's nakedness

7) nightmares from exhaustion:

The earth gave way, the skies rolled round

...

The skies spun like a mighty wheel,
I saw the trees like drunkards reel

...

I felt as on a plank at sea,
When all the waves that dash o'er thee,
At the same time upheave and whelm,
And hurl thee towards a desert realm.

8) despondency from coming death:

They left me there to my despair,
Linked to the dead and stiffening wretch

...

From whence I could not extricate
Nor him nor me – and there we lay
The dying on the dead!

...

My last of suns go down on me,
In hopeless certainty of mind.

У наведених вище прикладах Дж. Г. Байрон вжив такі тропи: метафору (2, 6, 7, 8), епітет (1, 4), порівняння (3, 4, 7).

До лексем-вербалізаторів концепт сум відносяться:

іменники:

affright, agony, blackness, blood, blow, cold, confusion, curse, despair, destruction, distress, fear, foe, fury, gasp, gore, grave, hunger, ill, insult, nakedness, pain, pang, pray, rage, shame, sickness, sigh, snare, sorrow, sweat-drops, thirst, thrill, tortures, vengeance, woes, wounds, wrath;

сполучення іменників з прикметниками:

angry might, bitter prank, death's face, expecting raven, feeble effort, ghastly ride, heavy hours, hollow trance, lifeless limbs, painful hour, savage breed, savage force, savage laughter, starkly tied, stiffened gore, stiffened limbs, stiffening wretch, suspended pangs, temporary strength, uncourteous ride, wild horse, wild plain, wild shout, wild wood, wintry stream;

прикметники:

bloody, bound, cold, dark, dead, dim, discoloured, dizzy, drear, drooping, dull, dumb, exerted, faint, feeble, fierce, foreboding, frozen, furious, ghastly, giddy, grey, headlong, helpness, hideous, hopeless, houseless, intolerable, lifeless, numb, painful, scarred, senseless, sick, sickly, slain, sore, stark, swoln, untamed, untired, weary, worse than wild;

дієслова:

convulse, cry, curse, deplore, despair, despond, destroy, die, dread, err, fail, grieve, howl, lack, overtorture, perish, smite, struggle, thrill, throb, tire, toll, writhe.

Фонематичне наповнення наведених лексем-вербалізаторів концепта *сум* найчисельніше складає група передньоязикових фонем. У групах іменників це – r; сполучень іменників з прикметниками – r, s, t; прикметників – d, s, r, l; дієслів – r. Загалом найчастотнішими фонемами є r та s. Їх виявлено і при римуванні:

'Twas studded with old sturdy trees,
That bent not to the roughest breeze
Which howls down from Siberia's waste,
And strips the forest in its haste.

Сум головного персонажа зумовлений втратою коханої Терези, яку він безмежно любив. Концепт *сум* співіснує з концептом *любов* в концептуальній системі поеми. Доречно розглянути структуру концепта *любов*.

Основною ознакою концепт *любов* є словникове значення лексеми love:

1, a: the attraction, desire, or affection felt for a person who arouses delight or admiration or elicits tenderness, sympathetic interest, or benevolence [9 : 1340].

Периферію концепт представлено такими додатковими ознаками:

1) admiration of Theresa's eyes:

She had the Asiatic eye

...

Large, dark, and swimming in the stream,
Which seemed to melt to its own beam

2) admiration of Theresa's brow:

A brow like a midsummer lake,
Transparent with the sun therein

3) strong feeling of love:

I loved her then – I love her still;
And such as I am, love indeed
In fierce extremes – in good and ill.

4) mutual love:

I loved, and was beloved again;
In sooth, it is a happy doom

5) readiness for self-sacrifice:

I know not that – I would have given
My life but to have called her mine
In the full view of earth and heaven

Наведемо лексеми, які вербалізують концепт *любов*:

іменники:

fire, gaiety, heart, heaven, langour, love, passions, soul, youth;

сполучення іменників з прикметниками:

burning chain, dawning time, goodly stripling, happy doom, soft heart, tender light;

прикметники:

beloved, gentle, glad, happiest, loved, mysterious, pensive, tremulous, weak;

дієслова:

bind, gaze, long, love, meet, sigh.

Аналіз мовленнєвої реалізації концепт сум в поемі Дж. Г. Байрона «Мазепа» розширив характеристику структури концепт. Встановлено додаткові ознаки, які відрізняються від периферійного наповнення концепт в поемах «Манфред», «Шильйонський в'язень» та «Корсар». Дослідження є перспективним у плані подальшого вивчення концептуального устрою творчості Дж. Г. Байрона.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Англо-русский словарь синонимов / Юрий Апресян. – М. : Русский язык, 1988. – 544 с.
2. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Елены Кубряковой. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 245 с.
3. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие. – 4-е изд. / Валентина Маслова. – М. : Флинта: Наука, 2008. – 296 с.
4. Павиленис Р. И. Язык. Логика. Философия / Роландас Павиленис. – Вильнюс : Ин-т философии, социологии и права, 1981. – 143 с.
5. Серебренников Б. А. О материалистическом подходе к явлениям языка / Борис Серебренников. – М. : Наука, 1983. – 319 с.
6. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Юрий Степанов. – М. : Академический проект, 2001. – 990 с.
7. Хомицька І. Ю. Концепт «сум» у творах Дж. Г. Байрона «Манфред», «Шильйонський в'язень», «Корсар» / Ірина Хомицька // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія. – Черкаси, 2010. – Число 16. – с. 138–143.
8. Вугон G. G. Mazeppa. – Режим доступу: <http://classclit.about.com/library/bl-etexts/lbyron/bl-lbyron-mazeppa>.
9. Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged. – Merriam-Webster INC. Publishers, Massachusetts, U. S. A. – 2662 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Хомицька – асистент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка».

Наукові інтереси: прикладна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, функціональна стилістика

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СКРИПТУ ПОБАЧЕННЯ (НА ОСНОВІ ТВОРУ ДЖОНА ГРЕЯ “MARS AND VENUS ON A DATE”)

Ганна ШТАНГРЕТ (Львів, Україна)

У статті аналізується реалізація скрипту “побачення” на матеріалі книги американського автора Джона Грея “Марс і Венера на побаченні”. Подано засоби вербалізації та учасників зазначеного скрипту. Виділено п'ять етапів (мікросценаріїв) розвитку стосунків між чоловіком та жінкою: “привабливість”, “невизначеність”, “виключні відносини”, “близькість”, “заручини”.

Ключові слова: концепт, когнітивна лінгвістика, скрипт, скрипт “побачення”, мікросценарій, вербалізація, семантична домінанта.

The article analyzes the representation of the script “Date” based on the book by American author John Gray “Mars and Venus on a Date”. Means of verbalization and the participants of the script are presented. Five stages (microscripts) of the development of the relationships between man and woman are singled out: “Attraction”, “Uncertainty”, “Exclusivity”, “Intimacy”, “Engagement”.

Key words: concept, cognitive linguistics, script, script “Date”, microscript, verbalization, semantic dominant.

Розробка теорії концепту та концептуального аналізу є на даний час найбільш актуальною в галузі когнітивної лінгвістики у зв'язку із підвищенням інтересу до природи ментальної діяльності людини. Проблема концепту, яка активно розроблялася в 70-ті роки ХХ ст., не втратила своєї привабливості і сьогодні. Проте, і на сьогоднішній час вона недостатньо розроблена, що пояснює **актуальність** даного дослідження. Поняття концепт неоднозначно сприймається дослідниками через відсутність рамок, що його обмежують. В будь-якому розумінні концепт як операційна одиниця думки – це спосіб і результат квантифікації та категоризації знання, оскільки його об'єктом є ментальні сутності ознакового характеру [3: 8].

Метою пропонованої статті є моделювання сценарію “побачення” шляхом виділення певних етапів (мікросценаріїв) стосунків чоловіка та жінки, що ведуть до заручин на

матеріалі науково-популярної літератури XXI століття. **Об'єктом** роботи є скрипт “побачення” у стосунках чоловіка та жінки у творі Джона Грея “Mars and Venus on a Date”. **Предметом** дослідження є мовна реалізація та структура скрипту “побачення”, його моделювання у вигляді мікросценаріїв.

Аналізуючи багатовимірну структуру концепту, який не має однозначного трактування як лінгвістичне явище, виникає ряд труднощів. Для вирішення дослідницьких завдань для моделювання концептів, вчені використовують традиційні одиниці когнітивістики (фрейм, гештальт, сценарій (скрипт)), що мають більш чітку структуру, ніж концепт.

Скрипт – фрейм, складовими якого є послідовні типи подій [6: 391]. На думку Н.И.Болдирева, сценарій або скрипт – динамічно представлений фрейм як певна послідовність етапів, епізодів, що розвивається у часі [2: 36-38]. В.З.Дем'янков визначає сценарій як різновид структури свідомості, що виробляється в результаті інтерпретації тексту, коли ключові слова і ідеї тексту створюють тематичні (“сценарні”) структури, які виокремлюються з пам'яті на основі стандартних, стереотипних значень, приписаних термінальним елементам [4]. На думку таких науковців як Попова З.Д., Стернін І.А., за змістом концепти можуть ділитися на наступні когнітивні структури: уявлення, схеми, поняття, фрейми, сценарії (скрипти), а також гештальти. Різняться ці структури між собою ступенем абстракції та об'ємності, кожен наступний різновид концептів презентує вищий ступінь організації. Сценарій, або скрипт – це послідовність деяких епізодів в часі, стереотипні епізоди з ознакою руху, розвитку. Фактично, це фрейми, які розгортаються в часі та просторі як послідовність окремих епізодів, етапів, елементів [5: 117 – 119].

Бабушкін А.П. всі концепти поділяє на мисленнєві картинки, схеми, гіпероніми, фрейми, інсайти, сценарії, калейдоскопічні концепти. Концепт – сценарій (скрипт) – схема подій, представлення інформації про стереотипні епізоди, послідовність і зв'язок мисленнєвих подій, позначених словом, їх динаміка [1: 43-67]. Через інтерпретацію базових концептів розкриваються індивідуальні особливості сприйняття автором оточуючого середовища. Концептуальний аналіз дозволяє зрозуміти тонкощі ідіостилю певного письменника.

На основі книги сучасного американського письменника Джона Грея, ми описали об'єктивацію скрипту побачення – представлення автором моделі розвитку стосунків чоловіка і жінки під час та після періоду побачень. В авторському розумінні існує п'ять етапів у стосунках чоловіка і жінки протягом того часу, коли вони зустрічаються.

Побачення – це одна з форм залицяння, що полягає в соціальній діяльності, яку ведуть дві персони з метою оцінити один одного на придатність в якості партнера для інтимних відносин [7]. Звичаї побачення та терміни, які використовуються для його опису, значно відрізняються в різних країнах. У найзагальнішому сенсі це дві людини, що починають взаємини і вивчають, чи сумісні вони для проведення часу разом публічно як пара, які можуть мати або ще не мають сексуальних стосунків. Цей період залицяння іноді розглядається як попередник заручин або шлюбу.

Автор книги “Марс і Венера на побаченні” зазначає, що в минулому суть побачення була зовсім іншою. Чоловік і жінка шукали партнерів заради задоволення основних потреб для виживання та безпеки в суспільстві. Жінка потребувала чоловіка-годувальника, в той час як чоловік волів мати дбайливу дружину, яка б створювала затишок у їхньому домі. Сьогодні цей процес змінився. Обидва партнери, окрім потреб, які були важливі у минулі роки, шукають також задоволення своїх емоційних, ментальних та духовних потреб. Представники протилежних статей шукають споріднену душу, щоб разом пережити любов і щастя. Стосунки між чоловіком і жінкою починаються з першого побачення. У деяких пар воно має продовження у вигляді бурхливого роману і закінчується узаконенням стосунків (шлюбом), або у вигляді легкого флірту, а у когось стосунки після цього закінчуються.

Упродовж розвитку подій скрипту **побачення** характерною є присутність двох ключових актантів, представлених концептами “чоловік” та “жінка”. Отже, для того, щоб зав'язалися стосунки, існує етап пошуку правильної особи: “*We can pick the right person only when our hearts are open*” [8]. Важливість цього етапу автор підкреслює метафорою “відкриті серця”: “*When our hearts are open, we are able to be attracted to and even fall in love with the right person, or at least make progress in finding someone closer to the right person*” [8]. Процес

пошуку правильної людини Джон Грей метафорично виражає через порівняння із стрільбою з лука, що вимагає великих зусиль та практики, і влучити у центр вдається небагатьом: *“Finding the right person for you is like hitting the center of a target in archery. To aim and hit the center takes a lot of practice”* [8]. В рамках цього процесу існує декілька моментів, дуже важливих для обох представників протилежної статі. По-перше, факту лише фізичної привабливості є недостатньо: *“Physical chemistry alone is very short-lived... After a few brief encounters of physical passion this chemistry will quickly dissipate”* [8]. По-друге, відкрите серце є запорукою досягнення поставленої мети *“When our hearts are open, we can be assured that we are getting closer to our goal”* [8].

Моделюючи скрипт **побачення** в авторському розумінні, можна розбити його на п'ять основних етапів (мікросценаріїв): привабливість, невизначеність, бажання бути єдиним/єдиною, близькість, заручини. Успішний союз протилежних статей можливий тільки тоді, коли люди проходять всі етапи, що ведуть до заручин: *“The blending together of male and female must be done in gradual stages”* [8].

Для проходження першої фази (мікросценарію “привабливість”) учасники повинні показати себе з кращої сторони, аби в подальшому рухатися до кінцевої мети *“To sustain attraction in stage one, we must express our best and most positive self”* [8]. Від атмосфери на першому побаченні залежать наступні фази даного мікросценарію, які можуть виражатись у двох варіантах. Якщо чоловік розуміє та сприймає “звички та традиції, що існують на Венері”, стосунки між ним та його обраницею мають шанс на щасливе *продовження* *“The understanding of how we are different gives a man that power”* [8]. В протилежному випадку побачення приречене. Поведінка та манера спілкування на побаченні також має важливе значення для подальшої долі стосунків *“Just as a woman is attracted to a man who shows interest in her, a man is attracted to a woman who clearly can be pleased”*; *“Conversation should be light, not heavy, focused on current event in the world and in their lives, but discussed in a positive manner”* [8]. Ще одним ґрунтовним фактом на побаченні з боку жінки є її здатність втримати чоловіка на певній відстані для того, щоб відносини мали простір для розвитку в майбутньому *“Distance not only makes the heart grow fonder but gives a man the opportunity to pursue. Without movement and the opportunity for more, a man can easily lose the interest necessary to move through five stages of dating”* [8]. Семантичні домінанти мікросценарію вербалізовані лексемами “understanding”, “positive (attitude)”, “mystery”.

Наступним мікросценарієм даного скрипту є етап невизначеності. Зустрівши споріднену душу на другій стадії зближення, чоловік чи жінка ловлять себе на думці, що не можуть зрозуміти якою людиною є їх партнер. Виникає відчуття непевності. Для чоловіка важливим є зупинити вибір на жінці, з якою він перейшов у наступну стадію зближення, не порівнюючи її з іншими жінками, що передували цьому: *“...he can easily make the mistake of thinking, If I am not sure, then I should keep looking around and testing. He doesn't realize how this tendency can prevent him from ever finding the confidence that he is with the right person”* [8].

Відчуття сумніву можуть виникати і у жінок, проте їх поведінка дещо відрізняється від поведінки чоловіків: *“While a man tends to question whether he wants to pursue a relationship, a woman tends to question where the relationship is going”* [8]. Припускаючись двох типових помилок *“either she starts asking questions about the relationships, or she may try to win him over”* жінка ризикує стосунками. Представницям прекрасної половини людства слід пам'ятати про те, що чоловіки порівнюються з підтяжками, які час від часу відтягуються, і, якщо за ними не бігти, вони повертаються *“By giving the man the space to pull away and then once again become more interested, a woman also gets to know if this man is the one with whom she would like to have an exclusive relationship”* [8]. Семантичні домінанти цієї стадії – “freedom”, “uncertainty”.

Ключем для закладення міцної основи щирих відносин на третій стадії зближення (мікросценарій “виключні відносини”) є рішення зосередитися виключно на своїх відносинах з даним партнером і не заводити романів на стороні. Протягом цього етапу потрібно здійснювати такі ж романтичні вчинки, як і впродовж двох попередніх, які допомогли партнерам перейти до наступного: *“Having primary romantic relationship and avoiding any romantic relationships on the side will build the foundation for truly loving someone”* [8]. Зі

сторони чоловіків сюжет третьої стадії може розвиватися за двома сценаріями. Згідно першого варіанту сценарію, чоловіки помилково можуть вважати, що на третій стадії можна забути про романтику, оскільки він вже зробив все можливе для того, аби підкорити свою кохану; чоловік розслабляється, перестає діяти і втрачає шанс проявити свої кращі якості. Таким чином, відносини у такому випадку втрачають гостроту. Автор наводить приклад порівняння із втратою інтересу чоловіка до роботи, на якій він вже добився успіху. Почуваючи себе надто впевнено там, де досягнуто певних висот, чоловік втрачає бойовий азарт, і удача покидає його. Інший сценарій спостерігається у тому випадку, коли чоловік, використовуючи всю ніжність і любов, продовжує дивувати жінку гарними вчинками та створює романтику на побаченнях. Так само як і у кар'єрній сфері, у відносинах з жінкою чоловіку потрібно багато працювати, ризикувати, досягати нового: *"By continuing to take the time to research what a woman might like and put forth the effort to plan and deliver a romantic date, a man ensures the growth of affection and interest in his relationship"* [8]. Намагаючись з усіх сил задовольнити потреби своєї половини в романтичному плані, чоловік переконується в тому, що невеликі знаки уваги не тільки підкоряють жінку, а й зберігають його привабливість в її очах. Ризикуючи, чоловік отримує нагороду у вигляді щасливої партнерки: *"Giving still requires effort and risk, but the reward makes it all worthwhile. His reward is the pleasure and pride he feels when he succeeds in making his partner happy"* [8]. Щодо жінок, то на третій стадії зближення вони повинні опанувати мистецтво спілкування з чоловіками (коли жінка потребує допомоги, їй слід самій просити про це чоловіка): *"The biggest mistake a woman makes in stage three is to assume that now a man will do things without her having to ask"* [8]. Семантична домінанта цієї стадії – "romanticism".

Якщо чоловік і жінка відчують потяг один до одного на фізичному, емоційному, інтелектуальному та духовному рівнях, їхні стосунки можуть вступити в четверту стадію стосунків (мікросценарій "близькість"). На цій стадії партнерам можна розслабитися і не потрібно слідкувати за собою, щоб ділитися тільки приємними переживаннями, як це було на попередніх етапах. Жінка може висловлювати свої емоції навіть в поганому настрої. Вона не повинна бути тепер тільки позитивною. І це велике полегшення для неї: *"Now she can turn to her partner and share her vulnerable side; she can relax and be the rest of who she is"* [8]. Полегшення відчуває і чоловік, оскільки емоційна відкритість дозволяє перейти до фізичної близькості: *"As the woman experiences the ability to open up and share all of herself mentally and emotionally, then they both rejoice in the opportunity to experience that love physically as well"* [8]. Семантичні домінанти цієї фази – "to relax", "to be oneself", "to open up".

Проте, труднощі також існують на четвертій стадії. Чоловікам важко змиритися з тим, що у жінок після духовного підйому завжди йде спад. Жінки наче хвилі: *"Increased intimacy makes a woman feel more vulnerable, and as a result her feeling will tend to rise and fall like waves"* [8]. В свою чергу, чоловіки порівнюються з підтяжками. Це означає, що їм час від часу необхідно усамітнитися, щоб потім з новими силами продовжувати свої стосунки. Приймаючи потребу чоловіка "відтягуватися", жінка створює правильні умови для того, щоб чоловік знайшов у собі бажання стати ближчим до неї: *"By supporting a man's tendency to pull away, a woman ensures that he can find the love in his heart to come back"* [8].

Подолавши чотири стадії зближення, чоловік чи жінка розуміють, що готові до шлюбу. Приймаючи рішення піти під вінець, кожен повинен усвідомити той факт, що він готовий провести все своє життя із обраним партнером. Думку про шлюб автор книги метафорично порівнює із спалахом блискавки, оскільки вона може з'явитися та зникнути, подібно до того, як сумніви щодо шлюбу можуть виникати навіть на останній стадії зближення: *"Although we are certain that our partner is right for us, this knowledge can later be doubted or forgotten"* [8]. Щоб у майбутньому не виникало сумнівів щодо прийнятого рішення одружитися, партнерам слід ретельно готуватися до цього кроку. Незважаючи на те, що чоловіки не надають великого значення пропозиції руки та серця, для жінок цей акт має особливе значення: *"On Venus, second to a wedding ceremony, the proposal is the most cherished memory of a lifetime"; "Besides being one of the most important gifts a man can ever give, a proposal paves the way for a great marriage"* [8].

На п'ятій стадії зближення найважчим є уникнути поспіху, приймаючи рішення про шлюб. Багато шлюбів розпадаються не через те, що партнери не підходять один одному, а через неготовність до неминучих проблем сімейного життя. Труднощі, пов'язані із спільним проживанням та побутом, можуть викликати відчуття сумніву про вибір правильної половини. Тому під час етапу заручин потрібно леліяти своє кохання та набиратись сил для вирішення майбутніх непорозумінь. Автор знову вдається до порівняння. Етап заручин порівнюється із розминкою перед спортивним змаганням: *"Being engaged is like a warm-up period before more rigorous exercise. It is a time to stretch your relationship muscles so that when you put them to the test and exercise them, they will be ready"* [8].

На основі даного аналізу можна зробити висновок, що реалізація скрипту "побачення" в авторському розумінні здійснюється через опис певних етапів (мікросценаріїв), учасниками яких є чоловік та жінка. Важливим моментом є дотримання порядку проходження всіх етапів по порядку, не пропускаючи жодного з них. Так, розвиток сценарію розділено на п'ять мікросценаріїв: привабливість, невизначеність, бажання бути єдиним/єдиною, близькість, заручини, кожен з яких має свої варіанти розвитку – продовження стосунків та перехід до нового етапу або ж закінчення відносин між партнерами. Перспективою подальшого дослідження є побудова сценаріїв та скриптів взаємовідносин чоловіка та жінки у різних сферах їх взаємодії: сім'я, робота, соціум.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж, 1996.
2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н.Н.Болдырев. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – 123с.
3. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели): Монография. – Волгоград: Перемена, 2003. – 164 с.
4. Дем'янков В. З. Сценарий [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.infolex.ru/Cs21.html>
5. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
6. Fillmore Ch. Frame Semantics // Cognitive Linguistics: Basic Readings /ed. By D.Geerearts. – Berlin, 2006. – P.373-400
7. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Побачення>

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

8. John Gray. Mars and Venus on a date. – Harper Collins Publisher, 1999. – 400p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Штангрет – асистент кафедри іноземних мов Національного лісотехнічного університету України; аспірант кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси – когнітивна лінгвістика, теорія дискурсу, лінгвістика тексту.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТОСФЕРЫ ЦВЕТА В ИСПАНСКОЙ И УКРАИНСКОЙ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИНАХ МИРА

Світлана ЯКИМОВА (Одесса, Україна)

Статтю присвячено порівняльному дослідженню репрезентації концептосфери кольору в іспанській та українській мовних картинах світу, засобам її вербалізації, а також аналізу подібностей та відмінностей позначень кольору у двох лінгвокультурах.

Ключові слова: позначення кольору, лінгвокультура, концептосфера, репрезентація, концепт КОЛІР.

The article is dedicated to the comparable research of the representation of the colour sphere of concepts in the English and Ukrainian linguistic view of the world, the methods of their verbalization and the analysis of the common and distinctive features of the colour concepts in two linguistic cultures.

Key words: colour naming, linguistic culture, sphere of concepts, representation, concept COLOUR.

Целью настоящей статьи является исследование способов репрезентации концептосферы цвета в испанской и украинской языковых картинах мира. В настоящей статье решаются следующие актуальные **задачи**: 1) исследуются понятия «концепт» и «концептосфера»; 2) анализируются языковые репрезентации базовых цветообозначений в испанской и украинской лингвокультурах. **Материалом** исследования послужили испанский толковый словарь *Diccionario etimológico de español* [27], украинские толковые словари *Словник синонімів української мови онлайн* [17], *Великий тлумачний словник сучасної*

української мови [3], а також *Словарь символов* [23], *Энциклопедия знаков и символов* [24], *Словник символів* [16].

Актуальность настоящего исследования обусловлена повышенным вниманием современной лингвистики к текстовому воплощению авторской картины мира. Важность изучения цвета с позиций когнитивной лингвистики определяется тем, что цветовые концепты являются одной из ключевых составляющих общечеловеческой концептуальной картины мира и авторской поэтической картины мира.

Изучение концептов является актуальным направлением совершенно разных областей знания: психологии, культурологии, языкознания, литературоведения, лингвокогнитологии и т.д., что определяет междисциплинарный характер объекта исследования. Интерес лингвистики направлен на выявление лингвоспецифических характеристик менталитета через анализ его семантических составляющих – концептов, занимающих важное положение в коллективном языковом сознании. Об этом свидетельствуют теоретические исследования концепта С.А. Аскольдовым [2], Д.С. Лихачевым [11], В.И. Карасиком [8], З.Д. Поповой [16], И.А. Стерниным [21], Ю.С. Степановым [20] и др.

В нашей работе мы рассматриваем основное содержание концепта цвет как составной части концептосферы цвета, представленное языковыми средствами, репрезентирующими цветовой концепт в языковой картине мира испанцев и украинцев. *Концепты*, будучи в основном всеобщими, одновременно заключают в себе множество возможных отклонений и дополнений, но в пределах контекста [27: 45]. Концепт находится между богатыми возможностями, возникающими на основе его «заместительной функции», и ограничениями, определяемыми контекстом. [11: 282].

В современной культурологии выделяют два основных подхода к пониманию концепта: *лингвокультурологический* (Ю.С. Степанов, В.В. Колесов) и *философский* (Ж. Делеза, Ф. Гваттари). Понимая концепты культуры как «ключевые слова», сторонники первого подхода пытаются охарактеризовать национальный культурный опыт. Согласно второму подходу, концепт определяется как «становящаяся событийная множественность» [9: 6]. Опираясь на две версии понимания концепта, культурологи рассматривают «концепт как инструмент анализа, который позволяет исследователю удержаться над бездной философских обобщений, избежать жесткости категориальных объятий социологии и не задохнуться в головокружительном мельтешении фактов» [9: 7].

Представляется продуктивным для анализа концепта в культуре сопряжение лингвокультурологического и философского подходов, поскольку речь идет не только и несколько о наименовании явления культуры, но, в первую очередь, о его бытовании и восприятии участниками культурного процесса. Так или иначе, анализируя концепт, мы выходим на смыслообразование, которое происходит внутри концепта и которое сам концепт, в свою очередь, создает в соответствии с реализацией его потенций в конкретной культурной практике конкретного носителя культуры [11: 3].

Содержание термина «смысл» как категории философии составляет «многообразная рефлективная связь наличной предметности и проблематизированной онтологии», «это включенность некоторой частной и ситуативной предметности сознания в общую «картину мира», сложившуюся в этом сознании; такая необходимая связь между ними, без которой ни эта предметность, ни эта «картина» не могут быть *помыслены*» [6: 66].

Представляется важным при анализе концепта учет существенной его составляющей, на которую обратил внимание Ю.Е. Прохоров, исследовавший концепт с позиций когнитивной лингвистики: «Его элементы не существуют безусловно в определенных местах, а скорее обладают «тенденцией к существованию» [18: 158].

В своем исследовании Ю.Е. Прохоров приходит к следующему выводу: «Концепт – сложившаяся совокупность правил и оценок организации элементов хаоса картины бытия, детерминированная особенностями деятельности представителей данного лингвокультурного сообщества, закрепленная в их национальной картине мира и транслируемая средствами языка в их общении» [20: 159].

Анализируя концепт в культуре, академик Ю.С. Степанов указывает на «три компонента, или три «слоя», концепта: (1) основной, актуальный признак; (2) дополнительный, или

несколько дополнительных, «пассивных» признаков, являющихся уже неактуальными, «историческими»; (3) внутреннюю форму, обычно вовсе не осознаваемую, запечатленную во внешней, словесной форме» [20: 46]. «Концепт – это как бы сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека. И, с другой стороны, концепт – это то, посредством чего человек – рядовой, обычный человек, не «творец культурных ценностей» – сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на нее» [20: 43]. В свою очередь, по мнению Д.С. Лихачева, «концепт имеет смысл своего существования в «подстановочной» роли в языке» [11: 6]. «То обстоятельство, – пишет Д.С. Лихачев, – что концепт скрывает за собой, позади себя всю сложность и все обилие словарного смысла, как ни парадоксально это звучит, облегчает общение с помощью языка, как облегчает алгебра арифметические действия» [11: 5].

Указанные многозначность и заместительность концепта, являющиеся отличительными признаками концепта, в сравнении, например, с такими синонимичными определениями, как "значение", "понятие", "культурная универсалия", позволяют рассматривать отдельный концепт как внутри локальной (или индивидуальной), так и общекультурной, общенациональной, общечеловеческой концептосфер.

Совокупность концептов, объединенных на основании того или иного признака, обозначается термином «концептосфера» [6: 6]. Например, по тематическому признаку в ценностной картине мира могут быть выделены этическая, религиозная, юридическая и прочие концептосферы. *Концептосфера* национального языка тем богаче, чем богаче вся культура нации, которая соотносится со всем историческим опытом нации и включает в себя литературу, фольклор, изобразительное искусство, которое также имеет непосредственное отношение к языку и, следовательно, к национальной концептосфере. Между концептами существует связь, определяемая уровнем культуры человека, его принадлежностью к определенному сообществу людей, его индивидуальностью. Одна концептосфера может сочетаться с другой – скажем, концептосфера русского языка в целом, но в ней концептосфера инженера-практика, а в ней концептосфера семьи, а в ней индивидуальная концептосфера. Каждая из последующих концептосфер одновременно сужает предшествующую, но и расширяет ее [4].

Таким образом, каждый отдельный концепт в силу своей многозначности и зависимости от субъективного опыта личности, которая использует его, имеет свою концептосферу. Но в то же время концептосферу имеет и отдельная культура. В этом случае концептосфера представлена совокупностью концептов, порождающих смыслы, составляющие при их сближении новые смыслы для характеристики бытийности того или иного феномена или артефакта.

Языковые репрезентации базовых цветовых концептов формируют *концептосферу цвета* как фрагмент языковой картины мира. Познание цвета – это осознание смысла образов архетипов, канонизированных мировой культурой. Системы цветовых обозначений и цветовых символов в разных языках и культурах доказывают влияние родного языка на характер цветовой классификации [13: 3]. Анализ цветообозначений необходим для выявления роли цвета в построении визуального пространства человека и обусловленности функционирования в языке с учетом культурно-исторических традиций и испанского менталитета.

Культурно-исторические традиции испанского и украинского народов сложно назвать похожими. Специфическими чертами представителей *романской культуры*, в нашем случае *испанцев*, является их психоэмоциональная экспрессивность и спонтанность в проявлении душевного настроения [12]. Представители же *славянской культуры*, к которой принадлежат *украинцы*, славятся своим миролюбием, несклонностью к агрессии и насилию. Им характерна такая черта, как индивидуализм, они, в основном, интроверты, наивысшую ценность для которых представляет собственная семья и дом [23]. Все эти качества видны в понимании символики цвета данными народами.

Эстетика цвета произрастает из тонкого восприятия *испанцами* и *украинцами* окружающей действительности. Передача информации с помощью цвета основана на возникающих ассоциациях, имеющих несколько слоев: общие природные, более поздние

слои – влияние культурных традиций народа, к которому принадлежит человек, а затем уже цветовые ассоциации личных переживаний и впечатлений. Цветообозначения испанского и украинского языков соотносятся с семиотической, ценностной и философско-мировоззренческой картиной мира. Рассматривая концептосферу цвета испанской и украинской цивилизации мы выявляем не только феномен цвета как своеобразный концепт мировосприятия, отличный от украинского, но и систему цветосимволики как встроенную в лексическую базу древнюю мифологическую систему.

Так, в испанской лингвокультуре ядро концептосферы цвета презентуется лексемой *rojo*, которая имеет значение *красный*. Синонимичным вариантом лексемы *rojo* является цветообозначение *colorado*, которое обозначает *красный* и/или его оттенок *красноватый* [24]. Именно красную мулету (*muleta roja*) использует тореадор во время корриды (*rojo* как символ крови). Красный цвет используется также в одежде и деталях (*falda roja, flor roja en el pelo*), наряда танцовщиц фламенко (*bata de cola roja*) (*rojo* как символ страсти, любви, темперамента). Также символическим для испанской лингвокультуры является и желтый цвет (*amarillo*), который является символом солнца, тепла, весны и цветов (*genista hispanica amarilla*). Данный цвет вместе с красным является цветом испанского флага, символическое значение цветов которого берет свои истоки в следующей легенде: один из королей Арагона, пожелав иметь свое знамя, остановился на флаге с гладким золотым полем (*amarillo* – золото), по которому он провел два пальца, окунув их в кубок свежей крови животных (*rojo* как символ крови) [26: 172].

В свою очередь в украинской лингвокультуре ядром концептосфера цвета являются цветообозначения *жовтий* (*желтый*) и *блакитний* (*голубой*) цветами, которые представляют собой цвета украинского флага, а также являются символами пшеницы и неба над головой [7]. Также желтый цвет трактуется в рамках солнечного культа праукраинцев – верховного божества *Дажбог-Сонца*, цвет которого является священным. Именно поэтому желтый цвет сопровождал киевских князей на клейнодах, запорожских казаков на флагах, также золотым цветом украшали купола христианских храмов. Синий цвет при этом, как цвет неба, символизировал одновременно весь мир: «Синь – це буття, це природа, це земний устрій, породжений богом для людини, а насамкінець – людиною для людини» [10: 173]. Также весьма символическим для украинской лингвокультуры является малиновый (*малиновий*) цвет. Знамена этого цвета были весьма распространены в украинской истории, хоть и не были доминирующими. Малиновый цвет – цвет калины, которая в украинской лингвокультуре является символом чистоты, непорочности [10: 173].

Нельзя оставить без внимания и цветообозначение *negro/чорний*. В испанском языке черный цвет (*negro*) является символом конца (*el final*), тени (*la sombra*), темноты (*la oscuridad*), ночи (*la noche*), страха (*el horror*), преступления (*el crimen*), смерти (*la muerte*). В ходе нашего исследования нам встретились следующие испанские словосочетания с цветообозначением *negro/чорний*: «*corazón negro*» (*черное сердце* как символ плохого, злого человека), «*oveja negra*» (*черная овца* – символ человека, который отличается от остальных своими негативными качествами), «*ver todo negro*» (*видеть все черным* как символ пессимизма).

В украинском языке цветообозначение *negro/чорний* символизирует смерть (*смерть*), ночь (*ніч*), горе (*горе*), похороны (*похорон*). Цветообозначение *negro/чорний* в украинском языке мы можем встретить в таких словосочетаниях, как: «*чорний піар*» (*черный пиар* – негативная реклама), «*чорний гумор*» (*черный юмор* – юмор, связанный со смертью). *Negro/чорний* в украинском языке также является символом чего-то старого, грязного: черновик (*чернетка*), черный ход (*чорний хід*).

В ходе нашего пилотного исследования мы также обнаружили, что в испанском языке существуют фразеологизмы, где ядром сравнения выступают названия насекомых: *más negro que una hormiga* (чернее муравья) [15: 323]. В украинском языке мы также нашли похожий фразеологизм: *чорний як жук* (черный как жук) [15: 323].

Изучив доминирующие цветообозначения в указанных лингвокультурах, мы сделали **вывод** о том, что о константности цветовых концептов, составляющих концептосферу цвета, говорят данные исследования цветовой лексики в художественных произведениях, где

цветовые концепты выступают как средства создания художественной образности. В ходе нашего исследования мы увидели, что сходства в двух культурах отмечаются в цветообозначении *amarillo/жовтий* для характеристики таких понятий, как *солнце, тепло*, а также в цветообозначении *negro/чорний* для характеристики таких понятий как *ночь, смерть*, тогда как цветообозначение *rojo* в испанской лингвокультуре является символом любви, страсти, огня, цветообозначение *малиновий* в украинской лингвокультуре символизирует непорочность, чистоту. Преимущество языковых репрезентаций цветовых концептов заключается не только в доминировании красного, желтого, черного и синего цветов в лингвокультурах Испании и Украины. Реализация концептосферы цвета в языковой картине мира испанцев и украинцев осуществляется с опорой на национальное лингвокультурное сознание и тесно связана с национальными и современными коллективными цветовыми доминантами (красный, желтый, черный, синий) в языковом сознании. При дальнейшем исследовании концептосферы «цвет» в испанской (латиноамериканской) и украинской лингвокультурах необходимо учитывать их этноспецифические различия, связанные с историческими, культурными и гендерными факторами.

Перспективой данного исследования является контрастивное исследование реализации концептосферы цвета в художественном дискурсе на материале произведений современных испанских (Мигель де Унамуно, Эдуардо Мендоса), латиноамериканских (Габриэль Гарсиа Маркес, Хорхе Луис Борхес) и украинских (Оксана Забужко, Тарас Прохасько, Юрий Андрухович, Мария Ряполова, Дара Корний, Марина Соколян, Андрей Дмитрук) авторов.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Апресян Ю.Д. Языковая картина мира и системная лексикография. – М.: Издательство: «Языки славянских культур», 2006. 910 с.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово// Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: Антология / Под общ. ред. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267-279.
3. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Перун, 2005. – 1728 с.
4. Глазкова Т.В. Концептосфера как система культурных символов. – Режим доступа: http://sociosphere.com/publication/conference/2013/166/konceptosfera_kak_sistema_kulturnyh_smyslov/
5. Дарамилова З.Г. Концепт, концептосфера как базовые понятия когнитивной лингвистики. – Режим доступа: http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2008/II/uch_2008_II_00031.pdf
6. Даренский В. Ю. Концепт «герменевтического круга» как рефлексия смыслотворчества в культуре // Концепты культуры и концептосфера культурологии: Коллективная монография / Под ред. Л. В. Никифоровой, А. В. Коневоy. СПб.: Астерион, 2011. С. 66.
7. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник–довідник Жайворонок В.В. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
8. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
9. Концепты культуры и концептосфера культурологии: Коллективная монография / Под ред. Л.В. Никифоровой, А.В. Коневоy. СПб.: Астерион, 2011. С. 6.
10. Крисаченко В.С. Екологічна культура. Навч. посібник. – К.: Заповіт, 1996. – 352 с.
11. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Известия РАН. Сер. ОЛЯ. 1997. – №3. – С. 3 – 282.
12. Мельчакова Ю.С. Испанская национальная картина мира: взаимодействие искусства и религии. – Режим доступа: <http://elar.ufrj.br/bitstream/10995/1709/1/urgu0500s.pdf>
13. Морозова Т.А. Концептосфера цвета в китайской языковой картине мира. Тема диссертации и автореферата по ВАК 10.02.19. – Бийск, 2008. – 217с.
14. Муляр С.П. Колористична семантика в структурі російського художнього тексту (мова поезії 70 – 80-х рр. ХХ ст.): Автореф. Дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / С.П. Муляр; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., – 18с.
15. Півторак Л. Колоратив чорний у фразеології як вираження лінгвоментальності (на матеріалі іспанської, англійської, української та російської мов) / Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 54. – С. 322-325. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/35737>
16. Попова З.Д. Семантико-когнитивный анализ языка. / З.Д. Попова, И.А. Стернин. Воронеж, 2006. – 226 с.
17. Потапенко О.І., Дмитренко М.К., Потапенко Г.І. Словник символів. /За заг. ред. О.І.Потапенка, М.К.Дмитренка. – К.: Редакція часопису «Народознавство», 1997. –156с.
18. Прохоров Ю.Е. В поисках концепта. М.: Флинта: Наука, 2009. – С. 158.
19. Словник синонімів української мови онлайн – Режим доступу: http://ycilka.net/slovnuk_syn.php
20. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 40 – 76.
21. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. Воронеж, 2001. – С. 58 – 65.

22. Талько С.В. Лінгвоаксіологічна семантика антропоцентричних метафор та порівнянь в українській та англійській мовах. Автореф. Дис... канд. філол. наук: 10.02.17. / С.В. Талько; Київ нац. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., – 20 с.
23. Таранець В. Г. Українці: етнос і мова. – Монографія. –Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2013. –364 с.
24. Трессидер Д. Словарь символов. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/JekTresidder/
25. Энциклопедия знаков и символов. – Режим доступа: <http://www.znaki.chebnet.com/s10.php?id=342>
26. Якімова С.Э. Подходы к изучению концептосферы «цвет» в контрастивной лингвистике // Мова. Культура. Комунікація: Образ майбутнього у картинах світу та знакових вистемах. – Чернігов: Чернігів, 2013. – С170 –172.
27. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) – М.: Гнозис, 1994. – С. 45.
28. Diccionario etimológico de español – Mode of access: <http://etimologias.dechile.net/?color>.
29. Eduardo Mora-Anda. Los Colores en la literatura, la poesía y la vida. – Mode of access: <http://www.afese.com/img/revistas/revista56/coloreslit.pdf>
30. Manlio Brusatin. El cofre de los colores. – Mode of access: <http://missgati.blogspot.com/2012/10/concepto-color.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Якімова – викладач іспанської та латинської мов, аспірант кафедри германських та романських мов Національного університету «Одеська юридична академія».

Наукові інтереси: символіка кольоропозначень в іспанській, олсійській, українській мовах.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В ДИАХРОНИИ

Лилия ДОЛГОПолова (Киев, Украина)

Стаття присвячена вивченню граматичних трансформацій у діахронії на матеріалі давньовірхньонімецької поеми «Муспілли». Розглядаються також специфіка діахронного перекладу, у давньовірхньонімецькому тексті і засоби їх відтворення у сучасній німецькій мові.

Ключові слова: діахронний переклад, давньовірхньонімецький період, граматична трансформація, граматичні конструкції, футур, модальні дієслова, інфінітні форми.

The present article is dedicated in particular to the grammar transformations of Old High German poem "Muspilli". Specificity of diachronic translation, means of expressing future tense and means of its translation in modern language are also taken into consideration.

Key words: diachronic translation, Old High German, grammar transformation, grammar construction, future, modal verbs, infinite forms.

Не подлежит какому-либо сомнению тот факт, что перевод является одним из очень древних видов человеческой деятельности. Его появление связывают, прежде всего, с возникновением социальных групп, языки которых отличались друг от друга. С самого начала перевод выполнял важнейшую социальную функцию, обеспечивая межъязыковое общение людей. Общеизвестным является тот факт, что распространение в первую очередь письменных переводов открыло людям широкий доступ к культурным достижениям других народов, сделало возможным взаимодействие и взаимообогащение литератур и культур, а также сыграло важную роль в становлении и развитии многих национальных языков и литератур.

В современной лингвистике теории перевода отводится значительная роль: благодаря многочисленным научным разработкам переводоведение представляет собой достаточно разветвленную дисциплину, включающую такие направления как *общая и специальная теория перевода, история перевода, теория машинного перевода* и др.

При этом установление правил, которым должен следовать переводчик, и анализ соотношения языковых и речевых единиц двух языков, устанавливаемого в процессе перевода, главным образом осуществляется в синхронии. В то же время практически неизученными остаются исторические процессы перевода, возникающие внутри одного языка.

Актуальность данной работы объясняется недостаточностью изучения эволюционных процессов переводческих трансформаций как в современных отечественных, так и зарубежных лингвистических школах.

Цель работы заключается в установлении и описании грамматических трансформаций в истории немецкого языка как объекта переводоведения. Материалом исследования служат тексты поэмы «Муспилли», принадлежащие к различным историческим периодам немецкого языка: оригинал текста относится древневерхненемецкому периоду (9 век), его перевод – к современному немецкому языку (20 век) [1; 7].

Исторические тексты, появившиеся на самых ранних этапах развития языка, нередко адаптированы к современным особенностям языка. Как правило, речь идет о литературных шедеврах или сакральных текстах, которые должны быть доступны современникам. В теории перевода признается существование синхронных и диахронных переводов. В основу данного деления заложен фактор временных отношений между автором текста и переводчиком: «С теоретической точки зрения, видимо, следует признать, что существуют *синхронные* (не путать с устным синхронным переводом) и *диахронные* переводы. Синхронный, например, художественный перевод (даже если речь идет о жанре исторического романа) выполняется в эпоху создания оригинала, когда временной уровень языков подлинника и перевода соотносителен и когда автор и переводчик являются современниками. ... Когда же

переводятся произведения прошлых веков, то временная дистанция между созданием подлинника и перевода становится значительной, временные уровни языков оригинала и перевода уже не являются соотносительными, а экстралингвистические характеристики соответствующих эпох различаются коренным образом. В таких случаях следует говорить о диахронном переводе» [2: 138-139].

Языковая система в своем развитии нередко подвергается существенному изменению. Современники не всегда могут прочесть и понять текст, написанный в давние времена. Если исходить из того, что средством обеспечения возможности общения между людьми, говорящими на разных языках, является перевод [4: 37], то адаптацию к современным особенностям языка следует рассматривать как один из видов диахронного перевода. Текст, созданный в определенный исторический период, может переводиться не только на другой язык, но и подвергнуться переводу на исходный язык позднего периода. В процессе такого вида перевода также устанавливаются определенные отношения между двумя текстами временных периодов развития одного и того же языка.

Большую часть исторических переводов составляют различные религиозные сочинения как канонические книги Священного писания, апокрифы, Жития святых, проповеди, теологические сочинения. Изучение проблем перевода сакральных текстов имеет многовековую традицию. Общеизвестным является буквальный характер перевода с целью избежать искажения текста, что приводит к различиям в текстах оригинала и перевода, нарушениям норм языка перевода, искажению содержания оригинала. Однако при анализе текста различных периодов одного и того же языка данный факт может иметь положительные последствия. В этом случае мы можем обнаружить лексические, грамматические и стилистические архаизмы, трансформация которых при переводе на современный язык носит обязательный характер. Данные трансформации имеют большую ценность для историков-лингвистов, изучающих пути и механизмы развития языка.

Так, в известном произведении «Муспилли», относящимся к древневерхненемецкому периоду, выявляются различные грамматические и лексико-грамматические средства выражения будущего времени. Данный текст, предположительно, был написан в 830 году на баварском диалекте. Основной сюжет – борьба пророка Ильи с антихристом. Поэма написана в форме стихов и состоит из двух частей. Первая часть описывает расставание души, за которую борются ангелы и дьявол, с телом и напоминает о предстоящем Страшном суде. Во второй части речь идет о битве пророка Ильи с антихристом, предшествующей Страшному суду и пожару – *муспилли*, который начнется от крови текущей из ран Ильи. Поскольку действия в обеих частях разворачиваются в будущем, то данный текст изобилует различными средствами оформления будущего. Стоит отметить, что в древневерхненемецком периоде отсутствовали регулярные формы будущего времени, в то время как в современном немецком языке основное значение будущего времени приписывается форме Futur I.

Выражение предстоящих событий в поэме 9 века осуществляется с помощью глагольных форм настоящего времени и описательных конструкций. Первые употребляются как с префиксами, так и без них.

Глаголы без префикса

ahd	nhd
(1) so <i>qimit</i> ein heri	dann <i>kommt</i> das eine Heer
(2) dar <i>pagant</i> siu umpi.	Da <i>kämpfen</i> sie um sie.
(3) dar <i>piutit</i> der Satanasz altist heizzan lauc.	Da <i>bietet</i> der oberste Satan heiße Lohe an.

Транспозиция настоящего времени в будущее характерна для глаголов, в значении которых наличествует сема будущего. Употребление таких форм сохраняется в современном немецком языке и является довольно частотным. Переводы примеров (1) и (2) свидетельствуют об этом. В третьем примере мы имеем дело с префиксальным глаголом – anbieten, в то время как в современном немецком языке функционирует безпрефиксальный глагол bieten с тем же значением. Префикс *an-* выполняет уточняющую функцию

обращенности действия к кому-либо, что позволяет рассматривать употребление данного глагола с целью конкретизации лексического значения.

Префиксальные глаголы

Большинство глаголов в исходном тексте употребляются с префиксом *ki-* ‘ge-’ (4-5) со значением действия, завершение которого мыслится в будущем. С тем же значением выступают и префиксы *ar-* ‘er-’ и *var-* ‘ver-’ (6-7).

ahd	nhd
(4) uuanta ipu sia daz Satanazses kisindi <i>kiuuinit</i> ,	denn falls des Satans Gefolgschaft sie in die Gewalt <i>bekommt</i> ,
(5) daz er iz allaz <i>kisaget</i>	damit er alles <i>vorbringen könne</i>
(6) unzi diu suona <i>arget</i> ,	Wenn der Gerichtstag <i>hereinbricht</i> ,
(7) aha <i>artruknent</i> , muog <i>varsuuilhit</i> sih	die Flüsse <i>vertrocknen</i> , das Moor <i>verschluckt sich</i>

Образование новой дифференцированной системы сложных времен, прежде всего футурума, которое началось уже в древневерхненемецкий период, привело к полному и окончательному вытеснению префикса *ge-* как формального показателя предстоящего действия. Однако, в ряде глаголов приставка *ge-* закрепляется; при этом бесприставочный глагол может выйти из употребления: нвн. *gewinnen* ‘выиграть, победить’ **winnan*, *gelangen* ‘попадать’ **langen*, *geschehen* ‘происходить’ **schehen* и др. У глагола *gewinnen* ‘выиграть’ в древневерхненемецком существовала безпрефиксная пара *winnan* с неопределенным значением ‘бороться, сражаться’. Начиная с XI века, в активное употребление входит глагол *kämpfen* со значением ‘состязаться’, образованный от существительного *kampf*, и со временем вытесняет более древний глагол *winnan* с близким ему значением – ‘бороться, состязаться’. В результате расширения семантики, *kämpfen* начинает обозначать не просто состязание двух сторон, а борьбу в более широком значении, без указания на результативность. Поскольку в семантике глагола *gewinnen* присутствует сема результативности, то этот глагол не составил конкуренции глаголу *kämpfen*. Таким образом, за глаголом *kämpfen* закрепляется значение действия без указания на предел, в то время как *gewinnen* обозначает ограниченное пределом действие, момент его завершения.

Там, где простой глагол сохраняется, происходит соответствующая дифференциация значений: *hören* ‘слушать’ – *gehören* ‘принадлежать’, *stehen* ‘стоять’ – *gestehen* ‘признавать’, *gewöhnen* ‘приучать’ – *wohnen* ‘проживать’, *geraten* ‘попасть, удаваться’ – *raten* ‘советовать, угадывать’.

В современном переводе префиксальный глагол с *ki-* ‘ge-’ заменен синонимичными префиксальными глаголами (4) или описательной конструкцией (5).

Что касается глаголов с префиксами *ar-* ‘er-’ и *var-* ‘ver-’, то мы видим, что архаичная форма глагола *argangan* (6) заменена префиксальным глаголом *hereinbrechen*, поскольку у современного глагола *ergehen* отсутствует фазовое значение начала действия. В примере (7) мы имеем дело с заменой морфологичных архаизмов.

Описательные конструкции

Развитие будущего времени начинается в древневерхненемецком периоде из видовых (с глаголами *beginnen*, *werden*) и модальных отношений (*sollen*, *wollen*). В начале становления преобладает модальное будущее, которое со временем вытесняется начинательным будущим. Его распространение происходит в XIV-XV ст., а окончательная грамматикализация конструкции *werden* + *Infinitiv* относится к XV-XVII ст. [2:139–144].

Описательные конструкции со значением будущего времени представлены в исходном материале преимущественно двумя вариантами: *инфинитив* + *модальный глагол* *sculan/magan*; *партицип II* /*инфинитив* /*прилагательное* / *существительное* + *werden* (8-10), а также конструкцией *инфинитив* + *kītar* (11):

ahd	nhd
(8) daz er <i>touuan scal</i> .	an dem er sterben <i>muss</i> .
(9) daz imo nioman <i>kipagan ni mak</i> .	dass niemand mit ihm zu <i>kämpfen vermag</i> .

(10) denne <i>uuir</i> dit untar in uuic <i>arhapan</i> .	Jetzt <i>erhebt sich</i> Kampf zwischen ihnen.
(11) denne <i>ni kitar</i> parno nohheim den pan <i>furisizzan</i> ,	Kein Mensch <i>darf</i> dann das Aufgebot <i>versäumen</i> ,

В современном немецком языке сохранилось модальное будущее со значением неизбежности или желательности действия. В примере (8) переводчик заменяет глагол *sollen* на *müssen*, поскольку конструкция с *sollen* в современном немецком языке проецирует «будущее в прошедшем» (Zukunft in der Vergangenheit) [5: 101], а для конструкций с глаголом *müssen* характерно выражение неизбежности действия, вызванного внешними силами [6: 133].

Модальный глагол *mögen* (9) заменяется его производным *vermögen* со значением «сметь, мочь», в то время как в современном глаголе *mögen* данное значение отсутствует.

Конструкция с *werden*, которая легла в основу современных форм Futur I и Futur II переводчиком трансформируется в простую финитную форму (10). Проекция действия в будущее в данном случае осуществляется посредством контекста.

Глагол *kitar* (*giturran*) «сметь, отважиться» (11) в современном немецком языке не сохранился. В современном тексте переводчик заменяет его модальным глаголом *dürfen*, в семном составе которого присутствует данное значение.

Таким образом, работа над переводом древних текстов является творческим процессом и требует от переводчика не только знания языка раннего периода, но и определенных навыков и умений работы с архаичными явлениями. При диахронном переводе у переводчика возникают дополнительные трудности: архаизация грамматических форм, грамматического значения; утрата грамматических форм и конструкций.

Перспективой данного исследования является анализ различных видов трансформаций в диахронии на материале современных европейских языков.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Богуславская И. В. История немецкого языка: хрестоматия / Богуславская И. В. – СПб. : КАРО, 2006. – 320 с.
2. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). — М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001, — 224 с.
3. Долгополова Л.А. Інфінітив в історії німецької мови (IX–XX ст.): Монографія. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2010. – 207 с.
4. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб.для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
5. DUDEN: Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / Hrsg. von der Dudenredaktion, bearb. von P. Eisenberg. – [6., neu bearb. Aufl.]. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1998. – 912 S.
6. Helbig G., Buscha J. (1999): Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht [19. Aufl.]. – Leipzig, Berlin, München, Wien, Zürich, New York: Langenscheidt, Verl. Enzyklopädie. – 736 S.
7. Vetter. F. Zum Muspilli: Und zur germanischen Alliterationspoesie. Metrisches – kritisches – dogmatisches. – BiblioLife, 2010. – 146 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Долгополова – доктор філологічних наук, професор, завідувача кафедрою німецької філології, перекладу та прикладної лінгвістики Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: історична граматики, історія мови, генеративна граматики, історія перекладу.

ЛІВОБІЧНИЙ КЕРОВАННИЙ КОМПОНЕНТ У СИСТЕМІ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

Олександр МЕЖОВ (Луцьк, Україна)

У статті здійснено комплексний аналіз керованих компонентів, зумовлених лівобічною валентністю предикатного слова; окреслено межі керування на основі синтаксичного критерію; диференційовано керовані компоненти відповідно до лінійної позиції стосовно предиката, сили підрядного синтаксичного зв'язку та частиномовного характеру опорного слова; виявлено сукупність відмінкових та прийменниково-відмінкових засобів вираження лівобічного керованого члена речення, його лексико-семантичне наповнення.

Ключові слова: керований компонент, валентність, керування, предикат, дієслово, відмінок, приїменниковий відмінок, член речення.

In this paper a complex analysis of governable components caused by left-valence words by predicate; government limits based on syntactic criteria outlined; governable components according to the linear position regarding the predicate forces subordinate syntactical connection and morphological character reference words differentially; a set of case and prepositional-case means of expression left-governable parts of the sentence, its lexical-semantic content detected.

Key words: governable component, valence, government, predicate, verb, case, prepositional-case, parts of the sentence.

У традиційній граматиці другорядні члени речення поділяють на три класи: додатки, означення й обставини на основі значеннєвого критерію, проте з урахуванням формальних ознак [9: 179 – 224]. Критерії розрізнення другорядних членів речення поєднують формальні та семантичні ознаки в неоднакових співвідношеннях щодо кожного їхнього класу, тому виникли суперечки навколо принципів класифікації другорядних членів речення. Для уникнення непослідовності традиційного вчення про другорядні члени речення в сучасній функціональній граматиці виділяють прислівні та детермінантні другорядні члени речення на основі формально-синтаксичних зв'язків без урахування семантичних ознак [1: 76 – 86]. Прислівні другорядні члени залежать від окремого слова (підмета, присудка, головного члена односкладних речень або від інших другорядних членів речення). Детермінантні члени речення підпорядковуються підметово-присудковій основі двоскладного речення з прислівними другорядними членами, а також головному членові односкладних речень з його прислівними другорядними членами. Учення про детермінантні члени речення пов'язане з ім'ям Н.Ю.Шведової [11: 39 – 50]. Відповідно до форм прислівного підрядного зв'язку (узгодження, керування, прилягання) розрізняють узгоджені, керовані і прилягаючі прислівні другорядні члени речення [2: 231 – 234].

Найбільші труднощі викликає у дослідників кваліфікація явищ керування і відповідно виділення керованих другорядних членів речення. У синтаксичній традиції, особливо в лінгводидактиці, поширено погляд, згідно з яким кожна відмінкова і приїменниково-відмінкова форма іменників або їх еквівалентів поєднана з опорним словом способом керування [9: 67 – 68]. У зв'язку з цим межі керування надзвичайно розширюються, входячи у сферу прилягання. Питання про особливості керування, його відмінність від прилягання повинно розв'язуватися не на морфологічній, а на синтаксичній основі, тобто з урахуванням синтаксичних критеріїв. На цьому наголошував ще О.О.Потебня. Учений стверджував: «Щоб поняття керування не перейшло в туман, потрібно розуміти під ним тільки такі випадки, коли відмінок додатка визначається формальним значенням доповнюваного... Якщо ж доповнюване саме по собі не вказує на відмінок додатка, то про керування не може йтися» [7 (1: 120)].

Незважаючи на посилену увагу до явища керування як форми підрядного зв'язку у працях багатьох лінгвістів, зокрема О. О. Петебні [7], Л. А. Булаховського [5], О. С. Мельничука [9], Г. М. Удовиченка [10], І. І. Слинька [8], І. Р. Вихованця [1; 2], Н. Л. Іваницької [4], А. П. Загнітка [3], К. Ф. Шульжука [12], М. В. Мірченка [6] та ін., це питання залишається **актуальним** і потребує уточнення. **Метою** пропонованої статті є комплексний аналіз керованих компонентів, зумовлених лівобічною валентністю предикатного слова. Для реалізації цієї мети потрібно розв'язати такі **завдання**: окреслити межі керування на основі синтаксичного критерію; диференціювати керовані компоненти відповідно до лінійної позиції стосовно предиката, сили підрядного синтаксичного зв'язку та частиномовного характеру опорного слова; виявити сукупність відмінкових та приїменниково-відмінкових засобів вираження лівобічного керованого члена речення, його лексико-семантичне наповнення.

Синтаксичним критерієм для розмежування керованих і некерованих другорядних членів речення має бути синтаксична позиція, зумовлена тільки семантико-синтаксичною валентністю предикатного слова (переважно дієслова). Валентність точно окреслює межі керування, зараховуючи до нього тільки ті залежні синтаксичні компоненти, які вимагаються лексико-граматичною природою керуючого слова. У сучасних дослідженнях функціонального спрямування визначають керування як форму підрядного зв'язку, що стосується значеннєво передбачуваної опорним словом сполучуваності непрямих відмінків

іменників без прийменників і з прийменниками [1: 77; 2: 231 – 238; 12: 35]. У такому разі керованими слід вважати тільки ті непрямі відмінки, які зумовлені правобічною або лівобічною валентністю предиката. Відповідно до цього керовані компоненти можна поділити на лівобічні та правобічні. «Для української мови, – зауважує І. Р. Вихованець, – типовою є правобічна позиція керованого компонента, тоді як лівобічна звичайно стосується явищ координації, регульованої предикативним зв'язком підмета і присудка як головних членів двоскладного речення» [2: 232].

У позиції лівобічного керованого другорядного члена речення відповідно до лівобічної семантико-синтаксичної валентності предиката можуть виступати лише суб'єктні синтаксеми у непрямах відмінках. Суб'єктній синтаксемі властивіша позиція підмета, тоді як лівобічна позиція керованого компонента виникає внаслідок відповідних трансформацій вихідних речень, напр.: *Мені сумно* (Р. Іваничук) ← *Я сумний; Їй [Люді] не спалося* (М. Трублаїні) ← *Вона [Люда] не спала*.

За формою залежного слова лівобічне керування може бути: а) власне-відмінковим, коли керований компонент (у даному випадку суб'єктна синтаксема) виражений безприйменниковими відмінками (знахідним, орудним, давальним), напр.: *Ліну теж брала цікавість* (О. Гончар); *Мене аж зсудомило від такого жорстокого припущення* (Р. Іваничук); *Ніщо народом не забуде* (В. Дрозд); *Голова зовнішньополітичного відомства України був прийнятий Президентом Республіки Білорусь* (З газети); *І тут Ользі стало недобре* (А. Дімаров); *І мені весело* (М. Вінграновський); б) прийменниково-відмінковим, коли керований член речення виражений прийменниковими відмінками (родовим, орудним, місцевим, знахідним), напр.: *Для Марка це було нелегко* (М. Трублаїні); *У нас є свій будинок* (П. Загребельний); *Було між ними таке єднання душ* (Д. Павличко); *На левадах ще було мокро* (М. Трублаїні); *І тільки тепер на Бондариху напав переляк* (М. Стельмах).

У ролі опорних слів, які вимагають лівобічного керованого компонента у непрямах відмінках і прийменниково-відмінкових формах, найчастіше виступають дієслова. Сполучуваність лише з дієсловами характерна для знахідного суб'єкта, який не може залежати від прикметників та іменників. Керуюче дієслово за своєю лексико-граматичною природою вимагає суб'єктної форми для розкриття свого змісту. Напр.: *Його лихоманило* (У. Самчук); *Митю усього аж пересмикнуло* (О. Іваненко); *Яцубу аж переширпнуло* (О. Гончар); *Його [Василя] знову бив дрозж* (А. Дімаров); *Мене поймав пекучий сором* (І. Муратов). Крім того, дієслова керують суб'єктними синтаксемами у давальному та орудному відмінках, прийменниково-відмінкових формах родового, орудного, місцевого, знахідного відмінків, які за відповідного комунікативного завдання можуть пересуватися в нетипову післядієслівну позицію. Напр.: *Ні Маркові, ні Ясі не сиділося* (М. Трублаїні); *Не спалося Зорині_Половчак* (В. Дрозд); *У мене сестра є* (Б. Харчук); *Ще дивніше диво скоїлося з критикою* (Б. Олійник); *Й полегшало на душі в матері* (Є. Гуцало); *В голові стукотіло й дзвеніло* (В. Шевчук); *В голові закрутилось* (Є. Гуцало); *На мене бува таке находить* (Б. Харчук). Прикметники здебільшого керують прислівними другорядними членами речення, у позиції яких перебувають суб'єктні синтаксеми, виражені давальним відмінком: – *Мені потрібний човен* (М. Трублаїні); *Почуття побожності особливо властиве українському народові* (З газети). Слова категорії стану (предикативні прислівники, аналітичні дієслова стану) здатні керувати давальним та місцевим відмінками у функції суб'єкта стану, напр.: *Весело і тепло було іпакам* (М. Вінграновський); *Важко Пилипові* (Б. Харчук); *В хаті було тихо* (М. Вінграновський); *В осіннім полі порожньо і дико* (І. Муратов).

За ступенем вияву необхідності керованого слова для розкриття змісту опорного розрізняють керування сильне і слабке. Під сильним керуванням розуміють таку залежність іменника від опорного слова, за якої між керованим іменником і опорним компонентом наявний тісний і необхідний зв'язок. Для слабого керування на відміну від сильного характерна менша обов'язковість залежного члена речення від опорного [2: 37]. Відповідно до цього можна виділити сильнокеровані і слабкочеровані другорядні члени речення. Лівобічний керований другорядний член речення, позицію якого займають суб'єктні синтаксеми у непрямах відмінках, поєднаний з опорним словом здебільшого сильним

підрядним зв'язком. Це зумовлено насамперед тим, що непрямі відмінки із суб'єктним значенням є трансформами називного суб'єкта формально двоскладних речень, якому властивий найтісніший зв'язок із присудком – предикативний (його форма – координація). Форма координації як комплексна форма зв'язку містить у собі ознаки узгодження і керування. Не тільки підмет визначає форми особи, числа та роду присудкового компонента, а й присудок вимагає підмета в типовій для нього формі називного відмінка, тобто поєднується з ним сильним (необхідним) підрядним зв'язком. Непрямі відмінки, пересуваючись із правобічних валентних позицій у лівобічну внаслідок трансформації речення, не лише набувають суб'єктної семантики, але й поєднуються тісним зв'язком з головним членом речення. Однак цей зв'язок не двобічний, як між підметом і присудком, а односпрямований. Опорне слово (дієслово, прикметник, предикативний прислівник) керує суб'єктними синтаксемами у непрямих відмінках, проте не узгоджується з ними в числі, особі та роді, пор.: *Хлопцєві весело і Хлопцям весело; Мені сумно і Вам сумно; Миколці радісно і Наталці радісно*. Отже, в результаті транспозиції непрямих суб'єктних відмінків у зону називного суб'єкта форма узгодження нейтралізується, зберігається лише форма сильного керування. Підрядним зв'язком сильного керування поєднується з опорним словом суб'єктна синтаксема у знахідному, давальному відмінках; дещо послаблюється цей зв'язок із прийменниково-відмінковими формами родового, орудного, місцевого та знахідного, напр.: *Баглая аж пересмикнуло* (О. Гончар); *Петра корчило* (Б. Харчук); *Мені було тривожно* (Р.І ваничук); – *В мене є сірники* (М. Трублаїні); *З Лавріном коїлося дивне* (Ю. Мушкетик); *На вулицях порожньо* (Б. Харчук); *Навалилось горе на них* (О. Гончар).

Суб'єктній синтаксемі у формі орудного відмінка пасивних конструкцій, як і орудному знаряддя, властива формально-синтаксична ознака периферійності. Називний суб'єкта дії за трансформації активної конструкції у пасивну пересувається із центральної лівобічної валентної позиції у периферійну зону орудного, для якого семантико-синтаксична функція суб'єкта є вторинною. Орудний безприйменниковий відмінок спеціалізований на вираженні інструментальної синтаксеми, слабого керування і периферійної позиції слабккеруваного другорядного члена речення [2: 233]. Суб'єктна синтаксема у цій позиції також поєднується з опорним дієсловом слабким підрядним зв'язком. Орудному суб'єкта притаманна як семантична, так і формальна периферійність. Периферійність орудного суб'єкта полягає, зокрема, у тому, що перехід активної конструкції в пасивну спрямований не стільки на створення суб'єктної позиції орудного відмінка, скільки на перетворення предиката дії на предикат стану, а суб'єкта дії на суб'єкт стану [1: 167]. Тобто подібні трансформації спрямовані на створення з тричленних активних конструкцій (суб'єкт дії — предикат дії — об'єкт дії) двочленних пасивних (суб'єкт результативного стану — предикат результативного стану), у яких орудному суб'єкта належить побічна роль. У реченні з предикатом результативного стану є вже позиція називного суб'єкта стану, зумовлена лівобічною валентністю предиката, тому для називного суб'єкта дії у пасивній конструкції валентного місця немає. Тут “на допомогу” називному “приходить” орудний відмінок, який хоч і бере на себе його функцію суб'єкта, але зберігає формально-синтаксичну ознаку периферійності. Напр.: *Людина знівельована юрбою* (Л. Костенко) ← *Юрба знівельовала людину*; *Три чверті земної поверхні вкриті водою* («Загальна хімія») ← *Вода вкриває три чверті земної поверхні*; *Державним митним комітетом і Міністерством освіти не вирішене питання організації підготовки кадрів для митної системи* (З газети) ← *Державний митний комітет і Міністерство освіти не вирішили питання організації підготовки кадрів для митної системи*; *Президент України обирається громадянами України строком на п'ять років на основі загального рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні* (З газети) ← *Громадяни України обирають Президента України строком на п'ять років на основі загального рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні*.

Позицію керуваного другорядного члена речення займають суб'єктні синтаксеми у семантико-синтаксичних функціях: а) суб'єкта стану (фізичного, емоційно-психічного, розумового, емоційно-оцінного ставлення до об'єкта, володіння / еволюдіння, неіснування (відсутності) та ін.), напр.: *Миронові стало страшно* (Б. Харчук); *Поетів не існує понад*

час... (В. Коротич); б) суб'єкта якісної ознаки: *Поява геніїв вкрай потрібна народам* (З газети); *Багатозначність притаманна й іншим вигукам* (І. Вихованець); в) суб'єкта в пасивних реченнях: *Ліцензія на право користування судною радіостанцією видається Міністерством зв'язку України* (З газети); г) суб'єкта потенційної дії в інфінітивних конструкціях: *Вам – утвердить державно земного братерства красу* (І. Муратов); г) суб'єкта кількісно-вікової ознаки: *Мені тоді було сімнадцять літ* (П. Воронько).

У первинній своїй якості керований компонент має поширюватися тільки на власне-іменники, тобто іменники, які позначають реальні предмети, а не опредметнені дії, стани, ознаки тощо. Керовані другорядні члени речення, незважаючи на градації сили керування – від сильного до слабкого, відображають тісніші порівняно з узгодженими і прилягаючими другорядними членами зв'язки залежного і опорного компонентів речення. Вони становлять ядро прислівних другорядних членів речення, оскільки ці компоненти опосередковані семантико-синтаксичною валентністю предиката і тісно пов'язані з семантико-синтаксичною і формально-синтаксичною структурами речення. Прислівні керовані другорядні члени речення вказують на механізм взаємодії семантичного і формального синтаксису, а також стосуються найбільш регулярної синтаксичної сполучуваності слів.

Отже, у формально-синтаксичній позиції лівобічного керованого другорядного члена речення, який поєднаний з опорним словом (дієсловом, прикметником, предикативним прислівником та ін.) найчастіше сильним підрядним зв'язком (його формою – сильним керуванням) перебуває суб'єктна синтаксема у непрямих безприменникових і применникових відмінках, крім родового суб'єкта кількісної ознаки та кличного адресатно-суб'єктного. Перспективним у цьому плані є дослідження типології та засобів вираження правобічних керованих компонентів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – 662 с.
4. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові : [монографія] / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1986. – 167 с.
5. Курс сучасної української літературної мови : [навч. посіб. / за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. шк., 1951. – Т. 2. Синтаксис. – 408 с.
6. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – [2-ге вид., перероб.]. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
7. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.; М. : Просвещение, 1968. – Т. 3. – 551 с.; М. : Просвещение, 1977. – Т. 4. – Вып. 2. – 406 с.
8. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання : [навч. посіб.] / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
9. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
10. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Г. М. Удовиченко. – К. : Наук. думка, 1968. – 227 с.
11. Шведова Н. Ю. Существуют ли всё-таки детерминанты как самостоятельные распространители предложения? / Н. Ю. Шведова // Вопр. языкознания. – 1968. – № 2. – С. 39–50.
12. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Межов – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: функційно-категорійна граматики української мови.

ЗІСТАВНА КАУЗАТИВНІСТЬ ДІЄСЛІВ У ГЕРМАНСЬКИХ ТА СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Інна СТУПАК (Одеса, Україна)

У статті розглядаються способи відтворення каузативності на матеріалі німецької, англійської, української та російської мов. Наведено приклади структурної та семантичної організації похідних каузативних дієслів у мовах дослідження.

Ключові слова: каузативність, похідні каузативні дієслова, структурний тип, семантичний тип.

The article deals with means of causation in German, English, Ukrainian and Russian. The structural and semantic characteristics of derived causative verbs have been stated.

Key words: causation, derived causative verbs, structural model, semantic.

Незважаючи на велику кількість досліджень, поняття “каузативність” залишається суперечливим. У роботі поняття каузативності пов’язано з вираженням причинно-наслідкових відношень у мові, тобто коли одна дія виступає причиною виникнення іншої дії або стану [5: 166, 7: 34; 11: 89; 12: 32].

Відсутність граматичної категорії каузативності в німецькій, англійській, українській та російській мовах компенсується іншими мовними ресурсами, зокрема відповідною словотвірною категорією, яку складають похідні каузативні дієслова (далі ПКД). У роботі до каузативних дієслів відносяться ті, лексичне значення яких відображає причинно-наслідкові відношення: пор.: **нім.** *dehnen* ‘in die Länge und/oder Breite ziehen’ ‘розтягувати у довжину та/або ширину, тобто каузувати бути довшим або ширшим’; **укр.** *гнати* ‘змушувати рухатися в певному напрямку’; **рос.** *радовать* ‘каузувати кого-небудь бути радісним’.

Об’єктом даного дослідження виступають ПКД під якими розуміються дієслова, що виражають причинно-наслідкові відношення й утворені від різних за частинимовною належністю мотиваційних основ за допомогою словотворчих засобів: **нім.** *blasen* ‘дути’ → *ausblasen* ‘durch Blasen auslöschten’ ‘дмухаючи, гасити (свічку)’; **англ.** *central* ‘центральний’ → *centralize* ‘to make central’ ‘централізувати’; **укр.** *дмухати* → *задмухати* ‘гасити, дмухаючи на вогонь’; **рос.** *дуть* → *задуть* ‘погасить, сильно дунув’ (див. Табл.1).

Таблиця 1

Творення ПКД

Мови дослідження	МО за частинимовною належністю							Всього
	Іменник	Дієслово	Прикметник	Прислівник	Числівник	Займенник	Вигуки	
Німецька	2929 (52,5%)	2041 (36,6%)	593 (10,6%)	2 (0,03%)	10 (0,2%)	-	-	5577 (100%)
Англійська	+	+	+	+	-	-	-	
Українська	2821 (52,2%)	1849 (34,2%)	604 (11,2%)	5 (0,09%)	11 (0,2%)	3 (0,04%)	4 (0,07%)	5408 (100%)
Російська	+	+	+	+	+	+	+	

У дослідженні увагу зосереджено на похідних дієслівних одиницях внаслідок актуальності для мовленнєво-розумової діяльності саме лексичних засобів вираження каузативності, по-друге, саме каузативні дієслова дають можливість системного дослідження каузативності з урахуванням семантичних, дериваційних, морфологічних і синтаксичних особливостей.

Основний емпіричний матеріал отримано шляхом суцільної вибірки ПКД із тлумачних словників німецької та української мов. Приклади ПКД англійської та російської мов отримані із граматики і дисертаційних досліджень відповідної тематики [1; 3; 4; 10].

На першому етапі встановлено корпус аналізованих ПКД зі словникової вибірки, який становить у німецькій мові 5577 ПКД, в українській – 5408 ПКД. Цей корпус словникової вибірки використано у повному обсязі для аналізу структурних типів ПКД, визначення

способів творення та їх продуктивності у німецькій та українській мовах, встановлення ролі категорійного значення МО у творенні ПКД.

На наступному етапі було сформовано корпус речень, які містять ПКД. Матеріал текстової вибірки складає близько 6 тисяч одиниць у кожній мові. Для встановлення кореляції продуктивності семантичних типів ПКД у парадигматиці та їх частотності в синтагматиці використовуються вибірки зі словників і текстів. Окрім того, текстова вибірка ПКД підлягає семантико-синтаксичному аналізу, основною метою якого є виявлення закономірностей і тенденцій у функціонуванні ПКД у кожній окремо взятій мові, а також встановлення загального і відмінного у функціонуванні ПКД у німецькій та українській мовах.

У мовах дослідження ПКД становлять невід'ємну частину дієслівної словотвірної системи. Творення ПКД відбувається за допомогою способів і засобів (у тому числі специфічних), притаманних системі словотвору кожної з мов дослідження (див. Табл.2).

Таблиця 2

Структурні типи та способи творення ПКД

Мови дослідження	Структурні типи та способи творення ПКД						Всього
	Безафіксні	Афіксні		Складні			
		МО + префікс	МО+ суфікс	Перший компонент			
				прислівник	прикметник	числівник	
Нім.	25 (1,2%)	1696 (83,1%)	131 (6,4%)	151 (7,4%)	35 (1,7%)	3 (0,2%)	2041 (100%)
Англ.	3354 (53,0%)	1916 (30,3%)	1056 (29,7%)	-	-	-	6326 (100%)
Укр.	-	1765 (95,5%)	84 (4,5%)	-	-	-	1849 (100%)
Рос.	+	+	+	+	+	+	

Аналіз словотвірної категорії каузативності в германських та слов'янських мовах на матеріалі корпусу ПКД, утворених від різних за частиномовною належністю МО дозволив виявити три типи словотворчих відношень: транспозиційні, еквівалентні і модифікаційні.

Для ПКД, утворених від інших частин мови, притаманні транспозиційні словотворчі відношення, тобто морфологічні способи словотвору слугують засобом транспозиції МО (іменника, прикметника, прислівника, числівника або займенника) в розряд дієслів (тобто утворюють ПКД). У цьому разі спостерігається тенденція до часткової або повної нейтралізації конкретних значень афіксів. Виняток складають префікси з негативним значенням, які беруть участь у творенні ПКД від різних за частиномовною належністю МО (іменника або прикметника) і надають утвореним дериватам привативного або негативного значень. Транспозиційний тип творення ПКД притаманний англійській мові, що пояснюється поширеністю конверсії та суфіксального способу творення дієслів від інших МО.

Спільною рисою внутрішньодієслівного творення в досліджуваних мовах є домінування модифікаційних словотворчих відношень між МО і ПКД. Порівнюючи співвідношення віддієслівних ПКД у германських та слов'янських мовах, можна констатувати, що модифікаційні словотворчі відношення більшою мірою притаманні внутрішньодієслівному творенню ПКД німецької, української та російської мовам, ніж англійській.

У роботі для класифікації семантичних типів ПКД застосовано ономасіологічний принцип, при якому дієслова з різними афіксами об'єднуються на основі тотожності семантичних ознак консеквента (каузованої дії). Консеквент виступає кінцевою метою КС і викликає найбільший інтерес як для розповідача, так і для слухача [6: 7]. Іншими словами, консеквенту приписується статус комунікативної домінанти в системі передачі каузативного значення.

Таким чином на основі семантики консеквента в роботі виділено п'ять основних семантичних типів залежно від ситуації, яку репрезентує ПКД із його актантами [8: 82-247]:

1) акціональні ПКД (каузація дії), наприклад: **нім.** *schwätzen* 'балакати' → *beschwätzen* 'überreden' 'розмовляючи, спонукати когось до дії'; *мовити* → *намовити* 'умовляти когось зробити що-небудь';

2) посесивні ПКД (каузація посесивного відношення між двома об'єктами зовнішньої реальності), наприклад: **нім.** *pflügen* 'піклуватись' → *verpflegen* 'mit Nahrung versorgen' 'забезпечувати харчами'; **укр.** *зброя* → *озброїти* 'забезпечити зброєю';

3) локативні ПКД (каузація локативного відношення, місця знаходження, положення), наприклад: **нім.** *legen* 'класти' → *herlegen* 'zum Sprechenden legen' 'поміщати що-небудь у місце, де знаходиться мовець'; **укр.** *держати* → *додержувати* 'примушувати когось перебувати де-небудь';

4) атрибутивні ПКД (каузація набуття ознаки), наприклад: **нім.** *legal* → *legalisieren* 'legal, gesetzlich machen' 'легалізувати', **укр.** *молодий* → *відмолодити* 'робити молодшим';

5) ПКД стану (каузація набуття стану), наприклад: **нім.** *der Rausch* 'сп'яніння' → *berauschen* 'in einen Rauschzustand versetzen' 'приводити в стан сп'яніння'; **укр.** *нокаут* → *нокаутувати* 'приводити противника в стан нокаута'.

Звертає на себе увагу той факт, що класифікація ПКД виявляє ізоморфну систему загальної семантичної характеристики, що призводить до спільності семантичної класифікації ПКД за набором основних типів: посесивні, атрибутивні, ПКД стану, локативні й акціональні. Наявність однакового набору семантичних типів ПКД обумовлено загальнокатегорійними значеннями дієслів і універсальними типами ситуацій об'єктивної дійсності, які відбиває консеквентна частина семантичних каузативних ситуацій із ПКД.

Відмінні риси в організації системи ПКД порівнювальних мов торкаються ступеня продуктивності певних семантичних типів ПКД у парадигматиці та їх частотності в синтагматиці, наявності/відсутності певних груп ПКД, набору їх додаткових семантичних ознак, що зумовлено особливостями словотвірної системи кожної з мов.

Таблиця 3

Додаткові семантичні ознаки ПКД

Додаткові ознаки ПКД	Мови дослідження			
	німецька	англійська	українська	російська
Угорі/внизу	51 (0,9)	-	32 (0,6)	+
На поверхні	43 (0,8)	-	-	+
Всередині/ поміж	59 (1,0)	-	39 (0,7)	+
Під об'єктом	41 (0,7)	-	31 (0,6)	+
Близько/далеко	85 (1,5)	-	75 (1,4)	+
Вперед/назад	39 (0,7)	-	-	+
Градуальність	112 (2,0)	+	292 (5,4)	+
Спосіб дії	1388 (24,9)	+	947 (17,5)	+

Множинність	-	-	316 (5,8)	+
Попередній стан	22 (0,4)	+	38 (0,7)	+
Повністю	49 (0,9)	+	28 (0,5)	+
Навколо	90 (1,6)	+	55 (1,0)	+
Тимчасово	5 (0,1)	-	12 (0,2)	+
Повторно	2 (0,04)	+	-	+
Спосіб, повністю	8 (0,1)	-	2 (0,04)	+
Додатково	-	+	13 (0,2)	+
Спосіб, градуальність	-	+	47 (0,9)	+
Градуальність, повторно, по-іншому	-	-	46 (0,9)	+
Додатково, повторно	-	-	34 (0,6)	+

Таким чином, у структурі додаткової семантичної інформації спостерігається ряд відмінностей. Для української мови характерна більш розгалужена, ніж у німецькій, система конкретизувальних додаткових ознак, що виявляється в їх кількості, а також у різновидах самих ознак.

Кількісна розбіжність спектру додаткових ознак зумовлено наявністю в українській мові більшої кількості спеціалізованих префіксів (*по-*, *на-*, *пере-*), що служать для утворення похідних одиниць. Варто зауважити, що в українській мові у значенні посесивних ПКД з префіксом *пере-* міститься одразу три додаткові ознаки – “додатково”, “повторно”, “по-іншому”

Найбільша відмінність спостерігається поміж локативних ПКД зі значенням «переміщення». Для німецької мови притаманна реалізація напряму руху – рух до/від мовця (*her-/hin-*). В українській, російській та англійських мовах така диференціальна ознака в семантичній структурі локативних ПКД формально не відображена, а тільки контекстуально (**рос.** *туда*, **укр.** *сюди*, **англ.** *here*).

Відмінність стосується наявності у мовах дослідження додаткових ознак “на поверхні”, “вперед/назад” та “множинність”. Так, відсутність в українській мові ознаки “на поверхні” пов’язана з тим, що таке просторове значення передається прийменником *на*, а відповідний префікс *на-* має значення “кладучи зверху, приєднувати”. Просторове значення “вперед/назад” передається в українській мові відповідними прислівниками. В німецькій мові на відміну від англійської, російської та української рух додаткова ознака «на поверхні» має формальне вираження.

Наявність в українській та російській мовах префіксів із дистрибутивним значенням (*по-* і подвійного префікса *пороз-*) призводить до наявності локативних ПКД зі значенням “каузувати множинність об’єктів/суб’єктів бути в місці” і “каузувати множинність об’єктів/суб’єктів бути в різних місцях”

Релевантною ознакою локативних ПКД в німецькій мові є кінцевий пункт переміщення, в українській та російській мовах – як відправний, так і кінцевий пункт відправлення.

Зауважмо, що в німецькій, англійській, українській та російській мовах відмічено спільну тенденцію до поширеності ПКД стану зі значенням “каузувати негативні почуття” у порівнянні з позитивними та нейтральними почуттями, що може бути пов’язано, з більшою диференційованістю негативних почуттів, гострішою емоційною реакцією людини саме на негативні явища [2:80]. Крім того, негативні почуття необхідні для стабілізації внутрішнього стану людини.

Однак, порівнюючи продуктивність ПКД на позначення негативних і позитивних почуттів у мовах дослідження, привертає увагу кількісна перевага ПКД зі значенням “каузувати негативні почуття” і ПКД зі значенням “каузувати позитивні почуття” в українській мові над ПКД зазначеної семантики в німецькій, що обумовлено особливостями культури, менталітету та психології українців, і виражається в більшій емоційності, реалізованій на межі контрастів.

Реалізація семантичних ознак – каузації, способу каузації (каузальна дія), консеквента – у значенні ПКД дозволяє поділити їх на чотири підгрупи:

1) ПКД, у значенні яких відображено семантичні ознаки, що вказують на каузативність, спосіб каузації і консеквент, наприклад:

- *Ich ...zündete eine Zigarette an ...* (Böll 1985: 47) ‘Я ... запалив сигарету ...’.

У словниковому значенні ПКД *anzünden* ‘zum Brennen bringen’ ‘привести до горіння, запалювати’ вказується каузальна дія “запалювати”, яка призводить до каузованої дії “горіти”;

2) ПКД, які, наряду із значенням каузативності, відображають спосіб каузації, наприклад:

- *Уже як та Марія умовила Цвичка стати до роботи ...* (Матіос 2007: 42).

У значенні ПКД *умовляти* ‘словами переконувати кого-небудь, схилиючи до чогось’ вказується на вербальний спосіб каузації. ПКД *умовляти* має семантику “вербально каузувати когось виконувати якусь дію”, а інфінітив означає каузовану дію.

3) ПКД, які поряд зі значенням каузативності, відображають каузовану дію, наприклад:

• *Ранковий клекіт візка розбудив Соколюків ...* (Земляк 2002: 82). Семантика ПКД *розбуджувати* ‘переривати чийсь сон, примушувати кого-небудь прокинутися’ реалізує семантичні ознаки ‘каузувати’ і ‘не спати’, тобто зміну попереднього стану на інший.

4) Існує група дієслів, єдиною семантичною ознакою яких виступає каузативність, наприклад: *abzwingen* ‘примушувати’. Такі ПКД функціонують у складі КК із залежним інфінітивом, який виражає каузовану дію. При цьому ПКД і залежний від нього інфінітив є самостійними лексичними і синтаксичними одиницями, які, на відміну від німецьких аналітичних конструкцій із *lassen*, утворюють КК [9: 112].

Аналіз взаємодії компонентів семантики конструкцій із ПКД дозволив встановити загальні критерії визначення каузативних дієслів і особливості семантичної структури ПКД у порівнювальних мовах: ПКД німецької та англійської мов притаманна реалізація всіх трьох компонентів – каузативності, способу каузації й консеквента. ПКД в українській та англійській мовах репрезентують переважно дві ознаки – каузативності та консеквента.

У структурі додаткової семантичної інформації в мовах дослідження постерігається низка відмінностей, які стосуються набору додаткових ознак та їхньої продуктивності. Семантична структура ПКД мов зіставлення орієнтована на характеристику різних компонентів: німецькій та англійській мовам притаманна антецедентна направленість, українській та російській мовам – консеквентна.

Функціональне ядро словотвірної категорії каузативності представлене засобами синтаксичного рівня – конструкціями із ПКД. Їх аналіз у порівнювальних мовах виявив, що семантичні й синтаксичні структури речень, які містять ПКД, знаходяться у симетричних або асиметричних відношеннях. У більшості випадків конструкціям із ПКД притаманне скорочення синтаксичної структури за рахунок інкорпорованого або імпліцитного вираження каузованої дії. Симетричні відношення між семантичною та синтаксичною структурою конструкцій із ПКД є непоширені в порівнювальних мовах.

Імпліцитні конструкції, до яких належать ПКД з інкорпорованим та імплікованим вираженням каузованої дії, відзначаються неспіввіднесеністю плану вираження й плану

змісту, а відновлення такої структури можливе шляхом трансформації. Але імпліцитні каузативні конструкції не є граматично неповними: хоча певні семантичні компоненти не виражені синтаксичними одиницями, їхню семантику вбирають у себе конституенти самостійних синтаксичних одиниць, забезпечуючи смислову достатність.

Відмінністю системи ПКД мов дослідження є наявність у німецькій мові, на протигагу українській та російській, дейктичного вираження консеквентна. Це пояснюється різними можливостями реалізації просторового дейксіса в досліджуваних мовах: у німецькій мові це відбувається на морфологічному рівні (за допомогою префіксів суб'єктивної орієнтації), а в українській та російській – на синтаксичному рівні.

Дослідження структурно-семантичної організації ПКД та їхнього функціонування в тексті свідчить про дію принципу економії в порівнювальних мовах, що проявляється на структурно-семантичному рівні здатністю однією лексемою (ПКД) виражати каузативність, спосіб каузативності або консеквент, який конкретизується розгалуженим набором семантичних ознак, на синтаксичному рівні – асиметричними відношеннями семантичних компонентів з їх синтаксичними корелятами.

Аналіз словотвірної категорії каузативності дозволяє стверджувати, що структурна та семантична організації ПКД значною мірою залежить від системи дієслівного словотвору мов дослідження. Універсальність категорії каузативності проявляється в загальній семантичній інформації досліджуваних мов. Втім наповнюваність семантичної організації ПКД у різноструктурних мовах відбувається за допомогою різних способів і засобів словотворення, притаманних кожній із мов дослідження, що призводить до різної продуктивності певних типів ПКД і наявності лакун в реалізації певних значень ПКД.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Веселая Е.В. Словообразовательное поле глаголов в современном английском языке: этимологический и структурно-семантический аспекты / Е.В.Веселая. – Дисс. на соиск. степени канд.филол.наук по спец. 10.02.04 – Германские языки. – Ростов-на-Дону, 2009. – 180 с.
2. Гордон Е. Я. Каузативные глаголы в современном русском языке : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Е. Я. Гордон. – Душанбе, 1981. – 168 с.
3. Дистанова Г.М. Типология конструкций с каузативными глаголами в русском языке / Г.М.Дистанова. – Дисс. на соиск. степени канд.филол.наук по спец. 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сравнительно-историческое языкознание. – Душанбе, 2010. – 173 с.
4. Кильдибекова Т.А. Глаголы действия в современном русаком языке / Т.А.Кильдибекова. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – 160с.
5. Недряков В. П. К методике изучения синтагматических подклассов глаголов (на материале немецких каузативных глаголов типа *befehlen* и *zwingen*) / В.П.Недряков // Ученые записки Горьковского гос. пед. ин-та иностр. яз. им. Н. А. Добролюбова. – 1967. – Вып. 32. – С. 165–179.
6. Недряков В. П. Некоторые вероятностные универсалии в глагольном словообразовании / В. П. Недряков // Языковые универсалии и лингвистическая типология. – М, 1969. – С. 106–114.
7. Сильницкий Г. Г. Семантические и валентностные классы английских каузативных глаголов : автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Г. Г. Сильницкий. – Л., 1974. – 43 с.
8. Ступак І.В. Структурно-семантичні та функціональні характеристики похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах / І.В.Ступак. – [Монографія]. – Типологічні,зіставні, діахронічні дослідження. – Т.6. – Донецьк : Норд-Прес, 2010. – 470 с.
9. Храковский В. С. Типология кострукций с предикатными актантами / В. С. Храковский. – Л. : Наука, 1985. – 225 с.
10. Шорохова И.А. Семантика каузативных глаголов в русском и польском языках / И.А.Шорохова. – Дисс. на соиск. степени канд.филол.наук по спец. 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сравнительно-историческое языкознание. – Челябинск, 2007. – 168 с.
11. Heringer H. J. Wortbildung : Sinn aus dem Chaos / Hans-Jürgen Heringer // Deutsche Sprache 12. – Düsseldorf : Schwann, 1984. – S. 1–13.
12. Persson I. Die kausative Struktur aus semantischer und pragmatischer Sicht / I. Persson // Sprache und Pragmatik. Lunder Symposium. – Lund : LiberLärmedel, 1979. – 167 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Ступак – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германських та східних мов, декан факультету лінгвістики та перекладу Міжнародного гуманітарного університету (м.Одеса).

Наукові інтереси: компаративна лінгвістика (семантика, граматики, фонетика).

СИНХРОННА ПЕРЕХІДНІСТЬ У СИСТЕМІ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

Раїса ХРИСТІАНІНОВА (Бердянськ, Україна)

У статті розглянуто випадки синхронної перехідності між складнопідрядними і складними реченнями зі взаємозалежними частинами, складнопідрядними і складносурядними реченнями, а також між складнопідрядними і простими реченнями зі вставленими конструкціями. Дослідження виконане на матеріалі української мови.

Ключові слова: синхронна перехідність, синкретичне речення, складнопідрядне речення, складне речення зі взаємозалежними частинами, складносурядне речення, синтаксичний зв'язок, семантико-синтаксичні відношення.

The article deals with cases of synchronous transitivity between complex sentences and complex sentences with interdependent parts, complex sentences and compound sentences, complex sentences and simple sentences with embedded constructions. The research was carried out on the material of the Ukrainian language.

Key words: synchronous transitivity, syncretized sentence, complex sentence, complex sentence with interdependent parts, compound sentence, syntactical relation, semantic-syntactic relations.

Постановка наукової проблеми та її значення. Не всім одиницям мови притаманна чітко виражена дискретність, окремим із них властива синкретична (нерозчленована, проміжна, перехідна, подвійна, потрійна) природа, властивий синкретизм [8: 242]. Основною причиною постання синкретичних одиниць є перехідність [1: 234; 2: 81]. В. В. Виноградов наголошував: «Грамматичні факти рухаються й переходять з однієї категорії в іншу, нерідко різними сторонами своїми дотикаються до різних категорій» [3: 46]. В. В. Бабайцева розрізняє два типи перехідності – діахронну (історичні перетворення) та синхронну (синкретичні утворення) [1: 61]. Синтаксичний синкретизм здебільшого витлумачують як поєднання в одній синтаксичній одиниці ознак двох або більше синтаксичних одиниць [8: 244]. Оскільки ж синтаксичні одиниці є багатовимірними, то й синкретизм їх може поставати в кількох аспектах – у плані змісту, у плані вираження, а також у плані змісту й плані вираження одночасно [10: 71]. Ураховуючи це, Л. В. Шитик пропонує серед синкретичних речень виокремлювати такі, «що характеризуються синкретизмом форми (структурний різновид), синкретизмом змісту (значеннєвий), а також синкретизмом змісту і форми одночасно» [13: 217].

Предметом цієї статті є перехідні конструкції з ознаками складнопідрядних речень.

У сучасній українській мові синхронну перехідність складнопідрядних речень частково досліджували В. Г. Зарицька [9], Л. В. Шитик [12; 13]. Проте системного опису синкретичних складних речень з ознаками складнопідрядних немає, що й визначає актуальність пропонованої праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи перехідність у граматичному ладі російської мови В. В. Бабайцева виокремлює чотири перехідні ланки у системі складних речень: 1) між складносурядними і складнопідрядними; 2) між складнопідрядними і безсполучниковими; 3) між складносурядними й безсполучниковими; 4) перехідні конструкції з ознаками складносурядних, складнопідрядних і безсполучникових речень [1: 503]. Як бачимо, дослідниця встановила кілька перехідних зон, у які втягнуто складнопідрядні речення. Загалом погоджуючись із таким потрактуванням, водночас наголосимо, що порубіжжя ХХ–ХХІ ст. в українській граматиці ознаменоване розробленням І. Р. Вихованцем засадничих принципів нової функційно-категорійної граматики, із позицій якої запропоновано й нову типологію складних речень. Узявши за основу тип зв'язку між предикативними частинами, учений виокремлює чотири основні класи складних речень: складносурядні, складнопідрядні, складні речення зі взаємозалежними частинами та безсполучникові складні речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком. У цій типології безсполучникові конструкції протиставлено сполучниковим, а не складносурядним і складнопідрядним, у зв'язку з чим безсполучникові поєднання розподілено на складносурядні, складнопідрядні, складні речення зі взаємозалежними частинами та складні речення із недиференційованим зв'язком [4]. Відповідно до такого витлумачення складних речень вважаємо за доцільне розглядати синхронну перехідність між складнопідрядними та

складними реченнями зі взаємозалежними частинами, складнопідрядними та складносурядними реченнями.

Мета і завдання цієї статті – дослідити формально-граматичні й семантико-синтаксичні різновиди перехідних конструкцій з ознаками складнопідрядних речень.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Обстежений фактичний матеріал підтверджує наявність перехідних конструкцій між складнопідрядними і складними реченнями зі взаємозалежними частинами та складносурядними реченнями. Крім того, констатуємо також синхронну перехідність між складнопідрядними та простими ускладненими реченнями зі вставленими конструкціями.

Синкретичні конструкції з ознаками складнопідрядних і складних речень зі взаємозалежними частинами. За І. Р. Вихованцем, складні речення зі взаємозалежними частинами – це конструкції, у яких одна із предикативних частин заповнює позицію суб'єкта, відкриту семантико-синтаксичною валентністю предиката іншої частини, тобто у формально-граматичному аспекті функціонує в ролі підмета, між частинами-складниками цих речень постає предикативний зв'язок. Розглядані речення бувають двох типів: 1) звичайні конструкції, підметова частина яких може поєднуватися з необмеженою низкою присудків та містить сполучні слова *хто, що*; 2) специфічні складні речення зі з'ясувально-суб'єктною підметовою частиною, у присудковій частині яких уживані дієслова у формі третьої особи або середнього роду однини та предикативи [4: 345–346]. Перші характеризуються чітко вираженим предикативним зв'язком між частинами, підметовість складника зі сполучними словами *хто, що* підтримує субстанційна семантика цих займенників, тому синкретичних конструкцій у цьому типі складних речень зі взаємозалежними частинами не виявлено. Натомість у реченнях другого типу суб'єктні відношення прогнозовані тільки семантико-синтаксичною валентністю присудка. Такі речення тісно пов'язані дериваційними відношеннями зі складнопідрядними реченнями із прислівними валентно зумовленими підрядними частинами об'єктної семантики. Саме в цій групі розгляданих речень і виявлено перехідні конструкції з ознаками складнопідрядних речень. Зазвичай предикати в присудковій складниковій речень зі взаємозалежними частинами відкривають лише суб'єктну позицію: *Єльці пригадується, як жінка якась ходила по базару і... збирала «комірне» – по ложці олії* (О. Гончар); *Виявилось, що важливим і часто визначальним для характеристики речення є конкретна семантика слова і речення...* (М. Мірченко); *Гнатові здається, що йому всі царства на світі подаровано...* (У. Самчук); *Гнатові видавалося, що наближається дивна і страшна пора* (У. Самчук); *...найбільш турбувало їх тоді обох – щоб не загубити один одного в темряві* (О. Гончар). Проте буває, що предикати, які формують означені речення, допускають поєднання і з валентно не зумовленими компонентами означальної семантики, тоді конструкція набуває ознак складнопідрядного речення. Зокрема, таку властивість мають: 1) деякі дієслова інтелектуальної діяльності із семантикою обмірковування, отримання висновків (*думатися, міркуватися, виходити*): *Думається* (що? як?), *що виконання цих умов сприятиме ефективізації організації публічної влади, а також встановленню конституційного правопорядку в країні...* (А. Крусян); *Міркується* (що? як?), *що достатньо примарний критерій «ідеального виконання» слугує дороговказом як для самих виконавців, так і для слухачів* (С. Соланський); *Гадається* (що? як?), *що ці приклади продемонстрували неможливість і небажання вітчизняних мас-медіа більш-менш докладно й об'єктивно розглядати Католицьку церкву як рівноправного партнера в розвитку сучасної європейської цивілізації* (День, 31 липня 2002); *Виходить* (що? як?), *що легенди бувають правдивіше за історію* (П. Загребельний); 2) частина дієслів буття зі значенням спонтанного виникнення (*бувати, траплятися, лучатися*): *Буває* (що? як?), *що 14–16-річні підлітки йдуть з дому через непорозуміння з батьками* (Дзеркало тижня, 22 травня 2010); *Лучалося* (що? як?), *що й мене він до пам'яті доводив...* (Б. Лепкий); *Траплялось* (що? як?), *що в зовсім несподіваному місці подавався знак, автомобіль спинявся, дверцята відчинялись, випускаючи обох на брук* (О. Гончар).

Синкретизм властивий конструкціям, формованим дієсловами і предикативами зі значенням психічного стану (*прикро, присмно, неприємно, дивно, болить*). Вони поєднують ознаки складних речень зі взаємозалежними частинами та складнопідрядних речень із

приреченнєвими підрядними причинової семантики: *Дуже прикро* (що? чому?), *що і на зорі віку XXI в українському культурному просторі ці зв'язки* (покоління. – Р. Х.) *легко рвуться...* (М. Степаненко); *Тепер мені було навіть дивно* (що? чому), *як я міг тоді не звернути уваги на все те?!* (Олена Пчілка); *Приємно* (що? чому?), *що ми розуміємо один одного; Мені болять* (що? чому?), *що львів'яни про те, що мають ріку, забули* (Львівська пошта, 26 вересня 2009).

Виникнення синкретизму в означених реченнях може спричиняти використання в ролі сполучного засобу займенникових слів та деяких семантичних сполучників, значення яких впливає на тип відношень і характер синтаксичного зв'язку між предикативними частинами: *Приємно* (що? коли?), *коли позіхає дід і коли дзвонять до вечерні літом* (О. Довженко); *Неприємно* (що? коли?), *як батько приходить додому п'яний і б'ється з дідом, з матір'ю або б'є посуд* (О. Довженко). Наведені речення поєднують ознаки складних речень зі взаємозалежними частинами та складнопідрядних речень із приреченнєвими підрядними темпоральної семантики.

Синкретичні конструкції з ознаками складнопідрядних і складносурядних речень. У новітніх дослідженнях, крім традиційно виокремлюваних сурядних і підрядних сполучників, почали розглядати також перехідні групи – сполучники сурядності-підрядності та підрядності-сурядності [5: 38–45; 11: 174]. Це дає підстави виокремити два типи перехідних конструкцій між складнопідрядними і складносурядними реченнями, які назвемо підрядно-сурядними і сурядно-підрядними складними реченнями.

Підрядно-сурядні складні речення формують сполучники підрядності-сурядності. Таким реченням властиві водночас ознаки граматичної нерівноправності і рівноправності, між їхніми предикативними частинами встановлюється синкретичний підрядно-сурядний зв'язок [5: 42]. Синкретизм синтаксичного зв'язку приводить до синкретизму семантико-синтаксичних відношень, що постають на його основі. Обстежений фактичний матеріал дає змогу виокремити такі семантико-синтаксичні типи підрядно-сурядних складних речень: пояснювальні, часово-зіставні, умовно-зіставні, допустово-зіставні та допустово-розділові.

Між предикативними частинами **пояснювальних підрядно-сурядних речень** виникають пояснювальні семантико-синтаксичні відношення, які постають на основі власне-семантичних відношень тотожності як співвідношення загального і конкретного, цілого і частини. К. Г. Городенська пояснювальні сполучники поділяє на пояснювально-виокремлювальні (*зокрема, зосібна, як-от, як ось, наприклад, приміром, такі як*), пояснювально-з'ясувальні (*а саме, отже*) та акцентовано-виокремлювальні (*особливо, насамперед, передусім, надто*) [5: 43], на підставі чого пояснювальні підрядно-сурядні речення поділяємо на три різновиди: 1) пояснювально-виокремлювальні: *Діти індиго від народження мають особливі здібності, наприклад вони можуть бачити енергетичне поле людини...* (Україна молода, 1 лютого 2006 року); *Прийменники можуть поєднуватися з декількома відмінками, приміром прийменник з сполучається з трьома відмінками – родовим, знахідним і орудним* (І. Вихованець); 2) пояснювально-уточнювальні: *Щодо долі староукраїнської мови у Гетьманщині конче потрібне уточнення, а саме: поступово позбуваючися полонізмів і зближуючись із народною мовою, ця мова у разі збереження української (навіть обмеженої) державності і дальшого використання згаданої мови як офіційної мала б усі підстави розвинутися з часом у повноцінну й багатofункціональну літературну мову* (О. Ткаченко); 3) акцентовано-виокремлювальні: *...відновлення статусу України як учасника американської Генералізованої системи преференцій найбільше посприяло українському експорту в США, передусім воно дає змогу ввозити з України до США на безмитній основі більше трьох тисяч найменувань товарів* (Україна молода, 26 січня 2006 року); *Від підвищення цін на продукти харчування страждають соціально не захищені верстви населення, насамперед потерпають пенсіонери й інваліди* (Голос України, 11 листопада 2005 року).

Часово-зіставні підрядно-сурядні речення формують сполучники *тоді як, тимчасом як* та специфічне лексико-семантичне наповнення предикативних частин. Подібно до складнопідрядних темпоральних речень, розглядані конструкції передають одночасний перебіг двох паралельних явищ, ситуацій, дій, тобто в них наявна апеляція до часової ознаки.

Але лексико-семантичне наповнення предикативних частин акцентує не тільки одночасність двох реалій дійсності, а й різницю між ними, хоча ступінь неподібності може бути різним [14: 136], отже, передані в означених реченнях ситуації зіставляють, що є характерним для складносурядних зіставних речень: *Сполучники незалежні від поєднаних частин у межах складного речення, тоді як прийменники тісно пов'язані з відмінковими закінченнями* (К. Городенська); *Тоді як вони приймали присягу, інші ще збиралися з речами на призовних пунктах* (Україна молода, 30 травня 2006 року); *Всі ці обставини, гадаю, роблять цілком виправданий акцент на слові «нова» в означенні української поезії, а не на слові «молода»: «молодою» її можна назвати лише дуже умовно, тимчасом як «новою» вона є в багатьох відношеннях...* (М. Рябчук). Крім названих, у часово-зіставних підрядно-сурядних реченнях зафіксовано сполучник у той час як, який звичайно виражає темпоральні семантико-синтаксичні відношення, але за відповідного лексико-семантичного навантаження предикативних частин може бути еквівалентом часово-зіставних сполучників тоді як, тимчасом як: *У той час як жінка поралася по господарству, Андрій вештався по селу, шукаючи собі на голову клопотів* (П. Панч). Проте відзначимо, що цей сполучник має кальковану природу і, за спостереженнями К. Г. Городенської, з 90-х рр. ХХ ст. поступово виявляє тенденцію до дедалі вужчого вживання, його заступають питомо українські сполучники тоді як, тимчасом як [5: 133–134].

Умовно-зіставні підрядно-сурядні речення формують сполучники тоді як, якщо... то, коли... то та відповідне лексико-семантичне наповнення предикативних частин: *Приблизно стільки ж [525 доларів] наймачам доводиться щомісяця викладати за звичайну трикімнатну на околиці, тоді як у центрі оренда трикімнатної квартири тепер коштує 843 долари* (Запорізька правда, 15 січня 2011 року); *Якщо раніше у Кіровській школі навчалось до трьохсот дітей, то зараз – 90* (Запорізька правда, 7 квітня 2009 року); *Коли й справді на когось проливалися небесні дари, то їй судилися хіба що сльози* (П. Загребельний).

Допустово-зіставні підрядно-сурядні речення, так само як і часово-зіставні, утворюють сполучники тоді як, тимчасом як та специфічне лексико-семантичне наповнення частин: *На думку М. Возняка, «Пораду» написано відразу після укладення унії, тоді як І. Франко датує її 1608 роком – після відвідин братчиків у Львові* (Українська мова, 2010, № 4); *Росіянка Н. Кузякіна усвідомила це (різницю між поняттями «національне» і «націоналістичне»). – Р. Х.) в далекі 60-ті, тимчасом як значна частина українців живе і нині у викривленому колі цих понять* (Дивослово, 2008, № 9).

Допустово-розділові підрядно-сурядні речення мають специфічну формально-синтаксичну і семантико-синтаксичну організацію. Річ у тім, що вони функціонують тільки як трикомпонентні складні речення, у яких дві рівноправні предикативні частини поєднані сурядним зв'язком (між цими частинами виникають розділові відношення), водночас ці дві предикативні частини, набуваючи узагальнювального значення 'завжди', відносно третьої предикативної частини виступають як єдине ціле і пов'язані з нею підрядним зв'язком, на основі якого виникають допустові відношення: *Хоч лє дощ, хоч мете завірюха, дівчина виходить з дому на ранкову прогулянку; Хоч лє дощ, хоч мете завірюха, але дівчина виходить з дому на ранкову прогулянку*. Саме допустові відношення і є головними в цьому своєрідному конгломераті, що дає підстави розглядати такі речення як підрядно-сурядні.

Сурядно-підрядні складні речення формують сполучники сурядності-підрядності, до яких К. Г. Городенська зараховує протиставно-допустові сполучники *а, але, однак, одначе, проте, зате, та*, пояснювально-ототожнювальні сполучники *або, тобто, цебто, себто, чи, сиріч* та сполучники зіставності-відповідності *отже й, отже і* [5: 39, 41]. Відповідно виокремлюємо три семантичні типи розглянутих речень: 1) протиставно-допустові: *Короткі літні ночі, а ця була незвично довгою, здавалось – ніколи не кінчиться* (О. Гончар); *Для Заболотного на той час дипломатська його дорога вже була визначена, але додому він прибув ще в льотчицькій формі...* (О. Гончар); *Термін девіатологія не належить до загальнозжованих чи навіть широковідомих у науці про мову, однак ми все ж вирішили ним послуговуватись, керуючись суто науковими міркуваннями, а не бажанням якомога «науковіше» назвати явище, достатньо відоме в лінгвістиці, вивчення якого має значну традицію* (Ф. Бацевич); *Найбільше цього цаства (шагістики. – Р. Х.), звичайно ж, перепало*

Духновичу, **проте** й після помкомвзводової надбавки він не міг тримати свій язик на припоні... (О. Гончар); *Навкруг рясні стоять сади, платани і каштани, та шелест верб у пам'яті не тане* (М. Рильський); 2) пояснювально-ототожнювальні: *Для того щоб об'єднати суто релятивні первинні і частково релятивні вторинні сполучники, запропоновано кваліфікувати їх як слова-морфемі, **тобто** їм надано слівно-морфемний статус* (К. Городенська); 3) зіставності-відповідності: *...людина має спати, **отже** й вона спить...* (В. Стус).

Синкретичні конструкції з ознаками складнопідрядних і простих речень. Дефінуючи поняття «вставлені конструкції», І. В. Житар визначає їх як структурні елементи речення з позаграматичним статусом, що вносять до базового речення додаткові повідомлення, побіжні зауваження, певні уточнення, пояснення, інтонаційно й пунктуаційно відокремлені від базового речення та не передають модальної, оцінно-емоційної, прагматичної інформації [6: 5]. Вставлені конструкції формально можуть уподібнюватися до залежних предикативних частин складнопідрядних речень: *Він одвернувся, жалкуючи, мабуть, що отак враз, без підготовки (хоча яку ж тут підготовку придумаєш?) почав цю розповідь* (І. Маценко); *Щоб венгерка не додала чого-небудь гострішого – адже від неї всього можна чекати! – майстер сам поспішив заговорити до Шелюженка, голосно вихваляючи перед ним своїх лісорубів* (О. Гончар). Прості речення з такими вставленими конструкціями від складнопідрядних речень відрізняються найчастіше пунктуаційно: якщо в простому реченні зі вставленою конструкцією типовими є дужки, рідше тире, то прерогативою складнопідрядного речення є коми. Перехідність між складнопідрядними реченнями та простими реченнями зі вставленими конструкціями виникає на функційно-семантичному рівні. Виокремлені за допомогою ком підрядні предикативні частини, зміст яких щодо змісту головної частини сприймаємо як побіжний, такий, що виражає якесь додаткове повідомлення, зауваження, пояснення, уточнення, тяжіють до вставлених конструкцій. Унаслідок цього простежуємо послаблення внутрішньореченнєвого синтаксичного зв'язку між предикативними частинами складнопідрядних речень, підрядні частини набувають здатності виражати самостійний об'єктивний зміст, що є характерною ознакою вставлених компонентів [7: 257]. Обстежений фактичний матеріал найчастіше засвідчує перехідні типи між простими реченнями зі вставленими конструкціями та складнопідрядними реченнями з прислівними підрядними частинами невалентного характеру атрибутивної семантики. Зокрема, перехідність констатуємо в складнопідрядних реченнях, у яких підрядна частина пояснює опорний іменник – власну назву. Іменники – власні назви чітко визначають предмет і тому здебільшого не потребують конкретизації за допомогою означень, що спричиняє сприйняття вираженої в підрядній частині інформації як додаткової, дотичної до основної, переданої в головній частині: *Навіть Іванові, котрий раніше сотні разів прочовгав цей плащик, застеляло очі сірою імлою* (Ю. Мушкетик); *В другій половині дня Балабін, який не мав жодного зв'язку ні з одною із дивізій і не знав, де вони знаходяться, розіслав своїх зв'язківців вияснити обстановку* (Г. Тютюнник); *Шовкун, який не знав ніякого Сергєєва і зовсім туманно розумівся на «вєєрах», немало дивувався з цієї невгамовності свого командира* (О. Гончар). Зрідка підрядні частини можуть набувати деяких ознак вставлення при опорних іменниках – загальних назвах: *Я плив високо в небі над білими, ніби вирізьбленими з рафінаду, який я так любив у дитинстві, містами...* (В. Дрозд); *Давні слов'яни через брак тропічних рослин замінили пальмові гілки, якими встеляли дорогу Господу, на вербові* (Запорізька правда, 15 січня 2011 року); *У висновку, який за змістом і стилем, найочевидніше, належить О. Потєбні, цікавими є міркування про суть і властивості людської творчості...* (Дивослово, 2005, № 12).

Крім складнопідрядних речень атрибутивної семантики, до простих речень зі вставленням тяжіють деякі конструкції адвербіальної семантики. Обстежений фактичний матеріал дає підстави виокремити перехідні конструкції з семантикою:

1) умови: *Якщо вірити Геродоту, **то** територія цього державного утворення була досить великою і мала форму рівностороннього чотирикутника...* (О. Бойко); *Обличчя Галини, коли розглядати кожну його частину, не було красивим* (М. Стельмах);

2) просторовою: *Одного разу в Бомбеї, де пізньої ночі приземлився наш літак і довелося в аеропорту перебути кілька годин, чекаючи подальшого рейсу, вийшли ми з товаришем глянути на незнайоме місто (О. Гончар); У місті, де з стількох вікон чути гур рояля, Данко на це не звернув би уваги, але тут, серед тиші сільського вечора, ця музика вражала (Ірина Вільде); Перед поїздкою в аеропорт, звідки мав відлітати на Чорний континент рятувати дітей, просив свого друга дитинства вітати Тернівщину, кожну стежку і кожну травинку, зорі вранішні і вечірні (Я. Гоян);*

3) допусту: *Вже пізніше, згадуючи той час, ті останні воєнні й перші повоснні літа, вона завжди дивувалася, як дивується й дотепер, хоча дивування того й не поспішає виставляти на люди, де в неї й таких, як вона, сили тоді бралися? (І. Маценко).*

Тяжіння таких підрядних частин до вставлених конструкцій виникає найчастіше в разі переміщення їх (підрядних частин) в інтерпозицію. Послабленню внутрішньореченнєвого синтаксичного зв'язку між предикативними частинами складнопідрядних речень, а отже, і наближенню підрядної частини до вставленої конструкції сприяє також імплікація однієї з предикативних частин, пор.: *...я, Хома Прищеп, маю таку душу-комірчину, в якій, коли пильніше придивитись, десь на покуті ікона висить, святими барвами мерехтить (Є. Гуцало) – Я, Хома Прищеп, маю таку душу-комірчину, в якій, коли пильніше придивитись, то можна побачити, що десь на покуті ікона висить, святими барвами мерехтить; Бо коли подумати, то нічого лихого вона не заподіяла... (Є. Гуцало) – Бо коли подумати, то зрозумієш, що нічого лихого вона не заподіяла.*

Зрідка ознаки вставлених конструкцій набувають підрядні частини приєднувального типу із загальною субстанційною семантикою, чому сприяє переміщення таких підрядних частин в інтерпозицію: *Зрештою, що важливіше, маємо мотив постійного пошуку людиною власної сутності та психологічного зростання в собі – себто перетворення людини на Людину (Українська мова в середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах, 2010, № 11–12); І здивувало її (місто. – Р. Х.) не багатопверховими будинками, не асфальтом, що властиво міському пейзажу, а деревами (І. Маценко).*

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, складнопідрядним реченням так само, як і іншим мовним одиницям, властивий синкретизм. Поєднуючи в собі ознаки складнопідрядних і інших формально-граматичних типів речень, вони можуть утворювати перехідні ланки до складних речень зі взаємозалежними частинами, складносурядних речень та простих речень зі вставленими конструкціями. На нашу думку, наведені в статті положення відкривають перспективу для подальшого дослідження синхронної перехідності в системі складних речень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка : [монографія] / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2000. – 640 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли ; [пер. с фр. Е. В. и Т. В. Вентцель]. – [2-е изд., стереотип.]. – М. : УРСС, 2001. – 416 с. – (Лингвистическое наследие XX века).
3. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) : [учеб. пособие для вузов] / В. В. Виноградов ; отв. ред. Г. А. Золотова. – [3-е изд., испр.]. – М. : Высшая школа, 1986. – 640 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. [для студ. філол. фак. вуз.] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : [монографія] / К. Г. Городенська. – К., Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
6. Житар І. В. Структура та стилістичні функції вставлених конструкцій у науковому і публіцистичному стилях української літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Житар. – К., 2011. – 20 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
8. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія] / А. П. Загнітко. – [2-е вид., виправл. і доп.]. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 294 с.
9. Зарицька В. Г. Синкретичні типи підрядності в системі складного речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Г. Зарицька. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
10. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові : [підруч.] / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1986. – 167 с.

11. Кадочнікова О. Засоби зв'язку складників поліпредикативних сполучникових одиниць з пояснювальними відношеннями / Олена Кадочнікова // Мовознавчий вісник : [зб. наук. праць / відп. ред. Мартинова Г. І.]. – Черкаси, 2011. – Вип. 12–13. – С. 173–177.
12. Шитик Л. В. Феномен синкретизму в проєкції на мовні рівні / Л. В. Шитик // Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки : наук. журнал. – 2009. – Вип. 169. – С. 132–146.
13. Шитик Л. В. Явища синхронної перехідності в системі складного речення / Л. В. Шитик // Українська філологія : теоретичні та методичні аспекти вивчення : зб. праць наук.-практ. читань до 80-річчя Г. Р. Передерій. – Черкаси : Брама-Україна, 2005. – С. 216–222.
14. Шувалова С. А. Смысловые отношения в сложном предложении и способы их выражения / С. А. Шувалова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 160 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Раїса Христіанінова – доктор філологічних наук, професор, завідувач української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: функційно-категорійна граматики, складні речення в сучасній українській літературній мові.

МОРФОЛОГІЧНА ПАРАДИГМАТИКА ІМЕННИКІВ II ВІДМІНИ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ ТВЕРДОЇ ГРУПИ НА -О В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Світлана КОВТЮХ (Кіровоград, Україна)

У статті з'ясовано місце іменників II відміни чоловічого роду твердої групи на -о в системі словозміни сучасної української літературної мови, визначено елементарні парадигматичні класи з урахуванням низки релевантних чинників: лексико-семантичного, морфологічного, акцентуаційного, словотвірного, морфологічного, синтагматичного тощо.

Ключові слова: морфологічна парадигматика, елементарний парадигматичний клас, парадигма, чоловічий рід, тверда група.

The author considers the place of the hard group masculine nouns of the second declension ending with -o in the word change system of the Ukrainian Literary Language, defines elementary paradigmatic classes taking into account a number of relevant factors: lexical, semantic, morphological, accentuating, word-formative, morphonological, syntagmatic etc.

Key words: morphological paradigmatics, elementary paradigmatic class, paradigm, masculine gender, hard group.

Систему словозміни іменників, зокрема II відміни чоловічого роду твердої групи на **-о**, вивчали Ю. В. Шевельов (Шерех), М. А. Жовтобрюх, С. П. Самійленко, С. П. Бевзенко, І. М. Керницький, І. Г. Матвіяс, М. Затоканюк, М. Я. Плющ, А. П. Грищенко та інші. Але залишається нерозв'язаною проблема виділення елементарних парадигматичних класів цих слів, як власних, так і загальних назв.

Мета статті – дослідити морфологічну парадигматику іменників II відміни чоловічого роду твердої групи на **-о**. З метою реалізації цієї мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) визначити місце вказаних лексем у системі словозміни іменника; 2) встановити й схарактеризувати низку релевантних чинників, що впливають на їхнє відмінювання; 3) виокремити елементарні парадигматичні класи (ЕПК) іменників II відміни чоловічого роду твердої групи на **-о**.

Іменники чоловічого роду на **-о** засвідчені в усіх слов'янських мовах, в українській, на думку І. Г. Матвіяса, такі слова поширені найбільше [5: 83]. Серед них – загальні назви спорідненості й свояцтва (*тамто, дімдо*), зокрема із суфіксами **-к-** (*дімверко, сватком, брамтко, тамтко, дямдєко, свемкорко*), **-ечк-** (**-очк-**) (*дямдечко, бамтєчко, чоловімчєчко, вуєчко, тамточко*), **-єньк-** (**-оньк-**) (*зямтєнько, женишемнько, темстєнько, бамтєнько, татумсєнько, свемкронько, тамтонько, свамтонько*); загальні назви осіб (*майстром* – діал., *майстер* (ВТС: 637)), на **-ко** (*бамійко* – етнонім, „представник етнічної групи українців” (СУ), *хлопко* – розм., *хлопець* (СУ), *антимпо* – діал., *чорт* (СУ), *нямнько, чваньком, безшамнько, вигамдєко, сивоборомдєко, непосимдєко, відлюмдєко, хвальком, безпамлько, слиньком*), на **-єнько** (**-онько**) (*воямчємнько, гомстєнько, козамчємнько, чумачємнько, музимчєнько, паничємнько, візнимчєнько, сусімдонько, старостомнько*), на **-ло** (*вайлом, памдло 2* – підла людина (СУ), *чумчело 2* – про людину (СУ), *страшимдло* – „людина незвичайного вигляду, ненормальних розмірів, ваги і т. ін.” (ВТС: 1400)), на **-ило** (*громимло,*

мурмимло, зубримло, басимло, чумачимло), на **-ало** (гаримкало, опумдало, амїкало, патямкало), на **-айло** (шкандибамїло, викидамїло, недбамїло, позивамїло, потокамїло), частина вказаних іменників має яскраву оцінну характеристику; власні імена та прізвища з такими самими фіналями та ін. (Марком, Стецьком, Андрімїко, Антомишко, Данимлко, Яремко, Леськом, Михасемнїко, Фемденко, Фемдечко, Гавримленько, Гавримлечко, Данимленько, Данимлечко, Самімїло, Михамїло, Кирилло, Корнимло, Майстром, Бистром, Геремчко, Путьком, Троньком, Хаблом, Кізлом, Косимло, Закусимло, Гадзамло, Дземкало, Залицямїло, Дрипамїло, Тягнимрядно, Ярумто, Непимїпиво, Дахном, Кормом); апелятиви – назви осіб на **-енко** (безхамтченко, хорунжемнко, чабанемнко, попемнко, ткачемнко, мірошничемнко, глитаємнко) та на **-исько** (дідимсько, дармоїмдисько, солдамтисько, панимсько); прізвища з такими самими словотворчими формантами (Масемнко, Номсенко, Лісничемнко, Романичемнко, Синемнко, Хилемнко, Шепелемнко, Штогаремнко; Гнатимсько, Ковалимсько, Максимсько, Павлимсько); назви істот-неосіб – тварин, птахів, риб тощо з деякими з вищевказаних формантів (сірком 1 – собака, переважно сірої масті (ВТС: 1324), соловемєчко, соловімєчко, пугачемнїко, замїнїко, бузько – діал., лелека (СУ), ведмєдько, вороньком, коничемнїко, лелемчєнько, вомвчєнько, соколонько, шпаконько, котїсько, окунїсько, хробачїсько); назви неістот (сімверко – холодний вітер (СУ), соловейко 2 – дитяча іграшка-свисток (СУ)); топоніми, зокрема ойконіми – назви населених пунктів (Воронемнко, Олемсько, Заламзько, Чернемнко, Горбатемнко, Беремзко, Шевчемнко); гідроніми (Дніпром).

Мабуть, помилково в „Словниках України” іменник *мазимло* – мастило; квач (СУ) марковане категорією чоловічого роду. У „Великому тлумачному словнику” зазначено: *мазимло* – середнього роду, „1. розм. Те саме, що *мастимло* 1. 2. діал. Квач (у 1 знач.)” (ВТС: 636). Автори „Граматичного словника української літературної мови” (2011) також вважають, що *мазимло* – іменник середнього роду (ГСУЛМ: 388).

Існує кілька гіпотез про походження лексем чоловічого роду, які в називному відмінку однини мають закінчення **-о** в українській мові й пов’язані з давніми іменниками **-ō**-основ. З одного боку, наявність таких слів у всіх слов’янських мовах свідчить про їх давню, праслов’янську етимологію, з другого – іменники чоловічого роду на **-о** в українській мові з’являлися в різні історичні періоди.

Дослідники О. О. Шахматов, М. К. Грунський, Л. П. Якубінський, З. Г. Розова уважали, що ці слова походять від давніх форм кличного відмінка. О. І. Соболевський, С. Й. Смаль-Стоцький, С. М. Кульбакін, В. І. Сімович припускали, що первісно це були форми середнього роду. На думку лінгвіста В. Шимановського, виникнення закінчення **-о** в указаних лексемах зумовлене фонетичними причинами [Див.: 1: 31–32; 2: 15; 5: 83; 6: 110].

Найбільш вірогідною, як уважав С. П. Бевзенко, є гіпотеза про виникнення власних чоловічих імен на кшталт *Петро, Павло, Марко, Гаврило, Данило* та ін. з флексією **-о** відповідно до давніших *Петръ, Павль, Маркъ, Гаврииль, Данииль* тощо шляхом перенесення флексій **-о** на ці іменники від іменників середнього роду **-ō**-осн., які здавна закінчувалися на **-о**. Поширення впливу іменників середнього роду **-ō**-осн. на особові чоловічі імена, що належали до цієї ж основи, особливо посилилося після занепаду редукованих голосних, що викликало революційні зміни у фонетичному оформленні фіналі цих слів (втрата кінцевих коротких голосних у слабкій позиції, утворення нових закритих складів, збіг приголосних в абсолютному кінці слова тощо). Останнє явище, у свою чергу, „сприяло закріпленню цього впливу”: історичні пам’ятки цього часу засвідчують „посилення впливу іменників середнього роду **-ō**-осн. на особові чоловічі імена”. Зменшено-пестливі особові імена на зразок *Василько, Варяжко* з’явилися до занепаду зредукованих („вони фіксуються у староруських літописах під різними роками X–XI ст., хоч ці літописи, правда, дійшли до нас у пізніших копіях”). А форми на кшталт *Петро, Гаврило* „фіксуються не раніше XII ст. (пор., наприклад, приписку до Добр. єв. 1164 р., де вперше засвідчене ім’я цього типу: Доброило), а в українських пам’ятках, починаючи з XIV ст., вони вже є типовими” [1: 33].

Досліджуючи систему словозміни на матеріалі писемних джерел XVI століття, І. М. Керницький звертає увагу на те, що серед великої кількості власних імен на **-о** найбільшу групу утворюють імена на **-ко**. Останній формант, безсумнівно, має зв’язок із

середнім родом, тому слушною видається думка В. І. Сімовича [2: 16–17], який власне приєднується до поглядів В. Шимановського та С. Й. Смаля-Стоцького про сприяння явищу появи **-о** в початковій формі власних імен відомої в українській мові заміни словоформ називного відмінка кличним, до всіх цих іменників підходить середній рід. Також В. І. Сімович пов'язує появу закінчення **-о** із занепадом зредукованих, коли виникла важка для вимови сполука двох приголосних, то з метою її уникнення з'явилися відповідні суфікси, певну роль відіграли й механічні процеси, зокрема скорочення [7: 309–310].

Дослідник С. П. Самійленко не погоджується з тим, що первісно всі іменники на **-о** були середнього роду. Він вважає, що закінчення **-о** як в іменниках чоловічого, так і середнього роду є залишком суфікса давніх **-ō**-основ, а імена на кшталт *Марком, Кирилло, Павлом* з'явилися за аналогією до давніших утворень на **-о**. Учений повторює, по суті, погляди А. Ю. Кримського, також зазначаючи, що українські назви осіб на зразок *братко, костько, гринко, михно* (приклади з грамот XIV–XV століть) „зберігають” у називному відмінку однини перетворений на „флексію основотворчий суфікс **-ō-**, а пізніші фонетичні процеси, зокрема занепад редукованих голосних **ъ, ъ**, лише сприяли збільшенню кількості таких утворень за існуючою віддавна в живій мові морфологічною моделлю” [6: 111].

Підтримуючи такі гіпотези С. П. Самійленка, автор відомої монографії „Іменник в українській мові” (1974) І. Г. Матвіяс не погоджується з його надто категоричним запереченням ролі чинника евфонії. На думку останнього вченого, фіксація в говорах і давніх пам'ятках унікальних форм із вставною фонемою **/o/** на зразок *Карол, Павол, Марок* підтверджує значення милозвучності в процесі утворення Н. в. однини від колишніх форм з двома кінцевими консонантними фонемами. І. Г. Матвіяс зокрема зазначає: „Очевидно, внаслідок аналогії до давніх форм на **-о**, з одного боку, і через прагнення до милозвучності, з другого, на певному етапі історичного розвитку української мови було дуже продуктивним творення іменників” чоловічого роду на **-о** [5: 84].

У таблицях словозміни українських іменників О. О. Тараненко для досліджуваних слів пропонує 13 зразків (назви істот: *дімдько, міняміло, раклом, бамтько, тамто, хлопчимсько, здоровимло, громимло*; власні імена осіб: *Левком, Павлом*; назви неістот: *чоботимсько* (від *чобіт*, чоловічий рід), *басимло* (від *бас*, чоловічий або середній рід), *Дніпром* (ріка) [8: 58–60, 78].

У новому „Граматичному словнику української літературної мови” (2011) для іменників II відміни чоловічого роду твердої групи на **-о** засвідчено 14 таблиць словозмінних парадигм: *штормимло, громимло, міняміло, вайлом, бамтечко, бамтько, гнідком, тезком, сватком, чубимсько, конимсько, тамто, соньком, вайлом* (ГСУЛМ: 676, 677, 682, 693).

У „Граматичному словнику української літературної мови” (2011) зафіксовані іменники з повною парадигмою, виключно загальні назви. У таблицях словозміни О. О. Тараненка для одного іменника *Дніпром* запропоновані тільки форми однини (неповна парадигма). Крім того, у праці О. О. Тараненка зазначені такі зауваження: подібно до слова *дімдько* відмінюються лексеми *безбамтченко, козамчемньо* і т. ін., а також прізвища на кшталт *Шевчемнко* [8: 58]. Оцінно-характеристичні іменники з наголосом на останньому складі марковані чоловічим родом, але частіше подвійним – чоловічим або середнім (*брехлом, вайлом, мурлом* – про людину, *хамлом*). У формах множини такі лексеми вживані рідко, крім *раклом* („самовдоволені вайли” – Ю. Шевельов) [8: 59].

Дослідник О. О. Тараненко вказує на особливості акцентуації в народній мові омонімічних до власних імен осіб назв церковних свят, де на відміну від антропонімів наголос падає на основу: „Це було на *Пемтра* й *Памвля*”, „На *Пемтра* й душа тепла”; „До *Дмимтра* дівка хитра, а *по* (тобто *після*) *Дмимтрі* хоч комин витри” (Прислів'я), зокрема й у місцевому відмінку однини в останньому прикладі [8: 60].

У монографії „Словозмінна парадигматика українських прізвищ” нами виокремлено 6 ЕПК (елементарних парадигматичних класів) власних назв II відміни чоловічого роду твердої групи на **-о** із заголовними лексемами *Андреміко, Бемкало, Непимйпиво, Божком, Бистром, Кормом* [4: 81, 183–185]: *Розгорнувши цю книжку, читачу, ти починаєш знайомство з письменником надзвичайної долі. Ім'я його – Володимир Винниченко; Молодість Володимира Винниченка збіглася з початком нового, ХХ століття; У*

Елисаветградській гімназії репутацію *enfant terrible* Володимиру **Винниченку** створили його непорозуміння з адміністрацією; Ув'язнення розтягнеться тепер уже на цілих два роки... Ворота волі перед **Винниченком** розчинять лише революційні події 1905 року; Із спогадів племінниці письменника Любові Андріївни Винниченко (яка померла майже 90-літньою в березні 1993-го в селі під Бобринцем на Кіровоградщині) стало децю відомо про корені роду **Винниченків** (В. Панченко).

На парадигматику іменників II відміни чоловічого роду твердої групи впливають такі чинники: 1) родова віднесеність; 2) належність до категорії істот-осіб, істот-неосіб чи неістот; 3) набір певних флексій; 4) переважний порядок закінчень у парадигмі, залежно від пріоритетності їх використання;

5) вплив на вибір закінчення словотворчого суфікса чи фіналі основи; 6) лексичне значення; 7) відхилення від прогнозованих форм; 8) вплив наголошування на відмінкову парадигму; 9) наявність зв'язаних форм Н., З. та Кл. в. множини; 10) вплив прийменника на вибір закінчення; 11) повна чи неповна парадигма; 12) чергування голосних і приголосних фонем.

Для словозмінних парадигм іменників чоловічого роду II відміни характерні такі закінчення: однина – Н. в. – **-о**, Р. в. – **-а** (бо такі назви позначають істот або конкретні предмети), Д. в. – **-ові / -у** (для назв істот-осіб), **-у / -ові** (для істот-неосіб та неістот), З. в. – **-а** (для назв істот), або нульове закінчення (**-а**) (для назв неістот – конкретних предметів), або нульова флексія (для назв неістот, що не позначають назви конкретних предметів), О. в. – **-ом**, М. в. – **-ові / -і / -у** або **-ові / -у** (для назв істот-осіб), **-і / -ові / -у** або **-у / -ові** (для назв істот-неосіб), **-і / -ові / -у** або **-у / -ові** (для назв неістот) (варіантні дублетні закінчення (без флексії **-і**) характерні для лексем з кінцевою задньоязиковою приголосною основи, переважно /**к**/), Кл. в. – **-у** або **-е** (збігається з формою Н. в. однини з флексією **-о**, коли слово марковане середнім родом, точніше – подвійним родом: чоловічим чи середнім); форми множини Н. в. – **-и / -а**, Р. в. – **-ів / -Ш**, Д. в. – **-ам**, З. в. – **-ів / -Ш** // (*в **-и / -а**) (для назв істот-осіб), **-ів / -Ш** // **-и** (для назв істот-неосіб), **-и / -а** (для назв неістот), О. в. – **-ами**, М. в. – **-ах**, Кл. в. – **-и / -а**.

У формі вокатива досліджувані іменники можуть мати або закінчення **-у** або **-е**, перше характерне для лексем з кінцевою приголосною фонемою /**к**/ (*бамтьку, дямдьку, бичимську, хвалькум, музичемньку, Оцимпку, Різничемньку, Роздобумдьку*), а також для слів *дімду, тамту* й прізвищ з наголосом на закінченні (*Биструм, Кормум*), в усіх інших випадках уживається флексія **-е** (*мінямйле, здоровимле, громимле, Днімпре, Памвле, Бемкале, Женимле, Світамйле*).

Семантика слова має важливе значення у виборі відмінкових флексій і порядку їх уживання. Наприклад, іменник *сірком* має 2 значення: 1. Собака, переважно сірої масті. 2. розм., рідко. Те саме, що горілка (СУМ (9: 230)): *Проценко потягував старе смаковите винце, Рубець смакував крутий та солодкий чай, як звав Колісник пуни, а сам хазяїн тяг сірка за хвіст* (Панас Мирний); **сірка** смикнути – фам. випити горілки. *Одні примостилися під вокзалом чай пити; другі розтеклись по халабудках пивком прохолодитися; треті потягли у вокзал сірка смикнути* (Панас Мирний). Крім того, *Сірком* – прізвище особи чоловічої статі: *Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман Війська запорозьких низових козаків* (Д. Яворницький). Лексема *соловейко* позначає: 1. Птаха. 2. Дитячу іграшку-свисток (СУ) та прізвище особи чоловічої статі: *Доцик, доцик, ти вже злива! Плаче груша, плаче слива. Ти періцить заходився, Соловейко* (птаха – С. К.) *застудився* (Л. Костенко); *Загалом О. М. Пошивайло описує такі різновиди керамічних звукових виробів: свистунці, соловейки, барині, брязкальця-хихички, вказуючи на їх обрядове призначення* (О. Чаплій); *І прізвище в хлопця ніби зумисно до оцих ямочок і рум'янця, – Соловейко. Вадим Соловейко* (О. Гончар). Іменник *бурмило* також має 3 значення: 1. Жартівливе прізвище ведмедя. 2. *перен.* Про неповоротку людину; тюхтій, вайло (ВТС: 103). 3. Прізвище особи чоловічої статі: *Хотів [Данило] тим криком більше наполохати звіра [ведмедя]. Бурмило й справді заплигав, як кінь на галопі* (М. Трублаїні); *От таким-то бурмилом у сільській роботі був і наш Іван Лінох* (І. Франко); *Нам пощастило: на другий же день після приїзду з Києва ми „взяли слід” – вистежили, як Бурмило і Книш подалися у плавні, і собі нищечком за ними*

на плоскодонці (В. Нестайко). Зафіксовано 4 лексичні значення слова *антипко* – 1. діал. Чорт (ВТС: 34). 2. Зменшено-пестливе до імені *Антип*. 3. Прізвище особи чоловічої статі. 4. Повстанське псевдо: *Ходили перекази, що в негоду в річці товчуться антипки, чорти тобто, ловлять русалок, аби кохатися з ними* (М. Олійник); *У дитинстві Антипко справляє враження замкнутої і нелюдимої дитини* (З інтернету); *Член групи, технічний спеціаліст: Ігор Антипко* (З інтернету); *Як колишній підофіцер став командиром відділення під псевдом „Антипко” (прізвищ одне одного ми, як правило, не знали)* (О. Щукинський).

Відповідно, для назв істот-осіб *Сірко*, *Соловейко*, *Бурмимло*, *Антипко* (прізвища чоловіків), *Антипко* (чоловіче пестливе власне ім'я), *антипко* (чорт) для З. в. однини характерні форми, що збігаються з Р. в. множини (вони вживаніші), а варіантними унікальними є словоформи з применником у (в), синонімічні Н. в. множини: *Сіркiм* і (*у (в) *Сіркiм*), *Соловейкiв* й (*у (в) *Соловейкi*), *Бурмимл* і (*у (в) *Бурмимли*), *Антипкiв* й (*у (в) *Антипкi*) (і прізвище, й ім'я), *антипкiв* (*у (в) *антипкi*). У назвах істот-осіб у Д. в. однини має бути такий порядок словоформ у парадигмі: *Сірко*ві й *Сірку*м, *Соловейко*ві й *Соловейку*, *Бурмимло*ві й *Бурмимлу*, *Антипко*ві й *Антипку* (прізвище й ім'я), *антипко*ві й *антипку*. У М. в. однини в назвах людей та персоніфікованих осіб з будь-якою кінцевою приголосною фонемою основи, крім задньоязикових і глоткової, засвідчені такі форми: *на*, у (в), *при*, *по* *Бурмимло*ві, *Бурмимл*і й *Бурмимлу*. А в словах з основою на /г, к, х, г/ не вживається флексія -і: *на*, у (в), *при*, *по* *Сірко*ві й *Сірку*м, *на*, у (в), *при*, *по* *Соловейко*ві й *Соловейку*, *на*, у (в), *при*, *по* *Антипко*ві й *Антипку*.

На нашу думку, на відміну від чоловічих імен і прізвищ, які характеризуються повною відмінковою парадигмою, псевдо, псевдоніми, прізвиська, клички людей мають неповну парадигму, наприклад, *Антипко* (у значенні: повстанське псевдо). Іменник *бурмимло* (неповоротка людина), як і інші, на -ло, очевидно, має подвійний рід – чоловічий або середній.

Назви істот-неосіб на зразок *сірко*м (собака), *соловейко* (птаха), *бурмимло* (ведмідь) у Д. в. однини мають флексії -у / -ові, у М. в. однини два перші слова -у / -ові, останнє -і / -ові / -у; у З. в. множини варто вживати такі форми: *сіркiв* і *сіркiм*, *соловейкiв* і *соловейкi*, *бурмимл* і *бурмимла*.

У „Словниках України” для останніх прикладів засвідчений інший порядок форм: *сіркiм*, *сіркiм*в (СУ), проте вживанішою формою в З. в. множини назв істот-неосіб є та, що тотожна Р. в. множини, а рідше використовують словоформу, омонімічну Н. в. множини, тому запропонований нами порядок варіантних форм у парадигмі більш прийнятний.

Іменники назви неістот *сірко*м (горілка), *соловейко* (іграшка) у З. в. однини та множини мають форми, тотожні відповідно Н. в. однини і множини, для назв неістот – конкретних предметів – використовують також як варіантну словоформу з флексією -а в З. в. однини, що збігається з Р. в. однини.

Від семантики іменників залежить також наявність повної чи неповної парадигм. Наприклад, топоніми та гідроніми мають тільки форми однини (*Дніпро*м – річка в Україні, *Симонем*нко, *Воронем*нко, *Чернем*нко, *Горбатем*нко, *Порудем*нко, *Шевчем*нко, *Сидомрен*ко, *Берем*зко, *Олемсь*ко, *Заламзь*ко – ойконіми). У Запорізькій області назва села *Осипем*нко „утворена від жіночого прізвища” (тут народилася льотчик, Герой Радянського Союзу Поліна Денисівна Осипенко), „яке в українській мові не змінюється. Але ставши ойконімом, ця назва приймає відмінкову парадигму інших назв населених пунктів, які творилися від чоловічих прізвищ” [3: 104]. Як доказ наведемо приклад словоформи О. в. однини з флексією -ом: *Сільській Раді підпорядковане також село Ольгине (до 1915 року – Нейгофнунг), розташоване на правому березі річки Берди, яке утворює з Осипенком єдиний населений пункт* (Зп: 163).

Іменники на -иськ(о), що походять від лексем чоловічого роду, марковані подвійним – чоловічим або середнім родом, при цьому, на думку О. О. Тараненка, переважає у вживанні категорія чоловічого роду, помітно рідше використовують середній [8: 60]. Проте іменник *чоботимсь*ко (від *чомбіт*) дослідник відносить виключно до чоловічого роду [8: 78], іменники *хлопчимсь*ко, *дідимсь*ко, *вовчимсь*ко, *зайчимсь*ко – до подвійного [8: 60]. Так само в „Грамотичному словнику української літературної мови” (2011) назви неістот, утворені від

іменників чоловічого роду за допомогою словотворчого форманта **-иськ(о)**, маркують тільки категорією середнього роду: *чоботимсько, замчимсько, кожушимсько, кулачимсько, сніжимсько, чемодамнисько* тощо, а назви істот – чоловічим або середнім: *конимсько, псимсько, бичимсько* (від *бик*), *парубчимсько, котимсько* та ін. (ГСУЛМ: 387).

У „Словниках України” іменники *хлопчимсько, чоботимсько* – середнього роду, а лексеми *дідимсько, вовчимсько, зайчимсько, конимсько, псимсько, замчимсько, кожушимсько, кулачимсько, сніжимсько, чемодамнисько, бичимсько* (від *бик*), *парубчимсько, котимсько* – чоловічого роду (СУ).

Категорія подвійного роду – чоловічого або середнього – є причиною варіантності в Кл. в. однини: *дідимську й дідимсько, посміхомвиську й посміхомвисько, кабанимську й кабанимсько*. Для назв істот (осіб і неосіб) на **-иськ(о)** у Р. та З. в. множини характерні варіантні форми: *сомимсьок і сомимськ, псимсьок і псимськ, котимсьок і котимськ, кабанимсьок і кабанимськ, чоловічмисьок і чоловічмиськ, парубчимсьок і парубчимськ*. На це вказує, зокрема, О. О. Тараненко [8: 60]. Такі форми в зразках словозміни пропонують й автори „Граматичного словника української літературної мови” (2011): *конимсьок і конимськ* (ГСУЛМ: 677). Не до кінця зрозуміла логіка авторів видання „Словники України”, де в Р. та З. в. множини зафіксовано для назв істот форми: *хлопчимськів, дідимськів, вовчимськів, зайчимськів, конимськів, псимськів, бичимськів* (від *бик*), *парубчимськів, котимськів*; у Р. в. множини для назв неістот: *сніжимськ, чемодамниськ, бичимськ* (від *бич*), *чоботимськ*, але: *замчимськів, кожушимськів, кулачимськів* (СУ). Слушною видається думка О. О. Тараненка й авторів „Граматичного словника”.

Для досліджуваної групи іменників засвідчені такі схеми наголосу: а) нерухомий на основі; б) нерухомий на закінченні; в) наголос на закінченні, крім Кл. в. однини, де переміщується на основу; г) наголошена основа у формах однини та флексія – у підпарадигмі множини; ґ) в однині наголос на закінченні, крім Кл. в., у множині – на основі.

Для словозміни іменників II відміни чоловічого роду твердої групи на **-о** характерні такі альтернативні голосних і приголосних фонем: а) чергування нульової фонемі з випадною /о/ в Р. та З. в. множини у формах з нульовою флексією: *хлопчимсько – хлопчимсьок, дідимсько – дідимсьок, зайчимсько – зайчимсьок, вовчимсько – вовчимсьок*: – *Ей ти, Васько, чи як там тебе! – крикнув Оксен до гурту хлопчисьок, що юрмилися біля підвід. – Ану, біжи сюди!* (Григорій Тютюнник); б) чергування твердої та м’якої приголосних фонем у формі М. в. однини перед закінченням **-і**: *здоровимло – на, у (в), при, по здоровимлі, базімкало – на, у (в), при, по базімкалі, хтомкало – на, у (в), при, по хтомкалі, чудимло – на, у (в), при, по чудимлі, чумачимло – на, у (в), при, по чумачимлі*; в) чергування твердої та м’якої приголосних фонем у формах М. в. однини перед закінченням **-і** та формах Р., З. в. множини перед флексією **-ів**: *раклом – на, у (в), при, по раклім, раклімв, брехлом – на, у (в), при, по брехлім, брехлімв, вайлом – на, у (в), при, по вайлім, вайлімв, Павлом – на, у (в), при, по Павлім, Павлімв, Бистром* (прізвище особи чоловічої статі) – *на, у (в), при, по Бистрім, Бистрімв*.

Система словозміни іменників II відміни чоловічого роду твердої групи на **-о** складається з таких ЕПК:

ЕПК № 1 (Данимло) – назви істот-осіб ч. р., для яких у М. в. однини характерні закінчення **-ові / -і / -у**, у Кл. в. однини **-е**, у Н. та Кл. в. множини **-а**, у Р. в. множини **-Ш**, у З. в. множини – варіантні форми *Данимл (*у (в) Данимла)*, повна парадигма, нерухомий наголос на основі, чергування твердої та м’якої приголосних фонем перед флексією **-і** в М. в. однини. За цим зразком змінюється також власне чоловіче ім’я *Гавримло*.

ЕПК № 2 (Михаміло) – назви істот-осіб ч. р., ознаки схожі на попередній ЕПК, різниця в тому, що в Н. та Кл. в. множини флексія **-и**, у Р. в. множини **-ів**, у З. в. множини – варіантні форми *Михамілів (*у (в) Михаміли)*, чергування твердої та м’якої приголосних фонем перед голосною фонемою закінчення /і/ засвідчене в М. в. однини та Р., З. в. множини. Так само відмінюються: *Киримло, Мануміло, Саміміло, Корнимло*; прізвища осіб чоловічої статі: *Бемкало, Бимло, Джимгало, Джуммало, Дземкало, Дибаміло, Димкало, Емчкало, Женимло, Жигаміло, Журимло, Закусимло, Залицяміло, Звімзло, Іванимло, Кацимло, Кимркало, Куримло, Лимло, Лихопамвло, Лімтепло, Маїмло, Манимло, Мисяміло, Міняміло, М’ямло, Несвітаміло, Нетріпаміло, Покотимло, Політимло, Походимло, Почекаміло, Прибимло,*

Процямйло, Процідимло, Решетимло, Світамйло, Скрипамйло, Стимсло, Тарайдамкало, Темйкало, Теробимло, Топимло, Тягнимрядно, Цюмкало, Цюмкало, Цямпало, Цьоммкало, Чекамйло, Чичимкало, Шалавимло, Шелемпало, Шмимло, Штомкало, Юмкало, Ярумто та ін.

ЕПК № 3 (тамточко) – назви істот-осіб ч. р., від попереднього ЕПК відрізняється тим, що в М. в. однини закінчення **-ові / -у**, у Кл. в. однини **-у**, не засвідчені чергування приголосних фонем. До цього ЕПК входять, зокрема, зменшено-пестливі варіанти чоловічих імен: *Глімбко, Глімбонько, Глімбочко, Дамнько, Данимлко, Данимлонько, Данимлочко, Богдамнечко, Богдамнко, Богдамнонько, Богдамночко, Бомдько, Ромамнко, Ромамнонько, Ромамночко, Роммко, Ромамсенько, Івамнко, Івамнонько, Івамночко, Івамненько, Івамнечко, Івамсечко, Івамсенько, Івасюмнечко, Івамишенько, Івамишечко, Івамишко, Анатомлько та ін.*, а також *бамтенько, дямдечко, відлюмдько, тамтко, темзко, гомстонько, дімдько, прихомдько, візничемнко, вдовичемнко, тамтонько, дімверко, знамйко, бомйко та ін.*; переважна більшість чоловічих прізвищ на **-ко**: *Гаврилемйченко, Гавримшко, Галуменько, Ганнумсенко, Гарасимменко, Двірничемнко, Дем'ямненко, Джуремнко, Дикалемнко, Дробімтько, Дробомтько, Дудничемнко, Емчко, Євсеменко, Забірчко, Злодюмжко, Зосимменко, Ісичемнко, Їмвжженко, Імценко, Йомненко, Йосипемнко, Калюмжко, Касямненко, Компанійченко, Кімтченко, Котимлко, Крайничемнко, Лимбенко, Максимсько, Мимценко, Момйко, Момленко, Онопріемнко, Оселемдько, Павлимсько, Павлимчко, Панімамтченко, Переїмденко, Перетямтько, Петримчко, Пінямжко, Піхумрко, Повідамйко, Посумнько, Поштаремнко, Прилимко, Прилімко, Пристамйко, Прихідько, Промовлямйко, П'ямтничко та ін.*

ЕПК № 4 (Петром) – назви істот-осіб ч. р., для яких у М. в. однини характерні закінчення **-омві / -ім / -ум**, у Кл. в. однини **-е (Петмре)**, у Н. та Кл. в. множини **-им**, у Р. в. множини **-імв**, у З. в. множини – варіантні форми *Петрїмв (*у (в) Петрїм)*, повна парадигма, в усіх формах, крім Кл. в. однини, наголос на закінченні, чергування твердої та м'якої приголосних фонем перед флексією **-ім** в М. в. однини та перед **-імв** у Р. і З. в. множини. За цим зразком змінюється власне чоловіче ім'я *Павлом*.

ЕПК № 5 (Левком) – назви істот-осіб ч. р., збігається з попереднім, проте в М. в. однини тільки дві варіантні флексії **-омві / -ум**, у Кл. в. однини **-у (Лемвку)**, відсутні чергування фонем. Форму вокатива з наголосом на основі пропонує О. О. Тараненко в зразках словозміни [8: 59]. У „Словниках України” в Кл. в. однини зафіксована словоформа *Левкум*. За цим зразком відмінюється іменник *сватком* та ін.

ЕПК № 6 (Божком) – назви істот-осіб ч. р., в усіх формах наголошена флексія, інші ознаки збігаються з попереднім ЕПК. Заголовне слово – чоловіче прізвище, так само відмінюються антропоніми: *Блажком, Буцьком, Вашком, Головком, Гречком, Гриньком, Гульком, Даньком, Дацьком, Жижком, Іськом, Капком, Кивком, Кийком, Кривком, Крутьком, Леньком, Леськом, Мацьком, Мицьком, Моском, Нудьком, Паньком, Паськом, Процьком, Пуцьком, Редьком, Родьком, Сеньком, Сизьком, Симком, Сливком, Слиньком, Смішком, Станьком, Стрижком, Титком, Троньком, Тютьком, Фільком, Франком, Харком, Хижком, Хильком, Химком, Цейком, Цяпком, Шийком, Шимком, Шишком, Шлапком, Шпитьком, Щурком, Юзьком, Юськом, Яськом, Яцьком та ін.*

ЕПК № 7 (Непимйпиво) – назва істоти-особи ч. р., зразкове слово – прізвище особи, повна парадигма, у М. в. однини **-ові / -і / -у**, у Кл. в. однини **-е**, у Н. і Кл. в. множини – закінчення **-и**, у Р. в. множини **-ів**, у З. в. множини – варіантні форми *Непимйпівів (*у (в) Непимйпиви)*, відсутні чергування фонем.

ЕПК № 8 (Бистром) – назви істот-осіб ч. р., зразкове слово – прізвище особи, повна парадигма, у М. в. однини – закінчення **-омві / -ім / -ум**, у Кл. в. однини **-у**, у Н. і Кл. в. множини – закінчення **-им**, у Р. в. множини **-імв**, для З. в. множини характерні варіантні форми *Бистрїмв (*у (в) Бистрїм)*, наголошене закінчення в однині та множині, відбувається чергування твердої/м'якої приголосної фонем **/л/-л'/, /н/-н'/, /р/-р'/, /т/-т'/** у М. в. однини, Р. та З. в. множини. Так само відмінюються чоловічі прізвища: *Вайлом, Васюхном, Дахном, Івахном, Кахном, Кізлом, Красном, Лахном, Майстром, Михном, Сахном, Семеном, Скоблом, Смаглом, Сямром, Тяглом, Хаблом, Хребтом, Чабром, Частом, Чухном, Шамром, Шахном,*

Юхном, Яхном. За цим зразком відмінюється загальна назва особи *раклом* – „заст. Злодій, бандит” (ВТС: 1200).

ЕПК № 9 (*Кормом*) – назва істоти-особи ч. р., зразкове слово – чоловіче прізвище, повна парадигма, від попереднього ЕПК відрізняє відсутність чергувань.

ЕПК № 10 (*бамтько*) – назви істот-осіб ч. р., повна парадигма, у М. в. однини – закінчення **-ові / -у**, у Кл. в. однини **-у**, у Н. і Кл. в. множини – закінчення **-им**, у Р. в. множини **-імв**, для З. в. множини характерні варіантні форми *батькімв* (*у (в) *батьким*), наголошена основа в однині та закінчення в множині, у Н., З., Кл. в. множини засвідчені зв'язані форми *два (обидва), три, чотири бамтьки; на два (обидва), три, чотири бамтьки*. Вільні форми вказаних відмінків мають наголос на закінченні: *батьким, батькімв, у (в) батьким*.

ЕПК № 11 (*тамто*) – назви істот-осіб ч. р., повна парадигма, у М. в. однини – закінчення **-ові / -і / -у**, у Кл. в. однини **-у**, у Н. і Кл. в. множини – закінчення **-им**, у Р. в. множини **-імв**, для З. в. множини характерні варіантні форми *тамтімв* (*у (в) *тамтим*), наголошена основа в однині та подвійний наголос на основі й закінченні в множині (такі форми подає О. О. Тараненко [8: 59], ми поділяємо гіпотезу дослідника), чергування твердої з м'якою приголосних фонем відбувається в М. в. однини та Р., З. в. множини, у Н., З., Кл. в. множини засвідчені зв'язані форми *два (обидва), три, чотири тамти; на два (обидва), три, чотири тамти*. У „Грамматичному словнику української літературної мови” в зразку словозміни лексеми *тамто* у формах множини наголошена тільки основа (ГСУЛМ: 682). Автори „Словника труднощів української мови” для цього іменника в множині пропонують форми з наголосом на закінченні: *татим* [не *тамта*], *татімв* (СТУМ: 285).

ЕПК № 12 (*базімкало*) – назви істот-осіб подвійного роду – ч. або с., повна парадигма, у М. в. однини – закінчення **-ові / -і / -у**, у Кл. в. однини варіантні закінчення **-е** та **-о**, у Н. і Кл. в. множини – закінчення **-а**, у Р. в. множини нульова флексія, для З. в. множини характерні варіантні форми *базімкал* (*у (в) *базімкала*), нерухомий наголос на основі, засвідчена альтернація твердої та м'якої приголосних фонем перед закінченням **-і** в М. в. однини. До цього ЕПК зараховано лексеми: *дуримло, здоровимло, мазимло, страшимло, громимло, здоровимло, басимло* (про людину), *патямкало, хтомкало, чумачимло, чудимло, страшимдло* (про людину), *зубримло, агамкало, доромбало, доромбло, одоромбло* та ін.

ЕПК № 13 (*хамлом*) об'єднує іменники: *мурлом* (про людину), *вайлом, брехлом, треплом* (базика) тощо – назви істот-осіб подвійного роду – ч. або с., повна парадигма, у М. в. однини – закінчення **-омві / -ім / -ум**, у Кл. в. однини варіантні закінчення **-е** та **-о**, хоч О. О. Тараненко [8: 58], автори „Грамматичного словника”, „Словників України” пропонують тільки другу флексію (ГСУЛМ: 676; СУ), у Н. і Кл. в. множини – закінчення **-им**, у Р. в. множини **-імв**, для З. в. множини характерні варіантні форми *хамлімв* (*у (в) *хамлим*), наголос на закінченні, крім форми Кл. в. однини з флексією **-е**, чергування твердої та м'якої приголосних фонем перед закінченням **-ім** в М. в. однини та перед **-імв** у Р. та З. в. множини.

ЕПК № 14 (*дідимсько*) – назви істот-осіб подвійного роду – ч. або с., повна парадигма, у М. в. однини – закінчення **-ові / -у**, у Кл. в. однини варіантні закінчення **-у** та **-о**, у Н. і Кл. в. множини – закінчення **-а**, у Р. в. множини нульова флексія у варіантних формах *дідимськ* і *дідимсьок*, для З. в. множини характерні варіантні форми *дідимськ, дідимсьок* (*у (в) *дідимська*), нерухомий наголос на основі, відбувається чергування нульової фонемі з випадною голосною /о/ в Р. та З. в. множини.

ЕПК № 15 (*бурмимло*) – назви істот-неосіб ч. р., для яких у Д. в. однини характерні закінчення **-у / -ові**, у М. в. однини **-і / -ові / -у**, у Кл. в. однини **-е**, у Н. та Кл. в. множини **-и**, у Р. в. множини **-ів**, у З. в. множини – варіантні форми *бурмимлів, бурмимли*, повна парадигма, нерухомий наголос на основі, чергування твердої та м'якої приголосних фонем перед флексією **-і** в М. в. однини та перед закінченням **-ів** у Р. і З. в. множини.

ЕПК № 16 (*соловемйко*) у якості заголовного слова має назву птаха, сюди належать назви істот-неосіб ч. р., для яких у Д. та М. в. однини характерні закінчення **-у / -ові**, у Кл. в. однини **-у**, у Н. та Кл. в. множини **-и**, у Р. в. множини **-ів**, у З. в. множини – варіантні форми *соловемйків, соловемйки*, повна парадигма, нерухомий наголос на основі. Так само

відмінюються лексеми *соловемько, пугачемнько, замінько, ведмедько, коничемнько, лелемченько, вовмченько, соколомнько, шапокомнько* тощо.

ЕПК № 17 (бузьком) назви істот-неосіб ч. р., для яких у Д. та М. в. однини характерні закінчення **-ум / -омві**, у Кл. в. однини **-у**, у Н. та Кл. в. множини **-им**, у Р. в. множини **-імв**, у З. в. множини – варіантні форми *бузькімв, бузьким*, повна парадигма, наголос на закінченні в усіх словоформах, крім Кл. в. однини *бумзьку*. До цього ЕПК зараховані *сірком, рябком, вороньком*.

ЕПК № 18 (котимсько) – назви істот-неосіб подвійного – ч. або с. роду, сюди належать іменники: *зайчимсько, кабанимсько, конимсько, псимсько, окунимсько, хробачимсько, бичимсько* (від *бик*), *вовчимсько*. У Д. в. однини засвідчені закінчення **-у / -ові**, у М. в. однини **-у / -ові**, у Кл. в. однини **-у** та **-о**, у Н. та Кл. в. множини **-а**, у Р. в. множини *котимськ* і *котимсьок*, у З. в. множини – варіантні форми *котимськ, котимсьок, котимськи*, повна парадигма, нерухомий наголос на основі.

ЕПК № 19 (сімверко) – назви неістот, повна парадигма, заголовне слово має значення „холодний вітер” (СУ), у Д. та М. в. однини флексії **-у / -ові**, у Кл. в. однини – закінчення **-у**, у Н., З., Кл. в. множини – **-и**, у Р. в. множини – **-ів**, наголошена основа. Сюди належить іменник *соловейко 2*, що має значення „дитяча іграшка-свисток” (СУ).

ЕПК № 20 (вітримсько) – назви неістот ч. або с. роду, нерухомий наголос на основі, повна парадигма, у Д. та М. в. однини – флексії **-у / -ові**, у Кл. в. однини – закінчення **-у / -о**, у Н., З., Кл. в. множини **-а**, у Р. в. множини *вітримськ*. За таким зразком варто відмінювати *чоботимсько, ножимсько* (від *ніж*), *голосимсько, чемодамнисько, тютюнимсько, кулачимсько, замчимсько, кожушимсько, чубимсько, сніжимсько* тощо.

ЕПК № 21 (Беремзко) – назви неістот чоловічого роду, нерухомий наголос на основі, неповна парадигма – тільки форми однини, у Д. та М. в. однини – флексії **-у / -ові**, у Кл. в. однини – закінчення **-у**. До цього ЕПК належать ойконіми на **-ко, -енко**: *Воронемко, Олемсько, Заламзько, Чернемко, Горбатемко, Шевчемко, Осипемко*, утворені переважно від прізвищ осіб.

ЕПК № 22 (Дніпром) – назви неістот (у функції зразкового слова – гідронім), неповна парадигма – лише форми однини, у Р. в. однини – флексія **-ам**, у Д. в. однини – флексії **-ум / -омві**, у М. в. однини **-ім / -омві / -ум**, у Кл. в. однини – **-е**: *Днімпре*. У всіх формах, крім Кл. в., наголошена флексія. Чергування /р/ – /р'/ перед закінченням **-ім** в М. в. однини.

Отже, система словозміни іменників II відміни чоловічого роду твердої групи на **-о** охоплює 22 ЕПК, які ґрунтуються на таких чинниках: частиномовній належності, маркованості категорією чоловічого, чоловічого або середнього роду, однотипності наголошування, наявності однакових закінчень в усіх відмінкових формах, їх особливого порядку, повних або неповних парадигм, уживанні варіантних флексій, зв'язаних форм Н., З. та Кл. в. множини, лексичному значенні, належності до назв неістот, істот-осіб, істот-неосіб, власних чи загальних, конкретних або абстрактних, впливі словотворчого суфікса чи фіналі основи, впливі прийменника на вибір закінчення, однакових чергуваннях голосних і приголосних фонем.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

ГСУЛМ – Граматичний словник української літературної мови. Словозміна / В. І. Критська, Т. І. Недозим, Л. В. Орлова та ін. ; відп. ред. Н. Ф. Клименко. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. – 760 с.

Зп – Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. / гол. ред. колегія : П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1967–1974. – –

Запорізька область / ред. колегія тому : В. І. Петрикін (голова) та ін. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1970. – 765 с.

СТУМ – Словник труднощів української мови / Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. М. Пазяк та ін. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Радянська школа, 1989. – 336 с.

СУ – Словники України – інтегрована лексикографічна система / В. А. Широков, І. В. Шевченко, Н. М. Сидорчук та ін. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 2001–2010.

СУМ – Словник української мови : т. I–XI. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – –

Т. IX С. – 1978. – 916 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Авдєєва С. Л. – Див.: Ковтюх С. Л.
1. Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
 2. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові : на матеріалах пам'яток XVI ст. / І. М. Керницький. – К. : Наукова думка, 1967. – 288 с.
 3. Авдєєва С. Л. Становлення системи словозміни ойконімів української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Авдєєва Світлана Леонідівна. – Дніпропетровськ, 1997. – 253 с.
 4. Ковтюх С. Л. Словозмінна парадигматика українських прізвищ : [монографія] / С. Л. Ковтюх, О. М. Кашталян ; за ред. С. Л. Ковтюх. – Кіровоград : Полімед-Сервіс, 2012. – 256 с.
 5. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Радянська школа, 1974. – 184 с.
 6. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови / С. П. Самійленко. – К. : Радянська школа, 1964. – Частина I. – 1964. – 234 с.
 7. Сімович В. Українські йменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні / В. Сімович ; під загальною редакцією д-ра Василя Сімовича [Праці українського високого педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі] : науковий збірник. – Прага, 1929. – Т. I. – С. 305–369.
 8. Тараненко О. О. Словозміна української мови / О. О. Тараненко. – Нунегуьбза, 2003. – 199 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Ковтюх – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: граматики, лексикологія, ономастика, морфологічна парадигматика сучасної української мови.

ÜBER DIE KATEGORIALE PRÄGUNG DER QUALIFIKATIVEN WÖRTER IM MODERNEN DEUTSCHEN UND IM ENGLISCHEN

Prof. Dr. B. MAXYMTSCHUK (Lwiw, Ukraine)

Lektorin I. MAXYMTSCHUK (Lwiw, Ukraine)

У статті розглянуто питання внутрішньої форми мови та її зв'язок з ідеоетнічним характером частин мови. У зв'язку із зникненням якісних прислівників і синтаксичною експансією якісних прикметників у їхню синтаксичну сферу досліджено специфіку категоріального значення новоствореної ономазіологічної категорії в системі частин мови. Результати даного дослідження можна поширити і на граматичну будову англійської мови.

Ключові слова: внутрішня форма мови, категоріальне значення слова, кваліфікативна атрибуція, кваліфікативне слово.

The article is focused on the problem of the inner form of the language and its connection with the idioethnic character of the parts of speech. In the connection with the disappearance of the qualificative adjectives and syntactic expansion of the qualificative adjectives into their syntactic speech, the specificity of the categorical meaning of a newly-created onomasiological category in the system of the parts of speech was investigated. The results of the research can be expanded on the grammatical structure of the English language.

Keywords: inner form of the language, categorical meaning, qualificative structure, qualificative word.

Die Sprache ist ein Organ, das Gedanken erzeugt. Das Wort ist z. B. keine direkte Widerspiegelung des Denotats bzw. des Referenten, sondern die Bezeichnung für seine besondere idioethnische Wahrnehmung (Schweise), die ihrerseits historischen Veränderungen unterliegt [1, 92]. Zugrunde jeder Sprache liegt somit die innere Form – das intellektuelle Modell, mit dessen Hilfe der außersprachliche Sachverhalt mit sprachlichen Lauten objektiviert wird, oder „die Zwischenwelt“, die infolge des Zusammenwirkens von Sachverhalt und Bewusstsein entstanden ist (L. Weißgerber).

Der Sachverhalt und seine Widerspiegelung in der Sprache sind nicht identisch und nicht universal: die Sternbilder der alten Griechen, Germanen und Chinesen sind verschieden. Das betrifft auch die gedankliche Zwischenwelt: es gibt so viele Welten, so viel es Sprachen gibt. Die Bedeutungen gehören zu der gedanklichen Zwischenwelt. So existiert z. B. das Wort „Fahrzeug“ als Oberbegriff (Hyperonym) für die realen Dinge – das Auto, das Fahrrad usw. Die Kategorien des Denkens werden durch sprachliche Mittel objektiviert. Das betrifft sowohl die Gliederung der Welt durch die Lexik als auch das System der grammatischen Kategorien [4, 4a], unter denen man allgemeine und partielle Abarten unterscheidet. Sie sollen in der jeweiligen Sprache keineswegs durch logische (d. h. wissenschaftliche) Kriterien identifiziert werden. Die allgemeinen

grammatischen Kategorien, zu denen in erster Linie die Wortarten gehören, unterliegen einer anderen Taxonomie, die den Aufbau des Sprachsystems auf dem Wege der Segmentierung und der Gliederung sprachlicher Einheiten zu beschreiben sucht, welche das sprachliche System aufzwingt [7, 63-64]. Die Frage über das Wesen der allgemeinen onomasiologischen Kategorien (wie z. B. „Eigenschaft“, „Dinghaftigkeit“, „Merkmal“, „Prozess“ usw.) wurden bisher keiner linguistischen Untersuchung unterzogen. Diese Kategorien sind logischer Natur, die den Erkenntnissen des menschlichen Denkens entsprechen und somit nicht auf sprachliche Erscheinungen ausgedehnt werden können. Andererseits sind die Wortarten nicht nur sprachliche, sondern auch historische Kategorien, die ständig im Prozess der Entwicklung begriffen sind. Dass die Wortarten im modernen Deutsch so abgestempelt werden, wie es im Althochdeutschen der Fall war, zeigt sich der „schlechte Einfluss“ anderer Sprachen auf die Wortartenlehre.

Darauf hat noch O. Potebnja hingewiesen, indem er J. Hayse vorwarf, dass das Althochdeutsch kein Muster für die Identifikation der Wortarten im modernen Deutsch sein kann [6, 115]. Darüber hinaus sind die Wortarten keine realen, sondern potentielle Kategorien, deren innerer Sinn in der Vorbereitung der Wörter zur Analyse-Synthese am außersprachlichen Sachverhalt liegt. Mit anderen Worten ist die Wortart nichts anderes als das Verhältnis des Wortes zur Struktur der aktuellen und potentiellen Sätze. Die syntaktische (strukturelle) Bedeutung eines Wortes entscheidet über seine kategoriale Prägung.

Die strukturelle Bedeutung des Wortes ist das Wissen über die sprachlichen und außersprachlichen Situationen, in denen es gebraucht werden kann. Und umgekehrt das Wissen über die Gebrauchsregeln des Wortes stellt seine strukturelle Bedeutung dar [5, 68].

Die Wortarten sind somit onomasiologische Kategorien, die materielle und formelle Verallgemeinerung darstellen: einerseits sind sie Bezeichnungen für bestimmte Erscheinungen, Sachen, Begriffe, andererseits repräsentieren sie den außersprachlichen Sachverhalt als Substanzen, Akzidenzen und Relationen, die als Bestandteile der verbalisierten logischen Operationen am Sachverhalt fungieren. So z. B. verallgemeinern die substantivischen Wörter Bezeichnungen für Lebewesen, Naturerscheinungen, qualitative und quantitative Merkmale, Zeit- und Raumangaben, die als Merkmalsträger, als Ausgang der Aussage fungieren können, denen Merkmale verschiedenen Grades zugeschrieben werden können.

Historisch gesehen, sind die Wortarten morphologisierte Satzglieder, die infolge der morphologischen Spaltung und syntaktischen Expansion des indoeuropäischen Nomens entstanden sind. Das menschliche sprachliche Denken entwickelte sich von der Prädikativität zur Prädikation. Das Denken manipuliert mit Wortarten und bildet zahlreiche Strukturen, die den bestimmten logischen Sachverhalt und stereotype Beziehungen widerspiegelt: Prädikation, Modifikation, Koordination, Komplimentation [2, 44]. Das ungegliederte Denotat wird im sprachlichen Denken diskret dargestellt als Merkmalsträger, welchem statische und dynamische Merkmale des ersten Grades zugeschrieben werden. Die Vorstellung des Denotats bleibt diffus, während ihre sprachliche Darstellung lineal ausgeformt ist. So wird im Satz „Das Kind weint sehr laut“, die grammatische Substanz (Merkmalsträger) durch die Merkmale des ersten Grades (weint), des zweiten Grades (laut) und des dritten Grades (sehr) charakterisiert. Das menschliche Denken tendiert zur Herausbildung des Merkmals des vierten Grades.

Die Herausbildung der Adverbien erfolgte auf Grund der erstarrten Kasusformen der Substantive und Adjektive in der adverbialen Funktion und später an Hand der präpositionalen Wendungen (anders, keinesfalls, seit Kurzem, bei Weitem). Die alten qualitativen Adverbien sind bekanntlich erstarrte Kasusformen der Adjektive, morphologisiert in der adverbialen Funktion. Diese Ausgangskasus sind verschieden in verschiedenen Sprachen: lat. „bonō“ (Adverb) stammt aus „bonus“ (Adjektiv), ahd. „guoto“ (Adverb) kommt aus „guot“ (Adjektiv) mit derselben Bedeutung. Sie stellen den indoeuropäischen Ablativ dar. Das russische „красно, пусто“ vertreten den alten Akkusativ Neutrum [3, 27].

Infolge der Abschwächung der Endsilben und des morphologischen Ausbaus der syntaktischen Zentren des deutschen Satzes kam es zum Untergang der qualitativen Adverbien im Deutschen und zur Expansion des Adjektivs in die Sphäre des Adverbs. Darum gibt uns das Vorhandensein eines qualitativen Adverbs in den slawischen, romanischen und den übrigen germanischen Sprachen kein Recht, dem Neuhochdeutschen eine Kategorie aufzuzwingen, die es seit ungefähr

vier Jahrhunderten nicht mehr kennt. Wollen wir den geschichtlichen sprachlichen Vorgängen gerecht werden, müssen wir das qualifikative Adjektiv in mehreren Funktionen auftreten lassen, statt von einem fiktiven Wortartwechsel (Adjektiv → Adjektivadverb) zu sprechen [9, 289]. Diese Meinung vertreten viele Germanisten, darunter P. Eisenberg, der im Zusammenhang damit betont: „Sind die verbbezogenen Adverbien ebenfalls Adjektive, dann bezeichnen Adjektive Eigenschaften von etwas, das nominal und verbal benannt werden kann. Ordnet man die lexikalischen Klassen in einem Kontinuum, das zwischen den Substantiven auf der einen und den Verben auf der anderen Seite aufgespannt ist, so stehen die Adjektive in der Mitte. Sie sind weder substantivisch noch verbal, und andererseits kann mit ihnen über substantivisch Benennbares und über verbal Benennbares prädiert werden.“ [10, 19]

In diesem Sinne stellt sich die Frage über die kategoriale Prägung dieses „etwas“. Wir sind der Meinung, dass das linguale Spezifikum der neuentstandenen Kategorie in dem modellierten Verhältnis des qualifikativen Wortes zu den Merkmalsträgern im Rahmen der Subjekt-Prädikat-Beziehung der aktuellen und potenziellen Sätze liegt. In den Vordergrund wird somit nicht die Information über den morphologischen Charakter der Merkmalsträger, sondern über deren grammatische Verallgemeinerung gerückt. Die nominative Bedeutung, die den semantischen Hintergrund dieser Verallgemeinerung bildet, wird im phonematischen Komplex eines qualifikativen Wortes realisiert, die syntagmatische Bedeutung dagegen durchdringt diesen Komplex, ohne in diesem Rahmen zu bleiben: Sie existiert als eine Potenz auf der Ebene des Lexikons und wird auf die Realisation in der Tiefenstruktur eines Satzes und zwar in seiner binären logisch-kommunikativen Aufgliederung ausgerichtet. Daraus folgt, dass das qualifikative Wort im Grunde genommen die Beziehungen der nominativen Bedeutung zu den Merkmalsträgern ausdrückt.

Die Funktion dieser Beziehung wird auf die inhärente Attribution zurückgeführt. Die extensionelle Präzisierung des Merkmalsträgers wird als grammatische Inhärenz verallgemeinert und durch den modellierten Charakter der Beziehungen der qualifikativen Wörter zu den Merkmalsträgern im Rahmen der syntaktischen Bifunktionalität untermauert. Somit beginnen die morphologische Kongruenz und das syntaktische Angrenzen die kategoriale Prägung eines Wortes abzustempeln. Die kategoriale Prägung gewinnt dabei den formellgrammatischen Charakter. Die lexikalischen Bedeutungen, indem sie in den Wirkungsbereich der qualifikativen Attribution involviert werden, werden grammatisch als eine Wortart ausgeformt. Bekanntlich ist Lexik mit der grammatischen Prägung aufs Engste verbunden. So fußt die kategoriale Prägung eines Substantivs in erster Linie auf den lexikalischen Einheiten, in denen die Bedeutung der Dinghaftigkeit enthalten ist, und die, die bestimmte Dinge bezeichnen: Tisch, Apfel, Wolf. Sie bilden den Kern des Substantivs. Nachdem sie eine Wortklasse herausgebildet hat, die nach ihrer Wortbedeutung den Gegenstand bezeichnet, vermochte das menschliche Denken die Idee der Dinghaftigkeit zu identifizieren und auf andere nicht dingliche Bedeutungen zu übertragen (meeting, blackness).

Als Katalysator dieses Prozesses diente die grammatische Fixierung in der Morphologie und Syntax [8, 102]. Den Kern der qualifikativen Attribution bilden die lexikalischen Einheiten, deren konkrete Semantik mit der der qualifikativen Attribution zusammenfällt: gut, schön, hell, warm usw. Zu der lexikalischen Peripherie gehören qualifikative Wörter, deren konkrete Semantik in divergenten Beziehungen zu der qualifikativen Attribution steht: häufig, früh, nah, fern. Dies erklärt sich durch den Widerspruch zwischen der Mobilität des Denkens und dem Konservatismus des Sprachsystems. Dieser Widerspruch ist aber ein scheinbarer, weil die qualifikative Attribution keine lexikalische, sondern eine grammatische Kategorie ist und als solche auf alle qualifikativen Wörter ausgedehnt werden kann, die im Bereich der syntagmatischen Bifunktionalität fungieren können.

Die qualifikative Attribution kommt auch in der Fähigkeit eines qualifikativen Wortes vor, von der verbalen Sphäre des aktuellen und potenziellen Satzes in die substantivische transformiert zu werden. Der formal-logische Charakter der qualifikativen Attribution trägt dazu bei, dass auch solche Begriffe wie Temperatur, Zustand, Relation, Raum, Zeit als statische passive Modifikatoren der substantivischen und verbalen Merkmalsträger repräsentiert werden können. Die qualifikative Attribution steht nur mittelbar mit der logisch-philologischen Kategorie des Merkmals in Beziehung, die in diesem Fall als ein Teil des Ganzen, als eine passive Akzidenz versprachlicht wird. Die adhärenen und inhärenen Merkmale werden in der Struktur der qualifikativen

Attribution in die inhärente Modifikation der syntagmatischen Merkmalsträger (Subjekt-Prädikat) transformiert. Die qualifikative Attribution stellt eine idioethnische Sprachform in der deutschen Sprache dar und als kategoriale Prägung der qualifikativen Wörter wird sie den anderen kategorialen Prägungen im Bereich der deutschen Wortarten gegenübergestellt und in erster Linie dem Adverb, welches das situative Verhältnis ausdrückt.

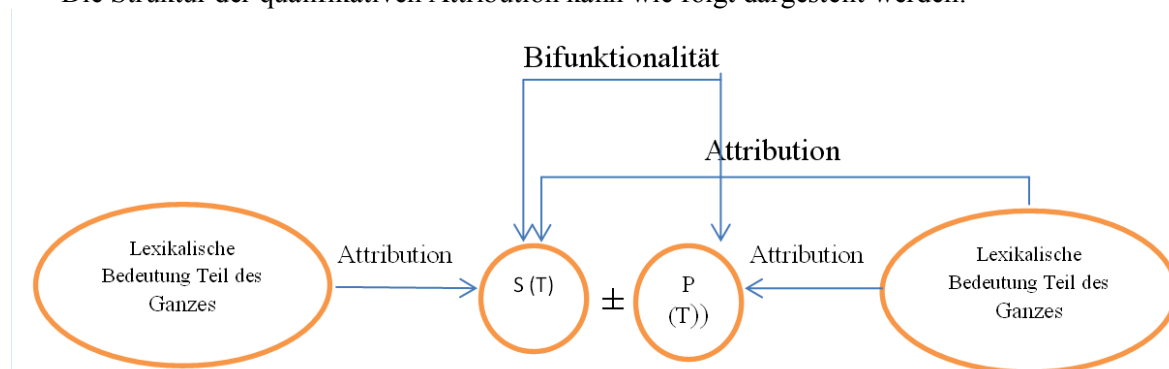
Als sprachliche Realisation der logisch-philosophischen Kategorie des Merkmals überschneidet sie sich mit den sprachlichen Einheiten, die das qualifikative Verhältnis ausdrücken:

1. mit den voran- und nachgestellten Genitiven: in meiner Mutter Garten;
2. mit den Attributsätzen: lausche dem Geräusch des Wasserhahns, dessen Glucksen immer heller wird;
3. mit der Konstruktion des nachgestellten Adverbs: das Haus dort;
4. mit der Struktur der komplektiven Beziehung: er liegt rücklings.

Von den anderen linguale Formen der logisch-philosophischen Kategorie des Merkmals unterscheidet sich die qualifikative Attribution durch ihre syntagmatische (strukturelle) Bedeutung und durch die Fähigkeit, in der Subjekt-Prädikat-Sphäre der aktuellen und potenziellen Sätze realisiert zu werden: der gute Kutscher fährt gut; Er spricht leise; ich habe eine leise Hoffnung.

Das betrifft auch das Englische, wo die qualifikativen Adjektive und Adverbien nach den semantischen, syntaktischen und morphologischen Merkmalen als zu einer Wortart gehörend betrachtet werden können. Daraus ausgehend kann man annehmen, dass im Englischen eine spezielle Kategorie besteht, die auf Grund der Gegenüberstellung der adjektivischen und adverbialen Formen konstituiert wird [8, 175]: „*They set off early in the morning and were moving slowly in the direction of the village. I followed his slow movement and couldn't understand what he was up to.*”

Die Struktur der qualifikativen Attribution kann wie folgt dargestellt werden:

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гумбольдт В. О различии человеческого языка и о влиянии этого различия на духовное развитие человечества. – Москва, 1859.
2. Жаборюк О. А. Теоретична лінгвістика: фундаментальні проблеми та ймовірні шляхи їх вирішення./О. А. Жаборюк//Зб. «Записки з романо-германської філології». – Одеса, 2008.-Вип.22.
3. Жирмунський В. М. О природе частей речи и их классификации. / В. М. Жирмунський //Вопросы теории частей речи – Ленинград, 1969.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство – Київ, 2008.
5. Левицький В. В. Семасіологія. – Вінниця: «Nova Кнута», 2006.
6. Потебня А. А. Из записок о русской грамматике. – Москва, 1958. – Т.1-2 – 1958.
7. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке. Избрание работы по русскому языку. – Москва, 1957.
8. Смирницкий А. И. Морфология английского языка. – Москва, 1959.
9. Paraschkewoff В. Zur Entwicklung des qualitativen Adverbs im Deutschen./ В. Paraschkewoff //Иностранные языки в школе. – Москва, 1976.- №3.
10. Eisenberg P. Grundriss der deutschen Grammatik.- Stuttgart-Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1994.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Богдан Максимчук – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: історія мови, загальне мовознавство, теоретична граматики.

Ірина Максимчук – асистент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: історія мови, лексикологія.

ЯВЛЕНИЕ ПАРЦЕЛЛЯЦИИ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ**Акмаржан АКЫЖАНОВА (Алматы, Казахстан)**

У статті розглядається нове явище в сучасній казахській літературній мові – парцеляція, її можливості і функції, види парцелятив.

Ключові слова: парцеляція, розчленування, базова пропозиція, парцела, актуалізація, емоційно-експресивна виразність.

The article discusses a new phenomenon in the modern Kazakh literary language – partcellation, its features, functions and types of partcellators

Keywords: partcellation, sentence division, basic sentence, partcellator, actualization, emotional expressiveness.

До сих пор при синтаксическом анализе, предложения разбирались на словосочетания, члены предложения, обособленные члены и приложения, т.е. ограничивались разносторонним распознаванием только синтаксических категорий предложения. Но в художественных произведениях казахских авторов можно встретить множество примеров, не поддающихся такому анализу.

Аттарды желіден аулағырақ байлайық. Былайырақ. (Оставим коней подальше от привязи. Туда). (Ғ.Мусрепов).

Жүрегі қағып кетті. Бірақ қорықпады (Сердце забилось. Но не испугался). (Ғ.Мустафин).

Бейшеннің мына әні маған арналғандай. Маған гана сыр шертеді. Мен құмармын. Ынтықпын оған! (Эта песня Бейшена как будто посвящена мне. Только мне изливает душу. Я тяготеею этой песне! Жажду ее!) (І.Жаканов).

С точки зрения традиционного синтаксиса, подобные предложения анализируются следующим образом: каждое высказывание состоит из двух самостоятельных предложений, первое из которых можно классифицировать по видам, выделить в нем словосочетания, разобрать по членам предложения. Но следующие за основным предложением словосочетания и отдельные слова представляют собой особый тип предложений.

Отдельные слова, словосочетания и предложения, следующие за первой частью высказывания, нельзя рассматривать как компоненты сложного предложения. Фактически, они выполняют функцию приложения к основному предложению. Однако эти синтаксические элементы отличаются от приложений, во-первых, изолированным использованием по отношению к основному предложению, во-вторых, синтаксической функцией, в-третьих, особенностью формы. Но эти элементы нельзя рассматривать и как обычные неполные предложения, так как последние характеризуются отсутствием одного из главных членов предложения, но при этом они имеют самостоятельное предикативное значение. Рассматриваемые предложения – изолированно стоящие за законченным полным предложением, элементы, не имеющие признаков самостоятельного предложения.

Имя существительное как член предложения отдельно используется обычно только в назывных предложениях типа «Ночь. Мерцающие звезды». Но при современном подходе к синтаксическому разбору предложений, в художественных текстах можно встретить множество примеров отдельно использованных слов, словосочетаний, даже отсеченных компонентов сложных предложений в качестве самостоятельной фразы. И это становится особенностью синтаксического строя и нормой литературного языка. В языкознании эти синтаксические элементы называются парцеллятами или присоединительными конструкциями. Различие между обычным простым предложением и присоединительной конструкцией – самостоятельность первого и семантическая зависимость, неполнота второго. Таким образом, дополнительные синтаксические элементы сами по себе представляются категорией, не являющейся специальным синтаксическим объектом. Эти синтаксические элементы используются как категории, являющиеся неотъемлемой частью основного предложения, они вносят дополнительное значение, раскрывают его суть. Эти отдельные слова и словосочетания, используемые как вспомогательные, характеризуются привязанностью или к основному предложению полностью, или к отдельному его слову. Таким образом, парцелляция, выраженная отдельным словом, словосочетанием, предложением, характеризуется следующими особенностями: во-первых, она неотделима от

предложения, к которому относится, во-вторых, является смысловым дополнением, в-третьих, привязана или к целому предложению или к его отдельному члену. По грамматической форме парцелляция может быть схожа с теми словами, к которым она относится, а может быть не схожа. Из этого следует, что эти синтаксические элементы – неотделимая часть предложения, подобная приложению, являющаяся вспомогательной частью базового предложения.

В русском языкознании шли жаркие споры по поводу сущности парцелляции. Одни ученые идентифицировали подобные предложения как обособленные члены предложения (Руднев А.Г.), другие определяли их как самостоятельное синтаксическое явление и называли присоединением (Л.В.Щерба, В.В.Виноградов, С.Е.Крючков и т.д.), третьи (М.О.Платонова, А.А.Андриевская, А.П.Сковородников, Р.Сыздык) рассматривали как средство художественной выразительности. В итоге бурного интереса к проблеме присоединения, «из этого обширного понятия выделено узкое понятие «парцелляция» [5: 18].

По определению Ю.В.Ванникова, от которого отталкиваются на сегодняшний день практически все лингвисты, исследующие это явление: «парцелляция – расчленение предложения, т.е. единого синтаксического строения, и его выражение в нескольких интонационно-смысловых единицах, т.е. фразах» (Ю.В.Ванников) [1:5]. Так, Н.С.Валгина определяет парцелляцию как «явление, перешедшее из устной речи в письменную, конструкции, присоединенные без союза после долгой паузы-точки, связанные только интонацией» [2:262], а Р.П.Лисиченко рассматривает как «мощное средство превращения в актуальный элемент высказывания каждой парцеллированной части, благодаря выделению отдельных его частей» [3:12].

Итак, парцелляция это – синтаксическая категория, имеющая структурную, семантико-синтаксическую и коммуникативную функции. Ее сущность заключается в преднамеренном интонационном и позиционном расчленении элементов единой синтаксической структуры предложения на две и более части: основную (базовую) часть и парцеллят, с целью актуализации значимой части высказывания. При парцелляции между частями конструкции устанавливаются коммуникативно-актуализирующие отношения.

Под парцелляцией также понимается сам прием расчленения структуры предложения, в результате которого получается экспрессивный вариант стилистически нейтрального предложения. Таппасаң таптың. Алдың алатыныңды.

Тобылға жүресің. Тап ертең жүресің. (С.Сматаев) (Нашел что искал. Получил что заслужил. Отправишься в Тобол. Завтра же отправишься.)

Аришағұл-ау! Сүйінімді бер! Жоламан тірі екен! (С.Сматаев). (Ау, Аришағұл! Давай подарок! Жоламан то жив!)

Такой прием расчленения предложения Т.М.Николаева предлагает назвать «обособление для экстренного введения в ситуацию», то есть особый вид просодического обособления, акцентирования внимания [4:182-187].

Если Н.С.Валгина основным признаком парцеллированной конструкции называет долгую паузу-точку, то примеры из современной казахской художественной прозы показывают, что эту функцию могут выполнять также вопросительные и восклицательные знаки.

Көп ұзамай Есіл мен Ертістің аралығын тұтас жайлаймыз! Жетісу, Жайық, Сыр – бәрін. (М.Мағауин). (Вскоре займем все пространство между Есілем и Иртышом! Семиречье, Урал, Сырдарья-все).

Дәрі жоқ па? Сүзекке...тұмауға...дизентерияға. Әйтеуір толып жатыр. (І.Жақанов). (Разве нет лекарств? От тифа... от гриппа... от дизентерии. В общем, полно.)

В основе парцелляции, являющейся приемом письменного литературного языка, лежит подражание устной разговорной речи, в которой фразы строятся не по предварительно обдуманной формуле, а по течению мысли. Но в современном литературном языке авторы расчленяют синтаксические конструкции преднамеренно, с целью усилить экспрессивность высказываний. Сложное синтаксическое целое при расчленении делится на базовое предложение и парцеллят. В современном казахском литературном языке парцеллятами могут стать как отдельные члены предложения, так и компоненты сложных предложений.

Парцелляты, имеющие форму отдельных членов предложения или придаточного предложения, могут, не изменяя структуры, как обособленная конструкция, включиться в структуру базового предложения.

Соның бәрінің соңында киірім жататын қайран халқым-ай. Кеңсіңдер зой (Д.Исабеков) (В конце всего этого лежит прощение, родной мой народ. Великодушны же вы).

Қазір бәрі жақсарды. Қабағынан көріп жүрмін (Д.Исабеков) (Сейчас все наладилось. Вижу по глаза).

При парцелляции высказывания на простые, короткие фразы, создается впечатление его динамичности, отрывистости, облегчается интонирование. На самом деле, при осложнении структуры предложения не происходит разделения смысла высказывания, потому что связь между базовой конструкцией и парцеллятом не нарушается. Несмотря на то, что в письменном тексте две конструкции (полная и неполная) разделяются паузой, обозначаемой точкой, они составляют синтаксическое целое, высказываемое в двух или нескольких фразах.

Если текст с парцеллированным предложением воспринимается как образец устной разговорной речи, то текст с множеством обособленных членов воспринимается как литературно обработанная, специально осложненная конструкция. Благодаря парцелляции, дополнительно к синтаксическим средствам, появляется возможность легкого распространения предложения, не загромождая его дополнительными членами и отдельными предложениями. При парцелляции однородных членов и однородных придаточных предложений, помимо акцентирования этих синтаксических единиц, происходит упрощение синтаксической конструкции.

Если письменный язык позволяет выражать мысли как органически связанные предложения, то в устной речи необходимость быстро выражать мысль для легкости восприятия и анализа вынуждает передавать элементы высказывания в виде отдельных частей [10:81].

Белгілі суретші-портретист. Бұл саладағы мен сыйлайтын адамдардың бірі, шығармалары екі рет жеке көрмеге қойылған. Жас. Дарынды (Д.Исабеков) (Известный художник-портретист. Один из уважаемых мною людей, произведения дважды выставлялись на персональной выставке. Молодой. Одаренный).

Использование парцелляции дает возможность переноса парцеллята, неполной распространяющей и расширяющей конструкции, отдельного члена предложения или целого с синтаксической точки зрения предложения, на новый абзац. Множество примеров такого использования парцелляции мы находим у великого мастера художественного слова – Мухтара Ауэзова.

1. *Қырын отырған әкенің үлкен, кесек пішіні Абайға жартылай гана көрінді. Түсі суық. Қара сұр жүзіне бозғылданып түгі де шығып алыпты (Крупное лицо отца, сидящего боком к Абая, виден наполовину. Суров. На черно-сером лице даже щетина встала дыбом).*

2. *Одан өзінің оң жағында отырған Бөжейге қадалды. Бөжей мен Байсал мызғыған жоқ (Затем уставился на Божю, сидящего справа. Божей и Байсал не шелохнулись).*

Парцеллированные члены могут относиться не только к одному последнему слову, но и ко всем однородным членам или к однородному предложению. Например,

... бүкіл Сібір жұртына тірек болған тайпалы ел тұтасымен қазақ шығып кетті. Көшкен жоқ. Бүкіл жұртымен, қоныс жайлауымен қосыла салған. (М.Мағауин) (...племя, бывшее опорой для народа Сибири, целиком перешло к казахам. Не кочевали. Просто примкнули всем населением, поселением и джайляу).

Енді терістікке тура тартқан. Адасты. Ашықты. Азып-тозды. Бәрібір жетті (М.Мағауин) (Теперь напрямик направился на север. Блуждал. Голодал. Износился-истоцал. Все-таки дошел).

Кроме этих чисто синтаксических свойств и возможностей, одной из основных функций парцелляции является выделение отдельной части высказывания с экспрессивной целью. Здесь стоит особо отметить, что парцелляция свободно сочетается с остальными экспрессивными синтаксическими средствами. Например, чтобы особо акцентировать какую-нибудь часть высказывания, парцелляция используется вместе с инверсией.

Жалғанда осы бала жаттығымды тіршілігінде білмей-ақ қойса екен! Маратым-менің! (І.Жақанов) (Хоть бы этот ребенок при жизни не узнал свою чуждость! Маратик-мой!)

2. *Лагерьдегі сынық шеге мұның назарынан тыс қалар ма екен. Қазымыр. Шалдыртпайтын жылпос. Сергек. Комендант Ганс Шулерге осы қасиетімен жаққан ол* (І.Жақанов.) (*И сломанный гвоздь не проскользнет мимо его внимания. Дотошный. Неуловимо скользкий. Бдительный. Коменданту Гансу Шулеру этим качеством и угодил он*).

С помощью парцелляции, благодаря распространению главного слова назывного предложения, сохраняется один из основных признаков номинатива – его конкретность, лаконичность.

Қайран ауыл! Кіндік кесіп,кір жуған қасиеттім. Медетім. Алыстағы айбарым. Қысылғанда сиынар қорғаным. Жоқтаушым (І.Жақанов). (*Любимый аул! Моя священная, родимая земля. Опора моя. Крепость моя при трудностях*).

Түн жым-жырт. Жел де жоқ. Бірақ сәл ғана білінген салқын бар. (М.Әуезов) (*Тихая ночь. Нет ни ветра. Чуть заметная прохлада*).

Айтарсың. Осылай айтарсың. Қазақ баласы айтпағанды сен айттарсың. Абай! Асылым! Шөлімдегі жалғыз алтын терегім. Шөлден шүлен боп туған серегім! (М.Әуезов) (*Скажешь. Так ты и скажешь. Ты скажешь то, что ни один казах не сказал. Абай! Мой дорогой! Единственный мой золотой тополь в пустыне*).

Встречаются единичные примеры разрыва предикативной связи в основном предложении. В этом случае, тема простого предложения отделяется от ремы и выносится за пределы фразы, что очень сложно осуществить без потери смысла, поэтому это является особым художественным мастерством писателя.

Барғаның жәнЕл көресің, жер көресің. Ленинград! Қасиетті қала зой ... Оны да көрген жақсы, Айнаш (І.Жақанов) (*Правильно, поезжай. Людей, страну посмотришь. Ленинград! Священный город... Его тоже нужно увидеть, Айнаш*).

Әуелде бізді жапырып жіберді. Әсіресе садақшылары (М.Мағауин). (*Сначала нас разгромили. Особенно лучники*). В этом примере путем выведения темы в постпозицию, во-первых, ей уделяется особое внимание, во-вторых, сочетание с наречием усиливает ее значение.

Таким образом, парцелляция в современном казахском языке со стилистической точки зрения является средством художественной выразительности, которое усиливает эмоционально-экспрессивную окраску синтаксической конструкции и имеет тенденцию к широкому распространению.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Ванников Ю.В. Синтаксические особенности русской речи (явление парцелляции) . – М. : УДН., 1969.
2. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. – М.: «Высшая школа», 1973.
3. Лисиченко Р.П. Интонационные характеристики парцелляции в современном немецком языке. Автореф. дис. канд. – М., 1972.
4. Николаева М. Экстренное введение в ситуацию. // Теория языка. Методы его исследования и преподавания. К 100-летию Л.В.Щербы. – Л.: «Наука», 1981.
5. Платонова М.О. Присоединительные конструкции в языке Л.Н.Толстого. Автореф. дис. канд. – Л.: 1973.
6. Сыздық Р. Сөз күдіреті. – А.: «Санат», 1997.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Акмаржан Акижанова – кандидат філологічних наук, асистент-професор кафедри мов Міжнародного університету інформаційних технологій.

Наукові інтереси: синтаксична стилістика сучасної казахської мови, методика навчання іншомовної аудиторії казахської мови.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКА ЄДИНЬ У ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ КІНЦЯ XVI – XVII СТ.

Олександр БІЛИХ (Кіровоград, Україна)

У статті охарактеризовано особливості відмінювання числівника одини у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст. Здійснено порівняння проаналізованих форм із відповідними у старослов'янській мові та українській XVI – XVII ст.

Ключові слова: церковнослов'янська мова, числівник одини, відмінкова форма.

The article describes the peculiarities of declination of the numeral one in the Church Slavonic language of Ukrainian edition of the late XVI – XVII centuries. The comparison of the considered forms with the appropriate ones in the Old Slavonic and Ukrainian languages XVI – XVII of centuries has been performed.

Keywords: Church Slavonic language, the numeral "one", case form.

Староукраїнська літературна мова протягом усього часу свого існування функціонувала в умовах взаємодії з церковнослов'янською мовою. Особливо активізувалася така взаємодія в кінці XVI – XVII ст., коли церковнослов'янська мова була не лише мовою церкви, але й одним із символів та інструментів національно-визвольної боротьби [7: 35–44, 90–96; 9: 137]. Високий авторитет церковнослов'янської мови став причиною її активного впливу на тогочасну українську. За спостереженнями дослідників, на цей час «усі рівні української літературної мови позначені зростаючим впливом церковнослов'янської» [9: 147]. Однак, констатуючи наявність такого впливу та аналізуючи його результати, дослідники поки що мало уваги приділяють вивченню власне церковнослов'янської мови. Тому актуальною на сьогодні залишається проблема впливу української мови на церковнослов'янську. Дослідження його результатів на всіх рівнях мовної системи необхідне для створення повної картини розвитку як української літературної мови, так і церковнослов'янської української редакції.

З огляду на сказане, **мета** пропонованої розвідки – охарактеризувати особливості відмінювання числівника **єдинь** у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст. Зазначена мета передбачає виконання таких **конкретних завдань**: 1) констатувати наявність певних відмінкових форм (та можливих їхніх варіантів) числівника **єдинь** у церковнослов'янській мові досліджуваного періоду; 2) порівняти виявлені форми з рекомендованими граматику М. Смотрицького, що дасть змогу з'ясувати, наскільки стійкими були норми вживання форм числівника **єдинь**; 3) порівнявши будову форм числівника **єдинь** у церковнослов'янській мові з відповідними одиницями у старослов'янській та українській мовах, виявити характерні особливості відмінювання цього числівника.

Матеріал для дослідження дібрано шляхом суцільної вибірки переважно зі стародруків кінця XVI – XVII ст. (перелік опрацьованих джерел див. наприкінці статті). У великих за обсягом пам'ятках обстежений не весь текст, а вибірки розміром у 500 повнозначних слів. Із *ОБ* (повні назви джерел див. у переліку наприкінці статті) обстежено 100 таких вибірок, із *ТрЦв 1631*, *Тр. 1646*, *ПКП* – по 50, із *ІЗ 1624*, *МД 1666* – по 30.

У старослов'янській мові, як і в інших слов'янських на різних етапах їхнього розвитку, числівник **єдинь** був узгоджуваним словом і змінювався переважно за займенниковою відміною [3: 184; 2: 226–227; 4: 302; 6: 92]. У церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст. цей числівник, хоча в його відмінюванні відбулися певні зміни, значною мірою зберіг давні, старослов'янські особливості. Щодо спільних для всіх форм рис можна відзначити, що **єдинь** у церковнослов'янській мові досліджуваного періоду, на відміну від тогочасної української [5: 153; 1: 79], має, за рідкісними винятками, початкову **є** та вживається з кореневим **и**. Як і в інших слов'янських мовах, числівник **єдинь** у церковнослов'янській мові узгоджувався з означуваними словами за родами, числами та відмінками, зрідка міг мати множинні форми. У множині використовувався з іменниками, які виступали лише у формах множини, а також тоді, коли виражав значення «сдиний», «якийсь».

Однина

Називний відмінок. У наз. в. числівник **єдинъ** у розглянутому матеріалі в переважній більшості випадків характеризувався нечленними формами **єдинъ**, **єдино**, **єдина**: **овенъ єдинъ оувѣзе** (ОБ, 9/2)*, **да погыбнетъ єдинъ ѿ оу(д) твон(х)** (ВВ, 3/173), **ѿ Десѣти мѹжей ...**, **єдин(ъ) токмо м(д)рѹй** (МД 1666, 315), **ѿлѹчисѣ ... племѣ єдіно** (ОБ, 121), **мѣсто тѣжкѣ єсть єдино** (СмГр, 29), **противнѹхъ дѣйствѹ ... не може(т) быти єдина вина** (ПКП, 21 нн), **Не єдина бѣда въ Мїрѣ** (МД 1666, 421). Крім того, зафіксовано кілька випадків (2 із 371-го проаналізованих уживань наз. в. одн. числівника **єдинъ** усіх родів) використання членних форм. Вони мають «нечислівникові» значення: *Боже в Тройци єдиный ... насъ ... сѹхрани* (ПМ, 158), *єдинаѹ отъ латинскихъ инокинъ ... видѣ ... мужа* (ПМ, 62). Причиною використання членних форм тут було, можливо, прагнення автора виділити їхнє значення. Хоча слід зауважити, що «нечислівникові» значення «єдиний», «якийсь» широко представлені й серед нечленних форм: *єдинъ юноша розболѣсь вельми* (ПМ, 50), **бѣ же єдинъ богатъ** (Лим., 176 зв.), **єдинъ бо въ Оці, Сїї, и Дсѣ Бѣ** (ТрЦв 1631, 57) і ін.

Родовий відмінок. У род. в. числівник **єдинъ** мав (як і в інших непрямих відмінках, крім знах.) спільні форми для чол. й середн. родів. Вони могли характеризуватися закінченнями **-аго** або **-ого**. Панівним у розглянутому матеріалі є нове для числівника **єдинъ** прикметникове закінчення **-аго** (71 вживання із 74-х зафіксованих форм род. в. чол. й середн. родів): **иде до мѹжа єдінаго** (ОБ, 18), **преж(д)є єдинаго дне** (Лим., 153 зв.), **ѿ єдинаго хлѣба приѡбѣщаемѣ** (Сл. 1629, 12 нн), **Двовременѣ ... нѣсѹтъ єдинаго време** (ЗизГр, 3), **в нераздѣленїи єдинагѹ сѹщества** (Тр. 1646, 86). Давнє, займенникове закінчення **-ого**, яке було характерним для числівника **єдинъ** у род. в. у старослов'янській мові [3: 184; 10: 142], представлено в обстежених пам'ятках, власне, поодинокими вживаннями (3-ма із 74-х): **вси бо єсмѹ сїѡве єдіного мѹжа** (ОБ, 20/2), **ѿ сего єдіного (дерева) не паст(и)** (ВВ, 3/185 зв.), *слуга ... єдиногѹ отъ клеветѹ моихъ, розболѣсь вельми* (ПМ, 50).

Форми жін. р. мали закінчення **-ѹа**, **-оа**, **-ои**. Найбільш поширеним серед них є нове для числівника **єдинъ** прикметникове закінчення **-ѹа** (14 із 25-ти вживань): **просѣ взаи(м) єдинѹа(а) златиц(а)** (Лим., 144), **ради єдинѹа заповѣди** (ПМ, 152), **ни єдинѹа радѣ бѣдѹ** (Тр. 1646, 109), **ѿ оугла єдинѹа келїи** (ЛМГ, 37), **не можаше ... ни єдинѹа силѹ сотворити** (ЄвКП 1697, 133). Меншою кількістю вживань (7-ма із 25-ти) представлено традиційне (займенникове) закінчення **-оа**: **ѿ странѹ єдиноа** (ОБ, 37), *всѣ заповѣди юноша совершилъ бѣ, развѣ точїю єдиноа* (ПМ, 172), **на Нѣси єдиноа с тобою наслаждаєтѣ славѹ** (ПКП, 15 нн), **не можаше ... ни єдиноа силѹ сѣтворити** (ЄвЛ 1644, 130). Зафіксовані також поодинокі випадки (4 з 25-ти) форм із закінченням **-ой** (яке з'явилося, можливо, в результаті впливу української писемно-літературної мови, в пам'ятках якої на цей час використовувалося [5: 155]): **видѣховѣ сонѹ ова єдінои ноци** (ОБ, 19 зв.), **Дїакони да бѣвають єдиной женѹ мѹжи** (Сл. 1629, 104), *отъ єдиной стороны куци* (ПМ, 86), **до мѣдници єдиной** (Лим., 155 зв.).

Звертає на себе увагу те, що числівник **єдинъ** у род. в. (а також в інших непрямих, крім знах.) в усіх випадках представлений членними формами. У граматиці М. Смотрицького в парадигмах для нього подані переважно такі форми, як у нечленних прикметників [8: 112]: **Име(н): ... єдинъ. Ро(д): ... єдина. Да(т) ... єдинѹ** і т. д. (СмГр, 185). Хоча в тексті граматики зрідка вживаються членні форми, зокрема й род. в.: **єст(ь) же слогъ ... єдинагѹ гласнагѹ движенїе** (СмГр, 38).

Таким чином, проаналізовані форми род. в. числівника **єдинъ** засвідчують поширення, прикметникових закінчень. Ці зміни були, очевидно, однією зі сторін формування єдиної системи відмінювання узгоджуваних слів.

Давальний відмінок. У дав. в. числівник **єдинъ** представлений безваріантними традиційними закінченнями **-омѹ** (для чол. й середн. родів) та **-ой** (для жін.): **Тєбѣ єдиноомѹ сѣгрѣшихъ** (Ч 1617, 6), **и єдиноомѹ овчати пастыр(ъ) не могѹ быти** (Лим., 84 зв.), **Глава**

Бґґ єдиномґ, въ Тр(о)ци (Букв. 1664, 6), в(ъ)зятъ севѣ ... двѣ женѣ, нма единой ад(ъ)да (ОБ, 2 зв.), Сґґчетаваюса ... единой сґґой ... Цркви (Тр. 1646, 99).

Знахідний відмінок. У знах. в. форми чол. р. числівника єдинъ залежно від особливостей означуваного слова могли мати такі закінчення, як у наз. або як у род. відмінках. При назвах неістот числівник єдинъ мав форму, тотожну наз. в.: прїдетъ їсавъ на єдін(ъ) полкъ (ОБ, 15/2), во єдинъ ѿ дній (Лим., 10), обрѣте єдинъ ... висеръ (ЄвКП 1697, 46 зв.). При назвах істот характеризувався, як і в род. в., закінченнями -аго або -ого. Кількісно тут, як і в род. в., значно переважає -аго: брата єдинаго оставите оу мене (ОБ, 20 зв./2), єдинаго ѿ штрокъ видѣ (Лим., 164), повели епархъ єдинаго желѣзковца привести (ПМ, 61), приведоша емѣ єдинагѡ должника (ЄвКП 1697, 63). Форми на -ого є поодинокими: възва ... єдїного ѿ євнѣхъ (ОБ, 206), єдиногѡ же отъ нихъ (робітників) вся земля она покры (ПМ, 70), приношаше жрѣтвѣ ... и юнца єдиногѡ (ТрЦв 1631, 75).

Для середн. р. числівник єдинъ у знах. в. в усіх випадках мав форми, тотожні наз. в.: двѣ писмѣ гласнѣхъ ... сґґстав(ъ)лѡю(т) єдино пи(с)мо (ЗизГр, 4 зв.), Исповѣдѡ єдино Крїщенїє (Тр. 1646, 46), вопрошъ ... слово єдино (ЄвКП 1697, 73 зв.).

Форми жін. р. характеризуються закінченням -ґ: възведи и ..., на єдинѣ ѿ горѣ (ОБ, 9/2), за мѣдницѣ єдинѣ (ІЗ 1624, 91), кост(ъ) єдинѣ ѿ мшцей в(д)аде стра(ст)номѣ (ПКП, 195).

У середн. та жін. родах, а також у чол. при назвах неістот числівник єдинъ у знах. в., як і в наз., майже в усіх випадках представлений нечленними формами. В обстеженому матеріалі виявлено лише одне вживання членної форми: Иже во дѣло єдиноє ... дѣлаетъ ѡ дрѣгихъ же неврежет(ъ), ... не възходитъ съ Хмѣ въ вѣчноє оупокоенїє (ТрЦв 1631, 85).

Орудний відмінок. В ор. в. форми чол. й середн. родів мали закінчення -ѣмъ або -ымъ. Панівним було давнє, характерне для займенникової відміни закінчення -ѣмъ: єдінѣмъ ... глаголомъ (ВВ, 31), єдинѣмъ услаждатисѣ Богомъ (ПМ, 174), по(д) єдинѣмъ каменемъ (Лим., 91 зв.), ѿстошѣ та Лаура поприщемъ єдинѣмъ ѿ стґґѡ Іордана (Лим., 79), можливо Бґґ Иконѣ ..., слово(м) єдинѣ(м) написати (ПКП, 166 зв.). Зрідка (3 випадки із 23-х зафіксованих) трапляються також форми з закінченням -ымъ, характерним і для української мови цього часу [5: 155]: маанїемъ єдинымъ ... ѿ небытїа в бытїє приводити (ВВ, 1 нн), кон(м)ливо гласнымъ єдинымъ (СмГр, 47), Преовцїй естъ, иже єдинымъ ... родомъ шбон по(а) овѣе(м)летъ (СмГр, 51). Форми на -ымъ виявлені лише у двох пам'ятках (у ВВ та СмГр). Звертає на себе увагу те, що два утворення з -ымъ представлені в тексті граматики М. Смотрицького, хоча сам автор у парадигмах для чол. й середн. родів подає лише форми на -ѣмъ: Тво(р): тѣмъ єдинѣмъ (СмГр, 185 чол. р., 187 середн. р.).

Для жін. р. числівник єдинъ в усіх випадках має закінчення -ою: поверже отроча по(д) єлію єдиною (ОБ, 8 зв./2), се(д)мицею єдиною (Тр. 1646, 87), точїю єдиною ... добродѣтелїю житїє своє прославиша (ПКП, 21). Частіше форма єдиною вживається як прислівник із значенням «один раз», «одного разу»: єдиною сґґвершаемъ ѿ алтирѣ (ТрЦв 1631, 56), погрѣжаетъ єго (при хрещенні) єдиною (Тр. 1646, 59), прїйде братъ єдиною в(ъ) Моностґґырѣ (ПКП, 63 зв.).

Місцевий відмінок. У місц. в. форми чол. й середн. родів характеризувалися закінченнями -омъ, -ѣмъ. Панівним було давнє, займенникове закінчення -омъ: о семъ єдїномъ моукы прїметъ (ВВ, 7 зв.), побчаетъ єгѡ ... ѡ Бґґ єдиномъ въ Тр(о)ци (Тр. 1646, 86), не ѡ хлѣбѣ єдиномъ живъ вѣдетъ (ЄвКП 1697, 8 зв.), не на єдиномъ мѣстѣ (ІЗ 1624, 55), три ... въ єдино(м) сґґществѣ проповѣдаю (ТрЦв 1631, 57). Форми із закінченням -ѣмъ, яке з'явилося, очевидно, в результаті впливу місц. в. прикметників, представлено поодинокими вживаннями (2-ма із 36-ти зафіксованих форм місц. в. чол. й середн. родів): ѡ єдинѣмъ такѡ ѡ многихъ глати (ІЗ 1624, 107), швѣцаша по єдинѣмъ

м(с)ци ѿдати (Лим., 144 зв.). Можливо, в кінці XVI – XVII ст. такі форми були більш поширеними, тому що в граматиці М. Смотрицького вони, разом із утвореннями на -омъ та -ѣ, подані в парадигмах: **Ск:** ѡ тѡмъ единомъ: нѣмъ /нѣ (185 чол. р., 187 середн. р.). Коротких форм на -нѣ як числівників у розглянутому матеріалі не виявлено, вони вживаються лише в прислівниковому сполученні на **единѣ**: **наслѣди ... оубожд(д)еніе Г(с)деви в(ъ) безмол(ь)віи на единѣ** (ПКП, 277 зв.).

Крім того, в одній із пам'яток (у *ПКП*) виявлено вживання форми чол. р. без кореневого **н**: **въ одномъ Кораблѣ влхѹ Ѹврѹсты** (ПКП, 25).

У жін. р. числівник **единъ** у розглянутому матеріалі в місц. в. в усіх випадках мав закінчення -ой: **остави мене в(ъ) единой пещерѣ** (Лим., 128 зв.), **въ единой точію восточной ... церкви** (ПМ, 82), **на единой Лѹтѹргіи** (Тр. 1646, 256). У граматиці М. Смотрицького в парадигмі, крім цієї форми, подані також утворення на -нѣй та -нѣ: **ѡ той единой: нѣй: нѣ** (СмГр, 186). У розглянутому матеріалі такі форми не виявлені.

Ключний відмінок. У значенні «єдиний» числівник **единъ** утворює також форми кл. в. В основному це нечленні форми із закінченнями -е, -о, -а: *Боже, едине въ Троици* (ПМ, 82), **Г(с)ди Бже ...**, **едине Сѣте** (Сл. 1629, 2/47), **слава тебѣ Хѣ едине ма(с)тине и члколюбче** (ТрЦв 1631, 53), **Радѹса ...** **едино прибѣжище наше** (ПКП, 39 зв.), **избави насъ едина ч(с)таа** (Ч 1617, 128). Зафіксовані також поодинокі випадки вживання членної форми, тотожної наз. в.: **единый Бже** (ТрЦв 1631, 78).

Множина

У множині числівник **единъ** представлений невеликою кількістю вживань, хоча в розглянутому матеріалі зафіксовані всі множинні форми. Утворювалися вони переважно за допомогою закінчень, характерних для займенникової відміни. Однак у більшості відмінків виявлені також варіантні утворення з прикметниковими закінченнями.

У наз. та знах. відмінках **единъ** у всіх випадках представлений нечленими формами з закінченнями -и (-ы) (для чол. р.) та -а:(для середн., форм жін. р. не виявлено): **Идее ...** **едини сами наслѣдоваша ... клѣтвѹ** (ТрЦв 1631, 59), **не по многѣ вси патдесѣт(ъ) измроша: едини по трехъ днехъ, дрѹзїи по четырехъ** (ПКП, 235), **прїйдѣте же вы сами в(ъ) пѣсто мѣсто едини** (ЄвКП 1697, 136 зв.), **носахѹ же едины** (монахи) **Иконѹ ...**, **прочии ... полхѹ** (ПКП, 89), **не видѣ никого же ...**, **точію едины оубогїа сѣдѣца** (Лим., 147), **И бѣ всѣ земля оуста едина** (ОБ, 4 зв./2), **реченїа ... едина единымъ послѣдѹюцаа** (СмГр, 31).

Форми род. в. зафіксовані лише із традиційними займенниковими закінченням -ѹхъ: **Ѹ единѹхъ оустѹ** (ЄвЛ 1644, 21 нн; ЄвКП 1697, 18 нн).

У дав. в. виявлені варіанти з закінченнями -ѣмъ та -ымъ: **да сподобѣтсѣ члци си. Жити с нами еже быти людемъ единѣм(ъ)** (ОБ, 16/2), **ихъ же недостойно емѹ бѣ пасти, ...** **только Іерешмъ единѣмъ** (ЄвЛ 1644, 37), **только Іерешмъ единымъ** (ЄвКП 1697, 37), **реченїа ... едина единымъ послѣдѹюцаа** (СмГр, 31). Варіанти на -ымъ почали вживатися в результаті впливу прикметникового відмінювання. Серед форм із закінченням -ымъ зафіксовано, крім того, утворення з початковим **о**: **не однимъ Ѹцемъ вашимъ завѣца завѣтѹ сей, но и вамъ** (ОБ, 82/2).

В ор. в. числівник **единъ** представлений лише у сполученні **единѣми оустѹ**, однак варіантними формами на -ѣми та -ыми: **единѣми оустѹ ... възвѣщаюгѹ** (ОБ, 206), **трїе пакѹ единѣми оустѹ полхѹ** (ТрЦв 1631, 274), **единѣми усты от всѣхъ завитаны** (Сильв., 222), **едиными ѹстѹ ... воспѣвати ... има твоє** (Сл. 1629, 2/70), **едиными усты ... на царство ... избрати** (ПМ, 168), **пакѹ едиными оустѹ мнѡзи рекѹша** (ПКП, 285 зв.).

Форми місц. в. також мають варіантні закінчення (-ѹхъ та -ехъ): **о единѣ(х) вѹображенѹ(х)** (ВВ, 3/160 зв.), **постави ма при единѹхъ дверехъ** (Лим., 101), **Не ѡ си(х) едине(х) молю** (ПКП, 106 зв.).

Таким чином, числівник **єдинъ** у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст. при відмінюванні зберіг давнє фонетичне оформлення та значною мірою колишні, займенникові закінчення. Разом із тим, при творенні його форм спостерігаємо поширення в більшості відмінків нових, прикметникових закінчень, що свідчить, очевидно, про існування в церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст. тенденції до формування єдиної системи відмінювання узгоджуваних слів.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку вбачаємо у необхідності проведення більш детального порівняння особливостей відмінювання числівника **єдинъ** та інших узгоджуваних слів у церковнослов'янській мові, а також у старослов'янській та українській XVI – XVII ст.

Примітка.* Після скороченої назви джерела подано номер аркуша або сторінки, звідки взятий приклад. Позначка *зв.* вказує на зворот аркуша. Цифра перед позначенням аркуша (2/, 3/ і т. д.) в *ОБ* та *ВВ* вказує на номер пагінації. Аркуші першої й другої пагінації спеціально не позначаються. Цифра /2 після номера аркуша в *ОБ* вказує на праву колонку, ліва спеціально не позначається. Виносні літери подані в круглих дужках у рядку, таким же способом подаються **ъ і **ь**, позначені в текстах надрядковими знаками. Цитати з перевидань подаються звичайним шрифтом курсивом.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Букв. 1664 – **Бѣкварь газъика Славенски(х) писаній**. – Київ : Друкарня лаври, 1664. – [12] с.
 ВВ – Василій Великий. Книга о постничестві / Василій Великий – Острог : Друкарня Костянтина Острозького, 1594. – [7], 160, 292, 143, [1] арк.
 ЄвКП 1697 – **Євангеліє или Бѣговѣствованіє**. – Київ : Друкарня лаври, 1697. – 438 арк.
 ЄвЛ 1644 – **Євангеліон сирѣчь: Бѣговѣстіє Бѣдѣхъвннѣхъ євангелистѣ**. – Львів : Друкарня братства, 1644. – [12], 412 арк.
 ЗизГр – Зизаній Л. Граматика словенська / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. – К. : Наукова думка, 1980. – 55 с.
 Із 1624 – **Іва(н)а Златаустаго ... Бесѣды на Дѣлніа Сѣтъхъ Ап(с)лъ**. – Київ : Друкарня лаври, 1624. – [24], 534 с.
 Лим. – **Лімонарѣ. Сирѣчь, цвѣтникъ**. – Київ : Друкарня Соболя, 1628. – 183 арк.
 ЛМГ – **Лѣтописецъ в перво(м) зачатїи и созданїи сѣла шбителн мн(с)тра гѣсти(н)ского...** // Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторїи и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ – М. : Въ Университетской типографїи, 1848. – Год третїи. – № 8. – С. 1–46.
 МД 1666 – **Меч(ъ) дѣхнїи ... Книга проповѣдїи) ... юже соорѣжи Лазарѣ Барановичѣ**. – Київ : Друкарня лаври, 1666. – [15], 465 арк.
 ОБ – **Библіа сирѣчь книгы ветхаго и новаго завѣта** – Острог : Друкарня Костянтина Острозького, 1581. – 628 арк.
 ПКП – **Патерїкъ или штечникъ печерскїи**. – Київ : Друкарня лаври, 1661. – 314 арк.
 ПМ – **Собственноручныя записки Петра Могилы** // Архивъ Юго-Западной Россїи, издаваемый комиссією для разбора древнихъ актовъ. – Кїевъ : Типографїя Г.Т. Корчак-Новицкаго, 1887. – Часть 1, томъ 7. – С. 49–180.
 Сильв. – Бегунов Ю.К. До історїї українсько-східнороманських взаємин у епоху барокко (Іеромонах Сильвестр і Тирговиштський гурток) // Писемність Кїївської Русї і становлення української літератури. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 205–229.
 Сл. 1629 – **Дейтѣрїарїонъ си єсть: Слѣжевникъ** – К. : Друкарня лаври, 1629. – [28], 144, 300, [4] с.
 СмГр – **Смотрицькїи М. Грамматїки славенскїа правїлноє Сунтагма ...** / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. – К. : Наукова думка, 1979. – 492 с.
 Тр. 1646 – **Єхѣологїонъ албо молїтвослов, или требникъ** – Київ : Друкарня лаври, 1646. – 860 с.
 ТрЦв 1631 – **Трїодъ цвѣтна**. – Київ : Друкарня лаври, 1631. – [22], 828 с.
 Ч 1617 – **Часослов**. – Київ : Друкарня лаври, 1617. – [21], 190, [2] арк.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арполенко Г.П. Числівник української мови / Г.П. Арполенко, К.Г. Городенська, Г.К. Щербатюк. – К. : Наукова думка, 1980. – 142 с.
2. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови (нариси із словозміни та словотвору). / С.П. Бевзенко – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
3. Вайан А. **Руководство по старославянскому языку** / А. Вайан ; перевод с фр. В.В. Бородич ; под. ред. и с предисл. В.Н. Сидорова. – М. : Издательство иностр. литературы, 1952. – 446 с.
4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / А.Й. Багмут, В.Т. Коломієць, А.П. Крищенко і ін. ; за ред. О.С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1966. – 595 с.

5. Керницький І.М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. / І.М. Керницький – К. : Наукова думка, 1967. – 288 с.
6. Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис) / Т.Б. Лукінова – К. : Наукова думка, 2000. – 370 с.
7. Німчук В.В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською / В.В. Німчук – К. : Наукова думка, 1980. – 304 с.
8. Німчук В.В. Мовознавство на Україні в XIV – XVII ст. / В.В. Німчук – К.: Наукова думка, 1985. – 223 с.
9. Русанівський В.М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов / В.М. Русанівський – К. : Наукова думка, 1985. – 231 с.
10. Селищев А.М. Старославянський язык. В 2 ч. Ч. 2. Тексты. Словарь. Очерки морфологии : учеб. пособие для студентов и аспирантов филолг. ф-тов / А.М. Селищев. – М. : Гос. учебно-пед. изд-во Мин-ва просв. РСФСР, 1952 – 206 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Білих – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія української мови.

КОМБІНАТОРИКА ДІЄСЛІВНИХ КОНСТРУКЦІЙ ПРОКСЕМНОГО РУХУ З НОМІНАЦІЯМИ ІНШИХ КОМПОНЕНТІВ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Світлана ВІРОТЧЕНКО (Харків, Україна)

У статті розглянуто особливості комбінаторики дієслівних конструкцій проксемного руху з номінаціями інших компонентів невербальної комунікації. Номінації проксемічної складової та кінесичних і просодичних компонентів невербальної комунікації здатні вступати в синтаксичні відносини в реченні, вживаючись у різних позиціях відносно вербального повідомлення комуніканта.

Ключові слова: дієслівні конструкції проксемного руху, кінесичні невербальні компоненти, комунікативна інтеракція, невербальна комунікація, номінації, проксемічна складова, просодичні невербальні компоненти.

The article deals with peculiarities of combinatorics of verbal constructions of the proxemic movement with nominations of other components of nonverbal communication. Nominations of the proxemic component and the kinesic and prosodic components are able to interact on the syntactic level standing in different positions in relation to the communicant's verbal message.

Ker words: communicative interaction, kinesic nonverbal components, nominations, nonverbal communication, the proxemic component, prosodic nonverbal components, verbal constructions of the proxemic movement.

Сучасні дослідження процесу комунікації вказують на те, що будь-яке спілкування є взаємодією вербальних і невербальних компонентів комунікації, які належать до різних знакових систем. Живе мовлення, вербальні та невербальні засоби спілкування є пріоритетними напрямками сучасної лінгвістики. Системний інтерес до невербальної комунікації, що ми спостерігаємо останнім часом, – це реакція на підхід до людини, який довгий час не враховував прагматичні параметри комунікації, а поява нових методів дослідження полегшує збір інформації та аналіз аспектів невербальної поведінки [5: 23]. Невербальні аспекти людської поведінки в ситуації комунікативної взаємодії та проблема співвідношення невербальних кодів з мовним кодом є центральним об'єктом дослідження у великій кількості робіт [2; 6; 7; 8]. Значна увага приділяється характеристиці невербальних складників комунікативних явищ та їхніх номінацій, що і зумовлює **актуальність** статті.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей вживання дієслівних конструкцій проксемного руху з номінаціями інших компонентів невербальної комунікації. **Об'єктом** дослідження виступають дієслівні конструкції проксемного руху, а **предметом** – особливості комбінаторики дієслівних конструкцій проксемного руху з номінаціями інших компонентів невербальної комунікації.

Невербальна комунікація стала предметом наукового інтересу у 50-60х р.р. ХХ століття. Антропологи Р. Бірдвістл та Е. Голл вперше застосували до невербальних явищ принципи лінгвістики, а також ввели назви для наук про рухи тіла (кінесика) та особистий простір (проксеміка). Пізніше продовжувалися дослідження особистого простору та проблеми організації простору навколо людини [12; 13].

Проксемічна складова, як один із компонентів невербальної комунікації, нерозривно пов'язана з кінесичними та просодичними невербальними засобами, тобто просторові параметри спілкування мають специфічно активний зв'язок з кінесичними та просодичними компонентами комунікативного процесу.

Відносно усталені сукупності проксемічних, кінесичних і просодичних невербальних компонентів визначаються В.О. Лабунською як «невербальні паттерни», що відрізняють один вид взаємодії від іншого. Набір паттернів невербальної взаємодії суб'єктів спілкування вказує на їх соціальну приналежність, статусно-рольовий репертуар, індивідуально-особистісні характеристики [7], а останні впливають на інтенсивність використання невербальних компонентів комунікації [9: 108].

Відображення невербальних компонентів комунікації в процесі опису комунікативної діяльності людини є акцентуацією способу зовнішнього вираження змісту. Невербальні компоненти комунікації, що супроводжують мовлення, є маркерами функціонально або змістовно значущих компонентів тексту, який звучить, та виступають своєрідним інструментом для аналізу структури тексту і його типологічних особливостей [10: 183].

Під час безпосередньої інтеракції комунікантів у ході реального спілкування вони сприймають особливості проксемної поведінки один одного. У текстах, де спеціальними мовними засобами відтворюються явища комунікації, проксемічна складова відображається активним учасником процесу взаємодії з виявленням особливостей її функціонування в певних ситуаціях спілкування. У діалозі художнього твору наявність проксемічної складової необхідна для створення образу комуніканта, що буде сприйнятий реципієнтом тексту як через його вербальні, так і невербальні характеристики поведінки.

Для виявлення механізму вербалізації проксемічної складової ми вважаємо необхідним розглянути механізм її представлення в тексті мовними засобами, адже особистий простір, що є предметом вивчення проксеміки, є його безпосередньою складовою.

Категорія простору має важливе значення в формуванні сприйняття світу людиною, і тому мовні форми опису простору неодноразово привертали увагу лінгвістів. Слова з просторовим значенням часто вживаються у мовленні та виступають важливою складовою образу світу у концептуальному та мовному планах.

Опис простору базується на системі правил представлення в текстах вербалізованого варіанта просторової складової в комунікативному процесі. В основі побудови цих текстів лежить система правил граматичного, лексичного та синтаксичного рівнів [3]. При цьому значною є роль самого автора висловлення, оскільки саме він обмежує подію та виділяє ті чи інші просторові орієнтири – орієнтири у просторі діяча або спостерігача.

Як відзначено І.М. Кобозевою, ментальна репрезентація простору, яким би не було її джерело, перетворюється в текст природною мовою, інтерпретуючи який читач стає спроможним побудувати в своїй свідомості ментальну репрезентацію, адекватну в більшому чи меншому ступені до тієї, що малася на увазі автором опису. Відбувається міжмодальне перетворення інформації: інформація візуальна, сприймана зором, переводиться в вербальну форму, що має зовсім інші принципи організації. В контексті інтегральних моделей мовної діяльності це перетворення з'являється як окремий випадок переходу від дійсності через її ментальну репрезентацію (зміст чи думку) до відповідного тексту.

Повсякденне розуміння простору віддає пріоритет топологічним мовним засобам над метричними, що виявляється як на макрорівні – рівні семантики тексту, так і на мікрорівні – рівні семантики слів і конструкцій, які слугують засобами кодування просторових властивостей та відносин. На макрорівні ми спостерігаємо відсутність у описах простору точних кількісних характеристик розміру об'єктів, відстаней між ними, кутових мір тощо. На мікрорівні «топологічність» повсякденного розуміння простору найбільше виявляється в семантиці просторових прикметників, які ідеалізують просторові відносини між ними, абстрагуючись як від специфічної форми, так і від відстані між ними [4: 151-155].

Категорія мовця є центральною в просторовому дейксисі, тому в описах просторової складової ми знаходимо опис наближення чи віддалення відносно суб'єкта. Координата «Я» організує семантичний простір висловлення та систему мовних одиниць, впливає на інтерпретацію засобів вираження просторової орієнтації в межах комунікативного контакту.

Протиставлення «я – не я» складає головну опозицію, що організовує дейктичну лексику ближнього (проксимального) та дальнього (екстремального) дейксиса [1: 631]. Семантичні особливості слів, пов'язаних з просторовою орієнтацією, визначаються тим, як людина трактує навколишній світ.

Основними засобами вербального зображення особистого простору в мові вважаються дейктичні одиниці (просторові прийменники та прислівники), в значенні яких міститься вказівка на положення предмету відносно деякого орієнтиру (статична локалізація) або сема вказівки на рух (наближення чи віддалення) відносно деякої точки відліку.

На етапі відбиття проксемічної складової в дискурсі художнього твору вмикається механізм переведення невербального у вербальне. Усвідомлення проксемічної складової через її номінації в текстах веде до її закріплення в практиці спілкування, дозволяє комунікантам ознайомитися з нею не тільки емпірично, але й теоретично [11: 98].

Дослідження проксемічної складової через її номінації дає можливість проникнути в глибину внутрішнього світу комунікантів, виявити як експліцитний, підлягаючий безпосередньому дослідженню, так і імпліцитний (мотиви, цілі, інтенції, почуття) контекст комунікативної взаємодії індивідів. Аналіз проксемічної поведінки персонажа художнього твору дозволяє лінгвісту виявити з достатньою мірою ймовірності, який Я-стан героя посилає комунікативний стимул, та який його Я-стан дає комунікативну реакцію в момент комунікативної взаємодії [8: 11]. Даний підхід дозволяє досліднику зробити висновок про природу тих чи інших комунікативних явищ.

Фіксованість проксемічної складової в матеріалізованій формі дозволяє детально дослідити її комунікативно-функціональну спрямованість, систематизувати особливості її внутрішньої організації та зв'язку з вербальними та невербальними компонентами. Виявлення лексичних засобів, які вербально репрезентують проксемічну складову, дозволяє дослідити номінації проксемічної складової в їх взаємодії з одиницями вербального коду, виявити їх значимість для створення цілісної картини комунікативної взаємодії.

Навіть при повній передачі пропозиційного компонента частина інформації про комунікативну спрямованість висловлення втрачається, якщо при передачі діалогу в письмовому тексті знаходять відображення лише репліки персонажів, їх мова здається незв'язною та нелогічною [11]. Адже в тексті художнього твору засоби номінації проксемічної складової супроводжуються номінаціями інших невербальних компонентів комунікації, що здатні передавати значний обсяг додаткової інформації, укладеної в найбагатших можливостях модуляції людського голосу, його жестів і рухів.

Дієслівні конструкції проксемного руху, що вживаються для вербального представлення проксемічної складової, супроводжуються конструкціями, які описують ціль і результат даного переміщення, що представлені подальшою невербальною взаємодією комунікантів.

Дієслівні конструкції проксемного руху, що є засобом вербальної репрезентації проксемічної складової, вживаються з номінаціями встановлення візуального контакту (*he came round to face him; he leaned forward to look into her face; George leaned forwards to catch Terence's full attention; Liza stepped closer so that she could see his face; Liza leaned back and took a good look at his face; he held her away from him to see her face. Was she serious? Perhaps she really did love him...*), коли комунікант прагне роздивитися обличчя свого співрозмовника з метою зрозуміти його комунікативні наміри, емоції та мотиви:

He held her away from him to see her face. Was she serious? Perhaps she really did love him... Gilberto considered the idea. "If I had you with me, I would be the envy of every Spaniard in the Indies" (4: 44).

Дієслівні конструкції проксемного руху, які описують скорочення комунікативної дистанції, що веде до виникнення тактильного контакту, вживаються з конструкціями, що вербально відображають тактильний контакт. В процентному співвідношенні частота вживання дієслівних конструкцій проксемного руху з номінаціями тактильного контакту дорівнює 28% від усіх подібних випадків: наближаючись до співрозмовника, комунікант торкається його руки (*Carol leaned forward and touched her arm; he leaned across and took her hands*); навіть хвтає її, якщо ситуація спілкування є емоційно напруженою (*the girl came up close to him and caught his arm; Sep walked towards her and grabbed her hand; Cyrus leapt*

forward and grabbed the Reverend's arm); торкається його плеча або коліна (*putting a hand on her knee, Russ leaned forward; Mad Dog leant across and tapped Parker on the knee; she came close to him and he put a compelling hand on her shoulder; Momma Love moved closer... patted his knee; she stood up and walked across to where Michael sat and placed her hand on his shoulder*).

Вербальне представлення проксемічної складової з номінаціями тактильного контакту: торканням плеча або коліна, спостерігається в ситуаціях спілкування, де комуніканти належать як до гендерно-симетричних пар, так і асиметричних, але тільки тоді, коли мовець набагато старший за співрозмовника або його соціальний статус вище. Це зумовлено таким фактором: якщо чоловік торкається коліна або плеча жінки чи навпаки, такі торкання мають інтимний характер. Якщо під час спілкування комунікантами виступають чоловік та жінка, то найчастіше чоловік наближується до співрозмовниці та обіймає її за талію (*he moved across to Mary and put an arm about her; Ludens came up behind her and put his arms round her waist*).

Дієслівні конструкції проксемного руху, що вербально репрезентують скорочення комунікативної відстані, вживаються з номінаціями тактильного контакту, що описують торкання комунікантом рук співрозмовника в ситуаціях формування атмосфери довіри та надання комунікантом моральної підтримки своєму співрозмовникові. Приклади таких ситуацій зустрічаються в 19% від усіх подібних ситуацій: *she went to him and took him by the arms; Lorna, came proprietarily to Farway's side, taking his arm; she stepped toward him and took his arm; she leant forward and stroke Tom's shoulder; Letty moved her chair closer, placed her arm around Primrose's shoulder and pulled her close; he smiled, walked towards her and placed his hand on her arm*. У випадках, коли одним із комунікантів є доросла людина, а іншим – дитина, можливе вживання дієслівних конструкцій проксемного руху з номінаціями погладження голови: *Meg came and stroked his head; he pulled her closer and kissed her forehead; she pushed her chair back and jumped up and ran to him, stroking his hair, hushing him*).

Вживання дієслівних конструкцій проксемного руху, що описують скорочення комунікативної дистанції, разом з номінаціями тактильного контакту, що вербально виражають потискання рук комунікантів (*Tamsin leant still further across the table to grab Hugo's hand; He advanced, holding out his hand*) або обійми, якщо комуніканти є добрими знайомими чи родичами (*Letty stepped forward and hugged her sister; "Hi!" he says, trotting towards Helen, and enveloping her in a bear-hug; limping swiftly toward her, he crushed her against his breast*), відзначається у 10% прикладів.

Комбінаторику дієслівних конструкцій проксемного руху, що описують проксемічну складову, та засобів вербалізації інших компонентів невербального спілкування на синтаксичному рівні є можливим охарактеризувати з точки зору, яким членом речення вони виступають:

1. Якщо дієслівна конструкція проксемного руху, що описує проксемічну складову, вживається в функції присудка *V_{mov}*, мовні одиниці, що вербалізують інші компоненти невербальної комунікації, вживаються як обставини способу дії *Ving*:

...putting a hand on her knee, Russ leaned forward to look into her face...;

...he set the mug down on the table beside him and leaned forward, looking at her commandingly.

2. Якщо дієслівна конструкція проксемного руху, що описує проксемічну складову, вживається в функції обставини способу дії *Ving mov*, то мовні одиниці, що вербалізують інші компоненти невербальної комунікації, вживаються у ролі присудка *V*:

...taking a step towards Fliss, she fixed her with an inimical stare.

3. Дієслівні конструкції проксемного руху, що представляють проксемічну складову, та номінації компонентів невербальної комунікації вживаються в ролі присудка, виступаючи однорідними членами речення *V_{mov} +V*:

...he leaned forward and peered into my eyes;

...the woman stepped forward and beamed a smile at her.

Крім того, дієслівні конструкції проксемного руху вживаються в різних позиціях відносно вербального повідомлення комунікантів. Так, ми знаходимо вживання опису

збільшення чи скорочення відстані між комунікантами в препозиції, інтерпозиції, постпозиції відносно мовленнєвого компонента комунікативної ситуації.

Вживання дієслівних конструкцій проксемного руху в препозиції відносно вербального повідомлення комунікантів, тобто в діаді „ремарка+репліка” знаходимо у 60% від загальної кількості прикладів: комунікативний контакт розпочинається зміною просторового розташування комунікантів, а вже потім включаються вербальні канали комунікації.

He came and stood right in front of her, leaning forward, his face right in front of hers. “Nell, seize the moment. If you don’t, you’ll regret it” (1: 14).

Вживання дієслівних конструкцій проксемного руху в інтерпозиції („репліка+ремарка+репліка”) відносно вербального повідомлення комунікантів відзначаються у 25%:

“I need to come to you freely,” she said, softening, moving closer to him. “I need to come by choice.” She broke down again, this time for real. “I don’t feel safe here, Pierre” (3: 216).

Дієслівні конструкції проксемного руху вживаються в постпозиції відносно словесного повідомлення комунікантів, тобто в діаді „репліка+ремарка” у 15% від загальної кількості прикладів: спочатку комуніканти вказують на свій комунікативний намір засобами вербального спілкування, а вже потім доповнюють їх наближенням чи віддаленням від співрозмовника.

“Anything else?”

“Sure to be, in five minutes.”

He laughed and went away, leaving me thinking, as I often did, that I was lucky to have him (4: 30).

Отже, номінації проксемічної складової та кінесичних і просодичних компонентів невербальної комунікації здатні вступати в синтаксичні відносини в реченні, вживаючись у різних позиціях відносно вербального повідомлення комуніканта.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира / Ю.Д. Апресян // Избранные труды. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М. : Языки русской культуры, 1995. – С. 629-650.
2. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации / И.Н. Горелов. – М.: URSS, 2007. – 112 с.
3. Князев Ю.П. Обозначение направленного движения в русском языке: средства выражения, семантика и прагматика / Ю.П. Князев // Логический анализ языка : Языки динамического мира : сб. науч. ст. ; [отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Н.Б. Шатуновский]. – Дубна : Междунар. ун-т природы, общества и человека “Дубна”, 1999. – С. 182-192.
4. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика / И.М. Кобозева. – М. : Комкнига, 2007. – 352 с.
5. Коццолино М. Невербальная коммуникация. Теории, функции, язык и знак / Мауро Коццолино [пер. с итал. О.А. Шипиловой]. – Х. : Изд-во «Гуманитарный центр», 2009. – 248 с.
6. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика : Язык тела и естественный язык / Г.Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
7. Лабунская В.А. Экспрессия человека : общение и межличностное познание / В.А. Лабунская. – Ростов : Феникс, 1999. – 608 с.
8. Музычук Т.Л. Русский невербальный дискурс в языковой системе и речевой деятельности (на материале художественной прозы) : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т.Л. Музычук. – Москва, 2010. – 41 с.
9. Наумов В.В. Лингвистическая идентификация личности / В.В. Наумов. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 240 с.
10. Петлюченко Н.В. Харизматика : мовна особистість і дискурс : [монографія] / Петлюченко Наталя Володимирівна. – Одеса : Астропринт, 2009. – 464 с.
11. Солощук Л.В. Паралингвистические номинации в художественном тексте / Л.В. Солощук // Актуальные проблемы изучения лексики и мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації : міжвуз. зб. наук. пр. – Харків : Константа, 1996. – С. 174-176.
12. Birdwhistell R.L. Kinesics and context : Essays on body motion communication / R.L. Birdwhistell. – Philadelphia, 1970. – 338 p.
13. Hall E.A. Proxemics / E.A. Hall // Current Anthropology. – 1968. – № 9. – P. 83-108.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Clerk M.H. Before I Say Good-Bye / M.H. Clerk. – New York: Pocket Books, 2000. – 371 p.
2. Fielding H. Olivia Joules and the Overactive Imagination / H. Fielding. – London: Picador, 2003. – 344 p.
3. Francis D. Driving Force / D. Francis. – New York: Fawcett Crest, 1992. – 367 p.

4. Leonard P. Warrior's Woman / P. Leonard. – London: A Troubadour Book, 1977. – 433 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Віротченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: теорія дискурсу, прагмалінгвістика, невербальна семіотика, теорія номінації.

НЕЧЛЕНОВАНІ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ СТВЕРДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Олена ГУРКО (Дніпропетровськ, Україна)

Стаття присвячена проблемі вивчення слів-речень чи еквівалентів речень в українській мові. Відповідно до функціонального призначення стверджувальні нечленовані речення модального характеру класифіковано на кілька груп. З'ясовано, що слова-речення є засобом реалізації категорії ствердження в українській мові.

Ключові слова: слова-речення, ствердження, категорія, частки-речення, вигук-речення, модальні слова-речення, звуконаслідувальні слова-речення.

This article is devoted to the problem of studying words-sentences or equivalent sentences in Ukrainian language. According to the functional purpose affirmation sentences of modal character are classified into several groups. It is found that the words-sentences are means to realize the category of affirmation in Ukrainian language.

Keywords: words-sentences, affirmations, category, interjections-sentences, particles-sentences, modal words-sentences, onomatopoeic words-sentences.

Думка, яку виражає речення як одна з основних синтаксичних одиниць втілюється в його формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних компонентах, тобто має чітке формально-синтаксичне і семантико-синтаксичне членування. Саме тому речення є членованою синтаксичною одиницею [4: 374].

Синтаксичні процеси, що відбуваються в структурі української мови, дуже багатоманітні. Вони діють як у напрямку розширення обсягу синтаксичної одиниці, її ускладнення, приєднання тощо, так і в протилежному напрямку – її конденсації, скорочення. Прагнення до стислості, до використання економніших мовних конструкцій значною мірою сприяє модифікації явищ синтаксису мови. Теорія економії мовних засобів розроблялася в низці наукових праць, знайшовши свій найяскравіший і найобґрунтованіший відбиток у працях А. Мартіне, який ототожнює принцип економії з чинними силами розвитку мови: «Принцип економії в мові виявляється в постійному прагненні досягти рівноваги між суперечливими потребами, що мають бути задоволені, – потребами спілкування, з одного боку, і інерцією пам'яті та інерцією органів мовлення – з іншого» [11: 534].

Такий усеосяжний принцип у трактуванні А. Мартіне явищ мовленнєвої економії піддали критиці В. О. Звєгінцев [7], Р. О. Будагов [2] та інші дослідники передусім за його універсальність. Заперечуючи надмірне розширення поняття економії, Р. О. Будагов пише про те, що численні факти з історії найрізноманітніших мов суперечать принципів економії, що розвиток мови «неможливо звести до економії, як би широко не розуміти останню» [2: 27]. Водночас дослідник допускає, що принцип економії може мати значення для окремих структурних ланок мови і по-різному постає на кожному окремому етапі її розвитку.

У вітчизняному мовознавстві принцип економії розроблено в працях І. О. Бодуена де Куртене, який писав про причини, що викликають розвиток мови, зокрема, про прагнення до спрощення форм [1]; ця проблема трактується й у працях Є. Д. Поліванова, який обґрунтував теорію економії, продемонструвавши дію цього закону на матеріалі фонетичних і морфологічних явищ мовної структури [12].

О. П. Куш відзначає, що дослідження відомих науковців синтаксису діалогічного й монологічного мовлення в художніх творах дають підстави вважати, що тенденція до економії в українській мові зумовлюється дією цілої низки чинників, виявляючись і простежуючись на всіх рівнях мови. Наприклад, у синтаксисі принцип економії в процесах мовлення постає в скороченні словесного складу речення, у використанні односкладних речень, у різних неповних реченнях і в синтаксичних конструкціях синтаксично нечленованої будови [9].

У мовленні, переважно в усному, побутують такі синтаксичні конструкції, які позбавлені будь-якого синтаксичного членування, але виражають загалом модально-семантичні значення, категорії ствердження, заперечення, запитання, спонукання, емоційної оцінки тощо, своєрідно виконуючи завдяки цим своїм якостям комунікативну функцію речення. Вивчення речення, його структури, особливостей функціонування має тривалу історію, але до цього часу питання щодо еквівалентів речення залишається малодослідженим. Саме тому мета нашої розвідки – з'ясувати чи є слова-речення засобом реалізації категорії ствердження в українській мові.

Відповідно до поставленої мети в статті буде зосереджено увагу на розв'язанні таких завдань: витлумаченні понять «еквіваленти речення», «нечленовані речення» та систематизації стверджувальних нечленованих речень за модальними відтінками.

Однією з основних ознак речення є граматична оформленість, тобто наявність предикативного центру, від якого прямо чи безпосередньо залежать усі члени речення, а також відносна інтонаційна завершеність, яка на письмі виявляється в тому, що кожне речення перебуває між двома крапками або знаками, що їх замінюють. Предикативним центром речення є поєднання підмета і присудка (у двоскладному реченні) або один головний член (в односкладному реченні). У простому реченні один предикативний центр, а у складному – кілька. Предикативний центр – це явище мови. У мовленні виникають варіанти вираження головних членів, модифікації предикативного центру. Так, наприклад, у предикативному центрі N – Vf (N – будь-яке ім'я, Vf – дієслово) на зразок *Вчитель говорить* підмет може бути виражений не лише іменником, а й займенником (*Він говорить*), числівником (*Двоє говорять*) та ін. Отже, кожне конкретне речення мовлення, тексту – це явище мовлення, побудоване за законами мови [8: 19].

На думку П. С. Дудика, еквіваленти речення, до яких ми уналежнюємо локативи, лексикалізовані вислови та усічення, – це відрізки тексту між двома крапками або знаками, що їх замінюють. Утім вони не мають предикативності, предикативного центру й не можуть організувати валентні зв'язки всередині речення [5].

Лексикалізовані вислови – це словоформи або сполучення слів, які не допускають лексичного варіювання і є виразами ствердження або заперечення, згоди або незгоди, привітання, подяки і відповіді на неї, вибачення і відповіді на нього, вигуку, звуконаслідування [8: 20]. Лексикалізовані вислови виконують комунікативну функцію без опори на контекст. Їх специфічна функція – найкоротше експресивне вираження емоцій і волі. Лексикалізовані вислови – це передусім слова-речення. Зазвичай в окремий структурний тип речення їх виділяють на підставі неподільності та морфологічної специфіки.

А. П. Загнітко зазначає, що в лінгвістичній науці загалом, та в слов'янській і українській лінгвістиці зокрема склалася певна традиція, за якою речення, виражені словом або синтаксично неподільною сполукою слів, називають або нерозчленованими, нечленованими, словами-реченнями, синтаксично-неподільними еквівалентами речення (замінниками речення), вигуковими [6: 79]. Водночас І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська констатують, що багато висловів з називним відмінком здебільшого вважали номінативними реченнями, з непрямыми відмінками – неповними або еліптичними реченнями, зі звертаннями, частками, вигуками – ізольованими частинами, чи еквівалентами речень [14].

Така неоднозначність класифікації лексикалізованих висловів зумовлена різноманітністю цих синтаксичних одиниць: з погляду синтаксису їм не властива структура речення, в них неможливі другорядні члени речення; з погляду морфології вони представлені переважно неповнозначними частинами мови; з погляду функційно-граматичного в них не виражені суб'єкт і об'єкт дії та їхні ознаки; з погляду логіко-модального виявляється нерозривний зв'язок з попередньою реплікою діалогу [5: 214].

На думку І. Р. Вихованця, слова-речення на відміну від речення як основної синтаксичної одиниці-конструкції не членуються ні на головні та другорядні члени речення, що виділяються на основі синтаксичних зв'язків, ні на семантико-синтаксичні компоненти (синтаксеми). Вони виконують комунікативну функцію в нерозчленованій формі. На цій підставі їм надано статус нечленованих речень, диференційною ознакою яких є абсолютна неподільність на члени речення [3].

В енциклопедії «Українська мова» прийнято термін «*слова-речення, еквіваленти речення*» [16: 632]. Автор статті А. П. Грищенко констатує, що слова-речення – це клас структурно нечленованих щодо засобів вираження предикативності синтаксичних одиниць з комунікативною функцією, опосередкованою конкретною ситуацією спілкування. Природну сферу функціонування слів-речень, або квазіречень становить усне мовлення, насамперед його діалогічна форма. Слова-речення виражаються частками, словами зі значенням модальності, ствердження або заперечення й вигуками [16: 632].

Важливим чинником реалізації стверджувальної суб'єктивної модальності слугують переважно модальні слова, модальні частки, що виступають репрезентантами синтаксично нечленованих речень. Окрім того, модальні частки як самостійно, так і в поєднанні з іншими словами можуть виражати ставлення того, хто висловлюється усно чи писемно, до створеної ним думки або її частини. Відповідно до функційного призначення стверджувальні нечленовані речення модального характеру можна класифікувати за такими групами: 1) стверджувальні нечленовані речення з додатковим модальним навантаженням впевненості, достовірності, наприклад : «*Вп'ять де-небудь застрянеш. Збігай краще сама. Добре!*» [17: 46], «*Женитись? Еге!*» [17: 18], «*А чи здалека ти, небого? З-під Ромна. Добре!*» [17: 86], «*І в горобину ніч прийдуть для такої панночки, як наша. Звичайно, звичайно*» [17: 17], «*Добре. Я він і єсть, бо кажу правду*» [17: 38], «*Няню, пройди до мене. Зараз, зараз! Іду!*», «*Тихо! Марії Іванівні не можна турбувати .. лікар заборонив. Ну, звичайно, звичайно*» [15: 88], «*Тобто ти паном будеш, чи що? Так, так, матушко*» [15: 67]; 2) нечленовані речення зі значенням невпевненості, сумніву, наприклад : «*Ну що ж? Від Назара? Та від кого ж більш? Вже пак не від старого Молочая, нашого полковника*» [17: 39], «*Куди розігналася джиги? Постривай! Вже тут? Ну хвалити Бога, а то всіх налякала! Змарніла, змарніла. Ну й чого-бо то, Марусю? Так, чогось ... застудилася, певно*» [15: 92]; 3) нечленовані стверджувальні речення, в яких висловлюється позитивне ставлення мовця (мовців) до висловленого, наприклад : «*Мені в сусідньому городі дісталася по спадку хатка, так відпросився продати її та справити посол Маринці. А, от і чудесно...*» [15: 108], «*Я всю Україну об'їздив і серцем всім переконався, о жити туту немає сили... Скажіть же всі : чи згодні ви зо мною? Згода, згода!*» [15: 46], «*Пани ляхи самі всьому виною... Так, так... З євреями, вірними своїми слугами, укупі зневажають віру православну, заводять унію... Правда, правда*» [15: 53], «*Так, так! О, ти дівка розумна! Иди ж до Галі, та гляди – гарненько побалакай з нею...*» [17: 19], «*Якби не пани, той орендарів би не було. І то правда*» [15: 40]; 4) нечленовані речення підсумково-висновкового характеру, напр.: «*Гарно, гарно! А од кого це вивчилася?*» [17: 15], «*Добре! Дай вже нам, Марто, чого-небудь полуднувать*» [17: 86]; 5) нечленовані речення із значенням емоційної оцінки того, що повідомляється. Додатковий емоційний відтінок значення накладається на основне модальне значення в стверджувальній нечленованій конструкції. Засобом морфологічного вираження виступає підсилювальна частка, вигук, повтор слова, наприклад : «*Женитись? Еге! На мені? Як коржя, так коржя! Як спечемо, так і дамо... Які тут витребеньки? Ну добре, добре!*» [17: 18], «*А тут безпечно, справді. Еге! Ніхто із сіпак дворових не загляне.. От і гаразд*» [15: 39], «*Поки-то виполіруємо їх дітей!.. Які манери! Яке дикунство. Ой боже, боже!*» [15: 203], «*Це наша дочка Настя. Оце!*» [15: 190], «*Пахучі, кажеш? Еге, такі біленькі. Ага!*» [15: 39].

У «Теоретичній морфології української мови» І. Р. Вихованець та К. Г. Городенська відповідно до природи лексико-граматичних засобів як структурних показників нечленовані речення поділяють на такі групи: 1) вигуки-речення (*О! Ех! О Боже! Ой матінко! Ой нене! Бувайте здорові! Тьфу! Прощай! Пробачте! Добридень!*); 2) звуконаслідувальні слова-речення (*У-у-у! Чииш! Ку-ку-рік! Тьох-тьох! Шах! Ах!*); 3) частки-речення (*Так! Авжеж! Та еге ж! Еге!*); 4) модальні слова-речення (*Неодмінно! Безперечно! Правильно! Точно! Звісно! Гаразд! Добре!*) [4: 374-376].

До нечленованих речень відносимо також репліки-подяки та можливі види реплік-реакцій. Як зазначає І. П. Святогор, репліки – це основні елементи, що формують діалог і мають ліві та праві зв'язки, набуваючи значення мовної акції та мовної реакції [10: 27]. У лінгвістичній літературі досить часто висловлювалася думка про лімітуючу роль попередньої репліки в появі наступної. Дж. Фірс розглядав контекстуальну елімінацію як заданість

репліки-реакції реплікою-стимулом, яка, зазвичай, залишає співрозмовнику відносно обмежені можливості вибору репліки-реакції [18: 64]. Наприклад : «*Чаргар стиснув мені руку й сказав трохи холоднувато : До побачення. Ну, що ж, «до побачення»* [15: 351], «*Добривдень вам, Олександро Остапівно! Доброго здоров'я, Ликеріє Петрівно!*» [15: 266], «*А зайдім іще волоком на ваше щастя, пане! Про мене, й зайдім!*» [15: 192], «*Це мені подобається. Що вам подобається? А от те, що ви з місця в кар'єр приступили до діла. З місця в кар'єр?*» [15: 359].

Нечленовані речення (слова-речення) – це певні конструкції, які використовують у розмовному мовленні, особливо в діалозі. Вони, як і членовані речення, є засобом вираження думки, волі, почуття. Оскільки нечленовані речення здебільшого формуються з одного компонента несинтаксемного характеру, то їх уналежнюють до окремої групи комунікативних синтаксем за такими ознаками: 1) формально-синтаксичною – не містять членів речення; 2) семантико-синтаксичною – не мають повної синтаксичної автономності (залежать від відповідного контексту); 3) морфологічною – як правило, єдиний компонент синтаксично нечленованих конструкцій не належить до слів повнозначних частин мови; 4) логічною – їм не властива суб'єктно-предикатна структура [3: 62].

Наповнення нечленованих речень конкретним змістом залежить від контексту, ситуації, умов висловлення, а інколи навіть і від використання немовних засобів спілкування (жести, міміка).

Загальне смислове значення нечленованих речень – це ствердження або ж заперечення фактів, які зазначаються у репліці співбесідника, згода чи незгода (*Так! Звичайно!*), оцінка фактів та явищ (*Ого! Треба-таки!*), спонування до дії та заклики (*Зупиніться!*) та деякі інші значення. Загальне смислове значення нечленованих речень залежить не від ситуативно-контекстуальних умов, а від лексичного значення слів, які утворюють речення (*Так! Гарзд!* *Аякже!*), чи інтонації (*Невже?* – говориться протяжно).

Нечленованими реченнями називаються вислови, виражені окремими словоформами або специфічним поєднанням слів. Такі вислови несуть смислове та інтонаційно оформлене граматичне ціле, яке виражає окремі, відносно закінчені вислови-повідомлення про те чи інше явище дійсності і ставлення мовців до нього. Вибір характеру інтонації для нечленованих речень комунікативно зумовлений. Загальний зміст таких речень визначається або семантикою слів чи одного слова, що ним сформувався комунікативна конструкція, або тільки інтонацією, або семантикою і граматичною сутністю відповідного слова (слів) у поєднанні з певною інтонацією.

Здебільшого в цілій низці випадків нечленовані речення можуть бути трансформовані в синтаксично повні речення в межах граматично-синтаксичної двоскладності й односкладності загальної категорії речення. Чинити цього, як правило, не доводиться, бо можливі структурні модифікації можуть виявитися стилістично невмотивованими, семантично невиразними, неадекватними. Нечленовані речення мають своє місце в синтаксичній системі мови і повноцінно не можуть бути компенсовані, замінені ніякими іншими синтаксичними структурами.

Отже, нечленовані речення найбільше характеризують такі властиві їм ознаки: вони у стислій формі і дуже своєрідно виражають певні вияви нашого мислення й наших почувань; поділ нечленованих речень на різновиди спирається на модальну семантику тих слів, які закріпились за ними в мові як виразники і репрезентанти певних функцій. Як і речення, які становлять основні конститутивні одиниці синтаксисної будови мови, синтаксично нечленовані конструкції дуже пов'язані з процесами мислення й комунікації, слугують мовно-структурними засобами їх формування і вияву. Функційне завдання нечленованого речення полягає у вираженні того чи того акту мислення, судження, запитання, спонування тощо. Нечленовані речення є засобом реалізації категорії ствердження в українській мові, бо за допомогою їх втілюється реакція мовця на висловлення співрозмовника. В ізольованому вжитку нечленовані речення втрачають свою інформативність. Без зв'язку з відповідним контекстом нечленовані речення не мають комунікативної сили, виступають як речення тільки в контексті, за тією чи іншою конкретною мовленнєвою ситуацією, на її основі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бодуэн де Куртенэ И. А. Об общин причинах языковых изменений / И. А. Бодуэн де Куртенэ // Избранные труды по об щему языкознанию. – Т. 1. – М., 1963.
2. Будагов Р. А. Определяет ли принцип экономии развитие и функционирование языка / Р. А. Будагов // Вопросы языкознания. – 1972. – №1. – С. 35-38.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 268 с.
4. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. Граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К.: Унів. вид-во «Пulsари», 2004. – 400 с.
5. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / П. С. Дудик. – К.: Наукова думка, 1973. – 226 с.
6. Загнітко А. П. Еквіваленти речення : статус, обсяг і функції на типологія / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії. – 2009. – Випуск 19. – С. 79-91.
7. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи / В. А. Звегинцев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 248 с.
8. Иванова Л. П. Еквіваленти речень у російській мові / Л. П. Иванова // Мовознавство. – 1980. – №1. – С. 19-25.
9. Куц О. П. Ствердження і заперечення в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. П. Куц. – Дніпропетровськ, 2002. – 16 с.
10. Лихошерст Н. І. Про деякі синтаксичні процеси як вияв принципу економії в мові / Н. І. Лихошерст // Мовознавство. – 1973. – №2. – С. 50-56.
11. Мартинэ А. Основы общей лингвистики / А. Мартинэ // Новое в лингвистике. – Вып. II. – М., 1963. – 387 с.
12. Ройзензон Л. И., Турсунов У. Т., Поливанов Е. Д. Вопросы эволюции языка / Л. И. Ройзензон, У. Т. Турсунов, Е. Д. Поливанов // Материалы всесоюзной конференции по общему языкознанию «Основные проблемы эволюции языка». – Ч. 1., Самарканд, 1996.
13. Святогор И. П. О некоторых особенностях синтаксиса диалогической речи в современном русском языке / И. П. Святогор. – Калуга: Калужское книжное изд-во, 1960. – 40 с.
14. Слинко І. І., Гуйванюк Н. Ф., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : навчальний посібник / І. І. Слинко, Н. Ф. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа. – 1994. – 670 с.
15. Українська література : Хрестоматія нововведених творів : У трьох частинах / [упорядник Р. В. Мовчан]. – Ч. 3. – К. : Генеза, 2003. – 576 с.
16. Українська мова. Енциклопедія / Редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), . П. Зяблюк та ін. – 3-є вид. зі змінами і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
17. Шевченко Тарас. Твори вдвох томах / Т. Шевченко. – Т. 2. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1966. – 750 с.
18. Firth J. R. On Sociological Linguistics / J. R. Firth // Language in culture and Society. – New-York, 1964. – P. 64

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Гурко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: українська лексикологія та науково-технічна термінологія, синтаксис.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ АКТАНТЫ АНГЛИЙСКИХ ГЛАГОЛОВ СОЗДАНИЯ ФИЗИЧЕСКОГО ОБЪЕКТА

Ольга КЛИМЕНКО (Донецк, Украина)

У статті досліджуються учасники дії віддзеркалені у тлумаченні англійських дієслів створення фізичного об'єкту. Семантичні актанти зазначеного класу дієслів описуються у термінах експліцитного та імпліцитного представлення. Приводяться дані про варіативність конкретизації семантичних актантів у словниковій статті. На підставі отриманих результатів робляться висновки про основні тенденції кодування учасників дії у дієсловах створення фізичного об'єкту.

Ключові слова: дієслова створення фізичного об'єкту, семантичні актанти, суб'єкт дії, об'єкт дії, ресурс, джерело, ціль, спосіб, імплікація, експлікація.

The paper deals with the analysis of the action participants encoded in the definition of English verbs of creating a physical object. The semantic actants of the above mentioned verb class are classified in terms of explicit and implicit encoding. The research provides some statistics concerning the ways different actants are specified in the verb definition. Some conclusions are driven in reference to the tendencies in action participants encoding in the verbs of creating a physical object.

Keywords: verbs of creating a physical object, semantic actants, the subject of the action, the object of the action, resource, source, purpose, manner, implication, explication.

1. Вводные замечания. Одним из самых популярных объектов исследования на протяжении всей истории развития лингвистики можно назвать глагол. Неослабевающий интерес к этой части речи объясняется прежде всего его лексической спецификой. В основе глагольного значения лежит не только номинация выражаемого понятия, но и свернутая модель логических отношений одних понятий к другим [4: 94]. Глагол представляет собой имплицитную синтагму, в состав которой наряду с действием входят предметные переменные (субъект, объект, инструмент и т.д.). Семантический минимум глагола (значение отношений между предметными сущностями) может быть осложнен такими семантическими признаками, как время, место, способ совершения действия и т.д.

Глаголы создания физического объекта (далее ГСФО) являются одной из семантических разновидностей глаголов физической деятельности. В рассматриваемую группу входят глаголы, обозначающие выполняемые человеком контролируемые целенаправленные физические действия, в результате которых возникает физический объект (см. примеры (1-30)).

В данной статье осуществляется анализ актантной структуры ГСФО на основе их лексикографических толкований. **Целью** анализа является исследование особенностей представления информации о семантических актантах в дефинициях рассматриваемых глаголов с точки зрения полноты их описания.

Семантические актанты ГСФО могут быть представлены в лексикографическом толковании **эксплицитно** (конкретизироваться с точностью до лексемы, называющей класс предметов; конкретизироваться на уровне дескрипции, уточняющей свойства предметов; эксплицироваться неопределенно) или **имплицитно**.

Понятие актанта как обязательного участника действия используется в описании языковых единиц начиная с Л. Теньера [3]. Исходя из семантических отношений между действием и его составляющими, выделяют различные по своей функции и значимости разновидности участников. В различных научных концепциях и парадигмах данные семантические составляющие описываются в разных терминах: глубинные падежи [5], тематические роли [14], семантические актанты и сирконстанты [1; 7]. Количество выделяемых участников действия варьируется в зависимости от цели исследования.

2. Семантические актанты ГСФО. Анализ дефиниций ГСФО позволил выделить следующих участников действий, обозначенных данными глаголами: субъект (тот, кто производит действие); объект действия (то, что охватывается действием); создаваемый объект (то, что появляется в ходе действия); ресурс (то, что используется в ходе действия); источник (то, что служит образом для создания нового объекта); цель; оценка.

2.1. Субъект. Данный участник действия в ГСФО является агенсом – одушевленным лицом, действия которого характеризуются такими признаками, как контролируемость, осознанность, целенаправленность. Субъект является источником действия всех рассматриваемых глаголов и имплицитован во всех дефинициях рассматриваемых глаголов (см. примеры (1-30)).

2.2. Объект действия. Следуя законам логики, можно сказать, что физический объект не возникает из пустоты. Для его создания необходима материя. Это может быть либо некий материал, сырье (1) или же другой объект (2-4), которые подвергаются воздействию в ходе деятельности, напр.: (1) *sculpt – to make a solid object as a work of art by shaping a substance such as wood, stone, or metal*¹ ‘создавать произведение искусства в виде твердого предмета, придавая форму таким материалам, как дерево, камень, металл’; (2) *carve – to produce a pattern or writing on the surface of something by cutting it* ‘вырезать рисунок или надпись на поверхности чего-то’; (3) *assemble – to build something, for example furniture, by putting all its parts together* ‘собрать что-то, например мебель, соединяя составляющие части’; (4) *plait – to twist three long lengths of hair, rope, wool etc over and under each other to make one single piece* ‘переплести три пряди волос, бечевки или шерсти чтобы получить цельный объект’.

¹ Здесь и далее толкование примеров берется из Macmillan English Dictionary for Advanced Learners (см. №13 в списке литературы)

В примере (1) новый объект возникает в результате трансформации таких материалов, как дерево, камень, металл. В данном случае объект действия совмещает значение средства и может рассматриваться как ресурс (см. 2.4).

В примерах (2-4) воздействию подвергаются не материалы, а предметы, которые в ходе воздействия меняют либо физические свойства, либо расположение. Так, в примере (2) создаваемый объект *a pattern or writing* ‘рисунок или надпись’ возникает в результате изменения свойств (целостности) поверхности некоего предмета реальной действительности. Наряду с трансформацией (изменением свойств) объекта действия создание нового физического объекта может быть результатом сочетания существующих объектов как частей. Так, в примерах (3, 4) новые объекты *мебель* (3), *коса, веревка, шерстяная нить* (4) возникают в результате сочетания составляющих частей – *деталей* (3), *прядей, бечевы, шерстяных нитей* (4). Сами объекты действия в данном случае не претерпевают физического изменения, меняется только их расположение.

Как и другим семантическим актантам, объекту действия в ГСФО свойственен синкретизм значений [1: 76]. Как видно из примера (1) объект действия может быть одновременно средством создания нового объекта. Помимо такого совмещения значений были обнаружены примеры, в которых объект действия передает также значение места, напр.: (5) *brand – to burn a mark onto the skin of an animal such as a cow, to show who owns it* ‘выжечь клеймо **на шкуре животного** (например, коровы) как знак принадлежности кому-то’.

В примере (5) создаваемый с помощью определенных средств и инструментов объект *a mark* ‘клеймо’ располагается на поверхности тела животного, которая подвергается воздействию и одновременно является местом действия.

Анализ материала показал, что объект действия эксплицирован в 80% примеров дефиниций ГСФО (см. табл. 1).

Примером имплицитного представления объекта воздействия является пример (6), в котором материал или составляющие для создаваемых объектов *statue, bridge* ‘статуя’, ‘мост’ не конкретизируются в дефиниции, но могут быть домыслены ассоциативно, напр.: (6) *erect – to build something such as a statue or bridge* ‘построить нечто, например статую или мост’.

Доля примеров имплицитного представления объекта действия составляет 20% всех ГСФО (см. табл. 1).

2.3. Создаваемый объект. Валентность создаваемого объекта является обязательной в семантической формуле рассматриваемых глаголов. Анализ показал, что данный участник действия эксплицирован в толковании всех ГСФО. Он может быть конкретизирован (таксономически (7-9) или дескриптивно (10-12)) или представлен неопределенно (13).

Толкования ГСФО содержащие таксономическую конкретизацию создаваемого объекта называют класс предметов с точностью до лексемы, напр.: (7) *coin – to make coins from metal* ‘изготавливать **монеты** из металла’; (8) *brew – to make beer* ‘изготавливать **пиво**’; (9) *chart – to make a map of an area* ‘создать **карту** местности’.

Примеры (7-9), иллюстрирующие таксономическую конкретизацию создаваемого объекта, представляют в качестве данного участника действия конкретные объекты реального мира: *монеты* (7), *пиво* (8), *карту* (9).

В толкованиях с дескриптивной конкретизацией создаваемого объекта эксплицируются определенные его свойства, напр.: (10) *concoct – to produce something unusual by mixing things in a new way, especially a drink or meal* ‘сделать **нечто необычное**, в частности, **напиток или еду**, смешивая компоненты по-новому’; (11) *construct – to build something large or complicated, such as a bridge or road* ‘построить **что-то большое и сложное**’; (12) *streamline – to design or make something with a smooth shape so that it will move more quickly through air or water* ‘создать **нечто, имеющее обтекаемую форму**, способное быстро передвигаться по воздуху или по воде’.

В примерах (10-12), представляющих дескриптивную конкретизацию создаваемого объекта, конкретизируются определенные его черты: необычность, принадлежность к классу продуктов питания (10), сложность, замысловатость структуры (11), обтекаемость формы (12).

В случае неопределенной экспликации создаваемого объекта в дефиниции отсутствует информация о классе или свойствах возникающих предметов, указывается лишь факт его существования. Неопределенная экспликация рассматриваемого участника действия прослеживается в примере (13), где в результате действия могут возникать разнообразные продукты: (13) *produce – to make or grow something, especially in large quantities and in order to be sold* ‘производить или выращивать **нечто** в больших количествах на продажу’.

Не конкретизируемый создаваемый объект представляется в дефиниции неопределенным местоимением *something* ‘нечто, что-то’.

ГСФО с эксплицитным представлением объекта создания составляют 100% проанализированных примеров (см. табл. 1).

2.4. Ресурс. Под ресурсом действия в данном исследовании понимаются предметы, вещества, энергия, используемые в ходе совершения действия. Основными семантическими актантами, реализующими валентность ресурса, являются инструмент и средство. Семантические актанты ресурса действия могут быть представлены в дефиниции как эксплицитно, так и имплицитно, напр.: (14) *type – to write something using a keyboard* ‘написать что-то с помощью **клавиатуры**’; (15) *shape – to form something into a particular shape* ‘придать **чему-то** определенную форму’.

Пример (14) иллюстрирует эксплицитное представление инструмента в толковании ГСФО. В данном примере инструмент конкретизирован с точностью до лексемы, называющей конкретный объект реального мира, используемый в действии. В примере (15) он не определен на уровне дефиниции, хотя исходя из логического осмысления ситуации, названной данным ГСФО, можно предположить, что субъект осуществляет действие либо при помощи определенного предмета, либо при помощи рук, которые в таком случае выступают в качестве квазиинструмента [1: 76].

Упоминание одного ресурсного компонента в толковании ГСФО имплицитно подразумевает другой. Данный факт можно объяснить тем, что между инструментом и средством существует стойкая ассоциативная связь, закрепившаяся в сознании говорящих в ходе деятельности. Так, в примере (14) конкретизирован инструмент *keyboard* ‘клавиатура’. Упоминание данного инструмента имплицитно подразумевает потенциально возможное средство – чернила в пишущей машинке. В примере (1) конкретизировано средство дерево, камень, металл. Упоминание средства действия имплицитно подразумевает инструмент – соответствующие предметы, при помощи которых можно обработать вышеназванные материалы.

В ряде примеров валентность ресурса ГСФО реализуется обоими семантическими актантами: инструментом и средством: (16) *whittle – to make an object out of wood by cutting pieces off the wood with a small knife* ‘создать объект **из дерева**, отрезая фрагменты **маленьким ножом**’; (17) *weave – to make cloth by crossing long threads over and under each other on a machine called a LOOM* ‘изготавливать ткани, переплетая **нити** на **ткацком станке**’.

Семантическим актантам, реализующим валентность ресурса, свойственно совмещение выполняемых ролей. Так, например, в примере (18) цветной мелок-карандаш имеет функции объекта и средства: (18) *crayon – to draw something using a crayon* ‘нарисовать что-то **цветным мелком** или **карандашом**’.

Ресурс ГСФО эксплицитно представлен в дефинициях в 87,4% случаев. В 12,6% примеров этот семантический актант представлен имплицитно (см. табл. 1).

2.5. Источник создаваемого объекта. Под источником создаваемого объекта понимается некий предмет, служащий образцом для создания, напр.: (19) *copy – to make a copy that is the same as the original thing* ‘изготовить объект, являющийся копией **оригинала**’; (20) *trace – to copy an image by putting transparent paper on top and following the lines with your pencil* ‘скопировать **изображение**, наложив поверх него прозрачную бумагу и обведя карандашом’; (21) *X-ray – verb to take a picture of the inside of something using X-rays* ‘получить изображение **внутренней части объекта** с помощью рентгеновских лучей’; (22) *duplicate – to make an exact copy of something such as a document* ‘сделать точную копию **чего-то**, например, документа’.

В примерах (20-21) источник создаваемого объекта конкретизирован таксономически, в примере (20) это *изображение*, в примере (21) – *внутренность объекта*, в примере (22) – *документ*.

Источник создаваемого объекта может быть представлен в толковании ГСФО имплицитно. Так, в примерах, подобных (15, 16, 18) данный участник домысливается исходя из положения вещей в мире. Имеется в виду, что, создавая произведение искусства, мастер воплощает в жизнь определенный замысел, образ, существующий в его творческом сознании. Это некая идеальная сущность, не оформленная конкретно. В таких случаях понятие источника относится к сфере пресуппозиции, данности.

Экспликация источника присутствует в 25,3% примеров ГСФО. В 74,7% примеров данный участник действия представлен имплицитно (см. табл. 1).

2.6. Цель. То, что ГСФО характеризуются валентностью цели вытекает из их определения (см. 1). Общей целью действий, обозначенных глаголами данной группы, является создание физического объекта. Однако в ряде примеров на фоне вышеуказанной цели, имплицитной во всех рассматриваемых глаголах, конкретизируется дополнительное намерение, напр.: (23) *redraw – to draw something again, especially in order to make changes or improve it* ‘нарисовать нечто снова, с целью внести изменения или улучшить’; (24) *dispense – to prepare medicines and give them to people* ‘приготовить лекарство и раздать его людям’; (25) *fake – to make an exact copy of something in order to trick people* ‘сделать точную копию чего-то с целью обмана’; (26) *tailor – to make ... something especially for a particular person or purpose* ‘создать что-то для конкретного человека или конкретной цели’.

Экспликация цели имеет место в 18,9 % примеров ГСФО (см. табл.1). В большинстве случаев (81,1%) цель действия в рассматриваемых глаголах представлена имплицитно.

2.7. Оценка действия. В толковании ряда ГСФО конкретизируются некие черты действия, связанные с условиями его выполнения или отношением к нему субъекта действия или наблюдателя, выступающего субъектом оценки, напр.: (27) *scrawl – to write something carelessly or in a hurry...* ‘написать что-то небрежно, в спешке’; (28) *overproduce – to produce more of something, for example a product or a crop, than is wanted or needed* ‘произвести продукт, например, сельскохозяйственную культуру, в количестве большем, чем необходимо’; (29) *counterfeit – to make an illegal copy of a bank note, product, ticket etc* ‘нелегально изготавливать копии банкнот, билетов и т.д.’; (30) *sketch – to draw a picture quickly and with few details* ‘нарисовать картину быстро, в нескольких деталях’.

В примере (27) действие выполняется быстро и небрежно. Пример (28) содержит указание на избыточность действия. Пример (29) эксплицирует оценку действия с точки зрения законности. В примере (30) присутствует указание на быстроту совершения действия и на схематичность, неполноту создаваемого рисунка.

Экспликация оценки присутствует в 23,2% примеров ГСФО (см. табл 1). Результаты анализа особенностей представления информации об участниках действия в дефинициях ГСФО отражены в таблице 1:

Таблица 1

Способы представления семантических актантов в толкованиях английских глаголах создания физического объекта

№	Семантический актант ГСФО	Эксплицитное представление	Имплицитное представление	Всего:
1	Субъект	0	95 (100%)	95 (100%)
2	Объект действия	76 (80%)	19 (20%)	
3	Создаваемый объект	95 (100%)	0	
4	Ресурс	83 (87,4%)	12 (12,6%)	
5	Источник	24 (25,3%)	71 (74,7%)	
6	Цель	18 (18,9%)	77 (81,1%)	
7	Оценка	22 (23,2%)	73 (76,8%)	

3. Выводы. По результатам произведенного анализа актантной структуры ГСФО можно сделать следующие выводы:

3.1. Такие участники рассматриваемых действий как субъект и создаваемый объект являются обязательными актантами и составляют классификационную основу данной семантической разновидности глаголов – изменение валентностей, реализуемых данными актантами, меняет ситуацию в родовом понимании. Рассматриваемые актанты представляют информацию, передаваемую глаголами данной группы, как данное и новое: наличие агенса в ГСФО может трактоваться как пресуппозиция, информация о создаваемом объекте как сообщение. Подобная расстановка акцентов в семантической формуле рассматриваемых глаголов подтверждается данными анализа – информация о субъекте вынесена за пределы словарной статьи, он характеризуется 100% имплицитным представлением. Информация о создаваемом объекте в 100% примеров эксплицирована (см. табл. 1).

3.2. К определенным, предсказуемым участникам ситуации создания физического объекта можно отнести также цель, источник и оценку. Данные участники представлены преимущественно имплицитно (см. табл. 1). Наблюдаемое позиционирование вышеуказанных семантических актантов в толковании определяется самой ситуацией создания физического объекта, которую характеризует целенаправленность и созидательность.

3.3. Информация об объекте действия и об используемом ресурсе в большинстве примеров ГСФО представлена эксплицитно (см. табл.1). Такой способ представления характеризует данных участников действия как нешаблонных, проявляющих вариативность.

3.4. Таким образом, анализ способа представления информации об участниках действия в семантике ГСФО выявил некоторые интересные закономерности, характеризующие отражение системных представлений человека о мире в семантике лексических единиц. Можно сказать, что степень экспликации актанта в толковании ГСФО обратно пропорциональна определенности объекта реальной действительности, задействованного в ситуации: чем выше степень экспликации, тем менее предсказуем данный участник в ситуации и наоборот.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю. Д. Апресян. – М.: “Наука”, 1995 – 367 с.
2. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
3. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
4. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева. – М.: Едиториал УРСС, 2011 – 208 с.
5. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1981. – С. 369-496.
6. Холодович А. А. Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив / А. А. Холодович. – Л.: Изд-во “Наука”, 1969. – 311 с.
7. Храковский В. С. Диатеза и референтность (К вопросу о соотношении активных, пассивных, рефлексивных реципрокных конструкций) / В. С. Храковский // Залоговые конструкции в разноструктурных языках. – Л.: Изд-во “Наука”, 1981. – С. 12-13.
8. Чейф У. Значение и структура языка / У. Чейф. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.
9. Alexiadou A., Schäfer F. Instrument Subjects are Agents or Causers / Artemius Alexiadou, Florian Schäfer // Proceedings of the 25th West Coast Conference on Formal Linguistics. – Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 2006. – P. 40-48.
10. Dowty D. R. Thematic proto-roles and argument selection / David R. Dowty // Language – 1991 – Vol. 67 – No 3 – pp. 547-619.
11. Kaliuščenko V. D. Deutsche denominale Verben / Vladimir D. Kaliuščenko. – Tübingen: Narr, 1988. – 180 S.
12. Levin B., Rappaport Hovav M. Lexical Semantics and Syntactic Structure / Beth Levin, Malka Rappaport Hovav // The Handbook of Contemporary Semantic Theory. – Blackwell Publishers, 1997, – pp. 487-507.
13. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners (MEDAL) CD-ROM 2nd Edition. – CD-ROM © Macmillan Publishers Limited 2007. Text © A&C Black Publishers Ltd 2007.
14. Van Valin R. D. An Introduction to Syntax / Robert D. Van Valin. – Cambridge University Press, 2001. – 236 p.
15. Vendler Z. Verbs and times. / Zeno Vendler // The Philosophical Review – 1957 – Vol. 66 – No 2 – pp. 143-160.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Клименко – кандидат філологічних наук, докторант кафедри германської філології, доцент кафедри англійської філології Донецького національного університету.

Наукові інтереси: семантика, синтаксис, проблеми семантико-синтаксичних кореляцій, імпліцитні компоненти дієслівних лексем і конструкцій.

ПРОБЛЕМА ЕКСПРЕСИВНОСТІ Й ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ В РІЗНИХ НАУКОВИХ ПАРАДИГМАХ

Раїса КОЗАК (Кам'янець-Подільський, Україна)

У статті аналізуються різні погляди мовознавців на питання експресивності й експресивного синтаксису. Визначено протиріччя, зумовлені твердженнями лінгвістів у розумінні мови й мовлення та співвіднесення механізму творення експресивності із мовленням. Описано тлумачення експресивного синтаксису на граматичному, стилістичному, семантичному, прагматичному, когнітивному рівнях.

Ключові слова: експресивність, експресивний синтаксис, мова, мовлення, синтаксис мовлення, граматика, стилістика, прагматика, когнітивістика, текст, дискурс.

In the article different linguists' points of view on the question about expressiveness and expressive syntax are analyzed. The contradictions, caused by linguists' interpretations about language and speech and correlation of expressiveness creating mechanisms with the speech were defined. Interpretation of expressive syntax on grammatical, stylistic, semantic, pragmatic, cognitive levels was described.

Key words: expressiveness, expressive syntax, language, speech, syntax of speech, grammar, stylistics, pragmatics, cognitivism, text, discourse.

Розвиток лінгвістики кінця ХХ – початку ХХІ століть характеризується спробами вчених заново осмислити традиційні мовні поняття і явища з позицій когнітивного підходу. Не є винятком і теорія експресивного синтаксису (ЕС), багаторівневий характер якого визначається усе частіше.

Упродовж десятиліть на матеріалі багатьох мов були нагромаджені різні погляди на експресивні засоби мови. Інтерес до цієї проблеми та її **актуальність** пояснюємо увагою до мовної особистості, чи, – до опису мови як засобу впливу на мовну особистість, на її поведінку і внутрішню духовну діяльність. Зауважимо, що експресивні засоби, пов'язані з людиною, і складові значної частини змістової сторони мови перебували за межами інтересів традиційної і нетрадиційної лінгвістики. З огляду на це маємо за **мету** описати, як розглядали та тлумачили поняття експресивності та експресивного синтаксису представники різних наукових парадигм. **Завданнями** статті є: – довести, що експресивні синтаксичні засоби відносяться до рівня і мови, і мовлення; – виокремити наукові підходи до опису експресивності й експресивного синтаксису; – визначити, який підхід є найдоцільнішим і перспективним у дослідженні експресивного синтаксису.

Теоретичною основою дослідження стали праці зарубіжних, російських та українських мовознавців, у яких розглядалися питання експресивності й ЕС, – Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра, В. Гумбольдта, О. Потебні, В. Серебреннікова, Л. Щерби, Ю. Маслова, А. Смирницького, В. Матезіуса, Г. Золотової, Ш. Баллі, М. Кожиної, Ю. Скребнева, В. Телії, О. Селіванової, А. Загнітка, Н. Гуйванюк, З. Попової, Л. Фурс тощо.

З часів Бодуена де Куртене і Ф. де Соссюра в науці розрізняють лінгвістику мови й лінгвістику мовлення. Двоякість онтології існування мови була сформульована Ф. де Соссюром: „Мова – це скарб, що у практиці мови фіксується усіма, хто відноситься до одного суспільного колективу, це граматична система, яка віртуально існує у мозку кожного або, точніше, в усієї сукупності індивідів, бо мова не існує повністю ні в жодному з них, вона існує повною мірою лише у колективі” [26: 52]. Але далі Ф. де Соссюр стверджує, що у мовленні немає нічого колективного, що її прояви є індивідуальні й миттєві, які зводять усі виявлення мовлення до суми часткових випадків [26: 57]. Протиріччя, які бачимо у цих твердженнях і на які неодноразово звертали увагу лінгвісти, полягають у тому, що: якщо мовлення є сукупністю того, що говорять усі, то його необхідно визнати колективним, соціальним. В. Серебренніков сформулював цю тезу трохи по-іншому: якщо у мовленні немає нічого колективного, то як може бути соціальною мова? Аналіз протиріч зумовлює визнання „присутності” мови у будь-якому мовленнєвому акті [23: 12].

Хоча розуміння мови й мовлення у Ф. де Соссюра в наступних дослідженнях зазнало істотних змін, сучасним мовознавством визнається думка, сформульована автором про мову як абстрактну сутність, що функціонує й „безпосередньо подана” тільки у мовленні. Так, Ю. Маслов, зазначаючи взаємозв'язок мови й мовлення, підкреслює: „... мова існує, бо вона функціонує, а функціонує вона у мовленні, у висловленнях, в мовленнєвих актах” [19: 6].

Українська й російська лінгвістика кінця ХХ – початку ХХІ століття поєднала у своїх дослідженнях мову й мовлення, основним об'єктом нової лінгвістичної науки стали текст/дискурс і мовець, який формує цей текст/дискурс. Образ мовця уможливив поєднання лінгвістики мови й лінгвістики мовлення. Це поєднання втілюється у теорії функційно-комунікативної граматики: „Функція як спосіб, за яким певна одиниця бере участь у структуруванні зв'язного мовлення, створює нерозривний трикутник із формою і значенням” [12: 16], і реалізація функції відбувається тільки у процесі мислительно-мовленнєвої діяльності.

Протиставлення мови й мовлення, що було панівним в україністиці й русистиці до недавнього часу, виводило за межі теорії граматики експресивні синтаксичні конструкції. Експресивні засоби розглядалися чи то в межах стилістики [2], чи то в „синтаксисі мовлення” [5; 6]. З погляду структурного синтаксису експресивні синтаксичні засоби досліджувались на тлі номінативно-дієслівної моделі двоскладного речення. Результатом такого підходу було чи то їх віднесення до групи неповних речень, чи то винесення за межі нормативної граматики. Сукупність експресивних синтаксичних засобів, що були винесені за межі системно-описової граматики, ставали предметом стилістики мовлення [2; 15; 24; 28; 29 тощо]. Але у процесі дослідження експресивних засобів науковці дійшли висновку, що механізм експресивності належить не мовленню, а мові.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики експресивність розуміється як „сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті засобом сукупного вираження відношення мовця до змісту чи адресата мовлення<...> В результаті актуалізації експресивних засобів мови <...> мовлення набуває експресії, тобто здатність вираження психічного стану мовця” [17: 591]. У поданому визначенні вважаємо важливим віднесення „експресивних засобів” до засобів мови, а експресивності (як „здатності вираження психічного стану”) – до мовлення. „Експресивні засоби належать мові як системі подання (вираження). <...> Поряд з цим вони безумовно реалізуються в мовленнєвих актах і виявляються реципієнтом в їх лінійному продуктиві – тексті” [25: 24]. В. Телія зазначає, що „основна проблема, з якою зустрічаються дослідники експресивності, полягає у тому, що вона має мовну природу, бо діє через важелі мови, але її ефект виявляється тільки у мовленні, виходить за межі слова і словосполучення у тексті/дискурсі. І ці дві сторони, чи, може, складники, явища експресивності – її функцію і її значення – необхідно розмежувати” [28: 11]. Таке розмежування вважаємо важливим для розуміння суті експресивних засобів синтаксису. Вона стає реальною лише у мовленні. І найголовнішим є те, що експресія має адресата, вона за своєю природою комунікативна, а відтак, пов'язана з конкретними умовами мовленнєвого акту, чи прагматично, чи дискурсивно зумовлена.

Як бачимо, до вивчення експресивних синтаксичних засобів не може бути використаний підхід тільки з боку мови чи тільки з боку мовлення.

Традиційно проблема експресивності розглядалась риторикою, лінгвістикою, стилістикою, при цьому основні знання про експресивність здобуті описом інших проблем. Перший найбільш повний лінгвістичний аналіз засобів експресивності був поданий Ш. Баллі у працях „Общая лингвистика и вопросы французского языка” (1955) і „Французская стилистика” (1961). Ш. Баллі розмежував усі явища мови на явища з логічною домінантою і явища з емоційною домінантою. За основу власне стилістики автор узяв поняття емоційного забарвлення експресивних факторів, з яких складається експресивна система мови. Подібне розуміння зустрічаємо у Ж. Вандрієса, який дійшов висновку, що „афективний елемент охоплює й зафарбовує логічне вираження думки” [4: 150].

В. В. Виноградов досліджував засоби мовної експресії у двох напрямках: по-перше, у напрямку стилістики мовлення і, по-друге, з погляду теорії модальності. Відповідно з його

розумінням, експресивність вміщує у собі окрім суто експресивності також емоційність й образність через те, що саме вони служать засобом підсилення враження [8: 21]. Учений підкреслює необхідність „проводити принципову чітку межу між емоційними формами вираження реакцій на дійсність й модальною оцінкою відношення висловлювання до дійсності, хоча обидві ці сфери мовленнєвих явищ, у яких відображається об'єктивна дійсність у її відбитті в суспільній свідомості людей, перебувають між собою в тісній взаємодії” [7: 62].

Особливої уваги мовленнєвотвірним факторам приділяли вчені Празької лінгвістичної школи. Зокрема, В. Матезіус у праці „Язык и стиль”, розглядаючи співвідношення цих двох компонентів висловлювання, зазначає, що висловлювання, з одного боку, охоплює ті явища дійсності, які настільки заволоділи нашою увагою, що ми хочемо про них дещо висловити, з іншого – виражає наше ставлення до цієї дійсності. Це два основних моменти будь-якого висловлювання, а разом з тим також і виявлення двох основних актів, на ґрунті яких з'являється висловлювання – акту називання, або номінативного, й акту формотворення. Наше мовлення, однак, вже до таких меж є автоматизованим, що ми цих двох актів, зазвичай, навіть не усвідомлюємо. Р. Якобсон розглядав експресивну функцію серед інших функцій мови. Він вважав, що в кожному конкретному висловлюванні реалізуються не усі, а лише певні мовні функції. Як функцію мови розглядає експресивність ще О. Реформатський тощо. Зі стилістичною функцією пов'язує її Ю. Скребнев. Як прагматичний засіб подається експресивність у працях А. Мецлер, Р. Піотровського, Дж. Остіна й інших учених.

Давню традицію має розгляд експресивності як стилістичного феномену. Це праці Е. Азнаурової, І. Арнольд, Ю. Скребнева тощо. „Експресивність в цілому є загальною ознакою специфічних галузей субмов” [25: 23]. Зазначеними авторами досліджується система експресивних засобів мови як самодостатнє для з'яви експресивності явище. Ці учені стверджують, що, поєднуючи різностильові елементи, ми надаємо різного стилістичного забарвлення як окремим мовним засобам, так і тексту в цілому, що може бути використаним як одним із засобів експресивності.

Як семантичний феномен характеризують експресивність В. Гак, Н. Лук'янова, І. Стернін, А. Вежбицька тощо. Н. Лук'янова розглядає експресивність як мовну ознаку слова, яка є „вираженням якісно-кількісних характеристик явищ (об'єктів, осіб, дій тощо)” [18: 100]. Експресивність, з погляду представників цього напрямку, – це певна семантична сутність, або, точніше, синтез сутностей, що створює експресивний ефект. Тут вивчаються засоби творення й різновиди експресивності слів, стійких виразів, висловлювань.

Проте ні стилістичний, ні семантичний напрямки не досліджують власне семантичні механізми створення експресивних ефектів. Звідси і пропозиція В. Телії розглядати експресивність як характеризувану „різними формами вияву експресивну функцію мови, її здатності виражати змістом мовних одиниць розмаїття емоційних й оцінних відношень суб'єкта мовлення (мовця чи пишучого) до того, що відбувається у внутрішньому світі людини” [27: 403], тобто розглядати експресивність як функцію, що визначає відношення між інтенцією мовця (автора) і тими засобами мови, які матеріалізують цю інтенцію. В. Телія розрізняє функцію і значення експресивності: функція – це спосіб, що використовується мовцем, який створює експресивний ефект [29]. Таке розуміння експресивності В. Телією уможливило визначення місця її концепції у функційно-семантичній категорії.

Досить поширеним є підхід до експресивності як синтаксичного феномену. Експресивність, з погляду представників цього напрямку (А. Сковородников, Г. Акімова, українські й російські академічні граматики тощо), – це особливий різновид прагматичної інформації, пов'язаний із поняттям інтенсивності (підсилення). Вона є „властивістю синтаксичних форм збільшувати прагматичний потенціал понад ту мету, яка досягнута лексичними значеннями елементів, що наповнюють ці синтаксичні форми” [30: 196].

Р. Якобсон пов'язував експресивну функцію з емоційним ставленням мовця до змісту висловлювання, через що експресивність виявляла невіддільність від сфери емоційного. „Так звана емотивна, чи експресивна функція <...> має за мету безпосереднє вираження ставлення мовця до того, про що він говорить” [32: 198].

Розмежуванню емоційності й експресивності присвячена стаття О. Галкіної-Федорук „Про експресивність й емоційність у мові” [10: 103-124]. Проте у її концепції натрапляємо на парадокс. Виділяючи експресивність як мовну категорію, О. Галкіна-Федорук не протиставляє її іншій, неекспресивній категорії. Вона заперечує наявність нейтральних засобів мови, а з цього й виникає парадокс її концепції: якщо експресивні засоби орієнтовані на „збільшення сили впливу”, „підсилення враження від сказаного”, то, відтак, у мові мають бути непідсилені, стандартні, вплив яких дорівнює нулеві, тобто, по-іншому, необхідно вести відлік на шкалі підсилення враження від певної нульової позиції.

Притаманність явищ ЕС мовленню зумовила стосунок нормативної граматики до експресивних синтаксичних засобів: ЕС не розглядався у межах описової граматики. Він виявлявся об’єктом чи то поетики, чи то синтаксису мовлення. Проблема синтаксичної і ширше – мовленнєвої експресивності отримала глибоке обґрунтування насамперед в теоретичних працях і конкретних дослідженнях В. Виноградова [7; 8].

Одним із провідних принципів сучасних лінгвістичних досліджень є принцип антропоцентризму, який, за висловленням О. Кубрякової, “полягає у тому, що наукові об’єкти вивчаються найперше за їх значенням для людини, за їх призначенням у її життєдіяльності, за їх функціями у розвитку людської особистості і її вдосконалення. Це проявляється у тому, що людина стає першопочатком аналізу тих чи тих явищ, що вона залучається до цього аналізу, визначаючи його перспективи і кінцеві цілі” [16: 21]. Тому лінгвістика ХХ століття зробила центром своєї уваги особистість, котра розмовляє, обрала об’єктом свого дослідження письмовий й усний тексти.

Сучасна синтаксична наука спрямована на реалізацію методологічної взаємодії низки лінгвістичних напрямів, від структуралізму до генеративізму, функційності і когнітивізму. Необхідність і наукова цінність такого типу досліджень не піддається сумніву. Наскільки нам відомо, жодне із намагань такого типу не зумовило створення задовільної методології. Проте такого роду підходи створювалися неодноразово. Прикладом цього є теорія *синтаксичного концепту*.

Когнітивний напрямок став новою можливістю опису, оскільки для нього властивим є синтез синтаксису і семантики й розуміння сутності механізмів взаємозв’язку значень, при цьому конструкції розглядаються як групи одиниць із фіксованою структурою, вивчати які необхідно в цілому, а не як набір окремих елементів.

Проблема існування синтаксичних концептів як позначуваних синтаксичних знаків, а відтак, і концептів ЕС, поряд із концептами лексичними і фразеологічними, була піднята проф. З. Поповою у кінці ХХ століття. У монографії, написаній у співавторстві з Г. Волохіною “Синтаксичний концепт російського простого речення” (1999), З. Поповою було висунуто розуміння *синтаксичного концепту* як типової пропозиції, яка зафіксована конкретною структурною схемою простого речення, і вказано на можливість повністю об’єктивного розкриття складу синтаксичних концептів сучасної російської мови через структурні схеми, виділені на основі їх інформативної достатності [9].

Після цього видання почали з’являтися й інші дослідження, присвячені різним синтаксичним концептам, їх формуванню, способам мовного вираження як у російській, так і в англійській, французькій, пізніше – в українській мові [3; 5; 11; 13; 14; 20; 31 тощо].

Зокрема, проф. А. Загнітко у статті “Типологія категорій та одиниць когнітивного синтаксису” наголошує, що “одиницями когнітивного синтаксису постають глибинні семантичні структури, що можуть бути встановлені прямо і шляхом різноманітних трансформацій [11: 51], а також підкреслює, що “розгляд одиниць і категорій когнітивного синтаксису належить до перспективних напрямів сучасного мовознавства, оскільки уможливорює новітній погляд на специфіку національно-мовних синтаксичних моделей та їхнього співвідношення в тих чи інших параметрах із загальнолюдськими універсаліями” [11: 51].

О. Селіванова у підручнику “Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми” (розділ “Когнітивний аспект синтаксису”) [22], визначаючи концепт як інформаційну структуру свідомості, різноsubstrатну, певним чином організовану одиницю пам’яті, глобальну

мовленнєву одиницю, ідеальну сутність, що формується у свідомості людини, тим самим не заперечує, а підтримує думку про право на науковий обіг терміну *синтаксичний концепт*.

І. Карамишева у статті “Дискусійність виокремлення “синтаксичного концепту” в сучасних лінгвокогнітивних дослідженнях” [14], обґрунтовуючи доцільність використання терміну, зазначає, що “синтаксичний концепт – це багатовимірна структура, що відображає результат концептуалізації людиною на рівні свідомості ситуацій довколишньої дійсності та їх категоризації у вигляді типових пропозицій; це тип граматичного концепту, що отримав закріплення в стійкій структурній схемі”.

Отож, вся сукупність структурних схем, що подає певний концепт, утворює його синтаксичне поле зі своїм ядром і периферією [8]. Поняття поля передбачає наявність і ядра, і периферії. Ядро поля синтаксичного концепту заповнюють спеціалізовані структурні схеми, розгляд яких з погляду правомірності існування синтаксичного концепту є правомірним й необхідним у вивченні експресивного синтаксису, що визначаємо як перспективу дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М.: изд-во иностранной лит-ры, 1955. – 416 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М.: изд-во иностранной лит-ры, 1961. – 387 с.
3. Булынина М.М. Глагольная каузация динамики синтаксического концепта (на материале русской и английской лексико-семантических групп глаголов перемещения объекта) – М.М. Булынина. – Воронеж: изд-во Воронежского государственного университета, 2004. – 212с.
4. Вандриес Ж. Язык / Ж. Вандриес. – М.: изд-во иностранной лит-ры, 1937. – 410 с.
5. Ванников Ю.В. Синтаксические особенности русской речи: явление парцелляции / Ю.В. Ванников. – М.: Наука, 1969. – 247 с.
6. Ванников Ю.В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи / Ю.В. Ванников. – М.: изд-во Кн. дом “Либроком”, 2009. – 296 с.
7. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В. В. Виноградов // Исследования по русской грамматике: избранные труды. – М.: Наука, 1975. – С.53-87.
8. Виноградов В.В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1971. – 240 с.
9. Волохина Г. А. Синтаксические концепты русского простого предложения / Г. А. Волохина, З. Д. Попова.–Воронеж: б.и., 1999. – 196с.
10. Галкина-Федорук Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е.М. Галкина-Федорук // Сборник статей по языкознанию. – М.: Наука, 1958. – 199 с.
11. Загнітко А.П. Типологія категорій та одиниць когнітивного синтаксису / А.П. Загнітко. // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2008. – №2(3). – С. 45-51.
12. Золотова Г.А. Функция в языке и речи / Г. А. Золотова // Вопросы сопоставительно-типологического исследования разносистемных языков. – Таллин: б.и., 1993. – 340 с.
13. Казарина В.И. Синтаксический концепт “состояние” в современном русском языке (к вопросу о его формировании): монография – В.И. Казарина.–Елец: изд-во Елецкого госуд. университета им. И.А. Бунина, 2002. – 225 с.
14. Карамишева І.Д. Дискусійність виокремлення “синтаксичного концепту” в сучасних лінгвокогнітивних дослідженнях/І.Д. Карамишева.–Режим доступу: <http://litmisto.org.ua> 8153.
15. Кожина М.Н. Стилистика русского языка / М.Н. Кожина. – М.: Флинта-Наука, 2008. – 464 с.
16. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М.: Флинта, 1995. – С.141-238.
17. Лингвистический энциклопедический словарь (ЛЭС) / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская Энциклопедия, 1990.– 688 с.
18. Лукьянова Н.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления: проблемы семантики / Н.А. Лукьянова. – Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1986. – 230 с.
19. Маслов Ю.С. Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание / Ю.С. Маслов. – М.: изд-во “Языки славянской культуры”, 2004. – 840 с.
20. Попова З.Д. Синтаксическая система русского языка в свете теории синтаксических концептов / З.Д. Попова. – Воронеж: Истоки, 2009. – 209с.
21. Реформатский А.А. Лингвистика и поэтика / А.А. Реформатский А.А. – М.: Наука, 1987. – 262с.
22. Селіванова О.О. Когнітивний аспект синтаксису // Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник.–Полтава: Довкілля-К, 2008. – С. 469-475.
23. Серебренников Б.А. О материалистическом подходе к явлениям языка / Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1983. – 319 с.
24. Скребнев Ю.М. Введение в коллоквиалистику / Ю.М. Скребнев. – Саратов: изд-во Сарат. ун-та, 1985. – 207 с.

25. Скребнев Ю.М. Экспрессивная стилистика и лингвистика субъязыков / Ю.М. Скребнев // Проблемы экспрессивной стилистики. – Ростов-на-Дону: изд-во Рост. ун-та, 1992. – С.60-65.
26. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. – М.: Прогресс, 1977. – 695 с.
27. Телия В.Н. Семантика связанных значений слов и их сочетаемости / В.Н. Телия // Аспекты семантических исследований: коллективная монография / Отв. Ред. Н.Д. Арутюнова, А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1980. – С.250-320.
28. Телия В.Н. Типы языковых значений: связанное значение слова в языке / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1981. – 269 с.
29. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия.- М.: Наука, 1986. – 141 с.
30. Чайковский Р.Г. Общая лингвостилистическая категория экспрессивности и экспрессивность текста / Р.Г. Чайковский // Уч. зап. МГПИИЯ: вопросы романно-германской филологии. – М.: изд-во МГПИИЯ, 1971. – С. 124-136.
31. Фурс Л.А. Синтаксически репрезентируемые концепты: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04; 10.02.19. – Тамбов: ТГУ им. Г.Р. Державина, 2004. – 36с.
32. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм: «за» и «против». – М.: Прогресс, 1975. – 467с. – С.193-230.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Раїса Козак – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наукові інтереси: теоретична граматики української мови.

ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ІМЕННИКА В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ ПОЛІЕТНІЧНОГО АРЕАЛУ

Андрій КОЛЕСНИКОВ (Київ, Україна)

У статті розглянуто різні типи діалектних явищ (ареально релевантні та інтегральні, архаїчні та інноваційні, відмінні від літературної мови та спільні з нею) іменникової морфології українських говірок полімовного ареалу межиріччя Дністра і Дунаю як джерело інформації про їх генезу і динаміку.

Ключові слова: говірка, полімовний ареал, граматична категорія, генеза, динаміка.

The article deals with the different types of dialectal phenomena (area relevant and integral, archaic and innovative, different from literary standard and common with it) in the substantive morphology of the Ukrainian dialects in the multi-lingual area between the Danube and the Dniester rivers, which are a source of the information of their origin and dynamics.

Key words: dialect, multi-lingual area, grammatical category, origin, dynamics.

Українські говірки полілінгвального ареалу межиріччя Дністра і Дунаю (МДД) вирізняються специфікою діалектних рис, зумовленою активністю інтерферентних процесів. Морфологію цих говірок маркує високий рівень територіального варіювання діалектних ознак, специфічна варіантність у межах діалектних мікросистем (ДМ), посилення уніфікації, формальна і функціональна взаємодія граем, індукція, гіперкорекція, функціональна лакунарність, лексикалізація і фразеологізація діалектних явищ. Процеси діалектотворення, маючи наслідки як на рівні типів діалектних явищ, так і на рівні типів говірок, призводять до появи нових діалектних рис, водночас чимало материнських діалектних ознак не зазнають перетворень, виявляють стійкість до міжмовної і міждіалектної взаємодії. Як стійкі, так і збережені без змін діалектні риси, залишаючись носієм інформації про генезу говірок, виявляються в них мозаїчно, та й самі говірки подекуди зберігають мозаїчність.

Аналізуючи граматичні категорії іменника в українських говірках МДД із залученням діалектної текстології і питальника виявлено різні типи явищ як з погляду їх відношення до системи мови, так і з погляду їх вияву у просторі і часі. З погляду відношення діалектних рис до граматичної системи в центрі уваги традиційно перебувають формальні питання словозміни: розподіл за типами відміни, питання про те, які флексії використовують певні відмінки. Але у зв'язку з тим, що субстантивні ГК є номінативними у різних ЛГР, їх семантика пов'язана також із синтаксичними відношеннями, або вони активно використовують синтаксичний рівень, потребують уваги й питання про те, як співвідносяться складники семантичної сфери з різними компонентами форманта, як взаємодіють основні компоненти форманта з іншими не тільки в межах основного слова, але й поза ним тощо.

Ураховуючи ступінь ареальної релевантності діалектних рис виділено 2 їх групи: інтегральні в МДД і диференційні. Інтегральні в ареалі діалектні риси поділяються на такі, що: а) збігаються з тенденціями розвитку загальнонародної мови (поведінка незмінюваних щодо числа і відмінка іменників); б) відмінні від літературної мови, але спільні з іншими діалектами (індукція I і II відміни на інші); в) специфічні щодо більшості інших діалектів та літературної мови (усунення II палаталізації). Диференційні в ареалі риси розрізняють діалектні типи говірок, є ключем до з'ясування їх генези, іноді й динаміки¹. З погляду генези і динаміки виділяємо збережені риси материнських говірок, архаїчні і нові явища. Останні можуть бути запозиченими і новими, такими, що витворилися на основі материнського архетипу, а отже диференційними в ареалі; і такими, що властиві усім типам говірок, – інтегральними.

Звернувши більше уваги на диференційні риси, оглядово охопимо різні типи явищ, що розглянемо на прикладах говірок, де вони показали в МДД найбільшу територіальну протиставність.

У багатьох українських говірках МДД ГК роду характеризують міжпарадигматичні переходи, пов'язані з як функціонуванням іменників у формі роду, відмінній від літературної мови, так і не пов'язані з цим. Зміна роду різною мірою зумовлює зміну морфологічної та синтагматичної парадигми. Напр., в окремих ДМ (Пл., Скр.) зафіксовано іменник, який у літературній мові належить до жін. р., у чол. р. (*кроу по^лт'ік* – модель III > II чол. р.), що спостережено у закарпатських говірках [13], і зворотний процес (*комбайн'ойу біут'*, *йіздел'ісап'етойу* – модель II чол. р. > I ж. р.), засвідчений у багатьох говорах української мови [АУМ, Т.3, ч.IV] й поширений у МДД (Скр., Яр., Шв. тощо). Остання модель може бути представлена й іншими лексемами (*стул'а*, *метра*, *л'ітра* – Ол.). Деякі субстантиви, які у літературному стандарті належать до III відміни, набувають закінчень I відміни, напр., у знах. відм. одн. (*шерст'у обш'мал'уйе*, *вс'у 'жизн'у ждала* – Яр.) (модель III > I ж. р.), що спостережено в інших українських говірках, зокрема й МДД (Шв., Бр., Сф.). Іноді за цієї трансформаційної моделі може зберігатися і вихідний рід (*сол'і* і *сол'а* – Ол.).

У говірках з північнобессарабською діалектною основою (Пк., Вс.), де цими процесами охоплено й інші лексеми, міжпарадигматичні переходи у відмінюванні іменників мають чимало спільного, але з дещо відмінною лексикалізацією, зокрема, субстантиви *т'аск*, *ул'ій*, *ви'но* (Пк., Вс.), *в'ідро* (Пк.) мають чол. р. (*т'аск майу*, *ол'ій клав*, *цей ви'но*, *й'іден в'ідро*), реалізуючи такі моделі переходу: I ж. р. > II чол. р.; модель переходу в межах II відм. – II сер. р. > II чол. р. Очевидно, стосовно перших трьох з названих слів цей перехід стимульовано й структурою відповідних лексем румунської мови. Реалізуються тут моделі, спостережені в багатьох говірках МДД інших типів: *комбайну купив*, *мага'з'іну позакри'вали* – модель II чол. р. > I ж. р., *вс'у 'жизн'у йа'була'муч'ена* – модель III > I ж. р. Специфічну лексикалізацію процесу міжпарадигматичного переходу у Вс. демонструють також приклади з текстів: *та'та*, до *тати*; *в'ідла'другу'плат'у*; *сол'у пок'ладе* тощо. Послідовно чол. р. спостережено у говірках цього діалектного типу в іменників на позначення малят тварин (*й'іден курка'н'а*, *й'іден поро'с'а*, *кра'с'івий тел'а*, *кра'с'івий ло'ша*), що реалізує модель (IV > II чол. р.), де зміна роду, як і в попередніх прикладах, це один із шляхів уніфікації типів відміни іменників за зразками I та II відміни і нівеляції периферійних III і IV відміни, адже форми непрямих відмінків при цьому такі: род. відм. *не'має тел'а*, *ло'ша*, дав. відм., місц. відм. *дати / на тел'ови (-ов'і)*, *ло'шови (-ов'і)*, ор. відм. *тел'ом*, *ло'шом*. Неузгодженість у морфологічному і синтаксичному роді чи навіть у межах синтагматичної парадигми (*оце мо'йе 'жизі'а та'ка*, *на'сичений то ви'но*, *комбайна пола'маўса* – Пк.) свідчить про незавершеність міжпарадигматичного переходу та вплив української літературної мови.

Моделі II чол. р. > I ж. р. (*комбайна*), III > I ж. р. (*'жизн'а*), хоч і лексикалізовані у ДМ по-різному, але інтегральні у МДД. З індукцією відповідних типів відміни пов'язане й поширення флексій I відміни на іменники інших відмін (*сол'ойу*, *ночойу*). Моделі ж III > II чол. р. (*кроу по^лт'ік*), I ж. р. > II чол. р. (*цей ул'ій*), II сер. р. > II чол. р. (*цей ви'но*), IV > II

¹ Інформацію про походження і динаміку говірок можуть давати й інтегральні риси.

чол. р. (йі¹ден курка¹н'а) більшою мірою маркують говірки з південно-західною діалектною основою. Індукцією відповідних словозмінних класів викликане й поширення флексій II відміни на іменники I відміни чол. р. в ор. відм. (з ¹М'ішом, с'таростом), дав. відм. (¹М'ішов'і, Г'ришов'і), род. відм. (не¹ма ¹Ван'а). Як бачимо, індукція з боку I відміни характерна для різних типів говірок, а для говірок з південно-західною основою сильнішою є індукція з боку II відміни.

Специфіка реалізації ГК числа в ареалі, як і в більшості українських діалектів, пов'язана із збереженням форм двоїни при числівниках *два-чотири*, що відрізняються переважно ступенем активності. Зокрема, форми на зразок *дв'і ко¹з'і, три се¹стр'і, чо¹тир'і ко¹ров'і* (Пл.) спостережено в окремих говірках з південно-східною основою (Пл.) та в усіх – з південно-західною (Пк, Рл.1., Вс. та ін.). Закарпатському типові (Пб.) притаманні сполуки числівника з формами сер. р. II відміни (*дв'і ¹в'ідра*). Окремим говіркам (Ол.) двоїна не властива.

Інтегральною в ареалі є загальна діалектна тенденція втягування у словозміну за числом і відмінком іменників, що в літературній мові є незмінюваними за цими ГК, чи однією з них. Це стосується змінюваних за відмінком необчислюваних іменників: *холо¹ц'і, чамура, цимента, шифера* (Пл.), *н'імец'к'і територ'ійі, о¹цих шоколад'іу, виногради* (Рл.1.), *дв'і йшли з худобами, ¹маємо ¹восем скотин; три йі¹д'і, ба¹гато йі¹д'і; не наваре борщ'ів* (Вс.), *у ¹р'ідкост'ах, ¹опухол'і, панахиди, горохи, холо¹ц'і, ¹сойашники* (Яр.), а також незмінюваних у літературному стандарті: *по ¹рад'ів'і ¹чула, у район'ов'і прац'увала* (Пл.), *со¹ша, цим кілом, дв'іст'і кіл* (Яр.), що характеризує усі говірки МДД та відзначено дослідниками [4; 6; 5; 7; 11], а також інші українські говори. Ця тенденція, хоч і стосується всіх типів говірок, все ж не тотальна, а лексикалізована, бо класи множинних, одинних і незмінюваних не зникають.

Функціонування ГК відмінка визначає взаємодія типів відміни за твердістю / м'якістю у закінченнях, яка відображається перевагою в різних типах говірок флексій твердої групи, зокрема у формах ор. відм. одн. I і II відміни *-ойу* замість *-ейу* (*земл'ойу*), *-ом* замість *-ем* (*прис'ідател'ом*), та дав. відм., місц. відм. одн. *-ов'і, -ови* замість *-ев'і* (*хлопц'ові*).

Напр., ор. відм. одн. II відміни має переважно флексію *-ом* в усіх групах іменників за твердістю / м'якістю зі збереженням, натомість, м'якості основ (зрідка *-ем* у м'якій і мішаній групах), що мало залежить від типу говірки. Проте найпоследовніше вплив флексії твердого різновиду на інші (з *корен'ом, прис'ідател'ом, кладб'ишч'ом, бурдейом* – Рл.1.; *с'камен'ом, з ¹мужом, с' ¹з'ат'ом, прис'ідател'ом* – Вс.) простежується у говірках буковинсько-подільської генези, що властиво здебільшого південно-західним діалектам [1: 96], поширене у материнських говірках [АПБ, Т.2, к.32]. Повне вирівнювання тут відмінкових форм за зразком твердого різновиду, зокрема сер. р., зауважено іншими діалектологами [7: 36]. Хоча відзначимо, що в деяких говірках МДД цього типу іменники сер. р. і чол. р. з основою на *-ц* мають флексію *-ем*: *прима¹р¹ом, розка¹л¹ом*, але *йай'цем, трактор'цем*, пор. [АПБ, Т.2., к.33]. Так само відбувається й у ДМ закарпатської генези (Пб.). Індукція з боку твердої групи у цій формі є й у говірці з північною основою: *Водохришчом, кала'чом, ст'іл'ц'ом* (Яр.). Ця риса також генетично зумовлена, бо характеризує й східнополіські говірки [8: 54-55]. В інших говірках, за визначеної загальної тенденції щодо індукції, спорадично зустрічаються форми із закінченням *-ем*: *йай'цем* (Ол.), *н'іжем* (Пл.), іноді варіюючись з формами на *-ом*: *пол'ом* і *полем* (Скр.).

Флексію *-ам* спостережено в сер. р. в іменників типу *з'іл'а, на'с'ін'а, жит'а*, де вона використовується поряд з *-ом* (*з'іл'йам*, але *на'с'ін'ом* – Ол.; *з'іл'ам, на'с'ін'ам* і *на'с'ін'ом* – Бл.), а подекуди й у цьому словозмінному різновиді є тільки закінчення *-ом* (Вс). Закарпатський діалектний тип (Пб.) характеризує уживання у таких словах закінчення *-ем* (*з'іл'ем, жит'ем*).

Окрім тенденції до нівеляції твердого та м'якого різновидів відмінювання, південнобессарабські говірки характеризує широка варіантність відмінкових форм. Напр., у дав. відм., місц. відм. одн. іменники II відміни українські говірки МДД мають флексії *-ов'і, -ови* (*-ове*), *-ев'і, -ув'і, -у, -і*. Центральну позицію посідають закінчення *-ов'і, -ови* (*-ове*), *-ев'і, -ув'і*, зумовлені різними фонетичними модифікаціями одне одного, що функціонують в одній

говірці як варіанти (-ов'і, -ув'і – Скр.; -ови, -ов'і – Рл.1.), та в різних говірках, маркуючи їх генетичний тип. Їх уживання і варіювання з іншими закінченнями в літературній і діалектній мові пов'язують з належністю до роду та до розрядів істот / неістот. За нашими спостереженнями, в різних типах говірок МДД закінчення, споріднені з -ов'і, можуть уживатися не тільки в чол., а й у сер. р. (се^лов'і, на моло^ков'і), не розрізняючи розрядів істот / неістот, але тут треба брати до уваги особливість значення дав. відм., що частіше стосується істот.

У деяких говірках з південно-східною основою (Пл.) закінчення -ов'і є центральним. Його мають передусім іменники II відміни чол. р., що називають істот (же^н'іхов'і, ко^тов'і, Мак^симо^в'і, при Стал'іно^в'і), у місц. в. його набувають й іменники, що називають неістот (на ^джогов'і, в плуж^ков'і). Наявність таких форм, активних останнім часом і в літературній мові [2], властива більшості українських говірок ареалу, причому як для назв істот, так і неістот, що є стійкою рисою [6: 145; 10: 194]. До речі, активність таких форм у деяких ДМ (Шв.) може бути пов'язана і з намаганням мовців уникнути чергувань [4]. В інших говірках (Яр.), де чергування більш нормативні, подібно до літературного стандарту, спостерігаємо флексію -і (у ко^жус'і, на моло^ц'і).

У говірках південно-західного походження, та в деяких північного, як і в материнських, спостережене архаїчне закінчення -ови. У західнополіському типі воно представлено у дав. відм. (си^нови, б^ратови, х^лопц'ови) (В.К., Мп.), а у закарпатському – у формах дав. відм., місц. відм., уживаючись поряд з -ов'і (си^нов'і, х^лопц'ов'і, б^ратови, же^ни^хови, моло^кови – Пб.). Так само маркуючи південно-західну генезу, уживається ця флексія й у говірках МДД з буковинсько-подільською діалектною основою, що було помічено й раніше [7: 35-36; 5: 136]. В одній з таких говірок (Рл.1.) -ови переважає (же^ни^хови, ^д'ад'кови, по с^н'ігови, по х^л'ібови), але варіюється з -ов'і^и (ко^тов'і^и). В іншій говірці (Пк.) варіюються форми з флексіями -ов'і, -ови, -ове з певним домінуванням морфа -ови (^татов'і^и, ^богови^и, ^д'ад'кови, на ш^л'ахови, в ^пойзд'і товарн'а^кови^е, в Берези^нове). Відповіді на питання програми подають тільки флексії -ов'і, -ови, що доводить фонетичний статус реалізації -ове. Ще в одній ДМ цього генетичного типу (Вс.) спостерігаємо більш рівноправну варіативність флексії -ови з -у в чол. р. (ска^жи ^бат'кови, дав ^тому х^лопц^ови, дав з ^ат'у, директору, при Стал'іну). Флексія -ув'і подекуди (Скр.) можлива в сер. р. після [ц] у ненаголошеній позиції (х^лопц^ув'і, серц^ув'і). Там само зафіксовано форми дав. відм. з флексією -і (^дати ^пол'і, се^л'і). Закінчення -ев'і спостережене спорадично в окремих говірках (х^лопц^ев'і – Ол.).

Периферійність флексії -ов'і (та споріднених з нею) властива говірці з північною діалектною основою (Яр.), де у дав. відм. одн. назв істот і неістот II відміни, як і в більшості поліських говірок, виступає передусім закінчення -у, а в місц. – -у, -і (х^лопч^ику, же^н'іху, на по^койнику, у йа^ру, у ча^ну, на то^ку, на куш'ч'і, на ста^д'іон'і, по т'ел'е^фону). Флексію -ов'і зафіксовано в одиничних випадках (^си^нов'і, при ^ігов'і). Так само не є центральною флексія -ов'і (-ев'і) у ДМ слобожанського походження (Ол.), де вона виступає паралельно з -у (^сину і ^си^нов'і, б^рату і б^ратов'і, х^лопц'у і х^лопц^ев'і), а подекуди, зокрема у місц. відм., переважають флексії -у та -і: на бере^гу, на кра^йіу, на ро^гу, на сте^пу, на товарн'а^ку, на про^вулку, на ка^н'у і на ка^н'і, на ву^л'і, але на же^н'іхов'і. Периферійність закінчення -ов'і у цій говірці підтверджується також тим, що його немає й у сер. р. ні II (^пол'у, моло^ку, в ^ідру), ні IV відміни (ти^л'ат'і, ло^шат'і, д'і^т'у).

В ор. відм. одн. іменників III відміни територіально варіюються флексії -ою, -ію, -ую, -у, -іу. У кожній ДМ є свій набір засобів вираження цього значення і своя варіативність в його межах. При уживанні флексії -у, як правило, в основі не відбувається гемінацій і чергувань [о] з [і] (^ноч'у), хоча щодо подовжень є й винятки (^сол'у – Шв.). Найпоширенішою в говірках буковинсько-подільського типу, як і в багатьох інших, є флексія -ою (^сол'ою, ^мудрост'ою, ^ночою – Пк.), що варіюється з -ію (^ноч'ію – Пк.), рідше з -у (^ноч'у – Пк.). Активність флексій -ою / -ію, що фонетично не завжди чітко розрізняються (^тою ^ноч'ою, ^ноч'ію, ^ноч'ію, ^ноч'ію – Рл.1.), знаходить вияв й у тому, що саме такі форми часто адвербіалізовані, пор. [АПБ, Т.2, к.38, к.39].

Якщо закінчення -ою, зокрема зауважене у подільських і буковинських говорах [АПБ,

Г.2], здебільшого пов'язують з індукцією відповідної форми I відміни, то форми з *-йу*, теж доволі активні у цьому типі (*тоїу* *ноч'йу* – Вс.), є архаїчними. Їх зберігають й інші говірки МДД (Яр., Шв., Бр. та ін.). В одних з таких ДМ (Шв.) форми з *-йу* переважають, але варіюються з *-ойу*, *-у* та історично похідною від *-йу* – *-йу* (*ос'ін'йу*), а в інших (Яр.) – фактично безваріантні. Є й говірки, де закінчення *-у*, також історично похідне від *-йу*, більш активне і співіснує тільки з *-йу* (*радост'у*, *радост'йу*, *сол'йу*, *ноч'йу*, *смерт'йу* – Ол.). В інших ДМ спостерігається й морфема третього ступеня діахронної похідності (*-йу* > *-ойу* > *-уйу*) – *-уйу*, варіюючись з *-у* (*сол'уйу*, *ноч'уйу*, *смерт'уйу* і *смерт'у*, *радост'у* – Скр.).

Форми IV відміни на позначення малят тварин, зокрема род., відм., дав. відм., місц. відм. і ор. відм. одн. так само привертають увагу значним територіальним варіюванням. Загальну тенденцію аналізованих говірок до уподібнення відмінювання субстантивів до I і II відміни супроводжує різний ступінь нівеляції IV відміни. При збереженні відповідних літературному стандарту форм множини (*каче^н'ат*, *кур'чатам*, *кот'ата* – Яр.), специфічні форми однини у мовленні діалектоносіїв в багатьох говірках МДД (Шв., Бр., Рл.1. тощо), посідають периферійну позицію. Вони представлені насамперед формами наз. та знах. відм. Тенденцію до невідмінювання, лакунарності непрямих відмінків таких іменників в українських новостворених говірках відзначили й інші дослідники [12: 9; 3: 358; 4]. Ступінь такої лакунарності дає можливість визначити питальник. Завдяки йому було встановлено найвищий ступінь уніфікації за II відміною (із зникненням суфіксів та індукцією флексій) у говірках буковинсько-подільського типу: род. відм. *немає тел'а*, *ло'ша*, дав. відм., місц. відм. *дати* / *на тел'ови* (*-ови*), *ло'шови* (*-ови*), ор. відм. *тел'ом*, *ло'шом* (Пк.).

При тому, що іменник *дит'а* майже скрізь втратив належність до IV відміни, в інших словах ще утримуються відповідні особливості. Род. відм. зберігає специфічні форми *тел'ати*, *ло'шати* у говірках слобожанської (Ол.) і закарпатської (Пб.) генези. Дав. відм., місц. відм. подекуди зафіксовано згідно з літературним стандартом з суфіксом *-ат-* і закінченням *-і* (*то кур'чат'і* / *то поро'с'ат'і* *надо дат'* – Пл.; *тел'ат'і*, *ло'шат'і*; *на тел'ат'і*, *на ло'шат'і* – Ол.), що в деяких говірках (Пл.) розширює свідчення АУМ, де подаються лише форми з суфіксом *-ат-* і флексією *-ов'і* [АУМ, Т.3, ч.3, к.54], які демонструють проміжну стадію індукції (флексія вже перейшла з II відміни, а суфікс ще зберігається). В окремих говірках поширені тільки безсуфіксні форми, подібно зокрема до східнослобожанських, з флексіями *-у*, а також *-ов'і*, *-ови* (результат аналогії до II відміни); серед них є такі, де зауважено лише *-ов'і*: *тел'ов'і*, *ло'шов'і*; *на тел'ов'і*, *на ло'шов'і* (Скр.). У говірці західнополіського типу (Нвс.) у дав. відм. функціонує *-ови*: *тел'ови*, *ло'шови*, варіантне з *-у*: *те^л'у*. Закарпатський діалектний тип характеризують форми дав. відм. з суфіксом і флексією *-и* та варіантність: *тел'ати* і *тел'ови*, *ло'шати* і *ло'шови* (Пб.). Форми ор. відм. з флексією *-ом* (з *йаг'н'ом* – Рл.1.), поширені у подільських та ін. говірках південно-західних діалектів, були спостережені тут й раніше [7]. До речі, форми (*кур'ч'ом*, *те^л'ом*, *ло'шом*) доволі часто фіксуємо й у говірках інших типів (Скр., Пл., Шв., Ол.) [4; 11]. Подекуди як варіант до них спостережено форму *тел'атом* (Ол.).

Маркером південно-західних говірок (та їх впливу на інші типи) вважаємо, поширену у закарпатських говорах [1], викликану впливом румунської мови, форму ор. відм. з прийменником з (*с*) переважно в інструментальному значенні. Вона присутня передусім у говірках північнобессарабської генези: *с'ножиками настру'гали*, *при'йхав з'лод^т'койу* (Рл.1.); *вилі'вали з'водойу*, *із'мама'лигойу мо'ч'айут* (Пк.); *з'п'ід'водойу'несли*; *мастиш'с'салом* (Вс.). В говірках південно-східного походження (з *мото'циклоу'йїхали*, *з'н'ї'жем'за'р'їжут'* – Пл.) та деяких мішаних (*зар'їзали з'ножом* і *ножом* – Скр.) ці форми спричинені, на нашу думку, впливом південно-західного типу вже на новій території.

До речі, що не дають чіткого протиставлення в ареалі в плані позитивних діалектних явищ, а лише у специфіці варіантності, відносимо розрізнення назв істот / неістот у знах. відм. Вони, хоч і по-різному, та в усіх типах говірок варіюються, але форми на зразок *лѣ'уби'кон'і*, *кури'куп'ла'у*, *мали'ко'рови*, *нас'в'ів'ц'і*, *д'іти'кра'сив'і'зро'би'у* (Пк.) все ж переважають у говірках південно-західного походження (*йа'майу'д'іти* – Пб.). А в окремих ДМ немає специфічних форм неістот (*ку'пила'руш'ник*, *по'шив'кост'ум'дай'ножик* – Ол.).

Аналіз граматичних категорій іменника в українських говірках МДД демонструє, незважаючи на численні вияви динаміки, відображення у їх сучасному стані генетичних архетипів, що дозволяє встановити базові діалектні типи, а саме: середньонаддніпряньський (Пл.), слобожанський (Ол.) та степовий (Шв.) діалектні типи говірок південно-східної генези, північнобессарабський (буковинсько-подільський) (Рл.1., Пк., Вс.) і закарпатський (Пб.) діалектні типи говірок, що походять від південно-західних говорів, та східнополіський (Яр.) і західнополіський (Нвс., Мп.) типи говірок з північною діалектною основою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
2. Вихованець І. Динамічні процеси в українському іменниковому відмінюванні / І. Вихованець // Українська мова. – 2003. – №3-4. – С. 33–37.
3. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок / К. Д. Глуховцева. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 592 с.
4. Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Делюсто Марина Сергіївна. – Київ, 2010. – 235 с.
5. Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки / В. П. Дроздовський // Праці Х республіканської діалектологічної наради. – К., 1961. – С. 132–155.
6. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): дис. ... кандидата філол. наук : 661 / Дроздовський Володимир Петрович. – Одеса, 1962. – 473 с.
7. Логвин В. П. Морфологічна система говірок нижньої правобережної Наддніпрянщини / В. П. Логвин // Територіальні діалекти і власні назви. – К., 1965. – С. 33–43.
8. Матвіяс І. Г. Діалектна основа словозміни в українській мові / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2006. – №5. – С. 52–65.
9. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс; відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К.: Наукова думка, 1990. – 168 с.
10. Муқан А. М. Варіантність форм у деяких новостворених говорах української мови / А. М. Муқан // Українська діалектна морфологія. – К., 1969. – С. 191–199.
11. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. ... кандидата філол. наук : 661 / Муқан Агафія Михайлівна. – Глухів, 1960. – 291 с.
12. Пачева В. М. Українські говірки Запорізького Надазов'я : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. М. Пачева. – Запоріжжя, 2002. – 18 с.
13. Сюсько М. І. Система іменних частин мови українських говорів Закарпатської області УРСР : дис. ... кандидата філол. наук : 661 / Сюсько Михайло Іванович. – Львів, 1968. – 299 с.

Список джерел

АУМ – Атлас української мови: [в 3 т.]. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. – К., 1984; Т. 2. Волинь, Наддніпрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К., 1988; Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. – К., 2001; АПБ – Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини: Фонетика, фонологія. – Чернівці: Видавнича спілка «Час», 1995. – Т.1. – 314 с.; Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини: Словозміна, службові слова. – Чернівці: ПРУТ, 1998. – Т. 2. – 215 с.

Список умовних скорочень:

Бл. – с. Благодатне Тарутинського р-ну; Бр. – с. Броска Ізмайльського р-ну; В.К. – с. Веселий Кут Арцизького р-ну; Вс. – с. Височанське Тарутинського р-ну; Мп. – с. Мирнопілля Арцизького р-ну; Нвс. – с. Новоселівка Арцизького р-ну; Ол. – с. Олександрівка Тарутинського р-ну; Пб. – с. Прямобалка Арцизького р-ну; Пк. – с. Петрівка Тарутинського р-ну; Пл. – с. Плахтіївка Саратського р-ну; Рл.1. – с. Ройлянка Саратського р-ну; Скр. – с. Скриванівка Тарутинського р-ну; Сф. – с. Саф'яни Ізмайльського р-ну; Шв. – с. Шевченкове Кілійського р-ну; Яр. – с. Ярославка Саратського р-ну. Всі села розташовані в Одеській області.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Андрій Колесников – кандидат філологічних наук, доцент, докторант відділу діалектології Інституту української мови НАН України.

Наукові інтереси: теоретична граматики української мови.

СИНТАГМАТИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ БЕССОЮЗНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ

Виктория КОЛЯДА, Марина ПАНЧЕНКО (Одеса, Украина)

У роботі досліджуються основні принципи організації безсполучникових речень, що виділяються відповідно до характеру зв'язку простих речень у складі складного і процесі спонтанного розмовного мовлення, описані і проаналізовані види синтагматичних розривів предикативних конструкцій, а також комунікативні і когнітивні фактори їх появи в розмовному мовленні.

Ключові слова: безсполучникове складне речення, розмовне мовлення, предикативна конструкція, синтагматичний розрив, синтаксична позиція, еліпсис, когезія.

The work considers the main principles of forming asyndetical sentences in the structure of discourse, that distinguished in accordance with the character of the connection of simple sentences in the structure of a compound sentence in the process of the spontaneous colloquial speech. There are described and analyzed the kinds of syntagmatic breaks of predicative construction as well as communicative and cognitive factors of their appearance in the colloquial speech.

Key words: asyndetic composite sentence, conversational speech, predicate construction, syntagmatic break, syntactical position, ellipsis, cohesion.

Устная речь является не только наиболее распространённой, но и наиболее первичной формой речевого общения. В связи с этим особую актуальность приобретает вопрос о роли когезии и структурного оформления устных видов дискурса. Одним из ведущих направлений современной научной парадигмы в данном аспекте выступает изучение смысловых связей в системе устного высказывания и их синтагматического воплощения. Внимание к этому феномену обусловлено многими обстоятельствами, в частности, эффективностью его рассмотрения в связи с анализом факторов коммуникативно-когнитивной интеграции в процессе адекватной передачи и восприятия информации. Данный подход применяется нами на примере выделения и изучения смысловых связей в пределах бессоюзного сложного предложения (в дальнейшем: БП) в устной разговорной речи. Выбор темы оправдывается тем, что в обширной литературе [1; 4; 6], посвященной изучению смысловых связей, мы находим различного рода толкования, нуждающиеся в обобщенном, коммуникативно ориентированном подходе к изучению данного явления. В работе мы использовали материал разговорной речи, примеры которой были взяты из корпуса текстов записанной разговорной речи (РР) носителей английского языка, которые представлены в Survey of English Usage [6].

Цель работы состояла в определении основных механизмов синтагматической организации разговорной речи и причин появления синтагматических разрывов.

В БП, рассматриваемом нами как «специальным образом организованная, закрытая цепочка предложений, представляющих собой единое высказывание» [3: 124], существует определённая взаимосвязь предложений. В структуре БП разговорной речи (РР) эта взаимосвязь обладает своими специфическими характеристиками. Логическому развёртыванию мысли в РР препятствует свойственная ей эллиптичность и имплицитность.

Н. Д. Арутюнова отмечает, что в разговорной монологической и диалогической речи логические связи между высказываниями часто не эксплицируются. В связи с этим наблюдаются «синтагматические разрывы» [2]. Среди них различаются имплицитный и грамматический эллипсис. Т. А. Колосова определяет грамматический эллипсис как синтаксическое явление, при котором опущение слов или словесных звеньев в составе синтаксического построения сопровождается нарушением правильной структуры предложения или связи между словами. Наличие же имплицитного смысла не влияет на синтаксическую структуру. Имплицитный смысл выявляется на основе возможности развернуть высказывание с имплицитным смыслом в такое, где имплицитные звенья вербализуются [5: 61 – 65].

Однако при бессоюзной связи предикативных конструкций (ПК) в высказывании разграничить грамматический и имплицитный эллипсис на предложенных Т. А. Колосовой основаниях довольно сложно, поскольку в таких конструкциях нет союзов и союзных слов, наличие которых у Т. А. Колосовой считается показателем правильной структуры. В связи с этим мы находим более подходящим определение грамматического эллипсиса у Е. Н. Ширяева [8: 97]. По Е. Н. Ширяеву, грамматический эллипсис (или незамещённая синтаксическая позиция) означает: 1) в высказывании есть невербализованный смысл,

который не может быть приписан ничему, кроме незамещённой синтаксической позиции; 2) наличие незамещённой синтаксической позиции определяется системными языковыми показателями (то есть синтаксические позиции объективированы системой языка); 3) лексико-семантическое содержание незамещённой синтаксической позиции определяется или исходя из лексико-семантических компонентов высказывания, или из окружения (в широком смысле слова) высказывания с незамещённой синтаксической позицией [8: 97].

Исследование физиологических механизмов психического отражения показывает, что формирование чувственного и понятийного образов и их неисчислимы связей в сознании не имеет ничего общего с переносом свойств объекта в виде простых «копий» в человеческий мозг: ничто просто не «пересаживается» в голову, а всё многократно перерабатывается в ней с помощью сложной системы опосредованных процессов [7: 33]. В логико-семантической основе БП с «синтагматическими разрывами», таким образом, лежит опосредованный смысл, напрямую связанный с имплицитностью. А имплицитность, в свою очередь, приводит к грамматическому эллипсису. И то, и другое питает почву бессоюзного способа связи ПК.

О. Б. Сиротина отмечает, что эллиптичность представляет собой один из основных принципов построения разговорного текста. Опускается всё, что может быть опущено. Этот принцип экономии действует в РР на всех уровнях языковой системы, но особенно ярко он проявляется в синтаксисе. Фактически в РР почти не встречаются ни полные предложения, ни вообще полная реализация валентностей слова. И в этом одно из наиболее ярких отличий РР от всех других реализаций языка [6: 101].

Разумеется, структурная неполнота на синтаксическом уровне характерна и для письменной формы разговорного стиля как следствие отсутствия специальных забот о форме выражения содержания. Однако невозможность переспросов в случае непонимания ограничивает эллиптичность письменной речи.

Проблема изучения БП с «синтагматическими разрывами» связана с невозможностью его чёткой дифференциации во многих случаях, поскольку в основе БП с «синтагматическими разрывами» лежат опосредованные отношения, а определить, являются те или иные отношения в БП прямыми или опосредованными, практически нереально. Е. Н. Ширяев пишет по этому поводу, что в конечном счёте вопрос определения прямых и опосредованных отношений может быть решён только с помощью информантов-носителей языка [8: 380].

БП с «синтагматическими разрывами» особенно характерны для общения близких знакомых или в условиях, в которых словесная часть сообщения как бы слита с окружающей обстановкой. Между ПК не наблюдается видимой связи, выраженной в языковых средствах, характеризующей все письменные тексты. Связующие пропозиции имплицированы в силу их общепонятности для собеседников. БП с «синтагматическими разрывами» может находиться в постпозиции и интерпозиции в зависимости от рассматриваемого дискурса.

В следующем примере дискурса РР обмен ничего не значащими, с точки зрения выраженных пропозиций высказываниями (*Yes. Yeah.*), на самом деле в процессе общения несёт содержательно-пропозициональную нагрузку: пропозиция «многозначительных *yes*», подкреплённых взглядами, жестами, мимикой, выражается на невербальном уровне:

A. *Yes. they probably did it in yours.* A. *They had a village one, did they?* B. *Yes.*
A. *Yes.* B. *Yes.* A. *Yeah* [9: ex. 2].

Нижеприведённый пример представляет диалог двух давних приятелей. Запись РР производилась на плёнку без ведома коммуникантов, поэтому ситуация общения – раскрепощённая. Оба приятеля увлекаются футболом и поэтому в разговоре о нём многое понятно «с полуслова»: С. *Of course the continentals, I suppose, they came in late and they built them* – В. *Probably.* С. *You know, this Milan ground, there's a famous one there, is there?* В. *Of course!* [9: ex. 1].

Выделенные БПК содержат слова непредикативного характера (*Probably. of course!*), за которыми, однако, стоят аргументно-предикатные отношения имплицитно выраженной пропозиции. Так, за *Probably* стоит пропозиция *The continentals came in late and built them*, а за *Of course!* – *There's a famous one in Milan ground.*

Итак, разговорный диалог широко использует дополнительные невербальные каналы передачи информации, которые функционируют благодаря работе когнитивного аппарата человека. В языке это приводит к усечению и сокращению, а иногда и к деграмматикализации.

A. *What was the other thing I wanted to ask you? Is – is it this year that Nightingale goes?* B. *No, next year.* A. *64 – 65.* B. *65, yeah.* A. *I thought it was before 65, so it's not until next year that the job will be advertized* [9: 101].

Выделенные ПК являются информативно достаточными для понимания коммуникантов друг друга в условиях прямого непосредственного общения благодаря невербальным каналам передачи информации, а также действию законов языковой экономии. В письменной речи использование подобного рода структур привело бы к полному непониманию со стороны читателя.

Особенно ярко действие невербальных каналов передачи информации проявляется в общении хорошо знакомых людей на бытовые и профессиональные темы. Ниже приводится пример БП с «синтагматическими разрывами» из разговора супругов двух семей на тему путешествия через пролив Ла-Манш:

C. *You know, some people say that – that driving a car across a ferry is the devil of a job.* D. *Eh?* A. *Well, this was –* D. *Across a –* C. *I mean taking a car across to the continent –* A. *No.* C. *– on – on a ferry –* A. *It's – it's –* C. *– is – is hell!* A. *No, it isn't at all!* D. *Why?* C. *I don't know, but...* [9: ex. 7].

Непосвященному человеку мало что будет понятно из этого разговора. А между тем коммуниканты не испытывают необходимости в развернутых, грамматически правильных конструкциях. Диалог успешно развивается по ассоциативному принципу с широким привлечением фоновых знаний и невербальных средств общения. Деграмматикализированные ПК в данном дискурсе РР исключают возможность использования союзов и союзных средств.

Автоматический характер воспроизведения в речи уже готовых, сложившихся, клишированных её средств отражает стремление не создавать каждый раз заново речевую форму для выражения сходного содержания в стандартных речевых ситуациях, а использовать уже существующие в памяти в готовом виде «шаблонные фразы» и застывшие синтаксические структуры. Речевые стереотипы, клише «всплывают» в сознании говорящего по принципу «стимул – реакция», позволяя экономить время и языковые усилия. Подобные формулы не предполагают сложных перекодировок во внутренней речи с УПК на вербальный код. Именно благодаря тому, что человеческое сознание наполнено речевыми стереотипами, клише, шаблонами, обслуживающими часто повторяющиеся ситуации, коммуникантам зачастую нет необходимости «порождать» текст. Так как социально-ролевое поведение подчиняется определенным социальным нормам, строгим и общеобязательным, то и языковая личность каждый раз будет соблюдать те речевые нормы, которые свойственны данному статусно-ролевому общению. Рассмотрим, к примеру, обычную церемонию досмотра в аэропорту и диалог между контролёром службы досмотра и пассажиром: A. *Can I have your ticket, please?* B. *Yes, of course. Here you are.* A. *Do you have just one suitcase?* B.

Yes. This bag is hand luggage. A. *That's fine. Smoking or non smoking?* B. *Non smoking, please. Oh... and can I have a seat next to the window?* A. *Yes, that's OK. Here's your boarding pass. Have a nice flight!* [9: ex. 25].

Ответы на выделенные стереотипные вопросы ограничены в выборе одной-двумя шаблонными фразами с общепринятым пропозициональным содержанием. В первом случае – БПК с пропозицией: *Yes, of course. Here you are* (Возможен, конечно, и отказ предъявить билет, но это навряд ли произойдёт в нормальных условиях); во втором случае – БПК с пропозицией: *Smoking, please*, или, *Non smoking, please*.

Итак, в БП стереотипного характера не требуется эксплицитное выражение в языковой форме отношений между пропозициями, если только сама экспликация не заложена в языковых структурах и коммуникация протекает в нормальных естественных условиях. БП с «синтагматическими разрывами» также представлено «обрывами» в теме разговора, либо

переходами с одной темы на другую (тематическая разнообразность), свойственными диалогической форме РР:

A. ...*I mean the language paper has grown up under the control of this literary wallahs, and they're even talking about setting a combined language and literature paper instead of the ... I told them, one thing we are concerned with is communication* [9: 108].

B. *Right. I think – I think he probably heard, he said ... Is he gone?* [9: 109].

Таким образом, в условиях непосредственного общения столь свойственный для текста признак, как связность (когезия) не всегда учитывается при оформлении синтаксических связей ПК разговорной речи, поскольку многие факторы конситуации участниками коммуникации вербально не озвучиваются, оставаясь в пределах невербальной сферы общения. Словесная часть текста сливается с несловесным фрагментом действительности, который дополняет и редуцирует её. Следует отметить также, что слабая оформленность связей между отдельными ПК во всех видах БП в дискурсе РР с помощью служебных слов обязана во многом и разнообразию ритмомелодических приёмов, столь свойственных устной звучащей речи. В перспективе именно когнитивный ракурс изучения мотивационных параметров влияния невербальных факторов на синтаксические трансформации должен способствовать более системному описанию различных видов разговорного дискурса.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В. Г. Система форм речевого высказывания / В. Г. Адмони. – СПб.: СПбГУ, 1999. – 448 с.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / В. Г. Адмони. – М.: УРСС, 2004. – 488 с.
3. Блох М. Я. Теоретические основы грамматики / М. Я. Блох – М.: Высшая школа, 2001. – 459 с.
4. Ермаков А. Е. Тематический анализ текста с выявлением сверхфразовой структуры // Информационные технологии / А. Е. Ермаков. – 1992. – № 11. – С. 34 – 50.
5. Колосова Т. А. Семантические отношения в сложных предложениях // Филологические науки / Т. А. Колосова. – 1980. – № 5. – С. 61 – 72.
6. Сиротина О. Б. Современная русская разговорная речь и её особенности / О. Б. Сиротина. – М.: УРСС, 1999. – 344 с.
7. Спиркин А. Г. Мозг и психика: соотношения материального и идеального // Мозг и сознание / А. Г. Спиркин. – М.: Наука, 1990. – С. 32 – 46.
8. Ширяев Е. Н. Бессоюзное сложное предложение / Е. Н. Ширяев. – М.: Наука, 1986. – 408 с.
9. Survey of English Usage. – <http://www.ucl.ac.uk/english-usage/projects/ice-gb/sampler/form.htm>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Коляда – кандидат філологічних наук, доцент кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету.

Наукові інтереси: теоретичний лінгвістика, когнітивна граматики, історія англійської мови.

Марина Панченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету.

Наукові інтереси: теоретичний лінгвістика, когнітивна граматики, історія англійської мови.

ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРАМЕМИ УМОВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ

Наталія КОСТУСЯК (Луцьк, Україна)

У статті системно описано умовну модальність як грамему категорій морфологічної та синтаксичної модальності, зацентовано на її значеннєвих параметрах, схарактеризовано основні типи конструкцій з умовною модальністю, виокремлено предикатні компоненти, що структурують висловлення зазначеного різновиду.

Ключові слова: синтаксична модальність, морфологічна модальність, умовна модальність, предикат, присудок, складне речення, детермінант.

The article systematically describes the conditional modality as grammeme categories of morphological and syntactic modality, stresses on it's semantic parameters, characterizes the main types of structures with arbitrary modality, determines the predicate components that structure the expression of this kind.

Key words: syntactic modality, morphological modality, conditional modality, predicate, complex sentences, determinant.

Лінгвістичні дослідження останнього часу засвідчують про значне зацікавлення модальністю як багатовимірною категорійною величиною [3; 4: 109–117; 5: 302–334; 7]. Від дослідження її в традиційному чи в дещо оновленому трактуванні залежить

визначення обсягу модальності. Прибічники вужчого витлумачення вважають її синтаксичною категорією, яка характеризує зміст речення щодо реальності/ірреальності й репрезентує суб'єктивне ставлення мовця до повідомлюваного. З огляду на це часто наголошують на суб'єктивно-об'єктивному змісті модальності. Зокрема, Л. О. Кадомцева постулює: “У зв'язку з тим, що пряме відношення висловленої у реченні думки до позначуваного явища дійсності відбувається через психіку мовця і співрозмовника, модальність можна визначити як прояв суб'єктивно-об'єктивних відношень відображеного у реченні явища до дійсності” [6: 119]. Близькими вважаємо міркування Н. Ю. Шведової: “Крім закладеного в системі форм речення об'єктивно-модального значення, що передбачає співвідношення повідомлення з планом реальності/ірреальності, для кожного висловлення, побудованого на основі тієї чи тієї схеми речення, характерне суб'єктивно-модальне значення. Якщо об'єктивно-модальне значення виражає характер відношення повідомлюваного до дійсності, то суб'єктивно-модальне значення відбиває ставлення мовця до повідомлюваного” [2: 545].

На нашу думку, запропонована концепція важлива й перспективна, але потребує деякого уточнення. Наголошуючи на суб'єктивних параметрах модальності та виразному комунікативно-прагматичному спрямуванні, зазначимо, що вона належить до категорійних величин, яким притаманний найвищий рівень вияву абстрактності формально-значеннєвої природи її компонентів. З огляду на це модальність вважаємо надкатегорією, що об'єднує рангово підпорядковані їй категорії. У класифікаційній сітці надкатегорії модальності перебувають граемно структуровані морфологічна модальність з ірреальним категорійним змістом, синтаксична модальність, яка ґрунтується на реально-ірреальному протиставленні, та лексико-граматична модальність – категорія з домінантними лексичними ознаками. Таке широке трактування модальності дає змогу по-новому розглянути традиційно виділювані категорійні модальні значення, з-поміж них поглиблення й уточнення потребує граема умовної модальності. Детальне її вивчення з опертям на морфологічні та синтаксичні ознаки зумовлює розмежування умовної модальності як граемами двох категорій – морфологічної модальності та синтаксичної модальності. Питання, пов'язані з видозміною наукової інтерпретації умовної модальності, перебувають у колі актуальних проблем сучасної лінгвістики. Функційно-категорійний підхід, зорієнтованість на комунікативно-прагматичні параметри та спроба комплексного аналізу зазначеної граема відкриває перспективи для детального опису засобів її вираження й дає змогу трактувати умовну модальність із нових методологічних позицій як багатовекторну одиницю.

Мета статті полягає в поглибленому комплексному дослідженні граема умовної модальності, що є складником морфологічної та синтаксичної модальності, теоретичному обґрунтуванні сукупності її кваліфікаційних ознак. Для досягнення поставленої мети ставимо перед собою такі **завдання**: 1) схарактеризувати значеннєві параметри умовної модальності; 2) описати формальні маркери морфологічної умовної модальності; 3) визначити диференційні ознаки синтаксичної умовної модальності; 4) вирізнити основні типи конструкцій з умовною модальністю; 5) виокремити предикатні компоненти, що структурують висловлення зазначеного різновиду.

У сучасній українській мові умовна модальність має специфічну семантику. Вона функціонує як репрезентант можливої дії, процесу чи явища, що не відбудуться за будь-яких обставин через об'єктивні причини: здійснення раніше за них чи паралельно з ними інших дій, відображає їхню нереальність, гіпотетичність. У такому разі мовець або інша особа не можуть забезпечити відповідність між основним змістом речення й дійсністю, тобто результативність дії, оскільки цьому заважає ситуація чи події, які склалися. За функційно-комунікативними ознаками граема умовної модальності вирізняється тим, що події, марковані умовною модальністю, не мають тісного зв'язку з мовцем.

Граемі умовної морфологічної модальності, яка позначає передбачувані, вірогідні дії, процеси, стани, притаманні специфічні морфологічні показники. Засобом її вираження є аналітично-синтетичні форми умовного способу дієслова, репрезентовані дієслівною флексією та аналітичним компонентом *би* (*б*): – *Коли б не хтів, то не прийшов би*, – *спокійно мовив Сковорода* (В. А. Шевчук); *Якби мені ти стала за дружину, яка б то радість увійшла*

в мій дім! (Л. Костенко); *Якби він звернувся до нас, ми знайшли б вас набагато швидше* (П. Загребельний). Варто наголосити на мобільності флексійного компонента, що належить до омонімічних маркерів граматичного значення минулого часу.

Зазвичай умовний спосіб дієслова вважають грамемою, яка має числові й родові ознаки та позбавлена часових та особових параметрів. Своєрідне потрактування цього питання пропонує К. Г. Городенська. Дослідниця зауважує, що “в українській мові вірогідна, можлива дія може бути віднесена до минулого. Це значення виражає специфічна форма умовного минулого способу, яка утворена поєднанням дієслова *бути* в одній з родових або числовій формі (*був, була, було, були*) з формою умовного способу, напр.: *Я зайчика зустріла – дрімав він на горбку – була б його спіймала, зозуля ізлякала: Ку-ку!* (П. Тичина). За вираженням передминулої дії умовний минулий спосіб співвідноситься з формою давноминулого часу” [1, 258].

Повне й усебічне дослідження умовної модальності можливе за вияву особливостей її функціонування та впливу на структурування реченневих побудов. У такому разі зазначену модальність потрібно розглядати як граему категорії синтаксичної модальності. Центральну сферу функціонування умовної модальності становлять складні синтаксичні одиниці з підрядними умовними частинами, що репрезентують умови виконання відповідної нереальної дії, вираженої в головній частині, і приєднуються сполучниками *аби, коли б, якби* і под.: *...аби здобув грамоту, мав би поважний писарський уряд* (Ю. Мушкетик); *Коли б не кожух, валянки і шапка, то не витримав би й половини шляху* (В. Малик); *Якби вона сварилася, кричала, то я пустив би все там шкереберть* (Л. Костенко). Окрім наведених структур, компоненти у формі умовного дієслівного способу трапляються в безсполучникових реченнях, рідше – у складносурядних із потенційною умовністю, пор.: *Може, став би другим Іскандером – дай тільки йому трон* (П. Загребельний); *Жив би простим козаком, може, зазнав би щастя* (Ю. Мушкетик) і *Можна було б і присісти, але зі східців скрапувала вода* (Ю. Мушкетик); *На смерть іде, – а так би й поклонивсь* (Л. Костенко). Одна з частин складних побудов умовної модальності може бути еліптичною: *Пішов би з військом у похід, – так грунт же. Струснув би з себе той хомут, – сім'я* (Л. Костенко); *Злочинниця, – а так би й зняв би шапку* (Л. Костенко).

Дієслова у формі умовного способу виконують роль предикатів в ускладнених за семантико-синтаксичними ознаками одиницях, що утворилися внаслідок формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних трансформацій складного речення. До класу таких неелементарних простих структур зараховуємо синтаксичні конструкції з відокремленими членами речення (напівпредикативними одиницями). Набуваючи відповідних вирізнявальних характеристик, відокремлені одиниці становлять своєрідне додаткове повідомлення до головного змісту речення. Вияви синтаксичної автономності відокремлених членів дають змогу кваліфікувати їх як напівпредикативні структури. Із погляду синтаксичної деривації вихідними синтаксичними одиницями згаданих реченневих побудов виступають складнопідрядні речення, у яких зазнає згортання підрядна частина із семантикою умови: *Коли б татари погналися, вони впіймали б його* (Ю. Мушкетик) → *Погнавшись, вони впіймали б його*; *Якби в нас був ліс, і ми б могли заробити* (Ю. Мушкетик) → *Маючи ліс, і ми б могли заробити*.

Близькі до поданих речень неелементарні конструкції з детермінантним ускладнювальним компонентом. Їхньою семантико-синтаксичною основою є головна частина складного речення, що містить перетворене на синтаксемний елемент підрядне речення. За такої умови згорнута структура трансформується в детермінантний член ускладненої конструкції із самостійним значенням умови й приєднується за допомогою компонентів *за наявності, у разі, за умови, у випадку* й под.: *...у разі перевірки можна було б їх законно списати* (О. Гончар); *У випадку невиконання договору до неї застосували б штрафні санкції* (“Експрес”, 2011). Таким синтаксичним одиницям притаманна допустово-потенційна семантика. Трансформований умовний компонент містять також прості семантично ускладнені речення на зразок: *...без тієї любові ви зникли б колись з мого світу і – я боялась – пропали б* (Р. Іваничук) ← *Якби не та любов, ви зникли б колись з мого світу і – я боялась – пропали б*; *...без людей нічого не міг би зробити* (Г. Тютюнник) ← *Якби не люди,*

нічого не міг би зробити.

Конструкції з умовною модальністю маркують такі типи предикатних компонентів: 1) предикати дії: *Аби мав якусь зброю, то заповнював би хоч саренку...* (П. Загребельний); 2) предикати процесу: *...коли б залишилась при вас, мамцю моя, і без Богданка, я сама сохла б на пні і вас сушила б до краю* (Д. Міщенко); *Коли б не те лихо, <...> вона, Миловидка, <...> квітнула б та й квітнула від щастя* (Д. Міщенко); 3) предикати стану, стану-відношення: *А коли б отих фріців на нашу землю не пустили – було б добре* (Г. Тютюнник); *...було б ліпше і певніше, коли б дбав про справедливість* (Д. Міщенко); 4) локативні предикати: *Коли б половці стояли на Сеймі, вони не сиділи б мовчки* (В. Малик); 5) прикметникові предикати якості та якості-відношення: *...коли б усі були заодно, то й половці були б не страшні!* (В. Малик); *...якби найшовся такий, що все оте попалив, то був би наймудріший* (Г. Тютюнник).

Організаційний центр структур умовної модальності на формально-синтаксичному рівні репрезентує насамперед простий дієслівний присудок чи головний член односкладного речення, співвідносний із присудком: *Якби ти добре в бога попросила, то мали б ми ще й радість на віку: твоя пішла б за гетьманського сина, а мій хазяйську сватав би дочку* (Л. Костенко); *Якби коня позичити в чмира, а шаблю він і в битві роздобуде!* (Л. Костенко). Крім того, тут функціонують складений іменний і складений дієслівний присудкові компоненти: *Він був би он який супокійний у своїх Томах, коли б сусідив лише з антами, без всяких там обрив та кутригурів* (Д. Міщенко); *Мезамір не був би Мезаміром, коли б не скористався тим, що йшло йому до рук* (Д. Міщенко); *Коли б його запитали, навіщо він так робить, він би не міг відповісти* (Г. Тютюнник).

3-поміж висловлень умовної модальності найменш уживані обірвані побудови. Комунікативна організація таких конструкцій передбачає відсутність однієї з частин складного речення, яка б уміщувала інформацію про подію, що мала відбутися. Маркуючи умовну інтенцію, згадані синтаксичні одиниці деякою мірою порушують поширену структурну схему речень умовної модальності. Наприклад: *Наш полк стоїть у полковому місті. Це значить – стоїмо ми на своїй землі. А ви тут хто такі? Стояли б десь на Віслі...* (Л. Костенко); *От не загубилися б ви в степу...* (Ю. Яновський).

Отже, умовна модальність – багатовекторна грамема, оскільки виступає складником двох категорій – морфологічної модальності та синтаксичної модальності, надає основному змістові речення граматично оформленого значення ірреальної, передбаченої, потенційної дії, процесу чи стану, виступає носієм додаткових суб'єктивних конотацій мовленнєвого акту. Стосунок до морфологічної модальності виявлений у наявності чітких формальних маркерів (флексії та аналітичного компонента *би* (*б*)). Специфіку синтаксичної умовної модальності відбивають конкретні синтаксичні одиниці, які мають специфічний комунікативно-інтенційний зміст.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики української мови / [І. Вихованець, К. Городенська] ; за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. – К. : Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – 398, [2] с.
2. Грамматика современного русского литературного языка / [под ред. Н. Ю. Шведовой]. – М. : Наука, 1970. – 767 с.
3. Гуйванюк Н. В. Комунікативна модальність в усно-розмовному дискурсі / Н. В. Гуйванюк // Лінгвістика : [зб. наук. пр. / редкол. : К. Д. Глуховцева (голов. ред.) та ін.,]. – Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. Тараса Шевченка, – 2010. – № 3 (21). – Ч. II. – С. 86–94.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
5. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – [2-е вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 392, [1] с.
6. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
7. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності : [монографія] / В. М. Ткачук. – Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. – 240 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Костусяк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: теоретична функційно-категорійна граматики, міжрівневі категорії сучасної української мови.

ІСТОРИЧНІ КОМЕНТАРІ ВІДМІНКОВИХ ЗАКІНЧЕНЬ ІМЕННИКІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ПЕРША ВІДМІНА)

Ольга КРИЖАНІВСЬКА (Кіровоград, Україна)

Статтю присвячено описові відмінкових закінчень сучасної української мови (її літературний, діалектний та просторічний варіанти) в динаміці їх утвердження.

Ключові слова: іменникове відмінювання, старий і новий типи відмінювання, флексія, відміна.

The paper focuses on dynamic formation of case inflexions in modern Ukrainian (mainly its literary, dialectal and slang peculiarities).

Key words: noun declantion, old and new types of declantion, inflexion.

З'ясування шляхів перебудови старої праслов'янської системи відмінювання іменників і витворення сучасної української належить до непростих проблем історичної граматики. Українська іменникова парадигма виразно зберігає найістотніші конститутивні структурні ознаки спільнослов'янської системи відмінювання, хоч в процесі історичного розвитку витворила і специфічні, притаманні лише їй морфологічні форми та засоби їх вираження.

Доведено, що на початковому етапі існування спільної для всіх слов'ян мови серед іменників виділялося шість типів відмінювання, стільки, скільки було іменникових детермінативів. Оскільки суфікси іменних основ могли закінчуватися на голосний або на приголосний, то прийнято розрізняти типи відмінювання на голосний і на приголосний.

Установити первісні значення і функції детермінативів непросте річ, адже вони існували ще в праїноєвропейській мові за кілька тисячоліть до нашої ери. Упродовж багатомісячного розвитку значна частина основ, утворених тим чи тим детермінативом, утратилася, інші – набули іншого оформлення і завуалювали первісну будову. Перші слов'янські писемні пам'ятки, що дійшли до нашого часу, фіксують стан руйнації старих типів відмінювання, а отже, і значного зневиразнення суфіксів іменної основи. Таким чином, жива історія детермінативів у слов'янських мовах закінчується ще в спільнослов'янський період, а окремі слов'янські мови виробляли свої іменні парадигми вже на нових знакових показниках. Для української мови це була категорія граматичного роду та лексико-граматична категорія істот-неістот..

У перших писемних пам'яток, які безсумнівно пов'язують з територією України (це XI ст. н.е.), всі основи іменників закінчувалися на приголосний, бо старі суфікси-голосні внаслідок перерозкладу відтяглися до закінчення. Але всі вони ще засвідчують велику мотивованість їхніх парадигм не характером приголосного нововитвореної іменної основи, а колишніми детермінативами. У пам'ятках можна виявити повні парадигми іменників усіх відомих праслов'янських типів відмінювання.

У цій розвідці нас цікавить історія виникнення і функціонування сучасних відмінкових закінчень іменників першої відміни, яку складають субстантиви жіночого, чоловічого і подвійного роду, що в Н. в. однини мають закінчення -а(-я): *земля, мрія, освіта, староста, лівша, Микола*. У розвідках з історичної граматики [1; 2; 3], діалектології та сучасної української літературної мови [4] зазвичай подається типовий для певного хронологічного зрізу набір нормативних закінчень або ж простежується узагальнена система флексій літературної й діалектної мови, інколи в динаміці її становлення (наприклад, [3]). Практично ніде автори досліджень не задіюють просторічні варіанти мови, які значною мірою віддзеркалюють «живі» процеси видозмін. Узагальнюючи напрацьоване в царині історії мови, діалектології, сучасної української літературної мови, спробуємо проаналізувати весь спектр відмінкових закінчень іменників першої відміни.

На вибір відмінкових флексій іменників нинішньої першої відміни впливає кінцевий приголосний основи (твердий нешиплячий, м'який чи твердий шиплячий) і належність до категорії істот чи неістот (переважно у формах множини).

Історично система відмінкових закінчень першої відміни склалася шляхом уніфікації відмінкових закінчень колишніх іменників переважно жіночого і частково чоловічого роду, які належали до різних праслов'янських типів відмінювання. Мовно-історичні розвідки показують, що перша відміна об'єднала субстантиви таких старих відмін:

1. Усі іменники *-*ā-, -*jā-* основ : *рука, земля, воєвода*.
2. Переважну більшість іменників з давньою основою на *-*ū-*: *свекруха, тиква, церква, хоругва, буква, кроква*.
3. Деякі іменники жіночого роду на *-*ī-* основи, які набули закінчення *-а(-я)* : *долоня, миша, пісня*.
4. На приголосний *-*r-* : беззаперечно *дочка*.

Спостережено, що в історії витворення I відміни сучасної української мови найменше суттєвих парадигматичних змін зазнали іменники з колишніми детермінативами *-*ā-, -*jā-*, виявивши виняткову стійкість і стабільність. Ті ж субстантиви, які первісно належали до інших типів відмінювання, потрапляли під тиск зовнішньої аналогії, набували флексій старого типу відмінювання на *-*ā-, -*jā-* і засвоювалися ним. Отже, осердя сучасної першої відміни склала праслов'янські іменники *-*ā-, -*jā-* основ, які об'єднували субстантиви первісно інших різновидів відмінювання, якщо вони переймали їхні граматичні форми.

Порівняйте старі парадигми іменників різних старих типів відмінювання, що перейшли в нинішню першу відміну, і сучасну узагальнену парадигму першої відміни (лише кодифіковані форми).

Однина

*-*ā- *jā *ī *ū *r* сучасні флексії

- Н. рыба земля п ħснь буку дьчери -а, -я
 Р. рыбы землĥ п ħсни букъве дьчере -и, -і
 Д. рыбĥ земли пĥсни букъви дьчери -і
 З. рыбу землю пĥснь букъвь дьчерь -у, -ю
 О. рыбою землею пĥснь(и)ю букъвь(и)ю дьчерь(и)ю -ою, -ею
 М. рыбĥ земли пĥсни букъве дьчери (-е) -і
 Кл.рыбо земле пĥсни буку дьчерь -о, -е, -ю

Двоїна

- Н.З.К. рыбĥ земли пĥсни букъви дьчери втрачено
 Р.М. рыбу землю пĥсни(ь)ю букъву дьчеру втрачено
 Д.О. рыбама земляма пĥсньма букъвьма дьчерьма втрачено

Множина

- Н.К. рыбы землĥ пĥсни букъве дьчери -и, -і
 Р. рыбъ земль пĥсни(ь)и букъвь дьчерь 0, -ів, -ей
 Д. рыбаъмъ земляъмъ пĥсньъмъ букъвьъмъ дьчерьъмъ -ам, -ям
 З. рыбы землĥ пĥсни букъви дьчери 0
 О. рыбами землями пĥсньми букъвьми дьчерьми -ами, -ями
 М. рыбахъ земляхъ пĥсньхъ букъвьхъ дьчерьхъ -ах, -ях

Як бачимо, в давньоукраїнський період в першому типі відмінювання виділялося два варіанти словозміни – твердий і м'який, які визначалися характером приголосного вже нової іменної основи. У сучасній українській мові, крім твердої і м'якої груп, виокремлюють і мішану: її складають ті іменники, основа яких закінчується шиплячим. Поява мішаної групи пов'язана з історичною долею шиплячих, що, як відомо, у праслов'янській і в початковий давньоукраїнський період були постійно м'якими. Зрозуміло, що в ті далекі часи й іменники, основа яких закінчувалася на шиплячий, належали до м'якого типу відмінювання. Але шиплячі *ж, ч, ш* в українській мові свою давню м'якість утратили впродовж XI-XIII ст.ст. через зникнення після них слабого Ъ (*ручька – ручка, ножька – ніжка, оушько – вушко*), зі

зміною Е на О після шиплячих та /й/ перед споконвічно твердим приголосним (*пшено – пшоно, чого – чоґо*), через зближення вимови давньоукраїнських Ї та И(і) та витворення українського И : *широкий, жито, чисто*. Якщо такі приголосні стояли в кінці основи, то вони «автоматично» мали переводити іменник із м'якого варіанта відмінювання у твердий. Окрім того, частина іменників жіночого роду з старого типу відмінювання на –ї прибрала закінчення старої першої відміни –а у Н.в. і теж стала сприйматися як іменник твердої групи : *вошь – воша, мышь – миша*. Але не в усіх відмінкових формах рівномірно пройшли процеси витіснення закінчень м'якої групи на флексії твердої (наприклад, О. в. одн. послідовно зберігає старе закінчення –єю). Так і виникла сучасна мішана група.

Нам видається, що на додаткові коментарі заслуговують, окрім утрати форм двоїни, такі відмінкові форми:

Називний відмінок однини: Усі іменники, що прийшли в першу відміну з інших типів відмінювання, прийняли закінчення –а, –я, яке було характерним для іменників –*ā-, –*jā- основ (*бука – буква, пшнь – пісня, мышь – миша*), як і давні іменники цієї відміни, що мали етимологічне закінчення –И (**pustyni – пустыня*).

У родовому відмінку однини теж спостережено вирівнювання відмінкових закінчень до флексій іменників –*ā-, –*jā- основ: усі іменники твердої групи цього старого типу відмінювання мають флексію –и, що походить із –ы : *стáрости, воєвóди, ріки*. Іменники м'якої групи та колишні іменники –ї- основ мають закінчення –і: для перших воно є етимологічним і походить із –h (*землі – зємлh, волі – волh*), а в других виникло за аналогією до м'якого типу відмінювання (*пісні як землі, хоч етимологічно пшсни*). Для субстантивів мішаної групи в літературній українській мові характерним є закінчення –і: *груші, листоноші, межі*. Але в північних, волинських, деяких середньонаддніпрянських говірках фіксується після шиплячих і закінчення –и: *межи, гуци, каши*. Більшість дослідників пов'язують його з фонетичним процесом депалаталізації шиплячих у ненаголошеній позиції [3, 97].

Колишні ж іменники –ū- основ спочатку прийняли закінчення Р.в. іменників на –ї- і фіксуються в пам'ятках із флексією –и, яка закономірно перейшла в –и і повністю збіглася із закінченням іменників твердої групи, де вона походить із –ы: *церкви, букви, брови*.

Давальний відмінок вирізняється тим, що всі іменники (безвідносно до групи і походження) в ньому мають тільки флексію –і : *голови, волі, долони, церкви, дочки*, хоч етимологічною вона є тільки для іменників твердого типу відмінювання колишньої основи на –ā- : *ріці, жоні*, в яких –і < –h. В іменниках же м'якої групи вже з XIV ст. теж аналогічно починає поширюватися –і на місці старого –и, як і в субстантивах, що перейшли до першої відміни з –ū- та –ї- основ, а також з основ на приголосний. Але в південно-західних говорах української мови ще й нині трапляється закінчення –и в іменниках м'якої і мішаної групи : *груши, волі, землі*; у східнополіських говірках –іє або –е: *земліє, земл'є*.

Українська мова в Д. і в М. в. перед закінченням –і зберегла чергування Г//З', К//Ц', Х//С', що є наслідком II палаталізації задньоязикових : *подруга – подрузі, на подрузі, Наталка – Наталці, на Наталці, свекруха – свекрусі на свекрусі*. Разом з тим, в просторічному й особливо суржиковому мовленні Сходу й Півдня України трапляються форми без перехідного пом'якшення: *подругі, свекрухі, руки*, що виникли під впливом російської мови.

Знахідний відмінок фіксує старі закінчення –у(-ю) для іменників –*ā-, –*jā-, які поширилися й на всі інші іменники, що склали I відміну : *воду, волю, мишу, букву, дочку*. Лише лемківські й закарпатські говірки подекуди зберігають архаїчні форми на зразок *церков, морков*. Подібні форми в просторічному мовленні Сходу і Півдня України виникають не без впливу російської мови.

В *орудному відмінку* сучасної української літературної мови іменники твердої групи мають закінчення –ою, а м'якої і мішаної – –єю : *сестрою, зорею, грушею*, що виходять із флексій старої першої відміни. Але у говорах набір закінчень набагато строкатіший, хоч простежується загальна тенденція до уніфікації закінчення О. в. до одного варіанта –ою в усіх

групах. Порівняйте, літературні форми *душею, зорею, землею, грушею* і говіркові *душою, зорьою, землею, грушою*.

У північних говорах спостерігається втрата кінцевого ненаголошеного –у і перетворення –j в нескладовий –ї : *хато[jó] – хатой, земле[jó] – землей*. Інші фонетичні варіанти закінчень трапляються в південно-західних говірках: –o_̄, –e_̄ – *хато_̄, душе_̄*. Виникли вони, ймовірно, через утрату інтервокального j і наступної зміни фінального –у в нескладовий –_̄ : –o_̄у (*рукою*) → –o_̄у (*рукоу*) → –o_̄ (*руко_̄*).

У галицьких, закарпатських, лемківських, деяких надсянських, наддністрянських та подільських говірках існують ще форми О. в. на –ом: *водом, за хатом*. Історично такі закінчення були характерні для іменників старої основи на –*ǫ-, –*jǫ- : *брато(ь)мь, ссло(ь)мь*. Можливо, поява їх у іменниках першої відміни – це вплив зовнішньої аналогії.

У місцевому відмінку маємо повну перемогу твердого типу відмінювання іменників старої відміни на –*ā-, –*jā-, де закінчення –і ←–h, яке й поширилося на іменники усіх груп і будь-якого старого типу відмінювання : (*у*) *правді, (при) листоноші, (на) волі, (у) букві, (на) миші*.

Українська мова віддавна зберігає старі закінчення –о, –е(-є) і в *кличному відмінку*: *сестро, Маріє, земле*. Вони поширилися і на ті іменники, що зайшли до першої відміни пізніше : *пісне, свекрухо, дочко*.

Уже в пізніші часи в іменниках м'якої групи із пестливо-інтимним значенням з'являється нове закінчення –ю: *мамуся, доню, Галю*, засвоєне, очевидно, із К.в. іменників другої відміни, які первісно належали до –*ǫ- (*сыну – сину*) та м'якого типу відмінювання –*jǫ- (*коню*), а потім поширилися й на інші іменники II відміни із значенням зменшеності : *братку – братику – братоньку*, хоч *brate*, та історично залишилося у м'якій групі: *Василю, Андрію, краю*. Норми сучасної літературної мови уможливають вживання іменники цієї підгрупи й з флексією –е: *мамує, бабує*. Подекуди закінчення –е та –ю стають розрізнявачами повної й квалітативної форми імені: наприклад, *Лесе Григорівно і донечко Лесю*.

Сучасна українська літературна мова має унормоване закінчення –е в *кличному відмінку* іменників мішаної групи: *круче, площе, листоноше*. Але в усному мовленні, де побутує багато квалітативів (в основному запозичених) чоловічих і жіночих власних особових назв на –ш-а, вони вживаються з –о: *Сашо, Гришо, Машо, Наташо*.

У живому діалогічному мовленні українська мова знає так звані усічені кличні форми, які являють собою або скорочений варіант на приголосний: *тьоть, мам, Олесь*, або на голосний, котрий вимовляється протяжно: *ма, ба, тьо*.

У *множині* теж спостережено уніфікацію відмінкових закінчень навколо давніх іменників на –*ā-, –*jā-, особливо у Н. і К.в., де всі іменники сучасного твердого зразка безвідносно до їхньої давньої належності до певного типу відмінювання прибрали флексію –и (*гори, букви, дочки, свекрухи*), а м'якого і мішаного –і (*пустині, землі, пісні, кручі, миші*).

У *родовому відмінку* множини іменники першої відміни найчастіше мають нульове закінчення: *шкіл, вулиць, свекрух, дочок*. Воно безпосередньо виводиться з давньоукраїнських форм Р.в. мн. іменників давньої першої відміни: д.-укр. *слугъ, колодъ, подушекъ, земель* – сучасн. укр. *слуг, колод, подушок, земель*. Засвоїли його й іменники, що пізніше перейшли до першої відміни: *пісень, дочок, церков*.

Значно рідше і в небагатьох словах фіксуються закінчення –ів та –ей. Так, флексія –ів може бути паралельною до –0: *баб – бабів, губ – губів, легень – легенів*, або бути єдино можливою: *суддів, старостів* (чекати на сватанні *старостів*, хоч запросити *старост* груп). Історично воно сягає флексії Р.в.мн. іменників давніх основ на –ǫ- : *сыновъ*. Отже, виникло, найімовірніше, через вплив цієї парадигми – зовнішня аналогія.

Одиничні іменники мають флексію –ей: *мишей, вошей, свиней, статей, бадей*. Воно засвоєне із давніх основ на –*ī-, а тому для іменників, що належали до цього типу відмінювання, є споконвічним (*мышьи – мишей, вошьи – вошей*), а для інших – аналогічним. В академічній «Історії української мови» наводяться думки Л.Булаховського з приводу появи закінчення –ей в іменниках першої відміни: «Поширення закінчення –ей (-ий) в іменниках

жіночого роду першої відміни зумовлюється, вірогідно, подібністю будови основ деяких іменників з основою на -jā- у формі родового відмінка множини (д.-укр. *свиний*), переходом окремих іменників в першу відміну із збереженням закінчень колишньої основи на -jī- (*мишей*), своєрідністю кінцевого наголосу в род. відм. множини за наявності подовженого приголосного в основі (*стаття – статей*)» [2, 85]. Разом з тим, в усному мовленні спостережено витіснення в деяких словах закінчення -ей нульовим у жителів степових районів Кіровоградщини: *вош, миш*.

У поліських і південно-західних говірках закінчення -ів, -ей трапляються частіше (*голівів, жабів, козей, осей*), зрідка вони побутують і в деяких південно-східних (особливо в іменники колишніх -jī- основ: літ. *церков, хоругов, букв* – діал. *церквів, хоругвів, буквів*).

У давальному, орудному і місцевому відмінках всі іменники мають старі закінчення колишньої першої відміни : Д.в. – *зорям, рікам, долоням, дочкам, буквам*; О.в. – *зорями, ріками, долонями, дочками, буквами*; М.в. – *при зорях, ріках, долонях, дочках, буквах*.

Складніші процеси спостерігаємо в 3. в. мн. Так, іменники – назви речей, явищ, процесів, понять віддавна і зараз зберігають свої закінчення, які тотожні закінченням Н. в. мн. : *обходжу діброви, пам'ятаю вулиці, плекаю мрії*. Іменники – назви осіб та істот досить пізно почали приймати закінчення Р. в. мн. цих іменників. Ще і в пам'ятках ХУІІ ст. спостережено неусталеність у вживанні цих закінчень. Порівняйте подібне явище у словах сучасної української мови: *пасу вівці – пасу овець, розводжу бджоли – розводжу бджіл*.

Таким чином, сучасна система відмінкових закінчень іменників І відміни є строкатою і суттєво відрізняється на рівні літературної мови (тут вона впорядкована і практично не має варіантів), діалектів та просторіччя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Історична граматики української мови/ [Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І.]. – К.: «Вища школа», 1980. – 318 с.
2. Історія української мови. Морфологія / [Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Німчук В.В., Русанівський В.М., Самійленко С.П.] – К., «Наукова думка», 1978. – С.539.
3. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови/ С.П. Самійленко. – К.: «Радянська школа». – 1964. – С.232.
4. Сучасна українська літературна мова/ [Грищенко А.П., Мацько Л.І., Плющ М.Я., Тоцька Н.І., Уздиган І.М.]. – К., «Вища школа», 1997. – 493.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Крижанівська — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: українська ономастика, історія української мови та методика її викладання.

ВЖИВАННЯ ДІЄПРИСЛІВНИКОВОГО ЗВОРОТУ В СУЧАСНОМУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ МОВЛЕННІ

Зоряна КУНЬЧ (Львів, Україна)

У статті проаналізовано переваги й недоліки вживання дієприслівникових зворотів у текстах наукового стилю літературної української мови. Покласифіковано та проаналізовано типові порушення мовних норм у разі вживання дієприслівникових зворотів, виявлено причини виникнення помилкових моделей та запропоновано шляхи усунення цих помилок.

Ключові слова: українська мова, науково-технічне мовлення, дієприслівниковий зворот, помилкова модель, пасивна дієслівна конструкція, конструкція.

The article focuses on the advantages and disadvantages of the use of participial constructions in the Ukrainian texts of scientific style. Typical violations of language norms in terms of participial constructions use have been classified and analyzed, the reasons for the appearance of faulty models have been identified and the ways of these faults removal have been introduced.

Keywords: Ukrainian, scientific and technical speech, participial construction, faulty model, passive verbal construction.

Сучасне науково-технічне мовлення, активно обслуговуючи всі галузі сучасної науки і техніки, зазнає безперервного розвитку і деяких системних змін під впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників, які впливають на цей процес як у позитивному, так і в негативному плані. Так, об'єктивний та здебільша прогресивний процес інтернаціоналізації термінології

подекуди призводить до переобтяження науково-технічного мовлення лексемами чужомовного походження; недоцільне використання в сучасному професійному спілкуванні синтаксичних моделей з пасивними дієслівними формами призводить до численних логічних помилок в науково-технічних текстах; неправильне вживання активних дієприкметників теперішнього часу призводить до засмічення української мови невластивими для неї моделями тощо. Ці та інші особливості сучасного українського наукового стилю досліджували у своїх працях і фахівці-філологи (Н. Бабич, О. Пономарів, О. Сербенська, І. Фаріон, Ю. Шевельов, та інші), і науковці-практики (М. Гінзбург, О. Кочерга, Р. Рожанківський).

Проблема вживання дієприслівникових зворотів у сучасному науково-технічному мовленні сьогодні ще не є достатньо опрацьованою, можливо тому, що науковий стиль української літературної мови використовує сьогодні дієприслівниковий зворот досить нечасто порівняно з іншими синтаксичними моделями. Тим не менше, дієприслівниковий зворот – це досить економний, сконденсований спосіб висловлювання, який сприяє лаконічності мовлення, тому його використання в науково-технічних текстах доцільне й зручне як засобу вираження дії, що відбувається одночасно чи у зв'язку з іншою дією. Отож мету нашого дослідження вбачаємо в з'ясуванні доцільності й правильності вживання дієприслівникових зворотів у текстах науково-технічного мовлення. Завдання цієї роботи – виявити й описати наявні в сучасному науково-технічному мовленні типові логіко-синтаксичні помилки, що пов'язані з неправильним уживанням дієприслівникових зворотів.

Дієприслівник, за визначенням О. Пономарева, – це незмінна дієслівна форма, яка об'єднує в собі ознаки дієслова і прислівника; «дієприслівник вказує на додаткову дію і пояснює основну, виражену дієсловом» [4: 235]. Наприклад, у реченні «Застосувавши в роботі метод аналізу, дослідник слідує від загального до конкретного» присудок «слідує» вказує на основну дію, а дієприслівник «застосувавши» – на другорядну. Та обидві дії виконує той самий діяч – підмет. Про це слушно зауважує у своїй праці «Нарис сучасної української літературної мови Ю. Шерех: «Бувши граматично залежним від присудка, дієприслівник логічно пов'язаний з підметом як виконавцем дії» [5: 326]. Отож нормативним для сучасної української літературної мови є вживання дієприслівникових зворотів за обов'язкової умови, що дві дії, одна з яких виражена дієсловом-присудком, а інша дієприслівником, мусить виконувати той самий об'єкт. Науково-технічне мовлення як одна з взірцевих моделей літературної мови має чітко дотримуватися цієї норми.

Автори підручників і посібників зі стилістики української мови та мови професійного спрямування наголошують на важливості цієї норми, вказуючи на деякі стилістичні можливості дієприслівникових зворотів. Так, у підручнику за редакцією професора О. Пономарева зазначено, що дієприслівники недоконаного виду «можуть означати довготривалу другорядну дію, як відбувається одночасно з дією основною, вираженою дієсловом-присудком» [4: 235]. Це дуже зручна і розповсюджена модель наукового стилю: «*Запроваджуючи новітні технології в навчальний процес, ми створюємо електронні посібники*». А. Загнітко й І. Данилюк наголошують на тому, що дієприслівниковим зворотом можна передавати різні етичні моменти (наприклад, зацікавленість у якнайшвидшому завершенні роботи) і формулювати причини, що стали підставою для управлінського рішення [1: 280]. У таких випадках зручно використовувати фрази на кшталт «*зважаючи на такі обставини...*», «*беручи до уваги...*», «*вважаючи за ...*» тощо. Наприклад, у реченні «*Зважаючи на численні випадки звернення громадян, міська влада запроваджує зручніший порядок подавання таких звернень – єдине вікно*» дієприслівниковий зворот вказує на причину, що спонукала міську владу запровадити «*зручніший порядок подавання таких звернень – єдине вікно*». Ця модель є лаконічнішою і зручнішою, ніж складнопідрядне речення, яке можна було б використати замість дієприслівникового звороту: «*Оскільки трапляються численні випадки звернення громадян, міська влада запроваджує зручніший порядок подавання таких звернень – єдине вікно*».

Науково-технічне мовлення у придатних ситуаціях вдається до використання дієприслівникових зворотів. Однак різні суб'єктивні та об'єктивні причини призводять до частих порушень нормативності їх використання. Досліджуючи сучасне науково-технічне

мовлення за підручниками й науковими статтями, ми виявили кілька типових моделей помилкових конструкцій, пов'язаних із вживанням дієприслівникових зворотів.

Перший тип помилок пов'язаний із неправомірним вживанням дієприслівникових зворотів тоді, коли дія, виражена в звороті, не стосується підмета головного речення. Тут можливими є кілька варіантів:

А) дія в дієприслівниковому звороті стосується не підмета в цілому, а лише його окремих частин: *«Прагнучи максимально задовольняти бажання клієнтів банку щодо комплексного фінансового обслуговування, до збуту банківських продуктів залучаються посередники»*. Із запропонованого речення випливає, що саме *посередники* (підмет у реченні) прагнуть *«максимально задовольняти бажання клієнтів банку щодо комплексного фінансового обслуговування»*, але насправді це прагнення стосується насамперед банку, тому він і залучає посередників, щоб максимально досягати бажаної мети. Дієприслівниковий зворот, використаний у цьому реченні, виконує одну із своїх головних функцій – виражає причини чи передумови дії, вираженої в головній частині речення. Але головну частину слід було б переформатувати, перетворивши граматичний підмет у додаток: *«Прагнучи максимально задовольняти бажання клієнтів щодо комплексного фінансового обслуговування, до збуту банківських продуктів банки залучають посередників»*.

Б) дія в дієприслівниковому звороті стосується особи в цілому, а граматичним підметом виступають назви органів тіла чи, до прикладу, почуттів цієї особи: *«Почувши ритмічну роботу машини, руки робітника запрацювали впевненіше»*. Якщо сприймати це речення відповідно до норми, то виходить, що *«руки робітника почули ритмічну роботу машини і запрацювали впевненіше»*, але насправді дієприслівник *«почувши»* у цьому реченні стосується особи робітника, а підметом в реченні виступає іменник *«руки»*. Дієприслівниковий зворот у цьому реченні можливий лише тоді, коли підметом виступатиме іменник *«робітник»*: *«Почувши ритмічну роботу машини, **робітник** запрацював впевненіше»*.

В) дія в дієприслівниковому звороті стосується особи дослідника, а підметом в реченні виступає назва об'єкта його дослідження: *«Враховуючи також другу специфіку розрахункової схеми..., найекономічнішою математичною моделлю при забезпеченні найвищої адекватності є модель у вузлових координатах (напругах)»*. У цій фразі другу специфіку розрахункової схеми враховує учений, а не модель (граматичний підмет речення). Тому це речення набуло б правильного логічного змісту, якби звучало так: *«Враховуючи також другу специфіку розрахункової схеми..., найекономічнішою математичною моделлю при забезпеченні найвищої адекватності **ми вважаємо модель** у вузлових координатах (напругах)»*.

Г) дія в дієприслівниковому звороті стосується особи, а підметом в реченні виступає неживий об'єкт: *«Здійснивши запобіжні заходи, виникла нагода вдосконалити ряд виробничих процесів»*. У цій ситуації, на наш погляд, доцільніше було б все-таки вжити підрядне умовне речення: *«Якщо здійснено запобіжні заходи, **виникає нагода** вдосконалити ряд виробничих процесів»*.

Всі змодельовані вище помилки мають логіко-синтаксичну природу, адже їхня суть не лише в неправильному підпорядкуванні дієприслівникового звороту, а й у зв'язку з цим і в порушенні логіки повідомлення: відбувається перекидання змісту судження, бо виходить, що дію в дієприслівниковому звороті виконує зовсім інший об'єкт, ніж це мало би бути насправді. Тому мовець, використовуючи в реченні дієприслівниковий зворот має уважно стежити, чи цей зворот граматично і логічно пов'язаний з підметом речення.

Другий тип помилок стосується поширених в сучасному науковому стилі безпідметових конструкцій. Зауважимо, що дієприслівниковий зворот означає активну дію, тому його вживання можливе лише в контексті активної дії в головному реченні. Оскільки останнім часом наукове, офіційно-ділове й публіцистичне мовлення перенаситилося пасивними дієслівними конструкціями [2; 3], вживання дієприслівникового звороту в цих стилях різко обмежилось або ж з'явилися помилкові моделі з дієприслівниковим зворотом, які не тільки є граматично невиправданими, але й з логічного погляду абсурдними. Тут також можливі різні ситуації.

А) Речення з безособовою конструкцією на -но, -то. До прикладу, фраза *«Відчувши потребу модернізації виробництва, розпочато процеси запровадження новітніх технологій у різні виробничі галузі»* не підпорядковується ні логічним законам, ані граматичним нормам літературної української мови. Адже в цьому реченні не вказано на того, хто відчув потребу модернізації виробництва, немає підмета-виконавця дії, а присудок виражений безособовою формою на -то. Дієприслівниковий зворот у цьому реченні є зовсім не доцільним, тут достатньо було б вжити звичайну обставину причини: *«Через потребу модернізації виробництва розпочато процеси запровадження новітніх технологій у різні виробничі галузі»*.

Б) Речення зі складеним дієслівним присудком, до якого входять модальні слова «можна», «треба», «слід» тощо. Наприклад, у реченні *«Розпочавши переобладнання енергоустановок, необхідно забезпечити постачання електроенергії в повному обсязі»* вживання дієприслівникового звороту неможливе, бо не названо діяча в головній частині речення. Якби цю фразу трансформувати в підметову конструкцію, то дієприслівниковий зворот був би не тільки виправданим, а й доцільним, виражаючи допустове обставинне значення: *«Розпочавши переобладнання енергоустановок, енергетична компанія прагне все-таки забезпечувати постачання електроенергії в повному обсязі»*.

Третій тип помилок стосується ситуацій, коли дієприслівниковий зворот синтаксично (формально) може підпорядковуватись у реченні двом дієслівним формам. *«Віруси містять у собі загрозу, яку не завжди можна передбачити, викликаючи розмаїті інфекційні захворювання»*. У цьому складному реченні є два присудки: у головному реченні («ховують») і в підрядному («можна передбачити»). І хоча за логікою повідомлення читач може розібратися, що саме віруси викликають розмаїті інфекційні захворювання, бо дієприслівниковий зворот стосується головного речення, але через просторову віддаленість від головної частини дієприслівниковий зворот можна сприйняти як такий, що стосується присудка підрядної частини, і тоді повідомлення набуває хибного змісту: *«загрозу можна передбачити, викликаючи розмаїті інфекційні захворювання»*, тобто виходить, начебто інфекційні захворювання викликають штучно – це логічна помилка. І крім того, у цьому випадку виявляється і порушення синтаксичної норми, адже не можна вживати дієприслівниковий зворот у реченні, де немає підмета («можна передбачити») – це безособова модель, тому дієприслівниковий зворот при ній, як ми вже зазначали, просто неможливий). Усунути таку помилку можна дуже простим способом – змінивши порядок слів і поставивши дієприслівниковий зворот у безпосередній близькості до головного речення: *«Викликаючи розмаїті інфекційні захворювання, віруси містять у собі загрозу, яку не завжди можна передбачити»*.

Отже, як свідчать наші спостереження, дієприслівниковий зворот у науково-технічному мовленні відіграє дуже важливу роль, сприяючи його лаконічності. Він виконує в реченнях різні обставинні функції і є особливо цінним для вираження значення причини. Однак неухильне ставлення до логіко-синтаксичних законів мови призводить до порушення нормативності й до появи алогічних висловів у текстах наукового стилю. На жаль, останнім часом такі помилки стають все частотнішими в науково-технічному мовленні. Тому запропонований аналіз помилкових моделей дасть змогу уникати логіко-синтаксичних помилок у разі вживання дієприслівникових зворотів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Загнітко А.П. Українське ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування / А.П. Загнітко, І.Г. Данилюк. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 480 с.
2. Куньч З. Пасивні дієслівні конструкції в українському науковому мовленні / З.Й. Куньч, Н.І. Голубінка. – Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2004. – С.24-26.
3. Сербенська О. Дієслівні конструкції в українському науково-технічному мовленні / О. Сербенська. – Проблеми української науково-технічної термінології. Тези доповідей 4-ї Міжнародної наукової конференції. – Львів: Видавництво Держуніверситету «Львівська політехніка», 1996. – С.36.
4. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – 488 с.

5. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен: Видавництво «Молоде життя», 1951. – 402 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Зоряна Куньч – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка», заступник директора Інституту гуманітарних і соціальних наук з науково-методичної роботи.

Наукові інтереси: стилістика сучасної української мови, термінознавство, культура мови та риторика.

ХАРАКТЕР СПІВВІДНОШЕННЯ СЕМАНТИКИ ТА ГРАМАТИКИ НА РІВНІ МОРФОЛОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ РОДУ ІМЕННИКА

Тетяна МОРОЗ (Харків, Україна)

У статті проаналізовано характер співвідношення семантики та граматики на рівні морфологічної категорії роду іменників, специфіку появи й існування семантико-граматичної асиметрії.

Ключові слова: морфологічна категорія роду, симетрія, асиметрія, чоловічий, жіночий, середній рід, граматичне значення.

The article analyzes the nature of correlation between semantics and grammar on the level of morphological category of gender of nouns, the specific character of semantic-grammatical asymmetry appearance and existence.

Keywords: morphological category of gender, symmetry, asymmetry, masculine, feminine, neuter, grammatical meaning.

Морфологічну категорію роду небезпідставно вважають однією з центральних морфологічних категорій іменника, оскільки «рід іменників – це один із морфологічних засобів вираження предметності: будь-яке слово, яке позначає ознаку, дію, число, належить до іменника, якщо воно має категорію роду як постійну ознаку» [5: 140]. У корпусі лінгвістичних досліджень, присвячених морфології іменника, цій категорії приділялася завжди значна увага, що передбачає необхідність хоча б загальної характеристики поглядів мовознавців з особливим акцентом на рівень дослідженості асиметричних виявів у сфері категорії роду.

Проблема категорії роду була об'єктом ще класичної грецької філософії, жваво обговорювалася в пізніших середньовічних граматиках, проте найгостріше виявилася в дослідженнях, що були позначені розробкою типолого-генетичних питань. Саме в цій лінгвістичній парадигмі було поставлено й частково вирішено чимало питань, пов'язаних із родовою диференціацією іменникової лексики. Головним висновком цих студій стало те, що розподіл іменників за родами, на якій би підставі в далекому минулому різних мов він не був здійснений, для сьогоденної мовної свідомості вже репрезентований зовсім по-іншому [2: 70].

У пошуках чинників, що спричинили такий чи інший поділ іменникових лексем на родові групи, дослідники доходили різних висновків. Зокрема висловлювалися думки про соціально вмотивований характер цього поділу, про статево (біологічно) орієнтовану класифікацію [4; 5: 138 – 140; 118, 417 – 418]. Як би там не було, але в усьому розмаїтті поглядів інваріантною залишалася думка про тісну взаємодію родової віднесеності іменникової лексики з уявленнями носіїв мови про живе й неживе, істоту й неістоту, активність чи інактивність учасника, позначеного іменником, у виконанні дії та ін. Ця думка підтверджується як на прикладах тих мов, де існує поділ лексики за родами, так і мов типологічно далеких, де родова віднесеність лексем має класний характер (хоча й родова таксономія так само є одним із варіантів класної) [10: 12 – 13].

У цілому типолого-генетичні дослідження стали добрим підґрунтям для висновку про те, що «в усіх мовах, де існує класний поділ іменників, спостерігається процес їх руйнування» [190, 12]. Пояснення цьому вбачають у відносно незначній пізнавальній цінності показників класів, зокрема й родів. Іншими словами, спостерігається чітка тенденція до спрощення граматичної інформації, що варта для вираження, уніфікації зайвих для сучасної свідомості розрядів (класів) до якогось одного-двох. Прикладом цього може слугувати відмирання

родової специфіки іменників у деяких мовах (наприклад, в англійській) або завмирання середнього роду в інших мовах тощо [7: 300 – 305; 8: 417 – 418].

Водночас у мовах, де родової уніфікації або подібних процесів не відбулося на попередніх етапах розвитку, на сьогодні найчастіше спостерігається чітке дотримання класного (родового) поділу. Тобто назовні протилежна до вище схарактеризованої тенденція [2: 70]. До таких мов, очевидно, можна зарахувати й українську, у якій кожен іменник, якими б формальними чи значеннєвими ознаками він не характеризувався, коли б і звідки він не прийшов, обов'язково потрапить під класифікаційну тричленну схему граматичної категорії роду.

Триродова класифікаційна система в сучасній українській мові не втрачає своїх позицій, що, з одного боку, може свідчити про її необхідність для задоволення потреб комунікації, а з другого, – про її стійкість. Фактором, що цьому сприяє, дослідники називають семантичну мотивованість родового поділу в одній із частин іменникової лексики, а саме іменників – назв істот. Однак ствердження стійкості цієї системи до різнорідних впливів не означає, що в її межах не відбувається «живих» процесів. Не вмотивована прозорою логікою для мовця в усіх своїх частинах, ця система постійно перебуває під натиском різнорідних впливів, спрямованих на її руйнування або спрощення, власне, – на досягнення гармонії (симетрії). Зокрема, як свідчить проведений аналіз, це виявляється в тенденціях до семантичної мотивації віднесеності до роду незмінюваних іменників і, навпаки, до формальної мотивації роду абревіатур.

За своїм характером рід є класифікаційною категорією, пов'язаною з будовою і зміною іменників. Під поняттям класифікаційності в лінгвістичній науці прийнято розуміти те, що всі іменники не змінюються за родами, а мають той чи інший рід. Відповідно вся сукупність іменників розподіляється на три класи – чоловічий, жіночий і середній роди. Однак розподіл на класи різних іменників здійснюється на різних підставах. Частина іменників зараховується до того чи іншого роду з урахуванням лексичної семантики, інша ж – лише з огляду на формальні ознаки словоформи. Відповідно цілком слушним є розподіл іменників на групи з семантико-граматичним змістом назв істот на ґрунті їхнього стосунку до біологічної статі або недорослості та формально-граматичним змістом назв неістот.

Розподілом сукупності всіх іменників на групу тих, які мають формально-граматичний зміст роду, та клас тих, які мають семантико-граматичний зміст, фактично констатується існування системної асиметрії у вираженні значення роду в іменнику як частині мови. Тому цілком логічним стосовно категорії роду та специфіки її вираження в мові є висновок О.А. Колесникова, який зазначає: «Лінгвістика, визнаючи асиметричність мовного знака, повинна враховувати, що в мові як системі форм відображення дійсності можуть бути представлені обов'язкові, але позбавлені значення, «пусті» граматичні форми» [6: 72]. Саме іменники з формально-граматичним значенням роду слід вважати тими «пустими» граматичними формами, які мають рід, але лише як оболонку, необхідну для повноцінного функціонування іменника на рівні погодження з іншими формами в реченні, тобто такими іменниками, в яких форма роду «відноситься до сфери мовної техніки» [2: 58].

О.А. Колесников доводить: адекватне осмислення категорії роду можливе лише за умови, що враховуватимуться не лише формальні, погоджувальні (синтаксичні) ознаки іменників, а і їх змістове наповнення. Перебуваючи на ономасіологічній позиції, дослідник переконаний, що, попри випадковість формування такого, а не інакшого розподілу іменників на роди на рівні діакронії, на синхронічному зрізі не можна ігнорувати взаємозв'язок специфіки вираження роду з позамовною дійсністю. Він пише: «...Не можна заперечувати того, що граматичну категорію, пов'язану з родами, варто б трактувати не як формально несуперечливу, а на підставі встановлення співвіднесеності форм з фактами дійсності, відзначаючи при цьому з-поміж форм роду «семантичні» та «пусті», які визначають поділ іменників на погоджувальні класи» [6: 73].

Важливим аспектом, висвітлення якого необхідне для з'ясування специфіки появи й існування семантико-граматичної асиметрії на рівні морфологічної категорії роду, є визначення співвідношення морфологічного (граматичного) й лексико-семантичного (номінативного) значень у структурі категорії роду. У науковій літературі співіснує декілька

поглядів на характер взаємодії граматичного й номінативного в категорії роду. Одні дослідники схилиються до зарахування номінативного значення віднесеності до статі в зміст граматичної категорії [9: 177 – 212], другі вважають значення статі прерогативою лексичної семантики. Так, О.В. Бондарко висловлює погляд, згідно з яким опозиція за статтю тісно пов'язана з категорією роду, але не зливається з нею [1: 190]. Треті схильні взагалі говорити не про категорію роду в її тричленному вияві, а про граматичну категорію статі референтів, що позначені іменником, виносячи за межі граматичної категорійності «пусті» форми із формально-граматичним змістом, так само ігноруючи й середній рід із семантико-граматичним змістом [6: 67 – 76].

Неодностайність поглядів науковців на питання сутності граматичної категорії роду не могла не позначитися й на інтерпретації ролі засобів різних рівнів, що сприяють «компенсації» граматичної непослідовності (недосконалості) категорії роду. Однак майже всі дослідники визнають своєрідність категорії роду іменників як суперкатегорії. «Категорія роду займає серед інших категорій особливе місце, оскільки вона характеризується як «суперкатегорія», побудована за принципом інтердепенденції, тобто категорія роду іменників і рід прикметників пов'язані: рід прикметників припускає існування роду іменника, а рід іменника, в свою чергу, передбачає наявність роду у прикметників (або іншого класу слів, в якому категорія роду має ту саму будову, що й у прикметників)» [5: 141 – 142]. Наявність цього принципу на рівні взаємодії й узаємозумовленості категорії роду іменників і категорії роду прикметників та слів, що можуть виражати категорійні значення роду, сприяла тому, що науковці завжди вказували на граматичне узгодження як шлях до компенсації родоневизначеного характеру іменників.

На підступах до аналізу семантико-граматичної асиметрії на рівні морфологічної категорії роду необхідно визначитися з тим, яке співвідношення слід вважати симетричним. Відповіді на це питання, які можна знайти в теоретичних описах, не завжди однозначні й прозорі.

Однією із причин такої ситуації є те, що, визнаючи сутність морфологічної категорії роду як таку, що найвиразніше реалізується на рівні іменників із семантико-граматичною домінантою, тобто на рівні назв істот (в основному осіб), у протиставленні іменників на позначення осіб чоловічої і жіночої статі, дослідники екстраполюють ці значення на сутність морфологічних значень. Таким чином стверджується, що граматична категорія роду як протиставлення форм із однорідним значенням реалізується на основі граматикизованого значення природної статі референтів. Поряд із цим зазначається, що ця привативна опозиція, де один із членів, окрім вираження власного значення, може виражати ще й протилежне (пор., *тракторист* – і чоловік, і жінка, але *трактористка* – лише жінка, і навпаки, *забіяка* – і жінка, і чоловік, але формально лише жіночий рід), ніяк не пов'язана із середнім родом істотів іменників, оскільки їх вичленування здійснюється на іншій семантичній основі, а саме на значенні недорослості [3: 86 – 88]. Переконливими видаються погляди О.В. Бондарка, який зауважує: «Як відомо, одні вчені включають значення віднесеності до статі в зміст граматичної категорії роду, інші ж розглядають ці значення в лексичному плані, як значення відповідних лексичних одиниць. Ми приєднуємося до останньої позиції, розглядаючи вираження відношення до статі як опозицію лексико-граматичних розрядів. Ця опозиція, на нашу думку, тісно пов'язана, навіть об'єднана з морфологічною категорією, але все-таки не зливається з нею і не повинна змішуватися з граматичним родом» [1: 190].

Дослідник називає такі відмінності між граматичним родом і лексико-граматичним розрядом статі: 1) граматична категорія роду – тричленна (з додатковою грамею спільного роду), а розряди статі утворюють двочленну опозицію; 2) система закінчень, яка включає й показники середнього роду, явно орієнтована на тричленне протиставлення, вона лише частково сприяє вираженню значень статі, натомість словотвірні морфеми в словах на зразок *лев* – *левиця* перш за все призначені для вираження протиставлення за статтю і лише частково для вираження граматичних родів; 3) граматичні роди нейтралізуються у множині, а значення статі зберігає чинність (пор.: *трактористи* – *трактористки*), тобто назовні нерелевантність цього значення для граматики; категорія роду охоплює іменники на позначення істот і неістот, а розряди за статтю – лише істотіві іменники.

На підставі цих розбіжностей учений слушно висноує, що граматичні роди і лексико-граматичні розряди іменників за статтю дотичні, але не тотожні, оскільки визнання їх тотожності бодай в одній частині виводитиме категорію роду за межі категорійності.

Отже, симетрія в граматичній системі роду полягає в існуванні трьох грамем – чоловічого, жіночого і середнього роду, які охоплюють усі іменники української мови. Граматичне значення родів пов'язане з лексико-граматичним значеннями статі, яка охоплює назви істот, що в свою чергу спричиняє виникнення системної асиметрії.

Переходячи до аналізу симетричного й асиметричного співвідношення семантики та граматики на рівні категорії роду, не можна пройти повз питання про генетичні витоки родового розподілу та його подальший розвиток.

Як відомо, генеза категорії роду – одне із суперечливих питань мовознавства, однак із середини ХХ століття все більшого поширення набуває думка, що передісторія роду пов'язана з перетворенням континентного (семантико-синтаксичного) типу індоєвропейської прамови, тобто з переходом від активного до номінативного, так що на стадії активної типології індоєвропейська мова повинна була мати двокласну систему активних / інактивних імен, яка через ознаку істоти / неістоти трансформувалася в родову. Сліди колишньої двокласної системи виявляються в реконструйованих формах відмінювання. При цьому розподіл проходив по лінії жіночий / чоловічий – середній роди [8: 418]. Щодо цього існує й інша думка. Так, говорячи про становлення категорії істот / неістот, дослідники зазначають, що вона розвинулася з категорії персональності / імперсональності, за якою розрізнялися і протиставлялися назви осіб чоловічої статі й усі інші назви істот, речей, явищ, абстрактних понять [11: 62]. Важливим залишається той факт, що родовий розподіл здійснювався в тісному взаємозв'язку з уявленнями мовців про істотовість/неістотовість. За обох ситуацій розподіл за родами, ймовірно, здійснювався в чіткій відповідності до розуміння людиною істотової або неістотової сутності позначуваного, тобто в основі поділу лежали семантичні чинники.

При цьому формальне забезпечення цього розподілу, пов'язане зі становленням номінативного (синтетичного) типу мови, відбувалося послідовним використанням відповідних флексій на позначення належності того чи іншого слова до певного роду. Закріплення таких флексій як показників певного роду могло бути достатнім лише на певному етапі розвитку мови. З часом підстави віднесення багатьох реалій до категорії істоти чи неістоти, а звідси й маркування їх відповідними родовими формальними показниками поступово втрачали свою мотивованість. Саме цей етап передбачив необхідність залучення додаткових засобів для вираження роду, якими стали суфіксальні утворення. При цьому старі уявлення про родову маркованість флексій не зникають, що на сучасному етапі засвідчується більш-менш послідовною співвіднесеністю деяких із них із одним родом [5: 142 – 148]. Неможливість позбавлення флексій функції вказівки на родову приналежність була зумовлена закріпленням цього значення в його тісному переплетінні з іншими граматичними значеннями числа, істоти / неістоти, відмінка.

Важливо при цьому зазначити, що глибинною підставою для втрати флексіями прямої вказівки на рід стало скомпресування в них багатьох функцій-значень граматичного характеру, синкретичність їх вираження. Це й спровокувало перебрання функції показу семантичних ознак родової співвіднесеності іменників суфіксами. Такий синкретизм, який у першу чергу був характерний для форм однини, сприяв пошуку більш розрізненого показу граматичних значень. Так, рід «змістився» в суфікси, істота / неістота в послідовному її вияві у форму множини. Ці два факти тісно взаємопов'язані: втрата послідовної семантичної мотивованості родового поділу передбачала сформування такої позиції, в якій би «діагностувалися» підстави віднесення іменника до певного роду в його семантичній (статеві диференціація та диференціація за дорослістю / недорослістю) чи несемантичній (диференціація на інших семантичних підставах, наприклад, абстрактності, збірності тощо) функції.

У наукових джерелах указується, що кожне із трьох значень роду забезпечене відповідними формативами для свого вираження: в основному флексіями та суфіксами як результат втрати граматичною категорією роду своєї семантичної мотивованості, через що

сталось змішування флексійних показників. На сьогодні це виявляється в існуванні чималої кількості збігів флексій як сигналізаторів різних родових значень, наприклад, закінчення *-а* мають іменники всіх трьох родів (*староста, вода, дівча*), нульове закінчення – жіночого і чоловічого (*будинок, ячмінь, верф, мідь*) тощо. Саме цим, очевидно, можна пояснити долучення суфіксів до виконання не цілком питомої для них функції – засобів підтримки морфологічних показників роду.

За підрахунками А.П. Загнітка, із 55 364 іменників 35 322, тобто 65, 6% марковані словотвірними суфіксами [5: 147], при цьому більшість із них функціонує з граматичним значенням лише одного роду [5: 144]. Через це в описах морфологічної категорії роду зазвичай згадується й про роль суфіксів у родовій диференціації.

Разом із тим спостерігається й певна непослідовність в інтерпретації цього факту, яка зокрема виявляється в тому, що, коли мова йде про іменники із семантико-граматичним змістом категорії роду, цим суфіксам надають особливого значення, коли ж заходить про іменники формально-граматичних класів, то найчастіше роль цих суфіксів не згадується. Однак найнепослідовнішим є ігнорування категорійно-структуруючої ролі суфіксів у випадку з інтерпретацією родової належності іменників у множині.

Проведений аналіз характеру співвідношення семантики та граматики на рівні морфологічної категорії роду іменників дозволяє зробити такі висновки.

Симетрія в граматичній системі роду полягає в існуванні трьох грамем чоловічого, жіночого і середнього роду, які охоплюють усі іменники української мови. Граматичне значення родів пов'язане з лексико-граматичним значенням статі, яке охоплює назви істот. Воно формувалося водночас із категорією роду і на сучасному рівні граматично репрезентується родовими формами чоловічого і жіночого роду. Більшості іменників притаманна симетрія у вираженні граматичного значення роду, що знаходить вияв у його формальній мотивації.

Системна асиметрія у вираженні значень категорії роду полягає в існуванні іменників, рід яких визначається їх семантикою (номінативним значенням статі і недорослості), та іменників, де рід має формально-граматичне вираження («пусті форми»).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондарко А.В. Теория морфологических категорий / Отв. ред. С.Д. Кацнельсон. / А.В. Бондарко. – Л.: Наука, 1976. – 255 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове./В.В.Виноградов. – М.-Л.: Учпедгиз, 1947. – 785 с.
3. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пulsари», 2004. – 400 с.
4. Ельмслев Л.О. О категории личности-неличности и одушевленности-неодушевленности // Принципы типологического анализа языков различного строя./ Л.О. Ельмслев. – М.: Наука, 1972. – С. 114 – 152.
5. Загнітко А.П. Контекстуальна зумовленість реалізації в граемі роду іменника позамовного змісту // Грамматическая семантика глагола и имени в языке и речи. / А.П. Загнітко, – К., 1988. – С. 101 – 105.
6. Колесников А.А. О типах морфологической недостаточности слова в связи с вопросом о семантических формах мышления // Семантика грамматических форм. Межвуз. сб. науч. трудов. – Ростов на/Д., 1982. – С. 11 – 21.
7. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Пер. с англ. яз. под ред. и с предисл. В.А. Звегинцева. – М.: Прогресс, 1978. – 543 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
9. Мучник И.П. Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке / АН СССР. Ин-т русского языка. /И.П. Мучник. – М.: Наука, 1971. – 298 с.
10. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление./ Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1988. – 242 с.
11. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 588 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мороз Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Наукові інтереси: семантико-граматична асиметрія морфологічних категорій іменника української мови, методика викладання іноземної мови.

ГРАМЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ СПОСОБУ УКРАЇНСЬКОГО ДІЄСЛОВА

Тетяна НЕСТЕРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто проблеми грамемної організації категорії способу українського дієслова. Доведено, що морфологічна категорія способу є не тільки системою опозицій елементарних граматичних значень умовного й наказового способів, але й системою протиставлень грамем – двобічних сутностей, наділених власним потенціалом.

Ключові слова: грамема, категорія способу, умовний спосіб, наказовий спосіб.

The article deals with the problem of grammeme structure of the category of mood of a Ukrainian verb. The author has proved that the morphological category of mood is not only a system of oppositions of elementary grammatical meanings of the subjunctive and the imperative moods, but also a system of grammeme oppositions – bilateral entities endowed with their potential.

Key words: grammeme, the category of mood, the subjunctive mood, the imperative mood.

Одним з кардинальних питань сучасної граматики є вивчення структури граматичних категорій, компонентів багаторівневої ієрархічної системи, кожену одиницю якої «визначає сукупність відношень до інших одиниць та опозицій, у які вона входить» [1 : 24].

На сьогодні в українському мовознавстві превалює підхід, згідно з яким структуру морфологічної категорії розглядають через її відношення до плану змісту та вираження. Саме така змістово-формальна інтерпретація видається більш переконливою й для російського мовознавця О. В. Бондарка, який називає її функціонально-структурною концепцією граматичної категорії [2: 18]. Основною умовою виділення морфологічної категорії, на думку В. В. Виноградова, М. К. Докуліла, О. В. Бондарка, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, В. О. Горпинича, А. П. Загнітка та ін., є наявність опозиції протиставлених одна одній рядів форм у межах того самого семантичного змісту. Ця концепція, що дістала назву двобічної або семантико-граматичної, враховує не лише граматичне значення (семантичний зміст категорії), а й формальні засоби його вираження (формальна структура категорії). Вона співвідноситься з білатеральним трактуванням мовного знака М. К. Докуліла і з загальним розумінням мови як двобічного явища, що містить план мовного змісту та план вираження.

У зв'язку з цим дослідження будь-якої граматичної категорії й морфологічної категорії способу українського дієслова зокрема має зводитись до вивчення її грамемного складу. Як стверджує В. О. Горпинич, «опозиції (протиставлення) грамем за значеннями і засобами вираження становлять сутність граматичної категорії» [5: 14]. У нашій статті маємо на меті встановити грамемну організацію дієслівної категорії способу.

Погляд на категорію як поліелементну в українському мовознавстві загострює питання про кількість елементів (грамем), опозиція яких становить зміст категорії способу, адже з-поміж двох боків – змістового і формального, як слушно зауважує О. В. Бондарко, – «визначальними є змістові ознаки, що лежать в основі цієї категорії, оскільки саме в реалізації цих значень полягає мета категорії» [2: 31]. Труднощі у виділенні граматичних категорій дієслова, зокрема способу й часу, на думку К. Г. Городенської, значною мірою зумовлені неоднаковим або неточним тлумаченням їх плану змісту, або підґрунтя у плані лінгвістичної онтології. Передусім визначивши план змісту, можна буде визначити статус і структуру граматичної категорії способу [4: 40]. Стає очевидним, що ієрархічна структура має виявити наскрізну семантичну домінанту, яка розгортається від узагальненого вияву в категорії до конкретніших і часткових її виявів у підкатегоріях.

У сучасній лінгвістиці найбільш поширеним є тлумачення способу й часу як окремих морфологічних категорій. Семантичний зміст категорії часу здебільшого визначають як відношення реальної дії до моменту мовлення, що реалізується в трьох взаємопов'язаних різновидах значення: передування моменту мовлення, одночасність з моментом мовлення, слідування за моментом мовлення, які засвідчують теперішній, минулий і майбутній часи. Категорію способу зазвичай кваліфікують як самостійну тричленну дієслівну категорію, що об'єднує грамеми дійсного, умовного та наказового способу, підставою для виділення яких є відношення дії до дійсності, що визначається як реальність / ірреальність дії. Значення реальної дії передає дійсний спосіб, виразниками ірреальної дії є наказовий та умовний спосіб. Проте навіть прихильники цієї базової для виділення категорії способу опозиції

зауважують, що лише дієслова теперішнього та минулого часу виражають реальну дію, тоді як дієслова майбутнього часу означають ірреальну дію, яка ще відбудеться, тобто очікувану. Це спонукало Є. Куриловича надати майбутньому часові статусу окремого способу, оскільки «...порівняно з теперішнім і минулим, які виражають дійсність, майбутній, що означає можливість, імовірність, чекання тощо, являє собою спосіб» [7: 143]. Розвиваючи ідеї Є. Куриловича, деякі мовознавці й минулий час, що передає дію, яка практично перестала бути реальною, тлумачать як спосіб.

Дія, передана формами майбутнього часу, у реальній дійсності потенційно можлива – може як відбутися, так і не відбутися. У той час, як дійсність, зафіксована в граматичних категоріях, відбивається крізь призму погляду того, хто визначає відношення до дійсності. Відповідно, з погляду мовця, дія, передана формою майбутнього часу, обов'язково колись відбудеться. Як стверджує К. Г. Городенська, саме таке модально-суб'єктивне тлумачення реальності майбутньої дії дає підстави більшості представників традиційного мовознавства залишати графему майбутнього часу, хоч і на периферії, але в складі категорії часу дієслова [4: 40].

Визначаючи семантичний обсяг комунікативно зорієнтованих морфологічних категорій часу й способу дієслова, варто зазначити, що особа мовця є важливою для тлумачення обох. «У ситуації, яку представляє категорія часу в лінгвістичній онтології, особа мовця є обов'язковою, визначальною, бо саме для неї дії та стани, що співвідносяться з дійсністю є реальними, тоді як насправді реальними є лише стани, що вже відбулися, відбувалися або відбуваються зараз» [4: 41]. Мовець, споглядаючи об'єктивно виявлені в дійсності дії та стани, констатує їх реальність. Ірреальні дії та стани, які не існують, кваліфікуються ним порізному – як гіпотетичні чи бажані.

Зі сказаного вище випливає, що реальні дії та стани становлять зміст категорії часу. Але з позицій традиційного підходу одна з форм категорії способу, зокрема дійсний спосіб, охоплює три часові форми – теперішній, минулий та майбутній час, зміст яких втручається в семантичну площину реальності. На таких позиціях ґрунтується теорія, згідно з якою категорія способу займає підпорядковану позицію стосовно часу й у складі дійсного способу входить у категорію способу. А це «суперечить основному критерію виділення граматичних категорій, адже кожна категорія повинна мати свій зміст, своє підґрунтя в плані лінгвістичної онтології» [4: 41].

Варто погодитися з думкою І. Р. Вихованця, що категорії способу й часу в системі морфологічних категорій знаходяться на одній площині, не виявляючи відношень ієрархічності. План лінгвістичної онтології категорії способу становлять ірреальні дії та стани, зв'язок з дійсністю яких визначає мовець. У відображуваній способовими формами позамовній ситуації обов'язковою є особа мовця. Проте її роль відмінна від ролі мовця в позамовній ситуації, відображуваній часовими формами, де мовець констатує або запевняє про реальність дії або стану щодо дійсності, зокрема моменту мовлення. У ситуації зі способовими формами мовець сам визначає лише умови, за яких дія або стан може відбутися, бо для нього вони поки що гіпотетичні, вірогідні, передбачувані, або спонукає співбесідника чи співбесідників, що його слухають, а також тих, що участі в акті спілкування не беруть, виконати бажану, потрібну для нього дію чи набути певного стану, які для нього лише бажані. Ніхто не гарантує, що бажані для мовця дії та стани неодмінно стануть реальністю [3: 97].

На наш погляд, саме протиставлення ірреальних (гіпотетичних / бажаних) дій є онтологічною суттю морфологічної категорії дієслівного способу. Жодна інша домінанта, як-от: протиставлення реальність / ірреальність чи суб'єктивна точка зору мовця не виявляє дійсної суті цієї категорії. Семантичною домінантою є реальність для граматичної категорії часу та ірреальність – для граматичної категорії способу.

Щодо того, чи є самий лише семантичний зміст достатньою підставою для виділення граматичної категорії, побутують дві точки зору. Одна з них репрезентує граматичну категорію лише як значення (напр., концепція способів О. О. Шахматова, теорія синтаксичного способу, висвітлена в Граматиці сучасної російської літературної мови (1970). В українській граматиці елементи такого підходу застосовано в п'ятичленній концепції

способів В. М. Русанівського, який у монографії «Структура українського дієслова» виділяє дійсний, умовний, наказовий, бажальний і спонукальний способи [9: 126]). Висуває змістовий бік категорії на перший план і К. Г. Городенська, яка в «Теоретичній морфології української мови» пропонує чотиричленну систему способів, серед яких умовний, наказовий, спонукальний і бажальний [10: 257]. Як видно, семантичне тлумачення граматичної категорії, яке не спирається на ряди форм, зумовлює відмінний від традиційного репертуар компонентів категорії.

Більш актуальним видається граматичну категорію способу розглядати через призму її відношення до плану змісту та плану вираження. Такий підхід щодо способу започаткував О. М. Пешковський [8]. Структуру будь-якої морфологічної категорії утворюють її компоненти – ряди морфологічних форм, наділених тим самим значенням, а відношення між цими компонентами слугують граматичними опозиціями. Основним структурним типом грамеми є низка морфологічних форм, об'єднаних значенням одного з компонентів, які формують морфологічну категорію способу.

Традиційно формальна структура морфологічної категорії способу представлена системою граматичних форм, які інтерпретують дію чи стан щодо їх реальності / ірреальності (*чекаю, пишу / чекай, пиши / чекайте, пишіть / чекаймо, пишімо; чекав би, писав би*). Але, як слушно зазначає А. П. Загнітко, окремі форми такого ряду виступають поліграматичними: уміщують граматичні засоби способу, часу, особи. За таких умов висловлене свого часу твердження, що в сучасній українській мові тричленність морфологічної категорії способу підтверджується семантичними і формально-граматичними показниками: 1) експонентною маркованістю; 2) внутрішньокатегорійним протиставленням граем; 3) системною закріпленістю способових форм; 5) співвіднесеністю морфологічної категорії способу з реченнєвими рівнями, видається непереконливим [6: 241].

Сумнів викликає можливість існування в системі способів дійсного способу. Дехто вважає його не маркованою формою (О. М. Пешковський, Д. М. Овсянко-Куликовський), інші ж стверджують, що засобами вираження реальності, передаваної дійсним способом, є система часових форм. В. Брьондаль називає дійсний спосіб «амодальною» формою, що не виступає ні наказовим, ні умовним способом і репрезентує нейтралізований тип способових опозицій у функціональному плані. Тому часові значення, з одного боку, виступають автономною величиною і виражають місце факту (дії, події) на площині співвіднесеності з моментом мовлення, з іншого, перетинаються з семантикою способу, виступаючи одним зі складників репрезентації модальності речення. І. Р. Вихованець зауважує, що слід подолати парадоксальне становище, коли категорія часу займає якесь «подвійне» граматичне положення, маючи ознаки автономної й неавтономної одиниці. Вона членується на грамеми теперішнього, минулого і майбутнього часу, але одночасно сама входить у ролі підпорядкованої одиниці в категорію часу [3: 95].

Тож підстав для виокремлення дійсного способу в складі категорії способу немає, бо, по-перше, приписуваний йому семантичний зміст реалізує категорію часу, якій надано статусу самостійної граматичної категорії дієслова саме на підставі семантики. По-друге, не дозволяє виокремити дійсний спосіб також відсутність спеціальних формальних засобів вираження (синтетичних чи аналітичних).

В. М. Русанівський та К. Г. Городенська виокремлюють бажальний та спонукальний способи як видозміну форм у певному контексті. Кваліфікація бажального й спонукального способів, як зазначалося раніше, ґрунтується на певних семантичних особливостях дієслівних лексем та їхній дистрибуції. Наприклад, спонукальний спосіб В. М. Русанівський тлумачить як контамінацію форм наказового та умовного способу; утворюється він за допомогою форм умовного способу; «його відмінність полягає лише в семантиці, що забарвлена відтінком імперативності [9, с. 295]. Ми не бачимо підстав для виділення в опозиції «ірреальність» граем бажального й спонукального способів, виходячи з наступного: грамеми бажальності та спонукальності як низка морфологічних форм не знаходять власного вираження в спеціальних словоформах, що могли б репрезентувати ці значення.

Якщо включити термін «грамема» у визначення способу, то воно набуде такого вигляду: морфологічна категорія способу – це система протилежних, але однорідних за змістом граем умовного та наказового способів. Важливо звернути увагу на зв'язок понять морфологічна категорія та граема: якщо морфологічну категорію способу дієслова можна розуміти як єдність плану змісту та вираження, то граеми умовного й наказового способів як компонент морфологічної категорії отримують дещо інше трактування. Щодо плану вираження – граема як ряд морфологічних форм характеризується певним комплексом формальних показників, що виступають у словоформах, зокрема, форми наказового способу утворюються за допомогою закінчень особової парадигми: *ход-и, ход-імо, ход-іть; роб-и; роб-імо, роб-іть; читай, читай-мо, читай-те; стань, стань-мо, стань-те*. Форми умовного способу утворюються за допомогою складної, аналітично-флексійна морфема, основним складником якої, або субморфемою, є елемент **би (б)**, а другу її частину структурує флексія минулого часу дієслів минулого часу на *-в, -л(а), -л(о)*: *ходи-в би, ходи-ла б, ходи-ло б, ходи-ли б; роби-в би, роби-ла б, роби-ло б, роби-ли б; ста-в би, ста-ла б, ста-ло б, ста-ли б*. Цей комплекс включає в себе морфем, але не зводиться до них. Отже, особові закінчення у парадигмі наказового способу, родові закінчення та аналітичні морфем в умовному способі виражають парадигму способів, але не є його граемами. Інакше кажучи, обидві граеми морфологічної категорії способу знаходять своє вираження в ряді словоформ, які їх представляють, вони не вносять нової семантики в значення дієслова, а володіють граматичним значенням, тому категорія способу належить до категорій словозмінного типу.

Значення граеми може бути представлене як система диференційних семантичних ознак. Граема в плані змісту не є мінімальним елементом у морфології, оскільки піддається подальшому членуванню. Так, семантичний зміст категорії способу (модальність, ірреальність дії), включає в себе менші за своїм змістом елементи: *наказ, прохання, побажання, імовірність, неймовірність виконання дії* тощо. Таким чином, у семантичному плані наказовий та умовний спосіб не є мінімальними, неподільними елементами.

Якщо розглядати формальний зміст будь-який зі способів, скажімо, наказового, то його граемною структурою слугуватиме особова парадигма. Елементи цієї парадигми – комплекс лексем 1-ї, 2-ї, 3-ї особи однини та множини – є протилежними за своїм характером, оскільки зумовлюють собою відмінні значення, які різняться особовими закінченнями, тобто знаходяться в опозиції, а з іншого боку, виражають однорідний зміст, цим самим становлячи єдину парадигму наказового способу. Складники парадигми умовного способу – родові форми чоловічого, жіночого, середнього родів та множини.

Таким чином, морфологічна категорія способу є не тільки системою опозицій елементарних граматичних значень умовного й наказового способів, але й системою протиставлень граем як двобічних сутностей, наділених власним потенціалом. Синкретизм і повна адекватність дійного способу часовій парадигмі та відсутність закріпленого за значенням бажальності й спонукальності спеціального морфологічного вираження, яке б виявлялося в ряді словоформ, між якими існують парадигматичні відношення, зумовлює підхід до способу як двочленної категорії. Граеми наказового та умовного способів є неоднаковими (нерівнорядними) за своєю суттю, оскільки різняться структурою, семантикою, проте за своїм змістом вони є однорідними. Граеми категорії способу – це низка морфологічних форм, що існують в плані лінгвістичної онтології як узагальнений клас, об'єднаний граматичним значенням ірреальності, незалежно від того чи того лексичного наповнення, і репрезентуються конкретними словоформами, утвореними за допомогою спеціальних морфологічних засобів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист; пер. с франц.; общ. ред., вступ. ст. и коммент. Ю. С. Степанова. – [2-е изд., стереотип.] – М. : Едиторал УРСР, 2002. – 448 с.
2. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1976. – 255 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
4. Городенська К. Г. Онтологічні параметри граматичних категорій способу та часу / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 39–42.
5. Горпинич В. О. Українська морфологія / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 2000. – 359 с.

6. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. – К. : НМК ВО, 1990. – 139 с.
7. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
8. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – [7-е изд.]. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.
9. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1971. – 315 с.
10. Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; [за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця]. – К. : Університетське вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Нестеренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвір, морфологія, проблеми функціональної граматики української мови.

ПРЕДИКАТИВНО-НОМІНАТИВНІ ОДИНИЦІ ІЗ КВАЛІТАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ У РЕЧЕННЯХ ПРИСЛІВНО-КОРЕЛЯЦІЙНОГО ТИПУ

Тетяна ОГАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано номінативно-предикативні одиниці (фразові номінації) із значенням міри і ступеня, які виступають складниками речень прислівно-кореляційного типу. Визначено коло корелятивних пар, які беруть участь у формуванні квалітативної семантики, здійсненій поділ визначених конструкцій на основі зовнішніх показників.

Ключові слова: займенниково-співвідносні речення, фразова номінація, корелятивна пара, квалітативне значення.

Nominative-predicative units (phrase nominations) with quantitative meaning that serve as the elements of pronoun-correlative sentences are examined in the article. The circle of the correlative couples that take part in the formation of the relative semantics is defined, the division of defined constructions on the basis of external factors is made.

Key words: pronoun-correlative sentences, phrase nominations, correlative couples, quantitative meaning.

Значення міри і ступеня у реченнях може виражатися як лексичними одиницями, так і компонентами складнішої будови, зокрема номінативними блоками. Такі конструкції функціонують лише у реченнях займенниково-співвідносного типу і складаються з опорного займенникового слова головної частини та усієї підрядної. Фразові номінації як одиниці предикативно-номінативного характеру можуть виконувати у реченнях з прислівно-кореляційним зв'язком найрізноманітніші функції, у тому числі і обставинних поширювачів.

Мета статті: розглянути структурно-семантичні особливості номінативних блоків з якісно-кількісним значенням, а саме із семантикою міри і ступеня.

Завдання: 1. Визначити проблемні питання у кваліфікації складних речень з якісно-кількісними фразовими номінаціями. 2. Простежити розвиток поглядів на аналізовані структури. 3. Проаналізувати квалітативні номінативні блоки. 4. Визначити характер корелятивних пар, які беруть участь у вираженні квалітативного значення, та їх вплив на семантику речення у цілому.

У мовознавчій науці прийнято твердження, що “більша частина речень з якісно-кількісним значенням пояснює якийсь член у головному реченні і тому може бути визначена як нерозчленована. Речення із значенням порівняння можуть пояснювати головну частину в цілому і тому виділені в розчленований тип” [12, с. 487]. Отже, серед конструкцій нерозчленованої структури буде розглянуто і складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу, у яких ФН мають значення міри і ступеня, способу дії.

Подальший аналіз неможливо здійснювати, не розв'язавши попередньо кілька проблемних питань.

По-перше, постає необхідність кваліфікувати компонент *як* у складі якісно-кількісних фразових номінацій. Частина мовознавців визначає *як* сполучником; частина трактує *як* сполучне слово. Слід зауважити, що в аналізованих нерозчленованих структурах *як* найчастіше поєднане з прислівником *так*, утворюючи корелятивну пару *так – як*. Такий

повтор будується за принципом тотожності, і значення як підтримується прислівником *так*. Можна визнати, що *як* у сполучі *так – як* виступає сполучним словом; але без зв'язку з *так* воно втрачає своє прислівникове значення і переходить до складу сполучників.

По-друге, важливо розглянути питання про співвідношення складених сполучників та корелятивів. В.В. Бабайцева з цього приводу зазначає: “Будучи одним із допоміжних засобів підрядності, вказівні слова утворюють із сполучними словами і сполучниками дуже тісні сполуки, що нерідко викликає перехід вказівних слів у частину складного сполучника. Ступінь втрати лексичного значення вказівними словами різний” [2, с.4]. Таким чином, перехід корелятивів у склад сполучника пов'язаний з нівелюванням його значення.

А.М. Іванова у своєму дисертаційному дослідженні розглядає займенникові речення з причиновими, цільовими, часовими відношеннями і робить висновок: “Головною причиною розчленованості складного цільового, причинового та часового сполучника є семантика речення в цілому і ритміко-інтонаційна організація фрази. Логічний наголос на вказівний займенник підкреслює важливість повідомлюваного у підрядній частині” [8, с.98].

До зазначеної проблеми зверталися і Л.Ю. Максимов, й автори “Русской грамматики”. Саме в “Русской грамматике”, на нашу думку, зроблено логічний висновок щодо цього питання: якщо перша частина складного сполучника вживається самостійно, то сполучник вже не функціонує як цілісна сполука, а “все складне речення виступає як нерозчленована структура” [11, с.579].

Зважаючи на все вищезазначене, можна зробити підсумки, що безпосередньо стосуються нашого дослідження:

1. За наявності нерозчленованого сполучника конструкція визнається як розчленована і не становить інтерес для нашого дослідження. До аналізу беруться лише нерозчленовані структури з корелятивним зв'язком.

2. Корелят у складі речень нерозчленованої структури несе на собі логічний наголос і, таким чином, підкреслює значущість усієї ФН.

3. Залежно від наявності нерозчленованого сполучника чи корелятивної пари змінюється семантика усієї синтаксичної одиниці.

Останнє зауваження важливе, зокрема, для кваліфікації речень з показниками *так – що*. За умови їх функціонування як складеного сполучника конструкція має значення наслідку і трактується як розчленована; якщо ж адвербіат *так* виступає у ролі корелята, то структура визначається як нерозчленована і ФН у її складі має семантику способу дії чи міри.

Наприклад:

– речення із ФН способу дії: *Інші пани робили ще й так, що всю викурену горілку розділювали по числу душ на селі і веліли потім купувати* (Г. Хоткевич);

– речення із ФН міри: *Незвичайно багатий розпещений князь Заславський так любив розкіш, що не міг одвикнути од розкішної догідної обстави навіть у військовому таборі* (І. Нечуй-Левицький);

– речення із значенням наслідку: *Йоганна поглядом проймаючого докору дивиться мовчки на Хусу, так що той сп'ятився* (Леся Українка).

Квалітативні номінативні блоки

Семантика міри у номінативних блоках пов'язана з функціонуванням корелятивів *так, такий, стільки* (інколи вони можуть замінятися синонімічною формою *до того*).

І. Пронімінативний адвербіат *так* реалізує значення міри при дієсловах та прислівниках за умови препозитивного розташування, як-от: *Вдома було так заросте, що й зі школи завертають, посилають до перукарні, а йому як туди йти, то краще в плавню гайнути* (О. Гончар); *Муза: Чи в сій стороні закривають так щільно Небесну красу кипариси сумні, Що думка твоя не літає так вільно До самого неба, як в давні дні?* (Леся Українка); *Тільки очима світять так скорботно і так чудно, ніби до цього світу не належні* (В. Барка); *І сонна вулиця знову позіхнула, збила ногами дітвори пісок і покотила дитячий вереск так сильно, що порушила у соняшниках сон собаки Жука* (Г. Косинка). У випадку постпозиції корелят *так* входить до складу фразової номінації із семантикою способу дії: *Та в світі сталося так, що мусимо чекати* (П. Наніїв); *Чаплінський, як шляхтич, був виправданий в усім, і вся справа була поставлена так, що сам Хмельницький вийшов усьому виною*

(Г. Хоткевич). Лише у незначній кількості прикладів прислівник *так*, що стоїть після предиката, якого стосується, репрезентує квалітативну характеристику, а не спосіб. Однак у виокремлених конструкціях значення міри зумовлене лексичними особливостями основних компонентів – це дієслова, які позначають позитивне чи негативне ставлення, внутрішній стан і почуття, що можуть виражатися більшою чи меншою мірою. Найбільш уживаними в аналізованих структурах є дієслова *довіряти, покарати, любити, надокучати, знікчемніти, кривдити* тощо. Наприклад: *Я люблю вас так, що ви дасте дійсну красу* (В. Винниченко); – *Ну тепер нехай начуваються немирівці!* – крикнув Єремія. – *Я покараю їх так, що й світ ще не зазнав і не бачив такої кари!* (І. Нечуй-Левицький); *Ян Кілінський про все це знав і пройнявся симпатіями до войовничого ксьондза, і тепер, у вирішальну годину повстання, довіряв йому так, як і найближчому своєму соратникові Сіраковському* (П. Наніїв); *У всіх згаданих речах викинуто мало, а от моє скривдили так, що не відаю, чи можна буде друкувати* (М. Коцюбинський).

Корелят *так* при дієслівному (предикати дії та процесу) та прислівниковому вжитку утворює корелятивні пари *так – що, так – як, так – наче (ніби, немов), так – щоб*. Кожне зазначене співвідношення бере участь у вираженні не лише основного, квалітативного значення, а також вносить додаткові супровідні відтінки. Зокрема, для ФН з показниками *так – що (аж)*, яким притаманна найбільша частотність, характерне значною мірою наслідкове нашарування: *“Ось тепер нарешті вона обізветься так, що почують аж на сусідньому кутку”* (Є. Гуцало). *І Мартоха немов спішилась натішитися сею дитиною і пестила її так, що Пріська з Ульяновкою аж зненавиділи “мазуху”* (Леся Українка); *Я, моя рибочко, опинився в горах... все це так осяяно сонцем або вкрито тінню, так виповнено блакитною імлою, що голова морочиться од захоплення і серце перестає битись в грудях* (М. Коцюбинський). Порівняльний аспект чітко простежується у номінативних блоках з формантами *так – як (ніби, наче, немов)*. Спостерігаймо: *Так тепло, як циганові під ятером* (УНПП); *Гірко дивитися на ту ниву, що оре Семен: так вона прийшлася до його, Романової, ниви, так пристала, наче столяр припасував* (М. Коцюбинський); *Мали б і цього року приїжджі тут бути нарозхват, а, виявляється, що літо не те: не так уродило, як ждалося...* (О. Гончар). Корелятивна пара *так – щоб* створює досить відчутний відтінок мети: *Оце від тижня хорую на нервові болі і крайній упадок сил, се не є щось серйозного, але все ж я не можу так довго сидіти, щоб написати довгий лист* (Леся Українка).

Отже, можна зробити висновок, що кваліфікуючою ознакою фразових номінацій міри і ступеня є синкретизм семантики, тобто наявність супровідних, додаткових до основного, значень, виникнення яких зумовлене відповідними формальними чинниками.

Не менш важливою рисою аналізованих одиниць є постпозиція традиційної підрядної частини у складі ФН. Таке розташування є закономірним і необхідним з погляду логіки для правильного і точного розуміння змісту синтаксичної одиниці загалом. З цією ж метою корелятивна пара максимально зближена і роз'єднувальним елементом виступає лише дієслово чи прислівник, якого стосується прономінатив *так*.

Нерідко для вираження найбільшої міри ознаки і дії до складу ФН залучається декілька рядів займенникових компонентів (однакових чи різних) із словами, яких вони стосуються. Таке стилістичне нагромадження допомагає авторові найточніше донести читачеві силу й глибину того, про що йдеться. Наприклад: *І це останнє було видихнуте так важко, з такою глибиною болю й розпуки, що Інна жахнулась* (О. Гончар); *Вони йшли так жваво, так чітко й весело, що у Василя Йвановича в серці щось наче одірвалося: армія нагадувала про себе* (Ю. Яновський).

ФН з корелятом *так* дають квалітативну характеристику і виступають засобом називання міри і ступеня вияву дії та ознаки. Це основна, номінативна функція; випадків уживання зазначених блоків в інших функціях не виявлено. Хоча певною мірою можна говорити про емоційно-оцінний аспект, пов'язаний з присутністю компонента *так*, – він, виражаючи більшу міру вияву дії чи ознаки, вже формує емоційне сприйняття матеріалу, яке підсилюється відповідними оцінними лексемами у складі синтаксичної одиниці, як-от: *Вони так беруться за діло, аж діло тріщить та лущить, як старий, розхлябаний та розторсаний віз* (І. Нечуй-Левицький); *А вишивана сорочка та коралі так їй, капосній*

Дарині, **личили**, що не було в селі парубка, ба й навіть жонатого чоловіка, якому вона б хоч раз не приснилася (Ю. Яновський).

II. На відміну від прономінатива *так*, який реалізує семантику міри переважно при предикатах дії та процесу, займенник *такий* функціонує зазвичай при предикатах якості або ж при означальному поширювачі, вираженому прикметником (зрідка – при іменниках, що мають абстрактне значення). Позиція підрядної частини у таких синтаксичних одиницях суворо регламентована, подібно до речень з корелятом *так*, – вона стоїть після традиційної головної, причому вказівне слово *такий* щонайбільше наближене до сполучного засобу в залежній частині, створюючи тісний корелятивний зв'язок. Лише прикметник (предикативний чи непередикативний) порушує єдність корелятивної пари, наприклад: *Утома була така сильна, що брала верх над усім: вони [Остан і Соломія] просто впали* (М. Коцюбинський).

Корелят *такий* утворює пари з тими самими сполучними засобами, що й формант *так*: *такий – що, такий – наче (ніби, немов)*, супроводжуючи основне значення додатковими відтінками наслідку, порівняння, зіставлення тощо: *І в очах Замфірових блиснула така завзятість, що панотець не зважився довше намовляти його* (М. Коцюбинський); *Шия в його була така коротка, ніби голова лежала на самих плечах* (І. Нечуй-Левицький).

Номінативна функція виступає основною і головною для квалітативних блоків з показником *такий*. Однак у творах усної народної творчості лексичне наповнення підрядної частини у складі ФН значною мірою формує емоційне сприйняття та оціночний момент, напр.: *Вони такі убогі, що землю держалном міряють, а худобу ложкою* (УНПП); *Така обшарпана одежа, що й рак не вчепиться* (УНПП).

III. Вказівний формат *стільки* функціонує паралельно з *так*, *такий* у складі ФН із значенням міри, однак має свою специфіку. На відміну від корелятивів *так*, *такий*, які репрезентують квалітативну семантику при дієсловах, прислівниках та прикметниках, прономінатив *стільки* виступає в присубстантивній позиції: *Коли ж молода влада почала добиратися і до лісу, він з торгів законно купляв ділянку і за могоричі вирубував навколо стільки дерев, що не вмістились би і в п'яти ділянках* (М. Стельмах); – *А скільки я заробляю на тих недоливках? – спитав старий шинкар [Миколу]. – Бодай мені бог не долив стільки віку, скільки я тобі не доливаю* (І. Нечуй-Левицький).

Незважаючи на відсутність різноманітності у вираженні корелятивів (в аналізованій підгрупі зафіксовано лише займенник *стільки* в цій функції), ФН характеризуються наявністю багатьох нюансів у семантиці. Певною мірою це пов'язано із сполучними засобами, з якими корелює компонент *такий*.

У більшості випадків корелятивна пара у складі ФН міри і ступеня будується за принципом віддзеркалення: дійсний формант *стільки* співвідноситься із тотожним сполучним словом *скільки*, зіставляючи і дорівнюючи міру, названу у традиційних підрядній та головній частинах, наприклад: *І тепера здається тобі, що вже й світ не видав стільки муки, скільки ти від народу прийняв за свої велемудрі науки* (Леся Українка). Рівноцінність названого нерідко підсилюється постпозитивними частками: – *... Відомо вам, яко фанатичному проповідникові релігійно-ідеалістичних ідей, що видів атеїзму існує стільки ж, скільки було волосинок на голові патлатого якого-небудь міннезінгера середніх віків* (Г. Хоткевич).

При поєднанні прономінатива *стільки* з такими сполучними засобами, як *що*, *щоб* (*аби*), ФН міри мають побічні семантичні нашарування, подібно до ФН з корелятами *так*, *такий*. Пара *стільки – що* формує відчутний наслідковий відтінок; *стільки – щоб* – репрезентує мету. Спостерігаймо: – *Худоби щорік більшає, розвели її стільки, що ферми тріщать, а прийде зима – годуї, чим хочеш* (О. Гончар); *Повбиралися [опришки] у найфайніше своє лудіне; інший то стільки навернув на себе, що ходити було не вигідно* (Г. Хоткевич); *Якщо “чарівниця” не полишила в його душі хоч стільки сліду, щоб він міг її пригадати чи пізнати, вдруге зустрінувши, нікчемне ж її чарування!* (В. Підмогильний).

Фіксований порядок розташування корелята й підрядної частини є обов'язковою і необхідною умовою для правильного розуміння змісту висловлювання. Традиційно в реченнях аналізованого типу підрядна частина міститься за корелятом. Препозиція

спостерігається лише у декількох прикладах, які вживаються у творах усної народної творчості (прислів'ях, приказках) і де інверсія зумовлена вимогами актуального членування, наприклад: *Скільки ніг у гадюки, стільки правди в брехуна* (УНПП); *Скільки вб'єш, стільки в'їдеш* (УНПП).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрамонова Н. А. Сложные предложения, выражающие обстоятельственные отношения, в современном русском языке. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1977. – 175 с.
2. Бабайцева В. В. Лексико-грамматические функции указательных слов в сложноподчинённых предложениях // Рус. язык в школе. – 1962. – № 6. – С. 3 – 7.
3. Белошапкова В. А. Современный русский язык: Синтаксис. – М.: Высшая школа, 1977. – 248 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 367 с.
5. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 220 с.
6. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс): У 2-х частинах. – К.: ІЗМН, 1996. – Ч.І. – 202 с; Ч.ІІ. – 240 с.
7. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
8. Иванова А. Н. Местоименно-соотносительные предложения в современном русском языке в сопоставлении с украинским и белорусским языками (на материале художественной прозы). – Дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1976. – 164 с.
9. Леськів М. Порівняльні конструкції у їх стосунку до речень зі сполукою *так – як* // Нові підходи до філології у вищій школі: Матеріали Третьої всеукраїнської наукової конференції. 16 – 21 вересня 1996 року. – Мелітополь, 1996. – С. 76 – 77.
10. Ожоган В. М. Функціональні властивості займенникових слів у структурі складного речення // Мовознавство. – 1997. – №1. – С. 43 – 48.
11. Русская грамматика. – М.: Наука, 1982. – Т.ІІ. Синтаксис. – 709 с.
12. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
13. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. – К.: Академія, 2004. – 406 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Огаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови факультету філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: синтаксис української мови, структурно-семантичний, функціональні аспекти вивчення синтаксичних одиниць.

РЕЦЕПЦІЯ ЧАСТИНОМОВНОЇ ТЕОРІЇ ДІОНІСІЯ ФРАКІЙСЬКОГО В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Світлана ПОЛЮГА (Львів, Україна)

У статті зосереджено увагу на питанні теорії частин мови як окремої галузі мовознавства і шляхи формування лексико-граматичних класів. Знання про частини мови, закладені Діонісієм Фракійським є основним джерелом наслідування в науковому дискурсі українського мовознавства.

Ключові слова: теорія частин мови, лексико-граматичний клас, семантико-синтаксичний критерій, морфологічний словотвір, терміносистема, рецепція.

The article concentrates its attention on the problem of the part of speech theory as a separate branch of linguistics and the ways of formation of group of words into a system. Knowledge of the part of speech, laid by Greek and Roman scientists, is the main source for the researchers of the native language.

Key words: parts of speech theory, lexical and grammatical class, semantic and syntactic criterion, morphological word building, terminological system, reception.

Учення про частини мови у сучасній науковій парадигмі є складовою теоретичного мовознавства, що впливає на розвиток прикладних наук, проникає у численні сфери лінгвістичних досліджень і межує з іншими науками – філософією, психологією, етнографією. Упродовж двох тисячоліть граматичні знання були систематизовані і представлені у системі частин мови. Багато вчених відповідно до наукових поглядів свого часу (особливо філософських і природничих) привносили у теорію частин мови свої колоритні індивідуальні варіації з прагненням раціонально розв'язати численні проблеми мовознавства [1, с. 47]. Формування будь-якої лінгвістичної концепції відбувається під впливом рідної мови дослідника, інших мов, якими він володіє, а також сучасних йому наукових досягнень.

Актуальність досліджуваної теми зумовлена потребою осмислення рецепції доробку греко-римської граматичної науки у становленні та утвердженні української морфологічної термінології, а також обґрунтування особливостей граматичного опису староукраїнської та новітньої української літературної мови.

Мета нашої статті полягає у висвітленні впливу античної мовознавчої традиції на становлення української граматичної терміносистеми в аспекті сучасного національного термінотворення.

Частини мови належать до єдиної лексико-граматичної системи, одиниці якої об'єднуються та розмежовуються згідно з властивими їм комплексами граматичних, а точніше, морфологічних категорій. Термін *частини мови*, як і його латинський відповідник *partes orationis*, є дослівним перекладом давньогрецького терміна *μέρη τοῦ λόγου*. Інтерпретація вчення про частини мови розпочалася від Платона і включала додавання певних акцентів, продиктованих потребами суспільства та науки відповідного періоду, а також мови, на основі якої проводилися дослідження [15, р. 62].

Серед сучасних мовознавців не існує єдиної думки про принципи віднесення слів до різних частин мови, про кількість частин мови, а також про критерії їх класифікації. Одні вчені наголошують на лексичних ознаках слів як певних частин мови (О.Шахматов), інші використовують морфологічні (П.Фортунатов) або ж синтаксичні (О.Потебня) [9, с. 2]. Питання усталення граматичної термінології загалом і морфологічної зокрема залишається злосудним і на початку ХХІ ст. Особливої уваги заслуговують праці І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, Г. Мацюк [2; 3; 8]. У розумінні І. Вихованця частини мови – це найбільші морфологічні класи слів, які характеризуються за чотирма ознаками: «узагальненим граматичним значенням, відокремленим від конкретних лексичних значень слів; структурою морфологічних категорій; системою форм словозміни або її відсутністю; спільністю синтаксичних функцій» [2, с. 12]. Як бачимо, учений підтримує гетерогенну класифікацію частин мови, називаючи її «найперспективнішою щодо охоплення об'єктивних мовних показників». Однак він надає перевагу ієрархічному розподілу ролей між критеріями класифікації, провідним серед яких вважає семантичний, завдяки якому формуються синтаксичні та морфологічні ознаки слів. Сукупність та послідовне застосування різних критеріїв класифікації частин мови дає змогу виділити найбільші класи слів: іменник, дієслово, прикметник і прислівник [5, с. 54]. На противагу східній лінгвістичній традиції з її синтезом, функціоналізмом, з'ясуванням призначення мовних одиниць, створенням цілого з окремих елементів, грецькій, а згодом і європейській граматичній концепції притаманні аналіз, членування цілого на частини, що відповідало принципу вивчення будови мови, який відокремлював мовознавство від риторики.

Найбільшої популярності набула в період античності олександрійська система частин мови. Граматика в цей час стала самостійною науковою дисципліною з власним об'єктом дослідження та термінологією. Систему олександрійського граматичного вчення сформували праці Аристарха Самофракійського [13], його учня Діонісія Фракійського "*Τέχνη γραμματικῆ*" ("*Граматика*") 170 – 90 рр. до н. е. [14], Аполлонія Дискола [12] та інших. Дослідник античної наукової спадщини Р. Оленич, аналізуючи вчення Діонісія Фракійського про частини мови, влучно підкреслює думку автора про те, що в мові існує певний порядок, і окремі мовні форми об'єднуються у подібні до себе групи [7, с. 131 – 133].

Першими значущими науковими працями, що дали поштовх до розбудови українського мовознавства, вважаються «*Граматіка доброглаголиваго еллино-словенскаго языка*» (Грам. 1591 р.), «*Граматіка словенска*» Л.Зизанія (Грам. 1596 р.), «*Граматіки Славенския правильное Сунтагма*» М.Смотрицького (Грам. 1619 р.) та «*Граматыка словенская*» І.Ужевича (Грам. 1643 р.). «*Граматіка*» 1591 р. довго слугувала для учнів східнослов'янських шкіл єдиним підручником грецької мови, що мав на меті підтвердити рівноцінність грецької і церковнослов'янської мов та привернути увагу сучасників до написання спеціальних граматик церковнослов'янської мови [9, с. 5]. Тут ґрунтовно опрацьовано терміни на означення розрядів займенника (*местоимя*), прислівника (*наречіє*), прийменника (*предлогъ*) і сполучника (*связь*). Систематизація Л. Зизанієм мовного матеріалу стала прикладом для створення власної оригінальної класифікації частин мови

М. Смотрицьким, котрий, маючи ґрунтовнішу освіту і лінгвістичну підготовку, вихований у дусі класичної ґраматичної традиції, глибше усвідомлював особливості слов'янської ґраматичної системи та краще відчував відмінності живої і літературної української мови від церковнослов'янської. Зіставне висвітлення І. Ужевичем багатьох ґраматичних явищ староукраїнської літературної мови вказує, що автор був добре обізнаний як із науковим доробком українських культурних діячів і педагогів XVI – XVII ст., зокрема із «ґраматикою» М. Смотрицького, так і з ґраматикою латинської мови. Він, як і М. Смотрицький, на відміну від львівської ґраматики 1591 р. та «ґраматики» Л. Зизанія (1596), серед частин мови називає вигук та відкидає артикль. Система частин мови І. Ужевича характеризується оригінальним описом їх ґраматичних категорій. Автор прагнув знайти визначальні риси цих категорій, властиві українській мові, для чого порівнював у мовах латинській, польській, рідше грецькій, а іноді й єврейській.

Основне місце у “*Τέχνη γραμματικῆ*” Діонісія Фракійського займають визначення частин мови, котрі можна тлумачити як систематизацію ґраматичних надбань. Аналіз частин мови ґраматик розпочинає з *імен (ὀνομα)*, поділяючи їх на власні та загальні. Чи не вперше ім'я розглядається максимально вичерпно і чітко з поданням ґраматичних категорій та широкою класифікацією, зважаючи на етимологію та значення слів. Частина мови під назвою «*ім'я*», обіймає в І. Ужевича, згідно античної традиції, прикметники й іменники, яким притаманні ґраматичні категорії роду, числа та відмінка. Саме такий підхід зумовив диференціацію І. Ужевичем загальної ґраматичної категорії роду не на сім часткових родових категорій, як у М. Смотрицького, а на три: чоловічий, жіночий і середній. Оцінюючи вчення про частини мови І. Ужевича загалом, зауважимо, що її автор, хоч і перебував під впливом античної традиції, виявив достатню самостійність в описі ґраматичних категорій староукраїнської літературної мови та у прагненні визначити саме ті з них, які їй властиві, виявити форми, в яких вони реалізувалися.

Дієслово (ῥῆμα) Діонісій Фракійський трактує як частину мови, що не відмінюється за відмінками, але може вказувати часи, особи, числа, зосереджуючи увагу на відмінностях дієслова від імені. Ґраматист не наголошує на основній властивості дієслів – означати дію; також не бере до уваги функцію дієслова бути присудком у реченні (як зауважує Р. Оленич, “щоб не відділяти від нього інфінітива, який не виражав присудка” [7, с. 22]). У ґраматиці «Адельфотес» багатозначний термін «*речь*», що в українській мові XVI ст. мав значення «*річ, справа, мова*» і використовувався для позначення дієслова, замінено церковнослов'янським «*глаголь*». Ця лексема вживається аж до 1862 року, коли у Відні вийшла друком україномовна ґраматика «*Практична ґраматика німецького языка*» невідомого автора. У ній простежуємо прагнення автора створити ґраматичні терміни на основі рідної мови [9, с. 7]. Саме тут уперше вжито термін *дієслово*, який і утвердився в сучасній українській ґраматичній термінології.

Грецький ґраматик називає окремою частиною мови *дієприкметник (μετοχή)* і пояснює, що це слово, яке має властивості дієслів та іменників, крім осіб і способів. Діонісій Фракійський підкреслює тільки морфологічні ознаки дієприкметника, пропускаючи його лексичні та синтаксичні значення. Для позначення поняття дієприкметника перші староукраїнські ґраматики вживають лексеми *причастие*, що є калькою відповідного грецького терміна (*μεφпчЮ*). Далі з'являються українізовані варіанти (С.Смаль-Стоцький, А.Кримський, Є.Тимченко): *причасник, часівниковий прикметник, дієприложник* [9, с. 8].

Артикль (ἄρθρον) визначено у “*Τέχνη γραμματικῆ*” як відмінювану частину мови, яка має роди, числа, відмінки і може вживатися перед іменником чи після нього. М. Смотрицький усе ще наслідує вчення античних ґраматиків про вісім частин мови, але відходить від цієї системи, коли відкидає невластивий слов'янській системі «*артикль*» («*фразличіє*») і замінює його на частину мови «*вигук*» («*междометіє*»). Ще однією заслугою М. Смотрицького перед вітчизняною ґраматикою є те, що він перший виділив місцевий відмінок («*сказательный падежь*»), тим самим удосконаливши основу сучасної відмінкової системи. Як бачимо, вчений зумів не лише виявити відмінності у мові, а й теоретично осмислити та оформити їх [9, с. 7]. При характеристиці *артикля (различіє)* Л. Зизаній уперше у слов'янській

граматичній науці виділив новий відмінок, назвавши його «творительний». Цей відмінок абсолютно непритаманний грецькій мовній системі, проте є однією з функцій латинського аблативу.

Далі грецький учений розглядає невідмінювані частини мови: прийменник, прислівник, сполучник. Прийменник (*πρόθεσις*) існує в мові у складі слова та самостійно, а в реченні виконує допоміжну функцію. На думку Діонісія Фракійського, ця частина мови “не означає нічого сама собою”, тобто не має власної семантики і набуває змісту лише у поєднанні з іншими частинами мови. Український термін *прийменник* позначався скалькованим із грецької мови словом *предлогъ*, що включав, як і античне поняття, власне прийменники та префікси. Семантико-граматичні особливості та структура цієї частини мови і пізніше не були належно висвітлені і вітчизняними мовознавцями. Деякі з них пропонують такі варіанти назв прийменника: П. Дячан (1865) – *предложник* [9, с. 7] (частина мови, що виражає відношення однієї особи чи речі до іншої); С. Смаль-Стоцький (1893) – *приіменник* [10, с. 45] (слова, що «поставлені перед іменами і перед прислівниками, які вказують, в яким відношенні до чогось щось є або діє ся»); А. Кримський (1907) – *предлог* [4, с. 3].

Серед частин мови Діонісій Фракійський називає термін *ἐπίρρημα* на позначення прислівника. Граматист визначає прислівник незмінною частиною мови, яка характеризує дієслово або додається до нього. Тобто наголошується на прямому відношенні прислівника до дієслова та тісному зв'язку з ним. Придієслівна функція прислівника сприяла перекладу його латинської назви першими староукраїнськими граматистами терміном *наречіє* (так як латинське *verbum* у старослов'янському трактуванні мало значення *речь*), [9, с. 8]. Граматисти кінця XIX – початку XX ст. (С. Смаль-Стоцький, Г. Шерстюк, М. Левицький) використовують термін *присловник* чи *прислівник*. Традиційно автори включають до прислівників і слова інших частин мови – частки, сполучники, вигукі. У граматиці А. Кримського у терміні *наріччя* використано твірну основу від *наречіє* в українізованій фонетичній обробці. Вчений пропонує запровадити цей варіант замість терміна *прислівник*, який він вважав «диким», ототожнюючи його з поняттям «прислів'я» [4, с. 2 – 3].

У вченні про сполучник (*σύνδεσμος*) увага звертається лише на його відношення до змісту речення. Діонісій Фракійський, розглядаючи 8 груп сполучників, має на увазі їх роль у відповідних (умовних, часових, причинових) підрядних реченнях. Поряд із власне сполучниками до цієї частини мови Діонісій відносив різного роду частки та підсилювальні слова. Визнаний самостійною незмінною частиною мови ще античними граматиками, *сполучник* у східнослов'янських граматиках позначали терміном *союзъ*, що був калькою від відповідного грецького (*υἰνδευμντ*) та латинського (*coniunctio*) слова [11, с. 633]. Уперше стислий опис цього класу слів з погляду структурних особливостей і виконуваних функцій здійснено у граматиках Л. Зизанія та М. Смотрицького. Термін *сполучник* [9, с. 9] уперше вживає О. Огоновський у «Граматиці руського язика» (1889). Проте згодом у граматиці С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера запроваджено термін *злучник* (для «злучення слів чи цілих мислей» [10, с. 45]). Його використовують Є. Тимченко (1907), Г. Шерстюк (1907), В. Сімович (1919) [9, с. 10] та інші лінгвісти. А. Кримський вважає вдалим церковнослов'янський термін *союзъ*, який радить залишити у користуванні, однак не заперечує доцільності використання паралельно терміна *злучник* [4, с. 3].

Національна ідея підштовхувала мовознавців до пошуку оптимальних варіантів творення лінгвістичних термінів, що відповідали б усім нормам української мови. У 1862 р. вийшла у світ українською мовою граматика німецької мови невідомого автора, де натрапляємо на перші, не завжди вдалі спроби вжитку україномовної термінології: *суцциникъ* (іменник), *приложникъ* (прикметник), *дєслово* (дієслово), *предложникъ* (прийменник), *прислово* (прислівник), *соключникъ* (сполучник), *числовникъ* (числівник), *чувственникъ* (вигук).

Активний процес творення українських термінів продовжується у XX ст. Ряд термінолексем, запропонованих С. Смаль-Стоцьким та Ф. Гартнером у такому ж вигляді чи з деякими змінами вживаються у сучасній українській мові. Серед них назвемо *прикметник*, *злучник*, *дієіменник*, *дієприслівник*, *оклик* та інші [10, с. 20]. У той час граматисти мали у своєму розпорядженні безліч варіантів для позначення одного і того самого поняття, ніби пропонуючи користувачам вибрати з них найбільш вдалий. Так, серед «частей мови» у

Є. Тимченка виявляємо такі назви: *речівник, чи ймення річеве* (іменник); *прикметник, чи ймення прикметне*; *числівник, чи ймення числове*; *займенник*; *часівник* на позначення дієслова; *прислівок* для найменування прислівника, дієприслівника та дієприкметника; *прийменник*; *злучник* (сполучник); *викрик* (вигук). Термінологію Є. Тимченка позитивно оцінив І. Огієнко, як «саму цікаву» і «збудовану на науковому ґрунті» [9, с. 13]. Але не всі мовознавці погоджуються з такою думкою. Скажімо, Н. Москаленко критикує терміни, запроваджені Є. Тимченком, називаючи їх невдалими: «головною вадою є те, що вони всі разом не створюють єдиної системи: ні за структурою, ні за принципом творення... вони неточні, вузькі» [6, с. 87], незручні для вжитку, бо деякі складаються з двох слів, а інші не відповідають принципам творення термінів за значенням. Зазначимо, що із середини ХХ ст. мовознавчі (у тому числі й морфологічні) терміни вже стають об'єктом наукового вивчення.

Мовознавець І. Вихованець сміливо пропонує у своїх працях замінити деякі терміни (скажімо, замість терміна *іменник* – «*предметник*»; замість *частки* – «*видільник*»; замість *прислівника* – «*обставинник*» та ін.) [2, с. 5]. У праці «Теоретична морфологія української мови» [2], що має важливе значення для вивчення морфологічної будови мови автори вперше пропонують ввести до наукового вжитку певні морфологічні терміни. Вчені розглядають центральні питання морфології, морфологічні одиниці та морфологічний словотвір, подають не зовсім традиційну, нову інтерпретацію частин мови і морфологічних категорій.

Отже, сучасний етап українського мовознавства характеризується численними досягненнями вітчизняних учених, що демонструють появу нових наукових напрямів і підходів до вивчення проблем морфології, уточнення та нової дефініції граматичних термінів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Амирова Т. Очерки по истории лингвистики / Т.Амирова, Б.Ольховиков, Ю. Рождественский – М., 1975. – 213 с.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : академічна граматики української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська; за ред. І. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: морфологія / Анатолій П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 1996. – 437 с.
4. Крымский А. Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья. Т. II / А. Крымский. – М., 1907. – 144 с.
5. Лукин О. К обоснованиям общих и типологических проблем теории частей речи / О.Лукин – М.: Academia, 2003. – 228 с.
6. Москаленко Н.А. Нарис історії української граматичної термінології / Наталя Анатоліївна Москаленко. – К. : Рад. школа, 1959. – 224 с.
7. Оленич Р. Вчення Діонісія Фракійця про частини мови / Роман Оленич // Збірник робіт аспірантів романо-германської і класичної філології. Вид-во Львів. унів. – № 3. – 1962. – С. 131-133.
8. Панько Т.І. Українське термінознавство / Таміла Іванівна Панько, Ірина Миколаївна Кочан, Галина Петрівна Мацюк. – Л: Світ, 1994. – 216 с.
9. Полюга С.М. Греко-римська традиція у становленні української граматичної термінології (на матеріалі морфології): автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.14. / С.М. Полюга – К., 2013. – 19 с.
10. Смаль-Стоцький С. «Руска граматыка». Степан Смаль-Стоцький, Теодор Гартнер – Л., 1893. – 180 с.; 2-е вид. – Відень, 1907. – 242 с.; 3-є вид. – Львів – Відень, 1914. – 202 с.
11. УМЕ 2004 – Українська мова : енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – 818 с.
12. Apollonii Dyscoli quae supersunt. Scripta minora / Recensuerunt apparatus criticum commentarium indices adiecerunt R. Schneider et G. Uhlig // In:Grammatici Graeci. – Vol. 1. Lipsiae, 1878. – 264p.
13. Aristoteles Poetik. Griechisch / Deutsch. Übersetzt und herausgegeben von M. Fuhrmann. Philipp Reclam Jun. Stuttgart, 1982. – 183 s.
14. Dionysii Thracis Ars grammatica / Ed. G. Uhlig. – Lipsiae, 1883. – 224 p.
15. Platonis Opera. Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis. – Т. 1 – Sophista, Cratylus; Т. 2 – Parmenides / Rec. J. Burnet. – Oxonii, 1910. – 311 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Полюга – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри класичних, візантійських і середньовічних студій Українського Католицького університету.

Наукові інтереси: компаративістика, історія та рецепція античної філології в Україні, старогрецька мова.

КАТЕГОРІЯ ЕПІСТЕМІЧНОЇ МОДАЛЬНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Ірина ПЯНКОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано різні підходи до визначення категорії епістемічної модальності в мовознавстві, описано різновиди її значень та охарактеризовано різноманітні засоби її репрезентації в німецькій мові.

Ключові слова: модальність, епістемічна модальність, суб'єктивна модальність, об'єктивна модальність, епістемічні лексеми.

In the paper the different methods of approach to the determination of the category of epistemic modality in linguistics are analysed, the various means are described and different devices of the representation in German are defined.

Key words: modality, epistemic modality, subjective modality, objective modality, epistemic lexemes.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Явище модальності як лінгвістична категорія, яке неподільно пов'язане з логікою, надзвичайно складне та багатоаспектне, оскільки модальність входить до числа найбільш важливих функціонально-семантичних характеристик морфологічних та синтаксичних одиниць і є визначальною ознакою судження як форми мислення. Різні види модальності неодноразово ставали предметом наукових розвідок провідних вітчизняних та закордонних лінгвістів. Зокрема, дослідженню цієї проблеми присвятили свої праці В.В. Виноградов, І.Р. Вихованець, А.П. Грищенко, Н.В. Гуйванюк, Г. Дросінгер, Г.О. Золотова, А.В. Корольова, Дж. Лайонз, Й. Нуйц, Ф.Р. Палмер, А.М. Приходько, О.О. Селіванова, Н.В. Скибицька, В.М. Ярцева та багато інших. Проте епістемічна модальність як окремих вид модальності, різновиди її модальних значень та засоби вираження в німецькій мові потребують більш детального аналізу.

Об'єкт дослідження становлять лексичні засоби репрезентації епістемічної модальності в німецькій мові.

Завдання пропонованої статті полягають у систематизації підходів до визначення категорії епістемічної модальності, встановленні засобів її репрезентації в німецькій мові на різних мовних рівнях.

У сучасній модальній логіці диференціюють різноманітні види модальності:

1) **деонтична модальність**, яка стосується способів вираження приписів у формі поради, побажання, правила поведінки чи наказу, які зумовлюють людину на конкретні дії, напр.: *Eva darf einem nicht auf die Nerven gehen. Eva muss verschwinden;*

2) **алетична модальність**, котра спрямована на встановлення логічної чи фактичної детермінованості судження в термінах необхідності-випадковості чи можливості-неможливості інформації, напр.: *Wenn Eva weint oder schreit, muss auch gelten, dass sie schreit oder weint;*

3) **фізична модальність** охоплює фізичні характеристики певного виду діяльності, напр.: *Eva kann einem auf die Nerven gehen;*

4) **булетична модальність** стосується сфери бажань, які спрямовані на реальність, напр.: *Eva will einem auf die Nerven gehen;*

5) **евіденційна модальність** спрямована на підкреслення очевидності повідомлення: *[Ich habe gehört:] Eva soll auch andern auf die Nerven gehen.*

6) **епістемічна модальність** репрезентує сподівання, яві висловлює мовець на підставі попереднього знання, напр.: *Eva weint, also könnte sie einem auf die Nerven gehen wollen.*

Модальність може кодуватися різноманітними формальними засобами на зразок морфологічно-синтаксичних категорій модусу, модального інфінітиву, складнопідрядних речень умови тощо. Типовими лексичними засобами вираження модальності є прислівники, модальні частки, модальні дієслова та низка інших дієслів із семантикою модальності (*bleiben, drohen, gedenken, pflegen, scheinen, versprechen, wissen* та ін.) [6, 7].

Епістемічна модальність – термін, що походить від грецького слова “episteme”, котре означало в античній філософії вищий тип безсумнівного, достовірного знання – виражена у судженні інформація про ступінь його обґрунтованості. Епістемічна модальність передає, перш за все, значення достовірності/недостовірності, гіпотетичної модальності (припущення,

передбачення) та модальності логічної необхідності, сформульованої як висновок на основі міркувань мовця про очевидні для нього факти, попередніх знань, звичайного стану речей, свідчень очевидців тощо. Основними інструментальними засобами дослідження епістемічної модальності й епістемічної семантики, таким чином, є категорії достовірності / упевненості.

Розглядаючи епістемічну модальність як категорію, за допомогою якої мовець передає своє відношення до вірогідності повідомлюваного, слід однак зауважити, що її трактують не як сукупність суб'єктивних зв'язків, а як характер модального відношення суб'єкта ситуації до її денотативного змісту, ступінь впевненості суб'єкта у реальності події чи дійсності ситуації [8: 3].

Епістемічну модальність визначають у фаховій літературі або як одне ціле (Ф.Р. Палмер) або як протиставлення суб'єктивної і об'єктивної епістемічної модальностей (Г. Дівальд, Ф. Кіфер, М. Хундт). Для всіх варіантів дефініцій модальності спільним є те, що центральне місце відводиться мовцю: засобами епістемічної модальності він повідомляє про вірогідність висловлення в більшій чи меншій мірі.

Об'єктивно-суб'єктивне розмежування епістемічної модальності запропонував Дж. Лайонс (1977): об'єктивна епістемічність передбачає, що якісь події є можливими або необхідними на підставі логічних висновків, тоді як суб'єктивна епістемічна модальність відображає оцінку мовця стосовно стану речей. Проте чимало лінгвістів не поділяли таких поглядів на проблему, виходячи з того, що епістемічні висловлення є виключно суб'єктивними, тобто перформативними, що й інтерпретується в певному контексті (напр., у питальних реченнях і претеритних формах). Зокрема, Й. Нуйц розвинув іншу концепцію, запропонувавши термін «інтерсуб'єктивність»: у суб'єктивному висловлюванні мовець імплікує, що тільки йому відомо про стан речей, тоді як у інтерсуб'єктивна модальність передбачає, що певною інформацією володіє значна кількість осіб [8: 24].

В.З. Панфілов зазначає, що епістемічну модальність не можна віднести до об'єктивної, оскільки категоричне твердження може бути хибним з точки зору реального стану справ [4]. Цю думку підтримує і Т.А. Клепікова, яка наголошує на тому, що «зв'язок між об'єктом предикації та його ознакою, який відображається модальністю даного типу, не є чинником об'єктивної дійсності. Мовець (оцінюючий суб'єкт) тільки припускає існування такого зв'язку, він декларує не лише припущеність оцінки, але й можливу недостовірність стану справ» [2]. Звідси, при утворенні висловлення з епістемічною оцінкою важливу роль відіграє суб'єктивний умовивід мовця, а не тільки об'єктивність з точки зору наявних фактів.

На думку дослідниці Скибицької Н.В., епістемічна модальність (ЕМ) – це складник суб'єктивної модальності, яка зорієнтована на вираження значень вірогідності/достовірності, істинності повідомлюваного, ступеня повноти та характеру знань мовця про повідомлюване. Подальша субкатегоризація епістемічної модальності враховує в достовірності значення простої/категоричної/проблематичної упевненості, часткової (сумніву) та повної невпевненості. Вірогідність буває гіпотетичною, можливою, близькою до реальної, бажаною та необхідною. ЕМ кваліфікується ще як впорядкована система доказових знань, що реалізована в певному тексті у вигляді умовисновку, і як виражене в тексті ставлення до опосередкованих знань. Складником ЕМ є евіденційність, котра пов'язана з джерелом інформації повідомлення, яке робить мовець, і виражає значення, близьке до ступеня упевненості мовця у своєму повідомленні.

З'ясування вираженої в тексті оцінної позиції мовця розкриває зв'язок значень категоричності з ввічливістю, ЕМ з категорією заперечення тощо. ЕМ охоплює явища, неоднорідні за обсягом значення, граматичними особливостями, ступенем оформлення на різних рівнях мовної системи. Засоби вираження ЕМ – модифікатори об'єктивної модальності – становлять частину засобів суб'єктивної модальності. Вони охоплюють окремі лексико-граматичні класи слів (допоміжні модальні та епістемічні дієслова, модальні прислівники, частки), функціонально еквівалентні з ними словосполучення, вставні конструкції, модальні фрази, порядок слів у реченні, складнопідрядні речення тощо [6: 35].

На думку Г. Лихолая, мовець (суб'єкт) у певний момент часу перебуває стосовно об'єктів чи смислів у певному епістемічному стані. При необхідності він може просигналізувати про це відповідними мовними засобами, зокрема епістемічними

лексемами. Кожен концепт епістемічного типу співвідноситься з чітким набором лексичних засобів та переходить у відповідну семему, перетворюючись через призму національної свідомості та специфікуючись у ній стосовно мовної картини світу [3: 27].

Когнітивна оцінка здобутого (емпіричного, практичного, досвідного) чи вивідного (виробленого) знання здійснюється на основі його співвіднесеності з епістемічним еталоном – істиною за шкалою “повне знання – неповне знання – незнання”, на якій можуть позиціонуватися такі додаткові епістемічні імпульси, як “розуміння” / “нерозуміння”, “віра” / “невіра” (модифікований конструкт А.М. Приходька). Суб’єкт, здійснивши такого роду оцінку стосовно певного об’єкта позамовного світу, перебуває в епістемічному (ментальному) стані, що є результатом осмислення фрагмента епістемічного світу з позиції його відповідності реальному та належному. При цьому маркування якості та кількості знання індивідом відбувається в мисленні через епістемічний модус (мисленнєвий маркер), а в мовленні – через епістемічну модальність (мовленнєвий маркер) [3: 30].

Епістемічні оператори сигналізують рух мовленнєвої особистості в напрямку істини, де повне знання може супроводжуватися імпульсами розуміння, напр.: *Aber im Innersten wusste er natürlich, dass der Krieg verloren war*; віра – корелюватися з високим ступенем переконаності (*Glaube* ↔ *Gewissheit* ↔ *Überzeugung*); невіра – із сумнівною, тобто з переконаністю низького ступеня (*Glaube leidet keinen Zweifel*; *Zweifel ist des Glaubens Feind*); незнання – із нерозумінням, напр.: *Du weißt nicht, wie schön die Insel ist*.

Епістемічний компонент знаходить своє втілення практично на всіх рівнях мовної системи – на фонетичному (інтонація, модуляція, впевнене / неупевнене проголошення тощо), на морфологічному (деякі види умовного способу як покажчики неповного знання), на лексичному (епістемічні дієслова з наголошенням різних видів епістемічного стану – на зразок *ahnen, annehmen, denken, glauben, kennen, meinen, vermuten, wissen*, модальні дієслова *dürfen, können, mögen, müssen, sollen, wollen*, модальні слова *offenbar, sicher, wahrscheinlich, zweifellos* тощо, епістемічні іменники *Glaube, Kenntnis, Meinung, Vermutung, Wissen* та епістемічні прикметники, напр., *ahnungslos, glaubhaft, kennerhaft, verständlich*), на синтаксичному (структура речення та порядок слів як специфікатори модальності). Окрім того, засоби кодування метазнання можуть набувати й міжрівневого характеру у вигляді лексико-граматичних (слова-релятиви як виразники різних нюансів метазнання) та прагмасемантичних (імпульси сумніву чи незнання в мовленнєвому акті) елементів [9].

У комплексі зазначених засобів одне із чільних місць посідають епістемічні лексеми. Саме вони є чи не найпродуктивнішим компонентом у палітрі мовних одиниць, що спеціалізуються на вираженні „метазнаннєвої” оцінки пропозиційного змісту висловлення. З одного боку, епістемічні лексеми фіксують у своїй семантичній структурі та у своєму граматичному вираженні той лінгвокогнітивний алгоритм, що скеровує шляхи і способи національно-культурної інтерпретації знання в мовній картині світу, а з іншого, – вживання таких лексем дозволяє вибудовувати той когнітивно-дискурсивний каркас повідомлюваного, що є адекватним його епістемічному стану в певний час і в певному місці, тобто не тільки здійснювати дискурсивні замальовки, але й маркувати та оцінювати епістемічну якість цих замальовок [1: 3].

Лексичні одиниці зі значенням епістемічної модальності повідомляють, що мовець висловлює ставлення до предмета повідомлення в психологічному аспекті. Диференційними семами модальних слів зі значенням епістемічної модальності є **позитивне ставлення** мовця до повідомлюваного (*dankbar, glücklicherweise, hoffnungsvoll, sicher*), **негативне ставлення** мовця до повідомлюваного (*entsetzlich, furchtsam, unglückseligerweise, unseligerweise, zweifelhaft, zweifelnd*) і **зважене ставлення** мовця до повідомлюваного (*freieraus, offen, seltsam, sonderbarerweise*). Наприклад: *Über den Fall Stenger ist allmählich glücklicherweise etwas Gras gewachsen*; „Der Weg ist das Ziel!“, sagte mir anfangs meines Studiums ein Mitbewohner, als ich mal wieder zweifelnd bei Kaffee und Zigarette über den Sinn meines Studiums grübelte; **Offen** gestanden frage ich mich dabei, wie man so dumm sein kann, überhaupt auf so einen Blödsinn zu reagieren.

За основу для аналізу використовують функціональні фактори, класифіковані Й. Нуйцом [9]. Зокрема, він розрізняє власне епістемічні модальні слова (*modal adverbs*), предикативні

прикметники з епістемічним значенням (*modal adjectives*), когнітивні предикати (*mental state predicates*) та модальні дієслова (*modal auxiliaries*) та визначає чотири релевантні функціональні фактори:

1) суб'єктивну або інтерсуб'єктивну евіденційність – різновид епістемічної кваліфікації, котра базується на суб'єктивному знанні мовця і передбачає особисту відповідальність або презентує очевидність висловлюваного: *Immer nur die Sahne abschöpfen und andere dafür den Kopf hinhalten lassen, ist meiner Meinung nach ziemlich schäbig; Ihr werdet jetzt wahrscheinlich denken: „Endlich tut sich mal wieder was!“*;

2) перформативність або дескриптивність – вираження актуальної оцінки мовця або оцінки іншої особи про минулі події: *So dachten wir, dass wir diese vierte und letzte Strecke an diesem Tag auf einer Arschbacke absitzen würden, doch zog sich diese 3,5 Stunden lange Fahrt im überfüllten Bus ganz schön hin*;

3) інформаційну структуру, тобто репрезентацію власне епістемічної кваліфікації: *Ist doch unglaublich peinlich, sich so zu geben*;

4) стратегію дискурсу – здійснення релевантного впливу через відношення мовця до слухача: *Ja ich glaube, das haben wir doch sehr deutlich gesagt*.

Підсумовуючи свої дослідження, Й. Нуйц робить висновок, що суб'єктивна презентація епістемічної кваліфікації є вирішальним фактором для використання когнітивного предиката або предикативного прикметника, тоді як модальні слова та модальні дієслова є в цьому сенсі набагато нейтральнішими.

З-поміж когнітивних предикатів найбільш чітко категорію епістемічності відображають дієслова *kennen, wissen, feststehen* (повне знання), *behaupten* (ствердження), *bestehen, beharren* (наполягання), *annehmen, kalkulieren, vermuten* (припущення), *beurteilen, finden, denken, glauben, meinen, urteilen* (недостовірне знання на основі раціональних висновків), *zweifeln* (сумнів), *ahnen, erwarten, voraussehen* (очікування / передбачення / передчуття), *ahnen, befürchten, fürchten* (побоювання), *irren, wähnen* (невірна думка), *scheinen* (здаваність), *hoffen* (сподівання), *anvertrauen, betrauen, offenbaren* (довіра), *verstehen, begreifen* (розуміння) тощо, напр.: *Ich kenne die Gegend wie meine Westentasche; Das Essen ist wirklich gut, ich kann das beurteilen, denn ich bin krüsch; Ich bekam eine gefeuert, ohne zu wissen oder auch nur zu ahnen, wofür, und die Diskussion war beendet*.

Епістемічні модальні слова й прикметники утворюють доволі чисельне й гомогенне угруповання, яке також можна розмежувати за шкалою ймовірності (ступенем відповідності дійсному стану речей) [3; 31]: *wissentlich, bekannt, vertraut, wahr, wahrhaft, wahrhaftig, wirklich* (лексемі повного знання); *offenbar, offenkundig, offensichtlich, evident, klar* (очевидність), *gewiß, bestimmt, sicherlich, zuversichtlich* (впевненість); *überzeugt* (переконаність); *verständlich, begreifen, begreiflich* (розуміння); *anscheinend, eventuell mutmaßlich, vermutlich, vielleicht, wahrscheinlich, wohl* (припущення); *fragwürdig, zweifelhaft* (сумнів); *voraussichtlich* (передбачення); *hoffentlich* (сподівання); *falsch, fälschlich, unwahr, irrig* (хибність знання), напр.: *Das darf doch einfach nicht wahr sein; Die werden sich so krumm und bucklig gelacht haben, dass sie heute vermutlich noch Mühe haben, wieder aufrecht zu sitzen; Mit dem Diplom stünden die jungen Beamtinnen und Beamten vor einer soliden und hoffentlich erfolgreichen Karriere*.

Для аналізу епістемічного функціонування модальних дієслів зазвичай вирокистовують так звану шкалу достовірності, напр., *könnte > kann / mag > sollte > müsste / dürfte > wird > muss*. При цьому, дієслова *können* і *müssen* визначають як власне епістемічні, а *dürfen* і *mögen* мають додатковий контекстуальний компонент [8: 8], напр.: *Doch Dr. Schweidnitz war der Ansicht, dass jemand, der von so weit her kommt, um ein Loch zu sehen, nichts anderes als ein Geologe sein könnte; Er kam aus New Orleans. Jemand, der so wenig aufregend war, konnte aus New Orleans sein; Ein leidender Gesichtsausdruck mag zur Hilfe veranlassen; Du solltest eigentlich wissen, dass Quantität nicht das Gegenteil von Qualität ist, sondern eine ihrer Komponenten; Als Maurer müsstest Sie eigentlich wissen, wo vorne und hinten ist; Die weitere Entwicklung dürfte nach Ansicht der Expertin den bisherigen Trend bestätigen; Dieser Zustand wird wahrscheinlich noch lange anhalten; Die Sonne muss im Westen untergehen*.

Таким чином, факт упевненості / невпевненості мовця в істинності повідомлюваного має суттєве значення для здійснення комунікації. Епістемічна модальність з її багатим семантичним спектром (від ствердження впевненості, достовірності, вірогідності до вираження сумніву, невпевненості, можливості, припущення), може бути репрезентована у мовленні за допомогою різних засобів, найпродуктивнішим з яких є лексичні: дієслова з когнітивною семантикою, модальні слова та предикативні прикметники з епістемічним значенням, а також модальні дієслова.

Дослідження різноманітних феноменів модальності в німецькій мові відкриває широкі перспективи для наукових пошуків, зокрема, з галузі функціонування модально-логічних операторів на дискурсивному рівні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Герасімова Г.Л. Лінгвокогнітивні та дискурсивні властивості епістемічної лексики сучасної німецької мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови. / Г.Л. Герасімова. – Запоріжжя: Запорізьк. нац. ун-т, 2005. – 22 с.
2. Клепикова Т.А. Особенности актуализации модального компонента значения глаголов типа seem, look, appear // <http://www.pomorsu.ru/body.php>
3. Лихолай Г.Л. Когнітивно-семантична концептуалізація метазнання в сучасній німецькій мові / Г.Л. Лихолай // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. – 2004. – № 4(63). – С. 27-32.
4. Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конституировании структуры предложения и суждения / В.З. Панфилов // Вопр. языкознания. – 1977. – № 4. – С. 37-48.
5. Скибицька Н.В. Епістемічна модальність в англійській мові (діахронний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови. / Н.В. Скибицька. – К. : Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2004. – 21 с.
6. Abraham W. Wie ist die historisch spezifische Ausgliederung der Modalitäten bei den deutschen Modalverben denkbar? / W. Abraham – LingBer, 2008. – S. 183–210.
7. Droessinger G. Zum Begriff und zu den Arten der Modalität in der Linguistik. Žmogus ir Žodis [Central and Eastern European Online Library], 2004 <http://www.cceol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=25caad49-0642-422d-8f12-5c8759083cb4>
8. Horváth K. Epistemische Modalität im Deutschen und Ungarischen. Thesen der Dissertation. / K. Horváth. – Budapest, 2009. – 16 S.
9. Nuyts J. Epistemic Modality, Language, and Conceptualization: A cognitive-pragmatic perspective. / Jan Nuyts. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2001. – 429 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Пянковська – кандидат філологічних наук, обраний доцент, в.о. завідувача кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: функціональна граматики, типологія німецької мови, зіставне вивчення німецької й української мов.

ПРИКМЕТНИКИ ДЕОНТИКО-ОЦІННОЇ СЕМАНТИКИ В РАНЬОНОВОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ У. ШЕКСПІРА)

Наталія САВЕЛЬЄВА (Луганськ, Україна)

Статтю присвячено вивченню специфіки функціонування деонтико-оцінних прикметників important, essential, crucial, appropriate, proper, fitting як засобів вираження деонтичної модальності у ранньонovoанглійській мові на матеріалі творів У. Шекспіра. Автором було доведено, що функціонування цієї групи прикметників у матеріалі дослідження є спорадичним, а їх формування як засобів реалізації деонтичної семантики розпочалося наприкінці ранньонovoанглійського періоду.

Ключові слова: деонтична модальність, деонтична семантика, деонтико-оцінні прикметники, комплемент, спонукальний суб'юнктив.

The articles discusses the use of deontic-evaluative adjectives important, essential, crucial, appropriate, proper, and fitting as means of expressing deontic modality in Early Modern English on the basis of Shakespeare's works analysis. As a result, it has been concluded that the functioning of this group of adjectives in Early Modern English was sporadic, and their role in realizing deontic semantics started growing at the end of Early Modern English period.

Key terms: deontic modality, deontic semantics, deontic-evaluative adjectives, complement, mandative subjunctive.

Стійкий інтерес лінгвістів до модальності як універсальної категорії зумовлений багатьма факторами, серед яких: необхідність розрізнення логічної та лінгвістичної категорій модальності, невизначеність категоріального статусу модальності в мовознавстві, широкий спектр модальних значень, розмаїття засобів представлення модальної семантики в мовах світу тощо.

Питання реалізації модальності неодноразово привертало увагу дослідників [2; 5]. Дослідження засобів вираження модальної семантики в англійській мові як в синхронії, так і в діахронії було предметом окремих розвідок вітчизняних і зарубіжних науковців [4; 6]. Традиційно, у якості основних виразників модальної семантики розглядають модальні дієслова і модальні слова, а також спосіб дієслова. Рідше дослідники вдаються до вивчення інших способів модальної кваліфікації висловлювань, наприклад, предикатів пропозиційної настанови [8; 10], предикатів інтерпретації [9] або прикметників деонтико-оцінної семантики [13; 14]. Попри наявність низки праць, присвячених дослідженню засобів вираження модальності в англійській мові, недостатньо вивченою залишається еволюція засобів вираження деонтичної модальності в англійській мові, зокрема специфіка функціонування прикметників деонтико-оцінної семантики в період з 1500 по 1700 рр., тобто у ранньовікторіанській мові.

Таким чином, актуальність нашої статті замовлена інтересом сучасних лінгвістичних студій до представлення засобами мови модальності як універсальної категорії. Її своєчасність також детермінована необхідністю вивчення особливостей функціонування прикметників деонтико-оцінної семантики як експлікаторів деонтичної модальності у ранньовікторіанській мові, а саме – у корпусі творів У. Шекспіра.

Прикметники зі значенням важливості (*importance adjectives*) *important, essential, crucial* і прийнятності (*appropriateness adjectives*) *appropriate, proper, fitting* вважають прикметниками деонтико-оцінної семантики [13; 14]. Під деонтико-оцінною семантикою цих прикметників ми розуміємо можливість їх використання для кваліфікації ситуацій або подій у термінах деонтичних понять „дозволено”, „заборонено”, „обов’язково”, „прийнятно” [3: 99]. Досліджуючи особливості їх функціонування в конструкціях на зразок “*It is Adj + complement*” у пропозиції до реалізованих різними засобами комплементів, мовознавці виокремлюють дві семантичні групи останніх [13: 227]. Комплементи першої групи – спонукальні комплементи (*mandative complements*) – маніфестують бажану дію, що оцінюється як прийнятна, важлива тощо, позначені „внутрішньо потенційною природою” [14: 179] та формально представлені за допомогою нефінітного (*to*-інфінітив) додатка або фінітного (*that*-clause) з предикатом, реалізованим дієсловом у формі суб’юнктива, індикатива або модальним дієсловом. Інша група комплементів отримала назву пропозиційних. Вони виражають заяву, твердження, що можна спростувати, поставити під сумнів [14: 170].

У сучасній англійській мові такі прикметники, що постають компонентами складного іменного присудка та приєднують комплемент, виражений спонукальним різновидом умовного способу, є частотним способом вираження деонтичної (в аспекті обов’язковості, дозволеності, забороненості або прийнятності з погляду певної системи норм) оцінки [14: 178-179]. Розглянувши функціонування та особливості комплементів зазначених прикметників у діахронії, А. Ван Лінден, К. Девідс дійшли висновку, що становлення їх як засобів реалізації деонтико-оцінної семантики почалося наприкінці ранньовікторіанського періоду.

Проаналізуємо можливості вираження деонтичної модальності за допомогою прикметників *important, essential, crucial, appropriate, proper, fitting* у конструкції “*It is Adj. + complement*” у творах У. Шекспіра. Вивчення корпусу творів У. Шекспіра, а також звернення до даних етимологічних словників дозволить більш точно визначити початок становлення досліджуваної групи прикметників як засобів реалізації деонтичної модальної семантики.

Лексеми *crucial, appropriate* у корпусі творів Шекспіра не представлені, що певним чином корелює з даними етимологічного словника. Наприклад, прикметник *crucial* був запозичений в англійську мову лише на початку 18 ст. Щодо лексеми *appropriate*, то попри те, що її входження в англійську мову датується початком 15 ст., її можливість

функціонування як засобу вираження деонтичної модальності залишається недоведеною. У той час вона могла реалізовувати значення 'відповідний' [11]. Утім, відповідність чому (моральному правилу, закону) чи відповідність чого (розміру, кольору) мається на увазі, незрозуміло.

Прикметники важливості *important*, *essential* зустрічаються а шекспірівському корпусі спорадично, а маніфестація деонтичної оцінки подій або ситуації за допомогою них не відбувається, оскільки в ранньоніовоанглійській мові вони не використовуються для вираження досліджуваної нами семантики, а саме обов'язковості, дозволеності, забороненості, прийнятності. За даними етимологічного словника запозичення прикметника *essential* з латини відбулося у середині 14 ст., а його перше використання у значенні необхідності (можливо, деонтичної) зафіксоване у 1520 р. Функціонування прикметника *important* в англійській мові починається у 15 ст. [12], а за даними іншого словника – наприкінці 16 ст. [11], у значенні 'вагомий, впливовий'. Інформація щодо вираження ними деонтичної семантики (обов'язковості, прийнятності) у словниках відсутня. Можливо, розширення матеріалу дослідження за рахунок інших творів ранньоніовоанглійського періоду дозволить більш точно визначити початок їх функціонування у якості реалізаторів деонтичної модальності.

Вираження деонтичної модальності за допомогою лексеми *proper* представлене в нашому матеріалі лише одним контекстом його вживання, наприклад:

(1) *IAGO. I charge you get you home. EMILIA. Good Gentlemen, let me have leave to speake: 'Tis proper I obey him; but not now* (Oth., 3479 – 3483).

В етимологічних словниках зазначено, що вперше уживання лексеми *proper* у значенні 'відповідний правилам, правильний, прийнятний' розпочалося з середині 14 ст., утім, його використання у ранньоніовоанглійській мові (у творах Шекспіра) для вираження деонтичної семантики є обмеженим [11].

Суб'єктом модальної оцінки у прикладі (1) є мовець, який оцінює потенційну ситуацію [*I, obey him*] як належну. Ситуативний контекст, а саме – соціальні ролі учасників ситуації (чоловік та жінка) імплікують норму, на якій ґрунтується оцінювання, а отже, дозволяють переформулювання референційної ситуації в родову: „*It is proper all wives obey their husbands*” („прийнято, щоб усі жінки підкорялися своїм чоловікам”).

Пор. з наступною ілюстрацією, у якій відбувається вираження іншого значення прикметника *proper*, а саме – 'властивий, притаманний':

(2) *POLONIUS. <...> but beshrew my iealousie: it seemes it is as proper to our Age, to cast beyond our selues in our Opinions, as it is common for the yonger sort to lacke discretion* (Ham., 1008 – 1017).

У цьому контексті однозначна інтерпретація є ускладненою. З одного боку, відсутня семантика бажаності реалізації маніфестованої за допомогою нефінітного компонента дії. На погляд А. Ван Лінден, К. Девідс, імплікація бажаності актуалізації дії або події є основним диференційним чинником, що дозволяє розрізнити деонтико-оцінні вживання досліджуваної групи прикметників від недеонтичних, спрямованих на вираження заяви, твердження, що може бути спростованим. З іншого боку, нереференційний характер змальованої ситуації, її спрямування на представлення того, „як узагалі буває”, надає нам можливість тлумачити цей приклад (2) з погляду репрезентації норми-традиції, норми-звичаю.

Прикметник *fitting* також не представлений у корпусі творів У. Шекспіра. Проте, частотним є використання лексеми *fit* (adj.) у досліджуваній конструкції "*It is Adj. + complement*". Оскільки, за даними словників *fit* (adj.) (*conformed to a standard of duty, propriety, or taste; proper* [12]) так само, як і *fitting* (adj.) уживається на позначення „прийнятності”, проаналізуємо можливість приписування йому деонтико-оцінного потенціалу.

(3) *BASTARD. I have heard him oft main-taine it to be fit, that Sonnes at perfect age, and Fathers declin'd, the Father should bee as Ward to the Son, and the Sonne manage his Reuennue* (Lr., 405 – 408).

(4) *BASTARD. Sir, I thought it fit, to send the old and miserable King to some retention, whose age* (Лг., 2990 – 2998).

У текстових фрагментах (3) – (4) вираження прийнятності певної ситуації позначене високою мірою суб'єктивності. Посиленню її сприяє наявність маніфестантів епістемічної модальності *maintain* (v.) 'уважати' та *think* (v.) 'думати, уважати', відсутність експліцитно репрезентованого критерію оцінювання, тобто (для деонтичної модальності) норми, згідно з якою виражена в комплементі ситуація оцінюється як належна. Якщо для прикладу (3) оцінювання відбувається на підставі особистісних уподобань і, можливо, бажань, то в контексті (4) таким „стандартом” постають умови ситуації, вимоги здорового глузду. Так само, у текстовому фрагменті (5) йдеться про логічну необхідність, суттєвість актуалізації потенційної ситуації для подальшого перебігу подій:

(5) *KING. There's matters in these sighes. These profound heaves you must translate; Tis fit we understand them* (Нам., 2587 – 2591).

Можливість виділення деонтичної семантики та інтерпретація комплементу як спонукального наявна в текстовому фрагменті (6):

(6) *GENTLEMAN. It is not fit your Lordship should vndertake euery companion, that you giue offence too* (Сум., 865 – 866).

Щодо реалізації комплементу, то актуальною для ранньоновоанглійської мови є тенденція до варіативності засобів його репрезентації за допомогою інфінітивних конструкцій, конструкцій з модальними дієсловами, спонукальним різновидом суб'юнктива [10: 157] або індикативом. Визначити перевагу будь-якого з наявних варіантів не виявляється можливим за відсутності достатньої кількості вживань.

Таким чином, проаналізований матеріал свідчить, що розвиток деонтико-оцінної семантики прикметників *important, essential, crucial, appropriate, proper, fitting* починається не раніше, ніж у ранньоновоанглійському періоді, а у деяких з них – пізніше. Їх уживання як маркерів деонтичної модальності у ранньоанглійській мові позначене спорадичністю. Адекватне тлумачення комплементу, що характеризується за допомогою них, як спонукального уможлиблюється зверненням до контексту й урахуванням позалінгвальних чинників. Подальші перспективи дослідження вбачаємо у дослідженні деонтико-оцінних значень в інших прикметників та у вивченні особливостей їх використання для вираження деонтичної семантики в історії англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Интерпретационные глаголы: семантическая структура и свойства // Русский язык в научном освещении. – 2004. – № 1(7). – С. 5 – 22.
2. Бабакина Т. Н. Становление модальных глаголов как выразителей внутренней модальности в немецком языке (сопоставительный анализ готского, древне-, средне- и ранневерхненемецкого языков) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Бабакина Т. Н. – Томск, 2006. – 45 с.
3. Бабічева Н. О. Види деонтичних модальних значень / Н. О. Бабічева // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Сер. "Філологія". – 2008. – № 4. – С. 98 – 101.
4. Буниятова И. Р. Модальность древнеанглийского придаточного предложения / И. Р. Буниятова // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – Х. : Константа, 2000. – № 471. – С. 35– 41.
5. Ваулина С. С. Эволюция средств выражения модальности в русском языке (XI – XVI в.в.) / Ваулина Светлана Сергеевна. – Л. : ЛГУ, 1988. – 140 с.
6. Демидова И. А. Средства выражения побудительной модальности в русском и английском языках (на материале газет) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01, 10.02.19 / Демидова Ирина Ахметовна. – Калининград, 2005. – 198 с.
7. Ермолаева Л. С. Система средств выражения модальности в современных германских языках (на материале немецкого, английского, шведского и исландского языков) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Л. С. Ермолаева. – М., 1964. – 15 с.
8. Зализняк А. А. Предикаты пропозициональной установки в модальном контексте / А. А. Зализняк, Е. В. Падучева // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М. : Наука, 1989. – С. 93 – 115.
9. Кустова Г. И. Предикаты интерпретации: ошибка и нарушение / Г. И. Кустова // Логический анализ языка : Языки этики / [Рос. акад. наук. Ин-т языкознания; под. ред. Н. Д. Арутюновой, Т. Е. Янко, Н. К. Рябцевой]. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 448 с. – С. 125 – 133.

10. A Comprehensive Grammar of the English Language / [Quirk R., Greenbaum S., Leech J., Swartvik J.]. – L. ; N.Y. : Longman Group Ltd., 1985. – 1179 p.
11. Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника : <http://www.etymonline.com>.
12. The American Heritage Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника : <http://dictionary.reference.com.htm>.
13. Van linden A. The Semantic Development of Essential and Crucial: Paths to Deontic Meaning / An Van linden, Jean-Christophe Verstraete, Hubert Cuyckens // English Studies. – 2008. – Vol. 89, № 2. – P. 226 – 247.
14. Van linden A. Complementation of Deontic-Evaluative Adjectives in Extraposition / An Van linden, Kristin Davidse // Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae / ed. Terese Fanego. – 2009. – Vol. 42, № 1. – P. 170 – 211.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Савельєва – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: історія англійської мови, історична прагматика.

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОПИСУ ВЕЛИКОЇ ТА МАЛОЇ ЛІТЕРИ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Тетяна ХОМЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються питання орфографії німецької мови. Характеризується один з важливих аспектів орфографічної реформи 1996 р.: зміни у правилах правопису, зокрема написання великої та малої літери на початку іменників, субстантивованих частин мови, займенникових звертань, порядкових та кількісних числівників, найвищого ступеню порівняння прикметників у групах слів та словосполученнях. Обмірковується доцільність реформування цих правил у німецької мови.

Ключові слова: орфографія німецької мови; орфографічна реформа 1996 р.; правила правопису; написання великої та малої літери у словах; іменник; субстантивовані частини мови; доцільність реформування орфографії.

The orthography questions of German languages are viewed. One of the important aspects in the orthographical reform 1996 is characterized: changes of the orthographical rules, especially of the capital and small letters writing in the beginning of nomens, the substantive parts of speech, the pronominal salutations, the ordinal and cardinal numeral, the adjective superlative in the word combinations and word groups. Expediency of such orthographical rules reforming is thinking over.

Key words: German language orthography; orthographical reform 1996; the orthographical rules; the capital and small letters writing in the words; the nomen; the substantive parts of speech; expediency of orthographical rules reforming.

Створення орфографічної та графічної систем є невід'ємною складовою процесів уніфікації німецької мови, які внаслідок історичних причин незавершені навіть у наш час. Але при цьому орфографія та графіка призначені створювати базис для закріплення національної норми у письмовій формі. Письмова форма німецької мови, як і будь-якої сучасної мови, не може існувати без закріплення у словниках певних орфографічних правил, що є однаковими для всіх носіїв та користувачів цієї мови. Офіційні реформи орфографії мови є інструментом встановлення та впровадження нових правил.

Почате у 1996 р. нове реформування правопису німецької мови тематизує тільки сумнівні випадки та непевності старого правопису [8: 8-9] і намагається створити більш точні та прості орфографічні правила. Досвід такого реформування дуже цінний, оскільки він робить можливим аналіз факторів досягнення мети реформування та дозволяє уникнути типових помилок у майбутньому при встановленні орфографічних правил. До сумнівних випадків правопису німецької мови потрапили і правила написання великої та малої літери. Мета статті – охарактеризувати випадки вживання нового правопису великої та малої букви у німецьких словах і проаналізувати доцільність таких змін.

Питання правопису та його реформування знаходилися в центрі уваги німецьких дослідників з самого початку існування лінгвістичної науки. Їх розробляли Я. Грімм, А. Шлейхер, Г. Пауль, А. Нореєн. Зараз проблемою правильності німецької орфографії займаються Р. Бергман, Г. Брекеле, А. Капр, М. Корт, У. Маас, Д. Неріус, П. Паулі, Ш. Штрікер. До окремої групи треба віднести словники нового правопису видавництва Дудена, Лангеншайдта та словник Т. Іклера.

В німецькій мові написання слів з великої літери практикується приблизно 400 років [1]. Під час дискусій про реформу німецького правопису також розглядалися питання вживання великої та маленької літери у словах. Міжнародний комітет з питань німецького правопису вбачав з цього приводу три альтернативи, з яких і була обрана лише одна [8: 19-20]. Перший варіант полягав тому, щоб велику літеру на початку іменників замінити маленькою. Другий напрямок нововведень передбачав модифікувати написання слів з великої літери, зберігаючи стан речей в основному. Третя альтернатива вела до того, щоб докорінно реформувати вживання великої та малої літери у німецьких словах. З трьох шляхів реформування у силу вступила модифікація написання слів з великої та малої літери.

Це означало, що іменники в німецькій мові і надалі писатимуться з великої букви [8: 17]. Отже, в написання "істинних" іменників не виникало ніяких труднощів. Але правопис субстантивованих частин мови вимагав пильної уваги. Були визначені два вихідних правила у вживанні великої та малої літери на початку слова [1]. З одного боку, частина мови визначає, чи пишеться слово з великої літери. З іншого боку, якщо слово визнане іменником, його потрібно писати з великої літери. Основними ознаками іменника в німецькій мові є вживання артикля та прийменника перед ним, а також наявність відмінкових характеристик. За Дуденом [2: 49] велика буква на початку слова позначає початок речення, іменник, власну назву.

Але в німецькій мові з великої літери починаються також заголовки, назви текстів, субстантивовані частини мови, особові та присвійні займенники у формі звертання (Sie, Ihr, але du, dein), з великої букви може починатися ціле речення після двокрапки (Die Regel lautet: Multipliziert man...). Стосовно останнього випадку в силу вступило правило: якщо на місці двокрапки можна поставити тире або кому, то речення після двокрапки можна писати як з великої, так і з маленької літери (Die Zweien, die Dreien, die Vieren, die Fünfen:/- Alle/alle Noten waren in seinem Tagebuch).

Написання звертань на Sie та du було логічно врегульоване. На "Ви" ми звертаємося офіційно або до незнайомої особи, на "ти" – неофіційно, до своїх знайомих. До цього часу дружнє займенникове звертання (друга особа однини та множини) у листах та їм подібних текстах треба було писати з великої літери, а в усіх інших випадках – з маленької. За новими правилами займенникові звертання du та ihr, присвійні займенники dein та euer, рефлексивний займенник sich в усіх формах пишуться з маленької літери [2: 1138]. Таке вживання є цілком закономірним. Якщо автор та отримувач листа в дружніх та близьких стосунках, показ надмірної ввічливості через вживання форм Du та Ihr є безцільним. Свою ввічливість автор листа показує через вживання форми Sie.

Проблеми у вживанні великої літери виникають за К. Хеллером [6:19] тоді, коли "неіменники", наприклад, прикметники або дієприслівники використовуються як іменники. За старими правилами правопису, наприклад, треба було писати im voraus, за новими - im Voraus. Іменники, що використовувалися не номінально, починалися з маленької букви, зараз їх треба писати з великої букви (morgen abend - morgen Abend).

З маленької літери пишуться прислівники, прийменники та сполучники на -s та -ens (abends, namens), а також неозначені числівники ein bisschen, ein paar [2: 1132-1133]. З малої літери пишуться також дробі на -tel та -stel перед позначенням ваги та часу безпосередньо перед кількісними числівниками (ein viertel Kilogramm, gegen drei viertel acht). У всіх інших випадках дробі пишуться з великої літери (um Viertel vor fünf).

З великої літери треба писати позначення частин доби у поєднанні із словами gestern, heute, morgen (gestern Nacht) [3]. Поєднання слів, що позначають день тижня та час доби пишуться разом та з великої букви (Montagabend). До цього часу ці поєднання розглядалися як прислівники і тому вживалися з малою літерою (heute nachmittag) [4: 236].

У поєднаннях прикметника та іменника, прикметник, зазвичай, пишеться з маленької літери. Але у таких сполученнях, що є власними назвами, прикметник починається з великої літери (das Rote Kreuz). З великої літери пишуться також прикметники у назвах титулів (Königliche Hoheit), класифікацій у біології (Roter Milan), календарних датах (Heiliger Abend), назвах історичних подій (der Deutsch-Französische Krieg).

Прикметники на *-sch* або *-isch*, що виникли із власних назв, треба писати з маленької літери. До цього розрізняли глобальні та вторинні назви (*das Viktorianische Zeitalter* та *der viktorianische Stil*). Зараз прикметники починаються з малої літери в обох випадках. Якщо ім'я особи позначається апострофом, прикметник пишеться з великої літери (*das Ohm'sche Gesetz*). Похідні географічні назви на *-er* також починаються з великої літери (*Lemberger Gebiet*) [2: 1137].

Іменник пишеться з великої букви у словосполученнях, що складаються з іменника та дієслова, завжди з великої букви (*Eis laufen, Schlange stehen*), раніше було *eislaufen, schlangestehen*. Деякі сполучення іменника та дієслова можуть розглядатися і як група слів, і як складне слово. У групах слів іменник починається з великої літери, а складні слова – з маленької (*in Frage stellen* або *infrage stellen*) [5].

В групах слів з дієсловом *sein* такі слова як *ernst, recht, schuld, wert* розглядаються як прикметники, і тому їх треба писати з маленької літери (*recht sein, wert sein, schuld sein*). Аналогічно пояснюється вживання слів *angst, bange gram, leid, platte, schuld* з дієсловами *sein, werden, bleiben*. У таких словосполученнях наведені слова пишуться з маленької букви, бо вважаються прикметниками (*Man kann angst und bange werden*). До цього часу не було чіткого урегулювання написання таких груп слів [4: 237]. З малої літери треба було писати наведені словосполучення, якщо вони відповідали на питання *як?*, якщо ж вони відповідали на питання *що?*, то вживалися з великою літерою (*Mir ist angst. Ich habe Angst.*). У деяких випадках були можливі обидва варіанти написання (*Er spricht recht. Der Richter spricht Recht.*).

Іменники сталих словосполучень, що складаються із іменника та прийменника, починаються з великої літери (*in Bezug auf*) [3]. В деяких випадках також можливі два варіанти написання – з великої та з малої літери (*aufgrund, auf Grund*).

Неозначені кількісні прикметники, що за значенням наближаються до неозначених займенників, треба писати з великої букви, хоча до цього їх писали з маленької букви (*jeder Einzelne, der Einzige, das Ganze*). До цього написання таких слів було неурегульоване. Прикметник у сполученні *alles übrige* починався з маленької літери, а в словосполученні *das Weitere* – з великої. Прикметник класифікувався або як неозначений кількісний прикметник, або як іменник. Зараз ця варіативність усунена, але такі неозначені кількісні прикметники як *viel, wenig, eine, andere* і далі пишуться з маленької літери. Хоча граматики Дудена [1:278] надає дефініцію неозначеним кількісним прикметникам як частині мови, що позначає неозначену кількість та неозначену міру будь-чого, і слова *viel, wenig, eine, andere* потрапляють під цю дефініцію, все ж таки вони є виключенням з основного правила.

Порядкові числівники класифікуються Дуденом [3] як прикметники, і тому їх треба писати з малої літери, але якщо порядковий числівник є субстантивованим, то він пишеться з великої літери (*jeder Fünfte*). До цього при написанні порядкових числівників треба було відслідковувати їхнє лексичне значення. *Sie fuhr als erste durchs Ziel* (*erste* в значенні "спочатку"). *Sie kam als Erste durchs Ziel* (*erste* в значенні "переможниця"). Зараз у всіх випадках такі числівники починаються з великої букви [2: 53].

Порядкові числівники, що позначають числа менше за мільйон, пишуться з маленької букви (*Was drei wissen, wissen bald dreißig*). Якщо потрібно позначити кількість не у точних цифрах, то слова *hundert* та *tausend* можуть бути написані в обох варіантах – як з великої, так і з маленької літери (*Man sah viele tausende/Tausende von Soldaten*).

Субстантивовані прикметники у сталих словосполученнях, складених з дієслова та прикметника, пишуться, за новими правилами, з великої літери (*zum Besten geben, ins Reine bringen*). До цього часу треба було писати *zum besten geben, ins reine bringen*. Діяло правило, за яким у словосполученнях із переносним, образним значенням всі слова починалися з маленької літери, а у словосполученнях із прямим значенням субстантивовані прикметники вживалися з великою літерою. З цього правила було виключенням словосполучення *ins Schwarze treffen*, у якому субстантивованій прикметник і в прямому, і в переносному значенні треба було писати з великої букви.

Зараз полегшилося вживання великої літери у таких виразах, тому що головним критерієм розуміння словосполучень став контекст. Оскільки показником субстантивації є

артикуль та прийменник, то прикметники з такими показниками пишуться у словосполученнях з великої літери (*im Großen und Ganzen*). Деякі адвербіальні сполучення прикметника з прийменником, що вживаються без артикля, зберегли на початку малу літеру (*seit langem*) [3].

Реформа усунула розрізнення в написанні відмінюваних та невідмінюваних прикметникових парних форм, що позначають особу (*Der Tod macht Arm und Reich gleich*). Раніше відмінювані форми починалися з великої літери, а невідмінювані – з маленької. Деякі форми, що не є парними виразами також почали вживатися з великою літерою (*aus Schwarz Weiß machen*).

Написання найвищого ступеню порівняння прикметників (суперлативу) зазнало варіювання, оскільки цей ступінь має в німецькій мові дві форми – з артиклем та без артикля [2: 1135]. Написання форми без артикля, з часткою *am* повинно починатися з маленької літери, бо вона не має ознак субстантивації (*am besten*). Форма з артиклем, з ознаками субстантивації, коли слово відповідає на питання хто? що?, пишеться з великої літери. У Дудена розрізняється написання таких суперлативів за поставленим до них запитанням. Якщо слово-суперлатив відповідає на питання прикметника *wie?*, то воно пишеться з маленької літери (*am schnellsten*). Якщо ж таке слово відповідає на питання *woran (an was?)* або *worauf (auf was?)*, то воно починається з великої літери (*Woran fehlt es Ihnen? – Es fehlt Ihnen an dem Nötigsten*). Але за Дуденом сталі адвербіальні вирази можуть бути написані і з маленької літери (*Wie hast sie uns begrüßt? – Sie hat uns auf das herzlichste begrüßt*) [2: 1135]. Також за Т. Іклером [7: 47] вербальні фразеологізми можуть бути написані і з малою, і з великою літерою у субстантивованому прикметнику (*den kürzeren/Kürzeren ziehen*).

Назви фарб з прийменниками пишуться, як і раніше, з великої літери (*Wir liefern das Kredit in Grau und Schwarz*) [3].

Що стосується назв мов, то раніше з прийменником *auf* їх потрібно було писати з маленької літери, а з прийменником *in* – з великої (*auf deutsch*, зараз: *auf Deutsch, in Deutsch*) [7: 47]. За новими правилами назва мови пишеться з великої букви, якщо слово розглядається як іменник (*Mit Englisch kommt man fast durch die ganze Welt*). Якщо ж назву мови позначає прикметник, то вона пишеться з малої літери (*Sie spricht hervorragend dänisch. Sie spricht hervorragendes Dänisch.*).

Отже, треба зазначити, що у німецькій мові збільшилася кількість випадків написання слова з великої букви. Написання іменників з великої букви є головною ознакою орфографії німецької мови, що вирізняє її серед інших європейських мов. За новими правилами правопису іменник або субстантивовані частини мови майже у всіх випадках пишуться у словосполученнях з великої літери (*heute abend – heute Abend, aufs neueste – aufs Neueste*). Це нововведення є логічним: якщо інші частини мови виконують функції іменника, то на них теж повинні поширюватися правила написання іменників. Незважаючи на виступи проти вживання великої букви в німецьких іменниках, таке написання збереглося і навіть стало головним критерієм урегулювання при визначенні субстантивованих частин мови, переважно у групах слів та словосполученнях.

Але, як можна помітити, з кожного правила вживання великої та малої літери у німецьких словах є певна кількість виключень. Це показує, що орфографічна реформа не змогла повністю урегулювати цей аспект правопису. Нові правила не в повній мірі систематизують написання великої та малої літери в орфографії німецької мови.

Подальшому аналізу підлягають інші аспекти змісту орфографічної реформи 1996 р., їхня доцільність та відповідність меті реформи, такі як написання слів окремо та разом та поділ слів на склади.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – Mannheim: Bibliographisches Institut, 1998.
2. Duden. Die deutsche Rechtschreibung. – Mannheim: Bibliographisches Institut, 2000. – 1216 S.
3. Duden. Die Deutsche Rechtschreibung. – Mannheim: Bibliographisches Institut u. Brockhaus AG, 2006. - 910 S.
4. Flückinger M., Gallmann P. Richtiges Deutsch. Praktische Grammatik der deutschen Sprache. – Berlin/München: Langenscheidt, 1988. – 328 S.

5. Götz D., Haensch G., Wellmann H. Großwörterbuch: deutsch als Fremdsprache. – Berlin/München: Langenscheidt, 1998. – 1216 S.
6. Heller K. Rechtschreibung. Die aktuelle Reform. Wörterliste der geänderten Schreibungen. – Stuttgart: Klett, 1996. – 70 S.
7. Ickler T. Das Rechtschreibwörterbuch. – St. Goar: Leibniz Verlag, 2000. – 519 S.
8. Schaefer B. Zur Neuregelung der deutschen Rechtschreibung. Darstellung und Kommentierung der Beschlüsse der Wiener Orthographischen Konferenz. – Bonn: Norman Verlag, 1995.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Хоменко – доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія німецької мови.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ЭКСПЛИКАЦИИ КВАНТИТАТИВНЫХ ОЦЕНОЧНЫХ ЗНАЧЕНИЙ В ТЕКСТАХ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Мария ЧИКИЛЬ (Бердянск, Украина)

У статті досліджуються синтаксичні засоби оформлення квантитативної оцінки в текстах дитячої літератури радянського періоду в порівнянні з текстами сучасної дитячої літератури.

Ключові слова: квантитативна оцінка, оцінні значення, синтаксичні засоби оформлення оцінки.

The article deals with syntactic means of expression of quantitative estimation in Soviet and modern texts of child's literature in comparison.

Key words: quantitative estimation, meanings of estimation, syntactic means of expression of estimation.

Оценка как языковая категория, которая опирается в своей семантике на аксиологическую константу, с формальной стороны выражена при помощи средств разных уровней языка. Суть и средства реализации категории оценки представлены во многих лингвистических работах (Н. Авганова, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, И. Арнольд, А. Ахманова, А. Вежбицкая, Е. Вольф, Т. Космеда, А. Папина, Ю. Степанов, И. Стернин, R. Hare, N. Chomsky, R. Perry).

Актуальность данного исследования определена необходимостью анализа вербализации квантитативных оценочных значений при помощи средств синтаксиса в конкретных социально и темпорально ограниченных текстах, каковыми являются произведения детской литературы середины XX – начала XXI вв.

Цель нашего исследования – проанализировать синтаксические средства вербализации квантитативных оценочных значений в советской и постсоветской детской литературе в динамике.

Объектом исследования являются квантитативные оценочные значения, реализованные в текстах детской литературы XX – начала XXI вв.

Предмет исследования – синтаксические средства выражения квантитативной оценки в текстах детской художественной литературы.

А. Ф. Папина пишет, что помимо аксиологической, качественной оценки, в русской речи, как и в других языках, существует количественная оценка, характеризующая меру, объем, величину описываемого предмета, указывающая на признак действия, на признак признака [4: 317]. Именно количественную, или квантитативную оценку мы исследовали в данной статье.

Материалом для исследования послужили тексты произведений советской (В. Ю. Драгунский, Н. Н. Носов) и постсоветской детской литературы (Г. Б. Остер, Э. Н. Успенский).

В. А. Маслова считает, что при исследовании синтаксических экспрессивных единиц нужно исходить из того, что экспрессивная синтаксическая единица – это вариант, модификация некоторой нейтральной инвариантной синтаксической единицы. Именно на ее фоне нужно рассматривать экспрессивные синтаксические единицы. При восприятии текста происходит соотнесение каждого конкретного предложения с некой абстрактной моделью – двусоставным предложением, распространенным небольшим количеством второстепенных членов, неосложненным, с прямым порядком слов, типичными способами выражения членов

предложения. Чем больше отличие данного конкретного предложения от этой модели, тем вероятнее, что оно будет воспринято читателем как экспрессивное [3: 65].

Парцелляция может служить средством выражения количественной оценки. Г. А. Копнина указывает: «С точки зрения актуального членения предложения, парцелляция представляет собой средство выделения, усиления наиболее важной информации, т.е. средство создания в высказывании нового (дополнительного) рематического центра (или нескольких рематических центров)» [5: 217]: В лингвистической литературе можно встретить обозначение одних и тех же речевых фактов либо термином *парцелляция*, либо термином *присоединение*. Автор считает, что эти термины не следует смешивать, так как присоединение – это грамматическая категория, обладающая собственным грамматическим значением и собственной грамматической формой [5: 219]. Парцелляция же – это стилистический прием, состоящий в таком расчленении единой синтаксической структуры предложения, при котором она воплощается в нескольких интонационно-смысловых речевых единицах.

Данный прием репрезентирует различные типы количественной оценки.

1. Количественная оценка, характеризующая объем описываемого предмета. Рассмотрим такой пример: *Он довольно трудно в меня лился. Я, как только три четверти этого второго стакана выпил, так понял, что я уже полный. До краев* (В. Ю. Драгунский).

2. Количественная оценка, характеризующая меру описываемого предмета.

Андрюшка сейчас же откликнулся:

– Я буду космонавтом, потому что я самый маленький, меньше всех вешу!

А Костик:

– Это еще неизвестно. Я болел, я знаешь как похудел? На три кило! Я космонавт (В. Ю. Драгунский).

Количественная оценка эксплицируется при помощи **анадиплозиса** – стилистической фигуры, заключающейся в повторении конечного элемента какого-либо отрезка речи в начале следующего за ним соответствующего отрезка речи [5: 33]: *Самым главным из них был малыш-коротыш, по имени Знайка. Его прозвали Знайкой за то, что он знал очень много. А знал он много потому, что читал разные книги* (Н. Н. Носов). Еще такой пример: *Море – оно большое, – начал рассказывать Глеб Скамейкин. – Оно такое большое, что если на одном берегу стоишь, то другого берега даже не видно* (Н. Н. Носов).

Количественная оценка часто выражается при помощи **сравнения**. Сравнение – по определению О. Н. Емельяновой – стилистический прием, заключающийся в сопоставлении одного предмета, явления (субъекта сравнения) с другим предметом, явлением (объектом сравнения) на основании каких-либо признаков (основа сравнения) с целью более точного и одновременно образного описания первого [5: 306].

И. Б. Голуб рассматривает сравнение как лексическое образное средство, однако отнесение сравнения к тропам является спорным [2]. Например, В. Д. Бондалетов анализирует сравнение в рамках синтаксической стилистики [1]. Следуя за ним, мы характеризуем сравнение как синтаксическое средство выражения оценки. В основном, сравнение используется авторами в детской литературе данного периода для создания комического эффекта, а также может служить средством оформления вышеназванных типов количественной оценки.

1. Оценка, характеризующая величину предмета, указывающую на признак признака.

В одном сказочном городе жили коротышки. Коротышками их называли потому, что они были очень маленькие. Каждый коротышка был ростом с небольшой огурец (Н. Н. Носов).

В данном случае оценка выражена при помощи сравнения, оформленного при помощи союза *с*. Рассмотрим еще пример:

– Скажите, а это правда, что когда летишь на воздушном шаре, то земля внизу кажется величиной с пирог? – спросила Знайку Белочка (Н. Н. Носов).

Сравнения часто оформляются сравнительными оборотами и вводятся в текст посредством союзов *как* и *точно*.

И в это время я рассказывал Мишке про лемура, что у них большие глаза, как стеклянные блюдечки, и что я видел фотографию лемура, как он держится за авторучку, а сам маленький-маленький и ужасно симпатичный (В. Ю. Драгунский).

2. Оценка, характеризующая меру предмета.

Комичность сравнения достигается благодаря неожиданной отдаленности сравниваемых предметов: *Когда я жил у дяди Володи на даче, недалеко от нас жил Борис Клементьевич, худой такой дядька, веселый, с палкой в руке и высокий, как забор* (В. Ю. Драгунский).

Данный тип оценки также может быть выражен при помощи отрицательного сравнения: *Прилетели наверх, смотрим – а земля внизу вот не больше этого пирога* (Н. Н. Носов).

3. Оценка, характеризующая объем предмета.

Сравнительный оборот может относиться к наречию и подчеркивать характер или степень проявления способа действия: *Марья Петровна часто ходит к нам чай пить. Она вся такая полная, платье на ней натянуто тесно, как наволочка на подушку* (В. Ю. Драгунский).

Сравнительный оборот, относящийся к глаголу, помогает уточнить действие, сделать его более наглядным: *Он обмяк, сморщился, как сушеная груша, и скрылся на дне корзины. На месте, где раньше красовался огромный шар, теперь стояла только корзина, накрытая сверху сеткой* (Н. Н. Носов).

Или еще: *Постепенно шар под сеткой становился все больше и больше и уже начал вылезать из корзины <...> А он тем временем сделался еще больше, вылез из корзины и лежал в ней, точно огромный арбуз на блюдечке* (Н. Н. Носов).

И. Б. Голуб выделяет такой вид гиперболы, как **гиперболическое сравнение** [2: 144]. Поскольку гипербола и литота имеют общую основу – отклонение от объективной количественной оценки предмета, явления, качества, то в речи они могут совмещаться. Пример именно такого гиперболического сравнения мы обнаружили в исследуемом тексте: *Кончилось тем, что глаза на портрете получились огромные, каких и не бывает, ротик с булавочную головку, волосы – словно из чистого золота, и весь портрет имел очень отдаленное сходство* (Н. Н. Носов).

Данное средство использовано для оформления оценки, характеризующей величину предмета (признак признака).

Количественная оценка эксплицирована при помощи **повтора**, выраженного восклицательными предложениями: *Он принялся рисовать поэтессу, а она беспрестанно вскакивала, подбегала к портрету и кричала:*

– Глаза чуточку **побольше!** **Еще, еще, еще!** *Ресницы прибавьте! Рот чуточку меньше...Еще, еще!* (Н. Н. Носов). Повтор в указанном микротексте выражает оценку меры предмета.

Рассмотрим теперь вербализацию количественной оценки в произведениях Г. Б. Остера и Э. Н. Успенского. В текстах постсоветской детской литературы квантитативная оценка также выражена при помощи различных синтаксических средств. Как и в текстах советской литературы указанные оценочные значения эксплицированы **сравнением**: *А вторая была низенькая, с круглыми, как по циркулю, щеками. И другие части тела у нее тоже были как по циркулю* (Э. Н. Успенский). Автор употребляет сравнение *как по циркулю* для оформления оценки, выражающей круглую форму предмета.

Количественная оценка может быть репрезентирована при помощи сравнительного оборота: *Кабан встал на передние ноги и сделался огромный, как самосвал* (Э. Н. Успенский).

Иногда количественная оценка оформляется **повторами**:

– Гнездо, оно **далеко!** – пояснил попугай. – Сначала я пойду **туда, туда, туда, туда, туда**. Потом **там**. Потом **обратно, обратно, обратно, обратно**. И приду через три дня (Г. Б. Остер). Данное средство может использоваться для выражения оценки, характеризующей расстояние и его преодоление. Еще пример аналогичной оценки: *Ты, дядя Федор, только о себе и думаешь. Ты, значит, будешь по деревне кататься, а мы сзади будем пешком бегать. Туда – сюда. Сюда – туда* (Э. Н. Успенский).

Повтор числительного *один* служит для оформлення оцінки, виражаючої величину предмета (признак признака): *Это маленькие домики. Каждый домик рассчитан на одну семью, одну собаку, одно дерево, одну грядку, рассчитанную на один огурец* (Э. Н. Успенский).

Анадиплозис может служить для экспликации количественной оценки, выражающей меру: *Корова Мурка, которую кот купил, глупая была и балованная. Но молока много давала. Так много, что с каждым днем все больше и больше* (Э. Н. Успенский).

Еще такой пример: *Здесь много маленьких магазинов и магазинчиков с игрушками, одеждой, мороженым, электропилами, компьютерами, велосипедами и мотоциклами* (Э. Н. Успенский).

Вербализация количественной оценки может осуществляться при помощи присоединения: *Давай кот, мы тебя продадим. Ты у нас тоже ухоженный. Вон какой толстый сделался* (Э. Н. Успенский). В данном микротексте описана квантитативная оценка, указывающая на объем предмета.

В процессе исследования вербализации квантитативных оценочных значений мы пришли к следующим выводам:

1. Количественные оценочные значения в детской литературе советского периода оформлены такими синтаксическими средствами: анадиплозис, сравнение, сравнительный оборот, гиперболическое сравнение, парцелляция, повтор (выраженный восклицательными предложениями).

2. В текстах постсоветской детской литературы квантитативная оценка выражена сравнением, сравнительным оборотом, повторами, анадиплозисом, присоединением.

3. Экспликация квантитативных оценочных значений в советской детской литературе характеризуется более широким диапазоном синтаксических средств выражения, а также указанные средства оформляют большее количество видов квантитативной оценки.

БИБЛІОГРАФІЯ

- 1.Бондалетов В.Д. Стилистика русского языка. [Учеб. пособие для студентов] / В. Д. Бондалетов, С. С. Вартепова, Э. Н. Кушлина, Н. А. Леонова. – Л. : Просвещение, 1982. – 286 с.
- 2.Голуб И. Б. Стилистика русского языка / Ирина Голуб. – [3-е изд., испр.].– М.: Рольф. 2001. – 448с.
- 3.Маслова В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста : Учебн. пособие / В. А. Маслова. – Минск : Высшейшая школа, 1997. – 156 с.
- 4.Папина А.Ф. Текст : его единицы и глобальные категории : учебник для студентов – журналистов и филологов / А. Ф. Папина. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 368 с.
- 5.Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты / А. П. Сковородников (ред.) – М.: Флинта: Наука, 2005. – 480 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Чикіль – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства та слов'янської філології Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету.
Наукові інтереси: аксіологія, прагмалінгвістика.

РЕЦИПРОКАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ МІСЦЕ В КОЛІ СУМІЖНИХ КАТЕГОРІЙ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Світлана ЮШКОВА (Горлівка, Україна)

Стаття присвячена вивченню реципрокальних дієслів та їхніх конструкцій у німецькій та українській мовах. Встановлюється зв'язок реципрока з категоріями рефлексива, соціатива й абсолютива.

Ключові слова: реципрокальне дієслово, реципрокальна конструкція, рефлексивний показник, рефлексив, соціатив, абсолютив, суб'єкт, об'єкт.

The article deals with the study of the reciprocal verbs and their constuctions in German and Ukrainian. The connection of the reciprocals with the categories of reflexive, sociative and absolutive is established.

Key words: reciprocal verb, reciprocal construction, reflexive indicator, reflexive, sociative, absolutive, subject, object.

1. Вступ. Реципрокальні дієслова завжди привертати увагу дослідників завдяки своєму винятковому положенню в системі дієслів німецької та української мов. Реципрокальні

дієслова та їхні конструкції досліджувалися в багатьох мовах: в українській (К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, М.В. Кравченко, Р.П. Михайлик), у російській (В.П. Недялков, Ю.П. Князев, О.О. Холодович, Н.О. Янко-Триницька), білоруській (Л.О. Антонюк, М.Т. Ковальова, О.Е. Міхневич), німецькій (Ш.Р. Басиров, В.Д. Девкін, J. Buscha, G. Helbig, G. Stötzel), англійській (Е.Ш. Генюшене), болгарській (Б.Ю. Норман) та в ін.

Реципрокальні дієслова є своєрідним явищем у дієслівній системі мови. Надзвичайний стан цих дієслів зумовлений складним переплетінням у них багатьох явищ морфології, синтаксису, лексики й словотвору [1: 5].

О.М. Пешковський називає взаємними такі дієслова, які позначають ситуацію з двома або більше учасниками, кожний з яких «є одночасно й діючим предметом (суб'єктом), і предметом, що піддається дії (об'єктом)» [7: 115]. На думку вченого, російське взаємне дієслово *целуются* означає “целуют друг друга”, а *сражаются* – ніби “сражаются друг друга”, *съезжаются* – “съезжаются друг к другу” і т.д. Аналогічно в українській мові, дієслово *сваритися* описує ситуацію, в якій дві людини сваряться, при цьому кожний учасник сварки одночасно є тим, хто свариться (суб'єктом), і тим, з ким сваряться (об'єктом). Іншими словами, між учасниками такої ситуації виникають симетричні відношення. Оскільки той самий учасник ситуації одночасно сполучає дві ролі – суб'єкта й об'єкта, то суб'єкт і об'єкт є однореферентними.

У роботі під *симетричністю (взаємністю)* розуміється таке відношення (R) між учасниками дії (X і Y), за яким один учасник (X) знаходиться в такому самому відношенні до другого учасника (Y), як і Y до X. Симетричним предикатом є слово або словосполучення, між актантами яких існує симетричне відношення, яке можна сформулювати у вигляді такої кореляції: якщо X знаходиться в цьому відношенні до Y, то й Y знаходиться у подібному відношенні до X [6: 276]. Пор.: (1) нім. *Holger und Annette lieben sich* ‘Хольгер і Аннетте кохають один одного’, тобто *Holger liebt Annette* ‘Хольгер кохає Аннетте’ + *Annette liebt Holger* ‘Аннетте кохає Хольгера’.

Урахування зв'язку між взаємністю й симетричністю є важливим, оскільки, у такий спосіб уможливується виділення дієслів і конструкцій, що виражають взаємне значення, та проведення їх класифікації залежно від того, які саме учасники ситуації пов'язані симетричними відносинами.

Однак, взаємне значення в мові не цілком тотожне логічній симетричності. Симетричність припускає можливість перестановки актантів без зміни загального змісту висловлення. Варто також відзначити, що симетричність предиката часто передається в лінгвістиці у формальному вигляді на зразок: *A подібний B*; *B схожий на A* і т.п. Існують, однак, випадки, коли перестановка актантів неприпустима, оскільки порушуються симетричні відносини між учасниками ситуації; ці відносини стають нерівноцінними, оскільки один із учасників ситуації, позначений підметом, бере на себе роль *ініціатора дії*. Пор.: (2) нім. *Ich habe mich mit ihm angefreundet* ‘Я з ним потоваришував’, тобто я був ініціатором зближення з ним; (3) укр. *Після цього вона посварилася з ним*, тобто вона була ініціатором сварки.

Отже, *реципрокальними* (далі РецД) називаються дієслова, які позначають взаємну (симетричну) дію суб'єкта й об'єкта відносно один одного типу: нім. *sich lieben* ‘любитися’, тобто ‘любити один одного’, *sich küssen* ‘цілуватися’, тобто ‘цілувати один одного’, *sich raufen* ‘битися’, тобто ‘бити один одного’, аналогічно: укр. *обніматися*, тобто ‘обнімати один одного’, *цілуватися*, *бачитися* тощо.

РецД розглядаються в складі утворених ними реципрокальних конструкцій (РецК). *Реципрокальними* називаються в роботі конструкції, які позначають ситуацію з двома учасниками (актантами), кожен з яких водночас є суб'єктом дії та об'єктом цієї дії. Пор.: (4) нім. *Sie (Rita und Rolf) sprachen laut und lustig miteinander* ‘Вони (Ріта і Рольф) розмовляли один з одним голосно і весело’ = *Rita sprach mit Rolf laut und lustig* ‘Ріта розмовляла з Рольфом голосно і весело’ + *Rolf sprach mit Rita laut und lustig* ‘Рольф розмовляв з Рітою голосно і весело’; (5) укр. *Двоє людей чоломкаються, як батько й син* = *Одна людина чоломкає другу* + *Друга людина чоломкає першу*.

Зазначимо, що РецД та РецК співвідносяться з суміжними категоріями рефлексива, соціатива й абсолютива. Розглянемо детальніше зв'язок реципрока із зазначеними категоріями.

2. Реципрокальність і рефлексивність. В роботі *рефлексивами або рефлексивними дієсловами (РД)* називаються дієслова з рефлексивним показником незалежно від значення, тобто одиниці, виділені за формою [1: 12]. *Рефлексивним показником (РП)* іменується елемент у структурі дієслова або його оточенні, в якому одним зі значень є значення однореферентності суб'єкта й об'єкта дії, що передається значенням 'себе' [4: 21]. В українській мові РП виступає постфікс *-ся*. Наприклад: (6) нім. *sich waschen* 'митися', тобто 'мити собі руки, тіло тощо', *sich schneiden* 'порізатися', тобто 'порізати собі палець, руку тощо'; укр. *митися*, тобто 'мити собі руки, тіло тощо', *одягатися*, тобто 'одягати себе, своє тіло тощо'.

Рефлексивною конструкцією (РК) іменується будь-яка конструкція з РД в ролі присудка. Наприклад: (7) нім. *Ich kämme mich* 'Я причісуюся', тобто 'причісую себе, своє волосся'; аналогічно: укр. *Я розчісуюся*, тобто 'розчісую себе, своє волосся'.

З РД формально перетинаються реципрокальні рефлексивні дієслова (РецРД), оскільки обидві групи дієслів використовують у кожній із зіставлюваних мов той самий РП (*-ся* в українській мові та *sich* у німецькій). На підставі цього більшість російських та українських лінгвістів (Т.А. Абросімова, Ш.Р. Басиров, І.Р. Вихованець, Е.Ш. Генюшене, К.Г. Городенська, В.П. Недялков та ін.) відносять РецРД до підтипу РД. Такий підхід правомірний, оскільки власне-реципроки й рефлексиви мають також і спільну значеннєву ознаку: в обох випадках денотат підмета виступає у двох функціях: суб'єкта та об'єкта.

Однак на відміну від РК дія суб'єкта РецК спрямована не на себе, а на іншого учасника. Пор: (8) нім. *Ich wasche mich* 'Я миюся', тобто 'я мию себе' (власне-рефлексивне значення); (9) нім. *Sie küssen sich* 'Вони цілуються', тобто 'вони цілують один одного' (реципрокальне значення). Аналогічно в українській мові: (10) укр. *Вона причісується*, тобто 'причісує себе, своє волосся' (власне-рефлексивне/посесивно-рефлексивне значення); (11) укр. *Та ми два місяці тому бачилися*, тобто 'бачили один одного' (реципрокальне значення).

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що РецРД німецької й української мов становлять підвид РД.

3. Реципрокальність і сумісність. Під сумісністю в лінгвістиці розуміється значення, притаманне синтаксичним конструкціям, суб'єкти яких виконують однотипні дії або є суб'єктами однакового процесу, стану, носіями однакової ознаки [3: 81]. Водночас реципрок розглядається як підтип категорії сумісності.

У лінгвістичній літературі, присвяченій взаємним дієсловам, відзначається, що взаємне значення спочатку виникло в зворотних дієсловах саме у формах множини. Поняття взаємності насамперед містить у собі ознаку переходу дії з одного суб'єкта на інший (або інші суб'єкти), тобто ознаку взаємодії двох або декількох осіб (учасників ситуації). У таких випадках РП *-ся* позначає *один одного*. Наприклад: (12) укр. *А Юхим з Цигулею зглянулися і знов похилилися* = *Юхим з Цигулею глянули один на одного і знов похилилися*.

Реципрокальне значення зближається зі значенням сумісності, яке також припускає множинність учасників дії. Наприклад: (13) укр. *Хлопці і дівчата зустрічаються після трудового тижня, співають, танцюють...*

Із прикладу (13) видно, що зустріч варто трактувати не як дію *Хлопці зустрічають дівчат, у той час, як дівчата зустрічають хлопців*, а як спільний процес: *Хлопці й дівчата одночасно зближуються, рухаючись назустріч один одному*.

З погляду логіки, ситуація *Хлопці зустріли дівчат, але дівчата в той же самий час не зустріли хлопців* неможлива. Ситуацію *Хлопці потиснули руки* можна трактувати як *Один хлопець потиснув руку іншого хлопця, але при цьому другий хлопець не тиснув руку першого*. Така ситуація є повністю припустимою й позначає спільну участь двох учасників у тій самій дії.

В.П. Недялков розуміє сумісність (соціатив) як ширше значення, ніж реципрокальність і трактує соціатив, як реципрок, що позначає симетричне відношення між актантам дії з однієї і тією самою семантичною роллю [6: 277].

Симетричне відношення, що виражається конструкціями або формами соціатива, може бути описане через значення «спільно», «взаємозалежно», «упорядковано в просторі й часі»: (14) укр. *Петро та його брат працюють* → *Петро та його брат працюють разом*.

Взаємне й соціативне значення поєднує неоднорічність (множинність) учасників при збігу їхніх семантичних ролей, що закладено в семантиці дієслів спільної дії [2: 318-320; 6: 277]. Відмінністю між цими суміжними категоріями є те, що із взаємністю пов'язується уявлення про наявність між учасниками ситуації відносин протидії, взаємної спрямованості активної дії, впливу учасників ситуації один на одного, у той час як за спільністю зв'язку партнерів соціативна дія обмежується їхньою паралельною участю в повідомлюваному явищі, тобто учасники соціативної ситуації доповнюють і зумовлюють дії інших.

До основних відмінностей реципрока й соціатива треба віднести також кількість учасників дії. Найчастіше реципрокальна ситуація асоціюється з двома (і не більше) учасниками дії, у той час як соціативна ситуація передбачає частіше участь більше двох діючих осіб. Більш значимою відмінністю цих категорій треба вважати те, що в соціативних ситуаціях, на відміну від реципрокальних, кожний учасник виконує семантичну роль ініціатора дії.

Грамматичним засобом вираження соціативності (сумісності) в українській мові слугують префікси *спів-* (*співпрацювати, співпереживати*), *з-*, *роз-* (*з'їхатися, роз'їхатися*), а в німецькій – *mit-* (*mitarbeiten, mitbenutzen*), *zusammen-* (*zusammenarbeiten, zusammenfahren*).

4. Реципрокальність і абсолютивність. В українській мові існують РД типу *битися, буцатися, клюватися, кусатися* й т.п., які можуть виражати як реципрокальне, так і абсолютивне (медіальне) значення. Так, конструкція (15) укр. *Біля тину гризлися два собаки* є реципрокальною і тлумачиться як *Один собака гриз другого собаку і Другий собака гриз першого*. Конструкція (16) укр. *Корова буцається* тлумачиться як *Корова має властивість буцати всіх*, тобто ця конструкція має абсолютивне значення. Із наведених прикладів видно, що реципрок і абсолютив формально перетинаються.

У німецькій мові відсутні абсолютивні РД, а абсолютивне значення виражається синтаксично, тобто шляхом випущення прямого додатка без маркування у морфологічній структурі дієслова, наприклад: (17) нім. *Der Hund beißt* 'Собака кусається'.

Головною відмінністю РецРД і абсолютивних РД є те, що абсолютиви позначають характерну властивість суб'єкта, його відмінну рису (*битися* – *бити усіх*, *кусатися* – *кусати усіх*). Вони не мають у своєму оточенні конкретного референта об'єкта, на який спрямована дія, а лише об'єкт в узагальненій формі, тобто значення абсолютивного РД дорівнює значенню діючої особи, спрямованої на будь-який (усякий) можливий об'єкт: *кусатися* = *кусати будь-кого, кожного*. Найчастіше в ролі суб'єкта абсолютивні дієслова мають референтів-тварин, а об'єктами виступають лише істоти: (18) укр. *Гадюки в усьому світі кусаються*, тобто *кусають всіх і кожного*.

На відміну від абсолютивів, реципроки позначають взаємоспрямовану дію на певний об'єкт: (19) укр. *І почали горобці битися* = *один горобець б'є другого горобця* + *другий горобець б'є першого*, і т. ін.

В.П. Недялков відзначає, що абсолютивні дієслова є групою РД і називає їх активно-безоб'єктними або кваліфікативними [5: 24]. Ці дієслова зберігають семантичне значення вихідних нерелективних дієслів (*кусати* – *кусатися*, *буцати* – *буцатися* тощо), але відрізняються від них заборонами на позначення об'єкта.

Через неозначеність об'єкта абсолютивні РД у комунікативному плані слугують або для підкреслення самої дії, або називають потенційну спроможність суб'єкта виконати певну дію, наприклад: (20) укр. *Кони іржали, хропли, шалено хвицалися і топтали вовків*.

Слід відзначити, що не кожна дієслівна дія може бути основою для абсолютивного значення. Абсолютивні РД із суб'єктом-неістотою не мають реципрокального значення, оскільки у взаємній дії беруть участь лише суб'єкти-істоти або суб'єкти-неістоти. Так, конструкція (21) рос. *Мел пачкается* інтерпретується як *мел пачкает всех* (абсолютив) і не може бути представлена у вигляді двох конструкцій типу *мел пачкает всех і *все пачкают мел*. Тому не можна вважати РецД та абсолютивні генетично пов'язаними одиницями.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Генюшене Э.Ш. Рефлексивные глаголы в балтийских языках и типология рефлексивов / Э.Ш. Генюшене. – Вильнюс: Мин-во высш. и сред. спец. образования ЛитССР, 1983. – 168 с.
2. Князев Ю.П. Грамматическая семантика. Русский язык в типологической перспективе / Ю.П. Князев. – М.: Языки славянских культур, 2007. – 702 с.
3. Лещинская А.Е. О структуре функционально-семантического поля совместности: основные периферийные значения (на материале немецкого языка) / А.Е. Лещинская // Вестник СПбГУ. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2000. – Сер. 2. – Вып. 1. – № 2. – С. 81–88.
4. Недялков В.П. Типология рецессивных конструкций. Рефлексивные конструкции / В.П. Недялков // Диатезы и залог: тезисы конференции «Структурно-типологические методы в синтаксисе разносистемных языков». –Л., 1975. – С. 21–31.
5. Недялков В.П. Рефлексивные конструкции в славянских языках / В.П. Недялков, Ю.П. Князев // Рефлексивные глаголы в индоевропейских языках: сб. науч. Тр. – Калинин, 1985. – С. 20–39.
6. Недялков В.П. Типология взаимных конструкций / В.П. Недялков // Теория функциональной грамматики. – СПб., 1991. – С. 276–312.
7. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – М.: Учебно-педагогическое издательство Минпроса РСФСР, 1956. – 511 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Юшкова – кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов Горлівського автомобільно-дорожнього інституту Донецького національного технічного університету.

Наукові інтереси: типологічна та зіставна лінгвістика, семантика синтаксису.

**ПРАГМАТИЧНЕ ТА СТРУКТУРАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ЗАПЕРЕЧУВАЛЬНИХ
КОНСТРУКЦІЙ В СУЧАСНІ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ**

Роксолана ВИСОЦЬКА (Львів, Україна)

У статті розглядаються аспекти граматичних, семантичних ознак та прагматичних функцій заперечувальних конструкцій, проводиться аналіз синтаксичних, морфологічних, лексичних та позамовних засобів вираження категорії заперечення.

Ключові слова: поліфункціональність категорії заперечення, логіко-граматичне та структуральне значення заперечення.

This article deals with aspects of grammatical and semantic features and pragmatic functions of denial constructions, analyzes syntactic, morphological, lexical and extra-linguistic means of expressing of objection category.

Keywords: multifunctional denial category, logical and grammatical structural meaning of objection.

Протягом багатьох століть заперечення є актуальним об'єктом дослідження багатьох наук, таких як логіка, соціологія, філософія, психологія тощо. У лінгвістиці заперечення також є однією з основних когнітивно-комунікативних категорій вивчення.

Однак, на думку А.Й.Паславської, найвагоміший внесок у розв'язання теоретичних проблем заперечення було здійснено протягом останніх десятиліть [3:25].

Існування заперечення цікаве тим, що людина як свідомий діяч, як суб'єкт мовленнєвої діяльності, ставши учасником мовленнєвої події, має змогу виразити свою власну думку, стверджувальну чи заперечну. Категорія заперечення відіграє значну роль не тільки на всіх рівнях мовної структури, тобто в системі мови, але й у процесі комунікації, тому що комунікація неможлива без заперечних висловлювань. Саме тому твердження лінгвістів про те, що заперечення є «основною когнітивно-комунікативною операцією» є цілком обґрунтованим [1: 268].

Метою нашої статті є проаналізувати різні види заперечення у французькій мові, де виділяють: синтаксичні, морфологічні, лексичні та позамовні засоби вираження категорії заперечення та прослідкувати їх трансформацію в діахронічному плані.

Заперечення – це логічна операція, в результаті якої з даного твердження утворюється нове твердження, яке носить назву заперечення вихідного твердження. Його поліфункціональність допомагає не тільки підтримувати існування мови, як системи, а й утворювати нові форми з новими категоріальними значеннями [9: 506].

Незважаючи на певну вторинність заперечних речень, порівняно зі стверджувальними, вони відіграють дуже важливу, а інколи вирішальну роль в пізнавальному процесі. Ось чому центри уваги сучасних дослідників перебуває системний аналіз заперечних конструкцій, що

дає змогу виявити нові, досі невідомі аспекти граматичних, семантичних ознак та прагматичних функцій заперечення.

Отже, актуальність звернення до цієї теми визначається, з одного боку, широкою проблематикою різних аспектів заперечення, з іншого – потребою розв'язання питань про найважливіші сфери його реалізації в комунікативній структурі висловлювання.

Заперечення є однією з найважливіших категорій французької мови. Як відомо, мова є однією із найхарактерніших ознак людського суспільства і являє собою певну систему мовних знаків та специфічних механізмів їх використання, які разом узяті, виконують функцію виникнення і вираження думки.

Категорія заперечення французької мови вирізняється з-поміж категорій заперечень інших романських мов, адже тільки у французькій мові заперечення є складним або подвійним, тобто вимагає вживання заперечної частки та підсилювача заперечення.

Заперечення пройшло певну еволюцію у французькій мові. Діахронічний аналіз, проведений мовознавцями М. Митилюно, А.Й. Паславською та ін., дає змогу говорити про етапи і зміни, які відбулися у ній.

Французька мова виробила свою власну граматичну систему, яка значно відрізняється від першоджерела, тобто латини. В процесі еволюції граматична система латинської мови значною мірою видозмінилася.

У французькій мові ця категорія цікава перш за все тим, що вона представлена численними граматичними формами, та тим, що її семантичне трактування не є однозначним.

У процесі свого розвитку заперечні конструкції поступово еволюціонували, і їхня кількість скоротилася. Ті, що вживалися найчастіше, зберегли своє місце та вживання в сучасній мові, а ті, які вживалися рідше чи лише за конкретно визначених умов, – припинили своє існування.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує частка *ne*, яка вирізняється з-поміж інших заперечних підсилювачів своєю здатністю вживатися в окремих випадках самотійно, в сполученні з іншими частками, та змінювати негативне значення висловлювання на позитивне.

Латинське *nen*, яке перейшло у французьку мову, зберегло свою функцію, а саме заперечення дієслова, тобто є предикативним запереченням. Ця заперечна частка редукувалася від *nen* і перетворилася на *ne*.

Звертаючи увагу на вживання даної заперечної частки, можна додати, що *ne* зливалось із займенником і утворювало *nel, nes, nem* в залежності від позиції в реченні [5: 200].

Ці злиті форми проіснували до XVI ст. і мали свою сферу використання. Щодо синтаксичних конструкцій, вказаний маркер зберіг свою позицію до даних днів: *ne* стоїть перед дієсловом, хоча перед ним можуть стояти займенники *en* та *u*; а підсилювачі стоять після дієслова, хоча є й винятки: прислівники *jamais, personne, rien* (їхня позиція в реченні залежить від синтаксичної ролі, яку вони виконують). Наприклад: *Jamais je ne me suis senti aussi inutile* [6: 54].

Хоча *ne* й дещо розширило свою функцію, але його сфера вживання залишилася обмеженою та недостатньою для повнозначного заперечення. *Ne*, як правило, стоїть перед дієсловом, яке воно заперечує. До того ж, *ne* рідко коли вживається самотійно [8:4-8].

Незважаючи на це, все ж збереглися деякі архаїчні конструкції вживання *ne*. Наведемо кілька прикладів вживання *ne*, яке зберігає своє заперечне значення і не потребує підсилення:

- в деяких виразах, що збереглися з давніх часів: *n'avoir cure, n'avoir garde, n'empêche, n'importe, qu'à cela ne tienne* [7: 497];
- з дієсловами: *cesser de, oser* : *Il ne cesse de parler*. Проте дуже часто можна зустріти ці дієслова разом із *pas* : *Pauvre Eveline! Je ne cessai pourtant pas de l'aimer* [7: 498];
- в архаїчних виразах: *ne dire, ne souffler mot* : *Je ne disais un mot* [7: 448];
- перед дієсловом *pouvoir* : *Je ne puis vous exprimer la joie que je ressens* [7:498];

Однак, з давніх часів збереглися також і архаїчні конструкції вживання одного заперечного слова *ne*, які дещо не відповідають його первинному значенню (ці конструкції за своїм характером не є заперечними, але їх важко назвати стверджувальними), наприклад:

ne explétif (Il est parti avant que nous n'ayons mangé) ; ne + обмежуюче que (La paix n'est pour l'armée qu'une période de désœuvrement turbulent entre deux combats) [10:183].

Синтаксичні заперечення можуть бути презентовані прислівниками “pas”, “point”, “ne”, які легко поєднуються між собою; часткою “ne”, що вживається як самостійно, так і в парі з прислівниками “jamais”, “guère”, “nullement” та неозначеними займенниками “aucun”, “personne”, “rien”, “nul”. До заперечних елементів належать і вислови “tout sauf”, “loin de”+ інфінітив. Особливості їх функціонування та вживання в мові залежать від їхнього попереднього значення та ролі, тобто від того коли та як саме заперечні елементи перейшли з латини в давньофранцузьку мову. Кожен з них має свою власну функцію і свої власні межі реалізації [1:17-23]

Морфологічне або словотвірне заперечення представлене префіксами:

a-, dé(s)-/dis-, in-/il-/im-/ir, mé-/més.

Наприклад: *allogique, décharger, discontinuer, inaperçu, illégal, immortel, irrégulier, mécontent.*

Розрізняють заперечення абсолютні і часткові (що тісно пов'язано з двома сферами дії заперечення). Абсолютне заперечення може заперечувати повністю все речення або все висловлення і виражається зазвичай за допомогою “pas”, “point”+ “ne”: “*Claire n'est pas rentrée*”. Це речення відповідає логічному запереченню: “*Il est faux que Claire soit rentrée*”.

Часткове заперечення стосується лише якоїсь частини або одного елемента висловлення і виражається за допомогою заперечних підсилювачів, які вживаються разом з “ne”: “*Personne n'est venu.*” “*Il n'a rien compris.*” “*Ce n'est pas les glaces à vanille qu'elle aime.*” [10:115].

Зауважимо, якщо речення насичене обставинами або додатками, то заперечення скоріше стосуватиметься їх, а не змісту висловлення загалом: “*Je ne le lui demande pas pour avoir du profit.*” В даному випадку заперечення стосується “*pour avoir du profit*”. Стверджується, що при частковому запереченні констатується наявність певної події, а запереченню підлягає тільки правильність її опису.

Граматики виділяють також лімітуюче або обмежуюче заперечення як окремий вид, посилаючись на історичні витоки виразу “*ne...que*”, який . перейшов у французьку мову з латинської (“*non...quam*”) і означав “нічого крім”. Наприклад: «*Mais cette apparente sénérité ne résiste bientôt qu'au prix d'une indifférence trop affe ctée, puis d'une hypocrisie naïve.*» [4:34]. “*Ne...que*” може вважатися еквівалентом “*si ce n'est, sauf*”. Однак “*ne...que*” не можна інтерпретувати як “чисте” заперечення, оскільки воно, не втрачаючи свого змісту, лише обмежує, а не заперечує. Наприклад: “*Force et Justice n'était qu'un instrument bien accordé entre les mains des Muses*”. Факт вживання “*ne...que*” разом з “*pas*” в одному реченні уможливило підтвердження того, що воно не може вважатися повноцінним запереченням: “*On marchait de concert et d'un bon pas, dehors il faisait froid, on se réjouissait déjà d'échapper au vent glacial, on ne se parlait plus qu'à intervalles, entre deux nuages d'haleine et deux frissons, mains dans les poches*” [6:181-183].

Увагу дослідників також привертає суміжне заперечення або заперечення заперечення, яке трактується як окремий вид заперечення. Суть такого заперечення полягає в його позитивності, в ствердженні вже існуючого факту чи явища в іншому світлі, в більш розвинутій формі. Заперечення начебто розгортає по-новому заперечний зміст висловлювання, піднімаючи саме висловлювання до нового рівня, який є позитивним, а відтак є самостійною сутністю і є сутністю вищого рівня [2:296]. З огляду на це, речення “*Je ne dis pas non*”, можна трактувати як стверджувальне “*j'accepte*”. У сучасній французькій мові з “*pas*” вживаються займенники “*personne*” або “*rien*” чи частка “*ni*”. Вираз “*ce n'est pas rien*”, в такому випадку, має позитивне значення (“*C'est quelque chose*”). Проте, при уточненні висловлення необхідно вжити обидві форми часткового заперечення: “*Elle ne voit jamais rien*”. “*Elle ne reviendra plus jamais*”.

Аналогічно реалізується і частка “*ni*”: “*Le corps ne fût détérioré ni par les marques de la misère ou de la servitude, ni par l'enflure d'une richesse grossière*” [3:420-421].

Для підсилення заперечної функції використовуються специфічні конструкції, які замінюють “*personne*” та “*rien*” і є їхніми варіантами, але вжитими в переносному значенні [9:18].

У деяких лінгвістів знаходимо тлумачення нейтрального й контрастного заперечення. Нейтральне (*сентенційне*), оперуючи змістом цілого речення, заперечує певну подію. Отже дія, виражена предикатом, не відбулася. Зміст такого заперечного речення перефразовують за допомогою його безособового варіанта [8:160]. Наприклад, речення «*Il n'est pas arrivé à la leçon*» може звучит так: «*Il n'y a pas son arrivée à la leçon*».

Заперечення часто вживається у стилістичних фігурах, таких як іронія, де ми розуміємо протилежне від того, що ми хочемо сказати (н-д: *ne te fatigue pas surtout*) та літота (*ce n'est pas mal que signifie c'est assez bien*). Можна говорити про імпліцитне заперечення наводячи приклади наступних формулювань: *Suis-je gardien de mon frère ?* (*sous-entendu : non, bien sûr*), *Que tu dis !* (*sous-entendu : c'est ton opinion, je ne la partage pas*).

Проаналізувавши чималу кількість наукових праць, можемо стверджувати важливість категорії заперечення у логіко-граматичному, прагматичному та структуральному значеннях. В нашій роботі, ми звернули увагу, що в останній час заперечувальні конструкції зазнали певних змін, особливо це відноситься до розмовної мови. Це явище є надзвичайно актуальним як і питання його реалізації в розмовній мові, однієї з найважливіших сфер комунікативної діяльності. Сподіваємося, що наше дослідження допоможе не тільки студентам та аспірантам, а й усім, хто посилено вивчає французьку мову.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. Бацевич // Вісн. Львів. нац. ун-ту. Сер. Інозем. мови. – Л. : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2005. – Вип. 12. – С. 265–270.
2. Митилино М. Способи отрицания во французском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / М. Митилино. – К., 1954. – 20 с.
3. Паславська А. Й. Заперечення та сфери його дії: семантика, синтактика, прагматика, просодика : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04/ А.Й.Паславська. – К., 2006. – 35 с.
4. Andrievska A. Syntaxe du français moderne.-К.,Вища шк.,1973, с.39-45.
5. Arriv' M., Gadet F., Galmiche M. La grammaire d'aujourd'hui. Guide alphabétique de linguistique française.-P.:Flammarion, 1986, с.197-201.
6. Dauzat A. Tableau de langue française.-P.:Petite bibliothèque Payot, 1967, с. 269-272.
7. Brunot F. La pensée et la langue. Méthodes, principes et plan d'une théorie nouvelle du langage appliqué au français / F. Brunot. – Paris : Masson et Clé, 1922. – 956 p.
8. Rїfїrovskа E.A., Vassilїyva A.K. Essai de grammaire française.V.2.-L. : Prosvichtchїnie,1973, с.24-30.
9. Serban N., Djonat N. Grammaire française supérieure illustrée par de nombreux exemples / N. Serban, N. Djonat. – Jassy : Collection Lutetia, 1934. – 628 p.
10. Vocabulaire des philosophes. – Paris : Ellipses, 2000. – 184 p.
11. www.cce-unmontreal.ca/observations/ne.htm.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Роксолана Висоцька – викладач кафедри іноземних мов інституту гуманітарних і соціальних наук національного університету «Львівська політехніка»

Наукові інтереси: компаративна лексикологія, теоретична граматики, актуальні проблеми перекладознавства.

АБСОЛЮТНОЕ УПОТРЕБЛЕНИЕ ПЕРЕХОДНЫХ ГЛАГОЛОВ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Валентина ЖУК (Одесса, Украина)

У статті зроблено акцент на абсолютному вживанні перехідних дієслів в лексико-семантичному аспекті. Автор розглядає класифікацію дієслів, яка складається з п'яти підкласів: to give, to eat, to drink, to shrug, to drive. Дієслова класифікуються залежно від ємності силового поля дієслова. Абсолютне вживання перехідних дієслів є результатом взаємодії багатьох факторів; це: в семантичному плані – спосіб усунення семантичного дублювання; в комунікативному плані – це спосіб акцентуації сем дії в присудок; в синтаксичному аспекті – це спосіб усунення комунікативної надмірності.

Ключові слова: перехідний, неперехідний, дієслово, семантика, редукція, силове поле дієслова, предикат.

The article pays key attention to absolute usage of the verbs within lexico-semantic aspect. The author reveals a classification of verbs which consists of five subclasses: to give, to eat, to drink, to shrug, to drive. The verbs are classified according to the capacity of the force field of the verb. Absolute usage of the transitive verbs is the result of interaction of many factors; in terms of semantics – it is a device of semantic overlap

removal; in terms of communication – it is a means of accentuation of an action sem in a predicate; in terms of syntax – it is a means of redundant communication elimination.

Key words: transitive, intransitive, verb, semantics, reduction, force field of a verb, predicate.

Целью работы является изучение абсолютного употребления переходных глаголов в английском языке. Глагол в грамматическом строе английского языка занимает совершенно исключительное место вследствие широкой разветвленности своей системы и той большой роли, какую глагольные формы играют в построении предложения. Причины распространения абсолютного употребления переходных глаголов в речи – тема малоизученная, что обуславливает актуальность данной статьи.

Переходные и непереходные глаголы – это глаголы, которые классифицируются по их направленности на объект. Общее правило семантического соответствия глагола его объекту сводится к тому, что глаголы духовной (интеллектуальной, эмоциональной, волевой) деятельности, т.е. глаголы, обозначающие процессы, происходящие в субъекте, в логике называемые интенциональными глаголами, а также глаголы слухового восприятия требуют пропозитивных дополнений (придаточных предложений и их номинализаций). Глаголы физического (механического) действия сочетаются с предметными дополнениями (равно как и с конкретными субъектами) [5]. Те глаголы, которые обозначают чувство-действие, т.е. чувство, не замкнутое психикой субъекта, сочетаются с предметным дополнением: *любить*. К этой группе примыкают и другие глаголы, обозначающие интерперсональные отношения и предметно-ориентированные эмоции: *обожать, ненавидеть*. Область, промежуточную между предикатами, выражающими психические акты, и глаголами, обозначающими физические действия, занимают глаголы со значением социальной активности и институциональных действий. Эти глаголы, значение которых нельзя свести ни к психическим, ни к физическим акциям, могут быть разделены на: 1) *личностно-ориентированные* – глаголы, обозначающие санкции, вознаграждения, назначения: *преследовать, арестовывать, благодарить, награждать, назначать, рекомендовать*; сочетаются с предметным объектом (именем лица); 2) *событийно-ориентированные* – глаголы, обозначающие некоторые виды целенаправленной деятельности социального типа: *хлопотать, добиваться, протестовать, призывать, бороться, руководить, поддерживать, запрещать, разрешать, требовать*; сочетаются с пропозитивным объектом, близким по функции к обстоятельству цели [2:126].

Рассмотрим классификацию глаголов, состоящую из пяти подклассов:

1. Подкласс **give**. К подклассу **give** относятся глаголы, имеющие обширное и четко не ограниченное силовое поле. Вероятность появления при них того или иного объекта одинакова. В результате глаголы этого подкласса не содержат в своем интенционале сем сочетающихся с ними объектов. К подклассу **give** относятся глаголы, принадлежащие к разным лексико-семантическим категориям. Здесь встречаются глаголы физического действия (**do, make, take**), духовной деятельности (**know, learn, understand**), социальной активности (**promise, demand**). Абсолютное употребление этих глаголов есть способ акцентуации процессуального значения глагола [1:6].

It is very interesting to know how children **learn** (Mc.Millan). Глагол *to learn* имеет следующее значение (*to learn – to gain experience of something, for example by being taught*). Так как в этом предложении говорится о детях, то читатель сталкивается с широким выбором объектов.

2. Подкласс **eat**. Он весьма обширен. Сюда относятся глаголы **cook, play, paint, draw, knit, sew, sing** и др. У глаголов этого подкласса более ограниченное силовое поле. Их объекты организованы в систему, объединенную каким-то родовым понятием. Родовая сема объекта входит в интенционал глагольного значения (см. словарные дефиниции глаголов **eat, cook**, включающие элементы *food* или *meals*). Безобъектное употребление глаголов этого подкласса возможно в тех случаях, когда для ситуации достаточно указания на родовой признак объекта. Поскольку сема такого объекта входит в интенционал глагольного значения, дополнение редуцируется в соответствии с правилом конъюнкции, суть которого сводится к тому, что семантический признак представлен в значении сочетания единожды независимо от того, сколько раз он содержится в значении слов-компонентов сочетания: *She could **cook** as well as do laundry, she said* (I. Shaw). В этом примере *cook – cook meals*.

Поскольку дополнение дублирует соответствующую сему в глаголе, оно редуцируется. Рассмотрим пример с глаголом **to eat**, который тоже содержит в себе сему объекта: *Well, then, you have five choices: eat, sleep, drink, play poker or fight* (Clark).

3. Подкласс **drink**. Этот подкласс близок к предыдущему как по величине силового поля, так и по системной организации объектов. Его специфика состоит в том, что основное значение глаголов, реализуемое в сочетании с любым членом гипо-гиперонимически организованной системы объектов, не допускает редукции дополнения. Такая редукция реализует лишь производное специализированное значение, развившееся на фоне основного и включающее в свой интенционал семы одного из участков гипо-гиперонимической системы объектов.

У глагола **drink** специализированное значение, реализуемое при абсолютном употреблении, «злоупотреблять спиртными напитками». *He still had not had the fight he wanted and he was drinking like he was just a pipe through the floor* (Clark). У других глаголов этого подкласса – **love, write, save** – специализированные значения также уже основного; для **love** это «испытывать чувство глубокой привязанности к лицу противоположного пола»: *Those who love, live longer* (Mc.Millan); для **write** – «писать письма» или «заниматься писательским трудом»: *Seizing ink and writing paper, she began to write* (J.Galsworthy); для **save** – «копить деньги»: *Mr. Joyboy was careful. He saved and he paid insurance* (E.Waugh).

4. Подкласс **shrug**. К этому подклассу относятся глаголы, которые описывают ситуацию, допускающую один-единственный объект. Эти глаголы включают в свой интенционал сему, соответствующую значению своего объекта: **shrug** – «слегка приподнять плечи», *Rudolph shrugged* (I.Shaw); **nod** – «быстро наклонить голову в знак согласия или приветствия», *Don Corleone nodded and gestured that Luca Brazi should be brought to him* (C.Puzo). Безобъектное употребление глаголов этого подкласса является нормой. Если дополнение все-таки эксплицируется, то конструкции с дополнением и без него полностью синонимичны и синтаксически однотипны: *The baker nodded his head vigorously* (C. Puzo). *Mr Goodhart nodded approvingly* (I. Shaw). *Winifred shrugged her substantial shoulders* (J. Galsworthy). *Tony shrugged* (Mc. Millan).

Другие глаголы, обозначающие действия, требующие одного естественного орудия или органа, не имеют дополнения, называющего этот орган. Вместо этого они содержат орудийную сему в своем интенционале (дефиниции глаголов **bite, wink, pout, frown**) [6]: *She put her hand forward and started back with a cry. He frowned* (D.H. Lawrence). Такой способ обозначения орудия характерен для разных языков, так как он, по словам Н.Д. Арутюновой, отражает структуру мира, а не особенности его языковой модели или лексического узуса [2:91].

Лексической закономерностью, определяющей редукцию дополнения «орудия», является выветривание. По определению У.Вайнрейха, выветривание содержания некоторой единицы А мы имеем тогда, когда в некотором контексте 'Е+' эта единица А оказывается полностью предсказываемой: поэтому А становится, так сказать, бессмысленным [3: 212]. В тех случаях, когда по какой-либо причине, иногда экстралингвистической, увеличивается объем импликационала, глагол не может сразу включить сему нового объекта в свой интенционал и, следовательно, редукция дополнения, обозначающего новый объект, становится невозможной. Это видно на примере глагола **smoke**. Отражая многовековую практику, этот глагол включил в себя сему «табачные изделия» (см. А. Хорнби: «вдыхать и выдыхать дым табака» [7]). Начавшееся сравнительно недавно в Англии и США массовое употребление наркотиков не успело отразиться на семантике глагола **smoke** – в его содержание не вошла еще соответствующая сема: «*We can discuss ... how everybody on the campus smokes pot*», «*Do you smoke pot?*» (I.Shaw) «*Cigarette?*». «*I don't smoke~ except opium*» (G.Green) [4: 205].

5. Подкласс **drive**. Этот подкласс отличается от всех предыдущих тем, что при абсолютном употреблении глаголы реализуют, кроме основного переходного, производное, непереходное значение. Эти глаголы семантически близки – как переходными, так и непереходными значениями, они описывают ситуацию движения. Переходные значения предполагают наличие агента, приводящего в состояние движения предмет или существо,

обозначаемое дополнением, которое, как и в других подклассах может редуцироваться: Rudolph **drove** without speaking (I.Shaw). Jim **drove** far east to his mini-mansion, and Kelli **drove** to her less-than-luxurious apartment on the southern part of the town (L.R.Kimberla). Непереходные значения исследуемых глаголов становятся в один ряд с глаголами движения: как у этих последних, их единственный актанта обозначает движущийся предмет. С.Д. Кацнельсон отмечает, что при одноместных предикатах движения единственный предикандум всегда обозначает движущийся предмет [4:202].

Проведенное исследование позволило сделать следующие выводы. Абсолютное (абсолютивное) употребление переходных глаголов – это такое употребление переходных глаголов, при котором описывается ситуация с выраженным агентом и невыраженным объектом. Переходность/ непереходность рассматривается как категория глубинно – семантического уровня, влияющая, но не полностью определяющая, поверхностную синтаксическую структуру предложения. В статье рассматривается классификация глаголов, состоящая из пяти подклассов: to give, to eat, to drink, to shrug, to drive. Глаголы классифицируются в зависимости от емкости силового поля глагола. Чем больше емкость силового поля, тем меньше вероятность появления конкретного потенциального объекта при данном глаголе и, следовательно, тем меньше оснований для включения объектных сем в семантическую структуру глагола. Чем меньше силовое поле, тем вероятнее закрепление определенных объектов за данным глаголом и проникновение их сем в его интенционал. Абсолютное употребление переходных глаголов есть результат взаимодействия многих факторов. Абсолютное употребление переходных глаголов – это: в семантическом плане – способ устранения семантического дублирования, реализуется указанием на класс или на классы объектов; в коммуникативном плане – это способ акцентуации сем действия в сказуемом; в синтаксическом аспекте – это способ устранения коммуникативной избыточности.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Аринштейн В.М. О структурной обусловленности сверхфразовых единств / В.М. Аринштейн // Ученые записки Калининского ГПИ им. М.И.Калинина. – Т.64. – Вып.1. – 1979. – С. 3 – 12.
2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл / Н.Д. Арутюнова. – Либроком, 2009. – 384 с.
3. Вайнрейх У.О семантической структуре языка / У.О. Вайнрейх // Новое в лингвистике. – Вып. V. Языковые универсалии. – М., 1970 – С. 163 – 249.
4. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. – М, 2002. – 213 с.
5. Ковалева Л.М. О так называемом абсолютном употреблении переходных глаголов в современном английском языке / Л.М. Ковалева // Проблемы английской филологии. – Иркутск, 1990. – С. 134 – 138.
6. Blokh M.Y. A Course in Theoretical English Grammar / M.Y. Blokh. – М., 2003. – 423 p.
7. Hornby A.S, Gatenby E.V, Wakefield H. The Advanced Learner's Dictionary of Current English [Text] / A.S. Hornby, E.V. Gatenby, H. Wakefield [ed. A.S. Hornby]. – London, 2008. – 509 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Жук – старший викладач кафедри граматики англійської мови, факультет романо-германської філології Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси – морфологія, вивчення синтаксису в діахронії й синхронії.

ТЕМАТИЧНІ РОЛІ У СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: СЕМАНТИЧНИЙ ВІДМІНОК ЛОКАТИВУ, ВИРАЖЕНИЙ ДІЄСЛОВОМ

Тетяна ЗАВГОРОДНЯ (Київ, Україна)

У статті подано визначення поняття тематичних ролей та розглядається неоднозначність природи семантичних відношень, дається характеристика семантичному відмінку локативу, що виражений дієсловом.

Ключові слова: семантична роль, локатив, гіперроль, партиципant, відмінок, тема-решітка, семантичні відношення, глибинні відмінки, поверхневі відмінки.

The concept thematic role is defined in this paper. The paper considers the different nature of semantic relations. The description of semantic case locative is given.

Key words: semantic role, locative, hyperrole, participant, case, semantic grid, semantic relations, D-structure, S-structure.

Поняття «семантичні ролі» або «тета-ролі» було введено у генеративну граматику в ХХ-му сторіччі американським лінгвістом Чарльзом Філлмором як спосіб класифікації аргументів предикату. Дане поняття «семантичні ролі», які ще називають тематичні ролі, глибинні відмінки, семантичні відношення – це відносно нове слово у сучасному синтаксисі. Природа семантичних ролей досить спірна, вона оперує поняттями лексики, семантики та синтаксису, тому сказати однозначного до якої сфери їх слід віднести – проблематично. Цим зумовлена **актуальність** даної роботи. Крім того інвентар семантичних ролей дуже різноманітний, що значно ускладнює його вивчення.

Мета дослідження – розглянути поняття семантичних ролей та їх природу, охарактеризувати семантичний відмінок локативу.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

проаналізувати особливості вживання локативу у текстах різного роду; з'ясувати його роль та висвітлити його значення та вплив на читача; встановити лексико-семантичні та стилістичні характеристики глибинного відмінку локативу; виявити, якими частинами мови він виражається у тексті.

Кожному дієслову відповідає певний набір відмінків (відмінкова рамка), до того ж кожному відмінку відповідає певний учасник ситуації, тобто **партиципant**. Деякі природні процеси та явища взагалі не мають партиципantів, тому дієслова, які позначають ці процеси або явища, мають «порожню» відмінкову рамку: вони взагалі не вживаються з іменниками: «*світає*», «*тепліє*», «*вечоріє*».

Учасники ситуації та відмінки відповідають один одному. У різних ситуаціях мова відшукує партиципantів зі схожими ролями та позначає (кодує) їх однаковими відмінками. Сукупність рис, які є спільними для однаково кодованих партиципantів, називають **семантичною роллю**.

Відмінок іменника виражає семантичну роль того партиципanta, якого позначає цей іменник. Сучасна лінгвістика вважає, що в основі зовнішньої різноманітності відмінкових систем мов світу лежить універсальний набір семантичних ролей. Основу відмінкової граматики складає виявлення за зовнішнім різноманіттям відмінкових систем світу універсального набору фундаментальних семантичних категорій або глибинних відмінків, які виражаються у поверхневих відмінках, що складають парадигму відмінювання.

Відмінкова граMATика розглядає глибинні та поверхневі структури речення. Поверхнева структура речення – це речення, яке ми бачимо. Глибинна структура речення виявляється при трансформації поверхневої структури. У базовій структурі речення наявна «пропозиція» – це набір відношень між дієсловами та іменами. Перетворення глибинних структур у поверхневі структури речення здійснюються такими експліцитними засобами, за допомогою яких виражаються відмінки: суплетивні форми, афіксація, додавання прийменників або енклітичних часток, формування підмета, формування прямого додатка.

У багатьох мовах відмінки несуть велике інформаційне навантаження. Але існують мови без відмінків, такі як англійська, французька, китайська. Інформація, яка в українській та російській мові кодується відмінковими формами, у безвідмінкових мовах передається іншими засобами: за допомогою порядку слів у реченні та сполученням з прийменниками. Спроба створити єдину систему відмінків закінчувалася невдачею у багатьох вчених. Причиною невдачі є різна природа мов. Семантичні ролі, тематичні ролі, тета-ролі, семантичні або глибинні відмінки – це частина семантики предикату, яка відображає спільні властивості аргументу предиката-учасника ситуації, яку називає предикат [5: 324; 6: 291; 7: 369-495].

Поняття семантичних ролей реалізується у реченні. Як зазначає Широглазова Н.С., речення – це одна з основних категорій синтаксису, яка завжди була в центрі уваги лінгвістів. За допомогою терміну «речення» визначають і формальну граматичну одиницю, і номінативну одиницю, і одиницю комунікації. У межах семантичного синтаксису речення розглядається головним чином з точки зору його інформативного змісту. У відмінковій граматиці семантика речення розглядається як система семантичних валентностей. Дієслово, як центр речення, в залежності від свого значення, диктує набір ролей (глибинних відмінків), які реалізуються у реченні у вигляді іменних форм. Через те, що не існує однозначної

відповідності між планом змісту та планом вираження, існує можливість виділення значної кількості глибинних відмінків і визнання різних засобів їх вираження [8: 5-8].

Список семантичних ролей – це одна з найбільш загальних та найпростіших прийнятих форм лексичного семантичного зображення. Їх ще називають «відмінкові рамки» або тета-решітки. Ціль теорій семантичних ролей – отримати набір семантичних ролей, які могли б відповідати будь-яким аргументам будь-яких дієслів. Їх функція полягає в уможливленні єдиної ідентифікації аргументів дієслів. Існує велика кількість пропозицій стосовно числа та природи необхідного списку семантичних ролей. Далі наведений список найбільш поширених семантичних ролей: агенс, пацієнс, бенефактив, експерієнсер, стимул, інструмент, адресат, джерело, ціль. Повний список семантичних ролей скласти неможливо, він нескінченний через те, що існує велика кількість розбіжностей у поглядах різних авторів, які займалися тематичними ролями. Через велику кількість різноманітних ролей, відсутність чіткої структури семантичних ролей, довільність їх типології, безкінечне їх ділення виникає поняття гіперролей або стрижневих ролей. Питання класифікації глибинних відмінків є досі одним з найбільш спірних у відмінковій граматиці. Ці ролі зустрічаються у кожному дієслові. Для того, щоб виділити гіперролі слід обмежити число відмінків відповідними правилами, провести повторну інвентаризацію відмінкової парадигми, за результатами якої можна сформулювати фіксований набір типових форм вираження значень партиципів.

Дана доповідь присвячена дослідженню семантичного відмінка локативу в сучасній німецькій мові. Семантичне відношення локативів розглядається у структурно-семантичному та комунікативно-прагматичному аспектах на матеріалі текстів художньої та фахової літератури і публіцистики. Тета-роль локативів, як і інші глибинні відмінки, неоднозначна, до кінця не досліджена, має велику частотність вживання у текстах різних стилів і виражається різними частинами мови. Семантичний відмінок локативу досліджується у синтаксичних одиницях – реченнях та словосполученнях, локативних утвореннях з прийменниками місця, локативними іменниками та просторовими локалізаторами, а також у словах, що мають сему локативності.

Простір належить до філософських категорій. У структурі мови відображаються відношення між предметами та явищами матеріального світу, які існують незалежно від свідомості людини, це експлікація концептуальної картини світу засобами мови. Систематизація мовних засобів, які відображають одну з головних частин картини світу – локативні відношення у художній літературі. Категорія простору може бути виражена іменником, прикметником, прислівником, в семантичній структурі яких є сема розташування, місцезнаходження, тобто має значення бути розташованим, займати певне місце в просторі), фразою та реченням (підрядним реченням місця дії та напрямку). З цього випливає, що категорія простору у мові представлена на морфологічному, синтаксичному, лексичному, семантичному та текстовому рівнях.

Локатив – це семантична роль, яка об'єднує в собі наступні тематичні ролі, такі як Джерело та Ціль. Локатив можна віднести до гіперролі. Категорія місця відіграє важливу роль не лише у текстах різних жанрів, а й у повсякденному спілкуванні, так як несе необхідну та важливу інформацію для комунікантів. Майже кожна стаття і кожен твір, і кожне висловлювання містить просторові локалізатори та локативні утворення. Локативність виражається прислівниками *oben, unten, rechts, links, geradeaus, hier, dort*, прикметниками *recht, link*, прийменниками *in, an, auf, durch, über, unter, zwischen, neben*, при цьому в німецькій мові, наведені вище прийменники місця вживаються з двома різними відмінками *Dativ* (давальним) або *Akkusativ* (знахідним) відповідно до питань, поставлених до цих прийменників: на питання *де?* (*wo?*) вживається *Dativ*, а на питання *куди?* (*wohin?*) – *Akkusativ*, дієсловами *liegen, legen, hängen, stehen, stellen, sitzen, kommen, gehen*, іменниками *die Ebene, der Aufenthalt, die Schule, das Gebäude, die Mitte, die Kante* і т.д.[1:8-13; 2: 220-225].

Також важливу роль відіграють локативні деривати (префікси *durch-, über-, unter-* та інші). Їх значення можна вивести із суми значень складових дієслова. Коли префікс наголошений, дієслово має пряме значення, наприклад: *überfahren=über+fahren=jemanden über den Fluß fahren; übersetzen=über+setzen*. Якщо префікс ненаголошений, значення змінюється, набуває переносного значення і втрачає свою локативність [3: 6-7].

Цікавими є каузативні локативні дієслова – це перехідні дієслова із значенням переміщення та позиціонування: *stecken* ‘увіткнути’ → *einstecken* ≈ *in etw. dafür Vorgesehenes [hinein]stecken* ‘увіткнути всередину чого-небудь’. Значення дієслова може бути охарактеризовано за допомогою учасників ситуації. На синтаксичному рівні учасники виражаються актантами дієслова. Розрізняють обов’язкові і факультативні актанти. Відсутність факультативних актантів не змінює зміст речення та граматичну структуру речення. Обов’язкові аканти утворюють повну локативну каузативну конструкцію, до них належать чотири компоненти: суб’єкт (Sub), об’єкт (Ob), локативно-вихідне місце розташування (Loc1) та локативно-кінцеве місце розташування (Loc2) або три: суб’єкт (Sub), об’єкт (Ob), локативно-кінцеве місце розташування (Loc2). *In den Ranzen(Loc2) packte er(Sub) einige Hemden(Ob)...* (Hesse 1982, s. 196)

Якщо один з обов’язкових актантів локативного каузативного дієслова не реалізовано, то конструкція вважається семантично еліптичною. У німецькій мові позиція суб’єкта завжди реалізована. Вивчення семантики локативних каузативних дієслів виявило наявність дійсних елементів на позначення просторових відношень. Лінгвісти визначають дейксис як спосіб референції, при якому вказівні елементи мови відсилають до реальних об’єктів і ситуацій, які мають безпосереднє відношення до учасників комунікації, часу або місця знаходження. Просторовий дейксис вказує на місцезнаходження об’єкта стосовно умовної точки, у ролі якої може виступати особа або предмет, наприклад: *Ich holte die Zeitungspakete von draußen herein und packte sie aus.* (Böll 1985, s. 58). “Я заніс жмут газет ззовні усередину та розпакував”. Значення дієслова *hereinholen* ≈ *von dort draußen hierher nach drinnen holen* ‘нести ззовні всередину’ припускає наявність двох валентностей: Loc1 та Loc2, причому префікс *ein-* вказує на рух всередину, а префікс *her-* вказує на напрямок руху

до кінцевого місця розташування Loc2 стосовно умовного суб’єкту-орієнтиру *ich* «я» [4: 85-89].

Отже, семантичні ролі відносно нове поняття у теоретичній граматиці, яке потребує подальшого опрацювання та деталізації. Поняття локативності поширене явище не лише у текстах різних жанрів, а й у повсякденному житті, яке відображається у творах різних стилів. Дієслово у сучасних синтаксичних дослідженнях розглядається як структурно-семантичний центр речення і займає певне місце у лексико-семантичній системі мови.

Подальші перспективи дослідження полягають у більш детальному розгляді семантичного відмінку локативу, вираженого іншими частинами мови, а також у виявленні нових аспектів тематичної ролі локативу, представленій дієсловом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Замощина Н.О. Похідні іменники з локативним значенням (на матеріалі німецької, російської, французької і турецької мов): автореф. дисс. . канд. філол. Наук. – Донецьк, 2010. – 20 с.
2. Науменко Е.Н. Лексические средства выражения локативности в английском и немецком языках// Актуальні дослідження іноземних мов і літератур. – Донецьк, 2003. – 458 с.
3. Новак Г.Л. Структурные и семантические особенности немецких глаголов с первой непосредственно представляющей durch-, unter-, über-, um-, hinter-, wider-, wieder-, voll: автореф. дисс. . канд. філол. Наук. – Киев, 2001. – 21 с.
4. Ступак І. Засоби вираження локативних актантів похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах//Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство). Випуск 89 (3). – Кіровоград, 2010. – 424 с.
5. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. — Москва: Прогресс, 1988. – 656 с.
6. Тестелец Я.Г. Введение в общий синтаксис. — Российский государственный гуманитарный университет, 2001. – 798 с.
7. Филлмор Ч. Дело о падеже//Новое в зарубежной лингвистике. — Москва: Прогресс, 1981. Вып. 10. – 369-495 с.
8. Широглазова Н.С. Система глубинных падежей и средств их выражения: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. техн. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». – Ижевск, 2004. – 21 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Завгородня – аспірант заочної форми навчання кафедри німецької філології та перекладу і прикладної лінгвістики Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: теоретична граматики.

ВІДПРИКМЕТНИКОВІ ДІЄСЛОВА ІЗ СУФІКСОМ -IEREN У XVII СТОЛІТТІ

Сергій ЗАХАРЧЕНКО (Донецьк, Україна)

Статтю присвячено вивченню особливостей творення відприкметникових дієслів із суфіксом *-ieren* у XVII столітті. Дослідження здійснено на матеріалі автентичного видання роману Г. Я. фон Гріммельсгаузена „*Der Abenteuerliche Simplicius Teutsch*“, вперше опублікованого у 1669 році. Розглянуто вмотивованість похідних дієслів; за допомогою словотвірних парафраз здійснено семантичну класифікацію вищеназваних дериватів.

Ключові слова: суфікс, ранньонововерхньонімецька мова, відприкметникове дієслово, вмотивованість, мотиваційна база, семантичний клас.

The paper concerns the study of deadjectival verbs with the suffix *-ieren* in the Early New High German. The research has been made on the basis of the authentic edition of G.J. von Grimmelshausen's roman „*Der Abenteuerliche Simplicius Teutsch*“ first published in 1669. The motivation of the derivative verbs is discussed, their semantic classification has been made.

Keywords: suffix, Early New High German, deadjectival verb, motivation, motivational base, semantic class.

1. Попередні зауваження. Відприкметникові дієслова, утворені за допомогою суфікса *-ieren*, – чисельні в сучасній писемній мові¹, – були **об'єктом** розгляду в межах загальних досліджень щодо дієслівного словотвору на матеріалі окремих мовно-історичних етапів розвитку німецької мови [11; 15; 19]. Дослідники структурованого за часовими і територіальними чинниками Боннського корпусу ранньонововерхньонімецьких (далі – рнвн.) текстів² констатують, з одного боку, непродуктивність цього типу дериватів у зазначений період (із 304 відприкметникових дієслів, засвідчених для цього часу, лише 6 лексем утворено за допомогою *-ieren*) [21: 34; 19: 280], з іншого боку, відзначають збільшення кількості відприкметникових дериватів наприкінці рнвн. періоду. Тому стає **актуальним** подальше вивчення цього типу дієслів, оскільки це уможливить більш детальне дослідження розвитку системи рнвн. словотвору, в цілому, і особливостей словотворення з компонентами іншомовного походження, зокрема.

Емпіричним джерелом дослідження є видання роману 1854 року Г. Я. фон Гріммельсгаузена „*Der Abenteuerliche Simplicius Teutsch*“ [9], в якому – за винятком очевидних друкарських помилок – збережено орфографію оригінального тексту, опублікованого у 1669 році [9: 1178]. Доцільність вибору цього роману зумовлена кількома чинниками: по-перше, його вважають найвизначнішим твором епохи бароко [13: 923]; по-друге, час його появи припадає саме на кінець рнвн. періоду – кінець XVII ст., в якому дослідники констатують зростання продуктивності досліджуваного словотвірного типу; по-третє, верхньонімецьке походження тексту твору, на якому ґрунтується роман, зокрема, вирізняє надмірне вживання іншомовних слів [3: 39-40], що вплинуло на підвищену кількість похідних дієслів на *-ieren* в аналізованому тексті.

Мета дослідження – визначити стан розвитку відприкметникових дієслів на *-ieren* наприкінці XVII ст. і встановити їхню структурну й семантичну специфіку.

Написання лексем у статті відповідає “нормалізованій” орфографії, засвідченій у словниках [4; 5; 20], натомість у текстових прикладах збережено автентичну орфографію першого видання роману Г. Я. фон Гріммельсгаузена.

2. Лексемний склад і частотність. У вищеназваному виданні виявлено 10 дієслів на *-ieren*, словотвірною базою яких є прикметник. Це становить лише 4,9% від усіх дієслів на *-ieren*, зафіксованих у романі, а частота їхнього вживання є ще меншою (29 слововживань (далі – СВ) – 4% від усіх СВ дієслів на *-ieren*). В історичному словнику німецької мови Я. Грімма та В. Грімма [5] зафіксовано лише п'ять із досліджених лексем. Два дієслова із 9 (*purgieren* і *separieren*) засвідчені ще у словнику свн. мови [17].

Жодне з дієслівних утворень, про які йдеться, не є частотними (див. табл. 1): частіше, ніж один раз, у романі вжиті дієслова *vagieren* ‘блукати’ (4 СВ); *contentieren* ‘задовольняти’

¹ Відповідна група дериватів у зазначений період складає 27,50% від загальної кількості дієслів на *-ieren* [14: 39].

² Боннський корпус охоплює різні жанри рнвн. текстів: повчальні, світські хроніки, церковно-теологічні, художні, ділові тощо [19: 10].

(3 СВ); *desperieren* ‘бути в розпачі’; *molestieren* ‘обтяжувати’; *perfektionieren* ‘удосконалювати’; *purgieren* ‘чистити’; *separieren* ‘ділити’ (2 СВ).

Три дієслова – *molestieren*, *perfektionieren* і *tyrannisieren* – класифіковані як подвійно вмотивовані (див. 3.1.2., 3.2.2., 3.3.2.). Одне дієслово – *quittieren* – класифіковане як ідіоматизоване (див. 4.3.).

Окрім *-ieren*, за допомогою якого утворені 7 лексем, у романі двічі вживані розширені варіанти суфікса – *-isieren* і *-izieren*, які виявляють ознаку додаткової дистрибуції (*-isieren* утворює дієслово від прикметника на *-isch*, *-izieren* – від прикметника на *-ik*; обидва типи творення наявні і в сучасній німецькій мові), отже *-isieren* і *-izieren* розглядаються у пропонованій статті як аломорфи¹ суфікса *-ieren*.

У романі „Der Abenteuerliche Simplicius Teutsch“ засвідчена лише одна графічна форма суфікса – *-iren*, яка зберігається і у варіантах – *-isiren* та *-iziren*. Інші розвідки щодо рнвн. словотвору [11: 410; 19: 29] також свідчать про те, що у XVII ст. варіант *-iren* суттєво превалює над усіма іншими.

3. Вмотивованість відприкметникових дієслів. Історичні дериватологи Німеччини, досліджуючи, зокрема, відприкметниковий словотвір попередніх періодів розвитку німецької мови й випрацьовуючи семантичну класифікацію похідних дієслів [19: 21-22], спираються на методуку й термінологію, запропоновану І. Кюнгольд і Г. Велльманном [14]. Словотвірні парафрази, на підставі яких похідні дієслова віднесено до семантичних класів у межах цієї розвідки, також запозичено із зазначеної праці, назви самих семантичних класів – з іншої праці Г. Велльманна [23: 476-477], оскільки І. Кюнгольд і Г. Велльманн [14] для позначення семантичних класів послуговуються винятково парафразами.

На підставі відповідних парафраз вони виокремлюють чотири класи відприкметникових дієслів (дуративні, інгресивні, фактивні, дієслова поведінкової характеристики²) [14: 97-98]. Г.-П. Прелль і М. Шеббен-Шмідт [19: 355] модифікують цю класифікацію, виокремлюючи ще один семантичний клас – оцінних дієслів (“Einschätzungsverben”). Дієслова цього семантичного класу визначаються за допомогою словотвірної парафрази ‘etwas/jemanden für VA halten’ ‘вважати щось/когось таким, як зазначено у базовому прикметнику’ [19: 279]. У романі виявлено дієслова, що репрезентують три класи з наведених вище класифікацій, а саме дієслова з дуративним, фактивним значенням і дієслова поведінкової характеристики (табл. 1).

Таблиця 1

**Кількісна характеристика семантичних класів
відприкметникових суфіксальних дієслів на *-ieren***

Семантичні класи	Лексемний склад	Лексеми		Слововживання	
		абс.	%	абс.	%
Фактивні [<i>-ieren</i> ¹]	<i>contentieren,</i> <i>perfektionieren,</i> <i>publizieren,</i> <i>purgieren, separieren</i>	5	55,56	12	57,14
Поведінкова характеризація [<i>-ieren</i> ²]	<i>vagieren,</i> <i>tyrannisieren</i>	2	22,22	5	23,81
Дуративні [<i>-ieren</i> ³]	<i>desperieren,</i> <i>molestieren</i>	2	22,22	4	19,05
Разом		9	100,00	21	100,00
Ідіоматизовані дієслова	<i>quittieren</i>	1		10	

¹ Під аломорфами у цьому дослідженні розуміються етимологічно пов’язані фонологічно-графемні структурні варіанти морфеми, які мають спільну словотвірну функцію, лексичне значення і схожу словотвірну базу і виявляють ознаку додаткової дистрибуції (пор.: 1: 92-93; 2: 242; 11: 43).

² Німецькі дериватологи [19: 349; 23: 477] послуговуються терміном „*verhaltenscharakterisierende Verben*“, Г. Велльманн [23: 478] вживає одночасно термін „*Verhaltenscharakterisierung*“.

З табл. 1 видно, що за способом творення всі зафіксовані в романі відприкметникові дієслова є суфіксальними дериватами. Нижче буде розглянуто відповідні семантичні класи за спадом частот.

3.1. Фактивні дієслова. Найбільш чисельним у романі Г. Я. фон Гріммельсгаузена є семантичний клас фактивних дієслів, який репрезентують більш ніж половина виявлених лексем (5 дієслів) і їхніх слововживань (12 СВ) (див. табл. 1).

3.1.1. Мотиваційною базою дієслова *contentieren* ‘задовольняти’ (фр. *contenter* [12: 38]) слід вважати запозичений із французької мови прикметник *content* ‘задоволений’ [5 (2: 635); 12: 38], словотвірна парафраза – ‘jmdn. *content* machen’ ‘робити когось задоволеним’. Базовий прикметник, як і похідне дієслово, зафіксовано тричі у тексті роману, що засвідчує прозору й однозначну вмотивованість деривата. Тісний зв'язок зі словотвірною базою виявляють також дієслова *perfektionieren* ← *perfekt* ‘досконалий’ (6 СВ) і *purgieren* ← *pur* ‘чистий’ (6 СВ).

3.1.2. Аналіз мотиваційних баз дієслова *perfektionieren* (фр. *perfectionner* [20 (2: 455)]) ‘удосконалювати’ дає підстави вважати цю лексему подвійно вмотивованою. Обидві можливі бази – прикметник і іменник – зафіксовані у тексті роману. М. Шеббен-Шмідт [21: 37] вказує на те, що морфологічною базою є скоріше іменник *Perfektion* (2 СВ) (‘etw. zur *Perfektion* bringen’). Втім, як семантичну базу можна розглядати і прикметник *perfekt* (6 СВ), а словотвірна парафраза ‘etw. *perfekt* machen’ ‘робити щось досконалим’ дозволяє в цьому випадку віднести *perfektionieren* до класу фактивних дієслів [пор. 21: 37-38].

У досліджуваному тексті *perfektionieren* має значення ‘удосконалювати, робити досконалим’ і в обох СВ ужито щодо мистецтва, пор.:

(1) *daЯ ich ein Mahler sey und in Holland zu wandern vorhabens wöre, meine Kunst daselbsten vollends zu perfectionieren* [9: 358] ‘що я – художник і мав намір подорожувати до Голландії, щоб до кінця вдосконалити там своє мистецтво’.

3.1.3. Дієслово *purgieren* (лат. *purificare* ‘робити чистим, очищати’) (2 СВ), як і його мотиваційна база – *pur* (свн. *pur*), засвідчений ще у свн. мові [17: 310]. За [5 (13: 2251-2252)], *pur* має значення ‘чистий, ясний, незмішаний; непідроблений’. Словотвірне значення похідного дієслова визначається за словотвірною парафразою ‘jmdn./sich *pur* machen’. Базовий прикметник ужито в досліджуваному тексті лише в переносному значенні, пор.:

(2) ... *das Mundstuck oder GebiЯ samt der Kinketten war von purem Gold* [9: 838] ‘мундштук, або вудила, як і щелепні ланцюги був із чистого золота’;

(3) ... *hielte er mich bey nahe vor einen puren Narren* [9: 917] ‘вважав він мене чи не цілковитим дурнем’.

3.1.4. Словотвірні бази дієслів *separieren* ‘ділити’ (2 СВ) та *publizieren* ‘оголошувати, публікувати’ (одне СВ) визначаються за словниками [5 (13: 220); 5 (16: 616); 20 (4: 134)], оскільки в романі відповідних базових слів не виявлено.

Дієслово *separieren* (свн. *seperieren* [17: 887]) утворено під впливом лат. *separare* або фр. *séparer* [5 (16: 616)]. Мотиваційною базою є прикметник *separat* (лат. *separatus*) ‘поділений, відокремлений’, запозичений в німецьку мову наприкінці XVI ст. [20 (4: 134)]. Похідне дієслово відповідає словотвірній парафразі ‘jmdn./etw. *separat* machen’ ‘когось/щось відокремлювати, ділити’.

3.1.5. Латинським еквівалентом рнвн. *publizieren* є дієслово *publicare* [7: 1309]. Рнвн. дериват виявляє морфологічний та семантичний зв'язок із прикметником *publik* ‘вселюдний, загальновідомий’, що походить від фр. *public* (лат. *publicus*) [5 (13: 2201)]. Похідне дієслово можна тлумачити через парафразу ‘etwas *publik* machen’ ‘робити щось загальновідомим’. Варто відзначити при цьому чергування *k – z* (*publik – publizieren*), яке у сучасній німецькій мові властиве дієсловам на *-ieren*, утвореним від іменників на *-ik* [22: 545], а в цьому випадку поширене й на відприкметникове дієслівне утворення.

3.2. Дієслова поведінкової характеристики. Відповідні дієслова визначаються за парафразою (‘sich VA *verhalten, bewegen, handeln*’ ‘вести себе, рухатися, діяти так, як зазначено у базовому прикметнику’), в якій базовий прикметник виконує обставинну функцію („adverbielle Funktion“) [14: 111]. Г. Велльманн і І. Кюнгольд [14: 111] вказують на

гетерогенність цього семантичного класу, оскільки (у словотвірній парафразі) можливе сполучення базового прикметника з різними (семантичними) типами дієслів. До таких дієслів належать *vagieren* ‘блукати’ (4 СВ) і *tyrannisieren* ‘тиранити’ (одне СВ).

3.2.1. Дієслово *vagieren* запозичене в німецьку мову на початку XIV ст. (лат. *vagari*) [20 (4: 93)], формально і семантично вмотивоване прикметником *vag* (лат. *vagus*), первісним значенням якого було ‘неспокійний, мандрівний’ [5 (25: 5)]. Дієслово пояснюване через парафразу: ‘*sich vag bewegen*’ ‘блукати’.

У всіх 4 СВ дієслово вживане із прислівником *herum* (*herum vagieren*). Спірним постає питання визначення словотвірного статусу цього сполучення. З одного боку, роздільне написання¹ та збереження первісних значень окремих слів (у випадку *herum* це – локальне значення ‘навколо, навкруги’) свідчить про наявність синтаксичного сполучення елементів, які залишаються самостійними. З іншого боку, *herum vagieren* можна розглядати і як складне дієслово. Підґрунтям для такого припущення є певне семантичне злиття („*semantische Verschmelzung*“), якого можуть зазнавати компоненти словосполучення. Тож, у деяких випадках *herum vagieren* можна класифікувати як таке, що належить до словотвірного типу ‘*herum- + Verb*’ із непросторовим значенням² („*nichtrdumliche Bedeutung*“) ‘*etwas planlos, ziellos tun*’ ‘робити щось без певної мети або плану’ [пор. 8: 513], пор:

(4) *ich ... sahe ... etliche Creaturen im Wasser, die ... gleichsam wie Schwermerlein auЯ einer auffgestiegenen Raquet ... herumb vagirten* [9: 741] ‘я побачив декількох створінь у воді, які, ніби вертушки зі злітної ракети, метушливо блукали’.

Втім, у пропонованій розвідці *herum vagieren* розглядувано як сполучення самостійних слів, оскільки очевидно, що на синхронному зрізі воно мало саме такий статус. Можна припустити, що злите написання у сучасній німецькій мові³ вказує на напрямок розвитку від сполучення до складного дієслова.

3.2.2. Дієслово *tyrannisieren* (фр. *tyranniser*) зараховано до подвійно вмотивованих, оскільки його можна тлумачити як відіменникове дієслово (‘*jemanden wie ein Tyrann behandeln*’ ‘з кимось поводитись, як тиран’ [пор. 19: 77; 14: 49]), і як відприкметникове дієслово (‘*jemanden tyrannisch behandeln*’ ‘з кимось тиранічно поводитись’). Розглядаючи це дієслово як відіменникове, Г.-П. Прелль і М. Шеббен-Шмідт [19: 77] також вказують на можливість його відприкметникової вмотивованості. Обидві можливі словотвірні бази засвідчено у „*Der Abenteuerliche Simplicius Teutsch*“: прикметник *tyrannisch* (лат. *tyrannicus*) – 3 СВ, іменник *Tyrann* – 2 СВ.

Аломорфний варіант суфікса – *-isieren* – зумовлений деривативним чергуванням *-isch* → *-isieren* [16: 161]. У сучасній німецькій мові творення дієслів від прикметників іншомовного (передусім латинського або грецького) походження на *-isch* є продуктивним типом [16: 161; 14: 107]. М. Шеббен-Шмідт [21: 37] вказує на те, що розвиток цього типу дієслів у сучасній німецькій мові призвів до збільшення питомої ваги відприкметникової дієслівної деривації. На підставі фонемного чергування *-isch* → *-isieren* можна стверджувати, що саме прикметник є морфологічною базою похідного дієслова (оскільки можна припустити, що у випадку творення дієслова від іменника *Tyrann* було б ужито варіант *-ieren*). Оскільки *tyrannisch* є вторинним відіменниковим утворенням (←*Tyrann*), то можна припустити декілька етапів творення цього деривата: *tyrannisieren* ← *tyrannisch* ← *Tyrann*.

3.3. Дуративні дієслова. Словотвірними парафразами для виокремлення дуративних дієслів слугують синтаксичні конструкції, в яких базовий прикметник виконує функцію суб’єктного предикатива („*Subjektprddikativ*“) [14: 98]. Словотвірною парафразою виступає

¹ Варто підкреслити, що написання складних слів у рвнв. мові не було нормалізованим. В. Мозер [18: 10] констатує, що, починаючи із другої половини XVI ст. мала місце певна уніфікація (“*gewisse Regelung*”), яка полягала в тому, що злите написання перетворилося на правило; втім у XVII ст. воно ще не було нормою.

² Б. Герсбах і Р. Граф [8: 503, 513] вказують на труднощі у виокремленні груп композитів із першим компонентом *herum-* із локальною (*umher* ‘навколо’) і модальною (‘*etwas planlos tun*’ ‘робити щось без певної цілі, безцільно’) функціями. Слідом за дослідниками, у цій розвідці віднесення до певної моделі залежить кожного разу від того, який аспект постає визначальним.

³ Показово, що у близькому до оригіналу перекладі „*Simplicius Simplicissimus*“ сучасною німецькою мовою [10] *herum vagieren* написано зливо.

‘ВА sein’ ‘бути таким, як зазначено у базовому прикметнику’. Цей семантичний клас репрезентують два дієслова: *desperieren* ‘бути в розпачі’ (2 СВ) і *molestieren* ‘обтяжувати’ (2 СВ).

3.3.1. Дієслово *desperieren* (фр. *düespürer*), мотиваційною базою якого є прикметник *desperat* ‘розчарований, зневірений’ (лат. *desperatus* ← *desperare*), зараховано до дуративних дієслів на підставі словотвірної парафрази ‘*desperat sein*’ ‘бути розчарованим, зневіреним’. Мотиваційна база, запозичена в німецьку мову у XVI столітті, засвідчена лише у словниках – зокрема, у словнику іншомовних слів XVII ст. [12: 46] та у словнику іншомовних слів Г. Шульца [29 (1: 137)].

Щодо сучасної німецької мови, то дієслово *desperieren*, очевидно, зникло з ужитку, прикметник *desperat* маркований у [4: 393] як „книжний“. У цьому ж словнику – як застарілий і книжний – зафіксований також іменник *Desperation*.

3.3.2. Лексема *molestieren* ‘обтяжувати’ (лат. *molestare*) була надзвичайно вживаною в XVI-XVII ст. [20 (2: 139)]. Можливими мотиваційними базами цього дієслова виступають прикметник *molest* (лат. *molestus*) ‘набридливий’ або іменник *Molestie* ‘складнощі’ (лат. *molestia*) [20 (2: 139)]: словотвірні парафрази ‘*molest sein*’ ‘бути обтяжливим, обтяжувати’ або ‘jmdn. mit *Molestien* versehen’ ‘завдавати комусь складнощів’. Базовий прикметник згодом виходить із загального вжитку (у DUW лексема маркована як застаріла), але залишається у діалектах [20 (2: 139)].

3.4. Ідіоматизовані дієслова. Дієслово *quittieren* (10 СВ) дослідники рнвн. текстового корпусу Г.-П. Прелль і М. Шеббен-Шмідт [19: 348] також зараховують до відприкметникових дериватів на підставі словотвірної парафрази (‘*quitt machen*’), оскільки у їхньому дослідницькому корпусі це дієслово реалізується у значенні ‘звільняти від заборгованості, обов’язків’ (*quitt* ← ‘вільний’). Проте у романі Г. Я. фон Гріммельсгаузена *quittieren* має інше значення – ‘залишати’, яке виникло пізніше – у XVII ст. – під впливом французького дієслова *quitter* ‘залишати’ [6: 1070]. Незважаючи на те, що базовою лексемою є прикметник *quitt*, семантичний зв’язок між ним і похідним дієсловом втрачено. Тож щодо цього дієслова можна припустити, що у романі Г. Я. фон Гріммельсгаузена воно є ідіоматизованим утворенням.

4. Висновки. Відприкметникові дієслова із суфіксом *-ieren*, порівняно з відповідними відіменниковими дериватами, утворюють у романі „Der Abenteurliche Simplicius Teutsch“ нечисельну групу (10 лексем). Втім навіть такі емпіричні дані дозволяють зробити певні висновки або припущення щодо структури й семантики дієслів цього типу у досліджуваній період.

4.1. Базові прикметники здебільшого запозичені з латинської або французької мов у рнвн. період. Три дієслова (*molestieren*, *perfektionieren* і *tyrannisieren*) кваліфіковані внаслідок аналізу як лексеми, утворені від прикметника або іменника, одне (*quittieren*) – як ідіоматизоване утворення.

4.2. За допомогою суфікса *-ieren* утворені дієслова різних семантичних класів. Найбільш продуктивним він є для класу фактивних дієслів [*-ieren*¹] (5 лексем) (див. 3.1.), який у сучасній німецькій мові взагалі посідає друге місце серед усіх дериватів на *-ieren*. Також представлені семантичні класи дієслів поведінкової характеристики [*-ieren*²] (див. 3.2.) і дуративних дієслів [*-ieren*³] (див. 3.3.). Це підтверджує, що сам суфікс не впливає на семантику й не спричинює формування самостійних семантичних класів.

4.3. Усі аналізовані дієслова є суфіксальними дериватами. Словотвірний тип із чергуванням *-isch* → *-isieren*, що є продуктивним у сучасній (писемній) німецькій мові, представлений лише однією лексемою (*tyrannisieren* ← *tyrannisch*). Припущення, що цей тип бере свій початок у рнвн. мові, перевірятиметься в подальшому.

Отже, подальше вивчення досліджуваного типу похідних дієслів дозволить встановити причини його підвищеної питомої ваги в сучасній німецькій мові, що сприятиме усвідомленню закономірностей розвитку системи словотвору в цілому.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М. Д. Степанова, В. Фляйшер. – М. : Высшая школа, 1984. – 264 с.

2. Ягупова Л. М. Мовно-географічна варіативність системи середньовісньонімецьких префіксальних іменників / Ягупова Л. М. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 605 с.
3. Besch W. Grimmelshausens „Simplicissimus“ – Das zweite Leben eines Klassiker / Werner Besch. – Paderborn : Ferdinand Schoeningh, 2012. – 52 S.
4. DUW : Duden Deutsches Universalwörterbuch / [hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion]. – [6. Aufl.]. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2007. – 2016 S.
5. DWB : Grimm J., Grimm W. Deutsches Wörterbuch : in 33 Bdn. / J. Grimm, W. Grimm. – [Nachdruck]. – Nachdruck der Erstausgabe 1878. – München : dtv, 1984.
6. EWD : Etymologisches Wörterbuch des Deutschen / [unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer]. – [3. Aufl.]. – München : dtv, 1997. – XXVII, 1667 S.
7. Frühneuhochdeutsches Wörterbuch / [hrsg. von U. Goebel und O. Reichmann, bearb. von J. Schildt]. – Bd. 4. – Berlin ; New York : de Gruyter, 2001. – 764 S.
8. Gersbach B. Wortbildung in gesprochener Sprache : d. Substantiv-, Verb- u. Adjektiv- Zusammensetzungen u. -Ableitungen im „Hdudfigkeitwörterbuch gesprochener Sprache“ : in 2 Bdn. / B. Gersbach, R. Graf. – Tübingen : Niemeyer, 1985. – Bd. 2. – S. 317–721. – (Veröffentlichungen der Tübingen Arbeitsstelle ; Bd. 13).
9. Grimmelshausen H. J. C. von. Der abenteuerliche Simplicissimus / H. J. C. von Grimmelshausen // Der abenteuerliche Simplicissimus und andere Schriften. – Stuttgart : Bibliothek des literarischen Vereins, 1854. – S. 1–1045.
10. Grimmelshausen H. J. C. von. Simplicius Simplicissimus / H. J. C. von Grimmelshausen. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1975. – 643 S.
11. Habermann M. Verbale Wortbildung um 1500 / Mechthild Habermann. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1994. – 581 S.
12. Hechtenberg K. Fremdwörterbuch des siebzehnten Jahrhunderts / Klara Hechtenberg. – Berlin : B. Behr's Verlag, 1904. – 147 S.
13. KLL : Kindlers neues Literatur-Lexikon : in 21 Bdn. / [hrsg. von W. Jens]. – Studienausg. – München : Kindler, 1996. – Bd. 6. – 976 S.
14. Kuhnhold I. Das Verb / Ingeburg Kuhnhold, Hans Wellmann. – Düsseldorf : Schwann, 1973. – 375 S. – (Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache ; eine Bestandsaufnahme des Instituts für Deutsche Sprache, Forschungsstelle Innsbruck. Erster Hauptteil) (Sprache der Gegenwart ; Bd. 29).
15. Leipold A. Verbableitung im Mittelhochdeutschen. Eine synchron-funktionale Analyse der Motivationsbeziehungen suffixaler Verbwortbildung / Aletta Leipold. – Tübingen : Niemeyer, 2006. – 350 S. – (Studien zur mittelhochdeutschen Grammatik ; Bd. 2).
16. Marchand H. Die Ableitung de-adjektivischer Verben im Deutschen, Englischen und Französischen / Hans Marchand // Indogermanische Forschungen. – 1969. – Bd. 74. – S. 155–173.
17. MHW II: Lexer M. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch : in 3 Bdn. / Matthias Lexer. – Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872–1878. – Stuttgart : S. Hierzel, 1992. – Bd. 2. – 2050 S.
18. Moser V. Frühneuhochdeutsche Grammatik. – Bd. 1. Lautlehre. – Teil 1 : Orthographie, Betonung, Stammsilbenokale / Virgil Moser. – Heidelberg : Winter, 1929. – 215 S. – (Germanistische Bibliothek, I. Sammlung germanischer Elementar- und Handbücher, I. Reihe : Grammatiken, Bd. 17).
19. Prell H.-P. Die Verbableitung im Frühneuhochdeutschen / Heinz-Peter Prell, Marietheres Schebben-Schmidt. – Berlin, New York : de Gruyter, 1996. – 424 S. – (Studia Linguistica Germanica ; Bd. 41).
20. SchBDF : Schulz H. Deutsches Fremdwörterbuch : in 7 Bdn. / Hans Schulz. – Berlin, New York : de Gruyter, 1974–1988.
21. Schebben-Schmidt M. Deadjektivische Verbbildungen mit dem Suffix -ieren im Frühneuhochdeutschen / Marietheres Schebben-Schmidt // Zur Wortbildung des Frühneuhochdeutschen. Ein Werkstattbericht. – Innsbruck, 1989. – S. 33–38. – (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft: Germanistische Reihe ; Bd. 38).
22. Stein Molinelli B. Die Ableitung de-adjektivischer Verben durch die Suffixe -ieren/-isieren im Deutschen und -eggiare/-izzare im Italienischen / Barbara Stein Molinelli // Aevum : rassegna di scienze storiche, linguistiche e filologiche. – 1975. – Nr.49, H. 5. – S. 540–552.
23. Wellmann H. Die Verbableitung / Hans Wellmann // Der Duden : in 12 Bdn. – Bd. 4 : Duden „Grammatik der deutschen Gegenwartssprache“. – [6., neu bearb. Aufl.]. – Mannheim u. a. : Dudenverlag, 1998. – S. 471–479.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сергій Захарченко – аспірант кафедри германської філології Донецького національного університету.
Наукові інтереси: історичний словотвір, дієслівна деривація.

СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКА КОНСТРУКЦІЯ *ACCUSATIVUS CUM INFINITIVO* В КОНТЕКСТІ ПРОГРАМИ МІНІМАЛІЗМУ

Олександр ЛЕОНІДОВ (Кіровоград, Україна)

У статті досліджено структурні особливості інфінітивної конструкції accusativus cum infinitivo в середньоанглійській мові з позицій програми мінімалізму, окреслено принципи деривації речень з інфінітивною конструкцією та висвітлено сутність основних мінімалістичних трансформацій.

Ключові слова: інфінітивна конструкція, програма мінімалізму, логічна форма, фонетична форма, промовляння, трансформація, діаграма-дерево.

The paper studies the structural peculiarities of the accusativus cum infinitivo construction in Middle English within the framework of minimalist program, highlights the principles of deriving sentences with the infinitival construction, and explains the essence of basic minimalist transformations.

Key words: infinitival construction, minimalist program, logical form, phonetic form, spellout, transformation, tree diagram.

Друга половина ХХ століття стала періодом розвитку революційних поглядів на систему мови загалом і граматику мови зокрема. Численні граматичні студії послуговуються методологією генеративного синтаксису й програми мінімалізму задля пояснення механізмів оволодіння мовою та засвоєння вроджених граматичних структур. Ідея мінімалізму в граматиці отримала ґрунтовне тлумачення у роботах Н. Хомського, Р. Фрейдіна, Е. Редфорда, Н. Хорнштейна, Р. Джекендоффа, Х. Ласніка, С. Пінзак та відкрила нові можливості вивчення граматичних явищ, що зумовлює актуальність подальших досліджень у руслі мінімалізму як на сучасному етапі розвитку англійської мови, так і в діяхронії.

Метою статті є дослідження особливостей конструювання речень з інфінітивною конструкцією *accusativus cum infinitivo* в середньоанглійській мові в контексті мінімалістичних граматичних вчень Н. Хомського.

Як відомо з численних граматичних студій, речення з інфінітивною конструкцією є поліпредикативним утворенням із структурою первинної предикації (головна частина речення) та структурою вторинної предикації (інфінітивна конструкція), що приєднується до першої на основі гіпотаксичних зв'язків. Структура вторинної предикації не характеризується узгодженням головних конститuentів речення в поверхневій структурі, не має автономності у плані вираження та змісту і не є самостійною одиницею мовної комунікації, тому не може вважатися еквівалентом фінітного підрядного речення [5; 9]. Інфінітивна конструкція як структура вторинної предикації характеризується суб'єктно-предикативним зв'язком між елементами у плані змісту; формальною і позиційною взаємозалежністю елементів у плані вираження; вираженням предикативного елемента через неособові форми дієслова або бездієслівним способом [1: 7, 25]. Ці особливості зумовлюють труднощі в застосуванні положень програми мінімалізму до середньоанглійських речень із конструкцією *accusativus cum infinitivo* задля пояснення шляхів розгортання їх поверхневої структури.

Згідно з програмою мінімалізму, мова є оптимально облаштованою системою, яка функціонує на основі обмеженої кількості параметрів. Формування висловлювань відбувається завдяки вродженим мовним здібностям, тобто здатності людини до сприйняття й артикуляції людської мови. У ранніх дослідженнях програми мінімалізму Н. Хомський пропонує розглядати висловлювання на семантичному рівні (логічна форма) та на фонетичному рівні (фонетична форма). Логічна форма висловлювання (як його глибинний рівень репрезентації) поєднує мову з системою мислення, концептами та інтенціями й актуалізується через низку трансформацій у фонетично оформленому висловлюванні. Останнє поєднує мову із сенсорними та моторними системами сприйняття та артикуляції [2: 41]. Отже, фонетична та логічна форми утворюють два інтерфейс-рівні мови, на яких існує граматики і на яких доцільно розглядати синтаксичні одиниці [3: 7].

Функціонування інфінітивних конструкцій *accusativus cum infinitivo* можна описати, послуговуючись загальними принципами генеративної граматики та програми мінімалізму. Так, речення з інфінітивною конструкцією утворюються шляхом застосування дискретних комбінаторних принципів (принцип бінарного розгалуження синтаксичної структури, принцип проекції вершини фрази) і формальних рекурсивних операцій [7: 4].

У плані змісту та на рівні логічної форми речення з інфінітивною конструкцією є складнопідрядним, хоч на рівні поверхневої репрезентації його підрядна частина є редукованою. Із позицій генеративної граматики речення з інфінітивною конструкцією слід вважати складнопідрядним (див. реч. 1):

(1) *thenne the kyng ... bad his men fetche his hors as faste as euer they myghte* / *Тоді король ... наказав своїм людям якомога швидше привести йому коня* [*The Noble and Joyous Book Entytled Le Morte d'Arthur*: 67].

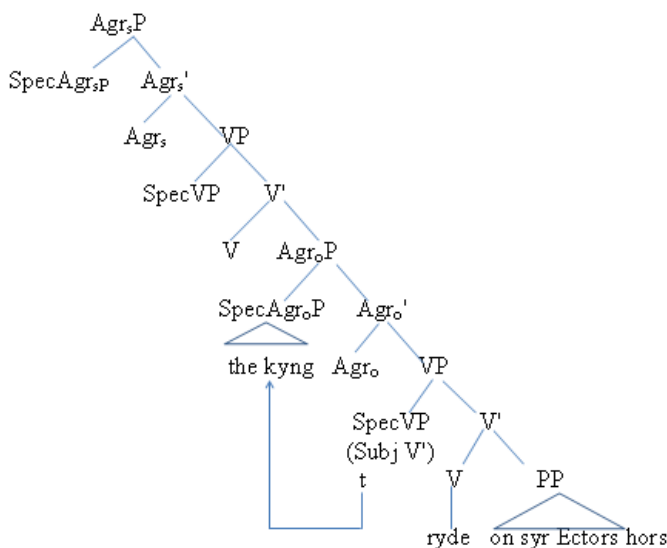
Нефінітні конструкції можуть бути реінтерпретовані у повноцінні підрядні речення з фінітним дієсловом шляхом синтаксичних трансформацій:

(2) *Then the king ... commanded his men that they fetched his horse as fast as they could* / *Тоді король ... наказав своїм людям, щоб вони якомога швидше привели йому коня*.

Як бачимо, структура повідомлення з фінітним дієсловом (*fetched*) та експлікованим агентом інфінітивної дії (*they*= *his men*) може бути відновлена на основі тлумачення логічної форми речення, але зазнає редукції у вимовленій конструкції *accusativus cum infinitivo* унаслідок абстрактних трансформацій. Зв'язок між звуковою формою висловлювання і його значенням описується терміном „деривація”. Деривація конструкції розгортається у напрямку праворуч за рахунок операцій, спрямованих на заповнення усіма необхідними конститuentами місць у дериваційній структурі та вилучення зайвих (агент інфінітивної дії) [2: 43].

Заповнення позицій у дериваційній моделі речення здійснюється згідно з розподілом тематичних ролей, що асигнуються вершинами фраз (керівні конститuentи) їх залежним компонентам. Задля асигнування реченню аргументної структури слід користуватися канонічною моделлю порядку слів для конкретної мови. У середньоанглійській мові нормативною стала SVO модель порядку слів, що означає розташування вершини дієслівної фрази у препозиції до комплемента (*fetche his hors*). Розуміння порядку розташування агента, дії й пацієнса дозволить визначити розподіл семантичних ролей у реченні. Агент дії (*the kyng*) в англійській мові типово отримує рису [Nominative], тоді як пацієнс (*his hors*) має рису [Accusative]. Через відповідне налаштування параметра вершини і комплемента реалізується фонетична форма конструкції [6: 21-22; 7: 109]. Оскільки вершина фрази визначає граматичні властивості свого комплемента, комплемент має відповідати її субкатегоризаційним особливостям і отримувати відповідну тематичну роль.

Програма мінімалізму є дериваційною системою, що базується на сукупності узагальнених трансформацій, основними серед яких є злиття, копіювання, видалення й пересув. Трансформації здійснюються з метою перевірки рис конститuentів у процесі деривації висловлювання [4: 3]. Узагальнений вигляд речення з інфінітивною конструкцією після застосування мінімалістичних трансформацій надає діаграма-дерево. Для докладного

опису речення з конструкцією *accusativus cum infinitivo* варто розглянути речення (3) та його діаграму-дерево:

(3) *kyng Arthur sawe the kyng ryde on syr Ectors hors* / *король Артур побачив, що король їде на коні сера Ектора* [*The Noble and Joyous Book Entytled Le Morte d'Arthur*: 56]

Структура головної частини речення не відрізняється від структури простого речення, проте редукована підрядна частина зазнає низки трансформацій.

У процесі деривації дерева висловлювання експлікуються

відношення між лексичними одиницями через бінарну операцію *злиття* (*Merge*) конститuentів у фразовій структурі. Так, злиття лексичної одиниці *V ryde* із структурою, що додається до неї (*PP on syr Ectors hors*), утворює новий „вузол”, вершина якого (*V'*) може зазнавати подальшого злиття й переміщення.

Застосування операції *пересуву* (*Move*) має структурні обмеження – переміщення за один крок у позицію не вище наступної вершини фрази [7: 53]. Пересув здійснюється з метою перевірки рис конститuentів, тому під час переміщення з позиції *SpecVP* в об'єктну позицію *SpecAgr_oP* іменникова фраза *the kyng* зазнає перевірки риси [*Acc*] та субкатегоризується головним дієсловом у реченні (*sawe*).

Пересув відбувається завдяки додатковим операціям копіювання та видалення. Пересув іменникової фрази *the kyng* супроводжується її копіюванням у кінцеву позицію та видаленням із початкової позиції як надлишкового елемента з ідентичною рисою ще до етапу *промовляння* (*Spellout*), коли експлікується фонетична форма висловлювання. Іншими словами, у граматично правильному реченні будь-якої мови усі однакові синтаксичні риси мають бути перевірені та видалені до моменту озвучення висловлювання. При видаленні суб'єкта об'єктної клаузи (*the kyng*) блокується трансформація узгодження підмета з присудком у числі та особі, відтак дієслово приєднаної об'єктної клаузи реалізується у складі інфінітивної конструкції [8: 565].

Крім того, з діаграми-дерева помітно, що речення з конструкцією *accusativus cum infinitivo* містить три види проєкцій, передбачених програмою мінімалізму та узагальнено представлених як мінімальна проєкція «лексичної вершини» (*N, V*), «проміжна проєкція» (*V', Agr_o', Agr_s'*) та «максимальна проєкція» – (*PP, VP, Agr_oP, Agr_sP*) [6: 64].

Очевидно, що підмет (*kyng Arthur*) генерується в *SpecAgr_{SP}* і отримує тематичну роль агента дії, вираженої головним дієсловом, та експлікується у структурі висловлювання згідно з принципом обов'язкової наявності підмета [3: 16; 11: 216]. Водночас тематично маркований агент інфінітивної дії, як зазначено вище, зазнає переміщення до незаповненої *NP*-позиції об'єкта й видаляється з фонетичної форми редукованого підрядного речення, лишаючи по собі *NP*-трейс (*t*), тобто лексично незаповнену проєкцію категорії, яка позначає місце, зідки відбувся пересув. Трейс та переміщений антецедент (*the kyng*) пов'язані відносинами керування [10: 65].

Відтак, акузативно-інфінітивна конструкція виникає в результаті піднесення суб'єкта інфінітивної дії в позицію об'єкта головного дієслова, де переміщена іменникова фраза отримує маркування відмінком. Інфінітивний конститuent конструкції має медіальне розташування. Експліцитне позиціонування підмета, що є обов'язковою умовою фінитних речень, не поширюється на предикативний центр інфінітивної конструкції і замінюється лексично незаповненим трейсом. Речення з конструкцією *accusativus cum infinitivo* є поліпредикативною структурою з редукованою підрядною частиною, утвореною за принципами програми мінімалізму із використанням базових трансформацій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бродович О. И. Структуры со вторично-предикативной связью между элементами в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ольга Игоревна Бродович. – Л., 1972. – 27 с.
2. Chomsky N. On Nature and Language. Edited by A. Belletti and L. Rizzi / Noam Chomsky. – New York: Cambridge University Press, 2002. – 206 p.
3. Hornstein N. Move! A Minimalist Theory of Construal / Norbert Hornstein. – Oxford: Blackwell, 2001. – 248 p.
4. Koot, H. van der. On the Status of the Projection Principle in the Minimalist Program / Hans van der Koot // UCLWPL. Edited by John Harris. – London: UCL, 1994. – Vol 6. – P. 125-145.
5. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – L.: Longman, 1985. – 1779 p.
6. Radford A. Syntax: A Minimalist Introduction / Andrew Radford. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 284 p.
7. Roberts I. Diachronic Syntax / Ian Roberts. – New York: Oxford University Press, 2007. – 508 p.
8. Routledge Dictionary of Language and Linguistics / Hadumod Bussmann. Translated and edited by Gregory Trauth and Kerstin Kazzazi. – London and New York: Routledge, 1996. – 1304 p.
9. Visser F.Th. An Historical Syntax of the English Language / F. Visser. – Leiden: E.J.Brill, 1966. – Part II. Syntactic Units with One Verb. – 1305 p.
10. Watts R.J. On infinitival complement clauses // Studia Anglica Posnaniensia. – 1983. – Vol. 16. – P. 45-69.

11. Zwart J.-W. The Minimalist Program / Jan-Wouter Zwart // Linguistics. – Cambridge, Cambridge University Press, 1998. – Vol. 34. – P. 213-226.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Леонідов – викладач кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: теоретична граматики та історія англійської мови.

TYPOLOGICAL PECULIARITIES OF PERCEPTION VERBS IN THE KAZAKH AND ENGLISH LANGUAGES

Жаннура МАНАПБАЕВА (Алматы, Казахстан)

У статті визначено парадигму дієслів перцепції у казахській мові на основі англійської мови; описано типологічні особливості казахської мови в аспекті функціонування дієслів перцепції. Здійснено порівняння й контрастивне зіставлення парадигм перцептивних дієслів в обох мовах.

Ключові слова: перцепція, дієслово, смислова модальність, типологічне вивчення, динамічне значення.

The article identifies the paradigm of the verbs of perception in the Kazakh language on the basis of English, and describes the typological peculiarities of the Kazakh language in relation to the verbs of perception. The paradigms of perception verbs of both languages is also compared and contrasted.

Key words: perception, verb, sense modality, typological study, dynamic meaning.

The semantic field of verbs in the English language has been deeply studied. Verbs have been classified into lexical-semantic groups, and also each lexical-semantic group has been compared to similar groups in other languages. For instance, the information about and related to perception verbs in the English language can be found in A. Viberg's typological study, Ibarette-Antunano's polysemantic study, etc. The perception verbs in English have been compared to the Spanish, Portuguese, German, etc. verbs.

Semantic field of verbs in the Kazakh language has also been deeply studied. Scientists like I.E. Mamanov, A. Khasenova, A. Yskakov, and M. Orazov greatly contributed to the research. Comparative research has been done by scientists like A.B. Urazymbetova, and R.D. Ashimbetova.

One should consider the lexical and grammatical classification before studying perception verbs. Perception verbs in any language are classified according to number of senses lexicalized. In English there are five sense modalities: vision, hearing, feel, smell, and taste [1:123]. One cannot say that all languages have all five sense modalities lexicalized. In some languages the number of sense modalities is less than five. For example, in Swedish there are three: *se* (vision), *höra* (hearing), and *känna* (feel, taste, smell). In Malay there are four: *lihat* (vision), *dengar* (hearing), *rasa* (feel, taste), and *hidu* (smell). In Basque there are three. In Chinese, Vietnamese, Spanish there are all five sense modalities [3:47-48]. The Kazakh language also has all five sense modalities: *көру* (vision), *есту* (hearing), *сезу* (feel), *таты* (taste), *уickey* (smell). It can be seen in the classification of such scientists as A.B. Urazymbetova and R.D. Ashimbetova.

So, in both Kazakh and English languages there are all five sense modalities.

Table 1 – Sense modalities in Kazakh and English

Kazakh	Көру	Есту	Сезу	Иіс сезу	Дәм сезу
English	Vision	Hearing	Feel	Smell	Taste

In 1984 A. Viberg studied the typological characteristics of languages in relation to subject's role in perception. The scientist found out that perception verbs in various languages are formed by different means, and greatly contributed to lexical typological research. According to A. Viberg, the number of studies devoted to the lexicon from a universal or typological point of view is very sparse in comparison to the vast literature dealing with syntax and phonology. The exceptions are *Basic Color Terms* (Berlin and Kay 1969), *Body Parts* (Andersen 1978), *Ethnobiological Taxonomies* (Berlin 1978), *Cooking verbs* (Lehrer 1974), *Verbs of Motion* (Talmy 1975), etc. [1:123].

Having found out that all 5 sense modalities are lexicalized in English, A. Viberg classified the verbs into 3 semantic components: *activity*, *experience* and *copulative*, and called this phenomenon *dynamic meaning*. The distinction between an activity and an experience is illustrated by pairs such as *look at* vs. *see* and *listen to* vs. *hear*. *Activity* refers to an unbounded process that is consciously

controlled by a human agent, whereas *experience* refers to a state that is controlled. A *copulative* expression is defined as a source-based state, that takes the experiences entity as a subject [1:123-124].

The Kazakh perception verbs are not classified in this way. The English classification, on the other hand, has been studied by other scientists, too. They are Rogers, Palmer, Leech, Lehrer, Poutsma, and Gisborne. These scientists named the components differently. For example, *activity* component is termed as *active perception verbs* [4:341], *active experienter subject* [5:223]. *Experience* component is named as *passive perception* [6:99], *inner perception* [7:23], *cognition* [8:304], *stative with experience subject* [5:223]. *Copulative* component is called *flip* [8:304], *stimulus subject* [5:223] *percept* [9:1]. In this scientific paper we shall use the A.Viberg’s terminology.

Now we shall consider the activity component of the English perception verbs. As mentioned above, the activity component expresses an action controlled by the person. There are sentences with perception verbs of activity component below.

- a) Peter *looked* at the birds.
- b) Peter *listened* to the birds.
- c) Peter *felt* the cloth.
- d) Peter *smelled* the cigar.
- e) Peter *tasted* the food. [1:125]

We can see that in each sentence the subject’s action is consciously performed.

The experience component expresses an action of inchoative perception as in the following sentences [4:341]:

- a) Peter *saw* the birds.
- b) Peter *heard* the birds.
- c) Peter *felt* a stone under his foot.
- d) Peter *smelled* apples in the room.
- e) Peter *tasted* onion in the food [1:125].

The subject doesn’t control the action. Each verb expresses a specific state perceived with eyes, ears, a nose, a tongue, and a skin.

Gisborne proposes the “deliberately” test in order to differentiate the above mentioned two components [9:1]. He suggests that verbs that can be collocated with this adverb are activity, and those that cannot be collocated are experience verbs.

For example,

- a) Jane was deliberately *listening* to the music.
- b) Jane deliberately *heard* the music. [9:1]

In the copulative component the object of activity and experience components becomes the subject. For instance,

- a) Peter *looked* happy.
- b) Peter *sounded* happy.
- c) The *cloth* felt soft.
- d) Peter *smelled* good.
- e) The food *tasted* good. [1:125]

Thus, the paradigm of English perception verbs is presented in Table 2 [1:126].

Table 2 – Perception verbs in English

	Activity	Experience	Copulative
Vision	look at	see	look
Hearing	listen to	hear	sound
Feel	feel		
Taste	taste		
Smell	smell		

The verbs presented in the Table 2 comprise the basic paradigm. All other perception verbs go to the secondary level.

One verb can express several components at a time. In the English language vision and hearing sense modalities have different verbs for each dynamic meaning. All other sense modalities have only one verb. A. Viberg called this phenomenon lexical differentiation. There is lexical differentiation in vision and hearing sense modalities, but there is no lexical differentiation in sense modalities of feel, taste, and smell [1:124-128].

A. Viberg translated the above mentioned sentences into 53 languages representing 14 different language stocks, and held typological study. According to the scholar, the dynamic meaning of perception verbs is presented by different means in different languages. They are: separate verbs like in English, compound verbs (verb+verb) like in Vietnamese, Chinese, Swedish, compound verbs (noun+verb) like in Persian, English, Kurdish, and morphological markers like in Japanese [1]. A. Viberg identified lexical typological peculiarities of languages according the meaning of perception verbs [10].

Now we shall classify the perception verbs in the Kazakh language according to their dynamic meaning. We shall use A. Viberg's translation method.

In the following examples the activity perception verbs on English are translated into Kazakh. Thus, activity perception verbs in Kazakh are identified.

- a) Miras *looked* at the birds. – Мирас құстарға қарады.
- b) Miras *listened* to the birds. – Мирас құстарды (әнін) тыңдады.
- c) Miras *felt* the cloth. – Мирас матаны ұстап көрді.
- d) Miras *smelled* the cigar. – Мирас темекіні иіскеді.
- e) Miras *tasted* the food. – Мирас тамақтың дәмін көрді/татып көрді.

Now we shall identify experience perception verbs using the same method.

- a) Miras *saw* the birds. – Мирас құстарды көрді.
- b) Miras *heard* the birds. – Мирас құстарды (әнін) естіді.
- c) Miras *felt* a stone under his foot. – Мирас аяғынын астындағы тасты сезді.
- d) Miras *smelled* apples in the room. – Мирас бөлмеде алманың иісін сезді.
- e) Miras *tasted* onion in the food. – Мирас тамақтағы пияздың дәмін сезді.

The next step is to identify perception verbs with copulative meaning in the Kazakh language.

- a) Miras *looked* happy. – Мирас бақытты болып көрінді.
- b) The music *sounded* loudly. – Музыка қатты естілді.
- c) The *cloth* felt soft. – Мата жұмсақ болып сезілді.
- d) Miras *smelled* good. – Мирастан жағымды иіс шықты.
- e) The food *tasted* good. – Тамақтың дәмі жақсы болды.

As we see, like in English perception verbs in Kazakh change according to the meaning in the sentence, and the relation of the subject to it.

So the basic paradigm of perception verbs in the Kazakh language is presented in the Table 3.

Table 3 – Perception verbs in Kazakh

	Activity	Experience	Copulative
Vision	қарау	көру	көріну
Hearing	тыңдау	есту	естілу
Feel	ұстап көру	сезу	сезілу
Taste	дәмін көру/татып көру	дәм сезу	дәмі болу/тату
Smell	иіскеу	иіс сезу	иіс шығу

Perception verbs of the basic level in the Kazakh language have some peculiarities as well. It is worth mentioning that several typological markers identified by A. Viberg can be found in Kazakh. This fact proves wide lexical variety of the Kazakh language.

Perception verbs in the Kazakh language are polysemantic. In the Table 3 we may see that the verbs *көру* and *сезу* are used in several sense modalities. This is a similarity between Kazakh and English.

There are compound perception verbs (verb+verb) in the Kazakh language as well. For instance, they are the verbs *ұстап көру*, *татып көру*, etc. Compound perception verbs in the Swedish language are found on the secondary level.

Compound perception verbs consisting of a noun and verb are also found in Kazakh. For example, *дәмін көру, дәм сезу, иіс сезу, иіс шығу, дәмі болу*, etc. These peculiarities are common for Kazakh, Persian, Kurdish, etc.

Morphological markers typical to Japanese are also seen in the Kazakh language. For instance, verbs *көріну, естілу, сезілу* are formed by adding Passive voice suffixes to the verbs *көру, есту, сезу*. Consequently, the verbs comprise the copulative group in the paradigm.

Finally, all typological markers identified by A.Viberg are present in the Kazakh language. We shall not classify Kazakh into a certain group as these features make this classification difficult. There are many compound perception verbs in the Kazakh language, so, in our understanding, considering it along with Persian and Kurdish would be fine.

In the tables above the basic, initial level of perception verbs in both languages is presented. All other perception verbs are classified into the secondary level according to the sense modality and dynamic meaning. In the following table we can see A.Viberg’s full paradigm of perception verbs in the English language [1:123]. We think that the scholar arranged the following verbs on the secondary level due to their prototypical meanings.

Table 4 – The paradigm of perception verbs in English

Component	Basic level	Secondary level
Activity (observe, examine, scrutinize)	look at	watch stare at glance at gaze at peer at
	listen to	hark eavesdrop hearken
	feel	grope palpate rub caress
	taste	take a taste of savor
	smell	take a smell sniff at
Experience (perceive, notice)	see	glimpse catch a glimpse of spot witness
	hear	overhear
	feel	
	taste	
Copulative (seem, be)	smell	
	look	
	sound	
	feel	
	taste	have a taste smack of
smell	have a smell stink reek of	

Perception verbs in the Kazakh language can also be classified into such a paradigm. We shall consider lexical units taken from M.Orazov’s, R.D.Ashimbetova’s works and other dictionaries [2]. We have come to the idea that some lexical units shown in R.D.Ashimbetova’s work are not suitable for the paradigm. For example, *адыраю, бедірею*, etc. as they don’t express perception but

person's emotion towards a certain phenomenon. We can see the paradigm of perception verbs in the Kazakh language in the following table.

Table 5 – The paradigm of perception verbs in Kazakh

	Component	Basic level	Secondary level	
Perception verbs	Activity	қарау	бақылау бағу қарап қалу көз салу көз қырын салу көз жіберу тесілу тіксіну телміру қадалу көзін алмау көз тігу тігілу сығалау көзден өткізу көздеу	
			тыңдау	естіп алу тыңдап шығу тығылып тыңдау құлақ салу құлақ тұру
			ұстап көру	сезіп білу басып қарау ұстап қарау
			дәмін көру/татып көру	тату айыру
			иіскеу	иіскеп сезу иіскелеу тіміскілеу
	Experience	көру	байқау көзі шалып қалу көріп қалу	
			есту	естіп қалу
		сезу		
		дәм сезу		
		иіс сезу	байқау	
	Copulative	көріну	қараңдау қараң ету көзге түсу көзге іліну ағараңдау	
			естілу	дыбысталу құлаққа жету
		сезілу	біліну	
		дәмі болу/тату	дәмі шығу өзгешелену	
		иіс шығу	сасу иістену	

			мұңку аңку мұрынды жару
--	--	--	-------------------------------

There are some similarities and differences in the paradigms of perception verbs in Kazakh and English as follows:

- Perception verbs in both languages are classified according to 5 sense modalities and 3 dynamic meanings.
- “Experience” component is full in both languages.
- In both languages some lexical elements lack in the secondary level.
- In both languages some verbs have several dynamic meanings. For instance, in English these verbs are *taste, smell, feel*, and in Kazakh they are *көру, сезу*.
- In both languages there is a great number of vision verbs, and few verbs of feel, taste, smell.
- Simple verbs are common in English, but in Kazakh there are many compound verbs. Consequently, the number of perception verbs in the Kazakh language is greater.
- In English prepositions change both the dynamic and lexical meanings of verbs. In Kazakh prepositions are not used in these terms.
- Passive form of the verbs in Kazakh may change both the dynamic and lexical meanings of the verbs.
- The dynamic meaning of perception verbs in Kazakh may change while adding suffixes to the verbs.

REFERENCES

1. Viberg A. The verbs of perception: A typological study // Explanations for language Universals. – Berlin: Mounin, 1983. – P. 133-162.
2. Ашимбетова Р.Д. Глаголы физического восприятия и их место в языковой картине мира (на материале русского и казахского языков). Дисс. ...канд.филол.наук. – Алматы, 2000. – 121 с.
3. B. Iraide Ibarette-Antunano. Polysemy and metaphor in perception verbs: a cross-linguistic study. Thesis submitted for the degree of Doctor in Philosophy. – Edinburgh: University of Edinburgh, 1999. – 235 p.
4. Poutsma H. A Grammar of Late Modern English. – Groningen: P. Nordhoff, 1926. – 539 p.
5. Lehrer A. Polysemy, Conventionality, and the Structure of the Lexicon // Cognitive Linguistics Vol. 1. Berlin-New York, 1990. – P. 207-246.
6. Palmer F.R. A Linguistic Study of the English Verb. – London: Longman, 1966. – 199 p.
7. Leech G. Meaning and the English Verb. – London: Longman, 1971. – 152 p.
8. Rogers A. Another look at flip perception verbs // Proceedings of Chicago Linguistics Society 8. Chicago: The University of Chicago Press, 1972. – P. 303-316.
9. Gisborne N. English Perception Verbs. PhD Dissertation. – London: University College London, 1996. – 245 p.
10. Viberg A.A. A universal lexicalization hierarchy for the verbs of perception // Papers from the 7-th Scandinavian Conference of Linguistics. – Helsinki: University of Helsinki, 1983. – P. 147-149.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Жаннура Манапбасва – магістр гуманітарних наук, сеньор-лектор Міжнародного університету інформаційних технологій.

Наукові інтереси: методика викладання мов.

THE VERBS THAT DENOTE THE PSYCHOEMOTIONAL STATE OF A PERSON IN THE ENGLISH, GERMAN, SPANISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Natalia NAVROTSKA (Horlivka, Ukraine)

У статті йдеться про результати зіставно-порівняльного дослідження семантики дієслів на позначення психоемоційного стану особи в англійській, німецькій, іспанській та українській мовах. Дієслова, які класифіковані на есивні, інхотативні та каузативні, були також розгруповані зважаючи на емоції, які вони позначають. Крім того, дослідження та зіставлення структурних особливостей дієслів допоможе зрозуміти закономірність кількісної розбіжності дієслів вищезазначеної семантики у чотирьох мовах дослідження, які є неблизькоспорідненими та різноструктурними.

Ключові слова: семантика, структура, есивні, інхотативні, каузативні дієслова, психоемоційний стан.

The article deals with the results of the contrastive-comparative analysis of the semantics of the verbs that denote the psychoemotional state of a person in the English, German, Spanish and Ukrainian languages. The verbs which are classified as essive, inchoative and causative were also grouped taking the emotions they denote into consideration. Moreover, the analysis and comparison of the structural peculiarities of the verbs help to understand the regularity of the quantitative discrepancy of the verbs of the above mentioned semantics in four languages under the research which are typologically different.

Key words: semantics, structure, essive, inchoative, causative verbs, psychoemotional state.

The topicality of the contrastive-comparative research of the semantics of the verbs that denote the psychoemotional state of a person in the English, German, Spanish and Ukrainian languages is obvious because the languages are typologically and structurally different. What is more, the former researches which deal with the verbs of the above mentioned semantics are of descriptive character and the verbs that denote one separate emotional state (e.g. love, hatred, fear, etc) are under analysis [1; 2; 3; 4; 5].

In the comparative aspect the realization of the semantics of the essive, inchoative and causative verbs was studied which helped to create the classification that could be universal for the typologically and structurally different languages. While comparing and contrasting and then creating a classification of the verbs that denote the psychoemotional state of a person in the English, German, Spanish and Ukrainian languages the greatest problem was connected with the terminological basis. In this research the three semantic classes of the verbs are distinguished: essive, inchoative, causative which were further subdivided into sub-classes, groups and sub-groups. The verbs that denote the psychoemotional state of a person in the English, German, Spanish and Ukrainian languages were chosen from the authoritative monolingual dictionaries on the entire basis: the number of the English verbs – 829, German – 883, Spanish – 1099, Ukrainian – 1680. The determined verbs were classified not only according to their dictionary explanations but also according to the worked out interpretation formulas.

The interpreted and classified verbs were studied with the aim to elicit the emotions and complexes of emotions which they denote. The semantics of the verbs that belong to different classes is distinctive in this aspect. The essive proper verbs denote such emotions as interest (*to engross; sich interessieren; interesarse (por); цікавитися*), joy (*to enchant; sich freuen; alegrarse; радіти*), fear (*to tingle; sich grausen; temer; боятися*), grief-suffering (*to grieve; sich quälen; atormentarse; страждати*), anger (*to begrudge; sich aufregen; rebelarse; злувати*), shame (*to hoist; sich genieren; turbarse; ганьбитися*) and emotional complexes as love (*to love; lieben; amar; любити*), desire (*to desire; sich getrauen; desear; бажати*), delight (*to enjoy; sich ergötzen; deleitarse, contentarse; блаженствувати*), envy (*to envy; beneiden; invidiar; заздрити*), dislike (*to dislike; sich ekeln; odiar; ненавидіти*), worry (*to agonize; sich bangen; guardarse; бентежитися*), sorrow (*to miss; sich sehnen; oprimir; сумувати*), faith (*to trust; erhoffen; creer; вірити*), respect (*to respect; respektieren; respetar; поважати*) in all four languages of the research but in various frequency. The greater amount of the quasi-essive verbs in four languages denote such emotional complexes as admiration (*to nibble; bewundern; dignarse; заздравати*), improper behavior (*to ham; sich beflecken; loquear; безчинствувати*), worthy behavior (*to befriend; sich zurückhalten; preocuparse; ніклуватися*), firmness (*to spurn; sichergehen; solicitor; поважитися*), accusation/wrangle (*to abuse 3; straiten; altercar; спречатися*), criticism (*to judge 2; verlästern; condenar; засуджувати, кенкувати*) which are accompanied by different physical expressions (behavior (*to cringe; sich sichern; temblar; жахатися*), saying (*to sweet-talk; tuscheln; bromear; марити*), laugh (*to chortle; jubeln; reir; сміятися*), cry (*to cry 1; aufheulen; lamentarse; стенати*), movement (*to quake; zittern; palpitar; здригатися*), visual reaction (*to rivert 1; äugeln; entretenarse; зазирати 1*)).

In four languages of the research the inchoative verbs denote such emotions as joy (*to perk; enrojecer; звеселювати*), interest (*to latch; apasionarse; зацікавитися*), anger (*to flip 3; amotionarse; розбушуватися*) but the most numerous they appeared to be among the Ukrainian and Spanish verbs. Among the English and German verbs they appeared to be not numerous.

Causative verbs denote such fundamental emotions as joy (*to amuse, to content; aufmuntern, belustigen, erfreuen, verzücken; mimar; engreír, chiquear; балувати, звеселяти, радувати, розбецувати*), interest (*to capture, to grip 3, to kindle; agitieren, antascheln, begeistern, entflammen; atraer, seducir, encantar; вабити, залучати, зваблювати, спокушати*), fear (*to bother, to frighten, to horrify, to manace; ängstigen; espantar, horrorizar, aterrar; жахати*,

злякати, лякати, страати), grief-suffering (to afflict, to damage; erschüttern, peinigen, quälen; atormentar, torturar, martirizar; вимучувати, зневолювати, катувати) and emotional complexes which are the combinations of different psychoemotional states, e.g. kindness (to cosset, to honour, to leaven; lisonjear, adular, halagar; викохувати, милувати, рятувати), improper behavior (to corrupt, to damage, to mar, to oppress, to overtax; angreifen, bremsen, verbittern; oprimir, avasallar, explotar; пошкоджувати, гнобити), blame (to blame; blamieren; culpar, inculpar, acusar, acharar, reprochar (de); винуватити, ганьбити), worry (to alarm, to disturb, to hassle; beunruhigen, sekkieren; enturbiar, turbar, alarmar; бентежити, морочити, турбувати), confusion (to addle, to confuse, to discompose), excitation (to affect, to imbue, to impress; auslösen, bewegen, stimulieren; emocionar, alarmar; впливати, хвилювати, зачинати), boredom (to bore, to nag, to nauseate; importunar, fastidiar; надокучати, набридати) and so on. Due to the fact that the number of the causative Ukrainian and Spanish verbs exceeds the number of the English and German verbs almost twice, emotions and emotional complexes which denote the Ukrainian and Spanish verbs are the same as among the English and German verbs and also different which were not found neither among English nor among German verbs.

So, the assumption as for the ethnospecific peculiarities of the native speakers of the languages under research which explains numerousness and fewness of the number of the verbs that denote various psychoemotional states cannot be universal. Actually as it is known following the cultural-relative theory it is suggested to consider that the emotions are not universal but they are ethnospecific. The ability to experience various emotions depends on the type of the culture, linguistic belonging of a person. On the contrast, following the universal theory the basic concept of which was considered during this research emotion is open for a person's experiencing no matter what nationality he or she is, no matter what are the cultural factors. Emotions are universal phenomena, ethnospecific are person's attitude towards them and their evaluation as a socialized phenomenon.

The research helped to reveal that the presence and number of the essive verbs (and also inchoative and causative) can be explained by the structural peculiarities of the verbs in each language separately. In this aspect in all four languages the essive verbs are the most numerous: Ukrainian verbs (568 (34,6%)), Spanish verbs (466 (42, 4%)), English verbs (473 (57,05%) and German 641 (72,6%). But the principle dependence between the semantics and the structure was not noticed in four languages of the research. The verbs which are formed from nouns, adjectives and verbs keep the meanings of the words they are derived from. But in some cases the intencification of different meaning with the help of affixes takes place. The verbs which are formed with the help of prefixes are numerous among essive verbs in English (72 (15%)), in German (88 (14%)), in Ukrainian (90 (16%)). Among Spanish verbs this feature is not marked. Spanish essive verbs which were derived with the help of prefixes are not numerous (17 (3, 64%)). But the number of the Ukrainian essive verbs can be explained by the fact that the verbs were formed not only by means of prefixes (90 (16%)) but also by means of the prefix-suffix combination (90 (16%)), by means of suffixes (108 (19%) and by means of the postfix -ся (220 (38%)) and word-combination (5 (1%)). Verbs without affixes are numerous only among English (251 (53%)), German (204 (31%)) and Spanish verbs (250 (54%)) but not numerous among Ukrainian verbs (39 (7%)). Consequently, the number of the essive verbs can be explained by the structural peculiarities of each language separately but not by the absence of some psychoemotional representations on the level of a word to be more precise on the level of a verb.

The inchoative verbs that denote the psychoemotional state of person were found in four languages of the research but the most numerous they appeared to be only among Ukrainian (549 (33 %)) and among Spanish verbs (133 (12, 1%)), less numerous among English verbs (51 (6,15%)) and the least – among German verbs (13 (1, 47%)). The discordant question is closely connected with the number German inchoative verbs. Actually, there are German inchoative verbs but among German inchoative verbs that denote the psychomotional state of a person only few verbs were chosen. The comparative analysis of the structural peculiarities of the inchoative verbs made it possible to understand the tendencies in the inchoative verb-formation in English, German, Spanish and Ukrainian. A great amount of the inchoative verbs are formed by means of prefixes: among Ukrainian verbs (159 (29%)), among English verbs (6 (12%)), among German verbs (7 (54%)),

among Spanish verbs (7 (5, 2%)). The most productive ways of word formation for the English inchoative verbs are conversion and suffixation. But the greater part of the verbs are non-derivatives. Among German inchoative verbs the most productive way of verb formation is prefixation. The most numerous are Ukrainian inchoative verbs which are formed by means of prefixation (159 (29%), the prefix-suffix combination (116 (21%)), suffixation (23 (4%)), postfix -ся (234 (43%)). Spanish inchoative verbs are less numerous than Ukrainian. The most numerous Spanish inchoative verbs are formed by means of adding postfix -se (106 (80%)).

The causative verbs that denote the psychoemotional state of a person are numerous among English (267 (32, 2%)), German (229 (26%)), Ukrainian (546 (32,5%)) and Spanish verbs (492 (44,76%)) under research. The contrastive-comparative analysis helped to reveal the interlingual universal features and discrepancies. The greater quantity of English and German causative verbs are formed by means of conversion: in English 78 verbs (29%) and in German 35 verbs (15,3%). Conversion is non-productive for the Ukrainian and Spanish verbs. The number of the Ukrainian causative verbs can be explained by the synthetic peculiarity of the Ukrainian language in general. But the structural changes (when turn one part of speech into another) do not influence the semantics of the verbs. In some cases when only the intensification of the indicating exposition, repetition or the adding of some meaning take place, the verbs still can be classified as the causative that denote the psychoemotional state of a person. In four languages there are causative verbs which are formed by means of prefixation: in English 26 (10%), in German (114 (49,8%)), in Ukrainian 88 (16%), in Spanish 61 (12,3%). The prefixes are mainly added to the verbs (e.g., among German causative verbs there are 30 verbs which have the model $ver- + V = V$, 30 verbs with the model $be- + V = V$, 13 verbs with the model $er- + V = V$) that leads to the fact that one part of speech does not undergo any changes. Hence the semantics of the verb changes, the verb still remains the same – causative (e.g., *schrecken – erschrecken – verschrecken*, *лякати – налякати – розлякати* тощо).

The problems which were to be solved in this research can be settled in different ways. But the objective and the tasks of the research are to study the semantics of the verbs that denote the psychoemotional state of a person and to trace in the comparative aspect the realization of the semantics of the inchoative, inchoative and causative verbs. So, the objective of the research is achieved. Problematic and discordant questions which emerged during the research make it possible to prove different aspects in the following researches. Undoubtedly interesting and perspective can be the widening of the material of the research by involving the languages of the verbs that denote the psychoemotional state of a person.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Проблемы морфологии и словообразования / Н. Д. Арутюнова. – М., 2007. – 219 с.
2. Калиущенко В. Д. Типология отыменных глаголов: Монография / В. Д. Калиущенко. – Донецк, 1994. – 422 с.
3. Смагина С. В. Глаголы удивления в английском и русском языках : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20. / С. В. Смагина. – Пятигорск, 1996. – 211 с.
4. Wegener Heide. Deutsch kontrastiv : typologisch-vergleichende Untersuchung zur deutsche Grammatik / Heide Wegener. – Tübingen : Stauffenburg-Verl., 1999. – 235 S.
5. Deutsche Verben / Thomas T Ballmer, Waltraud Brennenstuhl. – Tübingen : Narr, 1986. – 413 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталя Навроцька – викладач кафедри граматики та практики англійської мови факультету англійської мови Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

Наукові інтереси: теоретична грамика англійської мови.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДКЛАДНИХ ДІЄСЛІВ У ПІЗНІЙ ЛАТИНІ

Ірина ПОЛОВИЧ (Львів, Україна)

Семантичний та функціональний аналіз відкладних дієслів в латинській мові дозволяє розглядати їх як окрему систему, існуючу паралельно із опозицією актив/пасив. Її характерними ознаками є

інтровертний характер дії, відсутність зовнішнього агенса та суб'єкт, який, як правило, позначає людину.

Ключові слова: відкладні дієслова, пізня латина, активний стан, пасивний стан.

Semantic and functional analysis of the deponent verbs in Latin allows to consider them as a system existing simultaneously with the opposition of active and passive voice. Its characteristic features are introvert-oriented action, absence of an external agent and subject, denoting as a rule a human being.

Key words : deponent verbs, Late Latin, active voice, passive voice.

У процесі знайомства з латинською мовою кожен неминуче стикається з групою т.зв. відкладних дієслів (*verba deponentia*), які, формально будучи пасивними, зберігають значення активного стану, наприклад, *sequor* «слідувати», *glorior* «вихваляться», *nascor* «народжуватись», *loquor* «розмовляти» тощо.

Невідповідність між формою і функцією відкладних дієслів [10: 1; 11: 142] викликала інтерес дослідників, про що свідчать як відповідні розділи у нормативних та теоретичних граматиках (напр., [3: 8]), так і вузькоспеціалізовані дослідження [1; 5; 9; 10; 11]. Незважаючи на це, досі залишаються невирішеними деякі питання, пов'язані із семантикою та функціонуванням відкладних дієслів, зокрема їх статусом, взаємозв'язками з іншими складовими категорії стану, перехідністю тощо, виконані з позицій антропоцентризму, який є одним із пріоритетних напрямків у сучасному мовознавстві [2: 55].

Метою даної статті є семантичний та функціональний аналіз відкладних дієслів у пізньолатинській життійній літературі — життєписі св. Мартіна авторства Сульпіція Севера (363 – 420/425 pp.) та життєписі св. Северина здійсненому Евгіппієм (465 – після 533 p.p.). Вибір у якості матеріалу дослідження згаданих творів зумовлений тим, що вони, хронологічно належачи до пізньолатинського періоду, виконані авторами, які орієнтувались на кращі зразки класичної латини (першого з них характеризували як «християнського Салюстія»), а отже можуть бути цікавими з огляду на поєднання класичної латини і її пізнього варіанту.

Античні граматики розглядали їх як окремих клас дієслів, кладучи в основу виокремлення як формальний, так і семантичний показники. Формальним показником, згідно з ними, була наявність елемента –г у системі особових закінчень, а семантичним — вираження активного значення. Граматик IV ст. Харісій виокремлює п'ять класів дієслів: активний, пасивний, нейтральний, спільний, відкладний: *verborum genera sunt quinque, activum, ut lego scribo, passivum, ut legor scribor, neutrum, ut sedeo curro, commune, ut adulor criminator, deponens, ut luctor convivor* [7 Char. 1, 165-166] («Є п'ять родів дієслів: активний, напр., *lego scribo*, пасивний, напр., *legor scribor*, нейтральний, напр., *sedeo curro*, спільний, напр., *adulor criminator*, відкладний, напр., *luctor convivor*. Подібний поділ також представлений у Діомеда [7 Diom. 1, 336, 22-23] та Прісціана [7 Prisc. 2, 374, 9 -10]. Характеризуючи відкладні дієслова, граматики, як правило, вдаються до наступного опису: *Deponens est quae in r litteram desinit, ut passiva, sed ea dempta Latinum non est, unde ... sic appellatur, quia verbum r littera finitum deponere eam non potest, ut loquor nascor sequor* [7 Diom.1, 337, 24-27] («Відкладним є те, що закінчується на літеру –г, подібно до пасивного, але, позбавившись її, не є латинським...; воно називається... так тому, що дієслово, яке закінчується на літеру –г, не може її відкинути, напр., *loquor nascor sequor*). Подібне трактування назви *deponens* засвідчене у Прісціана, який розглядає цей клас серед інших дієслівних утворень, що мають форми пасиву: *In 'or' ... terminantia tres species habent: passivam, quae ex activis nascitur et semper passionem significat ..., communem, quae una terminatione tam actionem quam passionem significat, deponentem, quae cum similem habeat communibus positionem in 'or' desinendi, tamen deponens vocatur..., quod per se ponitur, vel quae deponit alteram significationem et unam per se tenet...*[7 Prisc. 2, 374, 378] («Дієслова, які закінчуються на –ог, мають три різновиди: пасивний, який походить від активних форм і завжди позначає страждання..., спільний, який одним закінченням позначає як дію, так і страждання, відкладний, який, хоч має подібне до спільного закінчення –ог, однак називається відкладним (*deponens*)..., тому що утворюється (*ponitur*) сам по собі або тому, що відкидає друге значення і зберігає одне значення»). На первинності відкладних дієслів, яка відрізняє їх від похідних пасивних, Прісціан також наголошує у іншому місці: *alia ..., quae ... eandem terminationem habentia nec ab activis nata unam ... habent significationem, ...haec deponentia vocamus, cum quaedam activam vim possident, ut 'conspicor te'* [8 Prisc. 2,

378, 22-25] («Інші (дієслова)..., які мають... те саме закінчення і не утворені від активних..., мають ... одне значення...; їх ми називаємо відкладними, тому що вони мають якесь активне значення, напр., *conspicor te* «дивлюсь на тебе»...).

Незважаючи на те, що відкладні дієслова кількісно значно поступаються активним, вони становили у латинському лексиконі значну частку. Згідно із даними П. Флобера, на кінець VIII ст. їх сумарна кількість становила 884 одиниці. Очевидно, що дану цифру слід інтерпретувати як суму фіксацій всіх дієслів у найповнішому словнику, але оскільки не всі вони однаковою мірою використовувались, то, дослідник зводить їх число до 300 – 400 одиниць, які були у активному вжитку [5: 511]. Близьку до згаданої цифру наводять також інші дослідники, які фіксують 543 відкладні дієслова у «Oxford Latin Dictionary», що охоплює лексику до II ст. [11: 129]. Згадані дієслова представлені як кореневими, так і переважно вторинними відіменними утвореннями. За семантичними ознаками їх можна поділити на декілька великих груп: динамічні дієслова фізичної діяльності, дієслова мислення, дієслова мовлення, трансформативні дієслова та дієслова психічного стану. Наведемо декілька прикладів на кожен із згаданих класів:

а) динамічні дієслова фізичної діяльності: *metior, metiri, mēnsus sum* – міряти; *aemulor, aemulari, aemulatus sum* – змагатись; *gradior, gradi, gressus sum* – крокувати, йти; *luctor, luctari, luctatus sum* – боротись; *sequor, sequi, secutus sum* – слідувати; *versor, versari, versatus sum* – обертатись; *mercior, mercari, mercatus sum* – купувати; *utor, uti, usus sum* – користуватись; *vagor, vagari, vagatus sum* – блукати; *proficiscor, proficisci, profectus sum* – вирушати.

б) дієслова мислення: *arbitror, arbitrari, arbitratus sum* – спостерігати, вважати; *commentor, commentary, commentates sum* – обдумувати; *recordor, recordari, recordatus sum* – згадувати; *geor, geri, ratus sum* – вважати; *meditor, meditari, meditatus sum* – роздумувати; *opinor, opinari, opinatus sum* – вважати.

в) дієслова мовлення: *hortor, hortari, hortatus sum* – закликати, спонукувати; *modulor, modulari, modulates sum* – ритмічно промовляти; *for, fari, fatus sum* – говорити; *loquor, loqui, locutus sum* – розмовляти, говорити; *alucinor, alucinari, alucinatus sum* – говорити дурниці; *altercor, altercari, altercates sum* – сперечатись; *antestor, antestari, antestatus sum* – закликати у свідк; *argumentor, argumentari, argumentatus sum* – наводити докази, доводити; *argutor, argutari, argutatus sum* – базикати; *mentior, mentiri, mentitus sum* – обдурювати; *paciscor, pacisci, pactus sum* – домовлятись; *precior, precari, precatus sum* – благати; *queror, queri, questus sum* – скаржитись;

consolor, m consolari, consolatus sum – втішати; *minor, minari, minatus sum* – погрожувати.

г) трансформативні дієслова: *orior, oriri, ortus sum* – з'являтись, виникати; *nascor, nasci, natus sum* – народжуватись; *morior, mori, mortuus sum* – помирати; *ordior, ordiri, orsus sum* – починати.

д) дієслова психічного стану: *miror, mirari, miratus sum* – дивуватись; *anxior, anxii, anxiatum sum* – хвилюватись, тривожитись; *pator, pati, passus sum* – терпіти; *irascor, irasci, iratus sum* – гніватись; *misereor, misereri, misertus sum* – співчувати; *vereor, vereri, veritus sum* – боятись; *fruor, frui, fruius (fructus) sum* – насолоджуватись.

Характерною особливістю відкладних дієслів є те, що виконавцем дії при них переважно виступає людина. На антропоцентричну орієнтованість цих дієслів, зрештою, вказує і їх лексичне значення, яке стосується людської діяльності. Наприклад:

1а) *Obsecro ... eos qui lecturi sunt, ut fidem dictis adhibeant, neque me quicquam nisi compertum et probatum scripsisse arbitrentur.* (Vita Martini 1, 9) «Заклинаю...тих, хто матиме намір читати, щоб повірили у сказане і не вважали, що я написав те, про що достеменно не довідався і не перевіряв».

1б) *...relicta militia sanctum Hilarium Pictavae episcopum civitatis... expetiit et aliquamdiu apud eum commoratus est.* (Vita Martini 5, 1) «...покинувши службу у війську...він пішов до святого Іларія, єпископа міста Піктавія і на якийсь час затримався у нього».

1в) *... vir Dei multis plebem sermonibus adlocutus ieiunium triduanum per presbyteros loci persuasit indicii ...* (Vita Severini 11) «...божий чоловік, звернувшись у багатьох проповідях до людей, переконав місцевих пресвітерів оголосити триденний піст...».

Значно рідше при відкладних дієсловах суб'єктом дії виступає неістота. У аналізованих творах засвідчено лише декілька подібних випадків, при чому у одному з них автор вдається до персоніфікації неістоти.

2а) Nocte ... insecuta, cum se sopori dedisset, vidit Christum... (Vita Martini 3, 3) «Із настанням ночі, коли (Мартін) заснув, побачив Христа...».

2б) Iamque paulatim nutare pinus et ruinam suam casura imitari. (Vita Martini 13, 6) «І сосна вже поволі гойдалась та була близькою до того, щоб упасти».

2 в) Aliis ... quod ipse esset omnino negantibus, grata contentio nascebatur. (Vita Severini 6) «Через те, що інші взагалі заперечували, що це був він, виникала дружня суперечка».

Звертаючись до свого адресата Дезидерія з проханням про анонімне видання життєпису св. Мартіна, Сульпіцій Север вживає відкладне дієслово loqui, пов'язуючи його із суб'єктом pagina, який трактується як співрозмовник:

2в) ... titulum frontis erade, ut muta sit pagina et... loquatur materiam, non loquatur auctorem. (Vita Martini Praef. 6) «...зітри заголовок на початку, щоб сторінка була німою і ... розповідала про суть справи, а не називала автора».

Генетично латинські відкладні дієслова пов'язані з індоєвропейським медіальним станом [1: 84], про що свідчать паралелі з іншими мовами, пор. лат. sequitur, д.-інд. sacate, д.-гр. ἔρεφβῖ, д.-ірл. sechitir; лат. moritur, д.-інд. marat, д.-перс. amarayata [4: 164]. Близькість з медієм простежується не лише на формальному, а й на семантичному рівні. Подібно до медіального стану, відкладні дієслова позначають дію або стан, що знаходяться у сфері впливу суб'єкта, пор.:

3а) Τίς δ' ὄδε Ναυσικάδ' ἔλεται καλός τε μέγας τε / ξείνος (Hom. Od. 6, 276-277) «Що ж це за гарний і величний чужинець іде за Навсікаєю?»

3б) ... uadit Discordia palla, / quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello (Verg. Aen. 8, 702-703) «...іде бліда Незгода/ за якою із закривавленим бичем слідує Беллона...».

Обмеженістю дії сферою суб'єкта у існуючих дослідженнях характеризується «внутрішній» пасив [5: 36] або інтровертність [6: 122].

Як засвідчує аналіз фактичного матеріалу, переважна більшість вжитих у тексті відкладних дієслів є перехідними. При цьому скерованість дії суб'єкта на об'єкт переважно виражається прямим додатком (4а-в), зворотом accusativus cum infinitivo (4 г-е), рідше підрядним реченням (4 є-ж).

4 а) Pro quibus rebus ita sibi omnes commilitones devinberat, ut eum miro affectu venerarentur. (Vita Martini 2, 7) «За це він так прихилив до себе всіх соратників, що вони шанували його з дивовижним почуттям».

4 б) ... ingressus ecclesiam cunctos de salute propria desperantes ieiunio et orationibus atque elemosynis hortabatur armari... (Vita Severini 1) «... увійшовши до церкви, він закликав усіх, хто зневірявся у власному спасінні, озброїться постом, молитвами і милостинями...».

4 в) Sed ut reliquas virtutes eius, quas in episcopatu egit, aggrediar... (Vita Martini 11, 1) «Але щоб я приступив до решти його чеснот, які він здійснював під час (свого) єпископства...».

4 г) ... ille intrepide confisus in Domino facturum se pollicetur. (Vita Martini 13,4) «...він без вагань покладаючись на Господа, обіцяє, що зробить це.»

4 д) ... senex genua eius amplectitur... (Vita Martini 16, 4) «...старий обіймає його коліна...».

4 е) ... ianitor ecclesiae saepta secundo perlustrans nullum intra ea remansisse testatur. (Vita Severini 16) «...церковний воротар вдруге оглядаючи приміщення, засвідчив, що всередині нього нікого не залишилось».

4 є) Qui cum eum ad remotiora duxisset, percontari ab eo coepit, quisnam esset (Vita Martini 5, 4) «Він (розбійник), коли відвів його (=Мартіна) на більшу відстань, почав розпитувати у нього, хто він такий».

4 ж) Ille ... Mamertinum percontatus est, tunc tribunum... utrum aliquos secum haberet armatos (Vita Severini 4) «Він (=Северин) ... розпитував Мамертіна, а потім трибуна... чи він має з собою якихось озброєних людей».

Рідше у текстах зустрічаються неперехідні відкладні дієслова: meditor «роздумувати», (com)moror «затримуватись», proficiscor «вирушати», префіксальні утворення від gradior

(*progredior* «йти вперед», *regredior* «повертатись», *egredior* «виходити»), (*enitor* «опиратись», *irascor* «гніватись»).

5 а) *Ingrediantur, quibus viam, qua venirent, ursus aperuit* (*Vita Severini* 29) «Нехай увідуть ті, яким ведмідь відкрив дорогу, щоб нею йти».

5 б) *...relicta militia sanctum Hilarium Pictavae episcopum civitatis... expetiit et aliquamdiu apud eum commoratus est.* (*Vita Martini* 5, 1) «...покинувши службу у війську...він пішов до святого Іларія, єпископа міста Пиктавія і на якийсь час затримався у нього».

5 в) *Animus ... aut circa monasteria aut circa ecclesiam semper intentus meditabatur adhuc in aetate puerili...* (*Vita Martini* 2, 4) «Його розум... завжди зайнятий питаннями, що стосуються монастирів або церкви, вже розмірковував у дитячому віці...».

У деяких випадках одне і те ж дієслово, залежно від значення, вживається як перехідне або неперехідне. Зокрема, *loquor* є неперехідним у значенні «розмовляти», але перехідним у значенні «розповідати, називати».

6 а) *Constat ... etiam angelos ab eo plerumque visos, ita ut conserto apud eum invicem sermone loquerentur* (*Vita Martini* 21, 1) «Відомо..., що він також часто бачив ангелів, так що вони розмовляли між собою, стоячи поруч з ним».

6 б) *Conversus ad laevam videt prope adsistere umbram sordidam, trucem: imperat, nomen meritumque loqueretur* (*Vita Martini* 11, 4) «Повернувшись наліво, (Мартін) бачить, що поруч стоїть бліда страшна тінь; він велить їй назвати ім'я, вчинок».

Подібна нейтральність властива також для дієслова *moror*, яке у аналізованих творах виступає з неперехідним значенням «затримуватись», хоч у класичній латині засвідчено його вживання як перехідного зі значенням «затримувати», *por.*:

7 а) *Ego, nisi quid me etesiae morabuntur, celeriter... vos videbo* (*Cic. Fam.* 2, 15, 5) «Я ...швидко вас побачу, якщо мене не затримуватимуть пасатні вітри».

7 б) *...sanctissimus Dei famulus Severinus, de partibus Orientis adveniens ...parvo, quod Asturis dicitur, oppido morabatur* (*Vita Severini* 1) «...найсвятіший слуга Божий Северин, приходячи з частин Сходу...затримався у малому містечку, яке називається Астуріс».

7 в) *Per idem tempus in eodem oppido ingressus patris familias cuiusdam domum, in limine ipso restitit dicens, horribile in atrio domus daemonium se videre. cui cum ut discederet imperaret et patrem familias, qui in interiore parte aedium morabatur ...* (*Vita Martini* 17, 5) «У той самий час у тому ж місті, увійшовши у дім якогось батька сімейства, зупинився на самому порозі, говорячи, що бачить у атрії дому страшного демона. Коли велів йому вийти, той схопив батька сімейства, який затримався всередині будинку...».

Неособові форми відкладних дієслів, у т.ч. *part. perf. pass.*, як правило, зберігають керування властиве для дієслів у активному стані, наприклад:

8 а) (*Mulier*), *nihil morata, vestem, quam induta fuerat... egentibus dividere properabat* (*Vita Severini* 6) «(Жінка) зовсім не вагаючись (досл. «без затримки») ... поспішала розподілити між нужденними одяг, у який була вдягнута».

Як засвідчує контекст, *participium perfecti morata* у даному випадку має активне значення, *привірюючись до part. praesentis morans, por.*:

8 б) *Iudices ... quasi lupi arabiae, occidentes uespere, et nil relinquentes in mane; non aspicientes ad ortum solis, sed morantes semper in tenebris...* (*Hier. In Sophr.* 3) «Судді..., ніби аравійські вовки, які вбивають ввечері і нічого не залишають вранці; які не дивляться до сходу сонця, а завжди залишаються у темряві».

Активне значення «померлий» притаманне також *part. perf. defunctus* дієслова *defungor*:

8 в) *... ubi oculos defunctus aperuit ...* (*Vita Severini* 16) «...коли померлий відкрив очі...».

Іноді *part. perf.* відкладних дієслів має є менш однозначним у вираженні стану, значною мірою залежачи від контексту і наміру мовця, *напр.*:

8 г) *Accidit ..., ut castelli presbyter ... Silvinus nomine, moreretur, et cum in ecclesia ... noctem psallentes duxissent ex more pervigilem, iam clarescente diluculo rogavit vir Dei fessos presbyteros et diacones universos parumper abscedere, ut post laborem vigiliarum somno se aliquantulum recrearent* (*Vita Severini* 16) «Трапилось..., що помер пресвітер поселення на ім'я Сільвін, і коли ...вони за звичаєм провели у церкві цілу ніч, чуваючи і співаючи псалми, на

світанку божий чоловік попросив втомлених пресвітерів і всіх дяконів трохи відійти, щоб вони трохи зміцнилися сном після трудів чування».

Part.perf. pass. fessos дієслова *fatisco* «знемагати, слабнути» у даному випадку можна приписувати як рефлексивне, а по-суті, активне значення («пресвітери і дякони втомилися внаслідок нічних чувань»), так і пасивне («пресвітери і дякони були втомлені нічним чуванням»).

Подібна двозначність безпосередньо пов'язана із лексичною семантикою дієслів. Зокрема, відкладні дієслова руху (*gradior*, *proficiscor*, *sequor* і т.п.) завдяки їхньому значенню не допускають жодного агенса крім підмета, а отже, не можуть сприйматись у пасивному значенні.

Серед неособових форм відкладних дієслів пасивне значення зберігає лише герундив, що є властивим і для дієслів вжитих у активному стані, наприклад:

9 а) ... *ad aquam fluminis venerandae crucis expresso signaculo dixit...* (*Vita Severini* 16) «...зробивши на воді річки знак хреста гідного вшанування, (Северин) промовив...».

9 б) ... *illum (=Christum) nobis sequendum, illum clamabat imitandum* (*Vita Martini* 25, 5) «Він (=Мартин) кричав, що за тим (=Христом) ми повинні йти, того повинні наслідувати».

Незважаючи на близькість функціональної семантики відкладних дієслів та активного стану, відзначимо, що між ними існують певні відмінності, що стосуються онтологічного статусу суб'єкта, яким, як згадувалось вище, переважно є людина, та замкнутості вираженої ними дії у сфері його впливу. Остання риса, окрім формального показника, зближує відкладні дієслова з пасивом, для якого також характерна спрямованість дії на суб'єкт, але який передбачає існування зовнішнього стосовно суб'єкта агенса. Таке проміжне становище відкладних дієслів дозволяє розглядати їх як окрему систему, існуючу паралельно із опозицією актив/пасив. Її характерними ознаками є інтровертний характер дії, відсутність зовнішнього агенса та особливий онтологічний статус суб'єкта.

Невизначений статус відкладних дієслів спричинив їх поступове витіснення із латинської дієслівної системи, яке відбувалось шляхом заміни пасивних закінчень активними. На користь цього свідчить поява дублетних форм із закінченням *-o* та *-og*, тотожних за значенням, напр., *populo* – *populo* «спустошувати», *contemplor* – *contemplo* «розглядати, споглядати». Особливо інтенсивно цей процес відбувався у розмовній латині пізнього періоду. Водночас, аналізовані твори дають підстави стверджувати, що цей процес не заторкнув літературної мови, орієнтованої на норми класичної латини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Реферовская Е. А. Латинская «медиальная» форма (посвящается акад. В. В. Струве. К 70-летию со дня рождения) / Е. А. Реферовская // Вопросы языкознания. – 1959. – № 1. – С. 84–89;
2. Ригованова В. Феномен мовної особистості / Вікторія Ригованова // Лінгвістичні студії. – 2010. – Вип. 20. – С. 55–58;
3. Baños Baños J. M. Sintaxis del latin clásico / José Miguel Baños Baños, Olga Álvarez Huerta al. – Madrid : Liceus, 2009. – 838 p.
4. Claflin E. F. The Nature of the Latin Passive in the Light of Recent Discoveries / Edith Frances Claflin // The American Journal of Philology. – 1927. – Vol. 48. – N 2. – P.157–175;
5. Flobert P. Les verbes déponents latins des origines à Cherlemagne / Pierre Flobert. – P.: Les Belles Lettres, 1975. – XXII, 704 p.;
6. Galán Sánchez P. J. ¿Voz media en latin? / Pedro Juan Galán Sánchez // Anuario de estudios filológicos. – 1986. – N 9. – P. 119 – 128;
7. Grammatici Latini / ex rec. H. Keilii. – Vol. I – II. – Lipsiae : B. G. Teubner, 1855 – 1857;
8. Hofmann J. B. Lateinische Syntax und Stilistik : mit dem allgemeinen Teil der lateinischen Grammatik / J. B. Hofmann, Anton Szantyr. – München : Beck, 1965. – XCVIII, 935, 89 S.;
9. Joffre M.–D. Le verbe latin: voix et diathèse / Marie-Dominique Joffre. – Louvain-la-Neuve : Peeters, 1995. – 486 p.;
10. Weisser Ph. Deponency in the Mirror: A Unified Approach to Deponents and Unaccusatives / Philipp Weisser. – P. 1–10. – [Cited 2013, 19 February]. – Available from : <http://www.uni-leipzig.de/~lomo/publications/weisser-imm15-handout.pdf>;
11. Zheng Xu Deponency in Latin / Xu Zheng, M. Aronoff, F. Anshen // Proceedings of the British Academy. – 2007. – Vol. 145. – P.127–143.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Полович – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка».
Наукові інтереси: функціональна граматики латинської мови, когнітивна лінгвістика.

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВ З ПРЕВЕРБОМ AB- В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ 17 СТ.

Олександра БАКУМЕНКО (Київ, Україна)

У статті досліджується семантика німецьких дієслів з превербом ab- в художніх текстах 17 ст. Підвищення інтересу лінгвістів до дієслів з відокремлюваною часткою прислівниково-прийменникового походження в німецькій мові та невелика кількість діахронічних студій обумовлюють актуальність даної теми. Мета цієї роботи полягає у розкритті функціонування першого компоненту досліджуваних німецьких дієслів на прикладах художніх текстів 17 ст. Було встановлено, що в одних випадках преверб ab- має чітко виражене значення локативності, в інших — спостерігається розвиток непрямого значення елемента.

Ключові слова: преверб, складне слово, афіксoid, відокремлювана частка, значення локативності, просте дієслово, видові характеристики дієслів.

The article deals with the research of the semantics of German verbs with preverb ab- in the literary texts of the 17th century. The theme is actual due to the increasing interest of linguists to particle verbs in German and because of the small amount of historical studies in this field. The aim of the work is to reveal the functions of the first component of the researched verbs in the literary texts of the 17th century. We have found out that the preverb ab- has a clearly defined locative meaning in some examples, in other cases a development of the transferred meaning can be traced.

Keywords: preverb, compound word, affixoid, a separated particle, locative meaning, simplex verb, aspectual properties of verbs.

Постановка наукової проблеми та її значення. Феномен дієслів із першим прислівниково-прийменниковим компонентом завжди був предметом цікавості серед науковців. Про це свідчать праці М.Д. Степанової, К.А. Левковської, О.С. Кубрякової, І.О. Садовнікової, Г. Ціфонун, С. Шлотхауер, Л. Колемайнен, В. Фляйшер, І. Барц, Ж. Пуату, Л. Айхінгер. В діахронії дієслова з превербами досліджували Я. Грім, Г. Пауль, В. Вільманс, М. Хаберманн.

Розглядаючи природу дієслів з превербами у німецькій мові одні лінгвісти значну увагу приділяли аналізу саме семантичних особливостей таких дієслів (Г. Мунган, І. О. Садовнікова), інші робили акцент на морфолого-семантичних характеристиках (Г. Альтман, С. Кеммерлінг, В. Фляйшер, І. Барц). Аналіз дієслів, що утворенні за допомогою відокремлюваних часток, за семантичними, морфологічними та синтаксичними критеріями проводили Г. Ціфонун, С. Шлотхауер, Л. Колемайнен, Ж. Пуату. Й. Целлер розглядав їх як явище на межі синтаксичного та лексичного рівнів. Однак неоднакове розуміння явища відокремлюваних компонентів засвідчило про відсутність системного уніфікованого підходу, за яким можна було б розглянути всі характеристики дієслів, утворених за допомогою прислівниково-прийменникових компонентів аби визначити статус першого елемента таких дієслів. Бракує також значної кількості діахронічних студій у дослідженні цього явища, які уможливили б детальне вивчення природи дієслів з превербами.

Отже, актуальність теми підкреслюється також спрямованістю лінгвістичних розвідок на виявлення закономірностей у морфолого-семантичній структурі дієслів з превербами а також відсутністю досліджень функціонування таких дієслів в художніх текстах 17 ст.

Мета роботи – аналіз семантичної структури дієслів з превербом ab- в художніх текстах 17 ст.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання відповідних завдань:

1) визначити семантичні особливості дієслів з відокремлюваною часткою ab- в художніх текстах 17 ст.;

2) проаналізувати характер зв'язку преверба ab- та відповідної вільної морфеми;

3) встановити взаємозв'язок між значенням першого компоненту таких дієслів та їхнім словотвірним статусом.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Статус відокремлюваних перших компонентів дієслів з частками прислівниково-прийменникового походження завжди був предметом багатьох наукових дискусій. Адже лише в підрядній частині складнопідрядного речення перший елемент знаходиться в контактній позиції з відмінюваним дієсловом. В інших випадках преверб відокремлюється від фінітного дієслова і займає останнє місце в реченні. Це свідчить ймовірніше про приналежність таких сполук до синтаксичних утворень. Щоправда беззаперечною є здатність дієслів з превербами

слугувати основою для творення інших слів, наприклад: *aufführen* → *Aufführung*, *Aufführer*, *aufführbar*. Прикметники, утворені за допомогою суфікса *-bar* від дієслів з першим відокремлюваним елементом, для якого характерне прийменникове значення, можуть бути твірною основою вже для інших похідних слів: *Aufführbarkeit*, *unaufführbar*, *Unaufführbarkeit*. Наведені приклади є аргументом на користь морфологічного характеру структури дієслів з превербами [6: 295].

Суперечки виникали також через морфологічні, семантичні та синтаксичні властивості зазначених дієслів, які певною мірою притаманні як композитам так і префіксальним дієсловам. В німецькій мові другий конституент дієслів з превербами, складних та префіксальних слів відіграє роль вершини, яка визначає синтаксичні властивості та лексичний склад похідного слова. Суфіксація протиставляється цим словотвірним процесам тим, що тут вершиною є не вільна морфема. Однією з рис, що відрізняє складне слово від інших видів деривації є наголос на першому компоненті. Однак дієслова з відокремлюваною прислівниково-прийменковою часткою також мають наголос на першому елементі, що у багатьох мовознавців викликає сумніви щодо їхньої приналежності до префіксальних утворень [4: 350 – 352]. Особливості модифікації превербами твірної основи, навпаки, споріднює їх з префіксами, які можуть змінювати видову характеристику простого дієслова, наприклад: *blühen* → *erblühen*; *blühen* → *abblühen*.

Відокремлювані частки так само як і префікси здійснюють синтаксичну модифікацію твірної основи, а саме:

1) транзитивацію: *du lügst* → *belügst mich*; *über den Fluss fahren* → *den Fluss abfahren*;

2) реструктуризацію аргументної структури:

Er lud Stroh auf den Wagen → *er belud den Wagen mit dem Stroh*.

Er lud den Wagen vom Stroh ab [6: 297].

Отже, дієслова з відокремлюваним першим компонентом прислівниково-прийменкового походження мають багато спільних рис зі складними словами та префіксальними дієсловами. Останні два види словотворення схожі між собою в першу чергу завдяки характеру зв'язку між елементами таких утворень. Зв'язок між обома частинами складного слова не є щільним. Препозитивна афіксальна морфема (префікс) також приєднується до твірної основи не досить стійко і має характер уточнюючої частки. Префікси так само як і перший компонент композит не вказують на приналежність твірної основи до певної частини мови. Такі властивості префіксів призвели до того, що деякі вчені вважали цей спосіб словотворення словоскладанням. Так В. Вільманс називав дієслова з прислівниково-прийменковим компонентом «композитами з частками». Г. Пауль вважав, що вільне слово, що входить до складу композита, згодом може перетворитися на елемент, подібний до афікса [2: 28 – 30]. Такий проміжний між складним словом та афіксом варіант в науковій літературі отримав назву афіксоїд або напівафікс. Щодо аналізу особливостей вживання цих морфем в синхронії були визначені такі типові для них ознаки:

- формальне співпадіння з основою вільного кореня;
- етимологічний зв'язок з даним словом;
- збільшення продуктивності;
- семантична схожість з відповідним словом згідно більшого чи меншого ступеня переосмислення [1: 529].

Перші два критерії відрізняють афіксоїди від афіксів. Разом з останнім вони застосовуються для порівняння цих морфем з відповідним вільним коренем.

Труднощі, пов'язані з класифікацією проміжних типів, стали причиною неоднозначного ставлення багатьох лінгвістів щодо цього явища. Критично поставився до використання афіксоїдів В. Шмідт, стверджуючи, що створення нових класів радше посилить аніж вирішить проблеми класифікації. В. Фляйшер та І. Барц з часом визнали правомірність такої позиції та також відмовилися від використання цього терміна [4: 356].

На думку М. Хаберманн, застосування такого «проміжного поняття» до дієслів з превербами є недоречним, оскільки воно вказує на діахронічний характер цього феномену, а саме: на перетворення першого елемента композита на афікс. З точки ж зору аналізу данного явища в синхронії статус першого відокремлюваного компонента зазначених дієслів

можливо визначити за допомогою критерія подібності значення. Так преверб вважається частиною композита, якщо можна простежити прямий зв'язок його значення із семантикою вільної морфеми. У випадку, коли це встановити не можливо, преверб слід розглядати як афікс. Однак одне і теж саме багатозначне дієслово з відокремлюваним першим компонентом може належати як до композит, так і до префіксальних дієслів [3: 46 – 47]:

- 1) Die Sonne geht auf. – Сонце всходить.
- 2) Die Blütr geht auf. – Квітка розпускається.

Якщо в першому реченні відокремлювана частка має значення «hinauf, über», що відповідає семантиці прийменника auf, то в другому вона позначає початок дії, тобто містить ознаку видової характеристики дієслова. Тож в першому прикладі aufgehen відносимо до класу композит, а в другому – до дієслів, утворених за допомогою префіксів. Отже, в кожному окремому випадку вживання дієслів з превербами слід з'ясувати характер зв'язку відокремлюваного елемента та відповідної вільної морфеми аби встановити ступінь більшої або меншої приналежності певного дієслова до того чи того виду словотворення.

Саме такий підхід до вивчення семантики дієслів з відокремлюваною часткою прислівниково-прийменникового походження застосовується для дослідження семантико-структурних особливостей дієслів з компонентом ab- в 17 ст.

В давньоверхньонімецькій мові преверб ab- мав значення «aus, durch, herab, von, weg von», в середньовірхньонімецькій та ранньовірхньонімецькій періоди розвитку мови прийменник ab- мав семантику «herab, von, weg von» [5: 1]. Тож для преверба ab-, що входить до складу композит, має бути притаманне саме це значення відповідної їй лексичної, службової, потенційно вільної морфеми, що і засвідчує низка прикладів:

- 1) Leonisse gehet ab [7: 3].
- 2) Hier lassen sich Paucken und Trompeten huren / und ziehen alle ab / die mittelste Scene fdlit zu [7: 10].
- 3) Jhr Excellenz / so dann auch der gantze Adel / mögen versichert seyn / daß ich von jhrer Parthey nimmermehr abstehen werde [7: 5].
- 4) Ich bedancke mich vor das gute Vertrauen / ist es möglich / daß ich den Vater Titul bey einem jedwedem erwerben kan / so wird meine Mühe und meine Gefahr das geringste seyn / das mich davon abhalten möchte / aber ich bitte helfft doch zusehen / daß der Vice-Roy und der König selbst bey Respecte bleibet [7: 7].

В перших двох реченнях відокремлювана частка, що утворює одне семантичне ціле з дієсловом руху, позначає локативність, що є основним значенням прийменника ab-. В інших прикладах преверб приєднується до дієслів стану та конкретизує розташування суб'єкта відносно певного об'єкта в просторі. Проте в обох випадках помітне нашарування переносного значення: «відмовитися» (речення 3), «утримати, зупинити» (речення 4). Дієслово abgehen також може вживатися в непрямому значенні:

- 5) Gegen rasende Leute gebraucht man sich der Schärffe: Ob Neapolis hundert tausend Köpffe weniger hat / so wird dem Königreiche gar wenig abgehen [7: 3].

Хоча в зазначеному прикладі ще можна помітити семантику «віддалятися, йти геть від чогось», але домінуючим є значення «бракувати». Приєднання преверба ab- до основи перехідного дієслова ziehen позначає «усунення, видалення чогось»:

- 6) Sie ziehen den Sack ab [7: 4].

Але завдяки контексту те ж саме дієслово може набути іншого відтінку значення, наприклад, «викрити»:

- 7) Diese Larve wird sich bald abziehen lassen [7: 3].

Відокремлювана частка ab- також може означати «наслідування зразка» (речення 8) або «скасування, відмова від чогось» (приклад 9):

- 8) Wohlan unser Secretarius Marco Vitale mag die Sanction des Herrn Vice-Roy öffentlich ablesen [7: 7].

- 9) Wir müßens erwarten / was jhre Excellenz werden ausgewircket haben / denn das ist gewiß / der Zoll muß abgeschaffet warden [7: 3].

В деяких випадках преверб може привносити видові характеристики в семантику непохідного дієслова:

10) Wer ist aber derjenige: der uns den Schwur abfordert? Ist es nicht ein armer Fischer / der in wenig Tagen seine Vernunft verlieren wird [7: 10]?

11) Die Zeit ist köstlich / durch dieses Bitten wird mir die Gelegenheit zu nöthigern Verrichtungen abgeschnitten [7: 3].

12) Pfu! / das ist ein heßlicher Mißverstand! Aber wenn die Rebellen alle werden an den Galgen kommen / wie wird alsdenn die Sache ablaufen [7: 7]?

13) Doch daß zuvor ein Curierer nach dem Königlichen Hofe abgefertiget wird / welcher / das ist / das Ende einer Rebellion überbringen soll / davon man noch keinen Anfang erfahren hat [7: 12].

В десятому прикладі перший компонент дієслова позначає інтенсивність дії базисного дієслова, в одинадцятому – її припинення або завершення. В останніх двох реченнях преверб означає результативність дії, виражену твірною основою, в першому випадку утвореної від дієслова, а в другому – від прикметника. В попередніх чотирьох прикладах первісна семантика локативності відокремлюваного першого елемента дієслова повністю втрачена, що свідчить про завершення процесу перетворення таких словотвірних утворень на префіксальні дієслова. Їхнє словотвірне значення частково реалізується в афікській морфемі. При цьому з низки функцій префікса щоразу актуалізується одна, вживання якої узгоджується із семантикою твірної основи [3: 46]. Подальший розвиток семантичних процесів в похідному дієслові може призвести до його ідіоматизації як, наприклад:

14) Darauß mag er mein hertzliches Mitleiden wegen seiner Gefangenschafft abnehmen. Doch wir wollen diesen Personen entweichen [7: 11].

В цьому реченні вже майже неможливо визначити семантику дієслова з превербом безпосередньо із значень преверба та твірної основи.

Висновки. Отже, вивчення особливостей семантичної структури дієслів з відокремлюваною часткою прислівниково-прийменникового походження є необхідним для визначення їхнього статусу в системі словотворення. Передусім має бути встановлений характер зв'язку між превербом та відповідною вільною морфемою, що дасть змогу з'ясувати приналежність таких дієслів до композитів чи до префіксальних дієслів. Діахронічна розвідка сприятиме при цьому здійсненню детального дослідження даного явища. Аналіз функціонування частки *ab-* в дієсловах на прикладах з художніх текстів 17 ст. виявив наявність низки випадків із чітко вираженим локативним значенням *ab-*, характерним для прийменника, від якого вона походить. Як правило, преверб приєднувався при цьому до дієслів на позначення руху чи стану. В іншому випадку вживання одного і того ж дієслова він може набувати відтінку непрямого значення завдяки контексту. Розвиток видових характеристик преверба свідчить про поступове перетворення дієслова на префіксальне. Надалі можливою є ідіоматизація похідного слова.

Перспективи подальшого дослідження. Предметом подальших лінгвістичних розвідок має бути детальне вивчення семантики дієслів з іншими відокремлюваними частками прислівниково-прийменникового походження в художніх текстах ранньоновітньо-німецького періоду з метою окреслення тенденції в їхньому функціонуванні на сучасному етапі розвитку мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / А.Н. Зуев, И. Д. Молчанова, Р. З. Мурашов; под ред. М. Д. Степановой. – М.: Рус. яз, 1979. – 536 с.
2. Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке: Учеб. пособие для филологических факультетов университетов и институтов иностранных языков / М. Д. Степанова, В. Фляйшер. – М.: Высш. шк., 1984. – 264 с.
3. Habermann M. Verbale Wortbildung um 1500: eine historisch-synchrone Untersuchung anhand von Texten Albrecht Dürers, Heinrich Deichlers und Veit Dietrichs/ Mechthild Habermann. – Berlin, New York: de Gruyter, 1994. — 581 S.
4. Hacken ten P. Derivation and compounding /P. ten Hacken // Morphologie: ein internationales Handbuch zur Flexion und der Wortbildung; hrsg. von G. Booij. – Berlin, New York: de Gruyter, 2000. – Halbbd.1. – S. 349 – 360.
5. Köbler G. Deutsches Etymologisches Wörterbuch / Gerhard Köbler. – 1995. – Режим доступу: <http://www.koeblergerhard.de/der/DERA.pdf>

6. Schlotthauer S. Zwischen Wortbildung und Syntax: Die „Wortigkeit“ von Partikelverben / Präverbfügungen in sprachvergleichender Perspektive / S. Schlotthauer, G. Zifonun // Wortbildung heute. Tendenzen und Kontraste in der deutschen Gegenwartssprache: Studien zur deutschen Sprache 44 – Tübingen: Narr Verlag, 2008. – S. 287 – 308.

7. Weise Ch. Masaniello / Christian Weise. – 1683. – Режим доступу : <http://gutenberg.spiegel.de/buch/2103/1>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Бакуменко – аспірантка II курсу кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: історична морфологія німецької мови, дієслівний словотвір.

ПРОБЛЕМА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПАРТИЦИПА У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Олена БОРОВСЬКА (Київ, Україна)

Актуальною проблемою теорії частин мови є питання про частиномовну приналежність дієприкметника. У сучасних граматиках німецької мови представлені різні моделі партиципціальних форм, що відображають як традиційні, так і нові погляди на частиномовний статус німецьких партиципів.

Ключові слова: інфінітні форми, дієслово, прикметник, частиномовна приналежність, партицип I, партицип II, герундів, категорія репрезентації.

The current problem of the theory of speech parts is the issue of determining the status of participles. The different models of participle forms, found in modern works on German grammar, represent traditional as well as new views on the status of German participles.

Key words: infinite forms, verb, adjective, parts of speech status, participle I, participle II, gerund, category of representation.

Постановка проблеми. Центральним елементом будь-якої мови флективного або аглютинативного типу виступає категорія частин мови. Частини мови визначаються як найбільш широкі класи слів мови, що традиційно виділяються із застосуванням семантичного, морфологічного, синтаксичного принципів, а також комплексного підходу [1: 26-30]. Проте у системі мови існують синкретичні утворення, що порушують усталеність та послідовність звичних класифікацій. До таких явищ належать інфінітні форми дієслова, оскільки їхні семантичні та синтаксичні властивості двопланові і поєднують у собі ознаки двох класів слів, які зазвичай протиставляються – дієслова та імені.

Подвійний характер дієприкметника (він «причетний» і до дієслова, і до прикметника) був помічений ще грецькими граматистами, які виділили його в окрему частину мови. Власне, сам термін *Partizip* походить від латинського слова *particeps* «той, що бере участь», перекладу грецького слова *metoch* «участь» [9: 273]. На думку Л. Теньєра, автора структурного синтаксиса, цей термін можна було б вважати досконалим, якби не та обставина, що він однаково успішно може бути застосований і для позначення деяких інших мовних одиниць, наприклад, інфінітива [4: 467].

Концепція частиномовної приналежності дієприкметника, сформована ще в античний період, панувала у мовознавстві протягом досить значного проміжку часу. Проте розвиток сучасних провідних лінгвістичних напрямів (генеративної граматики, функціональної граматики, прагматики) вимагають перегляду та переосмислення поглядів на природу дієприкметника та його функції.

Актуальність дослідження зумовлена спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на вивчення природи дієприкметника як синкретичної мовної одиниці. Актуальною для сучасного мовознавства залишається проблема частиномовної приналежності дієприкметника. Тому ми вважали за доцільне проаналізувати накопичений лінгвістичною наукою матеріал та подати власне бачення цього питання.

Метою нашого дослідження було розглянути основні підходи до визначення частиномовної приналежності німецьких партиципів у актуальних граматиках німецької мови та з'ясувати їхні основні переваги та можливі недоліки.

Виходячи з поставленої мети, необхідно було вирішити наступні завдання:

- висвітлити різні підходи до частиномовної приналежності партиципів;
- встановити критерії та принципи, на яких вони ґрунтуються;

- здійснити порівняльний аналіз різних класифікацій німецьких партиципів.

У нашому дослідженні ми проаналізували різні підходи до інтерпретації частиномовної приналежності німецьких партиципів, викладені у теоретичній граматиці російського германіста Б. О. Абрамова (2004), у граматиці Дуден (Duden, 1995) та у роботах німецьких дослідників Г. Гельбіга / І. Буша (Helbig / Buscha, 2004), П. Айзенберга (Eisenberg, 2004), Г. Цифонун (Zifonun, 1997), У. Енгеля (Engel, 2004).

На думку Б. О. Абрамова, прихильника вербоцентричної концепції німецької граматики, інфінітні дієслівні форми можна віднести до граматичного класу дієслова на основі їхнього лексичного значення та із застосуванням категорії репрезентації дії, оскільки вони відрізняються від фінітного дієслова у морфологічному і синтаксичному плані [1: 52]. Інтерпретуючи партицип як інфінітну дієслівну форму, Б. О. Абрамов вважає, що віднесення партиципа до граматичного класу дієслова можливе лише за умови застосування семантичного або комплексного критерію виділення частин мови, оскільки за своїми морфологічними ознаками в атрибутивному застосуванні (відмінювання за типом прикметників) і синтаксичними функціями партиципи більше наближаються до прикметників, ніж до дієслова. Серед партиципальних форм автор виділяє також герундив, який відрізняється від партиципа I у формальному плані обов'язковим застосуванням частки *zu*, не має морфологічної функції, синтаксично виступає лише в якості атрибута, у контексті набуває пасивного значення із модальним забарвленням (можливість або необхідність) [1: 55-58].

Зазначимо, що категорію репрезентації постулюють саме для теоретичного обґрунтування приналежності інфінітних одиниць до класу дієслова, спираючись на те, що основна відмінність між фінітними та інфінітними формами дієслова полягає у ступені повноти і яскравості представлення процесу в тій чи іншій дієслівній формі як власне процесу. Категорію репрезентації дії першим обґрунтував О. І. Смирницький (на матеріалі англійської мови), встановивши для неї три категоріальні форми: власне дієслівну (фінітні дієслова), субстантивну (герундій, інфінітив) і ад'єктивну репрезентації (дієприкметник). У відповідності до визначення О. І. Смирницького, категорія репрезентації виділяється на основі протиставлення особових і іменних форм дієслова та представляє процес у різних варіаціях – як чистий процес чи як процес, ускладнений іншими (предметними чи «ознаковими») моментами [3: 246-247]. Структуру категорії репрезентації для німецької мови можна представити таким чином: фінітум (власне дієслівна репрезентація), інфінітив (субстантивна репрезентація), партицип (ад'єктивна репрезентація).

Українська дослідниця Л. А. Долгополова вважає, що такі різні форми репрезентації дії, скоріше за все, пояснюються специфікою національного усвідомлення процесуальності, яке відображається у граматичній будові конкретної мови [2: 15-16].

Погодимося, що застосування категорії репрезентації для виділення інфінітних дієслівних форм відповідає сучасному лінгвістичному пошуку мовних універсалій у граматичній будові різних мов з метою виявлення спільного у мовній поведінці людей.

У граматиках Г. Гельбіга / І. Буша (2004), У. Енгеля (2004) та у граматиці Дуден (1995) знаходиться відображення традиційний погляд на природу партиципів: партиципи I/II разом із інфінітивом інтерпретуються як інфінітні дієслівні форми. До партиципальних форм відносяться також форми герундива. Автори зосереджують увагу на дослідженні партиципів як ядра партиципальних конструкцій, подібних або рівноцінних реченню.

Виділення фінітних та інфінітних форм дієслова у згаданих граматиках відбувається із застосуванням морфологічного критерію, що у даному випадку ґрунтується на опозиції дієвідмінюваність / недієвідмінюваність, тобто інфінітні форми дієслова, на відміну від фінітних форм, позбавлені здатності змінюватися за особою, числом, часом, видом і способом.

Нагадаємо, що класифікація інфінітних дієслівних форм із застосуванням лише морфологічного критерію відображує ще античні уявлення про природу дієприкметника, що неодноразово піддавалося критиці у сучасній мовознавчій літературі, оскільки не забезпечує однозначної інтерпретації партиципа як дієслівної форми і не сприяє вирішенню проблеми теорії частин мови.

У граматиках Г. Цифонун (1997) та П. Айзенберга (2004) представлено новий підхід до інтерпретації партиципціальних форм, який суттєво відрізняється від традиційного, викладеного у вищезазначених роботах Гельбіга / Буша (2004), У. Енгеля (2004) та у граматиці Дуден (1995), які відносять інфінітив та партиципи I/II до граматичного класу дієслова. Г. Цифонун (1997) та П. Айзенберг (2004) обстоюють позицію, згідно якої з двох форм німецького партиципа дієслівною формою є лише партицип II. Партицип I трактується як повноправний елемент граматичного класу прикметника.

У граматиці Г. Цифонун (1997) пропонується по-різному трактувати партицип I і партицип II, а саме: партицип I – як елемент класу прикметника, партицип II – як інфінітну дієслівну форму. Виведення партиципів I зі складу форм дієслова ґрунтується на нездатності партиципів I брати участь в утворенні перифрастичних дієслівних форм. Партиципи I визначаються як віддієслівні прикметники, утворені за допомогою словотвору; разом із залежними від них словами вони утворюють елементи синтаксичного класу ад'єктивної фрази. Партиципи II інтерпретуються як морфологічні форми елементів класу дієслова, які після приєднання залежних слів також можуть шляхом конверсії переходити до синтаксичного класу ад'єктивних фраз. Перехід у статус прикметника для обох видів партиципів відбувається не на рівні слова, а на рівні фрази [10: 2205-2207].

Таким чином, граматика Г. Цифонун (1997) застосовує морфологічний критерій для виділення інфінітних форм дієслова та синтаксичний критерій для інтерпретації частиномовної приналежності німецьких партиципів. Багато уваги приділяється дослідженню морфології партиципів та функціонуванню партиципціальних конструкцій. Проте залишається незрозумілим той факт, чому автор об'єднує дослідження морфологічних та синтаксичних аспектів функціонування партиципів I/II в одному розділі. Беручи до уваги авторську концепцію про різну частиномовну приналежність партиципів I та II, на нашу думку, доцільніше було б розглядати їх у рамках різних розділів.

У граматиці П. Айзенберга (2004) зазначається, що для класифікації інфінітних дієслівних форм важко підібрати єдиний критерій, проте безсумнівним є різний частиномовний статус партиципів I і II, оскільки вони виявляють небагато спільних рис як у формальному, так і у функціональному планах [6 (1: 199)]. Це проявляється уже на етапі утворення партиципціальних форм – партицип I утворюється за однаковою зразком для різних типів дієслів; партицип II сильних дієслів утворюється від інфінітива (іноді із зміною кореневої голосної), слабких дієслів – за іншими правилами (*sehen – sehend, machen – machend; sehen – gesehen, machen – gemacht*). Хоча партиципу I притаманний значний діапазон властивостей дієслівних форм, основні його функції – атрибутивні. На відміну від партиципа II, партицип I ніколи не виступає в складі аналітичних форм дієслова. Таким чином, на думку П. Айзенберга (2004), партицип I слід розглядати як прикметник, що втратив своє відношення до дієслівних форм. У парадигмі німецького дієслова залишається лише партицип II, який бере участь в утворенні перифрастичних дієслівних форм [6 (1: 208)].

Визначення частиномовної приналежності партиципів II, у свою чергу, ускладнюється функціонуванням у німецькій мові т. зв. псевдопартиципів II (такі партиципи не знаходять відповідників серед дієслів), лексикалізованих та омонімічних партиципів. На нашу думку, це ще раз підкреслює подвійний характер партиципів, їхній проміжний статус між дієсловом та іменем. Існування лексикалізованих форм може свідчити також про поступове віддалення партиципів II від граматичного класу дієслова до втрати ним здатності виконувати предикативну функцію (подібно до партиципа I).

Класифікація інфінітних форм дієслова у сучасних граматиках німецької мови та застосовані критерії їх виділення представлені у табл. 1:

Таблиця 1

Класифікація інфінітних форм дієслова та застосовані критерії виділення
у сучасних граматиках німецької мови

	Інфінітні форми дієслова	Критерії виділення
Граматика Б. О. Абрамова (2004)	Інфінітив Партицип (партицип I/II,	Синтаксичний та комплексний критерії,

	герундив)	категорія репрезентації процесуальності
Грамматика Дуден (1995)	Інфінітив Партицип (партицип I/II, герундив)	Морфологічний критерій
Грамматика Гельбіга / Буша (2004)	Інфінітив Партицип (партицип I/II, герундив)	Морфологічний критерій
Грамматика У. Енгеля (2004)	Інфінітив Партицип (партицип I/II, герундив)	Морфологічний критерій
Грамматика Г. Цифонун (1997)	Інфінітив Партицип II	Морфологічний та синтаксичний критерій
Грамматика П. Айзенберга (2004)	Інфінітив Партицип II	Морфологічний та синтаксичний критерій

Узагальнення проаналізованого матеріалу дало змогу визначити, що традиційна, сформована ще за часів античності інтерпретація дієприкметників як інфінітних форм дієслова, які проявляють ад'єктивні ознаки, справила значний вплив на граматичний опис німецьких партиципів. Традиційний погляд на частиномовну приналежність партиципів знаходимо у популярних сучасних граматиках Дуден (1995), У. Енгеля (2004), Гельбіга / Буша (2004).

Спроби представлення нової моделі партиципів відображені у граматиках Г. Цифонун (1997) та У. Енгеля (2004). Ця модель базується на асиметрії партиципціальних форм, що знаходить своє вираження, головним чином, у синтаксичному функціонуванні обох партиципів. Дієслівні функції партиципа II, що проявляються у його здатності брати участь у побудові аналітичних форм дієслова, обґрунтовують віднесення партиципа II до інфінітних форм дієслова. Партицип I представлений у новій моделі німецьких партиципціальних форм як елемент граматичного класу прикметника.

Російський германіст Б. О. Абрамов (2004) доповнив традиційну інтерпретацію партиципів як інфінітних форм дієслова застосуванням категорії репрезентації процесуальності. Можна стверджувати, що така концепція є спробою поєднати традиційні погляди і сучасні тенденції до пошуку мовних універсалій у граматичній будові різних мов.

Отже, питання про частиномовну приналежність партиципів залишається предметом сучасних лінгвістичних дискусій. На нашу думку, вирішенню цієї проблеми може сприяти подальше дослідження структурно-семантичних та функціональних особливостей німецьких партиципів у текстах різних стилів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абрамов Б. А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языков / Б. А. Абрамов; под ред. Н.Н. Семенов, О.А. Радченко, Л. И. Гришаевой. – М. : ВЛАДОС, 2004. – 286 с.
2. Долгополова Л. А. Неличные формы глагола в современных германских и славянских языках / Л. А. Долгополова // Сер. «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Том 24 (63). – №4. Часть 2. – С. 12-16.
3. Смирницкий А. И. Морфология английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1959. – 440 с.
4. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса : пер. с франц. / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
5. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / hrsg. und bearb. von Günther Drosdowski in Zusammenarbeit mit Peter Eisenberg. – Mannheim : Bibliographisches Institut, 1995. – 864 S.
6. Eisenberg Peter. Grundriß der deutschen Grammatik : 2 Bde. – Stuttgart / Weimar: Metzler, 2004. – B. 1 : Das Wort. – 520 S. – B. 2 : Der Satz. – 564 S.
7. Engel U. Deutsche Grammatik. Neubearbeitung / U. Engel. – München: Iudicium, 2004. – 488 S.
8. Helbig G. Leitfaden der deutschen Grammatik / G. Helbig, I. Buscha. – Berlin : Langenscheidt, 2004. – 304 S.
9. Mallo Dorado A. Das deutsche Partizip in der Verwaltungs- und Behördensprache und seine spanischen Äquivalenzen : Tesis Doctoral [Електронний ресурс] / Almuenda Mallo Dorado. – Santiago de Compostela, 2008. – Режим доступу :

http://books.google.com.ua/books?id=nDxX04FgJgIC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення 12.09.2013). – Назва з екрану.

10. Zifonun Gisela. Grammatik der deutschen Sprache. – [Електронний ресурс] / G. Zifonun, Bruno Hoffman, J. B. Strecker. – Berlin / New York: de Gruyter, 1997. – Режим доступу : http://books.google.com.ua/books?id=yMg4T_vceI0C&printsec=frontcover&dq=Zifonun&hl=ru&sa=X&ei=Gr62UurFB6mR4ASf5YDIBQ&ved=0CC8Q6AEwAA#v=onepage&q=Zifonun&f=false (дата звернення 15.10.2013). – Назва з екрану.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Боровська – аспірант кафедри німецької філології та перекладу і прикладної лінгвістики Київського національного лінгвістичного університету .

Наукові інтереси: теоретична граматики, історична граматики, прагматика.

АНАКОЛУФ В УСНОМУ ДІЛОВОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОМОВ, ІНТЕРВ'Ю ТА ПРЕС – КОНФЕРЕНЦІЙ СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКИХ ПОЛІТИКІВ)

Тетяна ГАВРИЛИШИН (Київ, Україна)

Ця стаття присвячена одному із найпоширеніших термінів експресивного синтаксису – анаколуфу та його формам прояву в усному діловому мовленні сучасних німецьких політиків (А. Меркель, К. Шредера, Д. Гундта та Г. Вестервелле). Розглядаються дефініції та основні конструкції анаколуфу, а також форми їх ужитку в усному політичному мовленні.

Ключові слова: експресивність, анаколуф, морфологічний анаколуф, синтаксичний анаколуф.

This article deals with one of the most popular term of expressive syntax – anacoluthon and its form of manifestation in verbal speech of modern German politicians. In this article are given definitions of linguists to term “anacoluthon”. Main types of anacoluthon according to the different classifications and frequency of its using in political speaking are observed.

Key words: expressivity, anacoluthon, morphological anacoluthon, syntactic anacoluthon.

Мова є динамічною структурою, що перебуває у процесі постійного розвитку. Вона підпадає під вплив різних чинників: як екстралінгвальних, так і лінгвальних. Проникнення елементів усного мовлення в літературну мову призводить до певних відхилень від норми. Ці відхилення від норми є ознакою експресивності [7: 199], яка проявляється не тільки на лексичному, але й на граматичному рівнях. Експресивність, як стилістична категорія, має трирівневу структуру: вона викликає емоції, впливає на свідомість та є засобом агітації і пропаганди [7: 200]. Одним із таких порушень стандартних синтаксичних структур є явище анаколуфу. Анаколуф належить до таких синтаксичних елементів тексту, в яких експресивне начало домінує над логічним.

Анаколуф (від грец. ἀνακόλουθον — неправильність, непослідовність) — це стилістична фігура, побудована з порушенням граматичної узгодженості між словами, членами речення. Анаколуф підкреслює відтінки емоцій того, хто говорить, свідчить про його внутрішній стан (найчастіше — схвильованості), слугує засобом створення комічного враження, інтонацій живої розмовності тощо [14].

Анаколуф (das Anakoluth), за М. П. Брандес [3: 299], — стилістичний прийом підхвату, пов'язаний з порушенням правильного формально-синтаксичного зв'язку та з поєднанням членів речення, які підходять за змістом, проте не узгоджені граматично.

Г. Пауль розглядає анаколуф у розділі «Аномалії» [9: 303]; про «відхилення від норми» стосовно анаколуфу пише також Рат [11: 218]. Бехагель характеризує анаколуф як «обірване речення», що виникає на основі уповільнення мовлення чи його перешкоджання [2: 451].

Явище анаколуфу трактується науковцями також як синтаксична неузгодженість членів речення [8: 29], [13: 14].

За Г. Буссманн, анаколуф – це раптова зміна під час мовлення раніше запланованої конструкції речення, і ця зміна призводить до граматичної побудови висловлення. В усному мовленні анаколуфи виникають як результат недостатнього продумання структури речення чи намір скоригувати його [4: 77]

Деякі лінгвісти розглядають його ширше, як порушення, розрив правильного формально-синтаксичного зв'язку між елементами висловлення, особливо між початком складного

речення і його закінченням; з'єднання членів речення, неузгоджених граматично, проте узгоджених за змістом [1: 43].

За І. В. Пекарською [10: 78], анаколуф – це стилістична фігура, побудована за принципом контамінації, у результаті якої спостерігається порушення граматичної узгодженості членів речення чи частин словосполучення, об'єднаних за змістом усупереч існуючим граматичним нормам.

М.П. Брандес розрізняє **синтаксичний та семантичний анаколуфи**. Зміна відмінка чи форми речення в синтаксичному анаколуфі часто зумовлена ненавмисною зміною початкової форми висловлення, втратою «нитки» висловлення, забуваючи про те, з чого розпочата розмова. Такі випадки зустрічаються в довгих побудовах, непродуманих розмовах та при невідготуваному мовленні, коли воно формулюється одночасно з думкою. Семантичний анаколуф включає всі види лексичних алогізмів.

Совінські у своїй «Стилістиці німецької мови» (Deutsche Stilistik) [12: 163] частково погоджується з трактуванням анаколуфу як помилки з недбалості або з неухважності за словником Дуден [5: 639] і характеризує анаколуф, з одного боку, як стилістичну помилку, особливо в усному мовленні, так і як стилістичний засіб, з іншого боку. Розрив речення при цьому може розглядатися з синтаксичного та семантичного боку: синтаксичний анаколуф полягає в уживанні іншого відмінка в новоутвореному реченні або іншого порядку слів, що не відповідає тому, якого вимагає попереднє речення, або зміна форми речення (головне, підрядне речення); у семантичному анаколуфі «стирається» задуманий заздалегідь зміст початку речення і нашаровується іншим. Іноді синтаксичні та семантичні анаколуфи об'єднуються. Зміна відмінкової форми або зміна форми речення синтаксичного анаколуфу базується часто на ненавмисній зміні форми на початку мовлення. Тому його можна часто зустріти у поширених реченнях, у діалогах і він може бути показником хвилювання, відволікання. Мовець втрачає «нитку» своєї думки і продовжує речення з новим уявленням про його будову.

В анаколуфі відхилення від норми проявляється або в неузгодженні в роді, числі, відмінку (морфологічний анаколуф), або контамінацією різних синтаксичних моделей в одну одиницю (синтаксичний анаколуф), так уважає І. В. Пекарська [10: 84].

Висловлення з анаколуфом є результатом специфічних процедур, при яких неузгодженість між мовленнєвим планом, умовами використання мовних засобів і реалізацією цього мовленнєвого плану розглядається системно [6: 99]. Перш ніж мовець розпочинає своє мовлення, він має один більш менш чіткий план вираження. У неузгодженості виявляється не тільки те, що мовець робить помилку, але й те, що він свій мовленнєвий план протягом мовлення може змінити. Причиною цього може бути неочікувана реакція слухача, деякі уточнення чи потреба додаткового пояснення.

Розбіжності між задуманим і сказаним Гоффманн поділяє на три групи [6: 99]

- Першу групу називають «відходом або відмовою». Тут мовленнєвий задум не повністю реалізується і виникає «дефектна» форма висловлення. Сказане анулюється і більше не опрацьовується. Припинення можливе посеред речення і навіть слова. Через дефіцит у мовленнєвому задумі, який проявляється протягом його реалізації, мовець відмовляється від запланованої форми висловлення. Може також трапитись, що мовець не може мовно здійснити мовленнєвий задум або задум на певний момент не підходить до розмови. Місце раптового припинення мовлення може бути позначене інтонаційно, синтаксично та семантично. Позначення паузою місця обриву мовлення не обов'язкове. Кожне раптове усічення висловлення становить для мовця небезпеку втрати права на мовлення. Зміна мовленнєвого задуму забирає час, який інший мовець може використати для вербальної реалізації власного мовленнєвого задуму. Гоффманн [6: 101] відносить до «відходу або відмови» також апозіопезис. Апозіопезис – це обрив речення, який часто використовується як стилістичний засіб. Є два випадки, в яких апозіопезис використовується як стилістичний засіб. Перший – із увічливості, щоб уникнути грубих чи нецензурних слів (z. B. Du bist aber ein ...), і другий – заміна продовження речення в художній літературі трьома крапками, щоб розіграти цікавість у читача. Апозіопезис не завжди виконує стилістичну функцію, але він може також показати, що мовець не знає, як він повинен продовжити речення.

• Другу групу неузгодження між задуманим і сказаним Гоффманн називає «скороченням» (Retraktion). Тут висловлення мовця ним же самостійно й корегується. Причиною цього є доцільне уточнення, пристосування до правил етикету чи підбір інших слів. Зміна мовленнєвого задуму з погляду «скорочення» може мати різні причини. Це можуть бути проблеми розуміння висловлення чи проблеми компетенції мовця (недостатнє володіння мовою чи неправильний вибір мовленнєвих засобів). Цьому типу анаколуфу може сприяти також втомленість мовця чи низька концентрація уваги учасників розмови. Ці фактори призводять часто до обмовок. Спричинене через це місце обриву може призвести, як і в першій групі, до втрати права на мовлення. Місце «скорочення» часто позначають паузою, яка означає, що мовець потребує часу для формулювання плану вираження. Інтонаційне позначення через підвищення тону голосу чи наголошення не спостерігається [6: 105]. У деяких випадках можна помітити пришвидшення темпу мовлення. Пауза чи спадна інтонація сигналізувала б про закінчення висловлення та це спричинило б втрату права на мовлення. При «скороченні» місце обриву речення може замінюватись подвійно, а також може траплятись, що ці слова є протилежні за змістом [6: 107].

• Третю групу неузгодженості між задумом та кінцевим планом вираження Гоффманн називає «переходом». Тут йдеться про зміну синтаксичної конструкції, яка порушується синтаксичним не очікуваним продовженням, а не про обрив висловлення. Гоффманн зазначає також, що часто замість нормативного порядку слів підрядного речення, де дієслово стоїть в кінці підрядного речення зустрічаються підрядні речення, де дієслова займають другу позицію в реченні. Це стосується передусім підрядних речень додатку та причини (weil-Sätze und dass-Sätze). Після сполучника настає пауза [6: 117].

Ще одним видом анаколуфу є, за Гоффманном, парантеза [6: 102]. Це синтаксичне явище, коли обрив речення продовжується словом, словосполученням чи навіть реченням. На письмі це береться в дужки або виділяється комами чи тире. В усному мовленні це позначається паузами, інтонацією та зміною швидкості темпу мовлення. Парантези можуть містити нову думку, пояснювати попереднє речення чи служити контактним зв'язком між мовцем та слухачем. Загалом парантези несуть додаткову інформацію.

У проаналізованих промовах, інтерв'ю та прес-конференціях сучасних німецьких політиків можна зустріти такі різновиди морфологічних анаколуфів, які виділяє I. В. Пекарська [10: 84]:

• неузгодженість у роді: *Wir haben natürlich in unserer ersten Unterhaltung, **den** wir gleich beim Abendessen noch fortsetzen werden, bereits wichtige Punkte besprochen.* (Bundeskanzlerin Angela Merkel, 05.05.2011)

• неузгодженість у числі: *Im Frühjahr vergangenen Jahres standen wir vor der Situation, dass **die Schuldenkrise drohten** in Griechenland die Finanzstabilität der Euro-Zone als Ganzes zu gefährde.* (Dr. Wolfgang Schäuble, 10.06.2011). У цьому прикладі, як бачимо, підмет виражений 3-юю особою однини, а присудок 3-юю особою множини.

Wir wissen, dass wir die Dinge nur schaffen kann, des Wiederaufbaus und der Reintegration, wenn wir Stabilität haben. (Bundeskanzlerin Angela Merkel, 26.01.2010) (Підмет виражений множиною, а дієслово–присудок одниною).

• неузгодженість у відмінку: *Diesen Schritt verbinden wir mit klaren Zielsetzungen. Entwicklungsminister Dirk Niebel hat deutlich gemacht, dass wir uns **auf die Schwerpunkte** konzentrieren, **der** von afghanischer Seite **gewünscht werden.*** (Bundeskanzlerin Angela Merkel, 26.01.2010).

Термін «анаколуф» означає те, що не відповідає конструкції речення, те, що випадає з конструкції. Так у наступному прикладі, у другій частині, випадає сполучник складного речення із синтаксичної конструкції: *Wir verfolgen mit Interesse und Freude, dass Chile eine erstaunlich gute Wirtschaftsentwicklung hat mit hohen Wachstumsraten und die neue Regierung ... der neue Staatspräsident hat ganz ambitionierte Ziele, um Armut zu bekämpfen und Chile auf einen guten Weg zu bringen.* (замість: ..., **dass** die neue Regierung ... der neue Staatspräsident ganz ambitionierte Ziele **hat**, um Armut zu bekämpfen und Chile auf einen guten Weg zu bringen.) (Bundeskanzlerin Merkel, 22.10.2010).

З погляду психолінгвістики у попередньому прикладі йде мова також або про обмовку, або про результат розбіжності між мовним задумом та мовною реалізацією: *dass Chile eine erstaunlich gute Wirtschaftsentwicklung hat mit hohen Wachstumsraten und die neue Regierung ... der neue Staatspräsident hat ganz ambitionierte Ziele, um Armut zu bekämpfen und Chile auf einen guten Weg zu bringen*. Задум не реалізовується далі, а протягом мовленнєвого процесу він відкидається, корегується та замінюється новим. Це відбувається як на письмі, так і під час усного мовлення.

В усному мовленні анаколуфи досить поширені. Словник Дудена [5: 640] пов'язує це з надзвичайно скороченим часом для роздумів та планування мовлення, який має мовець. Тут розрізняють різноманітні форми анаколуфу:

1. Спочатку мовленнєвий задум реалізується; у ході мовлення він змінюється на інший, який синтаксично не узгоджується з попереднім: *Ich werde in diesen Tagen immer wieder gefragt, ob man diese Risiken nicht genauer beziffern und man könne einen Milliarden-Eurobetrag angeben. (Dr. Wolfgang Schäuble, 10.06.2011) (замість: ... ob man diese Risiken nicht genauer beziffern und ob man einen Milliarden-Eurobetrag angeben könne.)*

2. Мовець раптово відмовляється від задуманого мовленнєвого плану: *Die Ergebnisse der 137. Sitzung dieses Arbeitskreises Steuerschätzungen, die in den letzten ... die seit Dienstag in Baden-Baden stattgefunden haben, zeigen, dass Deutschland auf dem richtigen Weg ist. (Statement von Bundesfinanzminister Dr. Wolfgang Schäuble am 4. November 2010).*

Wir haben uns immer wieder dafür eingesetzt, dass... und sind bereit, hierbei auch Verantwortung zu übernehmen (Bundeskanzlerin Angela Merkel, 05.05.2011)

Для зміни мовленнєвого задуму можуть бути різноманітні причини. Він може наприклад, виявитися недоцільним (не відповідним), або його мовна реалізація викликає труднощі. Характер обриву висловлення можна впізнати за відсутності спадної інтонації, а також за неповною синтаксичною будовою.

3. Мовленнєвий задум починає реалізовуватись; на цьому рівні він зазнає «поразку»: можуть, наприклад, слова повторюватись помилково, із необачності чи неухважності мовця чи обдуманого та навмисно. Для правильного розуміння слід «забути» попередню частину сказаного: *Ich habe noch einmal für unsere Seite klargemacht, dass es ganz, ganz wichtig ist, dass die zwei Kriterien, nein ... die drei Kriterien, die wir vielfach benannt haben, auch wirklich erfüllt werden. (Bundeskanzlerin Angela Merkel, 05.05.2011)*

Дослідження показало, що анаколуф є досить поширеним і часто вживаним засобом в усному політичному мовленні, хоча він належить до експресивного синтаксису, неприяманному офіційно-діловому стилю. Проаналізувавши інтерв'ю, доповіді та прес-конференції сучасних німецьких політиків, можна зробити висновок, що найбільш уживаними видами анаколуфу в усному політичному мовленні є анаколуфи з неузгодженістю в роді (34%) та відмінку (30%), рідше зустрічаються форми анаколуфів з неузгодженістю в числі (21%). Синтаксичні анаколуфи також зустрічаються в проаналізованому матеріалі (15 %). У більшості випадків анаколуфи в усному політичному мовленні є обмовками (що видно з поведінки мовця під час перегляду відеоматеріалів). Часто анаколутичні форми є спробою пояснити аудиторії слухачів проблему доступніше, чіткіше, сформулювати думку так, щоб вона була зрозумілішою загалом. Проте зустрічаються випадки, де анаколуф в усному політичному мовленні є просто помилкою, що спричинено тим, що в усному непідготованому мовленні мовець має надто короткий відрізок часу для формування мовленого задуму та його реалізації, загалом це відбувається майже одночасно.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. – М., 2004. – 571 с.
2. Behagel O. Deutsche Syntax. – Heidelberg, 1932. – 405 S.
3. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс: Учебник. – М.: Прогресс – Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 416с.
4. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. – Stuttgart, 2002. – 783 S.
5. Duden. Die Grammatik. Band 4. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2006. – 1343 S.
6. Hoffmann L. Anakoluth und sprachliches Wissen. In: *Deutsche Sprache. Zeitschrift f?r Theorie, Praxis, Dokumentation* 19 (1991), S. 97–119.

7. Iwanenko S. Die Expressivität und ihre Verankerung im Textton. – In: Стил. – Београд – Баналука, 2005. – С. 199 – 205.
8. Квятковский А. Поэтический словарь. – М., 1966. – 238с.
9. Paul H. Deutsche Grammatik. – Tübingen, 1920. – 342 S.
10. Пекарская И. Конструкции синтаксической контаминации как средство современного русского языка. Дис. ... канд. филол. н. Красноярск, 1995. – 230с.
11. Rath R. Kommunikationspraxis. – Göttingen, 1979. – 287 S.
12. Sowinski B. Deutsche Stilistik. – Stuttgart: Metzler, 1999. – 248 S.
13. Тимофеев Л. Словарь литературоведческих терминов. – Москва, – 1974. – 405с.
14. <http://de.wikipedia.org>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Гаврилишин – аспірант кафедри Інституту іноземних мов, Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Наукові інтереси – стилістична граматики, експресивний синтаксис.

КЛАССИФИКАЦИЯ ДИНАМИЧЕСКИХ ПРЕДИКАТОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА АСПЕКТУАЛЬНОЙ ОСНОВЕ

Виктория НОСОЛЕВСКАЯ (Харьков, Украина)

У статті розглядаються особливості динамічних предикатів англійської мови, їх класифікація на аспектуальній основі з зіставленням лексичного виду та граматичного аспекту. Робиться припущення про значущість суб'єктивної концептуалізації дійсності, що базується на результатах порівняння критеріїв потенційної граничності ситуаційного типу та граничності часових форм.

Ключові слова: граматичний аспект, граничність, динамічний предикат, лексичний вид, потенційна граничність, ракурс, ситуаційний тип.

The article deals with peculiarities of the English language dynamic predicates, their classification on aspectual basis contrasting Aktionsart and aspect. The assumption about the significance of subjective conceptualization is based on the results of comparison of situation type telicity and tenses boundedness criteria.

Key words: Aktionsart, aspect, boundedness, dynamic predicate, situation type, telicity, viewpoint.

В лингвистику термин «предикат» пришел из логики, где он понимается как часть суждения, в которой что-либо высказывается о субъекте (утверждается или отрицается) [5: 120]. В лингвистике, в зависимости от подхода, в русле которого трактуется содержание данного термина, под предикатом понимают либо некоторое логическое имя для сказуемого [5: 119-120], либо само сказуемое в синтаксическом описании языка [там же], либо базовый член пропозиции, являющейся семантической моделью предложения [2: 120] и т.п.

Вариативность подходов породила не только множество определений предиката, но и классификаций предикатов. Первая классификация предикатов, по авторитетному мнению Ю. С. Степанова, была создана еще во времена античности. Она нашла свое воплощение в категориях Аристотеля, в частности, в делении ситуаций на состояния, процессы и события [5: 121-134].

Одной из наиболее известных современных классификаций предикатов является классификация по аспектуальному признаку предикатных слов, созданная З. Вендлером [16] на материале английского языка и послужившая основой для создания классификаций предикатов, претендующих на универсальность, но созданных также на материале других языков (см., например, [1; 3; 4; 6; 8; 9; 12; 13; 14; 15]). Поствендлеровские таксономии нередко существенно отличаются от исходной количеством классов, свойствами входящих в них единиц, основаниями для их выделения, а также терминологическим аппаратом, но все они сопоставимы с классификацией З. Вендлера и используют ее в качестве отправной точки.

Хотя предикат может быть выражен разными частями речи, **объектом** нашего исследования являются глагольные предикаты как каноничные представители синтаксической категории предиката, поскольку именно глагол является языковым знаком, обозначающим процесс. Мы определяем содержание термина «процесс» с позиций когнитивной грамматики, вслед за Р. Ленекером, – как профилируемое глаголом отношение между актантами, характеризующееся наличием позитивного темпорального профиля (positive temporal profile) [10: 244]. Это означает, что время, затрачиваемое субъектом на

отслеживание этапов развития явления, должно быть больше нуля, а поэтапное рассмотрение должно выполняться путем последовательного сканирования (sequential scanning) [там же]. Под последним понимается модель когнитивной обработки информации, заключающаяся в последовательном рассмотрении этапов ситуации, расположенных друг за другом на временной оси.

Р. Ленекер разграничивает такие типы процессов, как перфективные (perfective) и неперфективные (imperfective) [10: 254]. Это совпадает с делением процессов на динамические (dynamic) и статические (stative) К. Смит [15: 19]. Далее мы употребляем термин «динамический предикат», характеризуя его по ряду параметров, выделенных Р. Ленекером, К. Смит и С. Г Татевосовым.

Рассмотрим особенности **динамических предикатов** современного английского языка. Они характеризуются тем, что могут употребляться в форме *Progressive* [10: 256], поскольку включают сему «динамичность». Обозначаемые динамическими предикатами состояния являются гетерогенными (heterogenous), т.е. состоят из набора последовательных состояний, неких этапов, отличающихся друг от друга [там же]. Далее, динамические предикаты обладают предельностью (boundedness), т.е. профилируемый процесс имеет границу, которая входит в непосредственный охват самой предикации (immediate temporal scope), что возможно только при наличии исчисляемого количества составных этапов [11: 148]. Обозначаемые ими процессы либо требуют притока энергии для своего поддержания, либо состоят из нескольких последовательных этапов, профилируя изменения состояния либо положения [15: 19]. Еще одним признаком, отличающим динамические предикаты от статических, является «строгая подразделимость» [6: 123], т.е. невозможность дробления на более мелкие части. Так, например, глагол *to sleep* (спать) описывает ситуацию сна независимо от протяженности соответствующего промежутка времени, в отличие от глагола *to walk* (ходить), который предполагает значительную временную протяженность обозначаемого им действия. Если же временной промежуток краток, то для называния соответствующей ситуации более подойдет глагольное словосочетание *to make a step* (шагнуть) [там же].

В вендлеровских терминах, состояниям (states) [16: 103-107] соответствуют статические предикаты, а деятельности (activities), свершениям (accomplishments) и достижениям (achievements) [там же] – динамические. В силу этого, акциональность также определяют как семантический тип предиката, аспектуальный класс, Aktionsart, лексический вид, тип ситуации [6: 110], что делает семантическое значение глагола главенствующим при определении класса обозначаемого им предиката. Так, в классификации З. Вендлера глагол *to believe* относится к классу состояний (*I believed in ghosts for years. – Я долго верил в привидения*), хотя он может описывать и другие типы ситуаций, например, достижения (*I believed in ghosts after seeing them. – Я поверил в привидения, после того, как увидел их*). Эти примеры показывают, что сочетание одного и того же глагола с различными грамматическими показателями приводит к акциональным расхождениям [6: 117]. Значит, для создания аспектуальной классификации динамических предикатов необходимо учитывать не только лексический аспект, но и его реализацию в предложении или контексте, т.е. грамматический вид / видовой аспект (aspect), который указывает на то, как рассматривается ситуация: изнутри (как перфективная) или извне (как неперфективная) [7: 1166].

Основной идеей теории К. Смит является положение о том, что глагольная группа (verb constellation), т.е. выраженный глаголом предикат с его аргументами, называет ситуацию некоего типа (situation type), который имеет свои грамматические корреляты [15: 17]. Высказывание, соответственно, реализуется на двух уровнях: базовом (глубинном), где оно представлено некоторым типом ситуации с характерными темпоральными характеристиками, и производном (поверхностном), где, благодаря наречиям и контексту, ситуационный тип модифицируется и может перейти в другой класс.

Определяющими для ситуационного типа являются такие темпоральные характеристики, как динамичность (dynamism), потенциальная предельность (telicity), длительность (duration) [15: 19]. Для нашего исследования являются релевантными следующие типы ситуаций с их

темпоральными характеристиками: а) «деятельность» (activity): динамичный, потенциально неопредельный, длительный; б) «свершение» (accomplishment): динамичный, потенциально предельный, длительный; в) «достижение» (achievement): динамичный, потенциально предельный, мгновенный; г) «семельфактив» (semelfactive): динамичный, потенциально неопредельный, мгновенный.

Второй, производный, уровень классификации динамических предикатов соотносим с аспектуальным ракурсом (viewpoint) или, в иной терминологии, грамматическим видом / видовым аспектом (aspect) – перфективным или неперфективным, который, как объектив камеры, либо охватывает ситуацию целиком, либо фокусируется только на ее фрагменте [15: 126]. В когнитивной грамматике перфектив и имперфектив рассматриваются в контексте грамматического поведения предиката (grammatical behavior) [11: 147-148].

Ситуационные типы классифицируются с учетом критерия предельности (telicity), которую мы назвали «потенциальной» для отграничения от понятия предельности (boundedness). Сравним примеры: *She painted a picture* и *She is painting a picture*, где оба динамичных предиката выражаются одной глагольной группой, обозначающей ситуацию, имеющую естественный предел (картина может быть «дорисована»), т.е. потенциально предельную (telic). Однако только в первом примере мы имеем дело с фактическим достижением естественного предела, поскольку употреблена форма *Past Simple*, которая указывает на завершенность ситуации, т.е. предельность (boundedness), в то время как *Present Progressive* заставляет фокусироваться только на части ситуации, упуская из поля зрения сам результат. Предельность (boundedness) также используют для обозначения перфективности (perfectivity) [7: 1166].

Акциональная классификация динамических предикатов опирается на положение, что аспектуальная семантика предложения является комбинацией лексического аспекта на базовом уровне и видового аспекта на производном. Уточним ее, более подробно охарактеризовав производный уровень классификации с позиций когнитивной грамматики. Базовым для производного уровня является деление на ракурсы – перфективный и неперфективный, определяющими для которых является категория предельности (boundedness). Согласно с положениями когнитивной грамматики все видовременные формы глагола обладают свойством удаления или внесения предела в ситуацию, делая предикат перфективным или неперфективным, что зависит только от способа категоризации действительности, которая является субъективной.

Отличительной чертой предлагаемой нами классификации является ее древовидный характер с учетом видовременной формы, вместо простого разделения на ракурсы. Прежде всего, среди динамических предикатов выделяем «точечные» предикаты (punctual) [11: 150], которые фактически являются делящимися, но занимают настолько небольшой промежуток на временной оси, что входят в непосредственный охват предикации, либо описывают только финальную стадию какого-нибудь процесса, а потому являются ограниченными и, следовательно, перфективными. Например, *He sneezes all the time; He sneezed*. Предикат *to sneeze* конструируется как точечный только во втором примере, так как первый описывает длительную ситуацию.

Предикаты, не отмеченные точкой на временной оси, разделяются на три подкласса: процессы, события и генерализирующие предикаты. Остановимся на каждом из них подробнее.

К «процессам» относим предикаты, выраженные формой *Progressive*, которая является неперфектной. Окончание глагола *-ing* устанавливает непосредственный охват ситуации только на ее часть, исключая ее начальный и конечный этапы, что делает наблюдаемый процесс неопредельным. Таким образом, функцией формы *Progressive* является конструирование изначально динамической ситуации статично [11: 155].

Под «событиями» понимаем динамические предикаты, употребленные в прошедшем времени (*Past Tense*), т.к. профилируемое событие расположено на временной оси раньше непосредственного охвата предикации, который совпадает со временем говорения, что делает его предельным и перфективным. Также сюда относятся формы *Perfect* и предикаты с модальными глаголами, включающими *will* для выражения будущего времени. Модальные

глаголы описывают ситуации как не относящиеся к наблюдаемой реальности, но, упоминая такие ситуации, говорящий воспроизводит ее в воображении, таким образом, принимая ее за реальность [11: 306]. Тем не менее, ситуация остается расположенной вне непосредственного охвата предикации и, таким образом, является ограниченной и перфективной.

«Генерализирующие предикаты» представляют собой динамические предикаты, употребленные в *Present Simple*, и являются неперфективными, поскольку описывают ситуации, простирающиеся за границы непосредственного охвата предикации. Но, несмотря на неперфективность формы *Present Simple*, ситуации, конструируемые с ее помощью, могут оставаться предельными, не получая неперфективной трактовки. Поэтому мы выделяем **потенциально ограниченные (ПОГ)** и **потенциально неограниченные генерализирующие (ПНГ)** предикаты. Например, *He overcomes a problem*. Употребление данного предиката в *Present Simple* придает ему неперфективное, регулярное значение, делая предикат непредельным, но, не стирая его потенциальной границы.

Среди выделенных типов точечные предикаты, события и ПОГ предикаты являются перфективными, а процессы и ПНГ предикаты – неперфективными. Аспектуальная классификация динамических предикатов не может ограничиваться рассмотрением только производного уровня, поскольку аспектуальные характеристики предиката определяются его актантной структурой [6: 109], а поэтому и ситуационным типом.

Рассмотрим взаимодействие двух уровней классификации динамических предикатов на материале учебных текстов по авиастроению, чтобы проверить, характерно ли сохранение предельности для предикатов. Из отобранных нами примеров распределение ситуационных типов (первый уровень классификации) демонстрирует следующее процентное соотношение: 79% составляют предикаты типа «деятельность», 15% – «достижение», 4% – «завершение», 2% – «семельфактив». На втором уровне классификации грамматическое поведение динамических предикатов обозначилось такими результатами: ПНГ предикаты – 59%, «события» – 17%, «точечные» предикаты – 13%, ПОГ предикаты – 7%, «процессы» – 4%.

Были обнаружены некоторые корреляции между ситуационными типами базового уровня и их реализациями в грамматически оформленных предложениях с учетом аспектуального ракурса.

I. Динамические предикаты, принадлежащие к ситуационному типу «деятельность», реализованы следующим образом:

A. 75% относятся к ПОГ предикатам. Это объясняется тем, что свойства «деятельностей» (потенциальная непредельность, длительность) являются общими для формы *Present Simple*, которая характеризуется неперфективностью, а значит непредельностью и длительностью. Рассмотрим примеры: (1) *Electrons revolve around the nucleus in orbits called shells* [1: 4]; (2) *Electrical systems gather and display data for analysis, activate other systems, operate various motors, pumps and other equipment, and more* [1: 2]; (3) *Electrical conductors wend throughout aircraft not unlike the human nervous system* [1: 2].

Предикат «revolve», употребленный в *Present Simple* описывает длящуюся ситуацию, не имеющую границы, но обладающую динамичностью, поскольку электрон (*electron*) имеет разное положение в каждый момент времени. Ситуационным типом в примере (2) является «деятельность» за счет аргумента *systems*, множественная форма которого указывает на потенциальную непредельность самого предиката. Пример (3) является не только неперфективным грамматически, но и описывает полностью статическую реальную ситуацию. Значит, форма *Present Simple* не только выполняет «генерализирующую» функцию для деятельности, но и характеризуется использованием динамических предикатов для описания статичного положения вещей.

B. 17% предикатов, основанных на ситуационном типе «деятельность», реализованы перфективными формами и принадлежат к «событиям»: (4) *The speed of a body tells you how fast it is moving and expresses the distance the object will cover in a specified time* [1: 72]; (5) *Engineers have designed airplanes and automobiles to approximate the soda-bottle shape that helps reduce the effect of air friction, which tries to inhibit movement* [1: 75]; (6) *Though both balls are travelling at the same revolutions per minute the second ball must move faster through the air because it is farther away from the center of the turning arm* [1: 76].

Конструирование любого ситуационного типа в качестве «события» объясняется лишь надобностью поместить действие или процесс вне непосредственного охвата предикации, т.е. либо обозначить его происшествие до момента говорения на временной оси (пример 5), либо указать на вероятность того, что это событие может или не может случиться (примеры 4 и 6).

C. 5% были употреблены в форме *Progressive*, что позволяет классифицировать их как «процессы»: (7) *In FIG. 2-13B, the left conductor's magnetic field is rotating clockwise while the right conductor's magnetic field is rotating counterclockwise* [1: 49]; (8) *The pilot is merely exerting an upward force that acts contrary to the downward force of the weight of the bag* [1: 68].

Использование динамического предиката, принадлежащего к ситуационному типу «деятельность» в данной видовременной форме фокусирует внимание читателя только на части всего процесса, оставляя затемненными его начальный и конечный этап.

D. Менее 2% и менее 1% были представлены «точечными» и ПОГ предикатами соответственно, что значит, что реализация ситуационного типа «деятельность» таким образом, что ситуация обретает предел, не является характерной чертой англоязычных текстов по авиастроению. Проиллюстрируем данный случай: (9) *The entire force of the static buildup would suddenly transfer through the passenger to the ground* [1: 4]; (10) *Note in the illustration that as the current leaves the battery it passes through a switch and goes directly to a load (R_1) then travels to parallel circuits R_2 and R_3* [1: 14].

В примере (9) ситуационный тип «деятельность» приобретает значение «точечности» благодаря наречию *suddenly* (внезапно). Пример (10) описывает поэтапное прохождение пути, что заставляет читателя воспринимать каждый предыдущий этап завершенным перед началом нового.

II. Ситуационный тип «достижение», характеризующийся потенциальной предельностью, реализовал свое значение в предложении с помощью «точечных» предикатов (61%), «событий» (20%) и ПОГ предикатов (19%), все из которых являются перфективными, а значит также предельными: (11) *The second problem associated with airframe static buildup occurs when a passenger steps off the airplane* [1: 4]. (12) *Alternating current (ac) has, for the most part, replaced direct current in the majority of electrical operations* [1: 27]; (13) *Increasing the number of loops does not increase the output voltage, it only smooths out the ripple effect* [1: 39].

Как мы уже упоминали выше, конструирование ситуации в качестве «события» определяется лишь необходимостью размещения ситуации до или после времени говорения (пример 12). «Точечные» предикаты являются типичными коррелятами «достижений», так как профилируют лишь конечное положение дел как некоторую точку или мгновение (пример 11). Пример (13) иллюстрирует ситуацию, когда «достижение», обладающее свойством мгновенности, реализуется в предложении ПОГ предикатом, фокусируя внимание читателя не только на конечном этапе, но и на предшествующем ему процессе.

III. Динамические предикаты, принадлежащие к ситуационному типу «свершение» конструировались ПОГ типом предиката и «событием» в 87% и 13% случаев соответственно. Остановимся лишь на реализации ПОГ предиката: (14) *As the number of coils and corresponding commutator segments increase, the effective voltage variation decreases to the point that the generator output voltage is a steady dc value* [1: 39]. Он представляет собой типичный коррелят ситуационного типа «свершение», поскольку оба они являются ддящимися и имеют предел (пример 14).

IV. «Семельфактивы» были реализованы в предложении только в качестве «точечных» предикатов, что объясняется их свойством мгновенности: (15) *Tire manufacturers impregnate aircraft tires with carbon that causes the airframe to ground as soon as the tires touch the runway* [1: 4].

Процентные соотношения ситуационных типов и типов предикатов, выделенных на основе видовременных форм, указывают на то, что категория предельности и длительности сохраняется в большинстве случаев, что свидетельствует о важной роли ситуационного типа при классификации динамических предикатов английского языка. «Точечные» предикаты чаще всего описывают «достижения» и «семельфактивы», «процессы» и ПНГ предикаты – тип ситуации «деятельность», ПОГ предикаты – «свершения». Не совпадают по критерию

предельности только семельфактивы с «точечными» предикатам. Предикаты «события» показывают наиболее высокую частоту использования ситуационного типа «деятельность» на нашем материале.

Реализация ситуационных типов в ракурсах, обладающих другими критериями, показывает, что ситуационный тип является не единственным определяющим фактором при выборе точки обзора ситуации для описания ее в предложении, главная роль все же принадлежит создателю выражения, который концептуализирует ситуацию субъективно. Акциональная классификация предикатов должна строиться с учетом аспектуального ракурса, а применение понятий когнитивной грамматики открывает новые возможности для изучения механизмов реализации ситуационных типов в предложении.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Булыгина. Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке / Т.В. Булыгина // Семантические типы предикатов: [ответственный ред. О. Н. Селиверстова]. – М.: Наука, 1982. – С. 7–85.
2. Мартинюк А.П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А.П. Мартинюк. – Харків, 2011. – 239 с.
3. Падучева. Е.В. Динамические модели в семантике лексики / Е.В. Падучева. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
4. Селиверстова О.Н. Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикатных типов русского языка / О.Н. Селиверстова // Семантические типы предикатов: [ответственный ред. О. Н. Селиверстова]. – М.: Наука, 1982. – С. 86–157.
5. Степанов Ю.С. Имена. Предложения. Предикаты / Ю.С. Степанов. – М.: Наука, 1981. – 360 с.
6. Татевосов С.Г. Акциональность: типология и теория / С.Г. Татевосов // Вопросы языкознания. – 2005. – № 1. – С. 108–141.
7. Boogaart R. Aspect and Aktionart / R. Boogaart // Vol. II.: Morphologie / Morphology. – Berlin: Walter de Gruyter, 2004. – P. 1165–1180.
8. Breu W. Interactions between lexical, temporal, and aspectual meanings / W. Breu // Studies in Language. – 1994. – №18. – P. 23–44.
9. Dowty D.R. Word meaning and Montague grammar. The semantics of verbs and times in generative semantics and in Montague's PTQ / D.R. Dowty. – Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1979. – 415p.
10. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar / R.W. Langacker. Vol. I.: Theoretical Prerequisites. – Stanford: Stanford University Press, 1999. – 516 p.
11. Langacker R.W. Cognitive Grammar. A Basic Introduction / R.W. Langacker. – New York: Oxford University Press, 2008. – 562 p.
12. Mourelatos A.P. Events, processes, and states / A.P. Mourelatos // Syntax and Semantics. Vol. 14.: Tense and Aspect. – New York: Academic Press, 1981. – P. 191–211.
13. Ramchand G.C. Verb meaning and the lexicon. A first-phase syntax / G.C. Ramchand. – New York: Cambridge University Press, 2008. – 217 p.
14. Rothstein S. Structuring events: A study in the semantics of lexical aspect / S. Rothstein. – Oxford: Blackwell's, 2004. – 206 p.
15. Smith C. The Parameter of Aspect / C. Smith. – Dordrecht: Kluwer, 1991. – 349 p.
16. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // Linguistics in Philosophy. – Ithaca; New York: Cornell University Press, 1967. – P. 97–121.
17. Verkuyl. H.J. A theory of aspectuality. The interaction between temporal and atemporal structure / H.J. Verkuyl. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 393 p.

ИСТОЧНИКИ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

1. Lombardo D. Advanced Aircraft Systems / D. Lombardo. – New York: McGraw Hill Professional, 1993. – 368 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Носолевська – аспірант кафедри англійської філології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, асистент кафедри прикладної лінгвістики Національного аерокосмічного університету ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, дискурсологія.

ПРИЙМЕНИКОВА ІНФІНІТИВНА КОНСТРУКЦІЯ UM + ZU + ІНФІНІТИВ У ДІАХРОНІЇ

Наталія РУДНИЦЬКА (Житомир, Україна)

*У статті розглянуто специфіку становлення прийменникової інфінітивної конструкції *um + zu + інфінітив* у німецькій мові та визначено шляхи і чинники її граматикизації.*

Ключові слова: прийменникова інфінітивна конструкція, граматикизація, синтаксичне перегрупування, десемантизація.

*This article deals with the specificity preposition infinitive construction *um + zu + infinitive* in German and their formation. The way and motive of their grammaticalization are analyzed.*

Keywords: preposition infinitive construction, grammaticalization, syntactic restructuring, desemanticization.

Характерною ознакою сучасного етапу розвитку граматичних студій є посилення інтересу до проблем, пов'язаних із природою граматичних явищ у синхронічній та діахронічній площинах. Великого значення набуває аналіз еволюційних змін і закономірності розвитку граматичної системи. Це дозволяє на якісно вищому рівні пояснювати процеси, які відбуваються у різних мовах (О.С. Кубрякова, О.Є. Кібрик, А.О. Кібрик, G. Diewald, Ch. Lehmann).

Актуальність даного дослідження пояснюється зростаючим інтересом до діахронічного аналізу граматичних явищ і проблем граматикизації.

Мета дослідження полягає у виявленні специфіки становлення прийменникової інфінітивної конструкції *um + zu + інфінітив* і обумовлює вирішення таких завдань: виявити специфіку становлення прийменникової інфінітивної конструкції та встановити особливості процесу її граматикизації.

Під прийменниковими інфінітивними конструкціями ми розуміємо сполучення одного із прийменників (*um/ohne/statt*) з інфінітивом і його формантом *zu*, які складають певну синтаксичну одиницю зі специфічними структурно семантичними ознаками. Розвиток прийменникових інфінітивних конструкцій у німецькій мові характеризується їх часовою нерівномірністю. У писемних пам'ятках першою з'являється конструкція мети з прийменником *um* (приблизно XIV – XV ст.), пізніше – із прийменником *anstatt* (XVII), трохи згодом – *ohne* (XVIII).

Найранніші згадки вживання конструкції *um + zu + інфінітив* зустрічаються у XIV столітті. У 1376 році з'являється перша згадка про конструкцію у творах Т. Маттіаса, яка виникла із попередньої *zu + інфінітив*:

(1) *do die Kurfürsten umb eynen R. kunig zu nennen und zu welen ubereyn pflagen zu komen* [5: 5].

da die Kurfürsten übereinzukommen pflagen, um einen R. König zu ernennen und zu wählen.

Так як курфюрсти мали за звичку домовлятися, щоб вибирати і призначати короля.

У 1475 році Дібольд Шиллінг згадує дану конструкцію у Бернській хроніці про бургундські війни. Декілька ще раніших прикладів зустрічаємо у середньонімецькому словнику А. Люббена. Вчені Т. Маттіас та Г. Пауль наводять перший приклад цієї конструкції:

(2) *quam ut Schottland bischop J. umme to predikende* [5: 5].

До Шотландії прибув єпископ І. щоб проповідувати.

К. Ніссен наводить деякі приклади, які датуються 1498 роком:

(3) *umme to kriegen* [5: 5].

Щоб отримати.

На думку В. Шмідта, у XV столітті конструкція набуває поширеного вживання, що є нетиповим для творчості М. Лютера:

(4) *der nit gerne arbeytt umb seyn brott zu erwerben* [5: 5].

Der nicht gerne arbeitet, um sein Brot zu erwerben.

Хто неохоче працює, щоб заробити свій хліб.

Натомість К.Е. Геранссон заперечує думку останнього. Вчений стверджує, що дана конструкція є чужою для творчості М. Лютера. Отже, ми бачимо, що мова М. Лютера знаходиться на проміжному ступені розвитку згаданої конструкції [4: 31].

Панує ще одна думка, згідно якої стверджується, що конструкція *um + zu + інфінітив* зустрічається у середньонімецькій мові і для Г. Штейнгофеля, на відміну від М. Лютера, вона є відомою [9: 120]:

(5) *umb vil zuogelegte Wort zemiden und uf das nächst by dem text, wie oben stat, zu belyben* [Steinhöwel, Aesop 5; 9: 120; 6: 38].

Um viel zusätzliche Worte zu meiden und bei dem Nächsten im Text, wie oben steht, zu bleiben.

Для того, щоб уникнути зайвих слів і залишитися при наступному у вищезгаданому тексті

У романі Г.Я.К. фон Гримальсгаузена «Пригоди Сімпліціссімуса» (1669) конструкція *um + zu + інфінітив* зустрічається 5 раз, натомість сполучення *zu + інфінітив* зустрічається у 13 прикладах. У романі «Anti Goezen» (1778) Г.Е. Лессінга конструкція *um + zu + інфінітив* більш вживана і вживається у 10 прикладах, натомість сполучення *zu + інфінітив* характеризується лише одиничним вживанням.

Перші свідчення існування конструкції *um + zu + інфінітив* у науковій літературі зустрічаємо у 1691 році у Каспара Штилера.

У її найкоротшій формі конструкція *um + zu + інфінітив* з'являється у 1440 році:

(6) *des haben wir einen unsern wergkman in die gruben gein Bogkenheim geschicket, umb zu besehen, wie es umb das steinwergk gelegen si* [5: 41].

Отже, самі ранні згадки даної конструкції зустрічаються у XIV столітті у Т. Маттіаса та у творах південнонімецького ареалу початку XV століття у Г. Штейнгофеля і Й. фон Тепля [10: 354].

Існує припущення, що конструкція *um + zu + інфінітив* через нижньонімецьку проникла у верхньонімецьку і, відповідно, з'явилася раніше. Стосовно згадок даної конструкції у верхньонімецькій мові виявляються певні неспівпадіння. Із впевненістю можна стверджувати, що конструкція *um + zu + інфінітив* не зустрічається у давньоверхньонімецькій мові. Вона виникає у пізньосередньонімецький період, тобто на перехідному етапі від пізньосередньонімецького до ранньонововіхньонімецького періоду, або у ранньонововіхньонімецький період. Отже, можна зробити висновок, що вживання конструкції поширюється з часом.

На думку К.Е. Геранссона, конструкція типу *прийменник + іменник + zu + інфінітив* у німецьких і нідерландських текстах у великій мірі залежить від латині, а саме латинської герундіальної конструкції. За будовою і значенням конструкція *um + zu* та латинська герундіальна конструкція співпадають. Різниця у зовнішній формі проявляється у тому, що у латинській мові вживається герундій, а у німецькій – інфінітив. Але ця різниця незначна, тому що спочатку німецький інфінітив був герундіальним утворенням: лат. *pro + Substantiv + Gerundivivum* = нім. *um + Substantiv + zu + Infinitiv* [5: 30]:

(7) ... *quod omnes ville exteriores quasi venerunt ad civitatem pro necessariis emendis, vendendis* – ... *also daz alle dorfer und landlute furent in die stat umbe ihre notdurft zu koufenden und zu verkoufende* [5: 30].

...*dass – gewissermaßen – alle Dorfbewohner und die von außerhalb in die Stadt kamen, um das Notwendige zu kaufen und zu verkaufen* – ... *dass also alle Dorf- und Landleute in die Stadt fuhren, um ihr Nötiges zu kaufen und zu verkaufen.*

...*що – деяким чином – всі жителі села і ті, хто проживав за його межами, приходили до міста, щоб придбати або продати необхідне – що всі сільські жителі приїжджали до міста, щоб купити та продати необхідне.*

Натомість, Я. Грімм та К.Е. Геранссон висловлюють думку, що дана конструкція запозичена із французької мови – *фр. – pour, ісп. – por, італ. – per, нвн. – um zu, нндл. – om te, англ. – for to, швед., дат. – for at* [7: 117; 5: 29]. Але ця теза не знаходить свого підтвердження. У цей час французька мова не мала впливу на синтаксис німецької мови. У великій кількості ця конструкція зустрічається у середньоніжньонімецькій мові. Вона ґрунтується на середньонідерландській конструкції *ombe te*, нідерландській *om te* та інфінітиві. Це пояснюється впливом на мову через географічну близькість. Дана конструкція у нідерландській мові зустрічається частіше.

Становлення конструкції *um + zu + інфінітив* пов'язане з розширенням системи цільових речень у німецькій мові, яка характеризується різноманітністю своїх засобів. У переважній більшості індоєвропейських мов цільові інфінітивні конструкції утворюються із дієсловами руху (іти, бігти, їхати), каузації руху (везти, вести, нести), відмови від руху (зупинитися, затриматися, залишитися) [1: 142]. У деяких мовах, наприклад, старослов'янській, латинській, словенській, вживається окрема інфінітна форма для вираження мети дії – сушін [2: 152]. Цільові конструкції із дієсловами руху у німецькій мові, структурна ознака яких полягає у відсутності прийменника *um* і форманта *zu*, є поширеними.

Речення із конструкцією *um + zu + інфінітив* формуються навколо дієслів, які керують даним прийменником. За Г. Паулем, *um* (двн. (VIII ст.), д.сакс. *umbi*, свн. *umb(e)*, *um(me)*, снн. *umte*, сндл. *omte*, *om*, пізніше *ombe*, *umbe*, ндл. *om*, д.англ. *umbe*, *umb(e)*, *emb(e)*, швд. *om*) – прийменник, який керує знахідним відмінком. Раніше він вживався у просторовому (локальному і директивному) значенні. У подальшому розвитку стало можливим вживати *um* у каузальному значенні. Через метафоричний переніс відбувається перехід від просторового до переносного каузального вживання. Цей прийменник вживається із *zu + інфінітив*. Перехід значення можна зобразити схемою:

LOKAL > RELATIONAL > KAUSAL > FINAL

на відміну від *zu*:

DIREKTIONAL / LOKAL > FINAL

Подальший розвиток конструкції відбувається у середині XVIII століття [5: 6; 9: 120]. Через десемантизацію *zu* у ІК внаслідок граматикалізації відбувається реактивація фінального значення через експресивнішу конструкцію з *um + zu + інфінітив*. Це процес оновлення послабленої конструкції через десемантизацію. Мова йде про переніс членів (*Gliederungsverschiebung*), про „*Rebracketing*“ [8: 19], внаслідок якого акузатив, який першопочатково залежав від прийменника *um*, розуміли як об'єкт у акузативі, який залежав від інфінітива [10: 437].

На думку Р.П. Еберта, переніс членів – суто німецька інновація [4: 31]. Конструкція *om(me) ... te*, яка зустрічається у середньонідерландській діловій мові, походить від французької *pour / pour (à)* та залишає свій слід у нижньонімецькій канцелярській мові [4: 31]. Від нижньонімецької мови канцелярії конструкція поширюється у верхньонімецьку ділову мову і мову юриспруденції, та звідти потрапляє у літературні жанри. На противагу Р.П. Еберту, знаходимо протилежне твердження у К.Е. Геранссона про те, що переніс членів у нідерландській мові зустрічається раніше, ніж у німецькій мові, отже, не є суто німецькою інновацією.

Найстаріші німецькі пам'ятки фінального речення із *um + zu + інфінітив* мають об'єкт у акузативі між *um* і *zu + інфінітив* [4: 30]. Наприклад (8):

(8) *Er ging aus, um Wasser zu holen.*

Прийменник *um* керує іменником *Wasser* і до іменника *Wasser* примикає *zu + інфінітив zu holen* як уточнення [4: 30; 9: 121]. Логічним об'єктом до дієслова *holen* є іменник *Wasser*. Внаслідок перерозподілу значення конструкції (*Umdeutung*) *Wasser* розуміють як об'єкт інфінітива і *um* як ввідну морфему, яка разом із *zu* утворює синтаксично-семантичну одиницю і відношення переносяться таким чином, що *Wasser* стає незалежним від *holen*, причому *um* і *zu* з'єднуються безпосередньо один із одним.

Беручи до уваги окремі фази розвитку конструкції *um + zu + інфінітив* на основі конструкції *um Wasser zu holen*, можна виділити три ступені розвитку *um* від прийменника до комлементаризера:

СТУПІНЬ I: [PP *um* *Wasser*] [CP final *zu holen*]

↓

СТУПІНЬ II: [PP *um* [CP *Wasser zu holen*]]

↓

СТУПІНЬ III: [CP *umc* [*Wasser zu holen*]]

Отже, як бачимо із схеми, *um* на перших двох ступенях розвитку має ще прийменниковий статус, при переході від ступеня II до ступеня III граматикалізується у комлементаризер: *um* => *umc*.

На думку Г. Пауля, наступні приклади свідчать про переніс членів:

(9) *(er) bat ihn umb pfärd ze mieten* [Steinhöwel, Aesop 41, 22; 6: 40].

Er bat ihn um ein Pferd, um es zu mieten.

Він попросив у нього коня, щоб його орендувати.

(10) *daß ... ich ... die Götter ... um den ausgang meiner reise zu zeigen ersuchet* [6: 40].

Dass ich die Götter darum ersuche, mir den Ausgang meiner Reise zu zeigen.

Що я прошу богів про те, щоб показали мені, як завершиться моя подорож.

Аналогічні випадки зустрічаємо при *durch, um ... willen, von wegen* [9: 121]:

(11) *durch ir heil ze meren* [6: 41].

Um ihr Glück zu vermehren.

Щоб примножити її щастя.

(12) *umbs vnuerstans willen zu meiden* [6: 41].

Um des Verstandes willen zu meiden.

Заради розуміння уникнути.

(13) *das geschach von schaden wegen zu wenden* [Straßburger Chronik; 6: 41].

Das geschah, um den Schaden abzuwenden.

Це трапилось, щоб запобігти пошкодженню.

Конструкція *um + zu + інфінітив* зустрічається також без об'єкту у акузативі:

(14) *Esopus gieng umb ze suchen* [Steinhöwel, Aesop 55, 20; 6: 41].

Ezop пішов, щоб пошукати.

Прийменник *zu* у ІК більше не розглядається як такий, який вимагає Д.в. дієслівного іменника і поступово втрачає прийменниковий характер. Так само і дієслівний іменник більше не розглядається як такий, а як невідмінюваний інфінітив. Доказом подальшого розвитку герундіальної конструкції із втратою властивостей керування прийменника є аналогічні утворення інфінітива із різними прийменниками. Ці утворення з'являються у СВН період і не збереглися у НВН період: свн. *durch* і *інфінітив*:

(15) *dó ich dar kom durch klagen* [6: 127].

У текстах XVII століття зустрічаються випадки вживання *um* зі значенням мети, а саме – отримання винагороди:

(16) *(Fridericus) hat gar offt, ... den gantzen Tag umb das Geld gearbeitet* [Clara: Der Herzog im Bauernkittel; 2: 154].

Фрідріх працював цілий день заради грошей.

Кінець XVII – початок XVIII століття характеризується активним вживанням конструкції. У цей час вона вживається як конструкція, синонімічна підрядному реченню мети із сполучником *damit*:

(17) *dass er nehmlich Zeichen dafür brauchet, damit er nicht nöthig habe, ... die Sachen ... von neuen zu bedencken* [Leibniz: Unvorgreifliche Gedanken; 2: 154].

Що йому потрібен бодай якийсь знак, що йому не варто обдумувати ці речі заново.

Із XVIII століття конструкція *um + zu + інфінітив* виражає конзекутивне відношення і часову послідовність. Стосовно останнього варто зазначити, що при частому вживанні *um + zu* для введення події, яка відбувається пізніше, останнє не знаходиться у відмінковому відношенні до керуючого речення:

(18) *Schon mittelhochdeutsch war aus gleicher Quelle môment entlehnt worden, um aber nachher wieder zu verschwinden* [6: 43].

Schon im Mittelhochdeutschen war aus der gleichen Quelle (das Wort) Moment entlehnt worden, um aber nachher wieder zu verschwinden.

Вже у середньонімецькій мові було запозичене слово із одного ж джерела, щоб пізніше зникнути знову.

У творах Г. Гримальсгаузена та Г. Лессінга конструкція *um + zu + інфінітив* з'являється після іменників, при *genug* та при прикметниках, які визначаються *zu*:

(19) *von Afrika wissen wir zu wenig, um über Treiben und Drängen der völker daselbst zu urtheilen* [Johann Gottfried von Herder, Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit 13, 36; 6: 44].

Про Африку ми знаємо занадто мало, щоб судити про поведінку та натиск народів.

Остаточне витіснення підрядного речення із сполучниками *damit, auf dass* прийменниковою інфінітивною конструкцією в односуб'єктних інфінітивних реченнях відбувається у XVIII столітті [3: 1589-1590]. Варто зауважити, що дана конструкція майже не зазнає коливань у розташуванні членів речення, оскільки даний період (XV – XVI ст.ст.) характеризується остаточним закріпленням кінцевої позиції інфінітива у рамковій конструкції. Повна граматиалізація конструкції відбувається тоді, коли на роль фінитного дієслова залучаються дієслова з іншим керуванням [2: 154].

Отже, у становленні прийменникової інфінітивної конструкції *im + zu + інфінітив* виділяється процес граматиалізації, унаслідок якого важливу роль відіграє синтаксичне перегрупування. У результаті останнього прийменник *im* фокусується не на вихідному фінитному дієслові, а на інфінітиві, таким чином відбувається його десемантизація.

Перспектива дослідження полягає у виявленні семантики даної конструкції, дослідженні її морфо-синтаксичних ознак.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гусев В.Ю. Целевые конструкции при глаголах движения: актанты или сирконстанты? / Валентин Юрьевич Гусев // Международный симпозиум «Типология аргументной структуры и синтаксических отношений». Тезисы докладов. – Казань, 2004. – С.142-145
2. Долгополова Л.А. Інфінітив в історії німецької мови (IX – XXст) / Лілія Анатоліївна Долгополова // Монографія. – Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2010. – 207с.
3. Besch W. Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Forschung / Werner Besch. 2. Teilband. 2.vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. – Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2000. – 1190 S.
4. Erben J. Abriss der deutschen Grammatik / Johannes Erben. – Berlin: Akademie-Verlag, 1962. – 226 S.
5. Göransson K.E. Die doppelpräpositionalen Infinitive im Deutschen / Karl Ernst Göransson. – Göteborg: Zacharissons Boktryckeri A.-B., 1911. – 362 S.
6. Greisinger I. Satzselegierende Präpositionen im Deutschen und anderen germanischen Sprachen / Isabella Greisinger // Masterarbeit zur Erlangung des Mastergrades an der Kultur- und Gesellschaftswissenschaftlichen Fakultät der Universität Salzburg. – Salzburg, 2012. – 81 S.
7. Grimm J. Deutsche Grammatik. Bd.4. / Jakob Grimm. – Gütersloh, 1898
8. Krauß S. Infinitivkonstruktionen im Deutschen. Syntaktische und semantische Untersuchungen / Sophie Krauß. – Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, 2008. – 123S.
9. Paul H. Deutsche Grammatik. Bd.4, Teil 4 (Syntax, 2. Hälfte) / Hermann Paul. – Halle, 1920
10. Schmidt W. Geschichte der deutschen Sprache. Mit Texten und Übersetzungshilfen. Verfasst von Autorenkollektiv unter Leitung von Wilhelm Schmidt / Wilhelm Schmidt. – 2. Aufl. Berlin: Volk und Wissen Volkseigner Verlag, 1970. – 443 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Рудницька – аспірант кафедри англійської філології та перекладу Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: синтаксис складного речення.

ПАРАДИГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ СТРУКТУРНОГО СИНТАКСИСУ ЛЮСЬЄНА ТЕНЬЄРА

Інна РУМІГА (Чернівці, Україна)

У статті розглядається речення як основна синтаксична одиниця та вивчається його структурний аспект. Дослідження ґрунтується на детальному огляді історії синтаксичного вчення представленого у праці “Основи структурного синтаксису” класиком французького мовознавства Люсьєном Теньєром.

Ключові слова: речення, структурний синтаксис, синтаксичний зв'язок, стемма, актанти, сирконстанти, валентність слова, мовленнєвий ланцюжок.

The article deals with the sentence as a fundamental syntactic unit and its structural aspect. The research is based on the detailed studies of the history of syntactic investigation presented by a classical writer of the French linguistics – Lucien Tesnière.

Key words: sentence, structural syntax, syntactic relation, stemma, actant, sirconstant, word valency, speech chain.

Лінгвістичний доробок Люсьєна Теньєра “Основи структурного синтаксису” становить синтаксичний депозитарій опублікований за кордоном у 1959 р., що розкриває теорію граматики залежностей, основи семантичного синтаксису, а також теорію перетворень мови.

Після публікації книга отримала низку негативних рецензій: досліджений матеріал не охоплює проблеми та досягнення сучасного мовознавства; відсутній "відгук на дискусію, котра утворилась після 1945 р. навколо проблем формалізації мови" [4: 36.] тощо. Проте, наявні критичні судження навколо цієї праці не перешкоджають вважати Л. Теньєра генератором синтаксичної думки, що послугувала підґрунтям для подальших сучасних наукових розвідок.

Теоретичні проблеми вивчення синтаксичного зв'язку знаходять своє відображення у лінгвістичних працях починаючи з XIX ст. Його різноманітні аспекти досліджували: Н.Д. Арутюнова, В.А. Білошапкова, Н.С. Валгіна, В.В. Виноградов, І.Р. Вихованець, Я.Ф. Головацький, А.П. Загнітко, Г.О. Золотова, О.М. Пешковський, Г.Я. Солганик, О.О. Шахматов, Ш. Баллі, Л. Блумфільд, Е. Бенвеніст, Ф. Боас, Л. Теньєр, Н. Хомський, Ч. Філлмор, Е. Сепір та ін.

Мета нашого дослідження полягає у відстеженні методики вивчення речення як основної синтаксичної одиниці, з'ясуванні його структурного аспекту та виведенні цілісної дедуктивної концепції.

У ході вчення з'ясуємо, що основна увага зосереджена на описі синтаксичних зв'язків між словами. Л. Теньєр пише, що "поняття синтаксичного зв'язку лежить в основі структурного синтаксису. На важливості цього поняття варто наголосити" [6: 23]. На нашу думку, огляд синтаксичного сполучення слів вивчався Л. Теньєром для повного проникнення в будову речення і меншою мірою пов'язувався із класифікацією слів. У теоретичному аспекті порушувалась тріада, яку таксономічно виводимо як: 1) розробка синтаксису залежностей; 2) виведення мовних перетворень; 3) порівняльно-типологічний підхід до вивчення синтаксису.

У мовознавстві нараховується понад трьохсот дефініцій речення, що маніфестують наявне протиріччя цього концепту. У своїх працях послуговуємось визначенню представленому на теренах українських лінгвістичних шкіл [5: 517], що "речення – одиниця синтаксичного рівня мовної системи, яка є інваріантом конкретних мовленнєвих висловлень і характеризується комунікативною, змістовною й інтонаційною завершеністю".

Так, номінативна функція речення полягає у переданні певного відрізка ситуації, а комунікативна – у переданні інформації з метою спілкування, тобто вираження думок тощо. Однак розібравшись із поняттям речення як синтаксичної одиниці, ми діалектично зустрічаємось з питанням про його структуру, тобто його компонентами, які прийнято називати членами речення.

На ряду у лінгвістиці існують численні підходи до потлумчення структури речення. У розумінні Л. Теньєра, "речення є організованим цілим, елементами якого є слова" [6: 22], що втрачають ізольованість при влитті у склад речення. Конгломерат слів в реченні становить структуру і перебуває у тісному зв'язку.

Логічним є твердження, що речення із підметом та присудком складається не з двох елементів, а з трьох, тобто підмет, присудок та зв'язок, оскільки бінарне розмежування вказує на поверхневий аналіз, з морфологічної точки зору [7: 22]. Не врахування третього компоненту становить лише набір слів і аж ніяк не становить речення, якщо не враховується зв'язок, який на думку Л. Теньєра є необхідним для вираження думки.

Окрім синтаксичного, Л. Теньєр розмежовує у своїй праці і семантично-анафоричний зв'язок. Юнкція полягає в об'єднанні синтаксичних зв'язків та розширенні речення шляхом формування однорідних членів. Вагоме місце у динамічному синтаксисі відводиться трансляції – перенесення слова із одного функціонального класу в інший. Для графічного зображення трьох частин структурного синтаксису: синтаксичного зв'язку, юнкції та трансляції, Л. Теньєром був розроблений спеціальний вид – стемма [8: 26]. Структура речення пояснюється залежністю між компонентами. Принцип залежності відрізняють теорію Теньєра від конститuentних граматик, де синтагми є об'єднанням складових, між якими не встановлюється відношення ієрархії.

Об'єднання ліній, що передають синтаксичний зв'язок, утворюють стемму, яка становить ієрархію зв'язків [1: 26]. Таким чином, стемма є матеріалізованою у формі структури речення, це – уявленням абстрактного поняття, структурна схема речення. Матеріал, що будує мовлення є послідовністю звуків, ця послідовність носить назву мовленнєвий ланцюжок, який є одномірним. Лінійний характер мовленнєвого ланцюжка пояснюємо, тим фактом, що мова розгортається в часі, а час є принципово одномірним.

У основі структурного синтаксису ґрунтується кореляція між структурним та лінійним порядком. Так, побудувати схему речення є перетворенням лінійного порядку в структурний та в зворотному порядку: відновити речення із стемми, або реалізувати стемму в речення, – означає перетворити структурну послідовність в лінійну. Звідси, розуміння мови означає уміння реалізувати лінійну послідовність в структурну, а говорити певною мовою – перетворення структурного в лінійний.

Мова не терпить монотонності, тому для уникнення цього факту існують численні механізми, одним з них є будова в середині простих речень з атрибутивними визначеннями. Синтаксичний аналіз ускладнюють й інші механізми, що уможливають поєднувати в одному реченні “малі драми”, породжуючи багатоярусні рекурсивні синтаксичні структури.

Також Л. Теньєром була запропонована класифікація синтаксису на статичний [6: 127], той що полягає у вивченні категорій (частин мови) та динамічний – вивчення функцій слів в реченні. Згідно його тверджень, статичний синтаксис охоплює парадигми слів, динамічний – організацію статичних елементів при будові речення. Загальна схема синтаксичної концепції мовознавця у нашому розумінні становить такий каркас: динамічний синтаксис охоплює синтаксичний зв'язок, юнкцію, трансляцію. Синтаксичний зв'язок може бути вертикальним та горизонтальним. Слово з залежними елементами становить вузол, або із лексичними елементами – ядро. Вузли класифікують на дієслівні, субстантивні, ад'єктивні та адвербіальні.

У дієслівних реченнях головним є дієслівне ядро, якому підпорядковуються субстантивні елементи – актанти та сірконстанти. Під актантами Л. Теньєр розуміє субстантивні члени речення (підмет, додаток), які позначають учасників денотативної ситуації (суб'єкт, об'єкт, адресат тощо), а сірконстанти протиставляються актантам як члени речення, які вказують на обставини дії та процесу [6: 139-142]. Так, можемо сказати, що актанти та сірконстанти є лише категоріями синтаксичної конструкції. У цій праці Л. Теньєра, семантика зумовлює наявність синтаксичних зв'язків та актантів.

Г.О. Золотова розмежовує два типи синтаксичних структур одні з яких “закладені в словах і синтаксичних формах слова, а також в їх лексико-граматичних якостях, що реалізуються у відношеннях між словами, в синтаксичних будовах” [3: 34]. Цей вид “синтаксичних властивостей” можемо назвати валентністю слова, а “синтаксичну будову” – реалізацією цієї валентності, або згідно Л. Теньєру, актантами. Г.О. Золотова вводить концепт “ступінь семантичного наповнення” [3: 76], який визначає ступінь необхідності у компенсації змісту слова іншими словами, звідси, необхідністю для нього синтаксичного зв'язку із іншими словами.

Актантна структура слів обумовлена рівнем семантичного наповнення, менш наповнене слово семантично має більшу валентність, а так і більшу кількість актантів [6: 48-49]. Базовим носієм валентності в реченні є дієслово, що встановлює кількість та семантику актантів, котрі виявляються у валентності. Дієслова існують із суб'єктивною та об'єктивною валентністю [1: 143-144], що можуть бути присутні одночасно в одному дієслові, або поодинокно.

Для опису синтаксичної структури простого речення Л. Теньєром була запропонована спеціальна метамова, що отримала назву “дерево синтаксичної залежності”, яке зберігає по горизонталі порядок слів вихідного речення, воно складається із трьох вузлів – слів, пов'язаних нумерованими відношеннями підрядності, відношеннями направленими від “слова-хазяїна” до “слова-служника”. Цей метод уможливорює розкрити властивість проективності синтаксичних структур, безпосередньо обумовлене порядком слів в реченні. Таким чином, при синтаксичному аналізі властивість проективності, описати яке стало

можливо завдяки "дереву", запропонованому Л. Теньєром, який слугує критерієм правильності структури, якщо виникає необхідність вибору із гіпотетично можливих структур [6: 87].

У концепції цього мовознавця розрізняється абстрактне мислення психологічної та логічної природи, наділене універсальними категоріями, та форма, категорії якої варіюються. Безпосередньо мова поділяється на внутрішню (абстрактну) та зовнішню форму. Це розмежування нагадує відмінність глибинної та поверхневої структури Н. Хомського [7: 121]. План змісту (семантика) та динамічна внутрішня форма (структурний синтаксис) являють два паралельних незалежних аспекти. На відмінну від вчень Н. Хомського, Л. Теньєр вважає [6: 46], що семантика є основою на котрій ґрунтується синтаксис: "структурний план охоплює раціональну основу лише в семантиці".

Отже, структурний синтаксис Л. Теньєра зосереджений на вивченні зв'язку між словами та реченнями, він розглядається як певний рівень опису системи мови, як проміжний між поверхневим лінійним порядком елементів та семантичним рівнем. У організації речення взаємодіють три аспекти: форма вираження (морфологія, формальне розташування слів, складові "вбрання думки"), форма змісту (структурний синтаксис, що відображає ієрархічне відношення між словами), субстанція змісту – семантика у власному змісті слова. Перші два аспекти є структурою мови, а третій, на думку класика, повинен розглядатись логікою та психологією, що пояснюється автономністю семантики та синтаксису.

Також у синтаксичній теорії представлений бінарний поділ на статичний та динамічний синтаксис, поняття граматичної правильності, введено поняття валентності та діатези дієслова, юнкції та трансляції тощо. Ним представлено розмежування структурної та лінійної (формальної) послідовності, тобто перше – встановлення кореляції між словами та їх взаємозалежність, друге – розташування слів в мовному ланцюзі.

Недоліком на нашу думку, є приділення недостатньої уваги аналізу граматичних категорій речення, а також не взяті були до уваги проблеми організації речення, які вивчались на стику синтаксису з логікою та граматиною, такі як актуальне членування, емотивність тощо. Вважаємо праця Л. Теньєра фактичним рудиментом універсального типологічного вивчення синтаксису.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
2. Гак В.Г. К проблеме синтаксической семантики / В.Г. Гак // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М., 1969. – С.72-112.
3. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова – М. : Наука, 1973. – 351 с.
4. Лесерф Д. Применение программы и модели конфликтной ситуации к автоматическому синтаксическому анализу / Д. Лесерф // – М. : Научно-техническая информация. Вып. 10, 1963. – С. 34-76.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. / О.О. Селіванова // – Полтава : Довкілля – К., 2006. – С. 517.
6. Теньєр Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньєр. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с.
7. Хомский Н. Синтаксические структуры / Ноам Хомский // Новое в лингвистике. – М., 1962. – В. II. – С. 412—527.
8. Benveniste E., Tesnière L. Elements de syntaxe structurale / E. Benveniste, L. Tesnière // – Bulletin de la Société de linguistique de Paris, t. LVI, fasc. 2, 1960, P. 22-23.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Руміга – аспірант кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Наукові інтереси: текстолінгвістика, наратологія, британський постмодернізм

СТАТУС І СЕМАНТИКА КОНСТРУКЦІЙ ІЗ МОДАЛЬНИМИ ДІЄСЛОВАМИ В СУЧАСНІЙ ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

Ольга САВЛУК (Київ, Україна)

У статті висвітлюються характеристики структури і семантики конструкції "модальне дієслово + інфінітив" в сучасній іспанській мові. Обґрунтовується розмежування конструкції із модальним дієсловом на перифрастичну та вільне дієслівне словосполучення.

Ключові слова: модальне дієслово, перифрастична конструкція, вільне дієслівне словосполучення. The article touches upon the characteristics of the structure and semantics of the construction "modal verb + infinitive" in the modern Spanish language. The reasons for singling out the construction with modal verb as periphrastic and as free word verbal combination.

Key words: modal verb, periphrastic construction, free word verbal combination.

Модальність як універсальна мовна категорія характеризується різноманіттям форм її реалізації, серед яких провідну роль відіграють лексико-граматичні засоби, опис яких є необхідним як в синхронії, так і в діахронії на матеріалі різних мов. Вивченню фундаментальних питань модальності присвячено немало робіт (В. Г. Адмоні, Г. Брінкман, Й. Ербен, О.І. Москальська та ін.).

Характерною рисою іспанської мови є розмаїття різних типів дієслівних сполучень, в яких дієслово в особовій формі поєднується із дієсловом у безособовій формі, тобто, із інфінітивом, дієприкметником чи герундієм. Синтаксична функція даних словосполучень залежить від рівня їх граматизованості. Одним із видів дієслівних словосполучень є поєднання модального дієслова із інфінітивом [1, с. 95]. Це особлива структурна побудова, граматична природа та синтаксичні функції якої до кінця не досліджені.

Конструкції "модальне дієслово + інфінітив" має характеристики, які б дозволяли класифікувати її як перифрастичну: граматична функція модального дієслова як показника морфологічних категорій, єдине граматичне значення, що утворюється комплексом "особова + безособова форми"; і як вільне синтаксичне словосполучення, тобто, простий присудок із додатком: повнозначність модального дієслова.

Між тим, конструкція "модальне дієслово + інфінітив" має ряд специфічних рис, що диференціюють її як від перифрастичних конструкцій, так і від вільних дієслівних словосполучень [3, с. 135].

Основною характеристикою, яка відрізняє конструкцію "модальне дієслово + інфінітив" від перифрастичної конструкції, є відсутність десемантизації фінітного дієслова. Також сюди відносяться особливості структурного зв'язку між компонентами конструкції "модальне дієслово + інфінітив", що виявляється: а) у відсутності третього зв'язного члена (в перифрастичній конструкції прийменник або сполучник *que* між фінітним дієсловом та інфінітивом); б) у відсутності впливу дистантного положення членів на зміст фінітного слова; в) при синтезі двох конструкцій із модальними дієсловами спостерігається безпосередній взаємозв'язок смислового інфінітива та фінітного дієслова.

Потрібно зауважити, що модальне дієслово є експліцитним способом для вираження модальності в реченні він показує або відношення між дією та її носієм (внутрішня модальність), виконуючи при цьому первинну функцію, або відношення між дією та реальністю, що встановлюється суб'єктом думки (зовнішня модальність). Так як модальне дієслово виконує свою вторинну функцію та набуває нового значення [2, с. 340].

Степінь достовірності встановленого відношення між тим, що повідомляється і реальністю коливається у межах від констатації бажаності, необхідності, можливості дії до речення або наявності дії. Проміжним є припущення про конкретні обставини реальної речення.

Достовірність оцінки відношення між тим, що повідомляється та реальністю залежить від того, співпадає чи не співпадає суб'єкт думки і суб'єкт дії. Якщо дані суб'єкти не співпадають модальне дієслово може втратити основне значення (констатації бажаності, можливості, необхідності дії) і набути нового, вторинного значення.

Поява нового значення у кожного модального дієслова: *querer, deber, poder* обумовлено, по-перше, наявністю адресата комунікації. У комунікативно направлених висловлюваннях, а саме, при зверненні до співбесідника, дані модальні дієслова виражають різноманітні

відтінки значення спонукання: *¿Quiere hacer el ejercicio?* [8, p. 79] – прохання; *No debes irte enseguida y volver a Viena en los próximos cinco años* [8, p. 73] – порада; *Puede irse porque no tengo tiempo hablar contigo ahora* [7, p. 125] – дозвіл, тобто пасивне спонукання.

Значення спонукання у даних дієслів стилістично марковане, так як проявляється у висловлюваннях, що відносяться до розмовного реєстру. Обов'язковою ознакою для значення спонукання у дієслова *querer* є питальна форма речення.

По-друге, нове, вторинне значення у дієслів *deber* і *poder* обумовлено наявністю визначених контекстуальних факторів. Релевантною граматичною ознакою вторинного, супозитивного значення даних дієслів є їх сполучуваність із перфективною формою інфінітива:

Pensó de dónde podía haber salido tan malvada ofensa y no se le ocurrió otro nombre que el de "el americano" [6, p. 86]; *Pensé que debía haber pasado por años difíciles* [6, p. 150].

Речення може відноситися як до наявності дії, так і до визначених його обставин, як у вищенаведених прикладах: *de dónde, por años difíciles*.

Дієслово *deber* також може набувати супозитивного значення у поєднанні із простим (імперфективним) інфінітивом із залежними членами, що називають конкретну дію, не детермінованою об'єктивними умовами: *Debía ser cerca del amanecer y me dormí* [6, p. 135] або, що називають негативне явище: *Déjalo. Debe estar muy cansado* [8, p. 220].

Нерідко основне і вторинне значення дієслова *deber* не розділені і фразу можна інтерпретувати як таку, що виражає необхідність дії, і як речення про наявність дії:

¿Cuánto hace que están ustedes aquí? □ *Desde siempre. Aquí nacimos.* □ *Debieron conocer a Dolores Preciado* [7, p. 210].

У поєднанні із перфективним інфінітивом дієслова *deber* і *poder* також можуть вживатися у первинній функції: *Fue cosa de mis problemas, por eso él no debía haberme ayudado* [7, p. 275]; *Pudo haberse rebelado contra la idea de la marcha, pero ahora era la tarde* [6, p. 67].

Дані факти вказують на те, що розвиток нового значення походить із основного і має тим самим вторинний характер. Відповідно, мова йде не про десемантизацію (лексичне спустошення) модального дієслова, а про переосмислення його значення.

Поява первинного значення у дієслів *deber* і *poder* також маркується визначеною комунікативною установкою [5, с. 225]. Релевантною ознакою тексту, що викликає вживання дієслова *poder* в основному значенні, є повідомлення про властивість особи чи предмету, здатності, уміння:

Allí aprenderéis de los obreros ciertas cosas que sólo ellos pueden enseñaros... [7, p. 560]; або повідомлення про умови, що казують дію: *Estaba tan emocionado que no podía decir nada* [7, p. 587].

Релевантною ознакою тексту, в якому дієслово *deber* має основне значення необхідності, є характер повчання або сентенції:

El sentido práctico debe acompañar todas nuestras acciones [8, p. 220].

Десемантизація дієслів *poder* і *querer* відбувається в чітко детермінованих умовах і тому не має характеру прогресуючої тенденції [4, с. 325]. Лімітатором явища десемантизації дієслова *poder* є наступні граматичні умови:

- а) граничний характер дієслова в інфінітиві (лексичного елементу);
- б) перфективний час дієслова *poder*;
- в) заперечна форма речення, наприклад:

El tercer compromiso era el de todas las noches en un café concierto de las Ramblas, donde actuó sin inspiración para un grupo de turistas franceses que no pudieron creer lo que veían porque se negaban a creer en la magia [8, p. 45].

Обмеження, в яких дієслово *querer* втрачає лексичне значення і виконує тільки граматичну функцію, мають змістовий характер: конструкція *querer* + інфінітив виражає найближче майбутнє тільки при описі природних явищ:

Quiere llover y no acaba y hace un bochorno que ahoga [6, p.35].

Отже, конструкція "модальне дієслово + інфінітив" належить до перехідного класу словосполучень, що мають назву лексико-синтаксичних конструкцій, так як володіють

структурними, семантичними і функціональними рисами, які, з однієї сторони, зближують її з іншими типами дієслівних словосполучень (вільними і граматизованими), з іншої сторони, не дозволяють класифікувати її не як вільне, ні як граматизоване дієслівне словосполучення із суб'єктивним інфінітивом.

Основна семантична функція конструкції – виражає відношення реальності. Модальне значення конструкції витікає із лексичного значення фінитного дієслова, який виражає дію як бажане, можливе, необхідне і виступає при цьому у своїй первинній функції.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В. Г. Основы теории грамматики / В. Г. Адмони. – М.: УРСС, 2004. – 104 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика. / Э. Бенвенист / Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1975. – 447 с.
3. Григорьева Н. О. Функционально-семантическая категория модальности Текст. / Н. О. Григорьева // Современный русский язык: Коммуникативно-функциональный аспект. – Ростов на Дону, 2003. – С. 133-146.
4. Fernández de Castro F. Las perífrasis verbales en español. Comportamiento sintáctico e historia de su caracterización / Félix Fernández de Castro. – Oviedo: Departamento de Filología Española, 1990. – 360 p.
5. Gómez Torrego L. Perífrasis verbales / Leonardo Gómez Torrego. – Madrid: Gredos, 1988. – 340 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

6. Cela, NCC: Cela C.J. Novelas cortas y cuentos [novela] / Camilo José Cela. – М.: Progreso, 1975. – 260 p.
7. Lloréns, DT: Lloréns Ch. Te daré la tierra [novela] / Chufó Lloréns. – В.: Grijalbo, 2008. – 745 p.
8. Márquez, DCP: Márquez G.G. Doce cuentos peregrinos / Gabriel García Márquez. – В.: Mondadori, 2000. – 231 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Савлук – аспірантка кафедри романської філології другого року навчання Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: напрями в дослідженні перифрастичних конструкцій у сучасній романістиці.

ДО ПИТАННЯ ПРО КАТЕГОРІЮ ВАЛЕНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ АНАЛІЗУ ПРЕДИКАТІВ

Олена СОЛОВЦОВА (Горлівка, Україна)

Досліджено еволюцію поглядів на лінгвістичний статус категорії валентності в українській та зарубіжній лінгвістичній думці. З'ясовано міжрівневий характер валентності.

Ключові слова: валентність, предикат, актант, сполучуваність, субстанційні синтаксеми, мовний рівень, інтенція, семантико-синтаксична структура.

The article deals with the description of scientific views on the linguistic status of valency in Ukrainian and foreign linguistics. The interlevel nature of valency is examined.

Key words: valency, predicate, actant, compatibility, substantival syntaxemes, language level, intention, semantic and syntactic structure.

Дослідження категорії валентності є одним з важливих напрямків сучасного мовознавства, оскільки семантико-синтаксична валентність є міжрівневою категорійною одиницею, функціонування якої пов'язане з трьома мовними рівнями – лексико-семантичним, синтаксичним і морфологічним. Неусталеність підходів до трактування поняття валентності українськими і зарубіжними науковцями зумовлює необхідність системного дослідження зазначеної категорії, що й визначає **актуальність** дослідження.

Поняття синтаксичної валентності було запроваджено в науковий обіг французьким граматистом Л. Теньєром. Різні аспекти категорії валентності є об'єктом лінгвістичних студій як вітчизняних мовознавців (Й. Ф. Андерш, Н. М. Арват, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Н. Л. Іванницька, О. І. Леута, М. В. Мірченко, І. І. Слинко та ін.), так і зарубіжних (Б. О. Абрамов, В. Г. Адмоні, Ю. Д. Апресян, Г. Брінкман, Л. Вейсгерберг, Г. Гельбіг, П. Гребе, Й. Ербен, С. Д. Кацнельсон, О. І. Москальська, М. Д. Степанова, Ж. Фурке, В. Шмідт та ін.) дослідників.

Метою наукової розвідки є аналіз лінгвістичних поглядів на сутність семантико-синтаксичної категорії валентності в сучасній українській та зарубіжній лінгвістичній думці.

У фаховому виданні “Українська мова: енциклопедія” наявне таке визначення категорії валентності: “валентність (від лат. *valentia* – сила) – здатність слова визначати кількість і

якість залежних від нього словоформ, зумовлена його семантичними і граматичними властивостями” [2: 62]. У сучасному мовознавстві лінгвістичний термін “валентність” витлумачується як сукупність закономірностей синтагматичних зв’язків мовних одиниць. Аналіз категорії валентності провадиться щодо одиниць різних рівнів мови – фонетичного, лексичного, граматичного. Міжрівневий характер категорії валентності пояснюється тим, що лексичне значення слова визначає умови його сполучуваності з іншими словами у словосполученні та реченні. Водночас здатність предиката вживатися з різними відмінковими формами є показником його валентності, а формальна вмотивованість граматичного значення валентності поза межами слова засвідчує її опосередковано морфологічний статус. [11: 8]. Семантичний компонент валентності предиката пов’язаний із семами “суб’єктність / асуб’єктність”, “дія / стан / процес” і представлений сімома значеннями: суб’єкта, об’єкта, адресата, інструменталія, вихідного, кінцевого пункту і шляху руху як локативів [18: 10].

У структурі мови виокремлюють лівобічну та правобічну валентність предиката. Суб’єктний субстанційний компонент репрезентує лівобічну валентність. Правобічні субстанційні компоненти, що зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предиката, поділяють на декілька типів: об’єктна, адресантна, інструментальна та локативна синтаксеми [6: 112-113].

Також варто розмежовувати активну і пасивну валентність. Активна валентність кваліфікується як здатність підпорядкувального слова мати певну кількість відкритих позицій, заповнюваних залежними від нього словами. Пасивна валентність регулює заповнення відкритих позицій залежними субстанційними синтаксемами. Результатом взаємодії активної валентності головних слів та пасивної валентності залежних компонентів є сполучуваність слів у реченні. А. П. Загнітко наголошує на тому, що “обов’язкова валентність активного плану виявляється у постійному регулярному заповненні того чи іншого гнізда, пасивна ж передбачає можливість / неможливість поєднання з певним словом” [12: 52].

За вербоцентричною концепцією Л. Теньєра, сутність валентності полягає в здатності дієслова, як головного структурно-організаційного центру речення, керувати кількома словами (актантами). Кількість учасників, “порожніх клітин”, “вакансій”, які формують дієслівний вузол, мотивована граматичною природою дієслова. Якщо умова реалізації валентності порушується, висловлювання є граматично і комунікативно неповноцінним. Л. Теньєр не розрізняв семантичних і формальних потенцій речення, обмеживши валентний потенціал дієслів французької мови трьома сполучувальними зв’язками: 1) суб’єктом; 2) прямим об’єктом; 3) об’єктом у давальному відмінку [22: 251-252]. Л. Теньєр аналізує валентність дієслів з кількісного погляду, поділяючи їх на чотири групи, залежно від того, вимагають вони одного, двох, трьох “обов’язкових партнерів” чи не вимагають жодного. Однак Л. Теньєр майже не розрізняв семантичних і формальних позицій речення, виключав з валентних відношень обставини і предикативи. На сучасному етапі розвитку теорії валентності вчення Л. Теньєра розглядається як вузьке.

Дотичною до ідей Л. Теньєра є концепція валентності Г. Брінкмана, яка базується на функційно-семантичному підході до вивчення цього питання. Г. Брінкман визначає валентність як “здатність дієслова вимагати подальші позиції в реченні” [23: 223]. Позиції, відкриті для подальших зв’язків, дослідник називає “учасниками”, причому “учасниками”, за Г. Брінкманом, є ті позиції, що можуть бути заповнені виключно іменниками. Форми, які приєднуються за допомогою прийменників, не враховані, хоч і зазначено, що дієслово може вимагати приєднання будь-якої форми через посередництво прийменника. Для концепції Г. Брінкмана характерні такі аспекти: 1) вказівка на зв’язок між синтаксичною валентністю слова і його семантикою; 2) належність до учасників придієслівного оточення лише тих, які мають бути заміщеними іменниками в будь-якій відмінковій формі, але без прийменників, виключаючи обставини [23: 223-224].

Подібно до Л. Теньєра, Г. Брінкман не ввів обставин до загальної кількості валентностей, проте, на протипагу Л. Теньєру, він більш чітко розмежовує терміни “валентність” і “позиція”. Л. Теньєр валентність кваліфікував як властивість дієслова сполучатися з іншими

словами, значною мірою іменниками, і як окремі позиції при ньому, Г. Брінкман – лише як властивість дієслова, його сполучувальну потенцію, наголошуючи при цьому на зв'язку між синтаксичною валентністю слова та його семантикою. Під позицією дослідник розуміє можливість реалізації даної потенції. Для мови, за Г. Брінкманом, важливими є три питання: скільки вакантних позицій може бути при дієслові, які відмінкові форми використовуються для їхнього заповнення; як розподілено ці форми [23: 26]. Класифікація дієслів за валентністю полягає в особливому тлумаченні “учасників” і “відкритих позицій”. Лінгвіст поділяє валентність на реалізовану та потенційну, обов'язкову та факультативну, чого не було в працях Л. Теньєра; вказує на зв'язок синтаксичної валентності слова з його семантикою. Однак у концепції Г. Брінкмана відсутні чіткі критерії розмежування облігаторних і факультативних компонентів.

Німецькі лінгвісти Г. Брінкман, Г. Гельбіг, І. Ербен та інші, розробляючи теорію валентності після Л. Теньєра, припускали, що валентність є характеристикою не лише дієслова, але й притаманна іншим частинам мови і розглядали її не тільки з огляду на кількісні характеристики, а й за якісними її властивостями: морфологічними, конструктивними, семантичними особливостями головного і залежного компонентів; до валентностей дієслова зараховували також сирконстанти та прикметники-предикативи.

У Лондонській школі Дж. Фьорса поняття валентності розглядається обмежено, як колігація – сукупність морфолого-синтаксичних умов, що забезпечують сполучуваність мовних одиниць і виявляють їхню полісемію (наприклад, *писати картину, писати про картину*), на відміну від колокації (семантичної зв'язності, узгодження значень – *заєць стрибає, думки стрибають*) [20: 58].

Головною метою дослідження теорії валентності в працях східнослов'янських лінгвістів стає не тільки синтаксична сполучуваність, а й визначення того, які ознаки слів зумовлюють їхню здатність граматично і семантично сполучатися з іншими словами.

У російських лінгвістичних студіях валентність найчастіше тлумачиться як вміщена в лексичному значенні слова синтаксична потенція, тобто здатність приєднувати до себе інше категорійно визначене повнозначне слово. Виходячи з такого розуміння валентності, аналізована категорія властива тільки тим словам, які самі по собі створюють відчуття неповноти висловлення, вимагаючи заповнення у висловленні [15: 20].

С. Д. Кацнельсон, який ввів термін “валентність” у східнослов'янську лінгвістику, тлумачить це поняття як “здатність слова певним чином реалізовуватися в реченні і вступати в певні комбінації з іншими словами” [14: 136], “валентність – це властивість значення, в якому неначе містяться “порожні місця” або “рубрики”, які потребують заповнення, як рубрики в анкеті” [13 : 21]. Науковець вважає, що валентність мають не всі повнозначні слова, а тільки ті з них, які самі по собі не можуть повністю реалізувати своє значення і потребують допомоги інших слів. С. Д. Кацнельсон розмежував семантичну й синтаксичну валентність за такими диференційними ознаками: 1) кількість іменникових компонентів, зумовлених семантикою дієслова; 2) напрямок (лівобічна і правобічна валентність); 3) форма реалізації на синтаксичному рівні; 4) предикативність або непередикативність дієслівного значення [13: 31-32].

На думку В. Г. Адмоні, валентність властива кожній частині мови. Науковець розглядає дієслівну валентність як потенційну здатність певних розрядів слів сполучатися з іншими словами. Ця сполучуваність може бути обов'язковою і факультативною [1: 29]. В. Г. Адмоні досліджує сполучувальні потенції окремих частин мови на основі повноти / неповноти їхнього лексичного заповнення, враховуючи поняття членів речення і синтаксичних зв'язків між ними. “Обов'язкову сполучуваність як загальну граматичну форму потрібно відрізнити від численних випадків лексичної обов'язкової сполучуваності” [1: 112].

З-поміж основних характеристик валентності В. Г. Гак виділяє такі: загальний тип валентності (активна / пасивна), облігаторність валентності (обов'язкова / факультативна), кількість валентності (одновалентні / двовалентні / тривалентні дієслова), форма доповнювального члена речення (частина мови, слово чи речення, інфінітивна конструкція), категорійна семантика слова, яке реалізує валентність (істота / неістота, конкретність / абстрактність, обчислюваність / необчислюваність) [8: 79-80].

М. Д. Степанова тлумачить валентність з огляду на актуалізацію слова в реченні, називаючи це явище “зовнішньою валентністю”, тоді як внутрішня валентність зумовлена закономірностями внутрішньої будови слова. Дослідниця також виділяє проміжний тип, який перебуває на межі зовнішньої та внутрішньої валентностей, – це сполучуваність елементів лексичної основи слова з граматичним морфемами [21: 16]. Щоб запобігти змішуванню термінів “валентність” і “сполучуваність”, М. Д. Степанова характеризує валентність як потенційну здатність слова до поєднання з іншими словами, а сполучуваність – як конкретну реалізацію цієї здатності.

Н. Д. Арутюнова валентними вважає лише такі властивості слова, які визначені його належністю до певного класу та змінюються при зміні класу лексеми. На цій підставі виникають як предикативні, так і непередикативні відношення [5: 35]. На думку Ю. Д. Апресяна, “слово має стільки валентностей, скільки учасників ситуації необхідно назвати, щоб розтлумачити його повною мірою” [4: 95].

Прикметною особливістю трактування валентності в українському мовознавстві є розмежування власне-семантичної, семантико-синтаксичної і формально-граматичної валентностей.

Мовознавець Й. Ф. Андерш вважає за необхідне чітко розмежування категорій валентності та інтенції, які в процесі взаємодії формують валентно-інтенційний потенціал дієслова. Іntenція, за переконанням Й. Ф. Андерша, виражає відношення дії до реальних предметів як її учасників на семантико-синтаксичному рівні і характеризується універсальністю, оскільки представляє форми мислення та пізнання дійсності. Валентність відтворює зв'язки дієслова з певними словоформами, що репрезентують цих учасників, на формально-синтаксичному рівні і, отже, є конкретною величиною, бо її вираження зумовлене особливостями конкретної мови [3: 64-65].

О. І. Леута чітко розмежовує сполучуваність та валентність. Сутність валентності полягає в “потенційній здатності слова до сполучуваності, яка визначається лексичною чи лексико-граматичною природою слова, тобто запрограмована самою природою слова” [16: 8]. Сполучуваність детермінована “або граматичною категорією, або синтаксичною функцією речення” [там само].

І. Р. Вихованець кваліфікує поняття валентності як здатність дієслова сполучатися з певним колом мовних одиниць, визначаючи їхню семантику, кількість, спосіб і форму вираження. Він зазначає, що семантико-синтаксична валентність як системна семантично передбачувана сполучуваність слів перебуває в точці перетину синтаксису й лексичної семантики. Лексичним значенням слова задано найбільш суттєві умови сполучуваності його з іншими словами в синтаксичних одиницях – словосполученні чи реченні [7: 109]. На думку мовознавця, “дієслівна семантико-синтаксична валентність “прогнозує” семантико-синтаксичну структуру речення. [7: 110].

Розвиваючи теорію валентності як семантико-синтаксичної категорії дієслова-предиката, науковець А. П. Загнітко під цим поняттям розуміє необхідне чи можливе контекстуальне оточення слова, його зв'язки і відношення на семантичному і синтаксичному рівнях [9: 101]. На думку дослідника, валентність необхідно кваліфікувати як складне явище взаємодії формально-синтаксичної структури і структури значення [9: 103-105].

Водночас лінгвіст пропонує розмежовувати активну валентність як характерну рису дієслів та предикатних іменників і пасивну валентність (притаманна прикметникам, що набувають смислової завершеності лише при поєднанні з іменником) [10: 428]. Диференціюючи облігаторну і потенційну валентності, дослідник наголошує, що “... перша становить визначальний компонент структурної схеми речення..., друга є суттєвим компонентом об'єктивного смислу речення, але в певному контексті може бути нереалізованою” [10: 428]. Відмінність між первинною і вторинною валентностями, за переконанням лінгвіста, полягає в тому, що “остання є наслідком внутрішньореченневих перетворень і виникнення окремих моделей речення як їх редуцій” [10: 428].

М. В. Мірченко визначає валентність як семантико-синтаксичну категорію, що виявляється в реченнєвій здатності предикатного слова своєю семантикою зумовлювати певну кількість субстанційних синтаксем і формувати семантико-синтаксичну структуру

простого елементарного речення [19: 91]. В основі категорії валентності, за М. В. Мірченком, лежить грамема двовалентного предиката, яка моделює семантику суб'єкта та об'єкта. Ближче до основи закріплено грамему тривалентності. Чотири-, п'яти-, шести-, семивалентні грамеми категорії розташовані на периферії від ядра валентності. Одновалентність окреслює передпериферійну межу категорії. На периферії валентності розташована грамема нульвалентності [19: 96-97].

У сучасній мовознавчій думці дослідники аналізують категорію валентності переважно в трьох аспектах: семантичному, синтаксичному і семантико-синтаксичному. Семантичний підхід передбачає визначення числа і характеру учасників ситуації зважаючи на лексичне значення слова. За синтаксичного підходу кількість семантичних валентностей дієслівного предиката визначається через синтаксичні актанти. За семантико-синтаксичного напряму дослідження категорії валентності до уваги береться не тільки лексикографічне тлумачення слова, але й текстове вживання останнього. Один компонент детермінується як ядерний, а інші – члени його оточення, передбачувані валентною структурою дієслова-предиката [17: 22]. Валентне сполучення здійснюється на основі сумісності або несумісності семантичних ознак обох поєднаних контекстних партнерів, тобто їхнє сполучення не є довільним.

Аналіз наукових поглядів зарубіжних і вітчизняних лінгвістів на категорію валентності дає підстави зробити висновок, що валентність характеризується міжрівневим характером і перебуває у функційному зв'язку з трьома мовними рівнями – лексико-семантичним, синтаксичним і морфологічним. Валентність належить до категорій загальнодієслівних і охоплює всі дієслівні форми без винятку. Валентність відображає здатність слова до семантичного зв'язку з іншими словами. Перебуваючи на стику традиційних лінгвістичних теорій, теорія валентності уможливує комплексне вивчення синтагматичних властивостей слів як таких, що зумовлені їхньою семантикою, а також з погляду їхньої мовленнєвої реалізації з урахуванням лінгвістичних й екстралінгвістичних чинників. Проблема теорії валентності, висвітлена в чисельних працях лінгвістів, зумовлює доцільність аналізу семантико-синтаксичної структури речення на основі валентності предиката, що й становить **перспективу** подальшої наукової розвідки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В. Г. Структура грамматического значения и его статус в системе языка [Текст] / В. Г. Адмони // Структура предложения и словосочетания в индоевропейских языках. – Л. : Наука, 1979. – С. 6-36.
2. Андерш Й. Ф. Валентність [Текст] / Й. Ф. Андерш // Українська мова : енцикл. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во “Укр. енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 62.
3. Андерш Й. Ф. Про співвідношення інтенційної і валентної структур дієслова [Текст] / Й. Ф. Андерш // Укр. мовознавство. – 1980. – Вип. 8. – С. 62-65.
4. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика : Синонимические средства языка [Текст] / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
5. Арутюнова Н. Д. О синтаксической сочетаемости в испанском языке [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Науч. доклады высш. шк. филол. науки. – 1962. – № 2. – С. 31-40.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови [Текст] / І. Р. Вихованець / АН України. Ін-т української мови; Відп. ред. К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
7. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті [Текст] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988 – 255 с.
8. Гак В. Г. Валентность [Текст] / В. Г. Гак // Языкознание. Большой энциклопедический словарь – Москва : “Большая Российская энциклопедия”, 1998. – С. 79-80.
9. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці [Текст] / А. П. Загнітко. – К. : НМК ВО, 1990. – 132 с.
10. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ “БАО”, 2011. – 992 с.
11. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.
12. Загнітко А. П. Позиційна модель речення і валентність дієслова [Текст] / А. П. Загнітко // Мовознавство. – 1994. – № 2-3. – С. 48-56.
13. Кацнельсон С. Д. К понятию типов валентности [Текст] / С. Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 20-32.
14. Кацнельсон С. Д. Общее и типологическое языкознание [Текст] / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1986. – 298 с.

15. Куц О. В. Семантико-синтаксична структура речень із чотиривалентними предикатами [Текст] : дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Олена Володимирівна Куц; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 219 с.
16. Леуга О. І. Валентність, дистрибуція, інтенція як лінгвістичні поняття [Текст] / О. І. Леуга // Проблеми граматики і лексикології української мови : Зб. наук. праць НПУ ім. М. П. Драгоманова / Відп. ред. М. Я. Плющ. – К. : НПУ, 2001. – С. 8-18.
17. Мартіна О. В. Семантико-синтаксична структура речення з інтерперсональними дієсловами [Текст] : монографія / О. В. Мартіна ; Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. – 2011. – 164 с.
18. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності [Текст] / Т. Є. Масицька. – Луцьк : Ред.-вид. від. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 208 с.
19. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій [Текст] / М. В. Мірченко ; відп. ред. І. Р. Вихованець. – 2-ге вид., перероб. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 389 с.
20. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2010. – 844 с.
21. Степанова М. Д. О "внешней" и "внутренней" валентности слова [Текст] / М. Д. Степанова // Иностр. яз. в шк. – 1967. – № 3. – С. 13-19.
22. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса [Текст] / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с.
23. Brinkmann H. Die Deutsche Sprache. Gestalt und Leistung [Text] / Henning Brinkmann. – Dusseldorf, Padagogisches Verl. Schwann, 1962. – 654 s.
24. Bühler K. Sprachtheorie [Text] / K. Bühler. – Jena, 1934. – 173 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Соловцова – аспірантка кафедри мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Наукові інтереси: функціонально-комунікативний синтаксис, теорія мовленнєвої комунікації.

ОСОБЛИВОСТІ КЕРУВАННЯ ПРИЙМЕНИКОВО-ВІДМІНКОВИМИ ФОРМАМИ ІМЕННИКА В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ

Аліна ТИМОШЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті досліджені прийменниково-відмінкові форми іменника в складі українських прислів'їв та приказок. Проаналізовані основні погляди вітчизняних лінгвістів на роль препозитивів у вираженні такого виду підрядного зв'язку, як керування. Особливо визначені різновиди та семантика застарілих прийменниково-відмінкових форм іменника у складі стійких фраз української мови.

Ключові слова: архаїчні форми, іменник, керування, прийменниково-відмінкова форма, прислів'я та приказки, синтаксичні конструкції, синтаксична роль прийменників.

The author considers the peculiarities of prepositional and case forms of nouns in the Ukrainian proverbs and proverbial phrases. Basic views of the native linguists on role of prepositions in such type of the subordinate communications as government are analyzed in the work. Separately the types and the semantics of archaic prepositional and case forms of nouns in the fund of the Ukrainian proverbs and proverbial phrases also are defined in the paper.

Keywords: archaic forms, noun, government, prepositional-case forms, proverbs and proverbial phrases, syntactic structures, syntactic role of prepositions.

Прислів'я та приказки вже не одне десятиліття різнобічно досліджуються в традиційних мовознавчих, пареміологічних, фольклористичних студіях, результатом яких є сотні праць, що висвітлюють особливості структури, семантики, стилістики та функціонування паремійних одиниць на матеріалі різних мов.

Граматична організація паремій теж є об'єктом аналізу в вітчизняній лінгвістиці. Т. Ніколаєва докладно розглядає граматичні категорії, зокрема статус дієслова й іменника в російських прислів'ях [6: 314–319; 7: 319–323], а Г. Благова простежує зміни в мовній тканині прислів'їв у різних історичних умовах побутування, групує матеріал за належністю до певної частини мови чи за виконуваною синтаксичною функцією [2: 108–121]. Особливості синтаксису різномовних паремій досліджували З. Тарланов, С. Величко, В. Прутчикова, Г. Садова та інші.

До сьогодні поза увагою лінгвістів залишилась проблема керування прийменниково-відмінковими формами іменника у складі паремійних одиниць, що й зумовило **актуальність пропонованої розвідки**. Доцільність наукового пошуку породжена браком фундаментальних досліджень, що синтезовано відображають розвиток граматичних форм у паремійному фонді, та необхідністю звуження досліджуваного поля для детальнішого вивчення особливостей їхнього функціонування.

Мета статті – дослідити особливості керування прийменниково-відмінковими формами

іменника на прикладі українських прислів'їв та приказок. Для цього варто реалізувати такі завдання: 1) стисло описати керування як вид підрядного зв'язку та роль прийменників у ньому; 2) визначити різновиди прийменниково-відмінкових форм іменника, які обмежено вживаються в загальнонародній мові, на матеріалі українських паремій; 3) з'ясувати семантику застарілих прийменниково-відмінкових форм субстантива у стійких фразах української мови.

Традиційно під керуванням розуміється або такий тип підрядного зв'язку, при якому залежне слово ставиться в тій відмінковій формі, що її вимагає керуюче слово, або ж усі випадки вживання непрямих відмінків з прийменниками і без прийменників [8: 74]. Хоча прийменники і не належать до керуючих слів відмінкової форми, але вони відіграють певну роль у конкретизації, уточненні і диференціації значень відмінка.

Питання взаємовідношення відмінка і прийменника у складі прийменниково-відмінкової форми було предметом зацікавлення В. А. Богородицького, В. В. Виноградова, І. Р. Вихованця, О. Х. Востокова, Е. Горака, Є. Куриловича, О. М. Пешковського, Є. К. Тимченка та інших.

На сьогодні у мовознавстві існують різні думки щодо значення прийменника й значення відмінка. В українській академічній морфології під редакцією І. К. Білодіда, стверджується, що і відмінки, і прийменники виражають відношення іменника до інших слів у реченні, „але відмінки це роблять більш загально, ніж прийменники” [4: 477]. Зв'язок прийменника з певним відмінком, як уважають автори вказаної праці, зумовлений як значенням прийменника, так і значенням відмінкової форми. При цьому увага акцентується на тому, що прийменник часто розвиває, доповнює, посилює, уточнює, спеціалізує чи ускладнює значення відмінкової форми [4: 478]. Відмінну точку зору має О. С. Мельничук, відзначаючи, що відмінкові форми в усіх випадках вживання прийменників завжди їх доповнюють й часто уточнюють [5: 124]. Таким чином, в основі дискусій щодо характеру прийменників як частини мови лежить зв'язок *дієслово – прийменник – іменник у відмінковій формі*.

Як справедливо й переконливо аргументує О. М. Пешковський, прийменник не може самостійно керувати, тому що „...дієсловом визначається прийменник, а вже прийменником відмінок, ... у тих випадках, коли прийменник може поєднуватися з двома або трьома різними відмінками, вибір відмінка залежить знову-таки від дієслова: *в'їхать* можна тільки *во что*, а *находиться* – тільки *в чем*, *лежать* – *на чем*, а *налець* – *что*” [9: 285].

Значним внеском у дослідження цієї проблематики є концепція Є. Куриловича про взаємовідношення відмінка і прийменника, яку він висвітлює у праці „Деривація лексична і деривація синтаксична”. Визначаючи синтаксичні функції частин мови, він окремо зупиняється на значенні прийменника й слушно зауважує, що прийменниковий зворот – це не група слів, а слово, в якому прийменник виступає в якості морфеми (чи однієї із морфем, яка входить разом із закінченням, до загальної складної морфеми прийменниково-відмінкової форми) [10: 16]. Переконливим є твердження Є. Куриловича про те, що прийменник є не керуючим словом відмінкової форми, а підморфемою, хоча і головної, складної морфеми, яка включає прийменник і відмінкове закінчення [10: 17]. Таке розуміння відмінків з прийменниками як певних морфологічних єдностей, на нашу думку, робить правомірним зіставлення безприйменникових відмінків і відмінків з прийменниками в одній функції. „Відмінок з прийменником, – як доречно зазначає К. І. Ходова, – це єдина форма, значення якої створюється і прийменником, і відмінковим закінченням” [10: 10].

Характерним для розвитку синтаксичної будови української мови є вживання застарілих прийменниково-відмінкових форм, які поширені переважно в художній літературі або діалектах. Чимало таких форм представлено і в складі українських паремійних одиниць.

Ю. Шерех називає „використання застарілих типів будови речення або зв'язку між словами” синтаксичним архаїзмом [11: 25]. Автор „Нарису сучасної української літературної мови” (1951) наводить приклад такого алохронізму з рядків поезій П. Тичини: *Та світи ж ти їм дорого, ясен місяць угорі*, де указує на відсутність прийменникового керування, поширеного в сучасній українській мові [11: 26]. Один із укладачів академічного видання з морфології „раритетною” конструкцією назвав сполучення прийменника *до* з іменником у родовому відмінку, яке виражає відношення належності [4: 483]: *Всі заводи належали до*

одного дуже багатого **пана**, котрий жив за границею і рідко приїздив на завод (І. Нечуй-Левицький); Там стояли його пишні воли і одна корова з кривими рогами, що належала **до Сави** (О. Кобилянська).

Як можна помітити, найбільше застарілих конструкцій репрезентує знахідний відмінок. І. Р. Вихованець указує, що цей відмінок щодо сполучуваності з прийменниками посідає особливе місце. У прийменниково-відмінкових сполученнях, до складу яких входить знахідний відмінок, відбуваються певні функціональні зрушення, викликані в них розвитком нових значень [3: 47]. До архаїчних, або до таких, які обмежили сферу уживання, належать конструкції з прийменниками *за, про* із значеннями:

1. *Часу, протягом якого відбувається дія*. Це стосується форми „за + знахідний відмінок”, яка уживається при дієсловах недоконаного виду. Як помітив О. П. Безпалько, відома вона була ще старій українській мові [1: 126]. Тепер таке слововживання засвідчене в південно-західних говорах, зокрема в лемківських говірках (*Лежали за еден день, а ночі їх винесли на цінтыр*) та творах західноукраїнських письменників, які ілюструють діалектне мовлення (*Та так ся мені вдячив за моє добро, що тебе за три роки годую* (Л. Мартович). У складі ФО такий архаїзм засвідчений зрідка: *Не виповів би мосі біди і за три дни* (ПП 1991: 149).

2. *Мета дії чи призначення предмета* виражалася у старій українській мові за допомогою структури „про + знахідний відмінок”, які вживалися необмежено: *Светлички три ти, четвертая на подруже, изба чорная про челядь* (Оп. Остерськ. з., 1552 р.). Подібні форми в сучасній українській літературній мові зберігаються тільки в словосполученнях *про всяк випадок, про запас* „передбачити можливу потребу” та похідних прислів’ях: *Краще про всяк випадок, ніж „якби ж було знати”* (Мищенко 1998: 494). В інших випадках місце такої конструкції заступає „для + родовий відмінок”, а тому зараз сприймаються як архаїзми такі компоненти паремій: *Про єдного жовніра війна буде* (ПП 1991: 268); *Про єдного козака війна буде* (ПП 1991: 264); *Про єдного гриба буде борц* (ПП 1989: 323) тощо.

3. *Причина дії* передавалася в старій українській мові також конструкцією „про + знахідний відмінок”: *И то емо Гудиму про молодость лѣт пробачили* (Полт. акт. кн., XVII ст.). Така структура трапляється в західноукраїнських пареміях на кшталт *Про еден палець не каліка* (ГРНП 2: 503).

Деякі архаїчні прийменники або значення, які репрезентовані препозитивами, засвідчені у сполученні з родовим відмінком. Серед найбільш поширених – конструкція „до + родовий відмінок” на означення мети дії [1: 123], на зміну якій прийшла форма з прийменником *для*. Сферою поширення цієї застарілої структури залишаються окремі твори та південно-західні говори: *Знов подолана, я не маю сил до бою* (Л. Українка); *Виростаєте цінкі й тверді До великої зміни* (І. Франко); „*Не ту! Карту до голосування!*” – *скричав на нього Момчинський* (Л. Мартович). Подекуди такі конструкції трапляються і в складі українських паремій діалектного походження: *До права треба мати два мішки: оден грошей, а другий бачности* (Номис: 337); *В неї брови до любови, а устонька до розмови* (УНП 1936: 377; УНПП 1963: 621; ПП 1990: 54); *Медведьови до меду вуха, а від меду хвіст уривали* (ГРНП 2: 520) тощо.

Продовжують зберігатися й деякі прийменниково-відмінкові форми давального відмінка. Наприклад, конструкція „по + давальний відмінок множини” на означення місця відома й українській мові. Маємо її не тільки в пам’ятках XIV–XVIII ст., а і в літературних творах першої половини XIX ст., діалектально вона зберігається і тепер [1: 145]: *А по старымъ дорогамъ гостемъ поити, куда хочеть* (Грамм. вел. кн. литовськ., після 1341 р.); *І смерть люта, що нам тут вельми докучала, По болотам, очеретам, біжучи кричала* (Великодні вірші, 1791 р.); *Сім літ, як по морям волочать* (І. Котляревський); *По городам бур’янець і величенький* (Г. Квітка-Основ’яненко); *Сула шумить, гуляє по степам* (Є. Гребінка). Однак останнім часом навіть в діалектах її замінила нормативна форма „по + місцевий відмінок”: *Не шастай, як миш по пастках* (Номис: 63; УНПП 1963: 515; Пазяк 2001: 210); *Ще сі не вродит, а вже по людьох ходит* (ГРНП 1: 401); *Буде пан гарап по плечох гуляти* (ГРНП 1: 461); *По гостьох хата пуста* (ГРНП 1: 481); *Як піде душа по руках, то ся чортови дістане* (ГРНП 2: 114) тощо.

В окремих південно-західних (закарпатських, лемківських) та північних говорах продовжує вживатись й застарілий прийменник **к**, що в давні періоди розвитку мови був засвідчений з давальним відмінком із значенням „часу, що наближається до якоїсь пори дня чи року, напрямку руху, об'єкта-адресата” [1: 128], кінцевого пункту досягнення напрямку дії.

У складі паремійних одиниць конструкції з прийменником **к** засвідчені часто (усього близько 60 ФО). Здебільшого ця прийменниково-відмінкова форма позначає:

1. Час, до якого наближається дія: *Дми, не дми, не к Різду йде, а к Великодню* (Номис: 58; УНПП 1963: 233); *Як не б'ється, а к вечору нап'ється* (Номис: 512); *День за днем, ніч за ніч і к смерті ближче* (Номис: 370; УНПП 1963: 537; ПП 1990: 192) тощо.

2. Напрямок руху: *Совіт падає, як горох к стіні* (ПП 1991: 85); *К нашому берегу ніщо добре не припливе* (ПП 1990: 279); *Одне (Єден; єдно) к лісу, друге к бісу* (Номис: 129, 309; ПП 1991: 52, 273); *(Привіт) Ні к селу, ні к городу* (Номис: 346; ПП 1991: 255; Пазяк 2001: 260) та ін.

3. Об'єкт, на який спрямована дія: *Не нашого полку (сорту), іди собі к вовку (чорту)!* (Номис: 182, 419; УНПП 1963: 131; 709; ПП 1991: 102, 271); *Стріляна ворона хоч к бісу летить уже нехай* (Номис: 274; ПП 1989: 216); *Смола к дубу не пристане* (Номис: 312; УНПП 1963: 529; ПП 1989: 124) тощо.

4. Мету дії: *К слову йде і прислів'я* (Номис: 574; УНПП 1963: 13; ПП 1990: 303); *Ворон к добру не кряче* (Пазяк 2001: 340); *Прийшлося Іванцю к ідному кінцю* (Номис: 449; УНПП 1963: 563; ПП 1990: 209) тощо.

Прийменниково-відмінкова форма „**к** + давальний відмінок” засвідчена в художніх творах в поодиноких випадках, наприклад: *К Енею руки простягає* (І. Котляревський); *Ще ж як руку притулив [він] к серцю ік свому* (П. Тичина); *К ночі все те стихло* (М. Коцюбинський); *Увесь день були замуровані вікна, і к вечору мороз рогом поліз* (С. Васильченко) тощо.

Форма іменника „**о** + місцевий відмінок” на означення об'єкта при дієсловах говоріння, думання, повідомлення, прохання, надто продуктивна в старій українській мові, ще широко вживалася, наприклад, І. Котляревським, Г. Квіткою-Основ'яненком, Т. Шевченком: *Еней по щастю без поміхи Вдавався в жарти, ігри, сміхи, А о Юноні і забув* (І. Котляревський); *Прийди ж до неї за порадою об якім хочеш ділі – так так!* (Г. Квітка-Основ'яненко); *І благав би я о смерті* (Т. Шевченко). Однак у наші часи таке слововживання є вже архаїзмом, витісненим у літературній мові формою „**про** + знахідний відмінок”: *Ми розмовляли про ніжні пахоці степів* (Ю. Яновський) тощо.

У літературній мові, за словами А. С. Колодяжного, у цьому значенні прийменник **о** використовується виключно із стилістичною метою [4: 492]. Наприклад, у мові новел О. Кобилянської конструкції з прийменником **о** уживані для передачі місцевого колориту: *Здавалось, що сум прибував десь з далекої площини..., розходився важким зітханням по лісі і боровся з густим гіллям знов о вихід на простір; ...всі (дерева) виганялися вгору й благали о життя* (О. Кобилянська).

Натомість, неархаїчними залишаються форми „**о** (**об**) + знахідний відмінок” з вказівкою на межу якоїсь дії (*Рада було... коли зашумить садок, стемніє світ і загурчить дощ об землю* (М. Вовчок)) або на межу між двома предметами (*Вони були сусіди з Орлихою, тин об тин* (М. Вовчок)), „**о** (**об**) + місцевий відмінок” на означення годин (*О першій обід, який з розмовами і з читанням газет тягнеться до 3 год* (М. Коцюбинський)).

У корпусі українських прислів'їв та приказок зафіксовано близько 100 ФО з прийменником **о**, серед яких засвідчено 27 випадків, де прийменник **о** уживається із знахідним відмінком, 74 – з місцевим.

Семантика цього прийменника достатньо різноманітна. У складі паремій форма „**о** + знахідний відмінок” може виражати здебільшого об'єктні відношення, зокрема уживаючись при означенні:

а) предмета чийх-небудь турбот, прохань, переживань і т. ін.: *Так стою о твою ласку, як пес о п'яту ногу* (Номис: 243; Пазяк 2001: 164, 204); *Коли (Як) цвіте біб, тогді тяжко о хліб; а як (коли) мак, то не так* (Номис: 451; Міщенко 1998: 146, 255, 447); *Ріж правду в очі, а об решту не питай* (ПП 1991: 187); *Коби так о плаховину, як о дітину* (ГРНП 3: 660); *До*

покрови думай **о пашу** для корови (ПП 1989: 396); *Гніву сі не бою, о ласку не стою* (ГРНП 1: 497); *Кров буде волати до Бога о помсту* (Номис: 340); *Глянь на вид (на лице), о здоров'я не питай* (Номис: 157; ПП 1990: 170); *Ци то пині о біду тьжко?* (ГРНП 1: 90); *Хто не стоїть о гріш, той і шеляга не варт* (Номис: 441; ГРНП 1: 668); *Не треба Бога о дощ просити, буде він, як станем косити* (ГРНП 2: 66); *По св'ятім Івані муха не гадає о пані* (ГРНП 2: 288); *Не ходить о наїдок, лише о покушанє* (Номис: 532; ГРНП 2: 577).

б) предмета, з яким хто-, що-небудь стикається, зближується під час руху: *Чухай ся віл з волом, кінь з коньом, а свиня о тин*, коли нема з ким (ГРНП 3: 437) тощо.

Прийменниково-відмінкова форма „о+місцевий відмінок” має дещо відмінну семантику. У складі прислів'їв та приказок помітні такі значення цього синтаксичного архаїзму:

1. Часові відношення. Уживається при означенні:

а) приблизних часових меж певної дії: *Бодай ти не знав о собі та о білому дні!* (Номис: 191); *На Юрія о цій порі* (...як рак свисне на оборі) (Номис: 262; УНПП 1963: 775; ПП 1989: 234, 391; Пазяк 2001: 255);

б) відрізка часу, коли відбувається дія (переважно із назвами релігійних свят): *Об Миколі та й ніколи (О Николі та й ніколи)* (УНПП 1963: 775; ГРНП 2: 600; Пазяк 2001: 255); *Заморозило ті о Петру* (ГРНП 2: 203).

2. Об'єктні відношення. Уживається при означенні:

а) предмета, на який спрямована думка, який є об'єктом чііх-небудь почуттів, розмов (змісту, напрямку чііх-небудь думок) і т. ін.: *Судить, як сліпий о цвітах (Не сліпому о фарбах говорити)* (ПП 1990: 183; Пазяк 2001: 143); *В дорозі, в гостині пам'ятай о художині (В дорозі пам'ятай о небозі)* (Номис: 199; УНП 1936: 452; УНПП 1963: 266; ПП 1989: 236; ПП 1991: 32; Міщенко 1998: 330); *В пригоді – мисль о свободі* (Номис: 93, УНПП 1963: 155; ПП 1991: 165, 180); *Сядьмо на колоді, поговорім о пригоді* (ГРНП 2: 375; ГРНП 3: 136; ПП 1989: 251; ПП 1990: 456); *Дід о хлібі, а баба о фіялках* (Номис: 572; УНПП 1963: 678; ПП 1990: 149; ПП 1991: 367); *Я о цибулі, а він о часнику* (Номис: 572; ПП 1991: 368); *Заспівай собі о липовім клинню та о білій березі!* (Номис: 577; УНПП 1963: 733; ПП 1991: 330); *Ми о возі, а він о козі* (ПП 1991: 367); *Кожний о правді трубить, а не кожний ту правду любить* (ПП 1991: 182); *О біду не трудно* (Номис: 132); *Глянеш по Божому світі! Нічого не знає о божім світі* (Номис: 56; ГРНП 2: 273); *Не стою нікому о ласку* (ГРНП 2: 450); *Милость о голоді не сита* (Номис: 395; ГРНП 2: 527);

б) предмета чііх-небудь турбот, прохань, переживань і т. ін.: *Коли сіно в стозі, то забудь о Бозі* (Номис: 42; ГРНП 3: 135; УНПП 1963: 215; ПП 1989: 106; ПП 1991: 297); *(Хто –) Коли (Як) тривога, тогди (то) до Бога, як по тривозі, забув о Бозі* (– горе тому) (Номис: 42; ГРНП 3: 293); *Не дбаю о звідди, коли мій місяць світить* (ПП 1989: 49).

3. Означальні відношення. Уживається при вказуванні на постійну ознаку предмета, особи за їх кількісним або якісним виявом: *Хоч без зубів і о єднім оку, аби сього року* (Номис: 396).

Для сучасної української літературної мови прийменниково-відмінкова форма „при+місцевий відмінок” у значенні просторової близькості також вважається застарілою: *О, сей ріс у великому лісі, та ще й при воді!* (Номис: 384; УНП 1936: 612; ПП 1990: 124).

Поряд із уживанням визначених паремій з архаїчними прийменниками або застарілими значеннями, у сучасній літературній мові поширені їх варіанти, де в компонентах паремійних одиниць прийменниково-відмінкові форми не суперечать сучасній граматичній системі. Прикладом уживання варіантів стійких одиниць з „оновленими” формами своїх компонентів є такі стійкі фрази: *Коли (Як) цвіте біб, тоді тяжко на хліб, а як мак, то не так* (УНПП 1955: 97; УНПП 1963: 257; ПП 1989: 113); *Гніву твого не боюся і без ласки обійдуся* (ПП 1991: 72); *Сядьмо на колоду, поговорім про погоду* (Міщенко 1998: 511) тощо.

Звичайно ж у статті не охоплено всіх особливостей застарілих прийменниково-відмінкових форм іменника в складі паремійного фонду української мови, але навіть із нашого побіжного огляду зрозуміло, що прийменники служать одним із важливих засобів такого виду підрядного зв'язку як керування, оскільки вони виражають різні типи відносин

між об'єктами (просторові, часові, причинні, цільові, присвійні, обмежувальні та інші відносини) або такі ж відносини об'єктів до дій, станів і ознак.

Репрезентована розвідка не вичерпує всього кола питань, пов'язаного із уживанням реліктових граматичних явищ у корпусі українських прислів'їв та приказок. Поза увагою залишається аналіз структурно-семантичних особливостей фразеологізмів з архаїчними формами, а також стилістичних функцій цих одиниць у сферах поширення, що викликає необхідність подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови / О. П. Безпалько. – К. : Радянська школа, 1960. – 236 с.
2. Благова Г. Ф. Пословица и жизнь : Личный фонд русских пословиц в историко-фольклористической ретроспективе / Г. Ф. Благова. – М. : Изд. фирма „Восточн. литература” РАН, 2000. – 222 с.
3. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1971. – 119 с.
4. Колодяжний А. С. Прийменник / А. С. Колодяжний // Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 474–500.
5. Мельничук О. С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові / О. С. Мельничук // Слов'янське мовознавство. – К. : Вид-во УРСР, 1961. – Т. 3. – С. 124–194.
6. Николаева Т. М. Обобщенное, конкретное и неопределенное в паремии / Т. М. Николаева // Малые формы фольклора : сб. статей памяти Г. Л. Пермякова. – М. : Восточная л-ра, РАН, 1995. – С. 311–324.
7. Николаева Т. М. „Модели мира” в грамматике паремий / Т. М. Николаева // Филологический сборник (к 100-летию со дня рождения акад. В. В. Виноградова). – М. : Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН, 1995. – С. 316–325
8. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / [уклад. : С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор]. – К. : Либідь, 2001. – 223 с.
9. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М., 1956. – 451 с.
10. Ходова К. И. Падежи с предлогами в старославянском языке / К. И. Ходова. – М., 1971. – 192 с.
11. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен, 1951. – 404 с.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ГРНП** – Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. І. Франко]. – Львів : ВЦ Львівського національного університету ім. І. Франка, 2006. – Т. 1. – 2006. – 832 с.; Т. 2. – 2006. – 818 с.; Т. 3. – 2006. – 699 с.
- Міщенко 1998** – Слово батьків з усіх віків / [укл. Н. Міщенко, М. Міщенко]. – К. : Богдана, 1998. – 1136 с.
- Номис** – Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / [упор., приміт. та вст. ст. М. М. Пазяк]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
- Пазяк 2001** – Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / [упор. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 2001. – 392 с.
- ПП 1989** – Прислів'я та приказки. Природа. Господарча діяльність людини / [укл. та авт. передм. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1989. – 477 с.
- ПП 1990** – Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / [укл. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1990. – 522 с.
- ПП 1991** – Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / [укл. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1991. – 436 с.
- УНП 1936** – Українська народна приказка / [упорядн. А. І. Хвиля]. – К. : Держлітвидав, 1936. – 576 с.
- УНПП 1955** – Українські народні прислів'я та приказки / [упор. В. Бобкова, Ф. Лавров, М. Ліждвой та ін.]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – 448 с.
- УНПП 1963** – Українські народні прислів'я та приказки : Дожовтневий період / [упор. Й. Багмут, В. Бобкова, А. Багмут]. – К. : Держлітвидав, 1963. – 790 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Аліна Тимошенко – аспірант кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історична граматики, діалектологія, морфологія, синтаксис, фразеологія української мови.

СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ ЧАСОВИХ СПОЛУЧНИХ СИНТАГМ В РАНЬООНОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Микола ФАНТ (Житомир, Україна)

У статті розглядається проблема формування засобів сполучення підрядної фінітної клаузи часу з головною клаузою в раньооноворхньонімецькій мові XIV–XVI ст. Комплекс мовних одиниць, задіяних для встановлення граматичного та семантичного зв'язку між головною та підрядною клаузами, розглядається в якості єдиної синтагматичної побудови – сполучної синтагми. Виокремлюються можливі складові сполучної синтагми та визначаються тенденції в розвитку всієї синтагми.

Ключові слова: історичний синтаксис, раньооноворхньонімецька мова, сполучна синтагма, конектор, часовий суб'юнктор, кон'юнктор, субординатор, модифікатор.

The article deals with the problem of the developing of the connective means, which are used to establish a connection between the subordinate and the main clause in the Early New High German in the XIV–XVI centuries. Verbal connective complex, which establish a grammatical and semantic connection, is considered as a common syntagmatic construction – connective syntagma. Possible constituents of the connective syntagma are distinguished and tendencies of the developing of the whole syntagma are determined.

Keywords: historical syntax, Early New High German, connective syntagma, connector, temporal subordinating conjunction, coordinating conjunction, subordinator, modifier.

Під час розгляду історичних періодів мови особливе місце відводиться синсемантичним частинам мови. Впродовж XIV–XVI ст. починає остаточно формуватися система часових сполучників, в ході чого старі часові сполучники зникають або переходять до розряду умовних, причинових, допустових тощо, поступаючись місцем новим сполучникам [2: 312–317; 11: 213; 3: 90–91]. Водночас Фр. Гартвег та К.-П. Вегера експліцитно зазначають, що «знання наші про процеси розвитку системи підрядних сполучників є вдивовиж мізерними» [9]. Адже, крім багаточисельності часових сполучників, спричиненої перехідним етапом в їх розвитку, дослідження підрядних фінітних клауз часу ускладнюється також композиційним характером мовних одиниць, які слугували приєднанню підрядної клаузи до контексту, і які слід називати *сполучними синтагмами*.

Для визначення напрямків розвитку часових сполучних синтагм у XIV–XVI ст., що є метою даної статті, слід виконати низку завдань: виокремити типи мовних одиниць, які входять до складу сполучної синтагми; визначити позиційні особливості складових сполучної синтагми; дослідити зміну частотності окремих складових сполучної синтагми.

Актуальність даного дослідження полягає у збільшенні інтересу сучасних мовознавців до способів та засобів сполучення мовних одиниць у тексті та недостатністю наявних знань про особливості формування системи підрядних сполучників сучасної німецької мови.

Проаналізуємо склад раньооноворхньонімецьких сполучних синтагм. Для зручності викладу результатів дослідження ми називатимемо підрядний сполучник *суб'юнктором*, розмежовуючи його із сурядним сполучником – *кон'юнктором*.

Переважає більшість підрядних речень часу вводяться монолексичними часовими суб'юнкторами (*ee, wenn, bis, sidder* тощо), проте зустрічаються також полілексичні суб'юнктори, складові яких, зважаючи на варіативність їх вживання в текстах, особливості написання синсемантичних слів, дистрибуцію та позицію в синтаксичній побудові клаузи, демонструють тісний зв'язок між собою.

(1) *Vnd solt eyn mensch schon verdampft werden vnd west daz, noch sol er nicht verzweifeln, dy weil er lebt hye auff erden vnd sein vernunfft hat.* [7: 160] «І навіть якщо хтось буде приречений і знатиме це, він не повинен втрачати надію, поки він живий і при світлому розумі»

Вжитий в реченні 1 суб'юнктор *dy weil* складається, внаслідок свого походження від іменника з артиклем, з двох слів, проте його варто класифікувати в якості одного складеного суб'юнктора, зважаючи на наступні факти:

- обидві частини суб'юнктора не є варіативними складовими;
- даний суб'юнктор може займати лише початкову позицію підрядної фінітної клаузи;
- в подальшому його розвитку зафіксоване збільшення частотності написання складових даного суб'юнктора разом.

Досить часто поряд із суб'юнктором часу з'являються інші конектори, здебільшого сурядні, такі як: **und, aber, also**.

(2) *Vnd do ich daz ersach, do sprach ich zu mir selber: ...* [6: 5] «І коли я це побачив, то сказав сам собі».

(3) *aber do er ersahe / das er nicht thu n mocht beweget er die edlesten jüngling in der stat.* [5: 36] «але коли він побачив, що нічого не зможе вдіяти, він повіз найблагороднішого юнака в місто».

В реченнях 2-3 кожна сполучна синтагма містить у своєму складі кон'юнктор. Кон'юнктори не пов'язані окремо з підрядною або головною клаузою, вони відносяться до цілої складної клаузи і поєднують її з одиницями ширшого контексту.

Перед суб'юнктором часу, особливо на початкових етапах ранньонововерхньонімецької мови можуть вживатися цілі фрази обставинного типу.

(4) *zehant do er das gesprach so sehen wir hinden an vs dem hol ain gros lo winnen kumen* [10: 91] «одразу, коли мовив він це, то побачили ми позаду левицю, яка виходила з печери»

(5) *vnd an der selben stund do er verschied do begru ben si in an der selben statt* [10: 84] «і в ту ж годину, коли він помер, тоді похоронили його в тому ж місті»

(6) *Dar nach do dis also ergieng vnd der hailig vater hilarion dru vnd sezig ia r alt was do was also vil lu t zu gaistlichem leben vnder sin maisterschaft kumen* [10: 70] «після того, коли це сталося, і коли святому отцю Іларіону було шістдесят три роки, тоді багато людей почали вести духовне життя під його наставництвом»

Як бачимо з речень 4-6, перед суб'юнктором вживаються означальні та прийменникові фрази, які можуть мати досить складну внутрішню структуру (пор. печення 5). У випадках, коли до складу сполучної синтагми крім суб'юнктора входить і кон'юнктор, вказані фрази розміщуються між ними (див. речення 5). Виникає питання, який статус слід надати фразам такого типу. Дані фрази не слід відносити до корелятивів з огляду на наступні причини:

– корелятами є зазвичай займенникові слова з дейктичною або анафоричною семантикою;

– головна клауза наведених речень вже містить один корелят (5, 6 – *do*, 4 – *so*);

– скопус фраз, які розміщуються перед суб'юнктором розповсюджується лише на безпосередньо підпорядковану підрядну клаузу. Так, в реченні 6 наявні дві підрядні клаузи. Процес, експлікований головною клаузою, відбувається після процесу першої підрядної клаузи та одночасно з процесом другої підрядної клаузи. Таким чином маркер слідування (*dar nach*), розміщений перед першою підрядною клаузою, стосується лише цієї клаузи. Водночас дана фраза не могла бути генерована в межах підрядної клаузи, адже згідно зі спостереженнями Г. Гайдера екстракція з підрядної обставинної клаузи не відбувається [8: 90].

Отже, до складу сполучних синтагм підрядної клаузи часу входять фрази, які виконують особливу семантичну функцію, і тому можуть бути названі *модифікаторами* сполучної синтагми.

На думку В. Штернефельда, вживання модифікаторів перед словом є ознакою повнозначності останнього [12: 179]. Таким чином модифікатор можна оцінити в якості залишкової ознаки повнозначності суб'юнктора. Проте саме трактування модифікатора в якості ознаки повнозначності слова викликає певні невідповідності. Так, в сучасній німецькій мові спостерігається схожий процес: суб'юнктор *wenn* вживається в своєму часовому значенні поряд з цілою низкою модифікаторів: *immer, oft, täglich* тощо [4, 1982: 362–363].

Вживання вказаних модифікаторів можна пояснити лише функціонально. При занадто широкій семантиці суб'юнктора не завжди виконується один з постулатів категорії кількості Принципу Кооперації П. Грайса: «Твоє висловлення повинне містити не менше інформації, ніж вимагається (для виконання поточних цілей діалогу)» [1: 222].

В окремих випадках сполучна синтагма містить у своєму складі маркер підрядності *dass*, який, вочевидь, вживався для додаткової специфікації типу зв'язку між елементами складної клаузи.

(7) *Zeletst das seine gesacz ewiklichen gehalten würde / hat er die burger v pflicht mit dem aid / das sy an seinen gesaczten nichts wollen verendern / bis das er wjd` kum.* [5: 25] «Потім, для

того щоб закони його дотримувалися вічно, він зобов'язав громадян присягою, не вносити жодних змін в його закони, поки він не прийде знову»

(8) *Nu wa□rent dru ia□r dus es in egipto nie geregnet* [10: 74] «Минуло три роки, під час яких в Єгипті не було дощу»

Речення 7-8 демонструють, що *dass* виконує суто граматичну функцію показника підрядності фінитної клаузи. Саме це надає субординатору *dass* максимальної багатозначності, і тому за окремими сполученнями з *dass* в ранньоновіверхньонімецькій мові закріплюються стійкі значення: *auff das* – цілі, *so das* – наслідку [9: 178]. Вживання *dass* можна пояснити необхідністю маркування підрядності, коли інших слів з ідентичною функцією не було в розпорядженні мовця.

Таким чином, в залежності від наявних складових сполучної синтагми, ми можемо виокремити моделі даних синтагм. Дані дослідження зведені у таблиці 1, де TS – часовий суб'юнктор, K – кон'юнктор, M – модифікатор, S – субординатор *dass*.

Зміни спостерігаються в кожному типі сполучної синтагми. На початку ранньоновіверхньонімецького періоду найпоширенішою була 2 модель синтагм – K-TS, друге місце займали синтагми TS. В ході розвитку мови ми спостерігаємо зменшення кількості синтагм 2 типу, і відповідне зростання частотності TS-синтагм.

Таблиця 1.

Частотність вживання різних моделей сполучних синтагм

№ п/п	Роки Модель синтагми	1350- 1400	1400- 1450	1450- 1500	1500- 1550	1550- 1600
1.	TS	36%	56%	62%	54%	66%
2.	K-TS	50%	32%	27%	40%	29,6%
3.	(K)-M-TS	6%	4,1%	3,4%	3,3%	1,5%
4.	(K)(M)-TS-S	8%	7,9%	7,4%	2,7%	2,9%

Як видно з таблиці 1, даний процес не був рівномірним: на поч. XVI ст. зафіксоване зростання кількості синтагм K-TS. Такий хвилеподібний розвиток можна пояснити за допомогою диференційованого підходу до змін у вживанні окремих суб'юнкторів. На початку ранньоновіверхньонімецького періоду найуживанішим часовим суб'юнктором був *do/da*, при чому в 64% випадків суб'юнктор вживався з кон'юнктором. На початку XVI ст. частотність сполучної синтагми K-TS (з *do/da*) знижується до 22%. Проте одночасно з цим процесом та переходом *do/da* в розряд причинових суб'юнкторів, на перше місце в парадигмі часових суб'юнкторів висувається *als*, який на початку XVI ст. у 68% випадків вживається з кон'юнктором. Це можна пояснити тим, що *als* розвивався за аналогією з *do/da*, тому проходив подібний шлях становлення. Така ж закономірність помітна й у вживанні інших часових суб'юнкторів. Тому загальною тенденцією можна визначити наступний перехід моделі сполучної синтагми: **K-TS** → **TS**.

Одночасно з цим процесом помітним є зниження частотності вживання синтагм з модифікаторами та субординаторами, що відображається в наступних переходах: **(K)-M-TS** → **(K)-TS** → **TS**; **(K)(M)-TS-S** → **(K)(M)-TS** → **TS**.

Отже, до кінця XIV ст. підрядні клаузи часу вводилися в більшості випадків за допомогою складного утворення, сполучної синтагми. Вказана мовна побудова могла включати в себе, крім власне часового суб'юнктора, кон'юнктор, модифікатор та субординатор. Вказані компоненти можна розглядати в якості допоміжних мовних одиниць, які вживалися у випадках, коли часовий суб'юнктор знаходився на початковому етапі розвитку і не міг в повній мірі експлікувати граматичний та семантичний зв'язок підрядної клаузи з контекстом. Зменшення частотності вживання вказаних допоміжних компонентів при часових суб'юнкторах слід розглядати в якості закономірної тенденції їх розвитку.

Одним із перспективних напрямів подальшого дослідження є виявлення семантичних та функціональних особливостей сполучних синтагм в ранньоновіверхньонімецькій мові.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XVI: Лингвистическая прагматика. / общ. ред. Е. В. Падучевой. – М.: Прогресс, 1985. – С. 217–237

2. Москальская О. И. История немецкого языка / О. И. Москальская. – Ленинград: Учпедгиз Ленинградское отделение, 1959. – 390 с.
3. Семенюк Н. Н. Развитие сложного предложения в немецком языке XII – XVIII вв. / Наталья Николаевна Семенюк. – М., Калуга: Издательство «Эйдос», 2010. – 170 с.
4. Шендельс Е. И. Практическая грамматика немецкого языка: Для I-III курсов ин-тов и фак-тов иностр. яз. / Е. И. Шендельс. – 2-е изд., испр. – М.: Высш. школа, 1982. – 400 с.
5. Das Buoch von dem Leben und Sitten der heydnischen Maister [Электронный ресурс] / Anton Sorg. – Augsburg: Anton Sorg, 1490. – 162 Bl. – Режим доступа до джерела:
6. Des Gottesfreundes im Oberland [Rulmann Merswin's] Buch von den zwei Mannen. Nach der ältesten Strassburger Handschrift / hrsg. von Friedrich Lauchert. – Bonn: P. Hanstein, 1896. – 94 S.
7. Eine neue Quelle für die Kenntnis des mystischen Lebens im Kloster Pillenreuth: Untersuchungen und Texte / hrsg. von Elvira Langen. – Heidelberg: Heidelberg Univ., 1960. – 227 S.
8. Haider H. The Syntax of German / Hubert Haider. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 371 p.
9. Hartweg Fr. Frühneuhochdeutsch: Eine Einführung in die deutsche Sprache des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit / Frédéric Hartweg, Klaus-Peter Wegera. – 2., neu bearbeitete Auflage. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2005. – 264 S.
10. Hie vahet an das bu^och von den hailigen Altva^etern [Электронный ресурс] / Cod. theol. et phil. 4° 74 der Württembergischen Landesbibliothek Stuttgart. – Kloster Reute, 14. Jh. – 218 Bl. – Режим доступа до джерела: <http://www.korpora.org/Fnhd/FnhdC.HTML/121.html>
11. Rieck S. Untersuchungen zu Bestand und Varianz der Konjunktionen im Frühneuhochdeutschen unter Berücksichtigung der Systementwicklung zur heutigen Norm / Susanne Rieck. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1977. – 261 S.
12. Sternefeld W. Syntax: Eine morphologisch motivierte generative Beschreibung des Deutschen / Wolfgang Sternefeld. – Band 1. – Tübingen: Stauffenburg-Verlag, 2006. – 477 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Микола Фант – аспірант кафедри англійської філології та перекладу ННІ іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: історичний синтаксис, генеративна граматики.

ПРЕЗЕНТАЦИЯ ГЛАГОЛЬНЫХ ФОРМ В ГРАММАТИЧЕСКИХ СЛОВАРЯХ

Татьяна ЧАБАНЕНКО (Симферополь, Украина)

У статті на підставі даних граматичних словників російської і української мови визначені основні підходи до фіксації форм, які у дієслів відсутні або не вживаються. Відзначено, що склад і кількість дієслів з неповними парадигмами в граматичних словниках відрізняються. Багато у чому це залежить від цілей словників.

Ключові слова: дієслово, парадигма, граматичні словники, граматичні лакуни, граматичні позначки, відсутність форм, невживаність форм.

This paper presents basic approaches to commit forms which are unavailable or not used in speech, based on grammatical dictionaries of Russian language. Consequently the structure and quantity of verbs with incomplete paradigms differ essentially. Often it depends on the aim of the dictionaries.

Key words: verb, paradigm, grammatical dictionaries, grammatical lacuna, grammatical notes, unavailable forms, uncommon forms.

Разветвленную грамматическую структуру русского глагола рассматривают как одну из его характерных черт: «ни одна часть речи не имеет такого набора грамматических категорий, каким обладает глагол» [6: 6], ибо одно глагольное слово способно иметь около 400 словоформ. Однако часто не все формы присутствуют в парадигме или функционируют в речи. По мнению А. Н. Тихонова, «отсутствие тех или иных грамматических форм глагола – форм лица, видов, наклонений, причастий, деепричастий и т. п. – в любом толковом, а также в двуязычном, особенно в учебном словаре русского языка должно быть непременно отмечено» [6: 7]. **Цель** нашей работы – проанализировать, как в грамматических словарях фиксируется отсутствие форм глагола или их неупотребительность.

Грамматические словари, в отличие от «многопрофильных» толковых словарей, имеют более узкую специализацию. В них в качестве основного объекта описания выступают сведения о словоизменительных и некоторых иных грамматических особенностях слов: «Грамматические словари содержат правила изменения слов, а также информацию, необходимую для построения высказываний и текстов, содержащих данное слово или данный ряд слов» [7: 119]. Поэтому словари этого типа полнее передают сведения о

парадигме слов, в том числе глаголов. **Объектом** нашего внимания были следующие словари:

- Грамматический словарь русского языка. Словоизменение А. А. Зализняка, впервые опубликованный в 1977 г. В нем представлены около 100 000 слов, а основным назначением является отражение современного русского словоизменения, т. е. «для каждого входящего в словарь слова дать сведения о том, изменяемо ли оно и если да, то как именно оно склоняется или спрягается» [2: 8].

- Орфоэпический словарь русского языка: Произношение, ударение, грамматические формы под ред. Р. И. Аванесова, вышедший в свет в 1983 г. и содержащий около 63500 слов. Этот словарь учитывает опыт Грамматического словаря русского языка и решает различные задачи, в том числе «полно и последовательно раскрывает все особенности русского словоизменения» [3: 4];

- Русский глагол и его причастные формы И. К. Сазоновой 1989 г. издания включает около 2500 глаголов и около 7500 причастий. Это «первое лексикографическое описание причастий современного русского литературного языка» [4: 3]. Здесь поставлена цель раскрыть семантические и грамматические отношения глаголов и их причастных форм;

- Грамматичний словник української літературної мови. Словозміна под ред. Н. Ф. Клименко — самый новый и самый объемный грамматический словарь. Он был издан в 2011 г. и содержит около 140 000 слов. Составители этого словаря впервые в лексикографии представили полное описание словоизменения современного украинской литературной лексики, отразив набор флексий, схему ударения, изменения в основе.

1. Состав парадигмы глагола

Во всех словарях русского языка глагольная парадигма трактуется широко, т. е. включает спрягаемые и неспрягаемые формы. В словаре «Русский глагол и его причастные формы» не приводятся деепричастия, так как основная цель словаря – охарактеризовать причастные формы.

В *Грамматичному словнику української літературної мови* реализуется иное, узкое, понимание глагола. Глагол рассматривается как словоизменительный класс, к которому не относятся причастия, деепричастия и формы на *-но*, *-то*. Парадигма глагола в словаре включает инфинитив и три подпарадигмы: настоящего (у глаголов НСВ) и будущего (у глаголов СВ) времени изъявительного наклонения; прошедшего времени изъявительного наклонения; повелительного наклонения [1: 628].

2. Грамматические лакуны, зафиксированные в словарях

Так как состав глагольной парадигмы, а также количество анализируемых форм в словарях различно, исследование проводилось в следующей последовательности:

- 1) Грамматический словарь русского языка и Орфоэпический словарь, в которых реализуется широкое понимание парадигмы и анализируются все формы;

- 2) Словарь «Русский глагол и его причастные формы», в котором парадигма также понимается широко, но в соответствии с целями словаря не рассматриваются деепричастия;

- 3) Грамматичний словник української літературної мови, где в состав парадигмы глагола включают только спрягаемые формы.

Выделим лакуны, фиксируемые в Грамматическом словаре русского языка и в Орфоэпическом словаре:

- 1) Отсутствие или неупотребительность форм 1-го лица единственного числа глаголов *бузить*, *дерзить*, *победить*, *убедить*, *шелестеть* и др. Количество и состав таких глаголов в словарях почти одинаковы.

- 2) Отсутствие или неупотребительность форм прошедшего времени у единичных глаголов: *гнести* (жать, сжимать), *грясти* (идти, наступать), *мятись* (быть в смятении). В Грамматическом словаре русского языка — это еще и глагол *честь* (признавать, считать). Все эти глаголы малоупотребительны, устаревают или устарели.

- 3) Отсутствие или неупотребительность форм действительных причастий настоящего времени у глагола *быть*.

4) Отсутствие или неупотребительность форм действительных причастий прошедшего времени у глаголов *вычесть, зачесть(ся), обчесть(ся), почесть, расчесть(ся), счесть(ся)*, в Орфоэпическом словаре – также у глаголов *гнести, грясти*.

5) Отсутствие или неупотребительность форм страдательных причастий настоящего времени, например: *брать, вертеть, искать, мазать, сосать* и др. Количество таких глаголов достаточно велико.

6) Отсутствие или неупотребительность форм страдательных причастий прошедшего времени у глаголов *иметь, интересоваться, миновать, мыслить, пилить* и др.

7) Отсутствие или неупотребительность форм деепричастий у достаточно многих глаголов НСВ, среди которых основную часть составляют глаголы непродуктивных классов: *беречь, ждать, писать, стричь, чахнуть* и др.

8) Отсутствие или неупотребительность форм повелительного наклонения у глаголов *видеть, гнить, обстоять, слышаться, устоять* и др. Количество таких глаголов невелико.

9) Отсутствие или неупотребительность личных и неличных форм настоящего времени, а также форм страдательного залога у многократных глаголов: *говаривать, леживать, пивать, сиживать, читывать* и др.

10) Отсутствие или неупотребительность форм будущего времени и форм повелительного наклонения у немногих глаголов: *внять, объять, отъять, приять, разъять* и др.

Первые шесть типов лакун выделяются также в словаре «Русский глагол и его причастные формы». Однако И. К. Сазонова приводит значительно большее число глаголов, которым свойственны лакуны в формах причастий. Это связано с тем, что в словаре грамматические лакуны фиксируются не только на уровне всей лексемы, но и на уровне отдельных лексических значений многозначных глаголов, например: **ВОРОШИТЬ 1.** Также **чем** *Колхозники ворошили сено вилами* (см. § 2) [переворачивать, шевелить, разгребая, гребя] **2.** *С не лицо Ветер ворошил на столе бумаги* [шевелить, двигать] **3.** *Он не любит ворошить прошлое* [вспоминать, обращаться мысленно к чему-л. неприятному, тяжелому] Прич. I, II в 3 глаг. знач. не употр. Такая запись указывает, что у глагола *ворошить* в значении «вспоминать, обращаться мысленно к чему-л. неприятному, тяжелому» не употребляются действительные причастия настоящего (прич. I) и прошедшего (прич. II) времени.

В *Грамматическом словнике української літературної мови* выделяются 8 типов неполных парадигм в зависимости от представленных в парадигме форм:

- формы 3-го лица единственного и множественного числа; прошедшего времени: *перецвітали, проржавіти*;
- формы 3-го лица единственного числа; прошедшего времени среднего рода (безличные и одноличные глаголы): *дніти, забракнути, моглися, розвеснитися*;
- формы 3-го лица множественного числа; множественного числа прошедшего времени; 2-го лица множественного числа повелительного наклонения: *погомонювати, позагоюватися*;
- формы 1-го, 2-го и 3-го лица множественного числа настоящего времени; прошедшего времени; множественного числа повелительного наклонения: *сторгуватися, поніміти*;
- формы 3-го лица единственного числа; 1-го, 2-го и 3-го лица множественного числа настоящего времени; прошедшего времени; формы 2-го лица единственного и множественного числа повелительного наклонения: *злітатися, повиїздити*;
- только формы повелительного наклонения: *стривати, прощавати*;
- только формы настоящего/ будущего и прошедшего времени: *могти*;
- только формы прошедшего времени: *їдати* [1: 640].

Таким образом, составители словаря не только отмечают особенности словоизменения глаголов, но и систематизируют типы неполных парадигм. Сравнивая грамматические лакуны, выделяемые грамматическими словарями в русском и в украинском языках, отметим, в *Грамматическом словнике української літературної мови* в спрягаемых формах глаголов выделено большее число лакун. Чаще всего это отсутствие или

неупотребительность форм единственного числа настоящего и будущего времени, форм 1-го и 2-го лица единственного числа настоящего и будущего времени, форм 1-го и 2-го лица единственного и множественного числа настоящего и будущего времени и т. д. Как и в русском языке, в Грамматическом словнике української літературної мови фиксируются многократные глаголы, употребляющиеся только в формах прошедшего времени.

Полученные результаты позволяют предположить, что появление грамматических лакун тех типов, которые названы в *Грамматическом словнике української літературної мови*, вызвано в первую очередь неупотребительностью форм глагола, в то время как грамматические словари русского языка более пристальное внимание уделяют фактам, когда образование глагольных форм невозможно.

3. Способы фиксации грамматических лакун

В словарях можно разграничить два типа парадигм:

- парадигмы, в которых отдельные формы отсутствуют, т. е. их образование невозможно;

- парадигмы, в которых образование всех форм теоретически возможно, но некоторые из них не востребуемы [5: 141 – 144].

В соответствии с этим целесообразно выделять два типа грамматических лакун:

- форма отсутствует;
- форма теоретически возможна, но неупотребительна.

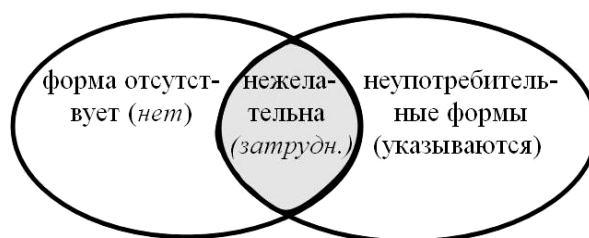
В грамматических словарях русского языка эти два типа лакун разделяются. Так, в Грамматическом словаре русского языка, с одной стороны, «отсутствие у слова одной или нескольких форм, вызванное фонологическими или морфологическими трудностями (или какими-то случайными причинами)» [2: 5], отмечается с помощью пометы «нет»: *зачесть, прич. прош. нет; проехаться, повел. нет; слышать, наст. и буд. нет* и др.

С другой стороны, считаются потенциально полными парадигмы, отдельные формы которых неупотребительны. В их парадигматической схеме автор приводит все формы, предусмотренные грамматической системой языка. Поэтому глагол *зеленеть*, обычно не употребляющийся в формах 1-го и 2-го лица единственного и множественного числа, имеет парадигму, аналогичную парадигме глагола *читать*, все формы которого широко представлены в речи. Такой подход соответствует основной цели словаря – передать «информацию о том, как образуются все формы парадигмы, включая те, которые фактически неупотребительны» [2: 7].

Среди потенциальных форм особо выделяются лишь те, которые воспринимаются носителями языка как нежелательные. Такие формы сопровождаются пометой «затрудн.», например: *гнить, повел. и деепр. затрудн.; минут, буд. 1 ед. и повел. затрудн.; претерпеть, прич. страд. (затрудн.) претерпленный* и др. Отмечается, что «между затруднительным образованием формы (помета «затрудн.») и ее отсутствием (помета «нет» <...>) в действительности нет резкой границы; поэтому в переходных случаях выбор той или другой пометы в известной мере условен» [2: 8]. Разграничение неполных и потенциально полных парадигм в словаре А. А. Зализняка можно представить схематично:

Схема 1

Обозначение разных типов грамматических лакун в Грамматическом словаре русского языка

Как видим, А. А. Зализняк выделяет не только отсутствующие и неупотребительные формы, но и промежуточную позицию, в соответствии с которой форма воспринимается как нежелательная. С одной стороны, нежелательные формы входят в число потенциальных, с

другой стороны, образование таких форм вызывает затруднения. Это сближает потенциальные формы с формами, которые отсутствуют в связи с какими-то фонологическими или морфологическими трудностями.

Иная система помет применяется в Орфоэпическом словаре. Они характеризуют «формы или группы форм с точки зрения свободы образования и употребления» [3: 7] и соотносятся с разными типами грамматических лакун:

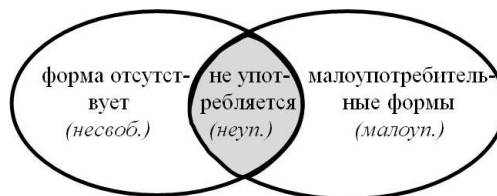
- для отсутствующих форм, образование которых вызывает затруднения или невозможно из-за причин формального, внешнего порядка, вводится помета *несвоб.*, например: **елóзить**, елóжу (*несвоб.*); **натолкнóуть**, прич. страд. прош. (*несвоб.*) натолкнутый; **расшибить**, прич. действ. прош. (*несвоб.*) расшибивший, *деесп.* (*несвоб.*) расшибив и др. Сравни с пометой *нет* в Грамматическом словаре русского языка.

- для тех форм слова, «которые существенно отличаются по употребительности от других» [3: 7 – 8] используется помета *малоуп.*: **вести**, прич. страд. наст. (*малоуп.*) ведóмый; **перевидать**, буд. (*малоуп.*) перевидáю, -áет, *пов.* (*малоуп.*) перевидáй; **презрётъ**, прич. страд. прош. (*малоуп.*) презренный и др. Подчеркивается, что малоупотребительность словоформы не связана «с действием закономерностей формального порядка» [3: 8].

Между этими двумя типами лакун авторы выделяют и промежуточную зону, которую обозначают пометой *неуп.* Схематически это можно представить следующим образом:

Схема 2

Обозначение разных типов грамматических лакун в Орфоэпическом словаре

Как следует из Схемы 2, помета *неуп.* соотносится и со случаями отсутствия форм, и со случаями их малоупотребительности: «Неупотребительность формы или группы форм в одних случаях представляет собой крайний случай „несвободы”, в других — крайний случай малоупотребительности» [3: 8]: **бдеть**, 1 л. ед. *неуп.*; **застояться**, *пов.* *неуп.*; **клясть**, прич. страд. наст. *неуп.*, прич. страд. прош. *неуп.* и др. Характеристика формы как неупотребительной «не означает полную невозможность встретить ее в том или ином тексте. Имеется в виду оценка ее как неупотребительной с позиций литературной нормы» [3: 8]. Подчеркивается, что несвобода в употреблении форм, ее малоупотребительность или ее полная неупотребительность «не разделены в языке непроходимой гранью» [3: 8]. Сравни слова А. А. Зализняка об условности выбора помет *нет* и *затрудн.* [2: 8].

В словаре «Русский глагол и его причастные формы» фиксируются и формы, которые не образуются, и формы, которые не употребляются:

- случаи невозможности образования форм у определенных классов глаголов отмечаются пометой «не образуется»: **ДОСТАТЬ**. Прич. IV не образуется; **МОЛÓТЬ**. Прич. III не образуется; **СВИСТÉТЬ**. Прич. III, IV не образуются и др.

- на неупотребительность той или иной формы указывает помета «не употр.». Она не является запретительной, а лишь означает, что «форма или некоторые ее глагольные лексические значения в данный период развития языка не употребительны» [4: 5]. Например: **ГОРДÍТЬСЯ**. Прич. I, II во 2 глаг. знач. не употр.; **ДОПУСКАТЬ**. Прич. III в 5 глаг. знач. не употр.; **ДОПУСКАЕМЫЙ**. Субстантив.₃ не употр.; **ПОБЕДИТЬ**, 1 л. ед. не употр. и др.

Вопрос о том, какие формы глагола отсутствуют, а какие — не употребляются, рассматривается не во всех словарях. В отличие от словарей русского языка, Грамматичний словник української мови характеризует все типы грамматических лакун как неполные.

Таким образом, описание глагольной парадигмы в грамматических словарях имеет следующие особенности. Все словари фиксируют сразу несколько типов лакун, однако их количество и состав различаются. Во многом это зависит от целей словаря. Чаще всего

грамматические формы глагола рассматриваются вне их связи с лексическим значением, основное внимание уделяется отсутствующим формам. Иной подход использует И. К. Сазонова: в словаре «Русский глагол и его причастные формы» отмечены лакуны не только на уровне всей лексемы, но и на уровне отдельных значений. Поэтому в словаре выделено значительно большее число глаголов, у которых те или иные формы неупотребительны.

Во всех словарях русского языка с помощью специальных помет разделяются формы, которые не могут быть образованы, и формы, образование которых возможно, но их употребление нецелесообразно. Кроме того, как подчеркивают составители словарей, между образующимися и неупотребительными формами далеко не всегда прослеживается четкая грань, что вызывает у лексикографов определенные трудности. Следовательно, теория лексикографического описания грамматических лакун глагольной парадигмы нуждается в дальнейшей разработке.

Полная характеристика грамматических лакун возможна только с опорой на семантику глагольного слова, с учетом условий коммуникации, когнитивного опыта носителей языка. Ведь именно опираясь на опыт, наше языковое сознание отбирает те формы, которые отражают реальную картину мира, а функционирование коммуникативно нецелесообразных форм ограничено, или они отсутствуют.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна / [відп. ред. Н. Ф. Клименко]. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. – 760 с.
2. Зализняк А. А. Грамматический словарь русского языка: Словоизменение / А. А. Зализняк. – [2-е изд.]. – М. : Рус. яз., 1980. – 880 с.
3. Орфоэпический словарь русского языка: Произношение, ударение, грамматические формы / [ред. А. И. Аванесова]. – [4-е изд.]. – М. : Рус. яз., 1988. – 704 с.
4. Сазонова И. К. Русский глагол и его причастные формы: Толково-грамматический словарь / И. К. Сазонова. – М. : Рус. яз., 1989. – 590 с.
5. Семиколонова Е. И. Парадигмы с «пустыми клетками»: состав, разновидности, способы номинации / Е. И. Семиколонова, Т. С. Чабаненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: Збірник наукових праць. — Випуск XVIII. — Херсон : ХДУ, 2013. — с. 140—146.
6. Тихонов А. Н. Русский глагол : проблемы теории и лексикографирования / А. Н. Тихонов. – М. : Academia, 1998. – 280 с.
7. Шимчук Э. Г. Русская лексикография : Учебное пособие / Э. Г. Шимчук. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – 320 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Чабаненко – аспірантка, асистент кафедри міжмовних комунікацій і журналістики Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського.

Наукові інтереси: граматики, когнітивна та комунікативна лінгвістика.

ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРИПУЩЕННЯ

Мирослава ШЕНЬКО (Чернівці, Україна)

Стаття присвячена аналізу граматичних засобів реалізації значення припущення. Об'єктом дослідження є конструкції із значенням припущення в німецькомовній літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: епістемічна модальність, модальні дієслова, висловлення-припущення.

The article deals with the analysis of grammatical means in constructions with the meaning of supposition. The object of the investigation is represented by the examples chosen from German works of fiction of the 20th-21st centuries.

Key words: Epistemic modality, modal verbs, assumption.

Конструкції із значенням припущення є підкатегорією епістемічної модальності, яка, в свою чергу, розглядається як складова суб'єктивної модальності і зорієнтована на вираження значень вірогідності/достовірності, істинності повідомлюваного, ступеня повноти та характеру знань мовця про повідомлюване. Проблемі достовірності / недостовірності суджень, а також засобам передачі суб'єктивної модальності присвячено багато праць

вітчизняних та зарубіжних мовознавців (В.В. Виноградов, О.В. Бондарко, Г.А. Золотова, О.І. Беляєва, О.І. Москальська, В.Г. Адмоні, Ф. Палмер).

Засоби вираження суб'єктивних модальних значень зазвичай поділяють на універсальні та неуніверсальні. Інтонація – це універсальний засіб вираження модальності (у нашому випадку – припущення). Відповідно неуніверсальні засоби вираження суб'єктивної модальності лежать в площині граматики. Попри те, що в фаховій літературі досить детально описані лексичні засоби вираження епістемічної модальності, ми зіткнулися з проблемою недостатнього висвітлення саме граматичних засобів реалізації цих модальних значень. Тому предметом дослідження цієї статті стали граматичні засоби вираження припущення.

Об'єктом дослідження є конструкції із значенням припущення в німецькомовній літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Метою статті є виявлення граматичних засобів вираження припущення, та огляд функціонування цих засобів на матеріалі художніх текстів кінця ХХ – початку ХХІ ст. Це можуть бути модальні дієслова, дієслівні конструкції *scheinen+zu+Inf*, *glauben+zu+inf*, перформативні дієслова, темпоральні конструкції *Futurum I* і *Futurum II*.

Модальні дієслова знаходяться в центрі уваги багатьох німецьких мовознавців і розглядаються ними за різноманітними аспектами (Г. Бех, А. Кратер, Г. Ціфонун, Р. Дитріх, Г. Ольшлегер). В німецькій фаховій літературі традиційно виділяють шість центральних модальних дієслів: *müssen*, *dürfen*, *können*, *mögen*, *wollen* та *sollen*.

Треба зазначити, що усі модальні дієслова, котрі вживаються для вираження припущення, відходять від свого основного лексичного значення (де вони не є засобом передачі модальних відносин), тобто вони виконують вторинну функцію. Така поліфункційність, тобто здатність як до деонтичного так і епістемічного вживання (перехід від лексично-денотативної функції до граматично-індексаційної функції), вважається центральною класоутворюючою ознакою модальних дієслів (Дівальд 1993, 1999; Райс 2001; Фатер 2004). Таке трактування пояснює причину віднесення модальних дієслів до категорії граматичних засобів вираження припущення.

В епістемічному вживанні модальні дієслова поділяють зазвичай на дві підгрупи: *müssen*, *dürfen* (*dürfte*), *können*, *mögen* – з одного боку, та *wollen*, *sollen* – з іншого. Перші функціонують в такому вживанні як виразники достовірності / ймовірності, а другі мають квотативне значення. Тобто, з *sollen* і *wollen* виражається тільки те, що хтось щось стверджував. А чи мовець сам вважає це твердження правдивим / ймовірним чи ні – не важливо: стосовно такої оцінки *sollen* і *wollen* є нейтральними [10: 235].

Отже, тут будуть розглянуті різноманітні відтінки значення припущення, що можуть передаватися за допомогою модальних дієслів *müssen*, *dürfen*, *können*, *mögen*.

Модальність припущення з високим ступенем впевненості передається за допомогою МД *müssen* в поєднанні з *Infinitiv I/II*. Це сполучення наближається до межі модальності дійсності, але не перетинає її, залишаючись в межах поля припущення. На відміну від дієслова *sollen*, яке в відповідному вживанні виражає посилання на слова третьої особи, дієслово *müssen* виражає припущення на основі знань якихось об'єктивних ознак:

Der Zug soll bald kommen – припущення виражається за чиймись словами.

Der Zug muss bald kommen – у мовця є всі причини так думати: наявність розкладу і т.п.

Треба зауважити, що в конструкціях подібного роду *Infinitiv I* виражає теперішній час як тривалість дії, а *Infinitiv II* – минулий час як завершеність дії. Іноді *Infinitiv I* може мати значення майбутнього часу [7: 216]. Це залежить, зазвичай, від контексту і від наявності обставин часу:

Der Kussmund war exakt nachgezogen und tiefrot geschminkt. Sie musste Stunden damit vor dem Spiegel verbracht haben [13: 62].

Ich glaube, Träume sind der Anfang vieler großer Taten.,... Eine Flamme, die in mir brennt, kann die Welt verändern. Oder deine eigene kleine Welt verändern. Woher auch immer dieses Bedürfnis kommt, dies Traum – es muss etwas Spirituelles sein. Es muss von Gott kommen [15: 33].

Висока міра ймовірності, що передається модальним дієсловом *müssen*, може підсилюватись модальними словами *offenbar* і *sicherlich*. Наприклад:

Das Flugzeug muss sicherlich gelandet sein [14: 114].

Для передачі припущення дієслово *dürfen* вживається тільки в формі умовного способу *dürfte*. Внаслідок поєднання семантики дієслова *dürfen* та претерита кон'юнктива, з'являється нове значення (яке не дорівнює сумі значень модального дієслова *dürfen* и претерита кон'юнктива, хоча і пов'язане з ним). Припущення, виражене дієсловом *dürfen*, відрізняється від припущення з дієсловом *können* більш скромним, ввічливим, проте впевненим характером. Це значення – особиста думка, здогад, тобто припущення самого мовця. Наприклад:

Es dürfte Sie als Anwalt interessieren, mein Freund [14: 58].

Die Sache dürfte sich wohl anders verhalten. Doch viel eher dürfen wir wohl auf sehr einfache Lebensformen stoßen – oder auch nur auf deren Überreste [15: 22].

Деякі факти припускаються мовцем, тому що він вважає їх реально можливими. Таке припущення носить більш суб'єктивний характер. Цей відтінок припущення передається з допомогою дієслів *können* та *mögen*. В цьому значенні можуть також виступати темпоральні конструкції Futurum I/II.

Модальне дієслово *können* є одним із засобів вираження невпевненого припущення. Поряд з можливістю і побажанням дієслово *können* в сучасній німецькій мові вживається в значенні припущення, що ґрунтується на об'єктивній можливості [6].

У значенні припущення дієслово *können* вживається як з Infinitiv I, так і з Infinitiv II, а також в стійкому словосполученні *kann sein*.

Між дієсловом *können* з Infinitiv I, та з Infinitiv II, існує не модальна, а часова відмінність. Дієслово *können* з інфінітивом I виражає припущення в теперішньому часі: *er kann auch Schriftsteller sein*.

„*Thomas kann recht haben*“, sagte der Vater [14: 41].

Припущення, що стосується минулого часу, виражається за допомогою досить поширеної в сучасній німецькій мові конструкції *können* + інфінітив II.

Dann dachte er wieder: es kann ja doch ein Erdbeben gewesen sein [14: 43].

Стійкий вираз *kann sein* також вживається, але не відрізняється частотністю:

Kann sein, ich habe sie auch wirklich geliebt [13: 118].

За своїм значенням стійкий вираз *kann sein* відповідає модальним словам *vielleicht* та *möglicherweise* і в багатьох випадках витісняється ними.

Невпевнене припущення або ймовірність можуть виражатись з допомогою дієслова *mögen* з інфінітивом іншого дієслова.

Die Wahrscheinlichkeit, dass irgendwo Leben aufkeimt, mag ja verschwindend gering sein [15: 12].

„*Es mag sein, dass ich mich gelegentlich so ausgedrückt habe*“, sagte er [14: 47].

В сполученні з інфінітивом II, дієслово *mögen* виражає припущення що стосується минулого: *er mag hier gewesen sein*.

Er mag die Reize und Vorteile der Schererkunst wohl schätzen gelernt haben [14: 33].

Поряд з основними модальними дієсловами для передачі різноманітних відтінків припущення використовуються дієслова, котрі набувають модального значення. В нашому випадку це дієслова *scheinen* і *glauben*, які виступають в конструкціях *scheinen+zu+Inf.*, *glauben+zu+Inf.*

В сучасній германістиці лінгвісти виділяють дієслова, що поєднуються з інфінітивом за допомогою частки *zu*, в особливий підклас дієслів, які називають напівмодальними (Halbmodalverben) [11: 20], або дієсловами модальності (Modalitäts-Verben) [8: 11]. Дієслова *scheinen* і *glauben* також належать до цієї групи дієслів. Треба зазначити, що в поєднанні з інфінітивом ці дієслова виражають модальність припущення імпліцитно, включаючи її в диктум речення: *Er scheint es vergessen zu haben*. А при перетворенні інфінітивної конструкції в підрядне речення із сполучником *dass* – експліцитно (така форма вираження буде описана нижче): *Es scheint mir, dass er es vergessen hat*.

Обидва дієслова виражають високу міру впевненості припущення. Різниця полягає тільки в тому, що *scheinen* передає об'єктивне припущення, зосноване на зовнішніх даних (припущення стороннього спостерігача за діями когось іншого), а *glauben* – припущення суб'єкта (припущення, здогад, що стосується безпосередньо самого себе).

Aber jetzt scheint Sie auf den Geschmack gekommen zu sein [13: 43].

Тут мовець висловлює результат спостереження за діями іншої особи.

„*Da scheint es ja zu passieren*“, *meinte Jannsen* [13: 4].

Такий висновок мовець робить, виходячи з того, що він побачив.

Ich glaube, die Dame schon irgendwo gesehen zu haben [13: 24].

В цьому висловленні людина посилається на свої власні спогади.

Дієслівні конструкції *scheinen+zu+Inf*, *glauben+zu+Inf* в епістемічному вживанні є досить близькими до часових форм *Futurum I* та *Futurum II*.

Твердження про те, що футуральні конструкції не є звичайними темпоральними формами зустрічаємо в працях вітчизняних та зарубіжних мовознавців ще з середини минулого століття (В. Г. Адмоні, Л. Вайсгербер, Г. Глінц, Х. Брінкманн, В. Порціг, Г. Фатер).

Найважливішою характерною рисою часових форм майбутнього часу у німецькій мові є могутній розвиток їх модального значення, яке у формі *Futurum II* є майже панівним. Наприклад форма *er wird gekommen sein* виражає швидше не минулу дію в майбутньому, а служить для позначення припущення, котре можна інтерпретувати так: *wahrscheinlich ist er gekommen*.

Також *Futurum I* може виразити пом'якшене ствердження, або припущення, особливо це стосується форми *Futur I* дієслова *sein* + предикат, рідше – інших дієслів: *er wird jetzt wohl im Züge sitzen* – *wahrscheinlich sitzt er jetzt im Züge* [1: 198].

Деякі мовознавці розглядають дієслово *werden* як периферичне модальне дієслово, яке наділене властивістю епістемічного вживання (Г. Фатер, Б. Ульвестад, Т. Фрітц, Г. Ціфонун). Так, Г. Фатер зазначає, що *werden* завжди виконує модальну функцію. Він характеризує це наступним чином: невпевненість, виражена дієсловом *werden* є сильнішою ніж – виражена дієсловом *müssen* [12: 132]. Припущення, яке граничить з впевненістю, або базується на переконливих підставах, виражається модальним дієсловом *müssen*, або такими модальними прислівниками як *anscheinend*, *offenbar*, *bestimmt*, *sicher*, або *höchstwahrscheinlich*. Для середнього ступеня, а саме для менш впевненого припущення, використовується дієслово *werden* і такі модальні прислівники як *wahrscheinlich* або *vermutlich* [12: 113].

Конструкції *Futurum I* і *Futurum II* є найбільш загальними виразниками модальності припущення, тому, щоб передати той чи інший ступінь впевненості, в ці конструкції вводять відповідні модальні слова.

Ступінь впевненості висловлення визначає його значення. Висловлення розглядається як припущення, якщо в його семантиці відсутня повна впевненість в оцінці ситуації. Якщо ступінь впевненості припущення виключає припущення, то висловлення розглядається як переконливе повідомлення про очікувану подію [3: 21].

„*Das gibt's ja nicht*“, *sagte Thomas*, „*die hat nichts bemerkt. In Zürich wird man richtig unempfindlich gegen Erschütterungen durch die S-Bahn-Bauerei – ein Dauererdbeben. So, komm schon*“, *sagte er* [14: 41].

В цьому фрагменті з пропозиції видно, що мовець дає оцінку ситуації, в якій він не впевнений.

„*Halb neun*“, *sagte der Vater mit einem Blick auf die Armbanduhr*, „*Das wird zu spät* [14: 51].“

„*Sieh mal, das ist alles runtergefallen vom Erdbeben*“, *sagte Max und zeigte auf den Boden*.

„*Du wirst froh um eine Ausrede*“, *sagte Roland und lachte* [14: 56].

У наведених прикладах спостерігаємо припущення, виражене формою *Futurum I* дієслова *sein* (в еліптично-контекстуальній формі).

Також при вживанні інших інфінітивів, значення припущення, ймовірності підтримується модальними частками або словами (*wohl*, *wahrscheinlich*):

„*Theoretisch besteht diese Möglichkeit, Herr Professor. Aber es ist eine Vermutung*.“

„*Und die wird wahrscheinlich stimmen*“, *äußerte Professor Tressborn* [13: 10].

„*Planeten wie den unseren werden wir wohl finden. Ich bezweifle allerdings, dass wir in nächsten 20 Jahren schon genug Hinweise auf Biosphären dort haben werden. Trotzdem: Auf Leben irgendwo würde ich wetten – und erst recht auf Leben im anderen Galaxien* [15: 22].“

Як було зазначено вище, форма Futurum II, з семантикою припущення вживається частіше, ніж в своєму основному значенні:

„Wo ist der Tim?“

Nun erst bemerkten sie alle den leergebliebenen Stuhl.

„Ja...“, sagte die Bäuerin, „wo denn? Na wo schon! Bei seiner Mami natürlich. Die ist doch vorhin gerade gekommen. Er wird sich zu ihr ins Bett gemogelt haben [13: 52]“

Жінка висловлює своє припущення стосовно зниклого хлопчика.

Зазвичай міра правдоподібності, що виражена Futurum I та Futurum II, не розрізняється. Розмежовуються вони в часовому плані. Futurum I виражає припущення, що стосується теперішнього часу, а Futurum II – припущення, що лежить в площині минулого.

У випадку вживання форм майбутнього часу для передачі припущення, встановити наявність модального значення припущення можна тільки взявши до уваги пропозиційний компонент семантики повідомлення, відсутність в оточуючому контексті лексичних, граматичних і змістових покажчиків на те, що дія здійсниться в майбутньому часі.

Наш огляд граматичних засобів вираження припущення буде не повним без аналізу такої категорії висловлювань-дій, як перформативні дієслова. Явище перформативності неодноразово ставало предметом різноаспектного дослідження як вітчизняних так і зарубіжних науковців (Дж. Остін, Е. Бенвеніст, Ю. Д. Апресян, О.В. Падучева, О. Г. Почепцов, В. В. Козловський, Л. Р. Безугла, І. М. Осовська, М. Брандт, Ф. Лідтке).

Спочатку з'ясуємо ознаки перформативних висловлювань. Те, що сьогодні називають теорією мовленнєвих актів, почалося із спостереження над особливим типом висловлювань, які при своєму здійсненні виявляються дією за названям: *Дякую вам* – дія вдячності. Першим звернув увагу на це явище Е. Бенвеніст. А в 1962 році Дж. Остін опублікував працю “Слово як дія”, в якій піддав аналізу спочатку дієслова, а потім висловлювання-дії, котрі були названі перформативними (від лат. *performo* – дію). Тобто перформативними вважаються такі мовні одиниці, котрі в момент їх вимовляння не тільки описують якусь дію, але й самі є дією, що здійснюється шляхом вимовляння висловлювання [4: 18].

Ich verspreche dir, daß ich morgen komme!

Таке висловлення-дія втілює мовленнєвий акт в прагматичних координатах безпосереднього спілкування «я – ти – тут – тепер»: *вітаю вас, прошу вибачення, обіцяю та ін.*

Отже, перформативним називають дієслово-предикат, яке організовує перформативне висловлення і позначає мовлення-дію в формі 1-ї особи однини або множини, теперішнього часу, дійсного способу: *ich glaube, ich vermute*. Іntenційні висловлення надають можливість мовцю під час мовленнєвого акту здійснювати або практичні дії (просити, обіцяти), або здійснювати ментальну діяльність (припускати, вважати та ін.). А група перформативних дієслів, яку розглядаємо ми, є відображенням ментальної діяльності. Перформативні висловлення, що виражають одну інтенцію складають собою один еквівалентний ряд висловлень-дій різноманітної форми.

В нашому випадку компонентами еквівалентного ряду висловлень- припущень є такі форми: *ich denke..., ich fürchte..., ich hoffe..., ich glaube..., ich befürchte..., ich meine, ich nehme an, ich vermute...* та ін.

„Die Fähnchen sind weg“, sagte er.

„Und der Riß auch?“ fragte Christoph.

„Ich glaube da ist er“, sagte Sandra. [14: 126]

Синонімічно (або тематично) пов'язані групи перформативних висловлювань об'єднаних одним інтенційним значенням складають одну комунікативно- семантичну групу [5: 228].

Хочеться виокремити у цій групі дієслово *vermuten*, адже воно експлікує пряме припущення.

Ich vermute bei ihr irgendeine Schädigung, eine zerebrale Störung vielleicht, die Eltern sprechen nicht darüber, sind auch nicht gebildet und scheinen sich keine großen Gedanken zu machen [14: 31].

В цьому висловленні семантика припущення підтримується також модальним словом і конструкцією з *scheinen* + *zu* + *Inf*. Тим самим мовець не тільки робить припущення стосовно ситуації, але й підкреслює, що це його зовнішні спостереження.

В конструкціях з такими перформативними дієсловами як *denken*, *fürchten* інтенцію припущення ми розпізнаємо лише в умовах комунікативної ситуації.

„Und von Erdbebendienst ist niemand da? Ich denke, das ist eine Rund-um-die-Uhr- Stelle“, sagte der Vater, verwundert und verärgert zugleich [14: 41].

„Du bist unverbesserlich, Georg“, seufzte er. „Dein Idealismus wird uns noch in weitaus ungemütlichere Situationen als die jetzige bringen, fürchte ich [13: 4].“

Заслужують уваги такі форми, як *mir deucht...*, *mir scheint...*, які також належать до названого вище еквівалентного ряду. Попри те, що займенник 1-ї особи стоїть в давальному відмінку (що відхиляє таке висловлювання від так званої класичної форми, яка розглядається), все одно спостерігаємо по-перше здійснення мовцем (суб'єктом) ментальної діяльності під час мовлення (дія не описується а здійснюється), по-друге – наявність інтенційного значення.

До слова: *Mir scheint, dass die Leute, die die Religion angreifen, sie nicht wirklich verstehen. Wissenschaft und Religion können friedlich nebeneinander existieren* [15: 28].

Mir deucht, dein Unterbewusstsein hat sich eingeschaltet und ließ dich das Grün übersehen. Du zögerst, mein Sohn! Aber es gibt kein Zurück mehr [13: 4].

Варто зазначити, що в сфері когнітивної лінгвістики існують праці сучасних німецьких мовознавців, де група розглянутих нами перформативних дієслів (*denken*, *glauben*, *meinen*, *bezweifeln*, *annehmen*, *vermuten*, *finden* та ін.) також трактується як когнітивні предикати (kognitive Prädikate) [9: 110], які в площині епістемічного вживання можуть виражати як експліцитно перформативні так і експліцитно дескриптивні кваліфікаційні властивості [9: 129]. Таке трактування ще не має широкого висвітлення в фаховій літературі і потребує подальшого дослідження. Перспективним є аналіз когнітивно-прагматичних властивостей граматичних засобів вираження припущення, розглянутих в цій статті, що сприятиме кращій взаємодії комунікантів, а також кращому розумінню специфіки певної лінгвокультури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Теоретическая грамматика немецкого языка: Строй современного немецкого языка. – М.: Изд-во «Просвещение», 1986. – 321 с.
2. Козловський В. В. Формальна структура та інтерпретація деяких перформативних висловлювань (на матеріалі сучасної німецької мови) / В. В. Козловський // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць / відп. ред. О. І. Чердиченко. – К. : Київський університет. – 2007. – Вип. 22, ч. 1. – С. 178 – 182.
3. Кураков В.И. Модальность. Учебно-методическое пособие по практической грамматике немецкого языка. – Волгоград: ВолГУ, 2000. – 48 с.
4. Остин Дж. Как производить действия при помощи слов? // Избранное – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 330 с.
5. Формановская Н.И. Речевое взаимодействие. Коммуникация и прагматика. – М.: ИКАР., 2007. – 480 с.
6. Duden – Das große Wörterbuch der deutschen Sprache [Електронний ресурс] / unter der Leitung von Prof. Maurer von P.Gstettner. – Mannheim : Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG ; Langenscheidt KG, 1993-2000. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. – (PC-Bibliothek).
7. Hallwass E. Mehr Erfolg mit gutem Deutsch / Edith Hallwass. – München : Mosaik Verlag GmbH, 1991. – 767 S.
8. Kessel K., Reimann S. Basiswissen Deutsche Gegenwartssprache. –Tübingen; Basel: A. Francke Verlag, 2005. – 276 S.
9. Nuyts J. Epistemic modality, language, and conceptualization: a cognitive-pragmatic perspective. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins (Human cognitive processing 5), 2001 – 428S.
10. Ölschläger Günter. Zur Syntax und Semantik der Modalverben des Deutschen. – Tübingen: Niemeyer Max Verlag GmbH, 1989. – 270 S.
11. Pittner K., Berman J. Deutsche Syntax. – Tübingen: Günter Narr Verlag, 2004. – 200 S.
12. Vater H. Werden als Modalverb. In: Calbert J., Vater H. (Hgg.): Aspekte der Modalität. – Tübingen: Günter Narr Verlag (Studien zur deutschen Grammatik 1), 1975, – 71-148.

Джерела ілюстративного матеріалу

13. Frank S. Dr. Frank und schöne Verführerin. – Bergisch Gladbach: Bastei Verlag, 1999 – 225 S.
14. Hohler F. Der neue Berg. – Frankfurt am Main: Luchterhand Literaturverlag, 1989. – 380 S.
15. Zeit Magazin Leben. – Nr.34, 2008.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мирослава Шенько – аспірант кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: прагматика, дискурс, когнітивна лінгвістика.

ОБ'ЄКТНІ РЕФЛЕКСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Наталія ЩЕРБІЙ (Івано-Франківськ, Україна)

У статті охарактеризовано статус зворотних дієслів у мовознавстві. Розглянуто семантичні особливості об'єктних рефлексивних конструкцій в українській та польській мовах. Проаналізовано вживання зворотних форм у сучасних українських і польських художніх текстах.

Ключові слова: зворотність, рефлексивні дієслова, об'єкт, суб'єкт, пасив.

The article deals with different approaches to identify the notions of "reflexive verbs" in linguistics. The paper deals with the semantic aspect of object reflexive verbs in Ukrainian and Polish languages, examples from the modern Ukrainian and Polish literature.

Key words: reflexivity, reflexive verbs, subject, object, passive.

Статус зворотних дієслів у мовознавстві залишається дискусійним. Дослідження цього класу слів залежить від розуміння їхнього рефлексивного показника та словотвірного, морфологічного та семантико-синтаксичного підходу до трактування категорії стану.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в українському та польському мовознавстві немає достатньо систематичного опрацювання теорії зворотних дієслів. В інших слов'янських мовах (російській, чеській) наука про зворотні дієслова входить фундаментальною частиною до загального вчення про дієслівну систему. Порівняльні дослідження категорії зворотності здійсненні з опертям на польську й російську, польську і чеську, польську й англійську мови, проте зіставного аспекту в українській та польській мовах не проводилось, чим і зумовлена актуальність проблеми.

Мета статті: описати та зіставити об'єктні рефлексивні конструкції української та польської мови.

Завдання: визначити статус рефлексивних конструкцій у сучасному мовознавстві; проаналізувати специфічні семантичні ознаки об'єктних рефлексивних конструкцій в українській і польській мовах; проаналізувати їхнє вживання в сучасних художніх текстах.

Зворотні дієслова становлять форму, що має специфічні синтаксичні властивості, які виражають особливий тип однореферентності, а саме – повне або часткове співпадіння об'єкта дії з суб'єктом [7: 241]. Як відомо, рефлексивні дієслова в українській мові утворюються за допомогою постфікса *-ся*, який додають до перехідних дієслів. Своє колишнє займенникове значення цей постфікс утратив і злився з дієсловом, на відміну від польської мови, в якій рефлексивні дієслова утворюються шляхом приєднання до дієслова займенника *się*, що має вільну позицію в реченні, проте також десемантизувався. Відносити ці форми дієслів однозначно до зворотного стану однозначно не можна, їх об'єднує формальний показник – наявність постфікса *-ся* / займенника *się*, але за семантикою вони доволі різні. Єдиною безперечно спільною семантико-граматичною ознакою цих одиниць є їхня неперехідність, тобто несумісність із спрямуванням дії на зовнішній об'єкт [6: 92].

Існує чимало формальних, синтаксичних і семантичних класифікацій рефлексивних дієслів. Зокрема, на основі семантичних класифікацій рефлексивних конструкцій Н. Янко-Триніцької [8], О. Бондарка [7: 251-273], К. Wilczewskiej [10], які, однак, не є вичерпними, запропонували такі типи об'єктних рефлексивних конструкцій, як декаузативні, модально-квазіпасивні, каузативно-рефлексивні, конверсивні та пасивні.

Об'єктні декаузативні (антикаузативні) рефлексивні дієслова відрізняються від початкових перехідних дієслів усуненням чи виведенням агентивного семантичного компонента, тобто вони констатують зміну стану предмета, хоч причина цієї зміни залишається невизначеною. При характеристиці декаузативів зазвичай відзначається, що вони описують ситуації, які виникають спонтанно [5: 283-284]. В польській мові цей тип характеризують як *bierno-rezultatywno-samoistne czasowniki* [10: 61], в яких частково виражені ознаки пасивного значення, частково – результативного, додатково міститься

майже в кожному вживанні специфічна вконотація властива фактам, відабстрагованим від свідомої діяльності людини: мимовільності, несвідомості, безладу. До цього типу К. Wilczewska зараховує й більшість різноманітних дієслів на позначення природних явищ. В науковій літературі цей тип дієслів часом називають *medium*, наголошуючи тим самим на тому, що він профілює об'єкт як щось, в чому відбувається самостійна зміна. Інколи розвивається значення семантичної амбівалентції: предмет зробив щось самостійно чи зробив це хтось невидимий щодо того, хто говорить [8: 106]. К. Wilczewska розуміє *czasowniki medialne* як дієслова, що означають дію, пов'язану з особистими зацікавленнями виконавця: *Ho powiedziała mi, że pan się musi zdecydować albo w lewo, albo w prawo* [10: 44-45] – в подібних конструкціях українська мова вживає нерелексивний відповідник: *Ми ще йшли мовчки, йшли поряд по тротуару, дві рівнобіжні пари, ми з Євгеном не встигли ще навіть вирішити, чи дівчата приїжджі, чи просто вирости з місцевого матеріалу...* (П. Загребельний). Таке трактування, на нашу думку, вимагає уточнення.

Декаузативи можна проаналізувати на таких прикладах: шнурки можуть самі розв'язатися, але не зможуть самі зав'язатися, годинник може сам зламатися, але не зможе поремонтуватися: *Його кінь був теж абиякий, хоч ронди й мали срібне цяткування. Але вже сколупалися й поламалися, і пан Твардовський оце тепер, задоволене їдучи по дорозі, подумав і про нові ронди, й про коня* (В. Шевчук) – зламалися й сколупалися самі по собі; *А як наставала неділя і була тепла пора року, то відчинялися усі вікна на всіх вулицях міста, геть усі вікна, і з тих вікон вихилялися люди, переважно цікавські жінки, старі й молоді, спершились ліктями на подушки.* (Ю. Винничук) – вікна самовільно не можуть відчинятися, для цього необхідне людське втручання чи дія явищ природи. // *Grzechotka się zepsuła – oddaje telefon i dostaje nowy* (М. Gretkowska) – телефон (в переносному значенні – дзвінка іграшка) зламався, очевидно, сам, без сторонніх втручань. В іншому тексті, де йдеться про необхідність закрити сумку, потрібна допомога людини: *Walczyła z przepelnioną torbą, która nie chciała się zamknąć* (Т. Konwicki).

Категорія істоти / неістоти суб'єкта спричиняє декаузативну інтерпретацію релексивних дієслів: людина може сама підніматися по сходах (автокаузатив), але, припустимо, прапор по флаштоку без допомоги третьої особи не підніметься: *Тихо пливла Галина мова, тихо горів вогник під гнутим склом, тихо повзали золоті жуки, і їм обом раптом здалося, що час зупинився, зупинилися люди, які йшли в цьому вечорі, машини й трамваї* (В. Шевчук). – виділене релексивне дієслово відноситься до людини, яка може сама зупинити свій рух (йдеться про т.зв. автокаузатив), до абстрактного поняття часу, до машин та трамваїв, які зупиняються через певні причини – дію людини, зачастини, які могли зламатися і спричинити зупинку, зовнішні перешкоди; *Gauche zatrzymał się w drzwiach, zaskoczony zapachem, i nie miał odwagi wejść dalej* (О. Tokarczuk) – людина затримала себе, своє тіло перед входом (автокаузатив); *Pod jedną ze ścian ułożono stos pustych beczek po winie i to właśnie między nimi a wielkim, rozłożystym kasztanem zatrzymał się powóz Weroniki* (О. Tokarczuk) – віз зупинив свій рух через зовнішні чинники (т.зв. декаузатив).

У наведених прикладах імпліцитно наявна третя особа, за участю якої предмет змінює свій стан. Декаузативи можуть використовуватися для позначення агентивних процесів, в яких роль людини може зводитися до ініціативи. Можна зазначити, що при здійсненні таких дій діяльність суб'єкта полягає в наданні об'єкту імпульсу руху, після чого процес іде сам по собі: *Гарна була машина. Ясно, не «Лексус» і не «Мерседес», а все ж. Якщо порівняти з моєю, то був супер. Тепер їжджу на своїй, вона часто ламається, то сухарик летить, то не завелася, тягли на буксирі* (Л. Костенко) – зламатися машина чи будь-який інший предмет можуть самі по собі, проте завестися без участі людини не може, далі дія триває самовільно; *Od trzech lat nie nauczył się, którym guzikiem włącza się swoją najprostszą toshibę* (М. Gretkowska) – телевизор не здатний сам себе включити, хтось повинен натиснути на кнопку і дати цій дії поштовх.

Декаузативні релексивні дієслова можуть називати неавтономну мікроситуацію, яка є частиною каузативної макроситуації, коли лексичне значення основи дієслова і семантичний тип референта підмета вказують на те, що ця мікроситуація не може виникнути сама по собі, і тим самим імплікує наявність зовнішньої ситуації: *У Японії під час міжнародних змагань*

загорілася повітряна куля, аеронавти летіли у палаючому кошику, вискакували на льоту, — а куди людству вискакувати зі своєї земної кулі? (Л. Костенко) — причиною загорання повітряної кулі може бути несправність її складових частин чи зовнішній чинник — втручання людини, вплив явищ природи; *Kiedy pali się dom, to najpierw wypalają się podłogi, a potem spadają z góry płonące belki, ale między jedną belką a drugą mija kilka minut i wtedy właśnie należy przebiec* (H.Krall) — будинок не може сам себе палити, очевидно, що в процесі горіння задіяна стороння особа, річ, явище природи.

Об'єктні модальні квазіпасивні рефлексивні дієслова містять у своєму значенні модальні семантичні компоненти, конкретний смисл яких залежить від виду дієслова. За синтаксичними властивостями цей тип рефлексивних конструкцій близький до пасивних, тому й має назву квазіпасивних, проте характерний для більш вузького кола дієслів. Особливістю їх є обов'язкова наявність модальних та інших компонентів, які виражають різноманітні семантичні значення, на основі яких можна виділити два основних підтипи: потенціально-пасивні та перфектно-пасивні рефлексивні дієслова.

Потенційно-пасивні рефлексивні дієслова набувають модально-потенційного значення можливості здійснення дії чи здатності об'єкта піддаватися цій дії, що передбачає наявність в об'єкта внутрішніх ознак, які сприяють чи перешкоджають протіканню дії. Для дієслів цього підтипу характерне вживання в теперішньому неактуальному часі в поєднанні з якісними кваліфікаторами-прислівниками зі значенням “добре”, “легко”, “швидко”, “присмно” і т.д.: *Вона лише принесла радість, і не бурхливу, а якусь тиху, радість і відчуття спокою, саме спокою серед людей, коли хочеться з ними говорити, хочеться разом мовчати* (Ю. Мушкетик). // *Studia stały się całym moim życiem* (J. L. Wiśniewski).

Серед потенціально-пасивних об'єктних модальних рефлексивних конструкцій з дієсловами недоконаного виду можна виділити «інструктивні рефлексивні дієслова», які виражають різного роду правила, інструкції, рекомендації: *Зварена морква не нарізається, а тільки розлазиться* (Д. Цвек) — морква сама себе не нарізає, її нарізає людина чи певний механізм; *Основою для них є булка, білий або чорний хліб, куплений напередодні, бо свіжий хліб кришиться* (Д.Цвек) // *Wino nalewa się do kieliszka powoli i ostrożnie, nie zaś wartkim strumieniem* (Przepisy internetowe) — вино може піддаватися процесу наливання тільки за участі людини; *Na gorąco wędzi się najczęściej piklingi, szproty, węgorze, płastugi i ryby słodkowodne* (Przepisy internetowe) — продукти можуть коптитися під впливом вогню та діяльності людини.

Для перфектно-пасивних модальних рефлексивних конструкцій з дієсловами доконаного виду характерна поява додаткового модального значення неочікуваності, небажаності, успіху, випадковості, неповного контролю над ситуацією. В них імплікується конкретний визначений чи невідомий суб'єкт: *Це ж не белетристика, це Записки. Як написалося, так написалося* (Л. Костенко) — рефлексивні дієслова, насичені модальним значенням випадковості. Лексичне значення основи дієслова і семантика референта підмета в рефлексивних конструкціях імплікує участь особи-суб'єкта (дія здійснилася не сама по собі, а за безпосередньої участі людини): *Pisze się wtedy ponoć piękne wiersze, wymyśla się niesłuchanie rewolucyjne naukowe teorie, rzeźbi lub maluje prowokacyjnie i awangardowo, a także kupuje z wyjątkowym powodzeniem na giełdzie* (J.L. Wiśniewski) — зворотні дієслова мають модальне значення успіху і називають дію, яку здійснив імпліцитний суб'єкт.

Особливістю цих рефлексивних дієслів у західнослов'янських мовах є можливість включення до їх складу каузативного дієслова *dać* при збереженні модального перфектно-пасивного значення: *Ale tam nie da się dłużej wytrzymać niż dwie minuty* (M. Białoszewski); *Było oczywiste, iż dłuższy jej pobyt w Warszawie nie da się ukryć* (W. Gombrowicz).

Каузативно-рефлексивні дієслова (автокуративні) подібні до суб'єктних рефлексивно-каузативних дієслів. Типове лексичне значення автокуративних рефлексивних дієслів пов'язане із сферою професійної діяльності: *фотографуватися, лікуватися, стригтися, голитися, записатися, консультуватися, влаштуватися, публікуватися, шитися* // *uczesać się, rozwieść się, zoperować się, zapisać się, zwolnić się, zameldować się, zakwalifikować się*. Дія здійснюється за дорученням об'єкта — можна тут говорити про семантичну роль «клієнта» [9: 107]. Наприклад: *Під час обідньої перерви вирішено було всім колективно*

сфотографуватися з Антоном Герасимовичем, оскільки він відбуває на заслужений відпочинок (О. Гончар) – колективна фотографія була зроблена кимось іншим, тому що всі не могли б себе сфотографувати одночасно; ...тут ставили міську ялинку, і вона **фотографувалась** тоді з Дідом Морозом, п'ятирічна дівчинка в оцупкуватій шубці, запах мандаринок і бузкового надвечірнього снігу, його блиск під ліхтарнями... (О. Забужко) – зрозуміло, що п'ятирічна дівчинка не змогла б сама себе сфотографувати, отже, фото було зроблено кимось іншим, третьою імпліцитною особою.

У польській мові каузативно-рефлексивні дієслова мають назву „czasowniki zwrotne gównopozależne” [10: 48], до яких належать безпосередньо зворотні дієслова, що в певному контексті виражають дію, яку об'єкт не виконує особисто, а доручає її виконання комусь іншому, залишаючись ініціатором дії: *I все же у шашковий гурток Порфир відмовився записатись, хоча раніше мав такий намір* (О. Гончар) // *Mogę zapisać się na dzudo* (S. Mrozek) – суб'єкт і об'єкт каузативної частково співпадають, проте дія може здійснюватися ще й за допомогою іншої особи, яка вносить людину до певного списку, допомагає оформити документи; *A на фризійські пана Торби на Городоцькій, куди ти ходив стригтисся, пишеться «Парік... махер... ская». Невже це те саме?* (Ю. Винничук) – особа постригла своє волосся в перукарні, а безпосередню дію вчинив перукар. // *Pani Iwona widziała, że wizyta u fryzjera to przeżycie bardziej intymne niż wizyta u ginekologa. U niej nie tylko układa się włosy* (J.L. Wiśniewski) – волосся укладає перукар.

У рефлексивних конструкціях додаток зі значенням виконавця дії може чергуватися з метонімічною обставиною місця: лікуватися в лікаря / в лікарні: *Це було звичайно, до нього часто приходили з такими журналами, там публікувалися статті про роботу, подібну тій, яку провадили вони, він сам привчив своїх молодших колег до цього, сам вимагав “міряти пульс суперників”* (Ю. Мушкетик) – журнал, безпосередньо редактор, публікує статті // *Tak – mój stary leczył się wyłącznie u lekarów, strzygł wyłącznie u fryzjerek, składał zamówienia wyłącznie u kelnerek, gazety kupował wyłącznie u kioskarów, książki u księgarów, nawet garnitury obstawowywał nie u krawców, a u krawcowych itd., itp* (J. Pilch) – в першому виділеному рефлексивному дієслові суб'єктом мети залишається референт підмета, а безпосередні зусилля застосовує суб'єкт каузативної дії; друге виділене дієслово, на відміну від українського рефлексивного, є перехідним нерефлексивним.

Конверсивні рефлексиви, або лексичні конверсиви, виступають у реченнях, у яких основний підмет понижується за рангом до прямого додатка чи обставини. При лексичній конверсії зберігається описана денотативна ситуація, і зміна перестановки імен на синтаксичних позиціях має комунікативну функцію виділення, підкреслюючи другого референта шляхом оформлення імені підмета. За своїм призначенням конверсиви близькі до рефлексивного пасиву з агентивним додатком: *відображатися, передаватися, відбиватися, утримуватися, триматися* // *zastaniąć się, wypełnić się, rozjaśnić się, pokryć się, odbyć się*. Наприклад: *Її і досі відовижу, що дідусь не так тримається землі, як свого ремесла* (Г. Тютюнник) – Земля **тримає** дідуся; *А за що б я найняв помічників? — запитав і я, гордо тримаючись на своїй коняці* – Коняка **тримає** гордого чоловіка (М. Стельмах) // ... *zaledwie ilustrują jakiś błahy fakt: oto liść paproci odbił się w kamieniu, źdźbło trawy utonęło w bursztynie* (О. Tokarczuk) – Камінь **одб'иває** liść paproci; *Przez ten czas, co wiosny, właśnie kiedy musieliśmy uczyć się do egzaminów, drzewa pokrywały się zielenią – a nigdzie później zieleń nie wydawała mi się tak radosna; na rzece pojawiały się małe statki wożące spacerowiczów na pobliskie plaże; długie tratwy płynęły z lasów do tartaków* (Cz. Miłosz) – Zieleń **pokrywa** drzewa.

Конверсію, яка виявляється під час протиставлення активного та пасивного станів однієї лексеми-дієслова, М. Всеволодова називає граматичною конверсією [2]. Граматичні конверсиви можуть утворюватися тільки від перехідних дієслів. Коли суб'єкт в реченні виражений неістотою, то конверсивна пара може бути відсутня, можлива тільки активна або безособова форма: *В парку продається морозиво* – **Парк продає морозиво* [2].

Дослідниця зворотних дієслів К. Wilczewska зараховує конверсивні рефлексиви до *bierno-rezultatywno-samoistnych czasowników*, в яких підмет і непрямий додаток в орудному відмінку міняються ролями при трансформації речення на рівнозначну конструкцію з активним присудком: *Słońce zasłoniło się chmurami* – *Chmury zasłoniły słońce* [10: 74].

Пасивні рефлексивні конструкції виступають в об'єктних рефлексивних конструкціях, в яких підмет відповідає прямому додатку вихідної нерелексивної конструкції. Від інших об'єктних рефлексивних конструкцій вони відрізняються наявністю безпосередньо вираженого чи припущеного агенса і відсутністю модальних значень. Українські форми пасивного стану зворотних дієслів переважно приєднують до себе додаток у формі орудного відмінка, яким і передається логічний суб'єкт [4: 514]: *Сьогодні ж навіть неозброєним оком бачилося більше пунктирів, ніж суцільних ліній, більше провалів, ніж містків (Ю. Мушкетик); Серце зітліло, душа обливається кров'ю за нього! (О. Гончар).*

У польській мові пасивні рефлексивні конструкції широко використовувалися в XIX ст., а нині практично повністю вийшли з ужитку, особливо в письмовій формі [5: 292], і вживаються дуже рідко [10: 50]. Обов'язковою умовою пасивних зворотних дієслів є двостороння участь у дії: об'єкт мусить виражати повну пасивність, тобто обмеження свободи і брак можливості протидіяти, натомість виконавець дії мусить бути виключно людиною, яка б діяла свідомо і мотивовано: *Lecieliśmy w ciemnościach, nawet w kabinie żarówki świeciły ledwie-ledwie, gdy nagle to napięcie, w jakim znajdują się wszystkie części samolotu, kiedy silniki są na największych obrotach, zaczęło słabnąć, głos motorów zrobił się bardziej spokojny i odprężony — zbliżyliśmy się do kresu podróży (R. Kapuściński).*

У польській мові пасивний стан має аналітичну будову, утворюється за допомогою пасивних дієприкметників на *-n(y)*, *-on(y)*, *-t(y)* і особової форми дієслова *być / bywać* або *zostać / zostawać*. З усіх слов'янських мов тільки польська може утворювати пасив за допомогою допоміжних форм *zostać / zostawać* [3: 225]: *W ten ich związek, z złożenia, wpisane jest opóźnienie (J. L. Wiśniewski).* В українській мові пасивним корелятом виступає предикативно вжитий пасивний дієприкметник доконаного або недоконаного виду, який кваліфікують [1: 243] як аналітичне синтаксичне дієслово зі значенням результативного стану, що є наслідком виконаної дії: *Художник намалював портрет → Портрет намальований художником.*

Можливість трансформації речення з активного стану в пасивний може спричинити семантичні наслідки. Порівняймо: *Bobry budują tamy* і *Tamy są budowane przez bobry*. Перше речення є правдивим узагальненням на тему звичаїв бобрів; друге – не може служити за інформацію про будову дамб, перешкод [9: 105].

Деякі науковці (R. Grzegorzczukowa, R. Laskowski, H. Wróbel) ототожнюють речення типу *Szkola buduje się* з пасивним станом [9: 106]. Таке речення виключає позицію для агенса (яка в пасивному стані є можлива). Не можемо, однак, сказати: **Szkola buduje się przez robotników. *Obiad gotuje się przez kucharza.* Підметом, а отже синтаксично виділеним складником цих речень, є їх семантичний об'єкт [9: 106].

Отже, в українській і польській мові існують такі типи об'єктних рефлексивних конструкцій, як декаузативні, модально-квазіпасивні (потенційно-пасивні, інструктивні й перфектно-пасивні), каузативно-рефлексивні, конверсивні та пасивні. Особливістю модально-квазіпасивних рефлексивних дієслів у західнослов'янських мовах є можливість включення в їх склад каузативного дієслова *dać* при збереженні модального потенційно-пасивного значення. Пасивні конструкції із енклітиком *się* в польській мові практично вийшли з ужитку, натомість уживаються аналітичні форми пасивних дієприкметників на *-n(y)*, *-on(y)*, *-t(y)* і особова форма дієслова *być / bywać* або *zostać / zostawać*. З усіх слов'янських мов тільки польська може утворювати пасив за допомогою допоміжних форм *zostać / zostawać*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. гармат. укр.. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пультари», 2004. – С. 242-246.
2. Всеволодова М. В. Теорія функціонально-комунікативного синтаксиса. М.: МГУ, 2000. – С. 121-131.
3. Дуда В. Проблема причастних форм пасива в польському мові // Проблема теорії граматического залага / Под ред. В. С. Храковского. – Л.: Наука, 1978. – С. 224-226.
4. Кононенко І. В. Українська та польська мови: контрастивне дослідження. – Варшава, 2012. – 808с.
5. Князев Ю. П. Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе. – М.: Языки славянских культур, 2007. – 704с.

6. Соколова С. О. Дієслова з постфіксом *-ся* як граматична проблема // Мовознавчий вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. – 2009, Вип. 8. – С. 92-99.
7. Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость [Текст] / А. В. Бондарко, Т. В. Булыгина, Н. Б. Вахтин и др.; Редкол.: А. В. Бондарко (отв. ред.) и др.; АН СССР, Ин-т лингв. исслед. – СПб.: Наука. С.-Петербург. отд-ние, 1991. – 369с.
8. Янко-Триницкая Н. А. Возвратные глаголы в современном русском языке. – М.: Наука, 1962. – 247с.
9. Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej. – Warszawa: PWN, 2007. – 331s.
10. Wilczewska K. Czasowniki zwrotne we współczesnej polszczyźnie. – Toruń: PWN, 1966. – 171s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Щербій – аспірант кафедри загального і германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: актуальні проблеми семантичного синтаксису, лінгвокультурологія, методика вивчення іноземних мов.